ARCHITECTURA

ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP
„ARCHITECTURA ET AMICITIA"

21STE JAARGANG
1913

T. H. S.
BIBLIOTHEEK
DELFT.

AMSTERDAM
GEBROEDERS BINGER

INHOUD

bl.

A.

Academie Minerva en M. T. O. te Groningen . . 240
Adres v. d. Utr. Club aan den Raad der Gemeente Utrecht inzake verbouwing v. d. Schouwburg . 385
Adres Verbond v. Ned. Kunstenaars-Vereenigingen 335
Afdeeling Voortgezet- en Hooger Bouwkunst-onderricht 285, 301
Idem Jaarverslag 311
Affiche der Tentoonst. Huis en Tuin (De) door Adr. Moen 130
„Akoustiek" in verband met den bouw van zalen (over —) door Jan de Meijer. . . . 422, 433, 437
Alg. Regelen voor Nat. Bouwk. prijsvragen . . 314
Alkmaar en het „verdronken oord" door A. J. Kropholler 364
Architect. Verslag omtrent plaatwerk (De —) . . 3
Asymptoot. De gipsverzameling i. h. Rijksmuseum te Amsterdam 55
Ausstellung Düsseldorf 1915 (Grosse —) 400
Aya Sofia. Constantinopel en inzonderheid (De —) door H. J. M. Walenkamp 61, 71, 79

B.

Basel (K. P. C. de), Open brief a. d. jury v. d. Rott. Raadhuis prijsvraag 234
Bazel (K. P. C. de) Jubileumzegels 1813—1913 . . 401
Bazel (K. P. C. de) Kantoorgebouw v. d. Ned. Heidemaatschappij te Arnhem 322, 335
Begrooting 1914 421
Berben (Joh. H.) Ingezonden, — Gen. Prijsvragen 1911 28
Berlage dubbel gewaardeerd 233
Berlage Nzn. (H. P.) Victor de Stuers 354
Bernardusgesticht (St. —) te Amsterdam door Paul J. de Jongh 418
Beurs te Amsterdam (De —) door Willem v. d. Pluym 170
Beursbezoek — door Willem v. d. Pluym 214
Boekbespreking, Beitsen, kleuren en oppervlakte behandeling van hout door H. v. D. 166
Boekbespreking Bekn. leerboek der Waterbouwkunde door B. J. Kerkhof 409
Boekbespreking. Burgerlijke bouwkunde, houtbewerking, hand- en leerboek ten dienste van tuinwerklieden enz. door J. J. Hellendoorn . . . .
Wat is volkskunst? Hoe kunnen wij die bevorderen — door id. . . . . .
De opzichter v. d. Rijkswaterstaat — door id. 166, 167
Boekbespreking. De landsche Woning in Vlaanderen v. Stijn Streuvels — door M. 399

bl.

Boekbespreking, *a.* Grondbeginselen der beschrijvende meetkunde *b.* het smeden *c.* leerboek der beschr. meetkunde *d.* scheeve parallel projectie door A. A. Hes 291, 292, 426
Boekbespreking Handbücher Neuzeitlicher Wohnungskultur — door Jan de Meijer 372
Boekbespreking. Het logische in de ontwikkeling der beeldende kunsten — door W. Retera Wzn. 106
Boekbespreking. Leerboek An. Meetkunde — door v. d. Wijnpersse 41
Boekbespreking. Margarethen-höhe bij Essen door Adr. Moen 232
Handleiding bij het ontwerpen van motieven naar plaatvormen ten dienste van het onderwijs in decoratief teekenen en ontwerpen van vlakornament door idem 233
Boekaankondiging. De verbetering der volkshuisvesting 306
Boekaankondiging. Mooi Bloemendaal door A. J. Prinsenberg 28
Boekbespreking. Onze oude Dorpskerken door W. v. d. P. 41
Boekaankondiging. Oud Holland door W. v. d. P. 384
Boekbespreking. Statische berekeningen van constructien uit de Burgerlijke bouwkunde door v. d. Wijnpersse door D. K. 273
Boekbespreking. Tuinarchitectuur door Jan de Meijer 89
Boekbespreking. Willem Penaat, interieur-kunstenaar door W. v. d. P. 364
Boekbespreking. *a.* Ijzerversiering, *b.* Bekn. leerboek v. d. timmerman, *c.* Voor en tegen de ex. enz. der Mij. tot bev. der bouwk. besproken door J. J. H. 410
Bolderman (M. B. N.) Slotwoord 309
Bolderman (M. B. N.) Repliek 330
Bond v. Ned. Architecten (Het Bestuur v. d. —) . 108
Bond v. Vereen. v. fabrikanten v. en handelaren in materialen voor het bouwbedrijf 90, 340
Borobodoer-Stoepa (De —) door Willem v. d. Pluym 139
Id. Rectificatie 150
Bosch (Nieuw justitiegebouw voor den —) . . . 2
Bosch (Naar den —) door A. W. Weissman . . . 229
Bouwkunstonderwijs, door Willem v. d. Pluym 14
Bouwkunsttentoonstelling 1914 (De kunstnijverheid en de —) 157
Bouwkunst en Vriendschap (Programma d. prijsvragen 1913 —) 359
Bouwkunst en Vriendschap (Jury-rapport —) . 7, 18
Bric à Brac door W. K.) 85
Brom (Jan) Victor de Steurs 352
Brom Jr. (A.) Ingezonden, Den goeden weg op? . 267

blz.

Brouwer (Willem C.) Ingezonden. Tentoonstelling te Gent 74
Bijvoegsel Concept huish. reglement v. h. Gen. A. et A. in No. 26.

C.

Candidus. Opt lesen van Godefroy's uiterste wille 305
Candidus. Uit een Amerikaansch bouwkunst. blad 271
Candidus. Clinekdicht 220
Wyse Raet 222
Carnavech. Ingezonden. Het nieuwe stadhuis voor Rotterdam 194
Centrale verwarming en luchtverversching van gebouwen door F. G. Unger 32, 47, 65, 74, 106, 125, 131 144
Chr. H. B. S. met 5 j. cursus, gelegen a. d. Moreelse- en Gabriël Metsustraat te Amst. door E. A. C. Roest 281
Club v. Utr. leden van A. et A. (Jaarverslag —) . 4
Club v. Utr. leden van A. et A. (Versl. jaarverg. —) Id. ledenvergadering . . 157, 321, 341, 385, 395
Adres aan B. en W. van Utrecht 213
Commissie voor het stadsschoon (De —) door Adr. Moen 302
Conceptbegrooting 1914 421
Concertgebouw te Nijmegen (Een nieuw —) . . 166
„Concordia Inter Nos" (Herdenking 40-jarig bestaan —) door Adr. M. 187
„Concordia Inter Nos" (Tentoonstelling der Ambachtsschool —) door Adr. Moen 189
Congres (Algem. Kunstenaars —) Maart 1913, Amsterdam 84, 107
Congres voor bouwnijverheid en openbare werken (IVe Int.) 436
Congres van Hygieën der woning (7e Int. —) te Antwerpen 173
Congres antistique International á Gand en 1913 (IIIe —) door A. Salm G.Bz. 216
Congres (Xe Int. Woning —) te 's-Gravenhage 31, 56
Constantinopel en inzonderheid de Aya Sofia, door H. J. M. Walenkamp 61, 71, 79
Cuypers (Dr. P. J. H.) Ingezonden. De Vliss. toren 27
Cuypers (Dr. P. J. H.) Over een beroemd bouwmeester der 19e eeuw. 84, 94
Cuypers (Dr. P. J. H.) Victor de Stuers 351

D.

Dake (C. L.) Victor de Stuers 353
Dam (Op den —) 340, 348
Dambebouwing (De —) 188, 260
Damcommissie (Raadhuis —) 268
De vrede geteekend 9
Deutsche Werkbund-tentoonstelling in Keulen 1914 (De —) door Jan de Meyer 225
Diedenhoven (Walter v.) De jubileum-zegels van de Bazel 274
Diedenhoven (W. v.) Is dit een toelichting? . . . 103
Doodvonnis over „Parkwijck" uitgesproken (Het —) door Adr. Moen 22
Dorpsschool (Prijsvraag —) 305
Drupsteen. Verklaring der Wandschilderingen van Mej W. C. . . . . 272 — 286
Düsseldorf 1915 Grosse Ausstellung 400

E.

Een belangrijke ontdekking 339
Een geschenk van Noord aan Zuid door Adr. Moen 283

blz.

Eengezins arbeiderswoningen bij Utrecht voor de Bouwvereen. Zuilen (Ontwerpen v. —) door Ph. J. Hamers 386
Eenige ideën ontwikkeld in 't belang van A. et A. in 't algemeen en v. de jongeren in 't bijzonder door J. J. Hellendoorn 24
Een noodzakelijke rechtzetting 5
Eere-prijsvraag 1914 van het Gen. A. et A. (programma —) 256, 332, 338
Entos (De —) door Adr. Moen 281, 288
Entos (De gebouwen der —) door H. J. M. Walenkamp Czn. 178
Esperantostad (De —) door F. J. Kubatz 229
Examens Bouwk. Opz., Bouwk. Teekenaar en uitvoerder 43, 127, 419
Excursie (Onze zomer —) 238
Excursie (Gent —) 237, 245
Excursie naar Gent (De —) door H. F. Symons Jr. 262

G.

Gebouwen der Entos (De —) door H. J. M. Walenkamp Czn. 178
Gebouw de Ruijter te Amsterdam 296
Gebruik van loodhoudende verven (Het —) 299, 307
Geest van Jacob v. Campen (De —) door J. de M. 265
Gemeentehuis te Spaarndam (Het —) door A. R. Hulshoff en A. A. Kok 363
Genootschap (Verslag van de ledenvergaderingen v. h. —) 9, 29, 37, 53, 69, 77, 93, 109, 129, 137, 221, 301, 333, 357, 358, 377, 393, 413, 430
Genootschapsprijsvragen 1911 (Juryrapport —) . 375
Genootschapsprijsvragen 1912 (Juryrapport —) . 21
Genootschapsprijsvragen 1913 (Programma's —) 257
Genootschapsprijsvragen 1914 (Eere —) . . . 256
Genootschapsprijsvragen (Twee programma's —) 29
Gent (Excursie —) 237, 245
Gent (Int. Tentoonstelling te — 1913 237
Gent (De excursie naar — door H. F. Symons Jr. 262
Gent (door de Regelingscommissie —) 245
Gent (Regendagen in —) door W. v. d. P. . . . 248
Gent door A. W. Weissman 250
Gevelwedstrijd (Vijfde —) in de gemeenten Haarlem, Heemstede, Bloemendaal, Schoten en Haarlemmerliede en Spaarnwoude. Juryrapport 411
Gils (Jac. v. —) Victor de Stuers 354
Gipsverzameling in het Rijksmuseum te Amsterdam (De —) door Asymptoot 55
Graaff (C. de) Ned. Herv. kerk te Voorhout . . 419
Gratama (J.) Ingezonden. De A. V. Commissie . 338
Groot (J. H. de) Ontwerp voor een stadion . . . 223

H.

Hes (A. A.) Boekbespreking 291, 292 426
H. (J. J.) boekbesprekingen . . . . . .
a. ijzerversiering . . . . . .
b. bekn. leerboek v. d. timmerman . . . . .
c. Voor en tegen ex. enz. der Mij. tot bev. der bouwk. 410
H. (J. J.) Hoe de Vijzelstraat was, is en worden kan 31
H. (M. J.) Smaken verschillen 180
Haagsche Schouwburg (De) 236, 268
Haas (C. J. de) Het wezen van kunst en in 't bijzonder van bouwkunst 269, 277, 285, 288
Haas (C. J.) Ingezonden. Een nieuw villapark te Hilversum 204
Haas (C. J. de) Ingezonden. Onbekend artist . . 284
Haas (C. J. de) Utrechtsche werkzaamheden . . 172

blz.

Haas (C. J. de) Volks-universiteit te Amsterdam . 239
Hamers (Ph. J.) Ontwerpen v. d. bouw van eensgezinswoningen bij Utrecht 386
Hana (H.) Een misstand. (Ingezonden) 364
Hana (Herman) Ingezonden. Vaktoestanden III . 284
Harmsen (F. B.) De steenhouwerswet 83
Harmonische ontwikkeling van het denkbeeld der openlucht-musea (De —) door D. J. v. d. Ven 369 378
Hedendaagsche bouwkunst — door A. W. Weissman 388, 395
Heemschut. Adres a. d. Raad der Gem. Alkmaar 340
Heemschut. Adres aan Sneek 148
Heemschut. Adres aan den Raad van Amsterdam 167
Heemschut-Conferentie (Tweede —) 392
Heemschut (Jaarverslag —) . . 174, 186, 195, 228
Heemschut. Verslag v. e. buitengewone vergadering van den bond 365
Hellendoorn (J. J.) Boekbespreking. 166, 167
Hellendoorn (J. J.) Eenige ideën ontwikkeld in 't belang van A. et A. in 't algemeen en van de jongeren in 't bijzonder 24
Hellendoorn (J. J.) Een kijkje op de tentoonst. der teekenschool voor kunstambachten 151
Hellendoorn (J. J.) Tentoonst der ingekomen ontwerpen voor de prijsvraag der Nederl. Baksteenfabrikanten 291
Hellendoorn (J. J.) Tentoonstelling Ver. Quellinus 271
Hellendoorn (J. J.) Tentoonstelling Rott. Academie 191
Idem Het versierende element aan onze ambachtsscholen 192
Hes (A. A.) Boekbespreking . . . . . .
a. Grondbeginselen d. beschrijvende meetkunde
b. het smeden 291, 292
Hes (A. A.) Plastische kristalplafonds 45
Hoe de Vijzelstraat was, is en worden kan, door J. J. Hellendoorn 31
Hoop. Het nieuwe clubgebouw van (De —) . . . 57
Hôtel, Café-Restaurant Schiller door Lippits en Scholte 150
Huis en Tuin . . . 31, 41, 73, 99, 116, 130, 172, 189
Huis en Tuin. Tentoonstelling (prijsvraag programma —) 19
Huish. Reglement van het Genootschap A. et A. bijvoegsel ingelegd in No. 26.
Huldiging v. d. heer A. W. Weissman 54
Hulpbrug bij het Binnengasthuis (De —) door Jan de Meijer 130
Hulshoff en Kok. Het Gemeentehuis te Spaarndam 363

I.

Iets over volksscholen te Parijs en de onze, door W. Retera Wzn. 154
Ingenohl (Jos.) Lyceum voor meisjes 22
Ingenohl (Jos.) Victor de Stuers 355
Ingezonden. De A. V. door P. J. Houtzagers en H. G. Jansen 330
Ingezonden. Den goeden weg op? door A. Brom Jr. 267
Ingezonden door J. Gratama 338
Ingezonden door J. Neisingh 339
Ingezonden. Jos. Th. J. Cuypers 347
Ingezonden. P. J. Houtzagers en Jansen 347
Ingezonden door J. H. 175
Ingezonden. E. J. v. Schaick Jr. 419
Ingezonden. De Jubileumzegels van de Bazel, door W. v. Diedenhoven 274
Ingezonden. Een misstand, door H. Hana . . . 304

blz.

Ingezonden. Een nieuw villapark door C. J. de Haas. Idem Otto Schulz. 204
Ingezonden. Gen. prijsvr. 1911, door Joh. H. Berben 28
Ingezonden. Het nieuwe stadhuis voor Rotterdam door Carnavech 194
Ingezonden. Het nieuwe raadhuis te Rotterdam, door A. W. Weissman 227
Ingezonden. M. T. O., door v. d. Wijnpersse. . . 28
Ingezonden. Onbekend artist, door C. J. de Haas . 284
Ingezonden. Open brief v. d. heer A. W. Weissman, door E. J. v. Schaick Jr. 411
Ingezonden. Prijsvraag 1913 door J. Roodenburgh 320
Ingezonden door K. P. C. de Bazel 426
„ „ Paul J. de Jongh 427
Ingezonden. Prijsvraag Dorpsschool door A. C. A. Rotgans 298
Ingezonden. Tentoonstelling Gent door Willem C. Brouwer 74
Ingezonden. Tuinlust door T. 292
Ingezonden. Vaktoestanden III door Herman Hana 284
Ingezonden. Vlissingsche toren door Dr P. J. H. Cuypers 27
Ingezonden. Volks-Universiteit te Amsterdam door C. J. de Haas 239
Int. Graph. Tentoonstelling (De —) door G. J. Rutgers 252
Int. Tentoonstelling te Gent in 1913 237
Int. Woning Congres te 's-Gravenhage (Xe —) 31, 56
Is dit een toelichting? door v. Diedenhoven . . . 103

J.

Jaarverslag v. d. Club van Utr. leden van A. et A. 4
Jaarverslag v. d. kunstnijverheidsschool Quellinus 1912 210
Jaarverslag v. d. penningmeester 1
Jaarverslag 1913 te Secretaris 440
Jaarverslag Weekblad 1913 443
Jaarverslag (P. P. C. —) 5
Jacobs (Jac. A.) Pakhuis of Museum 267
Jansen (H. G.) en P. J. Houtzagers, De A. V. . . 330
Jongenhuis (Het —) door Jan de Meijer 15
Jongh (Paul J. de) St. Bernardus Gesticht te Adam 418
Jubileumzegels van de Bazel (De —) door W. v. Diedenhoven 274
Jubileumzegels (De —) 1913 . . . . . 244, 422
Jubileumzegels 1813—1913 401
Jury-rapport, Bouwkunst en Vriendschap . . 7, 18
Jury-rapport, Gevelwedstrijd te Leiden 1911 12 92
Jury rapport, Genootschapsprijsvragen 1912 21, 110
Juryrapport 5e gevelwedstrijd Haarlem en omstreken 411
Justitiegebouw voor den Bosch (Nieuw —) . . . 2

K.

Kalender (Een nieuwe wand- —) door X. 384
Kalkzandsteen (Rapport Staatscommissie) . . . 168
Kan (Mr. J. B.) Victor de Stuers 352
Kantoorgebouw der Ned. Heidemaatschappij te Arnhem, door K. P. C. de Bazel 322, 335
Karnebeekbron (De van —) 290
Kerkhof (B. J.) Boekbesprekingen — bekn. leerboek der Waterbouwkunde 409
Kon. Bibliotheek afd. documentatie 435
Kon. Ned. Landbouwvereeniging prijsvraag juryrapport 404
Kropholler (A. J.) Alkmaar en het „verdronken oord" 304

blz.

Kubatz (F. J.) De Esperantostad 229
Kubatz (F. J.) Het Leidseplein 184
Kunst a. h. Volk (Tentoonstelling der Vereen. —) door J. d. M. 114
Kunstenaarscongres (Algem. —) Maart 1913. Amsterdam 84, 107
Kunstnijverheid en de bouwkunst: tentoonstelling 1914 (De —) 157

L.

Laren N. H. (De schoonheidscommissie's te —) . 168
Laren N. H. (Wijziging en aanvulling van de bouw- en woningverordening voor de Gemeente —) . 228
Ledenvergadering Utr. Club (Kort verslag der —) 157
Leescirkel (Bericht a. d. deelnemers v. d. —) . . 171
Leescirkel (Bericht over den) 149
Leidseplein (Het —) door F. J. Kubatz 184
Levenswerk van Jhr. Mr. Victor de Stuers (Het —) door J. de M. 402
Loodgieterspatroonsvereeniging (Voorstel betreffende de tarieven in de bestekken —) 358
Lyceum voor meisjes door Jos. Ingenohl 22

M.

M. Boekbespreking. De landsche woning in Vlaanderen, door Stijn Streuvels 399
M. Het silogebouw en pakhuispand St. Job te Rotterdam 329
M. De oplossing 436
M. (Adr.) Boekbespreking. Handleiding bij het ontwerpen van motieven naar plantvorm ten dienste van het onderwijs in décoratief teekenen en ontwerpen van vlakornament door A. A. Tekelenburg 233
Moen (Adr.) Boekbespreking. Margerethen-Höhe bij Essen 232
M. (Adr.) Herdenking 40 j. bestaan der avondamb. school „Concordia Inter Nos" 187
M. (J. de) De geest van Jacob v. Campen 265
M. (J. de) Het levenswerk van Jhr. Mr. Victor de Stuers 402
M. (J. de) Tentoonstelling der Vereen. Kunst a. h. Volk 114
Merkwaardige vakopvatting 2
Meijer (Jan de) Boekbespreking 372
Meijer (Jan de) Boekbespreking. Tuinarchitectuur 89
Meijer (Jan de) De hulpbrug bij het Binnengasthuis 130
Meijer (Jan de) Het jongenshuis 13
Meijer (Jan de Meijer) Slotwoord 330
Meijer (Jan de) De Deutsche Werkbund-tentoonstelling te Keulen in 1914 225
Meijer (Jan de) De Int. Graphische tentoonstelling 255
Meijer (Jan de) Over „Akoustiek" in verband met den bouw van Zalen 422, 433, 437
Middelbaar Techn. Onderwijs door D. de Vries Lam 38, 81
Misbruik v. d. historischen stijl in de meubelkunst (Het —) door Corn. v. d. Sluijs 294, 307
Misstand Een — Ingezonden door H. Hana . . . 304
Moen (Adr.) De affiche der tentoonst. Huis en Tuin 130
Moen (Adr.) De tentoonstelling „Huis en Tuin" 172, 189
Moen (Adr.) Een geschenk van Noord aan Zuid 283
Moen (Adr.) Een tentoonstelling afgelast 148
Moen (Adr.) De commissie v. h. stadsschoon . . 302
Moen (Adr.) De Entos 281, 288

blz.

Moen (Adr.) Het doodvonnis over Parkwijck uitgesproken 22
Moen (Adr.) De tentoonstelling der avondambachtsschool „Concordia Inter Nos" 189
Moen (Adr.) Over een paar reclameplaten verschenen in 1913 . . . . . 342, 360
Moen (Adr.) De Utr. Architectuur-tentoonstelling 152
Moen (Adr.) Slotwoord 330
Moen (Adr.) Een belangrijke Tentoonstelling . . 482
Monument op den Dam (Het) 348
M. T. O. en zijn beteekenis voor de architecten (Het —) door v. d. Wijnpersse 54
M. T. O. te Groningen (Academie Minerva en —) 240
Mij. tot Bev. v. Bouwk. Wijzigingen en aanvullingen in de examens van Bk. Opz. Bk. Teeken- en Uitv. v. Burgerl. Bouwwerken 419

N.

Naarden (Een wandaad aan het stadhuis te —) . . 23
Nachtegaalstraat en Stichtsche Meijboom . . . 266
Nationale bouwkundige Studieprijsvraag (Juryrapport —) 258
Nat. Studieprijsvraag voor het ontwerp v. e. tuinstadwijk (Programma en vragen — uitgeschreven door de Soc. Techn. Vereen. v. Dem. Ing. en Arch. 289, 332, 348, 400
Ned. Herv. kerk te Voorhout 419
Ned. Indië op de Wereldtentoonstelling te San Francisco 161
Neisingh (J.) Ingezonden. Prijsvr. Hilversum . . 339
Nieukerken (J. J. v.) door W. 341
Nieuw justitiegebouw voor den Bosch 2
Nieuwe uitgave. Centr. verw. en luchtverversching van gebouwen, door F. G. Unger, W. J. 284, 292
'N nieuwe verkeersweg te Vdam. 344
Nog eens: (Merkwaardige vakopvatting —) . . . 10
Nijmegen (Een nieuw concertgebouw te —) . . . 166

O.

Ontsiering door reclame 100
Ontslag v. e. opzichter bij den bouw v. h. Vredespaleis (Het —) 156
Onze Zomerexcursie 238
Open brief a. d. heer A. W. Weissman door E. J. v. Schaick Jr. 411
Open brief aan de jury van de Rott. raadhuisprijsvraag door K. P. C. de Bazel 234, 259
Openluchtmusea. De harmonische ontwikkeling van het denkbeeld der —) door D. J. v. d. Ven 366, 378
Openluchtmuseum te Arnhem 425
Over een beroemd bouwmeester der 19e eeuw, door Dr. P. J. H. Cuypers 84, 94
Over een paar reclameplaten verschenen in 1913, door Adr. Moen 342, 360

P.

Paleis Raadhuiskwestie (De) 409, 422
P. (W. v. d.) Boekbespreking. Willem Penaat, interieurkunstenaar 364
P. (W. v. d.) Boekbespreking. Onze oude Dorpskerken 41
P. (W. v. d.) Regendagen in Gent 248
P. (W. v. d.) Stadsplan Londen 124
P. (W. v. d.) Tentoonstelling i. d. Rijks Academie van beeld. kunsten te Amsterdam 179

blz.

P. (W. v. d.) Zou iemand dat gezegd kunnen hebben in 1913. Het jaar der z.g. onaf hankelijkheidsherdenking? 419
Pakhuis of Museum door Jac. A. Jacobs 267
Paleis op den Dam (De restauratie van het —) . . 300
Paleis op den Dam (Het —) 45
Parkwijck (Het doodvonnis over — uitgesproken door Adr. Moen 22
Penningmeester (jaarverslag v. d. —) 1
Perm. prijsvraag commissie 5, 431
Peters (C. H.) Protestantsche kerkenbouw . . . 91
Plaatwerk „de Architect" (Aankondiging Alg. Vergad. —) 117
Plastische kristalplafonds door A. A. Hes . . . 45
Pluym (W. v. d.) Beursbezoek 214
Pluym (Willem v. d.) De beurs te Amsterdam . . 170
Pluym (W. v. d.) De Boroboedoer. Stoepa . . . 139
Id. Rectificatie 150
Pluym (Willem v. d.) Bouwkunst onderwijs . . . 14
Pluym (W. A. E. v. d.) Eenige mededeelingen over het Xe Int. woning congres 322
Politieverordening (Alg.) 268
P. P. C. 317
Prinsenberg (A. J.) Boekaankondiging — (Mooi Bloemendaal) 28
Prix de Rome (Graveerkunst —) 392
Protestantsche kerkenbouw in Nederland door C. H. Peters 91
Prijsvragen 1911 (Genootschaps—) jurryrapport 372
Prijsvragen 1912 (Genootschaps-) juryrapport 21, 110
Prijsvragen 1913 Bouwkunst en Vriendschap (Programma —) 359
Prijsvraag 1914 Eere- v. h. Gen. A. et A. (programma —) 256
Prijsvraag: Dorpsschool met onderwijzerswoning v. d. Vereen. van Ned. Baksteenfabrikanten (uitslag —) 222, 258
Prijsvraag Dorpsschool der Ned. Vereen. van baksteenfabrikanten 234
Prijsvraag (Dorpsschool —) 305
Prijsvraag (hoofd bijblad Alg. Ned. Adv. blad 57, 99, 156
Prijsvraag „Huis en Tuin" 19
Prijsvraag Kon. Nederl. Landbouwvereeniging (Juryrapport) 403
Prijsvraag (Nat. bouwk. studie —) jury-rapport . 258
Prijsvraag (Openbrief aan de jury der Rott. raadhuis —) door K. P. C. de Bazel 234
Prijsvraag „plan 1913" 293, 300
Prijsvraagprogramma (N.V. Boekdrukkerij v. h. firma T. C. B. ten Hagen 40
Prijsvraag reclameplaat Vereen. t. bev. v. h. vreemdelingenverkeer te 's-Gravenhage . . 83
Prijsvragen. (Twee Gen.) programma's 29
Prijsvraag v. d. Bond van Meubelfabrikanten . . 58
Prijsvraag voor een oude mannen- en vrouwenhuis te Hilversum: (Openbare —) 234
Prijsvraag voor het ontwerp v. e. tuinstad-wijk (Nat. Studie —) (programma en vragen) 289, 332, 348, 400, 435
Prijsvraag (Een fraaie —) door J. G. 431

Q.

Quellinus 1911. Jaarverslag der kunstnijverheidsschool 216
Quellinus school. Kalender 1913 41

blz.

„Quellinus" (Tentoonstelling der Vereeniging —) door J. J. Hellendoorn 271

R.

R. De Wereldtentoonstelling te Gent 1913 . . . 58
Raadhuis te Naarden (De ontsiering van het —) . 300
Rapport v. d. Comm. betreffende de bij de keuring van hout te stellen eischen 118
Reclameplaten (Over een paar —) verschenen in 1913, door Adr. Moen 342, 360
Regout (Min. E. R. H.) 9
Reisimpressies door W. Retera Wzn., 89, 98, 101, 113
Replick door M. B. N. Bolderman 309
Retera (W. Wzn.) Boekbespreking. Het logische in de ontwikkeling der beeldende kunsten . . 106
Retera (W. Wzn.) Iets over Volksscholen te Parijs en de onze 154
Retera (W. Wzn.) Reisimpressies . 89, 98, 101, 113
Roest (E. A. C.) Chr. H. B. S. met 5 j. cursus, gelegen a. d. Moreelse en Gabriël Metsustraat te Amsterdam 281
Ronner (J.) Aan wien een opdracht van beteekenis? 434
Roodenburgh (J.) Ingezonden. Prijsvraag 1913 . . 320
Rotgans (A. C. A.) Ingezonden. Prijsvraag Dorpsschool 298
Rott. Academie Tentoonstelling door J. J. Hellendoorn 191
Rotterdam (Het nieuwe stadhuis te —) 175, 188, 194, 200, 205, 220, 227
Rotterdam (Het nieuwe raadhuis te —) door A. W. Weissman 227
Rueter's wandkalender 1914 384
Rutgers (G. J.) De Int. Graph. Tentoonstelling . 252
Rutgers (G. J.) en J. Roosing Jr. Het gebouw de Ruyter te Amsterdam 296
Rijks Academie van beeldende kunsten (De) . . 116

S.

S. (H. F.) Typisch Hollandsch 297
Saher (E. A. vom) Victor de Stuers 354
Salm (A. GBz.) IIIe Congrès artistique International à Gand en 1913 216
Salm (A. GBz.) Tentoonstelling te Gent 105
Sanders (Dr. L. A.) 393
San Francisco 254
San Francisco (Ned. Ind. op de wereldtentoonstelling te —) 161
San Francisco (Tentoonstelling te —) . . . 222, 254
Schaick Jr. (E. J. van) Open brief aan den Heer A. W. Weissman 411
Schapenduinen (De —) 244
Schulz (Otto) Een nieuw villapark 193, 234
Schilderspatroonsvereeniging. Verzoek aan H. H. Architecten 359
School voor kunstnijverheid te Haarlem 136
Schoonheidscommissie te Laren (N. H.) 168
Silogebouw en pakhuispand St. Job te Rotterdam (Het —) door M. 329
Six (J.) Victor de Stuers 352
Slotwoord door M. B. N. Bolderman, Jan de Meyer en Adr. Moen 330
Sluys (Corn. v. d.) Het misbruik van den historischen stijl in de meubelkunst 294, 307
Smaken verschillen door M. J. H. 180
Soc. Techn. Vereen. v. Dem. Ing. en Arch. Programma en vragen der Nat. Studie-prijsvraag voor het ontwerp v. e. tuinstadwijk 289, 332, 348, 400

blz.

Soc. Techn. Vereen. v. Dem. Ing. en Architecten. Advies inzake het gebruik van loodhoudende verven 299, 307
Stadhuis te Rotterdam (Het nieuwe —) 175, 188, 194, 200, 205, 220, 227
Stadhuis te Rotterdam (Het nieuwe —) 100
Stadhuis te Rotterdam (Het —) 117
Stadion (Ontwerp voor een) door J. H. de Groot . 223
Stadsplan Londen door W. v. d. P. 124
Stadsschoon (De commissie v. h.) door Adr. Moen 302
Stadsschoon (Verslag v. d. afgevaardigden in de Comm. voor) 4
Stadsschoon (De Commissie van —) Oproeping . 435
Steenhouwerswet (De —) door F. B. Harmsen . . 83
Stuers, (Jhr. Mr. Victor de)
door Redactie 350
„ P. J. H. Cuypers 351
„ Mr. J. B. Kan 352
„ J. Six 352
„ Jan Brom 352
„ C. L. Dake 353
„ H. P. Berlage Nzn. 354
„ Jac. v. Gils 354
„ E. A. von Saher. 354
„ Jos. Ingenohl 355
Stuers (Het levenswerk van Jhr. Mr. Victor de) door J. de M. 402
Stuers (De) over de beurs 384
Stuivinga (Jan) Nog eens: merkwaardige vakopvatting 16
Symons (H. F. Jr.) De excursie naar Gent . . . 262

T.

Tekelenburg (A. A.) Handleiding bij het ontwerpen van motieven naar plantvorm ten dienste van het onderwijs in decoratief teekenen en ontwerpen van vlakornamenten 233
Tentoonstelling afgelost (Een —) door Adr. Moen 148
Tentoonstelling „de Vrouw 1813—1913" . . 59, 153
Tentoonstelling (De Int. Graph.) door G. J. Rutgers 252
Tentoonstelling (De Int. Graph.) door Jan de Meyer 255
Tentoonstelling der avondambachtsschool „Concordia inter Nos" (De —) door Adr. Moen . . 189
Tentoonstelling der ingekomen ontwerpen voor de studieprijsvraag der Ned. Baksteenfabrikanten 291
Tentoonstelling der teekenschool voor kunstambachten (Een kijkje op de —) door J. J. Hellendoorn 151
Tentoonstelling (De Utr. Architectuur —) door Adr. Moen 152
Tentoonstelling (Een belangrijke —) door A. Moen 432
Tentoonstelling Gent 1913, door A. Salm G. Bzn. 105
Tentoonstelling Huis en Tuin 31, 41, 73, 99, 116, 130, 172, 189
Tentoonstelling „Huis en Tuin" prijsvraagprogramma 19
Tentoonstelling i. d. Rijks Academie van Beeld. Kunsten te Amsterdam door W. v. d. P. . . . 179
Tentoonstelling Kunst a. h. Volk door J. d. M. . . 114
Tentoonstelling Kunst a. h. Volk 100
Tentoonstelling Rott. Academie door J. J. Hellendoorn 191
Tentoonstelling te Gent in 1913 (Int. —) 237
Tentoonstelling te San Francisco 222
Tentoonstelling (Utr. Architectuur —) . . . 26, 117
Tentoonstelling v. Diedenhoven 94

blz.

Tentoonstelling Hack, Prikker en Polvliet—v. Hoogstraten 94
Tentoonstelling Vereen. „Quellinus" door J. J. Hellendoorn 271
Teekenschool voor Kunstambachten 115
T. Tuinkunst 292
Typisch Hollandsch door H. F. S. 297

U.

Uit een Amerikaansch bouwkunstblad door Candidus 271
Uitbouw a. h. Rijksmuseum 59
Unfaire Handelwijze 178
Unger (F. G.) Centrale verwarming en luchtverversching van gebouwen. 32, 47, 65, 74, 106, 125, 131, 144
Utr. Architectuur-tentoonstelling 117
Utr. Architectuurtentoonstelling (De —) door Adr. Moen 152
Utr. Kunstverbond (Het —) Adressen . . . 221, 254
Utr. Kunstverbond (Het —) 254
Utr. tentoonstelling van Architectuur 26
Utrechtsche werkzaamheden door C. J. de Haas 172

V.

Vaktoestanden 253
Vaktoestanden II 261
Van een vriendelijke uitnooding en een nog vriendelijker weigering, door Y.Y. 177
V.A.N.K. (Een tweetal adressen van de —) . . . 432
Ven (D. J. v. d.) De harmonische ontwikkeling van het denkbeeld der openlucht musea . . . 366, 378
Verbond v. Ned. Kunstenaarsvereenigingen. (Adres aan den raad der Gem. Rotterdam) . . 335
Verbond v. Ned. Kunstenaarsvereenigingen 20, 79
Verdwijnend Amsterdam 118
Vereen. tot bev. v. volkskunst (N.H. —) . . . 108, 176
Verkeersweg (De nieuwe —) 427
Verordening tot het weren van inbreuken op natuurschoon in N. Holland 228
Idem in Zeeland 228
Idem in Z.-Holland 59
Verordening tot wijziging der politieverordening voor de Gemeente Nijmegen 228
Verordening (wijziging en aanvulling der bouw- en woning) v. d. Gem. Laren N. H. 228
Versierende element aan onze ambachtsscholen (Het —) door J. J. Hellendoorn 192
Verslag v. d. afgevaardigde i. d. Comm. voor Stadsschoon 4
Verslag v. d. bibliothecaris. 3
Verslag van de ledenvergaderingen van het Genootschap 9, 29, 37, 53, 69, 77, 93, 109, 129, 137, 221, 301, 333, 357, 358, 377, 393, 413, 429
Verslag van de jaarvergad. van de „club van Utr. leden van A. et A." 1
Verslag v. d. Verificatie Commissie 1912 2
Verslag v. h. in Juni 1912 te Stuttgart gehouden 2e Int. Congres voor Heemschut door A. W. Weissman 274
Verslag plaatwerk „de Architect" 3
Villapark (Een nieuw —) 193
Vlissingen (De St. Jacobstoren te —) 188
Volks-Universiteit te Amsterdam. Ingezonden door C. J. de Haas 239
Voorschriften voor het aanleggen van bliksemafleiders. 307, 319, 339

blz.

Vragenbus 347, 392
Vries (Lam. D. de —) M. T. O. 38, 81
Vrouw 1813-1913 (Tentoonstelling De —) . . 59, 153
Vijzelstraat (Verbreeding der —) 268

W.

W. — J. J. v. Nieukerken 341
Walenkamp (H. J. M.) (Constantinopel en inzonderheid de Aya Sofia 61, 71, 79
Walenkamp (H. J. M.) De gebouwen der Entos . 178
Wandaad aan het stadhuis te Naarden (Een —) . 23
Wandschilderingen van Mej. W. C. Drupsteen (Verklaring der —) 272, 286
Wat overheid en burgerij voor ons stadsschoon kunnen doen door A. W. Weissman 152
Weissman (A. W.) Gent 250
Weissman, Hedendaagsche bouwkunst . . 388—395
Weissman (A. W.) Het nieuwe Raadhuis te Rotterdam 227
Weissman (A. W.) Naar den Bosch! 229
Weissman (A. W.) Verslag v. h. in Juni 1912 te Stuttgart gehouden 2e Int. Congres voor Heemschut 274
Weissman (A. W.) Wat overheid en burgerij voor ons stadsschoon kunnen doen 158
Wereldtentoonstelling te Gent 1913 (De) door R. 58
Wezen van kunst en in 't bijzonder van bouwkunst (Het —) door C. J. de Haas . . 269, 277, 285, 288
Woningcongres (Xe Int.) programma 280
Woningcongres (Xe Int. —) te 's-Gravenhage 31, 56
Woningcongres Eenige mededeelingen over het Xe Int. door W. A. E. v. d. Pluym 322
Woningbouwvereeniging „Het Westen" . . . 230
Woord in het belang onzer advertentierubriek (Een —) 309
Woord naar ons hart (Een —) 44
Wijnpersse (v. d.) Het M. T. O. en zijne beteekenis voor de architecten 54
Wijnpersse (W. J. M. v. d.) Boekbespreking, leerboek en meetkunde 41
Wijnpersse (v. d.) Ingezonden M. T. O. 28
Wyse Raet door Candidus 222
Wijzigingen en aanvullingen in de examens voor Bouwk. Opz.. Bk. teekenaar en uitv. v. Burgerl. Bouwwerken, ingesteld door de Mij. tot Bev. d. Bouwk. 419

Y.

Y. Y. Van een vriendelijke uitnoodiging en een nog vriendelijker weigering 177

Z.

Zuilen (Ontwerpen v. d. bond van eengezins-arbeiderswoningen bij Utrecht voor de bouwvereen.) door Ph. J. Hamers 386

LIJST DER AFBEELDINGEN

	blz.
Ged. voorgevel van het Justitiegebouw te den Bosch	2
Het „Jongenshuis", Architect Jan de Meijer	15—19
Parckwijk, Architect H. P. Berlage Nzn.	22
Lyceum voor Meisjes te Amsterdam, Architect Jos. Ingenohl	23—26
Kerktoren te Losser (O), Schets van den heer Herm. v. d. Kloot Meyburg	42
Kerktoren te Surhuizum (Fr.), Schets van den heer Herm. v. d. Kloot Meyburg	43
Plafond van Luxfer kristal in het Station te Metz	45
Een 4-tal constructies dezer glasplafonds	46
Plafond van Luxfer kristal in het Warenhaus Tietz te Dusseldorf	47
Plafond van Luxfer kristal in het Warenhuis van Gebr. Sinn te Saarbrücken	48
Plafond van Luxfer kristal in het Modemagazijn Hirsch & Co., te Amsterdam	49
Aya Sophia — Plattegronden	53
Hoofdgevel van het Ned. Paviljoen op de Wereld-tentoonstelling te Gent 1913	58
Situatie der Wereldtentoonstelling te Gent 1913	59
Aya Sofia. Gezicht vanuit het Westen	61
Gezicht op het koor	63
De N. wand van het schip	64
Gezicht op de Z.-galerij	69
Gezicht vanuit het zijschip naar het N.-O.	70
Gezicht op de galerij	72
Gezicht in het zijschip beg. grond	73
Moskee van Sultan Achmed I	79
Hof met bron der oude Moskee Eski Walide Dschami te Skoetari	80
Cathedraal te Chartres. Reisschets W. Retera Wzn	90
Kasteel van Chambord. Reisschets idem	91
St. Radegonde te Poitiers. Reisschets idem	98
Detail van het Louvre. Reisschets idem	98
Notra Dame la Grande te Poitiers. Reisschets idem	102
Ontwerp voor een ex-libris van W. v. Diedenhoven	103
Gedenkprent. van W. v. Diedenhoven	104
Prestaties der klasse voor Schilders-teekenschool v. Kunstambachten	111—114
Verdwijnend Amsterdam. Nummerhuizen aan de Kloveniersburgwal	118
Affiche Huis en Tuin	130
Het brugje over de Grim	131
Boroboedoer-Stoepa. Totaalaanzicht	137
Detail Gaanderij en waterspuwer	139
Monumentale trap	140
Hotel-Café-Restaurant „Schiller" te Amsterdam. Architecten Lippits en Scholte	149—151
De Beurs op het Damrak	169
De Entos. Tympandoeken	178—181

	blz.
De Entos. Vooraanzicht der hoofdgebouwen op losse plaat in No. 22	
De Entos. plan der tentoonstelling	182—183
Leidscheplein, bestaande en gewijzigde toestand F. J. Kubatz B.-I.	184
Geheel gedempte Lijnbaansgracht Idem	185
Het Leidscheplein, entréeplein voor de binnenstad	186
De Entos. Vogelvlucht der hoofdgebouwen	190
Villapark te Hilversum, Tuin-Architect Otto Schulz	194
Portret van Prof. H. Evers	197
Het Raadhuis te Rotterdam.	
Motto S. P. Q. R., Prot. Evers	198
„ Groen en Wit, Jan Stuyt	199
„ Aquarius, De Bazel	200
„ Representief, Kromhout	201
„ Roterodami prosperitas, Otten en Overeynder	202
Motto J. J. Brinkman	203
„ Pro Domo Sua, v. d. Tak	204
„ Aquarius-plannen	206
„ „ voorgevel	207
„ „ binnenplaatsgevel	208
„ „ doorsneden	209
„ „ detail voorgevel losse plaat	
„ „ „ feestzaal / No. 25	
„ Representief, afb. d. toren	211
Afb. van werkstukken der vakafd. „Bouwkunstig Teekenen" Quellinusschool 1912	217—220
Ontwerp van een Stadion. Arch. J. H. Groot	224—225
Plan tentoonstelling Keulen 1914	226
Tuinstad Esporanto nabij München	230—231
Margerethen-Höhe bij Essen	232—233
Int. tentoonstelling te Gent	238—239
Gent, lakenhal met Beffroi en kathedraal St. Bavo	246
„ Schippers-gildehuis en Vischmarktpoort	247
„ 's Gravensteen, huis met 't toreken en kasteel v. Gerard de Duivel, op losse pl. in No. 30	
„ Dolle griet	248
I. G. T. A., plan Architect H. A. J. Baanders	254
„ kijk op een stand in de hoofdcorridor	255
„ „ „ het orkestpodium en de hoofd-corridor, op losse plaat No. 31.	
Gent. Het Duitsche pavillon op de Gentsche exp.	263
Brugge. Ostendschepoort	264
De vrouw 1813—1913. Wandschilderingen van Mej. W. C. Drupsteen	272—273
Chr. H.B.S. aan de Moreelse- en Gabr. Metsustraat te Amsterdam Arch. E. A. C. Roest	280—281
Boekenkast, Architect G. F. la Croix	283
Studieprijsvraag tuinstadwijk plan	290
Gebouw „de Ruijter" te Amsterdam, Architecten G. J. Rutgers en J. Roosing Jr.	296—297

	blz.
Van Karnebeekbron aan de Carnegielaan te 's-Gravenhage, Willem C. Brouwer	298
Kantoorgebouw der Ned. Heidemaat. te Arnhem, Architect K. P. C. de Bazel	322, 336—337
Silo St. Job te Rotterdam, Arch. J. J. Kanters	325—328
Affiche tentoonstelling Dordrecht 1912, C. Rol	342
„ „ Gouda 1913, „ „	342
„ Entos. 1913 C. Rol	343
„ I. G. T. A 1913 C. Rol	343
Nieuwe verkeersweg te Amsterdam	345
Portret Jhr. Mr. Victor de Stuers	349
Affiche kolon. tentoonst. Semarang 1914, Alb. Hahn	360
„ tentoonst. de Vrouw 1813—1913, Mej. W. C. Drupsteen	361
„ tentoonst. Muiderslot 1913	361
Gemeentehuis te Spaarndam, Architecten Hulshoff en Kok	362
Openluchtmuseum Skansen bij Stockholm. De kubstol	367
Een gesmeed ijzeren grafkruis	367
Het inwendige v. een Zwitserschboerenh.	368
4 Interieurs in het Nordiska Museet te Stockholm.	369
Neuzeitlicher Wohnungskultur. Eetkamer v. Prof. Albin Müller te Darmstadt	373
Neuzeitlicher Wohnungskultur. Erker. Architect Gottfr. Czernak-Brünn	374
Openluchtmuseum Skansen bij Stockholm. De Laxbrostugan	379
Karl Peter Rosen	380
Zweedsche schoonen	381
Een kanteelspeler	382
Verschillende kanteelen en Oud-Zweedsche Muziekinstrumenten	383
Woningbouw te Zuilen. Arch. Ph. J. Hamers	386—390
4 foto's van landsche woningen in Vlaanderen	398
Jubileum-postzegels. Arch. K. P. C. de Bazel	402 en 422
Prijsvraag Kon. Ned. Landbouwvereeniging. Motto Vesta	405 en 408
Motto K. N. L. V.	406 en 407
St. Bernardusgesticht aan de N. Passeerderstraat te Amsterdam. Arch. Paul J. de Jongh	415—419

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 1. ZATERDAG 4 JANUARI 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER. ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 20, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN . . . . . LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

Voor onze bibliotheek werd in dank ontvangen de *Delftsche Studenten-Almanak voor 1913*, het Genootschap aangeboden door de Commissie tot Redactie dier uitgave. Ter recensie, en vervolgens voor de bibliotheek, werd ontvangen: *Leerboek der Analytische Meetkunde*, door W. A. Piets c.i. deel I, uitgave van Js. Bootsma, den Haag. Bespreking volgt. Eveneens kwam in de tweede herziene druk van *Handleiding voor Woningbouwverenigingen* door D. Hudig Jr.

G. J. RUTGERS, *Secr.*

VERSLAG VAN DE JAAR- EN LEDENVERGADERING VAN „DE CLUB UTR. LEDEN VAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA".

De Voorzitter opent de vergadering. De notulen der vorige vergadering worden voorgelezen en goedgekeurd. Ingekomen is een schrijven van de A. N. W. B. toeristenbond voor Nederland inzake het adres betreffende het plaatsen van onaesthetische reclameborden in de Prov. Utrecht, aan de Prov. Staten v. Utrecht, waarin vermeld wordt, dat een gelijkluidend schrijven als door de club toegezonden, aan genoemd college gericht is.
Hierna wordt het Jaarverslag over 1912 door den 1en Secretaris voorgelezen. (Zie achterstaand verslag op pagina 4).
De Penningmeester geeft een overzicht van 't boekjaar 1912, hetgeen met een voordeelig saldo sluit.
Het verslag over 1012 van het Utr. Kunstverbond wordt door den afgevaardigde voorgelezen en luidt:

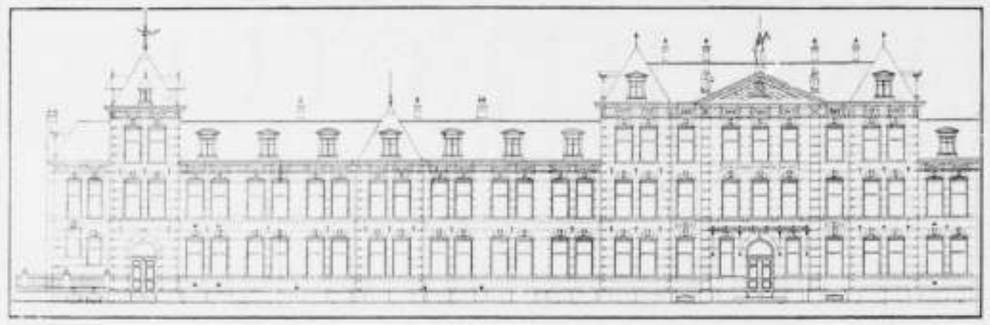
„Wat het Utr. Kunstverbond betreft zoo zij vermeld dat in dit jaar verschillende Raden zich vormden, dat ieder dier Raden een deel van het doel van het Utr. Kunstverbond zullen gaan uitwerken, en ligt het in de strekking, dat zoodoende samenwerking tusschen de verschillende vereenigingen te bereiken zal zijn. Zoo is er o.a. een Raad voor Werkvergaderingen welke ten doel heeft avondvergaderingen met voordrachten te organiseeren. De zorgen voor het houden van deze vergaderingen worden naar volgorde telkenmale aan een der vereenigingen opgedragen en zijn gedacht als te zijn uitgegaan van het Utr. Kunstverbond, terwijl de regeling in handen blijft der Vereeniging die de leiding heeft.
De stof der voordracht moet een uiting zijn van het streven der Vereeniging, die de vergadering organiseert, doch zal zoodanig gekozen moeten worden dat de voordrachten belangstelling van de leden van alle aangesloten vereenigingen zal kunnen wekken,
en wijl ik zelf als te schrijver dier Raad benoemd ben, en deze betrekking aanvaard heb, is mij opgedragen de Vereenigingen uit te noodigen om de beurt een avond voor hare rekening te nemen. Ik neem dan ook tegelijk de gelegenheid waar de club te verzoeken in Januari a.s. een lezing voor de leden van het Utr. Kunstverbond te te geven. Ook zal het U bekend zijn, dat het Utr. Kunstverbond zijn medewerking betreffende de tentoonstelling van het werk van Utr. architecten verleend heeft en dat als afgevaardigden in de commissie tot voorbereiding der werkzaamheden toegetreden zijn de Heeren J. J. v. Noorle Jansen en H. J. Kolk.
Hoofdzakelijk heb ik in dit verslag de punten aangehaald welke in directe betrekking tot het werken der Club staan."

Thans komt het punt Bestuursverkiezing aan de orde.
Volgens rooster treden 2 bestuursleden af, doch zijn terstond herkiesbaar; beiden worden herkozen, en nemen hunne benoeming aan.
Hierna wordt besloten te trachten in Januari een lezing over een of ander bouwk. onderwerp voor de leden van de aangesloten vereenigingen van het Utr. Kunstverbond te houden.
Nadat nog enkele punten, welke tot heden op afdoening wachten, besproken waren, sloot de Voorzitter onder dankzegging de vergadering.

JAARVERSLAG VAN DEN PENNINGMEESTER.

Mijne Heeren.

In de eerste plaats wensch ik dank te brengen aan mijn voorganger, den oud-penningmeester A. Redert, van wien ik in het begin dezes jaars de administratie ontving en wiens nauwkeurig bijgehouden boeking mij in de gelegenheid stelde deze zonder veel moeite voort te zetten. Met cijfers zal ik u niet vermoeien; al degenen welke bijzonder belang stellen in de financiën van het Genootschap zullen een antwoord op hunne vragen kunnen vinden in de winst- en verliesrekening en de balans, welke met de begrooting voor het volgend jaar in het weekblad zullen worden bekend gemaakt.
Door geregelde afschrijving wordt de laatste jaren getracht den financieelen toestand te verbeteren; dit jaar zijn voor afschrijving behoorlijke sommen beschikbaar gebleven.



Godechelijke Voorgevel van het aan Den Bosch toegedachte, nieuwe Justitiegebouw.

De geldmiddelen van het Genootschap zijn over het algemeen vooruitgaande; den leden wordt er op gewezen dat het beste middel hiertoe nog steeds is het aanbrengen van nieuwe leden, reden waarom de Penningmeester er wel de aandacht op vestigt dat langs dezen weg de belangen van het Genootschap belangrijk gediend kunnen worden.

18 December 1912. A. A. Kok.

AAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

Mijne Heeren!

In opdracht van uwe vergadering van 4 December j.l. hebben wij ons op de hoogte doen stellen van het beheer der geldmiddelen van het genootschap, over het afgeloopen jaar.

Wij hebben vastgesteld dat dit beheer op voortreffelijke wijze is geschied en dat wij alle boeken en bescheiden, voor dat doel door ons nagezien, in goede orde hebben aangetroffen.

Wij kunnen dan ook in vertrouwen aan u voorstellen den penningmeester te déchargeeren van het beheer der genootschapsgelden over het boekjaar 1912.

Met de goede gewoonte der vorige gelijknamige commissies, eenige beschouwingen aan dit zakelijk gedeelte toe te voegen wenschen wij echter niet te breken en voegen bij het bovenstaande nog eenige opmerkingen.

In den stand der geldmiddelen is verbetering te constateeren. In aanmerking nemend dat eenige posten als: „porti", „Bibliotheek", „Lezingen", Huldeblijken „Lidmaatschappen" en „Onvoorzienen" geringe bedragen meer hebben geëischt uit de kasmiddelen dan was toegestaan, en dat de post „onkosten redactie" minder uit deze middelen heeft behoeven te putten, is het voornamelijk te danken aan de goed ingerichte en goed werkende administratie van het genootschap dat de geldmiddelen ieder jaar ruimer zijn en het genootschap in staat is meer naar buiten te werken, ook in die gevallen dat het bezit van kasmiddelen een eerste vereischte was.

Als voorbeeld, dat eene goede administratie veel vermag zij slechts herinnerd aan de genootschapskalender, voor welker uitgave, het genootschap jaarlijks een bedrag moest noteeren en dit jaar ruim twee honderd gulden opbracht; en aan het weekblad „Architectura" dat thans kosteloos wordt bezorgd door de uitgevers vh. Gebr. Binger en de daaraan ten koste gelegde *f* 700.— uitsluitend besteed zijn aan de levering van het meer dan contractueel verplichte aantal pagina's en aan de clichés.

Wij verwachten dan ook dat de aandeelen der N. V. Maatschappij tot Exploitatie van het Plaatwerk „de Architect" die den eigendom zijn van het genootschap, in 1913 hunne dividenden zullen kunnen opbrengen.

Wij geven u ten slotte in overweging deze beschouwingen te toetsen aan de cijfers die de penningmeester u in den vorm van een Balans en van eene Winst-en Verlies-Rekening zal overleggen.

En teekenen wij uwe dienstvaardige.

Commissie van Verificatie
Maurits Plate.
A. Redert.
Amsterdam, 14 December 1912. H. J. Walle Jr.

MERKWAARDIGE VAKOPVATTING.

Tot onze verwondering zagen wij een dezer dagen weer, dat er onder de architecten nog steeds een eigenaardige opvatting heerscht omtrent de wijze, om werk te bekomen; een wijze, die door het meerendeel der behoorlijke architecten beslist wordt afgekeurd en door den Bond van Nederl. Architecten aan zijn leden zelfs *uitdrukkelijk is verboden*. Wij bedoelen hier nu eens speciaal het plaatsen van een foto als *advertentie*. Een voorbeeld hiervan geeft de heer Jan Stuivinga, die in een maandblad een door hem gebouwde villa te Zeist doet afdrukken en daaronder naam en kwaliteit vermeldt.

NIEUW JUSTITIEGEBOUW VOOR DEN BOSCH.

Van bevriende zijde gewerd ons een stel bestektekeningen van een nieuw gebouw dat eerlang in den Bosch verrijzen zal, een justitiegebouw n.l. met een gevelfront van niet minder dan 128 M. Geen kleinigheid dus.

Het kwam ons alleszins gewenscht voor van dit groote werk iets af te beelden en viel ons oog meer speciaal op het „kleed", waarmede deze nieuwe zetel van vrouwe Justitia zal omkleed worden.

Bovenstaande afbeelding gunt ons een blik op het werk van een van Neerland's huidige Rijksbouwmeesters en wel speciaal diens voor de gevangenissen, rechtsgebouwen enz. Het stelt voor een gedeelte van het lange gevelfront (de andere helft — hier weggelaten — is helaas net zoo) verlucht met het opschrift: „Gerechtigheid verhoogt een volk", bekroond door het Rijkswapen, waarboven het beeld der Gerechtigheid zich een plaats ziet toegewezen, dat wederom geflankeerd wordt door een paar „mannen der wet".

Wij hadden er gaarne een paar gulden cliché-kosten voor over om onze jonge en a.s. bouwmeesters eens met ambtelijke, dit is hier *officieele* bouwkunst in kennis te stellen en hen vooral erop te wijzen hoe men heden ten dage *niet* moet bouwen. Alzoo tot een waarschuwend, ja liever nog: tot een afschrikwekkend voorbeeld diene dit stuk Haagsche Architectuur.

Van het product zélf zullen wij niets zeggen. Het schijnt nu eenmaal een voldongen feit, dat men van een Rijksbouwmeester geen architectuur meer verwachten mag; hij heeft het veel te druk, heeft aan veel te veel druk weerstand te bieden en besteedt ten slotte zijn kostbaren, resteerenden Rijksbouwmeesterlijken tijd enkel en geheel aan zaken van technischen aard met voorbijgaan en stil negeeren van kwesties die den aesthetischen kant raken of dreigen te raken. Kunst is blijkbaar nog steeds geen zaak des Rijksbouwmeesters.

Alzoo krijgen wij uiterst solide gebouwen die eeuwen lang het menschdom moeten dienen doch die zich daarbij maar moeten behelpen met een grocje van stijlnamaakt — ergo een leugen in het kwadraat. Wie denkt hierbij niet dadelijk aan het Binnenhof?

Er wordt o.i. zonneklaar aangetoond dat de tijd voor het houden van een officieelen grooten schoonmaak gekomen is en een reorganisatie bij den aanvang van het nieuwe jaar, met verwijdering van alle achterlijke, alle reactionaire elementen dra een weldaad zou blijken te zijn; een daad die door de bouwkundige zeer zeker niet met ondank zou worden beloond. Waarom niet, zoo vragen wij ons af, eigen onmacht ruiterlijk erkend instede een plaats als den Bosch voor een paar eeuwen op z'n minst aan den spot van landgenoot, vreemdeling en ... nageslacht prijs te geven en dat alles in naam, erger nog, met mededmeten, ja *op last* der Gerechtigheid.

Wij schrijven thans 1913!

Zal er niet in den voorgevel van het nieuwe Boscher justitiegebouw geschreven worden: „gerechtigheid verhoogt een volk"; welnu, hier past in den achtergevel niets anders dan dit: *doch deze ongerechtigheid verlaagt het Nederl. volk.*

Is het justitioneel bouwdepartement niet bij machte iets anders, iets *beters* te wrochten, dan in naam der *waarachtige* gerechtigheid alle jonge talenten voor den vierschaar der schoone bouwkunst gedaagd, teneinde ons geslacht te doen blijken dat Nederland zich heden ten dage nog niet voor zijne particuliere architecten behoeft te schamen.

Zij hooren alsdan „eischen" dat van hen verlangt wordt: Architectuur, *levende* architectuur, en, zonder miskenning van het verleden, *architectuur van* **dezen** *tijd*. Door vreedzamen strijd zal dan worden beslecht wie overwinnaar, door een deskundige jury wie waarlijk bouw*meester* zijn zal.

Na dezen klap op den vuurpijl der reactie *de openbare prijsvraag* òf, zoo hiertegen nog steeds onoverkomenlijke bezwaren bestaan, het verleenen van opdrachten, op beurten, aan particuliere architecten *).

Het leek ons goed bovenstaand afschrikwekkend architectuurvoorbeeld te plaatsen in nummer 1 van den nieuwen jaargang.

Red.

*) Zie het adres der 4 bouwkundige verecnigingen, voorkomende in No. 28 van den vorigen jaargang.

VERSLAG VAN DEN BIBLIOTHECARIS.

Overeenkomstig den wensch der leden werd aangekocht voor de Bibliotheek de verschijnende nieuwe druk van: Beknopt Leerboek der Burgelijke- en Waterbouwkunde door Plasschaert, dit werk is echter nog niet compleet.

Voor den Leescirkel werd aangeschaft het maandelijks verschijnend tijdschrift „De Architect", in plaats van de gestaakte uitgave van „A Haz". Het Fransche tijdschrift „La Construction Moderne" werd nog niet ververvangen, daar de ledenvergadering zich niet kon verenigen met de opzicht gegeven tijdschriften, waarin tevergeefs gezocht werd naar eene moderne fransche architectuur.

Het aantal deelnemers aan den Leescirkel blijft zeer groot en wellicht kan mijn opvolger erin slagen, door verdeeling van de beschikbare tijdschriften, den circulatietijd te bekorten.

Onze Bibliotheek mocht ook dit jaar vele boekwerken ten geschenke ontvangen, van welke schenkingen in ons weekblad verslag werd gegeven, totaal vermeerderde onze catalogus met ongeveer 60 nummers. Waar de in uw bezit zijnde catalogus nu bijna 100 nummers ten achter is met ons register, daar zal mijn opvolger zeker spoedig tot de uitgave van een supplement kunnen overgaan.

Het crediet, door U toegestaan in dit najaar voor aanschaffing van boekenkasten, heeft 't mogelijk gemaakt, de plaatsing der boeken meer overzichtelijk te doen zijn.

De heeren W. A. E. van der Pluym en E. Sunier stelden zich op verzoek van het Bestuur beschikbaar om gedurende de laatste twee maanden de uitgifte der boeken en der portefeuilles van den Leescirkel te regelen. Bedoelde heeren belastten zich ook met 't rangschikken der boekwerken in de nieuwe kasten.

Het aantal aanvragen om werken uit de Bibliotheek beliep ongeveer 85 en is wederom gestegen bij vorige jaren, het aantal bezoekers op den sociteitsavond bleef gering, ofschoon juist daar gelegenheid is om kennis te nemen van de nieuwste tijdschriften en de bouwkundige gebeurtenissen van de week te bespreken.

Wellicht kan mijn opvolger er in slagen, de oude gezellige Zaterdagavonden in ons Genootschap te doen herleven.

M. J. E. Lippits.

VERSLAG OMTRENT HET PLAATWERK „DE ARCHITECT" OVER 1912.

De Raad van Commissarissen bleef bestaan uit de heeren A. J. Joling, president, H. A. J. Baanders en A. A. Kok, commissarissen; terwijl laatstgenoemde werd benoemd tot gedelegeerde en de directie bleef opgedragen aan den ondergeteekende.

Kon ten vorigen jare worden verklaard dat de pogingen van het Bestuur van ons plaatwerk waren geslaagd ten opzichte van de uitgave in eigen exploitatie, thans kan deze verklaring met des te grooter zekerheid worden bevestigd.

De belangstelling in de uitgave bleek onverminderd; niet alleen van de zijde der Nederlandsche kunstenaars, die zich het abonnement verzekerden, echter in zeer ruime mate blijkt die belangstelling levendig bij hen die, hoewel voor 't meerendeel zelf geen beoefenaars van eenig kunstvak, het plaatwerk krachtig steunen. Ik denk hier met erkentelijkheid aan de talrijke industrieelen, handelaren en hoofden van bedrijven die permanent of periodiek staan ingeschreven als contractanten voor de annonce-rubriek, welker steun ons plaatwerk niet kan ontberen.

Met alle waardeering voor de talrijke kunstbeoefenaren, op allerlei gebied, die toonen belang te stellen in onze uitgave, kan niet worden ontveinsd dat het steeds bevreemding blijft wekken dat een deel der leden van het Genootschap tot heden niet op de lijst der abonnés voorkomt. Desondanks steeg het aantal der geabonneerden, terwijl een aantal exemplaren in het buitenland werden geplaatst.
Ook op andere wijze dan door het abonnement bleek belangstelling aanwezig te zijn. Van verschillende zijden werd en wordt regelmatig voldoende stof aangeboden en wel grootendeels belangeloos en in zoo ruime mate dat nog voor tenminste een 10-tal afleveringen in voorrand is. Een en ander heeft er toe bijgedragen dat de financieele toestand der uitgave vooruitgaande is.
In het begin van dit jaar werd de 19de jaargang voltooid; vervolgens verschenen de afleveringen 1, 2, 3 en 4 van den 20sten jaargang; terwijl de twee resteerende nummers in bewerking zijn en de jaargang in Januari a.s. compleet zal wezen. Gedurende den loop van dit jaar zijn besprekingen gehouden nopens de mogelijkheid van te komen tot eene gecombineerde uitgave ter vervanging van „de Architect", een andere bestaande periodieke uitgave en een tijdschrift waarvan de uitgave werd voorgenomen. Het Bestuur heeft, tot zoover zijne bevoegdheid reikte, medegewerkt tot de totstandkoming van eene standaarduitgave als in het vooruitzicht werd gesteld; tot een resultaat kwam het echter niet.
Daarna is overwogen of het plan ten uitvoer zou zijn te brengen in samenwerking met het vorenbedoelde bestaande periodiek, welke overwegingen nog in een beginstadium verkeeren.
Ook is in de ledenvergadering van het genootschap een voorstel gedaan met betrekking tot de mogelijkheid van samenwerken met andere uitgaven; een voorstel ter juister plaats en tijd bleef evenwel achterwege.
Het Bestuur blijft bereid tot elken maatregel in het belang van al wat met onze uitgave zou kunnen worden beoogd; echter is het van meening dat geen verbinding moet worden gezocht of aanvaard met lieden die in eene dergelijke onderneming door geheel andere overwegingen geleid en beheerscht worden dan die waarvan het Bestuur bij zijne werkzaamheid vervuld is.
Ten slotte wensch ik nog eens zeer nadrukkelijk ons plaatwerk „De Architect" in ieders belangstelling en bizonderlijk in de protectie van onze leden aan te bevelen.

G. J. Rutgers.

JAARVERSLAG VAN DE CLUB VAN UTRECHTSCHE LEDEN VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA" OVER 1912.

In 't begin van 't jaar werd aan de Prov. Monumenten Commissie een schrijven gericht met 't verzoek de ingangspoort van het Burgerweeshuis op den Springweg welke onder hare leiding opgeknapt werd, volgens de oude gegevens opnieuw te polychromeeren. Het antwoord dier Commissie was gunstig en werd het poortje ook in dien geest behandeld. Pogingen werden gedaan de kloostergang Mariaplaats te herstellen en voor 't publiek open te stellen, tot op heden zonder resultaat.
De heer W. Menkman gaf den 17e Mei een causerie over restauraties van oude monumenten te Utrecht.
Wèl werd, betreffende het reclamebord in de Nobelstraat, eenige moeite gedaan deze voor 't oog wat aantrekkelijker te maken, maar gelukte dit tot zooverre niet. Actief werd omtrent het behoud van de gevel van het Oude Muntgebouw opgetreden en daaromtrent een verzoek aan den Minister van Binnenlandsche zaken gericht, waarin tegelijk gevraagd werd een prijsvraag voor 't nieuwe Postkantoor te doen uitschrijven. Eveneens werd in 't begin van 't jaar een adres met het verzoek een verordening te willen vast stellen om zoodoende het plaatsen van onaesthetische reclameborden tegen te kunnen gaan, naar de Provinciale Staten van Utrecht gezonden. Een gelijkluidend adres, met eene uitvoerige memorie van toelichting, werd nogmaals aan het zelfde college aan 't einde van 't jaar opgezonden.
Een bezoek werd, in aansluiting met de leden van de Utrechtsche Handelsvereeniging, aan het nieuwe Muntgebouw gebracht.
Een gecombineerde vergadering had met den Ned. Aannemersbond Afd. Utrecht plaats, waarop over den slechten toestand van het Gemeenteriool gesproken werd. Besloten werd gegevens te verzamelen en dan tegelijkertijd wederom samen te komen.
De Heer Corn. v. Straaten Jr. gaf een lezing over de Mariakerk en Kloostergang. De Koninklijke goedkeuring op de Statuten werd aangevraagd en verkregen.
Een adhaesiebetuiging betreffende het adres van het Genootschap Architectura et Amicitia, inzake de uitbreiding van het Rijksmuseum werd aan den Gemeenteraad van Amsterdam gezonden.
Van het Genootschap Architectura et Amicitia werd gedurende het afgeloopen jaar het plaatwerk „de Architect" ontvangen, en ter verspreiding wekelijks vier stuks „Architectura's".
In samenwerking met de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Afd. Utrecht en het Utrechtsch Kunstverbond wordt getracht in 1913 een tentoonstelling van het werk van Architecten en bouwkundigen in 't algemeen van uit de Provincie Utrecht te organiseeren.

De 1ste Secr. v. de Club van
Utr. ledenv. h. Gen. A. et A.
C. J. de Haas.

VERSLAG VAN DEN AFGEVAARDIGDE IN DE COMMISSIE VOOR STADSSCHOON.

Aan het Bestuur van het
Genootschap „Architectura et Amicitia"

Mijne Heeren,

Op verzoek van uwen secretaris a.i. geef ik U hierbij een kort verslag van mijn werkzaamheid als afgevaardigde van uw Genootschap in de „Commissie voor Stadsschoon".
Deze Commissie is samengesteld uit Afgevaardigden der navolgende Vereenigingen of Genootschappen, te weten: het Kon. Oudh. Gen., de Afd. Amsterdam d. Mij. t. B. d. B., „St. Lucas", „Arti et Amicitia", Kath. Kunstkr. „De Violier", „Amstelodamum" en „Architectura et Amicitia".
Nu ruim een jaar geleden is mij verzocht als lid der Commissie de taak van den Heer G. van Arkel, n.l. het opnemen van de sloopingen in Amsterdam over te nemen. Tot nu zijn 187 gevallen onderzocht en ± 70 photographische opnamen gemaakt. Sedert het voorjaar is er geen vergadering geweest. Doch eerstdaags zal weer worden vergaderd.
Een aanvraag om subsidie der Gemeente is hangende.
Dit, mijne Heeren, is alles wat ik U kan mededeelen.

Hoogachtend,
Jan de Meijer.

EEN NOODZAKELIJKE RECHTZETTING.

In het hier voorgaand verslag omtrent het plaatwerk „de Architect", uitgebracht door den Directeur, den Heer Rutgers, komt o. m. dit zinnetje voor: „ook is in de ledenvergadering van het Genootschap een voorstel gedaan met betrekking tot de mogelijkheid van samenwerken met andere uitgevers; een voorstel ter juister plaats en tijd bleef evenwel achterwege."
Gaarne wil ik aannemen dat de *juiste* strekking van dit voorstel ter ledenvergadering den heer Rutgers ontgaan is, want, zooals het zinnetje in diens verslag thans luidt is de strekking ervan geheel *onjuist* weergegeven.
Wat toch is het geval.
In de vergadering van 18 September ll. bracht ik de gedachtenwisseling gevoerd inzake een eventueel nieuw uit te geven dubbel zoo groot plaatwerk als „de Architect", ter sprake en stelde voor: *eene commissie uit Bestuur en leden te benoemen, die zal onderzoeken of het plaatwerk „de Architect" met andere periodieken — zooals „Bouwkunst" — saam te smelten valt teneinde zoodoende tot de uitgave van é'n groot plaatwerk te geraken. Dit* voorstel werd *aangenomen*.
Nu zal een ieder het toch dadelijk met mij eens zijn, dat eerst aan het wettig besluit dier ledenvergadering moet voldaan zijn alvorens voorstellen „ter juister plaats en tijd" kunnen worden ingediend. Ik vertrouw dat ook de Directeur van het plaatwerk dit zal inzien en hiertoe zal willen medewerken. Thans sticht zijn verslag verwarring en is bovendien nog onjuist; iets wat hij toch zeker niet kan bedoeld hebben.

Adr. Moen.

PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE.
JAARVERSLAG OVER 1912.

Aan het Bestuur der
Constitueerende Vereenigingen

WelEdelgeb. Heeren,

De Permanente prijsvraag-commissie heeft bij deze de eer U verslag uit te brengen over haar werkzaamheden in het afgeloopen jaar.
Mocht in het vorig jaarverslag een historisch overzicht gegeven worden, betrekkelijk het ontstaan der algemeene regelen, er was toen uit den aard der zaak nog te weinig tijd verloopen sedert hunne vaststelling, om over de werking er van, een eenigszins gegrond oordeel te kunnen vellen.
Nu is dit anders en is het de Commissie mogelijk over dit laatste in eenige nadere beschouwingen te treden, en de vraag onder de oogen te zien *of* en in welke mate de A. R. zijn bevorderlijk geweest aan het *doel* waarmede zij werden in 't leven geroepen.
Op het eerste gedeelte van deze tweeledige vraag kan een positiel antwoord gegeven worden, het tweede gedeelte geeft meer aanleiding tot beschouwingen over verschillende omstandigheden die hun invloed bij de toepassing der A. R. hebben doen gelden. Het antwoord op het eerste gedeelte der vraag is toestemmend te geven.
Zonder eenigen twijfel kan geconstateerd worden dat, bij de prijsvragen, die sedert het instellen der A. R. zijn uitgeschreven, daarmede rekening is gehouden, al is het niet te ontkennen dat soms in meerdere of mindere mate van sommige bepalingen werd afgeweken al of niet na een desbetreffend advies der P. P. C.
Het is natuurlijk bij die gevallen, waarin niet rechtstreeks de P. P. C. gekend werd, niet bewijsbaar *welken* invloed de A. R. op de samenstelling der prijsvraag-programma's hadden doch opmerkelijk is wel de overeenkomst naar den geest met de A. R. die uit die programma's in vele hunner bepalingen spreekt, waaruit mag worden afgeleid dat de A. R. daaraan niet vreemd zijn gebleven.
De vraag is echter of die invloed niet *grooter* had kunnen zijn, en hier raken wij van zelve het tweede gedeelte der vraag, n.l. in welke mate de A. R. aan hun doel bevorderlijk zijn geweest. En dan moet de Commissie allereerst van het hart dat omtrent dat *doel* nog lang niet de gewenschte klaarheid van begrip bestaat, ook niet in den kring der architecten die geacht mocht worden, hieromtrent *niet* in twijfel te verkeeren.
De P. P. C. zal hier niet de geheele wordingsgeschiedenis der A. R. uit haar vorig jaarverslag behoeven te herhalen om dat doel nog eens nader in het licht te stellen en wil er slechts de aandacht op te vestigen dat het *doel* der A. R. *niet* was, om het uitschrijven van prijsvragen *op zichzelf* te bevorderen of tegen te werken, doch om te zorgen dat *wanneer* prijsvragen werden uitgeschreven deze zouden beheerscht worden door vaste regelen, waarbij de wederzijdsche rechten en verplichtingen van prijsvraag-uitschrijver en mededinger gewaarborgd zouden worden en de jury een leiddraad zou hebben voor de samenstelling van het programma en de beoordeeling der antwoorden.
En niettegenstaande dit eenvoudige klare beginsel, dat tevens logisch voortspruit uit de overtuiging dat de architect *zelve* te bepalen heeft onder welke voorwaarden hij zijn arbeid in een prijsvraag wil geven, wordt herhaaldelijk de grief vernomen dat de A. R. het uitschrijven van prijsvragen belemmeren, dat ze veel te dwingend en te streng zijn voor prijsvraaguitschrijvers en zelfs dat de architecten daarmede als: *„rechters in eigen zaak"*! optreden alsof het uitschrijven van prijsvragen een noodzakelijkheid en eene onontkoombare zaak ware en in 't bizonder door particulieren *niet* in hun eigen belang doch in dat der architecten ondernomen werd.
Het kan zeker minder aangenaam zijn voor een prijsvraaguitschrijver wanneer hij bij het stellen van zijn eischen rekening moet houden met de wenschen en eischen der vakorganisatie van hen die hij aan 't werk wil stellen, overtuigd als hij kan zijn dat hij zonder die eischen, zelfs bij de slechts denkbare voorwaarden die hij zou stellen nog liefhebbers vindt om aan zijn prijsvraag mede te werken, doch daarin ligt geen reden, om die eischen *niet* te stellen, en dit te minder waar hij zich er aan kan onttrekken eenvoudig door zijn prijsvraag niet uit te schrijven, waartoe niets als zijn eigen belang hem zou kunnen dringen.
En waar het betreft de overheid, die in bepaalde gevallen minder vrij is te achten zich aan het uitschrijven van prijsvragen te onttrekken, daar is er niettegenstaande dit, toch zeker geen reden om van het bedingen van behoorlijke voorwaarden bij het uitschrijven van een prijsvraag af te zien, aangenomen al dat daardoor haar belang gediend zou *kunnen* worden. Het kan ook minder aangenaam zijn voor den mededinger wanneer hem de gelegenheid wordt onthouden aan prijsvragen mede te werken onder voorwaarden die hem zelve aannemelijk voorkomen, doch die door de regeling zijner vakorganisatie niet worden getolereerd, doch dat ontslaat hem niet van de verplichting zich naar die regelen te voegen overtuigd als hij kan zijn dat op den duur die regeling ook *hem* ten goede zal komen.
Het kan daarom slechts verwondering wekken dat er onder de architecten nog worden gevonden die in de A. R. eene belemmering zien, inplaats van een hulpmiddel om de positie van *den architect* in 't algemeen te ver-

sterken, en die wanneer op handhaving der A. R. wordt aangedrongen te hoop loopen alsof hunne belangen in plaats van behartigd, daardoor benadeeld zouden worden. Uit die begripsverwarring omtrent het doel en het nut der A. R. spruit bij een deel der architecten zekeren tegenzin voort om hare geldigheid als vakvereenigingsregeling en de daarmede gepaard gaande noodzakelijkheid der handhaving te erkennen, welke zich niet uit — wat logisch zou zijn — door te trachten zekere bepalingen der A. R. die hen ongewenscht voorkomen gewijzigd te krijgen, maar in een zeker negeeren der A. R. als instituut en — wanneer hun tusschenkomst in prijsvraagaangelegenheden door een prijsvraaguitschrijver wordt ingeroepen — een dienovereenkomstig bewust voorbijgaan der P. P. C. wier taak het is voor de handhaving der A.R. namens de C.V. te waken.

Het spreekt van zelve dat, afgezien van het krenkende wat daarin voor de Commissie is gelegen, deze in een scheeve positie komt te staan tegenover de taak die zij acht haar door alle leden der bouwkundige organisatie's opgedragen te zijn, wanneer zij zich daarbij, behalve tegen de prijsvraaguitschrijvers ook tegen een deel van haar opdrachtgevers zelve heeft te verdedigen, en dat hierdoor het aanzien der A. R. niet alleen maar ook dat der organisatie's die haar in 't leven riepen in hooge mate geschaad wordt.

Het zal voldoende zijn hier te herinneren aan het voorgevallene bij de Stadionprijsvraag om van dit laatste het volledig bewijs te hebben. Het kwam dan ook de P. P. C. gewenscht voor zich, naar aanleiding daarvan te wenden tot de besturen der C. V. met het verzoek maatregelen te willen beramen om voor het vervolg verwikkelingen als die zich bij deze prijsvraag voordeden, te voorkomen. En zonder te willen verkleinen wat in deze *incidenteel* door de Mij. t. B. d. B. en de B. N. A. werd gedaan meent zij er echter op te moeten wijzen dat eene meer *principueele* regeling van deze aangelegenheid tot nu toe is uitgebleven en neemt zij de vrijheid hierop nog eens de aandacht der besturen der C. V. gezamenlijk te vestigen.

Naast de genoemde heeft de P. P. C. ook in het afgeloopen jaar de ervaring opgedaan dat verschil van opvatting bestaat omtrent wat als een prijsvraag is te beschouwen in den zin der A. R.

De P. P. C. aan wie de uitspraak hieromtrent in art. 2 van haar huish. reglement is toegekend stelde zich daarbij op het standpunt van de motie in de vergadering van den Bond van Nederlansche Architecten van 26 Februari 1910 aangenomen, waarbij *niet* als prijsvraag wordt aangemerkt eene concurrentie waarbij elk concurreerend ontwerp word gehonoreerd volgens de tabel der Mij tot bevordering der Bouwkunst, welk standpunt gesanctioneerd werd door de vergadering van voorzitters en secretarissen van de besturen der C. V. 3 Juli 1912 gehouden.

Nochthans werd dit standpunt van verschillende zijden aangevochten en werd de wenschelijkheid uitgesproken dat in de A. R. zelve zou worden bepaald wat als een prijsvraag in den zin der A. R. zou zijn te beschouwen en het komt de P. P. C. voor dat dit punt van genoegzaam gewicht is te achten om door de C. V. onder de oogen te worden gezien.

Het antwoord op het tweede gedeelte van de in den aanhef gestelde vraag moet dus luiden dat met de A. R. nog niet in alle opzichten is bereikt, wat ermede beoogd werd en dat om dit te bereiken een krachtiger samenwerking der architecten onderling voorbereid en aangekweekt moet worden.

Omtrent de werkzaamheden der Commissie in het afgeloopen jaar moge worden medegedeeld, dat zij advies gaf aan de besturen der Constitueerende Vereenigingen in de volgende prijsvragen als:

1°. Die voor een woning voor landarbeiders met klein grondgebruik en voor boerderijen op heideontginningen, uitgeschreven door de Koninklijke Nederlandsche Landbouwvereeniging, waarvan reeds in het vorig jaarverslag sprake was.

Hoewel deze prijsvraag een studieprijsvraag is, meende de Commissie hare medewerking bij de samenstelling van het programma, die haar gevraagd werd niet te moeten weigeren, en is het haar een genoegen te mogen vaststellen, dat met hare wenken in de ruimst mogelijke mate in de programma's is rekening gehouden. Op verzoek der prijsvraaguitschrijfster wees de P. P. C. de Heeren J. Limburg en Karel Muller als architectleden in de Jury.

2°. die voor het Raadhuis te Rotterdam. Hoewel in het programma enkele afwijkingen van de bepalingen der A. R. voorkwamen, meende de Commissie de medewerking van deze prijsvraag te mogen aanraden; en gaf een dienovereenkomstig advies aan de C. V.

3°. die voor een Stadion, uitgeschreven door het Comité voor het Nederlandsche Sportpark te Amsterdam.

De Commissie kon na correspondentie met de prijsvraaguitschrijfster en de Jury principieel niet tot medewerking aan de prijsvraag adviseeren. Nochthans werd door de Besturen der Constituerende Vereenigingen op opportunistische gronden waarmee de Commissie zich kon vereenigen de deelneming niet als ontoelaatbaar verklaard. De Commissie meent omtrent deze prijsvragen naar haar speciale rapporten te mogen verwijzen.

Verder correspondeerde de Commissie met de besturen der Constituerende Vereenigingen en met de prijsvraaguitschrijvers over:

a. een prijsvraag voor een landelijke woning, uitgeschreven door de Nederlandsche Vereeniging van Baksteen fabrikanten.

b. een prijsvraag voor eene verhandeling over Baksteen versus Beton, uitgeschreven door het Centraalblad der bouwbedrijven.

c. een prijsvraag voor Boerderijen, uitgeschreven door de Vereeniging voor Stalverbetering in Noord Brabant.

d. eenige prijsvragen die geen doorgang hadden of waaromtrent de correspondentie nog in gang is.

Hoewel bij enkelen hiervan rekening werd gehouden met opmerkingen door de Commissie gemaakt werd door haar geen bepaald advies gegeven daar zij de prijsvragen als Studieprijsvragen beschouwt en meenende dat deze buiten het gebied van hare bevoegdheid vallen, alleen advies geeft indien de prijsvraag uitschrijfster dat verzoekt, zooals bij die der Kon. Nederlandsche Landbouwvereeniging het geval was.

Nog richtte de Commissie een schrijven tot het Bestuur der R. K. Cooperatieve bakkerij „St. Gerardus Majella" te Tiel naar aanleiding eener door die Vereeniging uitgeschreven prijsvraag voor Arbeiderswoningen, waarop echter geenerlei antwoord mocht worden verkregen.

Tenslotte wendde de Commissie zich tot het Bestuur of de Commissie voor het Koloniaal Instituut te Amsterdam onder aanbieding harer diensten bij het eventueel uitschrijven van een prijsvraag voor genoemd gebouw, welk schrijven echter niet werd beantwoord.

Na de later in de couranten bekend gemaakte concurrentie voor die plannen tusschen de heeren Cuypers, van Nieukerken en Ouendag richtte de Commissie een schrijven tot genoemde heeren, met verzoek inlichtingen te

willen geven omtrent de voorwaarden waaronder die concurrentie was uitgeschreven waarop genoemde heeren berichtten dat naar hunne meening niet van een prijsvraag sprake was.

De Commissie endosseerde deze zaak daarna aan de Besturen der Constituerende Vereenigingen, als verder vallende buiten het gebied harer bevoegdheid.

De samenstelling der Commissie onderging geene verandering en bleef:

A. Salm G. B.zn.,	*Voorzitter*,	aftredend in 1914.
C. N. van Goor,	*Secretaris*,	„ „ 1915.
P. J. de Jongh,	*Penningmeester*,	„ „ 1913.

REKENING OVER 1912.

Ontvangsten		Uitgaven	
Saldo in Kas . .	f 0.01	Briefpapier, couverts enz. nota Immig & Zn., Rotterdam . .	f 9.55
Verkoop exemplaren „De Algemeene Regelen, als:		id. id. . .	„ 2.45
Publieke Werken te Amsterdam 10 ex. à f 0.25	„ 2.50	Archief doozen, nota Bronkhorst & Schaap R'dam	„ 3.50
Mij. t. bev. der Bouwkunst te Amsterdam 50 exempl. à f 0.10	„ 5.—	Copieerwerk: Nota's Ruys' Handelsvereen.	„ 31.15
Diversen 6 stuks à f 0.25	„ 1.50	Porto's telegrammen, enz.	„ 24.28[3]
Door de Constituerende Vereenigingen aan te vullen te kort . .	„ 73.96	Onkosten Penningmeester. .	„ 3.03[5]
		Reiskosten Commissievergaderingen . .	„ 9.—
	f 82.97		f 82.97

De Penningmeester P. J. de Jongh.

Amsterdam, 14 December 1912.

De Permanente Prijsvraag-Commissie

A. Salm G. B.zn., *Voorzitter*,
C. N. van Goor, *Secretaris*,
P. J. de Jongh, *Penningmeester*.

JURY-RAPPORT-PRIJSVRAGEN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP-1912.

Aan het Bestuur der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", alhier.

Rotterdam, 23 December 1912.

Mijne Heeren,

Ter voldoening aan Uwe vereerende uitnoodiging, om gezamenlijk de Jury te vormen voor de beoordeeling der op 1 December ingekomen antwoorden op de prijsvragen Uwer vereeniging in 1912, voor een Bioscooptheater, een Tramwachthuisje en eene Penteekening naar een brok bestaand Bouwbeeldhouwwerk, kwamen de ondergeteekenden op Zaterdag den 7 December in een der zalen van het Hotel Coomans bijeen.

De Heer H. A. J. Baanders, die door bezigheden was verhinderd, werd vervangen door den Heer J. Herman de Roos.

Overigens was de Jury voltallig aanwezig.

Bij opening van de verpakkingen bleken ingezonden te zijn: voor het Bioscooptheater 30 antwoorden met de motto's: Etude, Feestgebouw, Rio, C'est ça, Veni, vidi? Descartes, Humbug, Max, Rotterdam, Opus 17, Ecce, Tolo. Een ieder meent zijn uil een valk te zijn, Onesime, Allegonda, B. en V. Twee vierkanten waartusschen een cirkel (geteekend), Revanche, Capito, Mei, Ontspanning na Arbeid, B. en T., Apollo, Riek, B., 3 vierkanten in elkaar (geteekend), V. I. O. S. T., Rotterdam (met wapen) en Noen.

Voor het Tramwachthuisje 28 antwoorden met de motto's: Ken Uw tijd, Rival, Quo vadis. Na den dagtaak, Arbeid adelt, Snippers, Studie, Kracht, Kievit, Uit den drup, Sinus, Snel, Juno, A. B., Radja, Wilskracht, Rie, J. J. Voila, Ondergaande zon (geteekend), Tr. Mij., Zooveel huisjes zooveel kruisjes, L. in cirkel, Rendez vous, Stop, Binnen zijn de besten en Inactief en voor de Penteekening 12 antwoorden met de motto's: Schiedam, Rozelaerke, Heemschut, Behoud goed oud, Pen en inkt, 't Is zoo, Suum cinque pulchram est. Zutphen, Proeter sunt et imputantuur, Anno 1574, Moederliefde, en C. J. E. Reeds bij oppervlakkige beschouwing viel te constateeren, dat door de inzenders over 't algemeen zéér verdienstelijk werk was geleverd. Zelfs was in verband met de vrij groote moeilijkheden van constructieven en architectonischen aard, welke vooral de beantwoording van de te prijsvraag opleverde, menige goed geslaagde oplossing te prijzen. Ook het teekenwerk maakte een gunstigen indruk, — terwijl bepaald slechte inzendingen tot de zeer weinige uitzonderingen behoorden.

Waar bovendien de prijsvragen Uwer vereeniging in hoofdzaak te beschouwen zijn als studie-prijsvragen voor de jongere architecten, meent de Jury dan ook eenstemmig een woord van lof aan de inzenders niet te mogen onthouden en Uw Bestuur met het behaalde succes te mogen gelukwenschen.

Na deze opmerkingen van algemeenen aard overgaande tot de nadere beoordeeling van de ontwerpen van een Bioscooptheater, heeft de Jury de eer het navolgende als haar Rapport aan te bieden:

Bij eerste schifting bleek, dat een 16-tal ontwerpen met de motto's Humbug, Rio, Rotterdam met wapen, Etude, Descartes, Veni vidi . . .?, B. T., vierkant met kruis, Onesime, Allegonde, B. en V., Ontspanning na Arbeid, Opus 17, T. in cirkel, Capito en V. I. O. S. ter zijde gelegd konden worden. In hoofdzaak vielen daarbij het gemis aan logisch verband tusschen den beg. grond en eerste verdieping, — het niet voldoen aan eischen van het programma, — of wel de minder gelukkig geslaagde plan- en geveloplossingen in het oog.

Voor meer gedetailleerde beoordeelingen kwamen daarna in aanmerking de hieronder genoemde motto's, welke aanleiding gaven tot de achter elk motto vermelde opmerkingen.

Mei. Vrij goede platte grond. De muren staan constructief boven elkaar. De toegang naar de feestzaal door de bar kan bedenkingen opleveren.

De plaatsing der gevelramen is wat verward, de boogopening is niet gelukkig. Ook de hoekoplossing mag niet geslaagd heeten.

Rotterdam. De toegangen naar de zaal zijn niet gelukkig geplaatst en onvoldoende. Ook de toiletten liggen niet gunstig. Overigens is het plan constructief goed bestudeerd.

In de zijgevels is de zaal niet voldoende tot uiting gebracht. Het teekenwerk is wat oppervlakkig.

Feestgebouw. De plattegrond is zeer verdienstelijk. Jammer dat de keldertoegang vanuit de zaal is geprojecteerd. De gevels hebben goede kwaliteiten. Het geheel is te veel verdeeld waardoor het silhouet onrustig wordt.

Riek. Het voorgedeelte van het plan geeft eene goede verdeeling, het achtergedeelte is constructief minder gelukkig. De vestibule door 2 verdiepingen is goed op-

gelost. De zitplaatsen langs den muur zijn niet aan te bevelen.
De gevels hebben wel karakter; beslist verwerpelijk is echter de schijnarchitectuur voor de open plaats aan het achtergedeelte van den zijgevel.
Een ieder meent zijn uil een valk te zijn. De begane grond geeft een zeer goede indeeling. Tegen het maken van een tweede rang op het entresol bestaan bedenkingen. De architectuur valt zeer te prijzen, hoewel de feestzaal in den zijgevel wel wat te weinig tot uitdrukking is gebracht.
Voen. Een uitstekende, heldere platte grond, constructief juist en in verband met de eischen van het programma goed bestudeerd.
De architectuur is nobel en rustig; de feestzaal komt goed tot uiting en de nooduitgangen zijn zeer goed opgelost. De boven den voorbouw uitstekenden top met ventilatiekoker maakt in het frontaanzicht een minder gelukkig effect.
Apollo. De platte grond heeft goede kwaliteiten, de bergplaats voor films is minder gelukkig geplaatst.
Ook de hoekoplossing van den toren is niet fraai, terwijl, deze zich niet logisch uit den plattegrond ontwikkelt. Het teekenwerk is overigens verdienstelijk.
Cirkel met twee vierkanten. Het plan is niet onverdienstelijk; vanuit de kassa is echter geen behoorlijk gezicht op de zaal mogelijk. Het tooneel met kleedkamers is goed gelegen, maar wat klein.
De architectuur is wel origineel maar geeft minder fraaie verhoudingen. De perspectiefteekening is flink uitgevoerd.
Tolo. Het plan is constructief goed doordacht; vanuit de kassa is het gezicht in de zaal onvoldoende.
De hoogte van het gebouw is overdreven en de conciergewoning neemt veel ruimte in. De architectuur mag niet fraai worden genoemd.
Max. Zeer goed plan waarin vooral gestreefd is naar een goede hoekoplossing.
De doorloopende daklijn in de zijgevel is constructief onlogisch. De gevelarchitectuur, hoewel wat uitheemsch, vertoont zeer goede kwaliteiten.
Revanche. De plattegrond vertoont goede eigenschappen; de oplossing van den hoofdingang is wat gewaagd. De architectuur is over 't geheel te veel onderverdeeld. Tegenover het goed rustig gehouden dakvlak doet de verbrokkelde contour van de gevels niet aangenaam aan. Het teekenwerk is zeer verdienstelijk.
B. Het plan is constructief goed bestudeerd. De damesprivaten zijn niet gunstig gelegen. De architectuur is vreemd en niet bekoorlijk. De hoektoren brengt zijn bestemming als trappenhuis niet tot uiting.
Ecce. Het plan heeft goede kwaliteiten. De uitbouw in de zaal is minder gunstig; ook zijn er tegen de constructie bedenkingen. De gevels geven veel origineele details.
De ronde hoekoplossing is echter onlogisch en bevredigt het oog niet. Het teekenwerk valt te prijzen.
Cest ça. De vestibule is zeer goed opgelost. Het plan heeft eenige constructieve gebreken. De hoekgevel is niet gelukkig: overigens zijn de gevels goed van opvatting.
(Wordt vervolgd).

VAN ALLERLEI AARD.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Men zond ons onderstaand knipsel uit het *Leidsche Dagblad* van 30 December.

Op initiatief van den heer P. H. J. v. Oerle had het Bestuur gemeend voor dezen avond een spreker uit te noodigen, die, waar we op dit punt in Leiden nog wel eenigszins in 't duister verkeeren, bereid was, een voordracht te houden over „Middelbaar-technisch onderwijs". Het bestuur had daarom het oog doen vallen op den heer P. Doorn, directeur der Amsbuchtschool te Haarlem, die, alhoewel hij meende, dat zulks meer op den weg lag van een directeur van een Middelb. techn. school, niet geaarzeld had deze uitnoodiging aan te nemen.
Spreker begon met er op te wijzen, hoe reeds bij de ouden het onderwijs niet alleen gericht was op verstand en gemoed, doch zooals bij Grieken en Babyloniërs, ook zeer zeker op practisch onderricht. Uitvoerig werd daarna behandeld het ontstaan der vakscholen en hoe het vakonderwijs wordt verdeeld in lager en middelbaar onderwijs, terwijl de technische scholen bij deeren een centrale plaats innemen. Alom in den lande is er een vraag naar Middelbaar Technisch Onderwijs; algemeen wordt er gewezen op urgentie in deeren, en dat er ook veel gedaan wordt met behulp der staatssubsidie, bewijzen reeds de bestaande en te openen M. T. S. te Utrecht, Amsterdam, Dordrecht, Leeuwarden, Rotterdam, 's-Hertogenbosch. Ieder dezer scholen werd door spreker in 't bijzonder behandeld, zoo wat betreft de bouwkosten, en schoolgelden, als de verdeeling der leerjaren in het aantal semesters, dat op die scholen nogal uiteenloopt. Er is in deze wel eenheid van doel doch een groote verscheidenheid in de wegen, die tot dit doel leiden. Vooral de subsidieering maakte in deze een voornaam punt van bespreking uit, ook in verband met het standpunt, dat de Belgische regeering in deze inneemt. Ook wij willen, zoo zeide de heer v. Doorn, particulier initiatief voor het M. T. O. evenals voor de lagere technische scholen. Vanzelf kwam spreker er toe om meer in 't bijzonder de eischen van toelating en de vakken van onderwijs der M. T. S. te behandelen, er speciaal op wijzende, hoe er in deze verschillende stroomingen bestaan. Zoo wil de een voor de toelating een norm van kennis van 3 jaar H. B. S. plus een zekeren tijd practisch onderricht, een ander eindexamen Ambs. school, plus aanvullende theorie. In ieder geval blijkt een voorbereidende cursus hierin noodzakelijk. Er is zeker reeds een groote strijd gevoerd juist over die eischen van toelating, getuige de enquête van den Bond van Technici en wat er verder hieromtrent geschriften enz. bekend is. Spreker zette zijn meening hierover duidelijk uiteen om ten slotte tot het cardinale punt te komen: „Een Middelbaar Technische School te Leiden". De bond van technici wenscht ook de vestiging van deze scholen in de centra van verkeer; Leiden heeft zijn Vereeniging tot bevordering van Bouwkunst; is als industriestad gelegen in het midden van Zuid-Holland; welnu: „Bouwkunst" neme het initiatief, maar dan vlug! Stelle zich in contact met den Bond van Technici en het begin is er van iets, dat zoovelen wenschen: een Middelbaar Technische School te Leiden, ook ten zegen van de volkrijke omgeving.
Een reuzencollectie lichtbeelden van bestaande scholen in Nederland, België, Frankrijk en vooral Duitschland besloot deze met groote aandacht gevolgde voordracht.

CENTRALE GEMEENTE-BIBLIOTHEEK TE ROTTERDAM.

De Gemeenteraad van Rotterdam besloot tot de stichting van een Centrale Gemeentebibliotheek op een terrein aan de Gedempte Boterslooot, waarvan de kosten van bouw en meubileering een half millioen gulden zullen bedragen. De heer Van Beers achtte het uitschrijven van een prijsvraag voor dezen bouw zeer gewenscht. Burgemeester Zimmerman daarentegen betwijfelde of een prijsvraag hier het aangeweren middel is, en meent, dat goede uitkomst daarvan alleen te verwachten is bij gebouwen van universeel, generaal karakter. In Nederland, aldus spr., bestaat geen enkel bibliotheekgebouw dat aan de eischen voldoet en spr. betwijfelt of een architect te vinden is in ons land, die ter zake geheel kundig geacht kan worden. Spr. acht het meest gewenscht wat men in het buitenland doet bij gebouwen als deze bibliotheek, nml. het geven van een rechtstreeksche opdracht aan een architect. De gemeente zou heel wat meer voor de ontwikkeling van de gemeentelijke bouwkunst doen indien zij bij onderwijsinrichtingen e. a. niet altijd opdracht gaf aan een vast aan de Gemeente verbonden architect, maar aan verschillende andere architecten, die elk op hun beurt in de gelegenheid gesteld zouden worden een proeve van hun kunnen af te leggen. De heer Van Beers handhaaft zijn meening dat het wenschelijk is een prijsvraag uit te schrijven. De heer Spickman is het met den heer Van Beers eens en meent, dat dit gebouw zich uitstekend zou leenen voor een prijsvraag. Spr. zou het betreuren als ook in dit geval een architect een opdracht werd gegeven. In ruimeren kring moet naar zijn oordeel aan architecten gelegenheid worden gegeven tot het afleggen van proeven van hun kunst en kennis.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Verslag van de Jaar- en Ledenvergadering van de Utrechtsche Club. — Jaarverslag van den Penningmeester. — Verslag van de Verificatie-commissie. — Merkwaardige rekenprestatie. — Nieuw Juttingsgebouw voor Den Bosch. — Verslag van den Bibliothecaris. — Verslag concours het Pentagon „De Architect" over 1912. — Jaarverslag van de Utrechtsche club over 1912. — Verslag van den afgevaardigde in de Commissie voor Stadsschoon. — Een stedebkundige overtuiting. — Permanente Prijsvraag-Commissie. — Jaarverslag over 1912. — Jury-rapport-Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap 1912. — Van allerlei aard.

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 10, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174-6, AMSTERDAM.

DE VREDE GETEEKEND.

Na een strijd van ruim vier weken is de vrede onder de typografen weergekeerd, d. w. z. het bord voor den ingang van Gebr. Binger's drukkerij (zie ons laatste nummer) is verwijderd en heeft het verkeer zoo goed als de arbeid daar zijn normaal verloop weer herkregen. Redactie en uitgevers zullen zich beijveren den achterstand zoo spoedig als doenlijk is, in te halen en houden zich bij voorbaat verzekerd van de medewerking der leden in het betoonen van clementie ten opzichte van veel dat allicht, dank zij onzen vliegensvluggen tijd, oud geworden, doch niettegenstaande dat het vermelden o. i. nog alleszins waard is. Gaarne zien wij de belangstelling onzer leden, in den vorm van actueele copy, herleven. De zetters zetten weer, de drukkers doen hun persen weer lustig snorren, redactie en uitgevers zijn weer slagvaardig, de samenwerking is weer verzekerd en ten slotte .... Architectura is weer aan 't woord.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. De 1324e GEWONE LEDENVERGADERING ZAL GEHOUDEN WORDEN OP WOENSDAG 12 FEBRUARI E.K., DES AVONDS TE **8.30** UUR IN HET GENOOTSCHAPSLOCAAL IN „PARKZICHT".

Agenda:

1. Opening en Notulen der 1323e Ledenvergadering.
2. Mededeeling en Ingekomen Stukken.
3. Ballotage van den heer A. L. Otto, Jr., bouwkundige te Amsterdam, thans buitenlid, als gewoon lid voorgesteld door de heeren W. N. van Vliet en A. A. Hes.
4. Verkiezing van een afgevaardigde naar de Algem. Vergaderingen van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen wegens het bedanken van den heer J. Gratama die, als zoodanig, is aangewezen door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
5. Bespreking van eenige punten der Agenda voor de eerstvolgende Algemeene Vergadering van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen.
6. Bespreking van het Rapport der Commissie in zake een Architectuur-Museum.
7. Een Hulde aan Jacob van Campen, in te leiden door den heer A. W. Weissman.
8. Toelichting van den heer J. H. de Groot bij Architectuur-teekeningen van zijne hand, (gewapend beton).
9. Rondvraag en sluiting.

II. Als buitenleden zijn tot het Genootschap toegetreden, en als zoodanig door het Bestuur toegelaten, de heeren G. B. Brom, kunstnijvere te Utrecht en J. A. van Donselaar te Naarden.

G. J. RUTGERS, *Secretaris.*

MINISTER Mr. E. R. H. REGOUT. †

Den 18en Januari l.l. is te 's Gravenhage op bijna 50 jarigen leeftijd overleden de Minister van Justitie, Mr. Regout, in wien een man van groote begaafdheid en uitgebreide kennis op het gebied der rechtsgeleerdheid is heengegaan.
Velen onzer bouwkunstbeoefenaren zullen zich Mr. Regout herinneren als den sympathieken Commissaris-generaal ter Brusselsche Tentoonstelling in 1910, in welke betrekking hij zeer zeker velen van grooten dienst is geweest. Zijn bemoeiingen ten dezen werden door onze regeering dan ook gewaardeerd door zijn benoeming tot Commandeur der Oranje-Nassau Orde en vanwege België door toekenning van het Grootkruis der Kroonorde. Bij zijn benoeming in dat zelfde jaar tot Minister van Justitie legde hij naast vele anderen, ook genoemde functie neer, teneinde zich geheel aan zijn ministerieele taak te kunnen wijden.
In zijn ruim 2-jarig ministerschap heeft Mr. Regout zich vooral verdienstelijk gemaakt door zijn wetgevenden arbeid inzake de regeling van het auteursrecht en den artistieken eigendom, waardoor hij, mede onder de bouwkunstbeoefenaren, velen aan zich verplicht heeft.

VERSLAG VAN DE 1322e LEDENVERGADERING, GEHOUDEN OP WOENSDAG 15 JANUARI 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Met een woord van welkom aan de aanwezigen op de eerste vergadering in het nieuwe jaar en het uitspreken van de beste wenschen, zoo voor hunnen particulieren arbeid in 't bijzonder, als voor de Nederlandsche bouwkunst in 't algemeen, opent de voorzitter, de heer H. J. M. Walenkamp, de vergadering. Hij stelt voor de volgorde der agenda te wijzigen in dezen zin, dat den heer Van de Wijnpersse, Res-Kapitein der Genie, Leeraar M.T.S. en Docent aan den cursus H. en V.B.O., dadelijk het woord zal gegeven worden tot het uitspreken zijner rede over: *„Het Middelbaar Technisch Onderwijs en zijne beteekenis voor de Architecten"*. Spreker zegt ongeveer het volgende:

„Het is een aangename taak het middelbaar technisch onderwijs te bespreken in deze vereeniging van architecten, die reeds zeer verdienstelijk is geweest om kennis en bekwaamheid te bevorderen onder de beoefenaars der bouwkunst. Niet alleen is het mijne bedoeling om een en ander over het M. T. O. mede te deelen, maar ook om de meeningen te leeren kennen van U, Mijne Heeren, die practisch beoefent, wat wij aan onze leerlingen trachten mede te deelen.

Om een juiste voorstelling van dezen nieuwen tak van onderwijs te geven is het noodig eerst na te gaan, voor welke personen het bestemd is. De naam duidt aan, dat het die kennis omvat, welke noodig is voor de technici, die in positie en ontwikkeling, althans voor wat de schoolopleiding betreft, boven den ambachtsman en onder den academisch-gevormden technicus, d. i. den Delftschen of Bredaschen Ingenieur staat. Derhalve kunnen tot de middelbare technici gerekend worden de overgroote meerderheid der architecten, alle aannemers en opzichters. De belangstelling in het M. T. O. dateert van 1891. Het eerste gedrukte stuk was eene nota van den toenmaligen Delftschen professor Huet. Uit het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en de daarin opgenomen Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs verschenen in 1895, 1900 en 1902 achtereenvolgens 3 rapporten, die op het gemeenschappelijk gronddenkbeeld van behoefte aan M. T. O. verschillende meeningen deden kennen; deze kwamen in groote trekken daarin overeen, dat zij allen een grond van algemeene ontwikkeling overeenkomende met de 3e klasse H. B. S. verlangden, gevolgd door een tweejarigen technischen cursus.

In den Bond van Technici maakte het M. T. O. een voorwerp van langdurige gedachtenwisseling gedurende de jaren 1900-1902 uit. In het Technisch Weekblad zijn talrijke goede artikelen te vinden.

In de eigenlijke architectenwereld werd geen noemenswaardige belangstelling vernomen; het Weekblad der Maatschappij t. b. d. B. bevat eenige stukken, echter van weinig beteekenis.

Twee jaren later verscheen de Nota-Kuyper, een breedopgezet ontwerp, dat het geheele technische, industrieele en vakonderwijs omvat. Naast allerlei tegenstrijdigheden bevat dit stuk zeer veel goeds. Het heeft althans de verdienste, dat daarin officieel de omvang van het M. T. O. wordt geschetst. Het denkbeeld beoogde de oprichting van een Centrale Middelbare Technische School te Haarlem; het aftreden van genoemden Minister in 1904 verwees dit stuk naar het archief. Een poging in ongeveer denzelfden geest door den opvolgenden Minister Kink gedaan in 1906 leidde evenmin tot eenig practisch resultaat.

Nieuwe gezichtspunten werden in de eerstvolgende jaren niet geopend. In 1910 werd echter op initiatief van den Nederlandschen Aannemersbond de eerste Middelbare Technische School voor de Bouwkunst gesticht; eene regeeringssubsidie van *f* 17500, tezamen met provinciale- en gemeentesubsidiën vormde de financieele basis, terwijl voor de kosten van oprichting door genoemden Bond een kapitaal van *f* 160.000 werd voorgeschoten.

De Rotterdamsche Academie werd in 1912 gedeeltelijk in denzelfden geest gereorganiseerd, terwijl plannen tot oprichting van M. T. Scholen in voorbereiding zijn te 's Hage, Leeuwarden, Deventer, 's Hertogenbosch en Maastricht. Volledigheidshalve dient nog gewezen te worden op de particuliere instellingen, die zich ten doel stellen candidaten voor de verschillende opzichtersdiploma's gereed te maken voor de examens.

Het doel van onderwijs moet echter zijn niet alleen kennis maar ook ontwikkeling bij te brengen en het gereedmaken voor een examen kan aan dit laatste slechts weinig bevorderlijk zijn. Om deze redenen kunnen bedoelde instellingen hier verder buiten beschouwing blijven.

Of voor den architect middelbaar technisch onderwijs noodig is, lijkt mij een vraag, die ontwijfelbaar met ja moet worden beantwoord. Dat uit deze kringen zoo weinig belangstelling wordt betoond, mag niet uit overbodigheid verklaard worden, maar moet worden toegeschreven aan het „onbekend is onbemind". Of is het een bevredigende toestand, dat talrijke technische kwesties door den architect moeten worden opgelost zonder behoorlijke kennis van het wezen der zaak, waarover het gaat? Ik wensch niemand te kort te doen, maar hoe kan men kennis hebben van tal van zaken als er geen of slechts zeer moeilijke gelegenheid is om kennis op te doen? Men kan zich werpen op allerlei literatuur, maar dat is voor de meesten een onbegonnen werk; men kan lessen nemen, maar dat is zeer kostbaar. Men kan links en rechts allerlei zaken in zich opnemen, maar stelselmatige ontwikkeling wordt zoodoende niet verkregen; daartoe is schoolsche opleiding onmisbaar.

Wanneer een architect een contract zal sluiten met een gewapend-beton firma, is het dan niet noodig, dat hij zooveel begrip van statica en van de elastische eigenschappen der materialen bezit, dat hij als gelijke in kennis naast de betonfirma staat en zich niet gebonden aan deze behoeft over te geven? En als hij een contract afsluit voor een centrale verwarming, moet hij dan niet zooveel kennis van de verwarmingstechniek en dus ook van natuurkunde hebben om een gegrond oordeel over den aanleg te bezitten? En als er verf, portlandcement, ijzer enz. geleverd wordt, is het dan niet noodig, dat hij het rapport van het proefstation kan begrijpen, dus een behoorlijke hoeveelheid materialenkennis, in het bijzonder scheikunde, bezit? We leven midden tusschen de toepassingen van de electriciteit: electrisch licht, electrische ventilaties, electrische liften, electrische telefonen; moet de architect niet zoo verre vertrouwd zijn met het wezen der electriciteit, dat hij die toepassingen beschouwt als gewone dingen en niet als raadsels?

Tot voor korten tijd bestond er geen gelegenheid om van deze dingen kennis te nemen, evenmin als van vele andere zaken, waarmede hij m. i. moet bekend zijn, al ware het slechts om in ontwikkeling te staan op het peil, dat zijne maatschappelijke positie van hem vergt; — thans is die gelegenheid geopend, maar in plaats van appreciatie, blijkende uit een ruim gebruik, zien wij, dat de toeloop van aanstaande architecten zeer gering is. Het „onbekend is onbemind" kan slechts dit verschijnsel verklaren, — en in plaats van uit deze kringen zien we een stroom, voortkomende uit de ambachtsschool, zich richten op de M. T. S.

Alvorens op dit feit nader in te gaan wil ik het onderwijs schetsen, zooals dat naar mijne meening voor een aanstaanden architect zou behooren te worden gegeven en ook in hoofdzaak gegeven wordt. Daartoe wil ik het indeelen in 3 rubrieken: de *onmisbare*, de *noodige* en de *gewenschte* kennis.

Tot de onmisbare kennis behoort de constructie in de gewone toepassingen: ramen, deuren, betimmeringen, trappen, balklagen, metselwerk, natuurlijke steen, ijzeren hang- en sluitwerk, goten, dakbedekkingen enz. Het is de kennis, die elke bouwkundige moet bezitten, van af den eigenbouwer tot aan den hoogst ontwikkelden architect; het is de kennis, die zoowel te Delft als aan de ambachtsscholen, zij het ook zeer beperkt, onderwezen wordt. Deze lagere constructieve kennis is weliswaar van eenvoudigen aard, maar zij is niettemin van het hoogste belang; wie die kennis, het a-b-c der techniek, niet bezit, is geen bouwkundige. Haar omvang wordt vrijwel aangegeven door de eischen, gesteld voor de diploma's van opzichter-teekenaar en opzichter-uitvoerder der Maatschappij t. b. d. B. Zij is het, die de beteekenis van het woord „opzichter" in de gewone spreektaal typeert. Weliswaar behoort zij tot het middelbaar technisch onderwijs, maar voor haar zijn geen kostbare technische scholen noodig. In avondcursussen, liefst over vele plaatsen verspreid, kan die kennis zeer goed worden bijgebracht. Door het karakter van verspreidheid zal ook op die wijze het doel beter worden bereikt, dan in een gering aantal M. T. scholen, gesteld al, dat financieele bezwaren niet deze laatste regeling onmogelijk maakten.

In de tweede plaats komt de *noodige* kennis. Hieronder bedoel ik die kennis, die men in hoofdzaak als algemeene ontwikkeling zou kunnen aanduiden. Zij omvat de natuurkunde in hare verschillende toepassingen bij de techniek als: beweging van vloeistoffen in verband met pompen, rioleering, waterleidingen, het licht in verband met het landmeten en waterpassen en optische toestellen, de electriciteit in verband met licht, kracht, electrolyse, bliksembeveiliging, de scheikunde in verband met de versteening en verwering van mortels, keuring van verfstoffen, eischen van drinkwater, bederfwering van hout, glazuren van baksteen, samenstelling der natuurlijke gesteenten, bereiding der metalen.

Voorts de statica, die geheel valt onder het gebied der practische noodzakelijkheid; men bedenke, dat b.v. het gewapend beton bij alle constructies hoogtij viert en dat alleen een grondige kennis der statica en der wiskunde, waarop zij steunt, in staat is een inzicht te verschaffen in het gebruik van dat hoogst merkwaardige bouwmateriaal. Voorts komt daarbij de hydraulica, de kennis der verschillende wetten, die op het bouwbedrijf betrekking hebben, het boekhouden, eenige kennis van sociaal-economie en last not least kennis van ten minste één vreemde taal.

Wat deze wetenschappen moeten bijbrengen is niet zoozeer feitenkennis als ontwikkeling van het denkvermogen, verruiming van het inzicht, zelfvertrouwen om uit waargenomen verschijnselen conclusies te trekken, om voort te gaan door middel van zelfstudie tot verdere volkomenheid in denken, willen en kunnen. Zoo moet de wiskunde worden beoefend, maar niet tot het oplossen van vraagstukjes en het verrichten van mathematische toeren, maar tot het scherpen van het verstand en tot ontwikkelen van dát logisch gevoel, dat den bezitter in zijn geheele verdere leven een nieuwe steun is bij allerlei moeilijkheden.

Onder *gewenschte* kennis reken ik alles wat tot de aesthetische vorming van den architect behoort. In deze richting kan de middelbare technische school weinig presteeren. Niet alleen is de tijd daartoe te kort, maar ook vereischt dat gedeelte der opleiding een zorg, die beter ware toe te vertrouwen aan architecten, die als kunstenaar hun sporen hebben verdiend. Wat *kunde* is, behoort op de M. T. S. — wat *kunst* betreft, kan slechts behartigd worden, voor zoover het onderwijs in constructie daartoe gelegenheid biedt. Zoo zou dit onderwijs, althans voor zoover het zaken betreft, waarbij ook aesthetische eischen gelden, aan een architect kunnen worden toevertrouwd, die heeft doen blijken ook op kunstgebied tot de bevoegden te behooren; er kan tijd worden gesteld voor bouwkundig handteekenen en vlakversiering, maar verder kan men in deze richting niet gaan.

Men bedenke wel, dat de M. T. S. kan worden dienstig gemaakt o.a. aan de architecten-opleiding, maar dat haar eigenlijke stemming m.i. niet is voor speciale beroepen op te leiden. Wie architect wil worden, zal na het verlaten der M. T. S. in aesthetische richting verdere opleiding moeten zoeken; de a.s. aannemer zal hetzelfde moeten doen in practisch-commercieele richting; de a.s. constructeur in gewapend beton zal statisch-wiskundig verder moeten worden „ausgebildet". Dit laatste zou echter met een kleine verlenging van den leertijd zeer goed aan de M. T. S. zijn te verkrijgen.

Voor speciaal de a.s. architecten zou eene M. T. S. te Amsterdam in bizonder-gunstige condities verkeeren, omdat de bestaande kunstinstellingen: Quellinus-school, wellicht de op te richten afdeeling voor bouwkunde aan de Rijksacademie en de Afdeeling V. H. B. O. gelegenheid bieden om den artistiek-begaafden leerling der M. T. S. den weg tot zijn ware bestemming te effenen.

De duur der M. T. S. kan op ten hoogste 3 jaren gesteld worden; daarop doen allerlei factoren hun invloed gelden. In de eerste plaats de financieele draagkracht der ouders; in de tweede plaats de eisch, dat de jongelui tamelijk jong in de praktijk moeten komen. Deze laatste eisch zou eigenlijk moeten primeeren, omdat de praktijk van overwegenden invloed op de vorming is en deze slechts dán goed geleerd wordt, als men jong, met bescheiden eischen, daarin treedt.

Maar bij een leertijd van slechts 3 jaren is het noodig, zelfs noodzakelijk, dat met den tijd gewoekerd wordt en dat de leerlingen, als zij op school komen, voldoende voor het onderwijs der M. T. S. zijn voorbereid. En wat deze voorbereiding betreft, — daarover heeft de 2½ jaar, dat de Utrechtsche M. T. S. in werking is, eene overtuigende, afdoende ervaring geschonken. De ambachtsschool, die tot nu toe 70% der leerlingen heeft geleverd, is daartoe ontoereikend en schiet in zoodanige mate te kort, dat op dat punt tusschen bevoegden geen meeningsverschil bestaat. Men moet dit wél verstaan; niet elke leerling der ambachtsschool moet ongeschikt voor het middelbaar technisch onderwijs geacht worden, maar de durchschnitts-leerling is te weinig voorbereid; ook van de ambachtsschool komen gelukkig heldere koppen, maar dit neemt niet weg, dat het voor dezen valt te betreuren, dat sommigen van hen de beste jaren niet hebben bijgedragen tot hun eigentijke vorming en het niveau van het onderwijs daardoor wordt gedrukt.

Het bezwaar tegen deze instelling is deze, dat zij eene onderbreking in de geleidelijke ontwikkeling van het denkvermogen vormt, — dat zij in strijd is met den eisch, dat het denken eene regelmatige, voortgezette opleiding vordert, — dat de 3 jaren daar doorgebracht als resultaat een hoeveelheid technische kennis opleveren, die beter in één jaar wordt verkregen, en dus 2 jaren stilstand, d.i. achteruitgang, beteekenen. Welk een moeite het kost om den durchschnittsleerling der ambachtschool aan het gebruik van zijn denkvermogen te gewennen, — hem te leeren studeeren, — hoe hij bij de eenvoudigste zaken niet verder kan, weet alleen hij, die gedwongen is geweest op die jongelui zijn pogingen aan te wenden. Dergelijke jongelui werken remmend en deprimeeren het onderwijs. Voor de opkomst en den bloei van het middelbaar technisch onderwijs is het een onafwijsbare eisch, dat bij toelating de leerling de ontwikkeling der 3e klasse eener H. B. S. bezit; de leerling der

ambachtsschool, die aan dezen eisch weet te voldoen, levert daarmede het bewijs, dat hij tot de best-begaafden behoort en uit dien hoofde op de M. T. S. thuis behoort. De meest-gewenschte inrichting van het onderwijs zou dan zijn, dat een eerste jaar wordt besteed aan het ambacht, liefst in verschillende vakken, het bijbehoorende teekenen en het onderhouden van het geleerde op de H. B. S. Voor den leerling der ambachtschool zou de eisch van toelating tot dit jaar zooveel lager kunnen worden gesteld, dat hij na dat zelfde jaar, door hem door te brengen in de beoefening van talen, wiskunde en dergelijke vakken van algemeene ontwikkeling, op nagenoeg dezelfde hoogte zou zijn als de andere. Aangezien de noodzakelijkheid hiervan vaststaat is het te voorzien, dat al zeer binnenkort de inrichting eener M. T. S. aldus zal zijn. In de twee volgende jaren is de hierboven geschetste technische kennis zeker te verkrijgen. Men kan dan rekenen, dat het einddiploma wordt verworven op 19-21 jarigen leeftijd. De middelbare technicus is dan nog jong genoeg om met bescheiden eischen in de praktijk te gaan, en bij de keuze van een betrekking meer te letten op gelegenheid tot verdere vorming, dan wel op de financieele voordeelen.
Wanneer aldus eene opleiding wordt georganiseerd, zijn daarvan de rijkste vruchten te verwachten. De klip van overdreven theoretische studie wordt vermeden, het practische leven krijgt volle gelegenheid om vormend in te werken en vindt dan in den voormaligen leerling der M. T. S. een vruchtbaren bodem om het zaad van werkelijke, reëele kennis uit te strooien en tot krachtigen wasdom te brengen. De ervaring leert, dat een theoretisch goed voorbereid jongmensch in enkele maanden hooger in kennis en inzicht opklimt, dan de niet-onderlegde practicus ooit bereikt, terwijl ook voor hem het boek der techniek geopend ligt, dat de overdreven theoreticus niet lezen wil of lezen kan."

Van de gelegenheid tot debat wordt gebruik gemaakt door den heer A. H. Jansen die vroeg waarom spr. de brochure 1907 v. d. Ned. Opz. en Teekenaarsbond niet gememoreerd heeft, die toch een plan ten opzichte van het M. T. Onderwijs inhield.
De heer Nijhoff zou gaarne van spr. vernemen of diens oordeel over de ambachtsscholen een oordeel over dat onderwijs in 't algemeen bedoeld te zijn. Het is toch bekend dat de amb. scholen zijn opgericht en er op zijn ingericht om *ambachtsleden te vormen*. Ook zou vrager gaarne vernemen of volgens spr. de M. T. S. den architect vormt en, zoo niet, hoe hij zich dan den band tusschen de technische en de aesthetische opleiding denkt.
De heer Weissman memoreert wat hij indertijd geschreven heeft over het M.O. Zijns inziens behoort er bij M.T.O. ook *lager* en ook *hooger* onderwijs te zijn. Eerst dus lager, dan middelbaar en daarna hooger onderwijs. Bij het L.O. moet de practijk een aanvang nemen. Thans missen we het lager technisch onderwijs.
De heer Van de Wijnpersse zegt den heer Jansen dat hij de brochure van den Opz. en Teekenaarsbond is voorbijgegaan omdat hij anders nog heel veel meer had moeten memoreeren. Bovendien achtte hij het plan van den Bond ook van minder beteekenis. Na den val van het ministerie Kuyper kwam min. Rink die de machinistenschool wilde gaan uitbreiden tot M. T. S. waartegen juist de Bond gekant was.
Den heer Nijhoff antwoordt spr. dat hij het amb. onderwijs als zoodanig heeft aangevallen, maar het ging in verband met dat onderwijs als voorbereiding voor het M. T. O. En wat de aesthetische meening der leerlingen aangaat, er wordt aan de Utrechtsche school ook les gegeven in architectonische vormleer doch voor goede vorming is het tijdsbestek te kort. Juist uit groot respect voor dit onderwijs zou spr. liever zien dat het geheel van de school verdween en werd overgegeven aan hen die hunne sporen op dat gebied reeds hebben verdiend. Specialiseeren doet de M. T. S. niet en spr. zou dit punt juist onder de nadere „ausbildung" willen rangschikken.
In antwoord op hetgeen de heer Weissman gezegd heeft wil spr. het onderwijs vergelijken met een boom. Aan den ondersten tak treft men een zijtak — de amb. school — het lager onderwijs; een volgende, hoogere tak moet het M. T. O. zijn en weer een volgende het H. Onderwijs.
De heer Weissman zegt, dat z. i. alle techniek moet uitgaan van den ambachtsman. — Al smedende wordt men smid — waarop spr. antwoordt, dat het ambacht aan de M. T. S. niet wordt uitgeschakeld. Volgens den heer Weissman moet de Ambachtsschool een lager technische school zijn.
De heer Van der Pluym zou het betreuren als bij de a. s. reorganisatie van zoovele inrichtingen het aesthetische gedeelte der opleiding geheel zou worden verwaarloosd. Een architect kan men niet gaan plaatsen onder den Ingenieur, wat de heer Van de Wijnpersse schijnbaar wil, waar hij spreekt dat de architect de middenstand vertegenwoordigt. Wie anders dan de Ingenieur is het dan die boven hem gesteld wordt?
De heer Van de Wijnpersse zegt, dat men in 5 semesters — dus 2½ jaar — niets kan presteeren op aesth. gebied. In Delft gaat men z. i. niet goed te werk door er veel te veel theorie te geven. De menschen loopen er zes jaar en zijn 25 jaar oud eer ze klaar zijn en verlangen dan een plaats die hun als ingenieur toekomt. Ze missen absoluut practische kennis en bederven op een werk meer dan ze goedmaken. De leerlingen der M. T. S. daarentegen verlaten op 20-jarigen leeftijd de inrichting en stellen zich, aldus theoretisch onderlegd, dan eerst onder leiding van goede practici teneinde zich in de practijk te gaan vormen.
De heer Baanders meent begrepen te hebben, dat de heer Van de Wijnpersse het had over één boom, terwijl de heer Weissman een geheel bosch op het oog heeft. Hij vindt dit zoo belangrijk, dat hij er gaarne nog wat meer van zou hooren.
De heer Van de W. zegt dat één boom Amerikaansch is. De H. H. S. M. huldigde dit stelsel; men kon daar van laag af de hoogste rangen bereiken. De staking van 1903 evenwel heeft aangetoond dat dit stelsel niet deugt. Bij de H. H. S. M., waar de loonen veel beter dan bij de S. S. waren, bleek de ontevredenheid het grootst. Men heeft thans ingezien dat voor de hoogere rangen menschen met algemeene ontwikkeling van buitenaf betrokken moeten worden en heeft daarom ook met het vroegere stelsel gebroken.
De heer Weissman wijst er op, dat in Amerika juist het socialisme van zoo weinig beteekenis is en dat komt omdat een ieder daar de hoogste functies kan innemen.
De heer Vorkink betwijfelt of iemand zich zoolang zal kunnen inhouden om, zoo hij eerst 3 jaar de H. B. S. (de algemeene ontwikkeling) heeft gevolgd en daarna nog eens 2½ jaar de M. T. S. heeft bezocht, dan pas aan z'n aesthetische vorming aandacht te gaan schenken door het volgen van extra cursussen.
De heer Walenkamp zegt dat van iemand, die ware roeping voor zijn vak heeft, nooit zal kunnen worden verwacht, dat hij zijn aesthetische vorming tot na z'n 20e jaar uitstelt. Integendeel is van hem te verwachten, dat hij juist het kunstgedeelte van zijn beroep in zijn jeugd reeds vóór alles zal doen gelden.

De heer De Jong acht het toch alleszins gewenscht dat, na wat hij van spr. vernomen heeft omtrent de resultaten bij Amb. schoolleerlingen waargenomen, er naar een goede aansluiting van het ambachts- aan het M. T. onderwijs dient gestreefd te worden.
De heer Ingenohl vindt het hedenavond behandelende onderwerp van zoo belangrijke en zoo verre strekking dat hij gaarne zag dat het Bestuur besluiten kon daaraan nog eens een speciale avond te wijden en dat spr. van hedenavond daartoe eveneens werd uitgenoodigd.
De Voorzitter verklaart zich hier eveneens voor en vraagt den heer Van de Wijnpersse, wien hij onder applaus der vergadering dank brengt voor zijn interessante voordracht, diens rede voor het orgaan af te staan waartoe genoemde heer gaarne bereid is.
Hierna brengt de voorzitter eveneens onder applaus der vergadering hulde aan de redactie voor de wijze waarop zij no. 2 van den jaargang — „het stakingsnummer" — heeft verzorgd.
Vervolgens worden de notulen der 1321ste vergadering door den secretaris gelezen en onder dankzegging onveranderd goedgekeurd. Bij „ingekomen stukken" ontspon zich een kleine gedachtenwisseling inzake den brief van het lid der schoonheidscommissie den heer Lippits. Op voorstel van den voorzitter zal den heer Lippits nog eens nader *geschreven worden* en mede het antwoord van den heer Berlage worden afgewacht.
Op voorstel van den heer Baanders zal de agenda voor de a s. vergadering van het Ned. Kunstenaarsverbond in extenso in het orgaan worden opgenomen.
Tijdens de ballotage van de heeren T. v. d. Laars en Willem Noorlander, die beiden met algemeene stemmen worden aangenomen, bespreekt de heer De Groot de wijze waarop sommige prijsvragen geëxposeerd worden, m. n. die voor het stadion. Hij spreekt er zijn afkeuring over uit dat van verschillende inzendingen de teekeningen maar op een hoopje op een tafel waren neergelegd. De heer Baanders stelt voor dat de P. P. C. zich deze regeling zal willen aantrekken.
Tot leden der Redactie worden op twee na met algemeene stemmen gekozen de heeren J. J. Hellendoorn (uit de leden) en Adr. Moen (uit het Bestuur), wiens benoeming thans „gewettigd" is.
Bij de rondvraag bespreekt de heer Hellendoorn de gipsmodellen naar oude werken, die thans de wanden der zaal sieren. Spr. vraagt of er nu niet eens van *nieuwe* werken modellen geëxposeerd kunnen worden. De heer v. d. Pluym kan zich hiermede geheel vereenigen, doch wenschte nog verder te gaan, b.v. de prijsvraag-inzendingen van goede architecten.
De heer Rutgers wijst in dit verband op de goede pogingen van eenige jaren terug, toen mannen als De Bazel e. a. hun werk exposeerden. Hij wekt de leden op, dit goede voorbeeld spoedig weder te volgen.
Hierna sluit de voorzitter deze welgeslaagde, eerste vergadering in het nieuwe jaar. ADR. M.

BOUWKUNST-ONDERWIJS.

> Wat zou men meer en beter kunnen wenschen? Allen arbeid in de beeldende kunsten werd recht gedaan, ... de zoo belangrijke studie der Bouwkunst kon in de avondlessen voor alles wat de aesthetiek betreft, uitmuntend tot haar recht komen . . . .

aldus Prof. Derkinderen in 1908[*]) doelende op hetgeen in de Memorie van Antwoord van den minister Fock stond naar aanleiding van het wetsontwerp dat deze minister de volksvertegenwoordiging voorlegde in 1869 en wel tot „Regeling van het onderwijs van Rijkswege in de Beeldende kunsten", en dat later met groote meerderheid van stemmen door diezelfde Volksvertegenwoordiging werd aangenomen.
Het is misschien niet overbodig enkele aanhalingen uit deze Memorie van Antwoord nogmaals te doen drukken die Prof. Derkinderen maar al terecht een kostbare mededeeling noemde.
Niettegenstaande het papieren kind reeds over zes jaren zijn gouden jaarfeest schijnt te willen vieren, zijn ze m. i. van groote waarde voor het komende architecten-geslacht, terwijl ze aan het huidige het voorrecht wellicht gunnen mede te mogen werken aan de totstandkoming.
Het is daarom dat deze erfenis hier volge:
„Voor hen die er niet slechts naar streven om bouw-„kundig ingenieur te worden, die ook naar den kunste-„naarslauwer haken, voor hen opent de akademie van „beeldende kunsten, zoo als die thans wordt voorgesteld, „de gelegenheid om hunne aesthetische ontwikkeling „verder te volmaken.
„Wordt daardoor echter, vraagt men wellicht, de leer-„cursus niet onnoodig met een of twee jaren verlengd en „dus onnoodig tijd verloren?
„Het kan niet zoo gereedelijk worden toegegeven, dat „een verblijf van een of twee jaren in een volkrijke stad „na volbrachten studietijd, als verloren tijd voor den „architect zou te beschouwen zijn. Als hij de school verlaat, blijft hem nog veel te leeren over, dat op de school „onmogelijk geleerd kan worden: in de eerste plaats „heeft hij praktische ervaring op te doen. Wanneer hij „zich in de stad, waar de Akademie van beeldende kun-„sten gevestigd is, daarop toelegt onder de leiding van „een bekwaam bouwmeester, die hem in de gelegenheid „stelt te zien werken, materiaal, werkvolk en werkplaat-„sen van den ambachtsman, timmerman en smid nader „te leeren kennen, die hem daarbij ten gids strekt en het „toezicht houdt op zijne voortdurende oefening van trek-„en teekenpen, en als hij daarbij tevens gebruik maakt „van de gelegenheid, hem door de Academie van beel-„dende kunsten gegeven, om dieper door te dringen in „de geheimen van de kunstgeschiedenis en der weten-„schap van het schoon, om met de zusterkunsten zoo al „niet vertrouwd, dan toch nader bekend te worden, dan „zal die tijd, zoo besteed, niet als verloren te beschouwen „zijn, maar integendeel de schoonste vruchten voor het „leven kunnen afwerpen. Op die wijze zou bij uitstek „worden voldaan aan hetgeen verscheiden leden wensch-„ten, die voor de bouwkunst in de bres sprongen en zeiden: „de reeds gevormde architect moest; om het zoo uit te „drukken, op de Academie eene hoogere wijding kunnen „ontvangen.
„Het behoeft wel niet gezegd te worden, dat waar in het „artikel gesproken wordt van kunstgeschiedenis, wel „degelijk de geschiedenis der bouwkunst daaronder be-„grepen is. Dit komt zoo natuurlijk voor, dat eene uit-„drukkelijke vermelding daarvan in het artikel overbodig „schijnt."
Het was juist de Heer van de Wijnpersse die in zijn voordracht over M. T. O., gehouden op de laatste vergadering van A. et A., er begon op te wijzen, dat het merkwaardig was, hoe dit onderwijs de belangstelling getroffen had van hen die opzichter en teekenaar waren en van de ingenieurs — terwijl de architecten als middenstanders (volgens den heer v. d. W.) hier zich weinig of niets aan gelegen hadden laten liggen.
Ik wil thans niet in beschouwingen treden in hoever de

[*]) De Rijks-Academie van Beeldende kunsten te Amsterdam, Het tijdschrift XXe eeuw, 1 Mei 1908.

architect boven of onder de een of andere categorie van werkers staat wanneer het begrip van Bouwmeester zijn, in al zijn eerlijkheid als mensch gevoeld en betracht wordt, en of hij, na het zoo broodnoodige opzichter en teekenaar-zijn, zich door verworven kennis in den breedsten zin, op welke wijze thans ook nog verkregen, bouwmeester mag voelen. En evenmin wil ik hier het al of niet deelnemen aan de belangen van dat onderwijs, gedurende dien tijd, door architecten bespreken.

Zelfs al moge door niemand van hen één enkel woord hierover gerept zijn — dan nog mag men het als een eerlijke zaak beschouwen er thans mee te beginnen, nu in dezen tijd, uit alles blijkt dat het meer dan tijd is, om krachtig het denkbeeld, van aanspraak te mogen maken op onderwijs in deze richting, te ontwikkelen. Ik doe dat te meer nu het gaat over het wezen der bouwkunst zelve.

De heer v. d. W. heeft in zijn openhartig betoog niet verzocht de feiten die hem als eerlijk man voorgekomen zijn, om zoodoende te komen tot de conclusie dat het derde punt n.l. de aesthetische verzorging der bouwkunst bij dezen gang van zaken, niet op de M. T. S. kon worden ondergebracht zooals men dat wenschte, al moest hij er aan toevoegen dat het onderwijs in die vakken door aesthetisch onderlegde menschen moest gegeven worden.

Wanneer een dergelijke verklaring van een man als v. d. W. komt, wiens loopbaan en naam als ingenieur en docent hierover te oordeelen, meer dan voldoende waarborg zijn, dan mogen wij den heer v. d. W. dankbaar zijn dat hij hierop gewezen heeft. Want het gaat om de bouwkunst, om die kunst waarvan Berlage in 1895 schreef *) dat zij is, evenals de andere kunsten, „een uiting van iemand die een grooten hartstocht in zich „heeft. Die kunst moet zijn alles zijn, daarvoor moet hij „geheel leven, eerst dan is het mogelijk dat persoonlijke „in zijn werk te leggen, dat enkel en alleen de stempel „van ware kunst is. Want door dat niet geheel geven aan „zijn kunst, dat altijd er aan denken, leert hij haar be„grijpen en het is dat juiste begrip dat voor alles noodig is" en iets verder vervolgt hij: ..... „die harmonische combinatie der drie groote kunsten."

En hoe heeft Berlage dit getoond in daad over te zetten niet het minst in zijn grootste geesteskind dat hij bouwde, in zijn beurs; waar ieder op hun gebied en met een zelfde hartstocht begeesterd naar hartelust kon werken of waren Derkinderen, Roland Holst, Toorop en Zijl niet van dienzelfden geest doordrongen. Berlage zelf zegt: „. . . . waar ik dus in het begin sprak van Derkinderen die „door zijn Bosscher wandschildering heeft getoond be„halve den eerbied, ook meer begrip te hebben van „architectuur dan de architecten zelven„. . . . En het is „dus daarom dat zijn werk mij hoop geeft op een nieuwe architectuur.

Dit werd in 1895 geschreven. Thans schrijven wij 1913 en zien dienzelfden man waarvan Berlage schreef, aan het hoofd staan van die Rijks Academie, en van wien ik, aan 't hoofd van dit schrijven, enkele woorden plaatste, uit zijn pleit voor het goed recht dier instelling.

Het klinkt bijna thans als een werkelijkheidswording van Berlage's vooruitziening, toen hij sprak van de mogelijkheid dat van Derkinderen's arbeid een nieuw leven in de architectuur zal uitgaan.

Moeten we thans niet met beide handen aangrijpen dezen samenloop van feiten en wel eerstens: het nog bestaan van de meer dan 40 jaar oude toezegging, waarvan het geld wellicht belegd is in soliede fondsen en zoodoende meer dan verdriedubbeld; (welk een staat zal zulk een buitenkansje hebben?) en vervolgens het voornaamste: dat thans een man aan 't hoofd staat wiens oprechte overtuiging is dat de architectuur te midden der groote zusterkunsten moet worden opgenomen, te midden van dien kring waaruit ze jarenlang verbannen is.

Het is thans aan A. et A. om meer dan ooit hier krachtig op aan te dringen en middelen te beramen om in wijden kring bijval te krijgen. Zij toch nam in 1908 het initiatief een begin te maken met H.B.O. in Amsterdam; aan haar dus om in dit jaar 1913, waarin toch velen een herinnering voelen opleven, van herstellen van eigen waarde, diezelfde eigenwaarde trachten te doen toekennen aan het Hooger Bouwkunst onderwijs aan de Rijksacademie van Beeldende kunsten te Amsterdam, waar ze sinds 1870 werd verzekerd bij de wet, doch niettegenstaande den drang van die academie zelve uitgaande, nog steeds niet gegeven kan worden.

WILLEM VAN DER PLUIJM.

Midden Januari 1913.

*) Over Architectuur", Tweemaandelijksch Tijdschrift Nov. 1895.

HET „JONGENSHUIS".

In 1910 schreef de heer Jonker in „Een bede in het belang der jongens, die dreigen te vallen, en die reeds gevallen zijn", onder meer het volgende:

Het is een dringende noodzakelijkheid om onze zorg, meer dan tot nu toe het geval was, te wijden aan den *grooten* jongen, en wel omdat in zeer onvoldoende mate de bestaande vereenigingen, die zich het lot van het verwaarloosde kind aantrekken, ook aan de ouderen de zoo noodige verzorging doen deelachtig worden.

Wanneer wij ons nu uitspreken over de categorieën van jongens, die mij onder onze hoede, in een huis geheel afgescheiden van ons Tehuis in het Oud-Buitengasthuis wenschen op te nemen, dan voelen wij ons geïnspireerd door de herinnering aan de pogingen door wijlen Mr. E. M. von Baumhauer, officier van Justitie hier ter stede, nog kort voor zijn overlijden aangewend, om den grooten jongen te beschermen.

In ons nieuwe tehuis zullen worden opgenomen:

1. De jongens ons gebracht door de ouders of voogd, die onmachtig zijn om hem te gewennen aan gehoorzaamheid, orde en tucht. Indien hij niet onder toezicht komt te staan, zal hij eerlang gaan vagabondeeren, en de vagabondage brengt hem in handen der Justitie.

Ter voorkoming van de schande die dreigt te komen over den onwilligen jongen en over zijn familie, komen zijn verzorgers tot ons, om hem in onze *tucht*school te plaatsen. In plaats van *tucht* zeggen wij liever *liefde*school.

Liefde in den hoogen zin van het woord, en die liefde is *niet* synoniem met femelarij noch met sentimentaliteit.

2. De jongen, die wegens het bedrijven van een strafbaar gesteld feit, eerlang terecht zal staan. Hij is niet naar het huis van bewaring overgebracht, hij heeft, om met volkstaal te spreken „een loopend proces".

Maar terwijl dit proces hangende is, heeft de jongen bij zijn baas gedaan gekregen; zonder werk, onverschillig, hij kwam toch reeds met de justitie in aanraking, loopt hij rond, en leert nog beter de schuilhoeken der vagabondage kennen; zijn „loopend proces" dreigt voor hem de oorzaak te worden van nog dieperen val.

Die jongen wordt ons gebracht door de mannen, die, kennende de ellende van de preventieve hechtenis, slechts in zeer dringende gevallen overgaan, den jeudigen delinquent in arrest te stellen, maar dankbaar de gelegenheid zullen aangrijpen, hun door ons nieuwe huis aangeboden om den beschuldigde te behoeden voor de ellende voortspruitende uit „het loopend proces".



Voorgevel van het „Jongenshuis". Jan de Meijer, Arch. B. N. A.

3. De jongen die, indien ons huis niet bestond, preventief „gezet" zou worden.

In plaats van de „cel" of de onvoldoende gesurveilleerde „gemeenschap", komt de beschuldigde onder de beademing van een geest van liefde. Trouw aan ons gegeven woord, dat wij dezen jongen niet zullen laten ontvluchten, ontnemen wij toch, voor zoover mogelijk, aan zijn omgeving de benauwende gedachte van gevangenschap. Deze preventieve toestand wenschen wij dienstbaar te maken aan zijn verbetering, opdat wanneer hij veroordeeld wordt, hij zijn hem opgelegde straf moge ondergaan, niet mokkend maar erkennende, dat hij zich die „wegens wangedrag" zelf heeft op den hals gehaald.

4. De jongen die bij rechterlijk vonnis ter beschikking is gesteld van de Regeering. Gedurende den tijd, vereischt om de vereeniging te vinden die bereid is hem tot zich te nemen, kan hij, inplaats van in het huis van bewaring verblijf te houden of in eigen omgeving zijn opzending af te wachten, in ons nieuwe huis bewaard worden voor verdere zedelijke besmetting.

Ons nieuwe huis zal dus bewoond worden door vier verschillende categorieën, alle min of meer aan elkaar verwant; wie zal het laagst, wie het hoogst op den moreelen graadmeter staan?

Nauwkeurige observatie zal het moeten uitmaken. Thans reeds te zeggen op hoedanige wijze wij de jongens zullen splitsen, wij weten het niet. Wat wij evenwel weten, is dit, dat wij er ernstig naar zullen streven om niet te generaliseeren.

Iedere jongen is voor ons een *individu*, met een eigen zieleleven, met een eigen geschiedenis, met een eigen verlangen en begeeren, hij is niet *onwillige jongen*: nommer zooveel; *preventieve jongen*: nommer zooveel; *ter beschikking gestelde jongen*: nommer zooveel; maar hij is voor ons een jong leven, in onze handen gesteld om het op te heffen, op te leiden en die opheffing, die opleiding kan alleen geschieden door individueel de hand op ieder te leggen, door belangstelling te betoonen door de liefde, die alles overwint". —

In het laatste lag de opgaaf besloten voor het nieuwe gebouw, dat hierbij wordt afgebeeld, n.l. niet een „gevangenis" te maken, doch een „tehuis".

Toch moest het „tehuis" een veilig tehuis zijn in dien zin, dat de jongens niet kunnen wegloopen. De ramen moesten dus verzekerd zijn. Dit met de traditioneele ijzeren spijlen te doen was uitgesloten. Niets toch geeft een drukkender gevoel van opgesloten zijn, dan door tralies naar buiten te kijken. Daarom zijn de in kleine vakken verdeelde kozijnen voorzien van vaste ijzeren ramen. De bovenste rij der ramen in de kozijnen van iedere verdieping zijn echter overvallende ramen voor de luchtverversching.

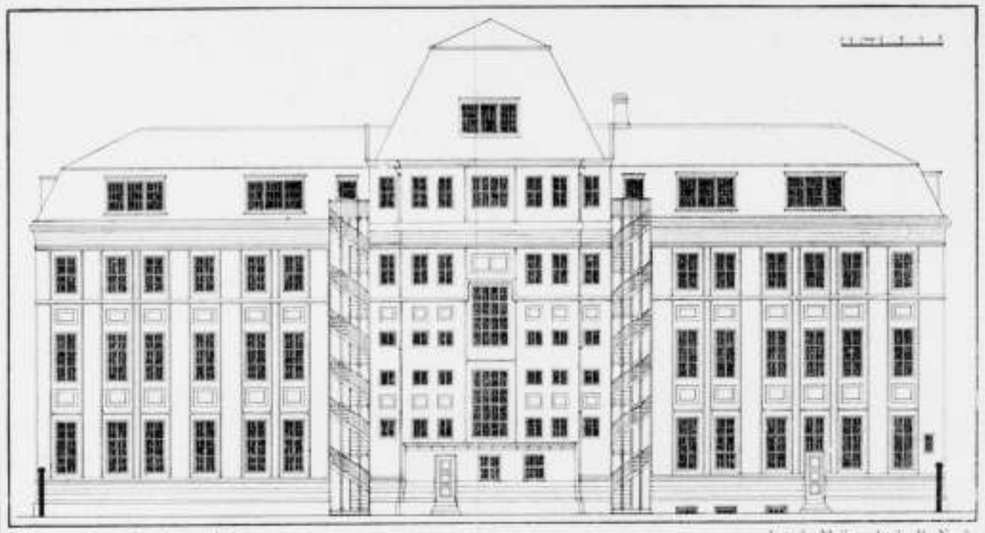
Het smalle type van kozijnen met zijn onderverdeeling door ijzeren ramen, die als glassroeden werken, is gekozen als het gezelligst, huiselijkst werkend.

Ter verbreking van het eentonige naast elkaar op gelijke afstanden geplaatst zijn, zijn de kozijnen, ook in verband met de cementizeren moerbalken, rhytmisch geplaatst, wat in de wanden nog verduidelijkt wordt door de pilasters in de zalen.

Bezien wij het plan van het gebouw, dan is het een eenvoudige centraalbouw met twee vleugels. Elke vleugel is een zaal, die zich op deze wijze ook duidelijk naar buiten uitspreekt. — Op de tweede verdieping en de zolderverdieping liggen aan weerszijden van den middenbouw de beide slaap- en werkzalen. —

Bovendien was het maken van de zaalruimte tot een vleugel noodzakelijk ten opzichte van de ligging tegenover de hemelstreken. Want daar de voorgevel op het Noord-Oost ten Noorden ligt, was het gewenscht ook Zuiderlicht in de zalen te laten binnendringen.

Het hart van den middenbouw is een groot portaal, het centrale punt, waarbij twee kleinere portalen aansluiten. Deze portalen vormen met de kleinere ruimten als: privaten, bad- en waschkamers, suppoostenkamers, enz. en



Achtergevel van het „Jongenshuis". Jan de Meijer, Arch. B. N. A.

het trappenhuis met zijn op het Zuiden liggende ramen, een krans van ruimten om het hoofdportaal. De zalen komen met één deur op de zijportalen uit. Dit vergemakkelijkt het toezicht.
De linkervleugel op den beganen grond is geheel ingericht voor den innerlijken dienst. Aan het uiterste gedeelte ligt, gescheiden door een gang, de ziekenzaal. Die gang vormt een afsluiting tegen storende geluiden uit het huis zelf. Daarboven is, eveneens voor de geluidwering, de linnen- en mangelkamer geprojecteerd. Beide worden verbonden door een diensttrap, die ook naar den kelder voert, die onder den linkervleugel, een gedeelte van den middenbouw en de keuken ligt.
Door de diensttrap kan ook de onderwijzer vanuit de zitkamer van het personeel het op de 1ste verdieping gelegen schoollokaal bereiken.
Als lage aanbouw ligt aan den achtergevel tegen de middenpartij de keuken, die alleen vanuit het hoofdportaal door een afzonderlijke gang is te bereiken. Die, met twee deuren afgesloten, gang weert de onaangename etenslucht uit het huis. De keuken is ook nog wel te bereiken door de voedingskamer, doch de deur tusschen deze en het zijportaal zal meestal gesloten blijven. Het eten wordt in de voedingskamer verder behandeld en verdeeld en door een doorgeefluik in het buffet in de eetzaal gebracht.
Door middel van een lift kan het eten van uit de voedingskamer naast de keuken naar de boven gelegen voedingskamer worden gebracht.
Van uit de keuken voert een trap naar den kelder. — Dit wat de inwendige verdeeling betreft.
De geheele gevel is opgetrokken in baksteen; saturnusroode handvormsteen van de fabriek „Onderzorg" te Leiderdorp. De over den geheelen gevel aangebrachte baksteenen bandjes zijn van dezelfde fabriek. Eveneens de raamdorpels. De versiering tusschen de ramen is een teruggemetselde band.
In het plint en de breede gevelafsluiting zijn banden van Pouillenay (een Zuid-Fransch conglomeraat) in afwisseling met baksteenlagen aangebracht. De stoeptreden zijn van Beiersch graniet.
De vakken boven het hoofdingangsportaal en het tympan van d middenpartij worden gevuld met dofgeglazuurde versieringen uit de fabriek „de Porceleyne Fles", voorheen Joost 't Hooft en Labouchere, te Delft.
Het dak is bedekt met donker blauwe Moeselleien; inwendig is de bekapping bekleed met Eternietplaten.
De vloeren en balken, het hoofdtrappenhuis, en de kelder zijn van gewapend beton.
Behalve in de werkzalen zijn alle vloeren afgedekt met tegel- of houten vloeren. De wanden zijn tot zekere hoogte in gele specie afgeschuurd, afgezet door een zwart verglaasde band, daarboven is de gewone witte schuurspecie.
Het gebouw wordt centraal verwarmd door warm water. Het heeft ook een warmwatervoorziening, en wordt electrisch verlicht. Om bij het uitbreken van brand, een gevaar dat al reeds zeer is beperkt, zelf te kunnen optreden, is in ieder der zijportalen op alle verdiepingen een brandkraan geplaatst.
Verder heeft ieder der zalen een uitgang op de ijzeren brandtrap. Getracht is de ijzeren trappen aan den achtergevel tot een architectonisch onderdeel te maken.
Bij onderhandsche aanbesteding is de bouw opgedragen aan de firma C. Alberts en Zn., alhier voor de som van ƒ 117.280.

Jan de Meijer, arch. B. N. A.

NOG EENS: MERKWAARDIGE VAKOPVATTING.

Van den Heer Stuivinga ontvingen wij onderstaand schrijven:

Aan de Redactie van „Architectura".

Mijne Heeren.

Naar aanleiding van het stukje in uw nr. van 4 Jan. l.l., getiteld: „Merkwaardige vakopvatting", acht ik het zeer verkeerd van de Redactie dergelijke venijnige stukjes ongeteekend op te nemen.
De wijze, waarop het gesteld is, zou mij bijna van beantwoording doen afzien.
Evenwel verzoek ik den inzender het maandblad, waarin de bedoelde opname moet voorkomen, te noemen. Mij is dit nu onbekend.
En dan toch zeker ridderlijk onderteekend:
Zeist, 6 Jan. 1913. (w.g.) Jan Stuivinga.

De redactie zond daarop het volgende antwoord:

Aan den Wel Ed. Heer Jan Stuivinga,
Architect te Zeist.

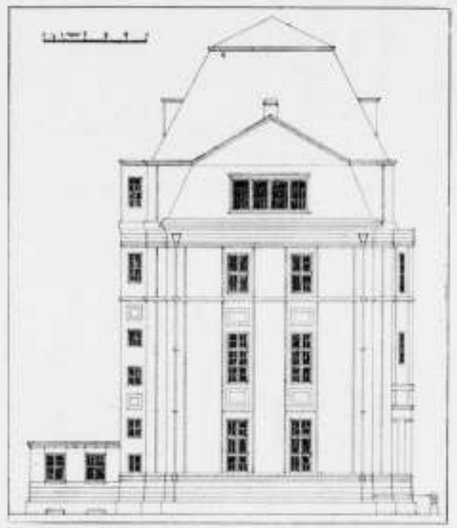
Mijnheer.

In antwoord op uw schrijven d.d. 6 dezer deel ik u namens de redactie van „Architectura" mede, dat het bewuste blad is: het Maandblad van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, waar in nr. 3 van den 16den jaargang de gewraakte foto-advertentie voorkomt. Het nummer werd ons van bevriende zijde toegezonden.
Waar u aan het slot van uw schrijven zegt: *Mij is dit nu onbekend*, zoudt u ons ten zeerste verplichten de zaak persoonlijk te gaan onderzoeken en tegen dergelijke, u geheel onbekende wijze van exploiteeren uwer werken, ten sterkste te protesteeren. Onnoodig zal het zijn u bij voorbaat te verzekeren dat wij dit protest alsdan in extenso zullen opnemen in ons orgaan.
Het artikeltje was van de redactie, vandaar ongeteekend.

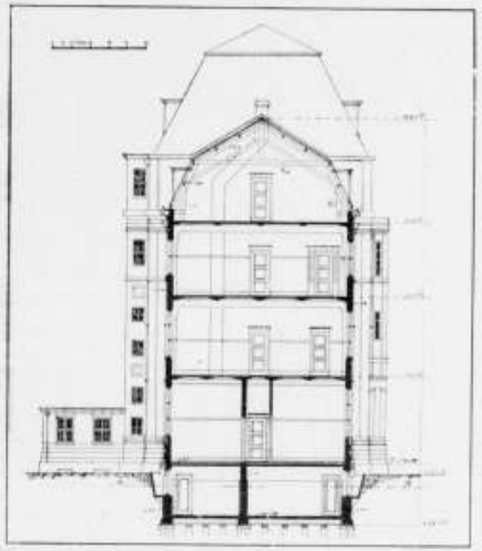
Hoogachtend,
(w. g.) Adr. Moen,
Secr.-Red.

Amsterdam, 9 Jan. 1913.

Een tweede schrijven van den Heer Stuivinga luidt als volgt:



Zijgevel van het „Jongenshuis". Jan de Meijer, Arch. B. N. A.



Dwars-doorsnede van het „Jongenshuis". Jan de Meijer, Arch. B. N. A.

Aan de Redactie van „Architectura"
Amsterdam.

Mijne Heeren.

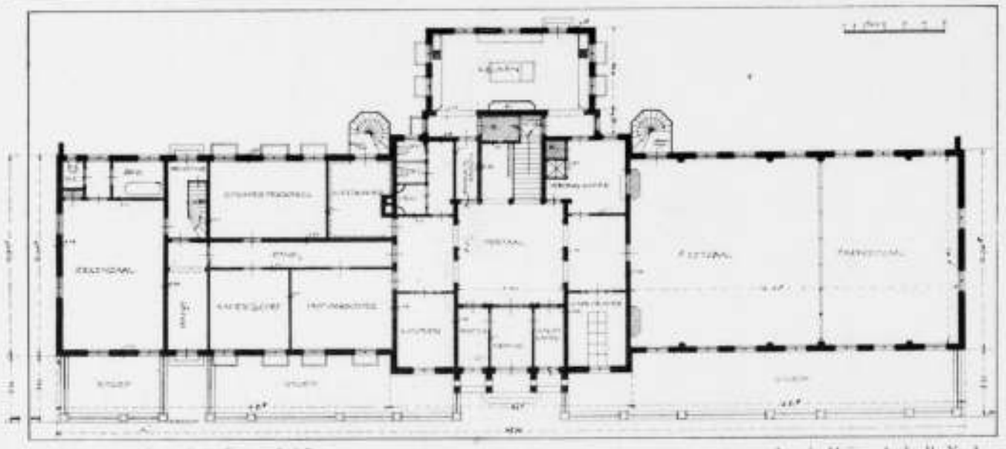
Het verwonderde mij zeer uit Uw schrijven d.d. 9 Jan l.l. te bemerken, dat de Redactie zonder onderzoek het schrijven van dergelijke kwetsende stukjes oirbaar acht.
Mij is van een plaatsen in het nu door U genoemde maandblad niets bekend.
Ik zal een onderzoek instellen en U den uitslag mededeelen.
Inmiddels sta ik er op, dat U mijn vorig schrijven in Uw blad opneemt, waaraan U Uw antwoord, alsmede mijn schrijven van heden toe kunt voegen.

Hoogachtend,
(w.g.) Jan Stuivinga, A.N.B.

Zeist, 10 Jan. 1913.

Uit bovenstaande briefwisseling blijkt duidelijk dat de Heer Jan Stuivinga de foto-advertentie (zie het artikel in nr. 1 van dezen jaargang) *niet* geplaatst heeft en dus *niet* gehandeld heeft in strijd met de handelingen van behoorlijke architecten. Uit alles blijkt dat zoo de Heer S. als onze Redactie de dupe geworden is van een eigenmachtig optredend uitgever. Red.
(Mocht een der bladen het gewraakte stukje hebben overgenomen, dan wordt men verzocht deze rehabilitatie eveneens te plaatsen.)

Als resultaat van des heeren S's onderzoek ontvingen wij, *nomens* genoemden Heer, onderstaand schrijven:
„In vervolg op mijn schrijven van 10 dezer kan ik U mededeelen, dat mij na informatie gebleken is, dat de advertentierubriek in het maandblad voor verantwoording is van den Heer F. van Rossen, uitgever te Amsterdam.
Ik heb dien Heer 20 dezer daarop bericht, dat het mij onbegrijpelijk is, dat bij de bewuste foto plaatste, alsol



Plan Begane grond van het „Jongenshuis". Jan de Meijer, Arch. B. N. A.

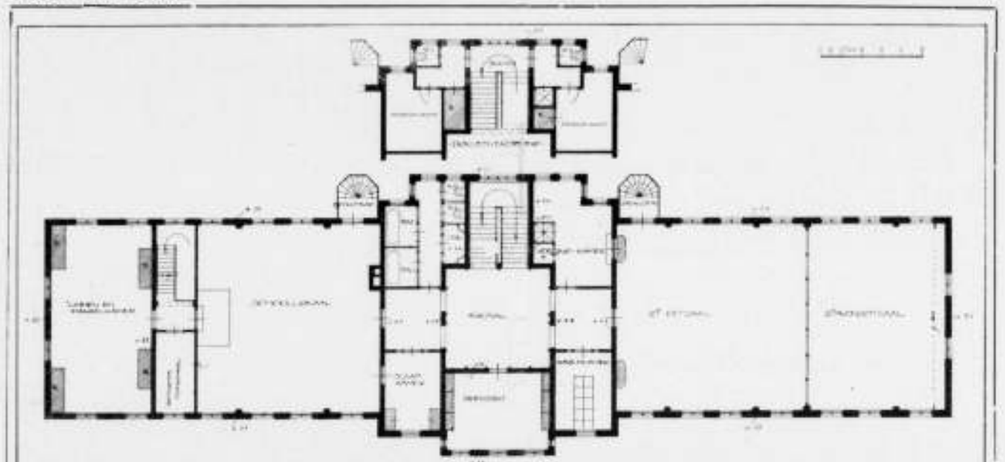
het een door mij geplaatste advertentie was en daarover mijn sterke afkeuring uitgesproken. Antwoord mocht ik niet ontvangen.
Waar door het niet verschijnen van Uw blad mijn vorig verweer niet werd opgenomen mag ik wel vertrouwen, dat een en ander in Uw eerstvolgend nummer geplaatst wordt".

JURY-RAPPORT-PRIJSVRAGEN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP-1912.

(Vervolg van blz. 7).

In de tweede plaats werd overgegaan tot de beoordeeling van de ontwerpen voor een Wachthuisje voor de Tram.
Bij eerste schifting bleek dat een 20-tal ontwerpen met de motto's Quo Vadis? Kracht, Stop, Ken Uw Tijd, Kievit, Arbeid Adelt, Uit den drup, Studie, Wilskracht, Inactief, I. J., Snel, Rie, Juno, Simus Radja, Tr. Mij., L. in cirkel, I., en opgaande zon (geteekend) terzijde gelegd kon worden, in hoofdzaak wegens het niet voldoen aan de eischen van het programma wat materiaal betreft; — de weinig bestudeerde opvatting — het minder geslaagde teekenwerk of wel de gebrekkige oplossing van het geheel.
Tot een meer gedetailleerde beoordeeling gaven de volgende motto's aanleiding:
Suippers. Het geheel is practisch opgevat; ook het teekenwerk is flink. Het dak drukt echter het gebouwtje te veel en het verschil in hellingen doet minder aangenaam aan.
Binnen zijn de besten. Een beschaafd en flink opgevat ontwerp met eenvoudigen kapvorm.
Het torentje is wat simpel van opvatting. De profileering der consoles kan beter worden bestudeerd.
Na de dagtaak. Een origineel gedacht ontwerp. Het geheel is echter te massaal en te grof gedetailleerd.
Ook is er bedenking tegen het plaatsen van het cement-ijzeren dak op de houten onderbouw.
Rival. Een origineel gedacht ontwerp.
De cirkelvormige oplossing van het bovengedeelte is te gecompliceerd en zal in werkelijkheid geen gelukkig effect opleveren. Het teekenwerk is goed.
Rendez-vous. Het geheel maakt wel een gunstigen indruk. De houtconstructie is eenvoudig en degelijk van opvatting.
Voilà. Een goed begrepen en verdienstelijk opgevatte ijzerconstructie. De houten achterwand past minder bij het karakter van 't geheel. De behandeling van de hoofdstijlen als plaat is wat zwaar.
A. B. Een eenvoudig opgevat geheel. De klokketoren is wat groot en niet fraai van vorm en kon beter worden gemist.
Zooveel huisjes, zooveel kruisjes. Een beschaafd en goed opgevat ontwerp. Tegen de verbrokkelingen van de kap en onderdeelen is wellicht iets te zeggen. Ook de borstwering lijkt wat hoog. Het geheel maakt een zeer goeden indruk en toont veel smaak.

Bij de beoordeeling van de Penteekeningen naar een bestaand brok bouwbeeldhouwwerk bleken de motto's Zutphen en Schiedam, wat onderwerp en afmeting betreft, niet aan de bepalingen van het programma te beantwoorden. De overige inzendingen n. l. de motto's Heemschut, Suum cuique pulchrum est, Praeter sunt et imputantur, C. J. E., (3 Stuks), Anno 1573, pen en inkt, behoudt goed oud en Rozelaerke voldeden over 't algemeen als penteekening niet aan hooggestelde eischen. Slechts de motto's Moederliefde, en 't Is zoo, gaven teekenwerk, hetwelk voor bijzondere vermelding in aanmerking kon komen.
Bij de eindstemming over de teekening der door Uw Bestuur vastgestelde bekroningen kwam de Jury eenstemmig tot hare conclusie, en heeft zij de eer naar aanleiding hiervan U in overweging te moeten geven de prijzen te verdeelen als volgt:
Voor de 1e prijsvraag, Een Bioscooptheater, de eerste prijs, bestaande uit een zilveren medaille met getuigschrift der vereeniging, benevens *f* 30.— en het motto Noen.
De 2e en 3e prijs, respectievelijk bestaande uit bronzen medaille met getuigschrift der vereeniging, benevens *f* 30.— en uit het getuigschrift der vereeniging *niet* als zoodanig toe te kennen, doch een bronzen medaille met getuigschrift, benevens *f* 10.— toe te wijzen aan elk der



Plan 1ste Verdieping van het „Jongenshuis". Jan de Meijer, Arch. B. N. A.

motto's. Een ieder meent zijn uil een valk te zijn, Feestgebouw, en Max.

Voor de 2e prijsvraag, Een Tramwachthuisje, de eerste prijs, bestaande uit een zilveren medaille met getuigschrift der vereeniging, benevens *f* 35.— aan het motto Zooveel huisjes zooveel kruisjes; de 2e prijs, bestaande uit bronzen medaille met getuigschrift der vereeniging, benevens *f* 15.— aan het motto Voilà; de 3e prijs, bestaande uit getuigschrift der vereeniging, aan het motto Binnen zijn de besten.

Voor de 3e prijsvraag, Een Penteekening, de eerste prijs, bestaande uit bronzen medaille met getuigschrift der vereeniging, benevens *f* 15.— aan het motto Moederliefde; 2e prijs, bestaande uit getuigschrift der vereeniging, benevens *f* 10.— aan het motto 't Is zoo.

Met het bovenstaande acht de Jury aan de uitnoodiging van Uw Bestuur naar haar beste weten en overtuiging te hebben voldaan en meent derhalve onder verwijzing naar hare in den aanhef van dit rapport gestelde opmerkingen betreffende het welslagen van deze prijsvragen hare aangename taak hiermede als geëindigd te mogen beschouwen. De Jury voornoemd:
(w.g.) Joh. J. Gort. D. B. Lagemann. Alb. Ottes. J. Herman de Roos. W. F. C. Schaap.

TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN".

Nationale Bouwkundige Studieprijsvraag, uitgeschreven door de vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten in verband met de Tentoonstelling „Huis en Tuin" 1913.

Onderwerp: *School benevens Onderwijzerswoning.*

Art. 1. Er wordt verlangd het ontwerp van eene Lagere School met zes leerlokalen, elk bestemd voor 36 leerlingen, gymnastieklokaal, speelplaats, benevens onderwijzerswoning.
De School is gedacht in een flink dorp en gelegen op den hoek van twee wegen, als in de situatie aangeduid. De geheele inrichting moet aan strenge eischen van hygiëne en doelmatigheid beantwoorden en voldoen aan de bij de Koninklijke Besluiten van 25 Juni 1912, Stbl. 192 en 193,*) gestelde eischen.
Art. 2. De woning moet bevatten: een woonkamer, een zitkamer, twee slaapkamers, een studeerkamertje, een keuken, een kelder en een meidenkamertje.
De gebouwen moeten geheel in baksteen zijn opgetrokken en met pannen gedekt. Fundeering op staal, aangelegd op 1 M. beneden Peil. Peil gelijk bovenkant vloer. Voor den geheelen bouw en de onderdeelen daarvan *zooveel* mogelijk baksteenproducten toe te passen. Deze producten moeten zijn van Nederlandsch fabrikaat.
De gebouwen moeten centraal verwarmd worden.
De speelplaats moet door een afscheiding met toepassing van baksteen zijn afgesloten.
Art. 3. Gevraagd wordt:
a. Situatie met aangeving van eventueelen tuinaanleg op schaal 1 à 200 in zwarten inkt op wit papier.
b. Plattegrond(en) op schaal 1 à 100 in zwarten inkt op wit papier.
c. Van elk gebouw twee gevels, een langs- en een dwarsdoorsnede op schaal 1 à 100, in zwarten inkt op wit papier.



*) Verkrijgbaar bij de Gebroeders van Cleef, Den Haag.

d. Een gedeelte van den voornaamsten gevel van elk gebouw op schaal 1 à 20 in kleuren.
e. Perspectiefteekening van de school en onderwijzerswoning in kleuren, ooghoogte 1.75 M. boven Peil. Standpunt A, op de situatie aangegeven. Al deze teekeningen, ongeëncadreerd, niet gerold en niet opgeplakt.
Formaat der teekeningen 60 × 80 cM.
f. Een korte memorie van toelichting, met volledige aanduiding der materialen, en waarin opgegeven worden de geschatte bouwkosten per kubieke Meter.
Art. 4. Elke inzending moet vergezeld gaan van een gesloten enveloppe, waarin zich de naam van den ontwerper bevindt.
Op de buitenzijde der enveloppe moet een correspondentie-adres vermeld staan en een motto, dat ook voorkomt op elk der stukken, bij de inzending behoorende.
Art. 5. De Jury zal bestaan uit de Architecten H. P. Berlage, J. Gratama, L. Zwiers te Amsterdam en G. Versteeg te Arnhem, benevens uit den heer Th. M. Ketelaar, Oud-Schoolopziener te Amsterdam.
Als eerste prijs wordt uitgeloofd *f* 200.—, als tweede prijs *f* 100.— en als derde prijs *f* 50.—.
Wanneer geen der inzendingen voor een volledige bekroning in aanmerking komt, kan de Jury andere bedragen voor prijzen vaststellen voor de beste ontwerpen, mits totaal het bedrag van *f* 350 niet wordt overschreden.
Art. 6. De ontwerpen blijven het eigendom der ontwerpers. De bekroonde ontwerpen worden door de Vereeniging gepubliceerd in haar orgaan „Klei", voor welke publicatie dat blad de voorkeur geniet, of mede in een afzonderlijke uitgave.
Art 7. De Jury kan met goedvinden van den ontwerper meerdere ontwerpen ter publicatie in het orgaan „Klei" of mede in een afzonderlijke uitgave, aan het Bestuur der Vereeniging voordragen. Voor deze publicatie wordt *f* 20.— per ontwerp vergoed.
Art. 8. De ontwerpen moeten vrachtvrij zijn ingekomen vóór of op den 1en Juni 1913, vóór 6 uur 's namiddags, aan het adres der Maatschappij voor Bouwkunst, Mannixstraat 402, te Amsterdam.
Op de buitenzijde van elke inzending moet vermeld staan: *Prijsvraag Baksteenfabrikanten.*
Art. 9. Inzendingen, welke niet voldoen aan de bepalingen van dit programma, of die, waarvan de ontwerper vóór de uitspraak der Jury zijn naam op eenigerlei wijze bekend maakt, komen niet voor beoordeeling in aanmerking.
Art. 10. De Jury verplicht zich, uitspraak te doen vóór den 1en Juli 1913 en haar oordeel over al de bekroonde en ter publicatie voorgedragen ontwerpen in haar rapport mede te deelen. Het Jury-rapport zal indien mogelijk te gelijk met de Jury-uitspraak, doch in elk geval vóór de openbare tentoonstelling verschijnen en ter lezing liggen.
Art. 11. Inlichtingen kunnen schriftelijk gevraagd worden aan de Jury, per adres *Maatschappij voor Bouwkunst* voornoemd, uiterlijk tot 15 Maart 1913. De gevraagde inlichtingen worden ter publicatie toegezonden aan het orgaan „Klei", Bouwkundig Weekblad", „Architectura", „Centraalblad der Bouwbedrijven", „Bouwwereld" en „Opmerker".
Uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het programma.
Indien dezelfde vraag meermalen wordt gedaan, heeft slechts éénmaal beantwoording plaats.
Art. 12. De Vereeniging behoudt gedurende zes maanden na de Jury-uitspraak de beschikking over de ontwerpen, teneinde deze in eenige plaatsen van het land openbaar ten toon te stellen.
Na afloop van dezen termijn worden de inzendingen vrachtvrij aan de ontwerpers of correspondentie-adressen teruggezonden.
Art. 13. De mededinging is opengesteld voor alle Nederlanders.

VERBOND VAN NEDERL. KUNSTENAARSVEREENIGINGEN.

Vierde algemeene vergadering op Zaterdag 22 Februari 1913 des morgens tien uur in „Parkzicht", Stadhouderskade, Amsterdam.

Agenda:
1. Opening, notulen en ingekomen stukken.
2. Jaarverslag van den Secretaris.
3. Jaarverslag van den Penningmeester en begroeting 1913.
4. Installatie nieuwe leden van het Dagelijksch Bestuur.
5. Voorstel van het Algemeen Bestuur tot wijziging van Statuten: Art. 5 onder B tusschen de woorden „Bouwkunst" en „Schoone letteren" te lezen: Grafische kunsten.
Art. 13 tusschen de woorden „bouwkundigen" en „letterkundigen" te lezen: „grafische en nijverheidskunstenaars".
Art. 15 hieraan toe te voegen: De Vereeniging, die haar lidmaatschap opzegt in een jaar waarin de contributie wordt verhoogd of waarin op andere wijze de finantieele verplichting der leden-vereenigingen tegenover het Verbond worden vermeerderd, behoeft van die verhooging der contributie geen nota te nemen noch aan die meerdere finantieele verplichtingen te voldoen.
6. Voorstel van het Algemeen Bestuur: Koninklijke Goedkeuring op de Statuten aan te vragen.
7. Mededeelingen der Commissie voor het Kunstenaarshuis.
8. Mededeelingen der Congres-Commissie.
9. Motie: (op voorstel Algemeen Bestuur)
„De Algemeene Vergadering van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen besluit, dat voortaan, zoo slikwijls de hulp of de voorlichting van het Verbond zal worden verlangd in artistieke aangelegenheden van beteekenis en zoo dikwijls van het Verbond zelf zullen uitgaan ondernemingen waarbij artistiek oordeel vereischt is, een commissie adhoc zal worden benoemd. De omvang, zoowel van deze commissie in haar geheel, als van de vertegenwoordiging der verschillende betrokken kunstgroepen in die commissie, zal worden vastgesteld door het Algemeen Bestuur, terwijl de keuze der personen zal geschieden bij referendum onder de leden der tot het Verbond behoorende vereenigingen, met dien verstande, dat iedere kunstgroep haar eigen vertegenwoordigers aanwijzen zal. De regeling van deze stemming wordt aan het Dagelijksch Bestuur overgelaten."
10. Voorstel Algemeen Bestuur: De Algemeene Vergadering benoemt een commissie tot onderzoek naar den tegenwoordigen toestand van het tentoonstellingswezen (in verband met Regeeringssteun, kunsthandel enz.) en tot voorlichting van het Verbond daarover.
Toelichting: Het Algemeen Bestuur, overwegende dat het noodzakelijk is, een lijn vast te stellen, steeds door het Verbond te volgen bij mogelijk optreden in zake de voortdurend zich vermeerderende binnen- en buitenlandsche tentoonstellingen van beeldende kunsten, is tijdens zijne beraadslagingen dienaangaande tot de overtuiging gekomen, dat zulk een algemeene lijn niet is te trekken zoolang het ontbreekt aan de noodige gegevens omtrent den werkelijken, inwendigen toestand van het tentoonstellingswezen, de krachten en machten die daarop invloed uitoefenen. Tevens overweog het Algemeen Bestuur dat een Verbondsoptreden in bijna elk geval alleen dan de gewenschte gevolgen hebben kan, wanneer bij de vereenigingen van beeldende kunstenaars de wil bestaat en hare inwendige organisatie haar veroorlooft, dat optreden krachtig te steunen, zoo noodig door een weigering deel te nemen aan tentoonstellingen die niet aan de eischen voldoen. Het Algemeen Bestuur meende derhalve als voorloopige maatregel goed te doen door voor te stellen eene commissie van enquête te benoemen. Het komt het Alg. Bestuur in hooge mate gewenscht voor dat verschillende vereenigingen van beeldende kunstenaars, vóór dat hunne afgevaardigden ter Algemeene Vergadering verschijnen, deze zaak in eigen boezem eens dengelijk onder de oogen zien en bespreken.
11. Wat verder ter tafel zal worden gebracht.
In de pauze der vergadering: Gezamenlijk déjeuner (convert *f* 1.50) in het restaurant „Parkzicht".

Namens het Algemeen Bestuur:
HERMAN ROBBERS, Voorzitter.
JAC. VAN DEN BOOGH, 1e Secretaris.

INHOUD: De vrede geteekend. — Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Minister Mr. E. R. H. Regout †. Verslag van de 1322e Ledenvergadering. — Bouwkunst-Onderwijs. — Het „Jongenshuis". — Nog eens: Merkwaardige Vakopvatting. — Jury-Rapport-Prijsvragen. — Bouwkunst en Vriendschap-1912. — Tentoonstelling van „Huis en Tuin." — Verbond van Ned. Kunstenaarsvereenigingen.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 4. ZATERDAG 25 JANUARI 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174-6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN 1913.

Op de prijsvraag voor het ontwerp van een Raadhuis voor eene groote gemeente kwamen vier ontwerpen in; t.w.:
1. Motto „'s Gravenhage" met 13 teekeningen (toelichting ontbreekt.
2. Motto „Treire" „ 10 „
3. „ „Volkstrots" „ 9 „
4. „ „Tacta non Verba" „ 11 „

II. Als Gewoon-Lid wordt voorgesteld door de heeren H. F. Sijmons en J. Roodenburgh de heer H. J. Jacobs, kunstnijvere te Amsterdam.

G. J. RUTGERS, Secretaris.

MEDEDEELING DER REDACTIE.

Het verslag der 1323ste vergadering met een resumé der voordracht van den Heer J. GRATAMA over „Futurisme en kubisme in de schilderkunst" zal worden opgenomen in het *eerstvolgend* nummer.

GENOOTSCHAPS PRIJSVRAGEN 1912.

RAPPORT VAN DE JURY INZAKE DE PRIJSVRAGEN VOOR EEN PIANINOKAST EN VOOR EEN STEENEN TRAP.

Op de prijsvraag voor een pianinokast waren ingekomen drie ontwerpen, onder de motto's: „Six", „Kate" en „Op Melody". Van het motto „Kate" ontbreken de details op ware grootte.
Motto „Six" vertoont het gewone handelstype van pianinokasten, maar dan zeer onvolkomen en gebrekkig opgebouwd en gevormd. Teekening en detailleering zijn niet aangenaam van behandeling. De kleur is niet gelukkig.
Motto „Kate" geeft een massa-opbouw, door de hoofdvormen van het instrument-meubel tot de meest eenvoudige terug te brengen. Dit is in beginsel te loven, maar dan moet de ontwerper van dien massa-opbouw ook iets kenmerkend mooi's kunnen maken, maar het niet bij den goeden wil alleen laten, en dat is hier gebeurd. De lijnen, die als versiering bedoeld zijn en van ivoor beschreven staan, kunnen niet fraai genoemd worden en zijn ook voor ivoor niet zeer geëigend. De kastjes onder het toetsenbord zijn lastig bij het vierhandig spelen. Het instrument staat op de sleden niet goed op den grond.
Motto „Op Melody". De inzending onder dit motto geeft blijk van ernst en toewijding, al ligt het, trouwens zeer moeielijk, gegeven nog boven de macht van den inzender. Het eerste wat bij dit ontwerp opvalt is de te fijne indeeling en detailleering, waardoor het instrument grooter lijkt dan het in werkelijkheid is. Vooral van terzijde is het veel te ingewikkeld geworden, terwijl de zijwangen van het toetsenbord wel wat alledaagsch zijn en de middenstijl onder dit bord niet gelukkig is. Wanneer de klep van het toetsenbord wordt opgezet snijdt deze de paneelen van de bovenkast doormidden. Dit had voorkomen kunnen worden door in de versiering van deze paneelen met hun tweeledige functie rekening te houden. De electrische lampen komen niet gelukkig uit de paneelen, terwijl het electrisch licht, aldus aangebracht, nogal tot moeilijkheden aanleiding zal geven. Het zetten van het instrument op zes pooten is bedenkelijk. Twee handvatten aan elke zijde is de helft te veel, vooral daar het groote gewicht aan de achterzijde is. Het geheele meubel is nog al zwak gebouwd, in hoofdzaak wat de onderregels en onderstijlen betreft. De lezenaar zal bij het opslaan van de handen last veroorzaken. De ontwerper heeft aan de verticale richting wat te veel overwicht gegeven, door aan een zevenoctaafs pianino bepaald zeven paneelen te willen maken. Hierdoor, en door de zeer fijne detailleering, heeft het instrument een schijnbaar ongemotiveerde lengte gekregen. De zorg aan het ontwerp besteed, de ernst waarmede naar de oplossing van het vraagstuk is getracht, de uitvoerige en zorgvuldige teekeningen en de beschaafdheid van het geheel worden door de Jury echter gewaardeerd, zoodat deze voorstelt den prijs van *f* 30 aan het ontwerp onder het motto „Op Melody" toe te kennen.
Bij opening van den naambrief bleek de vervaardiger van deze inzending te zijn de heer J. A. Snellebrand, leerling van de Kunstnijverheidschool „Quellinus", te Amsterdam.
Op de prijsvraag voor een steenen trap was één antwoord ingekomen onder het motto „Entree".
Dit ontwerp is met een schijnbare gemakkelijkheid in elkaar gezet, maar valt bij nadere beschouwing zeer tegen, want het is vrij slordig van conceptie en van teekening en onbeduidend van detailleering. De Jury stelt desniettegenstaande voor de moeite aan het ontwerp besteed te beloonen door het toekennen van 25 gulden, zonder daaraan een prijs of premie te verbinden.

Amsterdam, 18 Januari 1913.

DE JURY.



De villa „Parkwijck" aan de v. Eeghenstr. te Amsterdam, — van den architect. H. P. Berlage Nzn. — thans bedreigd met algeheele vernietiging.*)

HET DOODVONNIS OVER „PARKWIJCK" UITGESPROKEN.

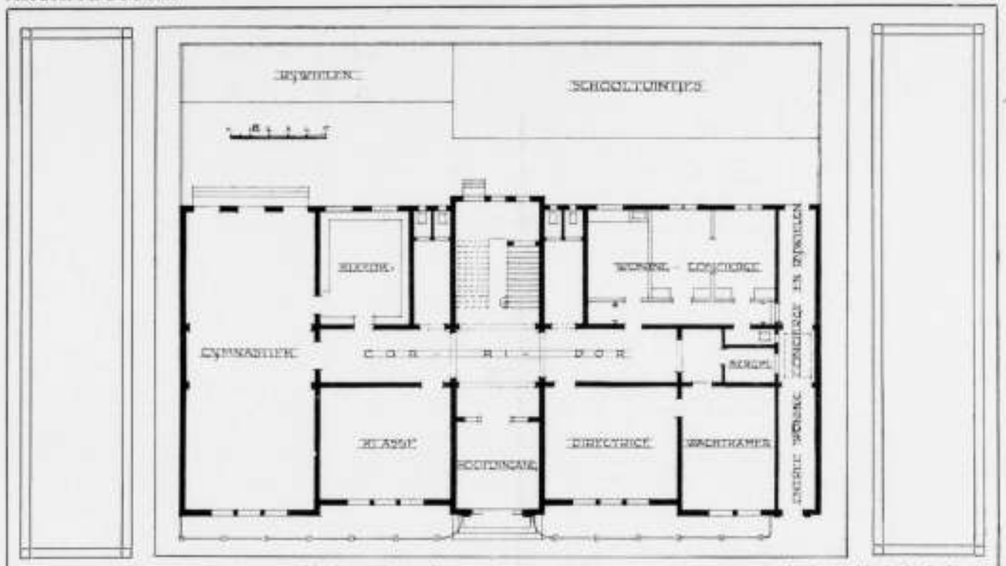
Te laat om in ons vorig nummer nog te vermelden, geweerd ons de mededeeling dat het bekende „Parkwijck" aan de Van Eeghenstraat te Amsterdam, van den architect H. P. Berlage, zal worden gesloopt en voor een andere „villa" zal moeten plaats maken. Het terrein is dus als *bouw*terrein verkocht voor *f* 35.000.— incluis „den opstal". Dit gebeurt in 1913 met z'n vele commissiën, vereenigingen, bonden enz., die allen strijden voor: het goede-ware-schoone! Berlage's beste werk wordt op slag vernietigd en dusdoende een der gelukkigste voorbeelden van onze moderne Nederlandsche bouwkunst opgeofferd aan het persoonlijk inzicht van iemand, die zich eerstens absoluut vrij gevoelt naar willekeur met zijn bezit te handelen, maar tweedens het niet beneden zich acht, een huis dat hem of haar in zijn *bestaanden* vorm niet leek, tòch in eigendom te aanvaarden, om het daarna naar hartelust te wijzigen — d. i. te vernietigen, en eindelijk aan sloopershanden prijs te geven. Geen wettelijke bepaling kan dit vandalisme verhoeden; „Parkwijck" is van nog te recenten datum (nog geen 50 jaar oud, dus zelfs niet oud genoeg om onder een *eventuele* wet van den Nederl. Oudheidkundigen Bond te vallen), dan dat iemand er ook maar één hand voor zou *kunnen* uitsteken. Alleen *de beschaving* onzer eeuw kan als *moreele plicht* stellen: de betere producten van dezen tijd ongerept te laten en ze — zij het dan bij gebrekkig of absoluut gemist wordend schoonheidsgevoel, maar uit „beleefdheid" — minstens een 50-tal jaren bestaan te gunnen. Wie dán te oordeelen heeft, zal de voortbrengselen onzer bouwkunst allicht met ruimeren en, naar we hopen — met onbevangener blik kunnen gadeslaan en beoordeelen dan men dit thans vermag. Evenwel..., een goed stuk moderne architectuur dreigt inmiddels te verdwijnen doch voor het zoover is, behoort een *algemeen protest* van de bouwkundige lichamen niet uit te blijven.

ADR. MOEN.

*) De cliché is naar de bekende plaat, voorkomende in een der vorige jaargangen van het Plaatwerk „De Architect".

LYCEUM VOOR MEISJES TE AMSTERDAM.

Het onlangs geopende Lyceum aan de Pieter de Hooghstraat te Amsterdam, is een H. B. S. voor meisjes, waar ook de klassieke talen worden onderwezen: een combinatie dus van Middelbaar en Hooger Onderwijs. Het gebouw bevat elf klasselokalen, een ruim gymnastieklokaal, ingericht voor Zweedsche en Duitsche gymnastiek, een zaal voor natuurkundig onderwijs en natuurlijke historie, een teekenzaal met amphitheater, een zaal voor Slöjdonderwijs en verder directrice- en wachtkamers, bibliotheek, vergaderkamer voor de docenten enz. Aan de achterzijde is de woning voor den concierge en op het terrein achter het gebouw een bergplaats voor rijwielen en een aantal „schooltuintjes" voor de leerlingen. Dit terrein en de conciergewoning hebben een afzonderlijken toegang aan de zuidzijde van den voorgevel. Zoowel in- als uitwendig, is het gebouw zoo eenvoudig



Plan gelijkstraats van het Lyceum voor Meisjes te Amsterdam. Js. Ingenohl, Arch. B. N. A.

mogelijk gehouden en alle luxe vermeden. Alléén is gestreefd naar goede verhoudingen en een gezellig intérieur.
De muren van alle lokalen zijn in vlakke tinten met frescolithe bewerkt; het invallend daglicht wordt getemperd door zacht gekleurd glas. De avond-verlichting geschiedt door „indirect electrisch licht" in matglazen bollen tegen het plafond, zoodat hinderlijke schaduwen niet kunnen voorkomen.
Al het binnenhoutwerk is in verschillende tinten gebeizt en gevernist.
Het geheele werk heeft met inbegrip van de Centrale Verwarming en electrische verlichting *f* 77.000 gekost; de bouw is, bij onderhandsche inschrijving aangenomen door de firma Hillen en Roosen te Amsterdam.

Js. INGENOHL, B. N. A.

EEN WANDAAD AAN HET STADHUIS TE NAARDEN.

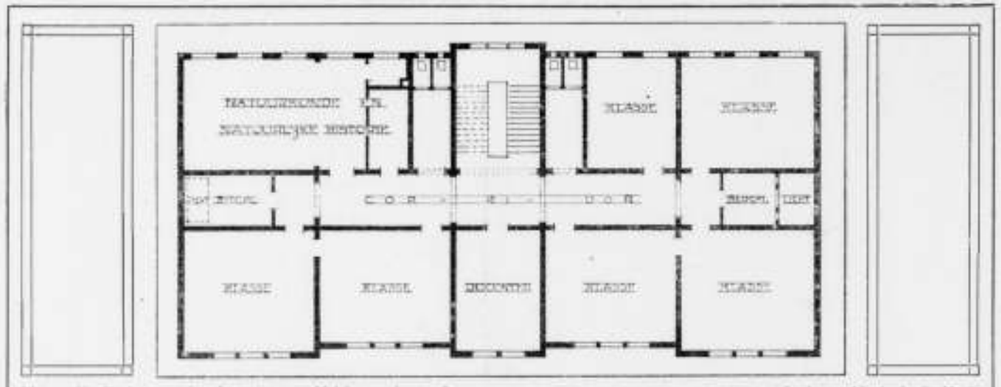
Wij ontvingen van den heer P. Groenhard het volgende schrijven:

Redactie „Architectura" Amsterdam.

Mijne Heeren.

Met verschuldigde achting richt ondergeteekende zich tot U met het navolgende verzoek.
Als inwoner der Gemeente Naarden en als belangstellende in mooie oude gebouwen, is hem steeds het stadhuis zijner Gemeente een lust voor de oogen, en wordt dat gebouw terecht door vreemdeling en bezoeker van ons oude stadje met belangstelling bekeken.
Naardens vroede vaderen evenwel voelen niet veel voor 't ongerept bewaren van dit schoone gebouw, waar zij maar klakkeloos toestaan dat meerdere ijzeren ramen aan den gevel worden aangebracht, ten behoeve der electrische verlichting der Gemeente, en het gebouw nu meer lijkt op eene electrische centrale dan op een Gemeentehuis.
Voor 't bevestigen van deze ijzeren ramen wordt maar lustig gehakt en gslagen, ontziet men het aan den gevel verwerkte zandsteen niet en worden de gaten maar met kalk dichtgemaakt.
Hoewel U w Genootschap niet direct is opgericht ter bescherming van oude gebouwen en hiervoor, zooals ik meen te weten, eene vereeniging bestaat, richt ik mij tot U, om U te verzoeken dit schrijven eventueel aan deze vereeniging door te willen zenden, opdat deze de verschrikkelijke ontsieringen en verwoestingen van dit schoone gebouw kan komen constateeren en hiertegen bij de bevoegde autoriteiten kan protesteeren.
U bij voorbaat dankende, zie ik met belangstelling Uwe stappen, die in deze zijn te doen, tegemoet en teeken met de meeste hoogachting.
Naarden, 6 Jan. 1913. P. GROENHARD.

Naar aanleiding van bovenstaand schrijven heeft de Redactie zich ter plaatse op de hoogte gesteld omtrent de gewraakte ontsiering van een der mooiste proeve van Hollandsche bouwkunst.
En dan moeten wij eerlijk bekennen: al had de Heer Groenhard zijn klacht in tienmaal scherpere bewoordingen opgesteld, dan zou de wrevel over de schending, die van brutale lompheid getuigt, nog niet zóó zijn opgewekt, als wij nu bij het zien in werkelijkheid hebben ondervonden.
Wij schrijven: „brutale lompheid". Dit is geen „slipper of the pen", doch de eenige naam voor een handelwijze als is gepleegd.
Een „lompheid" is het, omdat hij, die de verantwoordelijkheid van het aanbrengen draagt, toont niet het minste gevoel te bezitten van wat past of niet past tegenover zijn medemenschen, en bovendien niet de minste moeite doet zijn daad te bemantelen, noch daarna te verontschuldigen. Alleen uit gebrek aan gevoel.
„Brutaal" is het zooiets in dezen tijd te doen.



Plan 1e Verdieping van het Lyceum voor Meisjes te Amsterdam. Js. Ingenohl, Arch. B. N. A.

Waar in de laatste jaren van alle zijden, door de actie van vele Genootschappen en Vereenigingen, saamgetrokken in de oprichting van den Bond „Heemschut", wordt getracht het redelijk te verwachten schoonheidsgevoel bij de menschen wakker te maken is het „brutaal" te doen alsof de werkelijk redelijke wensch van alle weldenkenden niet is gedaan! Sterker wordt dit nog waar de autoriteiten zelf die wensch, zoo ver het op het oogenblik mogelijk is, tot wet hebben gemaakt. 't Sterkst echter, dat — wij hebben hier op 't oog de verordening van de Prov. Staten van Noord-Holland op de hinderlijke reclame —, Naarden zelf onder die verordening vallende, door de autoriteiten van Naarden aan het stadhuis iets wordt aangebracht, hinderlijker en erger dan reclame!
Een reclamebord is in een oogenblik te verwijderen, doch dit aanhangsel is zoo met doken en bouten aan den muur vastgeklonken, dat, al mocht het verwijderd worden, de sporen van de daad zichtbaar zullen blijven.
Stel U voor wat er is gedaan!
Uit den grond stijgen op de beide meest zichtbare hoeken drie zware voedingskabels op. Niet om deze onzichtbaar te maken, doch alleen om ze te beschermen is er tot op een hoogte van een paar meter een zinken lap omheen tegen den muur gespijkerd. Zonder verder eenige bedekking splitsen zich deze kabels in velerlei dikke en dunnere draden. Zij hangen in lussen en als een groot kluwen om de vele isolatoren. 't Is het inwendige van een kabelhuisje tegen den gevel. Dit is op twee plaatsen gedaan. Waarom op het pleintje achter de pomp niet een kabelhuisje geplaatst? Dit zou de voor de hand liggende oplossing zijn geweest. En wij zien niet in, wat de reden kan zijn, waar het een gemeentezaak betreft om zoo onverantwoordelijk te handelen. Wij hebben nog zelden zulk een on-aesthetischen aanleg voor electrisch licht gezien als nu in Naarden's straten is te zien. Doch verontschuldigd kan dit worden door het slechte voorbeeld door de autoriteiten gegeven, waar zij toestonden hun mooiste gebouw in Naarden, en ook een der fraaiste — door zijn eenvoudige, stoere kracht — van ons land, zoo te bederven!
Uit dit geval blijkt weer ten sterkste, dat wij een wet moeten hebben, waarin de menschen duidelijk wordt gemaakt met hun bezit niet te mogen doen wat zij willen, doch dat zij rekening hebben te houden met de redelijke wenschen van hen, die meer gevoel voor de natuur, voor hun omgeving, het stadsbeeld hebben.

Wij hebben de aandacht van de betrokken lichamen op deze zaak gevestigd, en hopen dat zij alsnog hun invloed zullen doen gelden.
RED.

EENIGE IDEËN ONTWIKKELD IN 'T BELANG VAN „ARCHITECTURA ET AMICITIA" IN 'T ALGEMEEN EN VAN DE „JONGEREN" DER BOUWKUNSTBEOEFENAREN IN 'T BIJZONDER.

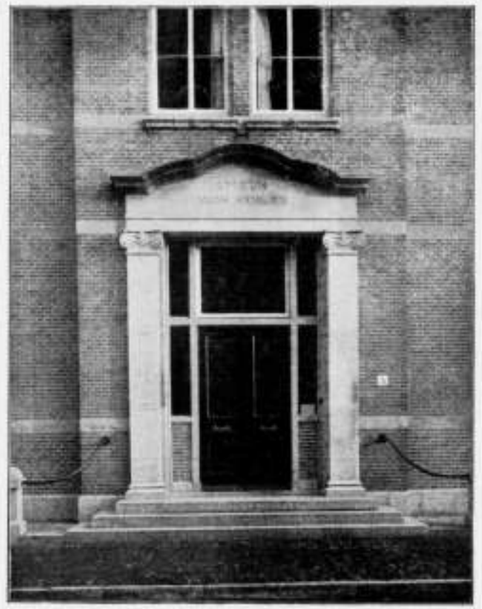
Schrik niet, lezer, als ge het bovenstaande gelezen en overdacht hebt; is er dan al eens weer iemand onder ons die het beter wil weten dan de meeste onzer, of ons in het land der droomen wil voeren. Zijn de jonge architecten dan niet nuchter genoeg om te weten dat ze op den goeden weg zijn en zoo niet, die ze dan vanzelf wel zullen verlaten? Zoodacht ik ook meermalen, doch telkens trof mij iets vreemds in onze kunst, dat toch wel eens tot nadenken stemt. Waren we vooral in de kunst maar steeds nuchter. Hoeveel schijn, hoeveel verzamelwoede, hoeveel zucht tot aanstellerij zou er niet minder zijn en vooral hoeveel beter zou de bouwkunst door de leeken begrepen worden. En toch dit laatste is vooral noodig om ons meer invloed te verschaffen.
Gaan we ons kleine land eens door, hoeveel produkten van wansmaak rijzen er niet op uit den bodem, gestempeld, als gebouwd door een architect en prachtig gevonden door den leek.
Hoe bonter, hoe onsmakelijker in 't algemeen, hoe mooier. En is het dan heusch geen feit, dat juist de slechte dingen door Jan publiek worden uitverkoren om als model voor een volgenden keer te dienen?
Is het niet meer dan treurig, dat onze meest nuchtere bouwwerken, die in alles waar willen zijn, leelijk gevonden worden, door allen die meenen nog eenigen smaak te bezitten?
Die thuis hun kamers vol stoppen met alles wat antiek heet en zelf niet het flauwste benul hebben of het echt of namaak is?
Die dwepen met alles wat oud is en van heilige verontwaardiging beven als daar weer eens iets ouds moet verdwijnen om plaats te maken voor iets van onzen tijd? Die b. v. een oud gebouw liever geheel vernieuwen, omdat het oud is, dan het naar waarheid restaureeren, dat is voor verval behoeden. Die zich echter wel wachten om met een kuitbroek en lange pijp bij een olielampje in hun antieke kamer te gaan zitten, doch zich beter thuis voelen bij gas of electrisch licht en goede havana.



Gevel van het Lyceum voor Meisjes te Amsterdam. Js. Ingenohl, Arch. B. N. A.

Teekent dat juist deze menschen al niet als te zijn zonder smaak, 'k zou haast zeggen zonder gevoel?
En moet daarvan nu het oordeel uitgaan over onze hedendaagsche architectuur?
Doch aan wie de schuld?
Niet veelal aan ons zelf, die steeds te weinig deden om de massa voor te lichten op het moderne pad?
Die zelf antiek gingen bouwen omdat Jan Publiek het zoo mooi vond, of.... omdat men zelf niets wist te scheppen van dezen tijd? Laat ik U dan echter zeggen dat van zulk werk geen bezieling uit kan gaan. Dat het dor en doodsch daar staat, als een aanklacht tegen U, dat ge zelfs nog niet eens goed copiëeren kunt.
Want juist het mooie in dat oude, werd nimmer door U begrepen.
Immers, was het niet iets van hun tijd, passende aan alle omstandigheden van toen. Was het geen schepping van den antieken bouwmeester zelf, voelende en levende van dien tijd, omgeven door alleen menschen en werken van toen?
Was het geen inspiratie, ontstaan, door wrijving der gedachten op de kamer van hun gilde?
Was de bouwmeester niet iemand, uitverkoren uit velen en door zijn vakgenooten om als meester gestempeld te worden? Was hij niet doorkneed in zijn kunst, samen opgegroeid met haar en levende voor haar?
En nu?
Ieder gaat zijn eigen gang. Levende voor den eisch van dezen tijd.... geld verdienen, hoe meer hoe liever.
Veel bouwen en mooi bouwen, in 't oog van de massa, U zooeven voorgesteld.
Mensch, erger U niet.
Wie daarin het best slaagt wordt als de bouwmeester gestempeld. Ook als kunstenaar?
Gelukkig niet.
Daarvoor is toch wel iets anders noodig.
Daarvoor moet er bezieling uitgaan voor een der schoonste en meest nuttige kunsten.
Daarvoor moet samengewerkt worden met alle beoefenaren der zusterkunsten, doch vooral, daarvoor moeten zij, die den goeden weg willen, samengebracht worden om tot heil der massa het goede te doen.

Heusch, 't is wel noodig!
Daarvoor helpt een vergadering af en toe niet voldoende.
Leden van Architectura, vereenigt U! Laat Uw werk zien onder Uw kunstbroeders, laat het beoordeelen, desnoods becritiseeren, altijd in opbouwenden zin.
Niet afbreken, dat gebeurt al vaak genoeg.
Wie zal het verzamelen blazen? Zal Architectura dat doen? Waar blijft Amicitia dan?
Of wordt ook dat maar al te dikwijls vergeten?
Maar hoe stelt ge U dat dan voor?
Zie hier mijne meening en ik geef die juist in ons blad om daardoor te komen tot een vruchtbare overdenking en daarna bespreking in onze vergaderingen.
Laat men nu eens doortasten.
Laat ons beginnen om een avond per week samen te komen, niet op de vergadering, dat is te officieel.
Laat ons den Zaterdagavond daarvoor besteden en er van maken een societeitsavond in den goeden zin van het woord. Niet zittende aan de kletstafel onder 't genot van een of ander. Heusch als geheelonthouder zou dat mijn wensch niet zijn, maar medebrengen al onze ontmoetingen, opgedaan in de afgeloopen week, onze studies toonend en deze behoorlijk, besprekend, opbouwende het goede daarin en daardoor komende tot een richting in onze kunst. Als we dan zoover zijn, dan voor het front. Kleine tentoonstellingen georganiseerd, het publiek opwekkend om ook deze te bezoeken, evengoed als alle andere kunsttentoonstellingen. De pers uitnoodigend tot medewerking.
Populaire beschouwingen houdende over onze *hedendaagsche* kunst en daardoor de smaak van het publiek ontwikkelende. Kunst voor het volk in den ruimen zin van het woord.
Ik twijfel niet of we zullen slagen. Immers daar zijn nog andere vereenigingen die ons hun steun kunnen verleenen.
En dan niet alleen Amsterdam bewerkend. Ook het platte land.
Ook daar onze kunst gebracht.
Ook daar gesproken alleen over moderne bouwkunst, eenvoudige *ware* woninginrichtingen.
En vooral daar de pers bewerkt.



Ingang van het Lyceum voor Meisjes te Amsterdam,
Js. Ingenohl, Arch. B. N. A.

Die toch, vooral doet wonderen in onze tegenwoordige bouwkunst. Leest ze eens na de artikelen gewijd aan een nieuw huis, winkel of dergelijke. Soms met cliché's erbij. Laten onze buitenleden deze bladen eens verzamelen en ze naar Amsterdam zenden. Heusch, er was een tentoonstelling te maken van dingen die niet gebouwd moesten worden. Laten wij daartegenover populaire geschriften stellen.
Desnoods trachten invloed te krijgen op de scholen.
Immers, aan wie het kind heeft, is de toekomst. Laat ons verzamelen foto's van postkantoren enz. van kleine gemeenten die den laatsten tijd zijn gebouwd.
Gebouwd, door de geijkte bouwmeester, geijkt in postkantoorstijl en daarin voortbouwend in alle gemeenten, tusschen huizen of plantsoen, 't is hun om 't even.
Die daarin van alles en nog wat bouwen, gaat zien mijne heeren, postkantoren, ziekenhuizen, rechtsgebouwen, scholen, enz. enz. 't Is alles uit dezelfde kast, lade no. zooveel.
Moet daar geen eind aan komen?
Moeten wij ons daar niet tegenover stellen? Dat alleen is te doen door ons onder het publiek te begeven, hun het goede wijzende, opbouwend, vooral angstvallig zijn in het afbreken.
Laat ons de ambachtsscholen bewerken. Ook van daar gaat tegenwoordig een stijl uit. Een timmermansstijl. Ook daar niet afgebroken maar opgebouwd. Voorbeelden gevend, van hoe het wel en hoe het niet moet zijn.
Laten wij eens verzamelen prentbriefkaarten van ons heele land met de gebouwen de laatste tien jaar b. v. gebouwd.
Laat ons daarvan alleen eens een tentoonstelling organiseeren en daarbij een populaire lezing houden.
Heusch, er is veel te doen.
Begin met de arbeiderswoning.
Laat zien behang, meubels, aardewerk.
't Is de tijd van de bioscoop. Wie zal haar exploiteeren?
Wie zal aan de deur staan om het publiek te lokken?
Wie?
Moet er nog meer geschreven worden?
Of zijn er voorbeelden en denkbeelden genoeg? Of moet U ook de prijsvragen hierbij hebben?
Zoo ja, daarover een volgenden keer.
Ook daar is heel wat over te zeggen.
Laten de jongeren beginnen met als eisch te stellen, alle medewerkers hebben het recht om eenige Juryleden zelf te benoemen.
Ook daarvan kan nut uitgaan voor de moderne kunst.
Amsterdam, Jan. 1913. J. J. HELLENDOORN.

UTRECHTSCHE TENTOONSTELLING VAN ARCHITECTUUR.

Voor eenigen tijd werd door de leden van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst afd. Utrecht en de Club van Utrechtsche leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia", besloten tot het houden van eene tentoonstelling van het werk van architecten, bouwkundigen, enz., woonachtig in de prov. Utrecht. Ingevolge bovenstaand besluit heeft op 11 Dec. jl. te dier zake een commissie-vergadering plaats gehad, waar behalve de afgevaardigden van voorgenoemde vereenigingen ook aanwezig waren de vertegenwoordigers van het Utrechtsch Kunstverbond. In deze vergadering is besloten, dat de tentoonstelling zal worden gehouden in de 2e helft der maand April 1913 en zal bestaan uit teekenwerk, foto's, werkstukken, enz., welke op het bouwwerk betrekking hebben.
De bedoeling is de tentoonstelling uit drie afdeelingen te doen bestaan, nl.:
1e afdeeling: een overzicht van uitgevoerde werken van architecten door teekeningen, foto's schetsen, werkstukken, enz.
2e afdeeling: inzendingen van teekeningen, schetsen, studies (bij voorkeur gewasschen teekeningen) van onuitgevoerde werken van architecten. Indien mogelijk ook inzendingen van werkstukken.
3e afdeeling: inzendingen van teekenwerk van uitgevoerde en niet-uitgevoerde werken van bouwkundigen in 't algemeen, waardoor in deze afdeeling ook kan worden ingezonden door eigenbouwers.
De inzendingen zullen alvorens te worden toegelaten, aan de beoordeeling van eene bevoegde jury worden onderworpen.
Ter tegemoetkoming in de kosten der tentoonstelling, zal door den inzender, per M², wand- of grondvlak die hij wenscht in te nemen, één gulden moeten worden gestort.
De toezending der teekeningen, werkstukken, enz., is voor rekening van den inzender; de kosten voor terugzending zijn voor rekening van de tentoonstelling.
De voorwerpen zijn tijdens den duur der tentoonstelling tegen brand- en waterschade en diefstal verzekerd.
De Commissie voor deze tentoonstelling bestaat uit de heeren: A. W. C. DWARS, Voorz. Mij. tot Bevord. der Bouwk., afd. Utr. C. DE GRAAF, Vice-Voorz. Mij. tot Bev. der Bouwk., afd. Utr. M. E. KUILER, 1e Secr. Mij. tot Bev. der Bouwk., Cath. Singel 1, C. J. DE HAAS, 1e Secr. Club Utrechtsche Leden van het Genootschap „A. et A.", L. Nieuwst. 89, P. M. C. NICOLAÏ, Bestuurslid „A. et A.", J. J. VAN NOORLÉ JANSEN, Afgev. Utr. Kunstverbond, H. J. KOLK, Afgev. Utr. Kunstverbond.

INGEZONDEN.

Geachte Redactie,

Goede vrienden hebben mij steeds den raad gegeven de aanvallen in de pers, die voorheen zeer heftig en talrijk waren tegen mijne bouwwerken, niet zelf te beantwoorden. Ik wil dien regel blijven volgen.
Toch voel ik mij genoopt, op een verzoek door een schrijver inzake „Vlissingsche toren" gedaan, hier eenige mededeelingen te doen.
Ik stel niet voorop, dat ik de schrijvers tot mijn inzicht zal overhalen.
Alleen uit collegialiteit wensch ik het volgende mede te deelen, en zal daarna op deze zaak niet meer terugkomen.
Op verzoek van Burgemeester en Wethouders van Vlissingen heb ik op 13 Mei 1912 den St. Jacobstoren te Vlissingen bezocht en den toestand opgenomen, waarin de toren zich bevond *na* den brand.
Eene nauwkeurige opmeting van voor den brand was ter beschikking.
Burgemeester en Wethouders richtten tot mij de vraag of het mogelijk was de spits te *herbouwen, maar in onbrandbaar materiaal*, omdat het gevaar van brand in dit zoo dicht bevolkte stadsgedeelte zeer groot is, zooals gebleken was door de menigvuldige branden, welke in den loop der tijden daar hadden plaats gehad.
Naar mijne meening en vaste overtuiging moet bij elke restauratie er naar gestreefd worden, het monument of een deel daarvan, zoowel wat vorm als wat bouwstoffen betreft, terug te brengen in zijn oorspronkelijken toestand.
De toepassing van dezen algemeenen regel vereischt voor elk geval bijzonder overleg, zooals ik hier voor technische lezers wel niet nader behoef uiteen te zetten.
Hoewel ik het bespreken van ontwerpen niet wel mogelijk acht zonder de betreffende teekeningen voor zich te hebben; en in 't bijzonder herstellingsontwerpen niet met eenig nuttig resultaat kunnen worden bediscussieerd, wanneer men niet eerst gezamenlijk nauwkeurig het bewuste bouwwerk heeft onderzocht, zoo heb ik gemeend hier toch eenige opmerkingen in de aandacht van de collega's te moeten aanbevelen, nadat zooveel tegenstrijdigs over die Vlissingsche kwestie werd geschreven.
Dit zijn verder de volgende punten:
Wanneer Burgemeester en Wethouders meenden, dat het vast staat, dat hier wegens het groote gevaar voor brand, onbrandbaar materiaal moet gebezigd worden voor den opbouw, dan kon naar mijn oordeel, wel daaraan worden voldaan.
Daarbij merk ik op dat:
1°. de afgebrande torenspits niet was de *oorspronkelijke* afdekking van den nog bestaanden onderbouw, die van vroegere tijden is en zeker een geheel anderen vorm en karakter bezat (Gothisch);
2°. de vormen, niet logisch uit een houtconstructie zijn ontwikkeld, maar meer schilderachtige fantasie-vormen zijn, den tijd kenmerkend toen de spits gebouwd is;
3°. de afgebrande spits (laatst afgebrande) in vorm geheel en al karakter miste van eene rationeele constructie, zooals deze in de vorige eeuwen (zoogen. Gothischen tijd) nog bestonden, maar een willekeurigen schilderachtigen vorm had, zooals dit in de 17de eeuw veelal voorkomt en in 't geheel niet de uitdrukking was van het gebezigde materiaal;
4°. de baksteenen onderbouw, waarvan aan de binnenzijde, ter dikte van anderhalven steen was afgekloofd, vereischte versterking. Wat den vorm betreft meen ik, dat er in dit geval geen redenen kunnen bestaan, om af te wijken van den stelregel, dat de uitwendige vorm zooveel mogelijk moet behouden blijven om het historisch schilderachtig aanzien der stad te behouden.
De vraag was nu, hoe zijn in verband met eene doelmatige restauratie die historische vormen met onbrandbaar materiaal geschikt samen te stellen, ook in verband met de versterking van den onderbouw, in baksteen.
Het antwoord hierop is:
1. ter versterking van den onderbouw in baksteen zullen roosteringen en muurbekleeding in betonijzer het doelmatigst zijn;
2. de betonijzeren roostering is ook als grondslag der spits zeer eenvoudig te gebruiken;
3. de wanden, in achthoek geplaatst van de verschillende gebogen dakvlakken vormen in betonijzer een eenvoudige en stevige constructie, die evenals houten daken gemakkelijk met leien gedekt kan worden;
4. de lichte stijlen zijn het meest doelmatig en stevig van betonijzer samen te stellen, zoodat de bovenbouw vast komt te staan, stijver dan de houtconstructie stond;
5. de balustrade oorspronkelijk van *hout* in navolging van steen vormen gemaakt, zou thans uit een vorm in terra cotta gebakken in de kleur, die zij ook vroeger vertoonde, duurzaam en technisch juist zijn uit te voeren.
Vormen van *specifiek beton ijzer karakter* zijn mij geen andere bekend, dan diegene, welke door platte planken worden samengesteld, en deze komen dus weer met de houtbedekking overeen.
Dit zij opgemerkt voor diegenen, die van meening zijn, dat het gebruik van beton-ijzer voor de samenstelling eigenaardige moderne vormen voor het uitwendige moeten vertoonen. Welke zijn die vormen?
Verder werd door mij voorgesteld de bekronende peer van rood koper te vervaardigen, terwijl de koningstijl die daarvan de middenas verstijft, en het gesmeedijzeren kruis met windvaan draagt, op eenvoudige wijze van ijzer is samen te stellen en eveneens goed is te bevestigen.
Het wil mij voorkomen, dat de materialen, die door mij werden voorgeschreven voor den wederopbouw der historische vorm in geen enkel deel geweld werd aangedaan, maar verwerkt zouden worden volgens gezonde begrippen van de verschillende ambachten.
Het betonijzer en het ijzer als stijf geraamte.
Het koper, het lood, de leien en de terra cotta als bekleedingsmateriaal.
Hoewel er een innig verband moet bestaan tusschen vorm en materiaal, wordt dit begrip in onze dagen op zeer dorre, oppervlakkige, karakterlooze, maar wel ambachtsbazige wijze geëxploiteerd door verwarde bouwkunsteritici, die een noodzakelijken grondslag van elke levende kunstschool volkomen missen.
Tot hen onder de jeugdige lezers, die het met bovenstaand eens kunnen zijn, ten slotte nog een vriendelijk verzoek van den ouden bouwmeester, die ook niet verder hier zal redetwisten:
„Wellicht zijn er onder de door mij uitgevoerde bouwwerken enkele, die Uwe sympathie mogen verwerven. Welnu, geef U de moeite die met eenige aandacht te beschouwen. Ik heb gegronde hoop, dat ge daarin de beginselen, die ik hier met korte woorden heb toegelicht, op duidelijker, breeder wijze, en dan ook in meer blijvende taal zult uiteen gezet vinden; daar is dan de theorie en toepassing vereenigd. Daar werken vele samenstellende begrippen tezamen tot een geheel, terwijl de criticus zijn kracht er in zoekt, slechts een enkel begrip

aan te duiden en alle overige invloeden ter zijde te laten. In de praktijk ligt voor den bouwmeester geloof ik, de gezonde en krachtigste verdediging zijner beginselen."

Dr. P. J. H. CUYPERS.

* * *

Zeer geachte Heer Redacteur!

In het verslag der besprekingen na mijne voordracht over het M. T. O. komt eene uitdrukking voor, die mijne gedachte niet volkomen weergeeft en m. i. te scherp is. Ik bedoel de woorden „ze" (d. z. Delftsche ingenieurs zonder eenige jaren praktijk) „bederven op een werk meer dan ze goedmaken" (blz. 12, 2e kolom, 34e r. v. b.). Vergun mij dit toe te lichten.

Door een der sprekers werd de Delftsche opleiding als ideaal genoemd, althans van superieure waarde. Met die meening ben ik het niet eens; de Delftsche opleiding bezit m. i. het groote bezwaar, dat zij door te langen duur en een te theoretisch karakter menigen technicus belet zich zoo goed mogelijk te vormen en dat bovendien het werk daarvan ernstig bezwaar kan ondervinden. Als een jong ingenieur zonder behoorlijke praktijk met de leiding van een eenigszins belangrijk werk wordt belast, behoeft hij nog niet het gevaar, bedoeld in de aangehaalde woorden, op te leveren. Indien hij veel tact bezit in den omgang met het personeel en bovendien beseft dat constructieve kennis slechts gedeeltelijk door theorie en grootendeels door praktijk verkregen wordt, dan kan het gemis aanwezig zijn zonder dat het werk daardoor schade lijdt. Maar in den regel doet zich bij jonge ingenieurs het omgekeerde verschijnsel voor, en wordt het gemis aan practische kennis niet behoorlijk aangevuld. De lange duur en het karakter der Delftsche opleiding moeten daarvoor in hoofdzaak aansprakelijk gesteld worden.

Gaarne wenschte ik te wijzen op een zinstorende drukfout: op blz. 11, 2e kolom, 21e r. v. o. staat „hen de", lees „hun".

Hoogachtend verblijf ik, Uw dw. dr.

Utrecht, 10 Febr. VAN DE WIJNPERSSE.

* * *

Geachte Redactie van het Gen. „A. et A."

Als inzender van een antwoord op de prijsvraag „*Ambtswoning*", uitgeschreven in *1911*, ingezonden en beoordeeld in *Maart, 1912*, zou het mij zeer aangenaam zijn, spoedig iets te mogen vernemen van de *beoordeeling* der Jury, dit is toch dunkt mij niet te veel geëischt.

Reeds lang had ik dit verwacht, en Geachte Red. het is mij niet recht duidelijk waaraan het wegblijven van bedoeld rapport te wijten is.

Voor ± 3 maanden heb ik mij met een dergelijke vraag gericht tot onze pas afgetreden Voorzitter (Jurylid in deze) waarop Z.Ed mijtevreden stelde, met de toezegging dat bedoeld rapport binnenkort in ons orgaan zou verschijnen. Doch het wil mij toeschijnen dat ik met een kluitje in het riet ben gestuurd.

Rapporten van veel later uitgeschreven prijsvraaginzendingen zijn reeds alle verschenen, dus aan plaatsgebrek ligt het niet. Studieprijsvragen worden toch door ons Genootschap uitgeschreven, met het doel, gelegenheid te geven, bijzonderlijk den Jongeren, zijne krachten te beproeven. Een zeer prijzenswaardig doel, doch heeft in dit geval niet veel resultaat, om nog maar niet eens te spreken van zijn tijd en geld, die men er aan opgeofferd heeft. De Jury is samengesteld uit mannen van beproefde ervaring, aan welks oordeel men zeer veel waarde hecht, en waarin de inzender, die misschien zeer trotsch is op zijn gewrocht, wel het meeste belangstelt, ja zich zelfs naar dat oordeel zal richten.

Doch al bestaat die Jury uit nog zulke eminente mannen, wat heeft men er aan, zoo men geen beoordeeling uit hunne vingers krijgt, waar dunkt mij, toch een inzender *recht* op heeft, zoo hij tenminste een beoordeeling waardig wordt gekeurd, en bij schifting niet uitvalt. Ik hoop Geachte Red. dat de heeren Juryleden, in bedoelde prijsvraag, mij een gewillig oor zullen leenen, en alsnog spoedig het gewenschte Rapport in ons Orgaan zullen doen plaatsen. Met beleefden dank.

JOH. H. BERBEN, lid A. et A.

BOEKAANKONDIGING.

MOOI BLOEMENDAAL.

„Mooi Bloemendaal" is de titel eener uitgave van de vereeniging Bloemendaalsch Bloei, onder redactie van J. Wolbers, architect, waarvan dezer dagen de eerste jaargang verscheen.

Het doel dezer uitgave is om het schoone wat Bloemendaal bezit in zijne natuur, in zijne villa's, landhuizen en hunne interieurs, jaarlijks in een twaalftal reproducties naar speciale opnamen in welverzorgden vorm in beeld te brengen, om te dienen als propagandamiddel voor Bloemendaal als plaats van vestiging en tevens als uitgave der vereeniging voor hare leden en andere belangstellenden.

De nu verschenen serie geeft in formaat 33 × 39 cM. een viertal foto's van villa's van verschillende architecten, een viertal interieurs, en verder opnamen van verschillende punten uit de schoone omgeving.

Het denkbeeld om met een dergelijke artistieke uitgave propaganda voor een plaats te maken verdient zeker toejuiching, terwijl zij door het brengen van afbeeldingen van goede bouw- en interieurkunst aan hare inteekenaren, de belangstelling hiervoor zeker kan helpen verhoogen.

Hoewel niet van direct bouwkunstig belang, meende ik om deze reden, de aandacht op deze uitgave te mogen vestigen.

Bloemendaal, Jan. 1913. A. J. PRINSENBERG.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Mededeeling der Redactie. — Genootschapsprijsvragen 1912. — Het doodvonnis over „Parkwijck" uitgesproken. — Een wandlaad aan het Stadhuis te Naarden. — Lyceum voor meisjes te Amsterdam. — Eenige ideën ontwikkeld in 't belang van „A. et A." in 't algemeen en van de „jongere" in 't bijzonder. — Utrechtsche Tentoonstelling van Architectuur. — Ingezonden. — Boekaankondiging.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-

ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.90 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-

ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-

Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 5. ZATERDAG 1 FEBRUARI 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN, LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

TWEE PRIJSVRAGEN.

Het Genootschap Architectura et Amicitia schrijft, ingevolge het besluit zijner 1323ste ledenvergadering de navolgende prijsvragen uit:

I. *Het ontwerp voor een omslag van de Statuten en het huishoudelijk reglement.*

De statuten en het huishoudelijk reglement worden den leden verstrekt in den vorm van een boekje inhoudende 20 à 24 pagina's hoog 20 cM. breed 12,5 cM. De omslag zal bestaan uit gekleurd papier en zal het volgende opschrift bevatten, dat naar het inzicht des ontwerpers geplaatst kan worden: *Genootschap Architecturae et Amicitia, Amsterdam, opgericht den 25sten Augustus 1855, statuten en huishoudelijk Reglement.*

Gevraagd wordt eene teekening van den opengeslagen omslag, versierd met één of meer motieven die het doel van het boekje eenigermate kenmerken. Behalve van de papierkleur kan van één op te brengen kleur gebruik gemaakt worden.

II. *Het ontwerp voor eene kwitantie, tevens bewijs van lidmaatschap.*

De kwitantie moet zijn groot 10 × 15 cM. in hoogte of in breedte richting naar verkiezing van den ontwerper en zal het volgende opschrift bevatten:

Genootschap Architectura et Amicitia, Amsterdam, bewijs van lidmaatschap. Ontvangen van den Heer
te de somma van f voor contributie als
lid over het 1e/2e halfjaar 19 .
De Secretaris, De Penningmeester,

Gevraagd wordt eene teekening versierd met één of meer motieven die betrekking hebben op het doel van het Genootschap, echter zoodanig dat het opschrift hoofdzaak blijft en duidelijk is. Behalve de papierkleur kan van één op te brengen kleur gebruik gemaakt worden.

De ontwerpen voor beide prijsvragen moeten geschikt zijn voor uitvoering door middel van een lijnclichè of eene andere techniek. De teekeningen moeten worden vervaardigd in zwart op wit papier, ter grootte van 5/4 maal de aangegeven maten. Ontwerpers die eene andere reproductie-wijze dan lijnclichè voorstaan kunnen in verband daarmede hun ontwerp op de ware grootte inzenden.

De ontwerper wiens ontwerp voor uitvoering wordt aangewezen, zal zich belasten met de papier- en kleurkeuze en het keuren der drukproeven in overleg met het Bestuur.

De ontwerpen worden plat verpakt ingewacht aan het bureau van het Genootschap uiterlijk tot 31 Maart 1913, voorzien van een motto. Bij elk ontwerp is een gesloten naambrief te voegen met op de enveloppe, behalve het motto, een correspondentie-adres. De beoordeeling zal geschieden door de leden van het Genootschap, waartoe de inzendingen gedurende een week tentoongesteld zullen worden, waarna in de eerstvolgende ledenvergadering bij meerderheid van stemmen de keuze zal worden bepaald. Behaalt bij de eerste stemming geen der ontwerpen de meerderheid, d.i. één meer dan de helft der uitgebrachte stemmen, dan volgt eene herstemming tusschen de 2 ontwerpen die het grootste aantal stemmen verwierven. Bij staking van stemmen beslist het lot.

Uitgeloofd wordt voor prijsvraag I het diploma van het Genootschap, benevens een som van *f* 30.—, voor prijsvraag II het diploma van het Genootschap, benevens een som van *f* 20.—.

De mededinging is opengesteld voor alle leden van het Genootschap.

VERSLAG VAN DE 1323e GEWONE LEDENVERGADERING, GEHOUDEN OP WOENSDAG 29 JANUARI 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Na met een woord van welkom aan de talrijke aanwezigen de vergadering te hebben geopend, geeft de voorzitter, de Heer H. J. M. Walenkamp dadelijk het woord aan den Heer J. GRATAMA — bouwkundig ingenieur te Sloten — tot het houden zijner voordracht over: „Het futurisme en het kubisme in de moderne Schilderkunst." Uit spr.'s levendige en vlot gesproken rede stippen wij het volgende aan:

Spreker begint met het kubisme en het futurisme te stellen in verband met het impressionisme, waarop deze beide moderne richtingen zijn gevolgd, waaruit zij logisch en noodzakelijk zijn ontstaan. De waarde van het impressionisme is hoofdzakelijk picturaal, impressionistische kunst bevredigt den geest, het intellect niet of weinig; in futurisme en kubisme daarentegen vindt men een ideëel, een geestelijk streven, waardoor die richtingen ook intellectueel belangwekkend zijn en er veel over te zeggen valt. In het streven der kubisten vindt men als grondslag het begrip „stijl", het futurisme heeft tot basis het begrip „beweging".

De heer Gratama bespreekt nu eerst het futurisme. Hij leest eenige passages voor uit Marinetti's manifest, om aan te toonen, dat inderdaad de futuristen bewust de beweging trachten weer te geven. Dit streven is niet onlogisch, want in iedere kunstontwikkeling ziet men de ontwikkeling van het begrip „beweging". Kunst is een weergave van het leven; het leven is een eeuwigheid (geest) en een tijdelijkheid. De meest primitieve kunst is gebaseerd op de geometrie, is abstract, is strenge stylatie, heeft het eeuwige in zich. Naarmate de kunst zich echter ontwikkelt, tracht de kunstenaar tot een meer directe overeenstemming met de realiteit te komen en komt dan tot de erkenning van de beweging, want in de werkelijkheid beweegt, trilt, vervloeit alles. Niets is standvastig, het vervormingsproces is eeuwig.
Het leven is een strijd tusschen leven en dood; alle materie bestaat uit bewegende moleculen; beweging is een kenmerkende uiting van het levende. Door lichtbeelden wordt die ontwikkeling getoond: eerst een Apollo-beeld uit den vroeg-Grieksche tijd, waarin de stijl strak en monumentaal is, vervolgens een fries van het Parthenon met natuurlijker houding der figuren; ten slotte de Laokoon-groep waarin alles actie en beweging is geworden.
Ook in de architectuur vindt men dezelfde ontwikkeling van den Romaanschen stijl met zijn evenwichtigheid en bouwkundige stylatie over de vroeg-Gothiek (Notre Dame te Parijs) heen naar den bloeitijd van den Gothischen stijl, waarin de steen zijn zwaarte verloren heeft en het gebouw in zijn geheele verschijning schijnt te bewegen en te trillen. Schutterstukken van de zestiende eeuw (Dirk Jacobs) en de zeventiende eeuw (Frans Hals, Rembrandt) vertoonen ook denzelfden overgang. In „de Nachtwacht" ziet de spreker het futuristisch beginsel; het is een uiting van de grootste en natuurlijkste bewegelijkheid gelijk Rembrandt van zijn eigen kunst zelf heeft gezegd. Evenzeer gaat het impressionisme naar de beweging toe en meerdere schetsen van Breitner staan zeer dicht bij de futuristische werken.
Op het doek verschenen dan eenige reproducties naar futuristische schilderijen: de sensatie na een feestnacht (van Boccioni); Carra's „de begrafenis van den anarchist Galli" en als toppunt van bewegings-uitdrukking een straatgezicht, een holderbolder van huizen, menschen enz. De heer Gratama prijst in de futuristen het fel hevig en modern sensatief kleurgevoel. Uit een schilderij van Severini (danseres) toont hij aan, hoe het futurisme tot decoratieve kunst kan overgaan, de kleurwemeling wordt tot een decoratief mozaiek. Dit is een zeer merkwaardig verschijnsel: het futurisme, de uiterste bewegelijkheid in de schilderkunst, slaat als van zelf om in zijn tegendeel, de geometrische, decoratieve stijl, wordt vlakornament. Dit lijkt vreemd; maar geeft een prachtig persisch kleed ook niet een bijzondere sensatie, gebaseerd op levendigheid van kleurindrukken? In elk geval is het decoratieve bij de futuristen nog slechts in den aanvang aanwezig.
Na een korte pauze wordt het kubisme behandeld. De spreker noemt de kubisten meer literatoren dan schilders, hun werk is een product van denken. Zij zoeken den stijl, den vorm — abstractie, en dat in modern gevoel, in moderne sensatie. Het tweeslachtige van hun werk is, dat zij meestal te veel impressionist-realist nog zijn, te veel aan de werkelijkheid vasthouden, te weinig geestelijk werken. Als intermezzo worden dan een paar stukjes van Van Deyssel voorgelezen (Ochtend en In 't Koffiehuis) als bewijs, dat men ook in de literatuur heeft getracht de sensatie uit te drukken. Er is verwantschap tusschen Van Deyssel's beschrijving van het koffiehuis en Severini's schilderij „de Pan-Pan-dans".
In de voorrede van Conrad Kikkert in den catalogus van de „Moderne Kunstkring" vindt men de beginselen der kubisten. Zij willen stijl, stylisme. Wat styleering is, wordt weer duidelijk gemaakt door de lichtbeelden: een annonciatie uit de Keulsche school van de 13e eeuw, een schilderij, waarin de vorm geheel abstract is geworden, ontdaan van elke tijdelijkheid of toevalligheid; de „Pièta" uit het Brusselsche museum van Rogier van der Weyden, een portret van Titus uit Rembrandt's lateren tijd, (veel realiteit met gevoel voor stijl) een Bellini enz.
De naaktstudie van Fauconnier (vrouw met de waaier) is een duidelijke demonstratie van wat het kubisme op het oogenblik nog is, n.m.l. een tweeslachtigheid, en daardoor een leelijkheid, een onharmonische uiting.
Deze vrouw is in compositie, in opzet geheel realistisch, typische werkelijkheid. In de sfeer van deze realistische visie is het geestelijk kubistisch styleeren zeer storend, daar de kubistische lijnen reeël gezien worden en dan als rare lijnen en vlakken doen. Interessant is deze vrouwestudie, om te zien hoe de geestelijke abstractie tracht de realistische visie te doordringen en te overheerschen.
Een glasschildering uit de 13de eeuw laat zien, hoe zuiver geestelijk styleeren, het zich dus bevinden in één kunstsfeer en niet in twee tegelijk, tot zeer hooge, zuivere en diepe schoonheid kan leiden.
Men moet het huidige kubisme zien als een hoogst interessante worsteling van den geest met het grove realisme. Voorloopig is deze strijd hoofdzakelijk intellectueel. Toch zijn er geboren stylisten onder de kubisten, o.a. Toorop. Zie zijne „Drie Bruiden".
Spreker eindigt met te wijzen op het verheugend verschijnsel, dat er weer „geest" in de moderne schilderkunst komt, en dat men met het schoone, maar oppervlakkige impressionisme geen genoegen meer neemt.
Het rustieke Hollandsche impressionisme is niet van onzen eigen, verhijnden, hevig bewogen, diep-intellectueelen tijd. Wij zijn een zeer bijzondere vermenging van individualisme (sensatie) en socialisme (stijl).
Vooral voor architecten is futurisme maar in het bijzonder kubisme van groot belang. Kubisme, dat eigenlijk stylisme moet heeten, heeft het architectonische in zich. Zijn niet reeds meerdere kubistische schilderijen nog eenigszins wilde, maar typische en soms zeer fraaikeurige decoratieve uitingen?
Wanneer het kubisme inderdaad zou gaan in deze richting, wanneer de schilders weer in het maatschappelijke leven zouden gaan staan en de schilderkunst weer zou gaan medewerken tot verheffing van de cultuur, dan zou de huidige, interessante, maar verwarde evolutie, een zeer schoone toekomst in zich hebben.

Onder levendig applaus der vergadering zegt de voorzitter spr. dank voor diens belangwekkende voordracht van hedenavond en spreekt den wensch uit, den Heer Gratama nog meerdere malen voor het Genootschap te hooren spreken.
Na een korte pauze worden de notulen der vorige vergadering gelezen en onder dankzegging aan den secretaris gearresteerd. De Heer F. van der Lans wordt hierna met een paar hartelijke woorden als lid van het Genootschap door den voorzitter geïnstalleerd.
Het voorstel van het Bestuur om als donateur toe te treden tot de Vereeniging „Quellinus" vindt algemeenen bijval. De donatie wordt nader vastgesteld op *f* 25.—.
Ook het uitschrijven van een tweetal prijsvragen, n. l. voor een omslag van Statuten en Huish. Reglement en

kwitantie diploma kan de goedkeuring der vergadering verwerven. Bepaald wordt hierbij dat voor deze prijsvragen de beoordeeling der inzendingen, bij wijze van proef, niet zal geschieden door een jury doch *door de ledenvergadering*. Voor de eerste prijsvraag zal worden uitgeloofd: *f* 30.—, voor de tweede: *f* 20.— De samenstelling der desbetreffende programma's wordt aan het Bestuur overgelaten.
Punt 8 der agenda: bespreking van eenige punten van behandeling in de e.v. Alg. Vergadering van het Verbond van Ned. Kunstenaarsvereenigingen — wordt met het oog op het late uur, tot de volgende vergaderingaangehouden. Onder dankbetuiging aan de aanwezigen sluit de voorzitter deze welgeslaagde vergadering.

ADR. M.

XE INTERNATIONAAL WONINGCONGRES 'S GRAVENHAGE (SCHEVENINGEN), SEPTEMBER 1913.

Op 8 September 1913 en volgende dagen zal, krachtens uitnoodiging van de Nederlandsche Regeering en van het Gemeentebestuur van 's Gravenhage, het Internationaal Woningcongres voor de eerste maal in Nederland bijeenkomen en wel in het Kurhauste Scheveningen. De vraagstukken van verbetering der volkshuisvesting in stad en land en van doelmatige stads-uitbreiding trekken allerwege in steeds klimmende mate de aandacht. Wij doen daarom zeker niet te vergeefs een beroep op het publiek, wanneer wij belangstelling en steun vragen voor dit Congres, waarop deze vraagstukken in bespreking zullen komen.
De punten, die ditmaal zullen worden behandeld, zijn:
I. Verbetering van woningtoestanden op het platte land;
II. Verbetering en opruiming van ongezonde woningen;
III. Overbevolking van woningen;
IV. Wettelijke regeling der stads-uitbreiding. *)
De debatten hierover worden voorbereid door rapporten uit de verschillende landen, uit te brengen door hen, die voor elk der afzonderlijke punten bij uitstek deskundig zijn. Deze rapporten zullen, evenals de overzichten over de ontwikkeling op woninggebied in de laatste jaren, die uit de onderscheidene landen worden ingewacht, in de aan het Congres voorafgaande maanden aan de leden worden toegezonden.
Tevens zal aan de Congressisten de gelegenheid worden geboden om ter plaatse kennis te nemen van hetgeen in verschillende deelen van ons land in de laatste jaren op het gebied van woningbouw en stadsuitbreiding is tot stand gekomen. Met welwillende medewerking van gemeentebesturen en particulieren zullen tochten worden ondernomen naar Amsterdam, Arnhem, Hengelo en, naar gehoopt wordt, ook Rotterdam en Enschede. Terwijl deze tochten beloven leerzaam te zijn voor ieder die belang stelt in de verbetering der volkshuisvesting zullen zij tegelijkertijd dienen om aan de buitenlandsche bezoekers een denkbeeld te geven van de schoonheid, die Nederland in stad en land biedt. Amsterdam met zijn statige grachten, met zijn goed gebouwd Museumkwartier en met de verschillende tentoonstellingen, die daar in 1913 zullen worden gehouden; Rotterdam met zijn grootsche havenwerken; Arnhem, waar stadsschoon zich paart aan natuurschoon; Twente met zijn bloeiende nijverheid — zij zullen ongetwijfeld den vreemdeling boeien en eene aangename herinnering bij hem achterlaten. En niet minder zal dit het geval zijn met de schoone residentie en de daaraan verbonden badplaats, waar het Congres zijn zittingen zal houden.
Waarschijnlijk zullen de Congresleden ook nog op andere wijze zich een aanschouwelijk beeld kunnen vormen van hetgeen in Nederland op woninggebied is verricht. Bij de Vereeniging „Nederlandsch Congres voor Openbare Gezondheidsregeling" zijn n.l. plannen aanhangig om te Scheveningen een keuze-tentoonstelling te organiseeren van het voornaamste, dat hier te lande met betrekking tot volkshuisvesting en stedenbouw is of wordt gedaan, welke tentoonstelling voor de leden van het Woningcongres welwillend zal worden opengesteld.
De bijdrage om tot het Congres toe te treden is:
voor *leden f* 10.—. Dezen hebben het recht het Congres bij te wonen en de daaraan verbonden feestelijkheden mede te maken en ontvangen alle stukken. Zij zullen kunnen deelnemen aan de te organiseeren tochten, waarvan het program en de kosten nader zullen worden bekend gemaakt;
voor *dames-familieleden*, die Congresleden vergezellen, *f* 5.—. Dezen hebben eveneens het recht het Congres bij te wonen en aan de feestelijkheden en tochten deel te nemen, doch ontvangen geen stukken;
voor *introducteurs f* 6.—. Dezen ontvangen na afloop van het Congres de rapporten en het verslag.
Het Uitvoerend Comité hoopt, dat velen door hunne aanwezigheid het welslagen van het Congres zullen bevorderen en dat ook die belangstellenden, die hierin verhinderd mochten zijn, zich voor het lidmaatschap zullen aanmelden, ten einde mede te werken om aan het Congres een vasten geldelijken grondslag te geven en het Comité in staat te stellen om aan hen, die uit tal van landen zullen samenkomen, een Nederland waardige ontvangst te bereiden.

*) Over de volgorde, waarin deze punten in bespreking zullen komen, zal nog nader worden beslist.

TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN".

De tentoonstellingscommissie bericht ons:
In verband met de uitgeschreven prijsvraag voor het ontwerp eener dorpsschool met onderwijzerswoning, worden vele vragen tot ons gericht betreffende de inrichting van scholen. Wij verwijzen daartoe naar het programma van bovengenoemde prijsvraag, waarin bij art. 1 wordt verwezen naar de Koninklijke besluiten van 25 Juni 1912, Staatsbladen No. 192 en 193. Ten einde aan veler verzoek tegemoet te komen, worden afdrukken daarvan, tegen toezending van f 0.25 per postwissel of in postzegels, op schriftelijke aanvrage franco toegezonden door het tentoonstellingsbureau, P. C. Hooftstraat 103, Amsterdam.

HOE DE VIJZELSTRAAT WAS, IS EN WORDEN KAN.

Over bovenstaand onderwerp hield de Heer Weisman eene interessante lezing op de goedgevulde bovenzaal der „Kroon", op Donderdag 16 Jan. j.l.
Spreker gaf ons, op de hem eigene, humoristische wijze, een overzicht van de wording der Vijzelstraat met hare omgeving, diepte heel wat jaartallen en historische bijzonderheden op en ging met ons in de oude sloot de stad bezichtigen aan de hand van een lange reeks lichtbeelden, betrekking hebbende op de oude stad.
Uit zijn voordracht valt het volgende aan te stippen:
Ten Oosten van het Koningsplein, waar in 1636 de nieuwe Heiligenwegspoort was gebouwd, ging de buitensingel, ongeveer waar nu de Keizersgracht is, verder om zoo

den Amstel te bereiken. Drie bolwerken waren daar aangelegd. Daarbinnen vond men den Stadswal, die zich tot de tegenwoordige Reguliersdwarsstraat uitstrekte. De oudste Vijzelstraat verbond den Singel met dien Stadswal. Veel verkeer zal daar niet geweest zijn, immers de straat liep dood, en achter den wal stonden niets dan eenige lijnbanen.

Ongeveer op de helft der straat ziet men de „Spaerpotstuck", die haar verbindt met de buurt, welke later „Duivelshoek" genoemd werd. In 1631 werd een cohier opgemaakt van degenen, die „tot één duysent gulden ende daerover gegoet waren". Van de bewoners der Vijzelstraat komt niemand op dit cohier voor; alleen „aan de Vesten", waarop de straat uitliep, vinden wij twee aangeslagen personen, die resp. *f* 2000 en *f* 4000 bezaten. Maar wie te laag was aangeslagen of op het cohier vergeten werd, heeft zich natuurlijk niet aangemeld. Dus kan het ook wel, dat de Vijzelstraat meer gegoede bewoners telde, dan het cohier doet vermoeden.

In dien tijd waren de huizen te Amsterdam bijna alle winkel- of koopmanshuizen De Vijzelstraat was geheel met winkelhuizen bebouwd. Het voorhuis vormde daarvan de voornaamste ruimte; een pui met luifel was ervóór aangebracht. De kamer achter het voorhuis was daarvan weer met een glazen pui afgescheiden.

De huizen, welke men op de kaart van 1625 in de Vijzelstraat ziet, hebben alle trapgevels, en slechts één verdieping boven de pui; zoodat zij niet zeer aanzienlijk waren. Toch zou de buurt spoedig wat deftiger worden. Immers in 1639 liet Joan Huydekooper, Ridder, Heer van Maarseveen en Heerdijck, een prachtig huis zetten op den Singel bij de Vijzelstraat. Door latere verbouwing heeft het huis, thans gemerkt 1584, veel van zijn oorspronkelijke schoonheid verloren. Aan de overzijde van den Singel verrees een der torens van de voormalige Regulierspoort, met een wachthuis daartegenaan gebouwd. Aan de andere zijde van de poort stond een glasblazerij, die in 1618 door brand verwoest werd. Ook de poort zelve brandde toen uit, doch het wachthuis bleef behouden. De poort werd afgebroken, met uitzondering van den toren tegen het wachthuis aan, die door Hendrik de Keyser voorzien werd van de fraaie spits, welke, in 1620 voltooid, nu nog een sieraad van de omgeving is. De halfuurklok van den toren werd in 1668 overgebracht naar de Leidschepoort; toen deze afgebroken werd, hing men haar in de Leidsche Barrière, vanwaar hij naar het torentje van het voormalig Politie-bureau, en ten slotte naar den toren van het American Hôtel verhuisde.

Een klokkenspel kreeg de toren in het volgend jaar. Men gebruikte daarvoor de klokken, welke in 1651 voor den Beurstoren gegoten waren door Pierre en François Hemony, en in 1668, toen deze toren gesloopt werd, daaruit weggenomen zijn.

Aan de vroegere Veemarkt ter plaatse herinnerde tot 1878 de naam Schapenplein, later in Sophiaplein veranderd.

De uitbreiding in 1663 gaf aan de Vijzelstraat een grootere lengte en een ander karakter. Men liet haar niet tot de grens van den nieuwen uitleg doorloopen: immers zij werd door de Vijzelgracht tusschen de Prinsen- en de Lijnbaansgracht gevolgd door de Lijnbaangracht. Deze was noodig om aan de Looiersloot een verbinding met de Prinsenstraat te verschaffen. De Vijzelstraat bleef dus doodloopen. Tot 1870 heeft zij dan ook nooit belangrijk verkeer gekend, en was tot de Kerkstraat zeer stil. Deze straat bracht echter in de Vijzelstraat wat verkeer in de richting van het Sophiaplein.

Op de Prinsengracht bij de Vijzelstraat werd de Turfmarkt gevestigd, welke vroeger bij de Doelenstraat haar plaats had gehad.

Omstreeks 1866 werd het in dit Zuidelijk stadsdeel wat drukker. Aan het einde van de Vijzelgracht had dr. Sarphati een meel- en broodfabriek doen bouwen, en aan den Schans bij de Wetering-barrière was een blok huizen verrezen. De Schans was toen een fraai plantsoen, waarin de in 1777 gebouwde korenmolen De Wetering stond, welke in 1870 is afgebrand. Aan de overzijde van het Mennonistenpad kwam de houten zomerschouwburg van Van Lier; tusschen de Wetering en den Buitensingel had men prachtige tuinen, waarvan één als uitspanning druk werd bezocht. De Vijzelstraat had echter nog altijd geen verbinding met den Buitensingel. Het verkeer ging als van ouds door de Weteringstraat, en daar de Spiegelstraat de kortste verbinding met den Dam vormde, werd die wat drukker dan ze vroeger geweest was.

Toen echter na 1870 de buurten werden aangelegd, welke door de spraakmakende gemeente de Nieuwe Pijp werden gedoopt, is de verbinding van de Vijzelstraat met den Buitensingel tot stand gekomen.

Nu moest de toegang tot het Rokin verzekerd worden. De Engelsche huizen werden door de gemeente aangekocht en gesloopt; het Sophiaplein kreeg een geheel ander aanzien. De Munt verdween, en werd door het tegenwoordige Muntgebouw vervangen.

In 1884 kreeg de Vijzelstraat een tramlijn, en dit gaf aan de straat nieuw leven. Er verrezen groote manufacturen- en kleedingmagazijnen, vele winkeliers gingen verbouwen.

De Vijzelstraat is te smal geworden, en men wil haar aan de westzijde verbreeden, door daar de huizen te onteigenen en te sloopen. Door het dempen van de Vijzelgracht en het afbreken van de broodfabriek en de Hoogere Burgerschool aan de Weteringschans wordt dan een ruime verbinding van de Kalverstraat met het Zuidelijke gedeelte van de stad verkregen. Wordt het nieuw ontworpen Zuidelijke deel van Amsterdam een gezochte buurt, dan zal dit aan de bewoners van de verbreede Vijzelstraat ten goede komen.

Zoo kwam dan de Heer Weisman aan het derde deel zijner lezing, „hoe de Vijzelstraat worden kan".

Talrijke toehoorders gingen eens recht op hun stoel zitten en niet het minst de aanwezige bouwkunstenaren. Doch..... „hier stond de spreker stil, bij wenschte ons wel terusten."

Voor hoelang?

J. M.

CENTRALE VERWARMING EN LUCHTVERVERSCHING VAN GEBOUWEN,

door F. G. Unger, w. t.

Deel II. Systemen van Centrale Verwarming.

Wanneer een gebouw centraal zal moeten worden verwarmd, dient men in de eerste plaats zich goed rekenschap te geven van het doel waarvoor het is bestemd, teneinde de keuze te bepalen tot een systeem, dat zich het best aan de in het algemeen te stellen eischen en de meer bijzondere omstandigheden aanpast.

Terwijl dus elk geval zooveel mogelijk op zich zelf moet worden beschouwd, zal men toch in den regel zijne keuze beperken tot enkele der hier na te noemen systemen, welke dan, in verband met de omstandigheden, ten aanzien van de onderdeelen op min of meer verschillende wijze kunnen worden uitgewerkt.

Alvorens tot eene indeeling in systemen over te gaan, dient er op te worden gewezen, dat de centralisatie der verwarming van gebouwen zich kan beperken tot ieder gebouw op zich zelf of wel zich kan uitstrekken over een complex van bouwwerken. Zonder hierbij van eenig systeem te kunnen spreken, kan men op technische gronden een hoofdindeeling maken, door te onderscheiden:

a. Afstandsverwarming.

b. Plaatselijke centrale verwarming.

Hierbij kan men dan onder afstandsverwarming verstaan de verwarming van een complex van gebouwen en wel, wanneer deze ten opzichte van de centrale stookplaats op 0,5 à 1,— en meerdere kilometers verwijderd liggen, terwijl de overige gevallen onder plaatselijke centrale verwarming kunnen worden gerangschikt.

Algemeene systemen.

In de eerste plaats kan nu een onderscheid in verschillende systemen worden gemaakt naar den aard van de middenstof, die van de centrale bron de warmte naar de verschillende te verwarmen ruimten overbrengt en moeten dan worden genoemd:

I. Stoomverwarming;
II. Waterverwarming;
III. Luchtverwarming;
IV. Gasverwarming;
V. Electrische verwarming.

Hierbij nemen de drie eerste systemen de voornaamste plaats in, terwijl de beide laatste volledigheidshalve zijn genoemd.

Bijzondere systemen.

Al naar de wijze, waarop de middenstof in de bovengenoemde systemen toepassing vindt, kan eene verdere indeeling gemaakt worden, welke ten deele op principieele verschillen, ten deele op meer ondergeschikte kenmerken berust en die voornamelijk ten doel heeft een algemeen overzicht over het gebied der centrale verwarming te geven.

Volgens eene dergelijke indeeling kan men onderscheiden:

I. *Stoomverwarming* werkende met:
1°. Lagedruk-stoom;
2°. Hoogedruk-stoom.

Hierbij wordt opgemerkt, dat men bij lagedruk-stoom voor verwarmingsdoeleinden de niet te overschrijden drukgrens kan stellen op ongeveer 0,5 atmosfeer (K. G. per c.M².) overdruk, terwijl alle stoomdrukkingen daarboven als hooge druk kunnen gelden.

Bij beide systemen kan worden gebruikt:
a. Ketelstoom;
b. Machinestoom;
terwijl bij het gebruik van machinestoom men systemen onderscheiden kan, welke werken met:
α. Vacuumstoom;
β. Afgewerkte stoom;
γ. Receiverstoom;
en waarbij drukkingen optreden van resp. lager dan 1 atm., 1 à 1,5 atm. en meer dan 1,5 atm. absoluut.

II. *Waterverwarming* werkende als:
1°. Open systeem;
2°. Gesloten systeem.

Op deze indeeling berust het onderscheid in uitvoering, waarbij bij het eerste systeem het water in open gemeenschap staat met de atmosfeer, terwijl bij het tweede de installatie een gesloten geheel vormt, waarin het water overal onder drukkingen van meer dan 1 atm. (K.G. per c.M².) wordt gebracht.

Elk dezer systemen kan voorts werken met:
a. Natuurlijke circulatie;
b. Mechanische circulatie,

waarbij het onderscheid bestaat in de drijfkracht welke het water doet circuleeren, n.l. door het verschil in dichtheid of soortelijke gewicht (geval *a*) of wel door middel van pompen (geval *b*).

Bovendien onderscheidt men bij de natuurlijke circulatie nog:
α Gewone circulatie;
β Versnelde circulatie, waarbij het verschil in dichtheid van het water kunstmatig wordt vergroot.

III. *Luchtverwarming* werkende door middel van:
1°. Natuurlijke trek;
2°. Mechanische drijfkracht.

Volgens deze indeeling geschiedt de luchtbeweging tengevolge van het verschil in dichtheid der koude en warme lucht (natuurlijke trek) of wel door middel van ventilatoren.

Voorts kan men bij elk dezer beide systemen nog onderscheid maken volgens de wijze waarop de verwarming der lucht geschiedt en wel door:
a. Calorifere;
b. Stoom;
c. Water.

In geval *a* komt de lucht in directe aanraking met door vuur verwarmde oppervlakken, terwijl bij *b* en *c* respectievelijk stoom of water de oppervlakken verwarmen.

Minder op het gebied der eigenlijke centrale verwarming liggen de sub IV° en V genoemde systemen, zoodat nadere beschouwingen hierover niet zullen worden gehouden. Alleen zij opgemerkt, dat gas en electriciteit zich als middenstof bijzonder goed leenen voor centrale verwarming op zeer groote afstanden, waarbij dan al naar omstandigheden gas van hooger of lager warmtewaarde (licht- of krachtgas) en onder hooge of lage druk en electriciteit van hooge of lage spanning de technisch meest volmaakte en economisch meest voordeelige installaties zullen moeten geven.

Het is niet mogelijk de hier boven genoemde systemen ook maar in hoofdzaak in een kort bestek te behandelen, zoodat slechts een enkel hier nader zal worden besproken.

Lagedruk-stoomverwarming.

Beginsel.

Het beginsel dat bij elke lagedruk-stoomverwarming wordt gevolgd, is, dat men zorg draagt de installatie zoodanig in te richten, dat de stoom nagenoeg geheel condenseert in de verwarmingstoestellen, zoodat er geen of slechts een zeer geringe overdruk heerscht aan de einden dier toestellen, dat is daar, waar de aansluiting der condenswaterterugvoerleiding begint en waartoe deze geheele terugvoerleiding in open gemeenschap staat met de atmosfeer. Op deze wijze slaagt men er in een zoo gelijkmatig mogelijk en rustig werkende installatie te verkrijgen.

Stoomdruk.

Met het oog op bedoelde volledige condensatie moet de stoomdruk in de leiding bij het verwarmingstoestel zoo laag mogelijk en in verhouding tot vorm en afmeting van het toestel zijn. Bij radiatoren kan die druk al zeer gering wezen. Voor het grootste gedeelte wordt de eigenlijke stoomdruk in de leidingen verbruikt voor de voortbeweging van den stoom, dat is voor het overwinnen van de optredende wrijvingsweerstanden.

Bij installaties van gemiddelde grootte komt men uit met een stoomdruk van 0,05 tot 0,1 atmosfeer.

Hoe lager de druk kan zijn, hoe rustiger in den regel bij overigens doelmatige montage de installatie werkt.

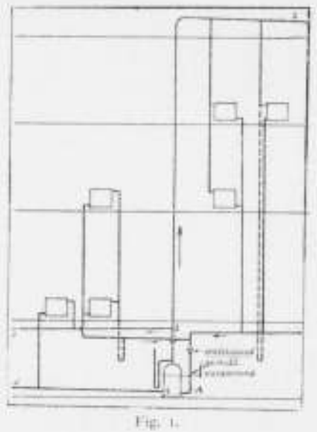


Fig. 1.

Het algemeen schema van een dergelijke verwarming kan worden voorgesteld als afgebeeld in fig. 1. De ketel is opgesteld in de kelderverdieping onder de laagst geplaatste verwarmingstoestellen, van hieruit gaan de stoomleidingen naar de toestellen en aldaar keeren de condensleidingen terug.

Diepte-stookplaats.

In direct verband met den stoomdruk staat de diepte van de stookplaats en wel dient men hierbij rekening te houden met de het laagst geplaatste verwarmingstoestellen. Aangezien nl. de stoomdruk in de toevoerleidingen en de verwarmingstoestellen geheel wordt opgebruikt, heerscht tusschen de condensleidingen en den ketel een drukverschil gelijk aan den stoomdruk in den ketel. Bedenkt men, dat de condensleidingen in open verbinding met de atmosfeer staan, zooals in fig. 1 is geschetst, hetgeen o. a. een middel is om de lucht gelegenheid te geven uit de toestellen te ontwijken, daar anders tengevolge van den lagen druk de stoom niet in de toestellen zou kunnen treden, dan is het duidelijk dat het water in de open terugvoerpijp A hooger zal staan dan in den ketel, tengevolge van den in dezen laatsten heerschenden overdruk.

Aangezien een atmosfeer of een druk van 1 Kg. cM^2. evenwicht maakt met den druk van een waterkolom van 10.— M. hoog en van 4° C. temperatuur of van 10,39 M. van 99°, zoo is dus het niveauverschil tusschen den ketelwaterstand en het water in de terugvoerleiding ongeveer 0,52 M. bij 0,05 atm. stoomdruk en 1,04 M. bij 0,1 atmosfeer.

Men dient dus zorg te dragen, dat de stoomdruk het water niet hooger oppersen kan dan eenige decimeters beneden het laagste punt van de condensleiding (tevens ontluchtleiding) en wordt dus bij het in fig. 1 geschetste systeem het peil van den stookkeldervloer bepaald door de volgende drie factoren:

1°. De stoomdruk;

2°. Het waterpeil in den ketel;

3° Het peil van het laagste punt van de condens- (ontlucht-) leiding.

Pijpleidingnet.

Gaan wij den loop van het leidingnet in fig. 1 na, dan valt daarbij het volgende op te merken:

De stoomleiding kan vanaf den ketel naar omhoog, bijv. tot op de zolderverdieping gevoerd worden en vandaar als z.g.n. verdeelleiding aftakken naar de verschillende toestellen (leiding 1—2) of wel kan men de verdeelleiding in de kelderverdieping leggen (leiding 1—3). In het eerste geval kan het condenswater, dat zich altijd in de leidingen vormt, door de met afschot liggende leidingen naar de valleidingen worden afgevoerd, in het tweede geval moeten op verschillende punten, o. a. daar waar de stoomleidingen omhoog gaan, waterzakken worden aangebracht, d. w. z. U-vormige, met water gevulde, buizen, waarvan het eene been met de stoom- en het andere met de condensleiding is verbonden, en van zoodanige lengte, dat de stoom er het water nooit uit kan drukken. Het condenswater vloeit uit de stoomleiding in den waterzak en stroomt daar uit over in de condensleiding, zonder dat er een voor den stoom toegankelijke doorgang naar deze leiding ontstaat.

Wij zien dat het condenswater uit de bovenverdeelleiding niet kan afvloeien wanneer de afsluiters van de verwarmingstoestellen gesloten zijn, een punt waarop gelet dient te worden, o. a. wegens het gevaar voor bevriezen dezer leidingen en voor te groote daling van het niveau van het ketelwater. Men kan dit bezwaar ondervangen door een speciale afvoerleiding met waterzak aan te brengen, zooals in fig. 1 rechts is aangeduid.

Er zij hier nog op gewezen, dat het noodzakelijk is het condenswater uit de stoomleidingen op goede wijze af te voeren, daar anders stoornissen in de strooming van den stoom en z.g.n. waterslag in de leidingen kunnen optreden, hetwelk laatste niet alleen een hinderlijk geluid, doch lekkage in de pijpverbindingen en breuk in de pijpen kan teweegbrengen.

Luchtafvoer

De condensleiding voert het heete water van de toestellen weer naar den ketel terug. Al naar omstandigheden laat men al of niet ook de lucht, die door den stoom uit de verwarmingstoestellen wordt gedreven, door deze leidingen ontwijken. Lucht is nl. zwaarder dan stoom. 1 M^3. stoom van 0,1 atm. druk (101,8° C.) weegt 0,6349 Kg., 1 M^3. lucht van 18° C. weegt 1,21 Kg., van 100° 0,95 Kg. De lucht zal dus bij het toelaten van den stoom onder uit het verwarmingstoestel stroomen, voor zoover zij zich niet met den stoom vermengt.

Zal de lucht door de condensleidingen kunnen ontwijken, dan dienen deze, zooals hiervoor reeds gezegd, in open gemeenschap met de buitenlucht te staan en zoo hoog te liggen, dat het water vrij in den ketel kan terugvloeien, zonder dat de stoomdruk de luchtuitlaatopening kan afsluiten.

Ook kunnen omstandigheden het wenschelijk maken de condensleidingen geheel laag te leggen, (fig. 1 leiding 4—5) d. w. z. onder het waterpeil in den ketel, terwijl dan de lucht door eene afzonderlijke leiding moet kunnen ontwijken.

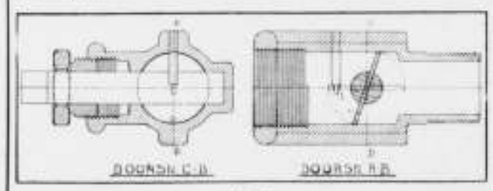


Fig. 2.

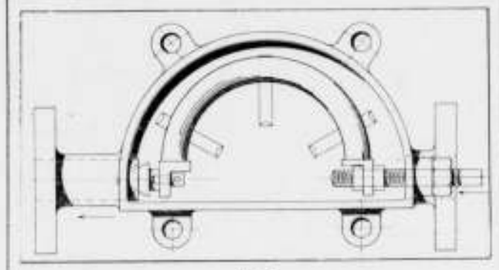


Fig. 3.

Condenspotten en condensstuwers.

Is het niet mogelijk den stoomdruk bij de verwarmingstoestellen zoo gering te doen zijn, dat de stoom daarin volledig kan condenseeren, doch zou hij in de condensleidingen kunnen worden gedrukt, dan pleegt men dit tegen te gaan door het aanbrengen van z.g.n. condenswaterstuwers (fig. 2) en condenspotten (fig. 3) in de afvoerleidingen.

Bij den condenswaterstuwer wordt de pijpleiding afgesloten en wel door middel van een schijfvormig klepje, waarin alleen een kleine opening *a* uitgespaard is. Dit gaatje laat, omdat het zeer nauw is, het condenswater slechts langzaam afvloeien, terwijl er of in het geheel geen, of slechts zeer weinig stoom door kan ontsnappen, tengevolge van den zeer lagen druk.

Het klepje is van buitenaf draaibaar en kan geheel geopend worden om zoo noodig groote hoeveelheden condenswater, welke 's morgens bij het opstoken ontstaan, spoedig door te laten. Ook kunnen dan onreinheden, welke zich voor het klepje mochten hebben verzameld, worden weggespoeld, terwijl het gaatje in het klepje wordt gereinigd, doordien het, bij het draaien van het klepje, over de pen *b* gedrukt wordt.

In fig. 3 is een der eenvoudigste soorten van condenspotten afgebeeld, nl. de z.g.n. halve maan, het deksel is verwijderd. In een half-cylinder vormige kast ligt een gebogen holle veer, welke, evenals de veer in een manometer, bij uitzetting de neiging heeft zich te strekken. Om de werking zooveel mogelijk te versterken, vult men de veer met benzine, aether of eene dergelijke stof met hooge dampspanning bij lage temperatuur.

De halve-maan-vormige veer is aan het eene einde bevestigd aan een stelbout, aan het andere einde draagt zij een klep, welke de afvoeropening van het condenswater moet afsluiten, zoodra dit water geheel is weggeloopen en de stoom zou willen ontwijken. De veer, die eerst in het condenswater was gedompeld, komt nu geheel in aanraking met den stoom en zet zich door het temperatuurverschil uit, waardoor de klep op de zitting wordt gedrukt en de opening afsluit.

Afwisselend vult zich nu de pot met condenswater, tengevolge waarvan de veer inkrimpt, de afvoeropening vrij wordt en het water wegvloeit, waarna de stoom de veer weer verwarmt, de klep sluit, enz. Deze soort condenspotten geeft niet alleen het condenswater doch ook de lucht gelegenheid zich uit de verwarmingstoestellen te verwijderen, hetgeen van veel belang is, zooals hiervoor werd besproken.

Aan het gebruik van deze toestellen is echter het bezwaar van verstopping en ongeregelde werking verbonden.

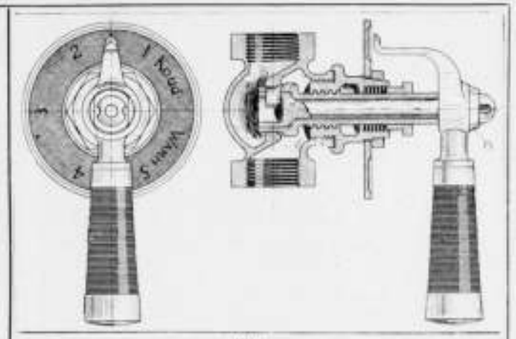


Fig. 4.

Regelafsluiters.

Teneinde den druk van den stoom, voor hij in het verwarmingstoestel stroomt, na de montage te kunnen inregelen en voorts den stoomtoevoer in verband met de weersgesteldheid te kunnen verminderen of vergrooten, gebruikt men dubbel regelbare stoomafsluiters (fig. 4). In deze figuur is een der vele fabrikaten afgebeeld. In den afsluiter bevindt zich een klep, welke uit twee in elkaar sluitende deelen bestaat, n.l. een buitenklep *A*, welke voor de eigenlijke sluiting en een binnenklep *B*, welke voor de inregeling dient. Bij beide kleppen is uit den wand van het cylindervormige onderstuk een gedeelte weggenomen. De stoom treedt in het binnengedeelte van de klep *B* en door de openingen in die klep en in klep *A*, daarna langs de zitting in het bovengedeelte van den afsluiter en kan dan verder naar het verwarmingstoestel ontwijken. De stang van klep *B* gaat geheel door de holle stang van klep *A* en is van bovenaf draaibaar, zoodat de opening in *B* kan worden versteld ten opzichte van *A*, waardoor de stoomtoevoer wordt ingeregeld in verband met den stoomdruk die ter plaatse in het leidingnet heerscht. Door de verdeeling, aangebracht op den ring C, kan men den onderlingen stand der openingen in de kleppen *A* en *B* van buitenaf beoordeelen. De holle stang van klep *A* is buitenop van draad voorzien, waardoor bij draaien van het handvat de klep meer of minder de zitting nadert en zoo de stoomtoevoer in verband met de weersomstandigheden kan worden geregeld.

Men bedenke, dat een te sterk smoren van den stoom in den afsluiter een sterk geruisch kan doen ontstaan, hetgeen zeer hinderlijk kan wezen. Daarom is het gewenscht de leidingen zoo te berekenen, dat slechts een zoo gering mogelijke druk voor den afsluiter kan optreden.

Standpijp.

Te hooge stoomdruk in den ketel wordt voorkomen door het aanbrengen van een standpijp, een veiligheidstoestel in beginsel, bestaande uit een U-vormige buis, die met water is gevuld en waarvan een der beenen gemeenschap heeft met de stoomruimte. Wordt de druk te hoog, dan drukt de stoom het water geheel omlaag tot aan de bocht, waarna de overtollige stoom kan ontwijken. Aangezien dit echter met een geraas, sterke stooten en het uitwerpen van water gepaard gaat, heeft men verschillende constructies bedacht om aan deze bezwaren tegemoet te komen. In fig. 5 is een dezer constructies afgebeeld. Het been *a* staat in gemeenschap met de stoomruimte, het been *b* met de atmosfeer, terwijl het U-vormige gedeelte met water is gevuld en door de leiding *c*

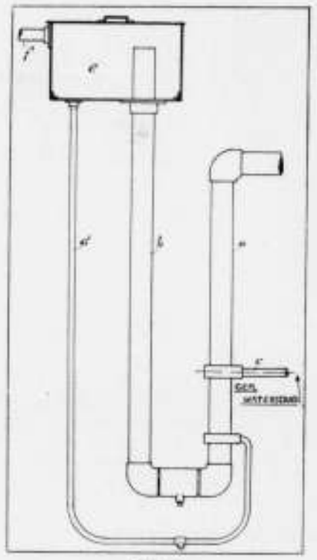


Fig. 5.

in gemeenschap staat met de waterruimte in den ketel ter hoogte van den gemiddelden ketelwaterstand. Het water staat in het been *b* zooveel hooger dan in *a*, als overeenkomt met den stoomdruk, hetzellde geldt voor de terugvoerleiding *d*, die het reservoir *e* verbindt met het ondergedeelte van de standpijp.
Stijgt de stoomdruk, dan wordt tenslotte het water door de buis *b* in het reservoir *e* gestort, het U-vormige ondergedeelte ledigt zich en de stoom ontwijkt door de buis *a* in het reservoir *e* en daaruit door de afvoerpijp *f*. Daalt de stoomdruk weer, dan vloeit het water uit het reservoir *e* door de leiding *d* weer terug in het U-vormige ondergedeelte van de standpijp en vult dit wederterhoogte van den gemiddelden ketelwaterstand, waarna de stoomruimte weer is afgesloten.

VAN ALLERLEI AARD.

PRIJSVRAAG STADHUIS.

Den ten Februari is de termijn vervallen, binnen welken de ontwerpen en modellen krachtens de besloten prijsvraag voor den bouw van het nieuwe stadhuis te Rotterdam moesten worden ingeleverd. Alle uitgenoodigde architecten hebben ingezonden, welke inzendingen zijn ondergebracht in de oude school aan de Dijkstraat 20-22.
Naar wij vernemen, zal de jury haar taak waarschijnlijk reeds in deze week aanvangen en is de tentoonstelling van de verschillende ontwerpen en modellen voorloopig niet voor het publiek toegankelijk. Of zij het zal zijn gedurende het tijdsverloop tusschen de uitspraak van de jury en de beslissing van den gemeenteraad, dat is nog een open vraag.

EEN PRONKSTUK!

„De Bouwwereld" schrijft:

In „Het Gas", orgaan van de vereeniging van gasfabrikanten in Nederland staat de beschrijving van een gaskachel waarvan de onvrijwillig komische kant den schrijver ontging. Na beschrijving van een kachel welks kapendrijfwerk, voorstellende een motief van roozen en bladeren (eigenaardig aan een kachel waartegen bloemen en planten direkt zouden verleppen!) zeer wordt geroemd, gaat de schrijver voort: „Van meer rustigen aard is de andere kachel, die oogenschijnlijk uit zandsteen is vervaardigd, doch inderdaad uit metaal is opgebouwd. Deze kachel is een goed gelukte nabootsing van een antieke bron. Eenige kleine zuilen, dragen een waterbekken, waarvan de rand van steenimitatie, doch binnen van geel koper vervaardigd is. Het bekken is een halve ellips, welks rechte wand door de achterzijde van de kachel gevormd wordt. Tegen deze zijde is een leeuwenkop bevestigd, die in den bek vier waterspruiten vasthoudt, langs welke regelmatig water in het bekken vloeit, dat van een afvoer voorzien is. Kroon- en zijlijsten in de steenimitatie vormaken het geheel, waarbij gezorgd is, dat bovenop en terzijde plaats is voor bloemen". Bijna achter ieder woord zou men een uitroepingsteeken willen plaatsen, om de speciale aandacht op zooveel smaakmisleiding te vestigen. Het woord „volmaken" in de laatst aangehaalde zinsnede doet echter de deur dicht als het ernstig bedoeld mocht zijn. Of neemt de schrijver soms met een kalm gezicht zelf een loopje met het geval? Metaal dat er uit ziet als steenimitatie; een gaskachel die een antieke bron naboost; er mankeert nog maar aan dat ook de bloemen omecht zijn!

VERBOUWING VAN HET MINISTERIE VAN BINNENL. ZAKEN.

Het nadere onderzoek naar den invloed van de aanstaande verbouwing van het Oostelijke gedeelte van het ministerie van binnenlandsche zaken op het licht in het kabinet van schilderijen (Mauritshuis) heeft, naar het Nederl. Correspondentiebureau vernomt, geleid tot een wijziging van het plan in dezen zin, dat die vleugel niet hooger zal worden opgetrokken dan het bestaande gebouw van het ministerie, zoodat daarop geen tweede verdieping komt.

MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID TE HAARLEM.

Het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem werd gedurende de maand Januari bezocht door 296 belangstellenden, uit de aan het Museum verbonden hoekerij werden 133 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land in bruikleen verzonden. De School voor Kunstnijverheid werd bezocht door 183 vrouwelijke en mannelijke leerlingen.

PRIJSVRAGEN.

I. Prijsvraag voor een Reclamebiljet, tevens geschikt voor Prentbriefkaart en Sluitzegel, uitgeschreven door de Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer te 's-Gravenhage, Scheveningen en Omstreken. Inlevering franco aan het Bureau Plaats 12, Den Haag. Programma in No. 49.

II. GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN.
Ontwerp van een watertoren. — Inzending 15 Maart 1913.
Programma in No. 41.
Ontwerp voor een Omslag van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement.
Ontwerp voor eene Kwitantie, tevens bewijs van Lidmaatschap.
Programma in No. 5.

III. Prijsvraag Tentoonstelling „Huis en Tuin".
Ontwerp eener dorpsschool met onderwijzerswoning.
Programma in No. 5.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Verslag van de 1323e Gewone Ledenvergadering. — Xe Intern. Woningcongres 's Gravenhage, (Scheveningen), September 1913. — Tentoonstelling „Huis en Tuin". — Hoe de Vijzelstraat was, is en worden kan. — Centrale verwarming en luchtverversching van gebouwen (II). Van allerlei aard. — Prijsvragen.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.90 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent. Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. De 1325ste Gewone Ledenvergadering zal gehouden worden op Woensdag 26 Februari e.k. des avonds te **8.30** uur in de **zaal van de Nederlandsche Amateur-Fotografen-Vereeniging, Reguliersdwarsstraat No. 108-114** bij het Rembrandtsplein te Amsterdam. Deze vergadering zal geheel gewijd zijn aan eene Voordracht van den heer H. J. M. Walenkamp, getiteld: **„Constantinopel en inzonderheid de Aya Sophia"**, welke voordracht zal worden toegelicht met lichtbeelden.
Met het oog hierop wordt de introductie tot deze vergadering zoo ruim mogelijk opengesteld.
II. Als kunstlievend lid is tot het Genootschap toegetreden en, als zoodanig door het Bestuur toegelaten, de heer Ludwig Weglau, Sierkunstenaar te Amsterdam.

G. J. Rutgers, Secretaris.

Het einde nadert.

Inzake „Parkwijck" kunnen wij het volgende nog mededeelen:
De huidige (tijdelijke) bewoner heeft aanzegging gekregen begin Maart het huis te verlaten, wijl *de slooper* dan zijn intrede komt doen. Op het vrijkomend terrein zal een villa worden gebouwd volgens ontwerp van den heer W. Langhout Gzn. Voorwaar geen benijdenswaardige taak voor dezen bouwkundige.

Rectificatie.

De inzender van een der ontwerpen op de Gen. prijsvraag: van een raadhuis voor een groote gemeente, maakt er ons opmerkzaam op dat diens motto niet is: „Tacta non Verba" doch „*Facta* non Verba".

* * *

Het verslag inzake de voordracht van den heer Weissman over de Vijzelstraat is abusievelijk onderteekend met J. M. Dit moet zijn: J. J. Hellendoorn).

VERSLAG der 1324ste LEDENVERGADERING, gehouden op Woensdag 12 Februari 1913 in het Genootschapslokaal in „Parkzicht".

De voorzitter, de heer H. J. M. Walenkamp, geeft, na met een woord van welkom tot de aanwezigen de vergadering te hebben geopend, het woord aan den Secretaris tot het lezen der notulen, die onveranderd worden goedgekeurd.
De heer J. H. de Groot erlangt hierna dadelijk het woord tot het geven eener toelichting bij architectuur-teekeningen van zijn hand, die in de zaal geëxposeerd zijn. Spr. begint te zeggen, dat met het exposeeren en bespreken van zijn werk, dat hij indertijd heeft ingezonden op de prijsvraag voor een stadion, geenszins een protest aan het adres der jury wordt bedoeld. Hij is voor die prijsvraag niet gaan zetten met de stellige verwachting bekroond te worden en een groot werk te bekomen. Veeleer was het hem er om te doen eens een poging te wagen om een bepaald vorm-motief in geheel zijn ontwerp door te voeren.
Het exposeeren en bespreken van zijn werk hedenavond dienen dus in de allereerste plaats als ernstige poging te worden opgevat om een hernieuwd begin te maken met het tentoonstellen van arbeid door de leden van het genootschap vervaardigd; tweedens om eens mede te deelen wat spr. bij zijn werk heeft gedacht en hoe hij die gedachte heeft trachten te belichamen in een groot ontwerp — alles nadat hij zijn werk „*Vormharmonie*" had voltooid.
Uitgaande, zooals gezegd, van de idee een zeker vormmotief, zoo voor constructie, proportie als versiering door te voeren en daarbij dan toch een *samenhang* te verkrijgen (zooals een klankmotief in de muziek is), is spr. er toe gekomen om dat bepaald motief — dat beginsel — door te zetten, teneinde zoodoende een *karakter* te verkrijgen en dat karakter weder op te voeren tot een zekere *stoerheid*. En nu is het juist bij een Stadionontwerp dat die stoerheid licht vervalt in *somberheid*. Spr. heeft daarom ernstig getracht die somberheid aan zijn ontwerp te ontnemen en er als 't ware een *lach* in te leggen. In dit opzicht wijst spr. op de werken der Roccoco en Barok, waarin iets opgewekts ligt, iets dat zweemt naar een lach.
Als voorbeeld indeschil der kunst noemt spr. Frans Hals, die den lach wist altebeelden.
Om nu goed te doen uitkomen welk vormmotief door spr. in zijn ontwerp is doorgevoerd, schetst hij op het bord een gebogen lijn, die met behulp van een rechten hoek door een gegeven punt en langs een horizontale lijn getrokken wordt. Deze lijn had de spreker uitgebreider behandeld in zijn werk over vormharmonie. Die gebogen lijn heeft niets uitstaande met een z.g. touwtjesellips omdat zij, hoever ook verlengd, de horizontale lijn nimmer raken of snijden zal. Het is dus een lijn zonder einde. Dit vormmotief in 4 standen genomen, n.l. links, rechts en boven en onder, bepaalde al dadelijk den vorm van het grondplan van het stadion, zoomede dien den ijzerconstructies der gaanderijen enz. Een samenspel van die lijnen dacht spr. zich als de bewapening der beton, die

zich in de vormenspraak van dit materiaal naar buiten moet uiten.
Nadat de voorzitter spreker bedankt heeft voor zijne toelichting, maakten verschillende leden gebruik van de gelegenheid om hem enkele vragen te stellen, waardoor de heer de Groot nog eens nader zijne gedachten omtrent enkele detailpunten kon ontwikkelen.
Onder de ingekomen stukken komt o.m. voor een schrijven van de vereeniging „Quellinus" waarin het genootschap voor de toegezegde donatie wordt dank gebracht. Van den heer Weissman is eveneens een schrijven ingekomen meldende zijne verhindering wegens ongesteldheid en waarin tevens het denkbeeld ontwikkeld wordt om een der nissen van het Sted. Museum met een beeld van Jacob van Campen te vullen. Schrijver bev. elt dit denkbeeld ter nadere overweging aan en zag daarvoor gaarne door het Genootschap, in samenwerking met de zustervereenigingen, het initiatief genomen.
De voorzitter vindt het denkbeeld wel sympathiek en beveelt het dan ook ten volle aan, alleen is hij er beslist tegen om aan een van te voren reeds aangewezen persoon een eventueele opdracht te verstrekken. Dat is z.i. een vooruitlooper op een nog te nemen beslissing. Spr. is en blijft een warm voorstander van prijsvragen al geeft hij dadelijk toe, dat niet overal het prijsvraagidee is door te voeren. De Heer Ingenohl, die zich nu niet zoo'n warm voorstander van het prijsvraagidee gevoelt, acht het niet op den weg van het Genootschap, om te zorgen, dat een nis in dit stedelijke gebouw met een beeld gevuld wordt. Veel meer is dit het werk *van het Gemeentebestuur*. Hij zou het goedkeuren zoo „A. et A." als algemeene kunstenaarsvereeniging het initiatief nam om het Gemeentebestuur op de wenschelijkheid van het plaatsen van een beeld van J. v. Campen te wijzen. Met het oog op het niet-aanwezig zijn van den Heer Weissman stelt spr. voor te wachten tot een vergadering waarop genoemde Heer wel kan verschijnen en dit punt dan nog eens nader onder de oogen te zien. De voorzitter verklaart zich hier dadelijk voor en besluit de behandeling van dit punt (punt 7 der agenda) tot nader aan te houden.
De ballotage van den heer A. L. Otto Jr. heeft hierna plaats en genoemde heer wordt met algemeene stemmen als gewoon lid toegelaten.
De verkiezing van een afgevaardigde naar de algemeene vergadering van het Verbond van Ned. Kunstenaarsvereenigingen — vacature Gratama — geeft de voorzitter aanleiding hieraan meteen de verkiezing van een tweeden afgevaardigde in de plaats van den heer Jan de Meijer, die bedankt heeft, te verbinden.
Bij eerste stemming wordt gekozen de heer J. Roosing Jr. en na herstemming tusschen de heeren v. d. Pluym en Nijhoff, de heer W. A. E. v. d. Pluym, die beiden hunne benoeming aanvaarden.
Punt 5 der agenda lokt geen nadere bespreking uit.
Het rapport der commissie inzake een architectuurmuseum, uitgebracht door den heer v. d. Pluym, vindt algemeene instemming, nadat op voorstel van den heer Paul de Jongh, daarin eene kleine aanvulling heeft plaats gehad.
De heer Kok zag gaarne dat de commissie niet alleen aanbleef maar ook nog verder wilde arbeiden. Spr. geeft haar alvast een idee ter nadere overweging en zou het ook gewenscht vinden zoo zij zich nog enkele menschen van gezag assumeerde.
De heer Ingenohl meent dat aan de opdracht der vergadering door het uitgebracht rapport voldaan is. Persoonlijk wenscht hij dan ook niet langer deel der commissie uit te maken doch geeft een ander idee aan de hand en verzoekt het Bestuur dit eerst in eigen boezem te willen overwegen, alvorens door A. et A. nadere stappen worden gedaan.
De Voorzitter neemt het voorstel van den heer Ingenohl over en wordt het rapport, annex de resultaten der besprekingen, ter nadere voorbereiding, naar het Bestuur, verwezen.
Na de gebruikelijke rondvraag volgt sluiting.

ADR. M.

MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS.

Over de inrichting van M. T. O. zijn de meeningen verdeeld. Er zijn verschillende stroomingen, waarvan er twee zijn die mij bizonder interesseeren, en ik neem met groote belangstelling kennis van wat over deze beide stroomingen tot uiting komt.
De eene kan ik 't beste aanduiden als de door het Hooger T. O. indirect beïnvloede, de andere haar oorsprong vindend in het Lager T. O.
Het is niet onverklaarbaar dat men er niet eensgezind over is, maar 't is zeer te betreuren dat er kans is op eene verwarring, die op den langen duur wel voorbij zal gaan, maar die toch al heel wat onheil kan stichten zoolang ze bestaat en dat kan als 't op die wijze gaat nog wel wat duren.
Gaarne had ik de lezing van den heer van de Wijnpersse voor uw genootschap bijgewoond, omdat het gedeelte van de kwestie dat de heer v. d. W. behandelde ten nauwste raakt een paar van de meest typische vraagpunten, waarbij het verschil van inzicht duidelijk uitkomt. „De beteekenis van het M. T. O. voor den architect" is een onderwerp waarbij te pas komt als belangrijke punten: de vooropleiding voor het M. T. O. en verder: de artistieke kant van het M. T. O.
Juist in de opleiding van den architect zijn deze beide punten van groot gewicht.
Het komt mij dan ook vreemd voor, dat er betrekkelijk zoo weinig weerklank van die belangrijke lezing in uw orgaan in ingezonden stukken of artikelen van de redactie te vinden is. Wanneer iemand als de heer v. d. W. zóó onverdacht royaal en openhartig zijne opinies zóó sterk weergeeft dan moet daar een andere opinie tegenovergesteld worden. Ik ben het in enkele hoofdzaken misschien niet oneens met den geachten spreker. Maar er zijn enkele dingen, die tot verschillende uitlegging aanleiding geven. Men kan er op rekenen, dat, in aanmerking genomen de omstandigheden en de ondervinding van genoemden heer, zijn oordeel zwaar zal wegen wanneer verder aan de ontwikkeling van het M. T. O. gewerkt wordt.

Over het eerste punt, de vooropleiding, het volgende: Om dan maar terstond met de deur in huis te vallen: ik vind dat de heer v. d. W. de zaak op haar kop zet. Ik meen niet, dat de zaak verkeerd is voorgesteld, integendeel aarzel ik niet aan den heer v. d. W., eenmaal zijn standpunt innemende, mijne bescheiden hulde te brengen voor zijn kordaat en logisch betoog. Wanneer ik, te meer na de correctie van een onderdeel van het debat door den heer v. d. W. in dit blad mag aannemen dat het verslag in uw nummer van 18 Januari juist is, meen ik te mogen zeggen dat het punt van uitgang van den heer v. d. W. betwistbaar is.
Ik wil dit doen uitkomen door te releveeren, dat de heer V. d. W. het volgende gezegd zou hebben (ik vertrouw hierbij juist aan te halen) „dat de Utrechtsche M. T. S. „die nu 2½ jaar in werking is (dus al de ontworpen 5 „semesters omvat) de overtuigende, afdoende ervaring

„heeft geschonken, dat de ambachtsschool, *die tot nu toe „70 pCt. der leerlingen heeft geleverd*, (ik cursiveer) on„toereikend is als voorbereiding voor de M. T. S. en in „zoodanige mate tekort schiet, dat op dit punt tusschen „bevoegden geen meeningsverschil bestaat."
Deze merkwaardige, sterke uitspraak gevoel ik behoefte aan te tasten.
Ik wil zoozeer niet zeggen, dat de Ambachtsschool ook nooit als opleiding voor M. T. S. bedoeld is, al wil ik even opmerken dat het mij spijt dat de heer V. d. W. een vorm voor zijn uitspraak heeft gekozen die al de voortvarende vrienden van de Ambachtsschool er toe zou kunnen brengen in hem een Ambachtsschoolvijand te zien; genoemde heer had in 't debat trouwens gelegenheid op te merken dat hij het ambachtsonderwijs op zichzelf niet bedoelde aan te vallen.
Wel wil ik hier terloops de vraag stellen of de heer V. d. W. de leerlingen afkomstig van de opleiding langs Burgeravondschool (of een andere avondvakschool) met praktijk 's daags in de werkplaats ook hierbij bedoelt? Dit zijn leerlingen die met de Ambachtsschool-jongens blijkens de ondervinding op één lijn staan wanneer ze tenminste niet vervolgcursussen, die dikwijls aan die scholen verbonden zijn, tevens hebben doorloopen, in welk geval ze natuurlijk verder zijn. Trouwens gaan jongens die de Ambachtsschool afliepen in vele plaatsen ook naar de hoogere klassen van de Burgeravondschool om zich meer te ontwikkelen. Ik doe deze vraag om te weten of de heer V. d. W. misschien meent, dat jongens uit 't gewone ambacht voortkomend voor M. T. O. (van het soort dat hij zich voorstelt) ongeschikt zijn.
Maar vooral wil ik vragen: wanneer 70 pCt. van de leerlingen der Utrechtsche M. T. S. van een Ambachtsschool afkomstig zijn *mag* dan gezegd worden: deze 70 pCt. deugen niet voor het M. T. O.?
Ik voor mijgeef dan terstond het antwoord, dat wanneer de zóó groote meerderheid der leerlingen op een ander plan van ontwikkeling staat dan bij het ontwerpen der school gedacht werd, het hoog tijd wordt na te gaan op welke wijze het M. T. O. ingericht moet worden om te voldoen aan de behoefte èn van de 30 pCt. andere leerlingen, maar allereerst aan de behoefte van de 70 pCt. M. a. w.: De school zij er voor de leerlingen en de leerlingen niet voor de school.
De menschen die M. T. O. noodig hebben zijn vele en velerlei. De door hen te bekleeden betrekkingen zijn ook vele en velerlei.
En wanneer nu de heer v. d. W. met meeningen komt als de bovenaangehaalde, dan is voor het groote publiek de kans op misvatting groot. De heer v. d. W. kent natuurlijk de behoefte aan M. T. O. en weet dan ook wel dat scholen van het type van de Utrechtsche school niet voldoende zijn voor ieder. Hij zegt zelf dat er meerdere typen van M. T. S. moeten bestaan. Maar ik vrees, dat in het publiek die meeningen omtrent M. T. O. nog niet voldoende verspreid zijn, en dat men niet inziet dat slechts een zeer klein gedeelte der leerlingen voor M. T. O aan onderwijs als dat te Utrecht behoefte heeft. En dat de leerlingen voor de bouwvakken, die M. T. O. van een ander type noodig hebben, 't belangrijkste gedeelte uitmaken en *voor hen wel allereerst* gezorgd moet worden. De uitvinding van het mooie woord „Middelbaar Technisch Onderwijs" (ik weet niet of het woord van Minister Kuiper of van 't Koninklijk Instituut van Ingenieurs afkomstig is) is heel gelukkig geweest. Men heeft behoefte aan een naam, eene leuze voor eene beweging, liefst een klinkende naam, eene leuze waarin voor fantasie ruimte wordt gelaten. En hieraan voldoet de gevonden term zeer zeker; er gaat iets vanuit, men denkt er zich terstond iets (al is 't iets vaags) bij. Maar het is een hoedje waaronder getracht wordt menig muschje te vangen.
Allereerst wat een verschil is er reeds tusschen de technici van de machine-vakken en die van de bouwvakken. In 't buitenland is dan ook bijna steeds de middelbare school voor de bouwkunde afgezonderd van die voor de machine-vakken.
Maar ook onder de bouwkundigen, waarvan hier wordt gesproken, heeft men: opzichters, hoofdopzichters, teekenaars, chefs de bureau, onderbazen, patroons, aannemers en alle afzonderlijk voor de burgerlijke en voor de waterbouwkunde, verder architecten in de provincie, 't meerendeel der architecten in de kleinere en groote steden, ambtenaren bij rijk, provincie, gemeente, polderbestuur, enz. Dan is er in deze categorieën weer splitsing van meer of minder naar het koopmanschap neigende beroepen.
Wat al verschillende beroepen, op wat verschillend niveau moet het onderwijs aan al deze menschen aanvangen, op wat verschillende hoogte van ontwikkeling moet het eindigen! Werkelijk laat men niet meenen, dat één soort school voor het M. T. O. in de bouwkunde voldoende is, dat „de" M. T. S. zoo even te maken is.
Sedert 1904 wordt hier in Groningen in de richting van het M. T. O. gewerkt, evenals het ook in andere grootere steden geschiedde; sedert 1906-07 bestaat er eene afdeeling aan de Academie Minerva, die zich met alle ten dienst staande macht poogt te vervolmaken tot een M. T. S. voor bouwkunde, al is 't dan een van een ander type dan het Utrechtsche. En de heer v. d. W. verklaart, dat dit type ook onder het M. T. O. thuis behoort. Ik wil er bijvoegen, dat ik meen dat het 't uitgebreidste deel van dat onderwijs zal blijken te zijn. De ondervinding leert, dat ook werkelijk de leerlingen voor dergelijk onderwijs tot zeer verschillende categorieën behooren, dat het zeer moeilijk is het onderwijs geheel klassikaal te houden. Enkele van onze oud-leerlingen kunnen zich reeds met recht architect noemen, andere zijn goede opzichters of teekenaars of aannemers geworden. Vele van hen waren afkomstig van ambachtsschool of burgeravondschool, andere van de H. B. S.
Dergelijke ervaringen zijn natuurlijk ook, e. q. langer, aan de Academies in Rotterdam en den Haag opgedaan en aan de andere scholen, die getracht hebben in deze tak van onderwijs hun best te doen.
Ik mag zeggen, dat de oprichting van de M. T. S. te Utrecht iedereen voldoening heeft gegeven. Maar menschen met een kijk op dit onderwijs hebben zich afgevraagd: hoe zal het daar gaan wanneer „van de hooge boom af" ingericht M. T. O. gegeven zal worden, wanneer men dit type school als „het" M. T. O. wil gaan beschouwen?
In de lezing van den heer v. d. W. vindt men een antwoord, waarmede rekening dient te worden gehouden. Er volgt echter *niet* uit, *dat de leerlingen zich hebben te wijzigen naar wat sommigen M. T. O. gelieven te noemen, maar wel dat het begrip M. T. O. zich moet vormen naar wat ervan verlangd wordt.*
De school in Utrecht kan zeer veel nut stichten, maar de behoefte aan haar onderwijs zal, voorloopig althans, aanmerkelijk kleiner zijn dan door sommigen verwacht werd. De school zal voornamelijk bestemd zijn voor enkele bevoorrechten.
Maar daarnaast richte men op meerdere plaatsen flinke maar niet te weelderig opgezette scholen in voor M. T. O. in hoofdzaak bedoeld voor leerlingen die het Lager T. O.

met zeer goed gevolg hebben doorloopen en in de praktijk werkzaam zijn, liefst nog een vervolg-avondcursus buitendien hebben medegemaakt. Deze scholen zou ik denken dat het beste waren in te richten als dag- en avondscholen, in semester cursussen verdeeld, waarbij ernstig beproefd wordt 4 winteravondsemesters parallel te maken aan 2 dagsemesters en de beste leerlingen der 4 avondsemesters, na examen en aanvullende lessen in de Zaterdagnamiddag-uren, toe te laten tot het derde dagsemester.
Details behoef ik hier niet te geven. Ik wilde slechts in enkele lijnen een plan aangeven, dat m.i. uitvoerbaar is. Het zal stellig bij de uitvoering moeilijkheden medebrengen, maar die kunnen na wat ik hierboven schreef onontkoombaar geacht worden.
Op andere wijze, zooals bijv. aan de M. T. S. voor bouwkunde te Sneek en aan de Rotterdamsche en de Haagsche Academies kan 't ook wel gaan, waarschijnlijk. Toch zou 't mooi zijn wanneer in dit type van scholen overeenstemming ware te vinden, om voor de zeer wisselende bevolking ervan aansluiting onderling te kunnen verkrijgen, mogelijkheid van overplaatsing.
Aanvullende cursussen kunnen *misschien* een brug tusschen deze M. T. S. en de Utrechtsche vormen. Ook kunnen cursussen bestaan waarin voor hen, die de geheele school doorliepen, speciale vakken verder gedoceerd worden.
Dan wordt ook in grondidee de oude beproefde weg gevolgd om de beste, ontwikkeldste ambachtsman tot hooger te brengen, een weg trouwens, die te verlaten toch onmogelijk zou blijken. De praktijk zou gewoon er toe komen om wanneer de ontwikkelings-mogelijkheid voor den ambachtsman bleef zooals ze is, liever een minder wetenschappelijk opzichter te nemen dan iemand die „het werk" niet in den grond kent en zich lastig naar het werkvolk voegt.
Vooral op dit gebied zal blijken dat aan den technicus in de bouwvakken andere eischen worden gesteld dan aan dien in de machinevakken.

En nu het tweede punt.
De heer V. d. W. heeft ook de vraag aangeroerd in hoeverre aesthetische vorming op de M. T. S. thuis behoort. Ik geloof, dat de opinie van den heer V. d. W. en van hen wier meening hij voor mij vertegenwoordigt, niet zooveel van de mijne verschilt. Ik meen ook, dat aesthetische vakken op de M. T. S. niet thuis behooren. Wij zouden alleen er nog eens over moeten praten wat men onder aesthetische vakken dient te verstaan. Het lijkt mij hier de plaats niet om daarover van gedachten te wisselen, althans nu niet.
Slechts zou ik er op willen wijzen, dat de ware opvatting bij onderwijs waarbij ontwerpen een leervak is nooit kan gedoogen dat er leelijke dingen ontworpen worden. Wanneer men eenmaal zoover is dat men zich in staat voelt te verhinderen dat er smakelooze (dat wil zeggen: foutieve) ontwerpen worden gemaakt, meen ik dat al heel veel bereikt is.
Om dit te doen behoeft men werkelijk geene aesthetiek te doceeren, maar hangt veel af van de ontwikkeling en het peil van den leeraar.
Of nu verdere aanvullingscursussen het schoonheidsbegrip in bouwkunst verder zullen kunnen ontwikkelen is een vraag waarop eerst antwoord behoeft te worden gegeven, wanneer, ik hoop binnen niet te langen tijd, het M. T. O. geregeld is.

D. DE VRIES LAM.

Groningen, 17 Februari 1913.

PROGRAMMA DER PRIJSVRAAG, UITGESCHREVEN DOOR DE N.V. BOEKDRUKKERIJ VOORHEEN FIRMA T. C. B. TEN HAGEN, NOBELSTRAAT 20, 's-GRAVENHAGE.

De N. V. Boekdrukkerij voorheen Firma T. C. B. ten Hagen, uitgeefster van het „Algemeen Nederlandsch Advertentieblad", schrijft een prijsvraag uit voor het ontwerpen van een hoofd voor haar „Bouwkundig Bijblad".
Gevraagd wordt een teekening van een hoofd, waarvan het opschrift luiden moet:

„Bouwkundig Bijblad tot het Algemeen Nederlandsch Advertentieblad." Redactie: W. Verschoor, Architect, 's-Gravenhage.

De teekening moet in zwarte inktlijnen op wit papier zijn uitgevoerd en de reproductie er van moet gedrukt kunnen worden op papier, waarop thans het Bouwkundig Bijblad gedrukt wordt.
Met duidelijke letters moet de naam van het blad goed leesbaar zijn. In de rangschikking van den tekst en de compositie van het geheel is de ontwerper vrij.
De breedte van het hoofd moet bedragen 0.26 M., de hoogte ten hoogste 0.10 M., de teekening moet echter op de dubbele grootte worden uitgevoerd.
De mededinging is voor iedereen opengesteld.
De ontwerpen worden franco ingewacht aan het adres van den heer W. Verschoor, Rijswijksche Weg No. 221, Den Haag, *vóór 1 Mei 1913*.
Zij mogen geen handteekening dragen, doch moeten voorzien zijn van een motto of kenteeken en vergezeld zijn van twee enveloppen, waarvan een, *gezegeld*, moet inhouden den naam en de woonplaats van den ontwerper, benevens een door hem geteekende verklaring, dat het ontwerp zijn geestelijk eigendom is; terwijl de andere enveloppe moet bevatten een correspondentie-adres, om zoo noodig, zonder den naambrief te openen, met den inzender te kunnen correspondeeren.
Beide enveloppen en alle bij de inzending behoorende stukken moeten eveneens van het motto of kenteeken worden voorzien.
Het schrift op de teekeningen, van bijbehoorende stukken en eventueele correspondentie, mag niet zijn het handschrift van den ontwerper.
Op een door de Jury nader te bepalen dag in het begin der maand Mei, zullen de ingekomen stukken worden geopend in tegenwoordigheid van zoo mogelijk alle leden der Jury.
De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom van de N. V. Boekdrukkerij voorheen Firma T. C. B. ten Hagen, die zich daardoor het uitsluitend recht van reproductie voorbehoudt.
Voor deze prijsvraag worden uitgeloofd een *eerste prijs* à *f 100.—*, een *tweede prijs* à *f 50.—* en een *derde prijs* à *f 25.—*, uit te keeren binnen een maand na toekenning door de Jury.
Deze prijzen worden toegekend door een Jury, bestaande uit de Heeren Jac. J. Brandes, F. Koekebakker, F. Nieuwerkerk, Corn. van der Sluijs en W. Verschoor, te 's-Gravenhage; Rapporteur de Heer H. van der Voort, te 's-Gravenhage.
Aan de Jury is het recht voorbehouden de prijzen op andere wijze, doch over hoogstens 4 ontwerpen te verdeelen, voor het geval zij mocht meenen dat daartoe aanleiding bestaat, maar zij is in elk geval gehouden het geheele uitgeloofde bedrag toe te wijzen. De inzenders worden geacht, door het enkele feit hunner inzending, zich te onderwerpen aan de uitspraak der Jury.
De inzender van de ter uitvoering gekozen teekening is gehouden eventueele door de Jury gewenschte kleine wijzigingen in zijn ontwerp aan te brengen.
De Jury is verplicht uitspraak te doen vóór 1 Juni 1913. Zij zal hare bevindingen in een beknopt gemotiveerd rapport omschrijven, dat aan alle inzenders franco zal worden toegezonden.
De uitslag zal in de vakbladen worden bekend gemaakt.
De N. V. Boekdrukkerij voorheen firma T. C. B. ten Hagen, behoudt zich het recht voor de ontwerpen op een nader te bepalen plaats en tijd te exposeeren.
De terugzending der niet bekroonde ontwerpen zal geschieden binnen twee maanden na het verschijnen van het Jury-rapport.
De teekeningen moeten plat verpakt worden ingezonden.
Tot het bekomen van nadere inlichtingen kan men zich tot uiterlijk 1 April 1913 wenden tot den Rapporteur, den heer H. van der Voort, *van Swietenstraat 34, Den Haag*.
Vragen en antwoorden worden bekend gemaakt in het *Bouwkundig Bijblad* van het *Algemeen Nederlandsch Advertentieblad*.
's-Gravenhage, 12 Februari 1913.

De Jury:
JAC. J. BRANDES, *Architect*,
F. KOEKEBAKKER, *Technisch Boekdrukkerij-Chef*,
F. NIEUWERKERK, *Architect*,
CORN. V. D. SLUIJS, *Kunstnijveraar*,
W. VERSCHOOR, *Architect*,
Rapporteur:
H. V. D. VOORT, *Red.-Adm. Alg. Ned. Adv. Blad*,
allen te 's-Gravenhage.

TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN".

PRIJSVRAAG „DORPSSCHOOL".

Hieronder volgen de antwoorden op de ingekomen vragen:
Vraag 1. Mag in het plan van de school een spreekkamer opgenomen worden?
Antw. 1. De ontwerper dient te beoordeelen, of een spreekkamer noodig of gewenscht is.
Vraag 2. Mogen de teekeningen, behalve die, waarvan het programma dit eischt, met kleuren opgewerkt worden?
Antw. 2. Van de eischen van het programma kan niet worden afgeweken. Zie art. 3.
Vraag 3. Betreft de afscheiding van de speelplaats alleen die zijden, welke aan den openbaren weg zijn gelegen, of ook de scheiding met de andere perceelen?
Antw. 3. Ja.
Vraag 4. Wat wordt verstaan onder een afscheiding met toepassing van baksteen?
Antw. 4. Een afscheiding, geheel of gedeeltelijk van baksteen.
Vraag 5. Is 't geoorloofd met z'n tweeën aan één prijsvraagoplossing te werken en onder beider naam in te zenden?
Antw. 5. Natuurlijk is het geoorloofd.
Op de ingekomen vragen, die men hierboven niet beantwoord mocht vinden, kan men zelf gemakkelijk het antwoord uit het programma en de daarbij behoorende Koninklijke besluiten van 25 Juni 1912, Stbl. 192 en 193, afleiden. Deze besluiten zijn ad *f* 0,25 verkrijgbaar aan het Tentoonstellingsbureau, P. C. Hooftstraat 103, te Amsterdam, uitsluitend op schriftelijke aanvraag, met bijvoeging van het bedrag in postzegels.

Namens de Jury:
J. GRATAMA.
L. ZWIERS.

QUELLINUSSCHOOL-KALENDER 1913.

Ook dit jaar mochten wij wederom een kalender — vrucht van gegeven onderwijs aan deze belangrijke kunstinrichting — ontvangen.
Het geheel is beschaafd van kleur. Als practisch beginsel van kalender had mogelijker wijze nog meer verband kunnen gelegd worden tusschen datums en beginletters der dagen.
Het verkregen resultaat strekt den leerling tot eer door zooiets al te hebben bereikt, waarin goede beginselen van décoratieve kunst in 't algemeen gehuldigd zijn.
De litho is het werk van G. Jordens — uitgevoerd onder leiding van den leeraar J. B. Heukelom.

BOEKBESPREKING.

Leerboek der Analytische Meetkunde door W. A. PIETS. Deel I. Uitgave Js. BOOTSMA, 's-Gravenhage. *f* 3.50. 218 bladzijden, 95 figuren.

Bovenvermeld werk is een leerboek, dat met groote toewijding is geschreven. Het behandelt op beknopte en duidelijke wijze de analytische meetkunde in het platte vlak en wel die gedeelten, welke hier te lande bij de examens worden besproken. Het geheele veld der analytische meetkunde is zoo groot, dat noodzakelijk een keuze moest worden gedaan en dan komt vanzelf de „officieele" wetenschap het eerst aan de beurt. Het valt echter te betwijfelen of het juist die gedeelten zijn, die in het algemeen het meest er toe bijdragen om de mathesis aantrekkelijk te maken, en zoo is het toe te juichen, dat de Schrijver ook een paar hoofdstukken nopens bundels en projectieve meetkunde heeft ingelascht, die weliswaar voor examens niet onmisbaar zijn, maar voor de studeerenden de meeste bekoring bezitten.
Op een eigenaardig verschijnsel moge de aandacht worden gevestigd, n.l. het feit, dat dit werk de leerstof omvat, die zoowel voor de middelbare wiskunde acte K. I. als te Delft gevorderd wordt, alzoo de gelijkheid van omvang der eischen voor die twee examens, terwijl de studie der wiskunde in het eerste geval doel en in het tweede geval slechts hulpmiddel is! Onwillekeurig dringt zich de gedachte op, dat de eischen voor K. I. te laag of voor het Delftsche examen te hoog zijn.
De verzorging van het boek is uitstekend; als we nagaan, welke boeken vóór deze den studeerenden ten dienste stonden, is er alle reden de verschijning met ingenomenheid te begroeten, en aan het werk een ruime verspreiding toe te wenschen. Een enkele opmerking, waarmede de Schrijver bij eventueelen herdruk wellicht rekening zou kunnen houden: voor de acte K. I. wordt wel de analytische meetkunde in het platte vlak maar niet de differentiaalrekening verlangd. Uit dit oogpunt zou het m. i. aanbeveling verdienen de toepassingen der differentiaalmeetkunde van de eigenlijke behandeling te scheiden. Ook geraken de scheefhoekige assen gelukkig uit den tijd en gaat men er meer toe over hen alleen daar te doen optreden, waar zij onmisbaar zijn; zoodoende bespaart men veel nutteloozen moeite.

W. J. M. VAN DE WIJNPERSSE.

* * *

„Onze oude Dorpskerken". „Tachtig schetsen van dorpskerken in Nederland, door HERM. VAN DER KLOOT MEYBURG, architect. Uitgegeven in het jaar 1912 bij W. L. en J. BRUSSE, te Rotterdam."*)
Deze tachtig uitstekende schetsen worden voorafgegaan door een korte inleiding, waarin de schrijver-tee-

*) De twee hierbij gaande cliché's zijn welwillend afgestaan door de uitgevers W. L. en J. Brusse te Rotterdam.



Kerktoren te Losser (O.)

kenaar de lans breekt voor de kleine dorpskerken, die in al haar eenvoud het platte land zoo'n bijzondere bekoring geven. Mogen deze woorden ook doordringen tot hen die over het wel en wee van die kerken te beslissen hebben en helaas maar al te dikwijls zoo weinig er voor gevoelen; en wanneer de heer v. d. K. M. op het eind van zijn schrijven zegt: „evenwel hebben de vele restauraties, die in de laatste tientallen jaren werden ondernomen, niet altijd een volkomen bevredigend resultaat opgeleverd", dan meen ik dat de schrijver zich op de meest zachte manier heeft willen uitdrukken, want iemand die dit materiaal op zulk een uitstekende wijze verwerkte, zal voorzeker niet altijd deze woorden kunnen bezigen.

Gaat men daarna over om die exquise teekeningen te bekijken, zoo zal het direct opvallen met hoeveel liefde en juistheid deze gemaakt zijn. Het karakter van het eenvoudige godshuis te midden der landelijke omgeving, leeft er in voort. We zien die sobere, uit het menschelijke brein ontstaande gedachte, die als een gestolde massa in materie omgezet tot bouwwerk werd, dat zich vanaf den beginne reeds trachtte te vereenzelvigen met het omringende der natuur. Het is den teekenaar gelukt dit te bereiken. Zijn schetsen geven te veel om starre bouwkunstige afbeeldingen te zijn, te weinig om uitsluitend het pittoresk-zien op den voorgrond te schuiven. Onwillekeurig brengt deze arbeid mij den Australiër Percy Wadham in herinnering, doch mocht deze laatste meer den schilder naar voren brengen, bij de dorpskerken toch is de bouwmeester aan het woord gebleven. Nu eens weeker zooals het kerkje te Asselt, dan weer forscher in den toren van Jouwerd of dien van Surhuizum; soms het zonnige dorpsleven gevend zooals in de kerk te Bemmel, om daarnaast het zielige der verlatenheid te toonen in een kapel te Westbroek.

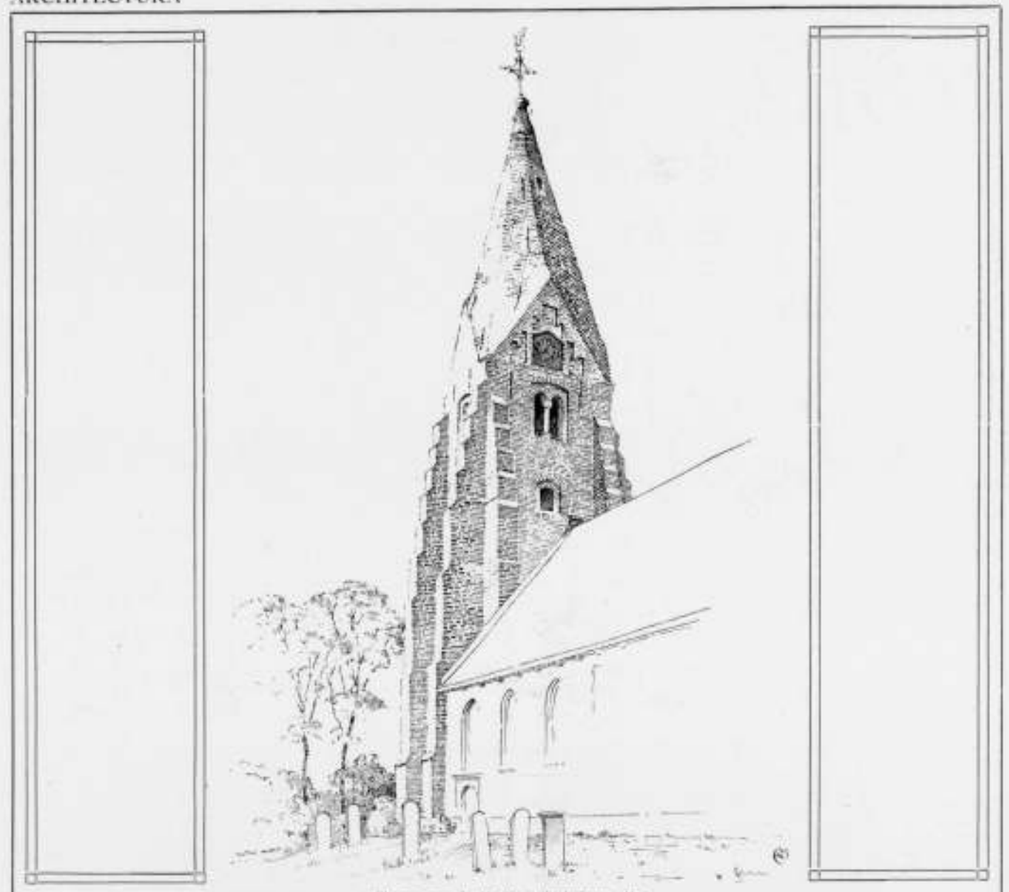
Zoo geven die tachtig dorpskerken een verzameling van landelijke bouwkunst uit perioden die reeds lang vervlogen zijn, maar wier uiting kwam uit het volle leven. Helaas kunnen we dit niet van onze laatste eeuw zeggen, de teekenaar heeft zijn voorbeelden hier dan ook niet uitgekozen en wilde zijn boek blijkbaar niet met zoo'n wanklank storen. Laten we hopen dat de 20e eeuw met frissche ideeën ook voor de dorpskerken kome, dan is het mogelijk dat deze aansluiten bij de serie van zoo gevoelig geteekende schetsen van Herm. van der Kloot Meyburg, die met de uitgevers W. L. en J. Brusse, welke op een uitstekende wijze de uitgave verzorgden, een welgeslaagden arbeid verrichtte.

Amsterdam, midden Februari 1913. W. v. D. P.

* * *

Leipzig 1913. Verschenen is een geïllustreerde brochure [1]) van de „Internationale Baufach-Ausstellung mit Sonderausstellungen Leipzig, 1913."

[1]) Op de leestafel van „A et A"



Toren van de Kerk te Surhuizum (Fr.)

In 't kort vermeldt ze enkele „Glanzpunkte" van deze op 3 Mei a.s. te openen internationale tentoonstelling. Behalve de zuiver zakelijke bouwmaterialen, zullen ook aan deze expositie aparte afdeelingen verbonden zijn, die dikwijls eigen gebouwen hebben als de: „Deutsche Werkbund", de „Landesverein Sächsischer Heimatschutz", de „Werdandibund", de „Verein Leipziger Jahresausstellung", (die Figurenmalerei und Bildnerei der letzten 30 Jahre), de „Leipziger Künstlerverein", (internationale Karikaturenausstellung). Onder de groote werken worden voorts nog genoemd de nieuw aangelegde 40 M. breede „18 Oktober" straat met brug; een moderne tuinstadaanleg, een brug van 45 M. vrije spanning (gietijzer met gewapend beton) enz. enz.

De brochure geeft tevens een bijna meter-lange autotypie van de in aanbouw zijnde tentoonstelling. Vanaf het volkerenslag-monument, langs beton-, staalwerk-, kongres- en andere hallen, is de voorstelling afgefilmd met „Leipzig um 1800;" waar men een van die tallooze navolgingen van „Oud- dit of dat" zal krijgen, thans dus Leipzig tijdens het gebulder der kanonnen van 1813.

W. v. D. P.

EXAMENS VOOR BOUWKUNDIG-OPZICHTER, BOUWKUNDIG-TEEKENAAR EN UITVOERDER VAN BOUWWERKEN (ONDERBAAS) INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST EN AF TE NEMEN IN 1913.

Door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zijn benoemd, onder goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken, tot Leden van de Commissie, belast met het afnemen van de in Februari en Maart te houden Examens voor Bouwkundig-Opzichter, Bouwkundig-Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas): de Heeren: B. J. Ouendag, Architect, Lid van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam, Voorzitter; M. B. N. Bolderman, Civiel-Ingenieur, Chef de Bureaux van het Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, H. Bonda, Architect te Amsterdam, H. van Dam, Conrentvan Italie, Leeraar in de wiskunde te Amsterdam, J. J. L. Mosdenschot, Architect te Amsterdam, Mr. E. H. P. Rosenboom, Architect, Advocaat en Procureur te Amsterdam, J. A. v. d. Slays Veer, Architect te Amsterdam, Leeraar aan de Industrieschool van de Maat-

schappij van den Werkenden Stand, aldaar, P. A. Timmers, Architect te Amsterdam, H. Loterijman, Arts te Amsterdam, G. Versteeg, Adjunct-Directeur der Gemeentewerken te Arnhem, J. D. Gantvoort, Architect te Deventer, Leeraar aan de Burgeravondschool, aldaar, H. van der Kloot Meyburg, Architect te Vlaardingen, Hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage, W. de Vriesl Jr., Bouwk. Ingenieur te 's Gravenhage, Assistent aan de Technische Hoogeschool te Delft, M. Vrijenhoek, Bouwkundige te 's Gravenhage, J. J. van Noppen, Architect te Haarlem, Leeraar aan de Industrieschool van de Maatschappij van den Werkenden Stand te Amsterdam, W. F. Overeijnder, Architect te Rotterdam, W. de Jong, Architect te Utrecht, Bouwkundige te klas bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen aldaar, H. Ilietz, Architect te Weesp, F. de Herder, Aannemer te Zwolle, G. Stapensea, Architect te Sneek, R. J. Hoogeveen, Architect te Rotterdam, A. Brouse van Groenau, Publiek Ingenieur te 's Gravenhage, J. D. Looyen, Architect te 's Gravenhage, H. J. Hamerman Jr., Architect te 's Gravenhage, R. van Bilderbeek, Architect te Dordrecht, J. E. van Loghem, Bouwk. Ingenieur te Haarlem, G. Meppelink, Architect te Haarlem, A. Kool, Architect te Edam, L. J. P. Kooken, Gem. Bouwmeester te Eindhoven, P. J. W. J. van der Burgh, Bouwk. Ingenieur te Renkum, H. van Hilten, Architect te Utrecht, Hoofd-Opzichter der Gem. Werken aldaar, J. Gratama, Algemeen Secretaris van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bouwk. Ingenieur te Amsterdam, Secretaris.

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft gevolg gegeven aan het verzoek van het Hoofdbestuur te willen bevorderen, dat de band tusschen de Regeering en Examens sterker werd en ook meer naar buiten zou blijken, hetgeen o.a. kon geschieden door het aanwijzen van een tweetal personen speciaal door den Minister van Binnenlandsche Zaken, om deel uit te maken van de Examen-Commissie. Hiertoe zijn aangezocht de Heeren D. E. C. Knuttel, Bouwk. Ingenieur, Rijksbouwmeester en J. M. de Groot, Opzichter 1e klasse bij de Rijksgebouwen voor Onderwijs enz., die de benoeming hebben aangenomen.

EEN WOORD NAAR ONS HART.

In No. 1 van dezen jaargang gaven wij een korte beschouwing inzake het justitiegebouw te Den Bosch, in hoofdzaak bedoelende te protesteeren tegen het onwaardig architectonisch gepruts van onze huidige Rijksbouwmeesters, daarbij reikhalzend uitziende naar den tijd, dat ook voor belangrijke openbare bouwwerken de hulp van allesins ter zake kundige particuliere architecten zal worden ingeroepen. De hoofdstedelijke correspondent van het Alg. Handelsblad, aan wiens welversneden pen reeds zoo menige belangrijke beschouwing te danken is, schrijft in het avondblad van 28 Jan. jl. een woord naar ons hart, dat wij hier in extenso doen volgen. Het luidt:

„Onlangs vonden wij aanleiding te wijzen op het schandalig leelijk gebouw, dat geplaatst is op den hoek van den Fluwelen Burgwal en de korte Poten. Er wordt, helaas, altijd nog zeer veel meer leelijks dan moois gebouwd, als is er, stelling, in de laatste kwart-eeuw eenige langzame beterschap aan te wijzen. Meermalen hebben wij betoogd dat er geen radicale verbetering is te verwachten zoolang a.n de schoonheidsleer geen ruime plaats wordt ingeruimd op de leergestoelten van al onze scholen, te beginnen met die van het L. O. Terecht heeft de heer Dolk daarop jl. Vrijdag in de Tweede Kamer aangedrongen en daarmee een quaestie aangeroerd die voor de ontwikkeling van ons volk misschien nog wel zoo belangrijk is als de heele „schoolquaestie" in den gebruikelijken zin. Maar wek daarvoor eens belangstelling bij een volksvertegenwoordiging en een Kamer die zelven nagenoeg gehecht uit onaesthetisch ontwikkelde menschen bestaat! Nog onlangs hoorden wij een van de meest ontwikkelde en beschaafde Kamerleden den lof verkondigen van Hirsch op het Leidscheplein tegenover de Beurs van Berlage. Het gebouw van Hirsch is zeker niet leelijk: het heeft architectonische verdiensten. En Berlage's Beurs heeft architectonische fouten. Maar wie niet ziet dat de Beurs, met haar fouten, een scheppingis, een uiting van een oorspronkelijken en diep-artistieken geest, van een modernen Hollander ook, en dat daarentegen het gebouw van Hirsch een verdienstelijke variatie is op de cosmopolitische Schablone van dergelijke gebouwen in Londen, Berlijn en Parijs, zoodat het daar op het Leidscheplein staat als een op zichzelf keurig en correct gekleede wereldburger in een gezelschap van Hollandsch allooi, die beseft niet het onderscheid tusschen kunstwerk en kunstmatig maakwerk en heeft, door eigen ontwikkeling van smaak, niets ingehaald van het jammerlijk tekort aan schoonheidsgevoel dat ons onderwijs oplevert.

Elk volk heeft, ook weer in dit opzicht, de Regeering die het verdient. Wij kunnen geen Ministers, geen Kamers, geen Gemeenteraden met waarachtig begrip van de hooge waarde der aesthetica hebben, zoo lang ons volk zelf voor 't merendeel bestaat uit barbaren op 't stuk van schoonheidszin. Ware de traditie van ons schilderaverleden niet zoo sterk, wij zouden voor picturaal schoon even weinig oog hebben als voor architecturaal schoon. Maar nu offeren wij dan ook alle andere schoonheid aan de picturale, zooals onlangs geschiedis bij de beslissing over den Drucker-uitbouw te Amsterdam, waarbij men, terwille van de negentiende-eeuwsche wedergeboorte van onze zeventiende-eeuwsche schilderkunst (de Haagsche school), de mooiste uiting der regeneratie van onze zeventiende-eeuwsche bouwkunst (het Rijksmuseum) besloot te verknoeien. De beteekenis van de Haagsche schilderschool zijn wij nu allengs wel gaan begrijpen. Maar dat het Rijksmuseum precies dezelfde beteekenis heeft voor onze bouwkunst, dat beseft men nog steeds niet.

Daarom is het, onder zulke omstandigheden, geraden om maar zoo min mogelijk aesthetisch initiatief te geven aan Regeeringen en vertegenwoordigende lichamen van een volk dat grootdeels nog zoo aesthetisch barbaarsch is en liever het initiatief te laten aan de particuliere architectuur. Hoeveel ourijps en leelijks die ook nog levert, daarvan krijgen wij toch de enkele goede en waarlijk artistieke scheppingen van onzen tijd. Met instemming hebben wij dan ook dezer dagen kennis genomen van het adres der Mij. v. Bouwkunst, waarin de Regeering verzocht wordt om belangrijke werken niet door de Rijksbouwmeesters maar door vrije architecten te doen ontwerpen. De zeer enkele maal dat dit geschiedis (eigenlijk ten gevolge van een toeval), n.l. bij den bouw van de koloniale kazerne te Nijmegen, heeft dit *ca'en dépêche* den heer De Stuers, die nu eenmaal niet verder gekomen is dan de 18e eeuw en voor wien eigenlijk alleen de gothiek beelemaal goed is) een uitstekend resultaat geleverd. Wij willen volstrekt geen kwaad zeggen van de Rijksbouwmeesters als kundige menschen. Maar een *kundig* bouwmeester is nog geen *kunstenaar*. En een kunstwerk, dat wij te danken zouden hebben aan een Rijksbouwmeester van deze of van de vorige eeuw, is ons niet bekend. Amsterdam zou zeker nooit zijn ontzaglijk merkwaardige Beurs hebben gekregen, als het niet had gebroken met het oude stelsel van stadsbouwmeesters.

Laat daarom ook de Landsregeering, bestuurend in welk een woestenij van aesthetische onkunde ons volk voor 't merendeel nog leeft, haar initiatief afhouden van groote bouwwerken, alleen de gewone bezigheden opdragen aan haar Rijksbouwmeesters, en voor alle werken van beteekenis ontwerpen vragen van eenige particuliere architecten. Misschien kan men dan ook ten aanzien van het Departement van Binnenlandsche Zaken komen tot de verwezenlijking van het door den heer Looven onlangs geopperde denkbeeld: het ontwerp van een *modern* gebouw, dat zich *aanpast* aan de oude omgeving. Dit is, en niet het teekens weer herbouwen in min of meer geslaagde naboetsing van den zeventiend'eeuwschen trant, het gezonde beginsel, *dat ook door onze voorvaderen is toegepast*. En dat het ook thans nog zeer wel mogelijk is, toont het gebouw van de firma Nijhoff, dat door den architect Limburg op het Lange Voorhout is gezet en dat — wij hebben er indertijd op gewezen — volkomen smaakvol en uitgevoerd is en toch volstrekt niet uit de lijst der oude omgeving springt."

VAN ALLERLEI AARD.

De regeering van Britsch-Indië heeft besloten het maken van plannen voor het regeeringshuis en andere belangrijke gebouwen in de nieuwe hoofdstad Delhi op te dragen aan Edwin Lutgens en Herbert Baker, den Zuid-Afrikaanschen bouwmeester. Zij zullen samenwerken als gelijkgerechtigden en zullen wellicht de genoemde regeering ook bijstaan bij de keus van andere openbare gebouwen te Delhi. N. R. Ct.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Verslag van de 1374e Ledenvergadering. — Middelbaar Technisch Onderwijs. — Programma der Prijsvraag Firma T. C. B. ten Hagen. — Tentoonstelling „Huis en Tuin". — Quellinusschool-Kalender 1913. — Boekbespreking. — Examens voor Bouwkundig Opzichter, enz., ingezeld door de Mij t. B. d. B. — Een woord naar ons hart. — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -/-

ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, 3dem met bijlagen 30 cent. -/-

ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -/-

Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -/-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 7. ZATERDAG 15 FEBRUARI 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER. A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELING DER REDACTIE.

Een van den heer v. d. Wijnpersse ontvangen antwoord op het artikel van den heer de Vries Lam (Zie Architectura No. 6) zal in No. 8 van ons orgaan worden opgenomen.

HET PALEIS OP DEN DAM.

De „Staatscourant" van heden bevat de namen eener commissie tot onderzoek en voorlichting betreffende den staat van het uitwendige van het Koninklijk Paleis alhier.

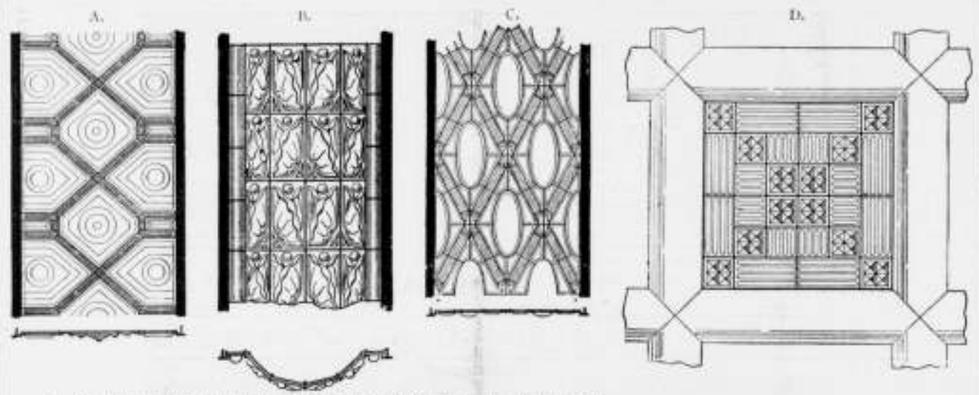
In die commissie zijn benoemd: tot lid en voorzitter professor jhr. dr. J. Six, voorzitter der commissie van toezicht op het Rijksmuseum te Amsterdam; tot leden: jhr. mr. V. E. L. de Stuers, lid der Tweede Kamer te Den Haag, de professoren Henri Evers, J. A. van der Kloes en A. W. M. Odé, van de Technische Hoogeschool te Delft.

PLASTISCHE KRISTALPLAFONDS.

Een reeds in Duitschland meermalen, en met succes, toegepaste afdekking voor hallen en zalen is het „Luxfer-Kristalplafond". Thans heeft het ook bij ons zijn intrede gedaan en wel met betrekking tot den grooten verkoophal in 't gebouw van Hirsch. Menigeen is het reeds opgevallen dat het licht daarbij schitterend is, en verschillende architecten dralen dan ook niet van deze vinding voor hunne modepaleizen en banken gebruik te maken. Zoo zal dit materiaal dus ook bij ons weldra zijn burgerrecht verworven hebben, en terecht; vooral in ons klimaat met zijn weinig licht, moeten we elk middel



Plafond van luxfer kristal in het Station te Metz.



A. Constructie-teekening van het Plafond in het Warenhuis Tietz te Dusseldort.
B. » » » » » » » » » » Brussel. (Combinatie van Kristalglas met glas in lood).
C. » » » » » » » » » van Gebr. Sinn te Saarbrücken.
D. » » » » » » » Station te Metz. (Glasvakken tusschen Monierbalken).

aangrijpen om het schemerdonker in verkoopplaatsen en banken te verbeteren.
Elk onzer kent de prisma trottoirtegels en kent dus het grooter lichtgevend vermogen boven het gewone glas. Zoo zijn ook deze platonds, waarvan de bovenzijde vlak gehouden is, aan de onderzijde plastisch bewerkt, zoodat door weerkaatsing en straalbreking het licht zeer versterkt naar beneden geworpen wordt, terwijl omgekeerd bij avond het kunstlicht reflecteert op de prismatische vlakken, die dan ook medewerken tot versterking van het licht. Een voordeel van dit laatste is tevens, dat waar glas-in-lood bij kunstlicht dor en donker is, dit plastische plafond toch een goede afsluiting blijft vormen.
De onderdeelen waaruit de plafonds worden samengesteld zijn vierzijdige prisma's, staaflijsten, halfronde staven, reepen, rosetten, zelfs acantus bladeren, die allen er op berekend zijn op grooten afstand gezien te worden, enz.; naar ik meen in ongeveer 400 bestaande modellen, waarbij de hoofdkleuren in een vijftal nuances ter keuze staan. Waar men deze onderdeelen naar believen kan kan combineeren en groepeeren, zoo is ook hier nog een geheel braakliggend terrein voor den architect. Deze plafonds namelijk dienen ook in conceptie iets anders te zijn dan een glas-in-lood plafond. Het glas is niet vlak, de prisma's moeten hunne werking doen gelden en valt het waarlijk niet gemakkelijk hiermede in het ontwerp rekening te houden. Men zal dan ook goed doen zijn eigen ontwerp, waarop verdeeling en kleur aangegeven zijn, te toetsen aan de praktijk door hiervoor een deskundig man te raadplegen. De uitgevoerde werken in Duitschland, voornamelijk de koepels, geven nog te veel het idee van glas in-lood, wat overigens toch niet het ware is. Het lichteffect is veel rijker, want van verschillende zijden bekeken, doen zich de lichtgevende prisma's anders voor en geeft het geheel iets anders te zien. De toepassingen getuigen meestal van een te-weinig aan licht en daarmede rekening houdend zal men dus goed doen de velden wit te houden en slechts parelsen randen te kleuren, hoewel ook velerlei andere combinaties zeer goed mogelijk zijn, ook al naar het te kort aan licht nijpend is of niet.

Een groot voordeel boven het glas-in-lood is voorts dat het een op zichzelf staande constructie geeft en dus niet door een spiegelruit of anderszins moet opgehouden worden. Zoo werd ook voor het gebouw van Hirsch de ijzeren koepel samengesteld uit T-ijzer, geheel ingepast en opgesteld in de werkplaats in Weissensee bij Berlijn. Van de velden worden daarna gips modellen vervaardigd en ingepast en volgens deze mallen het glas, dik 2 c.M., in koperen roedjes gevat, gebogen en afgewerkt. Deze velden aldus gereed en ingepast worden in een galvanisch bad opnieuw verkoperd. Op het buitenoppervlak van het glas hecht het koper niet en zoo worden glas en roedjes één veld. Alles op maat zijnde wordt het geheel kant en klaar naar het werk gezonden alwaar het monteeren dus in een minimum van tijd kan plaats vinden. De naden tusschen de velden worden daarbij met stopverf opgevuld tot wering van stof en vuil. Het geheel moet, teneinde waterdicht te zijn, overdekt worden met een buitenkap, dat echter door het plastische plafond heen, absoluut onzichtbaar is. Het glasplafond, aldus samengesteld, is sterk genoeg om beloopen te worden, doch wordt ter verlichting der ijzerzwaarte gewoonlijk aan den buitenkap opgehangen. Het heeft ook proefondervindelijk bewezen evenals electroglas, brandvrij te zijn, terwijl hare samenstelling zelfs bij het afbranden der buitenkap niet aangetast wordt.
Een paar goede voorbeelden van deze glasconstructie vindt men in het Warenhaus van Tietz te Dusseldorf, aan velen onzer bekend; in dat van Gebr. Sinn te Saarbrücken en in de perronoverkapping van het station te Metz, waarvan bijgaande illustraties.
Dat in het algemeen bij het ontwerpen nog te veel vastgehouden wordt aan het glas-in-lood ziet men ook aan de hiernevens staande constructieteekeningen van de plafonds van Tietz te Dusseldorf en te Brussel en anderen. Laat het ons Hollanders en voorstanders der nieuwe richting gegeven zijn voor dit nieuwe materiaal ook een eigen vorm te vinden.

A. A. Hes.



Plafond van luxfer kristal in het Warenhaus Tietz te Dusseldorf. — Architect Prof. J. M. Olbrich.

CENTRALE VERWARMING EN LUCHTVERVERSCHING VAN GEBOUWEN.

door F. G. Unger, w. t.

Vervolg van blz. 36.

Vuurregelaar.

Voor de automatische stoomproductie dient een toestel, dat de luchttoevoer tot het vuur regelt. Dit toestel staat onder directen invloed van den stoomdruk en al naar dat deze stijgt of daalt, sluit het een klep, waardoor de lucht toestroomt naar het vuur. Er bestaan voor deze toestellen tal van constructies, waarvan een der eenvoudigste is de membraan-regulateur (fig. 6).
De stoomruimte van den ketel is door middel van een pijpleiding bij *E* verbonden met het toestel, waardoor de druk wordt overgebracht in de bolvormige ruimte *C* en op het oppervlak van het zich daarin bevindende water. Dit water brengt nu verder den druk over op de membraan *B*, waardoor deze omlaag wordt gedrukt. De membraan rust op een bolvormig schoteltje *A* voor-

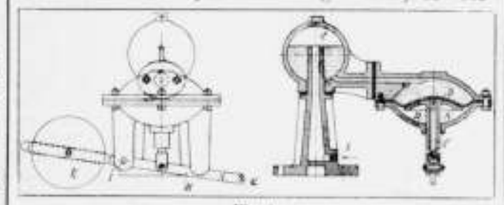


Fig. 6.



Plastisch Kristalplafond in het Warenhuis van Gebr. Sinn te Saarbrücken. — Architect Burgemeister.
Plafond naar ontwerp van Prof. Bruno Möhring — Berlijn.

zien van een holle hals *D*, terwijl het schoteltje weder ondersteund wordt door de stift *F*, zich bevindende in de holle hals.
Zooals de linkerhelft van de figuur aantoont, rust de stift *F* draaibaar op den hefboom *H*, welke om het vaste steunpunt *I* draaibaar is en waaraan bij *G* de ketting wordt bevestigd, welke de luchttoelaatklep voor het vuur moet openen of sluiten. Het tegenwicht *K* dient om het geheel uit te balanceeren.
Al naardat de stoomdruk stijgt of daalt, beweegt zich de membraan omlaag of omhoog en daarmede daalt of stijgt het punt *G* van den hefboom, waardoor dan weer de lucht tot het vuur in mindere of meerdere mate wordt toegelaten en de stoomontwikkeling wordt geregeld.

Stoomketel.

De lagedruk-stoomketels worden van giet- of smeedijzer gemaakt. Al naar omstandigheden verdient de een of andere soort de voorkeur. In de meeste gevallen gebruikt men gegoten ijzeren, z.g.n. ledenketels, welke in verschillende constructies worden gefabriceerd. Bij gegoten ijzeren ketels moet men in het bijzonder voorzichtig zijn, dat de waterspiegel niet beneden de vuurlijn daalt, daar dan het ijzer door ongelijkmatige verwarming en te hooge temperatuur kan scheuren.
In fig. 7 is een gietijzeren ledenketel voorgesteld en

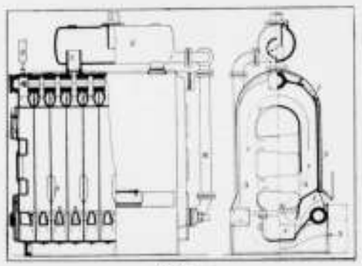


Fig. 7.



Plafond van Lusfer kristal in het Modemagazijn van Hirsch & Co. te Amsterdam.

wel met z.g.n. onderverbranding. De leden sluiten tegen elkander en worden door trekstangen bij elkaar gehouden, zooals boven in de langsdoorsnede is weergegeven. Tusschen de leden worden op deze wijze kanalen gevormd, waarin door de openingen *A* de verbrandingsgassen opstijgen, zich boven in den ketel ombuigen, om daarna te dalen door de kanalen *B* en onder de aschruimte *C* door naar het schoorsteenkanaal *D* te ontwijken.
Beurtelings bevindt zich aan elke zijde van den ketel tusschen twee leden een afvoeropening *A* met stijgkanaal of wel een omlaag voerend kanaal *B*.
De lucht treedt binnen bij *E* door de regelklep, verbonden aan den vuurregelaar.
In de langsdoorsnede van den ketel zijn de rookkanalen boven in den ketel in doorsnede zichtbaar. Door de kanalen *F* gaan de verbrandingsgassen, welke door de openingen *A* aan de linkerlangszijde van den ketel worden afgevoerd, door de kanalen F, de verbrandingsgassen, welke door de openingen *A* aan de rechterlangszijde van den ketel, in de dwarsdoorsnede van den ketel zichtbaar, worden afgevoerd.
Het rooster *R*, zichtbaar in de dwarsdoorsnede, bestaat uit gietijzeren kanalen *G* met tanden (zie langsdoorsnede) door welke kanalen het ketelwater stroomt, waardoor het rooster wordt gekoeld en de slakken zich er niet aan vast kunnen hechten.
Op den ketel bevindt zich een stoomdom *H*, waarin de stoom door de buizen *K* binnentreedt om door de afvoerleiding *L* daaruit te ontwijken. Het condenswater en het water dat de stoom uit den ketel medevoert verzamelt zich in den dom en vloeit door de leiding *M* weer in den ketel terug.
De ketel is bekleed met eene isoleerende viltlaag *N*, bedekt door plaatijzer en voorts van een manometer *O* en verdere appendages voorzien.
De rookkanalen kunnen worden gereinigd na verwijdering van de deksels *P*.

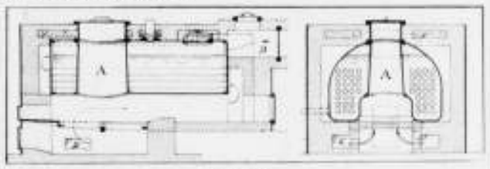


Fig. 8.

Figuur 8 stelt een smeedijzeren ketel met vulschacht, z.g.n. zadelketel voor, welke geheel ingemetseld wordt. Het vuur bevindt zich op een gewoon rooster en wordt geregeld gevoed door de brandstof, welke uit den trechter *A* geleidelijk omlaag schuift. De verbrandingsgassen gaan onder den ketel door naar achteren, en keeren dan, zich naar weerszijden ombuigend door de vlampijpen, naar voren terug, om zich daarna terzijde af te buigen en langs de beide ketelwanden naar achteren in het schoorsteenkanaal *B* te ontwijken. De luchttoevoer onder het rooster geschiedt door de kanalen *C* en de

openingen *D* in het metselwerk, welke kanalen aan de voorzijde van den ketel door kleppen, verbonden met den vuurregelaar, de benoodigde luchthoeveelheid toelaten.

Warmteafgifte der toestellen.

Welke cijfers moeten nu ten grondslag worden gelegd aan de berekening van de grootte der verwarmingstoestellen? Voor het berekenen van de afkoeling van de te verwarmen vertrekken zijn de benoodigde factoren en cijfers reeds aangegeven*) en kan dus worden vastgesteld, hoeveel warmte maximaal door de toestellen moet kunnen worden afgegeven.
Bij lagedruk-stoomverwarming kan men nu de volgende cijfers voor de warmteafgifte aannemen. Zij gelden alle per graad temperatuurverschil tusschen den stoom en de zich aan het toestel verwarmende lucht en worden per uur en per M². verwarmend oppervlak gerekend.

Soort toestel.	Warmte-eenheden per uur en per M².
Enkele horizontale pijp: tot 33 mM. uitwendig middellijn	13.—
van 33 tot 100 mM. uitwendig middellijn	12.—
boven 100 mM. uitwendig middellijn	11.5
Enkele verticale pijp: wijdte zooals boven	13.5
„ „ „	12.5
„ „ „	12.—
Pijpslang tot 1 M. hoog: pijpen tot 33 mM. uitwendig middellijn	12.5
pijpen boven 33 mM. uitwendig middellijn	11.—
Pijpslang meer dan 1 M. hoog: wijdte zooals boven	resp. 11 — 9.5
Radiator, bestaande uit 1 lid	11.5
Radiator, bestaande uit 2 tot 6 leden, minstens 20 mM. ruimte tusschen de leden	9.5 — 8.5
Radiator, bestaande uit meer dan 6 leden	8.—
Ribbenbuis, minstens 35 mM. ruimte tusschen de ribben	6.5
Ribbenkachel met ronde ribben, ruimte tusschen de ribben minstens 17 mM., 1 buis	6.—
Ribbenkachel, bestaande uit 3 tot 6 buizen, de ribben grijpen gedeeltelijk in elkaar	4.5 — 4.—
Ribbenkachel, inwendige doorsnede ovaal, ribben idem, tusschenruimte minstens 14 mM., 1 buis	7.—
Ribbenkachel, bestaande uit 3 tot 6 buizen, de ribben grijpen niet in elkaar	5.5 — 4.5
Ribbenkachel, inwendige doorsnede rond of ovaal, ribben rond of vierkant, stoomtoelaat in het midden van iedere buis, ingegoten leischotten, tusschenruimte der ribben minstens 14 mM., 1 buis	6.—
Ribbenkachel, bestaande uit 3 tot 6 buizen, de ribben grijpen niet in elkaar	4.5 — 4.—

Deze cijfers gelden alleen, wanneer de toestellen geheel vrij zijn opgesteld, dus niet ommanteld zijn, zoodat de lucht tengevolge van de natuurlijke stijgkracht langs de toestellen omhoog trekken en zich geleidelijk verspreiden kan.

Invloed der luchtsnelheid.

Wordt de lucht door mechanische kracht of op andere wijze met grooter snelheid langs de toestellen bewogen, dan neemt de warmteafgifte krachtig toe. De omvang van deze verhandeling laat niet toe in een opgave van vele cijfers te treden, doch bij wijze van voorbeeld zij hier medegedeeld, dat de warmteafgifte van een verticaal opgestelde buis 13.5 W.E. per M² V.O. bedraagt bij een luchtsnelheid van 1 M. per seconde, terwijl de afgifte 72 W.E. per M² gaat bedragen bij een snelheid van 20 M. per seconde. De bewegingsrichting van de lucht moet hierbij loodrecht op de as van de buis zijn gericht.

Oppervlakte temperatuur.

Over het algemeen kleeft aan de lagedrukstoomverwarming de dikwijls minder gewenschte eigenschap van hooge temperaturen der oppervlakken. De stoomtemperatuur is nooit lager dan 100° C. en daardoor nemen de oppervlakken der pijpen en verwarmingstoestellen een daarmede overeenkomende temperatuur aan.
In den regel zijn de verwarmingstoestellen zeer heet voor zoover er stoom genoeg toe treedt, vermindert men den stoomtoevoer, dan blijft het gedeelte het dichtst bij den afsluiter even heet, terwijl de rest nagenoeg koud wordt. Vooral bij radiatoren is dit duidelijk te bespeuren.
Er bestaat echter een middel om eene meer gelijkmatige temperatuur bij radiatoren te verkrijgen, ook wanneer de stoomtoevoer met behulp van den afsluiter wordt verminderd.
Men bereikt dit door z.gn. luchtmenging. De stoom treedt onder in den radiator toe door een buis met gaatjes (fig. 9) en stroomt in opwaartsche richting, daarbij de lucht in het toestel, die leitelijk zwaarder is, met zich mede voerende. Hierdoor ontstaat een mengsel, dat zich door het geheele toestel verspreidt en al naar dat er zich meer of minder stoom met de lucht mengt, hooger of lager in temperatuur is en eene dienovereenkomstige temperatuur aan het warmteafgevend oppervlak van den radiator mededeelt.

Waterverwarming.

Bij het systeem der open waterverwarming is de geheele installatie met water gevuld. Het in den ketel verwarmde

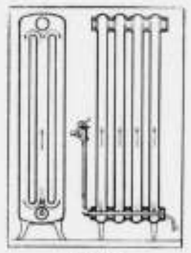


Fig. 9.

*) Zie deel I.

water stroomt door de pijpleidingen naar de verwarmingstoestellen, deelt daarin een deel van zijne warmte aan de omgeving mede en keert in afgekoelden toestand naar den ketel terug.
Het temperatuursverschil tusschen het uitgaande en terugkeerende water doet bij het gewone systeem van waterverwarming de circulatie ontstaan. De hierbij optredende krachten zijn zeer gering en men dient dan ook bij de berekening ende montage zeer zorgvuldig te werk te gaan, wil men geen onbruikbare resultaten verkrijgen.

Stuwkracht.

Om hiervan een indruk te krijgen, zullen wij nagaan hoe groot die krachten ongeveer zijn.
Bij strenge koude wordt het water gewoonlijk tot 90° C. verwarmd om in de toestellen 20 tot 30 graden af te koelen
Het soortgelijk gewicht van water van 90° C. is 0,96534, dat van water van 60° is 0,98324, d.w.z. een liter of d.M.³ water van genoemde temperaturen weegt 0,96534 resp. 0,98324 K.G.
Denken wij ons eene verticale leiding A (fig. 10) gevuld

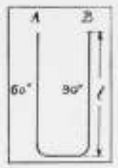


Fig. 10.

met water van 60° en een verticale leiding B gevuld met water van 90°, beide leidingen door eene horizontale buis verbonden. De drukking van het water in de eene buis zal zich dan gelijkmatig door de verbindingsbuis voortplanten, volgens de bekende natuurkundige wet en dus onder aan buis A per c.M.² bedragen 1 × 0,98324 gram en onder aan buis B 1 × 0,96534 gram, als 1 de lengte der beizen in cM. is; het drukverschil bedraagt dus 0,98324—0,96534 = 1 × 0,0179 gram.
Of per meter lengte verticale buis 100 × 0,0179 = 1,79 gram d.w.z. 0,00179 of ± 0,002 atmosfeer, aangezien een atmosfeer een druk van 1 K.G. per cM² of van 1000 gram/c.M.² uitoefent.
Ook kan het drukverschil uitgedrukt worden in m.M. waterkolom van 0° temperatuur. Dit wordt dus in het bovenstaande geval 17,9 m.M., daar een atmosfeer overeenkomt met een waterkolom van 10.000 m.M.
Aangezien de verwarmingstoestellen zich in den regel reeds bevinden in de verdieping welke onmiddellijk boven het stooklokaal is gelegen, is het hoogste verschil van ketel en verwamingstoestel niet meer dan ± 2,5 meter, zoodat er voor de circulatie van het water naar de het laagst geplaatste verwarmingstoestellen niet meer dan een drukkracht van ± 0,005 atmosfeer of 50 mM. waterkolom beschikbaar is.
Wij namen hierbij aan, dat het water van 90° op 60°, dat is 30° in de vertrekken afkoelt. Men voert echter de installaties ook wel uit met een afkoeling van 90° op 70°, dat is van 20°.
Dan wordt het drukverschil per meter verticale pijp slechts 1,25 gram per cM², of 0,00125 atmosfeer, dus per 2,5 meter slechts 0,003 atmosfeer of 30 mM. waterkolom.
Men ziet dus dat de bewegende krachten zeer gering zijn en dat alles moet worden vermeden, wat belemmerend op de circulatie kan werken.

Bij lagedruk-stoomverwarming werkt men toch altijd nog met drukkingen van minstens 0,05 tot 0,1 atmosfeer, terwijl de wrijvingsweerstanden, die de stoom langs de wanden ondervindt, veel geringer zijn, dan die voor het water.

Keuze van het temperatuurverschil.

Zooeven werd opgemerkt, dat men het temperatuurverschil tusschen het uit den ketel gaande en het daarin terugkeerende water verschillend kiezen kan. Wat kan nu aanleiding geven tot een laag temperatuurverschil, bijv. van 20° of hooger, bijv. van 30°, te besluiten? Is het temperatuurverschil gering, dan beschikt het water over weinig circulatievermogen, m.a.w., de leidingen moeten dienovereenkomstig wijd worden gekozen opdat de wrijvingsweerstanden zoo gering mogelijk zullen zijn.
Het temperatuurverschil tusschen het heen- en terugstroomende water ontstaat echter door de afkoeling in de verwamingstoestellen, m. a. w., is het temperatuurverschil gering, dan is ook de afkoeling gering, d. w. z. de gemiddelde temperatuur van het water in de verwarmingstoestellen is hoog. Treedt het water met 90° temperatuur in het verwarmingstoestel en met 70° er uit, dan is de gemiddelde temperatuur 80°, het temperatuurverschil met de omgeving, wanneer deze op 18° is verwarmd, bedraagt dus 80 — 18 = 62°.
Hoe hooger de gemiddelde temperatuur van het water in het verwarmingstoestel is, hoe geringer het verwarmend oppervlak van dit toestel kan zijn, daar het warmteafgevend vermogen nagenoeg direct evenredig aan het temperatuurverschil tusschen het warmteafgevend medium (het water) en de warmteopnemende middenstof (de lucht) kan gesteld worden.
Zal daarentegen het temperatuurverschil tusschen het in- en uittredende water grooter zijn, bijv. 30°, dan moet het water in het verwarmingstoestel meer afkoelen, d. w. z. moet dit toestel grooter zijn. Treedt het water met 90° in en met 60° uit het toestel, dan is de gemiddelde temperatuur 75° en het temperatuurverschil met de omgeving 75° — 18° = 57°.
Bij 20° temperatuurval is het temperatuurverschil met de omgeving dus $\frac{62 - 57}{57} \times 100 = \pm 9\ \%$ hooger dan bij 30° temperatuurval, m. a. w. moet het oppervlak der verwarmingstoestellen bij 30° 9 % grooter zijn dan bij 20° temperatuurval.
Echter is bij een afkoeling van 30° het circuleerend vermogen van het water door de leidingen grooter en wel $\frac{0{,}00179 - 0{,}00125}{0{,}00125} \times 100 = 43\ \%$ en behoeven dus dien overeenkomstig de leidingen minder wijd te zijn bij 30° temperatuurval dan bij 20°.
In hoeverre men dus een waterverwarming zal moeten kiezen met hoog of laag temperatuurverschil tusschen aan- en afvoer zal afhangen van de min of meer overwegende beteekenis, die toestellen en leidingnet ten opzichte van elkander hebben.
In het eene geval zal men het meeste kunnen besparen door de verwarmingstoestellen zoo min mogelijk verwarmend oppervlak te geven, in het andere door de pijpleidingen zoo nauw mogelijk te kiezen.

Warmteafgifte der toestellen.

Aan het bovenstaande zullen wij eene opgave van het warmteafgevend vermogen der waterverwarmingstoestellen laten aansluiten.

Soort Toestel.	Warmte-eenheden per uur en per M². Verschil tusschen de gemiddelde watertemperatuur en die van de toestroomende lucht: beneden 40°	40° tot 50°	50° tot 60°	60° tot 70°	70° tot 80°	boven 80°
Enkele horizontale pijp tot 33 m.M. uitwendige middellijn	10,5	11,—	11,5	12,—	12,5	12,5
„ „ „ van 33— 60 „ „ „	9,—	9,5	10,—	10,5	11,—	11,5
„ „ „ „ 66—100 „ „ „	8,5	9,5	10,—	10,5	10,5	10,5
„ „ „ „ 100—150 „ „ „	8,—	9,—	9,5	9,5	9,5	9,5
„ „ „ boven 150 „ „ „	8,—	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
Pijpslang tot 1 M. hoog. Tot 33 m.M. uitwendige middellijn	9,—	10,—	10,5	11,—	11,—	11,5
„ „ 1 M. „ Boven 33 „ „ „	7,—	8,—	8,5	9,—	9,—	9,—
Pijpslang meer dan 1 M. hoog. Tot 33 m.M. uitwendige middellijn	8,—	8,5	9,—	9,5	9,5	9,5
„ „ „ 1 M. „ Boven 33 „ „ „	6,5	7,—	7,5	8,—	8,—	8,—
Radiator, bestaande uit 1 lid	7,5	8,—	8,5	8,5	8,5	9,—
Radiator, bestaande uit 2 tot 6 leden, minstens 20 m.M. ruimte tusschen de leden	6,5 tot 6,—	7,— tot 6,5	7,5 tot 6,5	7,5 tot 7,—	7,5 tot 7,—	7,5 tot 7,—
Radiator, bestaande uit meer dan 6 leden	5,5	6,—	6,5	6,5	6,5	7,—
Ribbenhuis, minstens 35 m.M. tusschen de ribben	4,—	4,5	5,—	5,—	5,5	5,5
Ribbenkachel met ronde ribben, ruimte tusschen de ribben minstens 17 m.M. 1 buis	3,5	4,5	4,5	5,—	5,—	5,—
Idem, Idem, 3 buizen	3,—	3,5	4,—	4,—	4,—	4,—
„ „ 6 „ de ribben grijpen gedeeltelijk in elkaar.	2,5	3,—	3,—	3,5	3,5	3,5
Ribbenkachel, inwendige doorsnede ovaal, ribben idem, tusschenruimte minstens 14 m.M., 1 buis	5,—	5,5	6,—	6,5	6,5	6,5
Idem, Idem, 3 buizen	4,—	4,5	4,5	5,—	5,—	5,—
„ „ 6 „ de ribben grijpen hierbij niet in elkaar.	3,—	3,5	4,—	4,—	4,—	4,—
Ribbenkachel, inwendige doorsnede rond of ovaal, ribben rond of vierkant. Watertoelaat in het midden van iedere buis, ingegoten leischotten, tusschenruimte der ribben minstens 14 m.M., 1 buis	3,5	4,5	4,5	5,—	5,—	5,—
Idem, Idem, 3 buizen	3,—	3,5	4,—	4,—	4,—	4,—
„ „ 6 „ de ribben grijpen hierbij niet in elkaar.	2,5	3,—	3,—	3,5	3,5	3,5

Bovenstaande cijfers gelden voor een temperatuurverschil van 1° Celsius tusschen water en omgevende lucht en worden per uur en per M² verwarmend oppervlak gerekend.

(Wordt vervolgd).

INHOUD: Mededeeling der Redactie. — Het Paleis op den Dam. — Plastische Kristal-Plafonds. — Centrale Verwarming en Luchtverversching van Gebouwen. (Vervolg).

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam.
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.90 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent. Idem met bijlagen 30 cent.
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat.
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adsporantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 8. ZATERDAG 22 FEBRUARI 1913

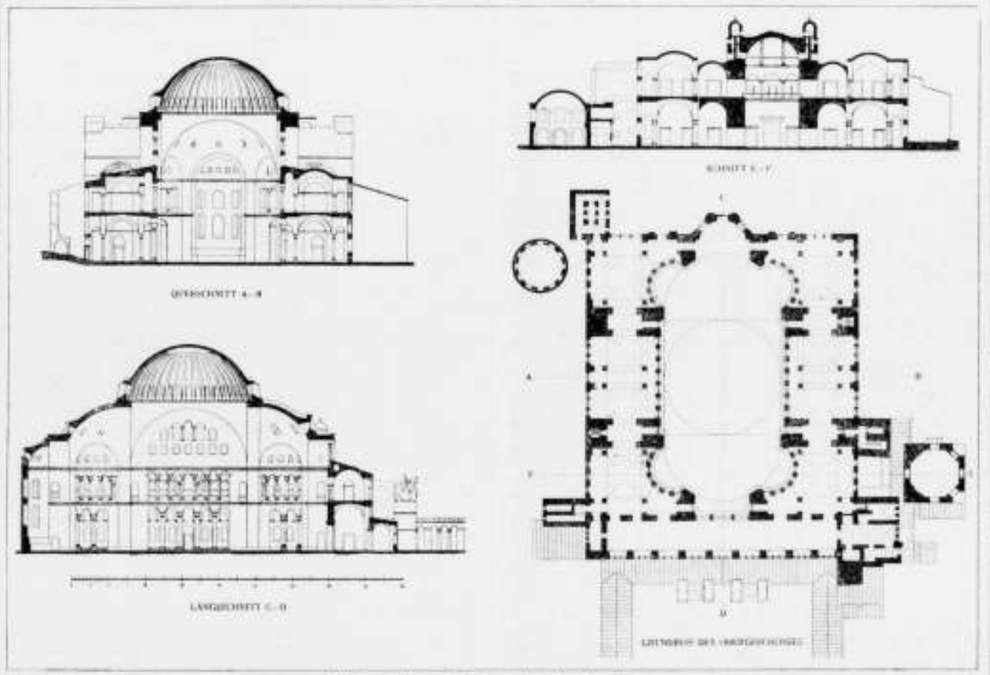
ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174-6, Amsterdam.

VERSLAG van de 1325ste LEDENVERGADERING, gehouden op Woensdag 26 Febr. 1913 in de zaal van de Nederl. Amateur-Fotografen-Vereeniging, Reguliersdwarsstraat 108—114.

Lang voor het uur van aanvang was de vriendelijke zaal der Am.-Fotogr.-Vereen. al geheel gevuld met een groote schare belangstellenden waaronder ook leden van ons Genootschap. Hoe meer het klokje van half negen naderde, hoe erastiger de situatie werd. Alle plaatsen, looppaden en gangen waren reeds bezet, en steeds bracht de gonzende electr. lift maar weer nieuwe „introducé's" voor de toegangsdeur. Ruim half negen beklom de heer Walenkamp het spreekgestoelte tot het houden zijner voordracht over: „Constantinopel, en inzonderheid de Aya Sophia". Spr. begint met een paar korte krantenbe-



Plattegronden met doorsneden der Aya Sofia.

richtjes te releveeren inzake den kortelings plaats gehad hebbenden brand in de wijk, grenzende aan de „Aya Sofia". Het gevaar is thans wel weer gekeerd, doch de straatjes met hun *houten* huizen blijven een voortdurende haard voor brandgevaar. Alvorens tot de eigenlijke bespreking der „Aya Sofia" over te gaan wil spr. zijn auditorium eerst een blik op Constantinopel doen slaan en geeft achtereenvolgens in een 25-tal prachtige lichtbeelden verschillende kijkjes in deze, den laatsten tijd zooveel aandacht vragende Turksche hoofdstad.

Alsnu volgt een zeer uitvoerige *beschrijving* van het 1500 jaar oude prachtmonument, ontleend aan K. Barth's studiewerk, nader verduidelijkt door nog eens 13 uitmuntend geslaagde lichtbeelden en gevolgd door een korte *geschiedenis* der Aya Sophia, waarna een half uurtje gepauseerd wordt.

Na de pauze wijdt spr. nog een kort woord aan *de bouwkunst der Turken* en wijst hierbij op het meestentijds onbekend zijn van de namen dier Turksche bouwmeesters. Bij hen gold: eerst het werk, dàn de bouwmeester. Bij ons is dat vaak precies het omgekeerde. Er zijn artiesten die overal hun naam inzetten en meestal is het dan juist niet op een *kunstwerk*. De Turksche bouwmeesters raakten door den glans hunner werken geheel op den achtergrond, werden daardoor totaal overheerscht.

Na dit geestdriftig gesproken woord besluit spr. zijn voordracht met het geven van een kleurplaat, van emails (ceramiek) en niet minder dan nog 51 schitterend geslaagde lichtbeelden van talrijke Moskeeën, straten, woningen gemaakt in de oude voorhoven der moskeeën, grafkapellen, en de vervallen muren, waarbij een oorspronkelijk reconstructie-ontwerp.

Net elf uur eindigde deze actueele voordracht van „A. et A.'s" voorzitter. De projectie-lantaarn werpt een „good night" op het doek ten teeken dat het uur van scheiden daar is. In de nummers 9 en 10 van ons blad zal de voordracht wellicht in extenso verschijnen, waarbij enkele afbeeldingen van de Aya Sophia. Het plan en de doorsneden zijn bij voorbaat in dit nummer opgenomen.

ADR. M.

HULDIGING VAN DEN HEER A. W. WEISSMAN.

In de Hoofdbestuursvergadering der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst van 11 Februari j.l. is de heer A. W. Weissman namens de Maatschappij, bij monde van haren Voorzitter, den heer A. Salm G.Bzn., gehuldigd als bouwkundig schrijver, wiens vruchtbare pen zoovele belangrijke opstellen, brochures en boeken over bouwkunst en aanverwante vakken heeft voortgebracht. Speciaal werd door den heer Salm de aandacht gevestigd op een van des heeren W.'s laatste geschriften: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst". Den heer Weissman werd de eerepenning (geslagen op het stempel der Maatschappij), vergezeld van een oorkonde, aangeboden. Op de penning staat gegrift: *Aan A. W. Weissman — Schrijver over Bouwkunst.*

Waar de heer Weissman ook in de kolommen van „Architectura" reeds zoo menige belangrijke mededeeling over bouwkunst deed, acht de Redactie van „Architectura" het een voorrecht, hare welgemeende gelukwenschen bij de hulde, hem door de Maatschappij gebracht, aan te bieden en houdt zij zich aanbevolen, nog menig blijk van des heeren W.'s warme belangstelling voor Orgaan en Genootschap te mogen ontvangen.

HET MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS EN ZIJNE BETEEKENIS VOOR DE ARCHITECTEN.

Van de gelegenheid mij door het artikel van den heer de Vries Lam geboden om op bovenvermeld onderwerp terug te komen, nog vóór de tweede vergadering wordt gehouden, wil ik gaarne gebruik maken. In de eerste plaats mijn dank aan genoemden heer voor de mededeeling van zijne meening. Gedachtenwisseling met anderen is onmisbaar; als het gaan kan in den ernst, waarmede de geachte opponent het onderwerp bespreekt, kan daardoor veel nut worden gesticht.

Met voldoening las ik, dat de heer de V. L. op vele punten denkt zooals ik, o.a. de noodzakelijkheid, dat het M. T. O. onder meerdere vormen moet voorkomen, — het groote aantal van categorieën, waarin de middelbare technici al naar hunne ontwikkeling kunnen worden gesplitst, de plaats der aesthetische opleiding als onderdeel van het geheel; — en eindelijk de splitsing der voorstanders in hen, die hooger, en hen, die lager technisch onderwijs genoten hebben. Dit laatste punt moge wel overwogen worden; het geeft in hooge mate licht in de vraag, waarom de meeningen zoo uiteenloopen.

Ik zal het betoog van den heer de V. L. niet op den voet volgen; dit artikel zou dan te lang worden; slechts wil ik de hoofdpunten aanstippen en wel die punten, waardoor, naar ik hoop, tusschen welgezinden het snelst principieele overeenstemming kan worden verkregen.

Mijne voordracht gold speciaal de architectenopleiding en de stelling, die ik heb opgeworpen, was deze:

„Als voorbereiding tot de middelbare technische school „(van het Utrechtsche type) is de ambachtsschool ontoe„reikend; zij schiet in zoodanige mate te kort, dat onder „bevoegden daarover geen meeningsverschil bestaat".

Hierop volgde onmiddellijk de restrictie:

„Men moet dit wèl verstaan; niet elke leerling der am„bachtsschool moet ongeschikt voor het middelbaar tech„nisch onderwijs geacht worden, maar de durchschnitts„leerling is te weinig voorbereid; ook van de ambacht„school komen gelukkig heldere koppen, maar dit neemt „niet weg, dat het voor deze valt te betreuren, dat som„mige van hun beste jaren niet hebben bijgedragen tot „hun eigenlijke vorming en het niveau van het onderwijs „daardoor wordt gedrukt".

Hiermede is dus niet gezegd, dat de durchschnittsleerling der ambachtsschool ongeschikt is voor M. T. O., maar alleen, dat voor de architectenopleiding de ambachtschool een minder gewenschte voorbereiding wordt geacht.

Ook wordt niet gezegd, dat M. T. O. alleeen op een M. T. School volgens Utrechtsch model moet worden gegeven; daarentegen, ik heb uitdrukkelijk gewezen op de wenschelijkheid van avondcursussen met veel eenvoudiger program.

Voor deze onderscheiding in twee soorten bestaan zeer geldige redenen. Men spreekt veel over de oprichting van M. T. Scholen, maar waarom is daarin zoo weinig voortgang? Omdat de kosten daarvan zeer hoog zijn. Als een gemiddeld cijfer kan men gerust rekenen, dat elke leerling per jaar *f* 1000 à *f* 1100.— kost, waarvan *f* 300 à *f* 400.— moet gedragen worden door de gemeenschap en *f* 700.— door de ouders van den leerling. Deze kosten zijn veel te hoog voor de overgroote meerderheid van het aantal jongelui, dat voor M. T. O. in aanmerking komt; vandaar, dat voor het groote aantal de centralisatie noodig is en dat loonderving zooveel mogelijk moet worden vermeden. Dit is alleen in avondcursussen, verspreid over het geheele land, te bereiken, zooals ik reeds in mijn voordracht (blz. 11, 1e kolom) aanstipte. Voor deze avondcursussen zijn in hoofdzaak de ambachtsschoolleerlingen aangewezen en voor die instellingen zou het m. i. als vanzelf spreken, dat zij als regel in verband met de ambachtsscholen werden gebracht; mits de door ons ondervonden bezwaren van onderbreking in de geleidelijke ontwikkeling der leerlingen zoo goed mogelijk werden ondervangen.

Intusschenvalt dit laatste punt buiten het kader der Amsterdamsche bespreking. Dààr gold het de voorbereiding van de architectenopleiding en nu kom ik aan een hoofdbezwaar van den heer de V. L., namelijk, dat het Utrechtsche type zich zou moeten richten naar de leerlingen en niet de leerlingen naar de school. Dit punt is van 't hoogste belang en is juist dàt, waarop ik gevoel dat wij het verst van elkaar verwijderd zijn.

Ik wil trachten de kwestie zoo helder te belichten, dat hierop overeenstemming moet worden verkregen. Als men een school sticht, is het eerste punt: wat men wil bereiken? Het antwoord op deze vraag is tweemaal geleverd: voorcerst in de Nota-Kuyper, die, als ik wel ben ingelicht, voor een groot deel het werk is van den vroeger zeer bekenden Ingenieur Koning. In deze Nota wordt de omvang van het Middelbaar Technisch Onderwijs nagenoeg op dezelfde afmetingen geschetst als te Utrecht wordt gegeven.

De tweede maal werd het antwoord gegeven door den Nederlandschen Aannemersbond. Als dat geen mannen der praktijk met open oog voor de behoeften zijn, wie dan? In de derde plaats wensch ik mijn eigen ervaring te noemen; ik heb gedurende een periode van 18 jaren met kortere of langere onderbrekingen directie over allerlei werken van burgerbouw gevoerd, en van af den tijd, dat ik opzichters van nabij leerde kennen en bemerkte, welke schat aan practische kennis, — maar door gemis aan theoretische opleiding niet tot rijpheid gebracht — onder hen wordt aangetroffen, gevoelde ik, dat de gemeenschap het best zou gediend worden door een vorm van opleiding, waarbij de practische kennis van den opzichter zou gepaard worden aan een behoorlijke theoretische ontwikkeling. Van dat oogenblik af was mijne belangstelling voor het M. T. O. levendig en heb ik op allerlei wijzen daarvan doen blijken. En dan durf ik op grond van die ervaring beweren, dat het Utrechtsche programma, *voor hen die later zelfstandig zullen optreden*, niet te hoog is.

En bovendien, op welken grond kan het worden verdedigd, dat het juist ambachtsschoolleerlingen moeten zijn, die een M. T. S. moeten bezoeken? Zeker, — ik weet, dat er sommigen zijn, die dat als vanzelf sprekend achten. Maar dan kan men evengoed vergen, dat de leerlingen der Middelbare Technische School moeten kunnen overgaan op de Technische Hoogeschool en dàt zal toch geen werkelijk bevoegde in ernst verlangen.

Mijne opinie over de ambachtsschooljongens zal menigeen niet aangenaam in de ooren geklonken hebben, maar ik kan die personen verzekeren, dat hetgeen wij met hen doormaken nog veel erger is. Als wij dan gedurende het eerste semester ongelooflijke moeite hebben gedaan, beginnen de beste te ontdooien en geleidelijk begint men eenig resultaat te zien. Maar wat het gemis aan H. B. S. of M. U. L. O. jaren aan leegte heeft teweeggebracht, kan ook door ons niet worden aangevuld en blijft een leegte het geheele verdere leven. Bovendien: zooveel inspanning kan niet op den duur gegeven worden.

Voor dat gebrek is maar één geneesmiddel, **betere vooropleiding.**

Vraagt men mij dus: zijn de jongens der ambachtsschool ongeschikt om voor architect, aannemer of hoogeren bouwkundig-ambtenaar te worden opgeleid, dan is mijne meening: neen, de practijk levert daartoe voorbeelden te over. Maar: waar we hier bij een nieuwen tak van onderwijs staan, acht ik het ten zeerste in het belang daarvan, dat de jongens niet van de lagere school naar een ambachtsschool maar naar een H. B. S. of M. U. L. O. school overgaan en het jaar ambachtsonderwijs aan de M. T. S. zelf doorloopen.

Overigens kan ik slechts naar mijne voordracht verwijzen, mogen belangstellenden zich de moeite getroosten die à tête reposée door te lezen; het heeft bij mij jaren geduurd vóór ik de daarin neergelegde overtuiging bezat.

Het middelbaar-technisch-onderwijs-vraagstuk bevat nog verschillende andere en zeer gewichtige zijden, die ik niet heb aangestipt. Laten we eerst zorgen, dat de opleiding der architekten daarvan voordeel trekke.

Utrecht, Februari 1913. VAN DE WIJNPERSSE.

DE GIPSVERZAMELING IN HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM.

Toen verleden jaar aan de orde kwam het Rijksmuseum nog rijker te maken met den z.g. Drucker-uitbouw, welke dan ook spoedig zal verschijnen als een waardig uitgroeisel der steeds uitbottende kracht van dit gebouw, werd naar aanleiding van het toenemende gebrek aan ruimte, de vraag gedaan of het niet wenschelijk was een schifting te houden in de collecties en een gedeelte hiervan in een depot onder te brengen.

Ging het toen meer speciaal over de schilderijen-afdeeling, waar het gebrek aan ruimte direct in het oog viel, het zelfde zou van andere afdeelingen gezegd kunnen worden o.m. de gipsverzameling. Nu is voorzeker een gipscollectie geen museum van directe kunstschatten; maar toch kan ze een groote waarde hebben zoowel voor hen die belang stellen in kunst, als voor diegenen welke kunst bestudeeren hetzij uit wetenschappelijk oogpunt of als zelfscheppend kunstenaar dieper in willen gaan op werken van groote voorgangers.

Wil een dergelijke verzameling tot haar recht komen, dan zal zij wetenschappelijk geordend moeten zijn, wat tevens in zich houdt dat zij een zoo volledig mogelijk overzicht moet geven van de opeenvolgende groote kunsttijdperken. Om het eerste naar behooren uit te voeren, moet men over ruimte kunnen beschikken, terwijl voor het tweede geldmiddelen noodig zijn. Juist hierin ligt de moeilijkheid voor een directie, wanneer noch het één, noch het ander aanwezig is.

Gaat men toch na hoe verschillende stukken behoorende tot één en dezelfde periode, bij gebrek aan ruimte verspreid opgesteld zijn en hoe telkens gevoeld wordt het ontbreken van groote schakels, die zoo dringend noodig zijn, dan zal het heusch geen luxe genoemd mogen worden, wanneer het budget de eerstvolgende malen hiervoor wat verhoogd wordt. Zoo is de gansche kunst van het Oude Oosten vertegenwoordigd door één stuk (Egyptisch) dat staat te midden der Grieksche en Romeinsche collectie, welke laatste op de weinige vierkante meters hiervoor beschikbaar, geen plaats meer biedt voor de Venus van Milo en de Minerva van Velletri die nu aan

den oostelijken wand zijn opgesteld ter weerszijden van het laat 19e eeuwsche ruiterbeeld, dat meer groot dan grootsch is te noemen.
Dan volgen de Italianen der 15e en 16e eeuw met een paar verkleinde reproducties van Michel Angelo's figuren der Medicikapel. Wie de oorspronkelijke maker hiervan was, is mij onbekend, maar zeker iemand wiens begrip niet verder strekte dan het bezien van de figuren en aan wien de hevige beroering van het geheel voorbij ging, anders is het toch moeilijk denkbaar dat men een dergelijke schepping van den grootsten der 16e eeuw zoo kon verkrachten wat betreft de machtige lijn der sarkophaag.
Het schaadt dan ook niet dat men de groepen in tegengestelde richting heeft opgesteld. Jammer dat ook hier geen plaats meer was voor de goede reproducties van Michel Angelo's Madonna van Brugge en de twee slaven. Kon de eerste nog in het gipsmuseum geplaatst worden, de titanen-gestalten moesten boven, in een der minder goed verlichte hoeken van de groote gallerij opgesteld worden.
Vervolgens is de Italiaansche figurale sculptuur nog boven op een kast vertegenwoordigd door eenige busjes n.l. een Donatello, een Laurana en een 17e eeuwsch werk.
Ook ontbrak de ruimte voor het prachtige relief van Luca della Robbia dat bij de madonna van Brugge moest geplaatst worden. Jammer dat groote 15e eeuwsche meesters als: Quercia, Ghibertie, Verrocchio, Settignano, om van de vroege 13e en 14e eeuwsche Pisaneezen niet te spreken, met geen enkel voorbeeld vertegenwoordigd zijn.
Houdon en Verhuist completeeren vervolgens de reeks aan de zuidzijde. Helaas de Fransche school is wel sober bedeeld want deze Houdon moet den schakel vormen tusschen een paar reliefs van Gonjon en het dooden-masker van Napoleon.
De Hollandsche school demonstreert zich door een reeks van grafmonumenten en hoewel niet geheel systematisch opgesteld, geeft deze groep toch een overzicht van die kunst.
Komen we aan de noordzijde, daar waar de middeleeuwsche kunst bijeengebracht is. Ook hier heeft men bij gebrek aan ruimte nog niet een bepaald overzicht en zou men zoo gaarne enkele groote werken ter vergelijking wenschen b.v. Chartres, Freiberg, Bamberg, Straatsburg, Rheims e.a. Wilt men toch de Nederlandsche kunst bestudeeren, dan zullen enkele hoofdwerken van buitenlandsche scholen aanwezig moeten zijn, om te zien hoe deze in meerdere of mindere mate reageerden op onze kunst. Was tot hiertoe in het bovenstaande meer sprake van figurale sculptuur, hetzelfde geldt voor de architectonische fragmenten. Na het geheel ontbreken van de Oud-Oostersche kunst opent zich de rij met een weinig Grieksch en Romeinsch, waarna de Christelijke kunst beter vertegenwoordigd is. Hier zou men vermoedelijk wat meer ruimte kunnen verkrijgen door verschillende stukken waarvan de origineelen sterk vergaan zijn of wier onderlinge gelijkwaardigheid zeer groot is, voorloopig in een depot onder te brengen.
Wat de renaissance-voorbeelden aangaat is ook bij gebrek aan plaats de Hollandsche kunst niet tot één doorloopende reeks opgesteld kunnen worden en heeft men Duitsch, Italiaansch en Spaansch hier tusschen moeten plaatsen.
De Fransche 16e en 17eeeuwsche architectonische kunst moest eveneens bij gebrek aan ruimte tegen verschillende vitrines gehangen worden, terwijl de 18e eeuwsche kunst van dat land, hoewel bijeen gegroepeerd, te weinig plaats heeft om voldoende overzichtelijk te zijn.
Vol en nog eens vol is het gipsmuseum; maar ook de renaissance-groepen zouden wellicht nog wat ontlast kunnen worden, door gelijkwaardige paneelen enz. voorloopig op te bergen en alleen de meest expressieve typen tentoon te stellen. Vooral 19e eeuwsche werken, wanneer ze toch navolgingen zijn van vorige tijden, zouden voorloopig verwijderd kunnen worden.
Een gipsmuseum kan werkelijk groote waarde hebben; de meeste landen erkennen dit door voorbeelden. Ook Nederland heeft door het oprichten van een gipsmuseum de belangrijkheid hiervan ingezien; maar dan zullen er ook voldoende middelen moeten zijn, die een directie in staat stellen eene verzameling op te stellen en aan te vullen zooals zij dat wenscht. Het is niet een kritiek op 't werk der directie, integendeel, ik geloof dat zij doet wat in haar vermogen ligt; maar het is slechts dat ik de algemeene vraag stel of het mogelijk is een uitbreiding dezer collectie te verkrijgen zoowel van voorwerpen als ruimte, opdat alles meer tot zijn recht kome en behalve aan een ieder die belang stelt in de kunst, ook aan de kunstenaars zelven het werk der groote voorgangers in organische ontwikkeling toont. Deze laatste toch, de beeldende kunstenaars, behooren nu eenmaal niet tot die menschen welke in hun jeugd veel kunnen reizen om meesterwerken in natura te zien en zoo kan dus ook een gipsmuseum een groot opvoedend element zijn, dat met geringe kosten veel nut kan hebben. ASYMPTOOT.

Xe INTERNATIONAAL WONINGCONGRES, 's-GRAVENHAGE (SCHEVENINGEN), SEPT. 1913.

Het Programma der Vraagpunten is thans verschenen en bevat de navolgende vragen:

I. VERBETERING VAN WONINGTOESTANDEN OP HET PLATTELAND.

Gevraagd wordt een overzicht van wat in Uw land ter verbetering van de woningtoestanden op het platteland is verricht, met vermelding van de betreffende wettelijke bepalingen. Verder eene beoordeeling der tot dusverre gebezigde middelen, op grond der ervaring, en eene aanwijzing van de aanvullingen of veranderingen, die in de wetgeving of praktijk mochten noodig zijn.
In het oog te houden is de onderscheiding tusschen woningen, die:
a. eigendom zijn der bewoners;
b. verstrekt worden door werkgevers;
c. verhuurd worden door anderen dan werkgevers.
Ook is te letten op de behoefte, die in sommige gevallen bestaat aan land voor akker- of tuinbouw nabij de woning.
Bijzonder onderzoek verdient de vraag van credietverstrekking aan den eigenaarbewoner voor verbetering of herbouw.
Verzocht wordt, *vooral feiten en statistische gegevens mede te deelen* en de conclusies in enkele korte stellingen samen te vatten.

II. VERBETERING EN OPRUIMING VAN KROTTEN.

Hoe wordt in Uw land gehandeld met betrekking tot:
a. de verbetering van krotten;
b. de krotten, welke niet verbeterd kunnen worden (onteigening, onbewoonbaarverklaring)?
Hierbij is in het bijzonder te letten op:
c. onteigening *par zône* van ongezonde buurten.
Welke maatregelen worden in de verschillende gevallen genomen met betrekking tot:
a. de eigenaars (voorschotten in geval van verbetering,

schadevergoeding in geval van onteigening en onbewoonbaarverklaring);
b. de bewoners (woningvoorziening, al of niet gepaard gaande met geldelijke hulp der gemeente)?
Indien voor de bewoners gebouwd is door of met steun van de gemeente, zijn zij dan gehuisvest nabij hun vroegere woonplaats? Hoe zijn de huren bepaald? Zijn de woningen duurzaam ten goede gekomen aan hen, voor wie zij bestemd waren?
Indien niet voor hen gebouwd is, waarom is dit niet geschied? Is langs indirecten weg (door „opschuiving", al of niet gepaard gaande met geldelijke hulp der gemeente) gezorgd, dat woningen voor hen beschikbaar kwamen?
Of meende men, dat bijzondere voorziening onnoodig was? Zoo ja, waarom, en is die meening juist gebleken?
Stelt de wet aan de gemeente dwingende voorschriften ten opzichte van de boven aangeduide maatregelen? Zoo ja, welke?
Wordt van overheidswege in de kosten van de bovenaangeduide maatregelen bijgedragen?
Wat is te leeren uit de ervaring, in Uw land opgedaan?
Verzocht wordt, *vooral feiten en statistische gegevens mede te deelen* en de conclusies in enkele korte stellingen samen te vatten.

III. OVERBEVOLKING VAN WONINGEN.

Wat verstaat men in Uw land onder overbevolkte woningen? Is eene definitie van overbevolking opgenomen in de wet of in plaatselijke verordeningen?
Welke verbodsbepalingen tegen overbevolking van woningen bestaan in Uw land? Door welke autoriteit zijn zij vastgesteld?
Welke middelen worden aangewend ter handhaving van die verbodsbepalingen en met welke uitkomsten? Indien geene middelen worden aangewend, waarom geschiedt dit niet?
Is, als gevolg van de toepassing der voorschriften tegen overbevolking, bijzondere zorg voor de huisvesting van groote gezinnen noodig gebleken? Waarin heeft die zorg bestaan?
Hoe is, op grond der ervaring, de wetgeving en praktijk van Uw land te beoordeelen?
Verzocht wordt, *vooral feiten en statistische gegevens mede te deelen* en de conclusies in enkele korte stellingen samen te vatten.

IV. WETTELIJKE REGELING DER STADSUITBREIDING.

Zijn in Uw land de gemeenten bevoegd, door het vaststellen van uitbreidingsplannen de wijze van aanleg der nieuwe wijken te regelen?
Zijn de gemeenten verplicht tot het vaststellen van uitbreidingsplannen? Zoo ja, voor welke gevallen geldt die verplichting en door welke middelen verzekert de wet hare nakoming?
Wat wordt bij het uitbreidingsplan geregeld?
Door welke middelen kan de gemeente voorkomen dat de aanleg geschiedt in afwijking van het uitbreidingsplan?
Wat kan de gemeente doen om te bevorderen, dat de grond in exploitatie komt? (onteigening, ruilverkaveling.)
Heeft de grondeigenaar het recht tot exploitatie, mits hij zich houdt aan het uitbreidingsplan? Heeft hij het recht, een uitbreidingsplan voor zijn grond te verkrijgen, waar dat nog niet bestaat? Zoo ja, hoe is een en ander geregeld?
Stelt de wet regelen omtrent de exploitatie van bouwgrond, die eigendom is der gemeente?
Hoe is, op grond der ervaring, de wetgeving en praktijk van Uw land te beoordeelen?
Verzocht wordt, *vooral feiten en statistische gegevens mede te deelen* en de conclusies in enkele korte stellingen samen te vatten.

V. DE ONTWIKKELING OP WONINGGEBIED GEDURENDE DE LAATSTE JAREN.

Gevraagd wordt een samenvattend overzicht van de ontwikkeling op woninggebied, die in Uw land in de laatste jaren heeft plaats gevonden, in aansluiting aan het overzicht, dat voor het vorige Internationaal Woningcongres is gegeven.
Dit overzicht moet vermelden vooreerst de maatregelen, die door wetgeving en administratie op woninggebied zijn getroffen en verder hetgeen geschied is met betrekking tot woningbouw, ondernomen in het algemeen belang. In het bijzonder wordt gevraagd om mededeeling der ervaring, verkregen met den bouw en de exploitatie van woningen door gemeenten en andere openbare lichamen.
Verzocht wordt, *vooral feiten en statistische gegevens mede te deelen.*

VOUS AURIEZ DÛ PRÉCISER, Mr. LE MAIRE...!

La ville de Fontainebleau désire un architecte, et le Maire a fait publier dans une revue technique la note suivante:
„La ville de Fontainebleau demande un architecte sachant bien dessiner. A mérite égal, on donnera la préférence à un candidat connaissant la musique".
Quelle musique? — Le violon, le piano ou le trombone à coulisse? . . . .

(L'architecture et la construction dans le Nord).

HET NIEUWE CLUBGEBOUW VAN „DE HOOP".

Het bestuurs voorstel om te besluiten tot den bouw van een nieuw clubgebouw aan den Amstel, volgens de plannen van den Architect J. M. van der Mey en tot het event. sluiten eener geldleening ad. f 140.000 werd op de Dinsdag j.l. gehouden vergadering bij monde van den Voorzitter toegelicht, terwijl de diverse teekeningen en zelfs een verkleind model van het nieuwe clubgebouw (maquette) aan de vergadering werden getoond. Deze plannen konden de volkomen goedkeuring der vergadering verwerven, zoodat tot den bouw, behoudens goedkeuring door de betreffende autoriteiten besloten werd.

PRIJSVRAAG BETREFFENDE HET TEEKENEN VAN EEN HOOFD VOOR HET BOUWKUNDIG BIJBLAD TOT HET ALGEMEEN NEDERLANDSCH ADVERTENTIEBLAD.

Ingekomen vragen, met het antwoord der Jury.

I. Is met het teekenen op de dubbele grootte bedoeld twee maal de hoogte en twee maal de breedte of twee maal de oppervlakte?

Antwoord: Bedoeld is twee maal de lengte en twee maal de hoogte.

II. Is het ook geoorloofd eene teekening (zelf ontworpen) in druk te maken en het gedrukte exemplaar in te zenden, of moet deze beslist met inkt geteekend ingezonden worden?
Zoo ja, mag, als het ontwerp geteekend ingezonden moet worden, ook gebruik gemaakt worden van gedrukte klassieke ornamentjes? Of moet beslist alles pentekening zijn?

Antwoord: Het ontwerp moet geheel geteekend zijn.



Hoofdgevel van het Nederlandsch Paviljoen op de Wereldtentoonstelling te Gent 1913.

DE WERELDTENTOONSTELLING TE GENT IN 1913.

Reeds binnen drie jaren na de groote Internationale Tentoonstelling te Brussel hebben de Belgen voor hun land wederom een Internationale weten te organiseeren die de eerste in omvang en wellicht ook in beteekenis zal overtreffen. 't Is het oude Vlaanderensche Gent, dat deze zal herbergen.

De hierbij geplaatste situatie geeft een levendig beeld van de over een oppervlakte van 120 H.A. verspreide organisatie, waarop onderscheiden zijn: het Nederlandsch Paviljoen en de Nederlandsche Afdeeling der Machinegalerij.

't Spreekt vanzelf dat dit paviljoen de Nederlandsche belangstelling heeft; vandaar de afbeelding van den hoofdgevel hierbij. Het werd ontworpen door den Architect der Tentoonstelling, den Gentschen Hoogleeraar aan de Kon. Academie van Schoone Kunsten, Oscar van de Voorden wordt uitgevoerd voor rekening van het Belgisch Comité, dat het aan de Nederlandsche Commissie zal aanbieden; terwijl de verzorging van het interieur in handen is gelegd van het Architectenbureau A. Jacot te Amsterdam. Dit interieur wordt, naar men ons meedeelde, zeer mooi, Zuid-West-Aziatisch, dus hipermodern en zal zonder eenigen twijfel opgeld doen; een lintje minstens.

Het exterieur is, naar men zich verzekerd houdt, samengesteld uit de opmetingen uit „Oude Bestaande Gebouwen" van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zorgvuldig door den Bouwmeester aan elkaar gepast. Het sluit precies op den plattegrond van de groote expositiehal, die hier noodig is — is dus even logisch en rationeel als fraai en geeft bovendien een treffend beeld van de Noord-Nederlandsche Bouwkunst; — allhans volgens officieel inzicht; getuige Brussel, Roubaix, Berlijn, ...

Het spijt ons nadrukkelijk te moeten verklaren dat wij, jongere Noord-Nederlanders, volstrekt niet bevredigd zijn door dergelijke officieele bouwkunstopvattingen in onzen tijd; dat wij onze thans heerschende begrippen geenszins gerepresenteerd zien in deze van autoritaire zijde gepousseerde kunst-uitingen en er de voorkeur aan zouden geven te exposeeren in een gebouw dat het resultaat mag heeten der evolutie van de laatste 25 jaren.

R.

PRIJSVRAAG VAN DEN BOND VAN MEUBELFABRIKANTEN.

Op een prijsvraag, uitgeschreven door dezen Bond, zijn twee ontwerpen ingekomen. De jury, bestaande uit de heeren A. le Comte, prof. K. Sluyterman, R. A. van de Pavert, G. A. M. Rijken en J. A. Pool, heeft tot bekroning met den 1en prijs voorgedragen het ontwerp „Oudewater", hetwelk bleek te zijn van den heer J. A. Muntendam en stelde voor, aan het andere onderwerp een tegemoetkoming (vergoeding) te geven.

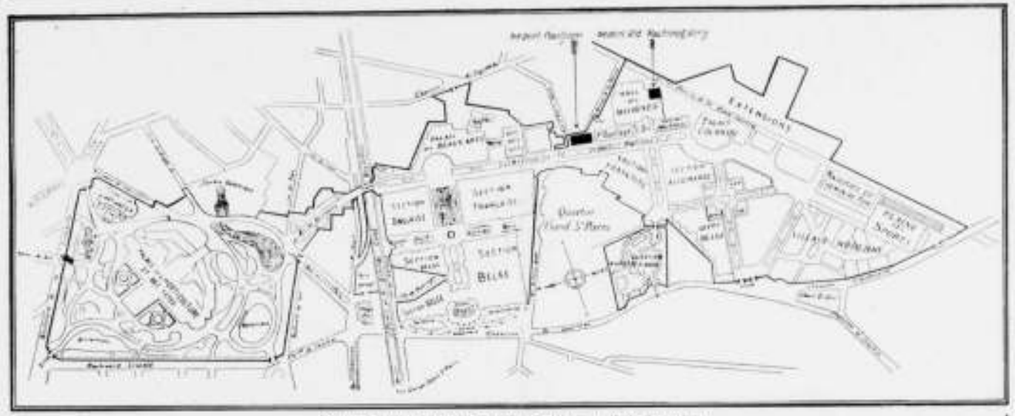
De Bond van Meubelfabrikanten vereenigde zich hiermede.

VAN ALLERLEI AARD.

SCHOUWBURG IN DEN HAAG.

Het hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft zich met een adres tot den Gemeenteraad gericht, met het verzoek om den nieuwen Gemeentelijken Schouwburg te plaatsen op het voormalig Park Zorgvliet, gelijk omschreven is in het voorstel van de heeren Jurriaan Kok c.s.) onder afwijzing van plannen die beoogen, hetzij de heropening van den brandgevaarlijken en geheel onveiligen schouwburg aan het Voorhout, hetzij de oprichting van een nieuwen schouwburg daar ter plaatse.

Adressant wijst er op dat bij den bouw van een schouwburg op Zorgvliet aan alle eischen van verkeer en bouwkunde ten volle kan worden voldaan, terwijl de hoofdreden van het verzoek gelegen is in het feit, dat door zulk een beslissing een nieuw centrum van den Haag zal ontstaan, gelijk het geval is geweest te Amsterdam, waar zich na de plaatsing van Rijksmuseum en Concertgebouw het Museumkwartier heeft ontwikkeld.



Situatie van de Wereldtentoonstelling te Gent in 1913.

BERICHT.

Tentoonstelling van Vroeg-Engelsche Fotografie'kunst in het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem.

In het afgeloopen jaar werd er eene Vereeniging gevormd voor het tot stand brengen eener keuzeverzameling fotografische werken, die aanspraak maakt op artistieke uiting, en een beeld geeft van den oorsprong der fotografie tot in latere tijden, waarvoor in het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem eene bijzondere afdeeling zal worden ingericht. Deze vereeniging is thans hare werkkring begonnen met eene verzameling fotografieën uit de vereenigde Koninkrijken bijeen te brengen en in genoemd Museum te exposeeren, waaruit, zoodra de middelen het veroorloven eene keuze zal worden gedaan, teneinde den grondslag voor bovengenoemde verzameling te vormen.

De Engelsche fotografen hebben het eerst de artistieke werkwijze in zwang gebracht en begrepen, dat er van de fotografie iets anders moet worden verlangd dan eene mechanische reproductie en het is daarom, dat het Comité dat de samenstelling der verzameling op zich heeft genomen het allereerst bovengenoemde verzameling bijeenbracht.

Onder de tentoongestelde werken bevinden zich portretten van D. O. Hill uit Glasgow — 1848 —, landschappen van M. P. Robison — 1859–1891 —, J. Craig-Annan met landschappen en portretten, terwijl Rudolph Dührkoop te Berlijn reeds een portretstudie aan de verzameling ten geschenke heeft aangeboden.

De Vereeniging stelt zich voor het noodige kapitaal door giften en jaarlijksche bijdragen, als ook door geschenken van vakgenooten en belangstellenden bijeen te brengen en zij hoopt, dat zij gesteund door velen, het voorgestelde doel zal bereiken.

MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID HAARLEM.

De Directeur van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem werd onlangs door de welwillende medewerking van eenige vrienden van genoemd Museum in de gelegenheid gesteld een belangrijke verzameling op het gebied der Indische batikkunst aan te koopen, welke over de batikafdeeling eene aanzienlijke aanwinst kan worden genoemd.

De verzameling omvat zes docken met 187 verschillende patronen, welke in den kraton van Soerakarta vervaardigd en volgens de voornaamste groepen van motieven, bij het batikken toegepast stelselmatig geordend werden. Deze docken werden onder leiding en met medewerking van de Prinselijke echtgenoote van Pangeran Koesoema Dinegrat bewerkt en op de meest zorgvuldige wijze uitgevoerd. Het zijn vooral vorstelijke patronen, terwijl bij elk de naam in het Javaansch is aangegeven.

Het is zeer te betreuren, dat het Museum van Kunstnijverheid op het oogenblik over zoo weinig plaats kan beschikken: de afdeeling textielen, die in den laatsten tijd aanzienlijk werd uitgebreid, kan niet worden tentoongesteld, en moet in kasten en kisten worden opgeborgen. Ook voor andere afdeelingen is het in het belang eener betere organisatie meer dan wenschelijk, dat genoemd Museum weldra over meer ruimte zal kunnen beschikken.

VERORDENING TOT HET WEREN VAN INBREUKEN OP NATUURSCHOON.

Gedeputeerde Staten van Zeeland hebben een verordening tot het weren van inbreuken op natuurschoon voor de provincie Z.-H. vastgesteld. Het is thans den eigenaren of verbruikers van eenig onroerend goed verboden, dit op eenigerlei wijze voor reclame te gebruiken. Het verbod is niet van toepassing in zooverre het geldt reclame voor zaken, welke worden vervaardigd of verhandeld, of voor bedrijven, welke worden uitgeoefend op of in het onroerend goed, wanneer het geldt in de bebouwde kom eener gemeente, wanneer Ged. Staten vrijstelling van het verbod verleenden en tot 1 Januari 1914, wanneer het een reclame geldt, waarvan blijkt, dat zij op het tijdstip van de inwerking-treding der verordening aanwezig was.

Vrijstelling van het verbod kan alleen worden verleend, wanneer naar het oordeel van Ged. Staten de schoonheid van het omliggende landschap door de reclame niet wordt geschaad.

Op een en ander is eene boete van hoogstens f 75 voor overtreding gesteld.

Ged. Staten zijn bevoegd, wat in strijd is met deze verordening te doen wegnemen, wat niet eerder geschiedt, dan ten minste acht dagen nadat de belanghebbende schriftelijk is gewaarschuwd. Met het toezicht en de zorg voor de naleving der verordening zijn o.a. belast de ambtenaren van den provincialen waterstaat en de arbeiders in vasten dienst der provincie op de provinciale wegen. Zij hebben daartoe tusschen zonsopgang en zonsondergang het recht van vrijen toegang tot alle gronden en gebouwen, woningen uitgezonderd.

TENTOONSTELLING „DE VROUW 1813—1913".

Het programma der tentoonstelling van kunstwerken door Nederlandsche kunstenaressen die gehouden zal worden op het terrein der tentoonstelling „De Vrouw 1813–1913", op Meerhuizen aan den Amstelrijk te Amsterdam in daartoe apart te bouwen en in te richten zalen, is verschenen.

De tentoonstelling zal omvatten: schilderkunst, aquarelleerkunst, teekenkunst, graphische kunst en beeldhouwkunst.

De sub-commissie voor beeldende kunst bestaat uit de dames: Thérèse van Duyl-Schwartze, presidente; J. A. Schreve-Hueman, vice-presidente; Agneta Gijswijt, penningmeesteresse; H. W. J. Schaap-Van der Pek, secretaresse; Lizzy Assingh, Suze Boeschop-Robertson, Nelly Badenhoms, Jacoba van Heemskerck, C. Mesdag-v. Calcar, Georgine Schwartze, Marie Wandscheer.

UITBOUW RIJKSMUSEUM.

De Commissie van Rapporteurs over de begrooting voor Binnenlandsche Zaken kan blijkens haar eindverslag geen instemming betuigen met den door den Minister gevolgden weg: n.l. het uittrekken bij de Memorie van Antwoord van een eerstен termijn (groot f 60.000) van een totale uitgaaf van f 138.000 voor een uitbouw bij het Rijksmuseum, ten behoeve van te verwachten nieuwe geschenken van den heer en mevrouw Drucker.

De commissie, vooropstellende dat men algemeen hoogst erkentelijk is jegens het echtpaar Drucker ter zake van zijn groote mildheid

jegens het Rijksmuseum, meent dat het de voorkeur had verdiend een afzonderlijk wetsontwerp aan te bieden, zoodat dit in de afdeelingen onderzocht had kunnen worden.
De commissie verzocht den Minister alsnog de ontwerpen voor den bouw en een situatieplan ter inzage over te leggen, alsmede mededeeling te doen van de bezwaren, welke door den architect der Rijksmuseum-gebouwen zijn geopperd en van hunne wederlegging.
Voorts zou de commissie op prijs stellen te vernemen, of ten opzichte van de nieuwe schenking hereids eene overeenkomst met den heer en mevrouw Drucker is gesloten en welke de voorwaarden zijn, waaronder deze schenking werd aanvaard.

HET LEIDSCHE PLEIN.

Men is met het afbreken van het tijdelijke gebouw van Hirsch en Co. op het thans gedempte gedeelte van de Lijnbaansgracht bijkans gereed. Overeenkomstig het destijds door den Raad genomen besluit zal op deze plaats een plantsoen worden aangelegd met een fontein in het midden. Hoe deze er uit zal zien; wij weten het niet. Er is destijds wel een ontwerp geweest, maar een van de leden van het Dagelijksch Bestuur vond het, volgens de bladen, „te mooi", en wilde liever een eenvoudiger kom, iets in denzelfden trant als op het Frederiksplein. Wellicht dan ook met taxus-haagjes er om heen. Een voorstel van B. en W. tot aanleg van het plantsoen met de fontein, en tot asphaltceering van het stadsgedeelte tusschen Leidscheplein en Weteringschans, is spoedig te verwachten, zoodat men hoopt nog dezen zomer met een en ander gereed te zijn.

Te Wassenaar wordt thans voor de tweede maal, door middel eener houteonstructie, een modelvilla opgericht. Voor een harmonische invoeging van het bouwwerk in de omgeving schijnt men daar wel wat over te hebben.
Van een dergelijk geval uit Sassenheim, werd in verband met de Duinbebouwing reeds in Architectura melding gemaakt. A. J. P.

WEEKBLADEN EN TIJDSCHRIFTEN.

DEUTSCHE BAUZEITUNG No. 12. Zirkus Stosch-Sarrasani in Dresden. — Die Ausstellung des Werkes von Paul Wallot in der Akademie der Künste in Berlin. Der Entwurf eines preussischen Wohnungsgesetzes.
DEUTSCHE BAUZEITUNG No. 13. Das Deutsche Opernhaus zu Charlottenburg. Der Entwurf eines preussischen Wohnungsgesetzes. — Das osterreichische Baurecht.
BOUWKUNDIG WEEKBLAD No. 7. Red. Geil. Waar staan wij, door Herm. Mathesius, slot. — Prijsvraag Tech. Hoogeschool. — Moni Arnhem, voordracht van den heer Jansen. — Heemschut, door A. W. Weissman. — Bouwkunstbespreekingen in de dagbladen.
DE BOUWWERELD No. 7. Kantoorgebouw en woningen der Pet. raf. Orion te Ploesti (Roemenie) aut. Ph. Warners Jr. — Rotterdam's stadsschoon. — Bodemafslaitingen, door C. V. — Heemschut.
DE OPMERKER No. 7. Antiquarisme. — Voordrachten in de Rotterdamsche Academie. — Haagsche schouwburgvraagstuk.
DE INGENIEUR No. 7. Red. Geil o.a. Overspanning door tenonnantie, door Dr. P. M. Verhoeckx. — De autopersgaslamp, systeem H. Liedke, door A. Vosmaer.
TECHNISCH WEEKBLAD No. 7. o.a. Pensioneering van Gemeente ambtenaren en van hunne weduwen en weezen. — X Intern. Woningcongres te 's Gravenhage. — Iets over de berekening van vlocijzeren kolommen.
BUILDING NEWS, No. 14. Modelling and its use to the architect. — Building By-laws and Regulations, as affecting the Housing of the Working Classes. — Leadless Paints. — The new buildings for Bristol University. — The Virgin, Infant Christ, and St. John. — The architectural association. — London County Council. — The architectural association sketch-book. — Some Urban Housing Problems. — Increment duty and builders' profits. — Obituary. — Currente Calamo. — The „alanap".
KLEI, No. 4. De buiten der Berlijnsche ambtenaren-Bouwvereeniging. — Bakstcen en Beton III slot. — Alg. regelen omtrent den bouw en de inrichting van schoollokalen voor Openbaar Lager Onderwijs. Idem Bijzonder Lager Onderwijs. — Wereldtentoonstelling te Gent. — Programma's van de Nat. Bouwk. Studieprijsvraag.

HUIS OUD EN NIEUW, No. 1. Het huis Loubert van Meerten te Delft, door Joh. Prins. — Toelichting bij de platen. — In memoriam, door Notto Socroto.
L'EMULATION, No. 1. Declaration de M. Eugène Dhuicque. — Réorganisation des Cours d'architecture à l'Academie Royale des Beaux Arts et l'Ecole des Arts décoratifs de Bruxelles. — Nos planches.
THE BRICKBUILDER. No. 1. Church of Panhagia Paregoritissa, Arta (Epirus, Greece). — Court House planning I. — House of unusual architectural merit. — Group-plans, recent american, IV. — Measured drawings. Italian series. — Nantucket Pilgrimage. — North American building, Chicoga.
DEUTSCHE BAUZEITUNG, No. 14. Zirkus Stosch-Sarrasani in Dresden. — Zur Frage der Errichtung eines neuen königlichen Opernhauses in Berlin. — Deutsche Bautechniker im Auslande.
DEUTSCHE BAUZEITUNG No. 15. Neubau des Realgymnasiums in Berlin.-Schmarrendorf. — Zirkus Stosch-Sarrasani in Dresden. — Schiffshebewerk mit Sietenschwimmern und verstellbaren Riegeln.
BUILDING NEWS, No. 3033. Measuring Sloping roof-lines on plan. — Old English building constructions XX. — New German Gymkhana, marine lines Bombay. — The insurance of ecclesiastical Buildings The „Master-builder" of St. Paul's. — Greek Sculpture in relation to Contemporary Art.
BAU-RUNDSCHAU, No. 8. Die Turbinenfabrikhalle der A. E. G. Berlin. — De Aesthetik der Eisenbauten. — Der Neubau der kahlarten Eisengiesserei und Maschinenfabrik in Stade. — 2 Abb. aus München u. seine Bauten.
BERLINER ARCHITECTUR WELT, No. 11. Das franzosische Warenhaus im Gegensatz zum Deutschen.
DER STAEDTEBAU, No. 2. Der Königsplatz und das Opernhaus. — Vom Städtebau auf der Städteausstellung in Düsseldorf 1912. Von den Beziehungen öffentlicher Gebäude zum modernen Stadtbilde.
L'ARCHITECTURE ET LA CONSTRUCTION DANS LE NORD No. 2. Lettre de Douai — Tracé et embellisement des villes. — A propos de la beauté des villes.
THE ARCITECTURAL REVIEW, February 1913. Leycester Hospital, Warwick. — Ilord manor and its garden, II. — Mediaeval Sculpture at South-Kensington. — The arts and crafts exhibition society Stohe Edith and its painted decorations. Some Oxford, details, II. — Sanatoria for the community.

PRIJSVRAGEN.

I. Prijsvraag voor een Reclamebiljet, tevens geschikt voor Prentbriefkaart en Sluitzegel, uitgeschreven door de Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer te 's-Gravenhage, Scheveningen en Omstreken. Inlevering franco aan het Bureau Plaats 12, Den Haag. Programma in No. 49.
II. GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN.
Ontwerp van een watertoren. — Inzending 15 Maart 1913.
Programma in No. 41.
Ontwerp voor een Omslag van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement.
Ontwerp voor eene Kwitantie, tevens bewijs van Lidmaatschap.
Programma in No. 5.
III. Prijsvraag Tentoonstelling „Huis en Tuin".
Ontwerp eener dorpsschool met onderwijzerswoning.
Programma in No. 5.
IV. Prijsvraag, uitgeschreven door de N. V. Boekdrukkerij voorheen Firma T. C. B. ten Hagen. Nobelstraat 20, 's-Gravenhage.
Nadere inlichtingen tot uiterlijk 1 April 1913 bij den Rapporteur, den heer H. van der Voort, van Swietenstraat 34, Den Haag.

INHOUD: Verslag van de 1325e Ledenvergadering. — Huldiging van den heer A. W. Weissman. — Het Middelbaar Technisch Onderwijs en zijne beteekenis voor de Architecten. — De Gipsverzameling in het Rijksmuseum te Amsterdam. — Xe Intern. Woningcongres 's Gravenhage (Beheersingen), Sept. 1913. — Vous auriez dû préciser M. le Maire. — Het nieuwe Clubgebouw van „De Hoop". — Prijsvraag betreffende het teekenen van een hoofd voor het Bouwkundig Bijblad tot het Alg. Nederl. Advertentieblad. — De Wereldtentoonstelling te Gent in 1913. — Prijsvraag van den Bond van Meubelfabrikanten. — Van allerlei aard. — Weekbladen en Tijdschriften. — Prijsvragen.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 9. ZATERDAG 1 MAART 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM. JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174 6, Amsterdam.

CONSTANTINOPEL EN INZONDERHEID DE AYA SOPHIA. Voordracht gehouden door den Heer H. J. M. Walenkamp in de 1325ste Gewone Ledenvergadering van het Genootschap.

Dames en Heeren.

De bladen bevatten de vorige week de navolgende Reutertelegrammen:

Constantinopel (17 Febr.):
De wijk, grenzende aan de moskee Hagia Sophia, is door brand vernield. Te vier uur woedde het vuur nog voort. Meer dan honderd huizen en winkels zijn vernield.

Constantinopel (17 Febr.):
Heden middag 5 uur is brand uitgebroken in de moskee van Sultan Ahmed in de wijk Stamboul. Er bestaat groot gevaar voor ernstige uitbreiding van den brand.



Gezicht op de Aya Sofia vanuit het westen.*)

*) De clichés zijn ontleend aan het bekende standaardwerk van Cornelius Gurlitt — „Die Baukunst Konstantinopels" — uitgave van Ernst Wasmuth — Berlin.

Constantinopel (18 Febr.):
Door den brand te Stamboel zijn driehonderd huizen in de asch gelegd, waaronder ongeveer een honderdtal huizen en veertig winkels in de avenue tegenover de Hagia Sophia.
Tal van antiquaarsgezinnen, die hunne woningen verloren, zijn onderdak gebracht in de moskee van Sultan Ahmed en de Hagia Sophia.

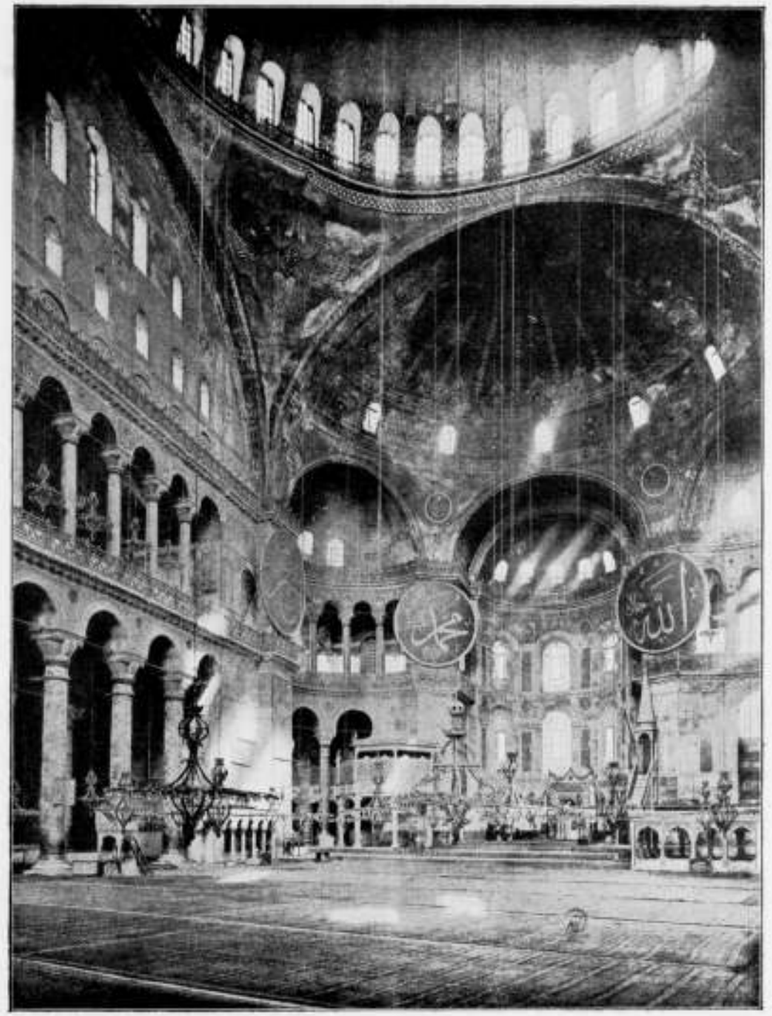
Menig vriend van kunst en historie zal de schrik om het hart geslagen zijn bij het vernemen dezer berichten. Zullen wederom eenige der schoonste kunstwerken der wereld verwoest worden door den onderlingen haat en de vernielzucht der menschen?
Een nader bericht bracht de tijding, dat door de autoriteiten vastgesteld was, dat deze brand inderdaad aan kwaadwilligheid moest toegeschreven worden.
Doch, gelukkig! zijn deze kunstwerken — voor de zóóveelste maal — gedurende den langen tijd van hun bestaan gespaard gebleven. Nógmaals zijn zij den dans ontsprongen. Zal dit zoo blijven? vragen we ons af. . . . We weten het niet; de strijd, de oorlog, is nog niet teneinde. Mogen we voor de kunst en de menschheid zelf hopen, dat dit zoo zijn zal. . . .
De gebeurtenissen der laatste tijden deden bij mij het plan ontstaan, om in den kring van ons genootschap een korte voordracht met lichtbeelden te houden over de kunstwerken van Constantinopel. Een gedeeltelijke vertaling van het schoone werk van Barth over deze stad, voor eenige jaren door mij in het weekblad geplaatst, gaf daartoe als vanzelf, de ongezochte aanleiding. Deze studie is hier dan ook grootendeels gevolgd, namelijk voor de toelichting bij die lichtbeelden, welke betrekking hebben op de Aya Sophia.
De lichtbeelden zelf met de verdere toelichtingen zijn ontleend aan het prachtwerk van Cornelius Gurlitt, in 1907 met steun van den Duitschen keizer uitgegeven.
Vooraf zij het mij vergund een vluchtigen blik te doen slaan op Konstantinopel zelf en zijn omgeving, waardoor men zich een beeld zal kunnen vormen van het karakter der stad en haar omgeving. Deze eerste serie lichtbeelden werd ontleend aan eene populaire uitgave, die in den fotografiehandel overal verkrijgbaar is.
Achtereenvolgens worden hierna 25 lichtbeelden vertoond van Constantinopél en omgeving.

I.

„Daar vaart langs heel de wereld
Een woeste doodenbaan,
De schepping der menschen
Verrijzen en vergaan." SCHAEPMAN.

Thans een woord over den Bouw van de „Aya Sophia."*) De „A. S." werd gebouwd in 532 onder keizer Justiniaan door Anthonius van Tralles en Isodorus van Milet.
Paulus Silentiarius, geheimschrijver des keizers, heeft in een merkwaardig werk in Hexameters de Justiniaansche kerk uitvoerig beschreven, en verhaalt daarvan: Honderd werkvoerders hadden de leiding. Onder ieder van hen arbeidden honderd metselaars; alzoo vijfduizend arbeiders ter rechter zijde en even zoovelen ter linker. Wanden en gewelven werden uit baksteen opgetrokken, de pijlers gedeeltelijk uit een bijzonder soort van baksteen, de mortel werd met gerstewater aangelengd; deze baksteenmassa's werden uit- en inwendig met ijzeren ankers versterkt en de binnenzijde door middel van kalk en olie met een rijke bekleeding van veelkleurig marmer overdekt. De edelste marmersoorten, granieten en porfieren, werden verwerkt; alle provincie's des Rijks ontvingen bevel, de kostbaarste bouwstoffen, die maar te vinden waren aan te voeren. Daar was phrygisch wit marmer met roze aderen, die het bloed van den schoonen Atys toonden, groen marmer uit Lakonië, blauw uit Lybië, zwart-witgerand Celtisch, bosporisch wit met zwarte vlekken, thessaalsch, prokonesisch van het Marmereiland; Egyptisch, gesterd; verder graniet en Saïtisch porfier. Van allerwege, uit oudere bouwwerken, werd antieke bouwstof bij elkaar gesleept en toegepast. Vooral onderscheidden zich door pracht en grootheid de acht zuilen uit donkerrood Thebaitisch porfier van de hoogste pracht, welke Aurelianus eertijds den Heliostempel van Baalbeck ontnomen en in het heiligdom van den Zonnegod op de helling van het Quirinaal gebracht had, en die nu wederom naar Byzantium overgebracht werden. Acht donkergroene marmerzuilen, „Verte de antico", waren afkomstig van den grooten Dianatempel van Ephesus; andere uit Troas, Cyzikus, Athene en de Cykladen. Alle tempels der oude godsdiensten hadden de bouwstoffen geleverd; de bouw van de Sophia-kerk rust op de zuilen van den Isis- en Osiris-dienst, op de zuilen der Zon- en Maantempels van Heliopolis en Ephesus, op die van Pallas van Athene, van Phobus van Delos en de oude Cybele — de godenmoeder — van Cyzikus. En toch: daar is geen verbrokkeling, geen disharmonie — niets dan de heerlijkste samenhang en eenheid heerscht er.
Mozaïek en goud allerwege in het inwendige. Aan de wanden glansden in mozaïek van gekleurd en verguld glas op goudgrond de beeltenissen des Heeren, der H. Maagd, der Evangelisten en van het Kruis. In de voorhal hield de krijger: de aartsengel Michaël met getrokken zwaard de wacht.
Voor den bouw der koepelgewelven, die door haar lichtheid en kracht aller oogen tot zich trokken, werden, wegens den geweldigen omvang, rhodische krijtwitte tegels gebruikt, zóólicht, dat twaalf ervan overeenkomen met het gewicht van één gewonen tegel. Deze biesachtige tegels droegen in hun stempel de woorden eens psalms... Na iedere laag van 12 tegels werden relequieën ingemetseld onderwijl de priesters hymnen en bidgezangen voor den bouw en de duurzaamheid der kerk aanhieven.
Voor het altaar was enkel goud niet kostbaar genoeg. Daarom werden goud, zilver, gestampte paarlen en edelsteenen tezamen gesmolten; de verdiepte vlakken werden daarenboven met Kameeën, Gemmen en emails ingelegd. Daarboven verhief zich een torenvormig Tabernakel: het „Ciborium". Op zuilen van goud, zilver, paarlen en diamanten, rustte het gouden dak, omboord met gouden leliën, daartusschen de bol en het kruis uit massief goud, vijf-en-zeventig pond zwaar, met pronksteenen gesierd; onder dit dak zweefde de duif des Heiligen Geestes in wier lijf de hostiën werden gesloten en bewaard. Om het altaar op de rugzijde, in het groote halfrond der verdiepte Apsis, waren de zeven treden der zitplaatsen voor de opperste geestelijkheid en de Patriarchen: het koorgestoelte van verguld zilver. Naar Grieksche gewoonte werd het altaar door een wand aan het oog van het volk onttrokken; deze wand was met heiligenbeelden en reliefs versierd; zij stond op 12 gouden zuilen; drie door sluiers gesloten deuren voerden tot het Allerheiligste. De bovenmatig talrijke lagere klerus vulde het voorgedeelte van het Godshuis tot onder den koepel, ja de priesterschap schijnt het gansche ruim tot aan den hoofdkoepel mee ingenomen te hebben; ongewoon talrijk breidde zich het priesterschap uit. Een tweede, eenvoudiger afscheiding scheidde tusschen de westelijke koepelruimten de leeken af. Daar, in 't midden der kerk, waar het Presbyterium ophield, was de verhoogde kruisvormige, door hekken omsloten Ambon; haar dekte een, op 8 uitgelezen marmerzuilen rustende, baldakijn uit edele metalen. Een gouden kruis, honderd pond zwaar, dat met karbonkels en ronde paarlen bezaaid was, fonkelde erboven; marmeren trappen voerden naar de estrade, de trapwangen en het dak van dit heilig oord glansden in een zee van licht dat goud en marmer omzweefde. Hier verzamelde zich het Chor bij zijn feestelijk ambt, hier was de tribune voor den Keizer ten tijde der hoffeesten. Een menigte patenen, schalen, kannen, kelken en vaten uit het zuiverst goud; met parels en edelsteenen doorwerkte kelkdoeken; de evangeliebocken wogen door het goudbeslag elk twee centenaars; cultusgeraad en pronkstukken voor het hofceremoniel bij keizerskroningen en andere feesten; zeven gouden kruisen, elk een centenaar in gewicht. Zesduizend druivenvormige

*) Ontleend aan K. Barth's „Constantinopel" deel No. II der „Berühmte Kunststätten".



Aya Sofia. Gezicht op het koor.*)

*) De clichés zijn ontleend aan het bekende standaardwerk van Cornelius Gurlitt — „Die Baukunst Konstantinopels" — uitgave van Ernst Wasmuth — Berlin.



Aya Sofia. De N. wand van het schip. *)

kandelaren uit zuiver goud voor Bema, Ambon, Gynaikonitis en Narthex. Daarbij fijn-geciseleerde draagluchters van goud, honderd-elf pond zwaar; de welving der koepels van kroonluchters omstraald, aan bronzen ketenen hingen zilveren lampen, in de zijhallen zweefden zilveren schepen met lichtstof gevuld, aan alle binten en gewelfribben trokken rijen van schemerende lichten daarheen. De stralen des lichts braken zich in de honderden kwistig aangebrachte edelgesteenten. De deuren van ivoor, barnsteen, cederhout, de hoofdpoort zilver en vergulde — zelfs den vloerbodem wilde Justiniaan aanvankelijk met goudplaten bedekken, hijkwam echter van dat plan terug en bepaalde veelkleurig marmer, waarvan de golvende

*) De cliché's zijn ontleend aan het bekende standaardwerk van Cornelius Gurlitt — „Die Baukunst Konstantinopels" uitgave van Ernst Wasmuth-Berlin.

lijnen stroomende vloeden verbeeldden, zoodat tot de vier hoeken des tempels deze spiegelende marmervloed, gelijk de vier Paradijsstroomen, uit de voorhallen stroomde. In den Voorhof een Phiale van Jaspis, waterspuwende leeuwen, daarboven sierlijke overdekking: niet met onreine voeten zou het huis Gods worden betreden. Voor de reiniging der priesters vingen in het inwendige des tempels aan de zijde der vrouwengalerij (Leontarium heet dat oord) twaalf schelpen het regenwater van den hemel op, en — van ieder twaalf — leeuwen, panters en damherten, spuwden het in een bekken. Een marmerschaal welke eens in de Sophia-kerk stond, en waarin de binnentredenden handen en gelaat wieschen, droeg het inschrift: Alle inkomsten des ganschen Rijks werden voor den bouw verbruikt, doch zij waren niet voldoende. Het terrein reeds, in het voornaamste kwartier der stad gelegen, verslond sommen. Toen de muren zich twee ellen boven den grond verhieven, waren reeds vierhonderd-twee-en-vijftig centenaars goud uitgegeven; de Ambon en de Solea alleen kostten in één jaar de inkomsten van geheel Egypte. Zwaar drukten de schier ondelgbare kosten van den bouw op de volkeren; nieuwe willekeurig ingevoerde belastingen van drukkende zwaarte werden bevolen, den beambten de bezoldigingen gekort en ingehouden....
De geheele ongehoorde prachtbouw was in 6 jaren ter inwijding gereed.
Het was op Kerstavond 537, dat de Keizer met zijn viergespan uit zijn paleis over het Augusteum ter kerke voer; — begeleid door den patriarch Eutychius ging hij erheen; ijlde met hoog-kloppend hart tot aan den bidbank naar voren, daar hief hij de handen omhoog en riep: „Geloofd zij God, die mij verwaardigd heeft dit werk te volvoeren. — Ik heb U overtroffen, Salomon!"
Koorn en goud werd onderwijl buiten aan het volk uitgedeeld. Den volgenden morgen, op den hoogen feestdag, werden de poorten voor de eerste maal voor den godsdienst geopend; met allen luister waren de ceremoniën, en na de inwijding vierde men een veertiendaagsch teest. De Groot-tempel des Nieuwen Verbonds heette te zijn opgericht...

* * *

Laat ik U thans in een tweede serie lichtbeelden iets van de geweldige pracht dezer grootsche schepping mogen toonen. *)

*) Hierna volgen 13 lichtbeelden van de Aya Sofia — zoowel in- als uitwendig.

CENTRALE VERWARMING EN LUCHTVERVERSCHING VAN GEBOUWEN,

door F. G. Unger, w. t.

Vervolg van blz. 52.

Ook deze cijfers gelden, evenals bij de stoomverwarming werd opgemerkt, alleen, wanneer de toestellen geheel vrij zijn opgesteld, dus niet ommanteld zijn, zoodat de lucht tengevolge van de natuurlijke stijgkracht langs de toestellen omhoog trekt en zich geleidelijk verspreidt.

Invloed der luchtsnelheid.

Wat betreft de warmteafgifte bij groote luchtsnelheid, dus bij mechanisch voortgestuwde lucht, zoo zij hier volstaan met de mededeeling, dat de warmte-afgifte, evenals bij stoomverwarming aanzienlijk toeneemt met de luchtsnelheid, zoodat deze voor een verticaal opgestelde buis bij een luchtsnelheid van 1 Meter per seconde 17,8 W.E. per M². V.O. bedraagt, terwijl deze afgifte toeneemt tot 93 W.E. per M². bij een luchtsnelheid van 20 Meter per seconde. Hierbij is uitgegaan van een luchttemperatuur van 0°, water van 80° gemiddelde temperatuur en stroomende met een snelheid van 0,06 Meter per seconde. De bewegingsrichting van de lucht moet hierbij loodrecht op de as van de buis zijn gericht.

Leidingnet.

Gaan wij nu den loop van het leidingnet eener waterverwarming na, dan kunnen wij daarbij de volgende hoofdzaken onderscheiden.
Het warme water, uit den ketel komend, kan zich in de verschillende verwarmingstoestellen verspreiden door

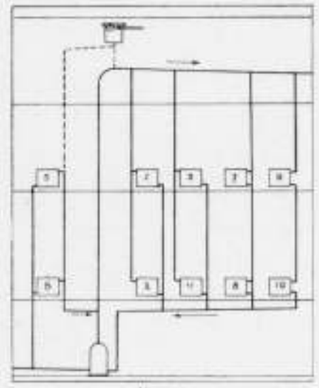


Fig. 11.

een verdeelleiding, aangebracht in de kelderverdieping of op den zolder (fig. 11).
In ieder geval moet er op gerekend worden, dat de leidingen zoo worden gelegd, dat de lucht zich gemakkelijk verwijderen kan en dient men er dus voor te zorgen, dat zij de noodige stijging hebben in de geteekende richting, op dat de lucht naar het hoog gelegen expansie" reservoir kunne ontwijken, want luchtvrije leidingen en verwarmingstoestellen zijn een hoofdvereischte voor de goede circulatie van het water, dat zooals wij zagen slechts door zeer geringe krachten in beweging wordt gebracht en waarbij een geheel gesloten waterzuil in alle pijpen beslist noodzakelijk is, aangezien een onderbreken van deze zuil door een gedeelte lucht dezelfde storende werking uitoefent als bij het overvloeien van water door een hevel. Het stroomen toch van het warme water uit de aanvoerleidingen naar de koudere afvoerleidingen kan in dit opzicht met een hevelwerking worden vergeleken.
Voor zoover de lucht niet door de toe- of afvoerleidingen kan ontwijken, zooals het geval is bij het leggen van een pijpleiding met onderverdeeling, d.w.z. wanneer hoofd aan- en afvoerleiding onder de het laagst geplaatste toestellen wordt gelegd, kan eene afzonderlijke luchtleiding naar het expansiereservoir worden gevoerd fig. 11 gestippelde leiding) of een luchtkraan op het hoogste punt van iedere leiding of toestel worden aangebracht, door het openen waarvan de lucht op bepaalde tijden kan worden afgelaten. Want niet alleen de lucht, die bij het vullen der installatie daarin aanwezig is, moet kunnen ontwijken, ook in het geheel gevulde systeem ontwikkelt zich eenige lucht uit het water, vooral wanneer dit door ver-

liezen, zooals verdampen enz., van tijd tot tijd moet worden bijgevuld.

Expansiereservoir.

Het expansievat heeft ten doel de volumevermeerdering van het water tengevolge van de uitzetting daarvan door de warmte, op te nemen. Het is in den regel een gewoon open reservoir, waarin tevens al naar men dit gewenscht acht een vlotterkraan kan worden aangebracht, die aangesloten op de waterleiding, de installatie geregeld gevuld moet houden.
De grootte van het expansievat wordt bepaald door de uitzetting van het water, welke volumevermeerdering van 10° tot 100° 1,04343 — 1,000264 = 0,043166 bedraagt of 4,3 %.

Wijze van aansluiting der toestellen.

Ten aanzien van de wijze van aansluiting der verwarmingstoestellen op het leidingnet kan men de volgende systemen onderscheiden: 1e. De aanvoerleiding takt naar de verschillende verwarmingstoestellen af en het uit de toestellen komende afgekoelde water verzamelt zich in een afzonderlijk, van de aanvoerleidingen geheel gescheiden net van terugvoerleidingen. Het water komende uit een der toestellen doorstroomt dus niet meer een der andere toestellen, doch vloeit door de terugvoerleiding weer naar den ketel toe (fig. 11, toestellen 1, 2, 3, 4, 5, 6). Dit is het zgn. twee-pijpsysteem.
2e. De aanvoerleiding en de terugvoerleiding vormen een ononderbroken stroomloop, waaraan de verwarmingstoestellen paralel zijn aangesloten, zoodat het afgekoelde water uit een hooger geplaatst toestel zich mengt met het direct door de leiding voortstroomende water, waarna dit gemengde water naar het lager geplaatste toestel stroomt. Dit is een zgn. een pijpsysteem met paralelschakeling (fig. 11, toestellen 7 en 8).
3e. De aanvoerleiding eindigt bij de aansluiting van het bovenste toestel, het uit dit toestel stroomende afgekoelde water vloeit naar het lager geplaatste, om na dit gepasseerd te hebben naar den ketel terug te keeren. Dit is een zgn. een-pijp-systeem met serieschakeling. (Fig. 11, toestellen 9 en 10).
Het is duidelijk dat bij het twee-pijpsysteem alle toestellen met water van nagenoeg dezelfde temperatuur worden gevoed, terwijl bij het tweede systeem water van gemengde temperatuur van toestel 7 naar 8 stroomt en bij het derde systeem afgekoeld water van 9 vloeit naar 10.
Wat de aanleg der pijpleidingen betreft, geeft het laatste systeem het eenvoudigste leidingnet, d.w.z. de minste pijpen terwijl daarentegen het eerste systeem een onderling geheel onafhankelijke regeling en ingebruik-name der verwarmingstoestellen veroorlooft. Welk systeem men moet kiezen, zal dus geheel van bijzondere overwegingen afhangen.
Ten slotte zij er nog op gewezen, dat eene goede circulatie alleen ontstaat, wanneer de verwarmingstoestellen hooger dan de ketel zijn geplaatst, doch dat het mogelijk is ook lager geplaatste toestellen aan te sluiten mits deze dan in serie worden geschakeld met hooger geplaatste, zoodat de door die toestellen opgewekte bewegende kracht kan dienen om de circulatie in het lager geplaatste toestel op te wekken.
In den regel worden voor waterverwarming gietijzeren ledenketels gebruikt, welke zich hoofdzakelijk onderscheiden van de stoomketels, doordien de stoomruimte ontbreekt of wel geheel door water wordt ingenomen.
In fig. 12 is een dergelijke ketel afgebeeld en wel met

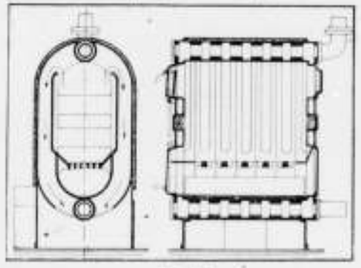


Fig. 12.

gewone of bovenverbranding, in tegenstelling met den ketel, afgebeeld in fig. 7, welke, zooals gezegd met onderverbranding werkt. Ook hier worden de rookkanalen gevormd door de kanalen tusschen de tegen elkaar aansluitende leden. De loop der verbrandingsgassen is in de figuur aangegeven door de pijlen.
Bij de ketels voor waterverwarming brengt men eveneens een regelaar voor de verbranding van het vuur aan. Hiervoor bestaan vele constructies, die alle werken onder den invloed van de temperatuur van het ketelwater en waarvan er een in fig. 13 is afgebeeld. De regelaar is zoodanig met den ketel of met de pijpleiding in de stookplaats verbonden, dat water van de hoogste temperatuur, hetwelk zich altijd boven in den ketel bevindt, bij *a* in den regelaar binnenstroomt, daarna naar links en rechts door de buizen, waaruit het toestel is gemaakt, stroomt om zich ten slotte weer bij de afvoerbuis *b* te verzamelen en in het minst warme gedeelte van den ketel, dat is onderin, terug te stroomen.
Tengevolge van de meer of minder hooge watertemperatuur werken de buizen en aangezien de einden door

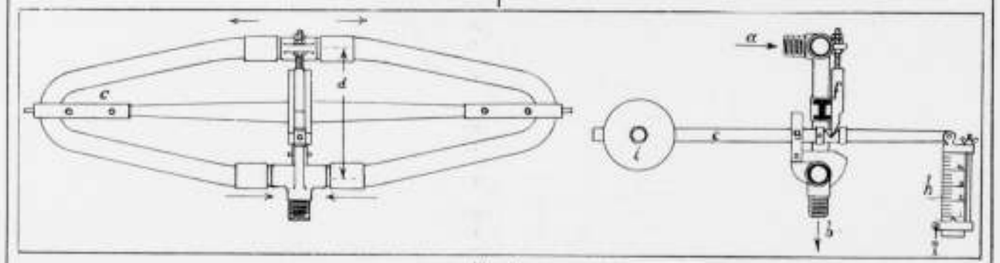


Fig. 13.

den trekstang *e* op vasten onderlingen afstand worden gehouden, geschiedt de verplaatsing in verticalen zin en wordt dus de afstand *d* grooter of kleiner. Daardoor geraakt de hefboom *e* in beweging tusschen de messen *f* en *g*, welke aan het middengedeelte zijn verbonden en die dus bij het uitzetten van de buis zich ten opzichte van elkaar verplaatsen.
Aan dezen hefboom is de regelklep voor het toelaten van de lucht tot het vuur verbonden, welke nog met behulp van de schaalverdeeling *h* op verschillende luchttoelaat instelbaar is, terwijl het verschuifbaar tegengewicht *i* dient om het gewicht van de luchtklep enz. uit te balanceeren.
In fig. 14 is een der constructies van een dubbel regelbaren afsluiter of kraan afgebeeld, zooals deze bij inrich-

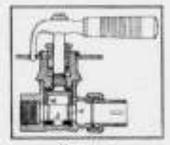


Fig. 14.

tingen voor waterverwarming gewoonlijk tot regeling van de warmteafgifte der toestellen wordt gebruikt. De regelplug *a* kan omlaag geschroefd worden in de eigenlijke afsluitplug *b* (in de figuur met zwarte doorsnede aangegeven). Daardoor wordt de doorlaatopening *c* in de plug *b* vernauwd. Bij draaien aan het handvat neemt plug *a* de plug *b* mee en sluit de kraan.

Eigenschappen der waterverwarming.

In het algemeen kenmerkt zich de waterverwarming door haar gelijkmatige warmteafgifte, de goede regelbaarheid der temperaturen tengevolge van de regelbaarheid van de warmtegraad van het water in verband met de weersomstandigheden, terwijl ook dient opgemerkt te worden, dat het gevaar voor bevriezen bij dit systeem practisch niet grooter dan bij stoomverwarming is. Wanneer men een goed aangelegde warmwaterinstallatie niet onoordeelkundig behandelt, b.v. door de regelafsluiters aan de verwarmingstoestellen gesloten te houden, wanneer deze in zeer koude vertrekken of op tochtige plaatsen zijn opgesteld, zal het water niet licht zoo laag in temperatuur dalen, dat het bevriezen kan, daar door de geregelde circulatie het afgekoelde water weer naar den ketel terugstroomt en wel te sneller, naarmate het meer is afgekoeld.
Bovendien doet de vrees, dat het water evenals bij de waterleiding, bevriezen kan, de gebruikers minder onachtzaam zijn dan bij stoomverwarming.
En juist hierin en in het gevaar, dat niet de stoom, maar wel de tot water gecondenseerde stoom bevriezen kan, ligt de mogelijkheid besloten van vorstgevaar bij stoomverwarming. Hiervoor is al op een dergelijk gevaar gewezen bij het aanleggen van het leidingnet. Bedenkt men dat bij stoomverwarming de door condensstuwers tot een enkele millimeter vernauwde afvoer-openingen in korten tijd door eene geringe ijsvorming kunnen zijn verstopt, dan begrijpt men, dat het overige in het toestel gecondenseerde water licht beneden vriestemperatuur daalt, waardoor het toestel kan stukvriezen.
Vergelijken wij b.v. eene inrichting voor luchtverwarming, waarbij de lucht wordt verwarmd door middel van stoom of van water. De koude buitenlucht, die in dit geval de directe oorzaak van bevriezen kan wezen, omspoelt de verwarmingstoestellen en koelt deze op lage temperatuur af. Gedurende den nachtelijken rusttijd zal de temperatuur van het water in den ketel wel beneden 100° zijn gedaald en dus de stoomvorming hebben opgehouden. Bij het weder opstoken van het vuur ontwikkelt zich dan aanvankelijk slechts langzaam eene geringe hoeveelheid stoom, deze treedt in de koude leidingen en condenseert daarin. Op deze wijze kunnen geringe hoeveelheden water in de luchtverwarmingstoestellen geraken en daarin bevriezen.
Het hangt er nu maar van af of de verdere stoomtoevoer krachtig genoeg is om deze aanvankelijke ijsvorming te ontdooien. Zoo niet, dan kan zich het toestel langzamerhand geheel met water vullen en stuk vriezen, terwijl het waterpeil in den ketel beneden het toelaatbare peil kan dalen. Eene oordeelkundige bediening kan dergelijke ongevallen wel voorkomen, doch men ziet, dat er geen bijzondere onachtzaamheden in het spel behoeven te komen om een ongeluk te doen gebeuren.
Wanneer men met waterverwarming te doen heeft, kan men aannemen, dat bij vriezend weer de uittreetemperatuur van het ketelwater 's nachts niet licht beneden 40 tot 50° zal dalen, aangezien dan een krachtiger vuur in den ketel wordt onderhouden met het oog op het tijdig op temperatuur brengen der lokalen. Er zal zich nu altijd een evenwichtstoestand willen instellen tusschen de warmteafgifte door het toestel aan de lucht en de circulatie-snelheid van het water in het toestel. Wordt het uittredende water kouder, dan wordt de circulatiesnelheid grooter tengevolge van het grooter wordend verschil in s.g. van het warme en het koude water. Doch wordt het uittredende water kouder, dan daalt de gemiddelde temperatuur van het water in het toestel en dus ook de warmte-afgifte van het toestel, aangezien deze afhankelijk is van het verschil tusschen de temperatuur van de lucht en de gemiddelde temperatuur van het water.
Is b.v. de uittreetemperatuur van het water 20°, dan is de gemiddelde temperatuur 35°, wanneer het water dat uit den ketel komt, 50° warm is. Is de temperatuur van de buitenlucht — 10°, dan is dus het verschil tusschen luchttemperatuur en gemiddelde watertemperatuur $35 - (-10) = 45°$. In dat geval geeft een M². radiatoroppervlak $45 - 6 = 270$ W.E. af, terwijl onder normale omstandigheden bij 20° luchttemperatuur en $\frac{90+60}{2} = 75$ gemiddelde watertemperatuur, $175 - 20 - 6{,}5 = 358$ W.E. per M². worden afgegeven.
De mindere warmte-afgifte (270 W.E. tegen 358 W.E.) komt de meer langzame circulatie bij de lage watertemperatuur ten goede, want het verschil in s.g. tusschen water van 60° en van 90° bedraagt $0{,}98324 - 0{,}96534 = 0{,}0179$ tegen $0{,}99826 - 0{,}98807 = 0{,}01019$ als verschil in s.g. tusschen water van 20° en van 50°. De kracht die het water doet circuleeren is dus: $\frac{0{,}01794 - 0{,}01019}{0{,}0179}$ 100 = 43 pCt. kleiner. Zooals wij echter hiervoor zagen is de warmteafgifte van het toestel tengevolge van het geringere temperatuurverschil tusschen water en lucht $\frac{358 - 270}{358}$ 100 = 25 pCt. kleiner. De beiderzijdsche vermindering komt dus vrijwel gelijk uit en eene te sterke af koeling is zelfs bij sterk vriezend weer voor een goed circuleerende waterverwarming bij normaal stoken niet licht te vreezen.

Invloed van omkasting enz. der verwarmingstoestellen op de warmteafgifte.

In het voorgaande werden verschillende cijfers gegeven voor de coëfficienten van warmteafgifte der toestellen bij stoom- en bij waterverwarming. Aangezien deze cijfers echter betrekking hebben op geheel vrijstaande toestellen en het veel voorkomt dat om redenen van aesthetischen aard de toestellen met eene omkasting worden omgeven of min of meer verborgen worden opgesteld, zoo is het van veel belang dat op het laboratorium der technische hoogeschool te Charlottenburg een reeks onderzoekingen zijn gedaan, om vast te stellen, in welke mate de normale warmteafgifte der toestellen den invloed van verschillende soorten van omkastingen enz. ondervindt. Men heeft daarbij tevens waarnemingen gedaan, waaruit de invloed van de hoogte en het aantal kolommen van eenige soorten radiatoren kon worden afgeleid.

De voornaamste uitkomsten dezer onderzoekingen volgen hier, waarbij wordt opgemerkt, dat de invloed der omkasting enz. op de warmteafgifte is uitgedrukt in procenten van de normale afgifte, d.w.z. van de vrijstaande toestellen.

In het navolgende is:

H de geheele hoogte van het verwarmingstoestel in m.M.

k de coëfficient van warmteafgifte van het verwarmingstoestel in warmteeenheden per M². verwarmend oppervlak per uur per graad temperatuurverschil, indien het toestel geheel vrij en 60 m.M. voor den achterwand is opgesteld. Deze afstand van 60 m.M. is de meest gunstige gebleken.

p de procentueele verandering der warmteafgifte ten opzichte van *k*.

(Wordt vervolgd).

VAN ALLERLEI AARD.

Keizer Wilhelm heeft zijn goedkeuring gehecht aan Bruno Paul's plannen voor het groote museumcomplex te Dahlem bij Berlijn. De ontwerper stelt zich een forum voor van museumgebouwen: een rechthoekig plein van aanzienlijke afmetingen aan de oostzijde waarvan het Aziatisch museum zal verrijzen, terwijl aan de andere zijde de gebouwen voor de ethnografische verzamelingen plaats zullen vinden. Tegenover het Aziatische is het Amerikaansche museum gedacht, links en rechts het Oceanische en het Afrikaansche.

Deze ethnologische musea hebben nog den tijd; er wordt over gesproken, hier nog een Duitsch koloniaal museum aan toe te voegen. Maar het plan eener groote groepeering, als aangegeven, staat vast. Voor het Aziatisch museum is reeds een ontwerp gereed. Daarin is opgenomen de façade van het noordpoortje M'schatta, door Sultan Abdul Hamid eenmaal aan keizer Wilhelm geschonken. Door den hoofdingang zal men in een hal van forsche afmetingen: 48 meter breed, 15 meter diep treden, waarvan de achtergrond door de M'schatta-façade wordt ingenomen.

* * *

Voor den bouwmeester van het Duitsche Rijksdaggebouw zal een gedenkteeken worden gezet in de Oostelijke hal. Het ministerie van binnenlandsche zaken betaalt zelf de kosten en heeft prof. Diez te Dresden met het maken van de buste belast.

Wanneer valt deze eer ook nog eens te beurt aan den bouwmeester van 's werelds achste wonder?

EEN RESTAURATIE.

Men meldt uit Bergen (N.-H.) aan het Alg. Hbl.

De onderhandelingen tusschen het gemeentebestuur en den heer Sterker alhier, omtrent de restauratie van het 16-eeuwsche gebouwtje naast het Postkantoor, zijn tot eene bevredigende oplossing gekomen. Men zal zich herinneren, dat de heer Sterker zich eenigen tijd geleden bereid verklaarde het gebouwtje, dat tot afbraak gedoemd was, op zijn kosten te doen restaureeren, doch dat het gemeentebestuur hiertoe alleen zijn medewerking kon verleenen, indien aan zekere voorwaarden werd voldaan. De daarover ontstane moeilijkheden zijn thans uit den weg geruimd, waardoor de heer Sterker niet alleen de vrije beschikking over het gebouwtje krijgt, doch ook over den daarbij behoorenden grond, terwijl eerst na de restauratie beslist zal worden, welke bestemming aan het gerestaureerde gebouwtje zal worden gegeven.

* * *

Parijs krijgt te veel monumenten, die niet altijd tot versiering van den openbaren weg bijdragen. Maar de beeldhouwers moeten officieele opdrachten hebben. Nu heeft de nieuwe minister van schoone kunsten erop gevonden, de statuen, waarop gerekend is in den langen gevel der Tuilerieën aan de Rue de Rivoli, te completeeren. Er zijn daar ongeveer dertig nissen, waarvan slechts enkele onderdak bieden aan generaals van Napoleon. Krijgt de heer Bérard zijn zin, dan zullen daar nu verder generaals bijkomen uit de Napoleontische oorlogen, de veldtochten in Italië en Mexico, den oorlog van '70, tot generaal Lyautey, den triumfator van Marokko.

Zoo hebben de beeldhouwers werk en hinderen zij niemand.

* * *

In de doodensteden van Memphis heeft J. E. Quibell gedurende twee seizoenen opgravingen geleid en een vierhonderdtal graven geopend. Deze waren ongeveer gelijk van aanleg en ingericht als woningen, zelfs van badkamers voorzien.

Belangrijke vondsten deed men niet. Alleen kwam veel huisraad, schotels en wijnvaten voor den dag.

PRIJSVRAGEN.

I. Prijsvraag voor een Reclamebiljet, tevens geschikt voor Prentbriefkaart en Sluitzegel, uitgeschreven door de Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer te 's-Gravenhage, Scheveningen en Omstreken. Inlevering franco aan het Bureau Plaats 12, Den Haag. Programma in No. 49.

II. GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN.

Ontwerp van een watertoren. — Inzending 15 Maart 1913.
Programma in No. 42.

Ontwerp voor een Omslag van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement.

Ontwerp voor eene Kwitantie, tevens bewijs van Lidmaatschap.
Programma in No. 3.

III. Prijsvraag Tentoonstelling „Huis en Tuin".
Ontwerp eener dorpsschool met onderwijzerswoning.
Programma in No. 5.

IV. Prijsvraag, uitgeschreven door de N. V. Boekdrukkerij voorheen Firma T. C. B. ten Hagen, Nobelstraat 20, 's-Gravenhage.
Nadere inlichtingen tot uiterlijk 1 April 1913 bij den Rapporteur, den heer H. van der Voort, van Swietenstraat 34, Den Haag.

INHOUD: Constantinopel en inzonderheid de Aya Sofia. — Centrale Verwarming en Luchtverversching van Gebouwen (Vervolg). — Van allerlei aard. — Prijsvragen.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 10. ZATERDAG 8 MAART 191

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

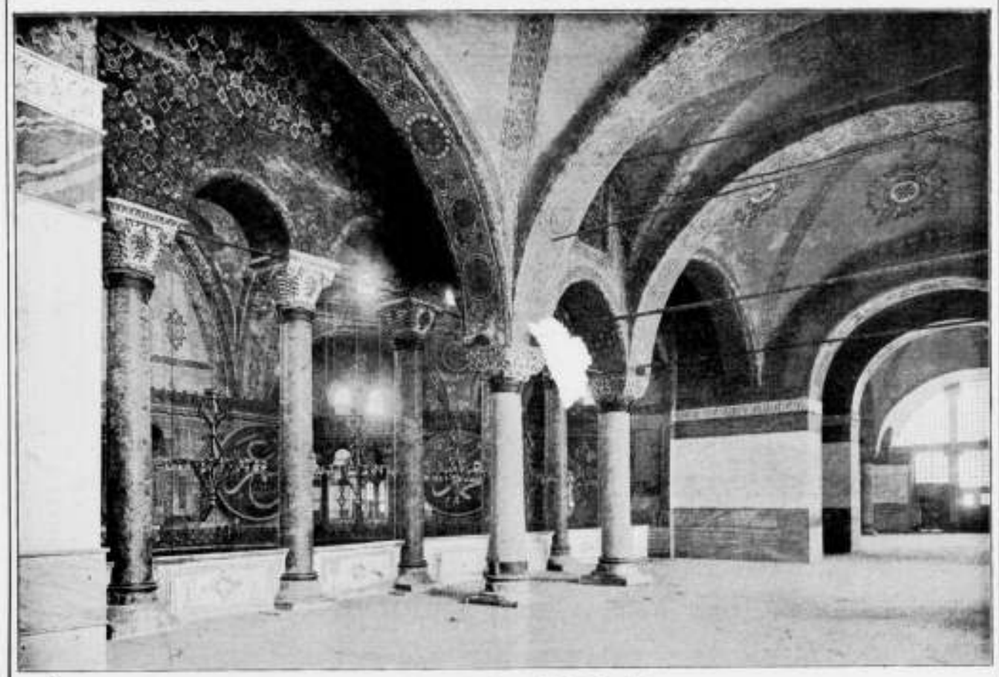
MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. DE 1326e GEWONE LEDENVERGADERING ZAL GEHOUDEN WORDEN OP WOENSDAG 12 MAART E.K., DES AVONDS TE **8.30** UUR IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Agenda:

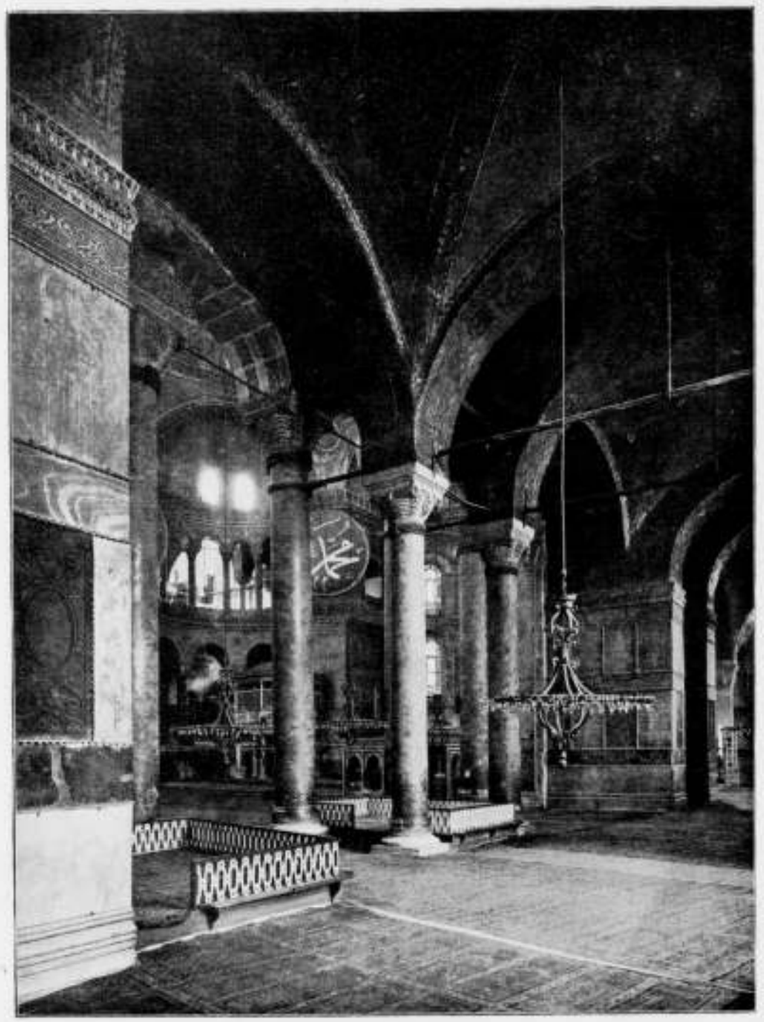
1. Opening en Notulen der 1324e en 1325e Vergaderingen.
2. Mededeelingen en Ingekomen Stukken.
3. Causerie met Lichtbeelden door den heer C. W. Nyhoff, getiteld: *„Het Gebied der Ambachtskunsten"*.
4. Rondvraag en Sluiting.

(Met het oog op de voordracht van den heer C. W. Nijhoff wordt de introductie zoo ruim mogelijk opengesteld).



Aya Sofia. — Gezicht op de Z. Galerij. *)

*) De clichés zijn ontleend aan het bekende standaardwerk van Cornelius Gurlitt — „Die Baukunst Konstantinoples" — uitgave van Ernst Wasmuth — Berlin.



Aya Soña. — Gezicht vanuit het Zijschip naar het N.-O.*)

II. Tijdens de 1325ste vergadering zal *eene collectie reisschetsen* van den heer *W. Retera* tentoongesteld zijn, vervaardigd op een reis die de vervaardiger gedurende de laatste maanden van 1912 door Frankrijk ondernam.

III. Als Gewone Leden worden voorgesteld Mejuffrouw Louise Beijerman, beeldhouweres te Amsterdam, door de heeren J. Gratama en W. van Diedenhoven; de heer H. H. Goslinga, bouwkundig teekenaar te Amsterdam, door de heeren A. A. Kok en J. P. Mieras; de heer R. von Meijenfeldt door de heeren J. Roosing Jr. en G. J. Rutgers. Als Kunstlievend Lid is tot het Genootschap toegetreden en als zoodanig door het Bestuur toegelaten Mejuffrouw J. G. Becking te Amsterdam.

G. J. Rutgers, Secretaris.

*) De cliché's zijn ontleend aan het bekende standaardwerk van Cornelius Gurlitt — „Die Baukunst Konstantinopels" — uitgave van Ernst Wasmuth — Berlin.

MEDEDEELING DER REDACTIE.

Wegens plaatsgebrek moeten enkele ingezonden stukken tot een volgend nummer blijven liggen w.o. een artikel van den heer de Vries Lam, in antwoord op het stuk van den heer v. d. Wijnpersse, voorkomende in „Architectura" No. 8.

Met de verschijning van dit nummer is de achterstand, gevolg der Typografenstaking van Januari j.l., dank zij de krachtige medewerking van H.H. Uitgevers, ingehaald.

CONSTANTINOPEL EN INZONDERHEID DE AYA SOPHIA. Voordracht gehouden door den Heer H. J. M. Walenkamp in de 1325ste Gewone Ledenvergadering van het Genootschap.

II. De Geschiedenis der Aya Sofia. *)

Heeft ter wereld één monument zijn geschiedenis, dan voorzeker de Aya Sophia. — Van Groot-tempel van het Oostersch Christendom werd zij tot Groot-tempel van den Islam. Eertijds Cathedraal — nu Moskee. Straalden eertijds de oogen der heiligen van haar wanden — nu ziet men niet meer af beeldingen van eenig levend wezen; de Moslims hingen hun schilden en spreuken in de gouden welven.

Geen streng verwijt echter treffe hen hiervoor; want zij misdeden minder dan hun voorgangers, die dit kunstwerk oprichtten **ten koste** der wonderwerken veler voorafgaande geslachten. Ja, met uitzondering der Mozaïeken; welke levende wezens voorstellen, en die zij met linnen voorzichtig bedekten, hebben de Muzelmannen de Aya Sophia inwendig geheel in haar oorspronkelijken toestand gelaten en over den bouw steeds met den grootsten eerbied gewaakt.

Wat ten voorbeeld strekken kan aan vele (zelfs aan vele restaureerende) vandalen, wien vaak het meest eerbiedwaardige niet heilig is. — De Aya Sophia bleef wonderwel bewaard, ook sinds de Moslims op de plaats van het Kruis hun Sikkel plantten. . . .

Niet zonder aanvechting heeft dit grijze bouwwerk de stormen der tijden doorstaan, het Lot heeft zijn sporen erin achtergelaten. Branden, aardbevingen, belegeringen, oproeren, burgerkrijg, fanatieke verdelgingswoede, hebben hunne macht tegen deze muren gebroken. In de negende eeuw was een der draagbogen van den grooten koepel gevaarlijk geworden; Basilius I Macedo liet hem vernieuwen en gaf hem de mozaïekbeelden van de H. Maagd, den H. Petrus en Paulus. In 987 werd de opnieuw ingestorte koepel door Basilius II Bulgaroktonos weder hersteld. Ongelukken en ook de kunstvolle inrichting van den bouw zelf, veroorzaakten dus vele veranderingen en voltooiingen; en voornamelijk de koepel, gelijk hij nog heden de heilige ruimte dekt, is afkomstig van vele opeenvolgende geslachten. Op de plundering der Latijnen volgde een tijd van zorgelooze verwaarloozing. Eerst in de veertiende eeuw werd wederom veel voor het Godshuis gedaan; zoo gaf bijv. Adronikus Paläologus de oude, door geweldige piramidaal opstijgende stutbeeren, aan de Oostelijke hoeken een vaster stand.

De grootste verandering echter onderging het heiligdom bij de inrichting ervan tot tempel voor den Islamitischen godsdienst. De ongelooflijk kostbare inrichting voor den Byzantijnschen Hofgodsdienst werd veranderd ten gunste der sobere Mohammedaansche Dschami.

Van hare beschutters en kinderen verlaten, werd de duizendjarige Christin met geweld tot den Islam bekeerd. Hare goudstralende geweltbekleedingen, de kostbare mozaïeken moesten voor eentonige kalktinten wijken, welke de gansche sier der wanden en gewelven met een troostloos kleed overtrokken; want al het figuurlijke wat levende wezens voorstelt, verbiedt door zijne grondstellingen de Islam, de beroofde sier werd stelselmatig door reuzengroote Koranspreuken vervangen. Voor het overige bleef het innerlijke uit architectonisch oogpunt onveranderd.

Uiterlijk daarentegen heeft het Heiligdom zijn oorspronkelijken vorm geheel verloren. De bijgebouwen welke zich in rijke verscheidenheid om de kern van het gebouw groepeerden, werden verbouwd of afgebroken. Het Skenophylakion, een afgezonderd vertrek aan de Noordzijde der kerk, waar de heilige vaten en de pronkbaren voor de begrafenisfeesten bewaard werden, dient nu als voorraadskamer der armenkeuken daarnaast. Het oude Baptisterium tegenover de Zuidzijde van den Narthex, met de kerk door een nu dichtgemetselde deur verbonden — een van buiten vierzijdig, inwendig achthoekig koepelkapelletje — diende als oliemagazijn, totdat het bij den plotselingen dood van Mustafas I tot diens grafkapel ingericht werd, daar geen graf voor hem nog aanwezig was. En deze doode nam het oord, waarin eens de vromen werden bekeerd tot het rijk van Jezus, in bezit. Voor de geroofde aanbouwen gaf Mohammed de Ver overaar der kerk de beide, gelijk men meende: noodzakelijke, (onevenredig plompe) stutbeeren in de plaats. In deze zware pijlermassa's is de oorspronkelijke vorm gedeeltelijk ingesloten, zoodat de bouw zich nu, als door machtige krukken gesteund, verheft. Daarbij kwam een Minaret; Selim II gaf de tweede kleinere daarneven; een opvolger, Murad III, de twee op de tegenovergestelde zijden. Deze gebedtorens, (ofschoon het eenheidskarakter met den oorspronkelijken bouw eraan ontbreekt), zijn het eenig oorspronkelijke, dat de Mohammedanen aan het gebouw hebben weten toe te voegen.

Deze vier slanke witte lansen, in de aarde geplant tot teeken dat hier Mohammed gebiedt.

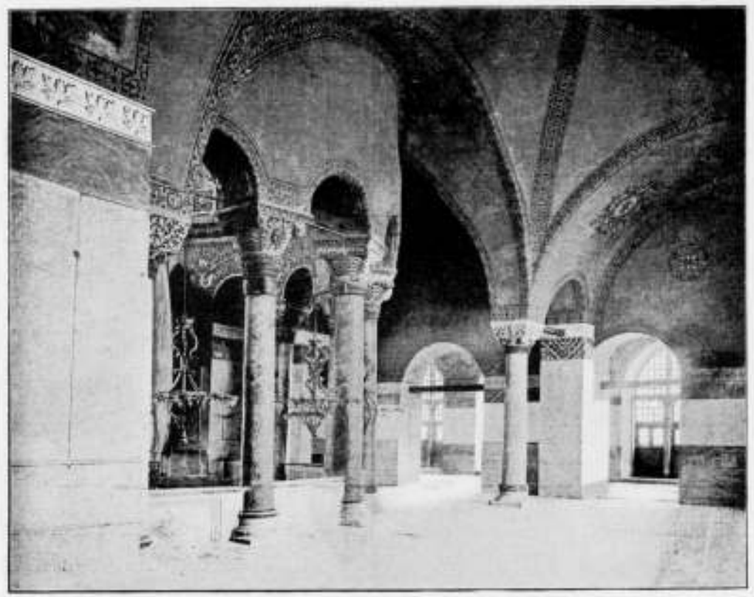
Op de spitsen der minaretten glanzen zwaar vergulde halve-manen. Op het hoogste punt van den breed en zacht zich neerbuigenden, majestueuzen koepel staat eveneens de bronzen halve-maan, 30 el in doorsnede, voor welker vergulding alleen Murad II 50.000 dukaten moet uitgegeven hebben. Honderd kilometer ver, vanaf de zee tot aan den top van den bithynischen Olympos, fonkelt zij in de stralen der zon.

Allerlei bijgebouwen werden rondom opgericht, zooals grafkapellen, scholen en weldadigheidsinrichtingen. In het zuidelijk voorhof bouwde Murad III zich een grafkapel. Naast hem staan de zerken zijner 17 zonen, die hun oudere broeder, de troonopvolger Mohammed III, op den dag zijner troonsbestijging, terechtstellen en bij hunnen vader in deze kapel bijzetten liet; hij zelf, die negen jaar later den dood onderging, ligt aan de zijde van Selim II. Hier zijn verder nog begraven Prins Mahmud en zijne moeder, die hij uit onredelijke verdenking worgde. Gruwzame familiegeschiedenissen bergt deze plaats; een knekelhuis van het Despotisme met den moedermoordenaar. Alle pracht van paarlmoer zoent hier niet de gruweldaden waarvan dit lijkenhuis getuigt.

Toen in 't midden der vorige eeuw het bouwvallige der Aya Sophia vrees begon in te boezemen, beval Abdul Medschid een grondig onderzoek en daarna een veel omvattende restauratie. Hij ontbood hiervoor den flinken en beraden Italiaan Fossati.

Deze liet allereerst alle overbodige steunbeeren verwijderen, en trachtte verder het uitwendige zooveel mogelijk te herstellen; daarna werd de Moskee van buiten

*) Ontleend aan K. Barth's „Constantinopel" der No. II der „Berühmte Kunststätten".



Aya Sophia. — Gezicht op de Galerij.*)

lichtgeel met kraproode banden naar de wijze der oudmoorsche baksteen-gebouwen, bestreken. Doch gelijk het kleed van een boeteling ziet zij er uit; als het slavenjuk van de eens hoogmoedige heerschers gelijkt dit dwangbuis. Maar toen ook verscheen het inwendige weer — en wel na 400 jaar — opnieuw in zijn oude kleurenpracht. De kostelijke marmerbekleeding, de mozaïekornamenten op goudgrond werden wederom blootgelegd; vanaf de gewelfvelden zagen de beeltenissen der Madonna en der Heiligen wederom in het godshuis neer. Voorzeker ontbrak er veel, veel was geheel verdwenen óf geschonden; bijna overal vertoonde zich zulk een verwoesting, dat het hart ineenkromp. Van een groot aantal beeltenissen was echter nog de volle kleurenpracht herkenbaar.

De Moskee bleef van nu af — voor zoover het met de Mohammedaansche leer vereenigbaar was — glanzen in zijn wedergevonden pracht, de voorstellingen der levende wezens, welke de Profeet niet duldt, werden wederom, doch met de grootste voorzichtigheid, bedekt, hetgeen geschiedde door ze met linnen te bekleeden en daarna hierop een dunne kleurenlaag aan te brengen; voor 't minst alle hoofden werden aldus aan het oog ontrokken.

Hier en daar echter schemeren ze er nog doorheen. Fossati, zoowel als Salzenberg, welken laatsten Frederik Willem IV bij een gunstige gelegenheid afvaardigde, hebben zeer volledige en nauwkeurige opnamen van al deze details, vóór zij wederom voor 't oog verborgen werden, gemaakt.

Zoo wijdde de Sultan op den 13den Mei 1849 het Heiligdom wederom voor den Islam in.

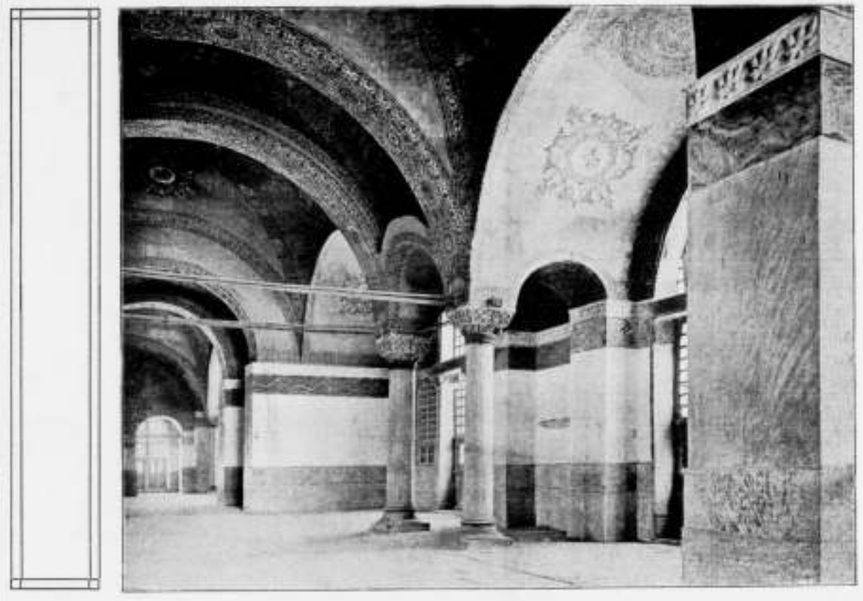
Weliswaar verwekt de totaalindruk der Moskee uitwendig in zijn groote massa's van verre een onbeschrijfelijk schilderachtigen indruk, doch de oorspronkelijke gestalte is — zooals gezegd — bijna geheel onherkenbaar geworden, de eigenlijke vorm is er moeilijk uit te ontleden.

Het uitwendige is met het inwendige niet te vergelijken. Onaanzienlijk was het uiterlijk reeds van den beginne af, omdat men daaraan toen geen waarde hechtte. Denken we ons alle, tegen den oorspronkelijken bouw aangebouwde deelen, welke de vele eeuwen eraan toegevoegd hebben, weg, dan verschijnt ons dat uiterlijk, met zijn zacht gebogen half-koepeldaken en den daartusschen, breed en massaal met een krans van horizontale lijnen als de eenvoudige en nauwkeurige omkleeding der innerlijke ruimte. De inwendige gesteldheid is rustig gehuld in een sober, uiterlijk gewaad. Fijne, kunstige geledingen en verlevendigingen ontbraken van den beginne af; het groote koepeldak bezat een metalen overdekking, daarboven stond het kruis, het muurvlak vertoonde de natuurlijke kleur der bouwstoffen. De sierkunst, had zich uitsluitend, doch daardoor des te volkomener, op het innerlijke gericht.

De Aya Sophia, staat gekeerd naar het Zuid-Oosten, naar Jerusalem, de stad der verlossing.

Zoo zouden we kunnen voortgaan met het aanhalen van Barth's studiewerk. Doch genoeg! Nog slechts 'n enkel slotwoord moge hier volgen, alvorens we van dezen tempel afscheid nemen. Zooals gezegd: hoe schoon de Aya Sophia ook zij — het stemt droevig, te moeten ontwaren, ten koste van hoeveel antieke pracht zij werd gesticht.

*) De clichés zijn ontleend aan het bekende standaardwerk van Cornelius Gurlitt — „Die Baukunst Konstantinopels" — uitgave van Ernst Wasmuth — Berlin.



Aya Sofia. — Gezicht in het Zijschip, begane grond.*)

Gaan we dit na, en gelooven we in de wet der vergelding welke in alle dingen is, dan dienen we te erkennen, dat het Lot ten opzichte van dit juweel van schoonheid zeer zacht, zeer mild en vergevensgezind gehandeld heeft. Ja, daar school vaak veel onvolmaakts in de wijze waarop in oude tijden trotsche werken werden tot stand gebracht. En als er één ding is, dat ons voor de tegenwoordige tijden gunstig stemmen kan, dan is het dit: dat de Kunst — al is het dan ook nu nog zéér ver van het volmaakte — hoe langer zoo meer in staat wordt, zich te uiten, zonder opoffering of onderdrukking van andere beginselen. Steeds diende de kunst in vroeger tijden een aparte belijdenis, een bepaalde kaste, of godsdienstig begrip; en het was goed dat dit zoo was, want daardoor kwamen vele grootsche werken tot stand, — doch oneindig schooner zal de kunst bloeien, zoodra zij instaat zal zijn, zich te uiten, vrij van alle banden, alleen door den enkelen aandrang van haar goddelijk beginsel.

En toch — hoe vergankelijk is alle menschenwerk — zelfs het meest sublieme, het meest verhevene, schijnbaar onverdelgbare en trotsche. Ook de geschiedenis der Aya Sophia wijst op 't tijdelijke, 't wisselvallige, 't broze, 't zinkende, 't verdwijnende van alle pracht. Doch — geldt dit al voor de kunstwerken — zeker niet van de kunst-zelf mag dit worden gezegd. Niet voor de kunst-zelf geldt dit axioma van vergankelijkheid! Zij **blijft** — haar innigst wezen is onvergankelijk, blijvend voortdurend het beste der menschelijke natuur doortrekken; hoe, ook de uitvloeisels, de emanaties, de verschijningen dier innerlijke schoonheid als ruïnen de wereld overdekken: puinhoopen reeds zijn deze, nauwelijks nog opgericht.

Daar is een schoonheid die nooit vervaagt, nooit verdwijnt, steeds opbloeit en ontluikt — geesten van leven, geesten van oneindig streven!

Dit is de beteekenis der geheimzinnige woorden:

De tijd vernielt alles, zelfs de graven;
De dood doodt allen, zelfs de dooden.

*) De clichés zijn ontleend aan het bekende standaardwerk van Cornelius Gurlitt — „Die Baukunst Konstantinopels" — uitgave van Ernst Wasmuth — Berlin.

TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN".

PRIJSVRAAG „DORPSSCHOOL".

Hieronder volgen de antwoorden op verder ingekomen vragen.

Vraag 6. Op hoeveel leerlingen moet bij het ontwerpen van de gymnastiekzaal gerekend worden?

Antwoord 6. Op één klasse.

Vraag 7. Voor welk systeem moet gerekend worden, dat bovengenoemde gymnastiekzaal ingericht wordt?

Antwoord 7. Alleen voor vrije en ordeoefeningen.

Vraag 8. Mogen er bij het gymnastieklokaal douchebaden ontworpen worden?

Antwoord 8. Douchebaden zijn onnoodig.

Vraag 9. Moet in de school geen spreekkamertje of een vertrekje van dien aard, dat mede dienst doet als magazijn voor boeken, cahiers, enz. en tevens als archief, ontworpen worden? Zoo ja, hoe groot?

Antwoord 9. Is vrijgelaten.

Vraag 10. In het programma staat: „De gebouwen worden centraal verwarmd." Worden hiertoe voor school en woning afzonderlijke installaties gemaakt of kan de verwarmingskelder voor beide gebouwen b.v. onder de woning gelegd worden?

Antwoord 10. Beter onder de school.
Vraag 11. Wordt verlangd een overdekte speelplaats?
Antwoord 11. Neen.
Op de ingekomen vragen, die men hierboven niet beantwoord mocht vinden, kan men zelf gemakkelijk het antwoord uit het programma en de daarbij behoorende Koninklijke Besluiten van 25 Juni 1912, Stbl. 192 en 193, afleiden. Deze besluiten zijn ad. *f* 0.25 verkrijgbaar aan het Tentoonstellingsbureau, P. C. Hooftstraat 103 te Amsterdam, uitsluitend op schriftelijke aanvraag met bijvoeging van het bedrag in postzegels.

Namens de Jury:
J. GRATAMA. L. ZWIERS.

INGEZONDEN.

Geachte Redactie,

Het geestige stukje in de N. Rtt. Crt. als beantwoording ... of beter gezegd, als dikkere zoutlegging op het stukje van Gratama heeft menigeen met mij gelezen. Nog aldoor worden wij in het Buitenland aangezien als „ongecivilliseerd" doordat wij immers bekend staan als dragers van veel te wijde broeken, dikke stijve jakken, kortom, zooals de Markers misschien nog wel in hunne kabinetten opgeborgen hebben, en eerst *dan* aantrekken wanneer de uittocht uit Amerika weer gaande is. Alleen om geld te maken. Die schipper die daar medeplichtig is aan de rondvaart door Noord-Hollandsche doode steden aan de Zuiderzee ... verdient door deze speculatieve aanstellerij, in die enkele zomermaanden *meer*, dan menig onzer in een geheel jaar. *Dus* ... zegt de „gare" koopman, de wereld wil bedrogen zijn. Zullen wij ons *ook* speculatief aanstellen, al is het dan ook op een wereldtentoonstelling. *Nu* weer in *Gent*.
Daar is meen ik *een* radicaal, afdoend genezend middel tegen n.m. *dat geen onzer meedoet*. Maar dan ook *niet een*. Zijn er die echter *wel* meedoen ... dan is het protest zijn kracht kwijt en is het een mislukking, met schade (vermoedelijk) voor hem die *niet* meedeed.
Gratama heeft het balletje opgeworpen. Als we eens een datum vaststelden, waarop ieder zijn kaartje (van *niet meedoen*) hem moet hebben toegezonden, dan zouden wij *na* dien datum onze actie kunnen beginnen.
De inschrijvingen moeten plaats hebben tusschen 25 en 30 Maart. Wij hebben dus nog even den tijd. Maar dienen dan ook geen oogenblik verloren te laten gaan.
Met mij ... zullen velen afwachten wat Uw vereeniging van architecten zal besluiten.
Hoogachtend en dankend voor de plaatsruimte, gaarne
Uw dw. dr.
WILLEM C. BROUWER.

Met bovenstaand stukje zijn wij het volkomen eens en inzichen het voorstel van den Heer Brouwer van harte toe. Wij zouden het zeer op prijs stellen *beslist vóór Woensdag 12 Maart a.s.* van de leden van ons Genootschap, die met bovenstaande instemmen, hun kaartje te mogen ontvangen, teneinde in overleg met den Heer Gratama de wijze van actie op te stellen. Men gelieve de kaartjes in te zenden bij den Secretaris van Redactie, Corn. Schuitstraat No. 30. RED.

CENTRALE VERWARMING EN LUCHTVERVERSCHING VAN GEBOUWEN.

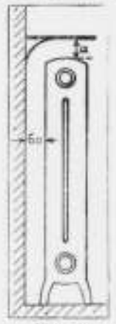
DOOR F. G. UNGER, W. I.

Vervolg van blz. 68.

1°) Warmteafgifte van vrijstaande radiatoren van II en III kolommen.
De cijfers gelden zoowel voor stoom- als voor waterradiatoren met twee en drie kolommen en op voeten van normale hoogte, terwijl eventueel te gebruiken geperforeerd plaatijzer eene vrije doorlaat van 40 tot 60 pct. met figuren van willekeurigen vorm mag hebben. Voorts is aan deze cijfers ten grondslag gelegd een stoomspanning van 1.05 atm. absoluut, een watertemperatuur van gemiddeld 70° en een luchttemperatuur in het vertrek van 20°.

Hoogte	1250 II.	620 II.	1270 III.	650 III.
Stoom k =	7.9	8,5	6,7	7.3
Water k =	6,3	7,—	6,—	6.2

2°) Dekplaten boven het toestel, aan de voorzijde gelijk met den voorkant van den radiator, (fig. 15).


Fig. 15.

H. = 1050 à 1280.

a kleiner dan 20	p = —10 pct.
a = 40 à 80	p = — 5 „
a = 100 à 120	p = 0 „

H. kleiner dan 1050.

a kleiner dan 40	p = —10 „
a = 60 à 120	p = — 5 „

De invloed van de gebogen leiplaat kan verwaarloosd worden. Is de dekplaat in het midden voorzien van geperforeerd ijzer of dergelijk materiaal, ter grootte van de horizontale projectie van het toestel, dan is p = 0.
3°) Open nissen, voorzijde van de nis gelijk met de voorzijde van het toestel (fig. 16).


Fig. 16.

a kleiner dan 50	p = —12 pct.
a = 60 à 80	p = — 8 „
a = 90 à 120	p = — 5 „

De afstand der zijwanden kan worden verwaarloosd.
4°) Omkleeding met luchttoelaat aan de voor- en luchtuitlaat aan de bovenzijde (fig. 17).

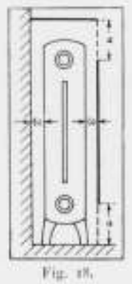

Fig. 17.

Grootte van de luchtuitlaat gelijk aan de horizontale projectie van het toestel.
A. II-kolom-radiatoren.
a. luchtinlaat vrij.

α H = 1050 à 1250	a = 100	p = —10 pct.
β H kleiner dan 1050	a = 125	p = —10 „
b. luchtinlaat door geperforeerd ijzer gesloten.		
α H = 1250	a = 200	p = —10 „
β H = 1150	a = 225	p = —15 „
γ H = 1050	a = 225	p = —15 „
	a = 250	p = —10 „
δ H. kleiner dan 2050	a = 225	p = —20 „

B. III-kolom-radiatoren.
a. luchtinlaat vrij.
Voor alle hoogten a = 125 p = —10 „
b. Luchtinlaat door geperforeerd ijzer gesloten.

α H = 1250 a 1050	a = 225	p = —15 „
β H = 880	a = 225	p = —15 „
	a = 250	p = —10 „
H = kleiner dan 880	a = 225	p = —20 „

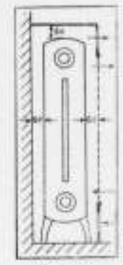

Fig. 18.

5°) Omkleeding met lucht-toe- en uitlaat aan de voorzijde. Fig. 18.
A. II-kolom-radiatoren.
a. lucht-in- en uitlaat vrij.
Voor alle hoogten a = 130 p = —20 pCt.
b. Lucht-toe- en uitlaat door geperforeerd ijzer gesloten.

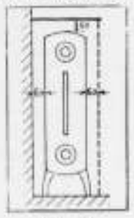
α H = 1250	a = 200	p = —10 pCt.
β H = 1050	a = 224	p = —20 „

B. III-kolom-radiatoren.
a. luchtin- en uitlaat vrij.

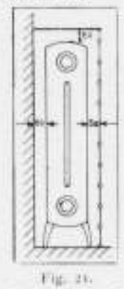
α H = 1270 à 880	a = 130	p = —20 „
β H is kleiner dan 880	a = 130	p = —15 „
b. luchtin- en uitlaat door geperforeerd ijzer gesloten.		
α H = 1270 à 880	a = 225	p = —20 pCt.


Fig. 19.

6°) Omkleeding met voorzijde geheel van geperforeerd ijzer.
Hooge radiatoren met smalle vrij luchtin- en uitlaatopening aan boven- en onderzijde (fig. 19), lage radiatoren


Fig. 20.

met volle geperforeerde voorwand (fig. 20), p = —20pCt.
Gebogen leiplaten verbeteren de warmte-afgifte 5 pCt., geperforeerde luchtuitlaatopening in de bovenplaat, ter grootte van de horizontale projectie van het verwarmingstoestel verbetert 10 pCt.


Fig. 21.

7°) Metaalgordijnen. Ruimte tusschen de schalmen minstens 15 m.M. (fig. 21).

H = 1250 à 1050	p = —15 pCt.
H = 1050	p = —20 „

Gebogen leiplaten enz. als onder 6.
8°) Vensterbanknissen met luchttoelaat aan de achterzijde (fig. 22).

d = 200	p = —10 pCt.
d = 150	p = —15 „
d = 120	p = —20 „

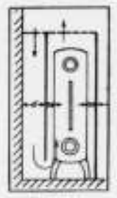


Fig. 22.

In het eerste gedeelte is deze laatste wijze van opstellen besproken, uit de hier vermelde proefnemingen blijkt echter dat de vrije ruimte tusschen omkasting en achterwand tamelijk breed moet worden, zal de warmteafgifte niet te zeer verminderen.

VAN ALLERLEI AARD.

VERBOND VAN NED. KUNSTENAARSVERENIGINGEN.

Het Verbond van Ned. Kunstenaarsvereenigingen heeft Zaterdag 22 Febr. te Amsterdam zijn algemeene vergadering gehouden onder leiding van den heer Herman Robbers.

In zijn openingswoord wees spr. erop, dat, hoe weinig het Verbond na een tweejarig bestaan ook tot stand heeft mogen brengen, toch reeds geconstateerd mag worden dat de opzet, de voorloopige uitwerking van de idee der federatie volkomen geslaagd is. Het Verbond telt thans 14 vereenigingen; aansluiting der tooneelspelers wordt binnenkort verwacht, en men hoopt dat ook „Arti et Amicitiae" binnen niet al te langen tijd zal toetreden. Spr. besloot met een krachtig beroep op de kunstliefde, de solidariteit en het gevoel van waardigheid aller kunstenaars.

Ingekomen was een schrijven van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, met het verzoek om door een adres of een adhaesiebetuiging steun te verleenen aan het request van de Maatschappij aan den raad van de gemeente Amsterdam, waarin verzocht wordt voor het nieuwe uitbreidingsplan een prijsvraag uit te schrijven. Hieromtrent zoude later gesproken worden.

De secretaris de heer Jac. van den Bosch, brucht het jaarverslag uit, waaruit blijkt dat het ledental 2417 bedraagt.

Het resultaat van de verspreiding der bekende brochure inzake het kunstenaarshuis is geweest, dat ongeveer 150 personen zich als garanten voor de lening hebben opgegeven. Dit is nog 300 te weinig. De actie voor deze zaak werd vertraagd, doordat de gemeente Amsterdam, teneinde den grond te kunnen onteigenen en in erfpacht te kunnen uitgeven, een proces te voeren had met de eigenaars.

Het Kunstenaars-Congres zal gehouden worden te Amsterdam, de week na Paschen, nl. Donderdag 27, Vrijdag 28, Zaterdag 29 en Zondag 30 Maart 1913. Het programma werd vastgesteld, en zal binnenkort bekend gemaakt worden. De commissie is samengesteld uit de leden van verschillende vakken vertegenwoordigende vereenigingen, en bestaat uit de heeren Mr. F. W. J. G. Snijder van Wissekerke, voorzitter; J. Gratama, W. Kromhout Czn., A. D. Lohman Jr., Willy Martens, J. van Nieukerken, M. W. Petri, M. C. van de Rooyaart, E. R. D. Schaap, L. Zwiers, en Dr. P. H. van Moerkerken Jr., secretaris.

Blijkens het verslag van den penningmeester, den heer A. D. Loman Jr., hebben de inkomsten en de uitgaven bedragen *f* 960. Er was op 1 Jan. 1913 geen saldo in kas.

Het dageljksch bestuur bestaat thans uit de heeren: Herman Robbers, voorzitter, J. G. Veldheer, vice-voorzitter, J. Gratama, te secretaris, Jac. v. d. Bosch, te secretaris-penningmeester, en A. D. Lohman, penningmeester.

Omtrent het kunstenaarshuis deelde de voorzitter nog mede, dat, nu de gemeente het onteigeningsproces in tweede instantie gewonnen heeft, afgewacht zal worden of de grondeigenaars, die onteigening wilden tegenhouden, cassatie zullen aanteekenen. De termijn hiervoor verstrijkt 28 Februari. Is het proces dan geëindigd, dan zal nogmaals eene circulaire verzonden worden, teneinde de nog ontbrekende garanten bijeen te krijgen. De voorzitter sprak nog eens uitdrukkelijk het gerucht tegen, als zoude het kunstenaarshuis niet meer dan een luchtkasteel zijn, dat slechts bestaat in de kunstenaarsfantasie. Het denkbeeld berust op degelijke berekeningen; een aantal zakenmannen zijn ervan overtuigd, dat het een normale, levensvatbare zaak geldt.

In behandeling kwam vervolgens de volgende motie van het algemeen bestuur:

„De algemeene vergadering van het Verbond van Ned. Kunstenaarsvereenigingen besluit, dat voortaan, zoo dikwijls de hulp of de voorlichting van het Verbond zal worden verlangd in artistieke aangelegenheden van betrekenis, en zoo dikwijls van het verbond zelf zullen uitgaan ondernemingen, waarbij artistiek oordeel vereischt is, een commissie ad hoc zal worden benoemd. De omvang zoowel van deze commissie in haar geheel, als van de vertegenwoordiging der verschillende betrokken kunstgroepen in die commissie, zal worden vastgesteld door het algemeen bestuur, terwijl de keuze zal geschieden bij referendum onder de leden der tot het verbond behoorende vereenigingen, met dien verstande dat iedere kunstgroep haar eigen vertegenwoordigers zal aanwijzen. De regeling van deze stemming wordt aan het dagelijksch bestuur overgelaten."

In zijn toelichting tot deze motie deelde de voorzitter mede, dat zij is ontworpen naar aanleiding van het „Gids"-artikel van Prof. Berkenderen, waarin deze aandringt op weder-instelling van het Instituut voor Fraaie Kunsten. De heer Roland Holst heeft hierop geantwoord, dat de leden van het Instituut dan zullen moeten worden aangewezen niet door de Regeering, maar door hun eigen vakbroeders, b.v. door het Verbond van Kunstenaarsvereenigingen. Het lichaam zal zich niet hebben bezig te houden met alle gebeurtenissen op artistiek gebied, maar alleen met ingrijpende gebeurtenissen. Op het oogenblik is er nog geen sprake van, dat een bepaalde dergelijke gebeurtenis de behoefte aan een Instituut voor Fraaie Kunsten onmiddellijk doet gevoelen maar het bestaan bedoelt slechts te bereiken, dat men op belangrijke gebeurtenissen voorbereid zij.

De heer Ingenohl wees er op, dat het vaak voorkomt, dat de regeering het advies eener bouwkundige vereeniging vraagt. Vraagt de regeering nu ook het advies van het Verbond en geeft dit ook advies, dan ontstaat het gevaar, dat tegenover elkander adviezen worden gegeven. Hij wenschte daarom dit verstrekkende voorstel zonder mandaat niet aangenomen te zien. Daardoor zou men zich gaan stellen boven de vereenigingen. Z. i. moet iedere vereeniging zelfstandig blijven.

De voorzitter deed uitkomen, dat het er niet om te doen is de zelfstandigheid der aangesloten vakvereenigingen in het minst aan te tasten, maar dat het streven moet wezen om het Verbond het officieele lichaam te doen worden, dat advies geeft aan de regeeringen van staf en land.

Bij de hierop gevolgde discussie werd er op gewezen, dat het Verbond nog niet krachtig genoeg is om zich te verheffen boven de vakvereenigingen. Alleen dan wanneer het Verbond soover is, dat aan hem uitdrukkelijk alleen advies wordt gevraagd, dan zou men, meende men van die zijde, tot den maatregel kunnen overgaan.

Mevrouw Polak wenschte eerst het advies der betrokken vereenigingen in artistieke zaken gevraagd te zien en diende daartoe een amendement in, dat echter met groote meerderheid van stemmen verworpen werd.

Daarna kwam in stemming het voorstel zooals het door het bestuur werd ingediend. Het werd aangenomen met 37 tegen 8 stemmen. Door den uitslag dezer stemming kwam een voorstel van den heer Ingenohl om het voorstel aan te nemen behoudens de goedkeuring der vereenigingen te vervallen.

Na de pauze kwam aan de orde het jaarverslag van den penningmeester den heer A. D. Loman Jr. Onder de uitgaven komt voor een post van *f* 477,13 voor het kunstenaars-huis welk bedrag terugbetaald zal worden door de maatschappij tot stichting en instandhouding van het kunstenaarshuis zoodra deze zal zijn opgericht. Het verslag werd goedgekeurd. De begroeting voor 1913 is in ontvangst en uitgaaf gesteld op *f* 675.

EXAMENS. M. O.

De minister van Binnenlandsche Zaken brengt ter kennis van belanghebbenden, dat in den zomer van dit jaar gelegenheid zal worden gegeven tot het afleggen van de examens voor de akten van bekwaamheid tot het geven van middelbaar onderwijs in het teekenen (M a tot en met M k) en het boetseeren (O).

Zij die zich aan deze examens wenschen te onderwerpen, moeten zich vóór 1 April e. k. aanmelden bij den inspecteur van het middelbaar onderwijs H. J. de Groot te 's Gravenhage, bij schrijven op ongezegeld papier, met nauwkeurige en duidelijke opgave van naam, voornamen (voluitgeschreven), woonplaats en adres, met overlegging van de geboorte akte en, eventueel, van de akte van bekwaamheid, waaruit het recht op vrijstelling van eenig deel der examens moet blijken. Degenen wier aanvragen op 1 April 1913 niet zijn ingekomen, kunnen niet tot de examens worden toegelaten. (St.-Ct.)

WEEKBLADEN EN TIJDSCHRIFTEN.

DEUTSCHE BAUZEITUNG No. 16, Der Neubau des Realgymnasiums in Berlin-Schmarzendorf. — Die Bauten auf der Museum-Insel in Berlin vor der Budgetkommission des preussischen Abgeordneten-Hauses. — William Müller †.

BUILDING NEWS No. 30-34. Occasional Site Value. — Colour decoration. — The architectural association. — Forestry-law. — Hamstellane schools, Southend-on-Sea. — The "Boncanne" river viadnct. Canada. — Land values definition. — Tuberculosis Sanatoria.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. = Mededeeling der Redactie. — Constantinopel en inondeerbaarheid de Aya Sofia. (Vervolg). — Tentoonstelling „Huis en Tuin". — Ingezonden. — Centrale Verwarming en Luchtverversching van Gebouwen. (Vervolg). — Van allerlei aard. — Weekbladen en Tijdschriften.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 11. ZATERDAG 15 MAART 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. Als Gewoon-Lid wordt voorgesteld de heer Rn. Roland Holst, decoratief-schilder te Laren, N.-H., thans Buitenlid, door de heeren J. Roosing Jr. en G. J. Rutgers.

II. Als Buitenleden wenschen toe te treden de heeren J. Hermans, bouwkundig opzichter te Bergen, N.-H. en Jan Wils, architect te Alkmaar.

G. J. RUTGERS, Secretaris.

VERSLAG DER 1326ste LEDENVERGADERING, GEHOUDEN OP WOENSDAG 12 MAART 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Nadat de voorzitter, de heer H. J. M. Walenkamp, de vergadering met een welkom aan de aanwezigen, en speciaal aan den spreker van dezen avond, heeft geopend, verkrijgt de secretaris het woord tot het lezen der notulen van de 1324ste en 1325ste ledenvergaderingen, welke verslagen onder dankzegging worden goedgekeurd. Dadelijk hierna erlangt de heer Nijhoff het woord tot het houden zijner causerie met lichtbeelden, getiteld: „Het gebied der Ambachtskunsten".

Spreker begint met te zeggen, dat men met het woord ambachtskunst maar genoegen moet nemen, omdat men aan dat woord nu eenmaal een bepaalde beteekenis heeft gehecht. De vraag is maar, wat men onder kunst, in betrekking op ambacht, verstaat. Met ambacht bedoelt men in engeren zin die bedrijven, welke gebruiksvoorwerpen tot stand brengen, welke gebruiksvoorwerpen dan meer bepaald betrekking hebben op de inrichting van de woning. Bovendien denkt men bij ambacht nog in ruime mate aan handwerk. Kunst daarentegen is de karaktervolle vertolking van het dieper geschouwde. De kunstenaar ziet dieper, breeder, zuiverder, verder dan de gewone mensch. Hij ziet algemeener, hij ziet het algemeene in het bijzondere, het één in het veelsoortige, het essentieele der dingen. En dit algemeene, dit essentieele vertolkt hij karaktervol, uit den aard van zijn kunstenaarschap. Denkt men nu weer aan het ambacht, dat gebruiksvoorwerpen tot stand brengt voor onze woning, dan doet zich dus de vraag voor of deze gebruiksvoorwerpen zich wel altijd leenen om het dieper geschouwde te vertolken. De woning zelf, zoo van buiten als van binnen, is zeker een onderwerp, dat een dieper wezen heeft met stemmingen van allerlei aard, en ook de versierende kunsten, de decoratieve schilder- en beeldhouwkunst zijn als aangewezen om gedachten te vertolken, maar de meeste der voorwerpen, die de woning vullen, stellen geen hoogeren eisch dan dat zij goede en mooie gebruiksvoorwerpen willen zijn. Hier komt men dus van zelf voor de vraag of een mooi voorwerp ook een kunstvoorwerp is, of schoonheid hetzelfde is als kunst. Volgens de bovenbedoelde omschrijving van kunst is dit niet zoo. Kunst is een natuurgave, zeer enkelen geschonken, de gave der visie, der idee. Schoonheid is ook een natuurgave, maar veel algemeener verbreid. Kunst is inzekeren zin onontwikkelbaar, tenminste eerste instantie, want de idee komt niettegenstaande den kunstenaar, dringt zich met geweld aan hem op, schoonheidszin is wel ontwikkelbaar, waar hij in aanleg aanwezig is, en kan tot een hoog peil worden opgevoerd. Kunstkracht kan er zijn, zonder dat de schoonheidszin tot ontwikkeling is gekomen, hoewel veelal deze kunstkracht in hooge mate de schoonheidszin in zich sluit, schoonheidszin kan er zijn en kan ontwikkeld zijn, zelfs zeer ver, zonder kunstkracht in den eigenlijken zin van het woord.

Bij een groot deel nu van de gebruiksvoorwerpen, die de woning vullen, en waaraan men, zoo [ze mooi zijn, gewoonlijk den naam van ambachtskunst geeft, is het ambacht gecombineerd met de schoonheid. De kunst in hoogeren zin staat buiten deze zaken. Dit ter toelichting van het woord ambachtskunst.

In ruimen zin genomen laten de ambachtskunsten zich indeelen in: de bouwkunst, de z.g. nijverheidskunst, de versierende kunst en de grafische kunst (niet de vrije maar de gebonden grafische kunst). Elk dezer groepen heeft weer een groot aantal onderafdeelingen, die samen het groote gebied vormen waarop het zakelijke en het schoone elkaar de hand reiken.

Voor den opbouw van deze ambachtskunst komen een drietal factoren in aanmerking: de technische constructie, de aesthetische constructie en de ideëele constructie (deze laatste daar, waar van kunst in den waren zin sprake kan zijn, dus b.v. bij de bouwkunst, de interieurkunst, de decoratieve schilder- en beeldhouwkunst, de decoratieve teekenkunst). Deze drie factoren hebben betrekking op de stof, de schoonheid en de gedachte of idee. Goethe noemde deze drie factoren: de materieele factor, de zinnelijke factor en de geestelijke factor. Ze laten zich alle drie weer onderverdeelen. Zoo omvat de technische constructie: het materiaal, de werkwijze en de bruikbaarheid; de aesthetische constructie: de verhouding, den vorm en de kleur; de ideëele factor: de verhouding van den kunstenaar tegenover zich zelf,

tegenover wat buiten hem is en tegenover zijn kunstwerk. Deze drieledige indeeling geeft ook de groepen aan van hen die zich in dienst van de ambachtskunst kunnen stellen.

Het meest uitgebreid is de groep van hen, die deel kunnen nemen aan de technische constructie. Dit zijn de uitvoerders, die datgene tot stand brengen, wat anderen als schoon hebben erkend en waarin zij hun gedachten hebben gelegd. Daarop volgen zij, voor wie het gebied der aesthetische constructie open ligt, dus diegenen welke, met schoonheidszin begiftigd, dezen zin voor het schoone hebben ontwikkeld en nu in staat zijn ook schoonheid te brengen in hun arbeid. En ten slotte komen de enkelen, welke de gaven der idee hebben, zij die uit den aard van hun kunstenaarswezen kunnen deelnemen aan de ideeële constructie. Dit zijn de leiders, de gidsen op kunstgebied, diegenen welke de grondgedachte vastleggen, waarop soms meerdere geslachten voortbouwen, zij die het karakter geven aan de kunst, terwijl aan de uitwerking van dit karakter, naar de regelen der schoonheid, meerderen kunnen deelnemen.

Spreker wijst vervolgens op den grooten invloed van de ambachtskunst op den mensch. Overal waar de mensch heen komt, wanneer hij zich niet in de vrije natuur bevindt, dus in het huis, in de werkplaats, in de school, in de kerk, in de vergaderzaal, op de straat en in den tuin, overal brengt diezelfde mensch dingen tot stand, die mooi kunnen zijn en leelijk, die tot rust kunnen brengen en opwindend kunnen werken, die kunnen verheugen en verdrieten, kunnen opheffen en vernederen. Het is de mensch zélf die dus de verantwoordelijkheid draagt voor al dit wel en wee, voor al deze vreugde en dit verdriet, voor al dat genot aan wat schoon en voor al dien tegenzin voor wat leelijk is. En van die groote verantwoordelijkheid tegenover hun medemenschen zijn zich maar al te velen in geen enkel opzicht bewust.

Tenslotte wijst spreker op de houding van het publiek tegenover de ambachtskunst en wijst op de zoo veel voorkomende onverschilligheid in deze. Hij schrijft deze onverschilligheid toe aan verschillende oorzaken en noemt als één van deze de onverschilligheid van de publieke pers tegenover de ambachtskunsten. Zeer enkele uitzonderingen daargelaten, neemt de publieke pers van de ambachtskunsten geen nota en doet ze dit wel, dan is ze er gewoonlijk precies naast. Waar over tooneel- en muziek kolommen vol worden geschreven, daar schijnen al die kunsten, welke met de woning in verband staan, voor deze pers de moeite van de beschouwing niet waard te zijn en toch zou juist zij het kunnen zijn, die de menschen in deze zou kunnen voorlichten, gelijk ze dit op ander kunstgebied reeds in zoo ruime mate doet.

Na een korte pauze verschenen een dertigtal lichtbeelden op het doek, zoo van gebouwen, als interieurs, als voorwerpen op het gebied der ambachtskunsten, waarbij spreker de gelegenheid had steeds te wijzen op de eenheid, die in deze voorstellingen werd gevonden, geheel afgescheiden van de vraag tot welken historischen stijl zij ook mochten behooren.

De voorzitter zegde den spreker dank voor zijne causerie met lichtbeelden en vroeg of deze ook voor het weekblad zou kunnen worden afgestaan, waarop de Heer Nijhoff antwoordde, dat hij het gesprokene niet op schrift had, maar slechts eenige aanteekeningen van de hoofdpunten had gemaakt. Daar de voorzitter echter op zijn verzoek bleef staan, deelde de heer N. mede, dat hij voorloopig zeer weinig tijd had, maar er later eens over zou denken.

Hierna stelt de voorzitter den heer Weissman in de gelegenheid zijn voorstel, n.l. het aanbieden door de architecten-vereenigingen van een beeld van Jacob van Campen aan het Gemeentebestuur, nader toe te lichten.

De heer Weissman zegt dat hij èn uit het orgaan èn uit de zooëven gelezen notulen hoort, dat er gesproken is „dat de gemeente zelf moet zorgen om de nissen van het Stedelijk Museum gevuld te krijgen". Hij wijst er in dit verband op, dat het niet de bedoeling is om een der 16 nissen „te vullen" als wel dat het een bijzonder gelukkige gelegenheid voor de vereenigingen van bouwkunst beoefenaren is om bij gelegenheid der in 1914 te houden groote bouwkunst-tentoonstelling Jacob van Campen te *huldigen*, en daartoe diens standbeeld (dat er al veel eerder had moeten zijn) te doen vervaardigen en plaatsen.

In verband met de gemaakte opmerking betreffende het vooruitloopen op een eventueele opdracht aan een beeldhouwer, zegt de heer Weissman, *dat het in de bedoeling ligt zooveel mogelijk alle Nederlandsche beeldhouwers in de gelegenheid te stellen om door een opdracht van hunne prestaties blijk te geven.*

De voorzitter zegt, dat het idee van den heer Weissman al met sympathie door de vorige vergadering ontvangen is. Hij stelt thans voor dat het Genootschap zich bij een eventueele huldiging van Jacob van Campen aansluit, onder voorwaarde dat er omtrent het geven van een opdracht tusschen de zustervereenigingen eerst nog nader overleg zal worden gepleegd.

Het voorstel wordt met applaus aangenomen en aan het Bestuur de verdere afwikkeling dezer zaak overgelaten.

De Heer Hack wijst nog even op de afkeurenswaardige praktijken van een bekend beeldhouwer, die zich bij geconstitueerde of nog te constitueeren feestcommissiën dadelijk aanbeveelt, onder toezegging de voorstudies „belangeloos" te doen. Hij hoopt dat de architecten met kracht tegen dergelijke praktijken zullen opkomen, wijl zij toch *te* goed zullen begrijpen dat er van die belangeloosheid bij de uitvoering niet veel terecht komt.

De Heer Hellendoorn informeert, wie lid zijn geworden der commissie, die bij besluit der vergadering van 18 Sept. is ingesteld inzake eventueele reorganisatie (samensmelting met andere periodieken) van het plaatwerk „de Architect". De Heer Weissman zegt dat er nog geen commissie benoemd is, omdat eerst de commissie (bestuur) van het plaatwerk zou gehoord worden.

De heer Joling releveert het vroeger gesprokene omtrent dit punt, speciaal in verband met het onderhoud met de firma Ahrend, die zich toen geheel teruggetrokken heeft, wijl zij tegen eene gecombineerde uitgave op het laatste moment opzag.

De heer Rutgers licht in zijn kwaliteit van Directeur van het plaatwerk het gesprokene nog nader toe, waarop de heer Hellendoorn zich voor het oogenblik voldaan verklaart.

De heer Hack zou nu eens gaarne de verhouding der redactie ten opzichte van het plaatwerk op afdoende wijze geregeld zien. Hoe is die verhouding toch?

De heer Rutgers deelt mede, dat een en ander omschreven staat in de statuten der N. V enn. Als de redactie die aanvraagt en de notulen der vergadering naleest waarop de maatschappij die instructie heeft vastgesteld, zoo zal alles wel duidelijk worden.

De voorzitter brengt ten slotte den steiger voor het frontispice van het paleis op den Dam ter sprake. Moet die dit jaar er aan blijven, dit jaar van feesten en vreemdelingenbezoeken? Hij stelt voor dat het Bestuur eens te juister plaatse gaat informeeren en op spoed gaat aandringen.

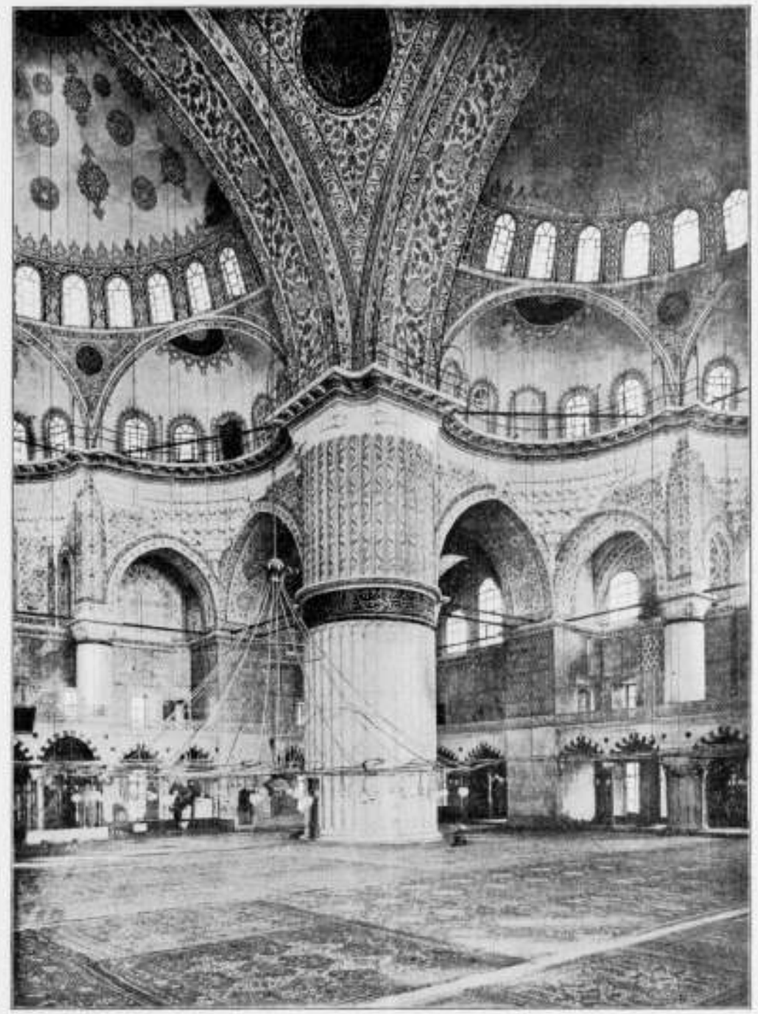
De heer Joling zegt, dat de soliditeit van den steiger genoeg waarborg verschaft, dat die steiger er de eerste twee jaar niet vandaan komt.

De vergadering geeft het Bestuur machtiging de zaak ter hand te nemen.

Hierna volgt sluiting. ADR. M.

---

*) De clichés zijn ontleend aan het bekende standaardwerk van Cornelius Gurlitt — „Die Baukunst Konstantinopels" — uitgave van Ernst Wasmuth — Berlin.



Moskee van Sultan Achmed I. Gezicht naar het N. O.

CONSTANTINOPEL EN INZONDERHEID DE AYA SOPHIA. VOORDRACHT GEHOUDEN DOOR DEN HEER H. J. M. WALENKAMP IN DE 1325STE GEWONE LEDENVERGADERING VAN HET GENOOTSCHAP.

III. Ten slotte nog een woord over *de Bouwkunst der Turken.*

Wij dienen allereerst mede te deelen, dat de kennis der tegenwoordige kunsthistorie omtrent de architecten, die



Hof met brug der oude moskee Eski Walide Dschami te Skoetari.

de Turksche bouwwerken gesticht hebben, nog zeer gering is. Het gaat hiermede als met de meeste kunstwerken der oudheid: de werken zelf zijn beter bekend dan de namen hunner makers, of scheppers, of hoe men hen noemen wil.
Sommigen der kleinste pas-beginnende schilders, beeldhouwers of architecten zijn er tegenwoordig direct op uit, hun naam onder hun kunstwerk of vermeend kunstwerk te schrijven. Vroeger was dat anders; de naam van den maker kwam slechts op de tweede plaats in aanmerking. De meeste namen der oude kunstenaars zijn dan ook verdwenen. Niet, dat ik zou willen zeggen, dat ook niet de scheppers van vroegere kunstwerken voorzien waren van een zekere — en laat ons dan zeggen: rechtmatige, hoeveelheid ijdelheid; doch — zij zelven geraakten door den glans hunner werken op den achtergrond. En dat is het ware! Elk individu, elke persoonlijkheid, is slechts een werktuig in den greep van het ongeziene. Zijn werken, zijn emanaties vormen het voornaamste deel zijner persoonlijkheid.
Van de oudste tijden af, in Indië, China en Egypte worden de koningen genoemd, als de bouwmeesters dier grootsche scheppingen, waarmede toen de wereld overdekt werd. Wij zijn niet meer naïef genoeg, om te gelooven dat zij zelven deze ontzagwekkende kunstwerken gesticht hebben ... Doch wat wij wel gelooven, is: dat zij de nervus rerum — de spil geweest zijn, waarom alles zich bewoog. Zij *wilden*, zij *verlangden*, zij *eischten* die kunstwerken; hetzij dan uit een gevoel van grootheid of van ijdelheid, doch — zij *wenschten* hen ...
Zoover als bekend is vormden de Bouwmeesters van Constantinopel (Mimaran genaamd) een gilde, waarvan de patroon de Apostel Jacob was, „de beminde timmerman", zooals hem de Turken noemden. Zijn graf te Antiochia wordt als bedevaartsplaats ook door Islamiten bezocht. Aan het hoofd van dit gilde stond de Mimar Agha, de directeur van het bouwwezen der stad. Doch deze was (volgens Quer) uitsluitend directeur der bouwpolitie, en had hoofdzakelijk het opzicht over den woonhuisbouw, over welker hoogte, en indeeling hij waakte. Het was niet een praktisch bouwmeester, doch een door den Grootvizier aangewezen ambtenaar.
Betrof het nu een Moskee of een ander openbaar Bouwwerk te scheppen, dan koos men (eigenaardig genoeg!) Grieken of Armeniërs daartoe.
De bekende Fransche reiziger Pouqueville verhaalt (vlak na 1800), dat de beroepen te Constantinopel zich naar de verschillende nationaliteiten als volgt onderscheiden: De Turken zijn meubelmakers; marmerbewerkers zijn Turken en Armeniërs, evenals kunstdraaiers, slotenmakers en schrijnwerkers; de architecten zijn Armeniërs en Grieken, de metselaars Albaneesche Kristenen, de timmerlieden Albaneesche Mohamedanen, terwijl de Bulgaren handarbeiders waren.
Pouqueville zag op de graven der Armeniërs veelvuldig de winkelhaak, het compas en de weegschaal aangebracht; waaruit hij besloot, dat zeer velen van hen metselaars, architecten en geld-makelaars (hoe modern!) moeten geweest zijn. *Armeniërs* zouden het dus geweest zijn, die de Keizerlijke Moskeeën bouwden.
Dit laatste nu kan voor den tijd van Pouqueville, niet echter voor den daaraan voorafgaanden gelden. Want daartegen getuigt de vorm der Kristelijke kerken, wier stijl dooreengenomen on-Turksch is, en dit zoowel in Constantinopel als in de andere deelen van het Turksche rijk. De scheppende kracht schijnt veeleer in de Oda van het Serai te wortelen, in deze scholen van het Turksche staats- en krijgswezen, waaraan de grooten van het rijk voor het meerendeel ontsproten.

*) De clichés zijn ontleend aan het bekende standaardwerk van Cornelius Gurlitt — „Die Baukunst Konstantinopels" — uitgave van Ernst Wasmuth — Berlin.

Alle geschiedschrijvers der 16de eeuw gewagen van den afkeer der Turken van monumentale Bouwwerken. De fijnste waarnemer onder dezen, de Duitsche gezant Busbecq, vermeldt, dat hun Wet hun prachtige bouwwerken als een teeken van hoovaardigheid en trots verbiedt. Ook de voorname Turken bezaten geen gemetselde huizen, daar men deze voor verdedigbare vestingen aanziet. Eveneens spreekt de predikant van het gezantschap Schweigger uit dien tijd van de „slechte en gemeene bouwerij" in de geheele stad, die meestal zonder kalk met leem en straatvuil samengesteld was. De huizen zijn minderwaardig, hebben weinig licht. Zelfs de voornaamste ervan lieten zich niet met die in Duitschland vergelijken. Het ontbrak aan werklieden, waarvan de meesten Grieken waren, het ontbrak aan bouwmaterialen, transport-middelen en aan vlijt.
En daarbij werd van alle opdrachtgevers zooveel gestolen dat de bouw onmatig duur werd. Een huis dat in Duitschland indertijd 200 à 300 fl. zou kosten, was voor 1000 dukaten nauwelijks uit te voeren...
Doch genoeg van dit alles! Deze aanhalingen bewijzen nog eens — voor de zooveelste maal — dat het nooit ergens ter wereld alles goud was, waterblonk! De revolutiebouw, dames en heeren! gij ziet het, is niet van gisteren!

Geeft dus de burgerlijke bouwkunst hier weinig aanleiding tot nadere bespreking der gewone turksche architectuur, veel meer doet dit het Turksche kunstambacht. Maar ook hier kan men niet van een zuiver nationale kunst spreken. De geschiedschrijvers van den glanstijd van Constantinopel, als de prediker Gerlach, spreken bijvoorbeeld van talrijke daar levende Europeesche kunstenaars, als goudsmeden en schilders, van wien enkelen in deze stad voor goed hun woonplaats kozen, en zelfs tot den Islamitischen godsdienst overgingen.
Doch niet minder is de invloed van Perzië, — namelijk gedurende de eerste eeuwen der Turksche heerschappij over Constantinopel.
En hiermede naderen we ten slotte een der voornaamste punten met betrekking tot de schoonheid en de veelzijdigheid in de decoratie der Turksche moskeeën, namelijk den grooten invloed der keramiek op deze kunstwerken. Het zou hier te ver voeren om de schoonheid en de duurzaamheid der keramiesche voortbrengselen en hun groote verscheidenheid van technieken te bespreken. Voldoende zij het, er op te wijzen dat de keramiek, evenals de glasmozaïek der christentempels, de bouwkunst in staat stelde, kunstwerken van ongekend krachtige kleurenpracht en fijnheid te voorschijn te roepen.
De bloeitijd der keramiek in Turkije begint na 1514, bij de verovering der oude Perzische pottebakkersstad Täbris door de Turken. De vandaar komende handwerkslieden moeten ongetwijfeld deze techniek, die in Perzië, naar men weet, zijn toppunt van schoonheid bereikte, overgebracht hebben.
De hoofdkleuren zijn een licht en een diep blauw, een lichtend groen, een krachtig geel, een iet wat zwaar, licht blazig of mat wordend tegelrood en een violet-zwart, welk laatste meestal slechts voor de contouren der versieringen gebruikt wordt. De ondergrond, waarop deze kleuren aangebracht werden, is meestal gebroken, ivoorkleurig, grijs of rozig wit.
In het begin der 18de eeuw verdween deze schoone kunst der tegelbakkerij helaas geheel. *)
Tot zooverde korte toelichting bij de Turksche moskeeën. Laat ons nu ten slotte overgaan tot het bezichtigen der laatste serie lichtbeelden van een gedeelte der voornaamste dezer verheven en hart verheffende bouwwerken.

*) Om nu in Nederland en elders weer langraam op te bloeien.

MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS.

Al weder naar aanleiding van, en niet in strijd met, de opinie van den heer Van de Wijnpersse, zie zijn artikel in no. 8 van Architectura, heb ik nog enkele dingen te zeggen. 't Is zooals de heer V. d. W. zegt: er kan nog veel nut gesticht worden door rustige gedachtenwisseling over het M. T. O.. Want er moet klaarheid komen in de opvattingen over de verschillende soorten van M. T. O. met de daarbij behoorende verschillende opleidingen — en de verschillende doeleinden die men door M. T. O. wil bereiken. Zooals het nu gaat vrees ik dat door bestaand verschil in opvatting de verschillende gestichte en nog te stichten scholen elk hun eigen weg zullen gaan, zonder de zoo noodzakelijke overeenstemming, óf dat in een ander uiterste wordt vervallen en al het M. T. O. in een eng keurslijf gedrongen wordt.
Maar hierover straks meer. Want eerst wil ik een paar punten in het artikel van den heer V. d. W. bespreken, om daardoor enkele zaken recht te zetten, die licht scheef zouden worden.
Ik betuig den heer V. d. W. mijn dank voor zijn welwillend betoog, neem gaarne nota van wat hij zegt over het peil van de Utrechtsche M. T. S. en stem er stellig mede in dat die school zóó moest worden na de Nota van minister Kuyper, na de opinie die de stichter van de school, de Nederlandsche Aannemersbond, er over had.
En ik weet ook heel goed dat er behalve den heer V. d. W. vele ingenieurs, en er behalve de mannen van den Nederlandschen Aannemersbond nog vele andere aannemers zijn, die de Utrechtsche school net zoo wenschen als ze is. En misschien blijkt daar wel uit dat de school precies zóó moet wezen. Dat neem ik allemaal gaarne aan, ik ben het er misschien wel geheel mede eens. Maar dit zegt nog niet, dat men, toen de school te Utrecht werd opgericht, kon zeggen: nu hebben we *de* M. T. S. en de anderen moeten ook zoo worden. Het zegt alleen dat de Utrechtsche school past voor technici van bepaald peil, een peil dat niet 't eenige bestaanbare is voor technici. En niet alleen voor architecten of alleen voor aannemers of alleen voor opzichters, maar onder elke van deze en andere categorieën zullen er zijn voor wie het zegenrijk ware, wanneer zij een school als de Utrechtsche, al of niet door ander onderwijs gevolgd, hadden doorloopen. Maar ook zullen er zeer velen van de zelfde vakken, in allerlei soorten, zeer nuttig, technisch goed en aesthetisch goed, werk kunnen verrichten die eene eenigszins andere opleiding hebben gehad, omdat hun oorspronkelijk peil wat anders was. Ik moet dus bij den heer V. d. W. de meening wegnemen, dat ik bedoelde dat juist de Utrechtsche school zich naar de 70 % moest wijzigen. Ik bedoelde: het M.T.O. in 't algemeen, waarvan op den duur scholen van het Utrechtsche type hoofdzakelijk voor de 30 % moeten dienen, en scholen van een ander type, die evenzeer belangrijk zijn en veel zorg zullen vereischen, hoofdzakelijk voor de overige 70 %.
Ik meende dit vrij duidelijk te hebben laten uitkomen, maar wil het nog gaarne in ronde woorden zeggen, mits men erkenne dat zoolang de andere scholen er nog niet zijn, de Utrechtsche school wel degelijk ook voor de 70% het mogelijke moet trachten te doen. Wat die school dan ook tot heden steeds gedaan heeft, voor zoover mij bekend is.
Dan wil ik nog even releveeren, dat er nog gediscus-

siëerd zal moeten worden over de vraag wat men bij het M. T. O. te verstaan heeft onder aesthetische vakken. Van niemand is te verwachten, dat hij opzettelijk zou beproeven het zoeken naar de schoonheid uit het M. T. O. te verbannen. Maar over het begrip „schoonheid brengen in onderwijs", nog wel in onderwijs in ontwerpenscheppen, is het hoog noodig 't eens te worden, want ik mag veronderstellen, dat iedereen zich dit niet op dezelfde wijze voorstelt.

Een bekend man op het gebied van bouwkundig- en kunstnijverheid-onderwijs schreef mij onlangs: „Hoe men de aesthetische opleiding van den a.s. bouwkunstbeoefenaar op redelijke wijze met de Middelbaar Technische opleiding in verband denkt te brengen, boezemt mij natuurlijk veel belang in. Dit lijkt mij zeer moeilijk, want de aesthetische opleiding is niet maar iets wat men er bij kan doen door lessen in stijl- en ornamentleer en dergelijke te geven. Dit zit *veel dieper*. Wie aanleg heeft voor bouwkunst moet zoo gauw mogelijk de volle gelegenheid vinden die aanleg te ontwikkelen; wachten of uitstellen is hier m. i. een kwaad ding."

Ik ga in ongeveer alle opzichten met deze opinie mede. Maar ik wil er bijvoegen, dat er voor ongerustheid, wanneer die aanwezig mocht zijn, niet zooveel reden is als op 't eerste gezicht schijnt. Bij M. T. O. al is het nog zoo „technisch", behoeft aesthetische ontwikkeling niet te worden achtergesteld bij technische ontwikkeling.

Immers om nu de vraag welke vakken onder de aesthetische behooren, even te laten rusten, (deze vraag heeft in het bovenaangehaalde schrijven reeds voor der zake kundigen, die tusschen de regels kunnen lezen, eene aanwijzing gekregen, waaruit men 't antwoord kan vinden) wil ik opmerken, dat er tusschen bouwkunde en bouwkunst, wanneer het gaat over ontwerpen, eigenlijk geen verschil behoorde te wezen.

Wanneer men bij bouwen kunst beschouwt als een toevoegsel, als iets waardoor men leelijke zaken door het bijbedenken van versierselen mooi leert maken, dán zal er moeilijk overeenstemming te krijgen zijn. Maar we mogen toch wel veronderstellen, dat men het er over eens is *„dat kunst dieper zit"*. Ook mag ik hopen, dat de eenvoudige waarheid begrepen zal worden, die zit in de zinnen van mijn vorig artikel:

„Wanneer men zich in staat voelt te verhinderen dat er smakelooze (d. w. z. foutieve) ontwerpen worden gemaakt, meen ik dat al heel veel bereikt is," en

„de ware opvatting bij onderwijs waarbij ontwerpen een leervak is, kan nooit gedoogen dat er leelijke dingen ontworpen worden."

In het doceeren van bouwkunde-geschiedenis, 't aanleeren van historische bouwvormen zit niet vooral het kunst-element bij het onderwijs. Het kán er in zitten, maar zeker niet *zooveel* meer dan in het onderwijs in gewapend beton- of ijzerconstructies. En wanneer het kunst-element in de lessen voor deze vakken tot zijn recht komt zal het begrepen worden door hen voor wie het begrijpen ervan iets waard is.

Kunst en techniek behooren niet gesignaleerd te worden als vijandinnen, maar als vriendinnen, als elkaar steunende en samen opgegroeide zusters. Laat dit hier voorloopig voldoende zijn omtrent het kunst-element in bouwkunde-onderwijs.

Over vóór-opleiding wil ik tot den heer V. d. W. nog het volgende richten.

De vraag is dunkt mij niet of het juist ambachtsschool-leerlingen moeten wezen, die de M. T. S. bezoeken. De kwestie moet ruimer gesteld worden, ik doelde daarop ook toen ik in mijn vorig artikel een antwoord poogde uit te lokken op de vraag of de heer V. d. W. onder de niet geschikte leerlingen voor de Utrechtsche school tevens begreep de vakjongens, die een avondvakschool (Burgeravondschool, enz.) hebben doorloopen. De kern der kwestie zit hier m. i. in de vraag: *moeten de leerlingen voor M. T. O. voor een belangrijk gedeelte voortkomen uit „het vak" of niet?*

Daar nu in ons land met de vele bloeiende ambachtsscholen en avondvakscholen gezegd mag worden, dat de ontwikkelde ambachtsman in eene van deze beide scholen hoofdzakelijk zijne technische kennis heeft opgedaan, moet weliswaar met het leerplan dier scholen rekening gehouden worden, maar mag nog niet de gevolgtrekking gemaakt worden, dat de ambachtsschool nu juist voor het M. T. O. opleidt.

Hier mag gezegd worden, dat er kans is de eventueel bestaande gebreken in het Lager T. O. te verkleinen, wanneer later de leerkrachten ervoor wat meer uit de M. T. O.-leerlingen gerecruteerd kunnen worden.

Op de vraag evenwel zoo in 't algemeen gesteld, of de leerlingen voor M. T. O. wel of niet uit het vak moeten voortkomen, antwoord ik met overtuiging: Ze moeten gedeeltelijk uit het vak voortkomen, (vooral voor de bouwvakken, voor de machinevakken staat de zaak in vele opzichten anders) of wel het vak ook in de praktijk grondig hebben medegemaakt, dus *„van onder op"* komen, maar daar naast moeten er in elke categorie ook bouwtechnici te vinden zijn die het gegeven was ruimer kennis op te doen om zoo *„van boven in"* het vak te komen.

Noch de technici van de eene, noch die van de andere soort kunnen elkaar missen. Ik wil ter vergelijking een voorbeeld aanhalen, dat de heer v. d. W. als oud militair zal kennen en waarvoor hij wel iets zal voelen. In het leger zijn onderofficieren en officieren noodig. Vooral in de gelederen der eigenlijke combattanten, het hoofdwapen der infanterie, moet het kader (in zooverre het beroepskader is) niet geheel naar één schema gevormd zijn — onderofficieren evenmin als officieren. Een gedeelte van het korps onderofficieren moet in den troep, de rest in Kampen opgeleid worden. Ook moeten de officieren deels van den Hoofdcursus, deels van de Militaire Academie afkomstig zijn.

Van welke soort de beste zijn is zoo maar niet te zeggen, maar wel is te zeggen dat geen der beide soorten de andere kan missen en . . . dat ze 't zelfde werk evengoed kunnen doen.

Ik geloof dat het met de onderofficieren en de officieren in het leger der bouwvakwerklieden vrijwel net zoo is, al mogen de verhoudingen dan wat anders zijn.

Tot zooverre het antwoord aan den heer V. d. W.

Overigens wil ik van de gelegenheid gebruik maken het volgende onder de aandacht van belanghebbenden in M. T. O. te brengen.

Het komt mij voor dat voor de bouwvakken, buiten degenen die van het Kunstnijverheidsonderwijs afkomstig zijn, de opzichters, teekenaars, patroons, architecten, enz. langs 3 wegen kunnen worden opgeleid.

De eene weg moet gaan over het Lager T. O. en het aan dit onderwijs verbonden Voortgezet Lager T. O., dat aan avondscholen gegeven wordt. Dit onderwijs is geheel in handen van de leerkrachten van het Lager T. O. Eisch van toelating: einddiploma van een Lagere T. S. De Voortgezette L. T. S. staat tot het L. T. O. ongeveer zooals de school voor Voortzettingsonderwijs of M. U. L. O. (een type dat op meerdere plaatsen is opgericht, niet steeds onder denzelfden naam) staat tot het gewone L. O.

Een tweede weg gaat naar verkiezing over het L. T. O., gevolgd door een Aanvullingscursus van 1 winteravondhalfjaar (Wis- en Natuurkunde, Talen) óf over het gewone algemeen vormend onderwijs aan Voortzettingsschool of 3 jar. H. B. S., vervolgd door een praktijk-werkzaamheid van te bepalen duur, naar de M. T. S. van bijv. drie dagsemesters (fac. avondsemesters), (type A). Eisch van toelating: einddiploma met *goed* predikaat, van een L. T. S. en de Aanvullingscursus, óf einddiploma van de algem. vormende school met getuigschrift omtrent praktijkwerkzaamheid, óf toelatingsexamen.

De derde weg gaat over eene opleiding volgens verkiezing naar de M. T. S. met 5 semesters (type B), zooals de school in Utrecht, en eisch voor toelating geen diploma's, geen getuigschriften (of het moest dan dat van de 3 jar. H. B. S. zijn), maar alleen een goed afgelegd toelatingsexamen.

Aan geen der beide typen van de M. T. S. wordt in 't algemeen les gegeven door leeraren van Ambachtsscholen, maar hoofdzakelijk voor de technische vakken, door hen die uit het H. T. O. voortkomen.

De verhouding tusschen type A en type B wordt zoo ongeveer uitgedrukt door het verschil tusschen de 3-jar. en de 5-jar. H. B. S. De leerlingen, die de 5-jar. H. B. S. bezoeken met het plan die tot het eind te volgen zijn van een ander soort dan die der 3-jar.

In studie genomen moet dan worden de vraag of de leerlingen van de M. T. S. type A in het 4e semester van type B kunnen worden toegelaten.

De complete Kunstnijverheidsschool is alleen bestaanbaar in zeer groote steden. Misschien kan ze daar zelfstandig bestaan.

Partiëele Kunstnijverheidsscholen in andere centra, naar plaatselijke behoefte, kunnen een hoogst noodigen ruggesteun ontvangen door combinatie met een M. T. S. type A, eene combinatie die voor beide zeer gelukkige resultaten kan hebben.

Ten slotte een voorstel.

Er moet overeenstemming komen, zoowel om de onderlinge aaneensluiting mogelijk te maken, maar ook om zekerheid te geven aan de waarde der einddiploma's. Volstrekte uniformiteit behoeft niet nagejaagd te worden, wel éénheid van bedoeling.

Maar menschen midden in het betrokken onderwijs staande moeten rustig overleggen en, gesteund door de actie der daartoe aangewezen vakvereenigingen als Architectura et Amicitia, de Maatschappij voor Bouwkunst, de Opzichters- en Teekenaarsbond, Vakopleiding, e. a., te samen beproeven invloed uit te oefenen bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken.

Want er moet worden uitgemaakt, niet alleen hoe de scholen behooren te zijn, maar ook of er meerdere van het Utrechtsche type moeten wezen, en hoe groot de behoefte is aan scholen van het type A.

Zou Architectura niet met de Maatschappij in overleg kunnen treden ten bate van deze belangrijke zaak om te komen tot een flinke actie?

Wie neemt daartoe het initiatief?

Groningen, 5 Maart 1913. D. DE VRIES LAM.

DE STEENHOUWERSWET.

Een lid der altijd waakzame redactie verzocht mij reeds langen tijd geleden iets in dit blad mee te deelen omtrent bovengenoemde wet. Daar een belangrijk deel daarvan, n.l. de Algemeene Maatregelen van Bestuur, toen nog niet was vastgesteld, heb ik daarmee tot heden gewacht. Hetgeen ik zal mededeelen is niet anders dan een kort overzicht. Het leek mij niet geschikt aan mijn persoonlijke meening omtrent de gevolgen der wet uiting te geven, ten eerste omdat de uitwerking eerst na eenige jaren met zekerheid is vast te stellen en ten tweede omdat jeremiades van een steenhouwerspatroon geen begeerde lectuur zullen zijn voor de lezers van Architectura. De steenhouwerswet en de Alg. Maatr. van Bestuur, zooals die zijn vastgesteld in de Staatsbladen 315 en 38, zullen in de meeste steenhouwerijen belangrijke veranderingen noodzakelijk maken.

Behalve de eischen omtrent minimum-ruimte, zoowel wat oppervlakte als vrije luchtruimte van de werkplaatsen aangaat, moeten de steenhouwers in de gelegenheid worden gesteld hunne arbeid naar keuze in de werkplaats of in de open lucht te verrichten, waarvoor een vrij terrein beschikbaar moet worden gehouden. Hierbij komt nog de ruimte voor schaftlokaal en waschgelegenheden (op de 5 man één). Op menige werkplaats zal het beschikbaar terrein niet toereikend zijn en uitbreiding of algeheele verplaatsing noodzakelijk.

Een aantal voorschriften maken het werken niet gemakkelijker.

Eenmaal per week moet er stof worden afgenomen, twee of meerdere malen per week de vloeren van stof en gruis gereinigd. Tot nu toe bestonden de vloeren meestal uit vastgestampten grond, dit zal nu wel niet meer mogen.

Langer dan drie uren achtereen mag niet gewerkt worden, een schafttijd van minder dan ½ uur wordt niet gerekend, werken bij kunstlicht is verboden. Wanneer dit door de Arbeidsinspectie wordt voorgeschreven, moeten voor bepaalde personen spuwbakken aanwezig zijn.

Bij droog weer behooren de vloeren vochtig gehouden te worden. Steen waarin water doordringt mag niet droog bewerkt worden, (dit maakt dus het bewerken daarvan bij vriezend weer onmogelijk).

Verder zijn er nog tal van bepalingen omtrent luchtverversching, afstand tusschen de werkstukken, machines enz. waarmede ik de lezers niet zal vervelen.

Met ingang Juli 1914 is het gebruik van de steenhouwersgrendel verboden en het maximaal gewicht van den bouchardhamer vastgesteld op 3½ K.G.

Een ingrijpende bepaling is, dat onder de 21 jaar geen werklieden tot het vak mogen worden toegelaten, tenzij deze in het bezit zijn van een steenhouwers-kaart. Deze wordt uitgereikt nadat bij geneeskundig onderzoek is gebleken dat de steenhouwers-arbeid geen bijzonder gevaar voor den betrokken persoon oplevert. Tot op 17 jarigen leeftijd is jaarlijksche herkeuring noodzakelijk.

Tenslotte wil ik naar aanleiding van een meermalen tot mij gerichte vraag mededeelen, dat er geen verbod is betreffende het verwerken van bepaalde steensoorten, zoodat de Heeren architecten nog vrij zijn in hunne keuze.

F. B. HARDSEN.

PRIJSVRAAG VEREENIGING TOT BEVORDERING V. H. VREEMDELINGENVERKEER TE 'S-GRAVENHAGE.

De uitslag van de prijsvraag voor een reclameplaat, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer, Plaats 1a, te 's-Gravenhage, (zie „Architectura" No. 49, 20e jaargang) is als volgt:

Het aantal ingekomen ontwerpen bedroeg 129.

Door de Jury werd op 18 Februari j.l. rapport uitgebracht en werden de hieronder genoemde prijzen met algemeene stemmen toegekend:

Eerste prijs à *f* 600.— aan het ontwerp ingezonden onder motto „Cosmopoliet". Ontwerper de heer M. de Klerk, architect te Sloten (N.-H.).

Tweede prijs à *f* 200.— aan het ontwerp ingezonden onder motto „'s-Gravenhage's roem". Ontwerper de heer W. H. Bikte 's-Gravenhage.
(Het volledig jury-rapport ligt in de bibliotheek ter lezing).
RED.

ALGEMEEN KUNSTENAARS-CONGRES, 27—29 MAART, AMSTERDAM.

Dit congres, uitgaande van het verbond van Ned. Kunstenaars-vereenigingen wordt gehouden te Amsterdam in de aula der universiteit, (ingang Oude-Manhuis-Poort), welwillend door het gemeentebestuur afgestaan, op Donderdag 27, Vrijdag 28 en Zaterdag 29 Maart 1913. Feestelijkheden op Zondag 30 Maart 1913.
Congres-Voorzitter: H. P. Berlage Nzn. Plaatsvervangend Voorzitter: R. N. Roland Holst.

PROGRAMMA.

a. Openbaar Congres,
ook toegankelijk voor hen, die geen lid zijn van een Vereeniging, behoorende tot het Verbond; (zie Algem. Bepalingen, sub 1).
Donderdag 27 Maart 1913: 10 uur voormiddag: Opening van het Congres door den Voorzitter, 10 uur 30 minuten: Jan Gratama: „Moderne Kunst en Industrie"; „De Duitsche Werkbond en zijn beteekenis voor Nederland", 11 uur 30 minuten: Mr. Frans Coenen: „De Kunst en de Zedelijkheidswet", 2 uur namiddag: Mr. Dr. A. van Gijn: „De personeele belasting op ateliers, werkkamers, enz. 3 uur: Jan van Gilse: „Het moreele recht van den componist op auteursrecht".
Vrijdag 28 Maart 1913: 10 uur voormiddag: Aet. Averkamp: „De opleiding van den toonkunstenaar", 11 uur: Willem Hutschenruyter: „Het Beethovenhuis".
b. Niet-openbaar Congres,
alleen toegankelijk voor kunstenaars-leden van Vereenigingen, behoorende tot het verbond.
Vrijdag 28 Maart 1913: 2 uur namiddag: Just. Havelaar: „De instelling van een Instituut van Schoone Kunsten". 3 uur: Jos Th. J. Cuypers: „Een vaste instelling voor het toezicht, behoud en herstel onzer kunstwerken".
Zaterdag 29 Maart 1913: 10 uur voormiddag: G. Versteeg: „De vrije uitoefening van het bouwbedrijf", 11 uur: Joh. D. Looven: „Moeten Rijksgebouwen steeds door de Rijks-Bouwmeesters worden ontworpen en uitgevoerd?", 2 uur namiddag: Jac. van den Bosch: „De bevordering van de moderne kunstnijverheid", 3 uur: Corn. van der Sluys: „Het misbruik van den historischen stijl in de meubelkunst".
Ieder spreker (inleider) wordt 20 minuten tijds voor zijne voordracht gegeven. Voor het debat zal een groot half uur disponibel zijn. Melden zich voor het debat vele sprekers aan, dan zal aan iedereen debater een door den voorzitter te bepalen beperkte tijd tot spreken worden gegeven. Toegang voor de Pers wordt uitsluitend verleend door bemiddeling van het Bestuur van de Vereeniging „De Amsterdamsche Pers".
c. Feestelijkheden, ter gelegenheid van het Congres.
Donderdag 27 Maart 1913, des avonds 8 uur in de Bovenzaal van American Hotel (ingang Marnixstraat): Bijeenkomst der Congresleden tot onderlinge kennismaking. Deze bijeenkomst is alleen toegankelijk op vertoon van congreskaart (200wel voor gewone en buitengewone leden als voor introducés van het congres, zie Bepalingen sub 2.)
Vrijdag 28 Maart 1913, des avonds te 8 uur in den Hollandschen Schouwburg, Plantage Middenlaan 24: Voorstelling van het Gezelschap van de Nederlandsche Tooneelvereeniging, artistieke leiders: Herman Heyermans en Eduard Verkade. In de dagbladen zal tijdig bekend gemaakt worden welk toonelwerk zal opgevoerd worden.
Toegang aan congresleden en introducés wordt tegen den bijzonderen prijs van *f* 1.15 per plaats alleen verleend, wanneer de plaatsen tijdig zijn aangevraagd (zie Bepalingen sub 4).
Zaterdagavond 29 Maart geeft de directie van „Het Tooneel" (W. Royaards) 50 pCt. reductie op de toegangsprijzen van de eerste rangen in het Paleis voor Volksvlijt aan de leden en introducés van het congres op vertoon van de congreskaart, terwijl men op vertoon van dien kaart vóór 3 uur des namiddags van den dag een gratis bewijs van toegang kan verkrijgen voor één der voorstellingen van de Nederlandsche Tooneelvereeniging (Directie Heyermans) in den Hollandschen Schouwburg (Plantage) of het Grand Théatre (Amstelstraat). Aanvragen bij den bureaulist van den desbetreffenden schouwburg. (Zie Bepalingen sub 7).
Zondag 30 Maart 1913, des namiddags half drie in den Hollandschen Schouwburg, Plantage Middenlaan 24, concert, te geven door Mevrouw Alida Loman (concertrangeres, sopraan) en de Heeren Julius Röntgen Jr. (viool), Dirk Schäfer (piano) en Ant. B. H. Verhey (piano). Het volgende programma wordt uitgevoerd: 1 Sonate Es-dur, piano-viool, opus 18, R. Strauss (A. B. H. Verhey en J. Röntgen Jr.); 2*a* Allerseelen (Strauss); *b.* Ständchen (Strauss); *c.* Entwehung (Van Gilse); *d.* Geheimniss (Van Gilse); *e.* Hans der Schwärmer (Van Gilse); (Alida Loman— A. B. H. Verhey); 3. Prélude, Choral et Fugue, César Franck (piano-solo, Dirk Schäfer). — Pauze. — 4*a*. Der Neugierige (Schubert); *b.* Wiegenlied (Schubert); *c.* Wohin? (Schubert); *d.* Schwesterlein (volkslied Brahms); *e.* Erlaube mir, fein's Mädchen (volkslied Brahms); *f.* Vergebliches Ständchen (Brahms) Alida Loman—A. B. H. Verhey); 5 Rondo—Brillant, h—moll, piano-viool, F. Schubert (A. B. H. Verhey en J. Röntgen Jr.)
Toegang aan congresleden en introducés tegen den bijzonderen prijs van *f* 1.15 per plaats in de Stalles, wordt alleen verleend bij tijdige aanvrage (zie Bepalingen sub 4).
Zondag 30 Maart 1913, des namiddags zes uur: Gezamenlijk Middagmaal in den Huize Zomerdijk Bessink, Heerengracht 286. Prijs per couvert voor congresleden en introducés, opgegeven vóór 21 Maart 1913: *f* 2,50, na dien tijd *f* 3.— (zie Bepalingen sub 5).

ALGEMEENE BEPALINGEN.

1. Kaarten voor lidmaatschap van het Congres kosten: a. voor kunstenaarsleden van vereenigingen, behoorende tot het Verbond *f* 1.—, b. voor anderen (alleen recht van toegang gevende tot het Openbaar Congres) *f* 2.50. Leden van aangesloten vereenigingen, die een garantie-verklaring teekenden voor het te stichten Kunstenaarshuis, kunnen *kosteloos* een lidmaatschapskaart voor het congres ontvangen. De kaarten moeten schriftelijk (per formulier) vóór 21 Maart 1913 worden aangevraagd bij den Penningmeester van het Verbond, den heer A. D. Loman Jr., Jan Luykenstraat 86 Amsterdam. De aanvrage moet vergezeld gaan van het verschuldigde (per postwissel). De lidmaatschapskaarten zijn *strikt* persoonlijk.
2. De echtgenooten van hen, die een lidmaatschapskaart voor het congres aanvragen, kunnen voor denzelfden prijs een introductiekaart voor het congres ontvangen, alsmede voor denzelfden prijs als de leden toegang verkrijgen tot den schouwburgavond (28 Maart) en Concert-matinee (30 Maart); deelnemen aan het gezamenlijk middagmaal (*f* 2,50, bij opgave vooraf) en de voordeelen genieten op den avond van Zaterdag 29 Maart.
3. De kaarten van lidmaatschap en de kaarten der introducés, sub 1 en 2 bedoeld, geven recht van toegang tot de bijeenkomst op Donderdagavond 27 Maart in American-Hotel (ingang Marnixstraat). *Anderen hebben op dezen avond geen toegang.*
4. Houders van congreskaarten (200wel die sub 1 als 2 bedoeld) kunnen voor zich plaatsen in de Stalles in den Hollandschen Schouwburg ontvangen, zoowel voor den Tooneelvoorstelling-avond op Vrijdag 28 Maart, als voor de concertmatinee op Zondagmiddag 30 Maart, voor den prijs van *f* 1.15 per uitvoering. (Plaats *f* 1.— + 5 cent stedelijke belasting en 10 cent bespreekgeld), mits vooruit per formulier aangevraagd aan den penningmeester (A. D. Loman Jr., 86 Jan Luykenstraat, Amsterdam), en wel vóór 21 Maart 1913. De plaatsen worden door het comité besproken; zij die het eerst bestellen, ontvangen de beste plaatsen.
5. Middagmaal-kaarten à *f* 2.50 moeten evenzeer vóór 21 Maart per formulier worden aangevraagd. In overleg met den heer Zomerdijk Bessink kunnen eventueel later nog kaarten worden uitgegeven voor den prijs van drie gulden.
6. Congreskaarten en toegangsbewijzen tegen gereduceerden prijs voor Vrijdagavond 18 Maart en Zondagmiddag 30 Maart zijn uitsluitend verkrijgbaar bij den Penningmeester van het Verbond, den heer A. D. Loman Jr., Jan Luykenstraat 86, Amsterdam; aanvrage hiervoor liefst per formulier.
7. Toegangsbewijzen voor de verschillende tooneelvoorstellingen op Zaterdagavond 29 Maart worden door de bureaulisten van de desbetreffende schouwburgen *op vertoon van congreskaart* afgegeven. (Voor schouwburgen-directie Heyermans alleen voor 3 uur.)

De Commissie tot voorbereiding van het congres:
Mr. Dr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke, Voorzitter, J. Gratama, W. Krunhout Czn., A. D. Loman Jr., Willy Martens, J. van Nieukerken, M. W. Petri, M. C. van de Rovaart, E. R. D. Schaap, L. Zwiers, Dr. P. H. van Moerkerken Jr., Secretaris.
Het Dagelijksch Bestuur van het Verbond v. N. K.-V.:
Herman Robbers, Voorzitter, J. G. Veldheer, Vice-Voorz., J. Gratama, 1e Secret., Jac. van den Bosch, 2e Secretaris-penningmeester, A. D. Loman Jr., Penningmeester.

WEEKBLADEN EN TIJDSCHRIFTEN.

DER ARCHITEKT Dec. 1912. Drei Wiener Baukünstler. — Bemerkungen zum Tribunenbaue. — Tribüne des Wiener Trabrennvereines. — Geschäftsportale. — Wohn- und Bürohaus. — Naturdetail.
DEUTSCHE BAUZEITUNG No. 17. Ein Entwurf zur architectonischen Gestaltung des Urnen-Haines des Friedhofes zu Tolkewitz bei Dresden. — Die Aufhebung der Reichs-Zuwachssteuer. — Die geplanten Argen-Werke in Oberschwaben.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Verslag van de 1326e Ledenvergadering. — Constantinopel en inzonderheid de Aya Sofia, (III). — Middelbaar Technisch Onderwijs. — De Steenhouwerswet. — Prijsvraag. — Ver. t. bev. v. h. Vreemdelingenv. te 's-Gravenhage. — Algemeen Kunstenaars-Congres 27-29 Maart, Amsterdam. — Weekbladen en Tijdschriften.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 12. ZATERDAG 22 MAART 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174-6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. DE 1327e GEWONE LEDENVERGADERING ZAL GEHOUDEN WORDEN OP WOENSDAG 26 MAART E.K., DES AVONDS TE **8.30** UUR IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Agenda:

1. Opening en Notulen der 1326e Vergadering.
2. Mededeelingen en Ingekomen Stukken.
3. Ballotage van Mejuffrouw Louise Beijerman, en de heeren H. IJ. Goslinga, Rn. Roland Holst, R. von Meyenfeldt en H. J. Jacobs, voorgesteld als Gewone Leden van het Genootschap.
4. Tentoonstelling van en toelichting bij eene collectie te ekeningen, studies, enz. van den heer Walter van Diedenhoven, sierkunstenaar te Blaricum.
5. Uitreiking van de bekroningen in de Genootschapsprijsvragen van 1912.
6. Rondvraag en Sluiting.

II. Als Buitenleden zijn tot het Genootschap toegetreden en als zoodanig door het Bestuur toegelaten de heeren W. Maandag, leeraar M. O. te Sloten, J. Hermans te Bergen N. H. en Jan Wils te Alkmaar.

III. GENOOTSCHAPSPRIJSRAGEN 1912.

Op de prijsvraag voor het ontwerp van een Watertoren kwamen negen antwoorden in onder de navolgende motto's; t. w.:

1. W. T.	bestaande uit	3	teekeningen,	
2. Cipripedium Velosum	„	„ 2	„	en 1 schets,
3. Gewapend Beton	„	„ 1	teekening,	
4. Rood-Wit	„	„ 1	„	
5. Ajax	„	„ 1	„	
6. Duin en Vecht	„	„ 1	„	
7. Eau	„	„ 2	teekeningen,	
8. Entr'acte	„	„ 1	teekening,	
9. Hoorn	„	„ 1	„	

IV. In de prijsvraag voor het ontwerp van een Watertoren werd de bekroning toegekend aan het ontwerp „Duin en Vecht", ingezonden door J. F. Repko te Amsterdam.
In de prijsvraag voor het ontwerp van een Raadhuis voor een groote Gemeente werden geen bekroningen toegekend. De Jury stelt voor als waardeering voor den geleverden arbeid drie premies toe te kennen; t. w. aan het ontwerp onder motto „Treize" *f* 80.—, aan het ontwerp onder motto „Facta non Verba" *f* 60.— en aan het ontwerp onder motto „'s-Gravenhage" *f* 40.—

V. Van den „Algemeene Nederlandsche Wielrijdersbond" werd voor onze bibliotheek in dank ontvangen het vierde deel van „Ons Eigen Land". Hiermede is dit fraaie werk compleet.
G. J. RUTGERS, Secretaris.

BRIC À BRAC.

Vóór de groote kerk in de Obrechtstraat te Amsterdam gebouwd werd, stond er al een charmant baksteen kerkje, dat door het typisch dorpachtige van zijn exterieur en interieur de aandacht trok. Het eenvoudige geveltje met kleine ingangen en ramen drukte in simpele belijninkjes volkomen de bestemming uit. Het interieur herinnerde aan de Normandisch-Scandinavische kerkjes, nuchter stemmig, alleen aan de zichtbare kapconstructie wat opgelicht met primaire kleuren.
Dat gebouwtje heeft nu echter eene andere bestemming gekregen, meer van profanen aard. De ingangen zijn van spiegelglas voorzien en herschapen in winkelramen. In het midden is eene groote rechthoekige opening gebroken en het metselwerk erboven wordt gedragen door een echt moderne „balk". Kerkelijke symbolen zijn verdwenen, en binnen heeft de kruisgang plaats gemaakt voor reclameprenten van automobielbanden en auto's. Kortom er is in dat voormalige kerkje een auto-garage gevestigd Sic transit glo....
Neen, dat is het niet. De groote kerk ernaast heeft de functie van zijne nietige voorgangster overgenomen. Moraal? Van buiten dienst gestelde trampaarden maakt men worst en van buiten dienst gestelde kerken autogarages!
W. R.

OVER EEN „BEROEMD BOUWMEESTER" DER XIXe EEUW.

Op Maandag den 10de Maart jl. hield dr. P. J. H. Cuypers een namiddag-voordracht voor de Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen te Rotterdam over bovenstaand onderwerp.
De grijze bouwmeester sprak daar als volgt:
Ofschoon de eer voor een zoo aanzienlijke en competente vergadering als deze, een spreekbeurt te vervullen over een onderwerp dat uit zijn aard zelf van hun belangstelling verzekerd is, voor mij een krachtige beweegreden was, om hare uitnoodiging te aanvaarden, werd ik

toch *vooral* daartoe aangezet door het verlangen om aan een baanbreker op het *gebied der architectuur* — die immers volgens een onzer modernste bouwmeesters (Berlage) *„de Kunst is, waar het in dezen tijd om gaat"*, meer en meer de erkenning en waardeering te verzekeren waarop zijn *zeldzame* gaven en *zegenrijke* werkzaamheid *in* als schrijver *in* als bouwmeester *hem het volste recht geven*.

Bij dit aanvaarden eener zoo eervolle uitnoodiging is echter m. i. de stilzwijgende *voorwaarde* opgesloten, dat men van iemand die straks zijn 87e levensjaar hoopt in te treden, en bovendien door zooveel andere bezigheden de vrije beschikking over zijn tijd mist, niet verge, dat hij een *streng samenhangende* en in bijzonderheden *volledige* studie levere over een man als Viollet le Duc en *niet* veronderstelle, dat hij *bovendien* op literaire of oratorische beteekenis voor zijn woord aanspraak zou maken. *Beide* zaken heb ik mij *niet* ten doel kunnen stellen — *wat* ik wensch is, door een eenvoudige *aaneenschakeling van feiten en uiteenzetting van beginselen*„ eenigermate den *ontzaglijken arbeid* van dien *éénen* man in helderen dag te stellen en zijn *streven* tegen mogelijke vooroordeelen te verdedigen.

Eugène Emmanuel Viollet le Duc werd geboren te Parijs 27 Januari 1814 en stierf te Lausanne 17 Sept. 1879. Ofschoon zijn levensduur zich niet *ver* over het gemiddelde rekte, heeft hij in die 65 jaren een arbeid verricht, waarmede *verscheiden* menschenlevens *zeer* verdienstelijk zouden gevuld worden — *daartoe* stelde hem in staat zijn aangeboren *geheel en al* buitengewone talenten; een vaardigheid in het teekenen als misschien *nooit* iemand *voor* hem bezeten heeft, zijn *veel meer dan gewoon* scherpzinnig verstand en een *doorzicht* op Kunstgebied, dat eveneens door geen ander geëvenaard wordt, dat *alles* gepaard *met* en steunende *op* een *ijzeren* wilskracht, een *nooit* rustende onderzoekingsijver en een onafhankelijkheid van geestesrichting, die hem, wars van alle schoolsche vorming, *eigenbanen* deed zoeken en na ze gevonden te hebben, met de volmaaktste consequentie ten einde toe doorloopen. Daarbij komt de omstandigheid, dat hij van zijn allervroegste jeugd af, zijn *roeping* gekend, en wat meer zegt, reeds beoefend heeft en derhalve geen kostbaren tijd heeft verloren, met tasten en zoeken naar zijn levenstaak. Dit blijkt o.a. uit het feit, dat hij reeds op 13 jarigen leeftijd, op een landelijke bezitting zijner familie eigenhandig een klein woonhuis bouwde, waarover zijne moeder hem het volgend jaar schreef, dat heel de constructie ondanks weer en wind zich goed had gehouden. Op jeugdigen leeftijd had hij zijne humaniora voltooid en kon hij zich onverdeeld aan de kunst gaan wijden. Dat V. l. D. van 1830—32 op het atelier van Achille Leclère werkzaam was, is *waar*; doch hem een *leerling* van Leclère noemen, zou volkomen onjuist zijn. V. l. D. is de leerling van *niemand* geweest, hij *kon* zulks niet zijn, omdat de meesters van zijn tijd *niet bezaten*, wat hij noodig had en zocht en het hem dus *niet* konden geven; om de banale kunst met behulp van schoolsche formules of recepten, gebouwen samen te stellen, waarvan de vorm van den *voorgevel* werd bepaald alvorens den *platte grond* vast te stellen, hier met wat meer *grieksche*, daar met wat meer *romeinsche* of italiaansche vormen, *overal* met volkomen onwetendheid van het *waarom* hunner vormen, was het hem *niet* te doen — hij zocht naar iets *hoogers*, naar iets *beters*, en daar *niemand* het hem kon geven, zou hij het gaan *vragen aan de monumenten* der oudheid en aan de nationale kunst.

Hoe *vast* het besluit bij den 16-jarigen jongeling stond, om langs *eigen weg* tot zijn doel te geraken, blijkt uit het volgende: Toen de architekten Isabelle, Percier, Fontaine en Huré, huisvrienden zijner familie, er op aandrongen, dat hij ter verdere *ontwikkeling* de *École des Beaux Arts* zou bezoeken, bleef hij *onverzettelijk weigeren*, en geeft daarvan reden in deze woorden: „J'ai „résolu de ne *pas* entrer dans l'École des Beaux Arts, „parce que j'ai trop peur d'être emporté par le courant, „dans lequel elle vous entraîne. Si j'ai du talent, je „percerai *quand-même* et, si je n'en ai *pas*, l'École ne „m'en donnera *pas*, loin de là, car on en sort à l'état de „moulage. M. Hugot a son moule, M. Percier a son moule, „M. Lebas a son moule, de sorte qu'une fois sorti, je serai „classé *un* dans les Hugot, *un* dans les Percier *un* dans les „Lebas". Dat rijper *leeftijd*, grooter ontwikkeling en dieper studie die overtuiging in 't *minst niet* wijzigde, drukt hij uit, *un* met een nog *minder* vleiend beeld in een dagbladartikel in „le Centre Gauche" in 1870. „L'élève qui entre dans l'École des Beaux Arts est „comme le malheureux, qui se laisse prendre le bout du „doigt dans l'engrenage d'une machine puissante, il *faut* „qu'il y *passe tout entier* ... il sort de là objet fabriqué de „première, de seconde, de troisième catégorie."

Dat de *voorstanders* der Ec. des B. A., die van de studie der klassieke Grieksch-romeinsche architectuur *alle heil* verwachtten, voor de *echt nationale kunst* daarentegen weinig meer dan *minachting* hadden, hem dusdanige uitlatingen *niet* vergeven hebben, is te begrijpen. *Aanerkenning* van die zijde viel V. l. D. dan ook in later tijd *nooit* te beurt; maar tot een bestrijding van eenige *beteekenis* zijner *beginselen* hebben ze het *nooit* gebracht.

Wat de school en de leermeesters van zijn tijd hem niet konden geven, zeide ik straks, hij zou het gaan vragen aan de monumenten der *oudheid*, en laat ik het er aanstonds bijvoegen, niet minder van de *klassieke* oudheid, dan van de middeleeuwen.

Die studie kon ook uit geen *boeken* gemaakt worden. Men dient ongetwijfeld te erkennen, dat er door mannen als de Caumont, Vitel, Mérimée, Didron reeds *verdienstelijk werk* geleverd was tot betere *kennis* en waardeering der oude nationale bouwkunst in Frankrijk en tot *behoud* harer monumenten, maar hunne studiën waren *te onvolledig* en *te oppervlakkig* om den doordringenden geest van V. l. D. te bevredigen. Daarom zou hij *zelf* aan het werk gaan. In 1831, dus op *17-jarigen leeftijd*, begon hij zijn studiereizen en ging daarbij *van den beginne* af te werk met de *stelselmatige nauwkeurigheid*, die een rijper leeftijd pleegt te vorderen. Door middel van teekeningen en geschreven nota's legde hij alle resultaten zijner onderzoekingen, alle opmerkingen, alle indrukken *vast* en verzamelde dusdoende met verloop van tijd een *ommetelijk* studiemateriaal, dat hem naderhand tot uitgangspunt zou dienen, om tot den *diepsten grond* der nationale kunst van vroeger eeuwen door te dringen en de *ware beginselen* vast te stellen, die de oude meesters bij het tot stand brengen hunner grootsche werken leidden en die voor *alle tijden* als de meest veilige moesten gelden. Het spreekt van zelf, dat zijn *geheel buitengewone aanleg* voor het teekenen hem op zijne studiereizen onberekenbare diensten bewees. *Dat* zijn talent in deze kunst inderdaad *ongeëvenaard* was, moge hieruit blijken, dat hij, nauwelijks *twintig* jaar oud, benoemd werd tot „Professeur de l'école des arts décoratifs" en dat hij dit professoraat met het *grootste succes* bekleedde. Mr. Viollet-le-Duc, aldus getuigde de directeur dezer school, Mr. Bello, *„dessine* devant le public avec une habileté *sans égale les „ornements de diverses époques*, il expose les principes „théoriques de la composition, tout en y joignant la pra„tique spontanée."

In de slechts *tien* jaar van zijn professoraat vervaardigde hij ten dienste van zijn cursus niet minder dan *200* composities van allerlei aard, alle *geheel* door hem zelf en *meestal* in kleuren geteekend, met de noodige détails op ware grootte. Wie overigens maar een weinig thuis is in zijn standaardwerken: „le Dictionnaire raisonné de l'architecture" en „Dict. raisonné du mobilier français" zal hem als teekenaar den palm *niet* weigeren, *zijn* losheid, *zijn* sierlijkheid en glasheldere duidelijkheid met wiskundige accuratesse zoekt gij overal elders te vergeefs, *afgezien nog* van het *onmetelijk aantal* waarmee hij al zijne werken opluistert, en zijn *eenige gave om in hun monumenten* de verdwenen beschavingsperioden te *doen herleven*.

Zijne eerste studiereis (1831) gold Auvergne in het midden van Frankrijk. In 1832 bezocht hij Normandië, het volgende jaar de boorden der Loire met hare heerlijke Kasteelen; Bretagne kwam vervolgens aan de beurt, daarna de Vendée, Languedoc en de Pyreneeën. Hij was *21 jaar*, toen hij in 1834 met zijn leerling de Graveur Gaucherel een lange en uiterst vruchtbare studiereis ondernam naar Italië. Zijn brieven uit die dagen spreken ons van langdurig verblijf in *elk* der steden, die de brandpunten zijn van oude en nieuwe Kunst te Rome, Napels, Florence, Sienna, en Venetië. Hoewel geen pensionnair der villa Médicis te Rome, was hij daar dikwijs als gast, terwijl ze onder leiding stond van Ingres. *Elke bladzijde* zegt ons, wat hij bij 't *beschouwen*, maar vooral bij het *bestudeeren* der aloude kunstschatten genoot, en wat hij er *leerde*. *Bijzondere* aantrekking had voor hem *Sicilie met zijn merkwaardige overblijfsels van Grieksche kunst* — bij de reconstructie van het theater van Taormina, zooals het zou moeten zijn bij gevuld tooneel en volle zitplaatsen, bleek *het eerst zijn schitterende gave* om de verdwenen beschavingen in hare monumenten te doen herleven. Het *doel* van zijn rustcloos streven was echter niet, zooals straks reeds gezegd *kunstgenot alleen*; maar het was van uitnemend *praktischen aard*, volstrekt *niet* evenwel om te geraken tot slaafsche navolging van vervlogen Kunstperiodes. Laat ik het met zijn eigen woorden zeggen. Mijn bedoeling, zoo zegt hij in de voorrede van zijn Dictionnaire de l'architecture, bij de bestudeering der Midd. E., architectuur en bij mijne pogingen tot verbreiding dier studie, is *geenszins* de kunstenaars in *achterwaartsche* richting te sturen, hun de elementen eener vergeten kunst te verschaffen, om die *zooals ze daar liggen* over te nemen en ze zonder overleg toe te passen op de XIXe eeuwsche gebouwen; *zulk een bailensportigheid* is mij *wel is waar* verweten, maar zij was *nooit* het resultaat mijner nasporingen en mijner beginselen. Men heeft min of meer gelukkige nabootsingen kunnen maken van bouwwerken van vóór de XIV E., die pogingen dienen *enkel* beschouwd te worden als *proeven*, teneinde de elementen eener verloren kunst terug te vinden, *niet* als *doel*, waarbij onze moderne bouwkunst mag berusten. Indien ik de studie der M. E. bouwk. als nuttig beschouw, en als geschikt om langzaam aan, een gelukkige hervorming in de kunst te doen ontstaan, dan is dit ongetwijfeld *niet*, om bouwwerken te verkrijgen zonder oorspronkelijkheid en zonder stijl, om zonder keuze en als stomme vormen te zien nabouwen monumenten, die *vooral* merkwaardig zijn ter oorzake van het *beginsel*, dat ze deed verrijzen; maar het is *integendeel*, opdat *dit beginsel* bekend worde, en *vruchten* moge dragen als het er gedragen heeft in de XIIe en XIIIe tot XV e Eeuw. *Gesteld*, een bouwmeester uit dien tijd keerde in ons midden terug, met de regels en beginselen, waaraan hij in *zijn* tijd gehoorzaamde, *maar* ingewijd in *onze moderne* begrippen en opvattingen, en tevens *beschikkende* over alle hulpmiddelen der moderne industrie; hij zou zich *wel* wachten een gebouw op te richten als tijdens de regeering van Philippe Auguste of den H. Lodewijk, *omdat* hij alsdan de *allereerste wet* zijner eigen kunst zou verzaken, die wet is: *zich te richten naar de behoeften en de zeden van den tijd*, m. a. w. *redelijk* (rationeel) te zijn! *Rationeel te zijn* in de bouwkunst, *dat* is de groote wet die V. L. D. bij de ontleding van de werken der oudheid, en *niet* het minst van de nationale M. E. Fransche monumenten, bij *iedere* schrede duidelijker aan den dag zag komen, *dat* was de groote *wet*, die hij door de bouwmeesters van *zijn tijd* op de allertreurigste wijze miskend achtte, en wier *apostel* hij daarom wilde zijn, en aan wier *verbreiding* hij zijn leven wijdde, om aldus een einde te maken aan de heerschappij van het *gevoel en de fantasie* om die van het *gezond verstand* en der *redeneering* te herstellen. De taak van den toekomstigen bouwmeester werd er *niet* door vergemakkelijkt; men zou bovendien rekening te houden hebben met de *oude nationale kunst*, die men ruim voldoende eer meende te bewijzen, door ze niet *geheel* uit te sluiten van het gebied der archeologie! *Tegenkanting* was dus te verwachten en bleef niet uit. *Volhardend* was zij en *kleingeestig* somtijds ook in hare uiting als b.v. toen Viollet l. D. omstreeks 1860, toen hij reeds, zoowel door zijn bouwwerken als door zijn geschriften, een groot man was geworden, op aansporing van eenige vrienden en collega's besloot een kunstatelier te openen en een *openbaren cursus* over architectuur te houden. „le crus naïvement", *zoo* verhaalt hij zelf (Inleiding op Entretiens p. 3) — de plaats is te geestig om ze niet in haar geheel aan te halen —, „qu'il suffisait de *louer „un atelier* et de me préparer à faire un cours oral du „mieux qu'il me serait possible, mais dans la république *des Arts* (république à la façon de celle de Venise), les „affaires ne se traitent *pas* si facilement. *D'abord*, de „toutes parts on m'offrit des salles pour faire mon cours, „chacun voulait m'envoyer des élèves. Quand je fus *prêt*, „les salles ne l'étaient *pas*; on m'engagea à faire quelques „démarches, je reçus beaucoup de *bonnes paroles*, mais „rien de décisif ... J'eus bientôt *la raison* de ce refroidis„sement graduel. *A l'École des Beaux Arts*, à la Bibliothèque „impériale *des professeurs* voulurent bien me faire l'hon„neur d'attaquer mes tendances par mesure préventive. „Se fondant sur un ouvrage spécial que je publie en ce „moment (dit doelt op „le dictionn. de l'archit.") et dont le „cadre n'embrasse qu'*une* des phases de l'art de l'archi„tecture, un professeur d'archéologie, fort versé dans „l'étude de *l'antiquité grecque*, homme d'esprit et de „savoir, crut devoir considérer cet ouvrage comme un *„exposé de doctrines exclusives et funestes par conséquent*. „Le savant professeur ne me pardonne pas surtout (nous „ne savons *pourquoi*) de faire connaître un art étranger à „*ses* études, mais qui *nous* appartient aussi bien que l'art „*grec* appartenait aux Grecs, l'art *romain* aux Romains. „En nous contestant une propriété *très légitime* cepen„dant, et dont les titres sont bons et faciles à vérifier, „l'auteur de la spirituelle boutade, dont cet ouvrage fut „l'objet, n'opposait à mon opinion qu'une affirmation con„traire. C'est *beaucoup* certainement; mais pour *nous*, „qui avons le compas dans la main et la géométrie à notre „service, *ce n'est pas assez. Peut-être*, avant de protester „au nom de la civilisation attaquée, de se déclarer son „champion, eût-il été plus *simple* de reconnaître *si*, en „effet, les barbares sont aux portes. Un cri d'alarme, „jeté lorsque les ennemis n'existent *pas* ou que leurs „forces et moyens d'attaque ne sont pas reconnus, ne „peut que causer du désordre dans une armée". Afkeerig

als hij was van allen hartstochtelijken strijd, zag de meester zich dusdoende wel genoodzaakt van zijn *mondelingen* leercursus af te zien: „je laisse bien volontiers la chaire," zoo schrijft hij verder, „à ceux qui l'occupent avec un talent auquel je ne prétends *pas* atteindre et une autorité incontestable". Wat hij *mondeling* niet had kunnen mededeelen, werd nu in boekvorm aan vriend en leerlingen aangeboden onder den titel van „*Entretiens sur l'architecture*" en langzamerhand in wijden kring ook buiten Frankrijk verspreid. De tegenkanting der volgelingen der „E. d. B." was *algemeen*, daarentegen werden van den beginne af, door de *Duitsche* schrijvers zijn werken, vooral zijn Dict. de l'architecture, die reeds in 1854 verscheen, ruimschoots geëxploiteerd, zelfs meermalen zonder de bron mede te deelen.

De hervormer vond echter *ook* bijval in zijn *vaderland*, en *daarbuiten*, vooral in Engeland, België, Nederland en Zuid-Duitschland, en het getal zijner volgelingen groeide voortdurend aan, naarmate zijn gedachte zich verder ontwikkelde. „Tout le monde me jettera la pierre", had hij in den beginne geschreven, „pour avoir eu la vanité de „croire que le sentier choisi par moi était meilleur que „la grand' route, mais cette pensée ne m'arrête pas; sans „trop savoir où je marche, je sens que je *marche*. Dieu „veuille que j'arrive". In het *eerste* heeft hij zich vergist, maar zijn *vertrouwen* in *eigen* kracht, in *eigen* vernuft werd schitterend beloond. *Doordrongen* als hij was van de beginselen der oude meesters door de langdurigste en meest nauwgezette waarneming en ontleding hunner werken, volmaakt *vertrouwd* met hunne denkbeelden, zoowel als met de door hen gebezigde bouwmaterialen en de meest verscheiden toepassingen daarvan, *volverbied* bovendien voor het grootsch verleden van zijn vaderland op kunstgebied — laat ik nog eens zijn eigen woorden gebruiken: „C'est qui constitue les *nationalités*, c'est le *lien* qui „unit étroitement les différentes périodes de leur existence; „il faut *plaindre* les peuples qui renient leur *passé*, car il „n'y a *pas* d'avenir pour eux. Les civilisations qui ont *pro* „*fondément creusé* leur *sillon* dans l'histoire, sont celles, „chez lesquelles les *traditions* ont été le mieux respec„tées, et dont *l'âge mûr* a conservé tous les caractères „de l'enfance. La civilisation *romaine* est là pour nous „présenter un exemple bien frappant de ce que nous avan„çons ici, et *quel peuple* eut jamais *plus* de respect pour „*son berceau* que le peuple romain!

Door dat alles, zeg ik, was hij de aangewezen man om als *leider* op te treden, waar het gold de *heerlijke kunstwerken* der vroegere eeuwen uit den toestand van *verval* te doen herrijzen, waarin zij *deels* door onkunde, *deels* door onwil van *beele* geslachten waren verzonken. Laat ik u niet vermoeien met de opsomming der lange lijst van *juweelen* der fransche bouwkunst door Violl. l. D. *zelf* of onder *zijn* toezicht en leiding *deels* hersteld, *deels* voltooid. De St. Chapelle te Parijs, die *onsterfelijke* uiting van Kunst- en geloofszin der XIIIe Eeuw, de beroemde Abdijkerk Morimée van Vézelay, XI, XII en XIII, waarmede hij *nog heel jong* zijnde *begon* en ofschoon nog bijna een nieuweling in de praktijk, met *verbazende zekerheid* voortwerkte, de Notre Dame te Parijs, de Kathedraal van Amiens, de Abdij van St. Denis, de vestingwerken van Carcassone, van Avignon, de Kerk van Laon, het stadshuis van Narbonne ... ziedaar eenige *namen* ... konden zij *spreken*, die monumenten, elk hunner zoo getuigen van *jaren* van moeitevollen *arbeid*, piëteitvolle *zorg*, door den meester besteed om hun den *luister der jeugd en de pracht* te hergeven, en daaronder zijn *werken* als b.v. de herstelling van het kasteel van Pierrefonds, waarvoor *alléén* een *gevoon* kunstenaarsleven niet te lang mag schijnen en als men daarbij weet dat in de *bouwloods* van V. L. D. bijna *bij alleen* al het kunst en technisch werk verrichtte, dat gewoonlijk door meerderen gedaan wordt, *zoowel* de voor elke herstelling noodige *opnamen*, de nauwkeurige studie van het *verband*, doel en wijze van schikking, schematische schetsen welke naar zijne meening volstrekt noodzakelijk waren voor de noodige harmonie. Trouwens dat het album van Villard de Homcourt en andere bewijzen dat deze het ontwerp ten minste altijd leverde voor het *steigerwerk*, composities van *alle vormen* van af hun ensemble tot de *minste details*, *ook* de ontwerpen van schildering en sculptuur, dan staat men *verbaasd*, *één mensch zulk een kracht en zulk een vruchtbaarheid te zien ontwikkelen* maar men *begrijpt ook* den invloed door *zulk* een man uitgeoefend op de bouwkunde in een periode die naar nieuwe wegen zocht.

Bij *al* dien arbeid vond V. l. D. nog den tijd tot het schrijven van omvangrijke, door *eigen* teekeningen *schitterend* opgeluisterde werken, waarvan de groote verdienste door tegenstanders zelf *niet* werden ontkend, en die *door heel de beschaafde wereld* gewaardeerd worden — dit laatste geldt althans *zeker* van zijn *Dictionnaire raisonné de l'archit. fr.* du XIe au XVIe siècle, *als ook* van zijn *Dict. raisonné du mobilier fr de l'époque carlovingienne à la Renaissance*, *onuitputtelijke* bronnen van studiemateriaal voor de kennis der M. E. kunst op dit dubbel gebied. In de straks met een enkel woord vermelde Entretiens sur l'architecture" ontwikkelt hij vooral als vrucht zijner studie van *alle* bekende kunstperioden, de *denkbeelden* over de architectuur, welke volgens *zijn opvatting* de *eenige waare*, en door nagenoeg *alle* tijden (dus *niet* door de M. E. alleen) *gehuldigde zijn*. Dat hij de taak van *Bouwkunst* te onderwijzen als een *hoogst ernstige* opvatte, zegt hij uitdrukkelijk in de voorrede van dat werk. Ik mag zeker ook *hier* wel zijn eigen woord de voorkeur geven boven een vertaling. „J'ai osé entreprendre cette nouvelle tâche, *non sans crainte*; car, suivant ma manière de voir, faire un cours d'architecture, c'est embrasser un vaste champ d'études, c'est fouiller dans l'histoire des peuples, examiner leurs institutions et leurs moeurs, rendre compte des influences diverses qui les ont élevés ou qui les ont conduits à la décadence se *borner* à faire passer devant les yeux de lecteurs attentifs les formes d'architecture des peuples, dont nous connaissons les arts, sans indiquer les *raisons d'exister* de ces formes, leurs rapports avec le genie des nations, leur influences relatives; sans chercher le *pourquoi* des divers systèmes auxquels ces formes se sont soumises, c'était faire une *compilation stérile* des nombreux ouvrages, que chacun peut se procurer dans nos bibliothèques publiques .... Se borner à enseigner seulement *une de ces* formes de l'architecture, en dédaignant les autres, ou les laissant sciemment dans l'oubli, c'était commettre une action *d'autant plus condamnable* à mes yeux, que je n'ai cessé *un seul* instant de la blâmer chez les autres. On ne sera donc point surpris si j'ai douté de mes forces et si je ne suis entré qu'avec crainte dans cette voie non frayée, herissée de difficultés.

„Une *seule chose* me soutient et me donne bon espoir, „c'est le *respect que je professe pour la vérité*, *l'amour* „*pour un art* qui a pris *tous* les instants de ma vie et n'a „cessé d'être pour moi l'objet d'un *culte*, quelles que „soient son origine *et sa forme*. Je me suis dit: „Mes „leçons n'auraient elles d'autre résultat que d'habituer „la jeunesse studieuse au *respect* pour les efforts de nos „devanciers, de lui apprendre à juger *non* sur des pré„ventions, mais après un examen réfléchi, de *propager* „*l'esprit de méthode* parmi les artistes, que j'aurais rendu

„un grand service". De eischen door V. l. D. gesteld aan een vruchtbaar onderwijs in de bouwkunst zijn derhalve *hoog*: op *één* daarvan, de onpartijdigheid, ruimte van opvatting, veelzijdigheid, denken wij straks terug te komen — *de overige* waren, zooals weder uit zijn werken blijkt, in hem in meer dan gewone mate aanwezig, omvangrijke kennis der *geschiedenis*, zoowel op politiek als economisch, zedelijk en literair gebied, alsook van *aardrijkskunde* en *ethnografie*. Ik wil bepaald ook wijzen op zijn uitgebreide *geologische kennis*; de voornaamste vruchten van zijn arbeid op dat gebied heeft hij verzameld in een boek van hooge wetenschappelijke waarde over den Mont-Blanc, met door hem geteekende kaarten, die door de grootste natuurkundigen zeer geroemd worden.

Welk zijn *doel* was bij dit onderwijs, ik zeide het straks, en wij vernamen het zooeven uit zijn eigen mond, het was *geen ander* dan aan anderen mede te deelen, wat hij *zelf* zich tot doel zijner studie van heel het verleden gesteld had: de erkenning der *ware beginselen*, die *alleen* de bouwkunst op vaste banen kunnen leiden en haar in staat stellen de oplossing te vinden *ook* voor de *meest ingewikkelde vragen*, door de hedendaagsche maatschappij gesteld, en bij de uiteenzetting daarvan schonk hij aan *alle* vraagstukken behoorlijke en evenredige aandacht, zoowel op die van den meest materieelen aard, als daar zijn den aard en de toepassing der bouwstoffen, als aan de meest *verheven* der Esthætica.

Redelijk, rationeel te werk gaan, is derhalve de grondwet voor alle architectuur. Wat vordert *zij*? Dat men tot grondslag neme voor elke bouwkundige conceptie, *de kennis der behoefte* waarin dient voorzien, het *beredeneerd gebruik* der bouwmaterialen, zoowel wat wijze van bewerking als hunne geaardheid, eigenschappen en duurzaamheid betreft, *en* de *economische eischen* van den *tegenwoordigen* maatschappelijken toestand, ziedaar de *positieve* zijde van de wet — de *negatieve* kan *geen andere* zijn dan *deze*: al wat met deze grondregels *in strijd* is, *onverbiddelijk ter zijde* te stellen. *Nabootsing* van vroegere kunstperiodes, *zonder het innig begrip hunner kunstvormen*, en *dus* toepassing daarvan *alleen* ter wille van voorliefde voor het oude, het moge dan klassiek zijn of middeleeuwsch, is een bewijs van *eigen onvermogen* en dus den waren kunstenaar onwaardig.

Het zal m.i. *zeer* bezwaarlijk zijn, op redelijke gronden deze hoofdwet te bestrijden — de drie *grondslagen*: kennis der behoefte, kennis v.h. materiaal, rekening houden met de econom. eischen des tijds — in gemoede, *wie* kon daar iets tegen hebben? „La *première condition* „pour *composer* c'est de savoir ce qu'on veut faire; „savoir ce qu'on veut faire, c'est avoir une *idée*; pour „exprimer l'idée, il faut des *principes* et *une forme*, c'est„à-dire des règles et un langage.

(Wordt vervolgd).

BOEKBESPREKING.

„*Tuinarchitectuur*" door C. L. J. Schaum, uitgave M. A. Wiegand Bruss te Boskoop.

Hollandsche uitgaven over tuinarchitectuur zijn er niet veles. Zoover mij bekend bestaan er slechts twee, die meer bepaald den tuinaanleg behandelen, nml. de „nieuwe of aesthetische tuintjes" door W. ten Bosch, en „Oude Ned. tuinkunst" door C. H. G. van Sijpestein. Er bestaan nog wel een reeks andere werken, doch deze behandelen meer den tuinbouw. Dit boek nu, is geen herhaling, maar men kan het beschouwen als een zeer waardevolle aanvulling. Feitelijk doen we beter het boek van den heer Schaum als hoofdwerk te beschouwen. Want het is een praktisch boek, terwijl de andere hoofdzakelijk de geschiedenis der tuinkunst behandelen.

Bij de beperktheid van Nederlandsche uitgaven op het gebied der tuinbouw, moeten wij dus den drukker-uitgever M. A. Wiegand Bruss een woord van lof brengen ook de tuinaanlegliteratuur weer met een boek te hebben verrijkt.

Bij het oordeel een „praktisch boek", ben ik mijzelf wel bewust niet bevoegd te zijn over de tuinbouwkundige waarde te oordeelen.

Voor mij ligt het practische van het boek in het steeds bespreken van het beplanten zelf, en niet alleen van den aanleg. Voortdurend worden lijsten gegeven van planten — zelfs een lijstje van waterplanten is erbij —, met hun plaatsing ten opzichte van elkaar, en van de windstreken, in welke tuinen ze het meest geschikt zijn, enz.; veel van die schijnbare kleinigheden, die maar al te vaak over het hoofd worden gezien bij het teekenen van den aanleg. Ook aan de kostenberekening is een belangrijke plaats ingeruimd. Uit alles blijkt, dat de schrijver zelfs een tuinbouwkundige is. Hoe konden wij ook anders verwachten van een leeraar aan de Rijkstuinbouwwinterschool te Boskoop!

De geschiedenis der tuinarchitectuur heeft als inleiding zijn plaats in het boek, (26 van de 174 bladzijden). Op mij maakt in dergelijke practische werken zoo'n geschiedkundige bespreking altijd den indruk van een traditioneele beleefdheid. 't Is en blijft altijd een zeer oppervlakkige en onvolledige beschouwing. Over de Japansche tuinen, die toch zoo waardevol voor de studie zijn, wordt geen woord gesproken.

De oppervlakkigheid treedt bijzonder naar voren in den volgenden zin: „Bij de Egyptenaren vond men weinig zin voor tuinaanleg. „*Evenals over het algemeen hun gansche beschaving gekenmerkt wordt door het tot-op-een-zekere-hoogte-blijven-staan*", (ik cursiveer), zoo ook bewezen de weinige tuinen, die zij bezaten, dat zij ook in dit opzicht maar al te spoedig hun hoogtepunt bereikt hadden. „*Behalve in het zielkundig verschijnsel, dat de oude Egyptenaar het vermogen miste, het ideaal der schoonheid te kennen en weer te geven*", (ik cursiveer), zoo ook bewezen de weinige tuinen, die zij bezaten, dat zij ook in dit opzicht maar al te spoedig hun hoogtepunt bereikt hadden. „*Behalve in het zielkundig verschijnsel, dat de oude Egyptenaar het vermogen miste, het ideaal der schoonheid te kennen en weer te geven*", (ik cursiveer), en dubbel moeten wij voor zijn schaarschen tuinbouw vooral verklaring zoeken in het eigenaardig karakter van het landschap. *Hij kende noch perspectief, noch kunstige groepeering in zijn typischen bouwstijl, die slechts verbaast* (sic!) *door massaden opzet en groote uitgestrektheid*. Bijna uitsluitend werd met steen gebouwd, want hout was uiterst schraal in Egypte".

Gelukkig doen deze beschouwingen geen kwaad aan het boek, omdat de geschiedenis slechts bijzaak is.

De druk is goed verzorgd. Persoonlijk houd ik niet van geglansd papier. De plaatjes zijn onvoldoende en niet fraai. Toch verdient het geschrift zelf alle aanbeveling.

Jan de Meijer.

REISIMPRESSIES.

De hier gereproduceerde en nog te reproduceeren schetsen behoorden tot eene collectie, die in de laatste vergadering waren geëxposeerd. Gaarne voldoe ik aan de uitnoodiging van de redactie van „Architectura", om deze reproducties van eene begeleidende tekst vergezeld te doen gaan. Hiervoor kon ik niet beter doen, dan de aanteekeningen te nemen, tijdens, of iets later na de reis geschreven. De noodige tijd tot uitwerking van het notitie-materiaal ontbreekt me, zoodat ik hier moet volstaan met eenige aanteekeningen over te nemen, zonder noemenswaardige wijziging.



Cathedraal te Chartres.

Chartres, 5 Febr.

Eene eigenaardige intocht tusschen quasi grootdoende neringhuisjes, echt kleinzielig langs de smalle straatjes, die met den weidschen naam van „boulevards" bestempeld zijn. Hoog boven het alledaagsche gedoe de machtige cathedraal. De twee trotseerende torens hoog in de ijle lucht, de linksche met fijne 15e eeuwsche kogeltjes en luchtboogjes, als kantwerk in steen, de rechtsche 13e eeuwsche stoer, kantig, zonder versieringen. Beneden, aan den breeden voet de Romaansche portalen. De lange, mystieke figuren, streng gedrapeerd, meer profiel als statue, droomend in het halfduister, als uilen schichtig voor het helle licht. Daarboven drie rijzige vensters. In het hart het pralende roosvenster, bestaande uit 12 straalsgewijze geplaatste kolonnetten. Daaromheen 12 rosetten. Het geheel (Viollet-le-Duc karakteriseert het als „un véritable chef-d'oeuvre") omsloten tegen het naakte muurvlak door een fijnen rand. Het schip is wel wat vreemd tot uitdrukking gebracht door een pignon, als het ware staande op de koningsgalerij. Doch wie denkt bij dit machtige gebouw, meer een van mystiek omfloerst gedicht in steen, een drama van een ontwikkelend, tot uiting komend vrijheidsbewustzijn, aan kritiek? Van de donkere portalen tot de schitterende torens ligt eene lijdensgeschiedenis van moeizaam denken.

(Wordt vervolgd.)

W. RETERA WZN.



Kasteel van Chambord.

PROTESTANTSCHE KERKENBOUW.

Een ledenvergadering van de vereeniging „Die Haghe" is gewijd geweest aan een bespreking van de Protestantsche kerkenbouw in Nederland door den heer C. H. Peters.

De „balans", die hij opmaakte van de rekening der Protestantsche kerk met de kunst, aldus vermeldt het Alg. H. Bl., vertoonde geen batig saldo.

Terwijl toch alle volken in hun bouwwerken de hooge uiting hebben gelegd van hun godsdienstig voelen en kunnen, terwijl daaraan het Parthenon van Athene, het Pantheon van Rome, de Aya Sofia van Stamboel, de kathedralen van Amiens, van Parijs enz. enz. waren te danken, terwijl het krachtigst en innigst geloof ten allen tijde samenging met den meest monumentalen tempel- en kerkenbouw, verslapping en achteruitgang van het geloof ook banaken, schablonenhaften namaakbouw beteekende, terwijl kunst en godsdienst elkander steeds wederkeerig hielpen: de kunst omdat zij door schoone lijnen en indrukwekkende verhoudingen, afmetingen en vormen het gemoed tot godsdienstig voelen bracht, de godsdienst omdat hij den kunstenaar bezieling gaf, heeft het Protestantisme dit nooit willen begrijpen. Het Protestantisme versmaadde de hulp der kunst altijd, het verceneelvigde de pracht van de Roomsche kerken met den Roomschen godsdienst zelven en achtte al het schoone uit den booze, omdat men meende, dat het Roomsch was. Toen het Protestantisme eindelijk zelf naar wat kunst ging vragen, was het te laat. Was men eerst de kunst vijandig geweest, nu werd men onverschillig. Wel wisten de Protestanten de Roomsche kerken, die in hun handen vielen, te hermeven van veel van haar schoonheid door schilderijen en houtsnoewerk te overpleisteren — het was „afgoderij"! — maar een eigen Protestantsch karakter wisten zij nooit aan die kerken te geven.

En zelf wrochtte het Protestantisme in ons land tot dusverre nog niets bijzonders sedert den aanvang van haar geschiedenis: 1580, in weerwil van de tijden van grooten bloei, die ons land kende.

De eerste Protestantsche kerk hier gebouwd, was die te Willemstad, welke in 1583 werd voltooid en een koepelkerk was, de daarop volgende, te Blokzijl, die een achthoekigen vorm had, heeft langen tijd gediend tot voorbeeld voor den bouw van andere kerken. De bouw toch van de Protestantsche kerken werd beheerscht door den eisch, dat ergens een preekstoel kon staan zóó dat de predikant overal te hooren en te zien was in tegenstelling met de Roomsche, waren de Protestantsche „spreekkerken".

Later ging men over tot den vorm van het rechtarmig kruis waaraan het voordeel was verbonden, dat men ze grooter kon maken, wanneer de uitbreiding van de gemeente dit noodig maakte zonder dat de vorm werd veranderd. Zóó o. a. zijn de Amsterdamsche Noorderkerk en Zuiderkerk.

Na 1672 trad — wegens den teruggang van de welvaart in ons land — een stagnatie in den kerkenbouw in en daarna had men geen bouwmeesters meer van eenige beteekenis, men gaf hun ook geen gelegenheid zich te vormen. Veel droeg daartoe bij het gemis van een opperste leiding in de Protestantsche kerk. Elke kleine kerkeraad was eigen baas, droeg den bouw van een kerk op aan een of anderen vromen broeder der gemeente, die ten eenenmale geen verstand had van architectuur, terwijl in de kerkeraden geen menschen zaten met eenigen kunstzin. Elk in de bouwkunst kantseling broekje trachtte er een eigen stijl op na te houden, doch niemand bracht op die wijze iets tot stand.

Van de bekende kerkbouwers waren alleen Hendrik de Keyser en Noordens van eenige beteekenis, doch de eerste bouwde te Amsterdam geen kerk met eigenlijk Protestantsch karakter, de tweede, die de Haagsche kerk op het Spui maakte, zou zeker meer hebben kunnen doen, wanneer men hem daartoe in de gelegenheid had gesteld, hij stierf in den vreemde.

Van tal van Protestantsche kerken in ons land vertoonde de heer Peters per sciopticon afbeeldingen, doch, zooals bij opmerkte en ook uit het voorafgaande wel blijken moest: geen mooie monumentale tempels. Het meesterwerk moet het Protestantisme na 3½ eeuw nog altijd leveren: wij wachten.

* * *

EEN NIEUWE PROTESTANTSCHE KERK.

De bouw van een 15e kerk voor de Nederd. Hervormde Gemeente, in het Westerkwartier te Amsterdam, is door de commissie van voorbereiding opgedragen aan den heer C. H. Posthumus Meyes, die ook de Oranjekerk bouwde.

JURY-RAPPORT, EERSTE GEVEL-WEDSTRIJD LEIDEN 1911-12.

Aan Heeren Burgemeester en Wethouders van Leiden.

Gevolg gevende aan de door Uw College tot hen gerichte uitnoodiging om als jury op te treden voor den „eersten gevelwedstrijd", uitgeschreven door het Gemeentebestuur van Leiden, van gevels van gebouwen welke in het tijdvak tusschen 1 Januari 1911 en 1 Januari 1913 binnen de Gemeente Leiden zijn voltooid, hebben de ondergeteekenden de eer Uw College mede te deelen, dat zij op Dinsdag den 11en Februari 1913 te Leiden bijeengekomen zijn ter aanvaarding hunner taak.

Nadat zij door den Wethouder van Fabricage, den heer H. W. Fischer, in het Raadhuis ontvangen en geïnstalleerd waren, hebben zij aldaar inzage genomen van de acht en tachtig teekeningen van bouwwerken, welke gedurende het bovengenoemde tijdvak te Leiden zijn gebouwd.

Onder die teekeningen waren enkele uitvoerig geteekende projecten van openbare gebouwen, meestal groote, uit ruime beurs door het Rijk gestichte bouwwerken. De jury meende in de eerste plaats deze projecten buiten beoordeeling te moeten laten, omdat de billijkheid tegenover de overige mededingers, die meestal uit minder royale beurs moesten bouwen en over eenvoudiger hulpmiddelen beschikten, zulks gebood. Ook zou het bij eventueele bekroning moeilijkheid kunnen opleveren vast te stellen, wie feitelijk als ontwerper van gebouwen, gesticht door het Rijk of andere openbare lichamen, moet worden aangemerkt.

Na de overige mededingende gevelteekeningen aandachtig vergeleken en besproken te hebben, werd een tweede schifting gemaakt en vielen die teekeningen uit, welke wegens dadelijk in het oog springende gebreken of geringe bouwkundige waarde in geen geval voor bekroning in aanmerking konden komen. De dertig overblijvende gevelontwerpen werden aan een nadere onderlinge vergelijking onderworpen en werd vervolgens besloten een plaatselijk onderzoek naar de waarde dier gevels in te stellen, mede met het oog op het verband met de omgeving waarin zij gebouwd waren.

De uitslag van dit onderzoek heeft als doorslag bij de toegekende bekroningen gegolden. Immers, de teekeningen door de jury in het Raadhuis bezichtigd, waren geen teekeningen, die speciaal voor deze gelegenheid vervaardigd waren en gaven door oppervlakkige afwerking en te kleine schaal, weinig der details te zien. De voorzichtigheid gebood daarom het getal van de ter plaatse te onderzoekenen te beoordeelen gevels niet te gering te nemen.

Bij dit onderzoek ondervond de jury de dikwerf voorkomende bezwaren, aan een onderlinge vergelijking van gevels verbonden, wier bouwkunstige waarde weinig verschilde en die min of meer ver van elkaar verwijderd lagen of stond zij voor het feit, dat zij gevels van gebouwen van zeer uiteenloopende bestemming met elkander in mededinging moest brengen.

Na onderling beraad, heeft zij ten slotte als resultaat harer onderzoekingen, de volgende bekroningen volgens het programma van den wed-strijd, toegekend, waarbij nog valt te vermelden dat haar de namen van de ontwerpers en van hen, voor wier rekening gebouwd werd, na de vaststelling der bekroningen, van gemeentewege verstrekt werden.

a. Eerste prijzen:

1e. De verguld zilveren medaille aan den architect P. J. Perquin, thans in Nederl. Indië, als ontwerper van den gevel van het winkelhuis Hoogewoerd 32.

2e. De verguld zilveren medaille aan den heer B. van Linden, voor wiens rekening het perceel Hoogewoerd 22 gebouwd werd.

b. Tweede prijzen:

1e. De zilveren medaille aan den architect W. Fontein, als ontwerper van den gevel van het winkelhuis Breestraat 88.

2e. De zilveren medaille aan de firma W. G. Boele Sr., voor wier rekening het perceel Breestraat 88 gebouwd werd.

c. Derde prijzen:

1e. De bronzen medaille aan den architect H. J. Jesse, als ontwerper van de gevels der woonhui en Oegstgeesterlaan 3, 5, 7, 9, 11, 13 en 15.

2e. De bronzen medaille aan de Heeren Gebr. van Hoeken, voor wier rekening die woonhuizen Oegstgeesterlaan 3, 5, 7, 9, 11, 13, en 15 gebouwd werden.

Gebruik makende van het daartoe aan haar verleende recht, heeft de jury bovendien nog toegekend:

a. Eene eervolle vermelding aan den architect P. J. Perquin, thans in Nederl. Indië, als ontwerper van den gevel van het kantoor en woonhuis Breestraat 45.

b. Eene eervolle vermelding aan de firma J. Th. Perquin, voor wier rekening het kantoor en woonhuis Breestraat 45 gebouwd werd.

c. Eene eervolle vermelding aan Mevrouw Dr. N. Nieuwenhuis-von Uexküll Güldenbandt Dipl. Ing., als ontwerpster van den gevel van het heerenhuis Jan van Goyenkade 44.

d. Eene eervolle vermelding aan den heer Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, voor wiens rekening het genoemde heerenhuis Jan van Goyenkade 44 gebouwd werd.

e. Eene eervolle vermelding aan den architect H. J. Jesse, als ontwerper van den gevel van het winkelhuis Maarsmansteeg 23.

f. Eene eervolle vermelding aan den heer G. M. Coppers, voor wiens rekening genoemd winkelhuis Maarsmansteeg 23 gebouwd werd.

Aan het einde haarer taak gekomen meent de jury Uw College te mogen wijzen op het groote nut, hetwelk gevelwedstrijden, liefst met medewerking der te benoemen jury voorbereid, voor de beoordeeling der bouwkunst in het algemeen en de verfraaiing van het uiterlijk aanzien der stad in het bijzonder, kunnen hebben en spreekt zij den wensch uit dat deze eerste loffelijke poging van het Gemeent. bestuur van Leiden, door meerdere gevolgd zullen worden. Wanneer dan daarbij mogelijk gemaakt wordt, de te beoordeelen gebouwen in enkele rubrieken in te deelen en ook eenige waarde toe te kennen aan een deugdelijke goede uitvoering van den gevel zelve, zou daarmede veel gewonnen zijn.

Tenslotte meent de jury nog de meening te moeten uitspreken, dat het te bejammeren is, dat van de vele in het bedoelde tijdvak gebouwde arbeiderswoningen of woningen van geringe huurwaarde niet een gevel of gevelcomplex voor bekroning in aanmerking kon komen. Een krachtiger steun van overheidswege en flinke aanmoediging in welken vorm ook, om verbetering te brengen in de aesthetische verzorging van de nieuw te bouwen arbeiderswijken, welke in iedere stad toch van den „nieuw-bouw" het grootste bestanddeel vormen, zou zeker ook te Leiden nuttig kunnen werken. De door de jury bezochte in den laatsten tijd gebouwde arbeiderswijken in deze stad leveren inderdaad een allertreurigsten aanblik van stijlloosheid, leelijkheid en eentonigheid.

Wanneer men wil zien wat op dat gebied voor goeds te bereiken is, zou een bezoek o.a. in Arnhem aan het z.g. „Roode dorp" of aan de Binnenvisschersgracht, waar complexen van vriendelijke, goed gegroepeerde en uitgevoerde arbeidershuurtjes zijn gesticht, zeker leerend zijn.

Waar Leiden bij landgenoot en vreemdeling terecht de aandacht trekt door zijn mooien breeden aanleg en het bezit van tal van fraaie bouwwerken uit vroegere perioden, zijn alle pogingen, om het fraai en goed bouwen in dezen tijd te bevorderen, zeker niet misplaatst.

Februari 1913.

De Jury:
J. VERHEUL DZN., Rotterdam.
JAN DE QUACK, 's-Gravenhage.
G. L. DRIESSEN, Leiden.

VAN ALLERLEI AARD.

MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID, HAARLEM.

Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Januari bezocht door 425 belangstellenden. Uit de aan het Museum verbonden bockerrij werden 248 boek en plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land in bruikleen verzonden. De school voor Kunstnijverheid werd bezocht door 184 vrouwelijke en mannelijke leerlingen.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Bric à Brac. — Over een „beroemd Bouwmeester" der XIXe eeuw. — Boekbespreking. — Reisimpressies. — Protestantsche Kerkenbouw. — Jury-rapport Eerste Gevel-wedstrijd Leiden 1912. — Allerlei Aard.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 13. ZATERDAG 29 MAART 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30 TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V/H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. Ons Bestuur verzond het volgende adres:

Aan den Raad der Gemeente Rotterdam.

Het Bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam verzoekt U met den meesten aandrang, in het belang der schoonheid van Rotterdam, aan Artikel 84 der Bouw- en Woonverordening de door Uw mededeleden P. G. Buskens en de zijnen voorgestelde zinsnede toe te voegen.

Het Bestuur voornoemd:
w.g. H. J. M. WALENKAMP Czn., *Voorzitter*.
„ G. J. RUTGERS, *Secretaris*.

II. Als Gewone Leden worden voorgesteld de heeren J. W. Stradmeijer en L. H. Heeren, beide bouwkundig teekenaar te Amsterdam, door de heeren J. J. Hellendoorn en G. J. Rutgers en de heer Joh. Kromhout, decorateur te Amsterdam, door de heeren J. Roosing Jr. en G. J. Rutgers.

III. Als buitenlid wenscht tot het Genootschap toe te treden de heer H. M. de Graaf, bouwkundig opzichter te Mijdrecht.

IV. GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN 1912.

Raadhuis voor eene groote gemeente.

Als inzender van het ontwerp ingezonden onder het motto „Treize" heeft zich bekend gemaakt de heer D. A. van Zanten, architect te Hilversum; als ontwerper van het motto „Facta non Verba" de heer J. van Laren, architect te Amsterdam; als ontwerper van het motto „'s Gravenhage" de heer J. M. Vink te Berlijn.

G. J. RUTGERS, Secretaris.

VERSLAG DER 1327ste LEDENVERGADERING, GEHOUDEN OP WOENSDAG 26 MAART 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Na opening der vergadering door den voorzitter, den heer H. J. M. Walenkamp, worden de notulen der vorige vergadering gelezen, en na kleineaanvulling, goedgekeurd.

Als ingekomen stukken worden gelezen:

a. Een schrijven van het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bev. d. Bouwkunst inzake het voorstel-Weissman tot het plaatsen van een beeld van Jacob van Campen in een nis van het Stedelijk Museum. De Voorzitter deelt mede dat namens het Genootschap door het Bestuur voorzitter en secretaris zijn afgevaardigd. Hij zegt toe dat door de afgevaardigden op geen enkele beslissing zal worden vooruitgeloopen, doch eerst de vergadering zal worden gehoord en gekend.

b. id. id. inzake Bauberatungstelle, waaromtrent de voorzitter gelijkluidende mededeelingen doet.

c. Id. id. inzake de P. P. C. over het benoemen van een lid-mandataris.

De heer Paul de Jongh wijst op een onjuistheid in het schrijven der Maatschappij, wat op een misverstand moet berusten. Er is nog geen enkel definitief besluit genomen noch door den B. N. A. noch door het Genootschap.

De heer Ratgers zegt dat A. et A. nimmer was voor een correspondeerend lichaam (de M. t. b. d. Bk.) doch wel voor eene vergadering der constitueerende lichamen met de P. P. C. Er zal dan ook eerst eene vergadering plaats hebben van de P. P. C. met de voorzitters en secretarissen der constitueerende lichamen.

d. een schrijven van den Bond van Ned. Architecten inzake het adres aan den Gemeenteraad van Rotterdam omtrent ontsiering door reclame. Het adres, vergezeld van een lange toelichting, wordt door den secretaris voorgelezen. Besloten wordt aan het adres adhaesie te betuigen, wat inmiddels aan dat van „Heemschut" reeds geschied is.

e. Een schrijven van de Commissie van afgevaardigden ter voorbereiding van de Bouwkunsttentoonstelling 1914. De voorzitter verzoekt den heer W. Kromhout, voorzitter dier commissie en afgevaardigde van A. et A., dit schrijven nader te willen toelichten, doch wil er van te voren op wijzen dat op dit, juist hedenmiddag ontvangen stuk, geen besluit kan genomen worden. Het Bestuur dient zich omtrent deze zaak eerst te verstaan en zal op de volgende vergadering met concrete voorstellen komen.

De heer Kromhout schetst allereerst de wordingsgeschiedenis der Commissie van voorbereiding, thans bestaande uit vijf leden, waarvan vier voor Bouwkunst en een voor Kunstnijverheid. Er schuilt, volgens spr., eene „fundamenteele vergissing" in door de kunstnijverheid in de commissie op te nemen, waaraan bij den opzet geen integreerend deel was toebedacht. Wijl de afgevaardigde der Vereeniging van Ambachts- en Nijverheidskunst — de heer Penaat, namens zijne vereeniging verklaarde onder géén beding *in* het Stedelijk Museum te zullen exposeeren, werd op grond hiervan naar eene andere oplossing gezocht en is men toen gekomen tot het oprichten van een expositielokaal in den tuin van het Stedelijk Museum. Dit plan is begroot op f 40.000, terwijl aanvankelijk door de 3 zich geretireerd hebbende leden der vierjaar

lijksche 1912 een kostenbegrooting van *f* 10.000 voor eene eventueele bouwkunsttentoonstelling was gemaakt en met den Burgemeester besproken.
De Burgemeester verklaarde het plan der commissie van 5 dan ook een *geheel nieuw* plan, waarover hij zich nog niet wenschte uit te laten. Wèl verklaarde Z.EA. dat bij het eerste plan (der commissie van 3) de gemeente *organiseerend* zou opgetreden zijn, terwijl zij bij het tweede plan *misschien steunend* zal werken.
Volgens den heer Kromhout gaat het thans tusschen: *a. een stedelijke architectuur-tentoonstelling* of *b. een architectuur-tentoonstelling uitgaande van de bouwkundige lichamen in samenwerking met de vereeniging van Amsterdamsche Bouwkunst- en Nijverh. kunst.*
De voorzitter wijst erop, dat de expositie sub *b*, speciaal wat de medewerking der kunstnijveren betreft, altijd *voor het publiek* meer aantrekkelijkheid hebben zal wat die onder sub *a*. noodwendig mist. Wijl het Bestuur nog geheel vreemd voor deze zaak staat zou hij gaarne zien dat de verdere behandeling tot de volgende vergadering werd uitgesteld.
De heer Ingenohl zou het op prijs stellen, dat er van avond eerst eens van gedachten gewisseld werd. Het Bestuur kent dan al het gevoelen van een deel der vergadering.
De heer Kromhout wijst er nog eens op, dat het optreden der 3 commissieleden van de vierjaarlijksche 1912 ons de moreele verplichting oplegt een goed figuur te slaan. Die „eere-erfenis" dienen wij dus op waardige wijze te aanvaarden. Laat het Bestuur dus voeling houden met de andere bouwkundige vereenigingen, opdat er een unaniem besluit moge volgen.
De heer Hack vraagt of het de bedoeling is geweest der commissie van 1912 om alléén bouwkunst te exposeeren. Hij zou het toch niet logisch vinden, dat men zich zelf vast afscheiden bij gebrek aan appreciatie van de zijde der schilders en het beschikken over voldoende en waardige expositie-gelegenheid, om daarna de kunstnijverheid van eigen expositie uit te sluiten.
De heer Ingenohl vraagt of de Burgemeester het nieuwe voorstel (der commissie van 5) verworpen heeft, wat door den heer Kromhout bevestigend wordt beantwoord.
De heer Paul de Jong meent dat de zaak iets uitdagends heeft om alléén bouwkunst te exposeeren, toch zou hij niets liever zien; laat men nu eens toonen dat men daartoe niet alleen den moed heeft, doch er tevens ook toe in staat is. Men kome dan niet met werk van vijf of tien jaar oud, doch met nieuwen, frisschen arbeid. Spr. gevoelt zeer veel voor eene speciale bouwkunst-expositie en zou gaarne zien, dat men zijn werk enkel voor de tentoonstelling 1914 bestemde, dit met het oog op diverse exposities in dit jaar.
Hierna heeft de ballotage plaats van mejuffrouw Louise Beijerman en de heeren H. J. Goslinga, Kn. Roland Holst, R. von Meyenfeldt en H. J. Jacobs, die allen met algemeene stemmen als gewone leden worden toegelaten.
Thans is de voorzitter genaderd tot punt 5 der agenda: Uitreiking der bekroningen, waarbij hij wijst op het zeldzaam feit dat deze worden uitgereikt vóór de teekeningen nog zijn geëxposeerd, en vóór het geheele juryrapport is verschenen; hij wenscht de bekroonden geluk met hun succes en wijst nog eens met nadruk op de ideëele zijde van de prijsvraag. Achtereenvolgens ontvangen de heeren Bochtman, Snellebrand, v. Zanten, v. Laren, Repko en Rutgers hunne bekroningen uit handen van den voorzitter, terwijl van twee motto's de vervaardigers niet aanwezig zijn en de prijzen aan de correspondentie-adressen zullen worden toegezonden.

Bij de rondvraag herinnert de heer Ingenohl nog even aan het rapport der Commissie voor een Architectuurmuseum. De voorzitter zegt behandeling in een der eerstvolgende vergaderingen toe. Hierna volgt sluiting.
ADR. M.

In aansluiting aan het besproken inzake de bouwkunsttentoonstelling 1914 geeft de redactie de leden van A. et A. in ernstige overweging, *hun arbeid enkel voor die expositie te reserveeren* en zich van medewerking aan andere exposities te onthouden. RED.

TENTOONSTELLING VAN DIEDENHOVEN IN „PARKZICHT".

De tentoonstelling van teekeningen, studies, enz. van de hand des heeren Walter van Diedenhoven — sierkunstenaar te Blaricum — gehouden in de Genootschapszaal in „Parkzicht", zal tot 7 April a.s. duren.

TENTOONSTELLING HACK, THORN PRIKKER, POLVLIET—VAN HOOGSTRATEN.

In het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem zal gedurende de maand April eene tentoonstelling worden gehouden van toegepaste kunstwerken van drie Nederlandsche kunstenaars, t. w.: de heeren M. J. Rien Hack, beeldhouwerk, J. Thorn Prikker, glasversiering en mevrouw C. Polvliet—Van Hoogstraten, tapijten.

OVER EEN „BEROEMD BOUWMEESTER" DER XIXe EEUW.

Vervolg van blz. 89.

„Les lois de l'architecture peuvent être comprises par *tout „le monde*, c'est affaire de bon sens; *Quant aux formes*, „aux moyens d'exprimer sa pensée soumise à la règle, „il faut, pour les connaître, de *longues études théoriques „et pratiques* et avoir reçu une *étincelle du feu sacré*. . . „On ne saurait exiger d'un architecte *le génie*, ce qu'on a „*toujours* le droit de lui demander c'est le raisonnement „et une forme compréhensible. (8 Entretiens p. 337).
Een *leidende gedachte* dus een *vorm daarmede in overeenstemming*: de vorm dus *niet* een vrucht van fantasie of volgens schoolrecht of formule *maar* voorgeschreven *door* en afgeleid *uit* de constructie, die *zelf* ontstaan is onder den invloed van het onveranderlijke grondbeginsel.
„Chaque partie d'un édifice, d'une construction devant „avoir sa raison d'être, nous sommes, *malgré nous*, sensi„bles à *toute* forme qui nous indique *son objet*, comme „nous sommes sensibles à la vue d'un *bel arbre* dont toutes „les parties, depuis le pied qui se cramponne au sol jus„qu'aux dernières branches qui semblent chercher l'air „et la lumière, indiquent si *clairement* les conditions de „vie et de durée de ces *grands végétaux*. *Mais* si chaque „partie d'un édifice doit exprimer la *nécessité* qui l'a fait „élever, il doit exister entre ces parties des rapports in„times; c'est dans la combinaison de cet ensemble que „l'artiste développe ses facultés naturelles, son savoir et „son *expérience*."
Die regels nu *behoorlijk toegepast* zullen in verschillende tijdperken der geschiedenis noodzakelijk voeren tot bouwwerken die, alhoewel geroepen om aan *gelijke* behoeften te voldoen, bij een ongeveer *gelijk program* van eischen in hoofdzaak, toch *in vorm hemelsbreed* van elkander verschillen. Zoo is (8 Entretiens p. 332) b.v. voor Athene en een moderne hoofdstad het program van een *theater* wat de *bestemming* van het gebouw betreft hetzelfde. Immers wat *vroeg* en wat *vraagt* ook nu nog dit programma? Een groot getal zitplaatsen voor de

toeschouwers *záó* ingericht, dat allen kunnen zien en hooren, een *tooneel*, een *orchest* voor de reiers en de muzikanten, *verblijf- en kleedkamers* voor de tooneelspelers, *wandelgangen* alsmede talrijke in- en uitgangen voor de toeschouwers . . . . *En toch* zal een schouwburgzaal in *onze* dagen in *geenen deele* op het theater van Bacchus te Athene gelijken. *Waarom dat?* Omdat *uuast* gezegd program, dat enkel de *bestemming* van het gebouw aanduidt, *staat* het program geëischt door de *zeden en gewoonten* der maatschappij *voor wie* het gebouw bestemd is. Het *feit alleen*, dat bij de ouden de tooneelvoorstellingen *overdag* plaats hadden en ten onzent *bij avond*, maakt reeds, dat beide bouwwerken, de oude en de nieuwe schouwburg, *wezenlijk* van elkander *moeten* verschillen, zoowel in structuur als in inwendige verdeeling en versiering. Voegen wij bij deze zoo afwijkende hoofdgegevens nog de *duizend* bijzondere eischen door de moderne schouwburggewoonten gesteld als b.v. het tooneeleffekt het theatermecanisme, de verdeeling der schouwburgruimte in loges enz., dan komen wij tot een bouwwerk, dat met het werk der ouden slechts *den naam* gemeen heeft.
Bij een man met *zulke* beginselen mag het ons niet verwonderen een hooge vereering voor de oude, met name de *grieksche* kunst aan te treffen, zonder het streven die na te bootsen en zoo mogelijk een *nog* hooger vereering voor de middeleeuwsche nationale kunst, zonder nochtans, van *wien ook* allermeest van zich zelf te verlangen *gothiker te zijn* in de kunst, zoolang daaronder verstaan wordt het nabootsen van gothische bouwwerken. Dat hij dit laatste verwijt *krachtig* van zich afweert, heb ik straks met zijn eigen woorden aangetoond. Wil ik hiermede zeggen, dat Viollet le Duc's bewondering en liefde voor de nationale kunst van zuiver *platonischen* aard is en dus onvruchtbaar voor de praktijk? Wil hij *geenerlei* navolging der middeleeuwsche meesters? *Dat* te beweren is hem niet begrijpen; de vraag is hier enkel, *wat* hij van de nationale kunst, men moge ze dan gothiek heeten of anders, wil nagevolgd hebben. *Blijkt het*, dat de bouwmeesters der middeleeuwen de boven aangehaalde en uit de studie der verschillende kunstperiodes en de vergelijking hunner voortbrengselen opgemaakte beginselen, *beter* begrepen, *dieper* doorgrond, met *grooter* consequentie en daarbij in de rijkste afwisseling van vormen *doorgezet* hebben, dan die van welken anderen tijd ook, *dan* is het niet meer dan redelijk, zonder tot slaafsche navolging te vervallen, bij *hen* omtrent *de toepassing dier grondbeginselen* in de leer te gaan.
Dat het hier als onderstelling geuite inderdaad *werkelijk* is, *dat* heeft V. l. D. in een groot gedeelte zijner werken aangetoond, terwijl een ander deel tot strekking heeft om duidelijk te maken *hoe* diezelfde beginselen, de behoeften van onzen tijd en de moderne middelen van uitvoering in aanmerking genomen, dienen te worden toegepast; *uitgesloten* derhalve blijft slaafsche nabootsing, ook van de beste werken der ouden — laat ik het nog eens met zijn *eigen* woorden zeggen: „Tous les monu„ments enfantés par le moyen âge seraient-ils irrépro„chables, qu'ils ne devraient donc pas être aujourd'hui „servilement copiés, si on élève un édifice neuf; ce n'est „qu'un *langage dont il faut apprendre à se servir pour „exprimer sa pensée*, mais *non* pour répéter ce que „d'autres on dit (Dict Archit XI)".
Zijne bewondering voor de *grieksche* kunst, zeide ik zooeven, was geen reden om ze ter nabootsing aan te bevelen, *niet* omdat de Grieksche kunstenaars aan de erkende beginselen ontrouw waren; maar op denzelfden grond, waarop reeds de Romeinen en *na* hen de M. E. kunstenaars van de navolging der gr. bouwkunst *moesten* afzien, bij al *die* bouwwerken waarop zij hun *eigen stempel gedrukt hebben*. Ik vind dien grond in het kort uitgedrukt in de volgende plaats der Entretiens (I p. 333).
„Les Grecs, gens de goût par excellence, savaient bien, qu' en imposant à leurs architectes des programmes très compliqués, il ne pouvaient exiger d'eux l'emploi d'une forme simple; aussi, dans *tous* les monuments qu'ils nous ont laissés, s' il est *une* chose qui doit avant tout exciter notre étonnement, c'est *l'extrême simplicité* des programmes et des habitudes, des plans par conséquent. Mais vouloir appliquer, de nos jours, ces formes, conséquences naturelles de besoins très restreints, aux exigences de notre état social, c'est nous poser un problème insoluble. Les Romains, gens pratiques, ont demandé beaucoup plus, leurs programmes sont, relativement à ceux des Grecs, compliqués, étendus variés; *aussi* leurs architectes, adoptent des dispositions et constructions *nouvelles en rapport* avec ces nouveaux besoins et s' ils empruntent aux Grecs certaines formes, c'est plutôt une *interprétation* qu' une *imitation*. Ces formes les gênent souvent, ils les modifient ou les corrompent, si l'on veut. *Les Occidentaux* du moyen âge, *presque* aussi pratiques que les Romains, mais *plus artistes*, abandonnent *définitivement* les formes grecques gâtées ou appliquées mal-à-propos par les Romains, pour en adopter qui *leur* appartiennent en propre, et qui sont *bien* l'expression des moeurs et des usages de leur temps. Ce sont *là* des *faits* suffisamment prouvés par les études faites depuis vingt ans."
Van de door de M. E. meesters getrokken lijn *afwijken* ware dus, volgens V. l. D. zelf, *achteruitgang*, het ware breken met heel het verleden van de kunst in het algemeen, zooals deze zich, sedert het verval der antieke kunsten en der beschavings-milieux waarin zij bloeiden, *voortdurend*, alhoewel met tusschenpoozen van verslapping, heeft ontwikkeld. *Dit* toch is, volgens hem (Entretiens I p. 173) een *kenmerkend* onderscheid tusschen de *antieke* en de sedert de verspreiding van het *Christendom* ontstane beschavingen dat de *eerste*, na *hier* iets vroeger, *dan* iets later tot volledige ontwikkeling te zijn gekomen, *vrij spoedig* haar bloeitijd overschrijden, inzinken om *niet* meer op te staan; de *laatste* daarentegen, de uit het Christendom ontsprotene, *eerst* geruimen tijd in *onzekerheid* hebben gezweefd, *daarna* schitterende tijden van bloei hebben gekend, afwisselend met donkere perioden. *Nooit echter* vallen zij *zoo* diep, dat ze geen kracht meer vinden om, *op nieuwe banen* tot *nieuw leven* en nieuwen bloei te geraken; *telkens* scheppen zij *nieuwe* kracht aan een onuitputbare levensbron; wij zien ze *indommelen*, maar *sterven doen ze niet*. Na achttien eeuwen schijnt het Westen op de puinhoopen van het verleden, door stroomen van bloed heen, *wat vernielingen* dweepzucht, onwetendheid, dwaling, vooroordeelen, oproer, oorlogen, tyrannie of anarchie ook mogen hebben aangericht, schijnt het *Westen*, zeg ik, wel verre van *uitgeput* te zijn, met geheel nieuw leven bezield. De beproevingen, die het doorstond, hebben *noch* de kracht van zijn geest, *noch* zijn stoffelijk overwicht op den gang der wereldzaken kunnen verzwakken. En dat de *Kunst* in deze het lot der Westersche beschavingen gedeeld heeft, *volgt van zelf* uit haar *nauwen* samenhang met die beschaving in elk harer ontwikkelingsphasen, en *blijkt in het bijzonder* uit de geschiedenis van het fransche volk en zijne beschaving van de vroegste tijden tot den dag van heden.
Ik gewaagde straks met een woord van V. l. D.'s groote *vereering* voor de *grieksche* kunst en zijn *bewondering*

voor haar *strenge toepassing* der *groote beginselen* in hare werken. Te *meer* leg ik daar klem op, omdat zij duidelijk spreekt van zijn groote *onpartijdigheid*, zijne van alle *eenzijdigheid vrije* ruimte van opvatting, die het *goede* en *ware* en *schoone overal* zoekt, en *overal* waar hij het vindt, daarbuiten en blijde aanvaardt. Het zou mij te *ver* voeren, indien ik met aanhalingen uit *al* zijn werken die vereering moest aantoonen, ik zou dit nochtans te *liever* nog doen, omdat daaruit tegelijk zijn *volmaakte bekwaamheid* met alle voortbrengselen dier kunst zou blijken, maar bovenal zijn *door*dringen in het diepste van haar *wezen* en in den *geest* harer meesters. Slechts een *enkel* voorbeeld derhalve:

„La perfection de *sens* chez les Grecs," zoo zegt hij in zijn 7 Entr. (p. 288), „leur a évidemment fait adopter des combinaisons de lignes que l'expérience a plus tard converties *en lois de stabilité*. Si nous construisons une façade, dont les deux lignes extrêmes sont parfaitement verticales, cette façade paraitra plus large au sommet qu' à la base; c'est encore une *illusion*, et de plus une illusion des plus *choquantes pour l'oeil*. Dans les façades de leurs monuments, les *Grecs* ont eu toujours le soin *d'incliner* les lignes extrêmes en *dedans*; ils ne se sont même pas contentés, en construisant les péristyles de leurs temples, de donner aux colonnes d'angles l'inclinaison *normale* de la colonne, ils ont *outré* cette inclinaison. *Non seulement* ils ont incliné les colonnes d'angles vers l'intérieur, mais ils ont fait *l'entrecolonnement* (des colonnes d'angles et des colonnes les plus voisines) *plus étroit* que les autres, et ils ont donné à ces colonnes d'angles un diamètre plus fort, sentant très bien que *ses angles*, vus presque toujours diagonalement, se détachaient sur le vide, sur le ciel, ou des fonds lumineux, et que *la lumière dévore les parties pleines* qu'elle enveloppe. C'est certainement un instinct *très-fin* de l'oeil qui a provoqué ici la loi de statique." En eenige bladzijden verder (p. 293), sprekende over de bijzondere zorg, altijd door de Grieken besteed aan de compositie der *hoeken* van hunne gebouwen, neemt hij tot voorbeeld den stand der caryatiden van het *Pandroseion* te Athene, en toont met bewonderenswaardige scherpzinnigheid, *waarom*, wil het oog bevredigd worden, elk der beelden juist op *dien* voet moet steunen, waarop het in werkelijkheid steunt, *waarom* de hoekbeelden *niet* in de richting der diagonaal geplaatst zijn, maar in gelijke richting met de andere, en dat zelfs aan die van de *tweede rij met volle recht geen andere richting is gegeven*.

Van die breedheid van opvatting, die afwezigheid van *elk* exclusivisme, getuigt al *evenzeer* de uitmuntende verhandeling door hem geschreven over een in het Westen *bijna onbekende*, zeker *weinig gewaardeerde* kunst, die toch, zooals uit het kostbaar geïllustreerde boekwerk blijkt, in menig opzicht op een schitterend verleden kan wijzen, de *Russische*.

Dit werk draagt tot titel: *l'Art Russe, ses origines ses éléments constructifs, son apogée, son avenir*.

V. l. D. zegt: Het is een dwaling te meenen, dat bij een volk, uit *zoo* talrijke elementen bestaande, en een *zoo* uitgestrekt gebied bewonende als de Russen, zich bezwaarlijk een eigen nationale kunst zou kunnen ontwikkelen. Voorbeelden van het eerste vinden wij immers ook bij de Egyptenaren en de Grieken; en bij de Russen blijken *beide* vermeende bezwaren die ontwikkeling niet te hebben belet.

Dat de Russische kunst in het overige Europa nagenoeg *geheel* onbekend is gebleven, ligt hieraan, dat toen westelijk Europa nauwere betrekkingen met Rusland aanknoopte, dit land even goed als Frankrijk zijn *eigen nationale* kunst vergeten had, en zijn heil meende te vinden in het *uitheemsche* en, zoowel op kunst- als op nijverheidsgebied, bij Italië, Frankrijk, Nederland en Duitschland ter schole ging. Ook *daar* kwam echter in 't midden der vorige eeuw een ommekeer tot stand. Eenige verlichte mannen, wier vooruitstrevendheid *niet* uitsluitend bestond in het streven naar *nieuwe* zaken, en die uit *eigen* aanschouwing wisten, dat er in hun land nog een *onmeetelijk* getal kunstschatten verspreid waren, alle voortbrengselen eener *echt nationale* kunst, kwamen op het gelukkige denkbeeld, een herleving dier kunst voor te bereiden, door die kunstvoortbrengselen van vroeger eeuwen onder de oogen van het groote publiek te brengen, en zoodoende *geestdrift* voor het werk der voorouders te wekken, en het nageslacht aan te sporen, *alwee niet tot slaafsche navolging* van het werk der vaderen, maar tot *voortzetting* van dat werk in de *eens* getrokken en *eeuwen lang* gevolgde lijn.

Menige aanzienlijke en vermogende Russen deden een beroep op V. l. D. om hen in dit nationale streven behulpzaam te zijn. Hij aanvaardde met *geestdrift*, die hoogst eervolle en tevens hoogst moeilijke taak, door *niemand vóór* hem op eenigszins bevredigende wijze vervuld. Een *onafzienbaar* materiaal van allerlei *aard en tijd* werd aanstonds verzameld en tot zijne beschikking gesteld — handschriften, afschriften, schilderijen, beeldhouwwerken, geschiedenis, poëzie, reproductiën van bouwwerken, verzamelingen van spreuken, voortbrengselen van kunstnijverheid, juwelen, prenten, gravures, er was *inderdaad* een *alomvattende* geest als die van V. l. D. noodig om dit *reusachtig materiaal* te verwerken en de vruchten van dien arbeid op zoo *schitterende* wijze voor alle tijden in boekvorm vast te leggen als inderdaad is geschied. Wij leeren uit dit boek, hoe zich sedert de de XIIe eeuw in Rusland, door verschillende stadiën heen, een *nationale kunst* ontwikkeld en gehandhaafd heeft, die, hoewel *vele aanrakingspunten* hebbende met de Byzantijnsche, toch een *daarvan* onderscheiden en op zich *zelfstaand* harmonisch samenstel van kunstvormen uitmaakt. Om niet te spreken van de hoogst belangrijke reproductie van miniatuurschildering en van klein-kunst.

Dit boek wijdt ons in, in de nog belangrijker geschiedenis der gewelf kunst, van koepel- en torenbouw — het laat ons in talrijke voorbeelden zien, hoe die eigenaardig rijke uitwendig fantastische torenbouw altijd streng constructief is behandeld geworden, en hoe in één woord de oude russ.kunst al de noodige eigenschappen bezit, die haar geschikt maken, om zich aan de eischen van den modernen tijd aan te passen en verder te ontwikkelen.

Wilde ik u een volledig beeld geven van de bewonderenswaardige vruchtbaarheid van V. l. D.'s genie, dan zou ik in den breede moeten uitweiden over zijn: Histoire d'un Hôtel de ville en d'une cathédrale en Histoire d'une forteresse.

In het eerste werk geeft hij in 300 pagina's de geschiedenis van het oude Clusiacum van de tijden der Merovingers tot Lodewijk XVI met geheel de ontwikkeling van stad en bewoners; regeering, instellingen, gebruiken en kunst, opgeluisterd door honderden uitmuntende teekeningen op 't gebied van burgerlijke en kerkelijke bouwkunst, verdediging, enz., met hun wijzigingen in den loop der tijden.

L'Histoire d'une forteresse bevat in den vorm van geschiedenis een volledige uiteenzetting van de wijzen van aanval en verdediging van het versterkte kamp, van het feodale kasteel, de versterkte stad met wallen; muren en forten, van de vroegste tijden tot den vestingbouw van Vauban.

De lezing van beide boeken doet ons verbaasd staan, niet enkel over des schrijvers alomvattend weten op het gebied van archeologie, maar ook op dat van geschiedenis, zeden en gewoonten van vroegere eeuwen.

Een niet minder schitterende proeve zijner kennis van den vestingbouw in zijn meest modernen vorm en tevens een blijk zijner warme vaderlandsliefde is zijn:

„Mémoire sur la défense de Paris 1870-1871". Aan de verdediging van Parijs toch nam hij een zeer werkzaam en verdienstvol deel als kolonel. Hij diende in die jaren in het Légion auxiliaire du génie. Zijne „Histoire d'un dessinateur" doet ons op alleraangenaamste en geestige wijze het groote nut der teekenkunst, ja haar noodzakelijkheid voor bijna iedereen beseffen, en wijst de juiste methode aan om ze ons eigen te maken.

Er zou een kenmerkende trek ontbreken aan het beeld van den grooten meester, dat ik getracht heb te schetsen, indien ik hem niet, op gevaar af uw geduld al te zeer op de proef te stellen, althans met een enkel woord voorstelde als den krachtigen handhaver en verdediger van de kostbare, voor elke kunstuiting onmisbare, vrijheid. Ook de kostbaarste en edelste gave kan misbruikt worden, ook de kunst kan vernederd worden tot een slavin der laagste hartstochten, doch dit misbruik van de vrijheid gemaakt, verandert niets aan haar wezen, noch aan haar onmisbaarheid voor de rijke ontwikkeling der kunst. Die vrijheid nu, vindt V. l. D. nergens in gelijke mate als bij de werken der M. E. bouwkunst. Sprekende in zijn Diction de l'Architect (XIII) van den tijd, toen de kunst zich buiten de kloostermuren in wijden kring over de in welvaart toenemende bevolking begon uit te breiden, „les arts", zoo zegt hij, „en se répandant au dehors des couvents entraînaient avec eux des idées d'émancipation, de liberté intellectuelle, qui durent vivement séduire des populations avides d'apprendre, de vivre, d'agir, et d'exprimer leurs goûts et leurs tendances. C'était dorénavant sur la pierre et le bois, dans les peintures et les vitraux que ces populations allaient imprimer leurs désirs, leurs espérances c'était là que, sans contrainte elles pouvaient protester silencieusement contre l'abus de la force. A partir du XIII siècle cette protestation ne cesse de se produire dans toutes les œuvres d'art qui décorent nos édifices du moyen âge; elle commence gravement, elle s'appuie sur les textes sacrés, elle devient satyrique à la fin du XIII siècle et finit au XV par la caricature. Quelle que soit sa forme, elle est toujours franche, libre crue même parfois. Avec quelle complaisance les artistes de ces époques s'étendent dans leurs œuvres sur le triomphe des faibles, sur la chute des puissants. Quel est l'artiste du temps de Louis XIV qui eût osé placer un roi dans l'enfer à côté d'un avare, d'un homicide? Quel est le peintre ou le sculpteur du XIII siècle qui ait placé un roi dans les nuées entouré d'une auréole glorifié comme Dieu, tenant la foudre et ayant à ses pieds les puissants du siècle?"

En overgaande van deze bijzonderheden op het gebouw zelf, vraagt hij zich af, of het denkbaar is, bij 't beschouwen der groote M. E. kathedralen, kasteelen en woonhuizen, dat een andere wil dan die van den kunstenaar zijn invloed heeft doen gelden op den vorm hunner architectuur, op het bij hunne constructie en versiering gevolgde stelsel. De volkomen eenheid die er heerscht in die concepties, de volledige overeenstemming van de détails met het geheel, de harmonie van alle afzonderlijke deelen toont onweerlegbaar aan, dat geen andere wil bij de oprichting dier kunstwerken leiding gehad heeft dan die van den kunstenaar. Men zal moeten toegeven dat het in dien tijd beter gesteld was met de vrijheid der kunst dan toen bij de besprekingen over de voltooiing van het Louvre, onder Lodewijk XIV, de opperintendant der paleizen Colbert, en heel het hof hun meening hadden uit te spreken over de ordes, de kroonlijsten en alle kwesties van kunst, en men er ten slotte toe overging het werk op te dragen aan een man, die geen architekt was en die niets anders wist te maken dan: le péristyle du Louvre, een kostbaar maar onbegrijpelijk werk, daar het in geen enkel opzicht bij het hoofdbouwwerk aansluit, het vierde deel zijner oppervlakte onbruikbaar maakt en ofschoon als voorhal moetende dienen van buiten geen toegang heeft.

Een enkel woord nog ten slotte over een schepping van V. le D. op het gebied der sculptuur.

Wie Parijs bezocht, kent zeker het grootsche gebouw „de Trocadéro". Een groot gedeelte daarvan bevat: „le Musée de sculpture comparée".

Le Musée de sculpture comparée is het historische museum van de fransche beeldhouwwerken en beantwoordt als zoodanig aan de behoefte van het publiek maar bestaat nog geen eeuw. Toen in 1834 Thiers bij de „Ecole des Beaux Arts" een museum van afgietsels oprichtte, werd daarbij de nationale beeldhouwkunst als 't ware vergeten als gevolg der eigenaardige richting die aan de Ecole des Beaux Arts heerschend was sedert de stichting onder Louis XIV.

Veertig jaar later werd het oorspronkelijke denkbeeld verwezenlijkt ten voordeele der nationale kunst, dank zij de onvermoeide inspanning van één man die niet opgehouden had, al dien tijd daarvoor te strijden; het was V. l. D., die hartstochtelijke vereerder der nationale kunst, die zijn program voor dit museum op 12 Juli 1879 zag aannemen.

Camille Enlart, Directeur du Musee de sculpture comparée zegt daarvan het volgende:

„Viollet le Duc n'eut pas la joie de voir son oevre accom„plie; comme Moïse, en vue de la Terre promise, la „mort l'avait frappé subitement, mais son attente s'est „pleinement réalisée; elle semble même dépassée.

„La mise en valeur de la statuaire gothique fut une révé„lation pour le public; une stupeur et une joie pour les „artistes, que l'éducation classique de l'Ecole avait ja„lousement écartés de ces œuvres. Ils furent un peu „comme ces princesses de contes de fées à qui pendant „vingt ans, on a interdit la vue d'un jeune homme lorsque „tout à coup apparaît le Prince Charmant.

„Les préjugés surannés s'écroulèrent, les clichés stéréo„typés sur la barbarie de l'art du Moyen Age furent dé„sormais sans emploi, et la juxtaposition des modèles de „statuaire grecque et française se trouva si éloquente „qu'il fut désormais inutile de la poursuivre. Les crédits „du musée ne furent plus affectés qu'à l'acquisition d'oeu„vres françaises et de pièces de comparaison étrangères „du VIe au XVIIIe siècle, mais le titre de Museé de sculp„ture comparee fut gardé car il ne cesse pas d'être exact.

Geachte Vergadering.

Ik heb mij voorgesteld V. l. D. voor U te schetsen alleen als kunstenaar; anders zou ik nog minder dan mijn halve taak volbracht hebben. Wilde ik hem ook leeren kennen als mensch, ik zou beginnen met U te spreken over zijn bewonderenswaardige karaktereigenschappen, zijne goedhartigheid, zijn minzaamheid en dienstvaardigheid, die hem toegankelijk maakten voor iedereen; waardoor hij een voortreffelijk raadsman werd van wie hem om raad wilde vragen, en een trouwe vriend van elken kunstbroeder die het zijn wilde.

Ik eindig met een vraag. Zeide ik te veel, toen ik bij het





Reisschetsen van de hand des Heeren W. Retera Wzn.

Links: St. Radegonde te Poitiers.
Rechts: Detail van het Louvre.

begin mijner rede de meening uitsprak, dat met den arbeid van dien eenen man verscheiden menschenlevens zeer verdienstelijk zouden gevuld zijn? Mij dunkt dat gij allen V. I. D. dien lof niet zult weigeren.

Dr. P. J. H. CUYPERS,
Architect der Rijks-Museumgebouwen.

REISIMPRESSIES.

Vervolg van blz. 90.

Treffend verschil bij de vergelijking tusschen de portalen van den hoofdgevel en die van de transepten. De eersten schimmig, van eene nachtmerrieachtige schoonheid, drukkend van mystiek, met de verschrikkelijke Majestas Domini in het midden; de laatsten zonnig, vreugdevol ontplooien van eene bloem. Een verschil als een koele zomerochtend na een zwoele nacht.
De luchtbogen hebben niet dat akelige ijzerachtige zooals aan Le Mans, Rouen. Het zijn ondanks de nervige functie steenconstructies gebleven. Ze geven een gevoel van degelijkheid en rust. Daardoor wordt men niet afgeleid door het menschelijke angstidee: „wat gewaagd, als dat maar kan houden", zooals bij Beauvais. Bij Chartres denkt men niet aan statische functies. Alle aandacht concentreert zich op de poëtische schoonheid. Wat een verschil met Le Mans. Daar dringt het evenwichtsstelsel zich zeer sterk op, met die magere bogen en contra-forten van minimum-afmetingen, vooral door een dunne 19e eeuwsche staal, die rondgaande door de contra-forten is geregen en op die manier de wrakke massa bijeenbindt. Wanneer men de cathedraal van Chartres op een afstand beziet, gaat men onwillekeurig completeeren, gedreven door de macht, waarmede men de onmetelijkste diepten kan peilen, de diepste geheimen oplossen, al het mogelijke en onmogelijke kan voorstellen: de fantasie. Men bouwt de niet voltooide torens op, aan de transepten, aan de abside, de kruistoren. Aldus het immense gebouw met negen torens. Wat een symbool! De snelle tijd liet deze voltooiing niet toe. Alle letters van de bladzijde uit het groote boek, waarin de volkeren de geschiedenis van hun gemoedsleven hebben geschreven, zijn niet versierd. Velen zijn verminkt, anderen uitgewischt. Het geheel echter is leesbaar gebleven. Wat een kennis is daar voor ons, 20e eeuwers, uit te putten.
Het hooge schip is somber verlicht door de goddelijke glazen, en geeft eene impressie van majesteit en rust, alsof men zich eenzaam in een woud bevindt, en de eerste stralen van de opgaande zon, hoog door de takken de vervloekte duisternis verjagen. Op de kapiteelen van de zes zware kolommen ontspringen de dunne, rijzige kolonnetten, die, even onderbroken door horizontale banden, bijna onmerkbaar in de ribben van het gewelf overgaan.

De kolonnetten van de kruispijlen stijgen zonder onderbreking van den grond tot de geboorte van het gewelf. Een laag triforium loopt over het geheele schip heen. Tot de 18e eeuw was het schip van het koor afgesloten door een 13e eeuwsche jubé. Niet genoeg dat men in den Lodewijkenschen tijd het niet verder heeft kunnen brengen dan eene modeachtige boudoirkunst, vernielde men nog barbaarsch deze ongetwijfeld zeer mooie jubé en verving hem door een ijzeren hek, in stijl „Louis XVI".

Poitiers 9 Febr.

Een plaats die niet alleen bijna al zijn Middeleeuwsche monumenten, maar ook zijn caracteristiek bewaard heeft. Nauwe kronkelende straatjes met overhangende huizen. Oude vrouwtjes in een dracht, die sterk aan die van de bagijntjes in Brugge doet denken.
Merkwaardige monumenten bezit Poitiers. Men kan er als het ware de geheele ontwikkeling volgen der Middeleeuwsche bouwkunde vanaf de 6e tot de 16e eeuw. Maar Romaansch is er toch de overheerschende stijl. Op dit gebied bezit het eigenaardige monumenten als Nôtre-Dame la Grande, St. Radegonde, St. Hilaire, het koor en het schip van de cathedraal. Vooral Nôtre-Dame la Grande. Meer een uiting van angst als van geloofszin. De voorgevel is geheel in velden verdeeld door architectonische geledingen en elk veld en elke geleding is weer versierd met randen en beeldhouwwerk. Wegens de overdreven hoeveelheid beeldhouwwerk noemt men het geheel weleens „de Romaansche uitstalling". Overal vindt men als van angst kronkelende figuurtjes, lange figuren met wijdstarende oogen, alsof ze nog leefden in het angstjaar 1000. Fantastische monsters, die men zich alleen in benauwde droomen verbeelden kon, bevolken de kapiteelen, kruipen langs randen, hangen aan kraagsteenen. Overal die wezenlooze uitdrukkingen, starende oogen. De mensch uit de 11e en 12e eeuw moet wel de geheele wereld bevolkt hebben gedacht met pijnigende duivelen en booze geesten.

(Wordt vervolgd.) W. RETERA WZN.

PRIJSVRAAG „DORPSSCHOOL".

Tot 15 Maart, den uitersten termijn, zijn nog de volgende vragen ingekomen; waarbij hier de antwoorden:

Vraag 12. Moet de onderwijzerswoning ook aan de centrale verwarming worden aangesloten?
Antw. 12. Ja.
Vraag 13. Moeten de onder *d* genoemde details, alsmede de onder *e* genoemde perspectief-teekening, welke in kleuren opgewerkt moeten worden, ook in inkt zijn?
Antw. 13. Is vrijgelaten.
Vraag 14. Wordt onder „ingeëncadreerd" hier verstaan of bedoeld, dat men geen rand om het papier op het ontwerp mag trekken?
Antw. 14. Natuurlijk mag dit.
Vraag 15. Wat verstaat men onder open bebouwing? Kunnen nu in den Noord- en Westgevel samen geplaatst worden?
Antw. 15. Ja, als er geen andere omstandigheden zijn, die dit ongewenscht maken.
Vraag 16. Mag tegen de scheiding der open bebouwing worden aangebouwd?
Antw. 16. Ja.
Vraag 17. Kan ook van genoemde zijde licht verkregen worden?
Antw. 17. Zie antwoord 15.
Vraag 18. Mag het school- of gymnastieklokaal op de scheiding van den weg worden gebouwd, of is een rooilijn bekend?
Antw. 18. Er is een rooilijn gegeven. (Zie situatie).
Vraag 19. Wordt het gymnastieklokaal alleen voor de school gebruikt?
Antw. 19. Ja.
Vraag 20. Moet ondersteld worden, dat het dorp waterleiding heeft?
Antw. 20. Ja.
Vraag 21. Moet ondersteld worden, dat er een goed gemeenteriool is?
Antw. 21. Ja.
Vraag 22. Indien de onderwijzerswoning los van het schoolgebouw is ontworpen, moet er dan voor de centrale verwarming in elk gebouw een afzonderlijke inrichting gemaakt worden, of kan men volstaan met 1 Centrale?
Antw. 22. Eén Centrale is voldoende.
Vraag 23. Kunnen de situatie onder *a*, en de plattegronden onder *b*, genoemd, op een blad geteekend worden?
Antw. 23. Is vrijgelaten.
Vraag 24. Als het voor het détail 1/20 beter uitkomt, het blad ter grootte te nemen 2 × 60 × 80, is dit dan geoorloofd?
Uit tal van ingekomen vragen blijkt, dat velen niet in het bezit zijn van de Koninklijke Besluiten van 25 Juni 1912, Staatsbl. 193 en 193. Wij vestigen er de aandacht op, dat het, zonder die besluiten te kennen, *onmogelijk* is, een schoolgebouw te ontwerpen, dat aan de eischen der wet beantwoordt. Genoemde Koninklijke Besluiten zijn à *f* 0.25 verkrijgbaar aan het Tentoonstellingsbureau P. C. Hooftstraat 103, Amsterdam, uitsluitend op schriftelijke aanvraag, met bijvoeging van het bedrag in postzegels.

Namens de Jury:
J. GRATAMA, L. ZWIERS.

PRIJSVRAAG BETREFFENDE HET TEEKENEN VAN EEN HOOFD VOOR HET BOUWKUNDIG BIJBLAD TOT HET ALGEMEEN NEDERLANDSCH ADVERTENTIEBLAD.

Ingekomen vragen, met het antwoord der jury.

1. Is met het teekenen op de dubbele grootte bedoeld twee maal de hoogte en tweemaal de breedte of tweemaal de oppervlakte?
Antwoord: Bedoeld is tweemaal de lengte en tweemaal de hoogte.
2. Is het ook geoorloofd eene teekening (self ontworpen) in druk te maken en het gedrukte exemplaar in te zenden, of moet deze bestist met inkt geteekend ingezonden worden?
Zoo ja, mag, als het ontwerp geteekend ingezonden moet worden, ook gebruik gemaakt worden van gedrukte klassieke ornamentjes? Of moet bestist alles penteekening zijn?
Antwoord: Het ontwerp moet geheel geteekend zijn.
3. Mag er ook meer dan één ontwerp worden ingeleverd door denzelfden inzender?
Is met het correspondentieadres bedoeld de naam en adres van den inzender en moet bij eventueele correspondentie een ander voor den inzender schrijven?
Antwoord: Ieder inzender is vrij meer dan één ontwerp in te zenden. Het correspondentieadres moet juist dienen om den naam van den inzender geheim te houden; dit adres moet dus niet het adres zijn van den inzender, ook mag, zooals het programma overigens duidelijk genoeg zegt, het schrift op de teekeningen, van bijbehoorende stukken en eventueele correspondentie, niet zijn dat van den ontwerper.
Van iederen ontwerper, die zijn naam voor de uitspraak der jury op welke wijze dan ook openbaar maakt, valt de inzending buiten mededinging.

Namens de Jury H. v. D. VOORT, Rapporteur.

EEN NIEUWE BOND.

Te Amsterdam is thans gevestigd, de (omlangs opgerichte) „Bond van Vereenigingen van Fabrikanten van en Handelaren in Materialen voor het Bouwbedrijf", ter opstelling van een program van actie.
Deze bond heeft, blijkens art. 2 zijner koninklijk goedgekeurde statuten ten doel: de bevordering van het vereenigingsleven en de behartiging der gemeenschappelijke belangen zijner leden. Hij tracht dit doel te bereiken door:
1. Het uitgeven van een eigen orgaan en andere geschriften;
2. Het streven naar vermindering van het risico bij leveringen;
3. Het van advies dienen aan en het zich wenden tot de overheid in verband met de gemeenschappelijke belangen zijner leden;
4. Het stichten van een centraal informatiebureau;
5. Het bevorderen van arbitrage bij leveringen in de bouwbedrijven;
6. Het samenwerken met vereenigingen hier te lande en in het buitenland, voor zoover dit met zijn belangen of dat zijner leden mocht wenschelijk zijn;
7. Alle wettige middelen welke wenschelijk of noodzakelijk geacht worden, teneinde den bond aan zijn doel te doen beantwoorden.
Volgens art. 4 kunnen leden van deren bond zijn: rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen van fabrikanten van en handelaren in materialen voor het bouwbedrijf. Onder deze vereenigingen worden in de statuten ook verstaan andere rechtspersonen dan de hiervoren genoemde vereenigingen, mits zij slechts uitsluitend fabrikanten van en of handelaren in materialen voor het bouwbedrijf in zich vereenigen. Aangifte voor het lidmaatschap moet schriftelijk geschieden aan het bestuur van den bond, met opgave van het aantal leden.
Op dit oogenblik zijn bij den bond aangesloten de navolgende organisaties:
Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten; Vereeniging van Handelaren in Bouwmaterialen in Nederland; Nederlandsche

Cement-syndicaat; Bond van Houthandelaren in Nederland; Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten; Nederlandsche Vereeniging van IJzerhandelaren.
Het bestuur bestaat uit de heeren: Jhr. Mr. C. A. Elias, voorzitter; N. C. Weiers Bottink, vice-voorzitter; H. Endt, penningmeester; B. Blom; Baron A. H. v. Hardenbroek van Ammerstol; H. M. L. Vink; D. J. van Wijk en benoemde tot secretaris den heer C. J. Geyer, Suxen Weimarlaan 14, Amsterdam.
Als eerste punt op het program van actie zal komen het ontwerpen eener arbitrage-regeling voor leveringen in de bouwbedrijven. De groote willekeur waaraan de leveranciers bloostaan bij keuringen door niet- of te weinig deskundige personen, toont de urgentie aan van het bevorderen van maatregelen om in dit euvel te voorzien.
Als tweede punt zal op het program komen de oprichting van een informatie- en inzonsobureau voor de bouwvakken, terwijl ook naar een betere organisatie van het credietwezen in die vakken zal gestreefd worden.

VAN ALLERLEI AARD.

ONTSIERING DOOR RECLAME.

De volgende lichamen hebben aan den gemeenteraad van Rotterdam adressen gezonden, om op aanneming van het voorstel-Binkens c.s. in zake het bestrijden van hinderlijke reclame aan te dringen.
Bond van Nederlandsche architecten te Amsterdam.
Bond Heemschut te Amsterdam.
Oudheidkamer Twenthe te Enschedé.
Katholieke Kunstkring de Violier te Amsterdam.
Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten te Amsterdam.
Veertaalligsvereeniging Delfia te Delft.
Oudheidkamer Rhenen en omstreken te Rhenen.
Nationale Bond voor Vreemdelingenverkeer te Utrecht.
Nederlandsche Oudheidkundige Bond.
Vereeniging van Letterkundigen te Amsterdam.
Arti et Industriae te 's-Gravenhage.
Pictura Velsenensis te Renkum.
A. S. W. B., Toeristenbond voor Nederland, te 's-Gravenhage.
Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.
Nehalennia te Middelburg.
Arti et Amicitiae te Amsterdam.
Provinciaal Utrechtsch Genootschap te Utrecht.
Ned. Ver. Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs te 's-Gravenhage.
Pulchri Studio te 's-Gravenhage.
Nederlandsche Hôtelbouderbond te Amsterdam.
Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.
's-Hertogenbossche Kunstkring te 's-Hertogenbosch.
Architectura et Amicitia te Amsterdam.

DE DAMBEBOUWING.

Thans heeft de Raadhuis-Damcommissie het plan goedgekeurd voor de bebouwing van het Damterrein, inck Rokin. Volgens de teekening van den architect Foche Kuipers zal ook hier een hoog, monumentaal gebouw verrijzen, eenigszins in den stijl-Berlage. Het gebouw zal door een koepel gekroond worden, terwijl aan den voorgevel een colonnade is geprojecteerd. Binnenkort zal met den bouw begonnen worden.
(Hdbl.)

TENTOONSTELLING KUNST AAN HET VOLK.

In de openbare lagere school no. 73 aan de Elandsgracht alhier, is een kleine tentoonstelling geopend van de vereeniging Kunst aan het Volk, welke beoogt propaganda te maken voor een smaakvollere inrichting onzer schoollokalen. Daartoe is, naar de plannen van H. P. Berlage en C. Oorschot, een der schoollokalen ingericht. Bij de opening sprak de voorzitter van de vereeniging, de heer F. M. Wibaut, een verklarend woord, dat tevens een welkom inhield aan verschillende autoriteiten, den wethouder van onderwijs, Mr. S. de Vries Czn., den districts-schoolopziener, Dr. J. H. Gunning, den directeur van het gemeentelijk bouw- en woningtoezicht den heer J. W. C. Tellegen e. a. Ook dankte hij de ontwerpers en allen die verder tot de inrichting bijdroegen. Wij hopen nader op dezen tentoonstelling terug te komen.

KON. PALEIS IN DEN HAAG.

De Regeering heeft in hare missive aan het Haagsche Gemeentebestuur ten besluite van de onderhandelingen over de Paleis-Raadhuisquaestie de mededeeling gedaan, dat omtrent de mogelijkheid eener verbetering van het Koninklijk paleis aan het Noordeinde een meer uitwendig onderzoek was ingesteld.
„Het Vaderland" weet nu mede te deelen, dat de bouwmeester van het Vredespaleis, de heer Van der Steur, in verband met die voorgenomen verbouwing, dezer dagen een bezoek aan het paleis heeft gebracht, en dat verschillende opmetingen zijn gedaan. (Alg. H.Bl.)

In de Groote Kerk (St. Eusebius kerk) te Arnhem is thans onthuld een nieuw gebrandschilderd raam in het Noorder transept, ontworpen door H. Veldhuis te Delft en uitgevoerd in de ateliers van Jan Schouten alhaar. Het raam bevat vier medaillons, voorstellende: 1de aankondiging van Gabriël aan Maria"; „de aanbidding der herders"; „de herders in het veld" en „de aanbidding der wijzen". Het raam werd door wijlen Jhr. Mollerus van Westerkwe aan de Ned. Herv. gemeente geschonken.
(Hbl.)

HET NIEUWE STADHUIS TE ROTTERDAM.

Naar verluidt heeft de jury inzake de ontwerpen voor het nieuwe stadhuis Dinsdag haar laatste bijeenkomst gehouden. In deze vergadering werd het aan B. en W. uit te brengen rapport vastgesteld.

Naar de bladen melden zal begin Mei te Valkenburg de Katakombenstichting tot stand komen, ten einde ook voor de toekomst den aard en het doel der Romeinsche Katakomben te Valkenburg te verzekeren. Het bestuur der stichting zal bestaan uit de heeren dr. W. Goossens te Roldue, benoemd door Mgr. Drehmanns, bisschop van Roermond, J. H. M. Vermeulen, burgemeester van Valkenburg, benoemd door jhr. mr. Ruys de Beerenbrouck, commissaris der Koningin in Limburg en de tegenwoordige bestuursleden der Katakomben de heeren Jan Diepen te Tilburg, mr. Karel Diepen te Valkenburg en Chr. Haffmans te Ven'o.

OUD-DORDRECHT.

De Dordr. Ct. meldt:
Zonder dat er een haan naar kraaide, heeft Oud-Dordrecht in zijn oude gevels wederom een gevoelig verlies geleden. Het mag dunk rechtop staande gevelstje, Wijnstraat 10, gebouwd in het jaar 1702, is zonder eenig woord van protest, zonder dat er iemand op lette, afgebroken.

PRIJSVRAGEN.

I. GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN.
Ontwerp voor een Omslag van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement.
Ontwerp voor eene Kwitantie, tevens bewijs van Lidmaatschap.
Programma in No. 5.

II. Prijsvraag Tentoonstelling „Huis en Tuin".
Ontwerp eener dorpsschool met onderwijzerswoning.
Programma in No. 5.

III. Prijsvraag, uitgeschreven door de N. V. Boekdrukkerij voorheen Firma T. C. B. ten Hagen, Nobelstraat 20, 's-Gravenhage.
Nadere inlichtingen tot uiterlijk 1 April 1913 bij den Rapporteur, den heer H. van der Voort, van Swietenstraat 34, Den Haag.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Verslag van de 1327e Ledenvergadering. — Tentoonstelling Van Diedenhoven in „Parkzicht". — Tentoonstelling Hack, Thorn Prikken, Polvliet. — Van Hoogostraten". — Over een beroemd „Bouwmeester" der XIXe eeuw. (Slot). — Reisimpressies. (Vervolg). — Prijsvraag „Dorpsschool". — Prijsvraag betreffende het teekenen van een hoofd voor het Bouwkundig Bijblad tot het Algemeen Nederlandsch Advertentieblad. — Een nieuwe Bond. — Van allerlei aard. — Prijsvragen.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Alb. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, leiem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor buitenleden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. De 1328e Gewone Ledenvergadering zal gehouden worden op Woensdag 9 April e.k., des avonds te **8.30** uur in het Genootschapslokaal in „Parkzicht".

Agenda:

1. Opening en Notulen der 1327e Vergadering.
2. Mededeelingen en Ingekomen Stukken.
3. Installatie van Mejuffrouw Louise Beijerman en de heeren A. L. Otto Jr., H. H. Goslinga, Rn. Roland Holst, H. J. Jacobs en W. Noorlander als Gewone Leden van het Genootschap.
4. Ballotage van de heeren J. W. Stradmeijer, L. H. Heeren, bouwkundig-teekenaars te Amsterdam, als Gewone Leden voorgesteld door de heeren J. J. Hellendoorn en G. J. Rutgers; en van den heer Joh. Kromhout decorateur te Amsterdam, voorgesteld door de heeren J. Roosing Jr. en G. J. Rutgers.
5. *Voordracht en Kunstbeschouwing van C. J. Lanooy's, Kunstaardewerk, door den maker zelf.*
6. Bespreking van een voorstel van het Bestuur in Huishoudelijke Vergadering.
7. Rondvraag en Sluiting.

Met het oog op de voordracht van den heer C. J. Lanooy wordt de introductie zoo ruim mogelijk opengesteld.

II. Als Buitenlid is tot het Genootschap toegetreden en als zoodanig door het Bestuur toegelaten de heer H. M. de Graaf, bouwkundig opzichter te Mijdrecht.

III. Als Gewoon Lid wordt voorgesteld de heer H. M. Valk, Bouwkundige te Amsterdam, thans buitenlid, door de heeren Jos. Klijnen en G. J. Rutgers.

IV. Op de prijsvraag voor het ontwerp voor een omslag van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement kwamen 5 antwoorden in onder de volgende motto's:

1. „Schets" (voor litho).
2. „X".
3. Schets" (voor lijncliché).
4. „G".
5. „Lente 1913".

V. Op de prijsvraag voor het ontwerp voor eene kwitantie, tevens bewijs van lidmaatschap, kwamen 3 antwoorden in onder de volgende motto's:

1. „Dito". 2. „E". 3. „Rhytmusteeken".

G. J. Rutgers, Secretaris.

REISIMPRESSIES.

(Vervolg van pag. 98).

In de 11e en 12e eeuw wordt de duivel ook geweldig groot voorgesteld en overtreft in afmetingen zelfs de engelenfiguren (St. Lazare te Autun). Eigenaardig is de geschiedenis, die de duivel gespeeld heeft in het Christelijke leven, zooals we dat op de friezen en manuscripten kunnen volgen. In den beginne voorgesteld verschrikkelijk en machtig, mindert in den loop der tijden zijn „prestige", tot men hem in de Renaissance voorstelde als een klein mannetje, op een viooltje spelende. Deze „vieux scélérat", eertijds de schrikaanjager bij uitnemendheid voor de Middeleeuwers, sterker dan de engelen, speelt nu nog wel sporadisch zijn rol in de kinderwereld. Men zou kunnen zeggen dat, toen de duivel uit de kerk verdween, ook de Middeleeuwen eindigden. De Romaansche kunst is wel een volkskunst bij uitnemendheid geweest, evenals hare opvolgster: de Gothiek. In de soms verhevene, grootsche, soms naïeve voorstellingen geven de kunstenaars zich geheel, zooals ze werkelijk waren; aan den eenen kant een eigenaardige geloofszin, die zich uitte in statuën als die van Chartres, aan den anderen kant een plat materialisme, dom bijgeloof, waarvan men de uitingen kan vinden in alle hoekjes en gaatjes van de Middeleeuwsche cathedralen en kerken: de deugden en kwalen, waarin een volk van eene ontwikkeling als de Middeleeuwsche zich *moest* uiten. Doch beide vertolkingen zijn eerlijk en hoe staan ze in dit opzicht niet hooger als de z.g. „beschaafde", maar leugenachtige afreksels van latere tijden, nog vergiftigd door invloeden als die van een „Ecole des Beaux Arts"! De kunstenaars uit de Middeleeuwen moet men niet altijd voorstellen als in heilige boeken verdiepte monniken. (Het idee, dat menschen, die in staat zijn of in staat zijn geweest, om verhevene dingen te scheppen, ook een verheven karakter bezitten, zal iedereen moeten laten vallen, wanneer hij het intieme leven van zeer vele kunstenaars volgt. We zien dat het tegendeel dikwijls waar is. Lang niet allen waren zoo devoot als Fra Angelico da Fiesole, die de kruisiging op de knieën schilderde, volgens het verhaal met de traditioneele tranen in de oogen). De schrijvers en voorstellingen zeggen weinig goeds van de heeren geestelijken — architecten, beeldhouwers en schilders. Verscheidene keeren werd er in de concilies en synodes geklaagd over den wedijver en meer ondeugden, die men in het Hollandsch moeilijk noemen kan, zonder met het veelkoppige monster, „de



Notre Dame la Grande te Poitiers.

zedelijkheid", het te kwaad te krijgen. Hebben die minder mooie eigenschappen van kunstenaars uit de XIe en XIIe eeuw zich niet in den loop der tijden steeds herhaald, tot op den huidigen dag toe? We zien dan wel, dat er tusschen idee en het in toepassing brengen ervan een groot verschil is, iets waarover de Middeleeuwers zich gaarne vroolijk maakten, gezien de vele voorstellingen van Aristoteles, die we overal aan misericordes kunnen vinden.

Om weer terug te komen op de „Notre-Dame-la-Grande", de voorstelling van den vreemden gevel geeft in al zijn bizarrerie een kijk op het leven en de gedachten van de kunstenaars uit dien tijd. Het interieur is niet minder interessant als het exterieur. De zware, dicht op elkaar staande zuilen dragen door middel van kleine rondboogjes den muur, die in het tongewelf overgaat. Het zijschip, nauwelijks twee meter breed, is betrekkelijk laag en overdekt met kleine vierkante kruisgewelfjes, zooals bij de meeste XIIe eeuwsche kerken. Het licht valt spaarzaam naar binnen door de kleine raampjes in de zijschepen en onder het tongewelf. Het geheel met die angstig vlak bij elkaar geplaatste kolommen, die aarzelend geslagen boogjes en gewelven, die wazig in het halfduister opdoemen, de monsters overal tusschen de bladeren aan de kapiteelen verscholen, maakt een onbeschrijflijk somberen indruk. Men wordt er naargeestig en gedrukt. Wanneer men weer naar buiten stapt, heeft men het gevoel, alsof men uit een donkeren kelder weer in het zonlicht komt.

Eene merkwaardige vermenging van Romaansch en Gothiek laat de cathedraal zien. Het schip en het koor is vroeg-Romaansch, terwijl de geheele voorgevel Gothiek is. De laatste wijkt in type geheel af van de Noord-Fransche cathedralen: de torens staan wijd van elkaar, waardoor de gevel, er tusschen in, zich meer in de breedte als in de hoogte ontwikkelt, een gevolg van het lage Romaansche schip. Het geheel heeft dat vervelende, starre, beredeneerde, dat sommige 14e eeuwsche kunstproducten kenmerkt. Meer eene problematische opeenstapeling van traditioneele motieven als een overtuigde zielsuiting. Door de weinig aan elkaar gesloten massaverdeeling maakt het geheel weinig indruk, ondanks de geweldige afmetingen, en staat in dit opzicht nog achter bij b.v. de Cathedraal van Orleans, die, hoewel in een zeer decadenten stijl gebouwd (late Gothiek, tijdens Louis XV!), toch nog door zijn gelukkige massagroepeering eene imposante impressie maakt.

Dr. Witkowski vertelt, dat eertijds boven het schip van de cathedraal van Poitiers zich een hooge spits verhief, voorzien van kleine klokjes, die alleen werden geluid, wanneer er onweer aan de lucht was. Juist deze spits werd in 1713 door den bliksem grootendeels vernield en eenige jaren daarna geheel afgebroken. Een moderne bliksemafleider zou, volgens hem, meer afdoende zijn geweest, ondanks het z.g. failliet der wetenschap.

Van geheel ander karakter als de Cathedraal is de St.-Radegonden, een vroeg-Romaansche basiliek; zoo in zijn geheel en detail opgebouwd uit logische principes, dat we het bijna „modern" zouden noemen. Wel is het constructiestelsel zelf aarzelend en naïef toegepast, maar consequent doorgevoerd, en daardoor is, te zamen met eenvoudige vormtoepassing en breedheid van verhoudingen een rustig en stoer effect verkregen, dat maar door weinige Romaansche basilieken wordt geëvenaard, ook omdat er weinig in latere tijden aan is geknoeid; alleen een laat-Gotisch portaal aan den toren, dat met zijn te fijne kantwerkachtige geledingen en sculptuur vreemd doet tegen den vlakken Romaanschen muur, verstoort wel den romantischen indruk eenigszins. De toren, waarvan eene aquarel in de vorige „Architectura" is gereproduceerd, is met zijn hier voren genoemd portaal voor het schip geplaatst en geeft hierdoor eene logische oplossing van het naar buiten tot uitdrukking brengen van het kerkplan, als het gewone Gotische systeem. Ook het halfcirkelvormige koor is in zijn exterieur gezond ontwikkeld.

De St. Radegonde is ook interessant voor wat de Franschen noemen „L'art profane à l'église", en geeft een beeld van het betrekkelijke devotisme van de Romaansche beeldhouwers, wanneer ze in voorstellingen werden vrijgelaten.

En hiermede stap ik van het zoo oude en interessante Poitiers af, niet zonder eene opwekking aan vooral de jonge Hollandsche architecten, om deze leerzame stad, bij eene studiereis in Frankrijk, niet over te slaan. We weten allen, dat de Romaansche kunst zeer dicht staat bij de Moderne, wat betreft het logisch doorvoeren van gezonde principes, het naar buiten uitstralen van het inwendige, de beknoptheid en de ingehouden kracht, die zoo aan de Romaansche en de Hollandsche Moderne kunst eigen zijn. We kunnen zien, wat in een zoo'n primitieven tijd, de XIe en XIIe eeuw, met deze principes is bereikt. Wat eene vlucht moet de Moderne bouwkunst wel nemen, nu deze eeuwige wetten van logica met behulp van de moderne middelen langzamerhand in harmonische verhouding zullen worden gebracht met de zich op nieuwe grondslagen baseerende aesthetiek, heerlijke uitstralingen van onze 20e eeuwsche ontwikkeling en vrijheid.

(Wordt vervolgd). W. Retera Wzn.

IS DIT EEN TOELICHTING?

Het bestuur van ons Genootschap heeft mij de eer aangedaan mij ter gelegenheid van de intieme te-kijk-stelling van een paar door mij gemaakte prentjes, een fraaien, welluidenden titel aan te bieden. Dat bracht mij, arme, die niet heeft en nooit hebben zal 't voorrecht om B. I. of B. N. A. of een dergelijk fragment van 't A. B. C. achter mijn naam te plaatsen, in oprechte verrukking.

Ik wil 't dan toch maar erkennen, dat ik altijd een heimelijk individualistje was en dat ik er mij allang niet in schikken kon zoo maar werkend in de naamlooze menigte der werkers opgezogen te zijn.

Ik had reeds lang 't verlangen naar iets, dat mij een zeker cachet gaf, iets onderscheidends, een lintje, een hoogen hoed, eenig aandeel in een romantisch liefdesschandaal of zoo wat. Nu ben ik er langs een fatsoenlijken en goedkoopen weg en ik heb 't juiste etiket gevonden om mij zelven te lanceeren.

Die titel „Sierkunstenaar" heeft een meesleependen schijn van ontijdmatigheid. Terwijl rond mij de kunstwerkers zoeken naar noodzakelijke vormgeving en ambachtelijke zuiverheid staat, daar de sierkunstenaar naar de onmiddellijk-voelbare voorstelling, die 't woord wekt, als de romantische krullendraaier, de leuke stoor-me-an-niks, de vingervlugge alles-bespiraler. Grate, ik ben gevleid.

Met zoo'n titel is ook alles gezegd, het karakter van iemands werk is er door bepaald: hij is geoordeeld.

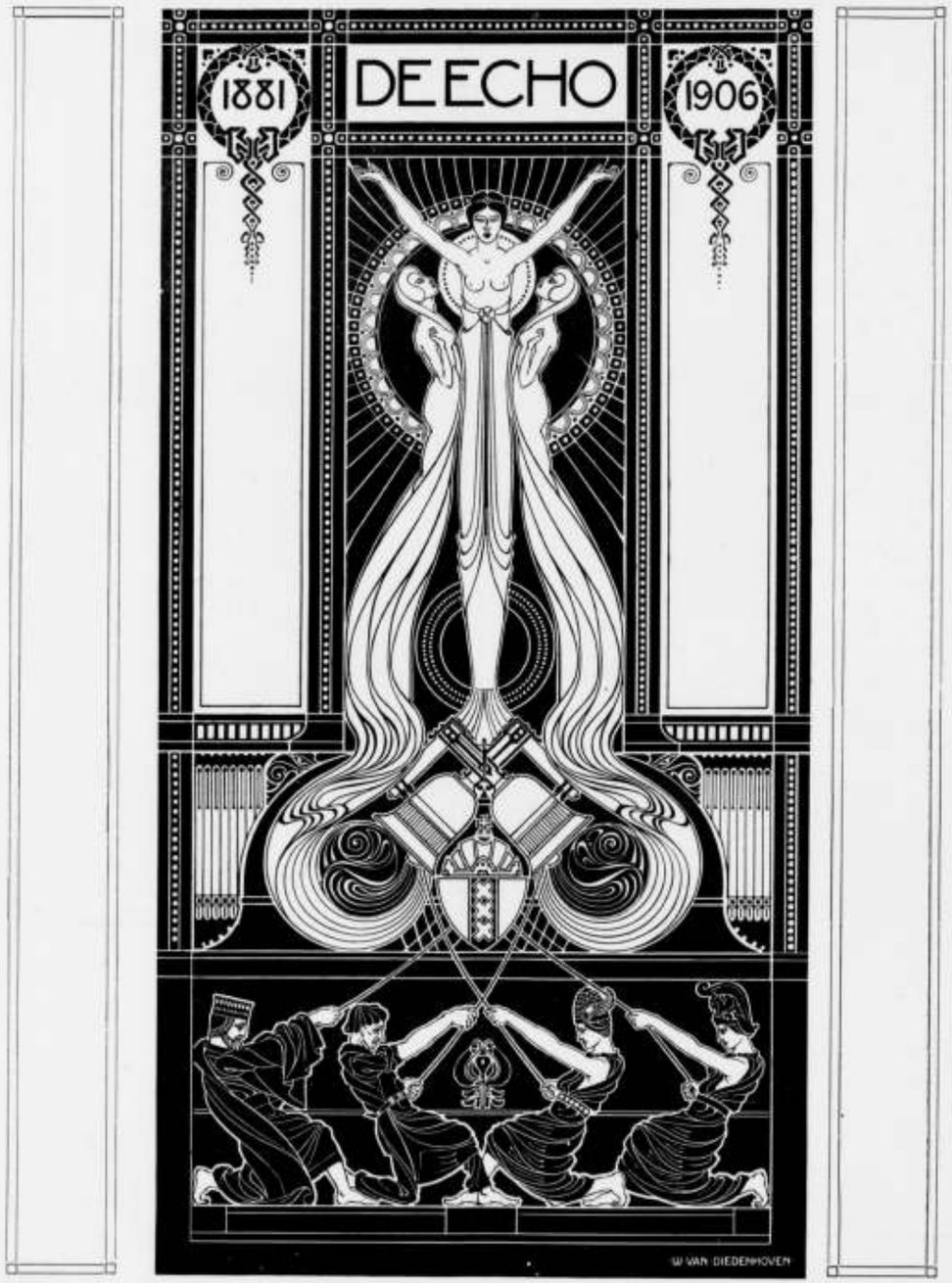
En waarom, geachte redactie, zou 't dan nog noodig zijn, iets toe te lichten bij een paar reproducties naar werk, dat ook overigens al lang overschaduwd is?

Zeg en herhaal eenvoudig en kernachtig: Sierkunstenaar — zoo'n woord is veelzeggend als boek-deelen.

Van Diedenhoven.



Ontwerp voor een ex-libris (1908).



Gedenkprent (1906).

TENTOONSTELLING GENT 1913.

MODERNE KUNST, AFD. BOUWKUNDE.

Betreffende de Nederlandsche Afdeeling Bouwkunde op de Tentoonstelling te Gent, kan het volgende worden medegedeeld:

Ter inleiding diene, dat in antwoord op de vraag namens de Bizondere Commissie der Ned. Afdeeling voor Moderne Kunst, d.d. 3 Februari j.l. aan de 4 Bouwkundige Vereenigingen — hoeveel circulaires deze wenschten te ontvangen ter distribueering aan hunne Leden, daarop 20 Februari bericht werd ontvangen van de Bond van Ned. Architecten en 24 Februari van de Rotterdamsche Vereeniging Bouwkunst & Vriendschap.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en het Genootschap Architectura & Amicitia deelden als hun meening mede, dat de voorkeur moest worden gegeven om in 1914 te exposeeren op de Int. Bouwkunst Tentoonstelling te Amsterdam en niet dit jaar te Gent. Niettemin lieten de Vereenigingen de Leden individueel vrij tot al of niet deelname, zoodat ook aan deze Vereenigingen circulaires afgegeven werden.

In een particulier schrijven van Dr. P. J. H. Cuypers d.d. 21 Februari stelde deze het Lid van de Bouwk. Afd. der Bizondere Commissie in kennis van een aan ZEd. gericht verzoek van 2 Belgische architecten, de H.H. Saintenoy en Brienfaut, om aan te dringen op het verkrijgen van een goede Tentoonstelling van Ned. Architectuur. De verzonden circulaires kunnen als het antwoord daarop worden beschouwd.

Volgens het Programma der Circulaires — de Voorwaarden van Inzending bevattende, enz. — moesten de Inzendingsbilletten tevens Stembilletten voor de Commissie van Toelating vóór 25 Maart ingeleverd zijn aan het Genootschap „Pulchri Studio" te 's Gravenhage.

Op 25 Maart waren echter slechts 3 biljetten ingekomen! In aanmerking genomen onderhandsche toezeggingen is met speciale toestemming der Bizondere Commissie de termijn tot uiterlijk 29 Maart verlengd. Latere aanmeldingen zouden niet meer kunnen worden aangenomen in verband met de reeds vastgestelde bijeenkomst der verschillende Commissies van Toelichting op 2 April.

Volgens de ontvangen stembiljetten werden uitgebracht op de Commissie van Toelating, de navolgende stemmen: Op de H.H. Berlage 5, Gratama 3; op de H.H. Bazel, Jos. Cuypers, Moen en v. d. Steur elk 1 stem en 2 blanco stemmen.

De Commissie constitueerde zich daarop als volgt: Salm, Voorz. (ingevolge art. 9 van het Programma), Berlage en Gratama.

Volgens opgemaakt proces verbaal en aan de hand van de Inzendingsbiljetten zou de Inzending bestaan uit onderstaande werken:

I. Berlage (H. P.) Ontwerp Vredespaleis met 6 st. teekeningen. Ontwerp Beethovenhuis met 7 st. teekeningen.

II. Brouwer (Willem C.) Hoekoplossing van een gebouw (Aap) Balustrade-flankeerstuk (Panter).

III. Epen (J. C. van) Landhuis te Baarn met 1 teekening. Landhuis te Hoog Soeren met 1 teekening.

IV. Estourgie (Charles) Landhuis „Hyendaal" te Nijmegen met 2 teekeningen.

V. Frowein (J. F. L.) Ontwerp Vredespaleis met 1 teekening. Ontwerp tot Ver- en Aanbouw Raadhuis te 's-Gravenhage met 1 teekening.

VI. Gils (Jac. van) Fotolitografie naar een teekening van de restauratie van de Hal te Mechelen volgens het ontwerp van den Bouwmeester Rombout Keldermans d' 1527, zoomede een opmeting van 3 Ned. torens uit de XVe eeuw, op een teekening.

VII. Jansz. (Anton W.) Voorgevel Tentoonstellingsgebouw van Kunstnijverheid en Sport te Nijmegen, van Aopp met 1 teek. Vier-gezinswoning met 1 teekening.

VIII. Kropholler (A. J.) Perspectief van Kerk, pastorie, school en 16 huizen aan het Gevers Deynootplein te Scheveningen (in aanbouw) met 2 teekeningen. Ter nadere toelichting een brochure en een houten model.

IX. Otten (Albert) Heerenhuis aan den Westersingel te Rotterdam met 1 teekening. Filiaal „Ruttens" Bierbrouwerij te Rotterdam met 1 teekening.

X. Stuyt (Jan) Ontwerp voor het Klooster „Mont Sion" bij Nijmegen. Gevel en Interieur met 2 teekeningen.

XI. Oort Hzn. (D. van) Evang. Luthersch Diaconiehof met 9 teekeningen. Kantoorgebouw Huisz. Armen met 3 teekeningen.

Laatstgenoemde inzending was niet officieel genoteerd aangezien het inzendingsbiljet ontbrak.

De Commissie v. Toelating meende eerst principieel te moeten beslissen of reeds te Brussel geëxposeerd werk, of werk dat vroeger voor die Tentoonstelling geweigerd was, nu te Gent kan worden geëxposeerd. Dit te meer omdat het bekend is dat er architecten zijn die werkelijk niet onbelangrijk werk hadden kunnen exposeeren, doch dit niet deden omdat het reeds te Brussel geëxposeerd was geweest, in de meening dat dit nu zou worden geweigerd.

Begrijpelijkerwijze was dat ook de bedoeling, doch omdat in het Programma daaromtrent geen enkele uitzonderingsbepaling is opgenomen meende de Commissie v. T. deze onderwerpen niet te kunnen uitsluiten.

Zonder eenige discussie werden aangenomen de inzendingen vermeld onder I, III, IV, V, VII, VIII, IX en X.

Wat de inzending onder sub. II betreft, de beide diermotieven uitgevoerd in crema terra cotta, zoo heeft het een punt van overweging uitgemaakt of de bizondere Commissie dit werk onder beeldhouwwerk diende op te nemen.

Aangezien dit beeldhouwwerk bedoeld was als fragment van een bouwwerk, is dit bij de bouwkundige afdeeling gebleven.

Sub VI. Geweigerd werd de opmeting van de Hal te Mechelen, als niet behoorende op een moderne kunsttentoonstelling, terwijl de inzender aan de restauratie geen deel heeft genomen.

Om dezelfde reden moesten ook de opmetingen van de XVe eeuwsche torens geweigerd worden, doch daar de inzender volgens het opschrift op de teekeningen een ontwerp voor de restauratie opmaakte of hielp opmaken, heeft de Commissie van T. hen aangenomen, hoewel als boven gezegd, de moderne kunst daardoor niet vertegenwoordigd is!

Het betreft het ontwerp voor den St. Catherinatoren te Brielle, architecten Jos. Cuypers en Jac. van Gils.

Restauratie-ontwerp van den St. Maartenstoren te Zalt-Bommel (1907) en idem die van de St. Pieterskerk te Oirschot, welke laatste ontwerpen de handteekening van den inzender dragen.

Omtrent de inzending sub XI werd besloten aan te nemen een foto van het kantoor der Huiszittende Armen, terwijl plattegrond daarvan en achtergevel en doorsnede als weinig belangrijk ter zijde werden gelegd. Van de overige inzending, destijds voor Brussel ook al beperkt tot het hoogstnoodzakelijke, zullen, altijd als het inzendingsbiljet nog tijdig ontvangen wordt en de plaatsruimte het toelaat, 3 cadres geëxposeerd worden, die volgens het oordeel der Commissie een voldoend beeld van het geheel geven.

De bijgevoegde mededeeling „buiten mededinging",

reeds te Brussel geëxposeerd, had achterwege kunnen blijven, omdat er geen „mededinging" is. Medailles worden niet toegekend.
De inzendingen kunnen nu verzonden worden en heeft de bizondere Commissie zich verder te verstaan omtrent de regeling met den „Commissaire du Groupe des Beaux Arts", den heer Paul Lambotte, Directeur au Ministère des Sciences et Arts.
Volledigheidshalve zij nog vermeld dat medegedeeld werd, dat de heeren P. J. H. en Jos. Cuypers reeds een eigen inzending naar Gent afzonden en geen gebruik maakten van de tusschenkomst der daartoe aangestelde bizondere Commissie voor de Nederlandsche Afdeeling. Omtrent deze inzending kan dus niets worden bericht, alleen, zooals aan die heeren door den Voorzitter der bizondere Commissie geschreven is, dat de genoemde Commissie voor deze inzending geen verantwoordelijkheid aanvaarden kan. A. SALM G.Bzn. *Rapporteur.*

BOEKBESPREKING.

Het logische in de ontwikkeling der Beeldende Kunsten, door DR. A. PIT, uitgegeven te Utrecht bij A. OOSTHOEK, 1912.

De studie van de Kunst Geschiedenis en Iconographie kan betrekkelijk weinig nieuwe gezichtspunten meer opleveren; in de groote standaardwerken van Perrot en Chipier, Viollet-le-Duc, en van verdere geniale archeologen, is het direct waarneembare en afleidbare reeds vastgelegd en geclassificeerd. De later verschenen zijn op sommige punten volledieger door speciale studie van onderdeelen of kleine kunstproducten, maar zijn ten slotte toch niets anders dan aanvullingen, die aan de reeds gemaakte kunstclassificaties hoogstens kleine veranderingen kunnen aanbrengen. Wat ons bijna steeds treft in genoemde werken is het geanaliseer tot in het oneindige, maar waar geen synthese op volgt. Dat geanaliseer beperkt zich tot de vormkennis en men maakt al spoedig de opmerking, dat die vormen slechts gevolg zijn van veel diepere beweegredenen, spiegels van het geheimzinnig innerlijke ontwikkelingsproces.
Er ontbrak ons nog de kennis van wat Dr. Pit noemt „bewustwordingsproces" waarvan de kunstprestaties soms de directe soms de indirecte gevolgen zijn.
Genoemde schrijver heeft eene poging gedaan om in deze leemte te voorzien.
Deze, ons wel bekende scherpzinnige onderzoeker, moest zich vrijwel op eigen studies baseeren, toen hij de voortbrengselen der beeldende kunsten als verschijnselen van een proces van bewustwording in studie nam. De schrijver betreurt zelf, dat hij niet vollediger kon zijn: „Het inzicht toch in de ontwikkeling der beeldende kunsten zal dan eerst bij benadering zuiver genoemd kunnen worden, wanneer alle uitingen van het kunstzinnige leven, van het allereerste ons bekende begin tot op onze dagen, overzien worden, wanneer alle momenten in de eenheid van dat proces zich kunnen laten gelden. Het is er verre van, dat door mijn arbeid zulks is bereikt. Terwijl hiertoe mijn kennis te kort schoot, heb ik toch gemeend aan het oordeel van belangstellenden te moeten onderwerpen wat als voorbereiding, als het aangeven van een methode, als het opstellen van werkhypothesen beschouwd kan worden." (Inleiding)
Eigenaardig is de gang van dat ontwikkelingsproces. In den beginne hield de mensch zich bezig met het empirisch classificeeren van de hem omringende oplosbare en onoplosbare problemen. Later, door innerlijke stuwkracht gedreven, om de logische eenheid en samenhang der dingen te begrijpen, ging hij terminologisch onderzoeken. Scherpzinnige denkers baanden den weg door eene juistere gedefinieerde probleemstelling, waarop de latere onderzoekers verder bouwden. Hiermede waren de grondslagen voor de levensphilosophie gelegd, die onder de lijn denkende Grieken zoo snel een hooge vlucht zou nemen. De ontwikkeling van het kunstzinnige leven hield met dezen gang nauw verband: de philosophie uitte de geestelijke opvattingen in woorden, de beeldende kunsten in materialen. Bij de Egyptenaren, Grieken en verdere volken is zij gemakkelijk te volgen, omdat ons het geschreven woord bekend is, maar b.v. bij de Voor-Historische volkeren, waarvan sporadisch moeilijk verstaanbare geestesuitingen gevonden worden! Dr. P. wijd aan het laatste, zoo interessante onderdeel een opstel en dat is vooral van belang: „De bewustwording van een Phidias of een Quercia en een Donatello werd voorbereid door een lange reeks van handelingen. Het wezenlijk verschil tusschen twee kunstwerken, welke aan beide zijden van een grens staan, zal voor een ongeoefend oog zelfs waarneembaar zijn. De voorloopers, baanbrekers van nieuwe opvattingen hadden, zonder het te weten, reeds hun voordeel gedaan met vroegere rechtstreeksche waarneming, zij waren in zeker opzicht zelven reeds uitloopers. Men gevoelt, dat het daarom voor het begrip van het wezen der beeldende kunst van onschatbaar belang is na te gaan, hoe voor het eerst de mensch een voorwerp dat zijn aandacht trok heeft afgebeeld". (Bladz. 1 en 2.)
Aan het eind van zijn studie gekomen zegt Dr. P.: „... En is wat wij het individueele bewustzijn noemen wel iets anders dan een moment in dat proces, bewustwordingsproces W. R.) moment dat alle vorige momenten vooronderstelt en ook alle volgende inhoudt? Is niet altijd het individueele denken de uiting van de geheele beweging? En omgekeerd, stelt zich die beweging, openbaart zich die bewust*wording* niet in het enkele individu als het bewust*zijn*? Dit dan beteekent ons bewustzijn, dat groote mysterie waar het, bij slot van rekening, in wijsbegeerte om gaat: moment te zijn van het oneindige proces der logische werkelijkheid." (Bladz. 92.)
Ik hoef hier niet verder over het hoogstaande van deze studies uit te weiden; de aangehaalde stukken spreken voor zich. De basis, die er in ontwikkeld is, is van veel belang voor het zuivere inzicht in de door de tijden heen gemanifesteerde vormen, en daarom is dit boek hoogst lezenswaard. Eenigen zullen wel de eenigszins moeilijk verstaanbare taal, een gevolg van het diepzinnige onderwerp, een bezwaar vinden, maar zij zullen de moeite aan het begrijpen besteed dubbel beloond zien.
W. RETERA WZN.

CENTRALE VERWARMING EN LUCHTVERVERSCHING VAN GEBOUWEN,

DOOR F. G. UNGER, W. I.

DEEL III. VENTILATIE. (Vervolg van blz. 76).

Algemeene Beschouwingen.

In elke gesloten ruimte waar menschen verblijven, blijkt op den duur een geregelde luchtverversching in meerdere of mindere mate wenschelijk, zoo niet noodzakelijk. Hoewel de natuurlijke luchtwisseling in sommige gevallen quantitatief voldoende is, maken toch in den regel de daaraan verbonden onvolmaaktheden een kunstmatige, aan bepaalde eischen beantwoordende, luchtverversching gewenscht, zoodat dan zonder bezwaar steeds een voor onze gezondheid geschikte atmosfeer in stand kan worden gehouden. Voor ons lichamelijk welzijn is geregelde luchtverversching van des te meer waarde, naarmate de natuurlijke ventilatie minder voldoende en de bronnen der luchtverontreiniging grooter zijn, m. a. w. hoe ongunstiger de verhouding tusschen den kubieken inhoud van een vertrek en het aantal daarin verblijvende personen en hoe langer de tijdsduur van dat verblijf is.
De aanwezigheid van een aantal menschen in een gesloten lokaliteit oefent op tweeërlei wijze invloed uit op den toestand van de atmosfeer, n.l. door temperatuursverhooging der lucht, tengevolge van de individueele warmteafgifte en door de verontreiniging, tengevolge van de ademhalingsproducten en de uitwasemingen.
Van de warmte, die zich in het lichaam ontwikkelt, worden bij volwassen personen ongeveer 75 eenheden per uur en per persoon in zoodanigen vorm aan de omringende lucht afgegeven, dat deze daardoor in temperatuur wordt verhoogd. Wel wordt per uur en per persoon een grootere hoeveelheid warmte ontwikkeld, doch dit meerdere blijft in gebonden vorm in de ademhalings- en uitwasemingsproducten en vervoorzaakt dus geen temperatuursverhooging der lucht. Bij zeer zwaren arbeid kan bovengenoemd aantal warmte-eenheden wel 50 pCt. en meer toenemen.
Al naar de weersgesteldheid en het aantal personen, dat zich in eene lokaliteit ophoudt, zal dus de ventilatie moeten zorg dragen, dat de temperatuur binnen de gewenschte grenzen blijft.
Door de ademhalings- en uitwasemingsproducten geraken allerlei bestanddeelen in de atmosfeer, welke tot nu toe nog vrijwel onbekend zijn, wat betreft hun samenstelling zoowel als hun aard. Een groot gedeelte bestaat echter uit koolzuur en waterdamp.
Nu is de ventilatielucht, in verband met den toestand der atmosfeer buiten, zeer wisselend wat betreft haar vochtgehalte en is zij dus ook zeer wisselend wat betreft haar geschiktheid om overtollige waterdamp op te nemen. Zoo kan bijv. volkomen droge lucht, welke per M³. bij 20° Celsius en 760 m.M. barometerstand 1,293 K.G. weegt, per K.G. 0,0038 K.G. water in dampvorm in zich opnemen alvorens verzadigd te zijn, terwijl 0,0147 K.G. waterdamp per K.G. droge lucht kan worden opgenomen, wanneer de temperatuur 20° bedraagt. Bij deze geringe verhooging in temperatuur kan de lucht dus ongeveer viermaal meer waterdamp bevatten.
Aangezien men tegenwoordig den vochtigheidstoestand der lucht als een belangrijke maatstaf beschouwt voor de beoordeeling van den atmosferischen toestand in eene geventileerde ruimte, zoo dient men met dit punt steeds goed rekening te houden.
Het koolzuurgehalte heeft van af het eerste oogenblik, dat de wetenschap der hygiène aan de techniek der luchtverversching werd ten grondslag gelegd, als maatstaf gegolden voor den verontreinigingstoestand van de atmosfeer. Gemiddeld ademt de mensch per uur 0,02 M³. koolzuur uit, welke bij het verrichten van zwaren arbeid wel haast tot het dubbele kan stijgen. Daar waar men om gezondheidsredenen groote waarde moet hechten aan zuivere en de gezondheid zooveel mogelijk bevorderende lucht, dient het koolzuurgehalte als maatstaf genomen te worden.
Von Pettenkofer acht een koolzuurgehalte van $\frac{7}{10.000}$ nog toelaatbaar uit een oogpunt van hygiène in ruimten, waar zieken verblijven, terwijl voor gezonde menschen de grens tusschen $\frac{10}{10.000}$ en $\frac{15}{10.000}$ ligt. Hierbij moet men in aanmerking nemen, dat in bewoonde streken het koolzuurgehalte gemiddeld $\frac{4}{10.000}$ bedraagt.
(Wordt vervolgd).

ALGEMEEN KUNSTENAARS-CONGRES.

Het algemeen kunstenaars-congres is in de afgeloopen week te Amsterdam gehouden. Wij het ondoenlijk is hiervan een volledig verslag saam te stellen, meenen wij goed te doen met de openingsrede van den voorzitter, alsmede een paar voordrachten ter kennis onzer lezers te brengen.*)
In zijn openingswoord herinnerde de voorzitter, de heer H. P. Berlage Nzn., er dan aan, dat dit het eerste congres is van het Verbond van Kunstenaars-vereenigingen, dat zelf nog een instelling is van zeer jongen datum.
Groote verantwoordelijkheid rust op het bestuur van den Bond, zoowel als op de leiders van het congres, daar zulk een congres bijzondere eischen stelt.
Immers het feit, dat kunstenaars van allerlei soort en richting bijeenkomen, dus zij, die eenerzijds als beroepsgenooten de scherpste critiek op elkander plegen te oefenen, en anderzijds als niet-beroepsgenooten, alhoewel toch kunstenaars, eigenlijk vreemd staan tegenover elkaar, geeft aan het congres een eigenaardig karakter, want het zal daardoor ten doel hebben, behalve de bespreking van actueele vraagstukken, in afwijking van andere congressen, waar alleen beroepsgenooten bij elkaar komen, het leeren begrijpen en daardoor waardeeren van elkanders kunsten, en als gevolg daarvan elkanders belangen. En door die waarlleering zal het inzicht worden versterkt, hetwelk in beginsel als aanwezig mag worden verondersteld, dat een groote bond alle kunsten en daardoor alle kunstenaars samenbindt. En door dat inzicht zal wederom het begrip doordringen, dat ten slotte het groote doel moet zijn den graad te bevorderen en de eenheid te bevestigen van de kunst in het algemeen.
Want alhoewel, zooals gezegd, bij de leden-kunstenaars dit besef als van zelf aanwezig mag worden verondersteld, toch kan dit tegenover die leden niet genoeg worden herhaald; en voor de niet-leden is het wenschelijk, zoo niet noodzakelijk, er duidelijk op te wijzen, wat wij, kunstenaars, bedoelen.
Dit is ook trouwens het ideele streven, hetgeen naast dat van materieele belangen, tot de stichting van den Bond heeft geleid, en dat reeds in de volgende bewoordingen aan de leden der verschillende vereenigingen, te zamen vormende het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen, werd medegedeeld, toen het plan rijpte een kunstenaarshuis te Amsterdam te stichten. Spr. citeert hier woordelijk uit de toen uitgegeven brochure:
Het is al ongeveer een tiental jaren, dat, gedeeltelijk uit de van oudsher bestaande Nederlandsche „Maatschappijen tot bevordering van" verschillende kunsten, gedeeltelijk ook rechtstreeks uit een al sterker gevoelde behoefte aan samenwerking en het groeiend besef, dat eendracht macht beteekent, verschillende vakvereenigingen van artiesten in ons land bezig zijn zich te ontwikkelen. Ook het nut van samenwerking dier verschillende vereenigingen onderling deed zich reeds geruimen tijd gevoelen; herhaaldelijk is het dan ook voorgekomen, dat maatregelen tot verkrijging van goede zaken, als: Nederland's aansluiting bij de Berner Conventie en een herziening van de auteurswet, waarbij ook aan beeldende kunsten, bouwkunst en kunstnijverheid bescherming zou worden verleend, enz., van een groep van kunstenaarsbonden uitgingen. Zulk een gezamenlijk optreden echter, van op verschillende wijze ingerichte en op wijd-uiteenloopende tijden vergadere de verenigingen bleek dikwijls lastig en tijdrovend. En het waren ondervindingen en overwegingen van dezen zuiver-practischen aard, die het eerst bij de nog jonge Vereeniging van Letterkundigen het besef deden groeien, dat Nederland behoefte had aan een centraal kunstlichaam, een federatie of verbond van artiestenvereenigingen. Behoefte aan zulk een verbond en tevens: een goede kans op de mogelijkheid en levensvatbaarheid daarvan. Niet in alle, en met name niet in de zeer groote landen, zou zulk een goede kans bestaan. Het is juist door den geringen omvang van ons land en het daarmee betrekkelijk klein getal vakvereenigingen van kunstenaars, dat een plan als dat van het Algemeen Verbond mogelijk en levensvatbaar is. Wij, die zoo dikwijls nadeel ondervinden bij de kleinheid van ons land, kunnen daar nu eens profijt van trekken. Zoo was het reeds de genoemde Vereeniging van Letterkundigen, die het initiatief nam tot het oprichten van een federatie, welke, na vele voorbereidende vergaderingen en het ijverig werken van commissies, op 8 Juli 1911 te Amsterdam tot stand kwam. Het doel van het groote Verbond is in de statuten zoo wijd mogelijk aangegeven, het is eenvoudig de bevordering van den bloei der schoone kunsten, en van de belangen der Nederlandsche kunstenaars. Samengesteld is onze federatie op dit oogenblik uit de navolgende vereenigingen, waarbij zich natuurlijk ten allen tijde nieuwe kunnen aansluiten:
Algem. Toonkunstenaarsvereeniging.
Arti et Amicitiae.
Arti et Industriae.
Bond van Nederlandsche architecten.
Genootschap van Ned. componisten.

*) Een resumé der voordrachten zal in het volgend nummer worden opgenomen. RED.

Haagsche Kunstkring.
Ned. Toonkunstenaarsvereeniging.
Ned. Vereeniging van ambachts- en nijverheidskunst.
Pulchri Studio.
St. Lucas.
Vereeniging van Letterkundigen.
Maatschappij tot bevordering der bouwkunst.
Echter geenszins alleen om gemakkelijker te kunnen samenwerken tot het verkrijgen van nuttige regeeringsmaatregelen en andere practische zaken, is het Verbond gesticht. De oprichters hadden en hebben ook meer ideeele bedoelingen. In de huidige maatschappij heeft de beperking van ieder individu tot zijn dikwijls zeer speciale bezigheid van hoofd en handen, een graad bereikt die hem sterk doet verlangen naar een, zij het slechts intermitteerende aanraking met andere behoeftigen, andere gezichtskringen, andere idealen. De tijd der groote Renaissance, toen een Michel Angelo tegelijk de bouw-, schilder-, beeldhouw- en dichtkunst beoefende, ligt wel vere achter ons. Allen zijn we, dikwijls tot in het kleingeestige toe, specialiteiten geworden. Een correctie hiervoor te zoeken in de aanraking met andere kunstenaars, andere kunsten, ligt voor de hand. Verruiming van geest en gemoed, groei van persoonlijkheid kan er het heilzame gevolg van zijn. Door meerdere aanraking zal tevens een beter-anderen-begrijpen en gereeder samenwerking van verschillend-geaarde kunstenaars ontstaan. Een streven, om tot nauwer aansluiting en juister verhouding, vooral der beeldende kunsten, te geraken, is sinds jaren groeiende; het wordt door onze federatie gediend. En ten slotte zullen de verschillende groote vraagstukken van kunst of kunstbelang, van schoonheid en waardigheid, kortom van cultuur, die van tijd tot tijd zich in onze samenleving voordoen, er alleen bij kunnen winnen, als ze bestudeerd en besproken worden door intelligente beoefenaren van alle kunsten.
Ontstaan door de nauwe aaneensluiting zal het Verbond binnen korten tijd een uitspraak over publieke aangelegenheden van „de Nederlandsche kunst", geven kunnen. Zoo wordt ook zonder twijfel dit Verbond op den duur het lichaam, aangewezen om overheid van staat en land te dienen van advies in kunstzaken.
Welnu, zeide spr., voor dat ideeele doel zijn wij thans bijeen en wordt er voor het eerst uiting gegeven aan punt A der statuten, dat luidt: „Het Verbond tracht dit doel te bereiken door het houden van congressen, etc."
Zoo moge dan dit eerste congres getuige zijn van den ernst, waarmee de groote vraagstukken van den dag, zoowel practische als ideeele, die de kunstenaars bezighouden, worden behandeld. Want het is door de bespreking van en het daardoor tot overeenstemming komen over deze vraagstukken, dat ten slotte uit de groote verwarring van denkbeelden, die niet alleen onder de zoogenaamde leeken, maar ook onder de kunstenaars zelven bestaat, een zekere eenheid van denken zal geboren worden, welke eenheid de volstrekte voorwaarde is voor wat het einddoel der verjongde kunstbeweging onzer dagen moet zijn: een kunstcultuur.
Te trachten deze opnieuw te bereiken, is trouwens het ideaal van alle groote kunstenaars geweest in kunstlooze tijdperken. Want dat wij in dezen tijd in zulk een tijdperk leven, niettegenstaande, of liever: juist omdat er zooveel over kunst wordt gesproken en geschreven, wordt erkend door hen, die een dieper inzicht hebben gekregen in het wezen en de uiting der kunst, dus in de oorzaak van een rijken kunstopbloei.
Over een paar maanden, merkwaardig samentreffen, viert de kunstenaarswereld 't honderdjarig geboortefeest van Richard Wagner. Welnu, ons doel was o.a. ook het ideaal van dezen groote, wiens geheele levenswerk getuigde van een streven naar samenwerking van alle kunsten tot een harmonisch geheel. Immers principieel zijn wij niet elk afzonderlijk óf dichter, óf musicus, óf schilder, óf bouwmeester, maar zijn wij kunstenaars. Maar juist omdat het den enkeling niet is gegeven dit te bereiken, daarom is een onderlinge samenwerking der kunstenaars zoo noodig; alleen door het aaneengesloten werken, het krachtens dezelfde beginselen opbouwende streven in eenzelfde richting van velen, kan worden verkregen, datgene, waarvoor de krachten van den enkeling verre te kort schieten.
Zoo is het dan ons aller wensch, dat dit congres aan die verwachtingen moge beantwoorden en de kameraadschappelijkheid, ook zoo noodig voor een onderlinge waardeering, door de feestelijkheden moge worden verhoogd.

VAN ALLERLEI AARD.

MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID, HAARLEM.

Het Museum van Kunstnijverheid, te Haarlem, werd gedurende de maand Maart bezocht door 501 belangstellenden. Uit de aan het museum verbonden boekerij werden 193 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land verzonden.
De aan het museum verbonden school voor toegepaste kunst en kunstambachten werd door 184 vrouwelijke en mannelijke leerlingen bezocht. Op 1 April is de nieuwe cursus begonnen.

NOORDHOLLANDSCHE VEREENIGING TOT BEVORDERING VAN VOLKSKUNST.

De Noord-Hollandsche Vereeniging tot bevordering van Volkskunst stelt zich ten doel, mede te werken aan het streven, thans in geheel Europa levendig geworden, om de volkskunst, die eens zoo groote beteekenis had, weder tot bloei te brengen.
Volkskunst moet, eenerzijds, wel onderscheiden worden van kunstambacht en, anderzijds, van „huisvlijt".
Het kunstambacht moet aan de ambachtslieden worden overgelaten, de „huisvlijt" aan hen, die men, uit overwegingen van zedekundigen en staathuishoudkundigen aard, bezigheid wil geven.
Maar daartusschen staat de volkskunst, het eigenaardig vermogen, dat zich uit in het vervaardigen van voorwerpen, die, alschoon niet als kunstvoortbrengselen bedoeld, toch door de bedrevenheid en den goeden smaak, waarvan zij getuigen, het kunstkeurig oog behagen.
De Vereeniging wil hen, die zulke voorwerpen vervaardigen, opsporen, steunen en, door het verleenen van dien steun, den velen, die lust en aanleg hebben, maar wien het aan aanmoediging ontbrak, gelegenheid geven, zich aan de volkskunst te wijden, door hun krachten aan het maken van dergelijke voorwerpen te beproeven.
Zoo hoopt men dan op vele plaatsen deze volkskunst, welke thans sluimert, weder tot nieuw leven te wekken en daardoor een, zij het bescheidene, nieuwe bron van welvaart te openen.
De Noord-Hollandsche Vereeniging tot bevordering van Volkskunst, er van overtuigd, dat men haar streven zal willen steunen, komt met de dringende uitnoodiging als lid te willen toetreden; de secretaresse, mejuffrouw M. van Hasselt, te Haarlem, is bereid alle verder gewenschte inlichtingen te geven.
Het bestuur bestaat uit de navolgende personen: E. A. von Saher, te Haarlem, Voorzitter; mej M. van Hasselt, te Haarlem, secretaresse; jhr. J. A. P. Repelaar van Spijkenisse, te Haarlem, penningmeester; C. W. H. Baard, te Amsterdam; mevr. van Reenen-Volter, te Bergen, N.-H.; A. W. Weissman, te Amsterdam; R. W. P. de Vries, te Hilversum; G. M. Tamson, te Enkhuizen.

PRIJSVRAGEN.

I. Prijsvraag Tentoonstelling „Huis en Tuin".
Ontwerp eener dorpsschool met onderwijzerswoning.
Programma in No. 5.

II. Prijsvraag, uitgeschreven door de N. V. Boekdrukkerij voorheen Firma T. C. B. ten Hagen. Nobelstraat 20, 's-Gravenhage.
Nadere inlichtingen tot uiterlijk 1 April 1913 bij den Rapporteur, den heer H. van der Voort, van Swietenstraat 34, Den Haag.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Reisimpressies (Vervolg). — Is dit een toelichting? — Tentoonstelling Gent 1913. — Boekbespreking. — Centrale Verwarming en Luchtverversching van Gebouwen. — Algemeen Kunstenaarscongres. — Van allerlei aard. — Prijsvragen.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.00 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 2.0.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10,—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die menstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 15. ZATERDAG 12 APRIL 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

VERSLAG DER 1328STE LEDENVERGADERING, GEHOUDEN OP WOENSDAG 9 APRIL 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Dadelijk na opening der drukbezochte vergadering erlangt de Heer C. J. Lanooy van Gouda het woord tot het houden zijner voordracht en kunstbeschouwing over kunstaardewerk.
Spr. begint te zeggen dat hij het ditmaal speciaal over de vervaardiging van het kunstaardewerk hebben zal en stelt daarbij als eerste eisch dat het voorwerp het kenmerk van eenvoud in zich draagt, dus geen krullen, lijntjes of blokjes, of wat ook. Vanaf het vervaltijdperk is gestreefd naar uiterlijk schoon, naar iets dat bekoort, schittert, iets dat imitatie Japansch of Chineesch wilde zijn. Dit kon toch geen algeheele bevrediging vinden. De menschen van den lateren tijd, zoo ook de menschen van *onzen* tijd, willen voorwerpen van *hunnen* tijd en geen copie van dingen van eertijds. Het goedkoop fabrieksgedoe werkte men daarna op humane wijze tegen. Men gaf aan hoe uit driehoek en kubus iets bereikt kon worden. De algemeene meening was deze, dat in den aanvang der herleving der kunstambachten, de bouwkunstenaars pasklaar ontwerpen zouden leveren voor alle takken der kunstnijverheid. Zij waren het eens, dat uit de verbeterde constructie de ware kunst zou geboren worden. Picturaliteit had afgedaan en werd gedeeltelijk al aangezien als de vijand van den architect. Door verdienstelijke mannen uit onze omgeving werden brochures enz. geschreven, waaruit men de kennis of de systemen kon putten die tot gezonder vorm of lijnenharmonie leiden. Of deze brochures wel aan het juiste adres zijn gekomen betwijfelt spr. Hij is evenwel van meening, dat, zoo men deze systemen en meeningen als kunstenaar vluchtig bestudeert, er juist genoeg in de gedachten van over blijft om er iets nuttigs van te leeren doch... laat dit nooit de hoofdschotel van uw werk zijn noch worden. Het mag enkel als ondergrond dienen en nimmer het ongebonden vrije gevoel schaden.
Wij zijn dus grooten dank verschuldigd aan hen, die iets van veel belang voor ons hebben gedaan. Zij toch hebben ons gewezen op den vorm, den grondvorm, den bouw van het voorwerp; ook op de verslapping, die wij dreigden tegemoet te gaan hebben zij den nadruk gelegd.
Echter bleef een groote fout niet uit. Men kreeg de z.g. versieringskunstenaars, die méér architect dan picturaal waren aangelegd. Zij moesten aan de voorwerpen dien gewild kostbaren aanblik geven, hoewel rondweg dient erkend toch dat versiering volkomen overbodig is bij een logisch voorwerp. Waarom beschilderen wij potten en vazen met dieren, bloemen, lijnen, blokjes, krulletjes en streepjes? Waarom tatoueeren wij ons gezicht dan ook niet met puntjes, blokjes, streepjes enz.? Die versieringkunstenaars, gaven zij zich zelven, stonden spoedig op straat, werden buiten het fabrieksterrein gedirigeerd; anders konden zij voor hongerloontjes de minderwaardige fabrieksproducten „versieren". Dat door het materiaal zelve en de glazuur gevoelige aspecten zijn te verkrijgen, daartoe is men pas veel later gekomen. Nu wacht ons de droom, de illusie, de fantasie, welke onuitputtelijk is, maar laat ons daarbij wachten voor overlading, die overlading wordt wanneer de zegging van mindere kwaliteit is. Het objectieve der bouwkunst zal het subjectieve in de pottenbakkerskunst nimmer schaden.
Ingevolge sprekers verzoek gaat de vergadering thans over tot het bezichtigen eener prachtcollectie aardewerk, op lange tafels langs de wanden der zalen uitgestald, onderwijl men schriftelijk z'n vragen bij het Bestuur kan indienen. Van de gelegenheid tot het stellen van vragen wordt door een 7-tal aanwezigen gebruik gemaakt.
De *eerste vraag* luidt: „Het ontwerpen van den vorm geschiedt dit direct op den draaischijf? Spr. antwoordt, dat het ontwerpen van den vorm alleen *in de gedachte* geschiedt en op de draaischijf wordt uitgevoerd.
Vraag 2. „De verschillende schakeeringen zitten die in het glazuur of aardewerk? Het glazuren geschiedt dit in bovengenoemd geval één of tweemaal?"
Spr. zegt dat de schakeeringen van de bewerking afhangen, die wederom bepaalt of een voorwerp een tweede maal in den oven moet.
Vraag 3. „Wat is er waar van de opmerking dat uw werk voor een groot deel imitatie is van het oude japansch aardewerk?" Is het waar dat uw werk ook aan massa te maken zou zijn?
Spr. zegt, dat er absoluut geen sprake van imitatie zijn kan. Hij kan niet helpen, dat zijn werk op iets lijkt. Zijn zoeken en werken is eerlijk en nimmer is het in zijn hoofd opgekomen de Japanners of Chineezen te imiteeren. Die zijn bij aandachtige beschouwing ook geheel anders; zie eens hun versieringsmotieven. Eens heeft spr. zich tot namaken laten verleiden, dat was van biscuit. Toen het product gereed was moest hij om eigen dwaasheid lachen en verwees het dadelijk naar de puinhoop. Wat de massaproductie betreft is spr. nog niet zoover, dat hij

beoordeelen kan, of fabriekmatige fabricatie mogelijk is.
Vraag 4.„Waarom zoekt u in de natuur naar indrukken, die in uw werk worden weergegeven? Is vorm en kleur niet voldoende? Het zal toch uiterst moeilijk blijven *uw* indrukken bij anderen op te wekken door uw werk."
Spr. antwoordt, dat de natuur kan inspireeren, geeft aanleiding tot iets, is echter niet alles. Fantasie is evenwel ook natuur.
Wanneer de groote massa van het publiek spr. begreep (er zijn gelukkig verschillenden, die dat doen en voor wie het beste nog niet best genoeg is en, geduldig wachten op nieuwe producten van spr.'s hand) zou de prijs van zijn werk lager zijn en als direct gevolg daarvan zijn bestaan ruimer. Hij herhaalt nog eens dat namaken uit den booze is en wij, menschen van dezen tijd, ook naar voorwerpen van dezen tijd moeten vragen.
Vraag 5, „De heer Lanooy spreekt over het logische in de versiering; waarom voert hij dat in den vorm ook niet door?" Spr. verklaart dat dit wel degelijk ook in den vorm geschiedt. Alle systemen en principes zijn door hem bestudeerd. Een pot is geen gemeten gevoel, moet altijd klei toonen, komt uit smedige, kneedachtige massa, wordt er als 't ware uit opgetrokken. Spr. geeft aan een pot een logischen vorm, geen buikje op buikje met nog een buikje er boven op. Enkel een pot met even zoo noodig een verwijding aan den hals, meer niet. Een vaasje voor één bloem eischt een niet te wijden doch ook niet nauwen hals. Er moet lucht bij het water kunnen komen en de bloem moet er ruim in staan. Het gaat niet aan in een vaas voor een paar bloemen bestemd er velen in te persen. Zijn producten houden daarmede rekening — ook de waterdichtheid alsmede de toepassing van voor bloemen onschadelijke glazuren zijn waarborg, dat hij het beste geeft wat er te geven valt.
Vraag 6. „Kan spr. mededeelen op welke temperatuur moet worden gestookt? Waarom zulke bijzonder hooge temperaturen? Hoe acht spr., die in de eerste plaats naar de natuur kijkt, een bloem ter versiering te rechtvaardigen, die als de op het bord geschetste absoluut buiten natuurlijk is".
Als antwoord hierop deelt spr. mede, dat de klei smeltbaar is en er meestentijds op lage temperatuur gestookt wordt. De gevolgen blijven niet uit. Vazen die lekken zijn legio. Spr's. producten vormen met hunne glazuren één geheel. Er zijn potten bij die op 1300° C. gestookt zijn. Een vakman zal aan een voorwerp kunnen zien of het hard of zacht is. Een hooge temperatuur verschaft, zoo gezegd de dichte massa.
Wat de bloem betreft acht spr. het van groote waarde een bloem als versieringsmotief te bezigen die buiten natuurlijk is. *)
Vraag 7. „Wordt ook getracht door het glazuur een bepaald symmetrische versiering aan te brengen of zijn het toevalligheden?"
Volgens spr. is er van toeval geen sprake.
Door glazuur is geen bepaald symmetrisch ornament op te wekken, tenzij men een bepaald glazuur neemt. Glazuur is een vloeiend lichaam; een lijn zal dus vervagen, blijft geen lijn meer. Een lijn dient opzettelijk neergezet te zijn.
Aardewerk met lijnen versieren is niet logisch, dan nog liever de mechanische productie, doch in géén geval de schilder. De mechanische productie past dan nog aan bij volk en traditie, doch zoover zijn wij, volgens spr., nog niet.
Wie weet wat de toekomst ons nog geven zal, b.v. de electrische oven die op de minuut af den tijd van stoken bepaalt en de werking van alle glazuren in de hand heeft.
De voorzitter, de Heer H. J. M. Walenkamp, dankt spr. voor zijne belangrijke voordracht en zegt dat des heeren Lanooy's werk hem persoonlijk steeds zeer sympathiek is. Hij wenscht hem steeds meerder succes met zijnen arbeid.

*) De juiste strekking des heeren L.'s betoog is, mede het gevolg van diens vlot spreken, den verslaggever hier ontgaan.

Hierna worden de notulen der vorige vergadering gelezen en onveranderd goedgekeurd.
Ingekomen is een schrijven der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst inzake het rapport der commissie betreffende de bij keuring van hout te stellen eischen.
Besloten wordt dit schrijven op de e. v. vergadering nader te behandelen.
Mede is ingekomen het juryrapport betreffende de Gen. prijsvragen watertoren en Raadhuis voor een groote gemeente.
Bij gehouden ballotage worden de Heeren Stradmeyer, Heeren en Kromhout met bijna algemeene stemmen als gewoon lid tot het Genootschap toegelaten.
Punt 6 der agenda wordt tot de volgende vergadering aangehouden.
Bij de rondvraag zegt de Heer v. Laren dat de termijnen voor de Gen. prijsvragen te kort worden genomen; hij dringt op ruimer tijdsbestek aan, wat door den voorzitter wordt toegezegd, alsmede het verzoek van den Heer Hellendoorn om ook de prijsvraag voor den kalender gelijktijdig met de andere prijsvragen uit te schrijven.
Hierna volgt sluiting. ADR. M.

I. RAPPORT VAN DE JURY VOOR DE GENOOTSCHAPSPRIJSVRAAG VAN 1912.
ONTWERP VAN EEN RAADHUIS VAN EEN GROOTE GEMEENTE.

Ingekomen zijn 4 antwoorden:

1. Volkstrots,	met	9	teekeningen
2. 's-Gravenhage,	„	13	„
3. Facta non Verba,	„	11	„
4. Treize,	„	10	„

1. *Volkstrots.*
De compositie der plattegronden is zwak; de verhouding tusschen gangen en vertrekken is onjuist, daar de breedte der gangen vaak gelijk is aan de diepte der vertrekken; ook de verhouding tusschen trapruimte en vertrekken vertoont ditzelfde gebrek, zoo is b.v. de oppervlakte van de raadzaal ongeveer ¼ van die der trapruimte. De raadzaal is bovendien zeer klein en ongunstig gelegen. Een reeks van vertrekken zonder bestemming en buiten het programma vallende, toonen aan, dat deze ontwerper moeite heeft gehad met het groepeeren der lokaliteiten. De gevels hebben verdienste; de opeenstapeling van groote eenvoudige massa's geven het geheel een groote rust, en toonen het karakter van een bouw van gewapend beton, waarin dit ontwerp zou worden uitgevoerd.
Opmerkelijk is het, dat iemand, die zoo'n aardig begrip heeft van massa-verdeeling, zoo zwak blijkt te zijn in het ontwerpen van plattegronden.
De toegevoegde perspectief blijft buiten beoordeeling, als zijnde niet verlangd; door de afwezigheid van detailteekeningen is de ontwerper tekort geschoten in het voldoen van de eischen der prijsvraag.

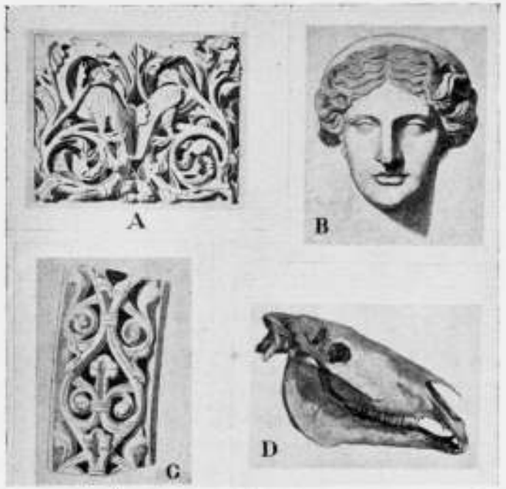
2. *'s-Gravenhage.*
Het plan is beter dan de gevels, de ontwerper heeft ontegenzeggelijk aanleg. De poging om het gebouw te ontwerpen om een centraal gelegen wachthal moet toegejuicht worden; het was een goede gedachte. De bevolkingsbureaux en de betalingsbureaux voor belasting zijn goed gelegen aan deze wachthal.



Prestaties der Klasse voor Schildersleerlingen d, ochtendcursus a, d, toekenschool voor kunstambachten. (Zie voor overig deel de volgende pagina's.)

De verhouding der bureaux voor verkiezingen is niet gunstig (3.50 × 10 M.), eveneens is de verhouding van vertrekken tot vestibule onbevredigend. De antichambre voor den burgemeester is een kamertje zonder licht en lucht, ook die voor de raadzaal en de bodekamers lijden aan dit gebrek.
Blijkbaar is deze ontwerper het slachtoffer geworden van het kwadraten-systeem, dat hij in de plattegronden heeft toegepast.
In de raadzaal zijn geen zitplaatsen ontworpen; de zaal van 10 × 20 M. moet te klein zijn.
Het is geen goede oplossing, een groot deel van het gebouw bereikbaar te stellen door ingangen, die gelegen zijn aan de ingebouwde zijden van het bouwterrein.
De gevels zijn niet fraai; zij vertoonen het klassieke schema, toegepast op modern-Duitsche wijze, waarbij het gevelvlak verdeeld wordt door pilasters, die even hoog zijn als het gebouw, welke pilasters, bekroond worden door een smal gootlijstje. De toren als onverdeelde massa past niet bij het zoo sterk verdeelde gevelvlak.
De détails van het interieur zijn grof en zonder die distinctie, welke men in een raadzaal wenscht aan te treffen. De perspectieven (krijtteekeningen) blijven buiten beoordeeling als zijnde niet gevraagd in het programma.

3. *Facta non Verba.*
Hier hebben de gevels meer verdiensten dan de plattegronden. Het plan mist groote lijnen en groote verhoudingen en is te veel versnipperd door de aanwezigheid van niet minder dan zeven binnenplaatsen, waardoor te veel gangen zijn ontstaan.
De wachtzaal voor de belastingen is dientengevolge langs te grooten omweg te bereiken, de vertrekken vertoonen vaak onregelmatige vormen, en sommige der bureaux zijn lang en smal (9.50 × 3.50 M.); ook hier de gevolgen van het kwadraatsysteem.
Dat de loketten van de bevolkingsbureaux zijn geplaatst aan den smallen kant is zeer ondoelmatig. De raadzaal is bekrompen, de leeszaal, (14 × 6.50 M.) krijgt licht door 3 smalle raampjes aan den korten kant. Het zal lastig zijn te antichambreeren in een antichambre, die niet te berei-



ken is dan door de kamer van den burgemeester of door de vergaderzaal.
De gevels hebben veel verdiensten en getuigen vaak van goede massaverdeeling; de verbinding tusschen gebouw en hoofdtoren is echter niet logisch, de toren schijnt op het dak te staan, de torenspitsen zijn gezocht, en vertoonen geen vormen, overeenkomende met de gevelarchitectuur. Het komt de jury voor geen goede gedachte te zijn, om de kleine torens achthoekig, de groote vierhoekig te maken.
Het teekenwerk maakt een goeden indruk.

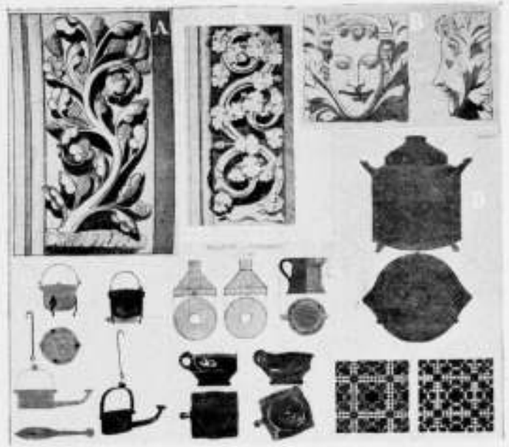
4. *Treize.*
Het plan heeft geleden door de wijze, waarop de groote toren is geplaatst; daardoor ontstond een echte sta-in-den-weg. De hoofd-vestibule en de daarbij aansluitende zij-gangen en de wachthal zijn dientengevolge slecht verlicht. De bovenverdieping is niet gebouwd op de onderverdieping, hetgeen zich wreekt in den parterre-bouw. De twee achtertorens worden in het plan niet teruggevonden.
De bureaux in het parterre en alle vertrekken, welke 40 M². oppervlakte moeten hebben zijn lang en smal (gevolg van het kwadraat-systeem); vele vertrekken zijn slecht verlicht, de kamer van den hoofdambtenaar is donker, evenals de wachtkamer bij de groep onderwijs. Het cachot is ongunstig gelegen, de ligging van groep K. (politie) is ongeschikt.
De plaatsing van den inrij kan aanleiding geven tot ongelukken voor de bezoekers van het gebouw.
De raadzaal is verkeerd ingedeeld, de raadsleden zien in het licht, en de plaatsing der tafels doet denken aan die in schoollokalen. De trap naar de perstribune is niet goed gelegen, omdat zij ontworpen is onmiddellijk achter den hoofd-ingang, bovendien is ze stikdonker.
De gevels zijn verdienstelijk, vooral wat de hoekoplossingen betreft; de zijgevel van de straatzijde echter is onrustig, en lijdt daaronder, dat er gezocht is naar symmetrie.
Ondanks deze gebreken, heeft dit ontwerp echter architectonische waarde; ook is de ontwerper een gevoelig teekenaar, die toont aanleg te bezitten.

Ten slotte wenscht de jury nog deze algemeene opmerkingen te maken.
Bij de ontwerpers heeft gemis aan inzicht bestaan betreffende de eischen, die de eigenaardigheid van het bouwterrein medebracht. Dit terrein heeft twee vrije, en twee ingesloten zijden; het vordert, dat de vrije hoek als punt van uitgang diene voor de geheele compositie; dientengevolge ware een asymmetrische oplossing de meest geschikte geweest, en het is te verwonderen, dat geen der vier inzenders dit heeft begrepen. De vier ontwerpen zijn gemaakt volgens symmetrische stelsels en zijn dus niet geschikt voor dit niet vrije bouwterrein.
De doorvoering van symmetrie in de plattegronden heeft vaak aanleiding gegeven tot gekunstelde en onredelijke oplossingen.
Het ontwerpen van de plattegronden op systemen van vierhoeken heeft tot gevolg gehad, dat sommige kamers drie maal zoo lang als breed zijn, terwijl voorts het licht aan de korte zijde invalt.

Het zijn deze overwegingen, die geleid hebben tot het oordeel der Jury, dat de goede oplossing der prijsvraag niet is gegeven.
Overwegende echter, dat door de deelnemers ernstig werk is geleverd, en met toewijding is gearbeid aan deze bijzonder moeilijke prijsvraag, stelt de Jury voor, de volgende bedragen ter beschikking der ontwerpers te stellen:

4. Treize *f* 80.—
3. Facta non Verba *f* 60.—
2. 's-Gravenhage *f* 40.—

Aangezien de ontwerper van Volkstrots geen detailteekeningen heeft geleverd, en daardoor niet aan het programma heeft voldaan, kan hij voor geen belooning in aanmerking komen.



II. Rapport van de Jury betreffende het ontwerp van een watertoren.

Ingekomen zijn 9 antwoorden:

1. W. T. met 3 teekeningen.						
2. Cipripedium Velosum met 2 teekeningen en 1 schets.						
3. Gewapend beton	„	1	„	„	„	„
4. Rood-wit	„	1	„	„	„	„
5. Ajax	„	1	„	„	„	„
6. Duin en Vecht	„	1	„	„	„	„
7. Eau	„	2	„	„	„	„
8. Entr' acte	„	1	„	„	„	„
9. Hoorn	„	1	„	„	„	„

1. *W. T.*
De onderbouw is te zwaar voor het reservoir, welk laatste niet voldoende is uitgedrukt.
Het geheel maakt den indruk van een klein paviljoen op een zeer zwaren onderbouw.

2. *Cipripedium Velosum.*
De oplossing is ietwat nuchter, de kroonlijstvormige afsluiting is niet gelukkig.

3. *Gewapend beton.*
Het reservoir is gesteld op zeer dunne pooten, hetgeen geen gelukkige aesthetische oplossing is; de geheele toren mist dientengevolge massaal aanzicht.

4. *Rood-wit.*
De overgang bij het metselwerk van achthoekig op zestienhoekig zou bij de uitvoering groote bezwaren opleveren. De buitenwand der reservoir-omkleeding is te dun, en heeft geen bevredigenden vorm.

5. *Ajax.*
De overkraging van toren tot reservoir is te groot; het geheel lijdt zeer daaronder.

6. *Duin en Vecht.*
Dit is de meest bevredigende oplossing; de wijze, waarop het reservoir is aangebracht, getuigt van geest.

7. *Eau.*
De verhouding tusschen voeting, schacht en reservoir is verdienstelijk; de geornementeerde bovenrand was onnoodig.

8. *Entr' acte.*
Het zou een gevaarlijk vraagstuk zijn het reservoir te plaatsen op zulke dunne pijlers, als hier ontworpen zijn. Dat het geheel in drie kleuren ontworpen is, de schacht rood, daarop een roomkleurige rand, en daarop een paarse reservoiromkleeding komt de Jury minder fraai voor. Overigens is het werk niet onverdienstelijk.

9. *Hoorn.*
De onderbouw is te zwaar voor het reservoir; de beren lossen zich op in ornement, hetgeen zeker niet aesthetisch is.
De Jury stelt voor te bekronen:
6. Motto *Duin en Vecht.*
Bij opening van den naambrief blijkt de bekroonde te zijn de Heer J. F. Repko.

Maart 1913.

De Jury:
H. P. Berlage Nzn.
R. W. Roland Holst.
Paul L. de Jongh.
C. W. Nijhoff.
J. E. van der Pek.

REISIMPRESSIES.
(Vervolg van pag. 103).

Blois en Chambord 6 Febr.

De geweldige eik, wortelende in de diepe oudheid, langzaam, zeer langzaam onder stormen gegroeid, was in de XV^e eeuw zoo verzwakt en inwendig vermolmd, dat een betrekkelijk lichte windstoot uit Italië hem vellen deed. En wat kwam er voor in de plaats, groeiende in denzelfden grond? Eene schitterende, kleurige kunstmatig gekweekte bloem, die door hare weinige levensvatbaarheid telkens dreigde te sterven, elken keer andere schakeeringen aannemende.
Aldus de Gothiek en de Renaissance.



Het hemelsbreede verschil is vooral daarom zoo frappant, omdat er bijna geen overgang heeft plaats gehad; even een aarzelen, een in elkaar loopen van ideeën en vormen, maar daarna een snel opbloeien, Blois, Chenonceaux, Chambord.
Aan één gebouw, het kasteel van Blois, kan men die elkaar op den voet volgende overgangen, opkomst, bloei en decadentie, nagaan. Aan de Lodewijk XII^e vleugel de nawerking van de Gothiek, nog kantig, het zekere pittoreske, het versierende element voortvloeiende uit het constructieve of het constructieve terwille van het versierende; bij de Frans de I^e vleugel een couliseachtig stelsel zonder constructieve functie, een soepelheid en vernuftige toepassing van het ornament, geestige verfijnde vormen, luchtig als zeepbellen, maar alles terwille van decoratieve effect; de vleugel van Gaston van Orleans, dor, een militaire cranerie, levenloos met nog de pretentie van leven, traditie en conventie. Ziehier in het kort de indruk, dien het kasteel van Blois maakte.
De Frans de I^e gevel is ongetwijfeld de interessantste; overal vindt men die geestige, wufte, in elkaar loopende en weer uitkrullende belijningen, de jolige overmoedige ornamentatie, kinderfiguurtjes met ronde hoofdjes en beentjes springen en dartelen tusschen spiralen, die weer ontknoppen, uitloopen in plotselinge verrassende einden. Aan pilasters ontpoppen zich soms eigenaardige corbeautjes, die heel luchtigjes een statue dragen, waarboven zich eene heele geschiedenis van miniatuur pilastertjes, knoppende kapiteeltjes, lijstjes, spitsjes en kwikjes welft, dat samen geestig een baldaquin vormt. Verder gaat het weer, pilasters, kapiteelen, architraven .... de virtuositeit is in de Fransche kunst gekomen.
Meer aan het kasteel van Chambord als aan dat van Blois zijn de Middeleeuwsche invloeden kenbaar. Daar is de feodale donjon niet geheel in de Renaissance weggesmolten. Wel is zijn dreigend Middeleeuwsch prestige verdwenen.
Het vlakke lichaam is met een uniform van pilasters en kroonlijsten aangekleed: de adel heeft haar onafhankelijkheid verloren en de eertijds zoo machtige „seigneurs" hebben het koninklijke livreipakje aangetrokken.

Wel bemerkt men hier den overgang vesting-kasteel, naar paleis. Het breede Middeleeuwsche silhouet is overgegaan in een chaos van spitsen, schoorsteenen en lantaarns. Tevergeefs probeeren de hooge kegels op de donjons nog te domineeren: ze verdwijnen in het gekriskras van stijgmotieven. Het geheel maakt een indruk van zorgeloosheid, bijna tartend parvenuachtig. Nog niet genoeg die praal van beeldhouwwerk, hoog in de lucht. Nog versterken met zwarte leien, ruiten, cirkels, om het nog meer te laten schitteren. Toch is dit gebouw ondanks zijn praal niet indrukwekkend, maar geeft een bekoring van het elegante detail. Het is a. h. w. opgegroeid *uit* het détail, in tegenstelling met het Gothieke principe, gedetailleerde opgroeiing. Men zou Chambord kunnen noemen: de triomph van het decoratieve effect.

W. Retera Wzn.

TENTOONSTELLING VAN DE VEREENIGING „KUNST AAN HET VOLK".

Ditmaal de inrichting en versiering van een schoollokaal der Openbare Lagere School No. 73 aan de Elandsgracht te Amsterdam.

Het tijdperk van het „klantengeel" in onze woningen is gelukkig reeds grootendeels voorbij. Het kleurgevoel begint bij de menschen weer te ontwaken.
Hardnekkiger dan het „klantengeel" handhaaft zich echter het „schoolgrijs". — Dit zien wij wel meer: „wat het slechtste is, blijft het langst."
En toch, wat is er al niet verbeterd op het gebied der school! Wat al vervelends in het onderwijs niet opzij gezet als te zeer het natuurlijke, fijne gevoel van het kind doodend! „Aanschouwing" is de gezonde, goede basis, waarop het onderwijs nu weer wordt opgebouwd. De waarheid hiervan is door alle paedagogen erkend. En daarmede erkennen zij, dat de inwerking van een stoffelijk voorwerp meer op de intuïtie van een kind, en ook op de intuïtie van een nog niet verstandelijk ontwikkeld mensch inwerkt, dan redeneering en uit het hoofd leeren.
Door het breken met de ouderwetsche, vervelende leerwijze wordt gepoogd het kind meer liefde tot het leeren bij te brengen. De redelijke doorvoering ervan te aanvaarden, en te beginnen met wat het meest voor de hand ligt, namelijk in de eerste plaats de omgeving, waar het kind een groot deel van zijn leven doorbrengt, de school, zóó te maken, dat het er zich behaaglijk voelt, is iets wat nog steeds is achtergebleven.
't Voor-de-hand liggende wordt wel meer over 't hoofd gezien.
Een uitstekende gedachte is het daarom van het Bestuur van de vereeniging „Kunst aan het Volk" geweest aan de heeren H. P. Berlage en C. Oosschot te verzoeken hun krachten te willen wijden aan het inrichten en versieren van een bestaand lokaal van een der Openbare Lagere Scholen,
Zij zelf zeggen daarover:
De troostelooze indruk toch, dien men over het algemeen in de schoollokalen krijgt, geeft op zichzelf al voldoende redenen de handen aan het werk te slaan. Doch er is meer. Indien deze zeer geringe poging slagen mocht, zullen de gevolgen verstrekkend kunnen zijn in de toekomst. Van geslacht op geslacht is de opvoeding op het gebied der schoonheid, die in de allereerste plaats moet beginnen bij het kind, op onverantwoordelijke wijze verwaarloosd. Veel van het smakelooze, dat ons dagelijks omgeeft, hebben wij voor een groot deel hieraan te wijten. Gebrek aan zuiver inzicht omtrent mooi en leelijk is vrijwel algemeen; rang noch stand bieden waarborgen voor het tegenovergestelde. Indien wij iets willen doen ter ontwikkeling op dit gebied, dan is het voorzeker wenschelijk met de jeugd te beginnen. Het kind, geplaatst in eene vriendelijke en tevens schoone omgeving, zal den invloed daarvan ondervinden. Gewezen op de goede eigenschappen der dingen die het omgeven, zal het meer en meer leeren het mooie en doeltreffende te waardeeren. De onderwijzer, verklarende op welke wijze mooie voorwerpen in hout of uit andere grondstoffen vervaardigd, ontstaan, zal de liefde voor den handenarbeid bij het kind opwekken, en bij doeltreffende oefening kan hij met hen aardige voorwerpen maken, die tot verfraaiing van de school kunnen dienen, waar zij zoo'n groot deel van den dag, gezamenlijk doorbrengen. Ook zal hij, zoo met hen bezig zijnde, hen bij hun beroepskeuze kunnen steunen.
De inrichting en versiering van bovenbedoeld lokaal, thans voor rekening der vereeniging „Kunst aan het Volk" geschied, zou weinig nuttig zijn, indien het werk niet in de toekomst zou kunnen worden voortgezet. Men kan wel is waar bij het bouwen van nieuwe scholen terstond meer aandacht wijden aan de schoone verschijning van het interieur, en dit zal dan ook niet veel meer behoeven te kosten, doch er zijn nog tal van bestaande scholen, die in deze richting nog aanzienlijk verbeterd kunnen worden. De voortzetting van dit werk zou naar onze bescheiden meening kunnen geschieden door steun van het stadsbestuur, en onder op dit gebied deskundige leiding zouden mogelijk verschillende ambachts- en kunstnijverheidscholen van dienst kunnen zijn. Deze inrichtingen hebben nog altijd behoefte aan een redelijk doel voor hun practisch werk.
Laat in de toekomst de school voor de school gaan werken! Enkele directeuren van ambachtsscholen zijn met dit denkbeeld in kennis gesteld en thans is de zaak bij den Bond van Directeuren van Ambachtsscholen aanhangig gemaakt. Met belangstelling zien wij het antwoord van dit college tegemoet. Wij ondervonden reeds welwillende medewerking van den Directeur der Quellinusschool te Amsterdam en van den Directeur der Rijks Rietvlechtschool te Noordwolde. De leerlingen van de Quellinusschool hebben voor een deel het bouwkundig teekenwerk en de decoratie van het lokaal ontworpen en uitgevoerd. De Rijks Rietvlechtschool zorgde voor ontwerp en uitvoering der bloemenhangers. Wij brengen hiervoor aan de Heeren C. W. Nijhoff en H. Ellens onzen oprechten dank. Ten slotte spreken wij den wensch uit, dat door samenwerking van deskundigen op het gebied der versiering, nog veel voor de verfraaiing van de school moge tot stand gebracht worden." —
Twee aan elkaar aansluitende lokalen zijn uitgekozen. Het eene is gelaten in den toestand zooals wij ze kennen. Eentonig grijs, van een doodelijke stemming, die, ondanks de te waardeeren pogingen van de onderwijzeres of onderwijzer, om door het plaatsen van bloempotten in de vensterbanken, en het met punaises tegen den muur steken van photo's en plaatjes, niet is te verbeteren.
Het andere lokaal daarentegen is met eenvoudige middelen verbeterd. De lambriseering heeft een warmroode kleur gekregen, bovenaan afgezet door een zwarten band. Daarboven heeft de muur een aangenaam tonig witte kleur; aan de bovenzijde tegen de aangebrachte koof is een zeer eenvoudige geschabloneerde rand, waarvan de ondergrond weer de warmroode kleur heeft. In de vier hoeken van het plafond hangen aardige rieten hangers met bloemen en hangplanten. Ook op de verbreede vensterbanken staan rieten bloembakken. De kasten zijn architectonisch in de ruimte verdeeld, en door een soort Friesche houtsneeversiering verlevendigd.
Zoo zijn ook de wandplaten architectonisch in den wand opgenomen. Geplaatst in eenvoudige omlijstingen, tusschen twee houten banden, waarin zij gemakkelijk zijn uit te nemen voor het verwisselen der platen, vormen zij een prettige afsluiting van de roode lambriseering. De lampen hebben eenvoudige kapjes van gevlochten touw, waartusschen houten kraaltjes. Een eenvoudige band glas-in-lood van sprekende kleur loopt rondom de vensters.
Zoo is met eenvoudige middelen een geslotenheid gekregen, die aangenaam werkt. Wij kunnen iedereen aanraden even een kijkje te gaan nemen.

J. D. M.

TEEKENSCHOOL VOOR KUNSTAMBACHTEN.

Aan het verzoek, om de aandacht onzer lezers te willen vestigen op het bestaan van de *Zomerochtendcursus* aan de Teekenschool voor Kunstambachten, Da Costastraat 64, willen wij gaarne voldoen.
Het bestaan dezer zoo nuttige en belangrijke kunstinrichting, zoomede van de daaraan verbonden avondschool, mag voldoende bekend geacht worden. Het bestaan eener *ochtend*cursus schijnt velen nog steeds te ontgaan. Het komt ons dan ook zéér gewenscht voor er speciaal de aandacht op te vestigen van hen, die door hunne bezigheden den ganschen dag in beslag genomen worden, zooals b.v. onze teekenaars en opzichters. De leergang omvat juist datgene, wat voor velen — wij zouden haast zeggen — *on*misbaar is. Ziehier wat er gegeven wordt:
Lesrooster: Zomerochtendcursus.
Aan bovengenoemde school worden de volgende vakken onderwezen:
Het teekenen van vlakke figuren naar plaat en van eenvoudige voorwerpen naar de natuur.
Het rechtlijnig teekenen.
Het teekenen en styleeren van planten, bloemen, vlinders en vogels naar de natuur.
Het ontwerpen van ornamenten, met het oog op het vak van den leerling.

Het teekenen op steen en het afdrukken. (Lithographie).
Het teekenen naar de natuur van stillevens, van reliefornamenten en van fragmenten van het menschelijk lichaam.
Het boetseeren, houtsnijden en steenbeeldhouwen.
De lessen worden gegeven gedurende de maanden Mei, Juni en Juli 's morgens van half zeven tot half negen.
Het schoolgeld bedraagt voor den geheelen cursus / 2.50.
De aanvang van den cursus is bepaald op 5 Mei.
Inschrijving dagelijks bij den concierge aan het schoolgebouw.
Belangstellenden worden uitgenoodigd, de tentoonstelling van werkstukken, vervaardigd in den afgeloopen winter-cursus die gehouden zal worden Zondag 13 April van 2—4 en Maandag 14 April van 10—12, 2—4 en 7—9, te komen bezichtigen.
Voor hen nu, die eerst eens wat meer van dezen leergang zouden willen weten, plaatsen wij enkele afbeeldingen van werkstukken der leerlingen en geven daarbij in ernstige overweging de in den afgeloopen cursus door de leerlingen vervaardigde teeken-, schilder- en boetseerstudiën te gaan bezichtigen welke zijn tentoongesteld op Zondag 13 April van 2 tot 4.30 uur en op Woensdag 14 April van 10 tot 4 uur en van 7 tot 9.30 uur des avonds in het gebouw der school. RED.

DE RIJKS-ACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN.

Onderstaande belangrijke beschouwing ontleenen wij aan het Alg. Handelsblad van 10 dezer: Men beschouwe de opname in ons blad als eene adhaesiebetuiging met den inhoud.

„Wie zich verdiept in de geschiedenis onzer kunst en in het bijzonder nagaat wat onze regeering te harer bevordering heeft gedaan, zal bevinden dat de regeering daarbij niet altijd gelukkig is geweest. Wij vonden dezer dagen twee Koninklijke besluiten — beide verjaren deze maand — die van dit gemis aan een gelukkige hand getuigen. Daar is vooreerst het Kon. besluit van 6 April 1846, waarbij het „Koninklijk Nederl. Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten te Amsterdam" werd opgericht. Wij hebben er alleen onze huidige Kon. Academie van Wetenschappen van overgehouden.
En dan is er het Kon. besluit van 13 April 1817, en dat bracht ons een instelling, waarvan wij nog heden volle en rechtstreeksche voortzetting bezitten: de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten.
Daarover willen wij het hebben. Maar wij mogen nog wel even opmerken, dat er voor het te niet gaan van dat deel van het Kon. Instituut, dat zich met letterkunde en schoone kunsten zou bezig houden, vele oorzaken zijn geweest. Doch dat als zeker mag worden aangenomen dat het den genadestoot kreeg van de zuinigheid.
En de Academie? Die was een deel van een geheel stelsel, waarvan men nog thans niet zonder waardeering kan kennis nemen. Er moest in die dagen een zeer groote en volkomen nieuwe maatschelijkheid worden overwonnen. De gilde-organisatie, de confrerien, de vrije ateliers, zij hadden eeuwen lang de zorg voor het onderwijs van kunsten en ambachten op zich genomen. En met welk resultaat! Maar de groote omwenteling, inderdaad zoo mag het wel genoemd worden, had dit alles verworpen, en opgeheven. Geheel nieuwe verhoudingen vroegen om nieuwe administratieve maatregelen; en zoo kwam ook voor het onderwijs der kunsten en ambachten de vraag naar nieuwe regelingen. Het Kon. besluit van 13 April was het antwoord op die vraag. Het verdeelde het voor geheel ons land noodzakelijk geachte onderwijs in drie groepen: een lagere (voor de kleine steden), een middelbare voor de grootere en een hoogste, waarin slechts twee inrichtingen werden opgenomen: de Kon. Academie van Beeldende Kunsten te Antwerpen (voor de Zuidelijke) en te Amsterdam voor de Noordelijke Nederlanden.
Wij hebben de Amsterdamsche Kon. Instelling gehad tot het jaar 1869. En hoeveel zorgen heeft ze gegeven! Omdat het onderwijs er niet goed was? — Het was een genoegen den grooten meester Josef Israëls over zijn studiejaren aan deze Academie te hooren spreken. Neen, de zorg — zij kwam als steeds van den geldelijken nood! En die stoeg dusdanig en veroorzaakte zulke complicaties, dat Minister Thorbecke eenvoudig plannen maakte de Academie op te heffen. Toen echter brak de storm los en van alle zijden, in brochures en krantenstukken en vergaderingen, kwam een zoo dreigend protest, dat de Tweede Kamer weigerde op het denkbeeld van Minister Thorbecke in te gaan.
Zeker van de algemeene belangstelling, kon Minister Fock nu in 1869 een wetsontwerp indienen voor een nieuwe Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten. Zoo zou de oude Academie, verbeterd, in nieuwen vorm worden overgezet:
Was men nu gewaarborgd voor verdere teleurstellingen? Wie maar eens even de jaarverslagen zou inzien, die reeds meer dan veertig jaren door de Commissie van Toezicht worden uitgebracht, die zou onmiddellijk overtuigd zijn hoeveel er te doen bleef — en te doen blijft. Prof. Quack, die evenals Mr. Sillem, meer dan 30 jaren in de commissie zitting had (thans is deze samengesteld uit de heeren Mr. G. M. den Tex, voorzitter; Mr. H. K. Westendorp, secretaris; E. van Essen, vice-president; en de heeren P. Heldring en M. Vorite als leden) zou er alles van kunnen vertellen. En die heeren handelden zeker niet aldus zonder overleg met den eminenten Directeur Prof. Aug. Allebé, die de Academie al de waardigheid eener hoogere instelling wist bij te zetten, maar.... een onbruikbaar gebouw door zijn energie en beleid toch niet in een bruikbaar kon omtooveren.
Maar zelfs in wijdere kringen vonden de klachten gehoor. Jaar in jaar uit bracht het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer de aanmaning tot de Regeering, dat ook de kunst de belangstelling van 's Lands bestuur van noode heeft en — verwachten mag. En de Regeering?
Bij monde van den Minister werd de nood erkend: zeker, het onderwijs moet worden uitgebreid en een nieuw gebouw gesticht. Maar.... Inderdaad, zoo iets kost geld. Niet meer geld als het wetenschappelijk hooger onderwijs. Zelfs niet een twintigste daarvan; maar het kost geld! En zoo sukkelde men steeds verder totdat....
Totdat in de Kamerzitting van 21 Januari j.l. door Minister Heemskerk het woord gesproken werd, dat inderdaad reden geeft om te verwachten dat de tijd van aarseling en nitstel, voor onze instelling van Hooger Kunstonderwijs nu gesloten is. Letterlijk zeide hij, dat bij de behartiging van het onderwijs ook aan de Rijks-Academie gedacht moet worden; dat men wel herhaaldelijk deze inrichting had vergeten en voorbijgegaan, maar — dat de Rijks-Academie niet langer voorbij gezien mag worden!
Inderdaad, zoo is het en het is heugelijk dat zulke woorden door den Minister in de Kamerzitting werden gesproken. Te meer, nu tevens ons het goede nieuws reeds vroeger geweerd, dat tusschen Amsterdam en het Rijk reeds zoo goed als een overeenkomst tot stand was gebracht, die de oprichting van een nieuw Academiegebouw verzekerde.
Maar nu dit alles eindelijk, na vele jaren van strijd en moeilijkheden zoo ver gekomen is, nu zouden wij toch een ernstige opwekking om het ijzer te smeden, *terwijl het heet is*, niet willen achterhouden. Want, het is steeds langzaam gegaan. Te langzaam. Moet dit altijd zoo blijven? De 13de April is ons een aanmaning. Over vier jaren zal het honderd jaren geleden zijn dat het bekende Kon. Besluit werd uitgevaardigd en de Kon. Academie van Beeldende Kunsten, als een centrale instelling voor het Hooger Kunstonderwijs des lands werd gesticht. Zie, wanneer het werk onmiddelijk wordt aangevangen en met kracht wordt voortgezet, dan zullen wij wellicht in de hoofdstad in 1917 de instelling werkzaam zien die haar indertijd werd beloofd. Wij wagen ons niet in gissingen omtrent de plaats waar de wagen hier telkens schokt en in het spoor vast zit. Wel mogen wij er allen aan denken dat het zeker zeer schoon was dat wij tachtig jaren in vroeger tijden wisten te oorlogen, maar niemand zal ons zeker prijzen, wanneer ons in later cultuurperiode 100 jaren nog niet voldoende waren om een Academie van Beeldende Kunsten in te richten, zooals er, voor jaar en dag, door de Wet was bevolen".

TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN".

PRIJSVRAAG „DORPSSCHOOL".

In verband met enkele gevraagde inlichtingen is art. 4 van het programma gewijzigd.
Het artikel luidde:
Elke inzending moet vergezeld gaan van een gesloten enveloppe, waarin zich de naam van den ontwerper bevindt.
Op de buitenzijde der enveloppe moet een correspondentie-adres vermeld staan en een motto, dat ook voorkomt op elk der stukken, bij de inzending behoorende.
Het artikel te lezen als volgt:
Elke inzending moet vergezeld gaan van twee, behoorlijk gesloten enveloppen; de eene met het opschrift „correspondentie-adres", bevattend dit adres, en de andere met het opschrift „ontwerper", bevattend naam en adres van den ontwerper.
Op beide enveloppen moet een motto vermeld staan, dat ook voorkomt op elk der stukken, bij de inzending behoorende.
Tevens wordt medegedeeld, dat elk ingekomen ontwerp tegen brandschade verzekerd zal worden tot een bedrag van ƒ 100.
Namens de Jury: J. GRATAMA. L. ZWIERS.

INHOUD: Verslag der 1328e Ledenvergadering. — Rapport van de Jury voor de Genootschapsprijsvraag van 1912. — Reisimpressies (vervolg). — Tentoonstelling aan de vereeniging „Kunst aan het Volk". — Teekenschool voor Kunstambachten. — De Rijksacademie van Beeldende Kunsten. — Tentoonstelling „Huis en Tuin".

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. DE 1329e GEWONE LEDENVERGADERING ZAL GEHOUDEN WORDEN OP WOENSDAG 23 April E.K., DES AVONDS TE **8.30** UUR IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Agenda:
1. Opening door den Voorzitter.
2. Voordracht van den Hoog Edel Gestrengen Heer T. van Erp, Majoor der Genie-N. O. I. Leger, getiteld **„De Boroboedoer-Stoepa"**, toegelicht met lichtbeelden en een zestigtal foto's.
De spreker, die belast was met de leiding der restauratiewerken, zal het monument als zoodanig en daarna de herstellingswerken behandelen.
3. Notulen der 1328e Vergadering.
4. Mededeelingen en Ingekomen Stukken, waarbij o. m. in behandeling komen: een voorstel van het Bestuur betreffende de Architectuur-Tentoonstelling in 1914 en een voorstel betreffende Permanente-Prijsvraag-Commissie.
5. Installatie van de heeren J. W. Stradmeijer, L. H. Heeren, R. von Meyfeldt en Joh. Kromhout als Gewone Leden.
6. Ballotage van den heer H. M. Valk, bouwkundige te Amsterdam, als Gewoon Lid voorgesteld door de heeren J. Klijnen en G. J. Rutgers.
7. Voorstel van het Bestuur tot het houden eener Buitengewone Ledenvergadering van huishoudelijk karakter, op Woensdag 7 Mei e.k.
8. Vertrouwelijke mededeeling van het Bestuur.
9. Rondvraag en Sluiting.
Introductiekaarten zijn tot een beperkt aantal verkrijgbaar in de bibliotheek.

II. PRIJSVRAGEN-OMSLAG STATUTEN EN HUISHOUDELIJK REGLEMENT EN KWITANTIE.

De ingekomen ontwerpen op bovengenoemde prijsvragen zijn in de bibliotheek opgehangen. De stemming over de keuze uit deze ontwerpen zal nader aangekondigd worden. G. J. RUTGERS, Secretaris.

AANKONDIGING.

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN HET PLAATWERK DE ARCHITECT TE AMSTERDAM.

De Algemeene Vergadering van aandeelhouders zal gehouden worden op Zaterdag 3 Mei e.k. des namiddags te 3½ uur, ten kantore der Vennootschap, vorengenoemd in Parkzicht, aan de Hobbemastraat te Amsterdam.

Agenda:
1. Verslag van de directie omtrent de handelingen der Vennootschap gedurende het afgeloopen jaar.
2. Balans en Winst- en Verliesrekening; welke stukken gedurende 8 dagen vóór de vergadering voor aandeelhouders ter inzage liggen ten kantore der Vennootschap.
3. Verkiezing van een Commissaris wegens periodieke aftreding van een vroeger door het lot aangewezen lid van den Raad van Commissarissen, nml. den heer A. J. Joling. De aftredende is terstond herkiesbaar.
4. Behandeling van eventueele voorstellen van de directie, den Raad van Commissarissen en de aandeelhouders.
N. B. Voorstellen, door aandeelhouders te doen, kunnen dan alleen in behandeling worden genomen, indien deze uiterlijk 8 dagen vóór het houden der vergadering ten kantore der Vennootschap zijn ingeleverd.
G. J. RUTGERS, *Directeur.*

HET STADHUIS TE ROTTERDAM.

B. en W. van Rotterdam brengen ter kennis van den Raad, in verband met de verspreiding van onjuiste en onvolledige berichten, dat het rapport van de jury over de plannen van den Raadhuisbouw is uitgebracht en zich thans ter voorbereiding van de beslissing van den Gemeenteraad in handen van de Raadhuiscommissie bevindt, zoodat van eenig stellig resultaat nog geen sprake kan zijn.

UTR. ARCHITECTUUR-TENTOONSTELLING.

Men schrijft ons uit Utrecht:
De Utrechtsche architectuurtentoonstelling, welke gehouden wordt op initiatief van de besturen van de Maatsch. t. bev. d. B.kunst, afd. Utrecht, de club v. Utr., leden v. h. Gen. A. et A. en het Utr. kunstverbond, in de Fruithal op het Vredenburg, werd Woensdagmiddag in tegenwoordigheid van een talrijk publiek geopend door mr. J. P. Fockema Andreae, wethouder van Utrecht, met een toespraak, waarin hij de wederopleving der architectuur constateerde als een reactie tegen de smakeloosheid en wanstaltigheid, waardoor de huizenbouw der laatste tientallen jaren zich heeft gekenmerkt en die het uiterlijk onzer steden zeer deed lijden. Gelukkig hebben nu de bouwmeesters de handen ineengeslagen om te pogen in breede kringen het belang eener schoone archi-

tectuur duidelijk te maken. Van die gemeenschappelijke actie zijn o. a. tentoonstellingen het gevolg. Spr. zette uiteen dat de bouwmeesters helpen moeten te zorgen, dat de gebouwen welke zij zetten uiterlijk mooi, althans goed zijn, niet alleen op zich zelf doch ook in het kader der omgeving.
Er moet gelet worden op de harmonie der huizenblokken en zulks niet alleen bij het bouwen van nieuwe kwartieren, maar ook bij het wijzigen en ombouwen van oudere. Wanneer stedenbouwer en huizenbouwer elkander steunen dan is nog de onmisbare hulp van het publiek noodig en die wordt verkregen door belangstelling te wekken voor deze zaak, door het houden van tentoonstellingen. Daarom juichte spr. deze tentoonstelling zoo toe en opende haar de hoop uitsprekend dat ze krachtig moge meewerken ter bereiking van het ideaal.
Hierna werd een rondgang gemaakt. In het benedengedeelte van de Fruithal zijn verschillende fraaie inzendingen van steen en tegelfabrikaten geplaatst. De collectie tegels is zeer belangrijk. Voorts zijn er inzendingen: meubelen, siersmeedwerk, betonwerk, enz. geëxposeerd. Op de gaanderijen is een belangrijke collectie teekeningen, photo's etc. van verschillende bouwwerken bijeengebracht.
Eene belangrijke inzending is die welke door de gemeente Utrecht ter opluistering ingezonden is, namelijk verschillende teekeningen, gipsmodellen enz. betrekking hebbende op het groote werk: de restauratie van den Dom. Ook ziet men er een schilderij van J. P. C. Grolman van den Kloostergang van St. Marie te Utrecht.

(Wij hopen nader op deze expositie terug te komen Red.)



VERDWIJNEND AMSTERDAM.

Het laatst overgebleven rijtje van de oude, karakteristieke „Nummerhuizen" op den Klovenierszburgwal bij de Doelenstraat moet — aldus het N. v. d. D. —, er nu ook aan gelooven. Het sloopingswerk is al in vollen gang en over weinige dagen zal alles met den grond gelijk zijn gemaakt, ten behoeve van de uitbreiding van de gebouwen van het Binnen-Gasthuis.
Vroeger strekte de rij der „Nummerhuysen" — aldus genoemd omdat dit de eerste huizen in onze stad waren, die in afwijking van de toen gebruikelijke aanduiding door gevelsteenen of uithangteekens, genummerd werden, wijl zij alle in één stijl en stads-eigendom waren — zich uit van de Doelenstraat tot de Oude-mannenhuispoort. Maar in het eind van de vorige en het begin van deze eeuw waren er al reeds verscheidene afgebroken en door moderne gebouwen vervangen. Thans verdwijnt ook de rest. Als nu de forsche kastanjeboom vóór dat gesloopte blok — een der weinige boomen aan den huizenkant — maar gespaard blijft. Hij begint al zoo weelderig uit te botten en vormt in het voorjaar met zijn rijken tooi van witte bloesems en 's zomers met zijn kloeke bladerkroon zoo'n mooie afsluiting van den, ondanks alle moderniseering, toch nog altijd zoo schilderachtigen Klovenierszburgwal.

RAPPORT VAN DE COMMISSIE, SAMENGESTELD UIT AFGEVAARDIGDEN VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS, DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, DEN NEDERLANDSCHEN AANNEMERSBOND EN DEN BOND VAN HOUTHANDELAREN IN NEDERLAND, BETREFFENDE DE BIJ DE KEURING VAN HOUT TE STELLEN EISCHEN.

Het mag van algemeene bekendheid worden geacht, dat reeds sinds geruimen tijd een steeds grooter wordend verschil valt te constateeren tusschen de eischen, welke in de keuringsvoorschriften aan het hout worden gesteld en de algemeene qualiteit van de aanvoeren van dit materiaal in ons land. Eene strenge handhaving van die eischen levert dan ook bij den dag grootere moeilijkheden op, hetgeen tengevolge heeft, dat veeltijds bij de keuring op willekeurige wijze van de bepalingen wordt afgeweken.
Het behoeft geen betoog, dat hierdoor zeer ongewenschte toestanden zijn geschapen, en, dat het zoowel in het belang van den besteller als van den houthandelaar moet zijn, aan het vraagstuk, op welke wijze bovenbedoeld verschil, zooal niet geheel opgeheven, dan toch tot redelijker proportiën kan worden teruggebracht, ernstig de aandacht te schenken.
Alleszins verklaarbaar was het dan ook, dat de in 1909 opgerichte Bond van Houthandelaren zich al dadelijk aan deze voor hem zoo gewichtige zaak wijdde. Het bestuur van dit lichaam, blijkbaar van oordeel, dat de oplossing moest worden gezocht in eene herziening van de bestaande keuringsvoorschriften, stelde zich, ten einde daartoe te geraken, in verbinding met het Hoofdbestuur van den Nederlandschen Aannemersbond. Na eenig overleg tusschen beide besturen wendden deze zich gezamenlijk tot den Raad van Bestuur van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en tot het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst met het verzoek hunnerzijds eenige afgevaardigden aan te wijzen, om met die van de beide genoemde bonden zitting te nemen in eene Commissie, welke zich de bovenbedoelde herziening tot taak zou hebben te stellen. Nadat aan deze uitnoodiging was voldaan, kon de Commissie worden geconstitueerd als volgt:
Afgevaardigden van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs: A. Deking Dura c.i.; J. Z. Stuten; A. T. de Groot c.i.
Afgevaardigden van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst: D. A. N. Margadant; J. Verheul Dz.
Afgevaardigden van den Nederlandschen Aannemersbond: J. N. Hendrix; A. J. de Haan; W. de Vlugt.
Afgevaardigden van den Bond van Houthandelaren in Nederland: H. Endt; J. van Hall; J. C. de Lange; Jhr. Mr. C. A. Elias.
De Commissie hield hare eerste vergadering op 21 Juni 1910; zij koos zich tot Voorzitter den Heer Deking Dura en tot Secretaris den Heer Elias.

Aan de leden-houthandelaren werd in de eerste plaats verzocht de bezwaren, welke bij hen tegen de bestaande keuringsvoorschriften bestonden, schriftelijk uiteen te zetten en daarbij aan te geven wat zij daarin gewijzigd zouden wenschen te zien. Besloten werd, dat daarbij de leveringen ten behoeve van den scheepsbouw en de meubelfabricage buiten beschouwing zouden blijven en dat, om niet te uitvoerig te worden, de kritiek voornamelijk zou betreffen de Algemeene Voorschriften van het Departement van Waterstaat en de Algemeene Voorwaarden voor den dienst der Genie, als zijnde ten deze het meest van belang.
Ingevolge dit verzoek werd in December 1910 door elk der leden Endt, Van Hall en De Lange een rapport ingediend, onder bijvoeging van eenige ter zake ontvangen opmerkingen van de houthandelaren Ant. van Dam te Bunnik en J. H. Velsen te Boxtel.
In het begin van 1911 bezocht de Commissie de zagerijen van de firma's Pieter de Lange Cz. te Zaandam en A. van Stolk & Zn. te Rotterdam, alsmede de werf der N.V. Houthandel voorheen William Pont te Zaandam, ten einde zich nader te overtuigen van hetgeen tegenwoordig door den Nederlandschen houthandel wordt aangevoerd.
Deze rapporten en bezoeken gaven aanleiding tot uitvoerige gedachtenwisselingen, welke ten slotte hebben geleid tot het samenstellen van eene proeve van Algemeene Voorwaarden voor de levering van hout, welke als bijlage No. 1 aan dit rapport is toegevoegd.
Allereerst moge nu eene uiteenzetting worden gegeven van de beginselen, waarvan bij het ontwerpen dezer Algemeene Voorwaarden is uitgegaan.
Zooals reeds werd gezegd stond bij het bestuur van den Bond van Houthandelaren voorop, dat de gewenschte verbetering in hoofdzaak moest worden verkregen door wijziging van de bestaande keuringsvoorschriften. Waar nu, alsook ten duidelijkste uit de ingediende rapporten bleek, dat deze wijzigingen practisch voornamelijk zouden neerkomen op het stellen van minder strenge eischen stond men dadelijk niet alleen voor de vraag in hoeverre deze zouden kunnen worden toegelaten zonder de deugdelijkheid en het aanzien van het te maken werk ernstig te schaden, maar ook voor die of niet eerder — althans tevens — er naar gestreefd behoorde te worden verbetering te verkrijgen in de qualiteit van het hout dat in Nederland ter markt wordt gebracht. Een ieder toch zal toegeven, dat het op ruimer schaal toelaten van spint, hart, diverse gebreken, onvoldoende watering enz. in het belang van het werk minder wenschelijk is. Het zijn slechts faciliteiten voor den handel ten koste van het werk, waarin men zich das alleen bij bepaalde onvermijdelijkheid of om zeer overwegende redenen zal mogen schikken.
Naar het oordeel van de leden-houthandelaren moet intusschen eene verbetering van de algemeene qualiteit van het in ons land aangevoerd wordend hout, als uitgesloten worden beschouwd en zal men daarom den in dit opzicht bestaanden toestand hebben te aanvaarden.
Hoezeer deze staat van zaken om redenen van technischen aard door velen zal worden betreurd, de bouwmeester zal er rekening mede moeten houden, ook door waar noodig en mogelijk tot andere materialen zijn toevlucht te nemen.
Mitsdien is getracht de keuringseischen zoodanig te stellen, dat daaraan door den houthandel zonder groote moeite kan worden voldaan. In aanmerking nemende dat eischen, waaraan voor een kleine partij zeer goed is te voldoen, voor leveringen bij groote hoeveelheden dikwijls een groot bezwaar kunnen opleveren, heeft de Commissie zich bij haar arbeid steeds de levering van groote partijen voor oogen gesteld, waaruit volgt dat voor bestellingen van kleinen omvang aan scherpere, uit den aard der zaak dan in de bestekken te omschrijven voorwaarden zal kunnen worden voldaan, altijd met inachtneming van den invloed, welken zij op den prijs en den voor de levering gevorderden tijd zullen uitoefenen.
Vergelijkt men nu de ontworpen bepalingen met die der beide reeds genoemde A. V.'s, dan valt het volgende in aanmerking te nemen:
De A. V. Waterstaat werden het laatst vastgesteld in 1901. Feitelijk bestemd voor den dienst van den Waterstaat, bevatten zij in hoofdzaak bepalingen, betrekking hebbende op werken van waterbouwkundigen aard. Aan de toepassing van het hout bij huizenbouw en dgl. is daarom dan ook weinig aandacht geschonken, hetgeen niet belet heeft dat deze A. V. in den geheelen burgerbouw en dus ook voor particuliere werken van kracht worden verklaard, alzoo bij werken, waarvoor zij eigenlijk niet zijn gemaakt.
In de A. V. Genie, vastgesteld in 1906, is, in verband met den aard der onder den dienst der Genie ressorteerende werken, meer met de eischen van den burgerbouw rekening gehouden en aan de moeilijkheden, welke bij de houtlevering worden ondervonden, o.a. wat betreft droogtetoestand, hart en spint, eenigermate tegemoet gekomen. De daarin voorkomende bepalingen hebben dan ook voor het bewerken van de proeve in verschillende opzichten als uitgangspunt kunnen dienen.
De Commissie hield bij haar arbeid voorts ook nog rekening met de A. V. voor levering en keuring van bouwstoffen en voor de uitvoering en het onderhoud van werken, door J. A. v. d. Kloes (2e herz. druk.)
Uittreksels uit alle drie de bovengenoemde A. V.'s voor zoover in deze eischen voor hout voorkomen, zijn als bijlagen aan dit rapport toegevoegd.
Thans komende tot de onderdeelen van het ontwerp, valt, ter toelichting daarvan, het volgende te vermelden:

ad § 1. Qualiteit van het hout in het algemeen.

In deze § is vooropgesteld, dat bij de keuring naar qualiteit in de eerste plaats rekening moet worden gehouden met de bestemming van het materiaal. Was dit beginsel reeds in de A. V. Genie tot uitdrukking gekomen voor wat betreft sommige gebreken, in dit ontwerp is het uitgebreid tot de eigenschappen in het algemeen. In dit verband is de eisch, dat het hout dicht, d.w.z. fijndradig moet zijn, vervallen, zullende alzoo de bestemming bepalen in welke mate deze moet worden gevorderd.

ad § 2. Droogtetoestand.

De A. V. Waterstaat schrijven voor dat al het hout moet zijn: „goed droog".
De A. V. Genie kennen: „door en door droog belegen" voor ramen, deuren, trappen, binnenbetimmeringen enz. en „goed droog" voor verder binnentimmerwerk en buitentimmerwerk boven water, doch stellen overigens in dit opzicht geen eischen.
In deze proeve zijn drie graden van droogte aangenomen, t. w.: door en door droog (belegen); droog; en winddroog.
Wanneer kunstmatig gedroogd hout wordt verlangd zal dit in het bestek zijn te vermelden.
Daar het belegen hout alleen uit de aanwezige voorraden kan worden verkregen, moet — tenzij de afwijking duidelijk uit het bestek blijkt en de gestelde termijnen van levering daarmede rekening houden — de opgave in courante maten geschieden.

Door de omschrijving „zooveel mogelijk winddroog" heeft men willen aangeven dat bij de beoordeeling rekening moet worden gehouden met de factoren, welke hierop van invloed zijn, t. w. beschikbare tijd, grootte der bestelling en verlangde afmetingen. Meer in het bijzonder zullen aan het z.g.n. bestekhout, dat alleen op bestelling wordt gezaagd — gelet op den veelal korten beschikbaren tijd — in dit opzicht gemeenlijk geen hooge eischen kunnen worden gesteld.

ad § 3. Soort van het te leveren hout.

Het heeft een punt van rijp beraad uitgemaakt of naast het Europeesch ook het Amerikaansch eikenhout zou worden toegelaten. Hoewel erkend wordt dat Amerikaansch eikenhout van uitstekende qualiteit voorkomt, heeft ten slotte de omstandigheid dat deze houtsoort dikwijls zeer weinig duurzaam blijkt te zijn, ook wanneer daaraan bij de keuring geen gebreken zijn te ontdekken, ervan weerhouden de toepassing als regel toe te staan.
Voor de overige houtsoorten is de dikwijls voorkomende aanwijzing van de streken of havens van herkomst beperkt omdat door de keurmeesters feitelijk niet kan worden nagegaan, of het hout werkelijk uit de opgegeven streken afkomstig is.
Tot goed begrip zij nog vermeld, dat in deze proeve het Amerikaansch grenenhout als een afzonderlijke houtsoort en niet als een variëteit van het gewone grenenhout is aangemerkt.

ad § 5. Beslagen hout.

De inhoud van beslagen hout wordt in den houthandel meestal berekend naar de afmetingen aan den kop of op korten afstand van dezen — 1 M. à 1.50 M. — Ook wegens de meerdere eenvoudigheid is aan deze wijze van meting de voorkeur gegeven, boven de wiskundig juister meting van den inhoud der dwarsdoorsnede op ¼ dw. lengte vanaf het stam- of worteleinde, voorgeschreven in § 222 der A. V. van Waterstaat.

ad § 6. Bezaagd hout.

In de eerste plaats wordt, terwijl de A. V. van Waterstaat alleen meskant bezaagd hout kennen en die der Genie daarnevens melding maken van bezaagd hout, waaraan in sommige gevallen eenige wan is toegelaten, voor dit laatste de benaming vierkant bezaagd hout aangenomen, die in den handel gebruikelijk is. Voor de toelaatbare wan aan deze soort hout zijn uitvoerige bepalingen opgenomen. Naar de meening der Commissie kan men in deze zonder bezwaar vrijgeviger zijn dan volgens de bestaande voorschriften, zonder de deugdelijkheid of ooglijkheid van het werk te schaden.
Waar door den houthandel in groote hoeveelheden z.g.n. hartgekloofd hout wordt geleverd, heeft de Commissie gemeend een nuttig werk te verrichten door de eischen te formuleeren, waaronder dit bij de bouwwerken kan worden toegelaten. (Zie ook § 7—3°).
Met het bepaalde in de zesde alinea is beoogd de levering van meskant bezaagd hout, dat, aan de hand der bestaande A. V.'s schier zonder uitzondering wordt voorgeschreven, te beperken tot de gevallen, waarin dit werkelijk noodig is.
Van den eisch dat al het dennen-, vuren- en grenenhout binnenslands gezaagd moet zijn, is afstand gedaan; dit zal slechts worden gevorderd voor de constructies, die volgens § 2 van belegen hout moeten worden vervaardigd. De clausule, voorkomende in de A. V. Waterstaat dat bij toelating van buitenslands gezaagd hout het bewijs moet worden geleverd dat het behoorlijk gewaterd is, heeft men laten vervallen, om de eenvoudige reden, dat dit bewijs niet te leveren is; men moet zelfs aannemen dat daaraan gemeenlijk niet wordt voldaan.

ad § 7. Hart en spint aan bezaagd hout.

Ten einde op rationeele wijze te geraken tot bepalingen omtrent hart, spint en maximum afmetingen, is een nieuwe maatstaf gekozen, welke zich naar de meening der Commissie het beste aan het materiaal aanpast.
Voor de verschillende houtsoorten zijn n.l. vastgesteld z.g.n. normaal-stammen, waaronder te verstaan zoodanige stammen, waaruit bij lengten tot 7.30 M. wanvrij gezaagd kunnen worden in rechte doorsnede cirkelvormige cylinders, welke aan de volgende eischen voldoen; daarbij wordt onder hartplank verstaan een midden uit den cylinder te zagen plank, waarbuiten de cylinder hartvrij is.

HOUTSOORT	Middellijn der dwarsdoorsnede van den waanvrij te halen M.	Maximum afstand van het spint tot de cylinderas in c.M.	Dikte van de hartplank in c.M.
Eiken	40	16	10
Amerik. grenen	45	17.5	5
Grenen	27	9.5	5
Vuren	30	Met spint wordt geen rekening gehouden.	5
Dennen	35		5

Voor grootere lengten worden de wanvrije en de spintvrije kernen gerekend boven de 7.30 M. lengte kegelvormig te verloopen in dier voege, dat de middellijnen van de dwarsdoorsneden dezer kernen voor elken Meter (of gedeelte daarvan) boven de 7.30 M. telkens 2 cM. kleiner worden.
In het algemeen zullen nu aan de mate van spint- en hartvrijheid en de verlangde afmetingen der doorsnede geene hoogere eischen mogen worden gesteld dan waaraan bij zaging uit dergelijke normaal-stammen zou kunnen worden voldaan. Op de bij de proeve behoorende teekening zijn de voor verschillende gevallen op deze wijze te verkrijgen afmetingen zoowel geschetst als in tabelvorm vermeld.
Evenwel is men, zooals uit de alinea's 2° en 5° moge blijken, voor sommige constructies nog verder gaan; meer in 't bijzonder is voor het grenen en Amerikaansch grenen plank- en kozijnhout de hoeveelheid toegelaten spint zeer ruim gesteld.

ad § 8. Afmetingen van bezaagd hout.

Het opgeven van het buitenslands gezaagd hout in courante maten zal natuurlijk de levering gemakkelijker en goedkooper kunnen maken. Daarvoor is echter noodig dat omtrent die maten geen onzekerheid besta, zooals thans maar al te dikwijls het geval is.
Ten slotte moge bij de toepassing van de ontworpen bepalingen nog aan het volgende worden gedacht:
Voorschriften omtrent houtkeuring leenen zich, wegens den aard van het materiaal, niet tot zulke scherpe omschrijvingen als met kunstmatig vervaardigde bouwstoffen, als b.v. ijzer en cement, het geval kan zijn.
Zij vorderen dan ook, meer dan bij eenige andere bouwstof, van den keurmeester eene groote mate van practische kennis, welke gemeenlijk eerst na langdurige ervaring wordt verkregen.
Is deze niet genoegzaam aanwezig, dan zal het niet te vermijden zijn, dat beslissingen worden genomen, die naar den letter der voorschriften gerechtvaardigd zijn, doch bij verstandige toepassing anders hadden moeten luiden. Dit bezwaar zal zich, zij het in mindere mate dan thans, ook bij toepassing der nieuwe voorschriften doen gevoelen. Het is echter, naar de meening der Commissie, die in den loop harer werkzaamheden steeds meer is bevestigd, niet mogelijk voorschriften voor de keuring van hout te ontwerpen, waarbij dit bezwaar wordt ontgaan. Voorts is het duidelijk, dat zij niet in alle mogelijke gevallen kunnen voorzien of overal ongewijzigd toepassing kunnen vinden. Ten slotte behoudt de bouwmeester de bevoegdheid in zijn bestek die eischen te stellen, welke hij in het belang van het werk noodig acht, evenals het den leverancier vrij blijft te beslissen of hij al dan niet daarop zal ingaan.
Opdat intusschen met deze voorschriften bereikt worde hetgeen daarmede werd beoogd, moge eindelijk aan de drie partijen, die elk op haar gebied in deze haar invloed kunnen doen gelden, nog het volgende ter overweging worden aanbevolen:
a. aan de Directies: dat zij in hare bestekken en daarop gebaseerde nadere gegevens alle factoren, welke de aan het materiaal te stellen eischen beheerschen, o. a. wat betreft bestemming en afmetingen, duidelijk tot hun recht doen komen;
b. aan de Aannemers: dat zij bij hunne bestellingen de houtkoopers volledig en nauwkeurig inlichten, zoodat de levering inderdaad kunne geschieden naar de sub *a* bedoelde eischen; en
c. aan de Houthandelaren: dat zij deze voorschriften niet beschouwen als maximum-eischen, welke men niet te dicht behoeft te naderen — integendeel, dat hunnerzijds er met ernst naar worde gestreefd het peil, waarop de qualiteit van het in Nederland aangevoerde hout staat, nog niet verder te doen dalen, opdat de ernstige bouwmeester zich verantwoord achte dit materiaal in zijne constructies de belangrijke plaats te blijven doen innemen, welke daaraan tot nu toe is toegekend.

Den Haag, Rotterdam, Amsterdam, Zwolle, Zaandam, Febr. 1913.

A. Deking Dura.
J. Z. Stuten.
A. T. de Groot.
D. A. N. Margadant.
J. Verheul Dz.
J. N. Hendrix.
A. J. de Haan.
W. de Vlugt.
H. Endt.
J. van Hall.
J. C. de Lange.
Jhr. Mr. C. A. Elias.

Proeve van een Ontwerp van Algemeene Voorwaarden voor de Levering van Hout.

(Met eene teekening).

§ 1. *Qualiteit van hout in het algemeen.*

1. Het hout moet gaaf en gezond zijn, met dien verstande dat eigenschappen of gebreken, die in verband met de bestemming van het hout niet schadelijk of hinderlijk geacht kunnen worden, geen reden tot afkeuring zullen zijn.
2. Gebreken, voorkomende aan gedeelten, welke bij de bewerking wegvallen, zullen, nadat deze verwijderd zijn, geen reden tot afkeuring opleveren.
3. De Directie beslist in elk bijzonder geval, gelet op de bewerking, die het hout zal ondergaan, de deugdelijkheid en de ooglijkheid van het werk, of wardradigheid, noestigheid, kleine windscheuren, runwassen, losse kwasten, kalkringen, roestvlekken en andere plaatselijke gebreken al dan niet schadelijk of hinderlijk zijn in den zin van sub. 1°.

§ 2. *Droogtetoestand.*

1. Hout, bestemd voor ramen, deuren, luiken, blinden, paneelwerk, schoorsteen-, kozijn-, plafond- en andere binnenbetimmeringen, plinten, lijsten en meubelen moet door en door droog (belegen) zijn; dat bestemd voor vloeren, trappen, bebordingen en beschietingen zal droog en het overige hout, dat boven water blijft zal zooveel mogelijk winddroog moeten zijn.
2. Het door en door droog (belegen) hout, zal in courante handelsmaten (zie hierna § 8—3) moeten worden opgegeven.

§ 3. *Soort van het te leveren hout.*

1. Wanneer de houtsoort in het bestek niet nader is omschreven, moet deze zijn als hieronder is bepaald:
a. Eikenhout moet zijn Europeesch.
b. Wagenschot moet afkomstig zijn van over de volle lengte en door het hart gekloofde stameinden van recht gegroeide eiken; het moet na bewerking spintvrij zijn, vrij van de in § 1 sub. 3 bedoelde gebreken, zonder groote en met slechts weinig kleine kwasten.
c. Grenenhout moet afkomstig zijn van Europeesche of Siberische havens.
d. Amerikaansche grenenhout moet zijn Longleaf Pine of Cuban Pine, in den handel bekend als Pitch Pine.
e. Dennenhout moet zijn Rijnsch, Schwarzwalder of Bosnisch dennen.
2. Voor dennenhout mag, mits met toestemming der Directie, vurenhout geleverd worden.
3. Wanneer geen houtsoort is voorgeschreven kan met vurenhout worden volstaan.
4. Behalve het rondhout en het hout, dat volgens het bestek beslagen moet wezen, moet al het te leveren hout bezaagd zijn.

§ 4. *Rondhout.*

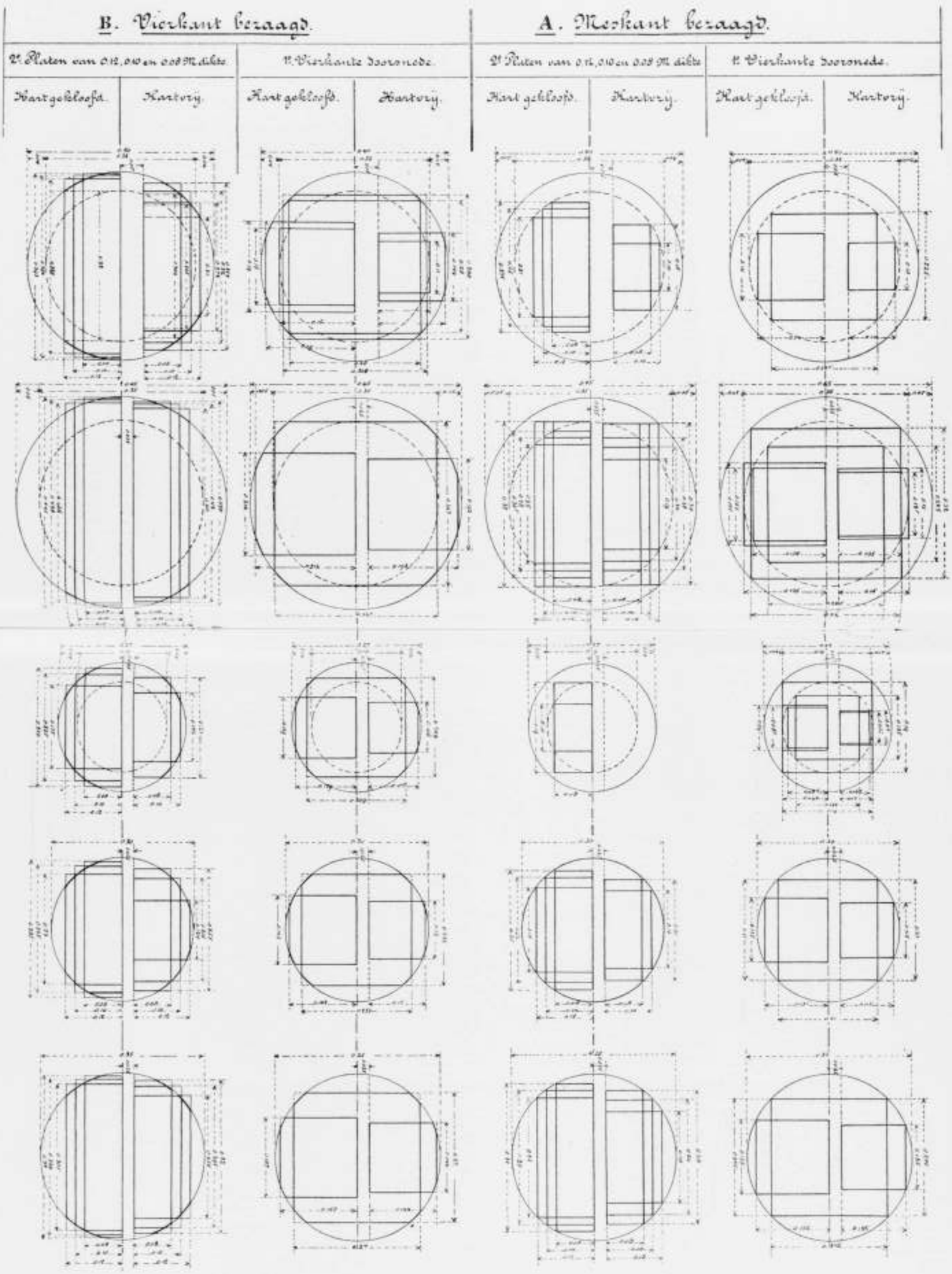
1. Rondhout moet zijn recht, goed gevuld en ontdaan van groote uitstekende noesten en wordt gemeten onder den bast.
2. Voor heipalen moeten versche dennen, vuren of grenen, van de schors voorziene, stammen geleverd worden.
3. Wanneer het gebruik van bovenlandsche palen is voorgeschreven, mogen deze zonder schors geleverd worden.
4. Perkoenpalen kunnen zijn eiken-, grenen-, dennen- of vurenpalen, rood of gekloofd. De lengte is 1.60 M. De ronde perkoenpalen moeten, na van de schors te zijn ontdaan, 0.10 M. afstand van den kop ten minste 0.30 M. omtrek hebben; de gekloofde op 0.10 M. van den kop ten minste 0.0075 M². doorsnede.

§ 5. *Beslagen hout.*

1. Beslagen paalhout moet over de geheele lengte recht en goed gevuld en over de in het bestek bepaalde lengte vierkant bewerkt zijn, met niet meer wan dan daarbij is aangegeven.
2. Het wordt gemeten onder den bast en zijn inhoud wordt berekend door de lengte te vermenigvuldigen met den vlakken inhoud van de dwarsdoorsnede op 1 M. van het stam- of worteleinde, den wankant volgemeten.
3. Beslagen paalhout moet over de voorgeschreven vierkant bewerkte lengte op elk der zijvlakken een doorgaande spintvrije strook vertoonen.
4. Boven en beneden de bepaalde breedte- en diktematen wordt voor het beslagen hout 10 % speling toegelaten, met dien verstande dat de doorsnede voor elken paal daardoor met ten hoogste 10 % wordt verminderd en het gemiddelde der doorsneden van alle palen ten minste even groot is als de voorgeschrevene.

§ 6. *Bezaagd Hout.*

1. Onder meskant bezaagd hout wordt verstaan hout zonder wan; onder vierkant bezaagd hout wordt ver-


B. Vierkant bezaagd.
A. Meskant bezaagd.
2" Platen van 0.12,0.10 en 0.08 M. dikte
1" Vierkante Doorsnede.
Hart gekloofd.
Hartvrij.
Eiken hout.
Elm. groen hout.
Groen hout.
Pinen hout.
Dennen hout.

staan hout, waaraan eenig wan is toegelaten. Alle wan wordt platgemeten.
2. Bij vierkant bezaagd hout, waarvan de doorsnede 0.025 M² of meer bedraagt, mag, behoudens het bepaalde sub 4 dezer:
a. wanneer de wanvlakken niet in het gezicht komen, de gezamenlijke breedte der wanvlakken nergens meer bedragen dan ⅛ en de breedte van elk wanvlak nergens meer dan 1/20 van den omtrek der dwarsdoorsnede.
b. wanneer de wanvlakken in het gezicht komen, de breedte van elk wanvlak nergens meer dan 2 cM. bedragen.
3. Bij vierkant bezaagd hout, waarvan de dwarsdoorsnede kleiner is dan 0.025 M², mag aan ten hoogste twee hoeken wan voorkomen, over ten hoogste ⅓ van de lengte, terwijl, wanneer de wanvlakken niet in het gezicht komen, elk wanvlak nergens grooter breedte mag hebben dan 1/20 van den omtrek der dwarsdoorsnede, en, wanneer de wan in het gezicht komt, de breedte van elk wanvlak nergens meer mag bedragen dan 1.5 cM.
4. Aan kozijnhout mag slechts aan één der hoeken wan voorkomen tot ten hoogste 1/20 van den omtrek der dwarsdoorsnede.
5. Onder hartgekloofd hout wordt verstaan hout, waarvan het hart zooveel mogelijk volgens de lengte-as doorgezaagd is, zoodat het over ten minste ⅓ der lengte bloot is en zich nergens meer dan ¼ der dikte onder de hartzijde bevindt.
6. Hout, dat bestemd is voor buitenwerk en voor balklagen en kapconstructies en daarbij niet volgens het bestek geverfd, gevernist of gebeitst moet worden, mag vierkant bezaagd zijn. Overigens moet meskant bezaagd hout geleverd worden.
7. Het door en door droog (belegen) te leveren dennen-, vuren- en grenenhout moet binnenslands gezaagd zijn. Overigens mag buitenslands gezaagd hout geleverd worden; voor vloeren echter alleen, wanneer het is goed dicht en vast en zonder groote kwasten.
8. Binnenslands gezaagd dennen-, vuren- en grenenhout moet behoorlijk gewaterd zijn.

§ 7. *Hart en spint aan bezaagd hout.*

1. Hout bestemd voor constructies, die volgens § 2 van door en door droog (belegen) hout moeten worden vervaardigd, en voor buitenbetimmeringen, die geverfd, gevernist of gebeitst moet worden en dat geen grooter afmetingen heeft dan op de hierbij gevoegde teekening met staat zijn aangegeven of daaruit zijn af te leiden moet hartvrij zijn.
2. Hout voor kozijnen en balken mag, indien het hartvlak in het werk niet in het gezicht behoeft te komen, hartgekloofd geleverd worden. Hout voor kapconstructies mag hartgekloofd geleverd worden, tenzij het geverfd, gevernist of gebeitst moet worden.
3. Blauw spint (spint met blauwe vlekken of strepen) wordt in geen geval toegelaten; overigens worden aan vuren- en dennenhout omtrent spintvrijheid geen eischen gesteld.
4. Spintvrij moet zijn al het te leveren meskant bezaagd eikenhout.
5. Aan plank- en kozijnhout mag niet meer dan aan twee hoeken spint voorkomen, terwijl dit aan het spintvlak niet over meer dan ⅔ der volle lengte van de rib aan elkander zal mogen raken. Voor balk- en kaphout geldt deze eisch alleen voor zoover het hout hartgekloofd of hartvrij wordt verlangd.
6. Overigens mogen, wanneer de eischen omtrent spint en hart niet nader in het bestek zijn omschreven, geen grootere zwaarte-afmetingen worden verlangd dan op de hierbij gevoegde teekening met staat zijn aangegeven of daaruit zijn af te leiden.

§ 8. *Afmetingen van bezaagd hout.*

1. Wanneer de lengte van het te leveren hout niet uit het bestek blijkt, zal geen grootere lengte gevorderd worden, dan 12.5 M. voor dennen en 7.30 M. voor de overige houtsoorten.
2. Voor niet binnenslands gezaagd hout zullen, voor zoover het werk zulks toelaat, door de Directie de volgende afmetingen aangehouden worden:

Ongeschaafd:				Ongeschaafd:			
½	duim	0.013	M.	3	duim	0.076	M.
⅝	„	0.016	„	4	„	0.100	„
¾	„	0.019	„	5	„	0.127	„
⅞	„	0.022	„	6	„	0.150	„
1	„	0.025³	„	7	„	0.177	„
1⅛	„	0.028	„	8	„	0.200	„
1¼	„	0.031³	„	9	„	0.230	„
1½	„	0.038	„	10	„	0.255	„
2	„	0.050	„	11	„	0.280	„
2½	„	0.063	„				

3. Voor ongekantrechte binnenslands gezaagde zoogenaamde Coperwijksche delen gelden de volgende afmetingen:

Dikte		Ongeschaafd:		Dikte		Ongeschaafd:	
½	duim	0.011	M.	1½	duim	0.035	M.
¾	„	0.017	„	1¾	„	0.042	„
1	„	0.023	„	2	„	0.047	„
¼	„	0.028	„				

4. Onder de zwaarte-afmetingen van bezaagd hout worden verstaan die van ongeschaafd hout; indien echter het hout geschaafd wordt gemeten, mogen die afmetingen 0.002 M. minder zijn voor elk van de geschaafde oppervlakken. Wanneer het hout gereid wordt, mag voor elk der gereide vlakken de zwaarte 0.004 tot 0.006 M. (afhankelijk van de lengte) minder zijn, dan voor het ongeschaafde hout opgegeven.
5. Onder de breedte van ongekantrechte planken wordt verstaan de gemiddelde breedte gemeten op de helft der lengte. De inhoud van zulke planken wordt berekend door die breedte met de lengte en dikte te vermenigvuldigen.
6. De planken voor werk, dat in het gezicht blijft, moeten na te zijn afgewerkt onderling gelijk van breedte zijn.
7. De planken van de halve breedte moeten zijn of kunnen zijn verkregen door het in de lengterichting ten minste eenmaal doorzagen van planken van de bepaalde dikte, waarbij de zaagsneden, of, in elk geval, één van de zaagsneden moet zijn aangebracht in het midden van de ongekantrechte plank.
8. De planken, waaronder te verstaan hout van geen grootere dikte dan 0.06 M., moeten meskant bezaagd, breed zijn als volgt: die van de halve breedte ten minste 0.10 M. en ten hoogste 0.16 M.; de overige ten minste 0.16 M.
Platen, waaronder te verstaan hout van grootere dikte dan 0.06 M. zullen voor fundeeringvloeren ten minste 0.25 M.; voor damwanden, schermen en dergelijke ten minste 0.23 M. breed moeten zijn.

STADSPLAN LONDEN.

Wie Londen kent zal het opgevallen zijn welke groote contrasten de beide oevers van de Theems geven. De noordelijke kant met haar blij en vroolijk uitzicht, met aanplantingen, wandelwegen en breede esplanade, terwijl de overzijde het lugubere van versnipperende kleine en groote blokken van onaanzienlijke fabrieken weergeeft. Te midden van deze millioenenstad nu, schijnt het mogelijk een beter bewoonbaar stadsgedeelte te krijgen, waarvoor een plan gemaakt is, terwijl de ontwerper zich denkt het nieuwe stadhuis als domineerend middelpunt, waaromheen de nieuwe aanleg zal komen. Enkele bestaande en nieuw te stichten monumentale gebouwen, o.a. Kings College, zullen tevens hoofdpunten worden. Gaat dit plan door, waarvan de kosten op plm. 12 millioen gulden geraamd zijn, dan zal Londen, na verloop van een 10-tal jaren, een breeden wandelweg hebben langs de Surrey-zijde van de Theems, ongeveer van Westminsterbridge tot de nieuwe St. Paulbrug.
Over het bijeenbrengen van deze som heeft men nog geen vast omlijnd idee uitgesproken, echter denkt men aan een soort van stuiverbelasting, van de Londensche bevolking te verkrijgen.
Wat zal Amsterdam in die 10 jaar tijd gemaakt hebben van de overzijde van het IJ?
W. v. D. P.

CENTRALE VERWARMING EN LUCHTVERVERSCHING VAN GEBOUWEN,

door F. G. Unger, W. I.

Deel III. Ventilatie.

(Vervolg van blz. 107).

Tenslotte zij hier nog medegedeeld, dat ook de verlichting invloed uitoefent op de atmosfeer en wel draagt electrische verlichting, zij het dan ook in geringe mate, tot temperatuursverhooging bij, terwijl alle verlichting met open vlam niet alleen de temperatuur, maar ook het koolzuurgehalte doet stijgen.
Gasgloeilicht bijv. ontwikkelt per uur en per kaars 10 à 15 warmte-eenheden en 1.5 à 2— liter koolzuur, terwijl een electrische metaaldraad-gloeilamp ongeveer 1.5 warmteeenheid per kaars afgeeft.
Volgens Rietschel moet met het oog op het koolzuurgehalte de luchtverversching per uur bedragen:

	Koolzuurontwikkeling in M³. per uur	Benoodigde luchtverversching in M³. per uur bij een niet te overschrijden koolzuurgehalte per 10.000 van								
		7	8	9	10	11	12	13	14	15
Werkman bij zwaren arbeid	0.036	120	90	72	60	51.4	45	40	36	32.7
„ rustend	0.023	76.7	57.5	46	38.3	32.9	28.8	25.6	23	20.9
Volwassene gemiddeld	0.020	66.7	50	40	33.3	28.6	25	22.2	20	18.2
Halfvolwassene	0.016	53.3	40	32	26.7	22.9	20	17.8	16	14.5
Kind	0.010	33.3	25	20	16.7	14.3	12.5	11.1	10	9.1
Lichtgas per M³.	0.61 bij + 20°	2033	1525	1220	1017	871	763	678	610	555

Kunstmatige luchtverversching wordt daarom een eisch voor ziekenzalen, groote vergaderlokalen, concertzalen schouwburgen, kantoorlokalen met veel personeel en in het bijzonder voor bepaalde fabrieken, maar is ook in woonvertrekken enz. zeer dikwijls voor de gezondheid noodzakelijk.
De waarde der diverse ventilatiesystemen wordt bepaald door de mate van verversching en door de wijze waarop het ontstaan van hinderlijke luchtstroomen wordt vermeden.
Alvorens hierover in nadere beschouwingen te treden, zullen eerst eenige punten van algemeenen aard worden behandeld.

Invloed der ventilatieinrichtingen op de bouwplannen.

Aan goede ventilatie worden hooge eischen gesteld en deze zijn in den regel slechts dan te verwezenlijken, wanneer reeds bij het ontwerpen van het gebouw voldoende rekening wordt gehouden met de fundamenteele voorwaarden, die ten aanzien van ventilatievraagstukken in het algemeen in acht dienen te worden genomen, terwijl overigens vooraf goed moet worden overlegd, welk systeem het beste zal kunnen worden toegepast, opdat men de hoofdtrekken daarvan bij het uitwerken der plannen steeds goed in het oog zal kunnen houden.
Doet men dit niet, dan legt men in den regel de oplossing van het toch reeds moeilijke ventilatievraagstuk, waarin reeds zoovele veranderlijke factoren, als weersinvloeden mate van luchtverversching enz. optreden, nog meerdere bezwaren in den weg, die bij tijdig overleg zeer wel te ontgaan zouden zijn geweest.
Zoo zal bijv. het doel waarvoor een te ventileeren lokaliteit moet worden gebruikt en de daarmede samenhangende indeeling, afwerking enz. van veel invloed zijn op de samenstelling van het ventilatieplan en op de mogelijkheid om dit uitvoerbaar te maken.
De aanwezigheid van vaste zitplaatsen, het arrangement daarvan, het bestaan van verhoogingen, van galerijen, van open gemeenschap met andere lokaliteiten enz. dient bijv. daarbij in acht genomen te worden.
Door de beweeglijkheid en veranderlijkheid van het medium, de lucht en door de gevoeligheid der menschen blijft voorts de oplossing van ventilatievraagstukken altijd eene zeer moeilijke en voorzichtig te behandelen taak.

Hoofdkenmerken.

Goede ventilatie kenmerkt zich door gelijkmatige, voldoende luchtwisseling, waarbij de temperatuur, de snelheid, de zuiverheid en de vochtigheidstoestand der intredende lucht eene zoodanige moet zijn, dat de atmosfeer in de geventileerde ruimte voortdurend een zuivere

samenstelling en aangename warmtegraad bezitte en de in die ruimte verblijvende personen geen hinderlijke werking van de luchtwisseling ondervinden.
Ten aanzien van deze hoofdfactoren: temperatuur, snelheid, zuiverheid en vochtigheidsgraad vragen eenige nadere bijzonderheden de aandacht, terwijl daarbij tevens zal worden aangeduid, welke mate van luchtverversching aan verschillende gevallen ten grondslag moet worden gelegd.

Temperatuur en snelheid der lucht.

In de meeste gevallen heeft men een onjuist begrip van de toelaatbare maten voor deze factoren.
Men is in het algemeen van meening, dat de beweging van de lucht in een gesloten ruimte niet gevoeld mag worden, daar dit eene onaangename gewaarwording veroorzaakt en eventueel aanleiding kan geven tot koude vatten.
Deze opvatting is in zooverre juist, waar het betreft luchtstroomingen in onvoldoend verwarmde vertrekken. Er wordt aan de daarin verblijvende personen door geleiding en straling reeds zooveel warmte onttrokken, dat iedere verdere afkoeling door luchtbeweging onaangenaam aandoet en nadeelig kan zijn voor de gezondheid. Er zij hier aan herinnerd, dat dergelijke stroomingen kunnen ontstaan, wanneer door verkeerde plaatsing der verwarmingstoestellen de lucht niet wordt belet zich sterk aan de koude wanden af te koelen en omlaag te zinken; doch ook wanneer in overigens goed verwarmde vertrekken te koude of te warme luchtstroomen de personen treffen, doen zich onaangename gewaarwordingen en nadeelige gevolgen voor.
In een goed geventileerd vertrek echter mogen dergelijke luchtstroomingen van ongeschikte temperatuur niet optreden.
In het algemeen heeft de luchtbeweging een zeer gunstigen invloed op ons gevoel van welbehagen wanneer de lucht het lichaam gelijkmatig omspoelt en een warmtegraad bezit, die in goede overeenstemming is met de temperatuur in het vertrek en de mate van lichaamsbeweging van de personen, die er zich in ophouden.
In sommige gevallen, bijv. in ruinten waar zeer veel personen te zamen zijn, kan alleen door een krachtige luchtbeweging eene gelijkmatige verdeeling der warmte en een voldoende opname der uitademingsproducten door de lucht worden verkregen.
De aangename invloed, dien de atmosfeer dan op ons uitoefent kan worden vergeleken met de gewaarwording, die de afkoeling door luchtbeweging met een waaier teweegbrengt. Dan wekken wij om ons op bewegingen van lucht van gelijkmatige (doch geen lagere) temperatuur, waardoor de verdampingsproducten der huid vlug worden opgenomen. Het is dezelfde aangename gezonde gewaarwording, die men in het warme jaargetijde buiten ondervindt, wanneer een zoele wind waait. Is de temperatuur van den wind dan echter laag, bv. bij Noordelijke, of hoog, bij Zuid-Oostelijke wind, dan doen die luchtstroomingen onaangenamer aan dan wanneer het windstil is.
In den regel is men de meening toegedaan dat een ventilatieinrichting in alle gevallen zal moeten voorzien in den afvoer van de overtollige warmte, welke de personen in een lokaal aanwezig, aan de atmosfeer mededeelen en wel voornamelijk dan wanneer de verhouding van het aantal personen tot de ruimteafmetingen van het lokaal groot is. Het is echter uit verschillende proefnemingen gebleken, dat die overtollige warmte niet zoo licht hinderlijke temperatuurstijgingen van de atmosfeer veroorzaakt en wel te minder naarmate de wanden enz. van het lokaal geschikt zijn om veel warmte op te nemen, zoodat het verkeerd is de capaciteit van de ventilatie-inrichting uitsluitend te berekenen op grond van de af te voeren overtollige warmte der aanwezige personen.
Men zou dan nl. tot de conclusie komen, dat de lucht op lageren warmtegraad moet worden binnengevoerd, dan die welke in het lokaal heerscht, teneinde het mogelijk te maken de overtollige warmte zonder belangrijke temperatuurstijging op te nemen.
Echter heeft de ondervinding geleerd dat de lucht op dezelfde temperatuur als in het lokaal heerscht, kan worden binnengevoerd zonder dat de temperatuur hinderlijk wordt verhoogd en dat dit zelfs gewenscht is, om bij gevoelige personen niet de gewaarwording van tocht te veroorzaken.
Zoo komen wij dan tot de conclusie, dat luchtstroomingen met een zich aan de omstandigheden aanpassende snelheid en van gelijkmatige temperatuur voor goede ventilatie een vereischte zijn.

Zuiverheid en vochtigheid der lucht.

Beschouwen wij nu nog nader de eischen der luchtzuiverheid en van den vochtigheidsgraad.
Het is natuurlijk een principieele eisch dat de lucht, die wij ter ventilatie in een gebouw binnenvoeren, zoo zuiver mogelijk zij. Echter hangt het zeer van de ligging van het gebouw af, in hoeverre wij aan dezen eisch kunnen voldoen en zal men, vooral in steden, dikwijls gedwongen zijn het minder goede voor lief te nemen. Is het mogelijk eene centrale ventilatie toe te passen, dan zal men trachten de lucht op een zindelijke plek in een tuin of boven van af het dak aan te voeren, maar dikwijls zal men zich met een minder geschikte plaats tevreden moeten stellen. Van grove organische verontreiniging kan de lucht worden gezuiverd, doch de daartoe geschikte toestellen vervuilen gauw en in den regel besteedt men te weinig zorg aan een tijdige reiniging, zoodat dan het middel erger is dan de kwaal en men beter doet de reinigingsinrichting buiten gebruik te stellen.
Wat betreft de beoordeeling van de zuiverheid der lucht in een vertrek, hierover kunnen wij het volgende opmerken.
De groote baanbreker op het gebied der luchthygiëne is de Oostenrijker Prof. von Pettenkofer geweest. Deze beschouwde de producten der ademhaling als schadelijk voor de gezondheid en gebruikte o.a. het koolzuurgehalte der lucht als maatstaf om de hoeveelheid dezer op zich zelf niet aantoonbare producten te bepalen, m.a.w., hij achtte het uitgeademde koolzuur op zich zelf niet schadelijk, maar wel de aanwezigheid van andere producten, die er tegelijk mede werden gevormd.
Later is echter zeer deugdelijk door Prof. Flügge aangetoond, dat de producten der ademhaling niet schadelijk voor de gezondheid zijn, maar dat de opwekkende invloed eener goede ventilatie in een eenigermate bezette lokaliteit het gevolg is van een wegname der overtollige lichaamswarmte door de lucht.
Ook in Noord-Amerika is onlangs dezelfde kwestie door wetenschappelijke personen onderzocht met hetzelfde resultaat.
In de uitademingslucht zijn geen giftige bestanddeelen aanwezig. De hygiëne vraagt van de verwarmings- en ventilatieinrichtingen alleen een niet hinderlijke, geregelde wegname der overtollige warmte.
Ten aanzien van den vochtigheidsgraad kan het volgende worden opgemerkt.
Wanneer de atmosfeer in een verwarmde en geventileerde ruimte geen aangenamen verfrisschenden invloed op ons uitoefent, schrijft men dit dikwijls toe aan een te geringen vochtigheidstoestand van de lucht, waaraan tegemoet moet worden gekomen door het watergehalte te verhoogen.
Er kunnen gevallen zijn, waarin werkelijk in een te kort aan vochtigheid moet worden voorzien, in den regel echter zal de toestand niet beter maar erger worden, wanneer men de lucht vochtiger maakt.
Met de ademhaling en de werking van de huid toch ontwikkelt de mensch steeds een zekere hoeveelheid waterdamp, die zoo vlug mogelijk door de omgevende lucht moet worden opgenomen, zal hij zich niet onaangenaam warm en benauwd gevoelen. Men begrijpt, dat het daartoe noodig is, dat het vochtigheidsgehalte van de lucht beneden een bepaald maximum blijft en het is dan ook gebleken, dat in ruimten, waarin zich een groot aantal personen ophoudt en waar dientengevolge geklaagd wordt over de benauwde, onfrissche atmosfeer, reeds eene belangrijke verbetering in den toestand wordt verkregen door de lucht in het vertrek in een circuleerende beweging te brengen, waardoor de zich om de menschen ophoopende uitademings- en uitwasemingsproducten wel niet afgevoerd, maar toch meer in de lucht verdeeld worden.
Door bevochtiging van de lucht wordt in zulke gevallen de toestand niet verbeterd, doch integendeel verergerd. Natuurlijk mag men in zulk een maatregel, als het dooreenmengen der lucht geen leitelijke verbetering van de ventilatie zien, doch slechts een aanwijzing, hoe men ten aanzien van het vochtigheidsgehalte moet handelen.
Aangezien bovendien is gebleken, dat het mocilijk, dikwijls ondoenlijk is, de toevoerlucht tot een *bepaalden* graad te bevochtigen, en daarbij voldoende rekening te houden met de atmosferische invloeden, als daar zijn vochtigheidstoestand en (vorst) temperatuur van de buitenlucht, en tevens met den invloed van te vochtige lucht niet alleen op de menschen maar ook op de bouwmaterialen en de voorwerpen in het vertrek, daar zal men dus in den regel het beste doen van kunstmatige bevochtiging der lucht af te zien en deze slechts in enkele bijzondere gevallen toe te passen.
Bij het bepalen van de capaciteit eener ventilatieinrichting voor lokaliteiten, waarin zich een groot aantal personen gedurende minstens eenige uren ophouden, gaat men dan ook tegenwoordig uit van de maximale stijging van de temperatuur en van den vochtigheidsgraad, welke niet overschreden mogen worden, indien men wil voorkomen dat de atmosfeer een gewaarwording van onzuiverheid en benauwdheid teweeg brengt.
Door kunstmatige luchttoevoer tracht men dan den warmte- en den vochtigheidsgraad beneden dat maximum te houden en dient alle kunstmatige bevochtiging van de lucht geheel te worden vermeden.
Als hoogste toe te laten grens voor den vochtigheidgraad van niet krachtig bewegende lucht is door proeven vastgesteld 70 pCt., indien mogelijk moet echter een gehalte boven 40 tot 60 pCt. vermeden worden. D. w. z. de lucht mag niet meer waterdamp bevatten dan 40 tot 60 pCt. van de totale hoeveelheid, die zij in verband met haar temperatuur bevatten kan en wel dient zoo mogelijk het laagste percentage bij lucht van 23° tot 25°, het hoogere bij lucht van 18° tot 20° te worden aangehouden.
Een laagste nog toe te laten grens is niet door proeven aangetoond. Wanneer wij echter bedenken, dat zelfs longzieken 's winters zonder bezwaar in bergstreken lucht inademen, die buiten bij 10° 2,3 gram waterdamp per M³ kan bevatten en dus op 18° kamertemperatuur gebracht, maar ± 15 pCt. vocht bezit, mag wel worden aangenomen, dat ook een gering vochtigheidsgehalte in woonvertrekken en groote lokaliteiten niet schadelijk voor de daarin verblijvende personen is.
Hier is eenigszins de nadruk op de kwestie der vochtigheid gelegd, omdat men ten aanzien daarvan in den regel een zeer verkeerde meening is toegedaan.
Het bovengezegde kan ten slotte het beste samengevat worden in de stelling van prof. Flügge:
De thermische omstandigheden waarin de ons omgevende lucht verkeert — warmte, vochtigheid, beweging — zijn voor ons gevoel van gezondheid en veerkracht van veel meer belang dan de chemische samenstelling der lucht. De verfrisschende gewaarwording welke men in goed geventileerde gesloten ruimten en ook buiten ondervindt, is niet zoozeer het gevolg van de grootere chemische zuiverheid der lucht, dan wel van het in voldoende mate onttrekken der afgescheiden lichaamswarmte.

(Wordt vervolgd).

VAN ALLERLEI AARD.

EXAMEN VOOR BOUWK.-OPZICHTER, BOUWK.-TEEKENAAR EN ONDERBAAS 1913, INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

In verband met het behaalde rangnummer hebben de volgende Heeren het diploma behaald voor:

Bouwkundig Opzichter. No. 1. A. A. v. d. Linde, Hilversum; 2. H. Overkamp, Uithoorn; 3. H. Ijsselmuiden, Haarlem; 4. P. C. Rijkse, Venlo; 5. Tj. Sijbrandij, Sneek; 6. G. K. Bloembergen, Leeuwarden; 7. Th. H. v. Lieshout, Haarlieide en Spaarnewoude; 8. W. Bakker, den Haag; 9. A. F. de Vos, Amsterdam; 10. J. H. J. Weesla, Oud-Beijerland; 11. G. H. Mol, Amsterdam; 12. Theo Tromp, Hilversum; 13. B. G. Kreiter, Groningen; 14. J. J. Stevens, Wolvega; 15. W. Alberda Gun., Goëngs bij Sneek; 16. A. Kruissink, Kampen; 17. H. Eebes, Amsterdam; 18. W. Kerkhof, Afferden (L.); 19. H. H. v. Broekhuizen, Hilversum; 20. J. F. G. W. Erbrink Jr., Amsterdam; 21. R. Sollaart, Leeuwarden; 22. J. J. Reijntjes, Hoek v. Holland; 23. T. Tonkens, Groningen; 24. N. Huijsmans, Gorinchem; 25. K. Schulstra, Ijtens (Fr.); 26. Gerard Visser Jr., Amsterdam; 27. F. v. d. Schaaf, Glanerbrug; 28. H. J. Caro J. Nzn., den Haag; 29. A. P. v. Assendelft, Rotterdam; 30. O. Dijkstra, Leeuwarden; 31. J. H. de Herder, Zwolle; 32. W. v. d. Hoff, Amsterdam; 33. B. O. v. d. Meer, Amsterdam; 34. H. de Vries Jzn., Amsterdam; 35. H. de Bas, Bussem; 36. K. de Vries, Amsterdam; 37. A. Kuiper, den Haag; 38. Jac. v. d. Plas, Broek op Langendijk; 39. L. Alsema, Veltbermond; 40. H. v. d. Waaij, den Haag; 41. S. B. Hoekstra, Oudehiltzijl; 42. W. Rensingh, Utrecht; 43. M. J. M. Verweij, Haarlem; 44. G. A. Bestebreurtje Jzn., Rijsoord; 45. J. M. de Longte, Rotterdam; 46. P. Droppert, Vlaardingen; 47. J. J. H. Petersen, Amsterdam; 48. W. Pronk, Haarlem; 49. H. Schotanus, Amsterdam; 50. W. F. v. d. Veen, Kampen; 51. J. A. Verdoorn, den Haag; 52. C. A. Canter Visscher, Scheveningen; 53. H. Dunser Jr., Rijswijk (Z.-H.); 54. H. v. d. Zijden, Uithoorn; 55. M. W. Tinkelenberg, Broek in Waterland; 56. J. H. M. den Breeje, Oldenzaal; 57. N. v. Leeuwen, Haastrecht; 58. Chr. Roosendaal, Moerdijk; 59. M. v. Mullum, Rotterdam; 60. C. v. d. Wijngaart, Amsterdam; 61. J. Draak, Nieuwendam; 62. P. Zaanen, Rotterdam; 63. K. Kuipers, Ede; 64. P. A. J. de Vroom, Harderwijk; 65. H. W. v. d. Mey Hzn., Utrecht; 66. P. C. Koopman, Arnhem; 67. J. J. Touw, Bergen op Zoom.

Bouwkundig Teekenaar. 1. H. IJsselmuiden, Haarlem; 2. A. Goudijk, Sneek; 3. J. J. v. d. Burgt, Amsterdam; 4. K. de Vries, Amsterdam.

Uitvoerder van burgerlijke Bouwwerken. 1. Jac. v. d. Plas, Broek op Langendijk; 2. G. Vermeer, den Haag; 3. L. J. Overtoom, Schagen; 4. H. Schotanus, Amsterdam; 5. W. Pronk, Haarlem; 6. J. Scutelsoom, Leiden; 7. E. Biethnink, den Haag; 8. S. Zwanenburg, Sneek.

MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID HAARLEM.

In het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem zal de Tentoonstelling, waarbij nieuwe werken der toegepaste kunst- en wel beeld-houwwerken van M. J. Rien Hack, glasschilder, werken van J. Thorn Prikker en Grottfried Heinersdorff en geknoopte tapijten van Mevrouw C. Polvliet van Hoogstraten, tentoongesteld zullen zijn, Zondag 13 April geopend worden.

OP DEN PALATINUS.

Landgenooten, die Rome kennen, zullen met groote belangstelling vernemen, zoo schrijft het A. Hand. Bl., welke onderzoekingen Boni, de groote leider van de Romeinsche opgravingen op het Forum en aangrenzende deelen van het oude Rome, thans op den Palatijn laat verrichten. Boni heeft een zeer omvangrijk werkplan gemaakt, dat ten doel heeft wat er nog overs van de eerste huizen op den Palatijnen te ontdekken, zoo goed als de schitterende paleizen, welke de imperatoren, die keizers waren over de beele wereld, op dezen heuvel gezet hebben. Dat is geen kleinigheid, wanneer men bedenkt, dat deze gebouwen, met vele andere er tusschen in, op dezelfde plaats gestaan hebben, en over en op elkaar gebouwd zijn. Boni onderzocht laag voor laag, evenals op het Forum, en hij heeft reeds eenige in lagen boven elkaar gebouwde huizen gevonden. Zoo ontdekte hij onder de tot op de fundamenten vernielde paleizen der Flavische keizers de vivario piscium, de vijvers voor levende visch, die deels met zeewater gevuld werden, die tot Nero's huis hebben behoord en door de prachtige paleizen van zijn opvolgers werden vervangen; Nero trouwens had voor zijn paleis reeds vroegere huizen vernield. In de aula regia van zijn paleis vond Boni de zuilen waarop het voetstuk van een keizerlijken troon moet hebben gerust; in het lararium vond hij de altaren die de latere keizers Domitianus en Heliogabalus hebben gewijd. Nog veel meer belangrijke vondsten deed Boni in deze lagen.

Van veel grooter waarde is echter wat hij ontdekte in lagere lagen en wel in oude woonhuizen. Nero's paleis stond blijkbaar op een uit den tijd van Julius Caesar en voor dat huis had een ander uit den republikeinschen tijd plaats moeten maken. Welk een merkwaardige spelkaartstapeling van woningen hier heeft plaats gehad, blijkt wel daaruit, dat Boni onder dit laatste huis gestooten is op de Favissae Palatinae, donkere holen, waarin organische en anorganische overblijfselen de bewijzen leverden dat zij ook eens den mensch tot woning gestrekt hebben. In de resten van het huis uit Caesar's tijd zijn sporen van zeer rijke versiering gevonden, met Egyptische motieven er in. Trots Nero's en Domitianus' verwoestingen zijn beele wandvlakken en zelfs het gewelf van een groote zaal, waarin later de vivaria piscium zijn gebouwd, bewaard gebleven.

In het republikeinsche huis, onder Nero's lararium, zijn ruimten gevonden, waarvan de wanden zeer eigenaardig versierd waren met beschilderde agaat- en albast-platen en die steenen vloeren hadden, zooals men ze nog niet kende.

Onder het triclinium is het allerbelangrijkste aan den dag gekomen: wandschilderingen met tooneelen uit de Odyssee, met allerlei emailwerk er tusschen en zwaar verguldsel. Hier blijkt weer, dat er niet de minste reden is om zulk schilderwerk maar steeds „Pompeiaansch" te noemen: het beste wat daar in de provincie te zien is, is maar een afschaduwing van de prachtige peestaties der Romeinsche sierkunstenaars. Buitengewoon geraffineerde technieken wisten deze toe te passen, zoo zijn er plafonds met de fijnste stuc-versieringen afgewisseld met echt vergulden en met prachtig email er tusschen.

Er zit nog heel wat in den Romeinschen bodem.

HET GEHEIM VAN DE SPHINX.

De Egyptoloog prof. G. A. Reisner van de Harvard-universiteit heeft, volgens den correspondent van de New-York Herald te Kairo, aan het bestuur van het Harvard Semitic Museum en het Museum voor fraaie kunsten te Boston de uitkomsten medegedeeld van zijn onderzoekingen van de Sphinx, die al tot verschillende merkwaardige ontdekkingen geleid hebben.

Binnen in de Sphinx — bedoeld is de kolos op het pyramidenveld van Gizé aan den anderen kant van den Nijl tegenover Kairo — vond Reisner een zonnetempel. Deze is ouder dan een van de pyramiden, daar hij naar zijn berekening dagteekent uit ongeveer 6000 v. Chr., en vermoedelijk het oudste gedenkteeken in de geschiedenis van Egypte.

Mens of Menes was de eerste koning van Egypte van wien de geschiedenis rept, en het graf van dezen koning, van wien men zegt dat hij zichzelf tot god verklaarde en den vorm van den Sfinx vaststelde, is binnen in de Sphinx. Er zijn gangen die naar holen leiden waarin men nog niet is doorgedrongen, daar het werk nog maar zes maanden aan den gang is. De Sphinx is, zooals men weet, uit de rots gehouwen, „maar binnen in zijn de kelders en gebouwen van een gouden stad, die misschien zelfs voor de lucht open is geweest". Op het oogenblik zijn de opgravingen nog beperkt tot de kamer in het hoofd van de Sphinx.

Deze kamer is 60 voet lang en 14 breed. Zij is door gangen met den zonnetempel verbonden, die in de klauwen van de Sphinx is besloten. De gravers vinden bonderden exemplaren van de crux ansata, het gehengselde kruis, dat het zinnebeeld van de zon is. Ettelijke daarvan zijn van goud en hebben draadjes om kleine klokjes te dragen, waarmee de priesters de geesten opriepen.

Binnen in de Sphinx zijn ook kleine pyramiden, ofschoon de Sphinx lang voor de groote pyramiden gebouwd is. Een pyramide was in die dagen, volgens prof. Reisner, een zonnewijzer, en de Sphinx was een zonnegod. De pyramide van Cheops is een zeer nauukeurige tijdmeter. Prof. Reisner waagt — altijd volgens den bovengenoemden correspondent — de onderstelling, dat het hedendaagsche Egypte een groote stad is, waarvan men pas den rand heeft losgekrabd, maar tot het inwendige waarvan men nooit zal doordringen.

Hij hoopt onder de relieken van de Sphinx de geheimen van de tooverkunst der Egyptische priesters te zullen ontdekken. Er worden van het inwendige van het hoofd afbeeldingen gemaakt, die in den aanstaanden winter aan de Harvard-hoogeschool en in het Lowell-instituut vertoond zullen worden.

Reisner ondervindt bij zijn werk groote moeilijkheden, daar de Arabieren, die hem dienen, volstrekt weigeren om in de kamer te slapen. Zij zeggen, dat er duivels in huizen en dat iemand, die zich daar te slapen legt, zal sterven. (N. R. Ct.)

Men begint nu in Frankrijk ook meer belang te stellen in zijn praehistorische bouw- en kunstwerken, waaraan in het bizonder Bretagne zoo rijk is. De grootste van de Menhirs, zooals men deze monolithen noemt, die veel gelijkenis met Egyptische pyramiden vertoonen, doch veel ruwer bewerkt en ook niet versierd zijn, ligt in vele stukken gebroken bij Locmariaquer in Morbihan, waar hij misschien voor twee duizend jaar of nog veel vroeger als een soort vuurtoren op de punt van het schiereiland gestaan heeft. Men wil nu den een-en-twintig meter hoogen steen, welks gewicht op 400,000 kilo geschat wordt, wederom opstellen. Een commissie, met admiraal de la Roncière aan 't hoofd, zamelt gelden bijeen ter bestrijding van de onkosten.

Bij iedere presidentsverkiezing in Frankrijk is het de vraag, wie de officieele beeltenissen van het nieuwe hoofd der republiek zal vervaardigen, die tot sieraad zullen strekken van alle publieke gebouwen in 't geheele rijk. Tot nu toe was het bijna altijd Bonnat. Te beginnen met Thiers vereeuwigde bij alle presidenten in olieverf. De zeer middelmatige beeldhouwer Denys Puech vervaardigde steeds de officieele presidentsbuste. Naar men zegt heeft Poincarré een eigen smaak en Besnard tot zijn schilder en Rodin tot zijn beeldhouwer uitverkoren. Een afgietsel naar een Rodin zou dan voortaan alle gemeentehuizen en prefecturen sieren.

* * *

In het Louvre heeft men een kleine zaal gewijd aan den dier-beeldhouwer Barye. N. R. Ct.

PRIJSVRAGEN.

I. Prijsvraag Tentoonstelling „Huis en Tuin".
Ontwerp eener dorpsschool met onderwijzerswoning.
Programma in No. 5.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Aankondiging. — Het Stadhuis te Rotterdam. — Utr. Architectuur-Tentoonstelling. — Verdwijnend Amsterdam. — Rapport der Commissie, enz. — Stadsplan Londen. — Centrale Verwarming en Luchtverversching van Gebouwen (Vervolg). — Van allerlei aard — Prijsvragen.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Aeb. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.50 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 17. ZATERDAG 26 APRIL 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. Op Woensdag 30 April e.k., des avonds te 8.30 uur, zal in het Genootschapslokaal in „Parkzicht" eene Buitengewone Ledenvergadering gehouden worden, ter behandeling van de volgende agenda:
1. Opening en Notulen der 2 voorgaande vergaderingen.
2. Mededeelingen en Ingekomen Stukken.
3. Ballotage van den heer H. M. Valk, bouwkundige te Amsterdam, als Gewoon Lid voorgesteld door de heeren J. Klijnen en G. J. Rutgers.
4. Installatie van de heeren J. W. Stradmeijer, L. H. Heeren, R. von Meyenfeldt en Joh. Kromhout als Gewone Leden van het Genootschap.
5. Voorstel van het Bestuur betreffende den Leescirkel.
6. Stemming over de keuze voor uitvoering uit de ontwerpen voor een Omslag van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement en voor eene Kwitantie, tevens Bewijs van Lidmaatschap, ingekomen op de betreffende prijsvragen.
Deze ontwerpen zijn in de bibliotheek ter bezichtiging opgehangen.
7. Voorstel van het Bestuur betreffende eene bijdrage in de kosten van de Architectuur-Tentoonstelling in 1914.
8. Voorstel van het Bestuur betreffende de Permanente Prijsvraag-Commissie en het door deze Commissie voorgesteld Correspondeerend Lichaam.
9. Keuze van onderwerpen voor de Genootschapsprijsvragen in 1913 uit te schrijven; welke keuze kunnen worden gedaan in de volgende groepen: een openbaar bouwwerk, een burgerlijk gebouw, een constructief détail, een decoratief détail op bouwkunstig gebied, een decoratief détail op nijverheidsgebied, een schriftelijke verhandeling.
10. Aanwijzing van zes Gewone Leden die met het Bestuur de Jury voor de Gen.-prijsvr. 1913 zullen benoemen.
11. Bespreking van een of meer excursies gedurende den zomer van 1913 te houden.
12. Wat verder aan de orde zal worden gesteld.
13. Rondvraag en sluiting.

II. Als Gewoon Lid wordt voorgesteld de heer Walter Dahlen, architect te Amsterdam door de heeren Jos. de Jonge en G. Repko. G. J. Rutgers, Secretaris.

VERSLAG DER 1329ste LEDENVERGADERING, GEHOUDEN OP WOENSDAG 23 APRIL 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

De voorzitter, de heer Walenkamp opende de vergadering en heette de talrijke menigte welkom, in 't bijzonder den spreker, Majoor van Erp, die de welwillendheid zou hebben dezen avond een voordracht te houden over het meest monumentale werk van Ned. Indië uit den grooten Hindoetijd, n.l.: de Boroboedoer-Stoepa.

Hij gaf den spreker direct het woord, waarna Majoor van Erp zijn buitengewone interessante voordracht begon met een kort overzicht van Indische gewijde bouwkunst, om meer in 't bijzonder stil te staan bij de Boroboedoer-Stoepa.

Dan liet spreker een serie lichtbeelden zien, nu eens afbeeldingen vóór, dan weer na de herstelling van het grootsche werk, die onder zijn, sprekers leiding plaats had.

Na een korte pauze zette spreker zijn voordracht voort met een beschouwing over de beeldhouwkunst van Stoepa, waarna deze door een aantal lichtbeelden gedemonstreerd werd en waarbij we telkens de oude mythen der Indiers zagen in steen vereeuwigd.

Zoo eindigde Majoor van Erp zijn op zoo symphatieke wijze gehouden voordracht, onder een warme belangstelling van de aanwezigen.

De voorzitter bracht den dank uit, die de vergadering verschuldigd was aan den spreker en releveerde nog even het feit, hoe we tijdens dezen avond gehoord en gezien hebben, hoe we in Majoor van Erp een man te zien hebben, wiens liefde en opvatting omtrent restauratie van oude kunstwerken zoo hoog staat, dat hij slechts wil geven in volle eerlijkheid datgene wat voor het behoud van deze werken strikt noodig is, en overigens bijeen te zoeken en weer te plaatsen die fragmenten welke in den loop der tijden nog gespaard zijn. Juist zooals de jongere opvattingen ook in Nederland zoo gaarne zagen ten spijt nog dikwijls van oude dogmatische stellingen om alles weer bij te lappen en toch vooral een z.g. geheel te krijgen.

De voorzitter eindigde met hiervoor ook zijn dank te brengen aan Majoor van Erp; en stelde voor de agenda van deze vergadering voort te zetten de volgende week op Woensdag 30 April, hetgeen door de leden werd goedgekeurd. Hierna volgde sluiting.

Daar de tijd te kort was om enkele af beeldingen aan dit verslag toe te voegen, hoop ik in het volgend nummer een meer uitvoerig overzicht te geven van deze interessante voordracht. W. v. d. P.

PLAATWERK „DE ARCHITECT".

Zooeven verscheen de 6de aflevering van ons plaatwerk, waarmee de 20ste jaargang voltooid is.

De 5de en 6de afleveringen zijn gewijd aan de collectieve inzending van een groep Nederlandsche Kunstenaars op de „Ideaï Home Exhibition" welke in April van het vorig jaar te Londen gehouden werd.
Aflevering 5 bevat: plaat 709: Een eetkamer in Cubamahonichout, ontworpen door W. Penaat te Amsterdam, uitgevoerd door de kunstwerkplaats „De Woning" te Amsterdam. Plaat 710: Diverse meubels, ontworpen door W. Penaat, uitgevoerd door „De Woning", benevens kunstaardewerk van C. J. Lanooy te Gouda. Plaat 711: Een schoorsteeninbouw van een zitkamer in eikenhout, ontworpen door K. P. C. de Bazel, uitgevoerd door de kunstwerkplaats „De Ploeg" te Amsterdam. Plaat 712: Een serre met rieten serremeubels ontworpen door A. P. Smits en H. Fels, uitgevoerd door de Koninklijke Nederlandsche Mandenfabriek H. van Vliet te 's-Gravenhage; Plaat 713: Woon- en Eetkamer, benevens diverse meubels ontworpen door C. W. Nijhoff, uitgevoerd door de firma's J. H. Haag & Zn., J. W. G. Lasance en door A. F. van der Wey te Amsterdam. Plaat 714: Wandbekleeding, in eternit, en verschillende meubels, ontworpen door C. A. Lion Cachet te Vreeland.
Aflevering 6 bevat: Plaat 715: Diverse meubels, ontworpen door R. C. Mauve te Scheveningen, waarbij een klok met zijlichten van Jan Eissenloeffel te Blaricum, benevens een gebatikt kamerscherm ontworpen en uitgevoerd door Mejuffrouw B. Bake te Bloemendaal. Plaat 716: Metaalwerk, klok met zijstukken, door Jan Eissenloeffel te Blaricum en diverse meubels voor een bibliotheek van J. W. de Graaff te Laren N.-H. Plaat 717: Houtsnijwerk (figuur) van Tijpke Visser te Alkmaar en eene keukeninrichting van J. de Meijer te Amsterdam. Plaat 18: Een gebatikt kleedje ontworpen en uitgevoerd door Mejuffrouw B. Bake te Bloemendaal, een voetbankbekleeding, in de kruissteek uitgevoerd door Mejuffrouw J. Q. van Regteren Altena te Apeldoorn, taschjes van Egyptisch vlechtwerk van Mejuffrouw E. S. van Reesema; benevens een geborduurd en een Koptisch kussen van de Dames E. S. van Reesema en E. Nierstrass te Oosterbeek. Plaat 719: Een illustratie door Mejuffrouw W. Drupsteen te Amsterdam, een kalenderblad door G. Rueter te Sloterdijk, benevens twee costuumteekeningen van figuren voor de mytische comedie „Marsyas" van Rn. Roland Holst te Laren N.-H. Plaat 720: Rietvlechtwerk van H. Ellens te Noordwolde, twee geborduurde gordijntjes van Mejuffrouw A. Philipse te Haarlem, benevens twee producten van het kunstaardewerk van W. C. Brouwer te Leiderdorp.
In herinnering wordt hierbij gebracht het geïllustreerd artikel van den heer C. W. Nijhoff in „Architectura" No. 45 en 46, jaargang 1912.
Voor den aanvang van den nieuwen, 21sten jaargang van ons plaatwerk wordt bij herhaling in herinnering gebracht, dat een deel der leden van ons Genootschap nog steeds verzuimde zich het bezit van deze uitgave tegen den bekenden en voor hen specialen prijs te verzekeren.
In eene circulaire wordt ieder der achterblijvers, zoomede de nieuwe leden, 't zij bij herhaling of voor 't eerst, aan het bestaan van „De Architect" herinnerd en een beroep op ieders medewerking gedaan.
Naar wij hopen niet zonder resultaat. G. J. Rutgers.

DE AFFICHE DER TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN".

Van dit fraaie affiche, ontworpen en gelithografeerd door Walter van Diedenhoven, geven wij hiernevens



eene afbeelding. Veel moest hiervan noodwendig, tengevolge der reproductiewijze, verloren gaan. De kleurendruk evenwel is buitengewoon gelukkig, zoo wat verdeeling, als de totaaltoon betreft en is een uiterst beschaafd stuk werk, dat den ontwerper alle eer aandoet. De hoofdkleur is zachtbruin; het medaillon heeft een sterk blauwe lucht, paarsig bruine en donkerpaarse boomen, lichtbruin huis en witte bloemen. De medaillons vertoonen dezelfde kleuren. De letters, sierlijk van vorm, zijn donkerpaars.
Zooals gezegd doet het geheel aangenaam aan en laat weer eens duidelijk zien, dat Nederland nog wel z'n krachten heeft, waarop met waardigheid te boogen valt en men dus niet tot derderangs-artiesten zijn toevlucht behoeft te nemen, om internationale strooibilletten saam te knutselen als onwaardige representanten èn van een Centr. Commissie èn van ons kundig landje. Zonder een Marker pofbroek of een Volendammer schoone valt nog wel een waardig, representatief geheel te verkrijgen en dat zelfs met toepassing van de afbeelding eener „modelwoning", zònder noch daardoor een disharmonie te hebben geschapen. Hulde aan Van Diedenhoven voor zijn, voor zóóveel talent.

Adr. Moen.

DE HULPBRUG BIJ HET BINNEN-GASTHUIS.

Nu door de vergrooting van het Binnen-Gasthuis, de gewone toegang tot het Gasthuis — het pleintje, dat de „Bleyenhoeck" heette — is afgesloten geworden, en er door de Gemeente een houten hulpbrug over de „Grim"



Het brugje over de Grim, naar de schilderij van Berckheide.

is geslagen, die rechtstreeks tot den toegang van het Gasthuis voert, worden wij weer levendig herinnerd aan den vroegeren toestand van dit plekje Oud-Amsterdam. Hoe schilderachtig en gezellig het er uitzag, kunnen wij zien op de weergave van de schilderij van Gerrit Adriaansz. Berckheide, de architectuurschilder in de eerste helft der 17de eeuw. Het oorspronkelijke schilderij hangt in het Rijks-Museum en maakt deel uit van het legaat: Jhr. J. S. H. van de Poll.
In het verlengde van de Oudezijds Voorburgwal voerde een bruggetje naar den ingang van het „'s-Heerenlogement", dat ongeveer 50 jaar geleden heeft moeten plaats maken voor het Gasthuis. In de sloopwoede is toen ook het bruggetje als offer gevallen. Waarom? Och, daar zal niemand antwoord op hebben kunnen geven.
Stel U voor, er is een brug. Men projecteert den toegang van het nieuwe gebouw in de as van de brug .... en dan wordt de brug gesloopt!
En nu blijkt uit het houten hulpbrugje, hoe goed het oude steenen brugje daar lag. Bleef het er, dan toch, zou bij groote drukte het verkeer beter kunnen worden geregeld als de brug er was, al kan het verkeer der bezoekers van het Gasthuis weer over het pleintje plaats hebben. Is misschien Publieke Werken van plan er weer het steenen brugje te maken. Laat ons hopen dan een dergelijk eenvoudig exemplaar, als hierboven, terug te krijgen, en vooral verschoond te blijven van de opgesmukte bruggen, die wij zoo langzamerhand over onze grachten zien slaan. Eenvoudige baksteenen bruggen zijn nog steeds de mooiste. Dat type veroudert niet!

Jan de Meijer.

CENTRALE VERWARMING EN LUCHTVERVERSCHING VAN GEBOUWEN,
door F. G. Unger, w. t. (Vervolg van pag. 127).

Neutrale Zône.

In het voorgaande is in het kort een overzicht gegeven van de eischen, waaraan de lucht bij een goede ventilatie moet voldoen; thans dient nader te worden ontwikkeld hoe men zich den verderen atmosferischen toestand in een te ventileeren ruimte moet voorstellen, teneinde zich een denkbeeld te kunnen vormen van den invloed, dien de luchtverversching op de luchtverdeeling uitoefent. Hiertoe dienen wij ons nader vertrouwd te maken met het begrip der zgn. neutrale zône, hetwelk het eerst door den natuurkundige Prof. Recknagel is ontwikkeld. Aangezien in een ruimte alleen behoefte aan ventilatie kan bestaan in het koudere jaargetijde, wanneer die ruimte van de buitenomgeving afgesloten is, hebben wij altijd rekening te houden met den invloed, dien de koude lucht buiten en de warme binnen op elkaar uitoefenen, d.w.z. de zwaardere koudere lucht zal door de ondichtheden in de wanden willen binnendringen en de lichtere warme lucht daarbinnen willen verdrijven.
We kunnen ons het beste een voorstelling van het verloop der verschijnselen maken, door ons in de plaats van de koude en warme lucht vloeistoffen te denken van verschillend soortelijk gewicht.
Wanneer een vat gevuld is met een vloeistof, dan drukt deze tegen de zijwanden en wel met te grooter kracht, naarmate de lagen dieper zijn gelegen. Ieder laagje vloeistof drukt n.l. met zijn gewicht op het daaronder liggende. Denkt men zich in zulk een laagje van een dikte *d* en een oppervlak *O* fig. 1 terwijl *s* het soortelijk ge-

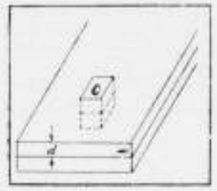


Fig. 1.

wicht der vloeistof is, dan drukt dit laagje met een gewicht $O \times d \times s$ gram op een daaronder liggend laagje van gelijk oppervlak, wanneer O en d in cM². resp. cM. zijn uitgedrukt. De drukkingen der verschillende laagjes te zamen oefenen op een diepte x een druk $P = x \ldots s$ gram per cM². uit, wanneer $O = 1$ cM² is en x in cM. is

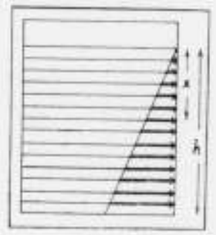


Fig. 2.

uitgedrukt. Op den bodem is die druk ten slotte $h \times s$ gram per cM². (fig. 2).

We kunnen ons van die toename in druk tegen den wand een beeld vormen door een schuine lijn te trekken vanaf de bovenste laag naar den bodem (fig. 2). De lengten der pijltjes geven den toenemenden druk tegen den wand aan.

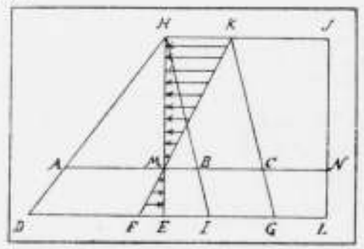


Fig. 3.

Zij *E H J L* (fig. 3) de doorsnede van een geheel gesloten vat, dat gevuld is met een lichte vloeistof bijv. olie, dan zal de drukkingstoename in de lagen van af het bovenvlak ten gevolge van het eigen gewicht der vloeistof, geschieden volgens de lijn *H J*.

Bevindt zich buiten het vat een zware vloeistof bijv. water, dan zal aan de buitenzijde ten gevolge van het eigen gewicht van het water, de druktoename van af het bovenvlak van het vat gerekend, geschieden volgens de lijn *H D*.

D E is grooter dan *E J* daar water zwaarder dan olie is. Wordt nu bij *M* een opening in den wand van het vat gemaakt, dan wordt de druk van het water ter hoogte van die opening naar binnen overgebracht en plant zich daar in alle richtingen door de olie voort. Deze druk is het verschil tusschen *M A* en *M B* en wordt voorgesteld door de lijn $B C = M A - M B$. Ter hoogte van de opening *M* wordt dus de totale druk binnen *M C* gelijk aan de op die hoogte heerschende druk buiten *A M* dus $M C = A M$. De lijn *K G* evenwijdig aan *H J* geeft dus aan het verloop van den druk in de verschillende lagen, eensdeels tengevolge van het eigen gewicht van de olie, anderdeels tengevolge van den druk van het water bij *M*. Trekken we nu de lijn *K F* zoodanig, dat $F G = D E$ dan geeft deze lijn aan het verloop van de grootte en de richting van het resulteerend drukverschil tusschen binnen en buiten in de verschillende lagen. Deze lijn *K F* gaat door *M* (de opening in den wand) m.a.w. boven de opening drukt de lucht van binnen naar buiten (pijlrichting naar links), daaronder naar binnen (pijlrichting naar rechts). Ter hoogte van *M* is het drukverschil gelijk nul en ligt daar de zgn. neutrale zône *M N*.

Dat de lijn *K F* door *M* moet gaan blijkt uit het volgende:

$$AM = MC$$

$$AM : DE = HM : HE = KM : KF = MC : FG$$

Dus

$$AM : DE = MC : FG$$

$$AM : MC = DE : FG = 1 : 1$$

$$DE = FG$$

Zooals gezegd noemt men $M - N$ de neutrale zône en het is duidelijk, dat men boven deze zône geen tochtverschijnselen tengevolge van de natuurlijke luchtwisseling zal ondervinden, wel daaronder. Hoe lager dus de neutrale zône ligt hoe gunstiger, want het drukverschil ter hoogte van den vloer tusschen binnen en buiten wordt des te aanzienlijker, naarmate de neutrale zône rijst, m. a. w. de koude lucht zal dan des te krachtiger naar binnen worden gedrukt.

Brengt men de opening op vloerhoogte aan, dan stelt zich daar de neutrale zône in, brengt men echter tevens nabij de zoldering een tweede even groote opening aan, dan neemt de neutrale zône een ligging halverwege den verticalen afstand van beide openingen in. Door de onderste opening zal lucht naar binnen, door de bovenste naar buiten stroomen.

Zijn de openingen niet even groot, dan ondervindt de lucht bij de grootere opening minder weerstand dan bij de kleine en zal de neutrale zône meer de grootste opening naderen.

Ook wanneer men aan de openingen kanalen aansluit met ongelijken weerstand, zal de neutrale zône zich het dichtst bij het kanaal met den kleinsten weerstand vormen.

Heeft men te doen met een geheel gesloten ruimte, ingesloten door gelijkmatig poreuse wanden, dan ligt de neutrale zône op halve hoogte. Maakt men openingen in de wanden, als hiervoor besproken, dan stelt zich de neutrale zône zoo in als overeenkomt met de diverse weerstanden der openingen en de poreusheid der wanden.

Al naar de meer of mindere ondichtheid van het boventegenover het benedengedeelte der wanden zal de neutrale zône zich in het boven- of het benedengedeelte van de ruimte instellen.

Wenscht men dan ook, dat de neutrale zône een bepaalde hoogteligging zal hebben, dan dient men voor zooveel mogelijk ondoordringbare wanden zorg te dragen.

Verhoogt men den luchtdruk in een ruimte door het inpersen van lucht, dus door per tijdseenheid meer lucht in te voeren dan van nature in staat is te ontwijken, dan verdeelt deze extra druk zich gelijkmatig door de geheele ruimte en verplaatst zich de neutrale zône naar omlaag. Vermindert men den druk door afzuigen van lucht of door verwarming der afvoerlucht, dan vormt zich de neutrale zône ook hooger.

Bij ventilatie-inrichtingen moet men daarom trachten in alle ruimten, waar personen dicht bij de ramen moeten verblijven, de neutrale zône zoo dicht mogelijk bij den vloer te brengen. Hieronder vallen dus woonvertrekken, kantoor- en schoollokalen, ziekenzalen, enz. Hoe hooger de vertrekken en hoe grooter de ramen zijn, des te meer moet men op het vervullen van deze voorwaarde bedacht zijn.

Bij ventilatieinrichtingen, die door temperatuurverschil tusschen binnen- en buitenlucht, dus niet door mechanische beweegkracht of door extra verwarming der afvoerlucht werken, is het niet mogelijk bij een buitentemperatuur van 0° of hooger, de neutrale zône ter hoogte van den vloer te houden, wanneer die inrichtingen een eenigermate horizontale uitgebreidheid hebben, terwijl rijkelijke luchtwisseling en een temperatuur der toevoerlucht niet hooger dan de kamertemperatuur vereischt worden.

Wenscht men dit toch te bereiken, dan dient men tot het binnenpersen van lucht over te gaan.

Het omlaag brengen van de neutrale zône is vooral van belang voor hooge ruimten, voornamelijk wanneer zich daarin een groot aantal personen moet ophouden en wanneer de buitenlucht niet door de ondichtheden van ramen enz. alleen, maar hoofdzakelijk door de geopende deuren toetreden kan.

Men denke hierbij aan feestzalen, vergaderlokalen, schouwburgen, restauratiezalen, enz. Hierbij komt het voor, dat niet alleen de deuren dier lokaliteiten, doch ook van de omliggende vertrekken en de buitendeuren gelijktijdig geopend zijn. In zulke gevallen is het niet voldoende de neutrale zône eenige meters omlaag te drukken, daar bij het openen van elke deur een nieuwe gemeenschap ontstaat tusschen ongelijk geventileerde vertrekken, waarbij dan een nivelleering van den ongelijken druk ontstaat. Door het herhaaldelijk openen en sluiten van deuren ontstaan dan de meest hinderlijke tochtverschijnselen.

In dergelijke gevallen moet de neutrale zône zoo mogelijk diep onder de te ventileeren ruimte gebracht worden om ter hoogte van den vloer nog over den noodigen overdruk te kunnen beschikken. Als grondslag van de toe te voeren hoeveelheid ventilatielucht dient dan de hoeveelheid lucht welke per tijdseenheid en per M², wandoppervlak door de ondichtheden kan ontwijken en waarvoor de ervaring de noodige gegevens moet verschaffen.

In zeer groote ruimten, waarin op zich zelf geen behoefte aan ventilatie bestaat, zooals in kerken, maar waarin tengevolge van de groote hoogten en de ondichtheden in de zoldering en de vele ramen een lage druk op vloerhoogte zeer sterke tochtverschijnselen teweegbrengt bij het openen der deuren, moet de neutrale zône ook zoo dicht mogelijk bij den vloer gebracht worden.

Men bereikt dit door groote hoeveelheden warme lucht op vloerhoogte binnen te laten en de wanden en de zoldering zoo dicht mogelijk te maken.

In ruimten waarin reuk, stof, damp, enz. wordt ontwikkeld, zooals keukens, badkamers, enz., moet de neutrale zône bij de zoldering worden gelegd, opdat zich geen hinderlijke lucht door de omliggende vertrekken kan verspreiden.

Men moet dus uit die vertrekken de lucht afzuigen en zoo mogelijk de lucht toevoeren uit de omgevende lokaliteiten.

Over het algemeen is eene oplossing van het vraagstuk der juiste ligging van de neutrale zône van principieel belang en dient men er zich reeds bij het eerste ontwerp van een gebouw ten volle rekenschap van te geven, wil men later niet op onoverkomelijke bezwaren stuiten.

Ten slotte zij nog een kwestie besproken, die ten deele de centrale verwarming, doch hoofdzakelijk de ventilatie betreft.

Zooals we reeds bespraken, heeft ieder verwarmingstoestel de neiging luchtstroomingen op te wekken tengevolge van de opstijgende warme en toestroomende koude lucht.

Men moet echter wel bedenken, dat dergelijke beschouwingen alleen voor vertrekken gelden, waarin zich in verhouding tot den kubieken inhoud slechts weinig personen ophouden.

Ieder mensch toch staat warmte aan de omgevende lucht af, gemiddeld 75 eenheden per volwassen persoon. Op deze wijze ontstaat per persoon een opstijgende luchtstroom, die op 150 M². per uur is bepaald.

Daardoor is reeds volgens onderzoekingen van Voits de aanwezigheid van een vrij gering aantal personen voldoende om de luchtstroomingen, door de verwarmingstoestellen opgewekt, te wijzigen en te verwarren.

Zoo is bijv. in schoollokalen, door den invloed van de warmte der aanwezigen, de temperatuurverdeeling gelijkmatiger wanneer de lokalen vol bezet, dan wanneer slechts enkele personen aanwezig zijn.

Daarom doet men ook zeer verkeerd de luchtcirculatie door middel van rookontwikkeling enz. te willen beoordeelen in ruimten, bestemd om veel personen te bevatten, terwijl er geen personen aanwezig zijn.

De toestand is in de vol bezette ruimte geheel anders dan in het onbezette lokaal.

In ruimten waarin meerdere personen verblijven, is het dan ook voor de eigenlijke luchtstroomingen niet bepaald noodig de verwarmingstoestellen onder de ramen te plaatsen, dan alleen om de onder gewone omstandigheden door de ondichtheden der ramen binnenstroomende koude lucht te verwarmen.

Om deze laatste reden geeft men ook de voorkeur aan dubbele ramen boven enkele ramen met dubbel glas, aangezien de eerste beter afsluiten.

Tochtverschijnselen kunnen ook bij ondichte ramen geheel opgeheven worden door overdruk in de lokalen op te wekken. Bij overdruk is het van minder belang de verwarmingstoestellen aan de ramen te plaatsen, daar dan toch de temperatuur een geheel gelijkmatige zal zijn.

Voortbeweging der lucht.

Zonder voortstuwende krachten is er geen luchtbeweging en dus geen ventilatie mogelijk; waaraan zijn deze krachten te ontleenen?

Natuurlijke beweegkracht.

Deze is een gevolg van den druk, waarmede de koude lucht de soortelijk lichtere warme lucht tracht te verdringen. Op deze eigenschap berust de werking van alle zoogenaamde natuurlijke ventilatie, d.i. de luchtwisseling welke zonder meer in elke bewoonde ruimte bestaat en van alle ventilatie, waarbij geen gebruik gemaakt wordt van mechanische beweegkracht.

Bij de behandeling van het begrip der neutrale zône leerden we reeds den invloed van het drukverschil tusschen koude en warme lucht kennen.

Onderzoekt men door welke natuurlijke invloeden en met welke kracht de lucht in een ventilatie-systeem wordt voortbewogen, dan blijkt deze af hankelijk te zijn van het temperatuurverschil tusschen de lucht binnen en buiten het ventilatie-systeem en van den vertikalen afstand tusschen de plaats waar de buitenlucht in het systeem binnentreedt en waar de verbruikte lucht dit weer verlaat.

Tengevolge van deze invloeden ontstaat een drukverschil, waardoor aan de lucht een zekere snelheid wordt gegeven.
Zooals hierboven is gezegd is de grootte van de voortstuwende kracht afhankelijk van het temperatuurverschil tusschen binnen en buiten. Hoe grooter dit verschil, hoe grooter de kracht, met constante snelheid werken deze ventilatieinrichtingen met zgn. natuurlijke beweegkracht dus geenszins. Dit wordt nog verergerd door den invloed van den wind, welke bovendien niet onder cijfers is te brengen.
Wordt de buitentemperatuur hooger, dan zal de ventileerende werking ten slotte geheel ophouden. Hierover nog een enkel woord.
In den regel zullen bij een maximum buitentemperatuur van 0° tot 5° voor het bereiken van de vereischte luchtwisseling die inrichtingen, werkend door middel van temperatuurverschil, voldoend resultaat geven, waarbij de afvoerlucht zonder bijzondere verwarming in de opgaande kanalen onmiddellijk of middellijk door een boven de lokaliteiten liggend en met een schacht in verbinding staand verzamelkanaal buiten het dak gevoerd wordt.
Bij grootere uitgestrektheid van het gebouw zullen dan eventueel meerdere afzonderlijke installaties blijken noodig te zijn.
Is de buitentemperatuur hooger b.v. ongeveer 10°, dan zal men in den regel, vooral voor krachtige luchtverversching, op het bezwaar van te groote wijdteafmetingen der kanalen stuiten, daar slechts een geringe drukhoogte beschikbaar blijft om de weerstanden te overwinnen. In ieder geval mag de horizontale uitgebreidheid van een dergelijke installatie slechts gering zijn.
Bij hoogere buitentemperaturen, b.v. ± 15°, kan alleen ventilatie door druk- of zuigkracht, 't zij dat deze door ventilatoren of door verwarming der afvoerlucht wordt opgewekt, in aanmerking komen.
Ten aanzien van het extra verwarmen der lucht om de stijgkracht te verhoogen, zij nog opgemerkt, dat het grootste effect daarbij wordt bereikt, wanneer de warmtebron zoo diep mogelijk, d.w.z. aan den voet van de opgaande kanalen, zoo mogelijk dus reeds aan den voet van de toevoerkanalen (mits de lucht dan niet boven kamertemperatuur wordt verwarmd) wordt aangelegd en zooveel mogelijk een afkoeling in de kanalen wordt tegengegaan.
Al naar de warmtebron welke wordt gebruikt, kan men de volgende temperaturen voor de verwarmde lucht aannemen bij een aanvankelijke luchttemperatuur van 15 tot 20°.
Bij waterverwarming 25°.
Bij stoomverwarming 30°.
Bij calorifèreverwarming 40°.

Zuigkappen.

Is de beweegkracht door middel van het temperatuurverschil der lucht te gering om een voldoende stroomsnelheid te kunnen opwekken, dan kan men daaraan tegemoet komen door op de uitmonding der afvoerkokers buiten het gebouw z.g.n. luchtzuigers te plaatsen. Deze worden gemaakt uit dun plaatijzer en in allerlei vormen en constructies toegepast. Men tracht daarbij den invloed van den wind te benutten en de richting daarvan, wanneer hij de vlakken van de zuigkap treft zoo af te leiden, dat er een zuigende werking ontstaat.
Het spreekt wel van zelf, dat deze zuigkracht zeer wisselend in grootte zal zijn, in verband met de windsnelheid en de windrichting, zoodat aan de toch reeds zoo veranderlijke factoren, die bij de ventilatie optreden, nog twee zeer veranderlijke worden toegevoegd. Men moet daarmede wel rekening houden voor de gevallen, waarbij men eventueel gebruik van deze toestellen zou willen

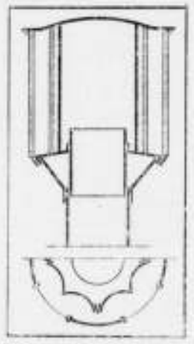


Fig. 4a.

maken, doch overigens kan men ze in ons winderig klimaat wel gebruiken.
Het is echter noodig, dat men goede inlichtingen over de



Fig. 4b.

constructie, de capaciteit bij verschillende windsnelheden en trefrichtingen der wind, over het werend vermogen

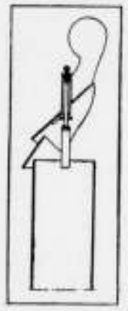


Fig. 5.

van indringende regen enz. inwint, daar de verschillende constructies in dit opzicht zeer uiteenloopen.
In fig. 4 *a* en *b* is een zuigkap zonder beweeglijke deelen afgebeeld in doorsnede en in aanzicht, terwijl fig. 5 een zuigkap voorstelt, die zich van zelf in de windrichting plaatst.

Mechanische beweegkracht. Ventilatoren.

Maakt de aard der ventilatieinrichting het noodzakelijk zich zooveel mogelijk vrij te houden van den invloed van luchttemperaturen en weersgesteldheid, dan moet men gebruik maken van mechanische beweegkracht, van ventilatoren.
Deze komen in allerlei vormen en constructies voor, waarbij echter voor degenen, welke zullen moeten dienen voor ventilatiedoeleinden, twee hoofdtypen moeten worden onderscheiden, n.l. de schroef- en de centrifugaalventilatoren.
De werking van de eerste soort (fig. 6) berust op het voortstuwingsprincipe door middel van een wentelend

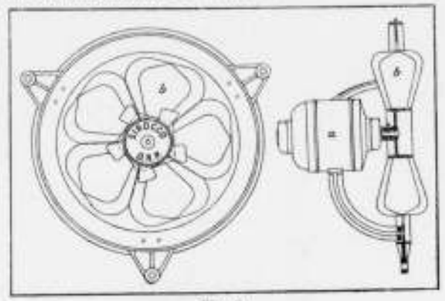


Fig. 6.

schroefvlak. Zij bestaan uit een aantal radiaal op een as geplaatste schroefbladen *b* in den geest van de constructie van een scheepsschroef, terwijl de bewegingsrichting der in- en uittredende lucht evenwijdig aan de as van draaiing is. In den regel worden zij direkt door electromotoren *a* gedreven.
Schroefventilatoren kunnen geen belangrijke luchtweerstanden overwinnen, is dit noodzakelijk dan dient men zijn keuze te laten vallen op een centrifugaalventilator (fig. 7), waarbij de lucht evenwijdig aan de asrichting

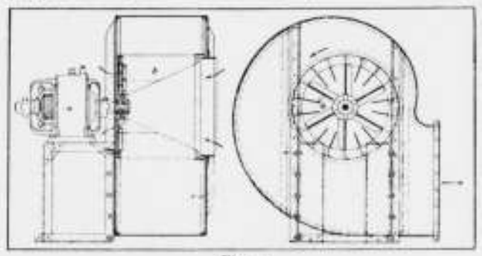


Fig. 7.

aangezogen en radiaal weggeslingerd wordt door de optredende centrifugaalkracht, tengevolge van de voortstuwende werking van de schoepen *b*, draaiende in het z.g.n. slakkenhuis *C*. Intree- en uittreerichting van de lucht staan dus bij dit toestel haaks op elkaar. De werking van een dergelijken ventilator kan worden vergeleken met die van een centrifugaalpomp.
Evenals bij de natuurlijke beweegkracht, wordt ook bij de mechanische een deel der kracht gebruikt om de lucht de noodige snelheid te geven, terwijl overigens kracht beschikbaar moet blijven voor het overwinnen der wrijvingsweerstanden en plaatselijke weerstanden.
Men onderscheidt daarom de door den ventilator (of door natuurlijke kracht) opgewekten druk in zoogenaamden dynamischen (bewegings- of snelheids)druk en statischen (rust- of inwendigen) druk, welke laatste, bij gelijk blijvende luchtsnelheid, beschikbaar is om de wrijvingsweerstanden langs de wanden der kanalen en de plaatselijke weerstanden van bochten, aftakkingen, doorsnedeveranderingen der leidingen, enz., te overwinnen en waarvan de grootte dus vastgesteld moet worden door de berekening van het leidingnet.
Ter verduidelijking zijn hier nog de definities vermeld, welke aan het begrip van dynamischen en statischen druk worden gegeven, welk juist begrip van veel belang is voor het inzicht in de werking van een ventilator en in den toestand, waarin zich de lucht, bewegende door een systeem van kanalen, bevindt.
Dynamische druk is de grootste drukverhooging welke bij een hindernis ontstaat, die zich in een bewegenden luchtstroom bevindt.
Statische druk is de inwendige druk der lucht, wanneer deze zich in rechtlijnige voortbeweging bevindt, dus ook de druk dien een meetwerktuig, dat zich in den luchtstroom met gelijke snelheid als deze voortbeweegt, zou aantoonen. Ook kan men er onder verstaan den druk dien de lucht op den wand van de buisleiding uitoefent, wanneer ze zich evenwijdig aan dien wand voortbeweegt.
Bij de keuze van ventilatoren dient men ten zeerste bedacht te zijn op het vermogen dat deze toestellen zullen moeten ontwikkelen en op het nuttig effect dat zal moeten worden bereikt.
Het nuttig effect is de verhouding tusschen de grootte van het arbeidsvermogen praktisch benoodigd om den ventilator de gewenschte luchthoeveelheid in de te ventileeren vertrekken te doen leveren en die van het arbeidsvermogen theoretisch berekend in verband met de grootte van de wrijvingsweerstanden, te leveren luchthoeveelheden en de luchtsnelheden. Dit nuttig effect is in den regel vrij laag en al naar den aard van het fabrikaat verschillend.
Het is daarom noodig zich bij het aanschaffen van een ventilator ten aanzien van het nuttig effect de noodige betrouwbare gegevens te doen verschaffen en vooral zorg te dragen dat bij de aanvrage de juiste en volledige gegevens worden verstrekt voor het vaststellen van de benoodigde capaciteit.
Alvorens van deze korte mededeeling over ventilatoren af te stappen zij nog de aandacht gevestigd op het feit dat het energieverbruik van een ventilator stijgt met de derde macht van de hoeveelheid lucht die hij levert en dat deze hoeveelheid evenredig met het aantal omwentelingen toeneemt. Alles onder voorbehoud, dat overigens geen veranderde omstandigheden (weerstanden, enz.) optreden.
Levert dus een ventilator bij een zeker aantal omwentelingen een bepaalde hoeveelheid lucht, dan zal dit aantal omwentelingen tot het dubbele moeten worden opgevoerd, om ook de dubbele hoeveelheid lucht te verkrijgen, doch tevens zal de benoodigde energie het achtvoudige gaan bedragen van de oorspronkelijke.
Het is dus wel van belang bij de keuze van een ventilator met deze feiten rekening te houden. (Wordt vervolgd).

SCHOOL VOOR KUNSTNIJVERHEID.

Uit het ons toegezonden verslag van de School voor Kunstnijverheid over 1912 nemen wij het volgende over:

Wegens de voortdurende ontwikkeling, die de School tot nog toe onderging, bleef de aandacht steeds op de organisatie van het onderwijs gevestigd.

De voornaamste factor, welke daarmede in onmiddelijk verband staat en die in ruime mate tot degelijke vorming der leerlingen medewerkt, is de onderlinge harmonische en krachtige samenwerking van het onderwijzend personeel en daar deze niets te wenschen overliet, de H.H. Leeraren de taak, die zij te vervullen hadden, met ernst en nauwgezetheid hebben opgevat en de meeste leerlingen met toewijding werkzaam waren, is de Commissie van oordeel, dat zij over het afgeloopen jaar tevreden kan zijn en de verkregen resultaten aan de verwachtingen hebben voldaan. Toch wil zij er op wijzen, dat steeds naar verbetering moet worden gestreefd, daar stilstand achteruitgang is, terwijl voortdurend een hooger doel in het oog moet worden gehouden.

De uitbreiding en verbetering van het onderwijs werden dan ook dit jaar voortgezet. Nadat de regeling der laagste of voorbereidende klasse geëindigd was, werd die der tweede en derde klasse ter hand genomen, zoodat thans deze drie verschillende afdeelingen goed aaneensluiten. Van de vierde en vijfde klasse, waarin het practische onderwijs het meest op den voorgrond treedt, kon eveneens de rooster der lessen in algemeene trekken worden vastgesteld.

Nog steeds blijft het tot de vrome wenschen behooren, dat de leerlingen, die na afloop der lagere school, de School voor Kunstnijverheid bezoeken, beter worden onderlegd, en dat het onderwijs, hetwelk ze hebben doorloopen, meer in overeenstemming wordt gebracht met den werkkring, dien ze later zullen vervullen. Laat over het algemeen het opmerkingsvermogen dezer leerlingen te wenschen over, eenige vaardigheid in het teekenen en in den handenarbeid behoort tot de uitzonderingen. Bij het vaststellen van het leerplan in zijn geheel, alsook bij het uitwerken der verschillende onderdeelen, werd er zooveel mogelijk naar gestreefd eene eenvoudige, degelijke en gezonde opvatting omtrent kunst en hare toepassing bij de leerlingen te ontwikkelen en de theoretische kundigheden en practische bekwaamheden, welke voor het vak hunner keuze noodzakelijk zijn, bij hen aan te kweeken, zoodat ze, indien ze de school met het einddiploma verlaten, in de praktijk gekomen, tot hunne verdere loopbaan goed zijn voorbereid en nuttige diensten kunnen bewijzen.

Bij het voortgezet lager onderwijs, dat gedurende de twee eerste jaren aan de school gegeven wordt, zijn vele moeilijkheden te overwinnen: allereerst is het geen gemakkelijke taak om de vaak zeer uiteenloopende kennis, die de leerlingen op verschillende scholen hebben verkregen, te nivelleeren en vervolgens om ze voldoende voor te bereiden, teneinde het klassikaal onderwijs der theoretische afdeeling met vrucht te kunnen volgen.

Het ware derhalve zeer gewenscht, dat de leerlingen, die later een kunstambacht willen beoefenen, daartoe op de volksschool beter worden onderlegd dan tot nog toe het geval is en zich over het algemeen de overtuiging vestigt, dat het teekenen moet worden beschouwd als een middel van uitdrukking, dat, gelijk taal en schrift, de gedachten en gevoelens vertolkt en deze vaardigheid een ieder zich in meerdere of mindere mate kan eigen maken.

Hebben de kinderen gedurende de eerste jaren van het onderwijs geest, oog en hand geoefend, dan zullen ze zich door hun denken in aanschouwelijke richting hebben gestuurd en het weergeven der gedachten door middel van het teekenen van lieverlede onderscheiden door een meer juiste waarneming der natuur en der levende en levenlooze voorwerpen, welke ze bevat, en later meer geschikt zijn om het technisch teekenen, dat hun vak vereischt, te begrijpen en de moeilijkheden daarvan te overwinnen.

Voor het oogenblik blijft het te betreuren, dat het lager onderwijs met de opleiding, die de aanstaande ambachtsman en de kunstenaar noodig hebben, geen voldoende rekening kan houden, daar een aanzienlijke verandering in het leerplan zou moeten plaats hebben, terwijl enkele vakken, als het teekenen en den handenarbeid, thans op de meeste scholen niet of onvoldoende of verkeerde wijze worden gegeven, zoodat vele leerlingen, als ze in het vakonderwijs worden opgenomen nogmaals een voorbereiding te doorloopen hebben.

De opvoeding die thans van de volksschool uitgaat, schenkt, wat de practische en aesthetische zijde van het vraagstuk betreft, geen voldoening. De grondslagen, die bevorderlijk voor de bevordering eener eenvoudige, ernstige, doch ideale levensopvatting noodzakelijk zijn, worden veelal gemist, terwijl de ontwikkeling van het gemoedsleven en het schoonheidsgevoel gebrek wordt verwaarloosd. Het is een ernstig vraagstuk, dat vele gemoederen bezig houdt en niet genoeg onder de aandacht der bevoegde autoriteiten kan worden gebracht, daar het in onmiddelijk verband staat met de praktische, intellectueele en aesthetische ontwikkeling van ons volk en derhalve van verstrekkende beteekenis is.

Het is een eigenaardig verschijnsel, dat de meeste leerlingen, die zich de beide laatste jaren voor het volgen der lessen aan de School voor Kunstnijverheid lieten inschrijven, de voorkeur gaven aan het bouwkundig vakteekenen, terwijl vorige jaren voornamelijk de décoratieve vakken op den voorgrond traden.

De Commissie is met groote voldoening aan deze eischen tegemoet gekomen, daar zij van meening is, dat zoodoende het onderwijs op meer ernstige grondslagen kon gevestigd worden; en zoo zal in het vervolg het bouwkundig element de kern vormen, waaromheen de verschillende afdeelingen der toegepaste en décoratieve kunst zich zullen scharen.

Bij het opmaken van den rooster der lessen van 1913 werd met bovenstaande wijziging rekening gehouden.

Bij de indeeling van de leerstof werden de theoretische vakken, welke de leerlingen voor hunne opleiding noodig hebben, opgenomen, evenwel niet met de bedoeling de theorie te hoog op te voeren, daar het technische en het aesthetische gedeelte vooral op den voorgrond moeten blijven.

Het theoretische onderwijs begint al dadelijk bij de voorbereidende klasse en wordt daarbij zooveel mogelijk getracht aan te sluiten bij hetgeen de leerlingen voor hun komst op de school hebben geleerd, terwijl de hoogere klassen van dit onderwijs successievelijk worden ontlast.

Dit jaar werden de noodige toebereidselen getroffen om in 1913 voor de 1e en 2e klasse der bouwkundige afdeeling eene praktische timmerwerkplaats te openen, zoodat de school alsdan in het bezit zal zijn van zes leerwerkplaatsen, waarin de praktijk wordt beoefend; namelijk een voor het timmeren; één voor het meubelmaken; één voor het houtsnijden en het beeldhouwen; één voor het emailleeren en twee voor het bewerken der metalen, drijven en ciseleeren. Hierbij sluiten zich onmiddelijk drie werkplaatsen voor het boetseeren aan, terwijl zich vermoedelijk weldra de behoefte zal doen gevoelen tot het inrichten eener afzonderlijke werkplaats voor decoratie-schilders, welke leerlingen thans hunne studiën in de klasse voor het vakteekenen moeten uitwerken.

* * *

Gedurende den cursus 1912 werden van tijd tot tijd prijsvragen uitgeschreven, waarbij kleine belooningen beschikbaar werden gesteld en die met veel animo door de leerlingen beantwoord werden. Ook met het uitschrijven van prijsvragen door andere liefhebbers werden de leerlingen in kennis gesteld. Door de Jury van het Thieme fonds werd de premie voor het ontwerpen van een gevelsteen onder de Heeren D. A. van Hamburg en J. G. Boernink, beide leerlingen der School voor Kunstnijverheid, verdeeld.

Onder leiding van H.H. leeraren werden door de leerlingen meerdere schetstochten gemaakt, terwijl verder evenals andere jaren bezoeken werden gebracht aan verscheiden Musea, Kerken, Openbare gebouwen, enz. De leerlingen der bouwkundige klasse van het tweede studiejaar maakten onder leiding van hun leeraar, den architect A. P. Vorkink, een tocht per rijwiel naar Maarssen en omstreken om zich op de hoogte te stellen van de wijze waarop de Utrechtsche baksteen wordt vervaardigd.

In tegenstelling met de modern ingerichte Waalsteenfabrieken met hare ringovens, drooginrichtingen en verder geheel machinale productie, wordt de Utrechtsche steen in hoofdzaak nog op de oude wijze vervaardigd. Slechts bij onderdeelen wordt de hulp der machine ingeroepen. De Heer L. H. Westerhout, directeur van de steenfabriek „de Volharding" en de Heer Heijster steenfabrikant te Zuilen waren zoo welwillend hunne geheele fabriek ter bezichtiging te stellen en alles in bijzonderheden mede te deelen en te laten zien.

Ten slotte konden de leerlingen, na het vervaardigen van onzen nationalen steen gezien te hebben, ook de toepassing van dezen baksteen bezichtigen aan het kasteel „de Haar" te Haarzuilens, wat eveneens per rijwiel nog even kon worden bezocht.

De heer Vorkink bracht eveneens met zijn leerlingen een bezoek aan de modelboerderij „Oud-Bussum" en het Muiderslot, terwijl een andermaal de Tentoonstelling van baksteenen te Amsterdam werd bezichtigd.

Ook werden door de Heeren Walenkamp en Vorkink de beide Bavokerken te Haarlem bezocht en werd het verschil van opvatting en stijlrichting den leerlingen duidelijk gemaakt.

De Heer Jessurun de Mesquita bracht met zijn leerlingen een bezoek aan de tentoonstelling van decoratief schilderwerk in de Rijksacademie van beeldende kunsten, alsook het Museum voor Middeleeuwsche kunst van Stolk te Haarlem.

Onder leiding van den Heer Grabijn werd de Vierjaarlijksche Tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam bezocht, terwijl met de H.H. Grabijn, Lebeau en Kerkhoff in de omgeving van Haarlem verschillende schetstochten werden ondernomen.

Een groot aantal oud-leerlingen zijn zoowel in het buitenland als in Nederland geplaatst, en vervullen eervolle betrekkingen. Enkelen staan reeds aan het hoofd van belangrijke werkplaatsen. Op het oogenblik zijn vier décoratieschilders, oud-leerlingen der school, werkzaam aan het vredespaleis, over wier prestatie, zoowel de architect als de chef decorateur hunne volkomen tevredenheid hebben betuigd, terwijl weer andere oud-leerlingen, zoowel bouwkundige als décoratieve krachten, aan de gebouwen der scheepvaart-tentoonstelling werkzaam zijn.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap — Verslag der 1329e Ledenvergadering. — Plaatwerk „De Architect". — De Affiche der Tentoonstelling „Huis en Tuin". — De hulpbrug bij het Binnen-Gasthuis. — Centrale verwarming en luchtverversching van gebouwen (Vervolg). — School voor Kunstnijverheid.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 18. ZATERDAG 3 MEI 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOES, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 1746, AMSTERDAM.

MEDEDEELING DER REDACTIE.

Wegens plaatsgebrek moesten enkele stukken tot het volgende nummer blijven liggen, waaronder een paar artikelen over gehouden tentoonstellingen.

VERSLAG DER BUITENGEWONE LEDENVERGADERING GEHOUDEN OP WOENSDAG 30 APRIL 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN PARKZICHT.

De voorzitter, de Heer H. J. M. Walenkamp, verzoekt, na opening der vergadering, den secretaris de notulen der twee voorgaande vergaderingen te lezen, die daarna onveranderd goedgekeurd worden. Onder ingekomen stukken komt de convocatie voor de vergadering van 3 Mei a.s. van den Bond Heemschut, behelzende o.m. een voorstel tot Statuten-wijziging. De vergadering benoemt tot afgevaardigden van het Genootschap de Heeren Paul de Jong en J. H. de Groot.

Mede is ingekomen een schrijven van de bouwkundige vakgroep van den Bond van Technici, met het verzoek mede te willen werken aan het regelen der opleiding M.T.O. speciaal wat de kunstzijde betreft. In opdracht



Totaal aanzicht van de Boroboedoer-Stoepa.

der vergadering zal het Bestuur zich nader met den Bond in verbinding stellen. Van den Heer A. A. Hes is een schrijven ingekomen berichtende de plannen tot oprichting van een Concertgebouw aan het Keizer Karelplein te Nijmegen. De vergadering keurt het bestuursvoorstel goed om op het uitschrijven eener openbare prijsvraag aan te dringen. Van te voren zal echter worden onderzocht of reeds een opdracht aan een architect is geschied, in welk geval geen adres zal worden verzonden.

Van het gemeentebestuur van Amsterdam is een schrijven ingekomen, mededeelende dat het onderhoud van het Kon. Paleis op den Dam bij het Rijk berust. Dit als antwoord op een door het Bestuur verzonden schrijven inzake de restauratie van het paleis. Gelijkluidende brieven zijn eveneens verzonden aan den minister en de Rijks-Monumenten-Commissie, waarop nog geen antwoord mocht worden ontvangen.

De heer Rutgers deelt hierna mede, dat hij door den secretaris der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst mocht vernemen dat er op het verzoek der bouwkundige vereenigingen aan alle departementshoofden, om voor werken uitgaande van hun departement, aan particuliere architecten opdrachten te geven, bij de Maatschappij (als eerste onderteekenare van het adres) een schrijven was ingekomen van den Minister van Waterstaat, waarin Z.Ex. mededeelde voor het voorstel wel wat te gevoelen en de bouwkundige lichamen dientengevolge uitnoodigt een drietal architecten aan te wijzen waaruit Z.Ex. eventueel een keus zou doen.

Met vroolijkheid wordt deze voorloopige mededeeling ontvangen.

De ballotage van den Heer H. M. Valk wijst uit dat genoemde Heer met algemeene stemmen is aangenomen.

Van de nieuw toegetreden leden wordt de Heer J. W. Stradmeijer, als eenigst aanwezige, met een toepasselijk woord door den voorzitter geïnstalleerd.

Op voorstel van den bibliothecaris wordt besloten het aantal deelnemers aan den leescirkel te splitsen in twee groepen teneinde de tijdschriften wat spoediger te doen circuleeren. Om deze splitsing mooglijk te maken, wordt met het oog op meerdere kosten vastgesteld dat men ƒ 0.50 contributie per jaar betalen zal en ƒ 0.50 waarborg vooruit storten moet, waarvan eventueele boeten of kosten als gevolg van beschadiging der plaatwerken kunnen worden ingehouden.

De heer Hellendoorn wijst er op dat hij als laatste der 75 deelnemers vaak moet constateeren dat de helft der platen verloren gegaan is, wat de heeren v. d. Pek en Ingenohl aanleiding geeft voor te stellen om de platen in de afleveringen vast te plakken en de tijdschriften in de portefeuilles te bevestigen. De heer De Jongh zou gaarne zien, dat beide groepen ook alle weekbladen te lezen krijgen. De bibliothecaris zegt toe alle pogingen te zullen aanwenden om duplicaten der periodieken te verkrijgen, hetzij door ruiling, hetzij door aankoop.

Alsnu komt aan de orde stemming over de inzendingen op de prijsvragen van een omslag voor Statuten en H. Reglement en van een kwitantiediploma. Op voorstel van het Bestuur wordt besloten in elk geval de geldelijke belooningen toe te kennen en daarna dan bij tweede stemming uit te maken of de aangewezen motto's voor uitvoering worden geschikt geoordeeld.

De eerste stemming wijst de motto's: *G*-(omslag) en *E*-(diploma) voor bekroning aan, beiden van den heer F. Hulsbosch, architect te 's-Gravenhage.

De tweede stemming beslist dat géén der inzendingen voor uitvoering in aanmerking komt.

Op voorstel van het Bestuur wordt vervolgens ingesteld eene Commissie, die het Genootschap van advies zal dienen inzake het rapport der z.g. houtcommissie.[1] Tot leden hiervan worden benoemd de Heeren H. G. Jansen, W. N. van Vliet en Adr. Moen.

Inzake deelname aan de besprekingen op 28 Mei a.s. in het gebouw der Maatschappij v. Bouwkunst over schoonheidscommissie en bouwkundig adviesbureau deelde de 1e Secretaris een en ander mede van de vóórvergadering met afgevaardigden van Bouwkunst en Vrienschap, A. et A. en Maatschappij.[2] Hij stelde zich op het standpunt, dat geen besluit te nemen viel, wijl het Genootschap zich omtrent deelname niet heeft uitgesproken. Persoonlijk zou hij bovendien tegen elke bindende conclusie zijn.

De Heer Paul de Jongh vraagt wat het antwoord *a* van B. en W. op het reorganisatie-voorstel der Schoonheids-Commissie geweest is, *b* van de afgevaardigden van het Genootschap op diens schrijven.

De Heer Rutgers zegt dat van B. en W. tot heden géén antwoord ingekomen is en dat het antwoord van den Heer Lippits geheel gelijkluidend was aan dat van den Heer Ouëndag aan de Maatschappij. Van den Heer Berlage is, zelfs op herhaald verzoek, geen antwoord ingekomen. Men meent te weten dat momenteel de voorzitter dier Commissie van den wethouder antwoord wacht op zijn vraag of de Schoonheids-Commissie inzake het gemeentelijk ontwerp: Instructie-Schoonheids-Commissie met de vereenigingen ruggespraak daaromtrent mag houden.

De Heer Ingenohl vindt erg vreemd dat de Schoonheids-Commissie aan den wethouder gaat vragen of zij met de vereenigingen, de lichamen die hare leden benoemden, ruggespraak mag houden. Volgens spr. hebben de leden der Schoonheids-Commissie een zéér vrij mandaat gekregen, wat de *werkwijze in de commissie* betreft. Zij zijn evenwel door de vereenigingen benoemd op de oude, nog bestaande instructie, die dus door de Commissie niet eigendunkelijk kan gewijzigd worden buiten de vereenigingen om.

De Heer van der Pek zegt dat er een principieele fout begaan is, n.l. het wijzigen der instructie; die onnoozele, onbeduidende en onvoldoende instructie die nu evenwel nog van kracht is. De vraag is thans: hoe die fout zoo spoedig mooglijk te herstellen?

De vraag bovendien hoe het Genootschap tegenover de Schoonheids-Commissie en tegenover zijn afgevaardigden staat, bracht als vanzelf het „vertrouwelijk" gedoe dier commissie en het antwoord van hare afgevaardigden ter sprake. Den Heer Berlage nog eens om antwoord te vragen wordt overbodig geacht; wel wordt de wenschelijkheid uitgesproken dat het Genootschap nog tijdig ingrijpen zal. De Heer Ingenohl vindt al tijd genoeg verloren, en zou thans gaarne zien dat het Bestuur van A. et A. zich dadelijk tot den Wethouder wendt met het verzoek om geen nieuwe instructies vast te stellen, voordat de vereenigingen er eerst in gekend zijn.

In aansluiting aan het gereleveerde van den Heer Rutgers stelt de Heer Paul de Jongh voor dat het Genootschap *niet* zal deelnemen aan het Congres van 28 Mei a.s. doch eerst in eigen boezem de zaak grondig zal onderzoeken en bestudeeren.

De Heer Moen, dit voorstel toejuichende, stelt voor dat het Genootschap zich dan vóór 28 Mei a.s. zal uitspreken, wat door den voorzitter bestreden wordt wijl de

[1] Zie „Architectura" No. 16.
[2] De B. N. A. was niet vertegenwoordigd.



Detail gaanderij.



Boroboedoer-Stoepa.

Waterspuwer (Makara-motief).

tijd daarvoor te kort is en in het zomer-reces geen voldoend aantal leden saam te brengen valt. Het voorstel de Jongh wordt hierna met *algemeene* stemmen aangenomen en daarbij besloten alle vereenigingen van A. et A.'s besluit mededeeling te doen. Ook het voorstel Ingenohl wordt met algemeene stemmen aangenomen.

Op voorstel van het Bestuur wordt besloten dat de a.s. lustrumstentoonstelling een jaar zal vervroegd worden — dit met het oog op de groote bouwkunsttentoonstelling 1914 — en een bedrag van duizend gulden zal worden toegezegd voor het eventueel te stichten waarborgfonds dier Int. Expositie.

Over de wenschelijkheid en mooglijkheid van het al of niet mededoen der kunstnijverheid wordt eerst nog breedvoerig gediscusieerd. De Heer Hack verdedigt met warmte de belangen der kunstnijveren; de Heer Ingenohl ziet in het waarborgfonds niets anders dan het betalen van de onkosten eener kunstnijverheids-expositie, onkosten die wij bij een speciale bouwkunsttentoonstelling niet hebben, wijl dit eene Stedelijke Int. Tentoonstelling wordt, waarvoor de Gemeente alle kosten voor hare rekening neemt.

Inzake het voorstel der P. P. C., n.l. het aanwijzen van een correspondeerend lichaam, wordt overeenkomstig het prae-advies van het Gen.-Bestuur daartoe besloten.

Omtrent de keuze van onderwerpen voor de Genootschapsprijsvragen 1913 wordt beslist dat dit keer zal worden gevraagd:

Ontwerp van een waterkantoor met kaden, steigers enz.
Ontwerp van een Genootschaps-diploma.
Ontwerp van een brievenbus.
Ontwerp van een openbare telefooncel.

Op voorstel van den Heer Paul de Jongh wordt besloten in 1914 ook de eereprijsvraag te houden waarvoor als onderwerp wordt aangewezen een *Museum voor Indische Kunsten*. De Heeren v. Laren, Hack, Stradmeijer, Hellendoorn, Sunier en Jos. de Jonge worden aangewezen met het Bestuur de juryleden voor de Gen. prijsvragen te kiezen.

De jaarlijksche excursie zal dit jaar gehouden worden naar de Groote Koopmansbeurs, en zulks onder persoonlijke leiding van den bouwmeester H.P. Berlage Nzn. Ook zal er eene excursie gehouden worden naar de expositie van Gent, waartoe eene Commissie van voorbereiding wordt benoemd, bestaande uit de Heeren Rutgers, v. d. Pluijm en Hack.

De uitslag van de onmiddellijk hierna gehouden verkiezing is dat tot juryleden benoemd zijn de Heeren: Berlage, Hack, Kromhout, v. d. Pluijm en v. d. Pek.

Na rondvraag volgt sluiting.

ADR. M.

DE BOROBOEDOER-STOEPA *)

Het was in den tijd dat het noordelijk Boeddhisme het z.g. Mahajana, zijn grootsten triumf over Java voerde, en zijn machtige geest zich kristalliseerde in den monumentalen bouw van de Boroboedoer-stoepa en tal van kleinere scheppingen, wier overblijfselen nog voortleven als stille getuigen eener beschavings-periode van een

*) Enkele aanteekeningen gemaakt naar aanleiding van de voordracht gehouden door majoor T. van Erp in de 1329e vergadering van A. et A.



Monumentale trap van de Boroboedoer-Stoepa.

zegevierenden godsdienst, het volk meevoerend in een kunst-ideaal, dat slechts hier in Java enkele eeuwen zijn glanspunt zou mogen hebben om daarna te vervallen, zijn zwakke sporen nog nalatend in enkele nijverheidskunsten. Hoewel nog niet geheel wetenschappelijk uitgemaakt, kan men in groote trekken vaststellen, dat dit Boeddhisme (het noordelijke) omstreeks de 7e eeuw na Chr. zijn blijde inkomst doet op Java en een begintijdperk opent, dat dan in de 8e eeuw gerijpt is om den bloeitijd te doen aanvangen ook in zijn kunstuitingen en gestaag voortgaande in betrekkelijk korten tijd zijn zenith bereikt, om daarna in het midden der 10e eeuw reeds op te houden en te vervallen. Althans kort na 930 veronderstelt men een algemeenen ondergang van het groote Hindoe-leven, misschien veroorzaakt door een groote geologische omwenteling als vulkanische uitbarsting o. a. s.

Uit dit bloeitijdperk nu moet deze bouw van de Boroboedoer-stoepa dateeren. In 't algemeen is een „Stoepa" het gewijde boeddhistische monument bij uitnemendheid. Ze dient nu eens voor reliek-houder, hetzij voor overblijfselen van Boeddha zelve, (getuige de legende van koning Açoka, die levende in de derde eeuw v. Chr. de asch van Boeddha zou verdeeld hebben in 84000 deelen om deze door het gansche boeddhistische rijk te verdeelen) of van een andere verdienstelijke persoonlijkheid uit de Boeddha-leer.

De reliek was in zoo'n stoepa zorgvuldig geborgen,

wat men nog kan nagaan aan enkele vondsten. Zoo werd voor ongeveer 4 jaar geleden in Peshawer (N.W.-Vóór Indië) een onaangeroerde authentieke reliek aangetroffen. De heilige overblijfselen waren in een kristallen doosje geborgen, dat bewaard werd in een gouden urn; deze lag in een bronzen doos, welk laatste in een steenen kist verborgen was.

Dan weer is de stoepa een herinnerings-monument ter verzinnelijking van de een of andere groote gebeurtenis, welke in het Boeddhisme heeft plaats gehad. Zoo heeft men o.a. stoepa's opgericht op de plaatsen waar Boeddha geleefd en gepredikt heeft (bij Benares enz.) Waaraan nu deze Boroboedoer-stoepa haar ontstaan te danken heeft is tot heden toe onbekend, òf zij dus een zuivere reliekhouder dan wel een herinneringsmonument was, kan men niet nagaan daar reeds vroegtijdig de bouw doorwoeld werd. In ieder geval heeft ze den algemeenen vorm van de stoepa, waarvan men reeds de proto-typen in de 3e of 2e eeuw v. Chr. in Noord Vóór-Indië vindt. (Sanchi e.a.).

De oervorm is hier de halve bol of het bolsegment, welke bekroond werd door een omgekeerden piramidalen vorm. Volgens Dr. Dahlke? een bekend boeddhistisch geleerde, welken Majoor van Erp op de Boroboedoer ontmoetende zijn meening vroeg over de symbolische beteekenis van de stoepa, zou de halve bol zijn de voorstelling van absolute concentratie der aandacht, gelegen in het mattematische feit van het centrale punt, waarnaar alle normalen loopen, terwijl dan de bekroning zou zijn het licht van den geest, die uit deze absolute concentratie opstijgt.

Bij de vroege bouwwerken was het bolsegment veelal uit baksteen opgetrokken terwijl later natuursteen meer voorkomt.

Dit bolsegment rust op een soubassement dat breeder is aangelegd dan den bovenbouw en hierdoor dus vormt een terras of omloop welke diende voor het houden van processies. Nu eens rond dan weer vierkant in plan, is dit soubassement langzamerhand door de tijden heen, het meest integreerend bouwkunstig element geworden, dat meer en meer op den voorgrond zou treden. Zoo werden deze terrassen meermalen boven elkaar herhaald en heeft men voorbeelden van 11 omgangen, welke dus door de trapsgewijze terugsprongen werden verkregen, en aan het geheel den vorm gaven van een groote terraspiramide, die op haar beurt bekroond was door het eenvoudig bolsegment met zijn beëindigingsvorm op de kruin.

Ook in deze Boroboedoer-stoepa ziet men dit beginsel gehuldigd, ook zij verrijst als een grooten terras-bouw, gelijk eens de oude Chaldeeuwsche monumenten in het Mesopotamië waarvan de legende zelfs één zoo hoog opvoert dat zij Jehova's toorn doet verwekken.

Gelegen in de schitterende omgeving van centraal-Java's natuur, te midden van de vruchtbare Kedoe-vlakte, en gebouwd als bekroning van een kleinen heuvel, domineerend in deze vallei, waar omheen zich slingert als een machtige gordel van eeuwige kracht het diepgekloofde Menóreh-gebergte, wiens kammen zich nu en dan samenpunten tot geweldige kratertoppen van vulkanen, die onheilspellend staren op al wat door menschenhanden gewrocht werd, zoo is deze stoepa het tot steen geworden heldengedicht van den Boeddhist uit de negende eeuw.

Het massief van dezen heuvel, die als een grooten tumulus door de natuur daar gewrocht werd, vormt de kern, waar omheen de gaanderijen telkens met haar trapsgewijze terug sprongen, als snoeren van bouwbeeldhouwkunst zich omklemmen, die dan tenslotte op het hoogste plan een plateau vormen waarop het heilige der heilige, de groote dagob als bekroning van het centrale punt, de concentratie van het alles geeft.

In plan is deze stoepa omsloten door een vierkant waarvan de zijden ongeveer 153 M. lang, zijn gericht naar de vier hoofdwindstreken. Iedere zijde bestaat uit 2 × 2 terug springen en heeft een directe lengte van 123 M. Zoo zijn in plan de 6 eerste terrassen begrensd door 6 aequidistanten met de buitenste begrenzing, echter zoo dat de zevende lijn niet meer in de lengte uit 5 deelen doch uit 3 bestaat daar op deze hoogte in plan 2 × 1 terugsprong samenviel met de volgenden zoodat deze omloop dus aan iederen kant daar drie terugsprongen heeft. Nu volgen de drie bovenste terrassen welke in grond plan cirkelvormig zijn en drie concentrische ringen geven. Op de hoeken van het zesde terras zullen dus vier zwikvormige ruimten ontstaan. Deze drie terrassen, zijn de soukassementen voor de 32 + 24 + 16 opzichzelf staande kleine dagob's welke regelmatig gegroepeerd zijn om den groote midden dagob. In opstand zien we dus de zes eerste terrassen elk met hun ± 2 M breede gaanderij. Het onderste terras bleek na de ontdekking door den ingenieur IJzerman in 1886, beschouwd te moeten worden als een latere ophooging en versterking, die men in verband met het gevaar voor verzakking en afschuiving reeds vroegtijdig had aangebracht als een zware wal welke ± 5500 M² steen geëischt had.

Deze oorspronkelijke voet bleek bij het ingestelde onderzoek versierd te zijn met een 160-tal gebeeldhouwde tafereelen, die in en na 1890 successievelijk partieel ontbloot zijn en gefotografeerd op regeeringskosten. Later waren het voornaamlijk Prof. Kern en Dr. Brandes, die na ontcijfering der inscripties (in oud-Javaansche karakters) concludeerden dat dit werk uit de 9e eeuw moest zijn.

Hoewel men kan veronderstellen dat de toenmalige bouwmeesters intuitief gevoeld hebben, dat het zwakke punt van het bouwwerk lag in den ondersten terras-bouw of steunmuur en zij daardoor kwamen tot de verzwaring van den voet, was het niet onbelangrijk exact te weten in hoeverre zij gelijk hadden. Door nauwkeurige berekeningen van Majoor van Erp is dan ook gebleken dat de weerstand zoo weinig surplus had, dat gevaar voor verzakking zeer groot was.

De onderbouw nu vormt als 't ware één grooten sokkel, die op klassieke wijze alles omsnoert. Hij bestaat ook hier uit een plint, een middengedeelte en een bekroning door lijstwerken (tandlijst, diamantkoppen, enz.). Het geheel loopt om den tempel, slechts onderbroken door de trappen in de midden der vier zijden.

Deze trappen vervolgen telkens van terras tot terras met ± 10 à 12 treden. Plaatselijk zijn deze trappen overhuifd bij wijze van poortingang, door ornamentale versieringen, welke evenals de leuningen getuigen van de weelderige fantasie van den Hindoe-kunstenaar. De baldakijn-achtige bekroning, opgebouwd door telkens overkragende steenen, die te samen de afsluiting vormen en in hun statische functie geen zijdelingschen druk veroorzaken (zoo zegt een Hindoe-spreekwoord: „gewelven slapen nooit"), zijn gewoonlijk versierd met het sterk gestyleerde: kalamotief (leeuwenkop met uitpailende oogen, terwijl uit den muil lotosbloemen neerhangen). De posten dezer poortopeningen zijn bedekt met ornamentale plantvormen, om aan den voet te eindigen, evenals bij trapleuningen, in het makâra-motief. (Olifantskop met naar boven gekromde sterk gestyleerde slurf, welke dan decoratief behandeld is te midden van zeer realistisch doende huidplooien, oogen, enz. Strikt genomen is de

makâra de fantastische combinatie van olifantskop met visschenlichaam). Deze trappen passeeren dus telkens de terrassen, waardoor een gedeelte vloer van den omgang niet regelmatig doorloopt, doch onderbroken is, hetgeen architectonisch minder te verdedigen is. Deze omgangen vormen de rijkst versierde gedeelten vooral in hun borstweringen van ± 1.50 M. hooge muren, waarop geplaatst is het zich telkens herhalend motief van een beeld-nis, die bekroond wordt door een kala-kop. En hoewel deze 432-malige herhaling op de 5 terrassen (4 × 26 + 4 × 26 + 4 × 22 + 4 × 18 + 4 × 16) een zelfde stereotiep geeft, is toch nergens van een dor schlabonenwerk sprake.

De binnenzijden der muren, welke de gaanderijen omzoomen, zijn versierd met rijk gebeeldhouwde paneelen die bekroond zijn door architectonische lijsten, nog verlevendigd door groote spuwers in den vorm van machtige kala-koppen, op dezelfde wijze als eens de Grieken door leeuwenmaskers of de middeleeuwers door duivelfiguren het water deden afvoeren van hun bouwwerken. Zoo volgt terras op terras, telkens getuigenis afleggende van den nooit vermoeiden ijver om in het strenge rythme der architectonische gedachte, speelsche afwisseling te brengen door den fantastischen geest van den beeldhouwer. Is men ten slotte op het zesde plateau (oorspronkelijk het vijfde) aangeland, dan heeft de buitenzijde nog een 20hoekige begrenzing in haar borstwering doch aan de binnenzijde volgt het zevende terras met zijn eenvoudigen vlakken muur, welke als een groote ring 't nieuwe plateau steunt. Zoo volgen nog twee terrassen en heeft men te samen dus drie cirkelvormige omloopen, ieder ongeveer ± 1,50 M. hoog en ± 3,00 M. breed. Ze dienen tot sokkel voor de 72 dagob's (32 + 24 + 16), welke als groote klokvormige stolpen het geheel versieren. Deze dagobs rustende op een rond kussen van lotus bladen, zijn van ruitvormige openingen voorzien, waardoor men de inzittende gebeeldhouwde figuur kan zien doorschemeren. Ze zijn bekroond door een plat trapeziumvormig blok, dat op zijn beurt weer de basis is voor de achthoekig afgeknotte piramide. Op het bovenste terras zijn de 16 dagobs gegroepeerd om de groote middendagob, welke geheel gesloten is en een centraal punt vormt dat den gansehen bouw bekroont. Ook deze was eertijds gekroond door een groote achtvlakkige piramide met beëindigingsvorm.

Zoo lag het monument voor den Boeddhistischen Hindoe als een machtige schepping, wier silhouet zich reeds van ver uit de vlakte aan het oog vertoonde als een Indischen Olympos waarheen hij zijn bedevaart deed. Opgaande bij den oostelijken ingang, loopende in ritueele houding, landde hij aan op de eerste gaanderij, waar zijn ommegang begon, dien hij dan in de richting van het zuiden over het westen en langs het noorden gaande, te vervolgen had, om tot het eindpunt in het oosten te geraken, dat tevens weer het beginpunt was van de nieuwe trap naar het volgende terras en den volgenden ommegang.

Ook zijn loop volgde dus de baan van den Al-verlichter, zooals die zich afteekent op 't noordelijk halfrond, uit welk deel boven den aequator, hij toch zijn leer gekregen had. Hij passeerde bij dien tocht de in steen vertelde gebeurtenissen van zijn grooten meester, en in lange rijen van fantastische verbeeldingskracht welke zijn brein doorploegden. Zoo waren het eerst de gebeurtenissen, die aan de geboorte van den Boeddha voorafgingen en zijn vorige incarnaties weergaven uit zijn Bodhisatwa-tijd waarbij de Dhjâni-Boeddha's der vroegere werelden, zooals het noordelijk Boeddhisme deze slechts kent, een rol spelen, telkens door gestyleerde landschappen, gebouwen of personen e.a. omgeven. Dan volgen zijn ouders en zijn geboorte, zijn begintijd als Siddhartha, en episodes van den jongen koningszoon en lange reeksen van verhalen volgen elkaar onvermoeid op. Zijn bruidswedstrijd, zijn vier ontmoetingen, waarin zich de ellende van het al-menschelijke openbaarde; dan zijn leven als kluizenaar en zijn overpeinzingen, zijn boetedoeningen, zijn physieke uitputting e. a. Zoo volgt de nieuwe phase als prediker, wanneer hij in de wereld weer is teruggekeerd om het menschdom te verlossen en te Benares komt, waar hij zijn eerste apostelen krijgt. We zien hem door het leven gaan en ouder worden om eindelijk te sterven en op te lossen in het eeuwige niets, in het nirwana. En tegelijkertijd dat die pelgrim al deze tafereelen passeert en de gansche Boeddha-cyclus plastisch als relief voor de oogen heeft, zoo is het de vrije sculptuur, die hem telkens en telkens herinnert aan het Boeddha-zijn zelve. De vijf groote omgangen toch hebben reeksen van Boeddha's, waarvan slechts de kleine afwijkingen in hand- en armbewegingen, hem verhalen het wijsgeerig-zijn van den Verlosser.

Deze Boeddha's zitten in de bekende houding met de gekruiste beenen. Ze hebben den karakteristieken kop met de kleine krulletjes, de oogen neergeslagen, de lange ooren (als algemeene schoonheidsbeginsel wellicht verkregen door zware oorrijzers,) terwijl het lichaam gedeeltelijk naakt, gedeeltelijk bedekt is door het dunne priesterkleed, en nauwelijks, slechts door plooien even te onderscheiden is van het naakt, dat geen verzinnelijking van realiteit geeft, doch slechts in stoffelijke vormen het boven-menschelijke tracht te symboliseeren. De Boeddha's van de vier benedenmuren hebben allen de linkerhand op den schoot terwijl die aan de Oostzijde de rechterhand op de rechterdij houden, zoodat de rug naar boven is gekeerd; aan de Zuidzijde hebben zij deze hand met den palm naar boven, aan de Westzijde, daar waar de zon dus onderging, de rechterhand naast de linker in den schoot, als teeken van meditatie, aan de Noordzijde de rechterhand een weinig naar boven opgericht met den palm naar voren en de vijf vingers aaneengesloten waarbij de gedachte: „vreest niet", wellicht is bedoeld. Zoo zijn in deze onderste rijen de vier windstreken gesymboliseerd, terwijl het vijfde terras de voorstelling geeft van het zenith. De Boeddha's hier hebben de rechterhand opgeheven evenals die aan Noordzijde der onderste rijen, doch niet met de vingers aaneengesloten maar de wijsvinger gebogen welke dan met den duim een gesloten kring vormt. Dit is de predikende houding, die der argumentatie dus.

De beelden der volgende terrassen zijn verscholen in den dagob-vorm, ze hebben de beide handen voor de maagstreek. Merkwaardig is de figuur in de gesloten midden-dagob. Deze is blijkbaar niet voltooid doch wel in zijn groote vormen aangegeven. Hierin heeft men dan wellicht het hoogste van de Boeddha-afbeelding te zien; het werk dus dat door geen menschenhand kan voltooid worden. Moeilijk valt toch aan te nemen de vrij nuchtere opmerking, welke Dr. Groneman deed als hij de niet voltooïing wil verklaren uit het feit dat deze Boeddha nooit te zien kwam. Majoor van Erp merkte terecht op: „Waar een volk in zijn gewijde kunst aan een monument „een reeks van 504 zeer conscientieus uitgevoerde „beelden maakt, kan men moeilijk aannemen dat zij „dezen 505e Boeddha, als hoogste bekroning, niet zou„den achteveren uit een oogpunt van minder werk te hebben". Evenmin blijkt ook dat geen storing der werkzaamheden kan plaats gehad hebben, daar de middendagob welke het beeld omsloot, geheel voltooid werd.

Wat in 't algemeen het materiaal betreft is het bouwwerk uitgevoerd in een trachietgesteente, dat op 8 à 10 K.M. afstands gevonden wordt in den vorm van keien of blokken welks dan ook aan een eruptie hun ontstaan te danken hebben.

Deze blokken zijn grootendeels los op elkaar gestapeld, hoewel dikwijls onderling verbonden door dubbel-zwaluwstaartvormige steenen doken, waarin men voorzeker nog de oude houtconstructie ziet voortleven.

De buitenkanten der muren waren ter diepte van ± 0.75 M. met mortel verbonden, welke echter veel geleden heeft in den loop der tijden.

Volgens Majoor van Erp nu, werd door den bouwmeester het gansche werk eerst gebouwd in zijn direct architectonische vormen, waarna dan de beeldhouwer kwam om het bouwbeeldhouwwerk aan te brengen. Dit was gedeeltelijk hoog-relief, voor zoover het betrof de meer figurale vertellingen, terwijl dan de ornamentale versieringen veelal als bas-relief werden uitgevoerd.

Was dit gereed, dan werd dit beeldhouwwerk met een 3 à 5 m.M. dunne stucco-laag, over het eenigszins poreuze trachiet-gesteente bedekt, welke laag zeer conscientieus aangebracht werd, (deze is dan ook gevonden op verscheidene plaatsen) en hierover kwam dan wellicht een geelwitte kleurstof, zoodat het geheel eigenlijk een fijne patina kreeg, en het werk dus eerst voltooid was wanneer de derde kunstenaarsgroep hun arbeid gegeven hadden.

Zoo ligt op den top van den heuvel dit monument van lang vervlogen groote Hindoe-kunst, over wiens kruin meer dan elf lange eeuwen heen sidderden, oud en vergeten tot in het begin der 19e eeuw. Wel heeft men een enkele aanduiding in Javaansche kronieken der 18e eeuw n.l. van 1710 en 1740, waarin gesproken wordt van „Baradoer, doch het was eerst de Engelschman Raffles[2]) toenmalig gouverneur van Java tijdens het Engelsch bestuur der Nederlandsche kolonien tot 1816; die als geleerde belang stelde in Java en de Borobodoer als 't ware opnieuw ontdekte in 1814. De gansche heuvel was bedekt met grond en puin, waarover de weelderig tropische plantengroei zijn grijparmen had uitgestrekt, terwijl een klapperbosch de plaats aanduidde waar eens de groote processies haar ommegangen deden.

Raffles droeg den luitenant-ingenieur Cornelis op een begin te maken met de ontblooting en ontgraving der gangen, waardoor helaas vele, slechts omgevallen stukken, nu van hun plaats verwijderd werden en op groote hoopen buiten de vier toegangstrappen geworpen werden.

Neemt men in aanmerking de weinige school die men nog doorloopen had van de kennis der ontgraving en blootlegging van bouwwerken, zoo is misschien hierin een verzachtende omstandigheid te zoeken.

Dan volgt van 1851—1854 het maken eener serie teekeningen die hoewel niet altijd juist, toch een verdienste hebben. Ze zijn van den Oostenrijker in Nederlandsch-Indischen dienst, Wilsen.

In 1873 worden voor rekening van het gouvernement een serie foto's door van Kinsbergen gemaakt, terwijl in hetzelfde jaar verschijnt het werk, op last der regeering uitgegeven, door Dr. C. Leemans getiteld: „De Borobodoer op het eiland Java."

Dan volgt in 1885 de gewichtige weder-ontdekking van den onderbouw door den ingenieur IJzerman; waarna in 1890 den bij gedeelten bloot gelegde voet, waaraan 160 gebeeldhouwde tafereelen voorkwamen, gefotografeerd werd op kosten der regeering.

Langzamerhand verschijnen verschillende bijdragen van het Kon. Inst. voor de Taal-, Land-en Volkenkunde van Ned.-Indië en meer en meer neemt de belangstelling toe.

In 1900 bezocht de gouverneur-generaal Rooseboom, de stoepa en kort daarna in 1901, zien we een commissie benoemd, waaraan de naam van Dr. Brandes zeer nauw verbonden is.

Eindelijk dan is er geld bijeen en in Augustus 1907 begint de herstelling van het grootste Hindoe-monument op Java, onder leiding van den genie-ingenieur van Erp. Moeilijk zou de taak zijn van hem die thans voor het eerst wetenschappelijk zou beginnen met de herstelling van het monument, maar men mag er de regeering voor dankbaar zijn dat zij slechts een krediet opende zonder verdere instructie's voor deze herstelling te geven en wanneer Majoor van Erp in zijn voordracht voor A. et A. zeide, dat hij zonder eenige verdere aanwijzing gezonden werd naar de Borobodoer, slechts met zich mee voerend het gouvernementsbesluit, waarbij hem de leiding der werkzaamheden werd opgedragen, dan is juist in dit feit, het groote geluk gelegen dat men het monument frisch en eerlijk behouden heeft, zonder dat alle mogelijke groote en kleine geesten adviezen hebben kunnen uitbrengen. Wanneer men bedenkt dat Majoor van Erp zich op het standpunt plaatste, dat slechts het behoud van het monument tegen verder verval op den voorgrond stond, en dat men niets zou trachten bij te maken wat niet aanwezig was, voor zoover de instandhouding dit niet anders gebood, terwijl in dit laatste geval het beeldhouwwerk niet zou bijgemaakt worden; ziedaar dan kan vertrouwd worden dat men een restaurator met gezonde frissche en nieuwe denkbeelden heeft, zooals men van een 20e eeuwer mag verwachten. Wanneer we toch eens zien hoe landen in de 19e eeuw letterlijk overstroomd zijn door een restauratiewoede van de meest ergerlijke vervalschingen, waar surogaten van vorige beschavings perioden welig groeiden als paddestoelen op vochtige plaatsen, dan kan men zich voorstellen welk een genot het moet zijn langzamerhand hiervan verlost te worden.

Op de directe levensmiddelen vervalsching is reeds in de meeste strafwetboeken der beschaafde landen paal en perk gesteld; wanneer zullen we dit krijgen op de indirecte, meer geestelijke levensvoorwaarden, zooals de kunstscheppingen van het heden en het vroegere?

Toen nu Majoor van Erp begon, was zijn eerste werk het sorteeren en schoonmaken van de opeengehoopte massa steenen, welke buiten de vier toegangspoorten bijna 100 jaar lang gelegen hadden. Daarna begon het zorgvuldig doorzoeken van de stoepa zelve. Dan werd een begin gemaakt met de verzorging van de waterafvoeren, welke veel geleden hadden en bijna nergens behoorlijk meer loosden, doch constant het bouwwerk indrongen. Uit foto's kan men thans zien hoe door verzakkingen de vloeren der gaanderijen naar den binnenkant dikwijls afhelden en hoe men dezen behoorlijk weer moest herstellen en tevens dichten.

Vele leemten konden aangevuld worden met nog gevonden stukken, terwijl andere gedeelten weer zuiver op hun plaats gesteld werden. Het gebeurde enkele malen ook, dat men uit den omtrek nog fragmenten van beeldhouwwerk kreeg. Zoo had de regent van Magalan een prachtig stuk beeldhouwwerk in bezit, dat eens als spuwer fungeerde aan de stoepa en dat thans als uitmonding van wateraanvoer voor zijn bad gebruikt was. Men kan

[2]) Raffles (sir Thomas Stamford) schreef o.m.: History of Java.

zich voorstellen welk een moeite het dikwijls kostte de noodige teer- en witlagen te verwijderen, die blijkbaar op zeer kwistige manier deze kunstwerken hadden gepatineerd.
Zoo werd het gansche werk hersteld, voor zoover het materiaal nog aanwezig was en alles verzorgd om tegen verder verval gewaarborgd te zijn.
Tijdens deze werkzaamheden werden een 2000 tal groote foto's genomen en zal het dus mogelijk zijn dat ook zij, die niet in staat zijn dit schitterend bouwwerk in natura onder de oogen te krijgen, zij het dan ook in bescheiden vorm, zich hiervan een denkbeeld kunnen maken.
Zoo staat de Boroboedoer-stoepa weer daar, als heerlijke schepping van den Hindoe-kunstenaar, die doordrongen en voortgestuwd door den machtigen geest van de Boeddha-leer, in de bekentenis van dat dharma, zijn geniale vlucht nam; als een meer dan duizend jaar ouden zang van een volk dat onder den strijd der eeuwen ten onder ging in zijn monumentale kunst.
Moge het Majoor van Erp gegeven zijn dat geadopteerd geesteskind geheel aan de vergetelheid te ontrukken, ook voor hen, die het niet direct kunnen aanschouwen, door de groote uitgave van zijn grondig studie-materiaal; dan zal ook hierdoor de tiara op zijn nu reeds zoo vruchtbaar werk gezet zijn.

WILLEM VAN DER PLUIJM.

Amsterdam, einde April 1913.

CENTRALE VERWARMING EN LUCHT-VERVERSCHING VAN GEBOUWEN.

door F. G. UNGER, W. I. (Vervolg van pag. 127).

Verwarming der lucht.

Zooals in den aanvang is gezegd, dient er zorg voor te worden gedragen dat de versche lucht op zoodanige temperatuur en op zulk een wijze wordt binnengevoerd, dat de in het vertrek aanwezige personen geen hinder van de luchtstroomingen ondervinden.
Eensdeels mag de lucht dus niet te koud, anderdeels niet te warm zijn en zal men daarom vooral in het koudere jaargetijde voor verwarming van de lucht moeten zorg dragen, alvorens zij de vertrekken binnenkomt.
Voor deze verwarming kan men natuurlijk alle methoden en systemen gebruiken welke in het 2e deel zijn genoemd en beschreven, doch komen hiervoor hoofdzakelijk in aanmerking de calorifère-, stoom- en waterverwarming. Daarbij dient men dan in aanmerking te nemen dat men om economische en praktische redenen streeft naar een eenvoudige en gedrongen vorm dezer verwarmingstoestellen en dat voorts de warmteafgifte per M² verwarmend oppervlak aanzienlijk toeneemt met de snelheid waarmede de lucht langs de verwarmende oppervlakken stijgt. Hierover is reeds het een en ander in in het 2e deel gezegd. Van de verwarmingstoestellen zullen hier thans enkele worden beschreven.

Calorifère.

In fig. 8 is een toestel afgebeeld, dat direct door vuur wordt verwarmd. De brandstof wordt door den vultrechter en over het schuine rooster toegevoerd, de verbrandingsgassen trekken door de openingen in het bovengedeelte en door de daarop aangesloten platte doosvormige kanalen omlaag naar de verzamel kamer onder de aschruimte en zoo naar den schoorsteen. Op deze wijze heeft men in een klein bestek een groot verwarmend oppervlak onder gebracht. Om het geheel is een luchtkamer van metselwerk opgetrokken en de lucht omspoelt de verschillende platte kanalen aan de buitenzijde.
De verschillende deelen van het verwarmend oppervlak

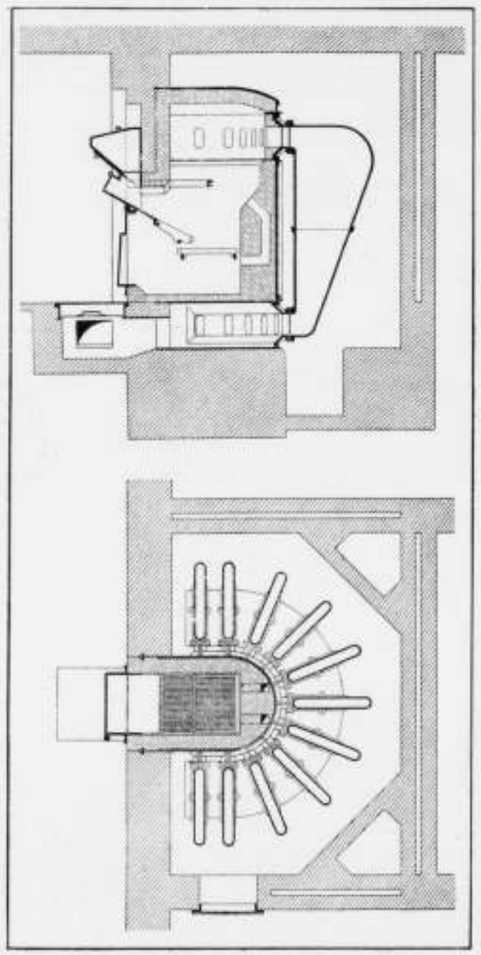


Fig. 8.

zijn uitwisselbaar en kunnen indien noodig vernieuwd worden, zoodat dus zorg gedragen kan worden dat het toestel altijd in goeden toestand verkeert. Echter is de vrees niet geheel ongewettigd, dat door onachtzaam- of ontijdige slijtage ondichtheden in de wanden der rookkanalen of in de verbindingen optreden, zoodat verbrandingsproducten zich met de ventilatielucht kunnen vermengen. Meent men deze mogelijkheid voor alles te moeten ontgaan, dan dient luchtverwarming door stoom of water te worden toegepast.

Stoom- of Waterverwarmers.

Deze toestellen komen, evenals de calorifères, in allerlei constructies voor. Eenige der voornaamste typen zullen hier worden aangehaald.

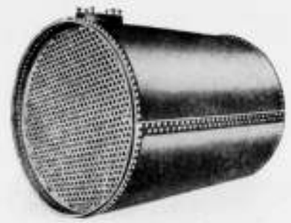


Fig. 9.

In fig. 9 is een cylindervormige luchtverwarmer voorgesteld, waarbij de lucht door de pijpen wordt gevoerd, terwijl het warme water of de stoom de cylindervormige ruimte in den mantel om de pijpen vult. Deze toestellen hebben een groot verwarmend oppervlak in een klein bestek, echter bieden zij de lucht tamelijk veel

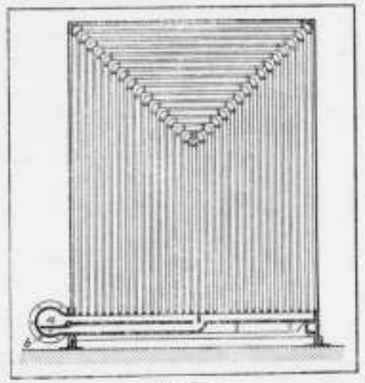


Fig. 10.

weerstand, meer dan het toestel dat in fig. 10 is afgebeeld, en dat bestaat uit een aantal rijen pijpen op een gietijzeren kast geplaatst. Deze toestellen kunnen alleen met stoom werken, welke aan de voorzijde wordt toegelaten en dan door de voorste helft der pijpen omhoog gaat om aan de achterzijde te daden en als condenswater in het

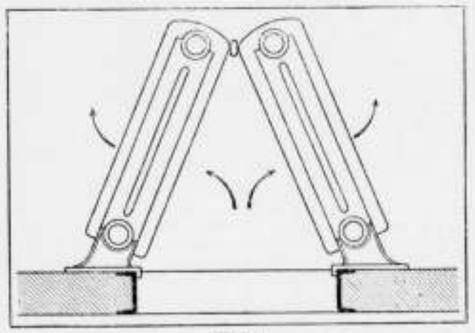


Fig. 11.

gietijzeren onderstuk af te vloeien. Dergelijke toestellen nemen meer plaatsruimte in beslag dan die in fig. 9 zijn afgebeeld, doch geven, zooals gezegd, minder weerstand. Ook moeten zij geheel omkast of ingebouwd worden.
Den minsten weerstand voor de luchtbeweging bieden schuin tegen elkaar gestelde radiatoren, zooals afgebeeld in fig. 11. Echter heeft men hiervoor de meeste plaatsruimte noodig en dient het geheel in een kast of kamer te worden opgebouwd, zoodat dergelijke verwarmers tamelijk kostbaar worden.

GELEIDING DER LUCHT.

Buizen en kanalen.

Vanaf de plaats waar de versche lucht van buiten af wordt binnengevoerd tot daar waar zij verontreinigd het gebouw weer verlaat, moet de lucht in den regel een complex van kanalen en buizen doorstroomen, dat al naar den aard en de grootte van het gebouw van min of meer samengestelden aard kan wezen.
Aan het bepalen der afmetingen van deze kanalen moet een zoo zorgvuldig mogelijke berekening ten grondslag worden gelegd om de gewenschte verdeeling van de luchthoeveelheden gepaard aan een zoo gering mogelijk energieverbruk voor de voortbeweging te verkrijgen.

Weerstanden.

De snelheid, welke de natuurlijke of mechanische drijfkracht aan de lucht wil mededeelen, wordt beperkt door de weerstanden, die de kanalen, tengevolge van de wrijving langs de wanden en van richtingsveranderingen door bochten enz. bieden en die verwarmingstoestellen, roosters op de uitmondingen der kanalen enz. veroorzaken.
Door de resultaten van een groot aantal onderzoekingen beschikt men tegenwoordig over vele gegevens betreffende deze weerstanden, welker kennis een hoofdvereischte is bij het berekenen van het kanalensysteem. Echter stuit men in de praktijk toch dikwijls op moeilijkheden ten gevolge van den zeer eigenaardigen vorm en het bijzondere verloop dat aan de kanalen moet worden gegegen, teneinde het geheel voldoende aan de omstandigheden te kunnen aanpassen, zoodat dan het oordeel en de ondervinding voor een groot deel moeten beslissen.

Uitvoering en constructie.

Voor zoover zulks doenlijk is make men de kanalen toegankelijk, ten einde ze te kunnen reinigen; kan dit niet, dan is een groote luchtsnelheid bevorderlijk aan het zuiver houden. In den regel is men wel in de gelegenheid het toevoerkanaal voor de koude versche lucht ruim en toegankelijk te maken, doch levert zulks bij de warmelucht- en verdeelkanalen moeilijkheden op, daar deze voor het meerendeel niet in ruimten van ondergeschikt belang kunnen worden ondergebracht.
De buizen en kanalen kunnen van allerlei materiaal worden samengesteld, o. a. van metselwerk en gewapend beton, in de meeste gevallen is het echter het beste ze van metaal, bijv. van gegalvaniseerd plaatijzer te maken (fig. 12). Dan is men zeker dat de wanden zoo glad mogelijk zijn en kunnen de aftakkingen, bochten enz. een zeer vloeiend verloop krijgen, hetgeen voor de gelijkmatige verdeeling en goede werking altijd zeer wenschelijk is.
De plaatselijke omstandigheden en het doel waarvoor het gebouw zal worden gebruikt, dienen overigens het ontwerp en de constructie van het luchtleidingnet zorgvuldig in aanmerking en in overweging genomen te worden, teneinde met zoo eenvoudig mogelijke midde-

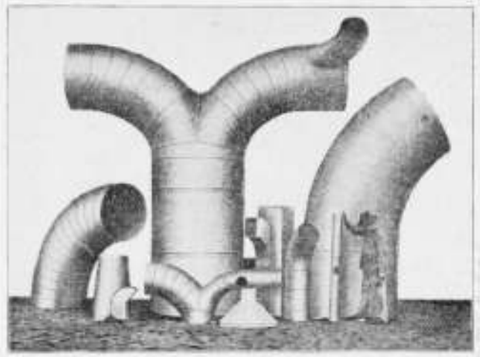


Fig. 12

len het gewenschte resultaat te bereiken. In dit opzicht vormt het buizen- en kanalenstelsel een der voornaamste onderdeelen van een ventilatieinrichting.

Luchtmetingen.

Deze korte verhandeling over toestellen, welke de voornaamste onderdeelen eener ventilatieinrichting uitmaken, mag niet besloten worden, zonder een enkel woord te zeggen over de noodzakelijkheid om een goede ventilatieinrichting van de noodige meettoestellen te voorzien en zoodra de installatie van eenigen omvang is, de metingen zooveel mogelijk van uit een centraal punt te doen geschieden.

De techniek heeft op dit gebied tegenwoordig een groote hoogte bereikt en dergelijke moeilijke waarnemingen als waartoe luchtmetingen behooren, kunnen in den tegenwoordigen tijd werkelijk op eenvoudige wijze en met groote nauwkeurigheid geschieden.

Tot deze metingen behooren o. a.:

Het bepalen van de temperatuur van de buitenlucht, van de verwarmde lucht, en van de temperatuur in de verschillende vertrekken. Langs electrischen weg kan men deze metingen centraal, nauwkeurig en met grooter snelheid verrichten dan met kwikthermometers.

Het bepalen van de luchtsnelheid en den luchtdruk in de kanalen en leidingen. Ook dit kan zonder bezwaar over groote afstanden centraal geschieden met behulp van pneumometers en micromanometers.

Het bepalen van den luchtdruk op verschillende hoogten in de verschillende vertrekken met het oog op contrôle van de hoogteligging der neutrale zône.

Hiervoor gebruikt men eveneens micromanometers en de metingen zijn ook centraal mogelijk.

Bedenkt men ten slotte dat men ook in de mogelijkheid verkeert de bediening der verschillende werktuigen en toestellen, zooals ventilatoren, kleppen, afsluiters enz. centraal te doen geschieden, dan zal het duidelijk zijn, dat men vrijwel over alle hulpmiddelen beschikt om een ventilatieinrichting, welke op rationeele wijze is aangelegd, ook goed en op betrekkelijk eenvoudige wijze te laten werken.

Systemen van luchtverversching.

Hoewel het niet mogelijk is de verschillende inrichtingen voor ventilatie zoodanig te rangschikken en bijeen te voegen, dat van bepaalde systemen kan worden gesproken, tengevolge van de zeer individueele eischen en voorwaarden, welke elk geval stelt, zoo zal hier toch getracht worden eenigermate een indeeling te maken, ten einde op die wijze een overzicht te verkrijgen van de wijzen volgens welke de ventilatie van eene lokaliteit kan worden verkregen. Men vatte dus het begrip systeem zoo ruim mogelijk op, d. w. z. men bedenke steeds dat ieder te behandelen geval geheel op zich zelf zal moeten worden beschouwd en dat, zooals reeds hiervoor is gezegd, de bijzondere omstandigheden van plaatselijken of anderen aard zeer zorgvuldig in acht dienen te worden genomen.

Er kan een indeeling in systemen worden gemaakt ten aanzien van de wijze waarop de lucht de lokaliteiten binnenkomt en verlaat en van den weg, dien zij kiest bij het doorstroomen dier lokaliteiten.

Voor alle daarbij denkbare gevallen maken we echter de hooldonderscheiding naar den atmosferischen toestand der lucht, n.l. of in de te ventileeren lokaliteiten hooger of lager druk ten opzichte van de omgeving zal heerschen, m. a. w. of de ligging der neutrale zône kunstmatig verhoogd of verlaagd zal zijn. We kunnen dan het navolgend schema samenstellen, dat natuurlijk niet alle denkbare systemen omvat, doch in hoofdzaak een overzicht geeft over de mogelijke uitvoeringen en de daarmede verband houdende hoofdzaken.

I. Afzuigen der verbruikte lucht.

A. Door temperatuurverschil.

a. Toevoerlucht.

1°. Onverwarmd, dus binnentredend door toevallige ondichtheden, luchtbeweging willekeurig.

2°. Verwarmd.

b. Afvoerlucht.

1°. Onverwarmd. Afvoeropeningen boven.

2°. Verwarmd. Afvoeropeningen boven of beneden.

B. Door ventilatoren.

a. Toevoerlucht.

1°. Onverwarmd, dus binnentredend door toevallige ondichtheden, luchtbeweging willekeurig.

2°. Verwarmd.

b. Afvoerlucht.

Onverwarmd. Afvoeropeningen boven of beneden.

II. Inpersen van versche lucht.

A. Door temperatuurverschil.

a. Toevoerlucht.

Verwarmd.

b. Afvoerlucht.

Onverwarmd.

B. Door ventilatoren.

a. Toevoerlucht.

1°. Onverwarmd.

2°. Verwarmd.

b. Afvoerlucht.

Onverwarmd.

We merken hierbij op dat het afzuigen der lucht door temperatuurverschil geschiedt door de afvoerlucht door middel van de een of andere warmtebron ten opzichte van de lucht in het lokaal in temperatuur te verhoogen, zoodat deze soortelijk lichter wordt, waardoor de noodige stijgkracht wordt verkregen. Men is, praktisch gesproken, vrij in de keuze der temperatuurverhooging van de afvoerlucht.

Het inpersen der aanvoerlucht door temperatuurverschil berust eveneens op het beginsel, beweegkracht te

krijgen door de lucht soortelijk lichter te maken. Echter moet hierbij worden bedacht dat deze temperatuurverhooging niet zoodanig mag stijgen dat de normale tempe-



Fig. 13

ratuur in het vertrek wordt verhoogd, zoodat men hierdoor tamelijk wel aan een lagen grens gebonden is, terwijl in de minder koude jaargetijden de toevoer al



Fig. 14

spoedig moet worden gestaakt. In den regel zal men dan ook aan beweging door ventilatoren de voorkeur moeten geven.

Wanneer de luchttoevoer niet hoofdzakelijk geschiedt



Fig. 15

door de toevallige ondichtheden, doch door bepaalde daarvoor aangebrachte kanalen en openingen, dan kan de luchtbeweging in een lokaliteit in hoofdzaak plaats vinden volgens een der onderstaande methoden.

1°. Van beneden naar boven. Volgens deze methode werd reeds in 1836 door Reid kunstmatige ventilatie toegepast. Fig. 13 geeft deze luchtbeweging weer.

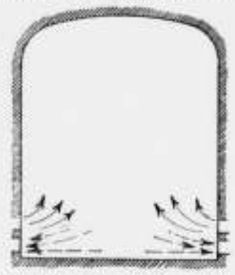


Fig. 16

2°. Van boven naar boven. Deze luchtbeweging werd het eerst toegepast door Darcet in 1840 en is in fig. 14 afgebeeld.

3°. Van boven naar beneden. Hierbij is natuurlijk hooger druk in het lokaal, dan daarbuiten noodig. Morin is een der eersten die een ruimte volgens deze methode ventileerde en wel in 1862. Fig. 15 stelt deze luchtbeweging voor.

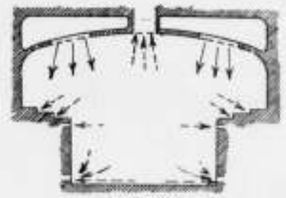


Fig. 17

4°. Van beneden naar beneden. Deze methode, welke ten doel heeft om met zoo weinig mogelijk lucht een hooge ruimte te ventileeren is afgebeeld in fig. 16.

Het zou te ver voeren het bovenstaande meer in bijzonderheden te behandelen. Echter zij nog met behulp van de figuren 17 en 18 aangetoond, dat allerlei combinaties mogelijk zijn.

Zoo stelt fig. 17 een ventilatiesysteem voor met luchtbeweging van boven naar beneden en gedeeltelijk van



Fig. 18

boven naar boven, terwijl fig. 18 luchtbeweging van beneden naar boven weergeeft.

Behalve door dit overzicht kan het nuttig zijn door een indeeling der gebouwen in hoofdgroepen een indruk te geven van de wijze waarop de gevallen onderling moeten worden onderscheiden. Want zooals hiervoor werd opgemerkt is het voor alles noodig iedere ventilatieinrichting zeer individueel te beschouwen. Daartoe geven bij ieder geval aanleiding de speciale invloeden van weer en wind, van gesteldheid van het bouwwerk, van plaatselijke ligging, aard van gebruik der lokaliteiten, aantal en soort van personen, enz. Met die invloeden zal het beste rekening kunnen worden gehouden door de verschillende soorten van gebouwen in groepen in te deelen, te bepalen welke eischen voor die groepen in het algemeen worden gesteld, om het op deze wijze mogelijk te maken daaruit tot een keuze van het meest geschikte systeem te besluiten.

Wanneer men zoo te werk gaat zal ook blijken, dat het van groot belang is, bij het ontwerpen van een gebouw met de eischen der ventilatie rekening te houden en ten aanzien daarvan behoorlijk constructief te werk te gaan, aangezien voor een ventilatieinrichting feitelijk nog meer dan voor eene verwarmingsinstallatie de overweging geldt, dat zij één geheel vormt met het bouwwerk en dus daarin dient te worden geconstrueerd om tijdens het optrekken van het bouwwerk te gelijkertijd te kunnen worden aangelegd.

De ontwerper dient zich dus vooraf een oordeel te vormen over de toe te passen wijze van ventileeren en een desbetreffend schema bij het opzetten van zijn plannen steeds voor oogen te hebben.

Zonder deze beschouwingen thans verder uit te werken, zij hier nog aangeduid hoe bijv. een dergelijke indeeling zou kunnen worden gemaakt. Naar den aard der gebouwen zouden o. a. kunnen worden onderscheiden:

1°. Woonhuizen.
2°. Scholen.
3°. Kantoorgebouwen.
4°. Schouwburgen.
5°. Gestichten.
6°. Kerken.
7°. Musea.
8°. Fabrieken.
9°. Zalen in het algemeen.

Onder zalen zouden dan kunnen worden volstaan lokaliteiten die niet geregeld in dezelfde mate bezet zijn, doch die minstens 100 personen kunnen bevatten en waarbij de kubieke inhoud per persoon niet stijgt boven een verhouding als bijv. bij kerken wordt aangetroffen.
Om tot slot van deze verhandeling over verwarming en luchtverversching van gebouwen nog eens duidelijk aan te geven aan welke hooge eischen een centrale inrichting voor verwarming en ventilatie zal moeten voldoen, worde hier het oordeel aangehaald waarmede Prof. Rietschel te Berlijn eens de volmaaktheid van dergelijke inrichtingen op zeer kernachtige wijze kenschetste, n.l. dat zij in hun grootste volkomenheid door niets de opmerkzaamheid van den leek op hun werking moeten vestigen.

EEN TENTOONSTELLING TIJDELIJK AFGELAST.

De tentoonstelling „Huis en Tuin", welke dit jaar, dank zij de welwillende medewerking van een bouw en ingenieursbureau, van Juli tot Nov. zou worden gehouden op een terrein achter de Joh. Verhulststraat alhier, is tot het volgend jaar uitgesteld.
Naar verluidt was de toevloed, ergo de animo van exposanten verre van voldoende, zoodat de kostendelging dezer expositie noodwendig in ernstig gevaar zou gekomen zijn.
De zaak schijnt wat al te vlug van stapel geloopen te zijn. Een omvangrijk en respectabel eere-comité is al geruimen tijd present, doch de exposanten ontbreken! Had men niet beter gedaan zich eerst in voldoende mate van de medewerking dezer laatsten te verzekeren; dan had men o. i. èn zich zelven èn het eere-comité het echec van een gedwongen vacantie kunnen besparen, iets, wat gezien de mannen van naam die welwillend in dit comité zitting namen, als eerste eisch had moeten gesteld zijn. Thans schrijft men: „De tentoonstellingscommissie is tot het uitstel gekomen, nadat zij de overtuiging had gekregen, dat het oorspronkelijke doel: eene tentoonstelling in te richten, die Huis en Tuin in bouw, inrichting en aanleg zoo volledig mogelijk zou laten zien, met de tot nu toe ontvangen inschrijvingen ten volle zou worden bereikt". Wij vragen ons af: zal dit in 1914 met z'n internationale bouwkunsttentoonstelling wèl het geval zijn? Welke der beide exposities zal dan de kunstnijverheid bevatten? Evenwel, het eere-comité blijft diligent.

ADR. MOEN.

VAN ALLERLEI AARD.

HEEMSCHUT.

Aan de raad der gemeente Sneek is het volgend adres verzonden:
„Het Bestuur van den Bond Heemschut tot behoud der schoonheid van Nederland heeft vernomen dat er bij Uwen Raad plannen bestaan tot het dempen van eenige grachten in Uw gemeente met name de Wip, de Saugmarkt en een deel van het Pootzand.
„De eigenaardige schoonheid onzer oude steden ontleenen zij voor het grootste gedeelte aan de schilderachtigheid harer grachten die door de vreemdelingen zóó hoog wordt gewaardeerd, dat zij juist daarom die steden zoo gaarne bezochten. Een gedempte gracht kan nimmer een fraai stadsgezicht opleveren, daar zij alle karakter mist, wijl zij noch gracht, noch straat, noch plein is. De stad Sneek geeft daarvan sprekende voorbeelden: in vroegere jaren heeft men, zeer tot schade der schoonheid de Pollerzijten, de Pol en de kleine Palen gedempt, waardoor een fraai stadsgezicht voorgoed is bedorven, en het kruispunt der drie bruggen werd vernield.
„Daar de stad Sneek maar weinig goede oude gevels meer overheidt, vormen haar Waterpoort en haar grachten haar groote aantrekkelijkheid. Nu die poort met rijkshulp behouden en hersteld is, zou het zeer te betreuren zijn, wanneer grachten werden gedempt, zonder dat de eischen van het verkeer dit vorderen. Dit is, naar het Bestuur van Heemschut meent, niet het geval en derhalve verzoekt het Uwen Raad met den meesten aandrang niet tot het dempen der bedoelde grachten te besluiten."

EEN NIEUW MONUMENT.

Onder de nationale-feestvieringsplannen is dat van Utrecht om een gedenkteeken op te stichten. Er is daarvoor een groote commissie gesticht, met een uitvoerend comité. Men wil het monument plaatsen op een eilandje in den vijver van het Wilhelminapark en het op Koningsdag (28 November) onthullen.
Het zou een stuk zijn in stoffen van eigen bodem. Brouwer uit Leiderdorp zou het maken.
„Wij waren — zoo lezen wij in de circulaire — zoo gelukkig voor ontwerp en uitvoering den kunstenaar Willem Brouwer te Leiderdorp, onzen eersten keramist, bereid te vinden. 't Is zeker overbodig hier in den breede na te gaan, welke plaats Brouwer, de schepper van het bouwbeeldhouwwerk, in onze hedendaagsche bouwkunst innneemt. Aan hem danken wij het grootendeels, dat de sculpturale versiering (die een reeks van jaren zoo goed als vermeden werd en waardoor aan onze moderne bouwwerken een zekere nuchterheid niet kon worden ontzegd) — onze huidige architectuur op uiterst gepaste wijze een verfijnd karakter gaat geven.
Ongetwijfeld is Brouwer, naar een bereids ingediend ontwerp te oordeelen, een gelaagd aan het monument, hetwelk zal voorstellen een op een hoog voetstuk zich oprichtende Leeuw als symbool van het herlevend nationaal bewustzijn een sobere en toch waardigen vorm te geven, volkomen in harmonie met de plek, waar het monument gedacht is en stellig door zijn stoerheid uitdrukkend, wat er van ons volk, honderd jaren na 1813 is geworden." N. R. C.

STEDENBOUW.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst afd. Leiden, heeft een adres gericht aan den Gemeenteraad, waarin zij dit college verzoekt aan de goedkeuring van alle toekomstige stratenplannen de voorwaarde te verbinden dat de gevels der op te richten gebouwen moeten zijn ter goedkeuring van B. en W., en dat daartoe volgens het voorbeeld van andere gemeenten, die plannen om advies in handen worden gesteld van een z.g. schoonheidscommissie.
Zooloende zal volgens adressanten, bereikt kunnen worden dat in de toekomst zoowel heerenhuizen als arbeiderswoningen en fabriksgebouwen zullen strekken tot verfraaiing der stad, volgens het goede voorbeeld der bouwmeesters van de 17e en 18e eeuw.

PRIJSVRAGEN.

1. Prijsvraag Tentoonstelling „Huis en Tuin".
Ontwerp eener dorpsschool met onderwijzerswoning.
Programma in No. 5.

INHOUD: Mededeelingen der Redactie. — Verslag der Buitengewone Ledenvergadering. — De Bomboedoer-Stoepa. — Centrale verwarming en luchtverversching van gebouwen (vervolg). — Een tentoonstelling tijdelijk afgelast. — Van allerlei aard. — Prijsvragen.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstbevende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

BERICHT OVER DEN LEESCIRKEL.

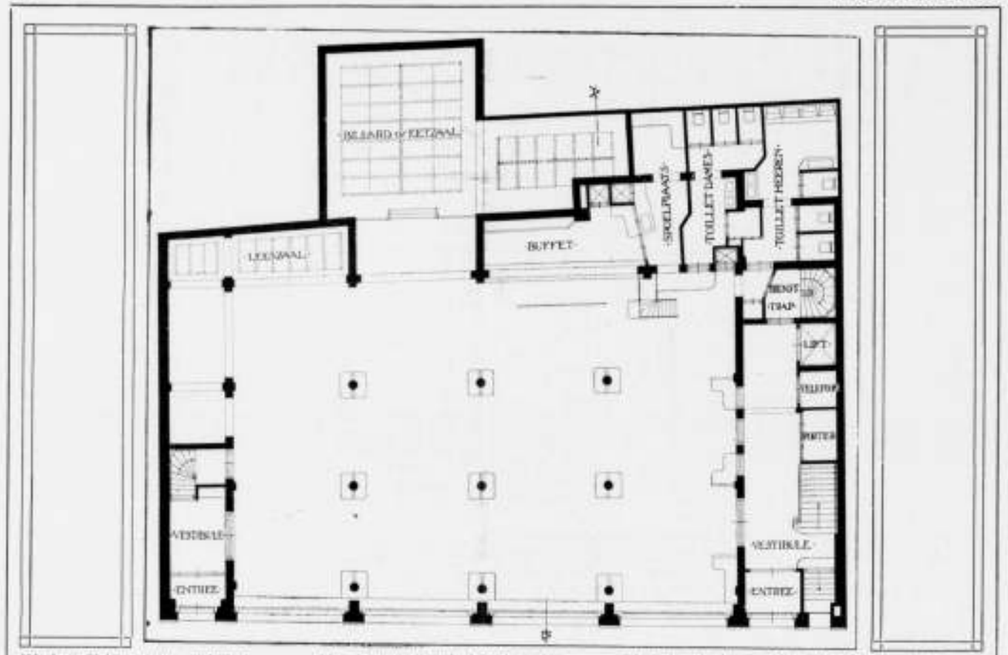
Volgens genomen besluit op de buitengewone ledenvergadering van 30 April j.l. is vastgesteld dat de contributie voor deelname aan den leescirkel is gesteld op f 0.50 per jaar, waarbij als waarborgsom voor eventueele boeten f 0.50 gevoegd wordt. Beide bedragen zullen vooruit betaald moeten worden.
Ondergeteekende hoopt echter dat ieder lid geregeld zijn naamteekening enz. zal plaatsen op de daarvoor bestemde lijsten, daar het anders onmogelijk wordt bij een zoo groot aantal leden een leescirkel geregeld te verzorgen. De splitsing in twee groepen, welke ± 1 Juli a.s. geleidelijk zal beginnen, is gedaan ter wille van de lezers. De bestaande volgorde zal daarbij gehandhaafd blijven, echter zoo dat iemand, die thans nummer 74 heeft, op n°. 37 van een der groepen komt te staan en waardoor deze 37 weken vroeger de portefeuille zal ontvangen.
Zij die zich vóór 1 Mei opgeven ontvangen de eerste portefeuille vanaf 1 Juli d. a. v. Zij die zich vóór 1 November opgeven ontvangen de eerste portefeuille vanaf 1 Januari d. a. v.
Wenscht iemand te bedanken, in verband met deze regeling, dan wordt verzocht zoo spoedig mogelijk hiervan kennis te geven.
Binnen enkele weken zal van de deelnemers een bedrag van f 0.75 geind worden (zijnde f 0.25 halve contributie 1912 ± f 0.50 waarborgsom).

De Bibliothecaris
WILLEM VAN DER PLUYM.

Begin Mei 1913.



Perspectivisch aanzicht v/h. nieuwe Hotel, Café en Restaurant „Schiller" a/h. Rembrandtplein Architecten M. J. E. Lippits en N. H. W. Scholte.



Hôtel, Café Restaurant „Schiller". Plan Begane Grond, Schaal 1 : 200. M. J. E. Lippits en N. H. W. Scholte, Architecten.

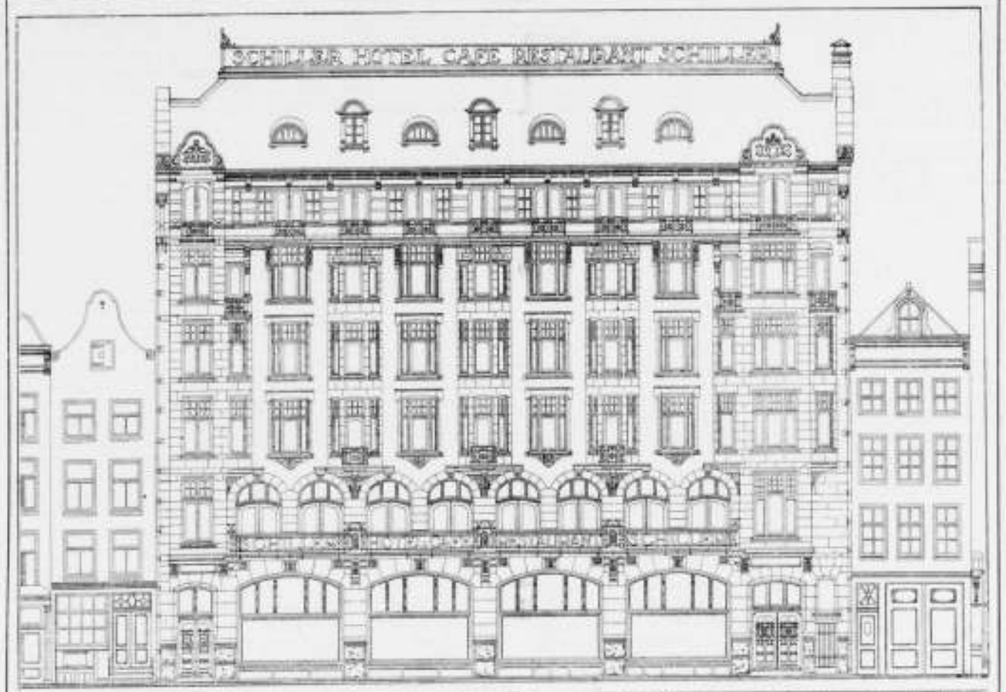
RECTIFICATIE ARTIKEL:
BOROBOEDOER-STOEPA.

In de beschrijving van de: „Boroboedoer Stoepa" (zie vorig nummer van „Architectura") is mijnerzijds een vergissing ingeslopen, waarop Majoor van Erp mij attent maakte en welke ik dus gaarne rectificeer.
Op blz. 143, 2e kolom 17e regel v. b. komt o.a. voor ..... „zonder verdere instructies voor deze herstelling te geven" .....; dit is niet juist en moet gelezen worden meer in volledig verband: ..... „zonder verdere instructie's dan die welke als uitgangspunt hadden het rapport, dat in 1903 reeds was samengesteld door de „Boroboedoer-Stoepa." Deze commissie toch bestaande uit de heeren Dr. Brandes, den architect B. W. van de Kamer en den lateren leider der werkzaamheden, majoor van Erp. De heer van de Kamer pleitte allereerst voor overkapping van het geheele monument. Dr. Brandes en majoor van Erp stelden voor de allernoodzakelijkste maatregelen tot behoud, t.w.:
1e. verbetering van den waterafvoer;
2e. voorziening van wankele bouwdeelen (enkele ontzette hoeken, nissen, poorten en dagobs).
Dit rapport is door de regeering in handen gesteld van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en van de Nederlandsche Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig onderzoek op Java. Deze adviseerden voor het plan Brandes—van Erp.
Genoemd rapport was dus het uitgangspunt voor de eerste herstellingen
De nadere restauraties, o.a. het reconstrueeren van kroonlijsten en van het bovenwerk dat bijdroeg tot de silhouetwerking van het geheel, sproten voort uit de verblijdende resultaten van de in 1907 begonnen ontgraving van het stoepa-plein; en wanneer Majoor van Erp in zijn voordracht voor A. et A. zeide, dat hij zonder eenige assistentie in den aanvang voor groote moeilijkheden stond, daar hij er kwam zonder personeel, zonder teekenaar, zonder fotograaf, en eerst later gedurende 1 ½ jaar de beschikking kreeg over een bekwaam Inlandsch teekenaar van de Oudheidkundige Commissie, doch overigens het personeel zelf moest vormen en scholen, dan is o. i. juist in dit feit het groote geluk gelegen dat men het monument frisch en eerlijk behouden heeft, zonder dat alle mogelijke groote en kleine geesten, buiten de kern der zaak staande adviezen hebben kunnen uitbrengen. Wanneer ..... (lees verder regel 27.)

De Lezer gelieve deze rectificatie bij bovengenoemd stuk in aanmerking te nemen, ten einde een foutieve voorstelling der feiten te vermijden. W. v. d. P.

HOTEL-CAFÉ RESTAURANT „SCHILLER".

Met den bouw van bovengenoemd Hôtel werd Juni 1912 een begin gemaakt en kwam het 1e gedeelte dezer dagen gereed.
Bij het maken van het ontwerp is rekening gehouden het gebouw zoodanig uit te voeren dat het bestaande Café, hetwelk ongeveer de helft van het terrein groot is, kan blijven bestaan tot de voltooiing van het nieuwe gedeelte. De keukens en alles wat tot den dienst van een restaurant en hotel noodzakelijk is moest dus in den 1sten bouw gemaakt worden.



Hôtel, Café Restaurant „Schiller". Voorgevel, Schaal 1 : 200. M. J. E. Lippits en N. H. W. Scholte, Architecten.

De indeeling is als volgt:

Sousterrain. Bier en wijnkelders, provisie en bergplaatsen benevens verwarmingskelder en twee kegelbanen.

Beg. grond. Entrée van het Hôtel en Café, restauratie en leeszaal, buffetten, toilletten, electr. personenlift, een Hoofd- en een dienstrap.

1ste verd. Ontbijt en conversatiezalen, keukens en dienstvertrekken.

2e, 3e, 4e en 5e verdieping. Logeer- en uitpakkamers, badkamers en dienstvertrekken.
De kapverdieping is ingericht voor linnenkamers en bergplaatsen. In het geheel zullen er 60 logeerkamers met te zamen 100 bedden komen, welke zeker zullen voldoen aan de eischen, welke in onzen tijd aan een hôtel gesteld worden. Tot de eerste verdieping is de gevel opgetrokken van Beiersch graniet en verder van rijnsteen met zandsteenen erkers. Het sousterrein benevens de vloeren beg. grond en 1ste verdieping zijn van cementijzer, de overige vloeren van hout met isoleering.
De hoofdtrap, lambrizeeringen enz. zijn van comblanchien, de zaalbetimmeringen en meubilair van eikenhout. Verder is het gebouw voorzien van centrale verwarming, koud- en warmwaterleiding, electr. licht en telefoon.

Amsterdam, Mei 1913.

M. J. E. Lippits, } Architecten.
N. H. W. Scholte, }

EEN KIJKJE OP DE TENTOONSTELLING DER TEEKENSCHOOL VOOR KUNSTAMBACHTEN, OPGERICHT DOOR HET DEP. AMSTERDAM DER MAATSCH. VAN NIJVERHEID. *)

Hoewel wat laat, doch door beroepsbezigheden, was ik verhinderd eerder mijn aanteekeningen uit te werken, kan ik toch nog een nuttig werk doen door een en ander van deze tentoonstelling, of liever van deze school mede te deelen.
Voor jongelui, welke in hun beroep weinig tijd hebben om overdag les te nemen is dit wel een uitnemende gelegenheid. Immers des zomers reeds om 6½ uur kan men er kennis vergaren. En wat niet al.
Alle kunstnijverheidsvakken worden hier onderwezen, behalve ..... de hoofdkunst, het bouwvak, welke hier totaal genegeerd wordt. Op mijn vraag waarom dit zoo was, wist men geen voldoend antwoord te geven.
Toch is dit mijns inziens een groote fout aan deze school. Wat temeer jammer is, daar de andere vakken *goed* onderwezen worden. Begrijpt het bestuur dezer school dan niet, dat juist om een goed sluitend geheel te krijgen allereerst het hoofdvak onderwezen moet worden, het vak waar alle nijverheidskunsten uit ontsproten zijn? Of meent men daar dat elk dezer vakken wel op zich zelf kan staan?
Laat men toch alle krachten inspannen om deze school

*) Wegens plaatsgebrek eerst heden opgenomen.

tot een geheel te maken door er ook aan het bouwvak de volle aandacht te wijden.
Wat er op ander gebied gegeven wordt is goed.
Voor ik echter een overzicht der tentoonstelling geef en daardoor tevens iets van de school vertel, mijn dank aan Heeren Directeur en leeraren welke me alle gewenschte inlichtingen met de meeste bereidwilligheid gaven.
't Was van hen zeer juist gezien om gedurende de tentoonstelling in hun leslokaal tegenwoordig te zijn, voor het geven van alle mogelijke inlichtingen. Immers daardoor ontstaat er een band tusschen personeel en ouders van leerlingen welke aan het te geven onderwijs ten goede moet komen. Voor de pers was het een aangename taak om al vragend met de leeraren de werkstukken te bezien en daardoor zich in te werken in den gang van het onderwijs.
Laat ik zeggen dat het werk er goed uitzag, temeer het van leerlingen was welke voor het meerendeel een handwerk beoefenen en daardoor minder geschikt zijn om een *mooie* teekening te maken.
De cursus loopt over 4 klassen. Het 1e en 2e jaar wordt er les gegeven in hand- en lijnteekenen, waarna de leerlingen ondergebracht worden in hun eigen vak. De meubelmakers krijgen dan naast hun teekenles, ook les in boetseeren en houtsnijwerk. Het werk zag er goed uit. Vooral in boetseer- en houtsnijwerk was er werkelijk mooi werk te zien, gedeeltelijk door den leerling zelf ontworpen.
Men kon zien dat daar gang in het onderwijs zat.
De smeden krijgen er naast teekenen ook les in graveeren en plaatwerk, toegepast vooral op kleine gebruiksvoorwerpen.
De schilders krijgen naast handteekenen, teekenen naar de natuur, toegepast op ornament, kleurcombinaties, vakverdeeling van paneelen en letteren en daarnaast nog hout en marmer schilderen.
De lithografen leeren er vooral de praktijk, door het teekenen op steen en het in druk brengen daarvan.
Een mooi staal daarvan gaf te zien een fasant geteekend naar de natuur, opgebracht op steen in drie-kleurendruk en de mooie afbeelding daarvan.
Heel wat werk is daar in enkele avonduren vervaardigd en men ziet uit alles wat daar aan den muur was opgehangen dat elk der leeraren voor zich moeite doet om de leerlingen voor hun vak te doen gevoelen. Dat men daar met alle eigenschappen rekening houdt en hen laat maken datgene wat ze met liefde doen. Naast het leeren wordt daar de juiste paedagogie gegeven.
Maar waar geen liefde is baat al het leeren niet.
De tentoonstelling was druk bezocht.
Was het niet tevens een mooie gelegenheid geweest, om hier eens wat kunst aan het volk te geven?
Wanneer zal men bij deze gelegenheden de lokalen eens wat passend aankleeden? Ook daarvan kan veel nut uitgaan, want juist dat is *toegepaste* kunst.
Amsterdam April 1913. J. J. HELLENDOORN.

DE UTRECHTSCHE ARCHITECTUUR-TENTOONSTELLING. *)

Toen einde vorig jaar het besluit genomen werd te Utrecht een tentoonstelling te organiseeren van werk van in de prov. Utrecht woonachtige architecten en bouwkundigen, heeft menigeen het hoofd geschud en het plan als plan wel schoon gevonden doch, . . . voor uitvoering niet mogelijk geacht. Een architectuur-tentoonstelling in het „saaie" Utrecht! En ziet, dat hoofdschudden en dat gebrek aan vertrouwen is geheel misplaatst gebleken; er *is* een tentoonstelling van architectuur te Utrecht en nog wel eene die van de zijde van het publiek allerminst wordt vergeten. De *eerste* tentoonstelling is een succes geworden, dank zij de eendracht, die hier macht toonde te zijn. Zóó de afd. Utrecht der Maatschappij tot bev. der Bouwkunst, als de club der Utr. leden van A. et A., als het Utr. Kunstverbond komt de eer van deze expositie toe.
Het spreekt wel van zelf, dat men voor beoordeeling met diverse factoren moet rekening houden. Zoo sloot al dadelijk de bepaling: dat alleen werk van in de prov. Utrecht woonachtige beoefenaren van het bouwvak zou worden tentoongesteld, een belangrijke deelname uit en werd men als vanzelf tot een vrij beperkten kring aangewezen. Heeft dit voor eene expositie zelve zijn nadeelige zijde, toch dient erkend, dat er ook eene goede kant aan te onderscheiden valt. Waarom op deze tentoonstelling het werk van elders woonachtige architecten te exposeeren? Is de klacht al niet klemmend genoeg, dat men in Utrecht, voor de meest belangrijke werken, bijkans steeds collega's van elders roept?
Men wilde met deze expositie blijkbaar nu ook eens doen zien wat Utrecht zélf aan krachten op bouwkundig gebied bezit, wat een goed en verklaarbaar idee was, jammer alleen, dat nu ook niet *alle* waren verschenen en men nu ettelijke M². te aanschouwen kreeg met werk dat veilig in portefeuille had kunnen blijven, terwijl werk dat juist naar voren had moeten worden gebracht, stillekensthuis gelaten was. Evenwel, de tentoonstelling mag er zijn en een woord van hulde aan hen; die het initiatief namen en de leiding hadden, niet worden onthouden.
De tentoonstelling wordt gehouden in de Fruithal op het Vreeburg en zal hoogstwaarschijnlijk tot primo Mei duren. Ze is verdeeld in twee groepen: *a.* bouwmaterialen enz.; *b.* bouwkundige ontwerpen. Groep *a.* is laag bij den grond gebleven, afdeeling *b.* is op de gaanderij ondergebracht. Misschien ongewilde, maar daarom des te duidelijker symboliek.
Afdeeling *a.* geeft bouwsteenen, tegels, glas in lood, beton, electriciteit, tuinmeubelen enz. Men treft hier een uitgebreide collectie steensoorten (Utr. steen) aan, deels op tafels geëtaleerd, deels in verband opgemetseld.
De firma Gebr. Lutters (Eerste Ned. Gew. Beton, Graniet, Hard- en Zandsteen-fabriek) permitteert zich de vrijheid, een partij gewapend betonwerk te exposeeren, die hier niet thuis hoort en het komt ons hoogst onbegrijpelijk voor, dat het tentoonstellingsbestuur deze poging niet met kracht verijdeld heeft. Een houten hek van. . . . ; beton; een hardsteenen, met zorg gefrijnden laty van. . . . . beton. Komt het te pas, dat men het publiek op deze ergerlijke wijze voorlicht? En dat nu op deze tentoonstelling, die juist bedoelt de verspreiding van goede, d. i. *ware* bouwkundige begrippen.
Doch liever gesproken over enkele bouwkundige ontwerpen. De gaanderij betredende, treffen wij allereerst eene inzending kerkelijke kunst van Jan Eloy Brom aan. Feitelijk is hier de kunstnijverheid aan 't woord. Vlak daarnaast, op een dwarswandje, hangen een paar foto's van huizen aan de W. de Zwijgerstraat, gebouwd door de bouwers v. Hattum en v. 't Hullenaar, die eigenlijk op de tegenoverliggende gaanderij thuis hooren, wijl wij ons hier in de afdeeling: werk van architecten bevinden. Evenwel zijn de bedoelde afbeeldingen, keurig geëncadreerd, hier volkomen van pas. Zij toch hangen vlak naast eene uitstalling teekeningen van de architecten M. E. en J. Kuiler, die wèl imponeert door z'n quantiteit, doch van een hoogst bedenkelijke qualiteit is. Men vindt

*) Wegens plaatsgebrek eerst heden opgenomen. RED.

hier van alles: huizen, villa's, hôtels, fabrieken, bioscooptheaters enz. enz., doch het een o.i. nog minder doordacht en bezonken dan het ander. Een teekening van de New-York Bioscoop (met welk werk de oude Bisschopsstad zoo juist „verrijkt" is), waarbij een prentje van Bartholdy's Vrijheidsbeeld, allerongelukkigst geteekend, behoorde niet te staan op naam van een architect. Ook de wijze waarop Hôtel des Pays-Bas door aanbrengen van balcons en erkers en het optrekken van een verdieping is verminkt — waarbij een fraaie middenpartij voor altijd is verloren gegaan — toont duidelijk dat ieder schoonheidsbeginsel hier vruchteloos moet worden gezocht.
Een gelukkige gedachte van het tentoonstellingsbestuur is het daarom geweest aan de tegenoverliggende zijde dezer gaanderij werk te hangen van C. de Graaf, dat er goed uitziet. Vooral een paar stationsgebouwen voor de S.S., alsmede talrijke bekroonde inzendingen op prijsvragen (waaronder ook enkele van A. et A.) geven een beeld wat deze Utrechtsche architect vermag. Het landelijke van zijn provincie spreekt uit geheel zijn werk. De Heer Hemminga exposeert het ontwerp van een villa die door zijn talrijke overhoeksche oplossingen practisch wel eenige bezwaren zal opleveren.
Van den Heer C. J. de Haas zijn verschillende inzendingen te bezichtigen. Een hoekhuis aan de Mariastraat, alsmede een huis aan de Elisabethstraat, zijn goed geslaagde oplossingen. Bij het laatste storen evenwel de minder juiste proportiën, zoo ook de zware bovendam, staande op een termijnboog, die wederom rust op een dammetje van net 1 steen. De school te Soest doet goed in het landschap. Een ontwerp „kippen- en duivenhuis" (bij gebrek aan een catalogus leiden wij deze bestemming hieraan af) is, hoewel eenvoudig van samenstelling, een typisch geheel te noemen. Uit meerdere werken (de heer d. H. exposeert ook koperwerk en enkele borduurwerken) van dezen Utrechtschen architect spreekt zijn vurig idealisme. Een gedachte of een ontwerp voor groote bouwwerken is vaak als silhouet door een paar penseelstreken verdunden inkt op handige wijze vastgelegd.
De Heer J. C. Wentink exposeert enkele werken van ouderen datum (landhuis op den Darthuizer Berg en kasteel Broekhuizen te Leersum) wat ook van den Heer Houtzagers mag gezegd worden, die de restauratie van de Utrechtsche Hypotheekbank, alsmede een partij woonhuizen te zien geeft.
De Heer Heusinkveld doet zich kennen als een serieus werker. Een landhuis te Naarden en een boschwachterswoning P. H.'s Oord te de Bilt verdienen de aandacht. Ook de wijze waarop deze Heer zijn werk exposeert (wat ook van dat der Heeren de Graaf en de Haas kan gezegd worden) toont dat hij er groote liefde voor heeft.
Verder noemen wij nog de inzendingen van: P. J. C. Klaarhamer — ontwerpen van gebouwen in gewapend beton — waaronder een Concertgebouw — en van vurenhouten meubelen; van G. Stephens Koelewijn — een school en villa „Kantwijk" te Baarn; van Martin Rietbergen — St. Anth. Gasthuis te Utrecht en de Ludgonskerk te Hengelo, waarvan handig gewasschen perspectieven mede zijn geëxposeerd die, èn wat uitvoering èn wat letterverdeeling en type betreft, precies eender zijn aan die, welke de Heer Wentink van een paar zijner werken tentoonstelt. Wijl bij den een de naam Rietberg en bij den ander de naam Wentink voorkomt, vragen wij ons af wie nu wel de maker is. Of misschien geen van beiden? Waarom dan den teekenaar geen recht gedaan?
Voorts van Corn. van Straten en Jan Stuivinga belangrijke inzendingen, waaronder van den laatste de openbare leeszaal te Utrecht, Raadhuis, Postkantoor en Burgemeesterswoning te Zeist.
Slecht werk exposeeren de Heer D. Kruyff te Zeist en de Utrechtsche patroonsvereeniging „Plichtbesef", die ettelijke meters woonhuisgevel van hoogst bedenkelijke architectuur te aanschouwen geeft.
Als verblijdend teeken mag naast het welkomstwoord van Utr.'s Wethouder ook de deelneming der Gemeente Utrecht aan deze expositie beschouwd worden, bestaande in teekeningen, gipsafgietsels enz. betreffende de restauratie van den Domtoren.
Voorts noemen wij nog ter completeering talrijke ontwerpen (waaronder belangrijke opdrachten) van den tuinarchitect Otto Schulz; bruggen van den Heer A. W. C. Dwars, n.l. de Abstederbrug, de Katharijnebrug (een goed type steenen boogbrug) en de Heerenbrug; van de Utr. M. T. S. een serie teekeningen van de leerlingen der hoogste klasse, die doet zien dat voorloopig met ernst de bouwkunde wordt gedoceerd, terwijl wellicht later eens aan de bouwkunst aandacht zal worden gewijd (altijd zoo dit vereenigbaar is met het program van onderwijs aan deze inrichting en het dan niet te laat is); van Mevr. Adriani-Hovy prachtig geteekende Crayons, waaronder veel architectuur fragmenten; van den Heer Grollman teekeningen en aquarellen van oud-Utrecht; en ten slotte talentvolle etsen van den Heer van Leusden.
Na beëindiging van onzen rondgang zij het een genoegen te kunnen constateeren dat de *eerste* Utrechtsche Architectuurtentoonstelling alleszins geslaagd is. Men ziet er: schoon oud-Utrecht (dat gaandeweg verdwijnt en ruw wordt verstoord) naast werk dat getuigt van ernstige pogingen het Utrecht van heden boven het alledaagsch gedoe van wansmakige en leelijke bouwkunstproducten te verheffen. Elke poging in deze richting verdient onze volle sympathie; dat men dan ook bij de tweede tentoonstelling niet alleen vooruitgang zal mogen bespeuren, maar in de allereerste plaats: verwijdering van al datgene wat niet bevorderlijk kan worden geacht aan de architectuur in den waren zin des woords, ook al komt het uit de provincie Utrecht.
April 1913. ADR. MOES.

TENTOONSTELLING DE VROUW 1813—1913.

Precies op den vastgestelden dag en het aangewezen uur is de tentoonstelling „de Vrouw 1813—1913" voor het publiek geopend met een toespraak van de voorzitster v.h. Tent-Comité: Dr. Mia Boissevain. De groote schare autoriteiten en genoodigden bewogen zich via het fort aan den Amstel, langs ongewalsde puin- en kiezelwegen naar het hoofdgebouw, waar de openingsplechtigheid plaats greep in de groote hall met de vele muurschilderingen van Mej. Drupsteen, welke niet behoorlijk te bezien zijn, door de te licht gebeitste ontgeving, waardoor het geheel ontzettend rammelt *).
Aan de speech van Dr. Boissevain ontleenen wij, dat de tentoonstelling van Regeeringswege belangrijk mocht worden gesubsidieerd; dat de gemeente Amsterdam de terreinen en „Meerhuizen" ter vrije beschikking afstond; dat Bouw- en Woningtoezicht zich als altijd kranig heeft geweerd en als een liefhebbend vader is opgetreden die zijn kinderen kastijdt, waardoor men voor het oogenblik zelve geneigd zou zijn tot mindere waardeering, maar naderhand de dankbaarheid des te grooter zij. Ook de

*) Dit heeft men blijkbaar later zelf ingezien en is men thans bezig daarin verandering te brengen.

ontwerper kreeg een woord van lof, ongeveer in deze bewoordingen:

„U, mijnheer Molenaar, die het plan dezer tentoonstelling hebt ontworpen en die zich zoo goed in onze denkbeelden heeft weten te verplaatsen, wenschen wij onzen warmen dank uit te spreken. Gij hebt het *ons* naar den zin gemaakt — ik mag er aan toevoegen — gij hebt het alle afdeelingen naar den zin weten te maken. Wij bewonderen uw werk. Aan u en eveneens aan den aannemer, den heer Blankevoort, hebben wij het te danken dat wij de traditie der vorige tentoonstelling door vrouwen georganiseerd gehandhaafd hebben en op tijd zijn klaar gekomen. Tot zoover de geschiedenis der opening.

De tentoonstelling zelve hopen wij spoedig nader te bezichtigen teneinde wellicht tot schrijven te geraken. Voor het moment hebben we, na een omwandeling van een paar uur, een eersten, vluchtigen indruk bekomen en wijl zoo'n eerste impressie vaak de juiste blijkt te zijn, willen wij enkele punten, die ons bijzonder troffen, al dadelijk in deze regelen vastleggen.

Allereerst de toegangspoort, die zeer verheffend aandoet. Met groote letters staat op het timpan geschreven „de Vrouw", d.w.z.: al wie hier binnen gaat stelt zich een oogenblik *onder* de Vrouw.

Ten tweede zagen wij op onze rondwandeling binnen twee woningen n.l., *a.* de slecht bewoonde arbeidskamer en *b.* de goed bewoonde arbeidskamer.

Beide kamers zijn precies eender. In beiden kan geen welgenaard arbeider leven en in beiden staat banale rommel. Wat dan nu het onderscheid is? Wel, in kamer *a* staan géén poppen, staat een gramophoon en ligt en staat alles slordig dooreen, de vloerdekking bestaat hier uit kleeden; in kamer *b* staan wèl poppen b.v. een juffrouw aan een naaimachine en een jongmensch in een onderbroek die zeker gerepareerd moet worden; staat en ligt alles netjes recht en is de vloerdekking: zeil. De juiste strekking dezer demonstratie ontgaat ons volkomen.

Ten derde: een kamer van een arm gezin *vóór* het bezoek der wijkverpleegster, waar alles zoo onzindelijk mogelijk door elkaar ligt, met in de dubbele bedstee onder, een zieke vrouw met haar man, daarboven twee kinderen. Daarnaast dezelfde kamer *na* het bezoek der wijkverpleegster. De kamer schoongemaakt, de man verdwenen, een kind in de bedstee, waar eerst de zieke vrouw lag, de ladder die tot den zolder leidde weggenomen en op die plaats een ledikant met de zieke vrouw. Ter opluistering boven het bed der zieke drie ovale lijsten, waarin een portret van Z. M. Willem III, H. M. de Koningin-Moeder en H. M. de Koningin met haar gemaal den Prins. Dit in de plaats van een oude plaat naar een schilderij van Jan Steen. De wijkverpleegster doet hier niet de deur dicht maar open want, let wel, ze staat met de kruk in de hand gereed om juist te vertrekken na volbrachten arbeid, de tendenz ligt er wel wat dik bovenop. In dezelfde buurt is een model kraamkamer te zien. Alles is zoo ordelijk en rustig geplaatst dat men een heel goede gymnast moet zijn om zich tusschen alles door te werken. Dat is zeker ook weer de kunst voor de verpleegster.

Ten vierde: het Huis 1913 (architecte Gr. Derlinge) met alle respect voor de capaciteiten dezer vrouwelijke collega, moet ons een woord van groote ergernis van 't hart. Wat toch is het geval? De woning is groot, ruim, gerieflijk, goed verzorgd enz. aan alles is gedacht, wieg in de woonkamer naast 'n pianola; honderden flesschen inmaak in de provisie, snoezige bedjes in de kinderkamer, doch de minst verlichte kamer, de minst verzorgde kamer, ja de herrie-kamer, de minst verzorgde logeerkamer met een ledikant op z'n kant, matrassen en bijkans geen dekens en geen verder huisraad is de kamer van .... mijnheer (1913). *)

Het is een schande die demonstratie, al is ze eerlijk gemeend. Neen, dan gelieve collega Derlinge eens de „boudoirs" te gaan zien, door manlijke collega's gewrocht voor vrouwen van 1913! Die zijn, zonder onderscheid de clou der respectieve huizen van de 20e eeuw. Ook bevindt zich in dit huis een werkkamer; op een vraag of dat de werkkamer van Mevrouw was, was het antwoord: „*ook* voor mijnheer", hier kunnen ze dus beide werken.

Verder merkten wij op, dat een oud straatje met onbewoonbaar verklaarde woningen uitstekend verzorgd was. Daar stonden ten minste huisjes van „echte" steenen en niet van met steenen beschilderd papier, zooals op oud Meerhuizen prachtig te zien is.

De afdeeling „Toegepaste kunst" is wel het best verzorgde deel van de geheele tentoonstelling. Zooals reeds gezegd, hopen we op een en ander later terug te komen.

M. H.

*) Later bleek ons dat dit de slaapkamer zou worden voor Mevrouw en Mijnheer, welke nog niet gereed was.

IETS OVER VOLKSSCHOLEN TE PARIJS EN DE ONZE.

Tijdens mijn verblijf in Parijs was ik in de gelegenheid eenige van de nieuwste scholen te bestudeeren. Opmerkelijk is de vooruitgang en de verzorging van de plattegronden, toepassing van nieuwe materialen en het in het oog houden van hygiënische eischen. Echter houdt deze practische vooruitgang geen gelijken tred met de aesthetische. Het imiteeren en z.g. inspireeren van oude gevelschema's en motieven is hier ook schering en inslag. Hieraan kan weer opgemerkt worden, hoe de nieuwe Fransche architectuur zich moeilijk los kan maken van de traditioneele stijlmotieven, in ons land wel eene algemeen erkende noodzakelijkheid, die vooral in het oog springt bij de toepassing van nieuwe materialen, zooals beton, ijzer, prismaglas etc. Ondanks het verschil van tijd, van Fransche scholen van 30 jaar geleden en de nieuwe, een tijd waarin we toch wel eenige evolutie mogen verwachten, is het karakter steeds gelijk.

Ook van de aankleeding der schoollokalen, waarop nu meer de aandacht is gevestigd onder Hollandsche kunstenaars, gezien de hoogst gelukkige pogingen van Berlage en Oosschot b.v., bemerkt men aan de Fransche zoo goed als niets; het zijn steeds kale, witgeverfde doozen en men is nog bang om b.v. een plaat tegen den muur te prikken, omdat de verf daarmede beschadigd wordt. Een Franschen onderwijzer hoorde ik eens over die troostelooze schoollokalen opmerken: „Kweekplaatsen voor moordenaars en dieven" hetgeen natuurlijk zeer overdreven is, maar toch een kern van waarheid bevat.

De Fransche lagere scholen zijn gescheiden volgens het geslacht, tenminste in groote plaatsen (école de garçons en école de filles). Verder heeft men nog de bewaarschool voor kinderen van 4 tot 6 jaar (école maternelle of salles d'asile). Dikwijls worden deze drie scholen tot een groep vereenigd en zoo ontstaat dan „le groupe scolaire". Zij zijn om een open speelplaats, „cour de récréation", gerangschikt, met eene gemeenschappelijken hooldingang aan de straat, waarvoor of waarnaast een portiershuisje is geplaatst.

De school van de jongens of meisjes bestaat gewoonlijk uit 8 klassen, 1 teekenzaal en verder twee groote zalen, die we aan onze scholen zelden, of in het geheel niet aantreffen, n.l. de „préau" (overdekte speelplaats) en het „atelier". Dan natuurlijk nog de gewone ruimten, zooals

bergplaatsen voor leermiddelen en voor brandstoffen, schoolbibliotheek etc.

De klassen hebben afmetingen, die met de onze overeenkomen. Alle hoeken moeten naar de voorschriften op den bouw van scholen afgerond zijn met een straal van minstens 10 c.M. (Deze bepaling schijnt wel wat overdreven. Voor ziekenhuizen en dergelijke inrichtingen is zij gemotiveerd, maar voor scholen.... misschien met het oog op: oû, diable, les puces vont-elles se nicher. De bepaling geldt voor alle lokalen, W. C's en urinoirs).

De klassen worden verlicht door ramen, waarvan de onderkant glas, tot den vloer minstens 1.10 M. moet bedragen en de bovenkant glas tot plafond ± 20c.M. Aaneikaar grenzende klassen zijn verbonden door een deur van gewone afmeting (90 c.M. breed) die alleen dient voor communicatie en dus niet, zooals aan sommige onzer scholen voor het geven van onderwijs aan twee klassen tegelijkertijd door één onderwijzer(es). De deur, toegang gevende tot de gang (minimum 1.50 M. breedte) is altijd aan den kant, waar de kinderen heen zien, zoodat, wanneer iemand binnenkomt, ze direct weten wie het is; met het plaatsen van de deur aan de achterzijde, zou men het hinderlijke hooldomdraaien in de hand werken. Men zou hiertegen kunnen aanvoeren, dat de discipline in de klasse zoo behoort, dat van ongeoorloofd omdraaien geen sprake mag zijn, doch stel eens, dat dit het geval is, dan prikkelt men toch noodeloos de nieuwsgierigheid en verdeelt de aandacht, vooral als iemand lang achter de klasse blijft staan. (Aan onze scholen wordt bovenstaande regel dikwijls niet in het oog gehouden).

De muren, die de klassen scheiden, zijn aan de nieuwste scholen dubbel, ten eerste voor geluidwering en ten tweede om in de verloren ruimte ertusschen, rook- en ventilatiekanalen aan te brengen. Verder verschillen de klassen weinig van de onze, behalve nog een weinig important, maar opvallend ding, n.l. dat er geen fonteinbakjes zijn geplaatst.

Elke school moet volgens voorschrift aan ieder van de twee tegenover liggende zijden van een trap zijn voorzien, volgens systeem „dit à l'anglaise". Minstens moeten de vleugels een breedte hebben van 1.40 M., met een galmgat van minstens 20 c.M. De maxima voor de optreden is voor de jongens- en meisjesscholen 16 c.M. en voor de bewaarscholen 12—14 c.M. De trapruimte mag niet tegen een muur van een aangrenzend perceel zijn aangebouwd, maar er moet tusschen genoemden muur en die, waar de treden in dragen, minstens een afstand blijven van 5 c.M., wegens brandgevaar. (Deze laatste bepaling zal menigeen vreemd vinden, omdat we in ons land gewend zijn, dat ieder perceel eigen scheidingsmuren bezit, maar in Parijs is de scheidingsmuur gemeenschappelijk. Beide eigenaars hebben recht op de helft. Het spreekt van zelf, dat dit administratief veel last geeft, om nog niet te spreken van de moeilijkheid bij het omhalen van muren bij brand. Er staat tegenover financieel voordeel.)

De teekenklassen van de nieuwe scholen zijn min of meer opgevat als teekenateliers. Ze bezitten bovenlicht en hebben verder een amphitheater. Dit amphitheater is vooral noodig, omdat er op de (Parijsche) volksschool betrekkelijk veel naar pleister geteekend wordt. Voor zoover ik weet, komt het aan onze volksscholen niet voor, misschien wel omdat het grootste gedeelte van de toch al zoo beperkte tijd, die aan het teekenen wordt besteed, gebruikt wordt voor het verouderde stelsel van teekenen naar platen. (Gelukkig niet aan alle scholen. Aan sommige hier in Amsterdam wordt zelfs de methode van Dr. Kerschensteiner toegepast. Eene gelukkige verbetering.)

De „préau" of „préau couvert" (overdekte speelplaats) is een groote zaal van minstens 80 M², plattegrond oppervlakte. Hij is altijd gelijkstraats gelegen en moet uitgangen hebben naar twee zijden, hetzij naar een binnencour of naar eene straat. Het laatste wordt natuurlijk zooveel mogelijk vermeden, wegens hinderlijk straatgerucht.

In de Fransche volksschool is betrekkelijk weinig plaats ingeruimd voor gymnastiek. Dit is des te meer te betreuren, daar de lichamelijke opvoeding veel te wenschen overlaat. Wel is zij wel de laatste jaren zeer veel verbeterd, maar deze verbetering komt van boven af (Hébert), en is te uitgebreid voor de volksschool. Eene opleiding voor athletiek zal daar niemand vergen, maar wel eene aparte flinke zaal voor gymnastiek. Aan eenige oude scholen komt deze wel voor, maar wordt aan de nieuwste gemist. Wel zijn soms in de „préau" eenige werktuigen geplaatst, maar zoo weinig, dat een Hollandsche gymnastiekleeraar er zich voor zou schamen. Aan een' architect van school te Parijs vroeg ik eens, waarom hij geen gymnastieklokaal had ontworpen, erbij opmerkende dat het aan Duitsche, Engelsche en alle Noordelijke scholen een groote plaats inneemt. Doch hij zeide mij, dat dat ook wel begrijpelijk is voor die brute volkeren, maar dat het in Frankrijk niet noodig is. Ongelukkig voor hem was zijne buitengewone corpulentie in lijnrechte tegenspraak met zijn antwoord. Anders wel een zeldzaam voorbeeld van het chauvinisme in dienst der architectuur, of nog beter omgekeerd.

„Naast de „préau" vindt men aan de jongensscholen gewoonlijk het „atelier", een flinke ruimte van 60 tot 80 M². Evenals de „préau" steeds gelijkstraats gelegen, werken ze het langgerekte van den schoolvorm in de hand. Ze nemen bijna de geheele oppervlakte van de benedenverdieping in beslag. Het atelier dient voor het geven van elementair onderwijs in handwerkvakken (niet te verwarren met vakonderwijs -, zooals timmeren en smeden.) Tegen een der korte wanden is een vuurhaard met een blaasbalg ingericht. Bij deze zaal behoort een dépôt, voor het opbergen van materiaal. Soms zijn de binnencours overdekt met een glazen afdak en dienen ook nog als bergplaats.

In de inrichting van handenarbeid zijn de Fransche scholen ons zeer vooruit. Alleen aan eenige particuliere scholen in Amsterdam, voor leerlingen uit de gegoede standen vinden we een lokaal ingericht voor handenarbeid en dit is nog alleen voor het weinig beteekenende slöjd. Zeer te betreuren is het, dat het streven naar verbetering van handenarbeid in den geest van vakonderwijs zoo betrekkelijk weinig resultaat heeft gehad tot nu toe. Het beperkt zich tot eenig geknoei met balletjes klei en strookjes papier, dat niet als ernstig beschouwd kan worden. Dit toch heeft met eigenlijke handen*arbeid* weinig te maken en moet meer beschouwd worden als eene afwisseling. Van werkelijk practisch nut is alleen de handenarbeid als timmeren en dergelijke oefeningen, natuurlijk zonder bepaald in vakonderwijs te vervallen.

Ik behoef hier niet verder op de urgentie te wijzen van een verbetering, daar reeds anderen dat gedaan hebben. Alleen wil ik hier nog in verband met dit artikel even aanstippen, dat we voor invoering van het arbeidersprincipe op de lagere scholen ook baanbrekers bezitten, o.a. het hoofd van de Jan Luykenschool, de heer De Vrij. Aan de Fransche meisjesscholen vinden we in plaats van het atelier een groote zaal voor vrouwelijke handwerken. In de Parijsche voorschriften zijn ook bepalingen opgenomen voor baden en douches-inrichtingen. Aan enkele nieuwe scholen zijn die ook toegepast en zijn in de kelders

geplaatst. De douche-inrichtingen zijn geplaatst in kleine hokjes naast elkaar, ± 1 M. breed; de tusschenschotten zijn 2 M. hoog. Aan den eenen kant van elk hokje is een gordijn opgehangen en de andere kant is afgesloten met eene lage afscheiding, zoodat het bovenlijf van den badende zichtbaar blijft. Om de gezamenlijke hokjes loopt eene gang, die het surveilleeren mogelijk maakt en daar zijn dan ook banken geplaatst, voor de wachtende kinderen. De W. C's en urinoirs bevinden zich steeds buiten het schoolgebouw, dit naar het voorschrift, eene bepaling die met de moderne hygiënische installaties wel wat overbodig schijnt. Voor iedere klasse is één W. C. en één urinoir; voor het onderwijzend personeel een W. C. en urinoir. Aan de nieuwe scholen vindt men in het schoolgebouw ook een W. C. voor zieke kinderen, en deze is dan geplaatst in eene ruimte waar ook waschtafels zijn geplaatst.

Door de groote afstanden in Parijs blijven zeer veel kinderen over in het middaguur. Hiervoor is eene cantine ingericht, die bij een schoolgroep van drie zijden toegankelijk is, en op het midden van de speelplaats is geplaats (de speelplaats voor iedere school heeft eene afzonderlijke afscheiding. Bij de cantine behoort ook een keukentje voor het bereiden van spijzen.

Aan een der nieuwste Parijsche scholen (in aanbouw) wordt een proef genomen met openluchtklassen, op het dak gelegen; ze bestaan reeds in Amerika en enkele andere landen.

In de voorschriften is bepaald, dat de schoolgebouwen een zoo eenvoudig mogelijk aspect moeten hebben. De schoolgebouwen worden echter gewoonlijk geplaatst door particuliere architecten in dienst van de stad en niet door den dienst van de stad zelf.

De architecten storen zich echter weinig aan laatstgenoemde bepaling en versieren de gevels rijk met „lofwerk" en architectonische geledingen, zooals ik reeds aan het begin opmerkte.

De werkelijke verbetering van het volksonderwijs dateert vanaf den oorlog 1870—71. Reeds in 1858 is de aandacht op het volksonderwijs gevestigd en met verbetering begonnen. In 1880 verscheen de eerste volledige verordening op den schoolbouw. W. RETERA WZN.

HET ONTSLAG VAN EEN OPZICHTER BIJ DEN BOUW VAN HET VREDESPALEIS EN WAT DAARMEDE VERBAND HOUDT.

Ons werd welwillend toegezonden door het bondsbestuur van den algemeen Nederlandschen Opzichters en Teekenaarsbond een brochure, door dit bondsbestuur uitgegeven en getiteld: „Het ontslag van een opzichter bij den bouw van het Vredespaleis te 's-Gravenhage en wat daarmede verband houdt."*) (Prijs *f* 0.50).

De brochure begint met een beknopt overzicht der aanbesteding van den bovenbouw van het Vredespaleis, en enkele brieven welke hierover geschreven werden in 1909.

Dan volgt een résumé van de verstandhouding tusschen architect en opzichter van dit werk gedurende den onderbouw, dus vóór Mei 1909, om vervolgens die verstandhouding te schetsen nà dien tijd gedurende den bovenbouw, en wat hiervan de oorzaak was, waarbij feitenmateriaal verzameld is om een en ander te bevestigen. Deze laatste geschiedenis loopt over het al of niet nakomen van bestekbepalingen, en de redenen hiervoor.

Vervolgens een overzicht van de gebeurtenissen kort vóór en na het ontslag van genoemden opzichter en enkele brieven naar aanleiding hiervan, ook in verband met de bouwcommissie van het Vredespaleis

We hebben tot nog toe vermeden aanhalingen uit deze brochure te doen, ter wille van de zaak zelve, die wellicht hierdoor uit haar verband gerukt zou worden. Alleen lijkt het ons geschikt, het doel en de wensch welke de uitgever aan het slot uit, wel te citeeren, en hierdoor te weten welke de beweegredenen waren, deze: Flucht in der Oeffentlichkeit, te doen.

Zoo eindigt deze brochure (behalve het naschrift) met:

Wat hebben wij bedoeld aan te toonen?

1e. Dat de reputatie van *de Vries* èn als *mensch* èn als *vakman* even onaanvechtbaar is als die van de gepasseerde aannemers en firma's en dat dus de Heer *v. d. Steur de Vries* zeer onrechtvaardig heeft ontslagen niet alleen doch hem gedurende de drie laatste jaren op een vertrouwende en onverantwoordelijke wijze het leven heeft vergald.

2e Dat de Carnegie-Stichting door dezelfde oorzaken, die tot het ontslag van *de Vries* leidden, voor belangrijke sommen is benadeeld geworden.

Wat wenschen wij?

Wij wenschen dat recht zal geschieden. Wij wenschen dat de blaam, die onverdiend en ten onrechte op *de Vries* is gelegd, wat wij verwachten dat iedere lezer van dit geschrift met ons eens zal zijn, ook door de daartoe aangewezen personen of colleges van hem zal worden afgenomen, en dat hij door die personen of colleges zal worden schadeloos gesteld, in welken vorm dan ook.

Wij komen er rond vooruit en schromen niet te zeggen, dat naar onze meening *de Vries* vóór alles moet kunnen rekenen op herstel van het on echt en de grievende bejegening, hem zoo langen tijd aangedaan en ten slotte hun hoogtepunt bereikende in het hem gegeven ontslag.

Komt geen eer- en geen rechtsherstel, dan zal op het *Vredespaleis* blijven rusten de vloek, dezer *onrechtvaardigheid*, dan zal deze grootsche stichting in veler oog een gebouw zijn waar het *recht niet veilig is*.

Dat men dit ter bevoegde plaatse moge inzien, is onze oprechte wensch.

Dan volgt nog een naschrift.

We zullen ons onthouden van oordeelvelling, daar het ons, zooals „de Bouwwereld" reeds opmerkte, niet de taak van partikulieren lijkt om een dergelijke kwestie te ontwarren.

Mei 1913. W. v, D. P.

*) De brochure ligt op de bestaalle ter beschikking voor de leden.

PRIJSVRAAG BETREFFENDE HET TEEKENEN VAN EEN HOOFD VOOR HET BOUWKUNDIG BIJBLAD TOT HET ALGEMEEN NEDERLANDSCH ADVERTENTIËBLAD.

Op 1 Mei, termijn van sluiting der inzendingen, waren voor deze prijsvraag ingezonden 134 ontwerpen onder volgende motto's:

1. B.B. X°; 2. Monogram A. V. in cirkel (geteekend); 3. Typograficus; 4. 't Kan verkeeren; 5 Tang (geteekend); 6. Annairam; 7. Typo; 8. J. M. V.; 9. Duivenstil (geteekend); 10. A-B; 11. Corry; 12. Palma non sine pulvere; 13 Eenvoud; 14. Bijblad; 15. Systeem; 16. de Phinx; 17. Driehoek en passer (geteekend); 18. Solide; 19. ?; 20. Samenwerking; 21. 's-Gravenhage; 22. Marie G; 23. Johanna; 24 Hoofd; 25. Rie; 26. Den arbeider succes; 27. Die aanhoudt slaagt; 28. Ana; 29. In Mei leggen alle vogels een ei; 30. No 2; 31. Salvo Meliore; 32. Pourquoi pas; 33. Spaarne (naambrief ontbreekt); 34. R; 35. A; 36. B; 37. C; 38. Driehoek; 39. Voorheen en thans; 40. Wit en zwart; 41. Studie; 42. Holland; 43. Kama; 44. Cirkel met punt in vierkant (geteekend); 45. 1913; 46. M. Z; 47. Hamer en tang door driehoek (geteekend; 48. B.B. 3; 49 Driehoek met ornament (geteekend); 50 Architectura. 51 Ambatie; 52 Typografiae Harlemensis; 53. Gekruiste bijlen; 54. 2 Cirkels door elkaar (geteekend); 55. Spiraal (geteekend) 56. Phidias; 57. Wester; 58. I; 59. II; 60. III; 61. Shets; 62. In Mei; 63. Pictura; 64. Zwaluwen; 65. Eik (naambrief ontbreekt); 66. Getracht; 67. Getracht I; 68. Excelsior; 69. Verdeeld vierkant in ruit (geteekend.); 70. Balkan; 71 Eenvoud en Schoonheid; 72. O. B. K; 73. Catharina; 74. Labor; 75. Beginneling; 76. Hup; 77. Thea; 78. Jetty; 79. Juliana; 80. Bij (geteekend); 81. 1913 met geteekend schild; 82. Schets II (naambrief ontbreekt); 83. Katrol; 84. Eenvoud II; 85. Delfia; 86. 1913 in cirkel; 87. Spes in cirkel; 88. Driehoek in cirkel (geteekend); 89. Opoc; 90. Driehoek met passer (geteekend; III; 91. Rotterdam; 92. Zwart wit (zonder naambrieven); 93 Simplex; 94. Bouwkunst; 95. Cirkel; 96. Te elfder ure; 97. Zwart op wit; 98. Kop; 99. Arti; 100. Paardebloem; 101. Meidoorn (naambrief ontbreekt); 102. Zwart; 103. Silhouet; 104. Drukinkt; 105. A. N. A.; 106. Motief; 107. Ernst; 108. Van klei tot tempel; 109. Studie II; 110. Noord; 111. Friesland; 112. Tjobak; 113. La Haye No. 1; 114. La Haye No. 2; 115. Gallie; 116. De vergeten H; 117. Studio (zonder naambrief). 118. St. Lucas (zonder naambrief); 119. Aldebaran; 120. Ars longa vita brevis; 121. Compositie; 122. Ornament in vierkant (geteekend); 123. Joki; 124. Anna; 125. Marja; 126. Bouwkunst; 127. Simplicitas Leiden (zonder naambrief of correspondentieadres); 128. Stylatie; 129. Leeuw; 130. Ambacht; 131. Rust roest; 132. Union; 133. 2 gekruiste hamers (geteekend); 134. De vliegende bouwmeester.

De teekeningen zullen worden tentoongesteld van 12—17 Mei in de Arti-zaal van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis, Groenmarkt, Den Haag; toegang kosteloos.

Namens de Jury,
H. v. D. VOORT, Rapporteur.

VAN ALLERLEI AARD.

V. A. N. K.

Het bestuur der Ned. Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst is na de jongste verkiezingen als volgt samengesteld: W. Penaat, voorzitter, M. J. Hack, vice-voorzitter, Corn. van der Sluys, secretaris-penningmeester, H. Fels, 2e secretaris, R. W. P. de Vries.

INHOUD: Bericht over den Leeszirkel. — Rectificatie artikel: Boroboedoer-Stoepa. — Hotel-Café Kes. „Schiller". — Kijkje Tentoonst. Mij. v. Nijverh. — Utr. Architectuur-Tentoonstelling. — Tentoonst. „De Vrouw 1815—1913". — Iets over Volksscholen te Parijs en de onze. — Ontslag Opzichter Vredespaleis. — Prijsvr. Ned. Advertentiebl. — Van allerlei aard

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN DER REDACTIE.

Van de N. V. Boekdrukkerij v.h. Firma T. B. C. ten Hagen ontvingen wij het rapport der Jury inzake de Prijsvraag van een Hoofd voor het Bouwkundig Bijblad van het Algem. Nederl. Advertentieblad en vernamen daaruit, dat de navolgende bekroningen zijn toegekend:

1. Motto „Spaarne", inzender de heer M. A. H. v. d. Burg, Haarlem.
2. „M. Z.", inzender de heer A. Loran, Den Haag.
3. „Labor". „ „ „ L. Heymans, Vlissingen.

Het rapport is ter leestafel gedeponeerd.

* * *

De heer Retera verzoekt ons een kleine rectificatie betreffende zijn artikel „Iets over volksscholen te Parijs en de onze", opgenomen in het voorgaand nummer.

Op bladz. 155, rechterkolom, 8e regel van onder staat: .... dat we voor invocring van het arbeidersprinciep, enz., dit moet zijn: *arbeidsprinciep.*

* * *

Ook in het artikeltje van onzen Secretaris „Een Tentoonstelling tijdelijk afgelast" (in No. 18) komt een storende fout voor. Ongevecr aan het slot ervan staat: „.... met de tot nu toe ontvangen inschrijvingen ten volle zou worden bereikt." De aandachtige lezer zal ontdekt hebben, dat hier juist het woordje *niet* is uitgevallen, zoodat de zin aldus moet luiden: *met de tot nu toe ontvangen inschrijvingen niet ten volle zou worden bereikt.*

KORT VERSLAG DER LEDENVERGADERING VAN DE CLUB VAN UTRECHTSCHE LEDEN VAN HET GENOOTSCHAP „A. ET A.", GEHOUDEN OP 9 MEI 1913.

De notulen worden, na opening der vergadering door den voorzitter, gelezen en goedgekeurd. Hierna wordt in bespreking gebracht een gevelwedstrijd .n de Gemeente Utrecht en is de vergadering van meening, dat op 't oogenblik de tijd gekomen is, opnieuw aan B. en W. voor te stellen een dusdanigen wedstrijd te laten houden. Wijl op deze manier, zoowel particulieren als bouwers, opgewekt zullen worden hunne gevels van goede architectuurvormen te laten getuigen en dit ontegenzeggelijk een direct goed resultaat voor de stad geven zal, vertrouwt de vergadering ten volle, dat het College van B. en W. ook in deze haar krachtdadige medewerking verleenen wil, vooral nu in verband met de afgeloopen Architectuur-Tentoonstelling gebleken is, dat B. en W. elke poging van particuliere zijde om het stadsbeeld te verbeteren, zeer op prijs stellen.

Een concept-schrijven aan B. en W., betreffende de oude voordeur van het Aalmoezeniershuis Bagijnenhof wordt door den secretaris voorgelezen en door de vergadering goedgekeurd.

In verband met den studietocht naar Gouda zal een schrijven tot oproep tot deelname aan de leden gericht worden, en werd besloten, dat ook niet-leden aan dezen tocht deelnemen kunnen.

De poging, welke de Club in 't werk wilde stellen, om 't poortje Achter Klarenhuis in ouden trant te laten restaureeren, is niet noodig geweest, wijl de eigenaar reeds zelf tot deze prijzenswaardige daad overgegaan is, alhoewel een paar kleinigheden eenige verbetering zouden wenschen.

Hierna volgt sluiting. C. J. DE HAAS, te Secretaris.

DE KUNSTNIJVERHEID EN DE BOUWKUNST-TENTOONSTELLING 1914.

In het verslag der buitengewone ledenvergadering van 30 April (zie „Architectura" No. 18) komt o. m. deze zin voor: „de heer Haek verdedigt met warmte de belangen der kunstnijverheid". Wij ontvingen thans van dien heer het verzoek het volgende alsnog te willen opnemen ter nadere verduidelijking en aanvulling van genoemd verslag. Hij toch heeft gezegd:

„De heeren redeneeren nog maar steeds door op de onjuiste voorstelling van den heer Kromhout, als zou de kunstnijverheid er later bijgekomen zijn, ten duidelijkste is gebleken dat het wel degelijk in de bedoeling heeft gelegen van de architect leden der jury die, volgens zeggen van den heer Kromhout, zich zelf indertijd zoo ridderlijk teruggetrokken hebben, dat wel degelijk kunstnijverheid zou geëxposeerd worden, zij het dan niet op zoo uitgebreide schaal als men dit nu wel zou wenschen. Wij behoeven dus daar niet lang meer op door te redeneeren, maar wel zou ik aanraden willen om het ridderlijke voorstel van het bestuur, om *f* 1000 te geven als bijdrage voor het waarborgfonds te aanvaarden. Het bestuur toont hiermede duidelijk dat ze niet, evenals de schilders verleden jaar, die voor de Bouwkunst geen ruimte konden laten, thans de kunstnijverheid willen weren; integendeel geeft ze bewijzen van een ruimere opvatting. Tevens dient nog in 't oog gehouden te worden dat A. et A. ook leden heeft die de kunstnijverheid beoefenen. Het beste zal zijn thans tot stemmen over te gaan."

WAT OVERHEID EN BURGERIJ VOOR ONS STADSSCHOON KUNNEN DOEN.*)

Het was een goede gedachte van het Bestuur der jonge vereeniging „Museum- en Parkkwartier" om, zooals haar voorzitter het Vrijdagavond uitdrukte, door het houden van vergaderingen van leden en door hen geïntroduceerden, een gedeelte van haar program tot uitvoering te brengen, n.l. de behartiging der belangen van het Museum- en Parkkwartier — een der schoonste gedeelten toch van Amsterdam. Wil zij echter als vereeniging verschillende belangen van het kwartier voorstaan, dan dient zij zich in de allereerste plaats goed op hoogte te stellen van alle daarmede verband houdende zaken, opdat, mocht van haar eventueel eens een request aan het betrokken stadsbestuur uitgaan, dat request op goede gronden zal rusten, daarin zoonoodig de middelen tot verbetering worden aangegeven, opdat met redenen mag worden verwacht dat aan dat request ter juister plaatse ingediend, gehoor zal worden verleend. Om nu de leden der vereeniging tot oordeelen meer bevoegd te maken, had het Bestuur gemeend door een man van gezag de vergadering te doen voorlichten, omtrent factoren die bij eene eventueele beoordeeling van zaken altijd op den voorgrond zullen treden. De heer A. W. Weissman stelde zich dadelijk bereid voor de vereeniging in eerste vergadering te behandelen: *„Wat overheid en burgerij voor ons stadsschoon kunnen doen"*. Gezien het actueele van het onderwerp (worden niet breedopgezette discussies in de bouwkundige vereenigingen gevoerd over „Schoonheidscommissie" en „Commissie voor het Stadsschoon"?) trof het ons, dat van beide der schoonheid dienende commissiën niemand aanwezig was, ook zelfs niet de heer v. d. Pek. Waren de heeren soms niet tot de geïntroduceerden gerekend? De zaal was, waarschijnlijk mede een gevolg van het regenweer, slechts matig bezet. We merkten, behalve den wethouder van P. W., en een paar leden van den Gemeenteraad, nog op het lid der Damcommissie, den heer H. P. Berlage Nzn.

Precies op tijd begon de heer Weissman zijn voordracht met een uiteenzetting van hetgeen in de 17e en 18e eeuw door de overheid voor het stadsschoon van Amsterdam is gedaan, wat niet weinig was en waarvan wij, kinderen der 20e eeuw, in niet geringe mate nog de vruchten mogen plukken.

Spr. behandelde achtereenvolgens de samenstelling der vroedschap, het werken der overheid vóór en na de omwenteling, de aanleg der stad met hare uitbreiding — in 1609 — waarbij spr. opmerkte, dat zelfs de fraaiste aanleg van een stad geen waarde zal hebben, wanneer de gebouwen leelijk zijn, iets wat de overheid der 17e eeuw wel wist en zich daarom van de diensten der beste kunstenaars uit dien tijd verzekerde, teneinde zoo te komen tot de groote bouwmeesters van dien tijd: Hendrik de Keyser, Jacob van Campen en Daniël Stalpaert, waarbij ook hunne werken op breedvoerige wijze besproken werden.

Het stichten van weidsche gebouwen houdt na 1795, toen de regenten moesten wijken, op, en het is al veel wanneer men, wat bestaat, behoorlijk onderhoudt. Het stadsbestuur, nu aan een centraal bestuur ondergeschikt, heeft wel wat anders te doen, dan mooie gebouwen te laten verrijzen. Zelfs voor de bestaande schoonheid heeft het geen oog meer, en tal van oude gedenkteekenen worden gesloopt, omdat men ze overtollig acht of de kosten van onderhoud wil uitsparen. Dat is een droevig tijdperk, het heeft de geheele 19e eeuw geduurd.

Amsterdam begon in 1870 te herleven, maar de overheid van toen heeft van die herleving geen gebruik weten te maken in het belang van de schoonheid, zooals men in de 17e eeuw had gedaan.

Meer en meer was de 19e eeuw een tijdperk van wetenschap geworden. Kunst werd geen regeeringszaak geacht; de schoonheid gold als iets overbodigs, en het geld aan haar besteed achtte men weggeworpen. Zoo dacht de regeering in Den Haag, zoodacht ook onze plaatselijke overheid, het Gemeentebestuur.

Dat ging bij stukken en brokken de stad uitbreiden. Spr. wijst op de Jac. v. Lennepstraat, de Vondelstraat en de P. C. Hooftstraat, die men als zonderlinge protuberansen uit de halve maan van het oude stadsplan liet uitsteken, terwijl het schilderskwartier („de nieuwe pijp") als leelijke uitwas zich daarbij voegde.

Andere nieuwere buurten ontstonden zonder stelsel, daar waar het bouwen winst beloofde. En toen eindelijk ingezien werd, dat van dit alles toch een geheel diende te worden gemaakt, was het te laat, om nog iets goeds te kunnen verkrijgen. Wie dan ook de kaart van het tegenwoordig Amsterdam beschouwt, ziet nog wel in de kern het mooie plan der 17e eeuw, doch daaromheen niets dan een wirwar van straten.

Wat de 19e eeuwsche uitbreiding betreft, zeide spr., dat de Amsterdamsche overheid, al is de uitbreiding geenszins fraai, toch getracht heeft bij het stichten der openbare gebouwen met de eischen van den goeden smaak rekening te houden. O.m. wees spr. op het Vondelpark. Toch heeft deze betrekkelijk smalle, doch lange strook parkgrond op het uitbreidingsplan geen gunstigen invloed gehad, daar zij het Oostelijk deel van het Westelijk afsloot.

Voorts stelde spr. eenige fouten in het licht in de 19e eeuw begaan, waaruit blijkt, dat men voor de toekomst geen oog schijnt gehad te hebben. B.v. het bouwen van een gevangenis op een der bolwerken, waardoor nog de geheele omgeving van het Leidsche plein ontsierd wordt; de plaatsing van het Centraal-Station aan het IJ, wat echter een fout is van de centrale overheid te 's-Gravenhage.

Hierna gaat spr. over te schetsen hoe de burgerij zich ten opzichte van het stadsschoon van haar taak kweet. Hij wijst er op, dat de patriciërs met elkander in het stichten van huizen wedijverden. En minder aanzienlijke burgers volgden op meer bescheiden wijze dit voorbeeld.

Van de prachtige huizen, in het eerste vierendeel der 17e eeuw te Amsterdam gesticht, zijn er betrekkelijk maar weinig over, omdat zij, in de 18e eeuw voor nog weelderiger woningen moesten plaats maken. Het z.g. „Huis met de Hoofden" en de twee huizen op de Heerengracht tegenover de Bergstraat zijn de meest bekende. Zij vertoonen den stijl van Hendrik de Keyser, die, in zijn rijkdom van versierselen, zijn geestige afwisseling van wit en rood, zoo volkomen het leven van toen weerspiegelt. De Amsterdamsche burgers, snel rijk geworden, hielden er nog van, hun pasverkregen welvaart aan den voorbijganger te toonen.

Ook behandelt spr. nog uitvoerig het werk van de architecten Philips Vingboons (leerling van v. Campen), Adriaan Dorsman en Steven Vennecool en noemt van de meesters tusschen 1730 en 1795 nog: Hans Jacob Husly, Hendrik Husly, Hendrik Jacob Otten, Jacob Otten Husly en Leendert Husly Viervant, die allen de Fransche stijlen gevolgd hebben (Lodewijk XIV, XV en XVI, de laatste met de rechte kroonlijst). In 1795 was het, volgens spr., met het bouwen gedaan.

*) De Redactie meent goed te doen van deze voordracht, gezien het actueele van het onderwerp, een enigszins uitvoerig verslag te geven.

De burgerij voelde niets meer voor het schoon der stad. Door kunstlooze timmerlieden werden b.v. veranderingen in de deftige huizen gemaakt, die zeker geen verfraaiingen konden worden genoemd.

Wel scheen het, omstreeks 1860, dat een andere tijd zou aanbreken, toen Dr. Sarphati o.a. het Paleis voor Volksvlijt en het Amstel Hôtel door den architect Oudshoorn liet bouwen, maar de pogingen werden niet ondersteund. Spr. wees er op, hoe het Paleis voor Volksvlijt thans slecht onderhouden is en met reclames overdekt, terwijl de gebouwen der Galerij het in verdrukking brengen. Nog geeft de koepel een prachtige afsluiting aan de Utrechtschestraat. Werden van de zijgevels de reclames verwijderd, werden alle toevoegselen, later gemaakt, afgebroken, dan zou men op het gebouw ook uit de Sarphatistraat en van de Weteringschans een fraai gezicht hebben. Ook het Amstel Hôtel is, zoo door zijn ligging als door zijn bouwtrant, van den aanvang af een bate voor Amsterdams stadsschoon geweest. Jammer slechts, dat een twaalftal jaren geleden het silhouet door het bouwen eener verdieping erop, bedorven werd.

Bij de beschouwing van de straten in dien tijd aangelegd, wees spr. op de Vondelstraat, die veel beloofde voor het aanzien der nieuwe wijken, maar die belofte is niet in vervulling gegaan. Toen de P. C. Hooftstraat en vooral, toen het schilderskwartier werd aangelegd, namen de speculatiebouwers de plaats der architecten in. Hoe leelijk de huizen, die toen verrezen, zijn, weten wij allen.

De rijksregeering heeft Amsterdam met een prachtig gebouw begiftigd, toen zij aan den architect Cuypers het ontwerp van het Rijks-Museum opdroeg. Spr. wilde daarover nu niet uitweiden.

Hij vervolgt: Daar na de 18e eeuw in Europa geen cultuur meer bestond, zooals alle vroegere tijdperken die hadden gekend, had de bouwkunst niet meer de beteekenis van voorheen. Zij had bij gemis aan cultuur geen vast richtsnoer meer, en poogde dat in de meest verschillende tijdperken, die voorbij waren gegaan, te vinden. Men ziet thans in, dat dit vergeefsche moeite geweest is, en tracht weder iets eigens in de bouwkunst te geven, doch dit pogen zal pas dan slagen, als wij weder een cultuur hebben. En voorloopig lijkt het daar nog weinig naar.

Veel kwaad werd, volgens spr., ook gesticht, doordat de revolutie aan het voortbestaan der oude overleveringen een geweldadig einde had gemaakt. Wanneer een Amsterdamsch burger der 17e of 18e eeuw een huis wilde laten bouwen, dan ging hij naar een bekwaam architect, die een ontwerp voor hem maakte. Droeg dit ontwerp zijn goedkeuring weg, dan wendde de bouwheer zich tot meesters der gilden, die het moesten uitvoeren. Die gilden zijn in 1798 echter afgeschaft. Ieder was voortaan vrij het vak uit te oefenen, dat hij wilde. Naar bekwaamheid werd niet meer gevraagd. Mocht, tot dusver, niemand meester in een ambacht zijn, die geen proef had afgelegd, mocht ook niemand meer dan één ambacht meer uitoefenen, nu werd het geheel anders. Uit Frankrijk kwam de „entreprise générale" tot ons, waarbij aan één persoon als aannemer het uitvoeren van een geheel werd opgedragen. De architect had daarbij te zorgen dat deze aannemer zijn verplichtingen in alle opzichten nakwam. Breedvoerig schetste spr. het huidige stelsel van aannemen van gebouwen en zegt, dat men, wat meer dan een eeuw in zwang geweest is, niet meer kan doen verdwijnen.

De verwildering in de ambachten, welke het opheffen van de gilden ten gevolge had, bracht met zich, dat ook de techniek van het bouwen zeer achteruitging.

De stedelijke overheid zag dit in, en beproefde, door steeds strengere voorschriften bij politieverordening, het behoorlijk bouwen te bevorderen. Maar daar hierbij uitsluitend op de techniek werd gelet, kon dit der schoonheid niet baten. De nieuwe buurten, prooi der speculatiebouwers, zijn oorzaak dat B. en W. in 1898 een commissie instelden, om de ontwerpen te beoordeelen die op terreinen, welke de Gemeente verkocht of in erfpacht uitgaf, zouden worden uitgevoerd. Als eerste poging, om van overheidswege voor het stadsschoon te waken, dient zeker het instellen dezer „Schoonheidscommissie te worden gewaardeerd".

Wanneer men na op grond van de resultaten dezer commissie een oordeel wil uitspreken, dient men volgens spr., echter een en ander in 't oog te houden. Allereerst: dat de commissie in de verkaveling der gronden niet is gekend. Ieder gegadigde kon krijgen wat hij wenschte, mits hij maar betaalde wat er gevraagd werd. Naar de bestemming, die hij aan het gekochte wilde geven, werd niet gevraagd, alleen zijn ontwerp moest door de Schoonheidscommissie worden goedgekeurd.

Die groote vrijheid had vooral iets bedenkelijks, omdat in de 19e eeuw het architecten-beroep een algeheele verandering had ondergaan. Terwijl de architecten der 17e en 18e eeuw nog meesters, kunstenaars waren, werd, na 1870 vooral, de kunst tot een bedrijf gemaakt, dat ieder meende te kunnen uitoefenen, wien het gelukte een opdracht te krijgen van hem, die bouwen wilde.

Bij de instelling der Rijks-Academie van Beeldende Kunsten in 1870 werd daar aan de bouwkunst geen plaats meer ingeruimd. Zij werd dus, officieel, uit de lijst der kunsten geschrapt. Was zij niet, als „bouwkunde", bij de wet, die in 1863 de Polytechnische School te Delft schiep, tot een onderdeel der ingenieurs-wetenschap verklaard? Het diploma van bouwkundig ingenieur had weinig aantrekkelijks voor hen, die in de architectuur nog een kunst zagen. In een halve eeuw is het dan ook maar betrekkelijk zelden uitgereikt.

Wel heeft ook de tweede helft der negentiende eeuw nog architecten gehad, die kunstenaars mochten heeten, omdat zij, als hun voorgangers in gelukkiger tijden, idealen nastreefden. Maar slechts zelden kregen zij gelegenheid, werk hunner waardig tot stand te brengen. Immers het publiek, de burgerij, voelde zich vreemd tegenover hen staan. Dit wendde zich liever tot die architecten, welke zich om de kunst niet bekommerden en, in hun commercieelen aanleg een eigenschap bezaten, die door den meer en meer materieel geworden tijd beter werden gewaardeerd.

En dan waren er nog de timmerlieden, de makelaars, de opzichters, de teekenaars, die zich, zoo gauw zij er kans toe zagen, met den naam van architect gingen sieren.

Bij de ontwerpen, die de Amsterdamsche „Schoonheidscommissie" te beoordeelen kreeg, zijn er maar betrekkelijk weinig van werkelijke architecten geweest. De groote meerderheid was afkomstig van menschen, die zeker vóór 1800 het niet zouden hebben gewaagd, als ontwerpers op te treden.

Het is te begrijpen, dat, hoeveel ijver de Commissie ook betoond heeft, hoeveel critiek zij ook heeft uitgeoefend, zij er toch niet in kon slagen, ontwerpen van onbevoegden tot meesterstukken van architectuur te maken.

Hierbij kwam nog een moeilijkheid. Onze tijd, zonder cultuur, heeft het individualisme ten troon verheven. Hij heeft er niet op tegen, dat ook in de bouwkunst iedere vogel zingt, zooals hij gebekt is. Tegen slechts enkele

vogels, die beproeven, samen een nieuw wijsje te fluiten, zijn er talrijke, die het beter vinden, ieder, hoe gebrekkig ook, een deuntje uit de zestiende, zeventiende of achttiende eeuw na te zingen. Dat geeft een alles behalve aangename cacophonie.

Deze cacophonie treft den wandelaar, die zijn schreden naar het Museumterrein richt. Hoe veel mooier zou die buurt niet geworden zijn, wanneer daar slechts wezenlijke architecten aan het werk waren geweest, gedragen door een cultuur, bezield met een gemeenschappelijk ideaal! Wat op het Museumterrein geschied is, kan niet weder ongedaan gemaakt worden. Maar wel kunnen overheid en burgerij er voor zorgen, dat, komt de nieuwe uitbreiding der stad aan de zuidzijde tot stand, een betere wijk ontstaat.

De overheid heeft reeds een veelbelovend begin gemaakt, door het ontwerpen van het plan der uitbreiding, niet als vroeger, aan den eersten den besten ingenieur, doch aan een kunstenaar op te dragen. Wel wordt er gefluisterd, dat er van dit ontwerp in de practijk niet veel terecht zal komen. Doch als er, om welke redenen dan ook, in het plan veranderingen noodzakelijk zijn, dan late men die door den ontwerper maken, of drage hem, als het niet anders kan, het leveren van een geheel nieuw plan op. Wordt er weder, als vroeger, stukwerk gemaakt, dan zal de nieuwe uitbreiding even onbevredigend worden, als die, welke in de negentiende eeuw tot stand kwam.

En dan make de overheid een einde aan haar stelselloos verkoopen of in erfpacht geven van terreinen. Zij bestemme ieder blok voor een bepaalde bebouwing, zij richte zich niet, als een bouwgrond-exploitant, naar de eischen van iederen gegadigde, doch stelle als overheid regelen, waaraan de gegadigden zich hebben te onderwerpen. Zij erkenne niet iedereen als architect, doch late alleen als ontwerpers toe hen, die door de architecten-organisaties als zoodanig erkend worden.

De burgerij kan haar hierbij steunen. Het komt nog veel te veel voor, dat zij zich, als zij bouwen wil, wendt tot onbevoegde personen. Is het dan te verwonderen, dat, wat deze menschen leveren, verre achterstaat bij wat door de meesters der zeventiende en achttiende eeuw werd gebouwd? De burgers van toen vroegen ontwerpen aan de beste kunstenaars van hun tijd. Wat zou er van Amsterdams stadsschoon terecht gekomen zijn, als deze burgers zich eens tot de „beunhazen", zooals men de onbevoegden toen noemde, hadden gewend! Het is een dwaalbegrip, dat schoonheid en kostbaarheid hetzelfde zouden zijn. Integendeel, het komt veel voor, dat juist de kostbaarheid aan de schoonheid schade doet. Goede verhoudingen kosten geen geld, maar slechts hij heeft er oog voor, die waarlijk kunstenaar is. Overlading met dure versierselen kan men slechts van onbeschaafden verwachten. Het werk van den kunstenaar vertoont ze nooit. Wordt, in het vervolg, het bouwen te Amsterdam weder als eertijds aan daartoe bevoegden opgedragen, dan zal ons stadsschoon daarvan de gunstige gevolgen ondervinden. De burgerij kan er toe medewerken, dat hier verbetering komt. Maar ook de overheid heeft te dezen opzichte een taak.

Zij kan het voldoen aan eischen van welstand stellen als voorwaarde voor alle vergunning tot bouwen. Zij behoeft zich, als tot dusverre, niet te beperken tot het stellen dier eischen alleen voor wat op verkocht of in erfpacht gegeven terrein der gemeente zal verrijzen. Het Amsterdamsch gemeentebestuur behoeft dan slechts het voorbeeld te volgen, door dat van Laren in het Gooi gegeven, toen het 31 Januari van dit jaar besloot, in zijn Bouw- en Woningverordening zulk een bepaling op te nemen, die 19 Februari daarna door Gedeputeerde Staten van Noord-Holland werd goedgekeurd en sinds 1 Maart in werking is getreden.

Wanneer Amsterdam zoo mooi niet meer is, als het, omstreeks 1870 nog was, dan komt dit niet alleen door het verval der bouwkunst, het dempen van grachten, een gebrekkige uitbreiding der stad.

Ook stadsgedeelten, die nog in hun ouden toestand bleven, worden ontsierd en wel door de steeds talrijker wordende reclames.

De moderne reclame was een halve eeuw geleden nog bij ons in haar kindsheid. Maar in het buitenland had zij het reeds verder gebracht. Zij is van Amerikaanschen oorsprong, en heeft tegenwoordig zulk een uitbreiding gekregen, dat de overheid op maatregelen om haar tegen te gaan, bedacht is.

Reeds bezit de Provincie Noord-Holland een verordening, die den eigenaar of gebruiker van eenig onroerend goed verbiedt, daarop of daaraan te hebben muren, getimmerten, borden en andere voorwerpen, bestemd en gebezigd tot reclame.

Deze verordening geldt echter alleen voor het landelijke gedeelte eener gemeente in Noord-Holland. Zij vindt dus slechts in een zeer begrensd gebied van Amsterdam toepassing. Daarom dient de hoofdstad het goede voorbeeld, dat de Staten der Provincie gaven, te volgen. Werden vroeger alleen schuttingen met reclames beplakt, weldra werden ook de gevels der huizen zelf er mede bedekt. Vooral hoekgebouwen, die in het oog vielen, zag men met allerlei aankondigingen beschilderen. Een paar sprekende voorbeelden zijn hier te Amsterdam op den hoek van Kalverstraat en Singel, benevens op den hoek van Keizersgracht en Westermarkt te vinden. In de meest schreeuwende kleuren ziet men daar reclames van allerlei ondernemingen, die aan de eigenaars der huizen een zekere som betaald hebben, om ze er te mogen doen aanbrengen.

Dat twee fraaie Amsterdamsche stadsgezichten door deze reclames bedorven worden, zal ieder erkennen. Voor de omwonenden is het niet aangenaam, die schrille kleuren steeds te moeten zien en voortdurend aan de voortreffelijkheid van een of ander voortbrengsel te worden herinnerd.

Het moet, natuurlijk, aan ieder, die ergens eenige nering of bedrijf uitoefent, vergund blijven, dit aan de voorbijgangers kenbaar te maken, doch alleen onder het beding, dat hij het op gepaste wijze doe en zekere grenzen niet overschrijde. Dit gebeurde, toen, in ouden tijd, nog de uithangteekens in zwang waren. De apotheker hing een gaper uit, de herbergier een krans of een kan, de bakker een krakeling en zoo voort.

Wie een winkel heeft zal, door een zoo smakelijk mogelijke uitstalling, de kooperS tot binnentreden willen nopen. Die uitstalling zal hem meer klanten bezorgen dan de schreeuwendste reclame, want zij blijft binnen de grenzen, die de goede smaak stelt.

Anders wordt het echter, wanneer iemand van den eigenaar van een huis het recht verwerft, daarop reclames te schilderen, of zijn dak huurt, om daarop de afschuwelijke lichtreclames te doen plaatsen. Dit is misbruik maken van het eigendomsrecht en daartegen behoort de overheid met kracht op te treden.

Velen denken, dat de overheid daartoe de bevoegdheid mist. Maar zij vergeten, dat artikel 625 van ons Burgerlijk Wetboek, als het zegt: „eigendom is het recht, om van eene zaak het vrije genot te hebben en daarover op de volstrekste wijze te beschikken", daaraan toevoegt „mits

men er geen gebruik van make, strijdende tegen de wetten of de openbare verordeningen, daargesteld door zoodanige macht, die daartoe, volgens de grondwet, de bevoegdheid heeft".

De gemeenteraad heeft de bevoegdheid tot het maken van openbare verordeningen. Zij kan van die bevoegdheid gebruik maken, om de reclames te verbieden. Het gemeentebestuur van Nijmegen heeft reeds 9 Maart 1912 een zoodanige verordening gemaakt, die, 19 Maart daaraanvolgende door Gedeputeerde Staten van Gelderland goedgekeurd, 23 Maart 1912 in werking trad.

Te Rotterdam hebben drie leden aan den gemeenteraad voorgesteld, een bepaling tegen de reclames aan de politieverordening toe te voegen. Vijf en twintig adressen van lichamen tot ondersteuning van dit voorstel werden ingezonden. Slechts een vereeniging van „vergunninghouders" kwam voor de reclames op! Dit zegt genoeg.

Weldra zal ook de Amsterdamsche politieverordening worden herzien. Naar verluidt, zal dan een bepaling worden voorgesteld, die onze dames verhindert, haar medemenschen met onbeschermde hoedenpennen in de oogen te steken. Dat men dan van de gelegenheid gebruik make om hen, die ons door hun schreeuwende of flikkerende reclames in de oogen steken, die onze stad ten bate van hun beurs ontsieren, te beletten, met dit bedrijf voort te gaan!

Niet langer mag ieder, die meent daardoor winst te kunnen behalen, Amsterdams stadschoon schenden. Tegenover diegenen, welke in stoffelijke welvaart het eenig noodige zien, staan gelukkig tegenwoordig velen, die meenen, dat de welvaart slechts als middel mag dienen, om de cultuur te verkrijgen, waaraan de menschheid van thans zoo groote behoefte heeft. Het eigendomsrecht is geen ideaal, dat ter wille van zich zelf bestaat. Het is er slechts, om de menschheid verder te brengen. Ieder eigenaar, die schoonheid vernietigt alleen om winst te behalen, maakt misbruik van zijn eigendomsrecht.

In de zeventiende en de achttiende eeuw hebben overheid en burgerij gedaan wat zij konden om Amsterdam tot de prachtige stad te maken, die, hoe later ook geschonden, toch nog altijd van haar smaak en onbekrompenheid getuigt. Wat in de negentiende eeuw misdreven werd is niet meer goed te maken. Zorge dan de twintigste eeuw dat zij, door eendrachtig samenwerken van overheid en burgerij ons stadsschoon in stand houde en vermeerdere, opdat zij bij het nageslacht in betere herinnering blijve dan haar voorgangster!"

Aldus besloot de heer Weissman zijn toegejuichte voordracht om over te gaan tot het projecteeren van een serie fraaie lichtbeelden, die vooral het verloren schoon der aloude keizersstad nog eens helder in het licht stelden. Het beeld van een nieuwe straat te Vlissingen werkte hierna als eene koudwaterstraal.

9 Mei 1913. ADR. M.

NEDERLANDSCH-INDIË OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE SAN FRANCISCO.

Door het Bestuur van den N.-I. Kunstkring te Batavia is onderstaand adres aan Z.Ex. den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië verzonden:

Aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië

Geven met verschuldigden eerbied te kennen de ondergeteekenden, vormende het bestuur van den Nederlandsch-Indischen Kunstkring te Batavia;

dat zij met belangstelling kennis namen van wat er dezer dagen in de dagbladen werd geschreven in de artikelen over „Nederlandsch-Indië op de tentoonstelling te San Francisco", vooral voor zoover daarin sprake was van het karakter dat het Nederlandsche c.q. ook het Nederlandsch-Indische gebouw daar zal hebben;

dat zij, allen doordrongen van bewondering voor de monumenten uit het bloeitijdperk der Hollandsche Renaissance en van eerbied voor de scheppingskracht en energie onzer vaderen, het nochtans zouden betreuren als ons land daarginds vertegenwoordigd zou worden door de klakkelooze navolging van een gebouw uit vroegere eeuwen, daar zulk een gebouw toch niet zal kunnen weergeven wat er nú in ons volk leeft en werkt, noch wat Nederland betreft, noch, en in nog mindere mate, wat betreft het rijk in Azië;

dat er op het oogenblik wel niet gesproken kan worden van een sprekend nationalen stijl, doch dat er toch met voldoening te wijzen valt op Nederlandsche bouwmeesters, wier werk een ernstig pogen is om, op grond van wat vroegere stijlen leeren, te komen tot een moderne bouwkunst, die de doeltreffendheid voorop stellend, voor vorm en versiering nieuwe uitingen zoekt, passend voor dezen tijd;

dat adressanten het betreuren dat zij, die in deze richting iets goeds tot stand zouden kunnen brengen, door hunne lastgevers worden genoodzaakt tot navolging, zooals b.v. de architect van het Nederlandsche gebouw op de tentoonstelling te Brussel in 1910, die niet dan gedwongen zijn oorspronkelijk modern ontwerp heeft prijs gegeven om er wederom eene Renaissance navolging van te maken;

dat juist deze uitgeoefende dwang zoo te betreuren valt, omdat, zoo er vooralsnog van geen sprekend modernen Nederlandschen stijl kan worden gesproken, de elementen daarvoor toch aanwezig zijn en geen ontwikkeling kan worden verwacht, als het streven in die richting niet wordt gesteund. Hoe toch hadden de vroegrenaissance-bouwmeesters ooit de scheppingen kunnen tot stand brengen, die wij nu bewonderen, als hunne lastgevers niet hadden willen afwijken van de navolging van Gothieke voorbeelden?;

Redenen die adressanten de vrijmoedigheid geven zich tot Uwe Excellentie te wenden met het eerbiedige verzoek: bij de samenstelling der Nederlandsch-Indische Tentoonstellings-commissie met deze overwegingen wel rekening te willen houden en om bij het Opperbestuur in Nederland haren invloed wel te willen aanwenden om in den hierboven genoemden zin werkzaam te zijn door b.v., in overleg te treden met bouwkundige vereenigingen als: De Bond van Nederlandsche Architecten, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, het Genootschap Architektura et Amicitia e.a. over de beste wijze waarop een modern gebouw, Nederland en Nederlandsch-Indië waardig, op de tentoonstelling te San Francisco zal kunnen verrijzen.

't Welk doende enz.

Het bestuur van den N.-I. Kunstkring,

(w.g.) MOOIJEN, *Voorzitter*,
„ J. W. TEILLERS, *Secretaris*,
„ SIJSEN, *Penningmeester*,
„ Mevr. B. DINGER-VAN POLANEN PETEL, } *Leden*,
„ SCHOEMAKER,
„ MAX FLEISCHER,

* * *

Van te voren waren een tweetal artikelen van de hand der Heeren L. J. van der Waals en P. A. F. Mooijen in de Javabode van 13 en 19 Maart ll. verschenen.
Volledigheidshalve willen wij hier beide artikelen afdrukken.
Zooals onze lezers weten hebben de ministers van L. N. en H. en van Koloniën voorgesteld, dat het Rijk een subsidie van ƒ 750.000 zou geven (waarvan ƒ 350.000 ten laste van Nederlandsch Indië). De Tweede Kamer heeft reeds besloten tot deelname van Nederland aan deze expositie, maar heeft over het voorstel der ministers nog niet beslist.
De Heer van der Waals schrijft dan:

In afwachting van het toestaan van het benoodigde crediet door de Wetgevende Macht (de Eerste Kamer moet nog over de deelneming beslissen) is het zaak alvast de noodige maatregelen te nemen voor de voorbereiding van de deelneming aan de tentoonstelling, waartoe trouwens de Nederlandsche Regeering het opwekkende voorbeeld reeds gegeven heeft, want in enkele geïllustreerde bladen kon men de foto's zien van het plechtig in bezit nemen door onzen gezant te Washington van de voor Nederland en zijn koloniën uitgekozen gronden op het tentoonstellingsterrein. Het doet goed te zien hoe Nederland hierin weer eens getoond heeft niet dat laksche landje, tjap „kijk-kat-uit-den-boom", te willen voorstellen, waarover zoovele verhalen de ronde doen. Japan had wel al schriftelijk zijn terrein besproken, maar Nederland toch was het eerste land, dat officieel van zijn terrein, dat op de beste plaats van de tentoonstelling ligt, bezit nam. Op de nog geheel onbebouwde tentoonstellingsgronden wappert nu reeds de Nederlandsche driekleur als treffend symbool van Hollands energie. Zooals van zelf spreekt is dit feit in de Amerikaansche bladen besproken en zal het, hoewel schijnbaar onbelangrijk, voor Nederland en de koloniën ongetwijfeld een waardevolle introductie blijken te zijn.

Intusschen, die vlag daar op het terrein is niet voldoende. Wij moeten nu vóóruit zien om onzen voorsprong op de andere landen te kunnen behouden. Mag de Indische Regeering wellicht op formeele gronden nog niet den tijd gekomen achten om een Indische Commissie voor de tentoonstelling in het leven te roepen, de pers hier te lande zal alvast de opvattingen, welke over de wijze van deelneming bestaan en waarvan de publicatie aan de aanstaande commissie van nut zou kunnen zijn moeten weergeven.
De heer Jasper reeds leverde eenige beschouwingen over de eigenlijke inrichtingen van de Indische expositie, welke beschouwingen te meer waarde bezitten nu genoemde heer eerst kort geleden in Indië terugkwam na een belangrijke studiereis in Europa gemaakt te hebben en daarbij alle voornaamste musea en verscheidene tentoonstellingen te hebben bezocht. Het is thans niet de bedoeling de zaakkundige opmerkingen van den heer Jasper over de eigenlijke inrichting der expositie aan te vullen door meer in finesses te treden — dit zal overgelaten moeten worden aan degenen, die ter zake van de speciale onderdeelen deskundig zijn —, doch het kan zijn belang hebben nog eenige aandacht te wijden aan het uiterlijk der expositie.
Want ook het uiterlijk der expositie legt gewicht in de schaal. Immers, het is niet alleen de uitstalling der voorwerpen zelf, die, zooals de heer Jasper het uitdrukte, in overeenstemming moet zijn met den aard van het volk, ook het gebouw behoort aan dien eisch te voldoen, en het zijn in het bijzonder de berichten uit het Moederland over het optrekken van een tentoonstellingsgebouw in den geest van dat, hetwelk Nederland in 1910 op de expositie te Brussel bezat, die aanleiding voldoende zijn om daarover van gedachten te wisselen.
De te vormen Indische tentoonstellingscommissie zal in de eerste plaats hebben te beslissen of Indië al dan niet met Nederland in een gezamenlijk gebouw zal moeten uitkomen. Hiervan toch zal worden afhankelijk gesteld in hoeverre Indië ook te zorgen heeft voor den bouw van een eigen paviljoen.
Op het eerste gezicht lijkt het inderdaad zeer aantrekkelijk en logisch, dat deze gewesten, die bij een expositie in West-Amerika waarschijnlijk zelfs hoogere belangen hebben dan Nederland zelf, een eigen gebouw optrekken en dat naar eigen goeddunken inrichten. Dat gebouw zou dan echter een „Indisch" gebouw moeten zijn ter typische onderscheiding van het gebouw van het Moederland. Doch reeds wanneer men zich een voorstelling van zulk een gebouw tracht te maken, voelt men dat de eisch „Indisch" gemakkelijker gesteld dan ingewilligd is, wanneer men ten minste tevens praktisch wil blijven. Welk gebouw in Indië toch zou men als model kunnen nemen of welken Indischen stijl zou men kunnen aanwenden voor een fantasie-gebouw geschikt voor het uitstallen der in te zenden voorwerpen?
De volkeren van den Indischen Archipel hebben wel veelal hun eigen bouwstijl, maar die stijlen zijn allerminst geschikt voor een groot tentoonstellingsgebouw van misschien 1000 M² oppervlakte. Zelfs waar men hier ter copieëring de beschikking heeft over groote moskeegebouwen, als bijv. te Bandoeng (waarvan men ook electrische galerijen-verlichting zou kunnen overnemen) is de bouwtrant met de boven elkaar geplaatste daken en de vele overdekte galerijen, welke juist ten doel hebben het zonlicht buiten het interieur te houden, niet van dien aard, dat zij zou kunnen dienen voor een expositie, afgescheiden nog van het bezwaar dat wellicht zou kunnen rijzen om een religieus gebouw in dit geval als model te bezigen. Voor het overige zou misschien alleen het fraaie paleis van den Sultan van Deli als model kunnen dienen; de galerijen zouden althans hoog genoeg zijn om voldoende licht binnen te laten. Doch dat bouwwerk geeft weer niet een typisch „Indische" bouwtrant, waar het door zijn Moorsche boogpoorten en zijn Arabische puntbogen weinig heeft uit te staan met den aard van Indië zelf en hier te lande dan ook vrijwel uniek is en blijkbaar ontworpen werd onder den invloed van de in Engelsch Indië overheerschende Mahomedaansche bouwkunst.
Het bouwen van een eigen Indisch paviljoen op de tentoonstelling in inheemschen bouwtrant is dan ook, zonder fiasco-gevaar niet door te voeren. Een gebouw in Europeesch Indischen trant is voorts evenmin aan te bevelen; karakteristiek is die trant in het geheel niet, noch de oude, noch de moderne trant. De oude trant is ongetwijfeld praktisch, maar voor een groot tentoonstellingsgebouw ietwat naargeestig en in weelderige expositieomgeving te onaanzienlijk; de moderne trant zou te weinig opmerkelijk zijn en zich wellicht gering onderscheiden van de gebouwen in de meer zuidelijk gelegen Amerikaansche steden.

Het is derhalve niet te verwachten, dat Indië met een afzonderlijk paviljoen eer zou inleggen en is het te veel gewaagd om zonder kans van slagen met zulk een paviljoen een proef te nemen in een land, waar Indië voor het eerst voor den dag komt. En dit klemt te meer, waar aan den anderen kant aan het exposeeren in een gezamenlijk gebouw met Nederland belangrijke voordeelen verbonden zijn.
In de eerste plaats zal bij een gecombineerde tentoonstelling de expositie-gelegenheid zoowel voor Nederland als voor Indië grooter kunnen worden, omdat in een gebouw op dezelfde oppervlakte natuurlijk meer ruimte ter beschikking komt dan in twee afzonderlijke gebouwen.
Verder zal bij gezamenlijk optreden met dezelfde uitgaven een fraaier gebouw kunnen worden opgetrokken, dat door zijn veel grooteren omvang ongetwijfeld een waardiger indruk zal maken. En ten slotte zal het gezamenlijk exposeeren van Moederland en Koloniën minder aanleiding geven tot het doen ontstaan van dwaalbegrippen aangaande de verhouding van Indië tot Nederland en meer in overeenstemming zijn met het feit, dat deze beide landen volstrekt één zijn.
De beteekenis vooral van het laatstgenoemde voordeel van een gecombineerde tentoonstelling mag in geen geval onderschat worden. Men mag niet uit het oog verliezen, dat het Indië zoowel als Nederland te doen zal zijn om in San Francisco een totaal-indruk te geven en dat wij slechts moeten beoogen vertrouwen te wekken. Dat vertrouwen nu zullen wij op een expositie alleen kunnen verwerven door het opwekken van een bewondering voor hetgeen door Nederland en Indië werd tot stand gebracht en daarbij zal men juist het meeste succes hebben door in het licht te stellen wat Nederland in Indië deed en wat Indië voor Nederland is.
Het moet den Amerikaan duidelijk gemaakt worden, dat die landen onafscheidelijk aan elkaar verbonden zijn en dat ze voor een belangrijk deel hun beteekenis aan elkaar te danken hebben. De Amerikaan moet in Nederland het pittige landje zien met zijn bewonderenswaardigen kolonisatiearbeid in een reusachtig eilandenrijk en Nederlandsch Indië moet hij beschouwen als het rijke productieland, waar door den Nederlander geregelde toestanden werden in het leven geroepen.

Hiermede wil natuurlijk niet gezegd zijn, dat de exposities van Nederland en Indië als een geheel moeten worden opgevat. Zelfs verdient het geen aanbeveling om, zooals in Brussel geschiedde, in een ruimte te exposeeren, omdat dan de Nederlandsche en de Indische Commissie te veel van elkaar afhankelijk zijn en niet kunnen exposeeren, zooals zij dat voor hun landen speciaal noodig achten. Doch wel meen ik, dat het opgemerkte in bijzondere mate pleit voor het exposeeren in een gezamenlijk, flink, imposant gebouw, dat uitdrukking geeft aan de herleefde Nederlandsche energie.

Aldus komen wij thans van zelf voor een nieuwe kwestie te staan. Want doordat het wenschelijk blijkt, dat Indië met Nederland samen uitkomt en dus ook in de kosten van het gebouw voor de helft deelt, is het billijk dat ook Indië een stem heeft in de wijze van optrekken van dat gebouw. In het algemeen zal men in Indie moeten toegeven, dat aan de bouwmeesters en aan de industrie in Nederland het ontwerpen en het bouwen van een tentoonstellingspaviljoen gerust kon worden toevertrouwd, wanneer althans de betrokkenen de opdracht krijgen zulk een paviljoen op te trekken in den modern-Nederlandschen bouwtrant. Doch op een dergelijke onbevangen wijze gaat het in den regel niet en ook nu zijn er berichten ontvangen, dat men in Nederland aan de architecten een bepaalden stijl wil opdringen en wel denzelfden stijl, die werd toegepast op het paviljoen te Brussel, namelijk de oud-Hollandsche.
Tegen dit streven nu behoort de aanstaande Indische Commissie zich n.m.m. te verzetten. Het is niet de oud-Hollandsche stijl als zoodanig, die te verwerpen is: ieder die het gebouw op de Brusselsche tentoonstelling gezien heeft, zal erkennen, dat het van buiten een zeer aangenamen indruk maakte. Maar dat gebouw was een fantasie op oud-Hollandsche motieven, zoodat ten minste kon worden zorg gedragen, dat de expositie-ruimte voldoende vrij was, al verloor het gebouw door dat gesol met oud Hollandsche schoonheid in het inwendige zijn karakter geheel. Thans echter wil men in San Francisco een copie plaatsen van een bestaand oud-Nederlandsch gebouw en wordt in verband daarmede het stadhuis te Gouda genoemd. Wat dit gebouw aan consequente doorvoering van den stijl zal winnen, zal het stellig met zijn kleine ramen en vele hoeken (de kleine kamers zullen wel tot zalen vereenigd worden) aan praktische bruikbaarheid als tentoonstellingspaviljoen verliezen.
Maar er is meer. Wij komen in San Francisco om te toonen hoe wij zijn en niet hoe wij waren. Wat is het toch, dat de Nederlanders zich zoo angstvallig doet vastklemmen aan wat ééns was?
Op de schoolbanken al werd het ons duidelijk gemaakt: ééns waren we een krachtig volk, ééns was er een gouden eeuw, ééns toen de Nederlanders nog echte koplieden waren, echte zeevaarders, echte kunstenaars, lang geleden, toen de Nederlanders nog korte broeken droegen, kanten kragen en kanten lubben en zij nog „allen" woonden in huizen met trapgevels, met marmeren vloeren en met vensters van ruitjes-in-lood.
Als schoolkinderen al leerden we het zielige geuren met onze gouden eeuw. En het groote Engelsche wapen van het admiraalsschip, dat de Ruyter op de Theems veroverde, wordt zorgvuldig in het Rijksmuseum te Amsterdam bewaard om door de Engelsche toeristen met een fijn lachje bewonderd te worden als... een keurig staaltje van Engelsche houtbewerking uit de 17e eeuw.
Waarom toch vergeten de Nederlanders zoo gaarne het jammerlijke verval van hun land na die gouden eeuw?
Waarom missen wij den moed om dien vervaltijd als de belangrijkste episode uit onze geschiedenis naar voren te schuiven, als een episode, waarvan ons land verreweg de meeste leering trekken kan? Waarom wordt den schoolkinderen niet gewezen op den langzamen, maar zekeren vooruitgang, op die opkomst na dat verval, ten einde hun te leeren kennen onze energie van den *nieuweren* tijd en hun op die wijze het voor een natie zoo noodige zelfvertrouwen bij te brengen?

Het is opmerkelijk hoe weinig Nederlanders zich bewust zijn, dat we al weer een nieuwe gouden eeuw zijn ingetreden; dat landbouw, nijverheid en handel van ons land met reuzenschreden vooruitgaat; dat de Nederlandsche beoefenaren van wetenschap, wijsbegeerte en kunst een plaats innemen onder de allereersten van de wereld; dat onze huidige kolonisatiearbeid door alle Europeesche volkeren bewonderd wordt; dat ernstige, kundige mannen hun beste kracht geven aan het leiden van den socialen evolutiegang van ons volk langs den weg, die zich buigt om de verderfelijke halteplaats heen van uiterste toepassing van het Kapitaal.
Mij dunkt uit het voorafgaande blijkt het voldoende: er kan geen enkele reden zijn om op de tentoonstelling te San Francisco een gebouw te zetten, dateerende uit een *vorige* gouden eeuw.
Daar komt dan nog dit bij:
In het buitenland wordt al te veel aan Nederland gedacht als het land van de oude gebouwen, van de Marker visschers en van de Zeeuwsche meiden. Dat weet de

Amerikaan nu ook al wel voldoende om op zijn zomerreizen in Europa niet ons land voorbij te gaan. Laten wij dus de tentoonstelling nu ten nutte maken om te toonen wat ons land nog meer is en laten we daarom zorgen, dat het uiterlijk van ons tentoonstellingsgebouw in volkomen harmonie is met zijn modernen inhoud. Laten wij niet vergeten, dat zoowel Amerika als Nederland een voorname plaats bekleedt in die hoofdstrooming van de moderne bouwkunst, die voor alles doeltreffendheid betracht en dat juist de Californische Leland Stanford Universiteit een „memorial arch" bezit, waarvan Prof. Hugo de Vries getuigde: „Alle andere overeenkomstige gedenkteekenen overtreft dit trotsche gebouw. Het was een groot genot dit product van zuivere Amerikaansche kunst te aanschouwen."
Het is derhalve van groot belang te achten, dat op de tentoonstelling te San Francisco aan een Nederlandschen bouwmeester gelegenheid gegeven wordt bij den Amerikaan bewondering op te wekken voor de moderne Nederlandsche bouwkunst, representeerende den modern-Nederlandschen geest. In het algemeen is het ongetwijfeld af te keuren een sterken nationalen trots te kweeken, wijl deze leidt tot onderlinge verwijdering der volken en tot zelfverblinding, doch waar het hier geldt een vredige krachtsmeting, daar moet Nederland alle dienstbare middelen aanwenden om van zich zelf een zoo gaaf mogelijk beeld te toonen.
En daar dit evenzeer een Indisch belang is, en, zooals gezegd, Indië voor de helft van de kosten van het tentoonstellings-gebouw aansprakelijk zal worden gesteld, zal de Indische Commissie voor de deelneming aan de tentoonstelling goed doen de beslissing omtrent het uiterlijk van het gebouw niet zonder meer in handen te leggen van de Commissie in Nederland, vooral nu men daar te lande blijken geeft de eischen, die aan zulk een gebouw gesteld moeten worden, niet op hun juiste waarde te schatten.

* * *

In aansluiting hiervan schrijft de heer Mooijen als volgt:
Het artikel van de hand van den heer L. J. van der Waals onder den hierboven gedrukten titel, in de *Java-Bode* van 13 Maart jl., geeft mij aanleiding nader in te gaan op de daarin gegeven architectonische beschouwingen. Vóóróp zij gesteld, dat ik met zeer veel genoegen en met bijna algeheele instemming bedoeld artikel heb gelezen.
Ik zeg *bijna* algeheele instemming, want ik ben het niet eens met den schrijver, hoewel ik de moeilijkheid van het vraagstuk zeer zeker niet onderschat, dat niet een karakteristiek modern gebouw voor Nederlandsch-Indië op de tentoonstelling zou zijn te ontwerpen.
Dat er tot heden niet een gebouw is opgericht, dat aan de te stellen eischen in alle opzichten voldoet, wordt door mijzelf in de eerste plaats erkend. Daarmede is echter niet bewezen, dat het niet te maken is.
De architectuur is wel van de beeldende kunsten de kunst, die — hoezeer zij dikwijls haar karakter, eigenaardigheid en schoonheid er aan ontleent — gehouden is niet alleen aan de eischen, die door het dagelijksch gebruik worden gesteld, doch ten zeerste belemmerd wordt in haar vrijen opbloei door kluisters van financieelen aard.
Hare beoefenaars zijn meestal — en vooral in Indië — zoo aan handen en voeten gebonden door te overwinnen bezwaren, als die van niet aanwezige materialen, gebrekkige of in 't geheel geen werkkrachten, geringe beschikbare bouwsom, dat van een vrije kunstschepping, die tevens zal voldoen aan de eischen, door het klimaat en de behoeften van de bewoners van het land gesteld, geen sprake kan zijn.
De vele en verschillende moeilijkheden, waarmede een ernstig bouwkunstenaar hier dagelijks te kampen heeft, allen op te sommen zou mij nu te ver voeren, aantoonen wil ik toch slechts, dat waar bij het oplossen van bouwkunstige vraagstukken vele bezwaren moeten worden overwonnen, en deze bezwaren dikwijls het slagen in den weg staan, men bij het ontwerpen van een tentoonstellingsgebouw dat uitsluitend tot de representatieve bouwkunst behoort — de meeste hier genoemde moeilijkheden niet aanwezig zijn.
Er behoeft in dat geval toch niet in de eerste plaats gelet te worden op de financieele konsekwenties, verbonden aan de fantasie van den ontwerper, bezwaren bij de uitvoering als gebrek aan materiaal en werkkrachten kunnen buiten beschouwing blijven en binnen een zekere grens kan den ontwerper onbeperkte vrijheid worden gelaten zijn scheppende kracht bot te vieren.
Een karakteristieke uiting van Nederlandsch-Indische bouwkunst, onder zulke bizonder gunstige voorwaarden, behoeft dan ook zeer zeker niet uitgesloten te zijn.
Ik schrijf met voordracht *Nederlandsch-Indische* bouwkunst, omdat naar mijne meening kunst, indien zij werkelijk kunst zal zijn, den stempel van haar maker moet dragen. Het zal dan zijn een *Nederlandsch* stempel, omdat wij, scheppers van zulk een kunst, Nederlanders zijn. *Indisch*, omdat de bouwkunst, wil zij waarachtig kunst zijn, moet voldoen aan de eischen haar gesteld door gebruik, klimaat en land, waarin zij ontstaat. Een rationeele deugdelijke bouwkunst zal m.i. ten allen tijde aan deze eischen moeten voldoen.
Afgezien van de door den heer Van der Waals mogelijk geachte religieuse bezwaren, zou volgens deze zienswijze een moskee niet geschikt zijn om als proeve van Nederlandsch-Indische bouwkunst in San Francisco te kunnen dienen. Ook een andere typische uiting van Indische bouwkunst — of meer speciaal Javaansche kunst — als toch, als oervorm, te vinden is in de pendoppo, zou m.i. niet karakteristiek uiting gegeven aan de idee *Nederlandsch-Indië*, d.w.z. „het pittige landje verbonden door zijn bewonderenswaardigen kolonisatie-arbeid aan het reusachtige eilanden rijk Indië."
Beter dan door een samengaan van Nederland en Indië in één gebouw, waarvan de architectuur in Nederland zal worden vastgesteld, (vrijwel) onafhankelijk van Indië, lijkt mij het begrip Nederlandsch Indië gesymboliseerd in een bouwkunstige schepping, die ontstond op den bodem van, en in aansluiting is met het land, dat zijn producten van arbeid, intellect en van zijn kunst ter beoordeeling aan en ter kennisse zond van het vreemde land.

Het is dus zijn meening, dat een karakteristiek gebouw in „Europeesch Indischen" of beter Nederlandsch Indischen trant wel degelijk een ontwerper zou kunnen vinden; dat het zelfs uit etische en esthetische overwegingen meer aanbevelenswaardig zou zijn te trachten zulk een gebouw als symbool van de volstrekte eenheid van Nederland en Indië te scheppen.
Ik ben zelfs de meening toegedaan, dat Indië voor zich zelf moet zorgen en vooral een officieele vertegenwoordiging van dit land in andere landen met eigen krachten moet worden bewerkstelligd, wil men een juist beeld van zijn huidigen kultuurtoestand geven.
En toch — opportuniteitsredenen, overwegingen van practischen aard, leiden mij er toe mee te gaan met des heeren Van der Waals betoog een gemeenschappelijk gebouw in Nederland, door een Nederlandsch architect, te doen ontwerpen. De welsprekende, van innerlijke kracht en zelfbewustheid getuigende wijze waarop door hem een lans wordt gebroken voor het goede recht der moderne Nederlandsche bouwkunst, is mij zelf zoo sympathiek, dat ik van harte genegen ben zijn denkbeeld te steunen.
De door den heer Van der Waals aangevoerde overwegingen zijn: „bij een gecombineerde tentoonstelling zal de expositie grooter kunnen worden; met dezelfde uitgaven zal een fraaier gebouw kunnen worden opgetrokken, dat door zijn veel grooteren omvang ongetwijfeld een waardigen indruk zal maken".
Het zal daarbij zeker beter zijn de voorwerpen niet uit te stallen in een ruimte, daar anders noodzakelijk de eene inzending door zijn geheel verschillenden aard lijden moet door de nabijheid van de andere. De juiste denkbeelden van den heer Jasper ten deze kunnen dan zoo ruim mogelijk worden in toepassing gebracht.
Dat dit goede recht der moderne architectuur nog moet worden aangetoond en bevochten, waar het geldt hare toepassing bij een zoo bij uitstek moderne uiting als het tentoonstellingswezen, is innig treurig, doch niettemin noodzakelijk!
Juist in de laatste jaren — het Nederlandsche gebouw op de Brusselsche tentoonstelling en nu weer het door een Vlaming ontworpen paviljoen voor de wereldtentoonstelling te Gent in dit jaar, zijn er het doorslaande bewijs van — schermt men in Holland — en ook Indië volgt helaas! — weer op treurige wijze met de eklektische richting en weten de opdrachtgevers niet beter te doen dan de bouwmeesters te dwingen hunne gebouwen in maskeradepakken te steken van kermis-museumachtigen aard.
Moeten wij dan door dat dwingen van mannen, die in hun eigen werken toonen energie, wilskracht en frischen durf te bezitten, voor altijd de twijfelachtige reputatie blijven bezitten van Volendammer-klompen, Markerbroeken en Hollandsche kaas? Waarom toch is het noodig tot vervelens toe onze schilderachtige trapgevels te onttrekken aan hun omgeving, te verkrachten op een wijze als geschiedt, door hen steeds te pas of te onpas den vreemdeling voor te zetten?
Weet men dan niet, dat zelfs de schoonste muziek wordt vermoord door haar op een draaiorgel te zetten en haar, zooveel dagen als er in een jaar zijn, te laten afdraaien?
Getuigt dit van liefde, van piëteit voor de waarlijk schoone scheppingen onzer voorouders?
Waarom toch willens en wetens den vreemdeling gesuggereerd, dat Holland een natie is, die slechts leeft in zalige herinnering van wat eens was, als een afgeleefde van dagen?
Waarom ons niet fier en trotsch opgericht, toonend onze verjongde en vernieuwde geestkracht, onzen wil, onze energie?
Waarom niet getoond, dat wij een bouwkunst bezitten, die streeft te zijn een getrouwe afspiegeling van het kultuurbeeld onzer dagen? Een bouwkunst, die een waardig kleed voor en een symbolieke vertolking wil zijn van den frisschen, nieuwen opbloei van Nederland's en Indië's kracht, macht en aanzien, factoren waaraan ons volksbestaan zoo innig verbonden is?
Een volk, dat geen eigen nationale bouwkunst bezit is als volk minderwaardig! Zelfs in dezen tijd van vervagende nationaliteitsgrenzen op wetenschappelijk en kunstgebied zal, zoo zij wáár is, de kunst in het algemeen en de bouwkunst in het bizonder, het beeld moeten zijn en blijven van het volk waardoor en van het land, waarin zij ontstond!

Van zwakke naturen, naturen zonder innerlijke gedachten, zonder bewust streven, van menschen, die den tijd niet kennen, waarin zij leven, niet staan in het midden van den krachtigen stroom van handel en nijverheid, van wetenschap en kunst, die door de landen voert, valt niets te verwachten zij zullen steeds blijven peuteren in zielloos namaken van grootheid van weleer, — slechts de sterken kunnen ons helpen!
Van hen mag men eischen in de eerste plaats, dat zij zullen vragen een bouwkunst, die een passend kleed zal zijn voor eigen energie en voortvarendheid!

Het is vreemd en een eigenaardig maatschappelijk verschijnsel tegenover die kracht, waar zij zich uit in nijverheid en handel, die slapheid, die weekheid, die men ontmoet in de kunst, welke inderdaad de eerste en meest juiste afspiegeling van deze kracht moest zijn.
Aan de eene zijde stoere werkers, kracht figuren, en aan de andere zijde zwakkelingen makend verdunsels, aftreksels van stijlen den Romeinen ontleend. Renaissance pasklaar gemaakt, zoo goed en zoo kwaad het gaat!
Wat een tegenstelling: onze demokratische tijd en een bouwkunst aristokratisch van oorsprong en daarbij ontbloot — bij alles wat men haar voor goede eigenschappen ook moge toedichten — van dat rationeele, doeltreffende, dat voor de maatschappelijke verhoudingen van onzen tijd juist zoo kenteekenend is!

Het is een eigenaardig maatschappelijk verschijnsel, niet te begrijpen, niet te verklaren!
Wel wordt dit onbestemd verlangen van lastgevers naar paleisachtige architectuur tegemoet getreden — en daardoor wellicht ook eenigszins verklaard — door zwakkelingen op bouwkunstig gebied, zwakkelingen, die wellicht, doordat door een oppervlakkig opvoedingssysteem hun onrijpe gedachten verkeerd zijn geleid en die zich door hun halve of onbegrepen studie der klassieken „klassisisten" wanen — och arme, ware hun werk klassiek d.i. van alle tijden!; wel wordt dit verlangen in de hand gewerkt, zelfs door hen, die geen zwakkelingen, hun weten en hun overtuiging verkochten voor een Judaslooн en wordt het daardoor begrijpelijk, dat lastgevers aan hun verlangen naar grootheidsschijn gereeder toegeven, doch ook dan nog staan wij voor het raadsel: waarom gaat niet als in vroegere eeuwen een krachtige nationale opbloei van nijverheid en handel, van wetenschap en kunst gepaard aan een even krachtigen opbloei van een nationale bouwkunst?
Want wij ontveinzen het ons niet, al weten wij, dat Nederland naast Amerika „een voorname plaats bekleedt in die hoofdstrooming van de moderne bouwkunst, die voor alles doeltreffendheid betracht", dat de kracht waarmede de nieuwe bouwkunst werd ingeleid aan het tanen is, dat het nieuwe geluid verzwakt en dat het in de laatste jaren in Nederland zoetjes aan weer gewoonte wordt, de paleisbouwkunst der Renaissance te verkrachten voor uitingen van hedendaagsche industrie en winkelnering.
Het is reeds beschamend en ergerlijk genoeg te moeten erkennen, waartoe in ons land de slapheid en weekheid ons brengen kan, doch misdadig wordt het lijdelijk toe te zien, dat opnieuw in den vreemde en juist in het land waar durf, wilskracht en voortvarendheid begrippen zijn van allen dag een indruk zal worden gevestigd van een impotentie tot scheppen, die zeer zeker het allerminst op bouwkunstig gebied in Nederland bestaat. — Dáár, ik ben er van overtuigd, zal een krachtig protest opgaan uit bouwkundige kringen tegen het hier door den heer Van der Waals gesignaleerde plan om een getrouwelijk

afbeeldsel op het tentoonstellingsterrein te plaatsen van het stadhuis van Gouda, of om 't even van welk gebouw uit onzen onvolprezen, maar toch reeds zooveel geprezen gouden eeuw, dat mag ondersteld worden, dat een ieder op de hoogte is van dit historische feit.
Dit gebouw zal moeten zijn een krachtig pleidooi voor en een symbolische uiting van een Nederlandsch volksbestaan. Voeg bij dit schoon attribuut van Hollandsche voortvarendheid, het beeld van een opbloeiend, zich naar alle zijden ontplooiend Indië, parel aan den gordel van smaragd, machtig rijk van Insulinde, — ondergebracht in het huis der vroede vaderen van het goudsche pijpenstadje!
't Is verheven!
't Is wèl Holland op zijn smalst!

Doch wij, die veel minder lijden, tenminste behooren te lijden aan de Hollandsche tradioneele gouden eeuw verheerlijking, wij hebben immers wat meer van de wereld gezien dan Hollandsche straten en trapjesgevels, — wat alles niettemin in de schatkamer onzer herinnering een eereplaats inneemt! — wij hebben immers de zelfbewustheid, den moed onzer overtuiging en de kracht om daarvoor uit te komen?..... Wat doen wij?
Welnu hier zijn geen bouwkundige kringen, die protesten zullen zenden, geen menschen die eensgezind de belangen van een nationale bouwkunst zullen voorstaan, hier zijn wellicht slechts enkelen, die zich willen scharen aan de zijde van mannen, als de heer Van der Waals, die op zulk een waardige wijze zijn waarschuwende stem liet hooren; laten die enkelen zich aaneensluiten en vragen een waardig kleed, een kleed dat past, een kleed van dezen tijd voor voortbrengselen van nijverheid en landbouw, van wetenschap en kunst, die ook van heden zijn!

TENTOONSTELLING TEEKENINGEN SLOTHOUWER.

De directeur der Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam geeft kennis, dat de bouwkundige teekeningen, vervaardigd door den heer Slothouwer gedurende zijn verblijf in Frankrijk en Griekenland, kosteloos ter bezichtiging zullen worden gesteld in het academiegebouw aan de Stadhouderskade no. 86, van Zondag 18 tot en met Zondag 25 Mei, op de werkdagen van 9 v.m. tot 4 uur n.m. en op de Zondagen van 1 tot 4 n.m.

(„St. Ct.")

EEN NIEUW CONCERTGEBOUW TE NIJMEGEN.

Naar wij vernemen zal door ons Bestuur geen adres worden verzonden inzake den bouw van een nieuw Concertgebouw aan het Keizer-Karelplein te Nijmegen (met verzoek hiervoor een openbare prijsvraag uit te schrijven) en zulks om reden een bekend architect aldaar reeds geruimen tijd bezig is met de voorbereiding dezer plannen en reeds belangrijke projecten door hem zijn gemaakt die de goedkeuring èn dier belanghebbenden èn der autoriteiten mochten wegdragen. De nervus rerum speelt ook hier weder een belangrijke rol.

BOEKBESPREKINGEN.

Beitsen-Kleuren en Oppervlakte behandeling van Hout.

Dit handboekje, verschenen bij den bekenden uitgever Æ. E. Kluwer te Deventer zal voor velen, welke niet geheel de practijk machtig zijn, een vraagbaak worden, daar het voor vele vragen eene oplossing geeft.
Meestal zal de vakman na vele proeven en mislukkingen tot de goede menging en behandeling komen, vooral daar dit gebied door de groote verscheidenheid van houtsoorten zoo uitgebreid is.
Bij enkele beitsen blijkt de schrijver echter niet geheel met de practijk rekening te hebben gehouden, doch over het geheel is dit boekje wel bruikbaar en zal zijn weg wel vinden onder de vele beoefenaren der houtbewerking.

H. v. D.

NIEUWE UITGAVEN.

Burgerlijke bouwkunde, houtbewerking, hand- en leerboek ten dienste van timmerlieden, uitvoerders, aanstaande bouwkundigen e. a., tevens een leidraad bij het technisch onderwijs, door L. Bosman (met omstreeks 1400 oorspronkelijke figuren). Rotterdam, D. Bolle. Prijs, in 30 afleveringen, *f* 6.—.

Een boek, goed van druk, degelijken inhoud en daardoor in vele handen gewenscht.
Mijns inziens kleeft aan dit boek een groote fout. Echter hebben alle soortgelijke boeken deze fout gemeen, nl. dat men niet uitsluitend constructie geeft, doch ook de constructieve deelen versiert. Worden we nog niet genoeg geplaagd met de z.g.n. timmermansarchitectuur? Rammelen onze straten nog niet genoeg van schuine kanten, ambachtschoolprofilen enz? Moeten we onze klacht maar steeds herhalen, zonder eenig succes, zonder zelfs de geringe hoop, dat men toch eindelijk eens zal ophouden onzen timmerlieden versieringen voor te teekenen, zonder dat ze het waarom ook maar ten naasten bij begrijpen?
Waarom toch niet alleen constructies gegeven en elke versiering niet angstvallig vermeden?
En hoofdstuk 21 over schoonheid en kunst in het ambacht zal dan meer reden van bestaan hebben dan nu, waar men naast algemeene regelen over bovenstaand onderwerp, ambachtschoolprofileering geeft.
Heusch, laat men dat nu eens laten, laat men hier geen voorbeelden geven, doch de ambachtsman dat zelf leeren zoeken. 'k Geloof beslist dat de goeden dan meer rationeel zullen zijn dan nu de doorsnee ambachtsman.
Gaat onze oude boerderijen eens na. De timmerman welke daar arbeidde, kende geen ambachtschool, kende geen leerboek, kende, 'k zou haast zeggen, zelfs geen teekening.
Alleen bij overlevering kende hij verhoudingen in voetmaat, systeem dus, al waren het dan ook maar de beginselen. En toch, hoe rustig, hoe wars van elken opsmuk staan ze daar. Hoe juist van maat zijn niet vaak de binten, zonder een enkel versieringsmotief, hoe forsch spreken de constructiedeelen, hoe logisch zijn de verbindingen, als 't ware vaak *de* versiering vormend van het geheel. Zie daarnaast de huizen van nu, gemaakt door de leerlingen van ambachtscholen, of hun licht opgestoken in de bouwkundige boeken. Alles is versierd, elke scherpe kant is weggemoffeld of afgestoken. Elke stijl is van minstens eenige schuine kanten, indiepingen enz. voorzien en alsof dat alles nog niet genoeg ware, heelt de schilder het door diverse kleuren nog duidelijker gemaakt, hoe schreeuwend, hoe banaal dat was. Wil men dan toch in dergelijke boeken de versieringen opnemen, dan ook de eerste kunstenaars op dat gebied om hulp gevraagd. Dezen zullen zeker iets anders geven en daarnaast de reden van het waarom ze het zoo deden en niet anders. Als men dat in onze tegenwoordige boeken deed, ik geloof dat men zelf wel tot de conclusie kwam dat het juist

anders moest zijn, dan men het teekende. En dan waren we op den goeden weg.
Wanneer zal men daarmede beginnen?
Wanneer zal men ook dat op onze ambachtscholen toepassen?
Wanneer....?

* * *

Met genoegen las ik het boekje „*Wat is volkskunst?*" *Hoe kunnen wij die bevorderen?* door R. P. J. Tutein Nolthenius.

Dit nu is een boekje dat ik in ieders handen zou wenschen om niet alleen gelezen, doch vooral om bestudeerd te worden.
Daar gaat een zekere bekoring van uit. Een liefde voor het onderwerp, dat het onderhoudend en met kennis van zaken behandelt. De schrijver geeft daar in enkele woorden en voorbeelden weer, hoe juist door de overleving kleine versieringenen karakters gaven aan een geheele omgeving. Hoe ze door ze steeds te verbeteren een kenmerk werden van bepaalde volksklassen of typen.
Terecht merkt de schrijver op dat juist zij het karakter er aan gaven, welke in de kunst vaak geheel niet ontwikkeld waren. En juist zij die dat wel waren, vaak onze gebruiksvoorwerpen ontsierden of misvormden. Pleit het niet voor de stelling, den ambachtsman vooral geen voorbeelden van versiering te geven, doch hem zelf te laten zoeken om zoo van ouder op ouder vaak een goed versieringsmotief te doen ontstaan, beter in elk geval dan betgeen men nu vaak te aanschouwen krijgt?
Ziet men dat zelfde niet vaak bij diverse volkeren welke nog een volkskunst bezitten, of bezig zijn daarin zich weder op te heffen?
Dat dit boekje moge bijdragen om ook in ons land meer liefde voor volkskunst op te wekken en te veredelen.
Dat dit boekje komt in handen van alle onderwijzers van lagere scholen, ambachtscholen niet te vergeten, dat het gelezen wordt door ieder die zich geroepen gevoelt om mede te werken tot het weder opwekken van liefde voor volkskunst.

* * *

Morks Beroepsbibliotheek. No. 12.

De opzichter van den Rijkswaterstaat, door B. J. Kerkhof. Uitgave C. Morks Cz., Dordrecht *f* 0.50.

Een handig boekje, dat een juisten kijk geeft op het leven en werken van den opzichter in dienst van den Rijkswaterstaat en vooral dienstbaar voor hen die dat wenschen te worden.
Trouwens dezelfde bibliotheek geeft voor diverse beroepen dergelijke boekjes uit, die hun weg wel zullen vinden.
De rubriek is echter nog voor groote uitbreiding vatbaar. Vooral op 't gebied der bouwkunde is er nog heel wat te vermelden, dat nuttig en dienstbaar kan zijn voor hen, die lust gevoelen om hierin hun werkkring te zoeken.

Amsterdam, Mei 1913. J. J. Hellendoorn.

VAN ALLERLEI AARD.

BOND HEEMSCHUT.

Het dagelijksch bestuur van den Bond „Heemschut" tot behoud der schoonheid van Nederland zond een adres aan den Gemeenteraad, met verzoek bij de wijziging der Amsterdamsche Politieverordening daaraan, naar het voorbeeld van het Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, bepalingen tot bestrijding van inbreuken op het stadsschoon toe te voegen, die zouden kunnen luiden:
„Het is den eigenaar of gebruiker van eenig onroerend goed verboden:
1e daarop of daaraan te hebben muren, getimmerten, borden of andere voorwerpen, bestemd of gebezigd tot reclame;
2e Het onroerend goed op eenige andere wijze te bezigen tot reclame;
Dit verbod is niet van toepassing:
1e in zoover het geldt reclame voor zaken, die worden vervaardigd en verhandeld, of voor bedrijven, die worden uitgeoefend op of in het onroerend goed;
2e, in zoover door Burgemeester en Wethouders vrijstelling van het verbod wordt verleend, omdat naar hun oordeel de schoonheid van het stadsgezicht niet wordt geschaad.
Aan de vrijstelling kunnen Burgemeester en Wethouders voorwaarden verbinden en zij kunnen haar in alle tijde intrekken.
Burgemeester en Wethouders zijn bevoegd, te doen wegnemen betgeen in strijd met deze verandering is aangebracht. Dit geschiedt niet dan ten minste acht dagen, nadat de belanghebbende schriftelijk is gewaarschuwd.
Reclames, waarvan blijkt, dat zij op het tijdstip van het in werking treden dezer verordening reeds aanwezig waren, moeten voor 1 Januari 1915 zijn verwijderd.

* * *

De Bond Heemschut hield Zaterdag 3 Mei in het Muntgebouw, onder voorzitterschap van prof. dr. H. Brugmans, haar algemeene vergadering. De heer A. W. Weisman, te secretaris, bracht het jaarverslag uit. Daaruit blijkt, dat de Bond in gestegen verkeer bleef met den „Deutschen Bund Heimatschutz". Ook werden betrekkingen aangeknoopt met de „American Scenic and Historic Preservation Society" te New-York.
Herinnerd wordt aan het groote verlies, hetwelk den Bond trof door het overlijden van den heer E. W. Moes, die sedert de oprichting zijn onder-voorzitter was.
Het tegengaan van ontsiering, in de statuten als de eerste taak van „Heemschut" genoemd, was in het afgeloopen jaar een der voornaamste bemoeiingen van den Bond. Met voldoening wordt vastgesteld gemaakt van het tot stand komen eener verordening tot het weren van inbreuken op natuurschoon in Noord-Holland en Zeeland. Het bestrijden van ontsiering door reclames is niet voldoende, om de schoonheid van Nederland te behouden. Getracht moet worden, om te voorkomen, dat, wat nieuw gebouwd wordt, de omgeving ontsiert. Een krachtig middel, om dit doel te bereiken zou zijn, als de gemeentebesturen de verganning tot bouwen afhankelijk stelden van het voldoen aan zekere eischen van schoonheid, ter beoordeeling eener commissie van daartoe bevoegden. In sommige gemeenten geschiedde dit reeds, doch alleen voorzover betreft het bouwen op gronden, die van de gemeente in eigendom of erfpacht verkregen waren.
Doch dit jaar heeft de gemeente Laren (N.-H.) aan haar bouwverordening een bepaling toegevoegd, die in alle gevallen het voldoen aan eischen van schoonheid als voorwaarde voor het verleenen van een vergunning tot bouwen stelt. Deze verordening heeft de goedkeuring van het hooger gezag verkregen, en is inmiddels in werking getreden. Alle gemeentebesturen van Nederland kunnen dit voortreffelijk voorbeeld volgen, en zoo medewerken aan ontsiering tegen te gaan.
Uitvoerig wordt vervolgens uitgestaan bij de beraadslagingen van den Bond, die 34 leden (vereenigingen) telde.
Het jaarverslag werd voor kennisgeving aangenomen.
Blijkens de rekening en verantwoording van den penningmeester, den heer G. A. Pon te Baarn, hebben de ontvangsten *f* 854.37 en de uitgaven *f* 753.35 bedragen, zoodat er een saldo is van *f* 102.02.
De rekening werd goedgekeurd.
Volgens de begrooting zal, zoo geen buitengewone uitgaven verzocht worden, *f* 200 meer dan dit jaar besteed kunnen worden voor een rechtstreeks naar buiten optreden, buiten datgene wat voor administratieve doeleinden en propagandistische zaken noodzakelijk is.
Goedgekeurd werd het voorstel tot wijziging der statuten. Deze statutenwijziging had ten doel de mogelijkheid te scheppen, dat personen, die den Bond wenschen te steunen, als buitengewone leden kunnen worden aangenomen.
Door den heer De Groot werd de aandacht gevestigd op het gevaar, dat bij vergrooting van het stoomgemaal te Haastrecht bij den IJssel de vijf watermolens daar ter plaatse zullen verdwijnen.
De voorzitter stelde voor dat het bestuur de zaak zal onderzoeken. Naar aanleiding hiervan deed de heer Gratama een voorstel om, indien het blijken mocht, dat de molens niet meer te gebruiken zijn en hun behoud slechts op een decoratief behoud zou neerkomen, geen actie te voeren en de molens te laten verdwijnen; maar wel actie te voeren, opdat het nieuwe stoomgemaal aan schoonheidseischen voldoen zal. Hij meent, dat er iets ongegronds, iets geforceerds in zou liggen om dingen te behouden, die door den ontwikkelingsgang der tijden gedwand zijn te verdwijnen. Hij meende, dat „Heemschut" liever de nieuwere schoonheid moest bevorderen dan antiquarisch optreden.

De voorzitter merkte op, dat het streven van „Heemschut" steeds is geweest te redden datgene, wat redelijkerwijze gered *kan* worden. Hij voor zich zou het betreuren en het een soort van Don Quichotterie achten, wanneer men voor windmolens ging vechten, die niet meer gebruikt worden. Daarom stelde hij slechts voor, dat het bestuur de zaak zal overwegen.

De heer Gratama meende dat men bij het raadplegen van het jaarverslag den indruk krijgt, dat de Bond zeer actief was voor het behoud van de oude schoonheid, maar weinig deed voor het bevorderen van de nieuwe schoonheid. Hij wees speciaal op de groote ontsiering die men dagelijks ervaart in den nieuwbouw. Een groot belang, een groot doel kan „Heemschut" nagaan als het zijn volle krachten geeft om den nieuwbouw op aesthetische banen te leiden. In dit verband deed hij het voorstel om als de molens bij Haastrecht geen dienst meer kunnen doen als molens, terwijl een stoomgemaal noodig is, niet het behoud der molens te vragen, maar de schoonheid van het stoomgemaal te bevorderen.

De heer Weissman wees er op, dat het streven van „Heemschut" steeds is geweest alleen te trachten, om, als een molen behouden bleef, dien intact te behouden. Nooit is getracht een molen te laten staan, die niet meer gebruikt werd. Wat den nieuwbouw betreft, wees hij er op, dat de onlangs benoemde commissie zich met het onderwerp reeds in twee vergaderingen heeft bezig gehouden.

Mr. K. Hazelhoff Roelfzema schaart zich aan de zijde van den heer Gratama, maar wenscht in het geval van een bijzonder mooien molen een uitzondering te maken.

De heer Paul de Jong vraagt of dan elk bouwwerk dat niet meer dienst doet, verdwijnen moet.

De heer Gratama antwoordde dat voor een oud gebouw altijd wel een andere bestemming is te vinden. De schoonheid van den molen ligt in zijn functie, terwijl de schoonheid van het monument meer een passieve functie is.

De heer De Groot wees er op, dat schoonheid van een der molens, door hem bedoeld, buiten de functie van den molen ligt, maar in zijn omliskenbaren vorm.

De voorzitter meende dat de heer Gratama van een onjuiste grondslag uitging, toen hij meende dat „Heemschut" niet werkt voor de nieuwe schoonheid. Niet alleen in het oude is het mooie gelegen, maar bovenal moet bevorderd worden, dat nieuwe gebouwen het stadsaspect niet schaden, maar de schoonheid er van verhoogen. Men heeft hier echter met groote moeilijkheden te kampen.

Hij geeft in overweging om geen principieele goedkeuring aan het bestuur voor te schrijven, maar goed te keuren dat het in het speciale geval dezer molens een onderzoek instelt. Hij voor zich wenscht niet op te treden voor het behoud van molens, die door de eischen van den nieuwen tijd niet meer noodig zijn.

De heer Gratama legde zich hierbij neer, maar vroeg toezegging van het bestuur om zijn aandacht te wijden aan het kwaad dat het aanhechtsonderwijs, vooral in de dorpen, sticht en aan de leelijke nieuwbouwen in de steden ook in Amsterdam.

Besloten werd deze punten in een speciaal te beleggen vergadering nader te behandelen

Nog vestigde de heer Gratama de aandacht op de radicale restauratie, die het kerkje te Egmond aan den Hoef ondergaat. De grenzen van restauratie worden hier z. i. veel overschreden.

De heer Weissman bevestigde deze mededeeling.

De Voorzitter sloot overweging van het bestuur toe.

A. H. Bl.

KALKZANDSTEEN.

Naar aanleiding van het Rapport der Staatscommissie tot onderzoek van kalkzandsteen, aan de Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten het besluit, de normen voor kalkzandsteen, zooals deze door de Staatscommissie zijn vastgesteld, te aanvaarden; en bevonden om — zooals dit ook bij het portland cement, en andere artikelen ook in andere landen werd ingevoerd — controle in te stellen *over de werken* van het fabrikaat der leden van genoemde vereeniging.

Deze controle werd opgedragen aan de afdeeling „Kennis en onderzoek van Bouwstoffen" van de Technische Hoogeschool te Delft, alwaar verder ook alle proeven op kalkzandsteen door de Staatscommissie zijn verricht.

Op, voor de leden der vereeniging *onbekende* tijdstippen, worden vanwege bedoelde afdeeling der T. H. monsters genomen aan hunne fabrieken, die afkomende gemerkt opgezonden worden naar Delft waar zij beproefd worden.

Voldoen de steenen van een lid der vereeniging niet aan de gestelde eischen, dan wordt dit lid geroyeerd, ingevolge het reglement der vereeniging.

Ter onderscheiding van fabrieken welke geen lid der vereeniging zijn, voeren de leden der vereeniging een bepaald merk op de beschelden van hunne kantoren uitgaande.

SCHOONHEIDSCOMMISSIE TE LAREN (N.-H.)

Laren, de eerste gemeente in ons land, die in hare Bouw- en Woningverordening eene „Schoonheidsbepaling heeft opgenomen, heeft aan het Hoofdbestuur der Mij. t. bev. d. Bouwkunst het verzoek gericht een voordracht van 3 leden voor een Larensche Schoonheidscommissie te willen opmaken, waaraan het Hoofdbestuur inmiddels heeft voldaan, met gevolg dat dienovereenkomstig tot leden dier commissie zijn benoemd de heeren:

J. W. Hanrath, architect te Hilversum.
J. B. van Loghem, Bouwkundig Ingenieur te Haarlem.
B. J. Ouendag, architect te Amsterdam.

BOND VAN NED. ARCHITECTEN.

Het Bestuur van den B. N. A. is krachtens de verkiezingen van 11 April en 2 Mei j.l. als volgt samengesteld:

Jos. Th. J. Cuypers,	Amsterdam,	*Voorzitter.*
J. E. v. d. Pek,	„	*Onder-Voorzitter.*
Jan. Ingenhil,	„	*1e Secretaris.*
Herm. v. d. Kloot Meyburg,	Voorburg,	*2e Secretaris.*
A. C. Smits,	Heemstede,	*Penningmeester.*
P. G. Buskens,		
J. P. Stok, Wzn.,	Rotterdam,	*Leden.*

HET STADHUIS TE KAMPEN.

Men schrijft uit Kampen aan het A. H. Bl.:

Kenners van oude gebouwen in Nederland zullen zeker met groote belangstelling vernemen, dat de restauratie van het Oude Stadhuis alhier nu spoedig zal worden voltooid. Werden destijds reeds het inwendige van het gebouw, alsmede de fraai met beelden versierde voorgevel en de linkerzijgevel onder hoogst deskundige leiding in den laat-Gothischen stijl van het gebouw gerestaureerd, thans is men bezig een steiger „achter de kaak" tegen den Oostergevel te plaatsen, ten einde tot de restauratie van dien gevel en den vermaarden „Schepenstoel" over te gaan.

PRIJSVRAGEN.

I. Prijsvraag Tentoonstelling „Huis en Tuin",
Ontwerp eener dorpsschool met onderwijzerswoning.

Programma in No. 4.

INHOUD: Mededeelingen der Redactie. — Kort Verslag der Utrechtsche Club. — De Kunstnijverheid en de Bouwkunst-Tentoonstelling 1914. — Wat overheid en burgerij voor ons stadsschoon kunnen doen. — Nederlandsch-Indie op de Wereldtentoonstelling te San Francisco. — Tentoonstelling Teekeningen Slothouwer. — Een nieuw Concertgebouw te Nijmegen. — Boekbesprekingen. — Nieuwe Uitgaven. — Van allerlei aard. — Prijsvragen.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Ruteers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor ereleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 21. ZATERDAG 24 MEI 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.



DE NIEUWE BEURS OP HET DAMRAK TE AMSTERDAM GEZIEN KOMENDE VAN DEN DAM.

1903—1913

DE BEURS TE AMSTERDAM 1903—1913. [1])

Wanneer op den komenden Dinsdag de wijzers van den grooten beurstoren voor de tweede maal het vierde uur aangeven, dan zijn er tien jaren verstreken sinds de voltooiing van de Nieuwe Beurs. Het was toch op den vierden Woensdag in de Bloeimaand van het jaar 1903, dat op plechtige wijze: *„dit bouwwerk, waaraan verdienstelijke kunstenaren kunne talenten dienstplichtig hebben „gemaakt ....“ en dat: als een voortbrengsel van den „nieuwen tijdgeest genoemd mag worden ....“* [2]) door de Koningin geopend werd voor den handel.

Het is juist dit feit van 27 Mei 1903 dat we willen herdenken in ons weekblad, waarin L. toen schreef: *„moge „deze opening ook voor de Nederlandsche bouwkunst de „voorbode zijn van een nieuw tijdperk van opbloei.“*

En onwillekeurig denken we terug aan dien tijd, welke ligt tusschen het heden en dien dag dat de beurs geopend werd. En dan zien we slechts langzaam maar gestaag die bouwkunstbeweging, waarvan de beurs zoo'n krachtig merkteeken was, vooruitgegaan, en meer breken met de sleur van het zielloos navolgen der oude versleten vormen.

Vreemd zal later het nageslacht staan voor het feit hoe plotseling, nog vóór de 20e eeuw was aangebroken, een spontane uiting gesanctioneerd kon worden door een overheid, door een raad der gemeente Amsterdam.

En men zal moeten komen tot de conclusie dat er een niet-alledaagsche kracht geweest moet zijn, die dit voortstuwde, ten spijt van alle brave burgers, die zoo gaarne zich beroepen op de vele belastingpenninkjes welke hiervoor weer geofferd moeten worden. Er behoort kracht toe om die die menigte te weerstaan; want slechts opgezwiept door eenigen, zoo is in korten tijd de oppositie der menigte een voldongen feit. Hier toch zou een werk geleverd worden dat niet in de historische stijlen staalkaart paste, en 't werd zoo moeilijk voor den welgestelden burger, nu het ideaal van zijn moeizaam streven, om eindelijk ook een oud-hollandsche kamer of een salon Lodewijk den zooveelsten in stijl te veroveren, tot gruizelementen werd gesmeten. Nu zou hij niet meer kunnen spreken over datgene wat hij „stijl“ noemt in de bouw- of meubelkunst, want hier had hij geen houvast meer. Deze beurs zou immers worden iets van het hedendaagsche, en dat was hem genoeg om te weten dat ze geen „stijl“ zou hebben, want stijl was toch altijd iets uit voorgaande eeuwen, dat had men vanaf zijn grootvaders tijd gehoord uit den mond der kunstenaars zelven. En de bouwkunst der 19e eeuw was er toch het voorbeeld van, die bouwkunst welke voor 't grootste gedeelte geworden was een bijéénpassen en plooien van grepen uit 't verleden tot een conglomeraat van ongerechtigheden, uit wiens lichaam nooit een levensvonk was opgespat. Zoo was het volk bijna een eeuw lang voorgehouden dat „stijl“ in de bouwkunst was het kunstig compileeren van vormen uit het lange verleden.

Kon men dan datzelfde volk ten kwade duiden dat het steeds vroeg: „in welken stijl“ een nieuw gebouw opgetrokken werd, en dat de kranten zich beijverden om te melden dat deze of gene nieuwe schepping in een stijl zus of zoo was geconcipieerd, en dat men kwam met gevoelentjes van „stijl-eenheid“, waarbij men het verschrikkelijk vond dat een zeventiende eeuwer aan een gothische kerk een 17e-eeuwsch portaal bouwde? Dat was zoo iets ongehoords geweest dat velen in die 19e eeuw begonnen te „zuiveren“ en al die verderfelijkheden gingen slopen om toch vooral een stijléénheid te brengen, en zoo spoedde zich die eeuw ten einde, waarin het meerendeel deze meening huldigde.

Maar lag de schuld niet voor 't grootste gedeelte aan de bouwmeesters zelven? Hadden zij eigenlijk niet 't stijlgejammer over de menigte gebracht, en dat nog verergerd werd toen zich hiervan meester maakte een nieuw ras, dat zich ontpopte in de speculatie-bouwers, die nu gewapend met enkele catalogie van leveranciers in historische ornamenten en anderen rommel, de kroon op 't werk zetten van hun geestesproducten, die weelderig tierden in de voortwoedende volbouwing der nieuwe wijken, om ten slotte onze steden te verpesten tot ellendige ziellooze excessen van stedengedoe.

En met die kunst van dat nieuwe soort van bouwmeesters vloog ook de rest van het zuivere ambachtelijke in die bouwkunst, ten spijt van nieuw opleevende kracht van 't ambachtsonderwijs, dat probeerde weer in goede banen terug te voeren; een streven dat gelukkig machtiger en sterker wordt.

Vreemd zal die 19e eeuw toch altijd blijven, op alle gebied van wetenschap en techniek is een machtige stuwkracht waar te nemen, die getuigt van een energisch leven, terwijl in de bouw- en nijverheidskunst zoo goed als niets van dat alles aanwezig is.

Men kan zich voorstellen, welk een verademing het gaf, toen een man als Dr. Cuypers opstond, die voor 't eerst in den lande nieuwe denkbeelden in materie omzette. Maar deze uitingen, op een gezonde basis gegroeid, sloten zich meer of minder aan bij een middeleeuwsche kunst die dan toch nog een zeker aanpassingsvermogen had in 't brein van de menigte, en zoodoende meer begrepen kon worden.

Maar toen nu Berlage en anderen kwamen en bleken op een ander plan en den frisschen geest langs meer objectieven weg trachtten te bereiken, toen brak de storm los. Men kan zich voorstellen, toen nu op 4 Febr. 1896 Burgemeester en Wethouders van Amsterdam dezen Bouwmeester Berlage toevoegden aan de Raad-commissie voor den beursbouw, 't niet langer ging en die menigte in opstand kwam. En gelijk: „De Hydra braeckt vergift en gaept met vijftigh keelen“, zoo toog ook hier een heirleger van verwoeden rond. Jammer dat het stadhuis geen stadshuis meer was, anders had men prachtige betoogingen kunnen houden op den Dam, helaas was het intieme pleintje op 't Prinsenhof te klein voor de velen, die zich de uitverkorenen achtten om te verkondigen dat Berlage niet de man was.

Maar wat men met middeleeuwsch recht onder klokgebeier niet meer kon doen, daar zou men zich schadeloos stellen door requesten en de pers. Bij sommigen ging het om het emplacement, want dit was voor hen de quintessens daar het ten nauwste samen hing met een andere beurs, die men eigen brandkast placht te noemen. Zoo zien we de bewoners van Kalverstraat en Nieuwendijk zich beangst maken een benadeeling te ondervinden, wanneer de grond van de Oude-Beurs zou verkocht worden voor winkelterreinen. Ende zij requestreerden! Hadden ze misschien een horoscoop getrokken?

Een andere vereeniging: „Amstels Middenstand“ sprak in haar adres van een „ramp voor de vele zwaarbelaste „neringdoende ingezetenen, wanneer kantoorlokalen en „café-restaurant werden toegelaten in den beursbouw, „want dan zou de gemeente in concurrentie treden met „de burgerij zelve.“

Deze categorie had het dus niet zoozeer tegen den bouwmeester dan wel tegen de plaats waar het gebouw zou komen en welk terrein de bouwmeester had goedgekeurd.

[1]) De cliché van pag. 1 is naar de bekende teekening van den Heer H. J. M. Walenkamp en ontleend aan het plaatwerk „De Architect“.
[2]) Toespraak van Burgemeester Mr. van Leeuwen.

Maar er was een grooter groep, een die het tegen Berlage als kunstenaar had.

„Juist omdat wij nu weten wat Berlage doen kan, juist „daarom zijn wij ongerust, want in die vijf jaar heeft hij „het huis van de „Algemeene“ aan het Damrak en de for„teres met de groene gordijnen aan het Sophiaplein gebouwd“; zoo schreef de heer de Kruijff in „de Telegraaf“

En wellicht dachten velen aan den eersten-prijswinner van 1885, den bouwmeester Cordonnier en wilden zij hem opdragen zoo'n „mooie“ beurs te maken. Maar plotseling vóór het raadsbesluit gevallen was, bleek dat de ontwerper van het motto „Y“, zich vergissende in de fotolade van zijn archief, zes breedtegraden te zuidelijk was afgedaald. Wel was er vroeg-17e eeuwsch geleverd, dat klopte met den geest: „uit den bloeitijd van het Oud-Hollandsch“, maar 't was jammer genoeg uit Frankrijk. Misschien had de ontwerper gedacht dat zoo'n stadhuisgevel van La Rochelle, toch eens de vaste burcht bij uitnemendheid van de leer van Calvijn, nog niet zoo vreemd in Holland zou doen. Maar het lukte niet, den heer Cordonnier werd de bouw niet opgedragen, en dus bleef hem slechts over te wachten op betere tijden. Eens zou de wraak zoet zijn, en zou hij toch zegevierend den Moerdijk over trekken.

Schaarsch waren de stemmen die opgingen met het doel de zaak van een andere zijde te belichten. Maar al was het aantal gering, de namen van mannen als: Der Kinderen, Pit en Jan Veth zeiden meer dan genoeg.

Zoo schreef prof. Der Kinderen in de Groene: „Het „bouwen der Beurs is den heer Berlage zonder concours „en zonder contrôle van het publiek en deskundigen toe„vertrouwd. Dit schijnt eenigen onvoegzaam; ik daar„entegen geloof, dat voor de architectuur van onzen tijd „van zulk een opdracht alleen heil te verwachten is.“

Zoo zien we dan dat in 't voorjaar van 1898 de plannen gereed zijn en kort daarna de aanbesteding plaats had en thans zou ieder kunnen zien wat men ging maken.

Maar vóór men nog één steen kon leggen was het wrekend heir van krassende pennen in beweging, die als maar niets begrepen van die vlakke, rechte, bijna onversierde gevels. Er waren er die spraken over het land waar de Dollar rolde, anderen zochten hun heil in analogen in de oorden waar Dante's geest rondwaart. Slechts weinigen voelden dat hier een nieuw element zijn hartstocht uitte, en dit ontwerp was voortgekomen uit het brein van een kunstenaar, die trachtte de bouwkunst weer op te heffen uit het ellendig gedoe van slaafsch copieeren van vormen uit 't verleden. Zoo schreef [1]) Dr. Pit hierover: „zoo moet het zijn.... Bouwde vroeger „niet elk architect zóó, als de tijdgeest het hem ingaf, en „zien we niet cathedralen, in de meest disparate stijlen „opgetrokken, de prachtigste geheele vormen? Laat „men dus niet gaan zeggen, dat Berlage's Beurs niet „past in haar omgeving. Elk gebouw, dat beantwoordt „aan het doel, waarvoor het gezet is en dat een persoon„lijk temperament uitdrukt, past in zijn omgeving.“

En Dr. Jan Veth schreef: „Het gaat toch immers aller„minst aan, het Berlage's plan euvel te duiden, dat het „uit een bepaalde overtuiging sproot. Dit is het onom„stootbare recht, waar men hier nu zoo leelijk aan komt tornen....“

En niettegenstaande deze veel objectiever betoogen — bleven de aanhangers van de 19e-eeuwsche principes hun mokerslagen bonken op die Beurs. Maar ook zij zouden langzamerhand verstommen, en zij die het ernstig meenden met de bouwkunst, zouden erkennen, dat het beginsel van dit bouwwerk een richtsnoer zou worden voor de toekomst. En het is daarom dat juist de beursbouw in de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst een zoo gewichtig moment is en al moge men het niet in alle deelen eens zijn, en al zijn er zelfs menschen, wier eerlijke overtuiging hen niet heeft kunnen brengen tot het apprecieeren van 't schoone, dat anderen hier in vinden, zij zullen toch moeten erkennen dat Berlage in dit werk weer zoo krachtig getoond heeft de bouwkunst, zooals die vanaf de negentiger jaren door sommigen der jongeren betracht werd, een machtigen stoot vooruitgegeven heeft in hun principes. Juist in die Beurs, heeft men dat gezonde denkbeeld weer gehuldigd, om eigen kracht van tijdgenooten wier arbeidsprestaties van denzelfden geest en hartstocht doordrongen waren, te erkennen.

En zoo zien we met den bouwmeester en zijn helpers, ook daarnaast de kunstenaars: Der Kinderen, Mendes da Costa, Roland Holst, Toorop, Verwey en Zijl, allen samen werken in hun vrij-kunstenaars-zijn, toch brengende te midden dier veelheid van eigen arbeid, de eenheid van werk, gelijk eens reeds was bij de Oud-oosterssche volkeren, die dit weer overgaven aan de Klassieken en Byzantijnen, uit wier machtigen scheppingsdrang de groote Middeleeuwers verjongd voortkwamen, om daarna de Renaissancisten, ja zelfs de wilde Barokmeesters, en meest geraffineerde Rocailleurs dit grond-idée als eeuwige erfenis te schenken. Maar hiervoor was slechts één zaak noodig, die zij dan ook allen bezaten in de bekentenis: dat de bouwkunst moest voortkomen telkens uit het heden, uit de kultuur van het omringende leven.

Zoo heeft Amsterdam nu tien jaar reeds zijn nieuwe Beurs als krachtige uiting van vroeg 20ste eeuwsche bouwkunst. Laten we hopen, als straks Cordonnier's Vredes-paleis geopend wordt, ten aanschouwe van een uit alle deelen der wereld samenstroomende menschenmassa, een monument voor ons staat, gegroeid uit het hedendaagsche ideaal, meer dan ooit gevend een arbeid van onzen tijd.

En als dan ten slotte het Rotterdamsche Raadhuis, nu reeds vastgelegd in 't brein van zijn toekomstigen bouwmeester, na enkele jaren daar zal oprijzen, gegroeid uit het moderne leven evenals deze stad haar onvergetelijke havens bezit, dan zal ook Rotterdam een bouwwerk hebben dat een waardigen tegenhanger vormt van de beurs van Amsterdam.

Dan zal voor de Hollandsche bouwkunst weer een periode van bloei aanbreken en zal men niet langer paradeeren in het buitenland met gebouwen, die een vernuftig puzzle zijn van Oud-Hollandsche gevels en geveldetails, zooals we thans weer te Gent kunnen genieten. Dan zal de tijd aangebroken zijn dat den bouwmeester niet meer gelast wordt zijn product in Oud-Hollandschen vorm te gieten, maar kan hij weer vrij werken en geven wat opwelt uit zijn geest, dan zal hij zich verjongd gevoelen gelijk eens de onsterfelijke dichter aan 't eind van zijn louteringsberg zong: „herschapen als jonge planten, „weer getooid met jeugdige looveren, gelouterd en be„kwaam tot stijgen tot de sterren“.

Amsterdam, 20 Mei 1913. WILLEM VAN DER PLUIJM.

[1]) Vergl. De Beurs te Amsterdam 1835—1903, door A. W. Weissman.

BERICHT AAN DE DEELNEMERS VAN DEN LEESCIRKEL.

Na deze week zal door den Bode van het Genootschap geïnd worden de somme van *f* 0.75 onder aanbieding van quittantie.

Ondergeteekende verzoekt den deelnemers hieraan te willen voldoen, ten einde onnoodig geschrijf te voorkomen.

De bibliothecaris
Amst., 20 Mei 1913. W. V. D. P.

DE TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN".

In ons blad van 3 Mei j.l. schreef ik een paar regelen naar aanleiding van het tot volgend voorjaar uitstellen der Tentoonstelling "Huis en Tuin". In „*Klef*" — orgaan der vereeniging van Ned. Baksteenfabrikanten — drukt het Dagelijksch Bestuur dier Tentoonstelling (dd. 15 Mei) mijn stukje letterlijk af, vergezeld van dit onderschrift:

„Uit welke bron de heer Moen zijne mededeelingen heeft, is ons onbekend. Het spijt ons echter, te moeten constateeren, dat zij volkomen *onjuist* zijn. Om den heer Moen gelegenheid te geven, zijne mededeeling te corrigeeren, deelen wij in het kort mede, hoe de vork dan eigenlijk *wel* in den steel zit.

De tentoonstelling zal niet worden gehouden dank zij de medewerking van een bouw- en ingenieursbureau (daar geen enkel „bureau" met de zaak te maken heeft), doch de exploitatie geschiedt door eene Naamlooze Vennootschap, welke tot dat doel werd opgericht en bij besluit van 26 Maart 1913 de Koninklijke Goedkeuring ontving. Animo van exposanten bestaat er wel degelijk. Niet alleen uit Nederland, doch uit België, Duitschland en Oostenrijk kwamen en komen nog steeds aanvragen en andere blijken van belangstelling voor deze *echte*tentoonstelling in.

Door verschillende omstandigheden, waartoe het daar zijn van de twee tentoonstellingen, „E. N. T. O. S." en „De Vrouw 1813—1913," gerekend kunnen worden, kwamen echter voor sommige groepen te weinig inzenders, en trokken zich ter elfder ure vele inzenders terug, wat ten gevolge zou hebben, dat de bezoekers der Tentoonstelling niet een *volledig* overzicht zouden krijgen van de bouwmaterialen van alle groepen.

Door verschillende omstandigheden zullen deze groepen echter wel in 1914 kunnen uitkomen.

Dan vergeet de heer Moen, dat er nog andere factoren voor kostendelging zijn, welke bij eene tentoonstelling gewicht in de schaal leggen, dan juist het hebben van een bepaald aantal exposanten.

Omtrent de tirade betreffende het eere-comité wilden wij alleen dit opmerken: Wat zou de heer Moen denken van eene tentoonstelling, die op het punt van openen staat en dan nog niet gereed zou zijn met de samenstelling der verschillende commissies, welke in het belang der tentoonstelling zullen werkzaam zijn?

Het vormen van die verschillende commissies behoort nu eenmaal tot de *voorbereidende* werkzaamheden.

Dat de internationale bouwkunsttentoonstelling in hetzelfde jaar zal plaats vinden, is een voordeel voor degenen die belang stellen in de bouwvakken: nu behoeven zij voor het bezoeken van beide geen aparte reizen naar de hoofdstad te maken. En daar beide tentoonstellingen op verschillend gebied iets wenschen te geven, zullen zij elkaar eer harmonisch aanvullen dan in de wielen rijden. De heer Moen is hier wat al te bezorgd.

Het is evenwel verblijdend, dat overigens de door den heer Moen verkondigde stemmetjes vrijwel alleen staat, blijkende uit het feit, dat Z. Exc. Minister Talma en bijna alle overige leden van het eere-comité reeds bericht hebben gaarne in dit comité zitting te willen blijven nemen, en dat vele leden hebben verklaard, het uitstellen der Tentoonstelling zeer te kunnen billijken, en sommigen dit zelfs toejuichen."

Gaarne wil ik van de mij gebodene gelegenheid gebruik maken om mijn stukje van 3 Mei j.l. te corrigeeren; te zeggen: in den zin van *aanvullen*.

Allereerst dan de „animo van exposanten". Het doet mij genoegen te mogen vernemen dat die wel degelijk bestaat (bestond?, doch dat alleen *door verschillende omstandigheden* voor sommige groepen te weinig inzenders kwamen en zich *vele inzenders ter elfder ure teruggetrokken*. Het natuurlijk gevolg van degelijke animo! Behalve die „verschillende omstandigheden" blijken nu ook „de Vrouw 1813—1913" en „E. N. T. O. S." aan het geval schuld te hebben. Zie, dit ontgaat mij. Wat een expositie van den arbeid der vrouw, of eene die de scheepvaart wil demonstreeren te maken kan hebben met of, sterker nog: oorzaak kan zijn van het minder succes van een bouwvaktentoonstelling als „Huis en Tuin" . . . . ? Dat zal men toch bij den opzet wel geweten hebben dat in 1913 deze twee belangrijke tentoonstellingen werden gehouden? Tenminste, ik ben zoo vrij dit als zeker te veronderstellen van een Bestuur dat zich zoo geregeld aan de markt vertoont als goede baksteenfabrikanten dat plegen te doen. En dan nog dat „bureau"; niet buiten, doch *in* dat dag. bestuur. Een „bureau" geïncarneerd in, vertegenwoordigd door één persoon.

Geen enkel „bureau" met de zaak te maken? Is dat wel *juist!* Ook als dat bureau staat of valt met één persoon?

Zijn de heeren ook ditmaal soms weer te vlug van stapel geloopen met hunne „correctie"? Het heeft er waarlijk allen schijn van; ook wanneer ik let op de kluchtige wijze waarop mijn vraag van 3 Mei — betreffende de Kunstnijverheid — is over het hoofd gezien. Waar zal de Kunstnijverheid in 1914 een onderdak vinden? Op de „Int. Bouwk. Tentoonstelling" of op „Huis en Tuin", zoo vroeg ik. Lees ik soms in 1914: *door verschillende omstandigheden*, waartoe het daar zijn van een Int. Bouwk. Tentoonstelling 1914 gerekend kan worden, kwamen echter voor de groep „Kunstnijverheid" te weinig inzenders, wat tengevolge zou hebben, dat de bezoekers der Tentoonstelling niet een *volledig* overzicht zouden verkrijgen van alle groepen....!" Nu klinkt het wel profetisch: „*Door verschillende omstandigheden* zullen deze groepen echter wel in 1914 kunnen uitkomen" — al wordt hierbij niet vermeld welke groepen dat zijn en welke aan zoo'n ernstig verloop waren blootgesteld — maar het blijft de vraag waarop dit optimisme wel mag gebaseerd zijn.

Zou het niet beter zijn, zoo de heeren aan den uitstekenden wenk van „de Bouwwereld" gehoor en gevolg gaven en zich met de in 1914 te houden Int. Bouwkunst-Tentoonstelling vereenigden, wat wel minder *persoonlijk* maar toch meer in het *algemeen* belang zou zijn? Het gaat hier toch enkel niet waar, om op waardige wijze voor te lichten. Die „andere factoren van kostendelging" zouden hiermede dan meteen afdoende gebaat zijn.

Wat de tirade betreffende het eere-comité ten slotte nog betreft, vul ik uit bovenstaande aan dat het enkel de bedoeling blijkt geweest te zijn door tijdige samenstelling der verschillende commissies die commissies gelegenheid te geven „in het belang der tentoonstelling werkzaam te zijn." Blijft de vraag: Wat is een *eere-comité*?

ADR. MOEN.

UTRECHTSCHE WERKZAAMHEDEN.

De Nachtegaalstraat bij Tivolie ondergaat eene verbreeding.

Op 't oogenblik bemerkt men daarvan echter nog niet veel, want karren met keien en zand, opgebroken straat enz. maken het verkeer bijna onmogelijk. Maar men moet eerst in den rommel zitten, wil men zijn huis van boven tot beneden schoon hebben en zoo ook hier.

Dus beschouwe men 't van voorbijgaanden aard, dat de nauwe Nachtegaalstraat, nu reeds verbreed, op 't oogenblik nog knellend voor de passage is.

Maar is dit eenmaal afgeloopen, dan krijgt men *zijn* straat, breed van aanleg en in een mooi gebogen vorm.

Of vergis ik mij, is er een knakje of beter gezegd een knak in 't beloop van 't monumentale hek van de groote Tivolietuin te bespeuren?

Ja 't is waár, maar wonderlijk goed heeft de ontwerper dat mogelijk noodzakelijk kwaad opgelost en heeft hij dat met de mooie architectonische vormen één doen worden!

Zoo heeft Tivolie dan een fraaie afsluiting gekregen en zal deze zeer zeker in den smaak vallen van een ieder, die nog wat zin voor schoonheid heeft.

Vergist U echter niet Amsterdam, want ge zoudt denkelijk gaan vreezen, dat Utrecht het in Architectuur winnen gaat en alsof het publiek hier handen vol geld voor het

op 't oogenblik te maken werk zou uitgeven. Neen toch, Tivolie plaatste een heel onoogelijk, smakeloos, eentonig en vervelend hek op een betonvoet en verknoeide daardoor straat- en eigene afsluiting. Maar zie, 't is goedkoop, salaris van een architect is uitgespaard en een smid paste en mat net zoolang, totdat hij 't goed dacht. Van de societeit kunnen de heeren nu genieten van 't geen gewrocht is.

En wat zijn de plannen voor de andere zijde der straat? Komen daar huizen?..... dan zeker weer dezelfde typen, welke wij in 't reeds volgebouwde gedeelte eer Nachtegaalstraat kunnen zien. Verscheidene proefstukken van „hoe 't niet zijn moet" en waarin klare vormen te vergeefs gezocht worden.

Maar zie, ze staan er om *binnen* één eeuw weer plaats te maken voor betere en stijlvollere huizen.

't Blijft echter jammer, maar het leerde ons om zoo niet verder door te gaan, dus kan men nu zorgen dat, waar nog gebouwd moet worden, het anderen te doen.

„Saai Utrecht", noemt Amsterdam Utrecht wèl eens. „Duf Utrecht" zou ik er bij willen voegen en als iemand mij niet gelooven wil, dan gaat hij maar eens met mij mede naar het Kunst-Nijverheidmuseum.

Het gebouw lijkt van buiten net zooveel op een museum als een paard op een kikker en binnen zijnde verlangt men hard naar buiten. Dus doet men 't beste maar buiten te blijven en niet eens binnen te gaan. De Utrechtenaren hebben dat zeker ook gevoeld, want het bezoek is er zeer schraal. Maar onderwijl verteert daar alles en ziet niemand er naar om.

Echter zijn er plannen, dat het museum en school naar een ander bestaand gebouw verplaatst zal worden.

Of 't er beter op worden zal, weet ik niet.

Het beste zou zijn een geheel nieuw gebouw..... zeg! waar haal jij 't geld vandaan, roept Utrecht al en daarom maar gezwegen.

Met zwijgen komt men 't verst en krijgt men ook geen vijanden.

De leslokalen van de school zijn op 't oogenblik meer dan slecht en de afmetingen komen niet erg met de eischen, welke de wet tegenwoordig aan schoolgebouwen stelt, b.v. 4.— M. hoogte-maat, overeen.

Maar zie je, je leert daar geen taal, je *teekent* daar maar en dan sta je toch reeds krom, dus komt het er zoo nauw niet op aan.....!

Overigens voelt de Gemeente wèl wat voor architectuur, daar hebben wij in den laatsten tijd bewijzen voor en het is nu maar te hopen dat dat gevoel ook eens in daden wordt omgezet.

Want men kent toch wel 't gezegde: „Getuigen is iets, de daad is alles".

En als ergens, dan heeft Utrecht de gelegenheid hare bezittingen eens wat op te knappen. Dan laat zij die oude ruïnen op 't Vredenburg eens wegbreken en laat zij een troep metselaars de oude kluizen in de binnenstad eens nazien of beter gezegd die ondergrondsche gaten dicht gooien.

En dan ook werke zij eens hard aan hare nieuwe bouwverordening, zoodat binnen niet al te langen tijd voor knoeiers geen knoeien meer mogelijk zal zijn.

En hoe gaat het met de revolutie? altijd 't zelfde hóór, overal geknoei en nog eens geknoei. Kunstzandsteen in overvloed en granietsoorten in legio getale.

De schoonheidscommissie werkt gestadig voort en gelukkig niet zonder resultaat, maar de heeren hebben een moeilijke taak, want de teekeningen worden vele keeren afgekeurd om dan eindelijk maar goed gevonden te worden. Zoo zegt men tenminste.

En onder dat al is 't weer zomer geworden. Blad en bloem tooien singel en plantsoen en een overheerlijke frischheid geeft aan 't geheel een groote bekoring en tusschen de boomgroepen ziet men de oude geveltjes van tijden hèr, in goede verhoudingen en geven te zamen met de roode pannendaken een mooi intiem stadsbeeld. En is 't dan wonder dat men bij 't aanschouwen van zooveel schoon ontstemd is over den tijd van heden, waarin voor schoonheid geen plaats is?

C. J. DE HAAS.

IVe INTERNATIONAAL CONGRES VAN HYGIËEN DER WONING.

ANTWERPEN — 31 AUGUSTUS—7 SEPTEMBER 1913.

VERORDENING VAN HET CONGRES.

Het IVe Internationaal Conges van Hygiëen der Woning zal gehouden worden te Antwerpen, van 31 Augustus tot 7 September 1913.

Het heeft voor doel op theoretische en praktische wijze de hygiëen der woningen te bevorderen; het Congres verstaat door „woning" alle lokalen waarin, gedurende min of meer geruimen tijd, menschen kunnen verblijven.

De bijdrage is bepaald op fr. 20.—. Familieleden der inschrijvers worden tot de zittingen en feestelijkheden van het Congres toegelaten mits eene bijdrage van fr. 10.—; zij mogen evenwel geen deel nemen aan de besprekingen, noch aan de stemmingen, en hebben geen recht op het gedrukt verslag over de werkzaamheden van het Congres.

Behalve de gedrukte stukken, welke vóór en tijdens het Congres uitgedeeld worden, zal elk lid een algemeen verslag ontvangen, dat na het Congres zal gedrukt worden.

Een studiecomiteit, verdeeld in een zeker aantal odercomiteiten, wordt gelast met de voorbereiding der verschillende deelen van het Congres.

De leiding van het Congres wordt toevertrouwd aan een voorzitter, verscheidene ondervoorzitters, een algemeen secretaris, twee secretarissen en een penningmeester.

Het Congres is onderverdeeld in vier afdeelingen of groepeeringen van vraagstukken, te weten:

1e afdeeling: de hygiëen der landverhuizers;

2e afdeeling: de koloniale hygiëen;

3e afdeeling: de hygiëen der havens en der schepen;

4e afdeeling: uitbreiding der steden onder opzicht van de noodwendigheden der hygiëen.

Al de vraagstukken zullen in algemeene vergadering behandeld worden.

Het gebruik der talen is vrij; evenwel zullen de leden die mededeelingen te doen hebben, er belang bij hebben hun werk voor te dragen in eene der gebruikelijke talen van de internationale congressen of, ten minste, een beknopt overzicht in eene dier talen te geven.

De verslagen zullen aan de leden uitgedeeld worden vóór de opening van het Congres. Deze verslagen zullen niet gelezen worden in de zitting, doch elke verslaggever zal over 10 minuten mogen beschikken om in korte woorden zijn werk samen te vatten.

Elk lid dat aan de bespreking deel neemt, zal 10 minuten mogen spreken. Indien een lid langer dan 10 minuten of meer dan tweemaal over hetzelfde onderwerp wil handelen, zal de vergadering geraadpleegd worden.

Men wordt verzocht aan den algemeenen Secretaris op voorhand kennis te geven van alle mededeelingen of bewijsvoeringen.

Mededeelingen of bewijsvoeringen met een handelskarakter worden niet toegelaten.
De verslagen, inbegrepen de besluiten, welke deze bezegelen, moeten aan den algemeenen Secretaris gezonden worden *vóór den ten Juli*, opdat men tijd hebbe ze te drukken en aan de Congresleden te zenden.
De sprekers die hunne rede over een vraagstuk wenschen te zien opnemen in het gedrukt verslag, zullen aan den algemeenen Secretaris, na het sluiten der debatten, een kort begrip hunner mededeeling moeten overhandigen.
De besluiten, voor de verschillige groepeeringen voorgesteld, zullen door den algemeenen Secretaris in de slotzittingen worden gelezen en ter stemming gelegd.
Gedurende het Congres zal een dagelijksch bulletijn verschijnen, dat al de inlichtingen zal bevatten den Congresleden aanbelangende: het uur der zittingen, de te behandelen vraagstukken, de bezoeken, ontvangsten, enz.
Het Congres zal in zijne slotzitting den datum en de plaats van het eerstvolgend Congres vaststellen.
Alle briefwisseling betreffende het Congres moet gezonden worden aan het Algemeen Secretariaat ten stadhuize van Antwerpen.
Tijdens het Congres zullen de bureelen overgebracht worden naar het lokaal der zittingen, in het Koninklijk Atheneum (Gemeenteplaats), Antwerpen.

PROGRAMMA DER VRAAGSTUKKEN:

Ie Afdeeling. — *Hygiëen der Landverhuizers.*

1. Vervoer per spoorweg van af de plaats van herkomst.
2. Onderzoek der landverhuizers bij hunne aankomst.
3. Verblijf aan land: hotels; bijzondere woningen.
4. Oprichting van woonsteden of karavansera's: voordeelen en ongemakken.
5. Vervoer per schip; drinkwater, kleeding en slaping.

IIe Afdeeling. — *Koloniale Hygiëen.*

1. Bijzondere woningen.
2. Gezamenlijke woningen. (Mijnontginningen, plantage's, enz.).
3. Lazarets, gasthuizen.

IIIe Afdeelingen. — *Hygiëen der Havens en der Schepen.*

1. Middelen om de besmetting der vaarwaters te vermijden.
2. Behoedmiddelen tegen het invoeren van uitheemsche smetziekten.
3. Zeemanshuizen.
4. Passagiersschepen.
5. Oorlogsschepen.

IVe Afdeeling. — *Uitbreiding der steden* onder opzicht van de noodwendigheden der hygiëen.

Onteigening uit oorzaak van ongezondheid.

Hetzelfde vraagstuk zal behandeld worden door het Xe Internationaal Congres van goedkoope woningen, van 's Gravenhage (8 September en volgende dagen).

VERSLAG OMTRENT DEN BOND HEEMSCHUT.

UITGEBRACHT IN DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 3 MEI 1913.

Buitenland.

De Bond Heemschut bleef in geregeld verkeer met den „Deutschen Bund Heimatschutz". Ook werden betrekkingen aangeknoopt met de „American Scenic and Historic Preservation Society" te New York.
Bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1912, No. 31, werd de 1e Secretaris van Heemschut, de heer A. W. Weissman, benoemd tot gedelegeerde der Nederlandsche regeering bij het van 12 Juni tot 16 Juni 1912 te Stuttgart gehouden 2de Internationaal Congres voor Heemschut. Door de welwillendheid van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken kan een afdruk van het verslag, door den gedelegeerde uitgebracht, en opgenomen in de Nederlandsche Staatscourant van 24 Augustus 1912 No. 198, aan dit verslag worden toegevoegd. [1])

Bemoeiing.

Alvorens tot het doen van mededeelingen omtrent de bemoeiingen van Heemschut wordt overgegaan moet worden herinnerd aan het groote verlies, hetwelk den Bond trof door het overlijden van den heer E. W. Moes, die sedert de oprichting zijn Onder-Voorzitter was. In de Algemeene Vergadering van 16 November 1912 heeft de waarnemende Voorzitter, de heer G. A. Pos, een woord van weemoedige hulde aan de nagedachtenis van den heer Moes, — die het voornemen had, de vergadering te leiden en zoo plotseling uit zijn werkkring werd weggerukt, — gewijd. Namens Heemschut is zijn baar met bloemen gesierd, en het Dagelijksch Bestuur heeft de begrafenis bijgewoond, waarbij de heer Pos de groote verdiensten van den overledene voor den Bond herdacht.
Als waarnemend Voorzitter is de heer G. A. Pos met den 1sten Secretaris den 7 Mei 1912 door H. M. de Koningin in audiëntie ontvangen. Zij mochten van H. M. vernemen, dat zij voor het streven van den Bond groote belangstelling heeft.
De Algemeene Vergadering vaa 8 Mei 1912 besloot tot het instellen eener Commissie, welke door het Bestuur in zaken van bouwkunst kan worden geraadpleegd. In deze Commissie is de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst vertegenwoordigd door den heer Jan Stuyt, architect te Amsterdam; de Bond van Nederlandsche Architecten door den heer H. van der Kloot Meyburg, architect te Voorburg; het Genootschap Architectura et Amicitia door den heer Maurits Plate, architect te Amsterdam en de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap door den heer Albert Otten, architect te Rotterdam; terwijl ook de bestuursleden K. P. C. de Bazel, architect te Bussum; J. H. W. Leliman, architect te Amsterdam en A. W. Weissman, architect te Amsterdam in de Commissie zitting hebben. Reeds werd, zoo door openbare lichamen als door bijzondere personen, over ontwerpen het oordeel der Commissie gevraagd. De Commissie overweegt tevens het uitgeven van goede voorbeelden voor gebouwen ten plattelande.
Het tegengaan van ontsiering, in de Statuten als de eerste taak van Heemschut genoemd, was in het afgeloopen jaar een der voornaamste bemoeiingen van den Bond. Met voldoening kan worden gewag gemaakt van het tot stand komen eener verordening tot het weren van inbreuken op natuurschoon in Noord-Holland. Het voorstel daartoe werd in de Provinciale Staten gedaan door hun medelid Mr. K. Hazelhoff Roelfzema. Heemschut heeft, door het uitlokken van een adresbeweging ten gunste van het voorstel, de aanneming trachten te bevorderen.
De verordening werd vastgesteld bij besluit der Staten van Noord-Holland van 16 Juli 1912, goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 20 September 1912 No. 40 en is in werking getreden op 10 October 1912.
Daar de reclameborden, die op het tijdstip van het in werking treden der verordening aanwezig waren, tot 1 Januari 1914 mogen blijven staan, zal men ze pas het

[1]) Plaatsgebrek noodzaakt ons dit tot het volgend nummer uit te stellen. RED.

volgend jaar zien verdwijnen. Het plaatsen van nieuwe wordt echter door de verordening belet; reeds werd in verscheidene gevallen een strafvervolging ingesteld, die met veroordeeling van den overtreder eindigde.
In de Provincie Zeeland werd eene verordening als de Noord-Hollandsche den 22 November 1912 vastgesteld. Ook hier heeft Heemschut door adressen tot het aannemen pogen mede te werken. (Wordt vervolgd).

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van „Architectura".

Geachte Redactie.
Beleefd verzoek ik UEd. eenige plaatsruimte in Uw weekblad; bij voorbaat m'n dank.
In het laatste nummer van „Architectura" komt voor een boekbespreking, betreffende het boek Burgerlijke Bouwkunde door L. Bosman, Rotterdam, D. Bolle.
Na eenige welwillende woorden neemt de geachte schrijver de gelegenheid te baat, om z'n gemoed eens te luchten over datgene wat hem blijkbaar hindert in de opleiding aan ambachtsscholen. In zijn schrijven laat de Heer H. de straten rammelen van ambachtsschoolprofielen, schuine kanten enz. Is het niet of men in die rinkelende tirade ook wapengekletter hoort?
Maar ter zake: wat wil eigenlijk de Heer H.? — Opbouwende critiek geven op de wijze van opleiding der Ambachtsscholen? — Is dan deze weg wel de juiste?
Met mokerslagen slaat men den boel in puin en dat zal toch hier immers de bedoeling niet zijn?
Met den geachten schrijver ben ik het in zooverre eens, dat bij het onderwijs eenvoud een factor van beteekenis moet wezen en — helaas — die eenvoud soms wat ver te zoeken is, m.a.w. dat het onderwijs soms wat hoog wordt opgevoerd.
Maar — bespottelijk vind ik den raad van den Heer H. om de ambachtslieden zelf te laten zoeken. Waar dat heen gaat, zou ik den Heer H. kunnen laten zien in onze Brabantsche streken aan panden, gebouwd door architecten en eigenbouwers én —, die ook nimmer een Ambachtsschool hebben bezocht.
Wil de Heer H. dan die onmiskenbare zucht om alles maar op te sieren, hoe bonter en grilliger hoe liever, die althans een deel van ons, Nederlanders, kenmerkt, zoo maar klakkeloos schuiven op rekening van (het kan er nog wel bij) de Ambachtsscholen? En dan — „de huizen gemaakt door leerlingen van ambachtsscholen, of hun licht opgestoken in bouwkundige boeken". Hier was toch zeker de pen des Heeren H. vlugger dan de gedachte. Als advies volgt hierop: „eerste kunstenaars op dat gebied om hulp gevraagd".
Mag ik den Heer H. nu eens vragen of hij wel weet in wiens handen over het algemeen het onderwijs in het vormteekenen of vakhandteekenen aan onze Ambachtsscholen berust? Niet in handen van den timmermanonderwijzer maar van oud-leerlingen der Academie in Den Haag en Rotterdam, Normaalschool en Kunstnijverheidsschool te Amsterdam, de Kunstnijverheidsschool te Haarlem enz.; leeraren, die ten deele hun opleiding te danken hebben aan mannen als Kromhout, Springer, Nijhoff, e.a. Dit nu geeft wel geen waarborg dat in zake versieren op sommige scholen niet overdreven wordt doch wel —, dat in zake versieren geen onbezonnen theorieën worden geleeraard.
Dat ook op dit gebied nog niet het laatste woord gesproken is, bewijzen de dikwijls uitvoerige gedachtenwisselingen in het Maandbl. van Vakopleiding, het Orgaan van den Bond van Vakschoolleeraren e.a.
Met een tikje gezwollenheid vraagt de geachte schrijver, wanneer men toch zijne raadgevingen in het ambachtsonderwijs eens ten harte zal willen nemen. Naar mijn meening behoeft de Heer H. niet verder te toornen, daar de opleiding in zake het vormteekenen reeds dikwijls een punt van bespreking op vergaderingen heeft uitgemaakt en toch, — het zéér aanbevolen werkje van den Heer Tutein Nolthenius, alhoewel natuurlijk alleszins lezenswaardig, niet als pleister op de wonde zal kunnen dienen.
„Bezonnenheid"; een woord van Berlage, onzen grooten en in z'n werk zoo eenvoudigen Bouwmeester. Zeker, naar deze deugd moet bij de versiering op onze ambachtsscholen worden gestreefd. Deze bewering is desgewenscht met bewijzen te staven.
Maar ook —, bezonnenheid in de critiek; een deugd, die we jammer genoeg in deze beoordeeling van de ambachtsscholen van den Heer H. (waarvan we menigmaal met genoegen frissche prettige opmerkingen in „Architectura" mochten lezen) eenigszins missen. Daaronder lijdt natuurlijk z'n betoog.

B. o. Z., 21. 5. '13. J. H., Onderwijzer in het timmeren.

PRIJSVRAGEN.

HET NIEUWE STADHUIS TE ROTTERDAM.

Aan de hand van het rapport van de jury voor den bouw van het nieuwe stadhuis — waarin behalve de burgemeester, de directeur van gemeentewerken en de directeur der bouwpolitie, zitting gehad hebben de heeren: Jos. Ch. J. Cuypers, Amsterdam, A. Salm G. Bzn., Amsterdam, D. E. C. Knottel, den Haag, J. P. Stock Wzn., Rotterdam, J. B. W. Leliman, Amsterdam, en C. Muysken, Baarn, — en aan de hand van het naar aanleiding daarvan door de raadhuiscommissie uitgebrachte advies, hebben B. en W. nu een voorstel bij den gemeenteraad ingediend.
Voldoende aan de door hen aanvaarde opdracht, schrijft het college daarin, hebben de uitgenoodigde architecten of combinaties van architecten hun ontwerpen den 1en Februari 11. ingeleverd. Door een van de combinaties is gebruik gemaakt van de bevoegdheid tot inzending van twee afzonderlijke ontwerpen, zoodat in het geheel zeven ontwerpen zijn ingezonden, die met de gekozen motto's in de stukken naar volgorde worden aangeduid als: I. S.P.Q.R. (Senatus Populusque Rotterdamensis); II. Groen en Wit; III. Representatief; IV. Prodomo sua; V. Aquarius; VI. J. J., en VII. Roterodami Prosperitas.
Door de zorgen van de afdeeling plaatselijke werken was het vroegere schoolgebouw aan de Dijkstraat in gereedheid gebracht tot het in ontvangst nemen van de door de ontwerpers in te leveren teekeningen en van de afbeelding van het uitwendige — de gekleurde maquette — die door ons op advies der jury op een schaal van 1 à 50 was verlangd. Met zijn verschillende lokalen, waardoor ieder van de ontwerpers over een afzonderlijke ruimte kon beschikken, bleek dit schoolgebouw zich uitnemend voor het doel te leenen, waardoor zoowel de jury, als daarna de raadhuiscommissie, aldaar zeer naar wensch hebben gevonden de gelegenheid tot rustige bestudeering van de ontwerpen en tot het verrichten van haar arbeid, welke vooral voor de jury, die elk der verschillende ontwerpen uit het oogpunt van de aesthetische en constructieve eischen, de indeeling en inrichting en het verband tusschen het in- en uitwendige had na te gaan en die bovendien op de zorgvuldigste wijze de voor elk ontwerp benoodigde bouwsom heeft beciferd, een arbeid van beteekenis is geweest.
Bij een bouwwerk van de veelzijdige eischen als het stadhuis eener groote stad — een bouw bovendien, die in eenwen in ons land niet is voorgekomen — moet dit nog zooveel meer spreken. Het kan onzes inziens uit den hoofde geen verwondering wekken, dat ook na de eindbeoordeeling nog niet is verkregen en dat de jury, met alle waardeering voor den verrichten arbeid, waarvan de ontwerpen blijk geven, geen enkel daarvan voor dadelijke en ongewijzigde uitvoering rijp heeft geoordeeld.
Haar critische beoordeeling van elk ontwerp nedergelegde in de afzonderlijke bijlagen, die onder voorbehoud van andere publicatie voorhands vertrouwelijk ter visie liggen, en er daarbij o. a. op wijzende, dat de ontwerpen III, IV, V, VI, en VII, het beschikbaar gestelde bouwbedrag aanmerkelijk overschrijden, vat zij haar beoordeeling als volgt samen:
„Zij meent echter dat een drietal der ontwerpen, en wel: „S. P. Q. R.", „Groen en Wit" en „Aquarius" zich door zeer bijzondere kwaliteiten onderscheiden. Daartegenover staan evenwel, gelijk uit de hierbij gevoegde gedetailleerde beschouwingen der ontwerpen kan blijken, bezwaren van uiteenloopende en deels ernstigen aard, in het

bijonder de aanmerkelijke overschrijding van de bouwsom met circa een millioen voor het ontwerp Aquaris.

„De genoemde drie ontwerpen zijn echter door het samenstel hunner goede eigenschappen en den aard hunner tekortkomingen de relatief meest geslaagde der ingekomenen inzendingen en naderen het kortst tot de in het programma neergelegde bedoelingen. Zij bieden ook in de architectonischen zin meest geslaagde oplossingen. Het spreekt vanzelf, dat voor de jury het plan Aquarius, uit hoofde der overschrijding van de beschikbare bouwsom, niet in aanmerking kan komen. De jury stelt, met het oog op bovenstaande overwegingen Uw College voor, om, óf tusschen de inzenders der ontwerpen „S. P. Q. R." en „Groen en Wit" voor de definitieve opdracht de keuze te doen, óf hen in de gelegenheid te stellen tot het indienen van een tweede verbeterd schetsplan, waarbij met aanhouding, zooveel mogelijk, van de groote trekken van hun ontwerp, rekening is gehouden met de te hunner kennis gebrachte opmerkingen. Een en ander op dezelfde administratieve voorwaarden als in het programma zijn vastgesteld en zonder bijzondere geldelijke vergoeding."

Ten slotte vestigt de jury, met het nog op de aesthetische kwaliteiten, de aandacht op het ontwerp-Aquaris.

„Nauwkeurige beschouwing der ontwerpen heeft de raadhuis-commissie aanleiding gegeven zich te vereenigen met de conclusie van de jury, dat geen daarvan, zooals zij zijn ingezonden, voor onmiddellijke en onveranderde uitvoering in aanmerking kan komen, doch daarnaast heeft zij de overtuiging verkregen, dat zij ruimschoots gelegenheid bieden om te geraken tot de aanwijzing van den architect, wien opgedragen zal kunnen worden, zij het dan ook na meer of minder ingaande omwerking van zijn plan, het raadhuis te bouwen".

„Waar de jury raadt om óf reeds nu tusschen de 2 door haar op den voorgrond gebrachte architecten de definitieve keuze te doen, óf wel eerst nog aan deze beide bouwmeesters wijziging hunner projecten te verzoeken, daar is onze commissie van oordeel, dat de eerste van de twee door de jury aanbevolen wegen gevolgd moet worden, en dat thans alle gegevens voorhanden zijn voor de definitieve aanwijzing van den architect, die na kennisneming van de uitvoerige uiteenzettingen der jury, en in nader en voortdurend overleg met hen, die daartoe van gemeentewege zullen worden aangewezen, het ontwerp kan maken, dat ten slotte voor uitvoering vatbaar is.

„Zij acht het dan ook ongewenscht en overbodig, alsnog nadere schetsontwerpen te vragen. Ongewenscht, omdat h. i. een nieuwe opdracht aan meerderen hunner niet tot een gunstig resultaat kan voeren. „Overbodig acht de commissie een uitnoodiging tot het inzenden van zoodanige nadere ontwerpen, omdat, zooals reeds boven werd opgemerkt, zij van oordeel is, dat uit de bouwmeesters reeds na een keuze kan worden gedaan.

„Waar de jury in hare tweeledige conclusie eenerzijds in overweging geeft, dat tusschen de ontwerpers van de plannen onder de motto's „S.P.Q.R." en „Groen en Wit" de keuze voor de definitive opdracht worde gedaan, is onze commissie van oordeel, dat die keuze op den ontwerper van „S.P.Q.R." moet vallen, omdat zij diens ontwerp stelt boven dat onder het motto „Groen en Wit", en daarin meer het karakter van een raadhuis voor Rotterdam vindt uitgedrukt dan in het project „Groen en Wit", waarvan de jury schrijft dat de architectuur waardigheid mist en te speelsch is, dan dat zij het juiste karakter zou vertoonen van het eerste bestuursgebouw eener arbeidsstad als Rotterdam.

„De commissie heeft derhalve, hoewel evenals de jury, niet één ontwerp, zooals het daar ligt, voor onmiddellijke uitvoering geschikt achtende, na overweging van het bovenstaande, besloten u te adviseeren het voorstel te doen om den ontwerper van 't plan „S.P.Q.R." thans aan te wijzen als den bouwmeester van het nieuwe stadhuis en hem derhalve de opdracht tot het vervaardigen van een definitief ontwerp te geven, waarbij rekening is gehouden met de opmerkingen der jury. Voorts constateert zij, dat voor het geval uw college nochtans tot het doen van verdere uitnoodigingen mocht besluiten en daartoe, nevens de ontwerpers van „S.P.Q.R." en „Groen en Wit", trots de aanmerkelijke overschrijding van de beschikbare bouwsom, ook dien van „Aquarius" mocht aanwijzen, alsdan in haar midden ook de aandacht is gevestigd op de ontwerpen „Roterodami Prosperitas" en „J. J.".

Met dit advies, aldus B. en W. ten slotte, vereenigen wij ons ten volle. Ook wij achten voor heropening van den kampstrijd geen reden aanwezig, en allerminst om daarin op te nemen andere plannen, dan de beide, welke door de jury het meest op den voorgrond worden gebracht. Zooals reeds in het advies van de raadhuiscommissie is aangevoerd, zouden in dat geval ook andere ontwerpers evenzeer voor een nieuwe uitnoodiging in aanmerking kunnen komen.

Een en ander overwegende, meenen wij u derhalve met vol vertrouwen te mogen raden om te volgen den door de jury in de eerste plaats aangegeven weg en alzoo voor de definitieve opdracht de keuze te doen tusschen de ontwerpen „S. P. Q. R." „Groen en Wit". Ons scharende aan de zijde van de Raadhuiscommissie zouden wij daarbij beslist de voorkeur geven aan het ontwerp „S. P. Q. R." Van omwerking en ingrijpende wijziging zal dan ook deze ontwerper zich ingevolge de bemerkingen der jury niet kunnen onthouden. Meer echter, dan dit bij het ontwerp „Groen en Wit" het geval is, is het hem gelukt een „Raadhuis" te leveren en in zijne schepping tot uiting te brengen de eischen van rust en van waardigheid, die het stadhuis eener groote stad behooren te kenmerken.

U voorstellende de keuze te doen meenen wij u daarom met goede redenen te mogen raden deze op den ontwerper „S. P. Q. R." te vestigen, en zouden wij, voor zoover ons betreft, het opmaken van het definitieve ontwerp met vol vertrouwen in zijne handen wenschen te zien gesteld.

Het college voegt daar nog de volgende mededeeling aan toe:

Wij stellen ons thans voor, dat, nadat onze bovenstaande mededeeling zal zijn gepubliceerd, in de eerste plaats de leden uwer vergadering door een bezoek aan het gebouw in de Dijkstraat van de ontwerpen zullen willen kennis nemen en dat, wanneer daarna uwe beslissing zal zijn gevallen, ook de voorloopig als vertrouwelijk ter visie gelegde bijlagen zullen worden publiek gemaakt en tegelijkertijd ook aan de burgerij en de pers de gelegenheid tot bezichtiging zal worden gegeven.

Het resultaat van den verrichten arbeid zouden wij bovendien, daarmede volgende den door de Raadhuis-commissie gegeven wenk en in het vertrouwen, dat daarop in de bouwkundige wereld zal worden prijs gesteld, voor later willen vastleggen door van de teekeningen en ontwerpen reproducties te laten maken en het geheel in een bundel te doen uitgeven.

Terwijl wij ten slotte opmerken, dat een der leden van ons college zich van het aangeven van eene voorkeur tusschen de beide ontwerpers zou wenschen te onthouden, hebben wij mitsdien de eer u voor te stellen:

I. te besluiten tot een keuze tusschen de beide bedoelde ontwerpers, die keuze te vestigen op den inzender van het ontwerp „S. P. Q. R." en ons alzoo te machtigen om, behoudens nadere regeling op de begrooting van het crediet voor den bouw, aan deze de opdracht tot het maken van het definitieve ontwerp te geven;

II. ons te machtigen om te beschikken over het vereischte crediet voor eene publicatie van de ingezonden ontwerpen, als boven bedoeld.

VAN ALLERLEI AARD.

NOORD-HOLLANDSCHE VEREENIGING TOT BEVORDERING VAN VOLKSKUNST.

Het Bestuur van genoemde vereeniging hield op Vrijdag 16 Mei hare tweede Vergadering in dit jaar in de boekerij van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem. Medegedeeld werd, dat door den welwillenden steun van den Voorzitter der Nederlandsche Vereeniging, den Heer Tutein Nolthenius, een beeldhouwer tot het maken van artistiek speelgoed werd opgeleid, en deze reeds verschillende Huisvlijt-Tentoonstellingen, n.l. Amersfoort, Maarssen en Leerdam, werkzaam geweest is en daar zeer de aandacht heeft getrokken.

De bedoeling is om in samenwerking met de vereeniging voor Huisvlijt de voorwerpen welke op de door deze vereenigingen georganiseerde tentoonstellingen ingezonden worden, een hooger standpunt te doen bereiken en een meer artistieken geest te doen aannemen. Op deze wijze zal de invloed der Nederlandsche Vereeniging tot bevordering van Volkskunst zich gelijkelijk op de meest verschillende voorwerpen doen gevoelen en hen een beter cachet doen verkrijgen.

Bezichtigd werden eenige ethnografica, in het Museum van Kunstnijverheid aanwezig, die een juiste voorstelling gaven van hetgeen onder volkskunst wordt verstaan, alsook eenige lepels en kleinere voorwerpen van hoorn vervaardigd door den Heer Jules Vermeisen, die uitstekend aan het doel beantwoorden, een bewijs, dat wel degelijk nog volkskunst bestaat.

Besloten werd, de algemeene vergadering, wegens bijzondere omstandigheden eerst in het najaar te doen plaats hebben.

MAATSCHAPPIJ VAN NIJVERHEID, DEPART. AMSTERDAM, AVOND-AMBACHTSSCHOOL VOOR TIMMERLIEDEN „CONCORDIA INTER NOS."

De tentoonstelling der in den afgeloopen cursus gemaakte teekeningen en werkstukken zal plaats hebben dagelijks van 24 tot 31 Mei van 10—4 en Zaterdagavond 24 Mei van 7—10 uur, in het schoolgebouw Frederik Hendrikstraat 115.

Wat wij hier reeds vluchtig van zagen, geeft ons aanleiding nader op deze expositie terug te komen. Voorloopig volstaan wij met eene aanbeveling.

ADR. M.

INHOUD: De Beurs te Amsterdam 1903—1913. — Bericht aan de deelnemers van den Leeszirkel. — De Tentoonstelling „Huis en Tuin." — Utrechtsche werkzaamheden. — IVe Internationaal Congres van hygiëen der woning. — Verslag omtrent den Bond Heemschut. — Ingezonden. — Prijsvragen. — Van allerlei aard.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 22. ZATERDAG 31 MEI 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN DER REDACTIE.

De heer Hellendoorn zal in het volgend nummer van antwoord dienen op het ingezonden stuk, geteekend J. H. inzake het ambachtsonderwijs.

Verschillende stukken moeten wegens plaatsgebrek tot een volgend nummer blijven liggen, waaronder enkele verslagen van gehouden tentoonstellingen.

RECTIFICATIE.

Uit het ingezonden stuk, geteekend J. H. in ons vorig nummer, is een zin weggevallen. Het navolgende moet aldus worden gelezen:

„Bezonnenheid"; een woord van Berlage, onzen grooten en in z'n werk zoo eenvoudigen Bouwmeester. Zeker, naar deze deugd moet bij de versiering op onze Ambachtsscholen worden gestreefd en — *wordt op onze Ambachtsscholen gestreefd.* Deze bewering is desgewenscht met bewijzen te staven. Maar ook, enz."

TENTOONSTELLING GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN.

Het Bestuur verzoekt ons er nog even op te willen wijzen dat de tentoonstelling van ingezonden teekeningen op de genootschapsprijsvragen 1913 nog tot de volgende week geopend blijft.

UNFAIRE HANDELWIJZE.

Van het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten ontvingen wij het verzoek, onderstaand schrijven te willen opnemen, waaraan wij hierbij voldoen:

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Het bestuur bericht, dat in de ledenvergadering van 2 Mei j.l. de volgende motie met bijna algemeene stemmen is aangenomen:

„De Bond van Nederlandsche Architecten, kennis ge„nomen hebbende van het feit, dat de Architect H. Elte „Phzn. wetende dat de Architect E. Verschuijl met plan„nen voor het Amsterdamsche Station belast was, heeft „aangeboden daarvoor zonder betaling een ontwerp te „maken, keurt deze handeling van den architect Elte ten „sterkste af".

Amsterdam, 26 Mei 1913. Het bestuur voornoemd:
JOS. TH. J. CUIJPERS, *Voorzitter.*
JS. INGENOHL, *Secretaris.*

VAN EEN VRIENDELIJKE UITNOODIGING EN EEN NOG VRIENDELIJKER WEIGERING.

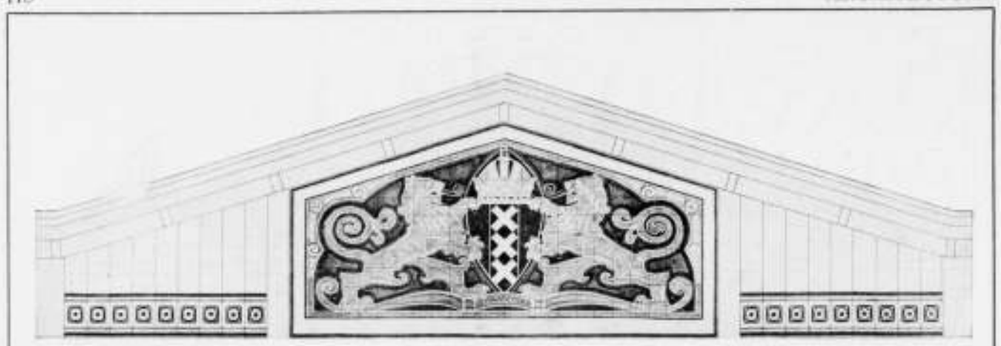
Gedurende de tentoonstelling „de Vrouw 1813—1913" worden in het congreszaaltje geregeld voordrachten gehouden door dames, waartoe blijkbaar op onbekrompen wijze invitaties worden verzonden. Het Bestuur van ons Genootschap werd deze week verrast met de allervriendelijkste uitnoodiging tot bijwoning van de lezing met lichtbeelden: „de stichting van het Nederlandsch Openlucht Museum en indrukken van de Skandinavische openlucht-musea" door mevrouw van Erven Dorens-Bonnike. Tegenover dames moet men galant zijn, ergo brak een onzer bestuursleden een oogenblik uit om een paar indrukken deelachtig te worden. 't Moet gezegd, de verwachting is niet beschaamd geworden. Wijl het hek van „Meerhuizen" stijf dicht was en het dubbele inrijhek van den triumfboog der Vrouw wijd open stond, trad onze afgezant op een manlijken dorpelwachter toe, die hem al dadelijk naar de *vrouwelijke* contrôle verwees. Deze, bestaande uit een paar blozende dames in het luchtig tentoonstellingscostuum deelde mede, dat de invitatie geen recht op toegang inhield. Een verzoek om het hek van Meerhuizen dan te openen kon niet worden ingewilligd; het toonen van de redactioneele perskaart baatte evenmin en na de mededeeling, dat de voordracht „niets met de tentoonstelling had uit te staan" volgde de ernstige raad.... zich maar van een entrébewijs te voorzien, verhoogd met de gewone stedelijke belasting.

Toen een poging om *naast* het hek van Meerhuizen de sloot te passeeren, door de waakzaamheid van een bijkans vrouwelijk-zachtaardigen politieman jammerlijk was mislukt; en, dank zij de voorzorg van onzen persman om wat geld met zich te voeren, het vereischte vrijbillet weder uit beleefdheid maar was aangeschaft, kon het heilig terrein eindelijk worden betreden, ingeleid met de allerbeminnelijkste raadgeving van de zich in het Meizonnetje zacht koesterende contrôle: „om bij het Bestuur te reclameeren en te zien het geld terug te krijgen". Precies half drie werd de congreszaal bereikt, die toen leeg was!

Y. Y.

NASCHRIFT.

Bij nadere bestudeering der uitnoodigingskaart volgt de ontknooping. Er staat n.l. *toegang tot de zaal kosteloos.* Thans is alles duidelijk. Geld toegeving voor het hooren der voordracht heeft dus niet in de bedoeling gelegen; alleen moest slechts één hindernis onberispelijk worden



Ontwerp M. VAN GRUNSVEN. Tympan in de zijgevels.

genomen. Andere verraste besturen of redacties gelieven dit wel te bedenken en hun mannetjes tot dien sprong in staat te stellen d.i.: wat geld mede te geven. Het allervriendelijkste tot slot: Zooeven ontvingen wij een „officieele" perskaart.

DE GEBOUWEN DER E.N.T.O.S.

„Alle dingen naar hun aard."

De Wereldtentoonstellingen vormen een der prachtuitvindingen van het laatst der vorige eeuw. De ethische en oeconomische voordeelen, die zij over de geheele wereld verspreidden, zijn moeilijk te overschatten. Zij toch brachten de verschillende volken nader tot elkaar, leerden hen hunne handels-, industrie- en kunstproducten beter kennen, en brachten er aldus véél toe bij, het eenzijdige en bekrompene, dat uit den aard der zaak, elk volk in meer of minder mate eigen is, te verminderen en te bestrijden.

Maar .... we leven snel tegenwoordig! Niet te ontkennen valt, dat steeds meer, na een zoo betrekkelijk kort bestaan, tegen Wereldtentoonstellingen in verschillende bekende, toonaangevende kringen een zekere animositeit ontstaan is; er gaat een zekere, niet te miskennen strooming uit tegen, wat door verscheidene intellectueelen „wereld kermissen" wordt genoemd.

Het is hier de plaats niet, om na te gaan, waaraan deze groote ommekeer in de meening van velen zijn ontstaan dankt. Het zij voldoende te constateeren, dat zoowel de torenhooge verheffing van den eersten tijd, als de ongemotiveerd felle afbrekende critiek, die nu door velen gevoerd wordt, niet van overdrijving zijn vrij te pleiten. Zaak is, dat de geweldige organisaties, die „wereldtentoonstelling" heeten, uit den aard der zaak zoovele gebreken aankleven, dat verschillende bekende persoonlijkheden op het gebied van kunst, wetenschap, handel, en industrie er steeds meer voor huiveren, aan dergelijke algemeene exposities hun steun te veleenen.

Doch, gelukkig! tegelijk met het algemeen bekend worden van de kwaal, drong zich het geneesmiddel als van zelf naar voren *). 't Geneesmiddel is gevonden in de aparte internationale groep- en vaktentoonstellingen op elk gebied van maatschappelijke werking in den ruimsten zin des woords.

„Wij wenschen de exposities te behouden", zoo redeneerden de helderste koppen. Wij hebben ze noodig; zij zijn onmisbaar voor ons internationaal ethisch en oeconomisch leven; maar we zullen hen reorganiseeren, vereenvoudigen; wij zullen ze terugbrengen tot een klaarder, een meer helderen en duidelijken vorm. Wij zullen ze meer overzichtelijk, meer bevattelijk, meer „verteerbaar" maken!

Dergelijke tentoonstellingen, waarvan er eenige bizonder geslaagde de laatste jaren vooral in Duitschland gehouden werden, zijn een groot succes geweest. Het publiek vond in die groep- of vaktentoonstellingen, waar het beste te zien is, wat op een of ander gebied of vak over de geheele wereld bestaat en voortgebracht wordt, een zekere behaaglijke rust en gezelligheid; men voelde er zich thuis, men voelde zich daar ook beter en verstandiger vandaan komen. Men wist, er iets geleerd te hebben; men droeg er iets van mee; men voelde er zich (men vergeve voor een oogenblik dit woord) niet overdonderd, zooals dat geschiedde op de laatst gehouden wereldtentoonstellingen, welker ethisch en aesthetisch succes werkelijk te wenschen overlieten. Bij dezen nieuwen vorm van tentoonstellen kon het rommelachtige, het verbrokkelde, het, zoo terecht „kermisachtig" genoemde, vermeden worden. Niet dat de vermakelijkheden hier geweerd werden! Verre van dat; doch deze verkregen er de eigen, aparte, haar toekomende plaats.

* * *

De E.N.T.O.S. nu poogt een tentoonstelling te zijn in de hier boven omschreven richting; zij is een Vak-tentoonstelling in den ruimsten zin des woords, zich bewegend op een gebied, dat bij ons, zeevarend volk, altijd het best beoefend is en tevens ook het hoogst aangeschreven staat.

Laat mij, als architect der tentoonstelling, nu met enkele woorden mogen zeggen van welke hoofdgedachte ik uitging bij het ontwerpen der gebouwen.

Is het op het gebied der Architectuur in onzen oeconomischen en zakelijken tijd, vóór alles noodig eveneens „zakelijk" te zijn, zoo geldt dit voorzeker allereerst voor de oprichting van gebouwen, welke het zoo bij uitstek practisch doel hebben, een tentoonstelling op Scheepvaart-gebied te herbergen. Onnoodige fratsen, opsmuksels of tierlantijnen komen hier niet te pas. „Zakelijkheid" is allereerste eisch. En er is naar getracht, hieraan zoo goed mogelijk te voldoen. Geen schijngebouwen dus van inwendige ijzer- of houtconstructie, uiterlijk gelijkend op antieke tempels of paleizen met trotsche kolonnades ... Pas op, mevrouw, dat u met Uw parasol geen gat stoot in die massieve granieten of marmeren kolommen, die zich daar zoo trotsch voor uw blikken omhoog heffen! ... Zuilen, uiterlijk getuigend van de pracht en kracht der Oude, innerlijk van de holheid der Latere tijden! ... Wat voor de E.N.T.O.S. noodig was, zijn groote, ruime goedverlichte hallen, zooveel en zoo goed mogelijk plaats verstrekkend voor de verschillende stands. Zoo werden dan zalen ontworpen, met zoo groot mogelijke overspanningen, waarbij stijlen, die steeds sta-in-den-weg's zijn, zooveel mogelijk vermeden werden.

De constructies dezer stijlen en kappen zijn overal in het gezicht gebleven; zij worden slechts op de voornaamste kruispunten sober versierd, om daardoor de constructie nog beter tot haar recht te doen komen. Op deze wijze wordt er naar gestreefd, harmonie te scheppen tusschen het gebouw en de daarin tentoongestelde, zoo bij uitstek, en vóór alles practische, zakelijke voorwerpen en constructiedeelen. Niets werd dus weggemoffeld, of uit het gezicht gewerkt; getracht werd aan den allereersten eisch der hedendaagsche kunstbeweging, dat is, moderne constructie vrijelijk te doen spreken, gelijk dat ook steeds in de allerbeste oude kunsttijdperken geschiedde, zoo goed mogelijk te voldoen. Getracht werd, uitsluitend door de verhoudingen der deelen tot het geheel, eene werking te voorschijn te roepen, die een zekere aangename rust en gezellige afwisseling te weeg brengt. In hoeverre dit geslaagd is, ligt natuurlijk niet aan mij, te beslissen. Het geldt hier geen kritiek op eigen werk, doch slechts een verklaring van het denkbeeld, waarvan uitgegaan werd.

De stijl- en kapconstructies zijn Ingenieurswerk. Zij werden onder leiding van het lid der Bouwcommissie van de Tentoonstelling den Chef de Bureau, Ing. Bolderman, ontworpen door de Ingenieurs van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht alhier. Naar mijne meening werd door deze samenwerking een overgang verkregen van het gebouw tot de daarin geëxposeerde, hoofdzakelijk practische, voorwerpen, die aan de genoemde *zakelijkheid* van het geheel ten goede komt.

* * *

Ten slotte een enkel woord over de versiering, de decoratie der gebouwen.

Is er dus bij de gebouwen naar gestreefd vóór alles practisch en eenvoudig te zijn, dit sloot de versiering ervan niet uit; integendeel, het maakte deze juist noodzakelijk; gelijk we dit ook wederom waarnemen in alle groote tijdperken van kultuur en kunst.

De schuine toppen der zadeldaken vroegen als 't ware als vanzelf versiering; en wel, om eene *zinrijke* versiering! En wat was er dan meer voor de hand liggend, wat was dankbaarder, dan deze toppen door groote tafereelen, op de Scheepvaart in den ruimsten zin betrekking hebbend, te „verluchten"?

Zoo werden voor de hoofdgebouwen 16 tafereelen ontworpen met gezichten op de groote scheepvaart, de binnen scheepvaart, de zeilvaart, de jacht- en motorvaart, enz. Verder wapens en emblemen, met de versierselen van stad en land.

Het grootste tympan (een van $7\frac{1}{2} \times 22\frac{1}{2}$ M.) stelt de groote vaart voor met daaronder de spreuk „Navigare Necesse" (De Scheepvaart is noodzakelijk).

De andere gebouwen: het Paviljoen der Stad Amsterdam, de Historische afdeeling, en de Engelsche afdeeling krijgen respectievelijk 3, 4 en 4 tympans, eveneens met toepasselijke voorstellingen versierd. In het geheel dus 27.

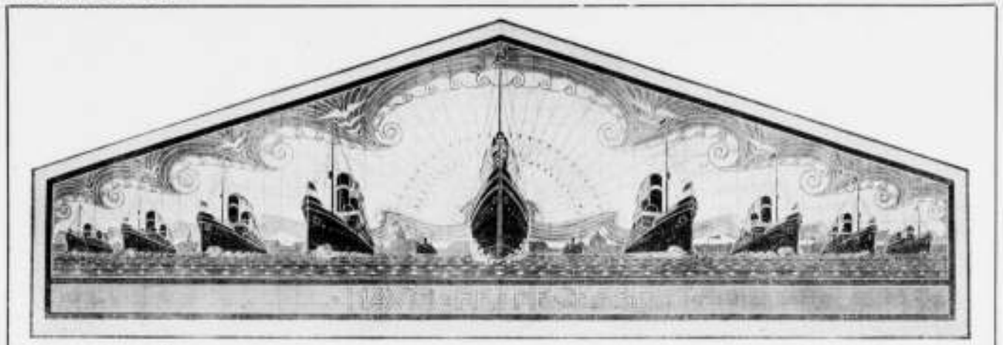
In dit nummer worden er eenige van afgebeeld.

De tympans werden ontworpen door de decorateurs M. van der Weiden, en Mart. v. Grunsven.

Deze laatste kunstenaar heeft de algemeene leiding voor de uitvoering. Alle medewerkenden zijn oud-leerlingen van de Quellinusschool te Amsterdam, of van de Kunstnijverheidschool te Haarlem.

H. J. M. WALENKAMP CZN.

*) Hiermede wil ik geenszins de groote beteekenis van Wereldtentoonstellingen miskennen. Door hun algemeenheid en veelzijdigheid, zullen deze op naturen, die zich tot grootschheid aangetrokken gevoelen, steeds een bijzondere bekoring blijven uitoefenen. Er wil alleen mede gezegd zijn, dat men er uiterst sober mee dient te zijn; d.w.z. slechts schaars gehouden en uitnemend voorbereid.



Ontwerp M. v. d. WEIDEN. Tympan in de hoofdgevel.

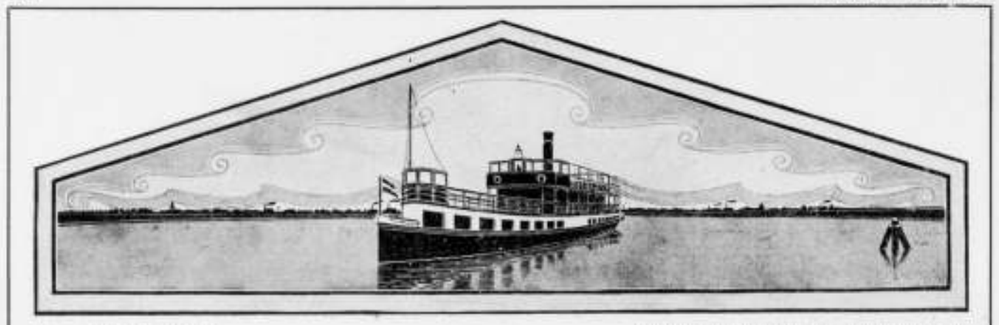
Wij meenen goed te doen met er dadelijk op te wijzen dat het „Oud-Amsterdam" niet het werk is van den architect der expositie, doch bij gebrek aan de woodige fondsen, aan derden in handen gegeven is die, wederom bij gebrek aan durf van de zijde der Nederl. exploitanten de uitvoering overgegeven hebben aan een wereldfirma te Hamburg, die daarvoor een Duitsch architect met de uitvoering belastte.

Oud-Amsterdam dient speciaal als „terrein der vermakelijkheid" te worden beschouwd. RED.

TENTOONSTELLING IN DE RIJKS-ACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN TE AMSTERDAM. *)

De groote gehoorzaal van de academie welke niet direct uitmunt in architectonische scheppingskracht der

*) Wegens plaatsgebrek eerst heden opgenomen. RED.



Ontwerp M. v. d. Weijden. Tympan met voorstelling der binnenstoomvaart.

zeventiger jaren, is thans weer fijn en sober versierd met oostersche weeldetapijtjes en wat groen. Hoewel bij andere tentoonstellingen dit ook steeds het geval is, mag men bij een bouwkunst-expositie, welke gewoonlijk toch al niet zoo zeer in trek is bij het algemeen publiek, dit met bijzonder genoegen waardeeren.
In het midden der zaal is opgesteld een reconstructie, in marmer uitgevoerd op schaal van 1 : 100 van het Parthenon. Een minutieus werk van den Duitschen ingenieur Nolte, dat op deze sterk verkleinde schaal iets te massief doet en niet dat blij-sobere gevoel geeft, dat we thans nog in de werkelijkheid kunnen genieten.
Langs de wanden zijn opgehangen de teekeningen van den heer D. F. Slothouwer, welke als Prix de Rome zijn werk, gedurende zijn studiereis in Noord-Frankrijk en Griekenland 1912—1913 vervaardigd, hier exposeert. Een kleine beschrijving ligt ter kennisneming voor den bezoeker. Een enkele opmerking mogen we wellicht hierover maken, daar waar de schrijver spreekt over de Noordporticus van het Erechtheion, welke toegang zou geven tot de cella van Athena Polias. Hier is wellicht bedoeld: het huis van Erechtheus of de cella van Poseidon, daar de cella van Athena Polias aan de Oostzijde haar ingang had, en meer dan 3 M. hooger lag dan de Westelijke cella.
Hoewel we van den heer S. vroeger knapper teekenwerk gezien hebben, mag men toch dezen geleverden arbeid niet ongezien voorbij gaan. De rij opent zich met een groote teekening van den Westgevel van het Erechtheion, correct en zuiver werk, maar toch laat de eindindruk een zekere ijlheid na, die de werkelijkheid niet heeft. Nu is de schuld hiervan niet direct aan den teekenaar, maar m. i. meer te wijten aan het feit, dat hier een projectie-teekening in kleur is gemaakt van een gevel met groote openingen, waardoor de fel-blauwe lucht penetreert en door haar overstraling nog afbreuk doet aan de toch al lichte massa van het bouwwerk. Het is juist de kleuruitvoering, hoewel overigens niet onverdienstelijk, die een gevoel van realiteit opwekt en met zich mee brengt het vragen naar ruimte-begrenzing, die het bouwwerk ook in de werkelijkheid zal geven, maar hier niet kon geteekend worden, daar consequent, gelijk de plattegrond-teekening ook aangeeft, slechts een rechte projectie gemaakt werd en hierdoor even een strijd tusschen rust van het vlak en massa-beweging van lichaam ontstond.
Dan volgt een groote teekening met details van den pronaos van het Parthenon. Flink doch wat hard getee-kend is het kapiteel met zijn schitterend echinus profiel. De daarbij geplaatste details van de ante geven een voorbeeld van polychomie, niet in de hardheid der oorspronkelijke werkelijkheid, maar meer als kleur-impressie gelijk de aanschouwer die gevoelt; een wijze van doen die te verdedigen is, vooral wanneer men bedenkt, dat de overgebleven resten meestal zeer zwak van kleur zijn, hetgeen men ook nog kan zien aan een der archaïsche jonge vrouwenfiguren, bewaard in het museum op de akropolis, waarvan de heer Slothouwer twee waterverfstudies maakte. Hoewel hier niet dat doorschijnende van het beeld is bereikt, geeft de teekening wel het compacte der geslotenheid van 6e eeuwsche beeldhouwkunst.
Van de kleine waterverfteekeningen uit Athene, is het westelijk aanzicht van de Akropolis, gezien vanaf den Pnyx wel het beste geslaagd, vooral in haar weergeven van het bekronende bouwwerk gegroeid uit de oprijzende rots.
Minder gelukkig vinden we de twee waterverfteekeningen, van den oostgevel van het Parthenon, de te groote tusschenruimte der zuilen maken het geheel, dat toch al een zeer ijle massa geworden is, door den loop der tijden, nog minder stabiel.
Behalve een enkele teekening uit Italië exposeert de heer S. een serie schetsen uit Noord- en Midden-Frankrijk, die echter meer het picturale dan wel het streng architectonische beleven der massa geven. We zien er schetsen van Amiens, Rouen, Beauvais, Rheims, Parijs e. a.; om dan met die kleine kasteelen-pracht uit de omstreken der Loire tusschen Orléans en Tours te eindigen. Het vluchtig noteeren van enkelheden waarnaar het geheel gedacht moet worden, kan wanneer het vlot gedaan is, een zekere bekoring geven, maar hier is wellicht wat al te vluchtig gestipuleerd en voelt men minder dat machtige wat juist die bouwkunst van het oude Picardië en Normandië zoo stoer en krachtig in zijn middeleeuwsche kerkbouw manifesteert.

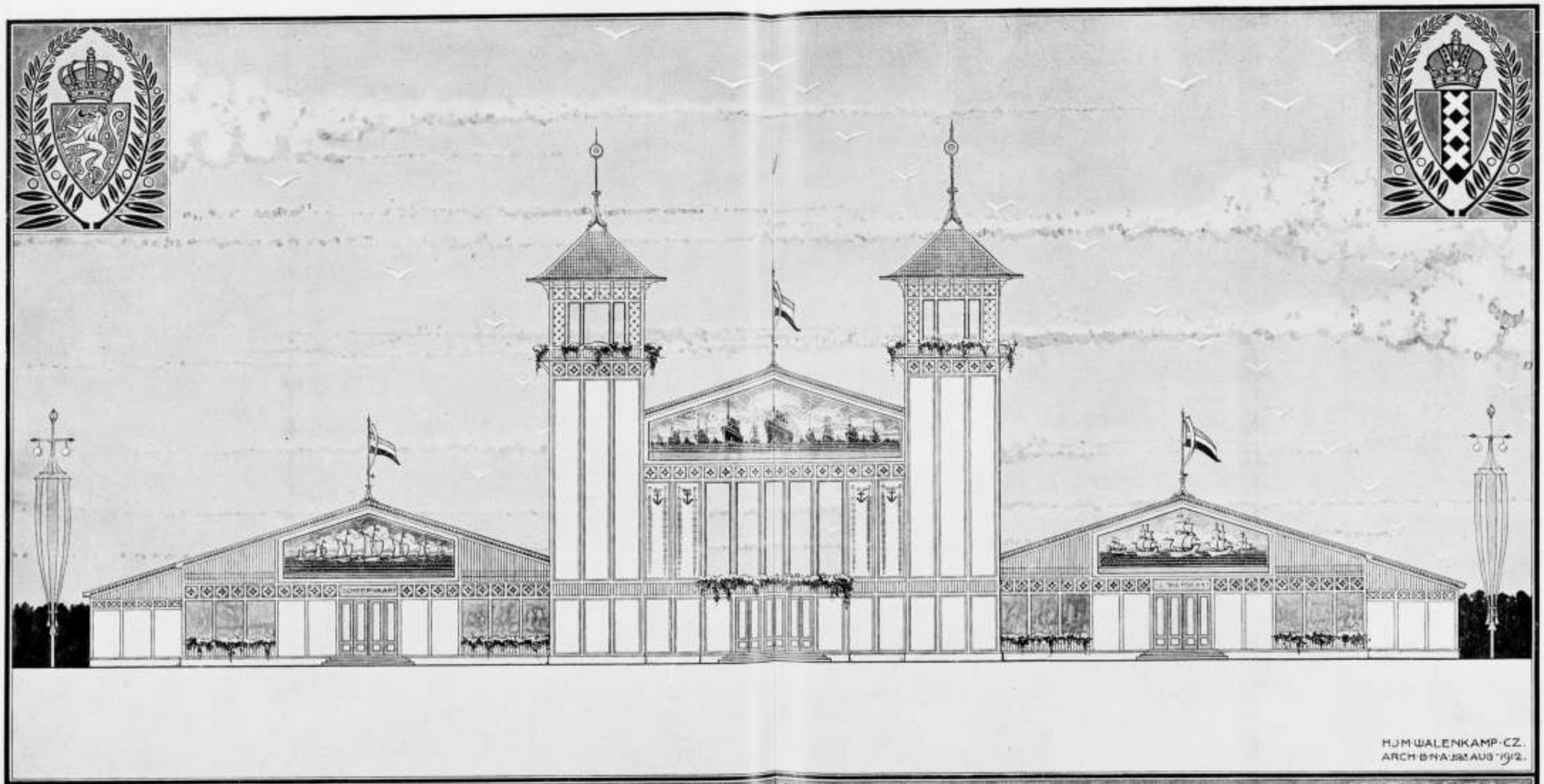
21 Mei 1913. W. v. d. P.

SMAKEN VERSCHILLEN.

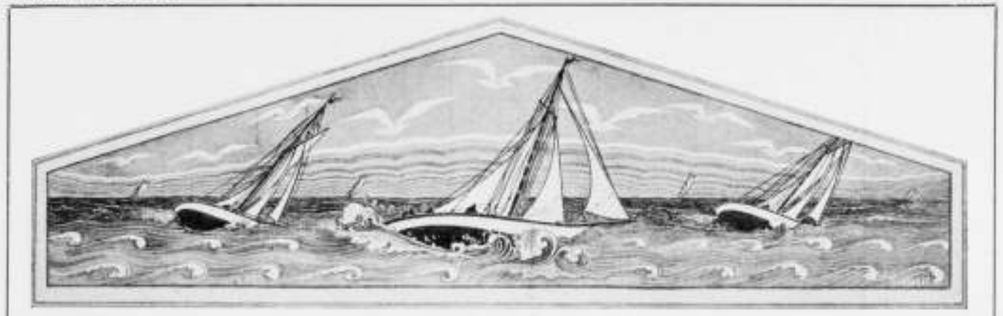
De vorige week las ik in het Handelsblad van Vrijdag 23 Mei (Ochtendblad) het volgende:

De Bloemententoonstelling.

Het schitterende 14-daagsche bloemenfeest van de feestvierende afdeeling Amsterdam der Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde (40-jarig jubileum) is weer voorbij. Maar blijvend is de herinnering



E.N.T.O.S. 1913. VOORAANZICHT HOOFDGEBOUWEN. 1913 · E.N.T.O.S.



Ontwerp M. VAN GRUNSVEN. Tympan met voorstelling der zeilvaart.

van iets schoons en liefelijks; en blijvend zal ook de nawerking van deze tentoonstelling zijn, zich uitend bij komende feesten en plechtigheden. Deze tentoonstelling is als eene openbaring gevoest van wat er op het gebied van bloemen- en planten-decoratie is te bereiken.

Gisteravond is de tentoonstelling besloten met een geanimeerd diner, aangeboden aan de jury, de inzenders, de Pers en de Tentoonstellings-commissie.

Er heerschtte een zeer opgewekte stemming, natuurlijk gevolg van het feit, dat de tentoonstelling zoo uitnemend geslaagd is.

In de verschillende feestspeechen, o. a. van den voorzitter der Maatschappij, den heer De Jong van Beek en Donck, vernamen we dezelfde resonanzen.

Op een telegram, gezonden aan H. M. de Koningin, dank zeggende voor haar hooge belangstelling, kwam nog in den avond telegrafisch antwoord, wat met dankbaar gejuich weerd ontvangen.

Het lijdt geen twijfel, of deze tentoonstelling is geslaagd. De afd. Amsterdam van de Maatschappij van Tuinbouw mag met voldoening terugzien op dit kranig stuk arbeid, waaraan (wij verklappen hier en compagnie een geheim!) reeds drie jaar is gewerkt.

Dat de tentoonstelling in den smaak van 't publiek viel, blijkt uit het zeer drukke bezoek, dat den sluitingsavond zoo mogelijk nog drukker was dan een der vorige dagen.

Wij wenschen der afd. Amsterdam geluk met haar succes.

Ik zei bij me zelf: „Hum, ja, smaken verschillen en men zegt wel eens „Over smaak valt niet te twisten." Ik wil er dan ook niet over twisten, omdat dit zoo onschoon, zoo onsmakelijk is. Maar zonder te twisten moet ik toch wel zeggen, dat ik me verbaasde over bovenstaande appreciatie in het Handelsblad.... Wie deze bloemen tentoonstelling heeft gezien en eenig smaakgevoel bezit, ieder die weet wat met deze heerlijke materie kan gedaan worden op het gebied van decoratieve versiering, zal moeten toegeven dat hier absoluut niets is bereikt, tenzij men heeft bedoeld te laten zien, hoe men het niet moet doen. Daar heeft men dus drie jaren aan gewerkt, om dit te openbaren. Ik moet zeggen, het is dan in goede handen geweest, of beter, het is in vele handen geweest, dat was er wel aan te zien.

De groote leiding van dengeen, die begrip heeft van decoratieve versiering, van kleurencombinatie, van rust, van orde, ontbrak er geheel en al. Dit was onmiddellijk te zien, als men binnen kwam, aan de trap versierd met bloemen in potten, welke potten op zeer conventioneele wijze met de gebruikelijke lap waren weggemoffeld. Laurierboompjes in kuip, de kuip verstopt tusschen potten hortensia's, welke potten weer in een bak met keurige rietrandjes waren gezet. Ook was er een zaal, waar B. en W. waren ontvangen, aardig dat me dit werd gezegd, ik dacht er dus iets moois te zien, maar spoedig bleek anders en wel: dat B. en W., menschen van wie men mag verwachten dat hun smaakgevoel nogal ontwikkeld zal zijn, toch nog al eens iets droevigs te zien kregen. Niet dat ze in de rouwkamer ontvangen werden, die er ook te zien was, neen dat niet, het was er alles rozengeur en.... roze lintjes, weelderig over de tafel geschikt met strikjes, opgezet op ijzerdraadjes. Hoven, een groote zaal met zooveel gemis aan smaak, wat rangschikking en kleureenheid betreft, dat je je steeds afvraagt, hoe de menschen zooveel heerlijk materiaal kunnen omzetten tot zooveel banaals. Ook is er een tooneel in de zaal. Ieder weet wel hoe een tooneeldecoratie, zoo'n achterdoek van een zooveelste rangstooneel er uit ziet bij dag, en stel u dit voor met op het tooneel een massa planten en bloemen van allerlei kleuren, aanpassend aan het beeld op het achterdoek.

Nog een zaal met een zeldzame soort tooneel, echter staat daarbij „Tuinarchitectuur". Sprenger kan wel inpakken hoor, daar is de Handelsbladsche openbaring.

Verder waren er nog allerlei kamers gemeubeld door diverse meubelfabrikanten met de in sierlijke? letters gedrukte reclamekaarten er bij. Een kamer van een jubileerende firma. Achter het bureau bloemen, tegen den spiegel bloemen, in den hoek bloemen, tegen de penanten bloemen, op tafel bloemen, op den grond bloemen, op een kast een krans van laurierbladen met een paar goud gebronste palmen. In het midden der kamer de jubilaris op een ezeltje in een lijst van bloemetjes, o zoo snoezig, daaromheen weer bloemetjes en goudgebronste palmen.

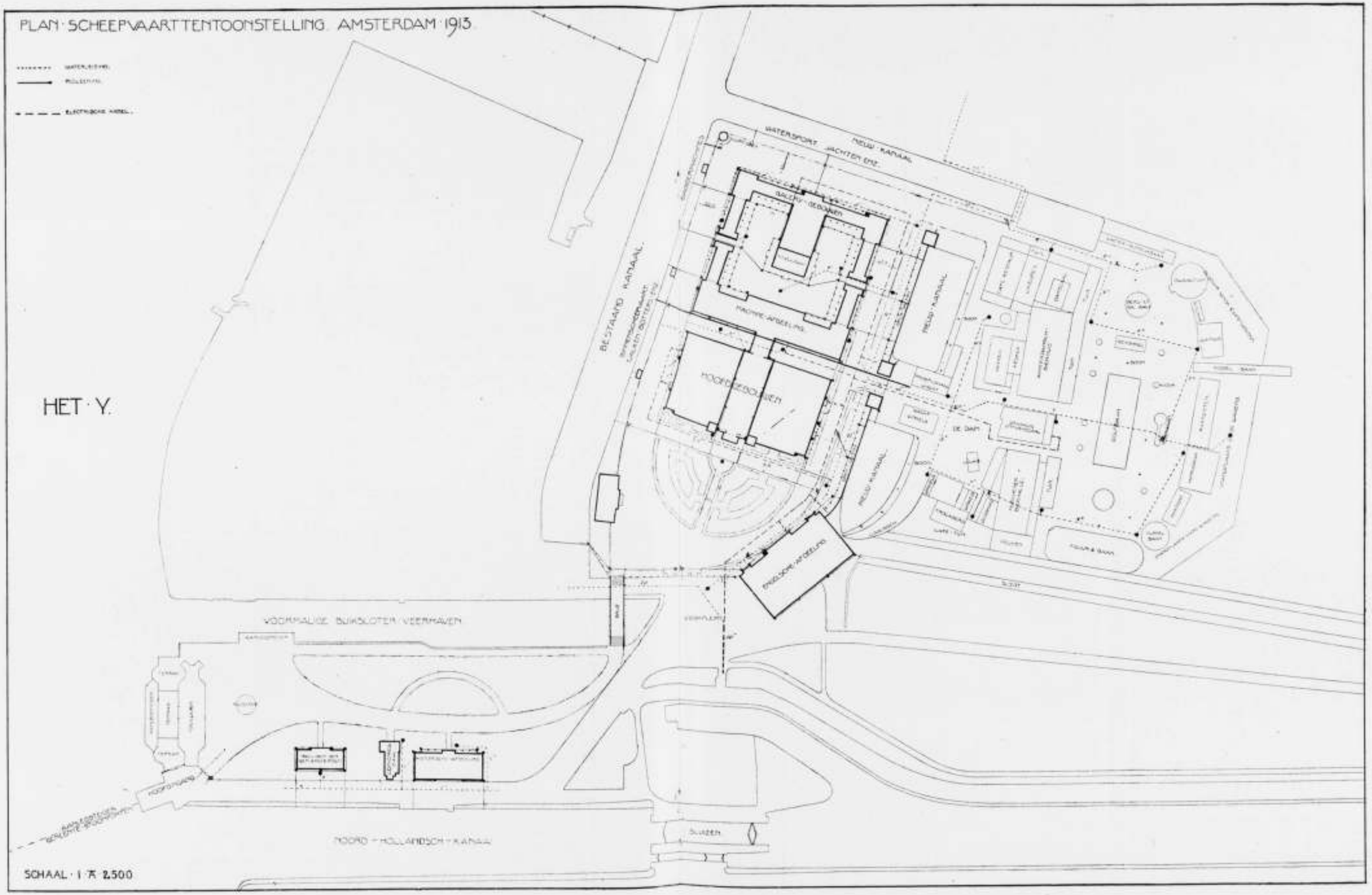
Een muziekkamer, piano, een paar stoelen, krans natuurlijk aan den muur en overal bloemen en een harpie van een zonderling maaksel ook met bloemetjes. Een rouwkamer, deze was nog de eenige waar rust in was en niet onsmakelijk, waarschijnlijk omdat men hier gebonden was aan bepaalde kleur enz. Een huiskamer, ook vol bloemen.

Een slaapkamer dito, waar nog bloemen konden staan, hangen of liggen overal bloemen, overal dezelfde wansmaak door overlading, verkeerde rangschikking en kleursamenstelling. De meubelfabrikant deed niet minder zijn best om uit te komen en aandacht te trekken dan de bloemenleverancier. Zelfs een oude? — koperen potten fabrikant vond er een plaatsje voor blombakkies, waarbij een doofpot, een vuurscherm enz. prachtig voor bloemen.

Feesttafels waren er verder te zien; een tafel in Biedermeyerstijl schuw leelijk, feesttafels met hoopen rozen en slingertjes. Eén tafel was mooi, door een heerlijk roode geraniumversiering, ofschoon het de vraag blijft of deze

PLAN · SCHEEPVAARTTENTOONSTELLING · AMSTERDAM · 1913

HET · Y.



SCHAAL · 1 : 2.500

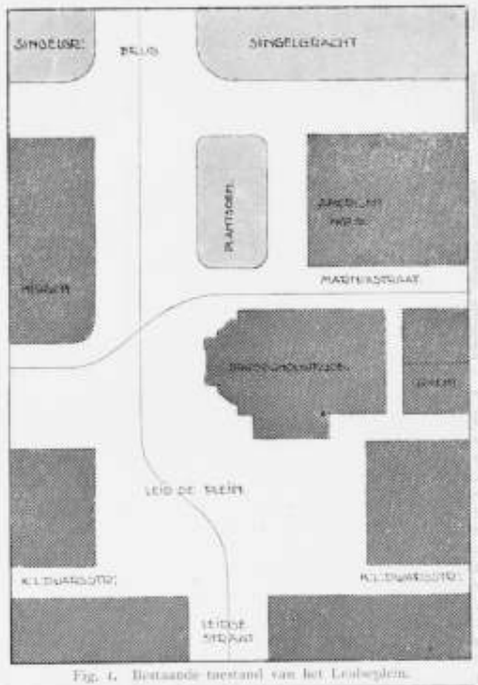


Fig. 1. Bestaande toestand van het Leidseplein.

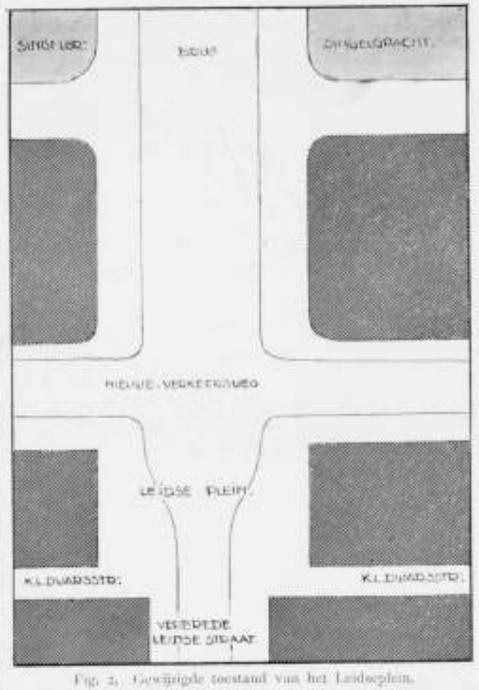


Fig. 2. Gewijzigde toestand van het Leidseplein.

bloemenmassa wel geschikt is daarvoor wat z'n geur betreft. Ook doet het onaangenaam aan, de vele ijzerdraadjes die daarbij gebruikt moesten worden. Bewijst dit al weer niet dat deze bloem voor dat doel zoo toegepast minder geschikt is? Maar dat zijn weer principes van sierkunstenaars waar bloemisten tot nog toe niets voor schijnen te voelen. Dit bleek ook niet weinig uit diverse soorten mandwerk, uit potten, vazen enz. met allerlei versierselen als bloemen guirlandes in pâte er opgeplakt en besmeerd met vieze kleurtjes, mandjes met dezelfde soort guirlandes, het geheel prachtig goud gebronst. Uit een en ander leek mij deze tentoonstelling uitstekend als onderafdeeling van een tentoonstelling voor smaakmisleiding. Er zijn tegenwoordig gelukkig eenige vereenigingen op verschillend gebied wier doel het is de schoonheid te bevorderen.
De Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde heeft met deze tentoonstelling niet getoond, dat zij ook hare aandacht en kracht in deze richting leidt.
Als het waar is, dat deze tentoonstelling in den smaak van het publiek viel, dan is dit weer eens een goed bewijs geweest dat het publiek geen smaak heeft en in deze ook nog opvoeding behoeft. Deze opvoeding zou echter niet gegeven moeten worden door den schrijver in het Handelsblad over dit schitterende 14daagsche bloemenfeest.

M. J. H.

HET LEIDSEPLEIN

DOOR F. J. KUBATZ.

B. en W. hebben bij den Raad het volgend voorstel ingediend:

Bij de voordracht van B. en W., dd. 18 November 1910, in zake verhuur van het krachtens besluit van den Raad van 12 Mei 1909 gedempte gedeelte van de Lijnbaansgracht bij het Leidscheplein en van een gedeelte van het daaraan grenzende gemeentewater aan de firma Hirsch & Cie., gaven B. en W. te kennen, dat de rioleering en demping van die gracht niet over zulk eene lengte zijn geschied, dat kan gesproken worden van een voltooid werk.
B. en W. meenden destijds met het indienen van voorstellen tot verdere verbetering en verfraaiing te moeten wachten, totdat het tijdelijke gebouw der genoemde firma zou zijn weggeruimd.
Nu dat geschied is, achten zij het oogenblik gekomen, om over te gaan tot de verdere demping der Lijnbaansgracht en wel tot aan de Leidschekruisstraat met doortrekking van den gemetselden duiker, aanwezig onder het reeds gedempte gedeelte, benevens tot het aanleggen van een plantsoen en van wegen op den door de demping reeds verkregen en door de verdere demping nog te verkrijgen grond. De bedoeling is voorts, langs het gedempte gedeelte aan de zijde van het water eene eenvoudige afsluiting aan te brengen.
De kosten aan de demping en de rioleering van bovenbedoeld gedeelte aan de Lijnbaansgracht verbonden, worden geraamd op *f* 30.000; die van den aanleg van het plantsoen en de wegen en van de te maken afsluiting op *f* 15.000.
Tot dekking dezer uitgaven zullen in de eerste plaats kunnen worden aangewezen het restant ad *f* 18.964.42½ van de gelden bij Raadsbesluit van 12 Mei 1909 beschikbaar gesteld voor het dempen van het eerste gedeelte der Lijnbaansgracht en de huurpenningen door de firma Hirsch & Cie betaald voor de huur van dat gedeelte, bedragende in totaal *f* 22.545, welke penningen, in overeenstemming met de vorengenoemde voordracht die geleid heeft tot het Raadsbesluit van 23 November 1910 bestemd zijn tot bestrijding van de kosten der verdere demping en de verfraaiing van den door de aanplemping verkregen grond. De rest of *f* 3490.37½ zal kunnen worden bestreden uit het bedrag van *f* 4400, hetwelk door den eigenaar van de percelen Leidscheplein 11 en Lijnbaansgracht 244 in de gemeentekas zal worden gestort als bijdrage in de kosten van de demping der Lijnbaansgracht.
B. en W. stellen den Raad derhalve voor in dien zin te besluiten.

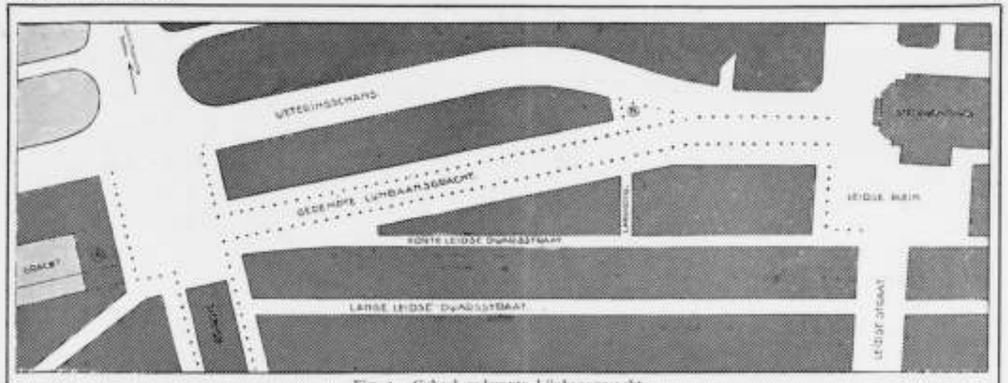


Fig. 3. Geheel gedempte Lijnbaansgracht.

Het Leidseplein is om te beginnen geen plein, al daarom niet, omdat het in ruimtevorm niets heeft, dat aan een plein herinnert. Waarschijnlik heeft men indertijd deze oppervlakte Plein genoemd uit de negatieve overweging, dat een andere betiteling nog gekker was geweest; zeer beslist was het geen gracht, geen boulevard, geen steeg, geen ring, dus was het maar een plein.
Ik leg hier meer den nadruk op dan zo'n futiele naamskwestie schijnt te verdienen, omdat het woord plein hypnotiserend werkt en mij bijna verleid had om bij de behandeling van de pasgedempte Lijnbaansgracht de eisen van het Leidseplein te hoog aan te slaan.
Om me te vrijwaren tegen de opmerking, dat ik niet in het tegenovergestelde uiterste vervallen ben en aan het Leidseplein absoluut geen aandacht heb geschonken, is het dienstig de waarde van dit konglomeraat van pleinachtige delen nader vast te stellen. Al dadelik valt het hoofdeuvel op, dat de situatie van den Stadsschouwburg slecht is, dat deze teveel naar voren springt en het Leidseplein in twee delen scheidt, waarvan het eerste deel bij de Leidsestraat een armelik bestaan leidt. Waren die twee delen nu ieder afzonderlik van goeden vorm dan zou aan een aardig tweelingplein gedacht kunnen worden; maar zowel de slechte verhouding als de niet voldoende afscheiding van beide delen hinderen dezen pleinvorm; een aaneengegroeide tweeling nu kan mij niet bekoren.
De *bebouwing* van het Leidseplein helpt ook al niet veel den indruk van een plein te weeg te brengen. Hirsch, American Hotel en Stadsschouwburg zijn te waarderen als grootsteedse bebouwing, maken de Leidspleinruimte belangrijk, maar schaden aan den anderen kant de eenheid door het konflikt met de Korteleidsedwarsstraatomgeving te versterken. Dat is niet de schuld van de nieuwe bebouwing, de oorzaak ligt natuurlik in de heterogeniteit der twee pleindelen, waardoor het mogelik is, dat twee zo verschillende zaken als Hirsch en het politiebureau vlak bij elkaar gezien worden. Ten opzichte van elkaar werken Hirsch en American Hotel eveneens ongunstig, 't American Hotel heeft zijn klimax naar het Zuiden, Hirsch naar het Noorden; Het American Hotel heeft den hoofdingang aan het Leidseplein, Hirsch aan de Lijnbaansgracht.
Het *verkeer* op het Leidseplein is niet typies pleinachtig, vooral de hoofdstroom niet, die van de Leidsestraat naar het Museumkwartier gaat. Komt de toekomstige verbreding van de Leidsestraat tot stand, dan wordt dat verkeer nog in sterker mate doorgangsverkeer. Een verkeersplein is het Leidseplein niet, ten minste geen karakteristiek, want het is geen knooppunt van gewichtige verkeerswegen. Andere pleintypen, bijvoorbeeld het stille plein vóór een monumentaal gebouw en het drukke marktplein, die ook een typiese verkeerstoestand hebben komen hier vanzelf niet in aanmerking. Men zal hier tegen aanvoeren, dat het dwarsverkeer Weteringschans-Marnixstraat — wanneer we den hoofdstroom langsverkeer noemen — van belang is, in de toekomst belangrijker kan worden. Dat is niet te betwisten, maar de ongelijksoortigheid belet een innige vermenging, terwijl de pleinvorm geen verband houdt met deze verkeerskruising, men lette op de lelike bochten in de verkeerslijnen: waaruit volgt, dat dus nooit van een verkeersplein *ten behoeve* van deze twee stromen sprake kan zijn. Alles tezamen genomen is het een verward en onduidelik plein.
De oplossing in figuur 3 voorgesteld wil het flaneer en luxe verkeer langs de geheel te dempen Lijnbaansgracht van het Rijksmuseum over het Leidseplein naar de Leidsestraat voeren. Het tramverkeer blijft de Weteringschans houden. De boombeplanting wordt doorgezet tot aan het Leidseplein.
Tegenover de Rijksmuseumbrug ontstaat dan vanzelf een vrij normaal plein (eenvoudige hoofdvorm, aansluiting met meerdere verkeerswegen). De brede weg, de gedempte Lijnbaansgracht, heeft een goede afsluiting enerzijds door Hirsch en het Stadsschouwburggebouw, anderzijds door een nieuw te stichten bouwwerk, dat tevens dienst doet den doorkijk op den vervuilden achterkant van de Weteringschanshuizenrij te beletten (figuur 3 letter A).
Ekonomies is een dergelik plan gemakkelik te verdedigen, het voordeel van de waardestijging van de huizen aan de Lijnbaansgracht weegt op tegen de dempingskosten.
Voor de uitvoering was het wenselik, dat deze kosten werkelik door de waardestijging gekompenseerd werden, dat wil dus zeggen, dat de Stad ook het eigendomsrecht op deze percelen inhanden ziet te krijgen.
Voor de Stad betekent het een in exploitatie brengen van een tekort aan winkelterreinen, het tot ontwikkeling brengen van de Spiegelstraat en Leidsestraat beiden, wat belet, dat winkels op allerlei ongeschikte terreinen ontstaan, waardoor de eigenaardige scheiding, die Am-

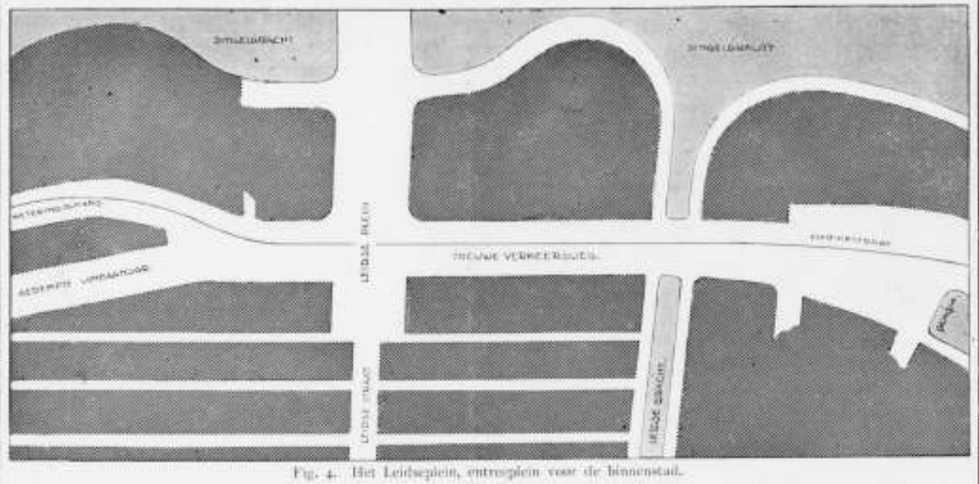


Fig. 4. Het Leidseplein, entreeplein voor de binnenstad.

sterdam nog kenmerkt, van drukke winkelstraten en stille grachten, zou dreigen te vervagen. Het is een natuurlik plan, dat zeer spoedig verwezenlikt kan worden. 't Gevaar, dat deze winkelbouw langzaam in zou zetten, dat er dus langere tijd een halfslachtige toestand ontstaan zou, is uitgesloten, want onteigent men ene zijde van de Leidsestraat of Vijzelstraat dan zal deze Lijnbaansgrachtstreek direkt een groot gedeelte van de verdreven zaken huisvesten. Een goede stadspolitiek zorgt niet alleen voor de uitbreiding van een stad, voor nieuwe woon- en winkelwijken, maar zal ook dikwijls oude woonwijken in winkelwijken moeten transformeren.

Verkeerstechnies heeft de scheiding tusschen tram en voetgangersverkeer erkende voordelen. In plan fig. 2 en 4 is het Leidseplein totaal veranderd. Met ingrijpende krachtmaatregelen is hier gewerkt. De Stadsschouwburg is verwijderd, de Marnixstraat verlegd en zo voort, het Leidseplein is hier werkelik een grootsteeds plein geworden dat als entreeplein voor de binnenstad dienst doet; het akcentueert de ligging aan den ouden vestinggordel, het heeft natuurlike schone verkeerslijnen, alle noodzakelike voorwaarden om tot een prachtige eenheid te geraken. Ik zal niet trachten de draagwijdte van deze laatste wereldstadfantasie te bepalen, noch de praktiese uitvoerbaarheid na te gaan, slechts wilde ik er op wijzen, dat het kleinere plan met het grotere overeenstemt, daar een deel van uitmaakt en dat dit laatste de enig artistieke mogelikheid vertegenwoordigt om het Leidse plein tot een mooi plein te maken, de vraag in het midden latend of deze aanzienlike stadsverbouwing om andere redenen gerechtvaardigd is.

VERSLAG OMTRENT DEN BOND HEEMSCHUT.
UITGEBRACHT IN DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 3 MEI 1913. (Vervolg van blz. 175).

De Provinciale Staten van Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland overwegen verordeningen in denzelfden geest. In andere provinciën acht men een wet, die voor het geheele Rijk geldt, verkieslijk. In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 31 Januari 1913 vroeg de heer Jhr. Mr. H. W. van Asch van Wijck om wettelijke maatregelen tegen de ontsiering van stad en land. De Minister van Binnenlandsche Zaken erkende dat het vraagstuk der ontsiering door reclames de aandacht der regeering verdient, omdat die ontsiering vaak ergerlijk is. Alvorens een wetsontwerp in te dienen, wilde hij echter de Gedeputeerde Staten der verschillende provinciën hooren. Laat ons hopen, dat hun advies gunstig zal zijn.

De gemeente Nijmegen heeft in haar politie-verordening bepalingen tot het tegengaan van ontsierende reclames opgenomen. Den gemeenteraad van Rotterdam bereikte een voorstel van zijn leden P. G. Buskens, Dr. A. H. M. J. van Rooy en G. van Bleek, om maatregelen te treffen tegen „ontsiering der stad door wanstaltige of opdringend leelijke reclames". Dit voorstel werd om advies in handen gesteld van de „Commissie voor de Strafverordeningen", die de aanneming van het voorstel ontraadt, zonder echter overtuigende redenen voor haar meening aan te voeren. Dit advies heeft aan Heemschut en een vijfentwintigtal andere lichamen aanleiding gegeven, om in adressen aan den gemeenteraad van Rotterdam daartegen op te komen en om aanneming van het voorstel te verzoeken.

Het bestrijden van ontsiering door reclames is niet voldoende, om de schoonheid van Nederland te behouden. Getracht moet worden, om te voorkomen, dat, wat nieuw gebouwd wordt, de omgeving ontsiert. Een krachtig middel, om dit doel te bereiken zou zijn, als de gemeentebesturen de vergunning tot bouwen afhankelijk stelden van het voldoen aan zekere eischen van schoonheid, ter beoordeeling eener commissie van daartoe bevoegden. In sommige gemeenten geschiedde dit reeds, doch alleen voor zoo ver betreft het bouwen op gronden, die van de gemeente in eigendom of erfpacht verkregen waren.

Doch dit jaar heeft de gemeente Laren (N.H.) aan haar bouwverordening een bepaling toegevoegd, die in alle gevallen het voldoen aan eischen van schoonheid als voorwaarde voor het verleenen van een vergunning tot bouwen stelt. Deze verordening heeft de goedkeuring van het hooger gezag verkregen, en is onlangs in werking getreden. Alle gemeentebesturen van Nederland kunnen dit voortreffelijk voorbeeld volgen, en zoo medewerken om ontsiering tegen te gaan.

Hoe noodzakelijk dergelijke bepalingen zijn, is in het afgeloopen jaar gebleken. In Juni 1912 werd aan Heemschut bericht, dat een tegen de St. Michaelskerk te Zwolle aangebouwd huis, dat door zijn eenvoudig laat achttiende eeuwsch karakter goed bij dat gedenkteeken paste, tot winkel zou worden verbouwd, en dat die verbouwing, zoo door de daarvoor gekozen vormen als door de materialen, dreigde het geheele stadsgezicht te bederven. Heemschut heeft toen getracht, met alle middelen, die het ten dienste stonden, deze ontsiering te voorkomen. Het bouwtoezicht erkende, dat het stadsgezicht, werd het ontwerp uitgevoerd, bedorven zou worden. Daar echter de Zwolsche verordening van het voldoen aan eischen van schoonheid niet gewaagt, kon de bouwvergunning niet geweigerd worden.

Ongeveer terzelfder tijd kreeg Heemschut bericht, dat het gemeentebestuur van Gaasterland aan het schilderachtig raadhuis te Balk van 1615 dagteekenend, een stuk wilde laten aanbouwen, dat, blijkens het ontwerp, een ontsiering van het geheel zou zijn. Twee bestuursleden hadden een onderhoud met den burgemeester. Zij toonden aan, hoe de nieuwe vergrooting gemaakt zou kunnen worden, zonder aan de schoonheid te schaden. De burgemeester bleek zeer welwillend, doch de raad besloot, het ontwerp onveranderd te doen uitvoeren.

Toen een mededeeling werd ontvangen, dat de schilderachtige kerk te Poortugaal dreigde gesloopt te worden, heeft Heemschut zich tot den burgemeester dier gemeente gewend; dit fraai gedenkteeken van middeneeuwsche kunst zal behouden blijven.

De aandacht van Heemschut werd gevestigd op de voorgenomen afbraak van Osinga State te Langeweer. Bij onderzoek bleek, dat van deze Friesche Stins slechts een onbelangrijk overblijfsel nog in wezen was, zoodat Heemschut geen stappen tot het behoud daarvan deed.

De vernieuwing van het dak der oude kerk te Katwijk aan Zee deed bij een inwoner dier gemeente de vrees ontstaan, dat de schilderachtigheid daardoor schade zou lijden. Hij wendde zich tot Heemschut; een onderzoek ter plaatse toonde echter aan, dat zijn vrees ongegrond was.

Zooals reeds in het vorig verslag werd medegedeeld gaf het doortrekken der tramlijn Rotterdam—Zierikzee naar den Burgh aan Heemschut aanleiding, den Minister van Waterstaat te verzoeken, aan de Tramweg-Maatschappij de verplichting op te leggen, bij het maken der lijn zooveel mogelijk het natuurschoon te sparen. Op dit verzoek werd onder dagteekening van 8 Augustus 1912 een gunstige beschikking ontvangen.

Toen door Heemschut bericht werd ontvangen, dat Dijkgraaf en Heemraden van den Bijlmermeerpolder bij Monnikendam het voornemen hadden, den watermolen van zijn wieken en kap te ontdoen, en daarin een motor als drijfkracht te plaatsen, is aan dit college een brief gezonden, waarbij verzocht werd, den molen in het belang der schoonheid niet op deze wijze te verminken, doch hem liever af te breken en door een eenvoudig gebouwtje te vervangen. Deze brief werd in de dagbladen openbaar gemaakt en gaf aanleiding tot een pennestrijd, die wellicht achterwege zou zijn gebleven, als bedacht was, dat niet alleen kap en wieken van den molen zouden worden genomen, doch dat hij ook het bovendeel van zijn romp moest verliezen, zoodat er slechts een onooglijke stomp bleef staan. Ieder die van Brock in Waterland naar Monnikendam gaat, kan zich daarvan overtuigen, want het bestuur van den Bijlmermeerpolder heeft aan het verzoek van Heemschut geen gevolg gegeven.

Ook de watermolen van den Kalverpolder bij Koog aan de Zaan is, ondanks het optreden van Heemschut, op dezelfde wijze verminkt.

Uit Utrecht werd bericht ontvangen, dat twee steenen korenmolens aan het Paardenveld door het gemeentebestuur waren aangekocht en zouden worden gesloopt. Daar bij onderzoek bleek, dat deze molens aan het stadsgezicht groote schilderachtigheid verleenden, heeft Heemschut bij den Wethouder voor de Openbare Werken gehoor gevraagd, om te beproeven, de molens te redden. Het bleek echter niet mogelijk, ze te behouden.

Ook een poging, om den laatsten watermolen aan den Jaagweg nabij Edam voor sloopen te behoeden mislukte.

De aandacht van Heemschut werd gevestigd op een ontsierende consistorie-kamer aan de met steun van het rijk herstelde Hooglandsche kerk te Leiden gebouwd. Daar dit bouwsel bij onderzoek ter plaatse reeds voltooid bleek te zijn, was het onmogelijk, op te treden. Een poging, door Heemschut gedaan, om het bouwen van een ontsierende consistoriekamer aan de kerk te Biggekerke te voorkomen, had niet de gewenschte uitkomst. Beter slaagden de pogingen, om het oude raadhuis te Bergen (N. H.) voor afbraak te bewaren. Dit gebouw is door een ingezetene dier gemeente gekocht en wordt voor zijne rekening in goeden staat gebracht.

Toen bericht werd, dat het „Hof van Bouman" te Groningen verkocht was en gesloopt zou worden, heeft Heemschut er toe medegewerkt, dat het fraaie middendeel van den gevel, uit 1779, bewaard zou blijven, om later weder op zijn oorspronkelijke plaats te kunnen worden opgesteld.

In zake de ontworpen nieuwe brug over de Waal te Nijmegen heeft Heemschut er bij de autoriteiten op aangedrongen, haar een zoodanige plaats te geven, dat het schoone gezicht op de rivier stroomopwaarts niet zou worden geschaad.

De pogingen door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond gedaan, om de kerken te Spijk en te Baardwijk voor afbraak te bewaren, werden door Heemschut gesteund. Ook met de adressen, door dien Bond gezonden, om op behoud van den gevel van den schouwburg te 's Gravenhage en op het wijzigen van het plan tot verbouwing van het Binnenhof aldaar aan te dringen, betuigde Heemschut adhesie.

Bericht werd ontvangen, dat de oude kerk te Schore op Zuid-Beveland met afbraak bedreigd werd, omdat men haar niet groot genoeg achtte en derhalve een nieuwe wilde bouwen. Bij onderzoek ter plaatse bleek, dat het voornemen bestond, ook den ouden toren te sloopen. Daar dit onderzoek echter tevens leerde, dat in het gebrek aan ruimte op minkosthare wijze zou kunnen worden voorzien, door den noorderkruisbeuk, — die nu van de kerk is afgescheiden om als consistoriekamer te kunnen dienen, — weder bij de kerk aan te trekken en een nieuwe consistoriekamer te bouwen, mag worden verwacht, dat men niet geheel zonder noodzaak een gedenkteeken zal laten verdwijnen. (Wordt vervolgd).

HERDENKING 40-JARIG BESTAAN DER AVOND-AMBACHTSCHOOL VOOR TIMMERLIEDEN „CONCORDIA INTER NOS".

Namens het Bestuur der school, daartoe door den directeur, den heer J. H. de Groot, vriendelijk uitgenoodigd, zijn wij gaarne ge-

weest van de prijsuitdeeling, die na afloop van den cursus als gewoonlijk plaats had, en wel op 23 Mei jl. Deze droeg dit jaar een meer feestelijk karakter dan gewoonlijk, omdat in den afgeloopen cursus, op 3 October 1912 het juist 40 jaren geleden was, dat de school werd opgericht. In een der leslokalen, daartoe geheel ingeruimd en smakelijk aangekleed, was het corps leeraren met hunne discipelen saamgekomen en zat het Bestuur achter een lage tafel, met fraaie tapijten gedekt, waarop de 100 straks uit te deelen prijzen in al hunne nieuwheid schitterden. De voorzitter van het Bestuur, de heer J. Muysken, opende de bijeenkomst met het uitspreken eener vrij lange rede, waarmit wij het volgende aanstippen:

Nadat de Timmergezellen Vereeniging „Concordia Inter Nos" met die der Schildersgezellen Vereeniging „Vooruitgang zij ons doel" en de Meubelmakers Vereeniging „Amstels Eendracht" het initiatief tot de oprichting der school hadden genomen, omdat de leden van deze vereenigingen de overtuiging hadden, dat naar verbetering van de vakopleiding van de verschillende ambachten moest worden gestreefd, werd deze 3 October 1873 geopend.

Op bescheiden schaal werd deze gecombineerde school aangevangen in het gebouw van den Amsterdamschen Werkmansbond aan de Spuistraat bij het Kattegat en later werd deze met het betrekken van het nieuwe gebouw van dien Bond, overgebracht naar d'Geelvinck aan den Singel, waar de school op den zolder werd ondergebracht. Met vele moeilijkheden had het bestuur te kampen en om eenigszins van de lasten ontheven te worden werd overleg gehouden met de toenmalige Afdeeling Amsterdam der Vereeniging van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland.

Dit overleg had geen resultaat, doch had tot gevolg een scheiding van de twee andere vereenigingen, die nu onder het patronaat van genoemde afdeeling de Teekenschool voor kunstambachten oprichtten. Met nieuwen moed werd door de Timmergezellen Vereeniging gewerkt om de school in stand te houden en werden geen offers daarvoor te groot geacht, ja zelfs het geld, dat door de leden tot een fonds voor ondersteuning bij ouderdom bijeen was gebracht, voor de school benut.

Ook werd het onderwijs hoe langer hoe meer aan de eischen, die de praktijk stelde aangepast en werd daarvoor een afzonderlijk gebouw aan de Looiersgracht in gebruik genomen. Een eigen gebouw werd verkregen door het sluiten eener obligatieleening en het tegenwoordige schoolgebouw aan de Frederik Hendrikstraat 113 werd in 1902 op een deel van het erfpachtsterrein der gemeente Amsterdam gebouwd. Nadat die bouw, welke wederom vele offers gevraagd had, voltooid was, bleek opnieuw de wenschelijkheid om eene afzonderlijke stichting voor die school in het leven te roepen en kwam in 1904, na overleg tusschen de Vereeniging van timmergezellen „Concordia Inter Nos" en het Departement Amsterdam der Maatschappij van Nijverheid, de stichting „Avondambachtsschool voor Timmerlieden „Concordia Inter Nos" tot stand.

In het bestuur der stichting hebben zitting 5 leden aangewezen door dit Departement en twee door de Timmergezellen vereeniging.

Al spoedig bleek het, dat de school niet groot genoeg was om het toenemend aantal leerlingen behoorlijk in de klasselokalen onder te brengen; om hieraan tegemoet te komen werd van 1905—1907 een gedeelte der leegstaande hulpschool aan de Frederik Hendrikstraat, van 1907—1911 een deel der hulpschool aan de Bilderdijkkade en van 1911 tot op heden een deel der Openbare Lagere school Nr. 86 aan de Frederik Hendrikstraat door de Gemeente Amsterdam ten gebruike afgestaan. Dat het telkenmale verhuinen, waardoor splitsing van het onderwijs noodzakelijk is geworden, den goeden gang van dat onderwijs wel eenigszins schaadt, beseft het Bestuur ten volle en het beraamt middelen aan dien onhoudbaren toestand een einde te maken. Het hoopt binnenkort te slagen om de verdere uitbreiding en voltooiing van het schoolgebouw uit te voeren.

Alvorens tot de uitreiking der prijzen werd overgegaan, sprak Dr. Bellaert-Spruyt namens de Commissie van Toezicht op het M. O. een vriendelijk woord tot de jubileerende onderwijsinrichting met haar kranig Bestuur, Directeur en leerarencorps en sprak de beste wenschen uit voor den verderen groei en bloei. Vooral op het samengaan van den practischen arbeid met theoretische vorming meende Spr. speciaal den nadruk te moeten leggen. Vervolgens hood eene commissie uit de oudleerlingen, bestaande uit de heeren F. H. Holtes, W. de Laaf, K. Quené, C. N. Schmidt en W. Zirschky bij monde van eerstgenoemde, ook namens de leerlingen, aan de school een koperen gedreven gedenkplaat, naar ontwerp van den leeraar J. Kaper aan als een bewijs, hoeveer het gegeven onderwijs aan de school door hen gewaardeerd is geworden. Deze plaat is in de vestibule van de school aangebracht, prijkte dezen avond te midden van geurend groen, waarmede de entrée waarlijk kwistig versierd was. De voorzitter dankte beide sprekers voor hunne vriendelijke woorden en speciaal de commissie voor haar fraai geschenk. Hij ging hierna over het eindiploma, voor het met gunstigen uitslag doorloopen van den vijf-jarigen cursus uit te reiken aan 18 leerlingen der vijfde klasse, t. w.:

J. S. Evers, H. Henneke, B. Leesveldt, C. Staartjes en A. Vermeulen, met de bijvoeging „zeer goed";

S. J. A. Bucker, C. D. Offringa, J. R. Stokvis, A. van Werven, F. W. van Zwieten en B. J. van Rijn, met de bijvoeging „goed";

J. van Groningen, C. J. Labots, S. Lasthuyzen, G. Pater, J. Robbers, H. Siebelink en G. Veldhoen, met de bijvoeging „voldoende".

Op voorstel van directeur en leeraren werden ook nog prijzen uitgereikt voor: *a.* bekwaamheid; *b.* geen enkel verzuim en zeer goed gedrag en *c.* timmeren buiten de school. De prijzen bestonden uit een stuk gereedschap of een boek.

Tot slot der plechtigheid was de mededeeling eener verrassing gereserveerd. Onder uitbundig gejuich deelde de voorzitter met noodzakelijk gebleken verbetting van stem mede, dat dank zij een gift van „Amstels Bouwkring" het Bestuur in staat gesteld was, 200 leerlingen als oud-leerlingen tot een bioscoop-avond in het Rozentheater op Maandagavond a.s. te noodigen.

Terwijl de „bevelking" nog steeds juichte, liet het Bestuur zich door de commissie uit de oud-leerlingen de gedenkplaat toonen waarna men de met zeer veel moeg voorbereide tentoonstelling in oogenschouw ging nemen.

ADR. M.

VAN ALLERLEI AARD.

ROTTERDAMSCHE RAADHUISBOUW.

De bladen melden dat het raadslid H. Spiekman het verzoek tot den burgemeester heeft gericht, het daarheen te willen leiden, dat vóór de Raad voor eene beslissing woedt gesteld in zake den Raadhuisbouw, ook het publiek en de pers tot beoordeeling der waarlijk schoone ontwerpen gelegenheid ontvangen.

De beslissing in zake deze belangrijke aangelegenheid staat namelijk reeds op de Raadsagenda van 5 Juni a.s. Eerst daarna zouden het publiek, de pers en deskundigen de plannen mogen beoordeelen.

Ongetwijfeld zal de heer Spiekman met alleen staan in zijn oordeel, dat deze volgorde niet de meest gewenschte is, schrijft het A. H. Bl.

DE ST-JACOBSTOREN TE VLISSINGEN.

Bij Kon. besluit is ingetrokken het besluit, waarbij geschorst was het raadsbesluit van Vlissingen van 7 Maart jl. tot herbouw van de spits van den St.-Jacobstoren aldaar.

Bij het intrekkingsbesluit is overwogen, dat sedert door den Raad van de gemeente Vlissingen in bedoeld raadsbesluit wijzigingen zijn aangebracht, waardoor de daartegen bestaande bezwaren zijn opgeheven.

DE DAMBEBOUWING.

Naar wij vernemen heeft de Raadhuis-Damcommissie zich vereenigd met het in den Gemeenteraad geopperde denkbeeld, om het middenblok van het Damterrein eenigszins te „verschuiven" teneinde aan den Vijgendam een breedte te kunnen geven van 18 meter.

Omtrent het plan van den architect Kromhout voor het op het middenblok te bouwen hôtel vernemen wij, dat dit plan nog niet door de Raadhuis-Damcommissie is goedgekeurd. De besprekingen tusschen architect en commissie duren nog voort.

INHOUD: Mededeelingen der Redactie. — Rectificatie. — Tentoonstelling Genootschapsprijsvragen. — Unfaire handelwijze. — Van een vriendelijke uitnoodiging, enz. — De gebouwen der E. N. T. O. S. — Tentoonstelling in de Kijks-Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. — Smaken verschillen. — Het Leidseplein. — Verslag omtrent den Bond Heemschut (Vervolg). — Herdenking 40-jarig bestaan „Concordia Inter Nos." — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam.

ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.50 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent. Idem met bijlagen 30 cent.

ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat.

Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers.

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174-6, AMSTERDAM.

DE E. N. T. O. S.

Donderdagmiddag is de „Eerste Tentoonstelling op Scheepvaartgebied" plechtig geopend door Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden. Een uitgebreid verslag dier handeling komt voor in alle groote dagbladen en wij kunnen dus gevoeglijk volstaan met de mededeeling dat de belangstelling voor deze tentoonstelling al dadelijk buitengewoon groot is. Geen wonder ook. Niet alleen dat in een spanne tijds een werk van buitengewonen omvang gewrocht is, doch ook het geëxposeerde als zoodanig verdient alle aandacht.

Alhoewel het niet op den weg van ons orgaan ligt alles tot in bijzonderheden te gaan beschrijven, stellen wij ons toch voor achtereenvolgens een paar artikelen aan de Entos te wijden; speciaal van bouwkundig standpunt bezien. Voor dit nummer volstaan wij echter met het plaatsen van een vogelvlucht-perspectief der expositie, waarvan het cliché ons — evenals van tympans en voorgevel in ons vorig nummer — welwillend door de N.V. Blikman en Sartorius — uitgevers van het officieel gedenkboek en de tentoonstellingscourant in bruikleen is afgestaan.

RED.

TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN".

In „Klei", No. 11 van 1 Juni j.l., drukt het Dag. Bestuur der Tentoonstelling „Huis en Tuin" mijn in Architectura dd. 24 Mei l.l. verschenen stukjes woordelijk af.

Geheel zonder bijschrift scheen het toch niet te kunnen, vandaar de toevoeging dezer regelen: „Na lezing van het bovenstaande zal het onzen lezers niet bevreemden dat wij verdere polemiek met dezen scribent nutteloos achten".

Geachte Heeren. Niet alleen de lezers van „Klei" doch ook mij bevreemdt dit geenszins en ook mij komt verdere polemiek met uw volijverig Dag. Bestuur absoluut nutteloos voor.

Ik volsta dan met de mededeeling — de Heeren gelieven daarvan nog even wel nota te willen nemen — dat in de vergadering der „V.A.N.K." van 17 Mei ll. besloten is: *„niet meer officieel* aan de Tentoonstelling Huis en Tuin 1914 deel te nemen *doch alle krachten te concentreeren op de Int. Bouwkunst-tentoonstelling 1914* en de daarna te houden kunstnijverheidstentoonstelling te Parijs". Na dit berichtje kan ik een verder zwijgen der Heeren volkomen billijken.

ADR. MOEN.

TENTOONSTELLING DER AVONDAMBACHTSSCHOOL „CONCORDIA INTER NOS".

Op uitnoodiging van den Directeur dezer bekende onderwijsinrichting, den architect J. H. de Groot, hebben wij eens een kijkje op deze jaarlijksche expositie genomen, een kijkje, dat al dadelijk aanleiding geeft, een paar indrukken weer te geven.

„Concordia Inter Nos" werkt van primo September tot ultimo April; heeft 5 klassen, benevens een klas metselaars.

De beide laagste klassen ontvangen enkel vakteekenonderricht en *timmeren niet*. De overige klassen timmeren 3 avonden, tegen 2 avonden teekenen.

Het vakteekenen bestaat voor de eerste drie klassen uit: meetk. figuren, ramen, deuren en kozijnen; het 4e jaar kappen, terwijl het 5e jaar de trappen behandelt. Elke leerling van het laatste studiejaar maakt gemiddeld drie trappen (op 2/3 der ware grootte) n.l. scheluw steek, steek met kwart en wenteltrap. Het 4e jaar, dat der trappen voert, zooals gezegd, enkele constructieve gedeelten daarvan tevens practisch uit.

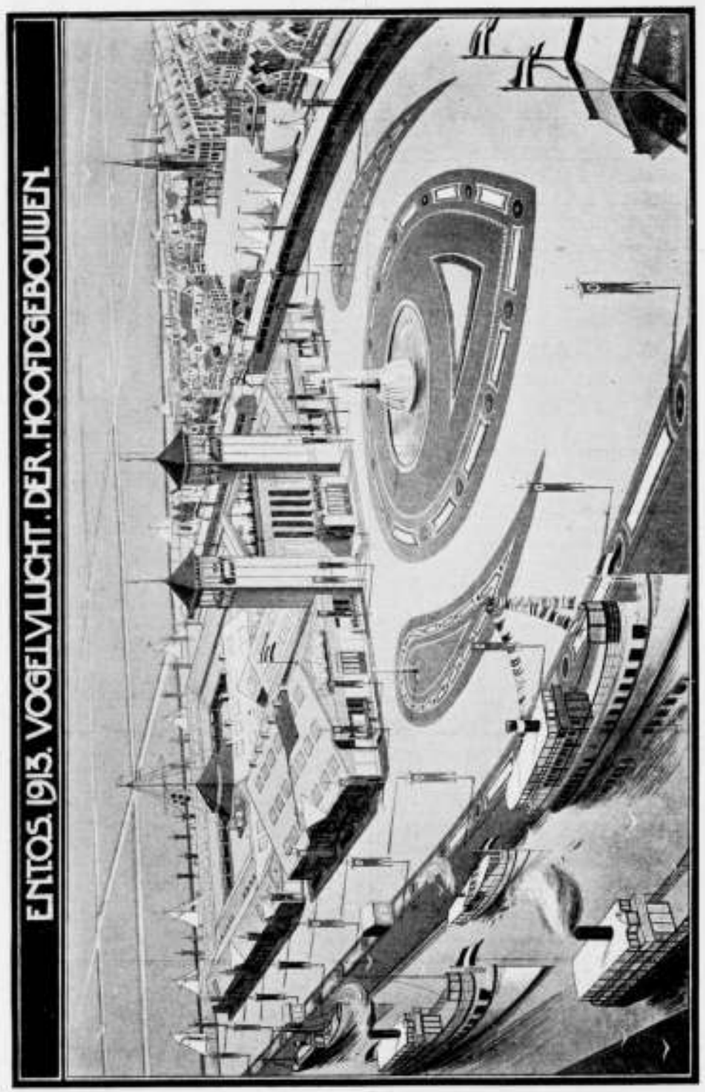
In alle klassen wordt bovendien het schetsboek in hooge eere gehouden.

Op grond van het samengaan van theorie en praktijk, neemt C. I. N. dus, als avondambachtsschool, een geheel eenige plaats in. *)

De tentoonstelling nu is tweeledig: in de leslokalen beneden: de practische werkstukken; boven: de teekeningen.

Een lokaal beneden is geheel gevuld met de producten der timmerklassen, t. w.: houtverbindingen, deuren, ramen, kozijnen, kappen enz.; een tweede lokaal omvat het werk der metselaars. Dit laatste vooral vraagt speciaal de aandacht. Een kolossale schouw, geheel uit metselwerk saamgesteld, toont al dadelijk wat dit onderwijs vermag. Bij dit werkstuk is ruim gebruik gemaakt van conchoïden, zoo in de beide zuilen als in de kap. Bassement en kapiteel der zuil volgen onberispelijk de lijn der buiten-conchoïde. De schouw heeft voorts een tegelvloer, een staanden wand van tegel- en metselwerk (met het Amsterdamsche wapen) enz. Jammer alleen, dat bij den bouw dezer schouw het constructieve element zoo erg verwaarloosd is. Een ieder zal toch dadelijk voelen, dat die boog op die beide zuilen het geweldig zware bovenwerk niet torsen kan, zonder behulp van ankerwerk. Waarom dit ankerwerk dan niet

*) Later zijn ook de R. K. Volksbond en de St. Joseph Gezellen Vereeniging dezen weg opgegaan.



Ontworpen door H. J. M. Walenkamp C.Es., Architect.

Getekend door M. v. d. Weijden.

eerlijk naar buiten laten zien? Ter geruststelling vernamen wij wel, dat er degelijk van ankerwerk is gebruik gemaakt, doch dat dit is *weg*gemetseld. Het onderwijs in deze klasse kan dus *goed* zijn, de resultaten zelfs *schoon*, doch *waar* is het nog allerminst.

Dit kan ook gezegd van een fragment uit den gewonen burgerbouw. Wij bewonderen hier twee muren met een hoekoplossing waaraan een balcon is uitgemetseld. De leeraar meende goed te doen dit geweldig „zitje" met een hardsteenen band te sieren. Het zij zoo. Alleen een volgend maal dan géén geschilderd hout s. v. pl.; enkel ter vermijding van gevaar, dat de leerling wellicht de houten-hardsteen minstens even goed vindt als *de echte* hardsteen. Denk U eens even de gevolgen hiervan in...!

Voorts zien wij hier nog vele bogen toegepast, waarbij het trekanker gelukkig wèl zichtbaar is. Aardig is het verschil te zien tusschen een boog, geconstrueerd met behulp van een rechten hoek, die zich langs twee vaste punten beweegt en de z.g. termijnboog.

Dat het metselwerk *studie*werk is, resultaat van een paar jaren onderwijs, toont ons de golving of daling in de voeglijn en het bibberen der staande kanten. Wij zijn er van overtuigd, dat dit enkel het gevolg is van het te hoog geplaatste kunstlicht en van het wellicht te nat verwerken van den steen, waardoor het werk wat verdreven is; goede wil en lust spreken hier anders zeer zeker uit het geëxposeerde; wel een bewijs dat het onderwijs met liefde gegeven wordt.

De trappen-klasse geeft in 6 standen, (steek, scheluw steek, steek met kwart, id. met 2 kwarten, draai- en wenteltrap), hoe groot een trappenhuis wel dient te zijn met gebruikmaking van gelijke op- en aantrede doch bij verschillende soort van trap. Of bij alle toepassingen wel rekening is gehouden met de thans gangbare bouwverordeningen? Wij hopen het; het doet evenwel aan de studie als zoodanig niets af. Ook in deze klasse vinden wij in hoofd- en traphalusters de conchoïde terug, de verwezenlijking a. h. w. van de veelvuldige oefeningen, voorkomende in de schetsboeken.

Bij de expositie boven trof het ons, dat *enkel met potlood* gewerkt wordt. O. i. een prijzenswaardige maatregel; waarvoor dat inkten ook op een *ambacht*sschool?

Niettegenstaande het zoo besmettelijk materiaal, zagen de teekeningen er, zonder onderscheid, frisch en correct uit en mag een woord van hulde aan HH. leeraren niet onthouden worden, wanneer men bedenkt, welk een zorg het vereischt om van ambachtsjongens schoone handen (d. i. dan bijkans: schoone teekeningen) te verkrijgen.

De wijze van exposeeren der werkstukken is als altijd eentonig en vermoeiend; men streeft nog te veel naar het geven der grootst mooglijke quantiteit, terwijl het ophangen juist van kleiner aantal op smakelijker ondergrond, de qualiteit van het tentoongestelde werk meer ten goede zou komen.

Ook de traditioneele ambachtsschoolletter met dikke horizontale balken en magere staande pootjes, is nog te veel in zwang. In een enkele klasse was alles op gelijke dikte geteekend, wat dadelijk veel rustiger, dus veel beter deed. De grootte der letters kan gevoeglijk ook nog wel wat kleiner genomen worden zonder de teekening noch het gezichtsvermogen van den leerling te schaden. Het nabootsen der houtnerf dient o. i. geheel achterwege te blijven.

Ten slotte viel ons oog op plannen en doorsneden van villa's of woonhuizen. Op onze vraag of dit soort arbeid hier ook gedoceerd werd, kregen wij al dadelijk het geruststellend antwoord, dat dit enkel aan volwassenen, die nog gaarne wat komen *bijwerken*, gegeven wordt en dan enkel als nader uitwerken van door den leeraar gegeven schetsen, b.v.: het teekenen van een balklaag met verankering; id. der afvoeren van privaten, goot-steenen, enz. en dergelijke practische onderdeelen, die bij den bouw zich dadelijk komen aandienen.

Resumeerende geeft deze tentoonstelling een goed beeld van het deeglijk theoretisch-practisch onderricht aan deze school gegeven en is het een genoegen zoo Bestuur, Directeur als onderwijzend personeel met het behaalde succes te kunnen gelukwenschen. C. I. N. maakt een goed figuur.

Mei 1913. Adr. Moen.

TENTOONSTELLING ROTTERDAMSCHE ACADEMIE.

Tijdens den duur der Tentoonstelling van de Academie voor Beeldende kunsten en technische wetenschappen te Rotterdam was ik in de gelegenheid deze te bezoeken en leek het me niet ondienstig daar een en ander van mede te deelen.

't Is misschien wat laat, doch waar je dergelijke dingen alleen in je vrijen tijd kunt doen kan men vaak niet tijdig dergelijke verslagen maken.

De leergang is een vierjarige, alleen voor de avondlessen. Daarna kan men ook nog een dagcursus volgen, (morgenuren)

Het eigenaardige en ook vaak goede is, dat de leerling daar steeds voeling met de practijk houdt.

Dat lijkt mij niet van belang ontbloot. Een feit is toch, dat men, door lessen eenige jaren buiten de praktijk zijnde, minder juist gaat voelen en de overeenstemming maar al te vaak verloren gaat.

Een bezwaar is echter, dat men door het werken in de praktijk, veelal minder vast van hand wordt en daardoor minder mooi teekenwerk maakt. Dit geldt alleen natuurlijk voor hen die in het ambacht zijn, doch voor hen is een *mooie* teekening dan ook maar bijzaak. De tentoonstelling was goed verzorgd.

De entrée was versierd met planten en dat gaf een feestelijk aanzien.

De aankleeding der zalen kon beter, doch men schijnt daarvoor nog niet voldoende te voelen.

Een fout was, dat de opschriften der verschillende afdeelingen waren aangebracht met roode letters op grond fond.

Had men wel slechtere kleurcombinatie kunnen bedenken en dat op een Academie van Beeldende Kunsten. Of worden die kleinigheden maar over het hoofd gezien. Juist dergelijke dingen zouden bij goede verzorging het geheel wat meer aantrekkelijk maken, doch ook daarop wordt nog te weinig gelet.

Laat ons hopen, dat ook dat eens ten goede zal keeren. Of zal ook dat misschien beter worden als al onze academies vervormd worden in middelbaar technische scholen????

Want dien weg schijnt het toch maar uit te gaan. Ook in Rotterdam. Ook daar zal ter wille van de Rijkssubsidie het keurslijf worden aangepast, ten koste van de kunst en hare vrije ontwikkeling.

Het beeldende kunsten kan dan gevoeglijk vervallen en blijft misschien alleen het technische wenschappen over. Laat ons hopen, dat ook dat gevaar nog geweerd zal worden of ondervangen. Men kan de wetenschap in de kunst ook te ver drijven. De kunst eischt nu eenmaal een vrije, haast zou ik zeggen, een ongebonden ontwikkeling. Misschien heb ik het ook hier weer verkeerd, doch gelukkig dan voor onze kunstacademies.

Loopen we nu de tentoonstellingszaal eens door.
In de eerste zaal treffen we de werktuigkunde aan. Het geheel zag er goed uit, terwijl de prijskamp in deze afdeeling bewees, dat men hier vrij ver gaat.
Een eigenaardigheid is wel, dat men in elke afdeeling, na het eindigen van den geheelen cursus een prijskamp uitschrijft en de besten daarin bekroond worden door een Jury geheel buiten de school staande.
In de tweede zaal zien we het handteekenen beoefend, naar gips, stillevens en voor den dagcursus naar naaktmodel.
Vooral aan de studie van handen en voeten wordt zeer veel gedaan.
Zeer goed werk was hierin te zien en ook het schilderwerk in deze afdeeling was niet zonder verdienste. Van dergelijke studie is wel wat te verwachten. Jammer dat de perspectief hier een der zwakke punten in het onderwijs vormde.
Doorlooperde komt men nu in de afdeeling tuinbouwkundigteekenen. 't Was het minste van alle afdeelingen. Mijns inziens kan het beter niet onderwezen worden dan zoo ten halve.
'k Weet niet wie hier de verantwoording draagt; doch 't wordt heusch tijd dat men deze afdeeling grondig herziet. De naast hangende teekeningen van natuurkundig en decoratief teeken- en schilderwerk was mooi; vooral in de laatste leerjaren waren stalen gegeven van mooie compositie en kleur.
De afdeeling prijskamp leek me minder geslaagd, doch was de opgave daar meer aan schuldig dan de mededingers.
Het decoratief schilderen was vooral wat kleur betreft in vele stalen niet te verbeteren. Ook is het boetseerwerk naar levend model mooi. Daar zat leven in. Forsch was het beeld in de klei uitgedrukt en vermeden al het gepeuter wat men vaak op scholen ziet.
O.a. stond hier een gipsafgietsel van een knaap, dat vol beweging zat. De houding, trouwens het geheele wezen was juist weer gegeven.
In de afd. bouwkunde trof me de moderne opzet van het geheel.
De eerste leerjaren waren nu besteed aan het teekenen van uitsluitend constructie om later over te gaan in het meer decoratieve. Vooral de oplossingen van bogen, overgangen, bekroningen enz. waren mooi gedaan. Men kon zien dat daar een Kromhout aan het hoofd stond.
Deze oplossingen werden dan later weer toegepast in kleiner ontwerpen om bij den dagcursus over te gaan tot het ontwerpen van meer monumentale gebouwen.
In den prijskamp was gegeven een hoogere burgerschool op een terrein, begrensd door twee schuin naar elkaar toeloopende straten.
Goede oplossingen waren hier gegeven en alle drie bekroonde hadden elk voor zich hun bizondere verdiensten. Als men op die manier door studeert is er wat goeds te verwachten.
In het decoratief bouwkundig ornament en nijverheidskunst, een afzonderlijke afdeeling, was heel wat zorg besteed.
Knap teekenwerk, ook ontwerp ornament, was hier gemaakt, doch de constructie was wel hier en daar zoek geraakt.
Bij een decoratieven topgevel b. v. was de zandsteenen afdeeling zoo aangebracht dat het zoomlood op de paren in den zandsteen moest worden ingebracht.
Mijns inziens is dit een al te grove fout. Ook was bij een houten hoofdbaluster de verbinding met de leuning geheel teloor gegaan in het ornament.

Daarentegen waren er paneelvullingen en houtsnijwerk dat zich mocht laten zien. Over het geheel genomen was het een goed geslaagde tentoonstelling; willen we hopen dat men ook hier steeds meer den goeden weg inslaat, met vermijding van de door mij genoemde fouten.
Een woord van hulde voor alle leeraren mag hierbij niet achterwege blijven. Ze hebben allen naar hun beste krachten gegeven in 't belang van het technische onderwijs.

Amsterdam, Mei 1913. J. J. HELLENDOORN.

HET VERSIEREND ELEMENT AAN ONZE AMBACHTSSCHOLEN.

Aangenaam was het me in „Architectura" een ingezonden stuk te vinden van den heer J. H., genoemde heer is het schijnbaar niet met me eens inzake een deel van het Ambachtsonderwijs.
Gelukkig, want als we het allen eens ware, was er vrij wat minder prikkel tot het goede, of laat ik liever zeggen het schijnbaar goede.
Immers wat goed is, vooral in dezen, zal vooreerst nog niet vast staan.
En als ik dan eens een enkelen keer van wal steek om ook mijn oordeel te zeggen inzake dat onderwijs, dan mag de heer J. H. dat niet direct wapengekletter noemen. Graag wil ik strijden voor een goed doel, doch van kletteren is dan geen sprake. Of mijn manier de juiste is laat ik ter beoordeeling van den geachten lezer, doch het spreekwoord zegt niet te vergeefs: elk vogeltje zingt als hij gebekt is.
Ik meende, doordat de gelegenheid zich nu bood, het nog wel eerst te mogen zeggen wat er verkeerd was in de opleiding van den ambachtsman. Gerust, de heeren mogen het nog wel eens hooren. Hebben vorige kritieken ook geen goed gedaan?
In onze ambachtsscholen is men nog te zeer de meening toegedaan, het alleen te weten.
Dat zit er zoo in, dat de leerling, die de school verlaat, al tamelijk eigenwijs is, een gebrek, waardoor patroons maar al te vaak afkeerig zijn om ze in 't werk te nemen.
Of mijn raad nu zoo bespottelijk was om inzake de versiering de ambachtslieden maar eens zelf te laten zoeken: De heer J. H. haalt als voorbeeld Brabant aan met zijn architecten en bouwers die ook nooit de ambachtsschool bezochten.
Geachte heer, slaat u daar de plank niet al te ver mis.
Eerstens wie is architect? Toch niet zoo een als u bedoelt en die in Brabant wel eens bouwt.
Want juist dat is de man die al die mooie kantjes en profilen maakt in den slechtsten zin van het woord. En waar heeft hij dat geleerd? Juist uit een boek, waarvan ik een recensie gaf of nog erger, hij zag in de stad iets van de leerlingen der ambachtsschool en aapte na.
Daar moet u dus niet op wijzen.
Doch ik zal u nogmaals wijzen op de *oude* boerderijen, welke ik in mijn vorig schrijven aanhaalde en die U, ook in Brabant vinden kunt. Daaraan vindt U niets rammelends daaraan geen ambachtsschoolprofielen en toch, hoe mooi zijn ze.
Maar toen die gebouwd zijn, waren er nog geen ambachtsscholen. Ik blijf dan ook de schuld van de slechte profileering wel degelijk voor het grootste deel op de ambachtsschool schuiven en mijn pen gleed toch niet te vlug toen mijn advies volgde „eerste kunstenaars op dat gebied om hulp gevraagd." Meneer u hebt daar wel wat vlug gelezen. Ik schreef: *Wil men dan toch in dergelijke boeken de versieringen opnemen, dan ook de eerste kunstenaars op dat gebied om hulp gevraagd.*

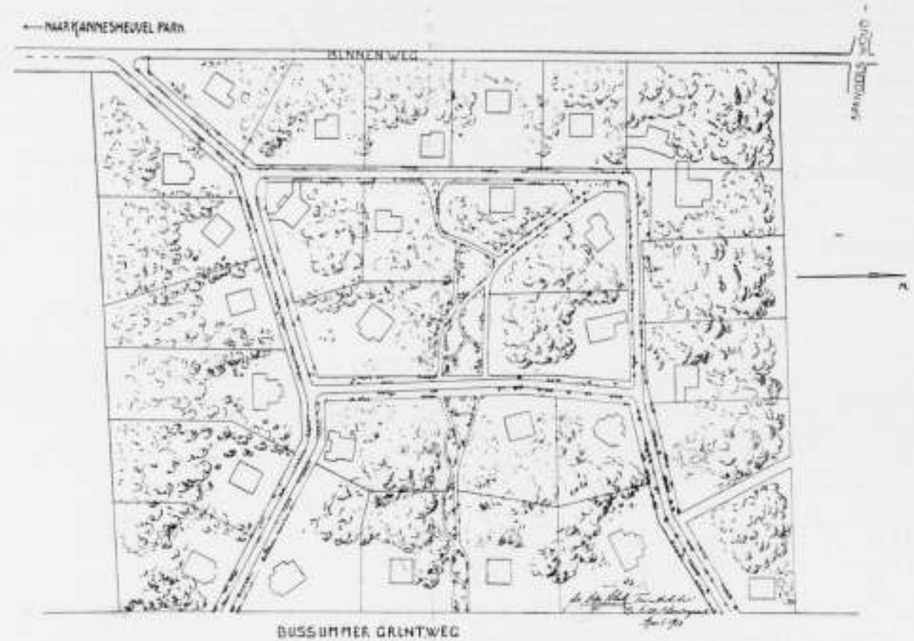
Ook is u wel wat vlug als u mij vraagt of ik wel weet in wiens handen over het algemeen het onderwijs in het vorm- of vakhandteekenen aan onze ambachtsscholen is. Jawel meneer, dat weet ik.
Van de 100 ambachtschoolonderwijzers zijn er misschien 20 die een opleiding volgens U hebben gehad. Van die 20 zijn er denkelijk ook nog die niettegenstaande hun knappe leermeesters nooit iets van versiering hebben begrepen, en zijn er ook een deel die niet de gave hebben om het den leerling mede te deelen.
Hoeveel goeden zouden er overblijven? Laat men dus vooral nu nog niet zeggen dat het onderwijs in vormteekenen in handen is van mannen met een Kromhout, Nijhoff of Springer als leermeester. Doch zou het heusch wel de goede weg zijn om de sierkunst op de ambachtsschool te brengen?
Juist de ambachtsonderwijzer moest kunnen versieren, al was het maar zeer eenvoudig. Doch waar hij dit niet kan, is mijns inziens de eenige weg, voorloopig het versieren maar achterwege te laten. Wat er totnogtoe versierd is, heeft zich wel degelijk ontwikkeld in een ambachtsschoolstijl.
Ook *dat* is met bewijzen te staven.
De eerste de beste ambachtsschool die ik deze week te Amsterdam binnenliep, gaf me al weer de overtuiging en wie gaf mij daar volkomen gelijk? de Directeur, de onderwijzer niet, die voelde zelf niet waar de fout zat. Wel een bewijs, dat het onderwijs dus daar nog wel degelijk in verkeerde handen zat.
Doch het zal ook weer in verkeerde handen komen, als het den weg opgaat, zooals u dat wil.
Is het niet al te dwaas om een constructiewerk te maken, een deur b. v. en die dan pas te versieren als hij klaar is? Stuur hem dan liever naar den sierkunstenaar. Doch wat blijft er dan van het ambacht over. De ambachtsman moet *voelen*, wat hij maakt en dat wordt hem tot op heden maar zeer weinig geleerd.
Ook ik ben een leerling van een ambachtsschool. Een zeer primitieve echter.
De onderwijzer die daar was, was ook zeer primitief. Gelukkig had deze geen bizondere opleiding genoten. 't Was een beste timmerman, maakte uit liefhebberij een aardig stuk snijwerk en juist dat was een bewijs dat hij wat voor het ambacht voelde.
Wijze lessen heb ik daarvan ontvangen. Zijn uitdrukkingen waren zeer eenvoudig, vaak onbeholpen, doch tot nog toe heb ik geen beteren onderwijzer gekend. Toch was bij de reorganisatie der school, hij een minder geschikte kracht. De nieuwe direkteur wist beter. Die wist wel hoe het moest. Die kon het ook zeggen. Na dezen kwam een andere. En nu? De school heeft een berachten stijl. Uren in den omtrek is dat waar te nemen. In mijn tijd was dat niet zoo, doch toen was er ook geen ambachtsschool als men nu heeft.
Na elk leerjaar worden er door menschen die het weten kunnen (autoriteiten) spietsen afgestoken tegenover de vertrekkende leerlingen, over den vooruitgang van het ambachtsonderwijs, over den bloei der school enz. enz. Over ambachtskunst heb ik ze nog nooit hooren noemen. Wel op een der laatste vergaderingen in den bond „Heemschut" doch daar noemde men het ook al weer *„ambachtschoolstijl"*.
Of zouden ze het daar ook al weer niet weten?
Of zijn ze daar ook nog niet begonnen?
Maar waar dan wel.
't Is altijd zeer mooi om met een woord van een onzer geleerde mannen te besluiten en dan vooral op ons gebied met b.v. een woord van Berlage.

Ik stel hem als kunstenaar hoog, doch is hij in zijn eenvoud niet vaak al te eenvoudig? Of is Secr. Cuypers b. v. de baanbreker op het gebied van ware kunst?
En toch ging ook hij niet aan het Rijksmuseum de zandsteenen beelden vergulden?
Waarom? Toch niet omdat het ware kunst is?
Neen meneer J. H. verguldsel staat zoo mooi, vooral bij Jan publiek.
En dat is het juist wat op de ambachtsscholen voorzit.
Tot zoover mijn verweer.
'k Hoop dat ik nu bezonnen ben geweest. Mocht ik weer wat warm van stal zijn geloopen, denkt u dan maar dat het was uit liefde voor de goede zaak. Heusch ik wil niet afbreken. Opbouwen is ook mijn doel, doch niet op slechte fundamenten. Het huis kon dan later nog wel eens weer scheuren. En was het dat nog maar.
't Is veel erger. Een heel geslacht ambachtsmannen kan weer worden verknoeid, en wanneer is dat te herstellen?
Wanneer zal het slechte dat nu reeds is gezaaid, worden vernietigd of zoover worden uitgeroeid, dat het enkele goede, wat ook op ambachtsscholen wordt geleerd met vrucht kan opschieten?

Amsterdam, Juni '13. J. J. HELLENDOORN.

EEN NIEUW VILLAPARK.

Naar de berichten verluiden zal te Hilversum een nieuw Villapark worden aangelegd naar ontwerp van den tuin-architect Otto Schulz, te De Bilt.
Op een vraag aan genoemden heer of hij daaromtrent al iets kon mededeelen, mochten wij het navolgende vernemen:
„Het geprojecteerde Villapark te Hilversum aan den Bussumer grintweg gelegen, is geheel begroeid met zwaar dennenhout en door zijne hooge ligging en rijkdom aan dennen de toekomstige verblijfplaats voor diegenen, die in de vrije natuur hun „home" willen vestigen. De hierbij afgebeelde plattegrond stelt het terrein voor met de nieuwe geprojecteerde wegen en eene voorloopige indeeling der perceelen met hunne bebouwing. *Het behoud van het bosch staat voorop* en bepaalt de waarde der bezittingen der toekomstige eigenaren. Het is mijn streven deze waarde te behouden, resp. te vermeerderen, door voor de koopers waardevolle erfdienstbaarheden op de te verkoopen terreinen te vestigen; enkele zijn hier alvast genoemd: minimum te verkoopen oppervlakte (nog nader definitief te bepalen) bedraagt tusschen 3000 à 5000 M²; slechts één Villa voor één of twee gezinnen ingericht mag, behalve de noodige dienstgebouwen op deze minimum oppervlakte gebouwd worden; voor alle gebouwen zal de plaats ongeveer of precies aangegeven worden, om daardoor steeds eene goede afsluiting te verkrijgen en de onderdeelen tot een harmonisch geheel dusdoende saam te voegen; beoordeeling der plannen door een door den verkooper aan te wijzen Architect enz. enz. Deze enkele voorwaarden al zijn voor de koopers m.i. het meest afdoende bewijs, dat allen moeten mede werken, de verschillende terreinen door goede en fraaie parkhuizen te doen bezetten, tevens daardoor een opeénhooping van gebouwen te voorkomen, die noodwendig zou moeten gepaard gaan, met verlies van het prachtige bosch. Ook is bij den aanleg der in verschillende breedte gehouden wegen gezorgd, dat langs den verharden weg het voorhanden geboomte behouden blijft, waardoor van zelf de op regelmatigen afstand „gekweekte" boomrijen vervallen".



Nieuw Villapark te Hilversum. OTTO SCHULZ, Tuinarchitect.

INGEZONDEN.

HET NIEUWE STADHUIS VOOR ROTTERDAM.

(HET ADVIES DER JURY OF HET ADVIES DER RAADHUIS-COMMISSIE?).

Wanneer een Bestuurs-lichaam een gewichtig besluit moet nemen in eene zeer belangrijke zaak op het gebied der techniek of der aestetica laat het zich voorlichten óf door zijne daartoe bevoegde ambtenaren, óf (zoo het deze niet in zijn dienst heeft) door deskundigen uit de burgerij. Hoe gewichtiger het besluit, des te grooter zorg moet worden aangewend om van de bekwaamste en meest tot oordeelen bevoegde deskundigen advies en voorlichting te erlangen. Een bestuurs-lichaam, dat zijne verantwoordelijkheid gevoelt, zal geld, noch moeite ontzien om in dergelijke gevallen de zekerste en beste voorlichting te verkrijgen en zal bij het nemen van zijn besluit wel degelijk met de ingekomen adviezen rekening houden. In hoeverre een genomen besluit dan door de verkregen adviezen wordt beinvloed, zal afhankelijk zijn van de waarde, die het bestuurs-lichaam aan die adviezen hecht.

De waarde van een advies is niet steeds evenredig aan de som geld, die men uitgeeft om het advies te verkrijgen. Andere factoren dan het bedrag in geld spelen een voorname rol bij de bepaling van de waarde, die aan een advies gehecht moet worden. De bevoegdheid, de ervaring, de ontwikkeling en de objectiviteit van den adviseur zijn de belangrijkste factoren, die invloed hebben op de bepaling der waarde, welke aan zijn advies moet worden toegekend.

Dezer dagen nu is een advies openbaar geworden, dat niet alleen vorstelijk gehonoreerd is, maar dat ook is uitgebracht door een jury, waarin deskundigen zitting hebben, wier bevoegdheid, bekwaamheid en objectiviteit door niemand zal worden aangevochten. Wij hebben hier het oog op het advies, uitgebracht door de jury voor den Raadhuisbouw voor Rotterdam.

De samenstelling der jury was als volgt:

Mr. Zimmerman, Burgemeester van Rotterdam.
A. C. Burgdorffer, Dir. d. Gemeentewerken v. Rotterdam.
C. J. Struyck, Directeur der Bouwpolitie van Rotterdam.
J. P. Stok Wzn., Architect te Rotterdam.
Joseph Th. J. Cuypers, Architect te Amsterdam.
A. Salm GBzn., Architect te Amsterdam.
I. H. W. Leliman, Architect te Amsterdam.
D. E. C. Knuttel, Rijksbouwmeester te 's Gravenhage.
C. Muysken, Ingenieur te Baarn.

De deskundigen in deze jury waarborgen ons, dat haar advies, uit een oogpunt van aestetica en constructie, den toets der strengste kritiek kan doorstaan.

In een praeadvies aan den Gemeenteraad van Rotterdam, door Burgemeester en Wethouders, dezer dagen uitgebracht, zien wij het advies der jury over de ingeleverde ontwerpen als volgt samengevat:

a. Er zijn in het geheel zeven ontwerpen ingezonden, die met de gekozen motto's worden aangeduid: I. S. P. Q. R. (Senatus Populusque Roterodamensis).

II. „Groen en Wit" V. „Aquarius".
III. „Representatief" VI. „J. J.".
IV. „Pro Domo Sua". VII. „Roterodami Prosperitas".

b. De ontwerpen III, IV, V, VI en VII overschrijden aanmerkelijk het beschikbaar gestelde bedrag.

c. Een drietal der ontwerpen en wel „S. P. Q. R." „Groen en Wit" en „Aquarius" onderscheiden zich door *zeer bijzondere* kwaliteiten. Daar tegenover staan evenwel, gelijk uit de bij het rapport der jury gevoegde gedetailleerde beschouwingen der ontwerpen kan blijken, bezwaren van uiteenloopenden en deels ernstigen aard; in het bijzonder de aanmerkelijke overschrijding van de bouwsom met circa 1 millioen voor het ontwerp „Aquarius" Uithoofde der overschrijding van de beschikbare bouwsom kan voor de jury het plan „Aquarius" niet in aanmerking komen.

d. Met het oog bovenstaande overwegingen stelt daarom de juy voor:

1. óf voor de definitieve opdracht de keuze te doen tusschen de inzenders der ontwerpen „S. P. Q. R." en „Groen en Wit."

2. óf deze beide inzenders in de gelegenheid te stellen tot het indienen van een tweede, verbeterd schetsplan, waarbij met aanhouding, zooveel mogelijk, van de groote trekken van hun ontwerp, rekening is gehouden met de ter hunner kennis gebrachte opmerkingen.

Ten slotte vestigt de jury, met het oog op de aestetische kwaliteiten de aandacht op het ontwerp „Aquarius".

Dit advies der jury nu is in handen gesteld der Raadhuis-Commissie, bestaande uit de hieronder genoemde personen:

Mr. Zimmerman, Burgemeester van Rotterdam,
A. C. Burgdorffer, Directeur der Gemeentewerken van Rotterdam,
C. J. Struyck, Directeur der Bouwpolitie van Rotterdam,
Mr. A. H. J. Heinsius, Gemeente-Secretaris van Rotterdam,
Mr. A. de Jong, Wethouder van Rotterdam,
Mr. A. van der Hoeven, Wethouder van Rotterdam,
Mr. W. A. Mees, Lid van den Gemeenteraad van Rotterdam,
Jac. van Vessem, Lid van den Gemeenteraad van Rotterdam,
P. S. Buskens, Lid van den Gemeenteraad van Rotterdam.

(De Heeren P. B. Buskens en Jac. van Vessem zijn architecten van beroep).

Blijkens den inhoud van het rapport der Raadhuis-Commissie is deze als tweede jury opgetreden en adviseert zij om de keuze van den bouwmeester te doen vallen op den ontwerper van S. P. Q. R. omdat zij diens ontwerp stelt boven dat, ingezonden onder motto „Groen en Wit", waarvan de jury schrijft: dat de architectuur waardigheid mist en te speelsch is dan dat zij het juiste karakter zou vertoonen van het eerste Bestuursgebouw eener arbeidsstad als Rotterdam.

Wij zijn niet in het bezit van de stukken, waarin de taak der Raadhuis-Commissie is omschreven, doch, indien het geheugen ons geen parten speelt, had de instelling van de Raadhuis-Commissie niet tot doel de ontwerpen te beoordeelen uit het oogpunt van de aestetische en constructieve eischen.

Blijkbaar heeft de Raadhuis-Commissie dit toch gedaan, als men er op let, dat zij haar advies met bovenstaande aanhaling uit het rapport der jury motiveert.

Tusschen haakjes zouden hier de vragen kunnen rijzen, of deze onthulling (?) bij ongeluk is geschied en zoo niet, welke strekking zij heeft en of deze ontijdige publicatie wel gepast en verdedigbaar is?

In ieder geval is het odieus, dat de Raadhuis-Commissie, waarin slechts 2 architecten zitting hebben, eene correctie op het advies van de jury voorstelt, op gronden, die voor de jury zelve geen aanleiding waren om „Groen en Wit" niet aan te bevelen.

Vooral nu de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" van Vrijdag 23 Mei, de namen publiceerde van hen, die zich vermoedelijk achter de genoemde motto's verschuilen, is de vraag gewettigd, of de Raadhuis-Commissie èn tegenover de jury èn tegenover den inzender van „Groen en Wit", door eenzijdige publicatie van misschien het allerongunstigste gedeelte der overwegingen, waarop de jury een der ontwerpen heeft beoordeeld, in rechtvaardigheid, billijkheid en voorzichtigheid, niet is te kort geschoten en of zij daardoor wellicht onbewust en zonder nevenbedoeling niet bewerkt heeft, dat stemmen van buiten op den Raad invloed zullen oefenen bij de beslissing ten nadeele van den een en ten voordeele van den ander.

Het is eerst na het voormeld bericht in de N. R. Crt., dat wij ons gedrongen gevoelen, deze regelen te schrijven, omdat, waar blijkens het prae-advies van B. en W. dit College, met uitzondering van 1 lid, zich aansluit bij het advies der Raadhuis-Commissie, de kans thans zeer groot is, dat de beschouwingen van de jury door de raadsleden niet zullen worden gelezen met de zelfstandigheid en de objectiviteit, waarmede de Raad van Rotterdam gewoon is, de zaken te beoordeelen.

Ten zeerste betreuren wij in dit stadium dezen lapsus der Raadhuis-Commissie, omdat hierdoor de mogelijkheid geopend wordt, dat de uitstekende wijze, waarop overigens het nemen van eene beslissing door den Raad inzake den Raadhuisbouw was voorbereid, niet die resultaten heeft, welke men met recht daarvan had mogen verwachten.

Moge de Raad van Rotterdam bij het beoordeelen van de waarde der hem verstrekte adviezen inzake Raadhuisbouw rekening houden met de samenstelling der adviseerende Commissie.

Moge de Raad van Rotterdam bedenken, dat de jury, welke haar advies heeft uitgebracht na rijpe beoordeeling van alle plannen, voorstelt, eene keuze te doen uit „S.P.Q. R." en „Groen en Wit", ofwel beide ontwerpers in de gelegenheid te stellen, hunne ontwerpen te verbeteren, rekening houdende met de ter hunner kennis gebrachte opmerkingen.

Moge de Raad van Rotterdam zonder eenige beinvloeding uitspraak doen, waar hij, gerugsteund door het advies der jury, grootendeels bestaande uit de eerste architecten van ons land, eene vrije keuze doen uit een der beide ontwerpen, door deze hoogstaande mannen op bouwkundig gebied aanbevolen. CARNAVECH.

VERSLAG OMTRENT DEN BOND HEEMSCHUT.

UITGEBRACHT IN DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 3 MEI 1913. (Vervolg van blz. 175).

Uit Egmond-Binnen kwam bericht, dat de overblijfselen van het kasteel van Egmond, die in particulier bezit zijn, werden verwaarloosd. De aandacht van den Minister van Binnenlandsche Zaken werd op dit geval gevestigd.

De pogingen, die gedaan werden, om de schilderachtige oude kerk te Kuik te behouden, waaromtrent in het vorig jaarverslag werd bericht, hadden niet de gewenschte uitkomst. Dit oud gedenkteeken werd gesloopt.

Toen bleek, dat een fraaie oude gevel aan de Melkmarkt te Zwolle zou worden afgebroken, heeft Heemschut er toe medegewerkt om dien gevel, althans in hoofdzaak, behouden te doen blijven.

Uit Enkhuizen kwam bericht, dat een fraai poortje aan de Paktuinen, van 1625, door den eigenaar C. Stapel,

lid van den gemeenteraad, voor afbraak verkocht zou worden, en dat dezelfde persoon tevens aanbiedingen vroeg voor het koopen van den hem toebehoorenden gevel van 1617 in de Nieuwe Westerstraat aldaar. Deze gevel is misschien de schoonste, welke te Enkhuizen bewaard bleef. Het Dagelijksch Bestuur zond aan den heer Stapel een brief, om hem te verzoeken, deze gedenkteekenen niet te gelde te maken, doch ontving daarop geen antwoord. Sedert is het poortje afgebroken. Mocht onverhoopt dit voorbeeld navolging vinden, dan zouden onze oude steden weldra alles, wat haar voor vreemdelingen aantrekkelijk maakt, verliezen.

De noodzakelijkheid van een „Monumentenwet", zooals die door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond wordt gewenscht, wordt door wat te Enkhuizen geschied is, duidelijk bewezen. Het is teleurstellend, dat, toen in de vergadering van de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 31 Januari 1913 gehouden, Jhr. Mr. Victor de Stuers met warmte voor zulk een wet pleitte, hij moest vernemen, dat de Regeering vreesde, op te groote kosten gejaagd te zullen worden, als de bescherming der monumenten bij de wet werd geregeld, en daarom te haren opzichte niet gunstig gestemd was.

Aan de Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht, werd een subsidie gegeven voor het behouden van den gevel Groenmarkt 31 aldaar.

Met belangstelling werd door Heemschut kennis genomen van de oprichting der Vereeniging, die een „Openluchtmuseum" nabij Arnhem wil tot stand brengen. Om van die belangstelling een tastbaar blijk te geven werd de gesloten inrijpoort van een oude boerderij te Neede aangekocht en aan die Vereeniging ten geschenke gegeven.

In het vorig jaarverslag werd melding gemaakt van een verzoek, door de Koninklijke Nederlandsche Landbouwvereeniging aan Heemschut gedaan, om modellen van gebouwen in te zenden op de Nationale en Internationale Landbouwtentoonstelling, welke dit jaar te 's Gravenhage zal worden gehouden. Ofschoon Heemschut er van overtuigd was, dat een dergelijke inzending, waarbij goede en slechte voorbeelden tegenover elkander zouden moeten worden gesteld, van zeer groot nut zou kunnen zijn, bleek het bedrag, voor het vervaardigen der modellen noodig, zóó aanzienlijk, dat de middelen daartoe niet reikten. Zelfs een plan, om in plaats van modellen groote fotografieën, op behoorlijke wijze omlijst, in te zenden, bleek te kostbaar. Pogingen, om een subsidie te verkrijgen hadden niet de gehoopte uitkomst.

Versterking der middelen van den Bond is dus dringend noodig. Het Bestuur hoopt, dat de voorgestelde wijziging der Statuten, als zij wordt aangenomen, tot versterking der geldmiddelen zal kunnen bijdragen.

Toen bericht werd ontvangen, dat het hoekhuis Prinsengracht 2 te Amsterdam, hetwelk voor het stadsgezicht aan de Brouwersgracht van zoo groote beteekenis is, van eigenaar was veranderd, heeft Heemschut weten te verkrijgen, dat dit huis in zijn ouden toestand zal blijven. Heemschut heeft de pogingen gesteund, die gedaan werden, om de oude kerk te Halsteren voor afbraak te behoeden.

In zake het voorgenomen rooien van opgaand geboomte aan den Zijlweg, de Oude Gracht en de Kampervest te Haarlem is voor Heemschut door een deskundige een onderzoek ingesteld. Deze achtte dit rooien onvermijdelijk wegens het aanleggen der nieuwe tramlijnen en den staat van verwaarloozing, waarin de boomen verkeeren. Hij gaf echter eenige wenken omtrent de nieuwe beplanting, die bij adres ter kennis van den Raad werden gebracht.

Ook een plan tot demping van grachten te Sneek gaf Heemschut aanleiding tot het zenden van een adres aan den Raad dier gemeente, waarin, ter wille van het stadsschoon, verzocht werd, niet tot demping over te gaan.

Besloten werd tot het uitgeven van reeksen Heemschutprentbriefkaarten, om daardoor de aandacht van het publiek op de schoonheid van Nederland te vestigen, en het op te wekken, de pogingen die de Bond doet tot behoud daarvan, te steunen. De eerste reeks zal binnenkort verschijnen.

Bij gebrek aan middelen kon het uitgeven van een tijdschrift niet plaats vinden. Met voldoening mag echter worden gewezen op de verschijning van het „Rapport der Conferentie over het Bouwkunstig Element bij de Bescherming der Schoonheid van Nederland", waartoe ook Heemschut heeft medegewerkt.

Van het door den 1en Secretaris geschreven artikel in „de Gids" van April 1913 „Recht op Schoonheid" werden door den Bond Heemschut als brochure in ruimen kring exemplaren verspreid.

Ook worde met dankbaarheid melding gemaakt van de medewerking der Nederlandsche dagbladpers, die de mededeelingen van Heemschut opnam en daardoor den Bond krachtig steunde.

Eindelijk mag nog herinnerd worden aan wat de vereeniging Nehalennia te Middelburg ten bate van het behoud der schoonheid deed, door in ruimen kring twee sierlijk verluchte boekjes te verspreiden, die goede voorbeelden geven voor woningen ten plattelande, en de schilderachtigheid der Zeeuwsche kleederdrachten doen uitkomen. Den ijverigen secretaris dier vereeniging, de heer B. von Brücken Fock te Middelburg komt daarvoor de hulde van Heemschut toe.

(Wordt vervolgd). De 1e Secretaris,
A. W. Weissman.

De Gemeenteraad van Rotterdam heeft Donderdagavond met 27 tegen 8 stemmen besloten het nieuwe stadhuis te doen bouwen naar het ontwerp „S. P. Q. R.", waarvan de auteur blijk is Prof. H. Evers te Delft.

PRIJSVRAGEN.

Op de prijsvraag: Ontwerp eener dorpschool met onderwijzerswoning, uitgeschreven door „Huis en Tuin", zijn 83 antwoorden ingekomen.

INHOUD: De E. N. T. O. S. — Tentoonstelling „Huis en Tuin." — Tentoonstelling der Avondansbachtsschool „Concordia Inter Nos." — Tentoonstelling Rotterdamsche Academie — Het versierend element aan onze Ambachtsscholen. — Een nieuw Villapark — Ingezonden. — Verslag omtrent den Bond Heemschut. — Prijsvragen.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -/-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -/-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -/-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -/-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 24. ZATERDAG 14 JUNI 1913

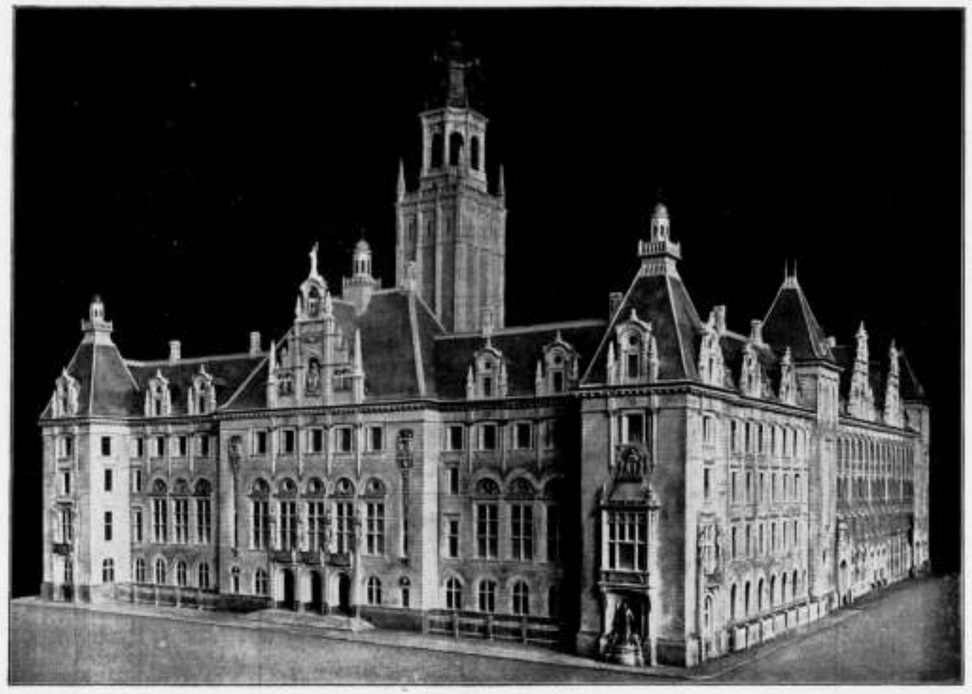
ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

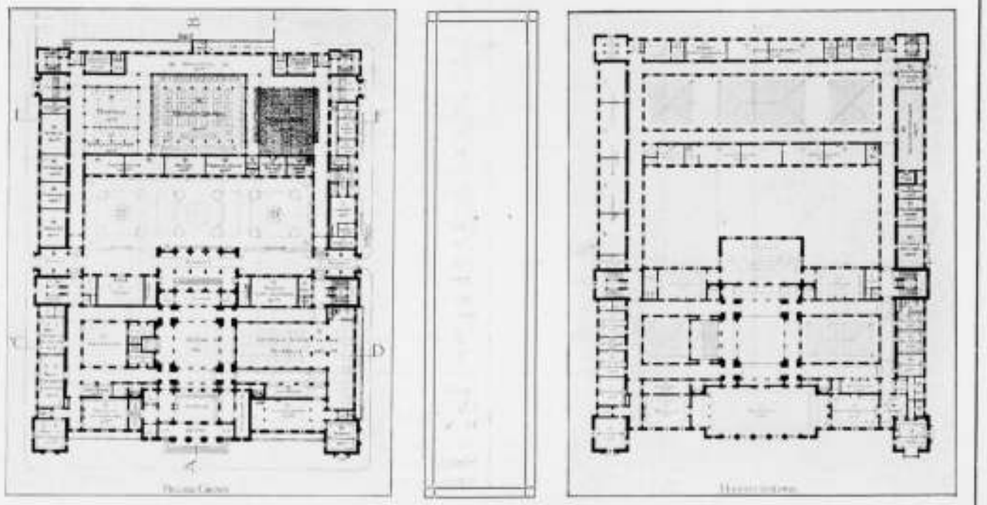
Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 1746, Amsterdam.



Prof. H. Evers



Motto „S. P. Q. R.". Ontworpen door EVERS.





Motto „Groen en Wit". Ontworpen door STUYT.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. Van onzen Voorzitter werd voor de bibliotheek ontvangen: „Architektonische Handzeichnungen alter Meister", uitgegeven door Dr. Hermann Egger te Weenen; benevens „Del Teatro Olimpio di Andrea Palladio". Den heer Walenkamp is de dank van het Genootschap overgebracht.

II. Als Gewoon Lid wordt door de heeren Jos. de Jonge en G. Repko voorgesteld en als zoodanig door het Bestuur voorloopig toegelaten de heer C. A. Kentie, bouwkundig teekenaar te Amsterdam.

III. Als Adspirant Lid wenscht toe te treden de heer G. Kamphuys, bouwkundig teekenaar te Amsterdam.

IV. Ontvangen werden:
De Jaarverslagen van „Arti et Industriae", Nederl. Vereeniging tot Bevordering van Kunstnijverheid, gevestigd te 's-Gravenhage, en het
Geïllustreerd Jaarverslag van de Kunstnijverheidsschool „Quellinus" te Amsterdam over 1912.
In ons weekblad zal hierop nader worden teruggekomen.

V. **Bezoek aan de Beurs te Amsterdam.**
Ingevolge desbetreffend besluit van de jongste Ledenvergadering noodigt het Bestuur onze Leden met hunne Dames en Genoodigden uit deel te nemen aan een gemeenschappelijk bezoek, dat zal worden gebracht aan de Beurs van Amsterdam in den namiddag van **Zaterdag 21 Juni a.s.**
Op 23 Mei j.l. was het 10 jaren geleden dat de Beurs geopend werd. Dit feit bracht eenigen onzer leden op het denkbeeld het gebouw, welks stichting eene gebeurtenis van thans nog onschatbare beteekenis voor de ontwikkeling onzer hedendaagsche bouwkunst beduidt, weer eens in al zijn onderdeelen te gaan zien. Overtuigd als het was daarmede aan een verlangen van velen te voldoen nam ons Bestuur dit denkbeeld over, dat vervolgens algemeene instemming vond in de Ledenvergadering.
Het spreekt wel van zelf, dat bij dit plan onmiddellijk gedacht werd aan den architect. Wie zou als hij in staat zijn een bezoek van talrijke belangstellenden te leiden door de schepping, waarin hij zich gaf zooals thans ieder onzer hem kent en waardeert? Ons Bestuur prijst zich gelukkig hier te kunnen meedeelen, dat het den heer Berlage bereid heeft gevonden de leiding van deze excursie op zich te nemen, en houdt zich verzekerd dat dit voor velen een reden tot deelname te meer zal zijn.
In overleg met de betrokkenen, voor wier medewerking wij erkentelijk hebben te zijn, werd de samenkomst bepaald op **3 uur** bij den hoofdingang aan het Beursplein. De toegang is kosteloos.
Van deze gelegenheid gebruik makende stelt ons Bestuur zich voor dat de bezoekers zich vervolgens, eveneens met den heer Berlage, zullen vereenigen aan een gemeenschappelijken maaltijd in het Restaurant Zomerdijk Bussink op het terrein van de E.N.T.O.S., dat daartoe eene uitmuntende gelegenheid biedt.
Het uur van den maaltijd is bepaald op 7 uur. De kosten zullen *f* 2.50 per couvert bedragen.
De tocht van de Beurs naar het terrein van de E. N. T. O. S. heeft gemeenschappelijk plaats. Gewandeld van de Beurs naar het Westelijk deel van het Stations-eiland vindt men daar aan den steiger de boot waarmee voor 5 cts. per persoon de overtocht over het IJ plaats heeft.



Motto „Aquarius".

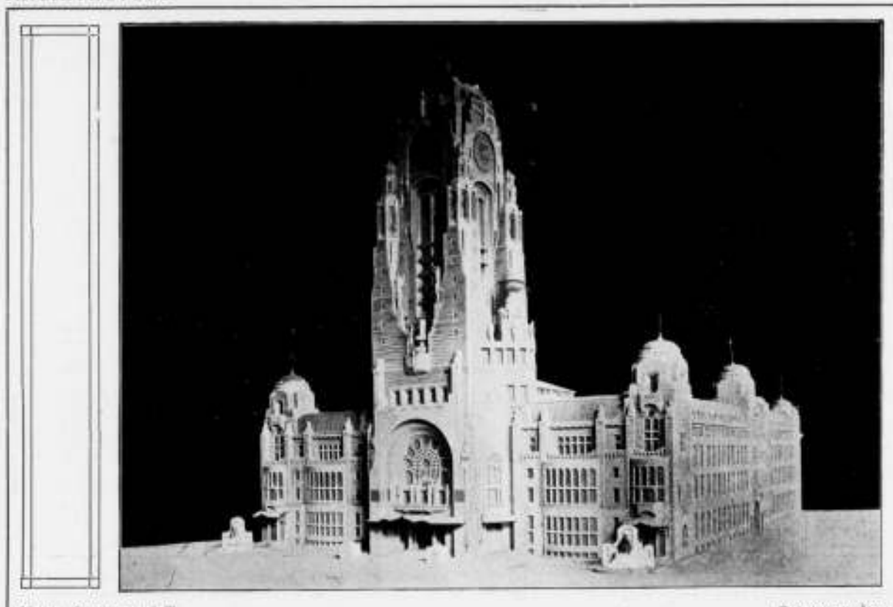
Ontworpen door DE BAZEL.

Hoewel zeer gewenscht, is het niet noodzakelijk dat aan het Beursbezoek en den maaltijd beide wordt deelgenomen. Men melde zich aan voor een van beide; doch bij voorkeur voor beide.
Na afloop van den gemeenschappelijken maaltijd rest nog de gelegenheid een bezoek te brengen aan de E. N. T. O. S. onder leiding van den Architect der Tentoonstellingsgebouwen, den heer H. J. M. Walenkamp, onzen voorzitter.
Het Bestuur noodigt alle Leden uit van hunne belangstelling blijk te geven door zich *uiterlijk* vóór Donderdag 19 Juni a.s. aan te melden aan ons Secretariaat, waartoe zij gebruik gelieven te maken van de kaart, die daarvoor is gevoegd bij dit nummer van „Architectura".
Het Bestuur rekent op zeer ruime deelname.

G. J. RUTGERS, *Secretaris.*

HET ROTTERDAMSCHE RAADHUIS.

Dank zij de welwillendheid van Burgemeester en Wethouders van de Gemeente Rotterdam waren wij in de gelegenheid, de ingezonden ontwerpen in de prijsvraag voor het nieuwe stadhuis te Rotterdam te bekijken.
Naast alles, wat nu reeds is geschreven over deze prijsvraag en haar verloop, mag toch zeker niet een woord van lof worden onthouden aan de uitstekende wijze, waarop de ontwerpen zijn tentoongesteld. Daarvoor is gekozen de oude school in de Dijkstraat. Van de dorheid, die gewoonlijk scholen kenmerkt, is hier niets te bekennen. Men bemerkt niet meer in een school te zijn. De wanden zijn met eenvoudige stof bekleed, waarop aan de bovenzijde een prettig aandoend fries is aangebracht. Bij de rustige bedekking van den vloer met cocosmatten werkt het rustige groen van het houtwerk stemmend.
Elke zaal nu is bestemd geworden voor één ontwerp. Men begrijpt hoe prettig overzichtelijk de teekeningen hangen. Geheel vrijstaand in de zaal is de maquette — door zijn groote schaal een klein bouwwerk gelijkend — opgesteld op een met eenvoudige stof bekleed voetstuk, zoo hoog, dat het oog van den beschouwer op dié hoogte van de maquette is, als ware hij de beschouwer — op schaal van de maquette.
Royaal en goed belicht, rustig staat daar het werk van hen, die uitgenoodigd zijn hun krachten te geven aan de oplossing van een, voor ons kleine land niet dagelijks voorkomende, bouwkunstige opgave.
En het werk, dat is gevraagd geworden is respectabel! Behalve 13 tot 14 groote teekeningen, een gekleurde maquette op schaal 1 tot 50, d. w. z. een maquette van 2 M. lang en 1.70 M. breed.
Als wij nu om een hoofdindruk te krijgen eerst de zalen doorwandelen, om dan, alleen oordeelende naar het bouwkunstig aspect, ons oordeel uit te spreken, dan treft ons de machteloosheid van de architecten, daar vertegenwoordigd, om zich persoonlijk te uiten.
Een eigen karakter, wie heeft dat in zijn werk op deze tentoonstelling? Alleen de Bazel en Kromhout, al leveren beiden antipodisch werk. De Bazel eenvoudig, helder zijn architectuur ontwikkelende uit zijn plan; zonder effectbejag, sereen in zijn architectuur, die toch in haar grondgedachte reeds van een ingetogen verfijning is. Op den voorgrond gebrachte, uiterlijke accenten zijn hem vreemd. Een zuivere architectonische schepping dus.
Kromhout daarentegen, innerlijk de schilder, die in zijn werk wel het logisch verband houdt tusschen plan en



Motto „Representatief".

Ontworpen door KROMHOUT.

opstand, doch die toch in zijn schepping aanstuurt op een, uit zijn fantasie geboren uiterlijk accent, hier de toren, die ons inziens te sterk het geheele bouwwerk beheerscht, en in zijn grondgedachte reeds te zeer decoratief is.
Maar de andere ontwerpen! Een conglomeraat van stijlen!
Te beginnen met den 1sten prijs, dat van Prof. Henri Evers. Hijzelf heeft in een gesprek met een journalist medegedeeld: „dat voor hem het uitgangspunt voor zijn architectuur was de 18de-eeuwsche bouwkunst van de koopmans huizen, die aan de Rotterdamsche havens hun voornaam zakelijk karakter geven. Deftige gevels van natuursteen, wier strakke rustige bewerking, als herinnering aan de grootsche rusticapaleizen van de beroemde koopstad Florence, een zakelijken ondergrond vormt tot rijker uitbeelding van voorbouw, portaal, balcon of kroonlijst. Deze locale (let wel) kunsttraditie te eerbiedigen, verleden en heden saam te binden, zonder slaafsche navolging was zijn doel".
Wij zetten achter „locale" „let wel" omdat juist door de verkeerde modezucht, in alles de „plaatselijke" kunst van Italië na te bootsen, de ontwikkeling der bouwkunst, nu drie eeuwen geleden, uit haar baan is gerukt.
De scheppingen van Jacob van Campen, en zijn volgelingen staan als vreemdelingen in hun omgeving.
Uitspraken, als boven aangehaald, zijn toch te belachelijk!
En nu het verkregene eens getoetst aan deze uitspraak! Ramen à la die van het huis van Maarten van Rossum te Zaltbommel, gevelpartijen van het Gerechtshof te Arnhem, topgevels als van het stadhuis te Leiden, een banale kroonlijst, rustende op een soort, in den muur gelaten zuilen, die een eindje lager op een ongemotiveerde hoogte, plotseling als een druiper eindigen. Men ziet: vele dingen zijn hier vereenigd! Waar is het organisch verband, de eenheid van gedachte, die elk oud gebouw, van welke opvatting ook, zoo belangwekkend maakt?
Dat „eerbiedigen der locale traditie" blijkt te zijn een slecht namaken van verschillende onderdeelen, zonder te begrijpen, *hoe* de oude vaklieden tot zulk een vorm kwamen.
Holle phrasen op kunstgeschiedenisgebied vergoeden niet de armoede aan scheppende gedachten. Door de kunstgeschiedenis zoo te behandelen wordt de intuïtie niet opgewekt, en verrijkt. Het kennen van de kunstgeschiedenis blijkt dan een uiterlijk kennen der vormen, en geen innerlijk begrijpen ervan te zijn.
Maar is het niet treurig, een opvatting als boven uitgesproken, getuigende van armoede aan visie, met breed gebaar en pathetischen ernst uit te spreken als een officieele waarheid?
Wij preeken geen „onrust, effectbejag, modezucht, die in de laatste jaren een chaotische verwarring in de kunstopvattingen hebben teweeg gebracht", zooals professor zich uitdrukte in het boven aangehaalde interview, want onder die categorie is het werk van de Bazel niet te rangschikken, noch het werk van Berlage, dat bij deze uiting van Nederlandsche bouwkunst toch wordt gemist.
Juist deze twee bouwmeesters, zoo geheel verschillend in hun opvatting en uiting, brengen wij op den voorgrond ter bestrijding van het officieele gebaar, dat uit de hoogte de noodzakelijkheid wil wegvagen zich in dezen tijd zelfstandig te uiten.
Naast de Bazel en Kromhout, bereikt het ontwerp van Otten en Overeijnder in dit opzicht nog meer dan de overige ontwerpen.
Maar wat te zeggen van het ontwerp van Jan Stuyt. Is



„Roterodami prosperitas".

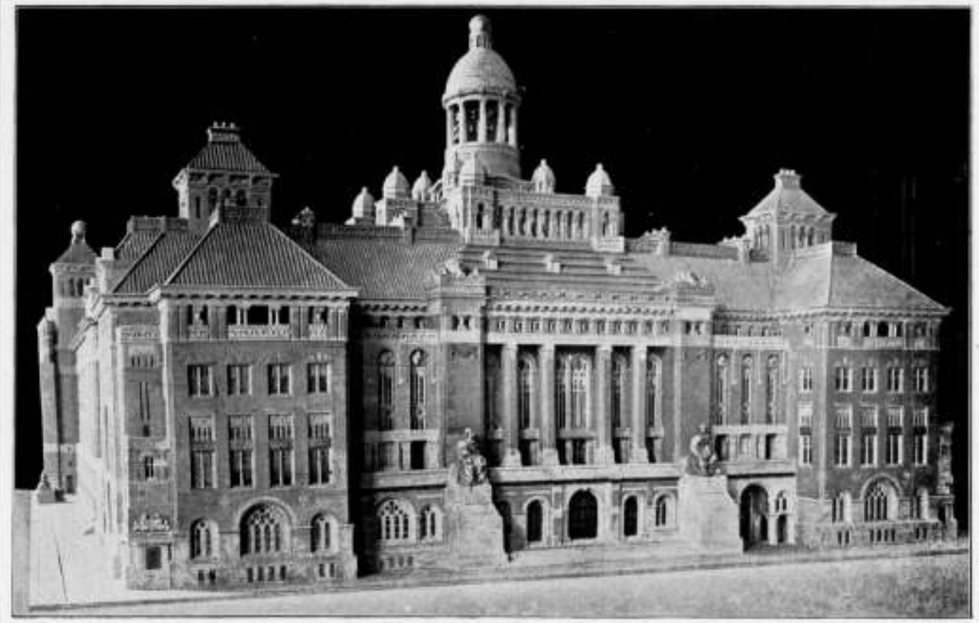
Ontworpen door OTTEN en OVEREIJNDER.

er in het werk van Evers nog eenig streven oude vormen te verwerken, hier missen wij dit geheel en al. Zuivere Lodewijk XVI motieven staan hier naast elkaar: Een toren, waartegen de kroonlijst botweg eindigt die niet het minste verband houdt met het overige. Een portiek, die behoort bij een landhuis in „Colonial style". Een oppervlakkiger behandelen van een ernstige opgave hebben wij niet gezien.
Het ontwerp van Van der Tak (Pro Domo Sua) heeft meer van een casino voor een weelderige badplaats, dan van een raadhuis voor een belangrijke koopmansstad. Bij dit ontwerp treedt ook het sterksten op den voorgrond de architectonische fout, den voorgevel alleen rijk te behandelen in zandsteen, en het verdere gedeelte niet alleen als baksteenbouw, doch in een geheel anderen geest te behandelen. Men kan zich verdedigen met te wijzen op het programma, waarin de wenschelijkheid wordt uitgesproken het gebouw, met het oog op zijn ligging, aan de zijkanten en achterkant eenvoudiger te behandelen, doch dit mag toch nooit worden opgevat in den zin den voorgevel in schijnarchitectuur te maken.
Nu wij toch over het programma spreken, waarom lag er niet in elke zaal op de tafel een programma en een juryrapport?
Dit is onze indruk bij de beschouwing van de maquettes. Bezien wij nu de binnen-architectuur, en hier bedoelen wij niet hoofdzakelijk het uiterlijke decoratieve, doch ook de harmonische samenhang van den innerlijken opbouw met de uiterlijke architectuur, dan is het bedroevend, wat is geleverd. Wat blijkt dan de armoede aan scheppende kunst!
Het sterkst komt dit uit in de feestzaal.
Hoe staat daarin het ontwerp van De Bazel bovenaan! Hoe toont hij zich daarin als de fijngevoelende kunstenaar! Een genot is het den ingetogen rijkdom van de feestzaal te bewonderen.
Kromhout staat in dit opzicht in zelfstandigheid ook veel boven de anderen. Bedroevend is het wat Evers ons van dien kant laat zien. Hopeloos ouderwetsche groc van renaissance-architectuur, zooals wij die kennen uit oudere Duitsche werken. Stuyt van een quasi-gedistingeerdheid door toepassing van zuivere Lodewijk XVI salonstijl-architectuur, zooals wij die kennen in de zalen van „Trianon" in Hirsch op het Leidscheplein.
Oppervlakkige oppervlakkigheid!
Wij zijn ons nu wel bewust bij onze beschouwing nog niet in de kern der zaak, n.m.l. de grondplannen, te zijn doorgedrongen, doch dit is bij een beschouwing van zelfs een paar uur niet te doen.
Wij hopen hierop te kunnen terugkomen in het volgende nummer.

RED.

DE RAADHUIS-PRIJSVRAAG-TENTOONSTELLING VAN ROTTERDAM.

De eerste indruk, dien men ontvangt is, dat men zich niet bevindt op eene tentoonstelling van ontwerpen van Nederlandsche architecten, doch te midden van projecten eener internationale prijsvraag. Het overtuigend bewijs van gemis aan eenheid in moderne bouwkunst is wederom geleverd en het is slechts aan den ontwerper van „Aquarius" gelukt, zijne persoonlijke opvatting van moderne architectuur tot uiting te brengen.
Niettemin heeft deze prijsvraag toch schoone resultaten opgeleverd, wijl bijna alle projecten getuigen van het meesterschap der verschillende ontwerpers, waardoor de definitieve keuze zeer moeilijk en dubieus moest zijn. Allicht echter is men geneigd te meenen dat andere oorzaken, dan wel de kwaliteiten alleen aan het bekroonde ontwerp de overwinning hebben bezorgd; doch is mij na objectieve boschouwing gebleken, dat men de genomen beslissing kan verdedigen.
Eenige korte aanteekeningen mogen volgen:



Motto „J. J.".

Ontworpen door BRINKMAN.

S. P. Q. R. (EVERS).

Het plan is het meest beknopt en het meest af. De distributie is niet gezocht doch logisch gevonden. Uitmuntende ontwikkeling en groepeering der verschillende ruimten, handig de gunstige ligging der dienkamers etc. bij de groote zalen. Overal staand licht. De binnenhof mooi rustig, rechthoekig; de groote raadzaal goed van vorm en intiem. De voorgevel breed van opzet. Goede asverdeeling, de middenpartij voor zichzelf sprekend en toch samengaand met de andere partijen. De zijgevels minder goed geslaagd. Het representatieve gedeelte steekt al te sterk bij het overige af. Niet schoon en vooral niet ad rem de topgevels aan deze zijden.
De toren ziet men zich niet ontwikkelen, heeft lisenen, terwijl overigens nergens lisenen zijn toegepast.
De interieurs zijn niet gelukkig, de details zullen bij de uitvoering wel aanmerkelijk beter worden.

Groen en Wit (STUYT).

Een goed aesthetisch geheel. Alles zeer smakelijk opgediend en verzorgd. De plattegrond na „S. P. Q. R." het best. Slechte verlichting van groote raadzaal, terwijl de groote vestibule en traphal de onaangename bovenverlichting hebben.
Versnippering der binnenplaats in twee gedeelten. Ongewenschte vorm van raadzaal.
De architectuur is complicatie van Hollandschen en Franschen zeventienden en achttienden eeuwschen stijl met klassieke elementen. De asverdeeling der middenpartij is verschillend bij die der overige gedeelten. De toren gaat niet samen met het geheel. Zonder toren was het gebouw wellicht beter.

De interieurs in een te klassieken stijl met groote fresco's die veel te hoog zijn aangebracht.
In 't algemeen toch bewonderenswaardig werk. Begrijpelijk, dat men bij de keuze in dubio stond.

Representatief (KROMHOUT).

Een kranig stuk met eenen grootschen worp. In den plattegrond is veel ruimteverlies te bespeuren. De omgeving van het trappenhuis is min of meer een doolhof. De façade meesterlijk van opzet, doch m.i. geen architectuur

Pro Domo Sua (V. D. TAK).

Plattegrond vertoont afwijkingen van het algemeen gevolgd prototype van Prof. Evers doch is inderdaad niet verbeterd.
De architectuur heeft meer het karakter van casino dan wel van raadhuis
In 't algemeen een goede compositie.

Aquarius! (DE BAZEL.).

De plannen goed, hier en daar te veel kolommetjes. De trappen liggen te verstopt. De feestzaal ongewoon van vorm. De binnenplaats uitmuntend.
De architectuur zeer bekoorlijk. De middenpartij schitterend, de hoekpaviljoens eveneens. De toren komt aan den voorgevel niet tot zijn recht. Aan de achterzijde schiet hij eleganter naar boven. De achtergevel is wel al te stiefmoederlijk bedeeld. Te weinig licht van uit de binnenplaatsen.
Werk uit één stuk.



Motto „Pro Domo Sua". Ontworpen door v. d. Tak.

Motto J. J. (Brinkman).
Plattegrond veel te groot en gecompliceerd. Ook hier is de raadzaal veranderd in een parlementzittingszaal. Architectuur draagt het karakter van gebouwen van 20 jaar geleden.

Roterodami prosperitas (Otten en Overeijnder).
De geheele opzet herinnert aan vredespaleis en raadhuis van Kopenhagen.
In 't algemeen eene goede inzending. De trapaanleg niet gunstig, ook niet bij de variante. Te veel gangen, waardoor ruimteverlies. De gevels zijn niet uit het plan gegroeid.
Delft, 11 Juni 1913. J. Kluiken.

INGEZONDEN.

Geachte Redactie.
In „Architectura" No. 23 komt een plan van een Nieuw Villapark te Hilversum, ontworpen door den tuinarchitect Otto Schulz, voor.
Het project vraagt eenige toelichting en zou het mij ten zeerste verheugen indien de Heer Otto Schulz ons die zou willen geven.
Mijn vraag is, in hoeverre is hier sprake van een ontwerp! Welke zijn nieuwe en welke bestaande wegen? en bovendien, welk grondbeginsel is in 't *project*, zooals dat in „Architectura" voorkomt (zonder het geschreven woord van den ontwerper) opgesloten.
In de tuinarchitectuur zullen toch zeker ook vooropgezette gedachten bestaan, welke in de te ontwerpen plannen vastgelegd worden, en waardoor zoodoende een ontwerp een open boek voor den bestudeerende wordt.

Het spijt mij, maar ik mis in het bovengenoemd ontwerp een verband van de onderdeelen met het geheel (zie het geschreven woord van den ontwerper). Eene opheldering van de zijde van den ontwerper, (en dan over het project zelve) zal mij en zeker ook andere architecten welkom zijn. C. J. de Haas.

Van den Heer Schulz, wien wij bovenstaand schrijven ter kennismaking toezonden, mochten wij navolgend antwoord ontvangen:

Geachte Redactie.
Mijn dank voor de toezending.
Ik raad den heer de Haas aan naar Hilversum te gaan om plaatselijk een onderzoek in te stellen.
Hoogachtend, Otto Schulz.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Het Rotterdamsche Raadhuis. De Raadhuis-Prijsvraag-Tentoonstelling van Rotterdam. — Ingezonden.

Wegens plaatsgebrek op nevenstaande pagina, hieronder geplaatst.

Bouwkundig-Teekenaar,
op bureau te 's-Gravenhage, goed kunnende ontwerpen, aquarelleeren, ornament- en perspectiefteekenen.
Brieven, met opgaaf van verlangd salaris, tegenwoordige werkkring, onder letter D, Bouwk. Weekblad, Herderstraat 5, Den Haag.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 25. ZATERDAG 21 JUNI 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174-6, Amsterdam.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

Als aspirant lid is toegetreden en als zoodanig door het Bestuur toegelaten de heer J. L. Hoeben, bouwkundig teekenaar te Amsterdam.

G. J. Rutgers, *Secretaris.*

BERICHT VAN DE REDACTIE.

Door het afdrukken van ons geheele vorige nummer op kunstdrukpapier kon ons blad niet tijdig genoeg voldoende droog zijn. Wij wilden niet de kans loopen, dat bij verzending — wat Zaterdagmorgens vóór 12 uur moet geschieden — het blad gevlekt in de handen onzer lezers zou komen.
Na Zaterdag 12 uur is de drukkerij gesloten. Er bleef dus geen andere keus over, dan het blad 's Maandagmorgens te verzenden.

Verschillende belangrijke artikelen moeten tot de volgende maal blijven liggen door de overwegende belangrijkheid der Rotterdamsche Raadhuisprijsvraag.

RECTIFICATIE.

In No. 23 van ons orgaan komt een vogelvlucht voor der Hoofdgebouwen van de E. N. T. O. S. met het onderschrift „Geteekend door M. v. d. Weiden". Dit dient te zijn „geteekend in samenwerking der heeren J. de Lugt en M. v. d. Weiden.

TENTOONSTELLING DER ONTWERPEN VOOR DEN RAADHUISBOUW TE ROTTERDAM.

Deze tentoonstelling heeft plaats vanaf Zaterdag 14 Juni 1913 tot nadere aankondiging in het gebouw Dijkstraat 20—22 Rotterdam, van des morgens 9 tot des avonds 5 uur. Entrée op Donderdag 19 Juni en Maandag 23 Juni a.s. *f* 0.50, op andere dagen *f* 0.10.

HET ROTTERDAMSCHE RAADHUIS (Vervolg).

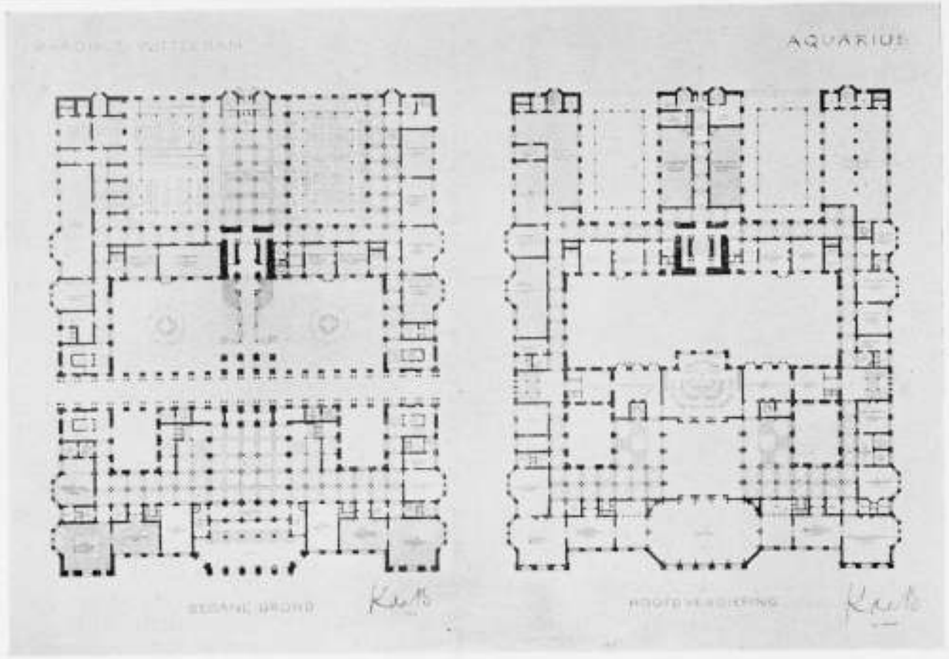
In het vorig nummer gaven wij een beschouwing over den algemeenen indruk, dien wij van den ingezonden ontwerpen kregen, en daarbij oordeelden wij alleen naar het bouwkunstig aspect.
De eigenlijke waarde ligt echter in de inwendige ruimteverdeeling, en hoe deze zich naar buiten uitspreekt. Het grondplan vormt dan in deze beschouwing de kern.

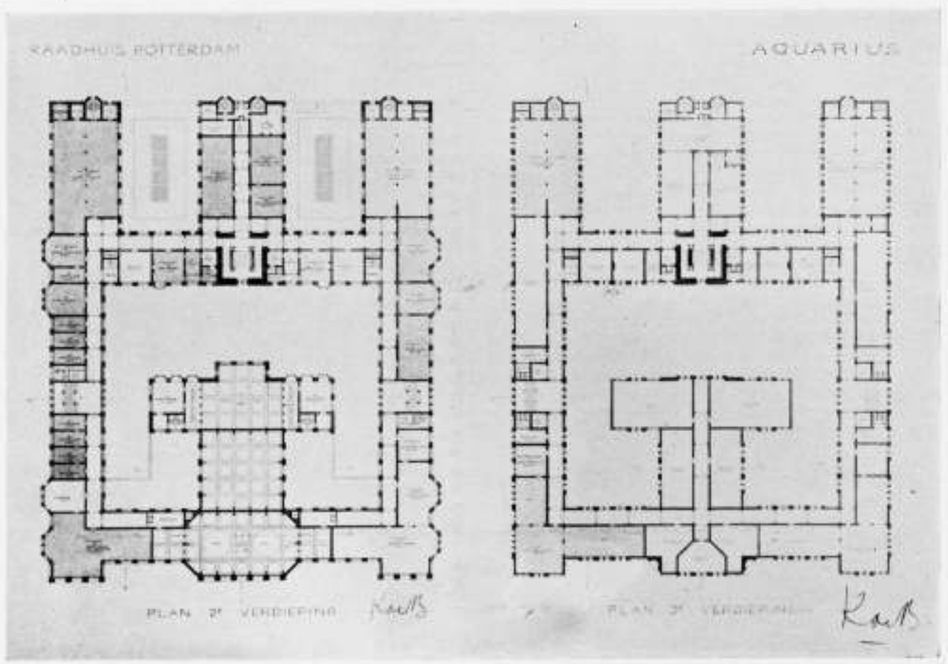
De Jury voor den Raadhuisbouw wijdt ook daaraan in haar rapport de grootste aandacht.
En uit dit oogpunt vinden wij het begrijpelijk, dat de Jury — wij zonderen het plan van Prof. Evers uit — het ontwerp van Jan Stuyt („Groen en Wit") en dat van De Bazel („Aquarius") boven de andere stellen.
Toch stellen wij de planverdeeling van De Bazel bovenaan, voornamelijk om zijn juiste verdeeling van licht en lucht.
Wij geven nu hieronder het eerst de beoordeeling der Jury van het ontwerp van Prof. Evers en dat van De Bazel. Van het eerste vindt U de reproducties in het vorig nummer. In dit nummer die van De Bazel.
De algemeene beschouwing van de Jury staat in nummer 21 van 24 Mei j.l.

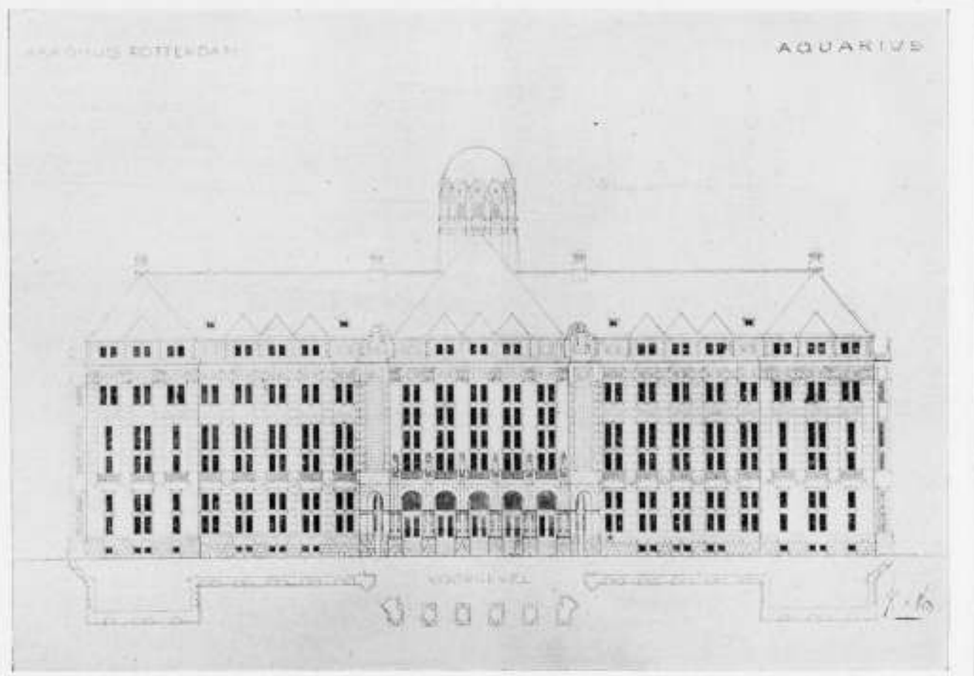
S. P. Q. R.

Volgens de doorsnede heeft het ontwerp de beschikbare breedte van 85 M.; volgens gevels en plattegronden is de breedte echter 85.6 M., in welk geval (aannemende dat de linker zijgevel in de rooilijn wordt geplaatst) de rechter zijgevel met zijne paviljoens 0.65 M. en met de wolfskuilen 1.35 M. buiten de bouwlijn zou voorspringen.
Aan den achtergevel is, op het in de gegeven situatie daartoe afgesloten terrein, een voor den dienst belangrijke achteringang ontworpen, welke bovendien de rooilijn met 2.5 M. overschrijdt.
Voor toetreding van licht en lucht wordt bij dit ontwerp over het algemeen uitstekend gelegenheid geboden. De vestibule en de gangen ten begane grond van het voorgebouw zullen slechtst matig verlicht zijn. *)
Verschillende bodenkamers komen niet direct aan de buitenlucht; ter verlichting van het sousterrein is van wolfskuilen gebruik gemaakt. De verlichting van de Centrale Secretarie door bovenlicht, invallend uit eene door hooge bebouwing omsloten binnenplaats had ruimer kunnen zijn. *)
De begrooting bij dit ontwerp ingediend onderscheidt zich door volledigheid en duidelijkheid, terwijl zij door constructieve schetsen nader is toegelicht. Het zal echter raadzaam zijn de op f 2.750.000 geraamde bouwsom met f 100.000 te verhoogen en te stellen op f 2.850.000.
In beginsel ontmoet de plaatsing van den toren boven de grootste openruimte van het interieur bedenking uit constructief oogpunt, aangezien hij zich daar ter plaatse niet op rationeele wijze uit het plan ontwikkelt. *)
De architectonische opvatting der gevels werd over het

*) De cijfers zijn van ons.

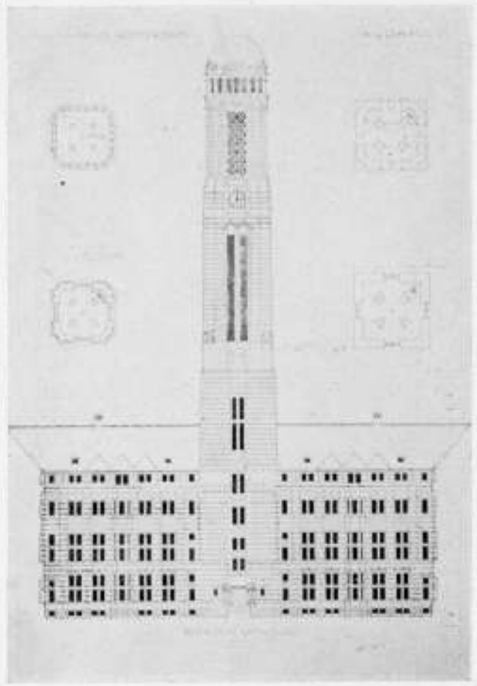






algemeen aantrekkelijk en beschaafd, en in hoofdvormen waardig en rustig geoordeeld. Opgemerkt werd dat in de detailleering meer samenhang had kunnen worden bereikt, hetgeen den indruk grootscher zou hebben gemaakt. Het uiterlijk drukt op rationeele wijze de inwendige verdeeling uit. Het vertolkt het type „Raadhuis" mede doordien het zich aansluit bij de daarvoor veelal toegepaste stijl-tradities. In afwijking van hetgeen in de Memorie van Toelichting wordt voortgezet, wekt het ontwerp echter in de eerste plaats veeleer Duitsche en Vlaamsche herinneringen, dan dat het eene verwerking der lokale architectuur van de 17e en 18e eeuw zou zijn.
De wijze waarop in de gevels de scheiding van het representatieve- of voorgebouw en het dienst- of achtergebouw is aangeduid, werd niet in allen deele geslaagd geacht, omdat het Raadhuis in twee afzonderlijke gedeelten wordt gesplitst, welke te weinig samenhang vertoonen, voornamelijk door de materialenkeuze. [4])
Het standbeeld van Joan van Oldenbarnevelt is in het ontwerp opgenomen in de architectonische compositie van den gevel en in verband met den erker der Burgemeesterskamer tot een hoofdmoment daarvan gemaakt.
De binnenarchitectuur — en met name die van het hoofdtrappenhuis, de groote hal en de feestzaal - zijn evenwel minder geslaagd, niet wijl de ontwerper in verband met de bouwsom naar loffelijke soberheid streefde, maar doordien zij grof van detail en — ondanks de feestzaal een samenvoeging van velerlei motieven vertoont — arm van vinding is. [5])

De plattegronden maken een zeer overzichtelijken en regelmatigen indruk.
De plaatsing van den toren boven de centrale hal, hoewel voor het uitwendig effect zeer gelukkig, leidt echter tot constructieve complicaties, terwijl bovendien de inwendige oplossing bemoeilijkt wordt door de noodzakelijkheid in het centrum van het gebouw zware steunpunten door te voeren. Dit heeft in de eerste plaats tot gevolg, dat de oplossing van de hoofdtrap niet geslaagd is en een ruime verbinding tusschen deze en de Raad- en feestzalen, alsmede tusschen deze onderling, ontbreekt. Deze geschiedt door 2 M. breede doorgangen in de torenbeenen.
De representatieve ruimten vormen niet het in het programma bedoelde, rond hooldvestibule en hoofdtrappenhuis gegroepeerde, samenhangend geheel. Bij de feestzaal ontbreekt het gevraagde buffet, terwijl de dienkamer niet in directe verbinding is met de feestzaal.
De groepeering van vestibule, hal, achteruitgang en hoofdtrapten begane grond is geslaagd (de portierskamer is evenwel niet gunstig gesitueerd en de groote garderobe te bekrompen). Op de hoofdverdieping ontbreekt een vestibule als centraalpunt, terwijl bovendien de toegang tot verschillende voorname ruimten als kamers van Burgemeester en Wethouders en van den Burgemeester (tot deze beide door de antichambre van den Burgemeester), de trouwzaal en de kamer van den Wethouder niet gunstig is.
De Raadzaal vormt met de aangrenzende antichambre en leeszaal een goed geheel, maar van de gevraagde

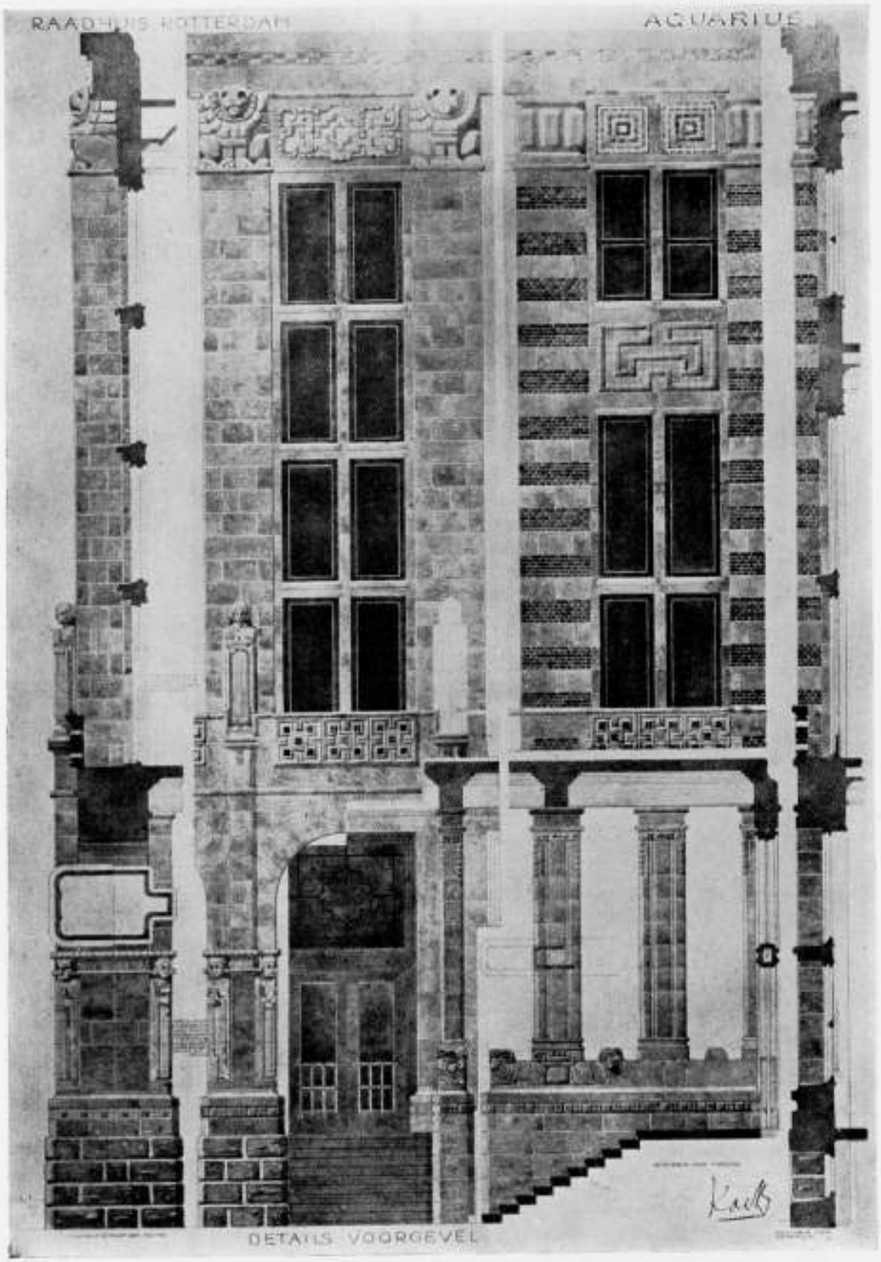


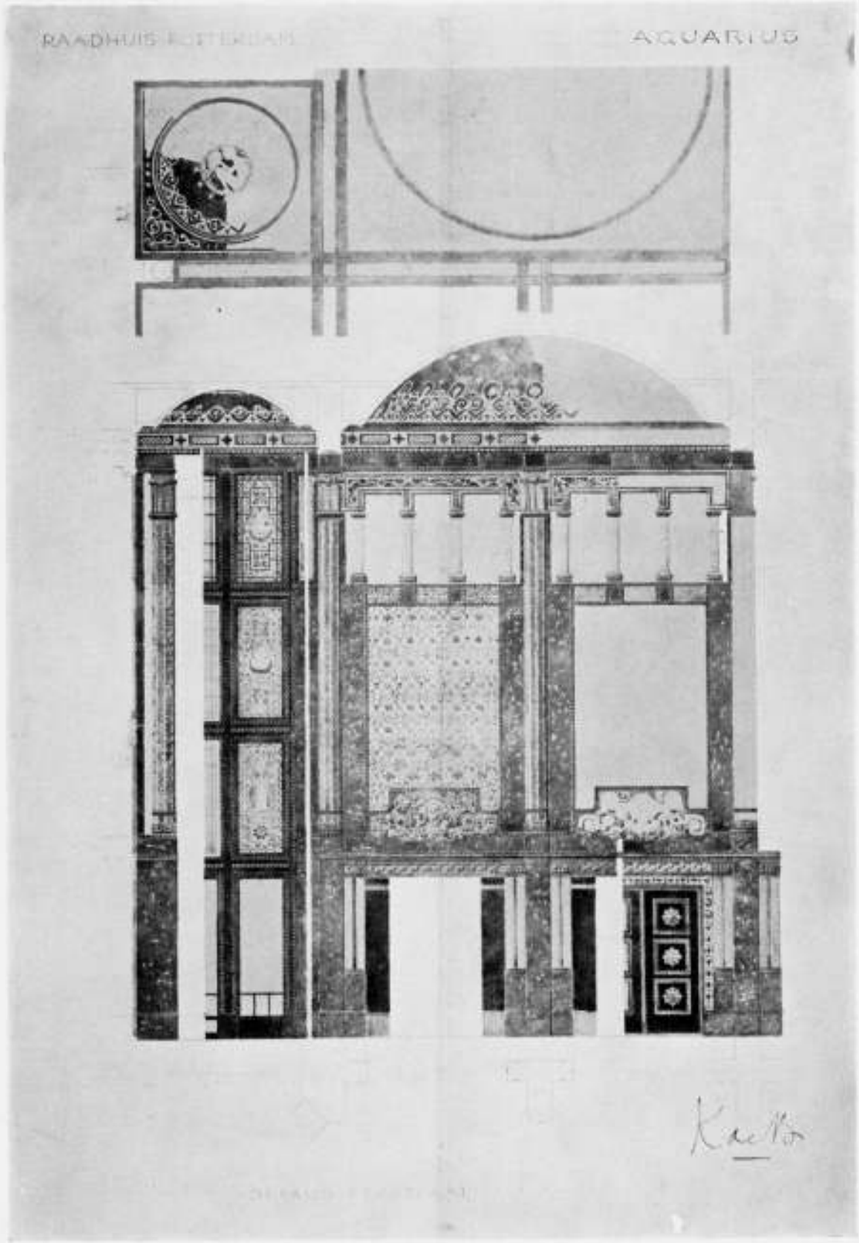
nevenvertrekken ontbreken de garderobe der Raadsleden en de bodenkamer.
De tribunes, en speciaal die voor de pers, zijn te klein, (bij 50 cM. plaatsruimte bevatten zij respectievelijk 77, 28 en 24 personen), hare accessoriën (W. C's en garderobe) beantwoorden niet aan de in het programma gestelde eischen en de bijbehoorende bodenkamers zijn ongunstig gelegen.
De dienstafdeeling is over het algemeen juist en overzichtelijk gegroepeerd. Zij vertoont echter verschillende afwijkingen van het programma. De belangrijkste daarvan zijn de aanleg van 5 M. (in plaats van 6.5 M.) diepe bureaux in de beide dwarsvleugels van het achtergebouw alsmede de gedrongen oplossing der groote bureaux van den Burgerlijken Stand, Belasting en Lager Onderwijs, waarbij de weliswaar 3,5 M. breede maar deels doodlooopende en door balies versmalde gangen te nauw zijn. Bij deze bureaux is tevens afgeweken van het gegeven schema ten koste van de beschikbare lengte voor loketten, terwijl de wachthal ongunstig is gelegen ten opzichte van de bureaux Lager Onderwijs en het betalingsbureau der belastingen.
Verdere bureaux (schrijfkamer, bureau voor den Burgerlijken Stand en Bevolking, Attestatiën, Verkiezingen, Klerkenbureau, Financiën, Pensioenbureau, Militaire zaken) blijven beneden de gevraagde afmetingen. Enkele vertrekken (wachtkamers bij twee der Wethouders, een toilet bij een Wethouder, een ambtenaarskamer bij een der Wethouders, wachtkamer bij de controleurs der belastingen en de bodenkamers in de hoofdvestibule der hoofdverdieping, bij de Raadzaal en bij den achteringang) ontbreken.
In het bijzonder is de toegang tot de kamer van Burgemeester en Wethouders en tot de Burgemeesterskamer door de antichambre en tot de kamers der Wethouders van den Burgerlijken Stand, Onderwijs en Financiën door de wachtkamer niet aanbevelenswaardig.
Een der trouwzalen grenst niet aan de bijbehoorende wachtkamer.
De situatie der Secretarie, geheel ten begane grond gelegen en zonder verband met de kamers van den Secretaris en de Hoofdambtenaren, is in strijd met het programma.
Op de beide bovenste kantoorverdiepingen ontbreekt eene verbinding tusschen de beide zijvleugels. De begane grond van het gebouw is door den doorrit in twee gedeelten gescheiden. In verband hiermede zijn de neventrappen aan de achterzijde van het gebouw te afgelegen om met gemak te worden gebruikt als communicatie binnenshuis door ten beganegrond werkzame ambtenaren. De verbinding der rijwielbergplaats met het Raadhuis ontbreekt. De garderobes en W.C.'s voor het personeel zijn over het algemeen te bekrompen opgevat. De bij verschillende hoofdzalen gelegen toiletten met W.C. zijn minder gunstig en missen een voorportaal. Publieke W.C.'s zijn in onvoldoenden getale (slechts ten beganegrond onder een der neventrappen) ontworpen, terwijl die onder de hoofdtrap niet gunstig zijn. De paternosterliften ten dienste der bureaux ontbreken, terwijl de liften in het voorgebouw niet gemakkelijk gelegen zijn. Conciergewoning en politiepost zijn gunstig gelegen. De groepeering der keukens en koffiekamers voor het personeel is niet practisch.

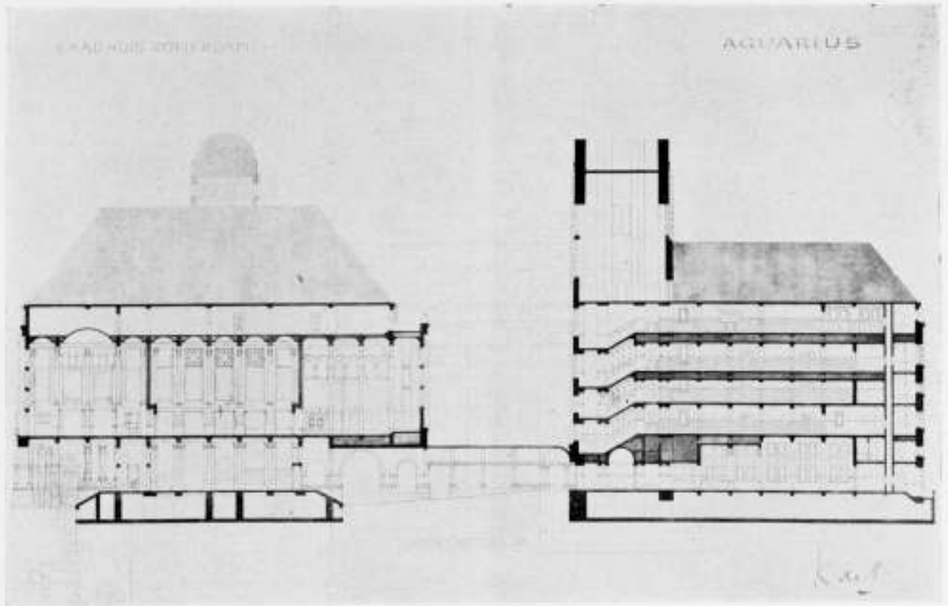
De Jury voor den Raadhuisbouw,
(get.) J. H. W. Leliman, *Secretaris*.

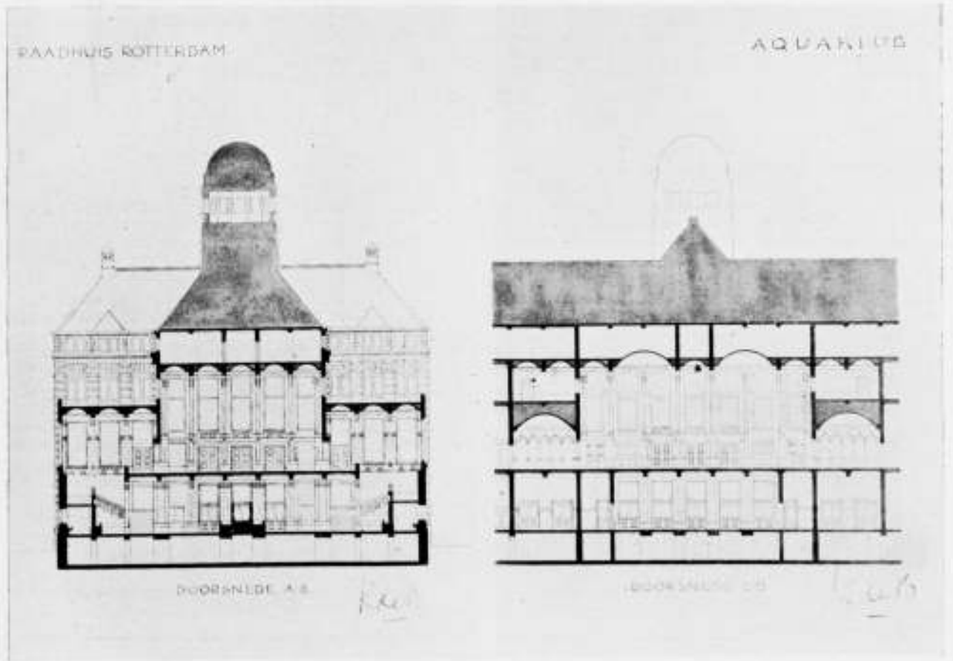
Aquarius.

De teekeningen der plattegronden en van den gevel vertoonen een verschillende breedte. Volgens de plattegronden blijven de zijgevels geheel binnen de rooilijn, volgens de gevelteekening is het gebouw over de erkers gemeten 0.25 M. breeder. In dit opzicht is de maquette buiten beschouwing gelaten, daar zij zoowel in breedte- als diepte-afmetingen aanmerkelijk van de teekeningen afwijkt (zij doet zulks ook in andere opzichten: de insteekverdiepingen zijn op de maquette niet aangegeven, evenmin als de achteringang aan den zuidelijken zijgevel). De voorgevel overschrijdt de rooilijn: met de zijpaviljoens 4 M. en met de middenpartij 4.5 M.; aan den achtergevel steken de 4 traptorens 1 M. buiten de rooilijn. Een achteringang voor conciergewoning en keuken is op afgesloten terrein ontworpen.
De toetreding van licht en lucht kan door de ruime centrale binnenplaats goed geschieden. Evenwel verkeeren verschillende gangen, (vooral doorloopende gangen in den middenvleugel van het achtergebouw), bodenkamers en nevenvertrekken (vooral die, welke op de entresols gelegen zijn) in slechte conditie, evenals meerdere bureaux, deze laatste ook in verband met hunne tegenover de diepte slechts geringe hoogte.
De entree- en hoofdvestibule ten begane grond zijn zeer slecht verlicht. In de bureaux der derde verdieping in het bijzonder zijn de vensters ongunstig (hoogte glaslijn 1.55 M. boven den vloer, hoogte vensters 1.10 M.). Ook de boven- en zijverlichting der groote bureaux Burgerlijke Stand, Lager Onderwijs en Belastingen zal te wenschen overlaten, omdat het licht geput wordt uit


RAADHUIS ROTTERDAM
AQUARIUS
DETAILS VOORGEVEL


RAADHUIS ROTTERDAM
AQUARIUS


AQUARIUS


RAADHUIS ROTTERDAM
AQUARIUS

binnenplaatsen, die aan drie zijden zijn omsloten door muren, die tot 15.5 M. boven het dak opgaan. Over het algemeen wordt de verlichting belemmerd door het veelvuldig plaatsen van zware pijlers in de gangen.
De begrooting blijkt bij narekening tot ƒ 3.625.000 te stijgen, voornamelijk doordien blijkbaar de fundeering niet in de begrooting is opgenomen.
De constructie lokt eenige algemeene bemerkingen uit. De constructie van den zeer rijzigen toren met verstijvingsvloeren op 15 M. onderlingen afstand is bedenkelijk op zichzelf beschouwd en ook in verband tot het overige gebouw. In ieder geval laat de voorgestelde torenfundeering niet toe den aanleg van trappen en andere ruimten in den voet. Deze zou massief moeten zijn, tenzij de geheele torenfundeering 4 M. dieper werd gelegd. De constructie boven de middenportij van het voorgebouw eischt verzwaring, welke constructie met eene spanning van 17 M. in het midden belast is eerstens met eene volle verdieping en tweedens met een koepel van 8 M. diameter en 19.5 M. hoogte. De kap boven feestzaal en hal is niet uit den plattegrond ontwikkeld. De verdeelingsmuren zijn weinig boven elkander gebouwd en in het sousterrein niet voldoende overgebracht op de fundeering; ook de vorm der pijlers in de rijwielbergplaats is moeilijk uitvoerbaar in verband met de fundeering.
Het ontwerp is aesthetisch een tot in onderdeelen doorgevoerd architectonisch geheel van persoonlijk cachet. Het drukt groote mate van ernst en kracht uit. Door het geringe silhouet (de koepel zal weinig de aandacht trekken) en den gesloten dakvorm (waarin de kleine voorspringende daken echter reden van bestaan missen) is de indruk zeer massief. Dit wordt — vooral het gebouw van ter zijde ziende — aanmerkelijk versterkt èn doordien de schuin vooropspringende vlakken in den voorgevel niet door vensters zijn doorbroken èn door den krachtigen voorsprong der pilasters wier zwaarte niet in verhouding staat tot de belasting), waarachter de ramen verborgen zijn.
In tegenstelling tot dit massale effect staat de uiterst rijzige — maar niet gelede — toren, die door zijne ligging op het achtergebouw weliswaar den omvang van het bouwwerk markeert, maar omgekeerd voor den beschouwer steeds een voet schijnt te missen.
Van de plaatsing van het monument van Van Oldenbarnevelt werd in de compositie van het Raadhuis geen partij getrokken; het is geheel vrij van het gebouw op den Coolsingel gedacht.
In de gevels is de beteekenis der achter gelegen ruimte niet tot uiting gebracht. Hoofd- en nevenruimten — de kamer van den Burgemeester en het bijbehoorend toilet — hebben gelijke waarde en ook een scheiding tusschen het representatieve gedeelte en het dienstgebouw is uitwendig niet gemaakt, dan door de (op de maquette niet voorgestelde) borstwering, welke den aanleg van entresols verraadt. De beide nevenzalen van de feestzaal zijn door tongewelven overdekt, welke de vensters zouden doorsnijden.
De inwendige architectuur verraadt eenzelfde streven als de gevels naar eenheid en monumentaliteit in een oorspronkelijk karakter.
De feestzaal is beter geslaagd dan de — in afwijking van het programma — in tweevoud ontworpen hoofdtrappen. Deze gaan, vooral ten beganegrond, schuil achter zware pijlers en komen niet voldoende tot haar recht als hoofdmoment der groote hal.
De aanleg der feest- en raadzaalgroepen op de hoofdverdieping is in zijn geheel beschouwd van groot effect.

Terwijl de Kamer van Burgemeesters en Wethouders (met donker toilet) en de trouwzaal echter aanmerkelijk de geëischte afmetingen overschrijden, zijn de antichambre en de leeszaal der Raadsleden te klein en de in hoekpaviljoens gelegen zalen vertoonen geen geslaagde grondvormen. Verschillende onderdeelen zijn echter minder gelukkig. De ligging der Burgemeesterskamer is niet overeenkomstig de beteekenis van dit vertrek, terwijl de accessoires in dit vertrek niet geheel overeenkomstig het programma zijn gesitueerd; met name ontbreekt de directe verbinding met den hoofdambtenaar. De te hooge ligging der tribunes, zoowel in de feestzaal als raadzaal is niet juist, terwijl de tot 2.70 M. verlaagde toegangen tot enkele zalen te veel gemaskeerd zijn.
In de Raadzaal — wier vorm niet gelukkig is — wordt van enkele plaatsen de voorzitter niet gezien. De tribunes bevatten niet het verlangde aantal plaatsen, terwijl ook de bijbehoorende bodenkamers en garderobes niet voldoen.
De kamer van den Secretaris is te ver gelegen van de Burgemeesterskamer. De ingewikkelde groepeering der vertrekken voor de Secretarie en de (niet goed verlichte) schrijfkamers laat te wenschen over. Ook de ligging van het bureau Eigendommen is niet gunstig en op de 3e verdieping te ver van het in het sousterrain gelegen donkere en slecht te ventileeren archief. Ook de ligging van het bureau voor Militaire Zaken op de 3e verdieping leidt tot bezwaren.
De groote bureaux Burgerlijke Stand, Belasting en Lager Onderwijs met Leerplicht-archief in het achtergebouw, hoewel in goed gegroepeerd verband met de (door 14 kolommen echter op hinderlijke wijze verdeelde) wachthal voor het publiek, zijn door aanmerkelijke afwijking van het gegeven schema te klein en onpractisch voor den dienst. Ook meerdere andere bureaux voldoen niet aan de geëischte afmetingen, terwijl met name het verband der vertrekken der afdeelingen Onderwijs en Financiën uit het oog is verloren.
Terwijl op de hoofdverdiepingen door groote overschrijding der geëischte oppervlakken met de ruimte ruim is omgesprongen, is — hetgeen voor den dienst tot bezwaren aanleiding geeft — op groote schaal overgegaan tot den aanleg van entresols, zoowel voor ondergeschikte en reservevertrekken als voor bureauruimten, welke laatste veelal in verband met de geringe hoogte en de toegangen (die tot op het entresol gelegen deel der secretarie gaat door de toiletten) niet practisch zijn. De dienstafdeeling wordt door de verdeeling over entresols te ingewikkeld. De nadeelen der ontworpen entresols zijn dat zij — hoewel zelf niet hoog — bovendien de ondergelegen vertrekken (en daarbij kamers van hoofdambtenaren b.v. den gemeente-secretaris) verlagen.
Het ontwerp geeft overigens aanleiding tot de volgende bemerkingen. Het doortrekken der gevraagde buizentunnels wordt deels door de entresols belet, terwijl zij elders doodloopen tegen liften.
De verdeeling van gangen en hallen door rijen van zware constructief overbodige pijlers belemmert de circulatie en overzichtelijkheid, terwijl zij ook aan de verlichting in den weg staan. De pijlers muurpilasters versmallen de 3 M. breede gangen plaatselijk tot 2.20 M.
Dat de neveningangen in den doorrit mede moeten dienen voor de drukbezochte groote bureaux Burgerlijke Stand, Lager Onderwijs en Betalingsbureau Belastingen is, in verband met het rijtuigverkeer in den doorrit, niet doelmatig.
In den achteringang der hoofdvestibule ontbreekt een tochtportaal.



Bij de diensttrappen in de zijgevels is getracht over den doorrit heen een verbinding tusschen voor- en achtergebouw te bereiken. De belangrijke ingang onder den toren tot de centrale wachthal in het achtergebouw is te smal en de in den toren ontworpen trap te klein voor het te verwachten gebruik.
Aan de dienstvertrekken is niet altijd voldoende aandacht gewijd.
De onderlinge groepeering der keukens en koffiekamers voor het personeel en hunne verdeeling over twee verdiepingen is niet gunstig, terwijl de doorgaande spijzenlift te ver verwijderd is van de voornaamste lokalen in het voorgebouw.
De conciergewoning is klein en achteraf gelegen, terwijl de ingang op afgesloten terrein is ontworpen. De rijwielbergplaats (in tweevoud ontworpen in afwijking van het programma) is niet gemakkelijk bereikbaar.
Ook de politiepost (met cachot in het sousterrain) voldoet niet aan het programma.
De bodenkamers zijn veelal donker (zij ontbreken op eenige der gevraagde plaatsen) en slecht te ventileeren. Garderobes en W.C.'s personeel (gelegen op entresols en niet bij bodenkamers) zijn ruim, maar de ventilatie zal veelal te wenschen overlaten. De publieke W.C.'s in het achtergebouw op een entresol zijn niet gunstig gelegen.

De Jury voor den Raadhuisbouw,
(get.) J. H. W. Leliman, *Secretaris*.

Als wij de beoordeeling van S. P. Q. R. hebben gelezen, en goed hebben verwerkelijkt van welke waarde de architectonische opmerkingen zijn, dan komt het vreemd voor, dat na zoo'n beoordeeling de Jury tot het besluit komt de ontwerper tot bouwmeester van het toekomstige Raadhuis voor te dragen.
Begrijpelijk dat de beslissing is gevallen, met de terughouding, Prof. Evers den bouw op te dragen, buiten zijn plan om.
Gaan wij in den breede de opmerkingen der Jury over zijn plan na.
Opmerking 1 en 2. over toetreding van licht en lucht begint met het oordeel: „over het algemeen uitstekend," doch wordt daarna met vergoelijkende woorden teniet gedaan, en blijkt (zie plattegronden) slecht te zijn. Want slechts een paar gedeelten gang hebben onmiddellijk licht en lucht. Dit is een principieele fout.
Opmerking 3. De toren ontwikkelt zich niet rationeel uit het plan. Tweede principieele fout. Later wordt nog gezegd, dat de toren tot constructieve complicaties leidt.
Opmerking 4. De architectuur wordt op minzame wijze tot „groc" gestempeld. Vermakelijk is daar tegenover de zin, dat het „door aansluiting aan de veelal toegepaste stijltradities (let wel!) zoo juist het type: Raadhuis vertolkt." Men zal ons het niet euvel duiden, dit als een fijne satire te beschouwen.
Dat het uiterlijk op rationeele wijze de inwendige verdeeling uitdrukt is ook niet geheel juist, b. v. het hoofdmoment in het gebouw: de feest- en raadzaalgroep, komt in het dak slecht tot uitdrukking. Voornamelijk door de plaatsing van den toren, waardoor alleen de feestzaal zichtbaar wordt in het dak.
De tweeërlei opvatting: natuursteenbouw en baksteenbouw, is een erge architectonische fout, die, treurig genoeg door zooveel architecten nog wordt begaan.
Opmerking 5. „Loffelijk" wordt de architectonische onmacht bedekt. Toch zegt de Jury dat de binnenarchitectuur „grof van detail" en „arm van vinding" is, ondanks de feestzaal een samenvoeging (let wel) van velerlei motieven vertoont.
Men moet niet verzuimen dit detail te gaan zien.
Lezen wij verder door, dan krijgen wij een lijstje van allerlei ruimten — gevraagd in het programma, die heel eenvoudig niet zijn opgenomen in het plan.
Bovendien ligt de secretarie niet op de hoofdverdieping, zooals werd geëischt, doch op den beganen grond. En de secretarie is toch voor den inwendigen dienst een middenpunt.
De Paternostersliften voor de bureaux ontbreken ook.

Nu het plan van de Bazel. Worden de gebreken in het plan van Prof. Evers met vriendelijke woorden verzacht, de gebreken in het plan van de Bazel worden aangedikt. Dit is geen eenzijdige beschouwing van ons. De hierbij

gegeven weergaven van zijn teekeningen bewijzen, zoo men even de moeite doet erin door te dringen, de waarheid van ons gezegde.
De opmerking over de constructie van den toren is een leeke-opmerking. Tellen voor een architect niet meer mee de verticale lijnen in de doorsnede van den toren? Zijn het niet de projecties van het inwendige pijlersysteem? Zoo ook de enkele lijn om de doorsnede van den voet. Zijn dit niet de projecties der zware steunmuren aan den voet? De waarheid hiervan bewijst de plattegrond van het sousterrein. (Hier niet weergegeven).
Dat de verdeelingsmuren niet boven elkaar zijn gebouwd — wat de grootste architectonische fout zou zijn — het tegendeel wordt bewezen door beschouwing van de plattegronden en de doorsneden.
De groote architectonische waarde wordt door de jury recht gedaan, als zij zegt: „Het ontwerp is aesthetisch een tot in onderdeelen doorgevoerd architectonisch geheel van persoonlijk cachet. Het drukt groote mate van ernst en kracht uit."
In geen der andere beoordeelingen komt de Jury tot zulk een besluit.
Korter en mooier kan de waardeering niet worden uitgedrukt.
En het is ook om die objectieve reden, dat wij onzen lezers hier het ontwerp zoo uitvoerig weergeven. Wij kunnen ieder voor zich zeggen: „ik zou het nog anders doen", laten wij, beter uitgedrukt, zeggen: „wenschen te doen", leerzaam is het in hooge mate de afgerondheid van het ontwerp, dat zooals de Duitschers het plastisch uitdrukken: „aus einem Guss" is, te bewonderen.
Wat wij verleden week over de binnenarchitectuur opmerkten, zegt het Juryrapport ook uitstekend: „de inwendige architectuur verraadt een zelfde streven als de gevels naar eenheid en monumentaliteit in een oorspronkelijk karakter."

Ter toelichting nog de Memorie van Toelichting bij het ontwerp „Aquarius."
„In praktisch opzicht is gestreefd naar een zoo doeltreffend mogelijke distributie der ruimten, naar een aan de buitenlucht grenzende ligging van alle lokalen en gangen en naar bouwblokken van zoodanige afmeting en groepeering dat wederzijds open eenvoudige dakvormen konden ontstaan, zonder lucht of lichtkokers en bovenlichten.

In aesthetisch opzicht naar een vorm en kleurenplan dat bij waardige karakteristiek voor de representatieve ruimten van het voorgebouw, zich tevens er toe leent om de meer ondergeschikte ruimten, tot een vast daarmede verbonden en in zich zelf overeenstemmend geheel te maken.

Als materiaal der gevels is gedacht in hoofdzaak handvormbaksteen en graniet. De aangenomen eenheidsprijs der natuursteen is gecontroleerd door opgaven en leveringen van recenten datum.
Voor sokkel en traptreden in syenit kan deze prijs nog gereduceerd worden.

De dakbedekking is van leien met loodafwerking. De bovengedeelten van toren en koepeltjes zijn van gewapend beton, bekleed met lood en koper.

De binnenmuren zijn van baksteen over de volle hoogte van gelijke werkende dikte aangehouden; echter voor de bovenverdiepingen en, waar mogelijk, van beneden af met spouwen bewerkt, welke spouwen, naar mijne ervaring, veel gemak leveren voor geleidingen, luchtkanalen etc.

De vloeren, balken, peilers en de bekapping zijn van gewapend beton, de kolommen in de vestibulen en corridors van het voorgebouw benevens de wachthal en breede corridor der achterbouw, zijn van marmer. Evenzeer van marmer zijn de treden en de bekleeding der trappen, de pijlers en onderwandvlakken in hoofdvestibule en aansluitende corridors.

De balken en plafondvlakken benevens de kanten en lijsten langs de wanden in hoofdvestibule en feestzaal zijn met bronzen banden afgewerkt. De plafonds en gedeelten der wanden met glasmozaïek bezet, het ornament der bronzen banden verguld.

De wanden van feestzaal ten deele van marmer in aansluiting met de bronzen lijsten ten deele betimmerd met mahonie- en coromandelhout eveneens met brons versierd en ten deele bekleed met goudleer.

De vensters van hoofdvestibule, hoofdtrappenhuis en feestzaal zijn met gebrandschilderd glas bezet."

* * *

Om levendig te maken ons oordeel over het ontwerp Kromhout, zijn wij zoo gelukkig den toren in zijn volle stemming in de atmosfeer te kunnen weergeven. Hieruit blijken de hooge schildershoedanigheden van Kromhout. Heel zijn innerlijke visie van den toren ligt in deze teekening besloten.
Wij hadden ook zijn plattegronden willen weergeven, doch de eenige bestaande photo was niet geschikt tot weergave. RED.

VAN ALLERLEI AARD.

De Zeisterbosschen worden met een gedeeltelijken ondergang bedreigd. Na den dood van mevrouw Pauw van Wieldrecht, aan wie deze uitgestrekte bosschen toebehoorden, hebben de erfgenamen besloten de bezitting te verkoopen. Een groot deel zou in handen kunnen komen van de gemeente Zeist, indien de gemeenteraad daartoe besluiten wil, maar het gedeelte, dat het dichtst bij het dorp ligt, zou bestemd zijn voor bouwterrein.
't Is te hopen, dat dit besluit niet onherroepelijk is, want al blijft een groot deel van het bosch intact, het lieflijkste zou verdwijnen en daarmee zou dan ook Zeist zijn aantrekkelijkheid in niet geringe mate verliezen.

* * *

Bij het graven van het Ruiten-Aakanaal te Boertange (Gr.) zijn opgedolven acht messen uit het steentijdperk en een steenen beitel met zeer scherpen rand en overigens glad.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Bericht van de Redactie. — Rectificatie. — Tentoonstelling der ontwerpen voor den Raadhuisbouw te Rotterdam. — Het Rotterdamsche Raadhuis (Vervolg). — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.50 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 26. ZATERDAG 28 JUNI 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. OP WOENSDAG 2 JULI E.K., DES AVONDS TE **8.30** UUR PRECIES, ZAL IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT" EENE BUITENGEWONE LEDENVERGADERING GEHOUDEN WORDEN TER BEHANDELING VAN DE VOLGENDE AGENDA:
1. Opening door den Voorzitter.
2. Behandeling van enkele Ingekomen Stukken.
3. Behandeling van de Concept-Voorstellen tot reorganisatie der „Schoonheidscommissie" en de Instructie dezer Commissie.
4. Behandeling van de Concept-Statuten en het Huishoudelijk Reglement van de „Commissie voor het Stadsschoon".
5. Behandeling van het Concept-Huishoudelijk Reglement, zooals dit door de Herziening-Commissie wordt voorgesteld (Zie concept als los vel in dit Nr. gelegd).
6. Wat eventueel verder aan de orde zal worden gesteld.
7. Rondvraag en sluiting.

II. Als Gewoon Lid wordt voorgesteld de heer G. H. de Haan, bouwkundig opzichter-teekenaar te Amsterdam, door de Heeren E. Sunier en G. J. Rutgers. De candidaat is voorloopig door het Bestuur toegelaten.

III. Ons Bestuur verzond het volgende adres:

Aan Heeren Burgemeester en Wethouders van Utrecht.

Edelachtbare Heeren!

Met groote belangstelling nam het Bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam kennis van het door de Club van Utrechtsche leden van ons Genootschap tot uw College gericht adres inhoudende het verzoek te willen besluiten tot het instellen van *gevelwedstrijden binnen de Gemeente Utrecht*, welk verzoek in een aanhangsel uitvoerig is toegelicht.
Wijzende op de gunstige resultaten van dergelijke wedstrijden in de Gemeenten, welke in de toelichting worden genoemd,
in herinnering brengende dat ook in de Gemeente Groningen eene dergelijke instelling haren invloed doet gelden, betuigt het Bestuur voornoemd zijne volle instemming met de strekking van bedoeld adres en beveelt het verzoek van de Club van Utrechtsche Leden met nadruk in Uwe aandacht aan.
't Welk doende, zult gij weldoen.

Het Bestuur van het Gen. „A. et A."
Amsterdam, 25 Juni 1913. (w.g.) H. J. M. WALENKAMP, Voorzitter. (w.g.) G. J. RUTGERS, Secretaris.

CLUB VAN UTR. LEDEN VAN A. et A.

De club van Utr. leden van A. et A. heeft navolgend adres verzonden:

Aan het College van Burgemeester & Wethouders der Gemeente Utrecht.

verzoekt de club van Utrechtsche leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia", Koninklijk goedgekeurd d. d. 14 Sept. 1912, gevestigd te Utrecht, met den meesten eerbied, onder aanbieding van eene memorie van toelichting, waarin uiteengezet is de beweegreden tot dit adres;
dat het College van Burgemeester & Wethouders besluiten tot het houden van een gevelwedstrijd in den kringder Gemeente Utrecht over te gaan.
't Welk doende, doet gij wèl.

Voor de club van Utrechtsche leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia".
(w.g.) OTTO SCHULZ, *Voorzitter*.
(w.g.) C. J. DE HAAS, *Eerste Secretaris*.

Utrecht, 19/6 '13.

TOELICHTING, BEHOORENDE BIJ HET ADRES AAN HET COLLEGE VAN BURGEMEESTER & WETHOUDERS DER GEMEENTE UTRECHT, GERICHT DOOR DE CLUB VAN UTRECHTSCHE LEDEN VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA" INZAKE HET HOUDEN VAN EEN GEVELWEDSTRIJD IN DEN KRING DER GEMEENTE UTRECHT.

Alvorens tot het zakelijk gedeelte van het door haar voorgesteld plan over te gaan, wenscht de club van Utr. leden van het Gen. „Architectura et Amicitia" op 't groote belang te wijzen, zoo van Gemeentewege pogingen gedaan worden om hare burgers op te wekken mede te werken aan 't schoon eener stadsbouw. Wijl toch een stad, als 't ware, het gemeenschappelijk huis harer bewoners, te beschouwen is en zoodoende de voortdurend daarvan ontvangen indrukken een grooten invloed op het gemoedsleven harer inwoners bewerkt, kan 't niet anders dan dat het uiterlijk schoon ervan, in nauw verband met het levenspeil harer bevolking staat.
Volgens dezen grond zal niemand onverschillig zijn hoe stadsbouw en stadsschoon is en mag eene algemeene medewerking, tot opvoering daarvan, dan ook wel verlangd worden.
Nu geeft een gevelwedstrijd daartoe eene mooie gelegenheid en zal naast de bevordering der bouwkunst de kunstzin van het publiek opwekken en tegelijk het uiterlijk schoon der stad verhoogen.

Het voorgaande is de aanleiding geweest, dat op een der vergaderingen van de club van Utrechtsche leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia" besloten werd Uw College opnieuw te verzoeken een gevelwedstrijd in den kring der Gemeente Utrecht te laten houden en is zij in 't vertrouwen versterkt dat U dit voorstel aannemen zult, nu met de afgeloopen „Architectuur Tentoonstelling" gebleken is, dat elke poging van particuliere zijde om het stadsbeeld te verbeteren door Uw College op zeer hoogen prijs gesteld wordt.

Verschillende gevelwedstrijden hadden sinds 1901 hier te lande plaats;

o.a. in 1901 te Haarlem. o.a. in 1905 te Haarlem.
„ „ 1904 „ Rotterdam. „ „ 1906 „ 's-Gravenhage.
„ „ 1904 „ Haarlem. „ „ 1913 „ Leiden;

en kan de club van Utrechtsche leden van het Genootschap A. et A. naar ingewonnen informaties mededeelen dat al die wedstrijden succes gehad hebben en is 't te verwachten dat de Gemeenten Rotterdam, Leiden en Haarlem op den eenmaal ingeslagen weg zullen voortgaan. In Rotterdam is de eerste gevelwedstrijd tot stand gekomen en uitgeschreven op initiatief van en door de Vereeniging tot verfraaiing van Rotterdam en tot bev. van het Vreemdelingen Verkeer.
Bij die gelegenheid hebben zich een 21tal mededingers aangemeld, waaronder zich de meest op den voorgrondtredende architecten met hun werk bevonden. *In* Haarlem was het succes bij den eersten wedstrijd zoo groot, dat spoedig een tweede en derde wedstrijd volgden. Ook daar moesten mededingers zich van te voren opgeven.
In Leiden, waar het programma zonder medewerking van de Jury tot stand kwam, zijn alle ontwerpen beoordeeld, die in een zeker tijdvak tot uitvoering kwamen, dus zonder dat architecten of bouwers zich tot mededinging hadden aangemeld.
In Leiden werden niet alleen de architecten om hun werk bekroond, doch ook de eigenaars der bekroonde gevels; terwijl in Haarlem ook wel bekroningen werden uitgeloofd naast die van architecten aan aannemers of uitvoerders van het bekroonde werk, wanneer de uitvoering goed en deugdelijk te noemen was. In Haarlem werden de mededingende gevels in rubrieken ingedeeld, daar het moeilijk bleek, pakhuisgevels met gevels van heerenhuizen of complexen van arbeiderswoningen met winkelpuien of gevels van kantoorgebouwen te vergelijken.
De club v. Utr. leden v. h. Gen. A. et A. doet U hierbij toekomen een viertal programma's van gehouden gevelwedstrijden en een Jury-rapport van den eersten Gevelwedstrijd te Leiden 1911-1912.
't Welk doende,

(w.g.) OTTO SCHULZ, *Voorzitter*.
(w.g.) C. J. DE HAAS, *Eerste Secretaris*.

BEURS-BEZOEK.

't Was Zaterdag reeds drie uur in den namiddag.
Zware donkere luchten dreven angstig boven de oude Amstelkoopstad, en deden een fijnen motregen uitzeven over het gewone haastige verkeer van menschen die zich langs het Damrak bewogen.
Telkens zag men van die enkelingen zich van den gewonen weg afscheiden, om op te loopen bij de massa welke op de weinige vierkante meters van de overblijfselen van het toch al kleine beursplcintje, stond te wachten.
Er lag iets tegenstrijdigs in die ongewone drukte van niet drukke gewone menschen.

Even brak een auto de kalmte van deze pseudo-beursbezoekers. We zien den voorzitter en secretaris van A. et A. haastig uitstappen en kort daarna komt er strooming in de menigte.
Langzaam gaat het de beurs binnen en verzamelen zich die meer dan twee honderden in de groote hal. En als zich dan eindelijk een wijde kring gevormd heeft en het laatste geschuifel van voeten en gerammel van monden verstomd is, voelt men dat hier wat meer staat dan een kijkgrage menigte. Dan is het of er een stille hulde wordt gebracht aan den bouwmeester Berlage, die in 't midden van den kring staat, een hulde die aangroeit tot een spontane demonstratie, en dan gevoelt men dat A. et A. niet te vergeefs een oproeping gedaan heeft om den dag van den 23en Mei 1903 te herdenken in het Beursgebouw met Berlage.
Het is de voorzitter Walenkamp die dit releveert in de volgende bewoordingen:

Hooggeachte heer Berlage. De bouwkundige wereld heeft het niet vergeten, dat deze uw schepping 10 jaar geleden ingewijd werd. En het was voorzeker een gelukkig denkbeeld van een ander leden voor te stellen, dit feit door het genootschap „A. et A." te doen herdenken door een gezamenlijk bezoek aan deze koopmansbeurs, en daarbij u, als den ontwerper van dit bouwwerk, uit te noodigen, bij dit bezoek onze gids te willen zijn. Gij hebt hierin onmiddellijk bewilligd: waarvoor u namens het Genootschap, en ongetwijfeld ook namens de vele belangstellenden, hartelijk zij dank gezegd.
Het kan mijn doel niet zijn, in een breedvoerig betoog, de verdiensten van uw schepping hier uiteen te zetten. Het doel van het Genootschap was een veel beter, namelijk om dit bouwwerk voor zich zelf te doen spreken. Want — het kan niet anders, of de omgang, dien wij zoo even zullen aanvangen, zal voor velen een nieuw licht werpen op de groote beteekenis van dit omvangrijk bouwwerk. Is het dus, zooals gezegd, mijn doel niet, hier uitgebreide beschouwingen te houden, een enkel woord ter toelichting van uw omvangrijke werkzaamheid zij mij vergund. Tot voor een twintigtal jaren terug, bewandelden gij hetzelfde pad, als toen nagenoeg alle architecten hier in dit land en elders. Gij waart, wat men indertijd in de Bouwkunst een „Renaissancist" noemde. Gij deedt, wat de meeste bouwkunstenaars toen deden — men vergeve mij voor 'n oogenblik dit woord — gij herbouwdet, wat reeds zoo vele, vele malen door anderen vóór u gedaan was.
En gij waart hierin geenszins de minste onder de broeders! Er bestaan nog enkele werken uit dien tijd van uw hand, die doen zien, dat ge onder de vertolkers van dien ouden trant zeker tot de allerbesten behoordet. Ik meen bijv. den gevel van Focke en Meltzer in de Kalverstraat alhier met zijn zeer fraaie onderpui, den gevel van het Ned. Panoptcum, de voormalige nu jammerlijk verknoeide villa van den heer Scheffer te Weesp en een bekend buitenverblijf op den 's Gravelandscheweg te Hilversum. De meesten zullen niet weten dat dit ontwerpen van uwe hand zijn uit vroeger dagen. Zoo vaardet gij dan in het zog der toenmalige conventie, en uw schip voer vooraan op deze onbewogen baren...
Tot plotseling — het zal nu een twintigtal jaren geleden zijn — gij met een werk voor den dag kwaamt dat velen van verwondering — enkelen met be-wondering zou vervullen. Dit was het gebouw van de Algemeene Levensverzekering-Mij. op het Damrak alhier (dat nog in later jaren onder uwe leiding aanmerkelijk zou uitgebreid worden). Dit was — voor zoover mij bekend — het eerste moderne bouwwerk in Nederland na de scheppingen van dr. Cuypers, welke laatste een geheel ander karakter droegen.
Dit gebouw der „Algemeene" is te beschouwen als het overgangswerk in de periode uwer ontwikkeling: als vertoonende nog vele elementen uit uw vroegere werkwijze.
Men zou zich hier af mogen vragen, hoe gij tot het scheppen van dit werk gekomen zijt, en waarom gij de veel gemakkelijker begaanbare paden van sleur en conventie toen verlaten hebt? Wij voelen het wel, en weten het wel; toch zal het ons aangenaam zijn, wanneer ge eens de gelegenheid moogt vinden, ons dit te verhalen.
Van dit oogenblik af nu werd uw werk van cultuur-historische beteekenis. Van toen af werd uw werk een factor, waarmede de ontwikkeling onzer architectuur rekening te houden had. Gij waart den moeilijken weg, den onekeren weg, die naar het wel vóórvoelde, doch, niettemin, ongekende voert, betreden. Veel meer dan het gepraat over mooi of niet mooi, waarover de menschen, in den tijd van het ontstaan, het nimmer eens zijn (merkwaardig! na eenige eeuwen wordt dat anders!) lost het mij, met drie korte voorbeelden aan te duiden, waarom dan wel uw werk van cultuurhistorische waarde is.
Ten eerste: Gij braakt met de sleur der schijn-architectuur. Met die

zoogenaamde bouwkunst, die slechts versiersel, aanplaksel, ornament is, gespreid om een, overigens holle kern. Gij vroegt u niet meer af: „wat zal ik nu eens weer voor moois gaan maken"; gij wordt u ervan bewust, dat gevraagd moest worden: „wat *moet* ik maken", d. w. z. aan welke *behoeften* moet het bouwwerk, dat mij te ontwerpen opgedragen is, voldoen. Hoe kan ik het zoo goed mogelijk, zoo klaar en eenvoudig mogelijk aan zijn bestemming doen beantwoorden? In een woord dus: *Niet* moet het werk zijn, zooals ik het graag zou willen zien; maar, *hoe wil het zelf zijn*; hoe bepaalt het bouwwerk zijn eigen karakter uit eigen bestemming en beteekenis.
Ziehier de geheele en ware kern der moderne bouwkunst-beweging in enkele woorden uitgedrukt. Dit is het moeilijke pad der hedendaagsche architectuur, dat eenigen na u en met u betreden hebben; het pad, waarop dr. Cuypers hier de groote voorloopcr was.
Ten tweede: De genoemde schijnarchitectuur der 19e eeuw had ons meest nationale materiaal: de baksteen, bij monumentale bouwwerken in discrediet gebracht. De kalomnsen, kapiteelen en consoles met hun nietsseggende ornamentatie, *eischten* natuursteen. Baksteen was niets, natuursteen alles. Baksteen was nauwelijks voor gewone huizen en woningen goed genoeg. De cement, als namaak-natuursteen, met haar gegoten ornamenten, rekende men bij den eenvoudigen huizenbouw zelfs nog meer aanbevelenswaardig'... Evenals dr. Cuypers (en dan in nog veel verder doorvoering) helpt gij dit, ons nationaal materiaal bij uitnemendheid, wederom door uw werk in eere herstellt. Men wete het wel: de Baksteen, hoe uiterlijk bescheiden en eenvoudig ook, is de „biscuit", de „beschuit" onder de gesteenten. Beschuit, hier niet opgevat naar het begrip „broosheid", doch naar het begrip van het verfijnde, het *dubbel gebakkene*. Want, men vergete het niet, en ieder vakman zal het u gaarne bevestigen, er bestaat geen enkele natuursteensoort, die het, wat gelijkmatigheid van stof en duurzaamheid betreft, bij goeden baksteen haalt. Bakesteen is niets anders dan verfijnde, nogmaals gebakken natuursteen! Baksteen is dáárom van zoo groote beteekenis voor de cultuur der bouwkunst, omdat zij onbeperkte mogelijkheden opent van verduurzaming en veredeling. Zij laat zich in alle mogelijke vormen verwerken; haar kleur bij de toepassing van glazuren is oneindig afwisselend. Baksteen is de meest kostelijke en in haar bewerking soepele bouwstof die er bestaat.
Zie om u heen! Hier is alles baksteen, met sobere toevoegsels van natuursteen hier en daar vermengd.
Dit aspect kan alzus eeuwen ongeschonden trotseeren . . . . Het is niet een uwer geringste verdiensten, mijnheer Berlage, dat gij zoo veel tot de toepassing en de veredeling onzer nationale baksteenindustrie bijgedragen hebt, — een industrie, die door enkele mannen, als bijvoorbeeld Fr. van der Loo, met veel moeite en inspanning reuzenschreden voorwaarts gebracht werd.
Ten derde, en hiermede kom ik aan het eind deezer korte inleiding: Een uwer voornaamste daden voor de ontwikkeling der architectuur was ook deze: Dat gij er niet voor teruggedeinsd zijt, vele kunstenaars der beeldende zustervakken om u heen te verzamelen. Gij zijt er niet voor bevreesd geweest, dat beeldhouwers, glas- en wandschilders en houtsnijders, zich in uw werk *vrij* uitspreken zouden. Zoo is er kleur en geur in uw werk gekomen, en is de lijnsa gewilde soberheid op markante punten kostelijk versierd. Zoo werd uw werk, ondanks die soberheid, *levend*. In tegenstelling van zoo vele andere monumentale bouwwerken, die wel versierd, ja meer versierd dan het *uw* maar dat op een opgedrungen, on-persoonlijke en daardoor *geesteloze* wijze kond en dor zijn, — *levenloos*
Deze beurs prijkt met de beeldhouwwerken van Zijl, van Mendes da Costa, de glasschilderingen van Der Kinderen, de sextielen van Toorop, de fresco's van Roland Holst, de houtsnijwerken van Hack. Ook de moderne dichtkunst hebt ge aan het woord gelaten. Want van vele wanden spreken de zinrijke spreuken van Verwey tot den beschouwer. Berlage, — moge uw voorbeeld hierin veler navolging vinden! — want dat is goed, dat is nóódig voor ons land en zijn kunst!....
Ik wensch u geluk met dezen dag! Ik wensch u namens „Architectura et Amicitia" en vele anderen nog vele jaren van ongestoorde, vruchtbare werkzaamheid!

En als de laatste woorden zijn uitgesproken en de menigte in luide toejuiching losbarst, dan kan men zich voorstellen dat het zoo geheel uit Berlage's innerlijk voortkwam als hij zegt dat hij ontroerd was over deze bijeenkomst. En zij die Berlage kennen, weten dat hij niet sentimenteel is, maar een gezonde denker en werker, er moet dus wel iets bijzonders liggen in een dergelijke hulde, een bouwmeester door zijn vakbroeders gebracht.
De banen der bouwkunst van het heden ontrollen zich nu niet direct langs het respect van den publieken weg en evenmin heeft ze zich te beklagen over te veel onderlinge waardeering van vakgenooten, het is daarom dus, dat we hier met een buitennissigheid te doen moeten hebben, en waarin dan ook een ongewone bekoring ligt.

En wanneer Berlage dan verder gaat en zegt: .... ik „heb geprobeerd iets voor de vaderlandsche bouwkunst „te doen .... moge het in de toekomst spreken voor het „begin van een groote architecturale kunst in Nederland", dan zijn dit woorden, die hij tot daden reeds maakte, en het zijn juist deze werken, waarvoor de groote kudde hem liever zou steenigen, wanneer men nog in de middeleeuwen leefde.
Er lag iets vastberadens in dien energieken kop, die weer moed uitstraalde, ten spijt van groote teleurstellingen; maar het was thans geen tijd om hieraan te denken — een krachtig applaus was de hulde, die men hem bracht en zoo begon de ommegang door het beursgebouw.
We hoorden Berlage vertellen hoe zijn gedachtengang was geweest en zijn meening werd doorgevoerd om baksteen vooral toe te passen, die dan sober aangevuld werd met natuursteen, daar waar het constructief te verdedigen was.
En toen keerde hij zich naar Toorop's tegelschilderingen en vertelde ons hoe deze gedachte de evolutie der maatschappij en wel in een harer machtige factoren de handel zich uitte. En weer kwamen we onder de bekoring die dit alles gaf: een werk gegrepen uit het zielenleven van een kunstenaar, die de herinnering uit 't verleden, de daadwerkelijkheid van het heden en de fantasie der toekomst vereeuwigde. Vooral in de laatste voorstelling, waarbij de figuur van den Christus en de Samaritaansche vrouw, daar stroomt de gansche rijkdom van Toorop's gedachte zich uit als: „een fontein van water, springende tot het eeuwige leven".
Zoo ging het verder door de eerste der drie ruimtescheppingen: de goederenbeurs. Hier is het weer het beheerschen der monumentale muurvlakken, dat tot hoogste uiting komt.
Dan door de verbindingshal waar de verzen van Albert Verwey de groote rust, die hier heerscht, zoo harmonisch als eenheid geven, om vervolgens naar de tweede groote ruimte: de effectenbeurs, de menigte te volgen.
Een mat rosse kleur drenkt het sobere geheel, dat hier en daar even bewogen wordt door den kleurigen sectielarbeid van Toorop's werk.
Vervolgens de trappen op om verschillende vertrekken te zien, die in verband staan met de administratie van de vereeniging voor den Effectenhandel.
Berlage demonstreert nu de verschillende practische eischen die gesteld werden en hoe deze opgelost en tot harmonie gebracht werden.
Vooral was het de directiekamer met het heerlijk werk van Mendes da Costa, die hier de groote aandacht vroeg.
En dan ging het de laatste der drie groote zalen in: de beurs voor den graanhandel, om vervolgens terug te keeren langs de bovengalerijen en een laatsten indruk te krijgen van ruimte begrenzing, wat bouwkunst toch vóór alles is. Dan voel je weer hoe machtig hier een werk is gewrocht. En als men dan ten slotte achter het vreemdsoortige nagietsel van Giovanni da Bologna's werk verdwenen in de groote zaal van de Kamer van Koophandel, dan genoten we nog eens van die schitterende glazen van Derkinderen's kunst. Het zacht zilveren licht gleed nauw hoorbaar door het vertrek, waarvan thans de wanden betimmerd waren en waarboven zich zacht plooiden de doorgaande wandstoffen.
Toen dit alles een paar uren doorleefd was, verlieten we de Beurs en gingen ieder zijns weegs. Velen zullen de gedachte meegenomen hebben, dat in de bouwkunst van het heden een kracht ligt die steeds frisch en gezond is, omdat ze is uit den levenden mensch, die zich telkens en telkens bij ieder volgend geslacht zal verjongen, ten spijt

van alle reactie, die haar kracht zoekt in het grijpen van vormen uit het lange verleden; want bouwkunst is toch niet een geknutsel van bijeenplanting van mooie vormen, dat niets uit te staan heeft met dat groote begrip van bouwen, dat is het van eerste-stonde afaan: „worden" uit de vele verschillende enkelheden tot één harmonische veeleënheid.
Zoo had deze excursie, zonder een vooropgezet idee, toch geheel en al het karakter van een betooging — en wanneer Berlage hulde gebracht is, dan is dit ook ten deelgevallen aan hen die krachtig naast den bouwmeester gewerkt hebben, aan hen waarvan Walenkamp in zijn sympathieke woorden zeide dat zij zich „vrij hebben kunnen uitspreken, geheel als vrije kunstenaars". En al waren ze niet allen op dit uur kunnen komen, Prof. Derkinderen, Mendes da Costa en Jan Toorop waren verhinderd, toch werden ze even goed herdacht als hun kunstbroeders die tegenwoordig waren in: Roland Holst, Hack, Verwey, Zijl, en zij allen hadden ook thans weer kunnen ondervinden dat niet tevergeefs stond vereeuwigd op den machtigen klokkentoren: „Beidt Uw Tijd".
22 Juni 1913. WILLEM VAN DER PLUIM.

NASCHRIFT:
Over een beursbezoek te schrijven en dit te beschouwen als een betooging voor moderne bouwkunst, zou niet volledig zijn indien we niet met een enkel woord nog releveerden, dat 's avonds aan de overzijde van het IJ — een kleine club van de meer intiemen zich verzamelde aan een feestdisch, om te herdenken het tienjarig bestaan van de Beurs.
Dan gevoel je weer hoe A. et A. een eigen huiselijken kring heeft en als de voorzitter Walenkamp dan een glas opheft om de rij van het enthousiaste element te openen, dan barst het los en voelt men een frissche jeugd van vroolijkheid door alles heen stroomen.
Maar laten we niet uitweiden hierover, het zij genoeg dat 't reeds tegen tienen was toen zachtkens de tonen der lichte muziek ons van tafel wiegden.
En als we boven op de brug, die voert naar het tentoonstellingsterrein van Entos, aangeland zijn, dan is het Berlage die hier den bouwmeester Walenkamp hulde bracht voor zijn werk, dat zich in de verte in lichtende lijnen afteekende tegen 't donker van 't uitspansel. Onder levendige toejuiching stormden we de trappen af en bevonden ons weldra te midden der schuchter blousende huizen van het mondaine Oud-Amsterdam.
Maar wat er verder is geschied ....
Gedenk slechts dat het de dag was waarop de zonnewending plaats heeft en dus de kortste nacht van het gansche jaar volgt. Is het te verwonderen dat dit feit gerespecteerd werd door de leden van A. et A.?

IIIe CONGRÈS ARTISTIQUE INTERNATIONAL A GAND EN 1913.

In antwoord op de mij gestelde vraag van eenige Vereenigingen, wat op het IIIe Congrès Artistique International van 19—23 Juli te Gent (onder bescherming van den Koning van België en onder Eere Voorzitterschap van den Minister „des Sciences et Arts" behandeld zal worden, zoo heb ik het genoegen U in 't kort mede te deelen, dat het doel van de Congressen voor een voornaam deel is de betrekkingen tusschen de Kunstenaars te verbeteren en hunne intellectueele, artistieke en sociale rechten te verdedigen en ter kennis van de resp: Regeering te brengen (zooals o.a. hier te lande is geschied in zake de aansluiting aan de Berner Conventie en voornamelijk met de wet op het Auteursrecht).

Het IIIe Congres (*) heeft op zijn programma:
1. de internationale kunsttentoonstellingen; 2 de internationale kunstwedstrijden; 3. de kunstmusea; 4 het eigendom van het kunstwerk. De zittingen van dit hoogst belangwekkend congres zullen beurtelings plaats hebben te Gent, te Doornik en te Brugge. De congresleden zullen tevens een bezoek afleggen aan steden als Oudenaerde, Veurne, Yperen, enz: en zullen door de gemeentebesturen van Brussel en Oostende officieel worden ontvangen.
Verder ter opluistering een historische optocht, georganiseerd door den Chef, Confrerie de St. Michel en een reconstructie van het tournooi als plaats heeft gehad in 1513 onder Hendrik VIII van Engeland in tegenwoordigheid van Keizer Maximiliaan en Margaretha van Oostenrijk; bezoek aan de Tentoonstelling te Gent, enz.
Het lidmaatschap bedraagt slechts 10 francs, met inbegrip van een zilver insigne. (Lid kunnen slechts zijn: schilders, beeldhouwers, architecten, graveurs, sierkunstenaars en kunstnijveren).
De circulaires, die U binnenkort zult ontvangen, bevatten het uitvoerig programma, enz. enz.
Het Comité verwacht dat vele Hollandsche artisten opgewekt zullen worden om aan dit congres deel te nemen.
Inmiddels Hoogachtend,

De Secretaris v.d. Hollandsche Sectie
v.h. Comité Permanent des Congrès
Artistiques Internationaux.
A. SALM G.Bzn.

(*) Het Ie werd te Rome, het IIe te Parijs gehouden.

JAARVERSLAG VAN DE KUNSTNIJVERHEIDSSCHOOL „QUELLINUS" 1912.

Met veel genoegen ontvingen wij wederom een geïllustreerd verslag dezer hoogst belangrijke kunstinrichting. Bevatte het vorig jaarverslag eenige beschouwingen over „Lithografie" in verband met de betreffende vakafdeeling; ditmaal wordt een en ander medegedeeld over de vakafdeeling „Bouwkunstig-teekenen" en in korte woorden wordt geschetst wat de bedoeling is van het onderwijs en hoe het wordt verstrekt, terwijl in een aantal toegevoegde illustraties de resultaten van het onderricht, zij het dan ook in zeer beperkten zin worden getoond.
Om als leerling tot bovengenoemde afdeeling der Kunstnijverheidsschool „Quellinus" te worden toegelaten, gelden over het algemeen de volgende eischen: goede algemeene ontwikkeling, minstens twee jaren praktische oefening, zoo mogelijk in het timmervak, of diploma van de Ambachtsschool in dit of in een aanverwant vak (b.v. in het meubelmaken), vaardigheid in de beginselen van het hand- en lijnteekenen, kennis van de beginselen van de vlakke meetkunde en de perspectief. De praktijkeisch kan niet altijd gehandhaafd worden, daar zich ook jongelui aanmelden die van de Hoogereburgerschool of hiermede verwante onderwijsinrichtingen komen en dan reeds te oud zijn om de Ambachtsschool te bezoeken. In dit geval kan door het volgen van een Avond-ambachtsschoolcursus, waar praktisch wordt gewerkt, in het tekort aan praktijk worden voorzien. Aan vrouwelijke leerlingen, die het onderwijs in het Bouwkunstig-teekenen wenschen te volgen, wordt voorloopig vrijstelling van practijk verleend (tot heden kwam dit éénmaal voor.)
De bedoeling van het Bouwkunstig Onderwijs aan de Kunstnijverheidsschool „Quellinus" is van tweeërlei aard en staat zoowel in verband met de vakafdeeling „Bouwkunstig-teekenen" als met de vakafdeeling „De-

Concept.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT
VAN HET GENOOTSCHAP
„ARCHITECTURA ET AMICITIA"
TE AMSTERDAM

Het Bestuur.

Art. 1. Het Bestuur houdt tenminste eenmaal per maand eene vergadering waartoe de Bestuurders door den 2den Secretaris worden opgeroepen, voor buitengewone vergaderingen in overleg met den Voorzitter en den 1sten Secretaris. Tot het nemen van een besluit wordt de tegenwoordigheid van minstens vier Bestuurders vereischt.
Art. 2. De Voorzitter leidt alle vergaderingen van Leden, Bestuur en commissies behalve van die commissies, welke door de ledenvergaderingen aangewezen worden. Hij is bevoegd in bijzondere gevallen voor zijn functie een der medebestuurders aan te wijzen, doch alleen in niet permanente commissies.
Hij is Voorzitter of Vice-voorzitter van het Bestuur der Afdeeling „Voortgezet- en Hooger- Bouwkunst-Onderricht" en in deze functie niet vervanghaar.
De Voorzitter onderteekent met den Secretaris alle officieele stukken en verbintenissen.
Art. 3. De 2e Voorzitter treedt bij ontstentenis van den Voorzitter, in al diens functien, rechten en plichten, behoudens het in art. 2 al. 2 bepaalde.
Art. 4. De 1ste Secretaris houdt de notulen der vergaderingen van het Genootschap, die na goedgekeuring der vergadering door hem en door den Voorzitter worden onderteekend.
Hij neemt kennis van alle ingekomen stukken, doet daarvan tijdig mededeeling aan den Voorzitter, voert alle correspondentiën, doet alle noodige aanschrijvingen, registreert de ingekomen en houdt afschrift der verzonden stukken, verzorgt de inventarisatie van de bezittingen van het Genootschap, verstrekt eventueel gewenschte inlichtingen aan de pers, brengt op de Algemeene Vergadering een jaarverslag uit en onderteekent alle officieele mededeelingen. Spoed eischende gevallen behandelt hij in overleg met den Voorzitter, waarvan mededeeling wordt gedaan in de eerstvolgende bestuursvergadering. Het jaarverslag wordt op de bestuursvergadering, de Algemeene Vergadering voorafgaande, aan de goedkeuring der Bestuurders onderworpen.
Art. 5. De 2e Secretaris vervangt den 1en Secretaris bij diens ontstentenis.
Hij houdt de notulen van de bestuurs-vergaderingen en verzorgt de leden-lijsten, de roosters van aftreding van Bestuur, van Redactie en andere commissies, en het besluiten-boek voor leden en bestuursvergaderingen, benevens de verdere registers.
Art. 6. De Penningmeester is belast met het invoeren en uitgeven der gelden, voor welke hij verantwoordelijk en aansprakelijk is, uitgezonderd in gevallen van brand of diefstal.
De gelden worden belegd op eene door de vergadering goed te keuren wijze.
Het saldo in kas mag nooit hooger zijn, dan het bedrag, waarvoor de kas tegen brand en diefstal verzekerd is.
De Penningmeester is belast met de zorg voor de verzekering der bezittingen van het Genootschap tegen alle schade en voor de verzekering tegen de aansprakelijkheid van het Genootschap tegenover derden.
De Penningmeester doet jaarlijks op de Bestuursvergadering, de Algemeene Vergadering voorafgaande, rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar, en levert daarbij eene concept-begrooting voor het komende jaar in. Hij is verplicht driemaandelijks, namelijk voor 1 April, voor 1 Juni en voor 1 September een overzicht van den stand der geldmiddelen van het Genootschap aan het Bestuur over te leggen.
De door de bestuursleden ten behoeve van het Genootschap gemaakte onkosten, worden bij het einde van ieder kwartaal tegen kwitantie door den Penningmeester gerestitueerd.
De inning van entrée-gelden voor nieuwe leden, van donaties en contributies geschiedt per kwitantie, door den Penningmeester en den 1sten Secretaris onderteekend.
Nadat een kwitantie tweemaal vergeefs is aangeboden, moet de Penningmeester verdere inningskosten den schuldenaar in rekening brengen, en met het Bestuur te nemen maatregelen beramen.
De Penningmeester draagt zorg voor de uitloting van Obligaties en andere Schuldbewijzen van het Genootschap. Hij houdt registers bij van de Obligatie-houders en doet hun mededeeling van de plaats gehad hebbende uitlotingen.
De Penningmeester doet op de Algemeene Vergadering verslag van zijne werkzaamheden. Zijne rekening en verantwoording worden zeven dagen vóór die Vergadering door eene commissie van drie gewone leden, door de Leden-Vergadering te benoemen, onderzocht.
Bestuursleden kunnen geen deel uitmaken van deze commissie.
De commissie adviseert tot het al of niet goedkeuren van de rekening en verantwoording in een met redenen omkleed rapport, uit te brengen op de Algemeene Vergadering. Is de rekening en verantwoording door de Vergadering goedgekeurd, dan is de Penningmeester van alle verantwoordelijkheid over het afgeloopen jaar ontheven.
Art. 7. De Bibliothecaris-Archivaris voert het algemeen beheer over de Bibliotheek, het Archief en den Leescirkel. Hij is aansprakelijk voor de goede orde, de bewaring en het onderhoud der verzameling en catalogiseert alle werken. Hij is als Archivaris verplicht het archief in orde te houden en te registreeren. Hij doet in het orgaan mededeeling van de nieuw-verkregen boek- en plaatwerken en geschenken.
Voor den aankoop van boekwerken, wordt de goedkeuring der Ledenvergadering vereischt.
De Bibliothecaris-Archivaris draagt zorg voor de wekelijksche verzending der portefeuilles van den leescirkel, en voor de goede ontvangst van die, welke gecirculeerd hebben.
Van den inhoud der uit te zenden en gecirculeerd hebbende portefeuilles, zal door den Bibliothecaris systematisch aanteekening worden gehouden. De verzendingslijsten der gecirculeerd hebbende portefeuilles moeten in het archief worden bewaard.
Voor het terugkrijgen der uit eene portefeuille ontbrekende werken, behoort de Bibliothecaris alle hem ten dienste staande middelen aan te wenden. Wanneer zijne bemoeiingen geen gunstig resultaat opleveren, doet hij mededeeling daarvan aan het Bestuur, dat dan verplicht is de noodige maatregelen te nemen.
De Bibliothecaris stelt bij den aanvang van elk jaar, in handen van het Bestuur eene opgave van de waarde der aan zijne zorg toevertrouwde boeken, tijdschriften e. d. voor welke som het Genootschap deze tegen brandschade verzekert.
De Bibliothecaris doet jaarlijks op de Bestuursvergadering, de Algemeene Vergadering voorafgaande, aanvraag van de gelden, noodig voor den Leescirkel en de Bibliotheek, voor het komende jaar, en legt verantwoording af van de door hem geheven contributiën en verder van boeten en schadevergoedingen, verbeurd door deelnemers aan den Leescirkel en leeners van de Bibliotheek.
De Bibliothecaris verstrekt den Leden de aangevraagde werken, en is verantwoordelijk voor de afgifte en het terug ontvangen daarvan.
Hij zal op iederen Zaterdag, des avonds van 8 tot 10 uur, tot het afgeven van werken uit de bibliotheek zitting houden.
Art. 8. Het Plaatsvervangend bestuurslid heeft zitting in de commissie tot het beheeren der Genootschapslokalen, welker

taak nader omschreven is in art. 21 en 22 van dit Huishoudelijk Reglement.
Het Plaatsvervangend bestuurslid neemt bij afwezigheid van den Bibliothecaris diens taak op zich.
Art. 9. De Bestuurders hebben het recht van inzage van de gevoerde correspondentiën en administraties van hunne medebestuurders.
Een Bestuurslid, dat van dit recht gebruik wenscht te maken, moet daarin geassisteerd worden door een zijner medebestuurders en minstens 24 uren van te voren zijn verlangen kenbaar maken aan het Bestuurslid, wiens dossiers hij wenscht in te zien.
Ingeval laatstbedoeld Bestuurslid verhindert, dat zijne medebestuurders van hun recht gebruik maken, dan kan de bestuursvergadering hem in zijn functie schorsen en dezen maatregel publiceeren. De eerstvolgende Ledenvergadering beslist over de verder te nemen maatregelen.
Art. 10. Het in het voorgaande artikel bepaalde is eveneens van toepassing op het Bureau van Administratie bedoeld in art. 12 en op elk zijner functionarissen, met dien verstande, dat het Bestuur treedt in de plaats van de Leden-vergadering.
Art. 11. De Bestuursleden zijn in deze hoedanigheid stemhebbende aandeelhouders van de N.V. Mij. tot Exploitatie van het Plaatwerk „de Architect". Bij verkiezingen in het Bestuur van deze N.V. zijn zij verplicht hun stem uit te brengen in overeenstemming met de aanwijzingen, die hun daartoe door de Ledenvergadering gedaan mochten zijn. Bij het nemen van besluiten ten aanzien van veranderingen in de Statuten der N.V., daaronder begrepen vergrooting of vermindering van het maatschappelijk kapitaal, verlenging van den duur der Vennootschap nà of hare ontbinding vóór den termijn, waarvoor zij is aangegaan, en ten aanzien van vervreemding van het aandeelenbezit van het Genootschap, zich te gedragen overeenkomstig de dienaangaande genomen beslissingen in de Leden-vergadering.

Algemeene Administratie.

Art. 12. De Ledenvergadering heeft de bevoegdheid op voorstel van het Bestuur een Bureau van Administratie in te stellen. Aan dit Bureau van Administatie kan worden opgedragen de assistentie van het Bestuur, van de Redactie en andere commissies, van het Bestuur van de N.V. Mij. tot Exploitatie van het Plaatwerk „de Architect" en van het Bestuur der Afdeeling „Voortgezet en Hooger-Bouwkunst-Onderricht".
De beambten van dit bureau worden op voordracht van het Bestuur benoemd door de Ledenvergadering, die tevens de overeenkomsten met en de instructies voor deze beambten vaststelt. Bestuursleden kunnen geen deel uitmaken van het Bureau van Administratie.

Vergaderingen.

Art. 13. De oproeping voor alle Leden-vergaderingen moet met vermelding van de agenda in het orgaan geschieden.
Het bestuur heeft het recht bij opkomst van minder dan vijftien stemhebbende leden eene vergadering uit te stellen of te doen vervallen.
De vergaderingen zijn in den regel niet openbaar. Tot het houden van een openbare vergadering en tot het doen van mededeelingen omtrent het verhandelde aan de Pers wordt de toestemming der Ledenvergadering vereischt.
In elke vergadering worden de notulen der vorige vergadering en de ingekomen stukken gelezen en verder datgene behandeld, wat volgens de agenda aan de orde is of ter tafel mocht worden gebracht.
Na afloop der gewone werkzaamheden, geschiedt op elke vergadering de rondvraag en de opening van de vragenbus. De beantwoording van vragen geschiedt staande de vergadering, of wordt in handen gesteld van de Vragenbus-Commissie. Deze Commissie brengt zoo mogelijk de vragen tot oplossing en deelt de beantwoording in het orgaan mede.

Art. 14. Jaarlijks circuleert eene lijst, waarop de leden zich kunnen verbinden, op een bepaalden datum een voordracht, lezing of kunstbeschouwing te geven. Het Bestuur kan ook niet-leden daartoe uitnoodigen.
Art. 15. Ieder lid heeft het recht zoowel stedelingen als vreemdelingen te introduceeren, doch niet meer dan 5 personen tegelijk.
Ieder geïntroduceerde moet door het introduceerend lid aan het Bestuur worden voorgesteld, en kan niet meer dan tweemaal per jaar worden toegelaten, tenzij met toestemming van het Bestuur.

Bureau van Redactie van het Weekblad en het Plaatwerk.

Art. 16. Ieder jaar op de Algemeene Vergadering treden twee der leden genoemd in art. 13 § 1 der statuten volgens rooster af, en worden de te benoemen leden gekozen op de wijze bepaald in art. 18 der statuten.
Bedankt een der leden tusschentijds, dan moet op de eerstvolgende Ledenvergadering na de kennisgeving daarvan, een plaatsvervanger worden gekozen.
Ieder aftredend lid wordt geacht zoolang in functie te blijven, tot zijn opvolger zitting heeft genomen.
Art. 17. Het Bureau vergadert eens per week, draagt zorg voor den geregelden gang van zaken en is omtrent zijne handelingen verantwoordelijk aan het Bestuur.
Het Bureau benoemt een zijner leden tot Secretaris.
Art. 18. Het Bureau is belast met het bewaren der geleverde kopy en het terugzenden van teekeningen en cliché's voor de verschillende uitgaven.
Alle ingekomen teekeningen, proefdrukken en verhandelingen voor het weekblad en het plaatwerk moeten aan het oordeel van het Bureau onderworpen worden.
Het heeft de bevoegdheid inzendingen in overleg met de inzenders te wijzigen, of ze te weigeren, wanneer zij zijne goedkeuring niet kunnen wegdragen.
Art. 19. Het Bureau is verplicht drie-maandelijks, namelijk vóór 15 Februari, 15 Mei, 15 Augustus en 15 November aan het Bestuur opgave te doen van de gemaakte kosten. De voorschotten der Redactie worden bij het einde van ieder kwartaal tegen kwitantie door den Penningmeester voldaan.
Art. 20. De Secretaris van het Bureau neemt kennis van de ingekomen stukken, is belast met het voeren der correspondentie, het doen van alle aanschrijvingen en doet op iedere vergadering daarvan mededeeling. Aan het einde van ieder jaar worden de stukken, voor zooverre zij daartoe geschikt worden geacht, met index tot plaatsing in het archief aan den Genootschaps-Secretaris overgedragen.
De Secretaris van het Bureau brengt jaarlijks een verslag uit en levert, na goedkeuring daarvan door het Bureau, dit verslag in aan het Genootschapsbestuur, op diens vergadering, welke de Algemeene Vergadering voorafgaat.

Commissie belast met het beheer van de Genootschapslokalen, genoemd in hoofdstuk 4 der Statuten.

Art. 21. De Commissie is belast met de bevordering van het gezellig verkeer der leden onderling, met de handhaving der goede orde en het toezicht op het huishoudelijk beheer in de Genootschapslokalen, met het organiseeren van tentoonstellingen en excursies en het controleeren der introducties in de vergaderingen; zij is belast met het in ontvangst nemen van kunstwerken, teekeningen e.d., alsook van bouwmaterialen, monsters enz., aangeboden ter expositie in de lokalen, plaatst die na goedkeuring of geschiktbevinding, in overleg met het Bestuur, doet aan den Penningmeester opgave van het bedrag, waarvoor een en ander verzekerd moet worden, en zorgt voor terugzending.
Art. 22. Jaarlijks vóór 1 December zal de Commissie een verslag en verantwoording van haar werkzaamheden aan het Bestuur van het Genootschap moeten overleggen, terwijl de Commissie steeds aan het Bestuur alle gevraagde inlichtingen omtrent haar beheer zal geven.

Genootschapsprijsvragen, genoemd in Hoofdstuk VI der Statuten.

Art. 23. De onderwerpen der jaarlijksche prijsvragen zullen kunnen worden verdeeld als volgt:

a. Openbaar bouwwerk.
b. Particulier bouwwerk.
c. Constructief détail.
d. Decoratief détail op het gebied der Bouwkunst.
e. „ „ „ „ „ „ Nijverheidskunst.

De deelname aan de prijsvragen is opengesteld voor alle Leden van het Genootschap. De programma's zullen door de Jury in overleg met het Bestuur worden vastgesteld, de namen der Juryleden moeten in de programma's zijn vermeld.
Art. 24. De inzendingen op de prijsvragen moeten op de in de programma's genoemde data vrachtvrij zijn bezorgd aan het adres van den 1sten Secretaris. Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs van verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd, de ontwerpen echter van inzenders buiten Europa woonachtig, moeten op de in de programma's gestelde data zijn ingekomen.
Te laat ingezonden antwoorden blijven buiten beschouwing, waarvan onmiddellijk mededeeling zal worden gedaan aan het opgegeven correspondentie-adres.
De motto's van alle inzendingen zullen in het eerst-verschijnend nummer van het Genootschapsorgaan worden vermeld.
Elke inzending moet vergezeld gaan van een gesloten enveloppe, waarin naambrief, benevens de verklaring: «De inzender van het motto .... verklaart dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is, en de teekening(en) door hem zelf zijn gemaakt." Op de buitenzijde dezer enveloppe moet een correspondentie-adres vermeld staan en het motto, dat tevens op alle stukken tot de inzending behoorende, moet voorkomen. De naam van den ontwerper mag op de teekeningen en bijbehoorende stukken niet zijn vermeld.
Art. 25. Inlichtingen worden uitsluitend schriftelijk gevraagd aan de Jury, p. a. den 1sten Secretaris van het Genootschap, de vragen worden, tot een bepaalden tijd voor de inlevering in het programma te vermelden, met de antwoorden gepubliceerd in het Genootschapsorgaan; uitsluitend de aldus verstrekte inlichtingen worden beschouwd deel uit te maken van het programma.
Art. 26. Alle ontwerpen blijven het eigendom van de inzenders, het Genootschap kan zich het recht voorbehouden, in overleg met de inzenders, de ontwerpen waaraan eene geldelijke belooning is toegekend, te publiceeren in een der Genootschapsuitgaven, zonder daarvoor eenige meerdere vergoeding schuldig te zijn.
Art. 27. Gedurende drie maanden na de openbaarmaking van de uitspraak der Jury zullen alle inzendingen voor expositie ter beschikking blijven van het Genootschap; na dien termijn worden zij vrachtvrij aan de correspondentie-adressen teruggezonden.
De inzendingen worden vanaf den dag van aankomst tot den dag der terugzending verzekerd tegen brand- en andere schade voor eene som gelijk aan het bedrag van den eersten prijsvraag uitgeloofd.
Art. 28. Inzendingen welke niet voldoen aan de bepalingen van het programma, of waarvan de ontwerper zich vóór de uitspraak van de Jury bekend maakt, kunnen niet voor eenige bekroning in aanmerking komen. Ingezonden teekeningen welke in het programma niet zijn gevraagd, zullen buiten beschouwing blijven.
Art. 29. Wanneer geen der inzendingen voor volledige bekroning kan in aanmerking komen, is de Jury bevoegd de beschikbaar gestelde gelden geheel of ten deele onder de relatief beste ontwerpen te verdeelen.
De Jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren, en, voor zoover mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting meer gedetailleerde beschouwingen leveren; het rapport zal bij de tentoonstelling der ontwerpen worden bekend gemaakt. Na de uitspraak der Jury zal door haar den naambrief van het eerstbekroonde ontwerp worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige voor onderscheiding in aanmerking gekomen ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

Beheer van de Bibliotheek en den Leescirkel, genoemd in hoofdstuk 7 der Statuten.

Art. 30. In de bibliotheek zullen alle werken behoorlijk en ordelijk gerangschikt, in kasten geplaatst moeten zijn, terwijl een catalogus, op de leestafel voorhanden, geregeld zal worden bijgehouden en de uitgeleende werken in een register opgeteekend zullen worden.
Art. 31. De Leden van het Genootschap kunnen werken uit de Bibliotheek ter leen ontvangen onder de volgende bepalingen:
1c. Niets wordt afgegeven dan tegen een behoorlijk ingevuld en onderteekend formulier dat na de terugbezorging van het uitgeleende werk door den Bibliothecaris wordt teruggegeven.
2e. De afgifte van boekwerken geschiedt voor den tijd van veertien dagen. Deze termijn kan op aanvrage éénmaal met een dergelijken termijn verlengd worden. Daarna moet het werk aan den Bibliothecaris worden vertoond, en zoo men het nog langer behouden wil, opnieuw worden aangevraagd.
Ingeval een werk, dat vier weken bij het zelfde lid in handen is, door een ander wordt aangevraagd, zal de houder na daartoe aangeschreven te zijn, het binnen acht dagen moeten terug bezorgen.
3e. Werken die daartoe door het Bestuur aangewezen zijn, worden niet uitgeleend en kunnen alleen bezichtigd worden in de leeszaal. Tot dat doel en ook tot het maken van uittreksels of copieën zal op den avond, in de slotalinea van art. 7 aangewezen, gelegenheid worden gegeven.
4e. De uitgeleende werken moeten des Zaterdagsavonds van 8 tot 10 uur aan den Bibliothecaris of zijnen plaatsvervanger worden teruggegeven, of aan hem vrachtvrij worden toegezonden.
5e. Wanneer de leener nalatig blijft in de terugbezorging van eenig werk, na twee maal daartoe schriftelijk te zijn aangemaand, wordt het werk als verloren aangemerkt en de waarde ervan op den leener verhaald.
6e. Leden buiten Amsterdam, mits niet in het buitenland woonachtig, kunnen op voorwaarden door het Bestuur vast te stellen, werken ter leen ontvangen. De kosten van emballage en verzenden, komen voor rekening van den aanvrager.
7e. Bij verlies of beschadiging van afgegeven of ter lezing liggende werken, zal de leener gehouden zijn, tot eene vergoeding, te bepalen door het Bestuur terwijl aan leden, die nalatig blijven in de verplichtingen bij dit reglement hen opgelegd, niets zal worden uitgeleend, tot dat zij daaraan hebben voldaan.
Art. 32. De nieuw verschenen nummers van kunstbladen, tijdschriften en geïllustreerde maandwerken liggen gedurende 7 dagen na hunne verschijning op de leestafel, om daarna, zoo noodig, voor den leescirkel te worden bestemd. De op de leestafel liggende nummers mogen niet daarvan verwijderd worden.
Art. 33. De keuze der boekwerken voor den leescirkel geschiedt door de Ledenvergadering, het aantal wordt geregeld door het Bestuur. De leden kunnen werken ter lezing afstaan, mits voorzien van hunne naamteekening en aangifte der waarde. De werken, door de leden in bruikleen afgestaan, worden bij eventueel verlies uit de kas van het Genootschap vergoed; de schade zal worden verhaald op het lid bij wien het werk is zoekgeraakt.
Werken voor den leescirkel afgestaan, en door het Genootschap

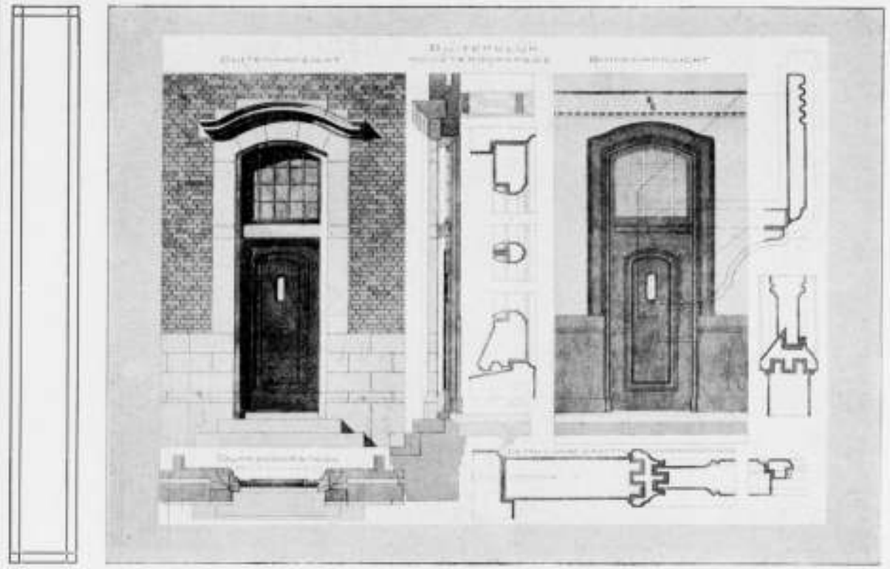
ten geschenke ontvangen, worden na de circulatie in de Bibliotheek opgenomen.
Tijdschriften en plaatwerken, die naar het oordeel van het Bestuur niet voor de Bibliotheek of den Leescirkel in aanmerking komen, worden jaarlijks op een der Ledenvergaderingen onder de leden aan den meestbiedende verkocht.
Art. 34. De volgorde, naar welke de leden de portefeuille ontvangen, wordt geregeld volgens den tijd van opgave tot deelneming en in verband met den goeden loop. Driemaandelijks zal de regeling worden aangevuld.
In iedere portefeuille plaatst de Bibliothecaris een gedrukte verzendingslijst vermeldende den tijd van lezing en den inhoud. Ieder lid is verplicht deze lijst te onderteekenen onder vermelding de portefeuille in goede orde, of beschadigd ontvangen te hebben. Indien de leden de portefeuille te laat of met beschadigden inhoud ontvangen, geven zij den Bibliothecaris onmiddellijk daarvan kennis.
Op het niet afteekenen der lijsten wordt een boete van vijf cents voor elk verzuim gesteld.
Art. 35. Wanneer door een lid de verzending der portefeuille wordt vertraagd en deze niet onmiddellijk aan den persoon met de circulatie daarvan belast, op diens aanvrage wordt ter hand gesteld, zal hem een boete van 50 cents worden opgelegd.
Wanneer dit twee achtereenvolgende malen zal zijn geschied, wordt de toezending der portefeuille gestaakt en zal dit lid in den vervolge van den leescirkel worden uitgesloten. Na verloop van een jaar kan hij evenwel opnieuw deel van den leescirkel uitmaken na schriftelijke kennisgeving van dien wensch aan den Bibliothecaris en nadat alle verschuldigde gelden voor boeten, enz. zijn voldaan. Hij wordt dan beschouwd als nieuw deelnemer.
Ingeval ten tweede male de toezending wegens deze overtreding moet worden gestaakt, zal dat lid voor altijd van de deelneming aan den leescirkel worden uitgesloten.
Art. 36. De contributie voor de deelneming aan den leescirkel bedraagt f 0.50 per jaar bij vooruitbetaling. Bovendien is elk deelnemer verplicht als waarborgsom voor eventueele boeten een bedrag van f 0.50 te storten en op eerste aanzegging van den Bibliothecaris aan te zuiveren.
Deze aanzuivering en de in art. 33 vermelde schadevergoedingen, zullen op verbeurte van de toezending der portefeuille binnen een maand, nadat van het bedrag aan het betrokken lid door den Bibliothecaris zal zijn kennis gegeven, moeten zijn voldaan.
Art. 37. Tweemaal in het jaar zullen alle circuleerende portefeuilles worden opgehaald en zal, ten einde de Bibliothecaris zich vergewisse van den inhoud en de boeken van het afgeloopen half jaar worden opgemaakt. De circulatie zal daartoe gedurende acht dagen worden gestaakt.
Art. 38. Een gewoon lid, zich buiten Amsterdam vestigende, kan aan den leescirkel blijven deelnemen, indien hij een domicilie te Amsterdam heeft.
Ieder lid is verplicht bij verandering van woonplaats, hiervan onmiddellijk aan den Bibliothecaris schriftelijk kennis te geven. Bij verzuim dezer kennisgeving, wordt de toezending der portefeuille aan dat lid gestaakt tot dat het nieuwe adres is opgegeven en na betaling eener boete van 50 cent.

Bindende bepalingen.

Art. 39. Krachtens art. 2 sub 8 der statuten is het aan gewone en buitenleden verboden, op straffe van royement en onder reserve van alle rechten, die het Genootschap overigens kan doen gelden, hetzij als lid der jury, hetzij als mededinger zich in te laten met eenige prijsvraag, waarbij volgens advies van de Permanente Prijsvraag Commissie, ingesteld door de Constitueerende Vereenigingen, de algemeene strekking der Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen niet in acht is genomen en op dien grond deelneming aan de prijsvraag is ontraden.
Art. 40. Het onderzoek naar de overtreding heeft plaats op de wijze als omschreven in § 6 van art. 7 der Statuten.

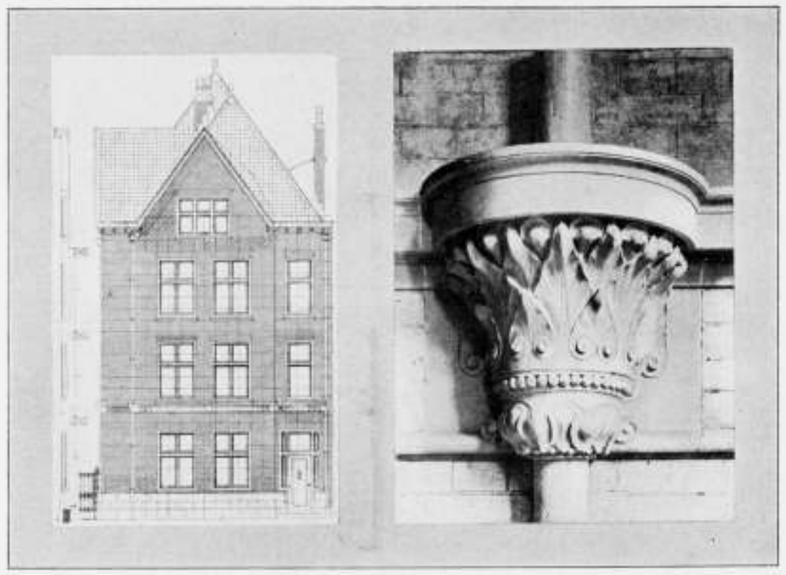
Wijzigingen. Slotartikel.

Art. 41. Wijzigingen van of toevoegingen aan dit reglement, kunnen door de Ledenvergadering worden aangebracht.



Bouwkunstig onderdeel (buitendeur van een heerenhuis) van het Tweede Studiejaar.

coratief-beeldhouwen," „Decoratief-schilderen" en „Meubel- en Interieurteekenen". In betrekking tot de afdeeling „Bouwkundig"-teekenen is het doel om leerlingen met zekeren aanleg in een vierjarigen cursus in bouwkunstigen zin te ontwikkelen en deze ontwikkeling te doen samengaan met het aanbrengen van die bouwkundige kennis welke voor de ontplooiing van het bouwkunstig voelen en denken niet gemist kan worden. Deze kennis bepaalt zich dus tot de gewone bouwkundige constructieleer. Daar echter een bouwkunstig teekenaar in zijn verdere loopbaan meer van de bouwkundige techniek dient te weten dan hem in dezen vierjarigen bouwkunstigen cursus verstrekt kan worden, is het de gewoonte dat de leerlingen, welke de school hebben verlaten en in de praktijk van het leven zijn overgegaan, dit tekort aan meer uitgebreide technische kennis (in hoofdzaak wiskunde, grafische berekeningen en betonijzerconstructie) in avondcursussen, voorloopig van andere inrichtingen die zich meer in het bijzonder op dit technisch onderwijs toeleggen, aanvullen. In Amsterdam b.v. bestaat voor een dergelijk aanvullingsonderwijs goede gelegenheid aan de avondcursussen van de „Industrieschool der Maatschappij van den Werkenden Stand" en aan de „Afdeeling Voortgezet- en Hooger Bouwkunstonderricht" van het Genootschap „Architectura et Amicitia." Deze laatste instelling komt pas in aanmerking voor hen die minstens een tweetal jaren, ná het verkrijgen van het getuigschrift der Kunstnijverheidsschool „Quellinus," in de praktijk van het bouwvak hebben doorgebracht en biedt ook de gelegenheid om de bouwkunstige opleiding verder te voltooien.
Hoe nu de bouwkunstige ontwikkeling in bovenbedoelden zin aan de K. N. S. „Quellinus" wordt geleid, hoe de betrekking wordt geregeld tusschen de verschillende onderwijsvakken, die daarbij een rol spelen, hoe het verband wordt gelegd tusschen de Versierende kunsten (de Decoratieve Beeldhouw- en Schilderkunst en de Bouwkunst en hoe ten slotte de lessen in het Bouwkunstig teekenen zich aansluiten bij die in het Meubel- en Interieurteekenen, afdeelingen die met de eerste in het nauwste verband staan, moge uit de volgende regelen blijken.
In het Eerste Studiejaar volgen de leerlingen de lessen in het Natuurteekenen, het Elementair-Decoratieftekenen en het Bouwkunstig teekenen, benevens die in de Projectie- en perspectief, de kennis der Bouw- en Ornamentstijlen, de Heraldiek en de Plantkennis.
Voor het Natuurteekenen bestaat een afzonderlijke afdeeling, waarin de beoefenaars van Bouwkunst, Beeldhouwkunst en Meubel- en Interieurkunst samen zijn. Het onderwijs wordt hier geleid in een richting, die met de beoefening van genoemde vakken in overeenstemmig is. Er komt dus aan de orde het op het oog teekenen in projectie en perspectief, het maken van schetsen met behulp van genomen hoofdmaten en het teekenen van volledig opgemeten aanzichten en doorsneden, zoowel van gipsafgietsels als voorwerpen in natura. De keuze hiervan geschiedt zooveel mogelijk in verband met de Decoratieve-Beeldhouwkunst en Meubelkunst, terwijl de uitvoering der teekening al naar omstandigheden plaats heeft met potlood, inkt, houtskool, krijt of kleur.
De leerlingen leeren nu niet alleen hun teekenvaardigheid ontwikkelen in een zin die voor hen de meest beteekenisvolle is (waarop bij het bespreken der illustraties wordt teruggekomen), maar zij krijgen ook een inzicht in de harmonische struktuur van genoemde voorwerpen en komen daarbij soms tot eigenaardige ontdekkingen.



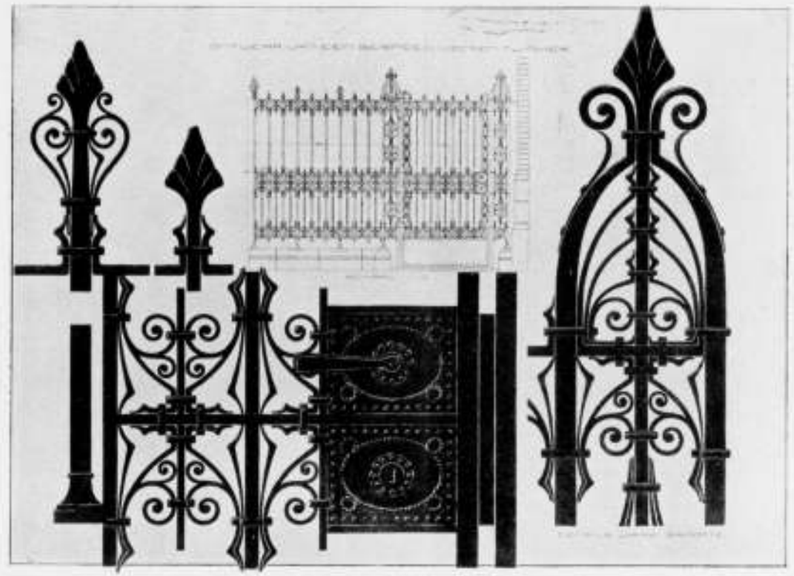
Voorgevel van een heerenhuis, zijnde een gedeelte van een compleet ontwerp. Draagsteen met omloopenden gevelhand voor een afvoerpijp van hemelwater (Decoratief detail van nevenstaand heerenhuis). Derde Studiejaar.

door b.v. eenvoudige verhoudings reeksen te vinden daar, waar ze deze allicht niet verwacht zouden hebben, b.v. bij een Renaissance leeuwenkop of een muziekinstrument. Het Elementair-Decoratieftеekenen wordt door de leerlingen der Bouwkunstafdeeling beoefend in gezelschap van de andere leerlingen van hetzelfde studiejaar, die het Decoratieftеekenen tot hun studieveld hebben gekozen. De bedoeling van dit onderwijs is: de grondbeginselen te leeren van de harmonische indeeling van een vlak door lijn en kleur, hier meer bepaald in verband met het teekenen uit de vrije hand; gelijk het onderwijs in het Lijnteekenen dezelfde bedoeling heeft, meer in het bijzonder in verband met het gebruik van teekeninstrumenten. Waar de bouwkunstig-teekenaar voortdurend vlakken harmonisch zal moeten indeelen (men denke slechts aan de verhouding van vol en doorbroken muurwerk, aan vloeren, wanden en zolderingen), is het voor hem van veel nut zijn gevoel voor harmonische indeeling van den beginne af tot ontwikkeling te brengen en de kenmerkende werkwijzen op dit gebied te beproeven en te bestudeeren.

Het Bouwkunstig-teekenen bestaat in den aanvang uit een repetitie van het projectieteekenen, maar dit projectieteekenen beperkt zich niet tot een oefening in abstracten zin, maar past de projectie toe op den elementairen opbouw van grondlichamen. De zes lichamen, welke in bouwkunst de grootste rol spelen, zijn de kubus, het prisma, de piramide, de bol, de cilinder en de kegel. Er is bijna geen bouwkunstig lichaam denkbaar waaraan niet deze lichamen of een deel ervan ten grondslag liggen; daarom is de kennis van deze lichamen, zoowel wat hun samenstelling als indeeling betreft, voor den bouwkunstig-teekenaar van het grootste gewicht. Eenmaal op de beteekenis ervan gewezen, kan de leerling de werking der lichamen aan de gebouwen nagaan en, door de lichamen in harmonische reeksen op elkaar te stapelen, ze uit elkaar te ontwikkelen, ze naar hun aard in te deelen en nieuwe vormen uit de grondtypen te voorschijn te halen, leert hij reeds van den aanvang af, zij het dan ook in zeer bescheiden zin, dat bouwkunst ruimtekunst is. De leerling beschouwt de lichamen dus voorloopig als blokken en denkt daarbij niet aan een bepaald materiaal. Deze blokken stelt hij samen tot een zoo mogelijk harmonisch geheel en dit geheel brengt hij in projectie en ook in perspectief. Door het aldus verkregen lichaam in verschillende standen te teekenen, het op diverse plaatsen door te snijden en het ten slotte in gips te gieten en af te werken, wordt het projectief begrip vastgelegd en het ruimtebegrip ontwikkeld, terwijl al zij het terloops, de aandacht reeds wordt gevestigd op het begrip „massa" bij een bouwwerk.

Ook enkele materialen als hout, steen en ijzer worden, in elementaire constructies, in het eerste Studiejaar aan de orde gesteld, zoodat de leerlingen, in een volgend jaar, voldoende onderlegd zijn om zich met den bouwkunstigen en bouwkundigen opbouw van onderdeelen bezig te houden.

In het Tweede Studiejaar worden de lessen in Natuurteekenen en Bouwkunstig-teekenen, evenals die in de Kennis der bouw- en ornamentstijlen, de Projectie en de Perspectief voortgezet, terwijl de Heraldiek en de Plantkennis nu wordt vervangen door de Anatomie en de Proportieleer van den mensch. Als nieuw vak wordt het Decoratief-boetseeren aan de orde gesteld. Ook vangen



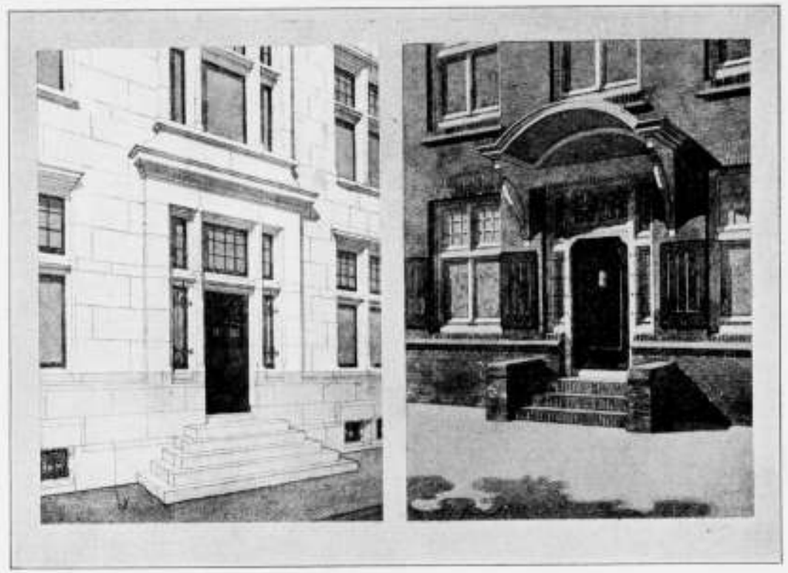
Gesmeed ijzeren tuinhek met details. (Behoorende bij het huis). Derde Studiejaar.

met dit tweede jaar de oefeningen in het schetsboek aan, waarmede enkele leerlingen reeds uit zichzelf in het eerste begonnen zijn. Bij het Bouwkunstig-teekenen worden nu een aantal onderdeelen van het gebouw behandeld, zooals het venster, de deur, de sokkel, de fundeering, de balklaag en de kap. Deze onderdeelen worden niet beschouwd als op zichzelf staande factoren, maar in hoofdzaak ontleend aan een geheel, dat in één der volgende studiejaren in bewerking is, zoodat doel en plaats van de deelen aan wèlomschreven bepalingen zijn gebonden. Binnen deze gestelde grenzen blijft dan genoegzaam vrijheid om de gegevens tot oplossing te brengen en datgene, wat in het eerste jaar van harmonische vlakindeeling en lichaamsopbouw is geleerd en wat van elementaire constructie bekend is, toe te passen, terwijl het Projectie- en Perspectieftеekenen bij deze oefeningen als vanzelf op den voorgrond treedt.

De lessen in het Decoratief-boetseeren beperkten zich in hoofdzaak tot het ontwikkelen van de boetseervaardigheid en het leeren kennen van de reliefwerking. Later hebben deze lessen een verder strekkend doel. Eenerzijds vult alsdan het boetseeren van den vorm het teekenen van den vorm aan, anderzijds schenkt het de gelegenheid om bouwkunstige versieringsvormen plastisch uit te beelden en aldus het begrip reliefversiering nader tot ontwikkeling te brengen; ten slotte is de leerling, door aan het boetseeren ook het gipsgieten en gipssnijden te verbinden, voortdurend in de gelegenheid zijn eigen modelmaker te zijn, waardoor hij bij tal van gelegenheden den geteekenden vorm kan belichamen en zooveel mogelijk vanaf het standpunt, dat de beschouwer in werkelijkheid tegenover dezen vorm inneemt, kan bezien en bestudeeren.

In het derde studiejaar worden de lessen in Natuurteekenen, Bouwkunstig-teekenen en Decoratief-boetseeren, Gipsgieten en Gipssnijden voortgezet. De theorielessen zijn nu feitelijk afgeloopen, maar die leerlingen, welke zich in één of meer der theorievakken zwak voelen, kunnen de betreffende lessen nogmaals volgen. De uren, welke van de theorielessen overschieten, worden gebruikt voor het maken van opmetingen en schetsen, voornamelijk in het Rijksmuseum. Wanneer het weêr het toelaat, dienen het gebouw van het Rijksmuseum zelf (van buiten) en de in den tuin opgestelde fragmenten als schetsgegevens, terwijl ook andere gebouwen of stadsgezichten als zoodanig in aanmerking komen. In de afdeeling Bouwkunstig teekenen wordt thans een geheel woonhuis in behandeling genomen, waarvan de plattegronden, de gevels en de detailleering van de onderdeelen nagenoeg den verderen beschikbaren tijd dezer afdeeling in beslag nemen. Ook aan de excursies naar in aanbouw zijnde werken, welke gewoonlijk vier à vijfmaal per jaar worden gehouden, nemen de leerlingen van het derde studiejaar deel. De bouwwerken, welke voor deze excursies worden uitgekozen, zijn aldus genomen dat een leerling gebouwen van zeer uiteenloopende bestemming onder de oogen krijgt en met zeer verschillende constructiewijzen kennis maakt. In een geïllustreerd verslag brengen de leerlingen dan rapport uit van hunne bevindingen.

In het vierde studiejaar vinden alle in het derde jaar genoemde lessen hun vervolg. In de klasse voor Bouwkunstig-teekenen wordt nu de binnen-architectuur behandeld, waarvoor zoo mogelijk de gegevens aan het reeds aan de orde gestelde huis worden ontleend. De trappen, vloeren, wanden en zolderingen van dit huis worden



Gedeelte van den voorgevel van een heerenhuis. Gedeelte van den voorgevel van een buitenhuisje. Vierde Studiejaar.

dus nader bestudeerd en uitgewerkt. Aan het einde van dit Studiejaar wordt nogmaals een schetsplan van een woning gemaakt, waarbij alles wat gedurende den vierjarigen Cursus is behandeld, als in een generale repetitie opnieuw onder de aandacht van de leerlingen wordt gebracht.

Zooals boven reeds werd gezegd, staat bij het Bouwkunstig-teekenonderwijs het aesthetisch begrip op den voorgrond, wat in overeenstemming is met de bedoeling eener Kunstnijverheidsschool. Aan dit aesthetisch begrip knoopt zich als van zelf het technisch begrip vast, zoodat beide zich als 't ware gelijktijdig ontwikkelen en elkaar aanvullende faktoren worden van het „bouwkunstig begrip." De taak van het Bouwkunstig onderwijs is hiermede echter niet afgeloopen, want dit onderwijs ligt voor een deel ook ten grondslag aan dat in de Versierende kunsten (de Decoratieve-Schilder- en Beeldhouwkunst) en eveneens aan het onderwijs in de Meubel- en- Interieurkunst. Met het onderricht in del Decoratieve-Schilder- en Beeldhouwkunst staat het Bouwkunstig-onderwijs in verband, omdat de ontwerpen der eerstgenoemde afdeelingen voor een goed deel door de laatstgenoemde worden verstrekt. Daardoor krijgen deze onderwerpen practische waarde, want de bedoeling, herkomst en plaats der gegevens zijn nu bekend, zoodat de opgaven aan duidelijk omschreven eischen van doel, materiaal, bestemming samenstelling en opbouw moeten voldoen. Met het onderwijs in het Meubel- en Interieurteekenen staat het Bouwkunstig-onderwijs zeer na in betrekking, want de vertrekken, waarin de te ontwerpen meubels worden geplaatst, waarin het schrijnwerk gesteld zal worden, waaruit het interieur als geheel zich zal ontwikkelen, zijn wederom in de bouwkunstige teekening voorhanden, zoodat ook de meubelteekenaar zijn algemeene gegevens ontleent aan den arbeid van den bouwkunstig-teekenaar. Terwijl dus de meubelteekenaar op deze wijze het geheel ziet dat hij heeft uit te werken en te vullen, ziet de bouwkunstig- teekenaar de woning zich afwerken en meubelen, zoodat beide elkaar aanvullen in den besten zin van het woord, want het huis als bouwkunstig ontwerp en het huis als woning zijn nu als het ware tot één geworden.

VAN ALLERLEI AARD.

HET ROTTERDAMSCHE RAADHUIS.

In het „Bk. Wbl." van de voeige week is een poeet aan het woord. Het is de ook bij ons welbekende „Candidus" die zich „opt sien vant patroon voort raethuys tot Rotterdam" heeft laten inspireeren tot het navolgende geestig „Clinckdicht":

Wat vers is smaeckt het best. Wie leckre cost begheeren
Die wachten tot natuer des somers weligh tiert,
Want, als de winter met de aerde hooghty viert,
Is 't nyet naer haeren smaeck, op d'inmaeck te gaan teeren.
Eylaes! wat deden nu de Rotterdamse Heeren?
Sij vroeghen haeren cock, schoon sneeu ter neder swiert
In Bou-const's winterhof, door lof noch cruyt verciert
Een treflyck Raethuys-mael, dat hare Stadt zal eeren.
De cock, ten eynde raet, daer 't velt gheen groente gheeft,
Doet d'inmaeck in de pot en gaet se aen het stoven,
Brenght d'opghewarmde cost den Heeren op haer dis.
Ist wonder dat 't nyet smaeckt? Een Wys man segt ghewis:
O! Heeren, 't nageslacht sal uwe daet nyet loven,
Och, waerom nyet ghewacht, tot Bou-const is herleeft?

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Club van Utr. leden van A. et A. — Beursbezoek. — IIe Congrès Artistique International à Gand en 1913. — Jaarverslag van de Kunstnijverheidsschool „Quellinus" 1912. — Van allerlei aard.

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM. JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

VERSLAG DER BUITENGEWONE LEDENVERGADERING GEHOUDEN OP WOENSDAG 2 JULI 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN PARKZICHT.

Na opening der vergadering door den Heer J. H. de Groot, die, bij ontstentenis van den voorzitter, het presidium waarneemt, worden de notulen van een tweetal vorige vergaderingen gelezen en, na kleine aanvulling, goedgekeurd. Naar aanleiding van de notulen der laatste vergadering deelt de secretaris de namen der 6 heeren mede die tot het maken van een schetsontwerp zullen worden uitgenoodigd. De Heer Hellendoorn wijst er hierbij op dat nu geen twee afgevaardigden van A. et A. meer op het lijstje voorkomen, iets, wat in strijd is met de toezegging van den voorzitter op de spoedvergadering van Vrijdag van vorige week.

Hieromtrent ontwikkelt zich een breedvoerige discussie, die tot resultaat heeft, dat men de getroffen regeling ter voorkoming van oponthoud en verdere moeilijkheden ditmaal billijken zal, erop rekenende, dat, zoo van het 6 tal een der heeren door bedanken afvalt, alsnog een aangewezen lid van A. et A. zal invallen.

Punt 3 der agenda lokte eveneens uitgebreide discussie uit die, omreden van opgelegde geheimhouding, niet voor publicatie in ons orgaan vatbaar is.

De behandeling van de Concept-Statuten en het Huish. Reglement van de „Commissie voor het Stadsschoon" heeft tot resultaat, dat het Genootschap zich tot verdere medewerking bereid verklaart, *zoo de commissie een zuiver archeologische Commissie blijft.* Mochten de Concept-Statuten en Huish. Reglement ongewijzigd worden aangenomen, dan trekt A. et A. zich er natuurlijk uit terug, wijl het niet aangaat dat menschen, *buiten* het bouwvak staande, de ontwerpen van architecten zullen gaan beoordeelen. Bovendien wordt deze Commissie, gezien hare samenstelling, allerminst capable geacht om op te treden als advies-bureau of als Bauberatung. De commissie wordt, mede naar aanleiding van het gesprokene bij punt 3 der agenda, voorts absoluut overbodig geacht zoo zij zich niet blijft houden aan den allereersten opzet, n.l.: catalogiseeren van bestaand of verdwijnend schoon.

Het Concept Huish. Reglement van het Genootschap wordt, na aanvulling met een artikel inzake de benoeming der jury voor de Gen. prijsvragen en na schrapping der woorden van art. 17: „en is omtrent zijne handelingen verantwoordelijk aan het Bestuur" — met 1 stem tegen, *aangenomen.*

Hierna volgt, om ruim 12 uur, sluiting. ADR. M.

HET UTRECHTSCHE KUNSTVERBOND.

Door het verbond is onderstaand adhaesie-adres aan B. en W. van Utrecht verzonden:

Aan Edel. Achtbare Heeren Burgemeester en Wethouders der Gemeente Utrecht.

Het zij ons vergund bij en door deze adhaesie te betuigen aan het door de Club van H.H. leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia" ingediend adres betreffende den gevelwedstrijd in den kring der Gemeente Utrecht.

Met de meeste hoogachting.

Namens het Utrechtsche Kunstverbond,
waarbij aangesloten zijn:

1. De Vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer voor Utrecht en omstreken.
2. De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Afd. Utrecht.
3. De Club van Utrechtsche leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia".
4. Het Teeken- en Schilderkunst Gen. „Kunstliefde".
5. De Openbare Leeszaal.
6. De Nederlandsche Bond van Vakschoolleeraren en leeraressen, Afdeeling Utrecht.
7. De Vereeniging tot Bev. van Beeldende Kunsten.
8. Het Boellaerd Fonds.

Utrecht, (w.g.) CAREL J. A. BEGEER, *Voorzitter.*
Juni 1913. (w.g.) C. J. DE HAAS, *te Secretaris.*

WYSE RAET.

Nogh melden aen De **Maes** der Stroomgoôn claegh-
[gesanghen
Hoe heldenmoet, vergeefs, des **Evers** cracht bevocht
In hopeloosen stryt, te kwaeder uyr ghesocht
En sonder segecans te roeckloos aengevanghen,
Of **Sint Franciscus**' stadt laet lauwerieren hanghen.
Comt, segt se, **Nederlant** heb ick te gast versocht,
Comt, maeckt my nu een **Ton**! Wie haer het traeyste
[wrocht
Sal, boven **Cuypers** loon, dees lauwercrans ontfanghen.
O ghy die 't wilt bestaen, **Bouconstnaers** al te gaer!
Der Danaiden taeck gaet ge andermael beginnen.
Spaert toch uw arrebeyt, spaert toch uw tyt, uw const!
Ghy weet het immers nu: als des bestellers gonst
Den lauwer doet ontgaen aen wien hem dacht te winnen
En uytreickt sonder keur, baet clachte noch beswaer.

CANDIDUS.

BOUWKUNDIGE STUDIEPRIJSVRAAG, BETREFFENDE EEN DORPSSCHOOL MET ONDERWIJZERSWONING, UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING VAN NED. BAKSTEENFABRIKANTEN.

De Jury in deze prijsvraag, bestaande uit de heeren H. P. Berlage, J. Gratama, L. Zwiers en G. Versteeg, Architecten en Th. M. Ketelaar, Oud-Schoolopziener, heeft geene bekroning kunnen toekennen doch de volgende belooningen toegekend:

Aan motto	V. M. G.	ƒ 125.—
„ „	Plutarchus	„ 125.—
„ „	„Zes"	„ 50.—
„ „	„Voor de jeugd"	„ 50.—

terwijl mede voor publicatie is aanbevolen het ontwerp onder „Petrus"

TENTOONSTELLING TE SAN FRANCISCO.

De voorzitter, de heer H. J. M. Walenkamp, die de spoedvergadering van Vrijdag vorige week leidde, heeft de aanwezigen toen een uitvoerige verklaring gegeven, waarom deze spoedvergadering was uitgeschreven. Wij memoreeren daarvan het volgende:

In verband met de plannen der Nederlandsche Regeering om Nederland en zijn Koloniën te doen deelnemen aan de groote Internationale Tentoonstelling te San Francisco in 1914, en waarvan vernomen was, dat overwogen werd het Nederlandsche Paviljoen te doen zijn een copie van het Raadhuis te Gouda, had de Nederl.-Indische Kunstkring, vooral op aandrang van den heer J. A. Mooyen, architect te Batavia, zich gewend tot den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië met het verzoek, bij het Opper-Bestuur in Nederland zijnen invloed te willen aanwenden, dat dit Paviljoen niet zou zijn een copie van een oud-Hollandsch gebouw, maar een modern karakter zou verkrijgen, waarbij het aanbeveling verdient in overleg te treden met bouwkundige vereenigingen als: De Bond van Ned. Architecten, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, het Genootschap „Architectura et Amicitia", e. d. Het adres van den Nederl.-Indischen Kunstkring is afgedrukt in „Architectura", No. 20.

De voorzitter bracht hulde aan het optreden van dezen Indischen Kunstkring, dat hij verheugend noemde, aangezien er uit blijkt, dat ook in Indië krachtige voorstanders voor de moderne beginselen der bouwkunst worden gevonden.

De drie bovengenoemde bouwkundige vereenigingen waren verzocht adhaesiebetuigingen aan de desbetreffende autoriteiten te willen richten.

In de vergadering van Voorzitters en Secretarissen der drie bouwkundige vereenigingen op 17 Juni j.l. is dit onderwerp ter sprake gebracht. Het bleek, dat de Bond van Ned. Architecten reeds een adhaesie adres had verzonden, en dat het Verbond van Ned. Kunstenaars-vereenigingen een concept-adres van gelijke strekking als dat van den Nederl.-Indischen Kunstkring gereed had. Besloten werd, dat Maatschappij en „Architectura et Amicitia" een adres van adhaesie aan dat van het Verbond, dat alle kunstenaarsgroepen omvat en daarom in deze van de verste strekking is zou indienen.

Inmiddels was de Centrale Commissie voor de Tentoonstelling te San Francisco bij Kon. Besluit van 20 Juni j.l. benoemd, welke Commissie voorzitters en secretarissen der 3 bouwkundige vereenigingen uitnoodigde tot een bijeenkomst met haar, op Zaterdag 21 Juni j.l., ter bespreking van de voorbereiding van den bouw van het Nederlandsche Paviljoen op de Tentoonstelling te San Francisco.

Op deze bijeenkomst bleek, dat de Commissie het wenschelijk achtte, dat verschillende architecten een schetsontwerp voor het Paviljoen zouden maken, opdat er verscheidenheid van opvattingen zou zijn en de Commissie niet gedwongen zou zijn zich te bepalen tot enkele architecten, die in den laatsten tijd tentoonstellingspaviljoens gebouwd hadden. Daarenboven wenschte de Commissie dat het Paviljoen niet een copie van den een of anderen ouden stijl zou zijn, maar een modern karakter zou dragen, waarbij echter de beschouwer wel de gedachte aan Holland zou moeten krijgen.

Door de aanwezige architecten werd er sterk op aangedrongen hiervoor een openbare prijsvraag uit te schrijven. Daar echter de heer van Coenen Torchiana, regeeringscommissaris te San Francisco, reeds 1 Augustus naar San Francisco terug gaat en het wenschelijk is ten spoedigste met den bouw van het Paviljoen te beginnen, omdat de arbeidsloonen snel en geweldig stijgen in dezen tijd in San Francisco, bleek een openbare prijsvraag, met het oog op den tijd van voorbereiding, onmogelijk, zoodat ten slotte besloten werd, dat 9 architecten voor het maken van een schetsontwerp zouden worden uitgenoodigd. Zij zouden elk voor hun arbeid ontvangen ƒ 500,— waarbij de bouwsom was gesteld op ƒ 100.000,— hetgeen gezien wat van elk ontwerper verlangd werd, door de aanwezige architecten billijk en vrij wel overeenkomstig de Honorarium Regelen der Maatschappij geoordeeld werd, in aanmerking werd hierbij genomen, dat geen inwendige verdeeling van de twee hallen, één voor Nederland en één voor N.-Indië, werd gevraagd, zoodat de opgaaf tamelijk eenvoudig was. De architect wiens project gekozen werd, was verplicht de noodige algemeene details te leveren, welke door de Commissie werden verlangd, waarvoor hij gehonoreerd zou worden volgens het percent in de 2de klasse der Honorarium tabel der Maatschappij, voor de Alg. details vastgesteld. Het betrof hier dus niet een prijsvraag, maar een opdracht aan 9 architecten, overeenkomstig de motie van Gils in den Bond van Ned. Architecten nader door de P. P. C. in een schrijven aan de constitueerende vereenigingen d.d. 31 Juli 1912 uiteengezet bij gelegenheid van de concurrentie uitgeschreven voor het Koloniaal Instituut.

Het ingezonden werk zal beoordeeld worden door de centrale commissie, bijgestaan door 3 architecten, waarvan elk der 3 bouwkundige Vereenigingen er één zal aanwijzen.

Toch werd het wenschelijk geacht, de P.P.C. over deze aangelegenheid te hooren; haar advies wordt nog verwacht*).

Het programma voor den bouw van het Paviljoen werd in een volgende vergadering van de Commissie met voorzitters en secretarissen der 3 bouwk. vereenigingen op 29 Juni j.l. vastgesteld.

Wat de 9 uit te noodigen architecten betreft, merkte de Commissie op, dat zij er prijs op stelde, dat hiertoe zouden behooren de heeren Ed. Cuypers, die de Indische Afdeeling op de Brusselsche Tentoonstelling verzorgde, W. Kromhout, die het Ned. Paviljoen op deze Tentoonstelling bouwde en die te Turijn de bouwkundige leiding over de Ned. Afdeeling had en Joh. Mutters Jr. van wege de inrichting der Ned. Afdeeling op de Parijsche Tentoonstelling in 1900 en het Ned. Paviljoen te Roubaix.

*) Dit advies is inmiddels ingekomen en de P. P. C. beschouwt dit geval overeenkomstig de aangenomen motie van Gils bovengenoemd.

In verband hiermede werd aan elk der 3 bouwkundige vereenigingen verzocht de namen van 2 architecten aan de Commissie op te geven. Het bestuur had hiertoe nu een spoedvergadering uitgeschreven op 27 Juni j.l.

Na eenige discussie werd als afgevaardigde van A. et A. voor de beoordeeling van de ingezonden ontwerpen benoemd de Heer J. H. de Groot en als diens plaatsvervangers de Heeren Berlage en v. d. Mey, terwijl als candidaten voor het maken van een schetsontwerp een 6 tal heeren werd aangewezen, t.w.: de Heeren de Bazel, Walenkamp, Berlage, Lippits, de Groot en Rutgers. 30 Juni had hierna een bijeenkomst plaats van voorzitters en secretarissen der 3 bouwkundige vereenigingen ter definitieve vaststelling van de namen der 6 architecten, met het gevolg, dat aan de centrale commissie het volgende schrijven is gericht:

> Aan de Centrale Commissie voor de Internationale Tentoonstelling te San Francisco te 's-Gravenhage, Lange Houtstraat 36.

In antwoord op Uw schrijven van 27 Juni j.l. hebben wij de eer U mede te deelen dat door onze Vereenigingen de volgende zes Architecten zijn aangewezen, om een opdracht te ontvangen tot het maken van een schetsontwerp voor den bouw van het Nederlandsch Paviljoen op de Internationale Tentoonstelling te San Francisco, welke Architecten zich beschikbaar hebben gesteld.

In alphabetische volgorde geplaatst:

J. Limburg, Bouwkundig Ingenieur, Nassaudillenburgstraat 17, den Haag; Jan de Meyer, Architect, Emmastraat 27, Amsterdam; Alb. Otten, Architect, Leuvenhaven 205 W. Z., Rotterdam; H. A. Reus, Architect, Steegoversloot 64, Dordrecht; D. Roosenburg, Bouwkundig Ingenieur, Kanaalstraat 8, den Haag; H. J. M. Walenkamp, Architect, Pl. Muidergracht 19, Amsterdam. [1])

Als Juryleden zijn benoemd:

door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, de Heer A. Salm G.Bzn., Architect, Weesperzijde 26, Amsterdam; [2]) door het Genootschap Architectura et Amicitia, de heer J. H. de Groot, Architect, Prinsengracht 344, Amsterdam; door den Bond van Nederlandsche Architecten, de Heer Joh. Ingenohl, Architect, Frans van Mierisstraat 41, Amsterdam.

Het was ons zeer aangenaam in het Programma te bemerken, dat U nog gelegenheid heeft gevonden, de inzending der plannen zoo te regelen, dat de Juryleden bij de beoordeeling van de namen der ontwerpers onkundig blijven.

Verder zij opgemerkt, dat de laatste alinea van het concept-Programma, ons op de Vergadering van 24 Juni j.l. uitgereikt, in het definitief Programma is vervallen. Deze zin luidt:

„Indien een der ontwerpen door de Commissie gekozen wordt, stelt zij zich voor omtrent de uitvoering, die door een Architect te San Francisco zal geschieden, met den ontwerper nader overleg te plegen, zonder dat zij echter eenige verbintenis in dit opzicht op zich neemt."

Aangezien deze zin wel van belang is voor de mededingers, hebben wij hen hiervan in kennis gesteld. Hiermede meenen wij, dat onze taak is afgeloopen en betuigen wij onzen grooten dank, dat U contact met ons heeft gezocht en de totstandkoming van den bouw van het Nederlandsch Paviljoen te San Francisco op zeer ruime wijze wordt voorbereid, waarbij het copieeren van een ouden stijl definitief zal zijn uitgesloten.

Dat dit laatste onze volle instemming heeft is U bekend, en moge U nader blijken uit onze actie en onze verschillende adressen destijds tegen een Nederlandsch Paviljoen in Oud-Hollandschen stijlnamaak op voorafgaande tentoonstellingen.

Zooals U begrijpt, interesseert ons en onze collega's het ingezonden werk der negen uitgenoodigde Architecten, en wij zouden het zeer op prijs stellen, mede in verband met de bevordering van de tentoonstellingsbouwkunst, wanneer het ingezonden werk in onze vakbladen mocht worden gereproduceerd na afloop der beoordeeling.

Ten slotte zij het ons veroorloofd nog een wensch te doen, namelijk: Dat bij een volgende tentoonstelling de tijd van voorbereiding gunstiger en het daardoor mogelijk zal zijn *een openbare Prijsvraag* voor het Nederlandsch Paviljoen uit te schrijven, welke prijsvraag een nog ruimere weg is en nog meer oplossingen aan de hand zal doen, dan de nu door U gevolgde weg.

Mocht U in de gelegenheid zijn Regeering en Autoriteiten bij voorkomende gelegenheden attent te kunnen maken op de wenschelijkheid van een openbare prijsvraag, dan hopen wij, dan U dit zult willen doen.

U een volledig succes met den bouw van het Nederlandsch Paviljoen te San Francisco toewenschend, met de meeste hoogachting

> voor Voorzitters en Secretarissen van
> de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
> het Genootschap Architectura et Amicitia,
> van den Bond Nederlandsche Architecten.
> w.g. J. GRATAMA.

[1]) Als plaatsvervanger is benoemd de heer J. Gratama, Bouwkundig Ingenieur, Marnixstraat 402, Amsterdam

[2]) In verband met de naamlijsten der door de 3 Vereenigingen aangewezen architecten bevat de complete lijst naar stemmenaantal opgesteld, de volgende namen:
H. P. Berlage; K. P. C. de Bazel; Alb. Otten; J. Limburg; H. J. M. Walenkamp; Jan de Meijer; D. Roosenburg; H. A. Reus; M. J. E. Lippits; Joh. J. Gort; J. H. de Graats; Joh. D. Laagen; G. J. Rutgers; A. P. Smith.
Aangezien de heeren Berlage en de Bazel bedankten werden boven genoemde 6 architecten aan de Centrale Commissie opgegeven.
Zie daaromtrent het verslag der buitengewone Gen. vergadering van Woensdag j.l. REUS.

ONTWERP VOOR EEN STADION.

De lezer zal zich herinneren, dat ik op een der ledenvergaderingen van A. et A. een voordracht hield naar aanleiding van schetsen, die waren tentoongesteld in het genootschaplokaal. Een verslag verscheen daarvan in



Fig. 1. Cartouche.

ons orgaan. Een paar maal werd op 't gemis van reproductie der schetsen gewezen.

Bij dezen nu geef ik bij die reproducties nog eenige toelichting.

Toen mijn boek over „Vormharmonie" was verschenen

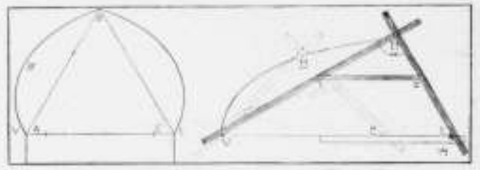


Fig. 3. Boogtype.

Fig. 2. Boogtype.

wilde ik in een eenigszins omvangrijk bouwkundig ontwerp mijn beginselen weer eens toepassen. Daartoe nam ik de prijsvraag voor een stadion te baat. Ik zag heel spoedig, dat er van een eigenlijk stadion in het program geen sprake was. Er werd gevraagd een **voetbalveld** en 't was goed geweest, indien men het zoo had genoemd. Mijn schetsen bedoelden intusschen iets meer dan een voetbalveld. Ik dacht ook aan rennen, fietsracen en wedloopen. Ik begreep heel goed, dat ik buiten het program was. Ik volgde dat program toch nog eenigszins om practische aanknoopingspunten en een band te houden.
Ik wilde een ontwerp maken voor Architectuur; maar dat zich evenals Toonkunst wel aan de materie stoorde, doch ook andere middelen in zijn dienst stelt en wel zoo, dat ten slotte het geheel „uit de materie" mocht zijn.
Ik dacht dus bij mijn ontwerp aan muziek. Ik dacht daarbij naast harmonie aan rhytmiek en aan een motief. Ik wilde verder aan mijn vorm eenig karakter verleenen, en zoo het kon, wilde ik dat karakter van eenige bepaalde uitdrukking doen zijn.
Ik stelde mij voor een stadion en verbond daaraan den indruk van stoerheid. Omdat de wetstrijden in een stadion een feestelijk karakter hebben, mocht bedoelde stoerheid niet somber zijn, doch moest opgewekt zijn en naar eenige vroolijkheid, naar eenigen lach zweemen.

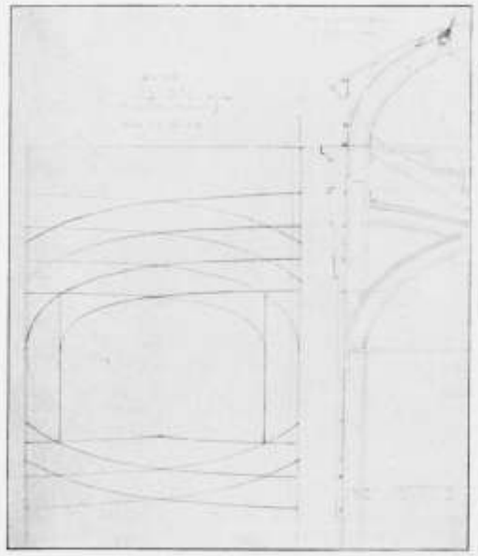


Fig. 4.

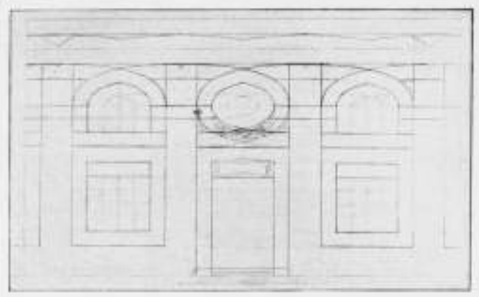


Fig. 5. Gevel-traveën.

Gij zult mij vragen, hoe ik dan den indruk van opgewektheid en stoerheid trachtte te beheerschen? Ik wil dat niet precies zeggen hier, omdat ik wat voor mij zelf wil houden, onnoodig plagiaat voorkomen wil en omdat ik begrijp, dat al geeft ge totaal niet om de principen, die ik hier verder aangeef, gij wel zult geven meestal om wat ik verzwijgen wil.
Ik wenschte den indruk te voorschijn te roepen van eenigen rhytmus of cadans, van stoerheid en van opgewektheid, bij het op verscheiden wijze herhaald behandelen van eenig motief.
Mijn motief was iets wat **wij** zouden *noemen* een spitsboog, doch die wij daarmee niet verwarren moeten. Gij zult dien typischen boog door alles heen herhaald vinden in de gevels in de daken in de kappen en onder de tribunes enz. ja zelfs in de cartouches der bijschriften. (Fig. 1).
Mijn spitsboog is niet de gewone spitsboog, dien wij ons altijd denken en die met een cirkelpasser is getrokken. De boog is geheel van mijn vinding en laat zich maken in fig. 2 met een rechten hoek, waarvan de beenen zijn V B en L B. Deze rechte hoek schuift met het been V B langs een vast punt V terwijl tegelijkertijd een punt L op het been L B schuift langs een rechte lijn L V. Het punt B is het beschrijvend punt, dat den typischen boog B B' V doorloopt.
De lijn, die beschreven wordt heeft een symmetrisch stuk onder de as L V gelijk aan B B' V. Zie fig 4. Deze figuur 4 geeft tevens iets van het gevelsysteem. Men kan die lijn vinden in mijn boek over „Vormharmonie"
De lijn is niet uit verschillende cirkels opgebouwd maar is één doorloopende lijn.
Herhaalt men die lijn (van fig. 2) ten opzichte van een loodrechte as dan ontstaat een boog, *die op een spitsboog lijkt*.
Ik dacht bij mij zelf, of het niet mogelijk kan zijn, dat een dergelijke constructie, die mij in staat stelt allerlei spitsbogen, zoowel hooge als lage, te maken, wel eens de constructie kon zijn geweest, die den spitsboog ook in meerdere stijlen had doen geboren worden. De lijn is eenvoudig mechanisch uit te voeren en is een lijn, die een **type** geeft. Waar ik nu zag, dat de spitsbogen, in oude tijden werden gebruikt in Oostersche en Westersche kunsten, Indisch, Arabisch, Moorsch, Gothiek enz. konden die wellicht door mijn constructie tot één familie worden terug gebracht. Zelfs (en daarvoor moet ik alweer verwijzen naar mijn boek over „Vormharmonie") is een boogtype als fig. 3 te maken. Een dergelijk type ging meermalen samen met een spitsboog. Intusschen, ik maakte den boog zooals ik hierboven aangaf. Ik had daarmee een **eigen** vorm, op eigen wijs toegepast en ik wilde die

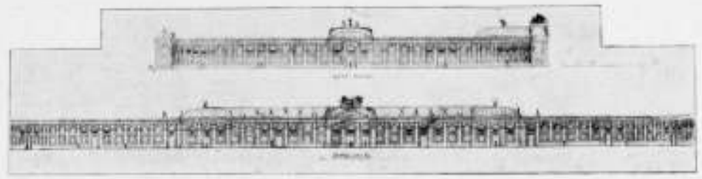


Fig. 6.

kiezen als motief, dat ik doorvoerde en met hulp van allerlei beginselen toepaste.
Die beginselen waren o.a. een moduul systeem, centraliteit, evenwijdigheid, gelijkvormigheid, gelijk en gelijkvormigheid, evenwicht, continuïteit van lijnen, omraming enz. Ik verwijs naar het meergemelde boek. Wie nu eenig begrip wil hebben van wat ik bedoelde, die trachte zich eens eerst een begrip te vormen, van het ontstaan van mijn booglijn. De kracht die ik er verder in meende te leggen, zit trouwens niet alleen in die lijn, maar verder in de macht, die ze verleent, om meerdere vormen te bin-

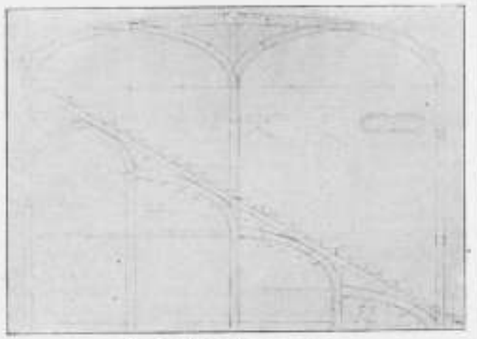


Fig. 7. Doorsnede over tribunes.

den en rhytmisch te koppelen. Ik koos de lijn als mooie „vorm op zich zelf" maar tevens om de macht, die ze geeft tot het vormen van accoorden.

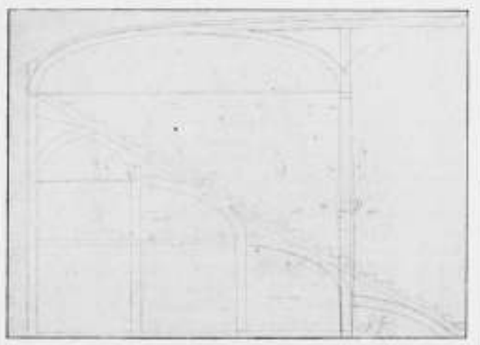


Fig. 8. Gewijzigde doorsnede.

Het besproken boogtype had ik ook in den plattengrond willen doorvoeren en ik maakte daarvoor schetsen, die ook een eigenaardig gebouwtype leverden, maar ik werkte die schetsen niet verder uit.
De teekeningen zijn bedoeld voor gewapend beton. Ik maakte andere teekeningen ook geschikt voor baksteen. Ze verschilden natuurlijk bij deze in maatvoering. Immers de afmetingen van den baksteen geven aanleiding tot het letten op lengtematen. Bij beton is men meer vrij wat lengtematen betreft.

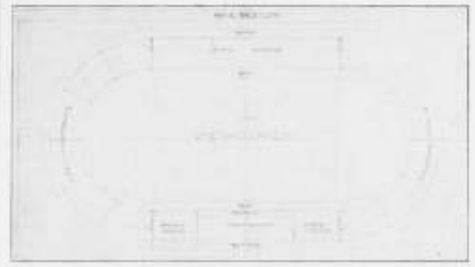


Fig. 9. Plattegrond.

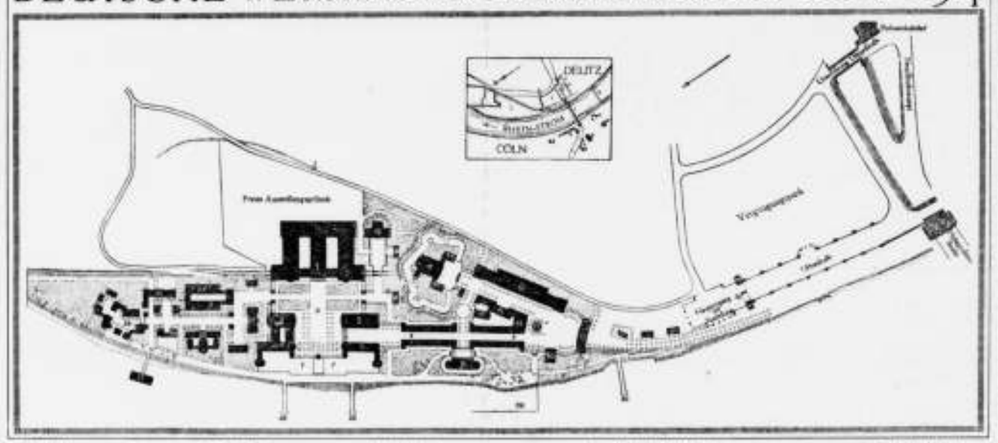
Nu heb ik voornamelijk op aesthetiek gewezen en dat ligt voornamelijk op mijn weg. Ik dacht, dat de uitwerking der teekeningen genoeg was om een idee te geven, al zijn ze wel wat nuchter nog. Practisch genomen zouden een en ander nog wel eens bekeken mogen worden. Ik ben er nog volstrekt niet tevreden mee.
Wiskundig genomen wil ik hier het genoemde boogtype niet bespreken.
Terwijl in mijn boek over „Vormharmonie," voornamelijk harmonie werd behandeld, gaat dit ontwerp reeds eenigszins verder en bedoelt het tevens het uitdrukken van een min of meer *bepaald karakter*.

J. H. DE GROOT.

DE „DEUTSCHE WERKBUND"-TENTOONSTELLING IN KEULEN 1914.

In de vorige jaarlijksche vergadering (in 1913) te Weenen gehouden waren allerlei plannen en voornemens opgeworpen, die nu een vasten vorm hebben aangenomen.
Men heeft namelijk besloten een groote tentoonstelling in Keulen te houden.
De tentoonstelling zal wel gelukken, want de stad Keulen heeft aan den rechteroever v. d. Rijn, dus aan de zijde van Deutz, een terrein van ongeveer 20 H. A. ter beschikking gesteld. Bovendien heeft zij aan het waarborgfonds van 1 ½ millioen Mark, ½ millioen bijgedragen.
Bovendien hebben zich onder voorzitterschap van den

DEUTSCHE WERKBUND-AUSSTELLUNG CÖLN 1914



1. Hoofdhal
2. Fonteinen
3. Oostenrijksch Huis
4. Wereldtentoonst.
5. Buitenrestaurant
6. Hoofdingang
7. Terrassen
8. Winkelstraat
9. Café
10. Keulsch Huis
11. Directiegebouw
12. Verkeersdal
13. Bruggen
14. Post
15. Kleuren-Tentoonstelling
16. Liebermann-Karsthuis
17. Kunstenaarstheater
18. Speciale Tentoonstelling
19. Huis van de Vrouw
20. Theehuis
21. Huis voor de Duitsche Kolonien
22. Keramische Kunst
23. Fabriek, Werkplaats en Kantoor
24. Verdeelingsgebouw
25. Kleine Huizen
26. Nederlandsch Dorp
27. Riviervertooning
28. Aanlegsteiger
29. Jachthaven
30. Ring

burgemeester de invloedrijkste persoonlijkheden van Keulen tot een vereeniging gevormd.
Welk een kultuurwaarde men aan zulk een tentoonstelling hecht blijkt wel uit de belangstelling der Regeering zelf, die ijverig mede werkt om de tentoonstelling te doen slagen.
Het groote beginsel dezer tentoonstelling is goed werk, niet veel werk tentoon te stellen. Daarom zal het aantal tentoonstellenden beperkter zijn, dan veelal het geval is. Omdat men het beste wil geven, moet ook de hoedanigheid der tentoonstellingsgebouwen en hun inrichting op een hoog peil staan. Zij, die met den opzet der tentoonstelling zijn belast, zeggen terecht, dat vóór alles de uiterlijke verschijning den stand der hedendaagsche bouwkunst tot uitdrukking moet brengen.
De beste krachten worden in het werk gesteld tot het in vorm brengen der, wel is waar niet talrijke, maar toch veelvormige en belangrijke bouwopgaven. Noemen wij enkele namen. In Theodoor Fischers hand ligt de bouw van het hoofdgebouw, Peter Behrens zal het feestgebouw scheppen, dat zich onmiddellijk aansluit aan het, naar de ontwerpen van Bruno Paul op te richten hoofdrestaurant, Herman Muthesius heeft op zich genomen de tentoonstelling der kleuren een waardig huis te geven, en Hugo Eberhardt is het ontwerp van de groote verkeershal opgedragen. Hans Poelzig bouwt de fabriek, Henri van de Velde het lichtbeeldentheater, waarin men hoopt te toonen, dat de cinematograaf niet een kultuurvernietiger behoeft te zijn, doch een kultuurbevorderaar kan zijn. George Metzendorf heeft de hoofdleiding van het nederrijnsche dorp. De winkelstraat zal een saksische architect ontwerpen, en men hoopt in het Oostenrijksche huis een werk van Joseph Hoffmann te krijgen. Adelbert Niemeijer is de prettige opgaaf ten deel gevallen het café aan den Rijn een, overeenkomstig de mooie ligging, goeden vorm te geven. Naast de hiergenoemde architecten zullen nog een reeks belangrijke kunstenaars, als Wilhelm Kreis, Karl Moritz, Lauweriks, Friedrich Adler, hun krachten in dienst der zaak stellen, n.m.l. ook voor binnenarchitectuur.
Het hoofdplan, wat wij hierbij geven, is ontworpen door Carl Rehorst. Hij heeft getracht bij het groepeeren der gebouwen de eigenaardigheid van het bouwterrein, en zijn ligging aan de rivier te laten uitkomen. Een bijzondere mooielijkheid was het, het oude fort met zijn prachtige oude boomen in zijn eigenaardigen vorm aan het plan aan te sluiten. Het plan is, het lichtbeeldentheater erop op te richten.
Het volgende indeelingsplan der tentoonstelling is gemaakt:
I. Uitgezochte voorwerpen der oude en nieuwe tijd in hun goede omgeving.
II. Afzonderlijke tentoonstellingen van enkele kunstenaars.
III. Kunst in het handwerk en in de industrie.
IV. Verschillende gebieden der werkkunst.
a. Architectuur en stedenbouw; *b.* kerkelijke kunst en begraafplaatsen; *c.* tuinkunst; *d.* kleurententoonstelling; *e.* het huis der vrouw; *f.* fabriek, werkplaats en bureau; *g.* verkeer; *h.* kunst in den handel; *i.* sport; *k.* badhuis, het huis voor de Duitsche koloniën; *m.* het etagehuis voor menschen met een gemiddeld inkomen; *n.* het woonhuis voor den kleinen burgerman; *o.* het nieuwe nederrijnsche dorp, (verzorging van gedenkteekenen, Heemschut en „Bauberatung").
V. Kunstvolle opvoedingsmethoden.
VI. Het Oostenrijksche huis.
Bovendien moeten alle tentoonstellingsgebouwen als tentoonstellingsvoorwerpen worden beschouwd.
Aardig is het nog even na te gaan, wat de kleurententoonstelling beoogt te zijn. Naar het idée van Prof. Denekens wil men aantoonen hoe de natuur de kleur maakt en ze overal harmonisch bij elkaar brengt. Vlinders, vogels, mineraliën van allerlei soort zullen daar leerrijke voorbeelden zijn. Verder wil men laten, zien hoe de chemische industrie poogt de natuur der kleuren nabij te komen, voornamelijk zal worden aangetoond, hoever men erin is geslaagd, echte, d. w. z. zulke kleuren, die onder invloed van licht en water niet veranderen, te maken. Het, voor het gewone leven zoo belangrijke hoofdstuk van het verven met echte kleuren heeft de Werkbond reeds een reeks van jaren zijn bijzondere opmerkzaamheid gewijd. Verder zal worden aangetoond hoe de kleur op verschillende gebieden van kunst en industrie wordt toegepast, hoe de kunstenaars de kleuren tot fijne harmonieën samenstemmen, die triumphen vieren in het kunstvol gevormde feestkleed der vrouw.
„Kunst in den handel" wordt ondergebracht in de winkelstraat. De winkels komen in handen van de beste, op dit gebied beproefde kunstenaars, zoodat ook het uitstallen met fijnen smaak zal geschieden. Hierdoor hoopt men den koopman tot het inzicht te brengen, dat de medewerking van dezen kunstenaar tot voordeel van zijn zaak zal strekken, ook wat betreft de drukwerken, de verpakkingen en voor alles de reclame.
Bewonderenswaardig is het, wat anders op dit gebied in Duitschland en Oostenrijk is gedaan.
Men ziet uit dit korte overzicht, dat deze tentoonstelling belangrijk belooft te worden. Dat de kans van slagen zoo goed als zeker is, behoeft niet te worden betwijfeld, gezien de uitstekende organisatie, en — wat de grootste voorwaarde voor een goede tentoonstelling is — de uitstekende geldmiddelen.

JAN DE MEIJER.

INGEZONDEN.

HET NIEUWE RAADHUIS TE ROTTERDAM.

Wanneer een particulier iets wil laten bouwen, dan laat hij het ontwerp maken door den man, die hem het best aanstaat. Is die particulier bijzonder slim, dan vraagt hij aan meer dan een persoon om een ontwerp, en kiest, wat hem het meest bevalt. Het zal wel slechts bij uitzondering voorkomen, dat hij den menschen, wier werk hem niet kon behagen, voor hun arbeid eenige vergoeding geeft. De architecten maken daar ook geen aanspraak op, want zij zijn al heel blij, dat hun een kansje wordt gegeven. En de man, die ook niet gekozen plannen betaalt, geldt als een witte raaf, ja als een weldoener der architectonische menschheid.
Als zulk een particulier heeft het gemeentebestuur van Rotterdam zich gedragen, toen het een ontwerp voor een nieuw stadhuis wilde hebben. Eerst liet het een ontwerp vervaardigen door den man zijner keuze. Maar toen noodigde het, met hem, ook anderen uit er een te leveren.
Sommigen dier uitgenoodigden achtte het bekwaam, om dit ontwerp alleen te maken; anderen echter golden maar als half bekwaam en werden daarom aan een tweeden, ook als half bekwaam beschouwden architect, gekoppeld.
Dit was een voor de personen, wien het aanging, zeer vernederende handelwijze. Toch heeft slechts één die vernedering gevoeld, en voor zulk een opdracht bedankt. Dat het geen pas gaf, met den oorspronkelijk uitgenoodigden architect een wedstrijd te ondernemen, heeft geen der uitgenoodigden beseft. Die oorspronkelijk uitgenoodigde heeft er ook niet aan gedacht, in dit geval voor medewerking te bedanken.
Zoo is dan de geheele geschiedenis tenslotte een groot offerfeest van overtuigingen geworden.
De mededingers hebben alles goed gevonden. Zij zijn er niet tegenop gekomen, dat van hen, die toch door het Rotterdamsch gemeentebestuur blijkbaar geacht werden de meest bekwame architecten van Nederland te zijn, werk gevorderd werd, zooals men dat van onervaren beginners verlangt. Zij hebben er zich bij neergelegd, dat tenslotte de keuze van het voor de uitvoering bestemd ontwerp gedaan zou worden door niet-deskundigen.
En wat is nu de uitkomst? Dat het raadhuis te Rotterdam gebouwd zal worden door den man, die den ingezetenen der Maasstad het best aanstaat. Die uitkomst had men ook verkregen, als de uitnoodiging der heele en halve architecten achterwege ware gebleven, of als de uitgenoodigden eendrachtig geweigerd hadden, aan den wedstrijd deel te nemen.
Aan de gemeente Rotterdam ware dan een niet onbelangrijk bedrag, aan de architecten een teleurstelling bespaard.
De beoordeelaars gaan te dezer zake ook niet vrij uit. Zij hadden, toen zij van het gemeentebestuur vernamen welk voornemen het had, hun medewerking behooren te weigeren. Immers het gemeentebestuur had reeds een architect aan den arbeid gezet, en daar toch zeker mag worden aangenomen, dat de beoordeelaars hem voor zijn taak berekend achtten, hadden zij den raad moeten geven, hem het werk toe te vertrouwen.
Wilde het gemeentebestuur toch een prijsvraag, dan hadden de beoordeelaars hun taak alleen mogen aanvaarden, wanneer de oorspronkelijke architect daarvan uitgesloten ware geworden.
Maar ook de beoordeelaars hebben alles goedgevonden. Zij hebben het gemeentebestuur er niet van weten te overtuigen, dat in een geval als dit een openbare wedstrijd, waarbij slechts schetsontwerpen verlangd werden, de rijkste oogst van nieuwe denkbeelden — waar het toch ten slotte om gaat — beloofde. Zij hebben er ook geen bezwaar tegen gehad, dat het ontwerp in een zakendeel en een representatiedeel zou worden gescheiden en over het hoofd gezien, dat ieder kunstwerk éénheid behoort te hebben.
Eigenaardig is het, dat de Nederlandsche architecten ten opzichte van de Rotterdomsche prijsvraag (?) zaak een volstrekt lijdelijke houding hebben aangenomen. De lichamen waarin zij vereenigd zijn, hebben tot alles het zwijgen gedaan. Al wat geschiedde was, dat eenige architecten, los van de lichamen, er tegen op kwamen, dat men den man, die voor een zakenstad als Rotterdam het best een zakelijk stadhuis had kunnen bouwen, van mededinging had uitgesloten. Maar is het, ten slotte, niet beter, dat deze kunstenaar althans aan de teleurstelling ontkomen is, die andere nu zoo pijnlijk voelen?
Monumentale gebouwen worden in het Nederland van thans maar weinig gesticht. Daarom is het ten zeerste te bejammeren, dat, nu zulk een geval zich voordeed, de beoefenaars der bouwkunst niet de kracht hebben gehad om te verkrijgen, dat het raadhuis te Rotterdam inderdaad de beste vrucht zou zijn, die onze hedendaagsche architectuur kan opleveren.

A. W. WEISSMAN.

NASCHRIFT.

Door overvloed van stof is bovenstaand stukje blijven liggen. Inmiddels zag men hen, die zeggenschap hebben over het Nederlandsch paviljoen voor de tentoonstelling, welke in 1915 te San Francisco zal worden gehouden, het voorbeeld, door het gemeentebestuur van Rotterdam gegeven, volgen.
Ditmaal hebben de bouwkunstlichamen het zoo afkeurenswaardige stelsel door hun medewerking gewettigd. Zij hebben er geen bezwaar tegen gehad, dat, terwijl de

Commissie een keus wilde doen tusschen de ontwerpen, die door de architecten Ed. Cuypers, Kromhout en Mutters — drie zeker bekwame mannen — zouden worden vervaardigd, nog zes architecten, door de lichamen aan te wijzen, voor een zeker bedrag ook een ontwerp zouden maken!
Wanneer de uitkomst van dezen wedstrijd evenveel teleurstelling brengt als die te Rotterdam, dan is dit al weder de schuld van onze bouwkunstlichamen, die maar niet schijnen te willen beseffen, dat alleen een openbare prijsvraag, volgens de regelen, die zij zelf hebben vastgesteld, in gevallen als deze door hen mag worden goedgekeurd. W.

VERSLAG OMTRENT DEN BOND HEEMSCHUT.

UITGEBRACHT IN DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 3 MEI 1913. (Vervolg van blz. 196).

BIJLAGEN.

VERORDENING TOT HET WEREN VAN INBREUKEN OP NATUURSCHOON IN NOORD-HOLLAND

die door de Provinciale Staten van Noord-Holland is vastgesteld en 10 October 1912 in werking trad.
Art. 1. Het is den eigenaar of gebruiker van eenig onroerend goed verboden:
te daarop of daaraan te hebben muren, getimmerten, borden of andere voorwerpen, bestemd en gebezigd tot reclame;
2e het onroerend goed op eenige andere wijze te bezigen tot reclame.
Art. 2. Het verbod is niet van toepassing:
1e in zoover het geldt reclame voor zaken, die worden vervaardigd en verhandeld, of voor bedrijven, die worden uitgeoefend op of in het onroerend goed;
2e in zoover het geldt eene reclame, niet voorkomende in het handelijke gedeelte eener gemeente;
3e in zoover Gedeputeerde Staten vrijstelling van het verbod hebben verleend overeenkomstig het in art. 3 bepaalde;
4e tot 1 Januari 1914, in zoover het geldt eene reclame, waarvan blijkt, dat zij op het tijdstip van het in werking treden dezer verordening aanwezig was.
Art. 3. De vrijstelling, bedoeld in Art. 2, 3e, kan door Gedeputeerde Staten enkel worden verleend, wanneer naar hun oordeel de schoonheid van het omliggende landschap niet wordt geschaad.
Aan de vrijstelling kunnen voorwaarden worden verbonden; zij kan te allen tijde worden ingetrokken.
Art. 4. Hij, die de verbodsbepalingen van Art. 1 overtreedt of handelt in strijd met eene der voorwaarden, bedoeld in het tweede lid van Art. 3, wordt gestraft met geldboete van ten hoogste vijf-en-zeventig gulden.
Art. 5. Gedeputeerde Staten zijn bevoegd te doen wegnemen het geen in strijd met deze verordening is aangebracht. Dit geschiedt niet dan ten minste acht dagen nadat de belanghebbende schriftelijk is gewaarschuwd.
Art. 6. Met het toezicht en de zorg voor de naleving dezer Verordening zijn, behalve de bij Artikel 8 van het Wetboek van Strafvordering aangewezen personen, belast de door Gedeputeerde Staten aan te wijzen personen.
Zij hebben daartoe tusschen zonsopgang en zonsondergang het recht van vrijen toegang tot alle gronden en gebouwen, woningen uitgezonderd.

VERORDENING TOT HET WEREN VAN INBREUKEN OP NATUURSCHOON IN ZEELAND

die door de Provinciale Staten van Zeeland is vastgesteld en 24 Januari 1913 in werking trad.
Art. 1. Het is den eigenaar of gebruiker van eenig onroerend goed verboden:
te daarop of daaraan te hebben muren, getimmerten borden of andere voorwerpen bestemd en gebezigd tot reclame.
Art. 2. Het verbod is niet van toepassing
1e in zoover het geldt reclame voor zaken, welke worden vervaardigd of verhandeld, of voor bedrijven, welke worden uitgeoefend op of in het onroerend goed;
2e in zoover het geldt eene reclame, voorkomende binnen de bebouwde kom eener gemeente, welker grens ter beoordeeling staat van Gedeputeerde Staten;
3e in zoover Gedeputeerde Staten vrijstelling van het verbod hebben verleend overeenkomstig in het Art. 3 bepaalde;
4e tot 1 Januari 1914, in zoover het geldt eene reclame, waarvan blijkt, dat zij op tijdstip van de inwerkingtreding dezer verordening aanwezig was.
Art. 3. De vrijstelling bedoeld in Art. 2, 3e, kan door Gedeputeerde Staten alleen worden verleend, wanneer naar hun oordeel hierdoor de schoonheid van het omliggende landschap niet wordt geschaad.
Aan de vrijstelling kunnen voorwaarden worden verbonden zij kan te allen tijde worden ingetrokken.
Art. 4. Hij, die de verbodsbepalingen van Art. 1 overtreedt of handelt in strijd met eene der voorwaarden, bedoeld in het tweede lid van Art. 3, wordt gestraft met geldboete van ten hoogste vijf en zeventig gulden.
Art. 5. Gedeputeerde Staten zijn bevoegd, hetgeen in strijd met deze verordening is aangebracht, te doen wegnemen. Dit geschiedt niet dan ten minste acht dagen, nadat de belanghebbende schriftelijk is gewaarschuwd.
Art. 6. Met het toezicht en de zoeg voor de naleving dezer verordening zijn, behalve de bij Art. 8 van het Wetboek van Strafvordening aangewezen personen, belast de ambtenaren van den Provincialen Waterstaat en de arbeiders in vasten dienst der Provincie op de Provinciale wegen.
Zij hebben daartoe tusschen zonsopgang en zonsondergang het recht van vrijen toegang tot alle gronden en gebouwen, woningen uitgezonderd.

VERORDENING TOT WIJZIGING DER POLITIEVERORDENING VOOR DE GEMEENTE NIJMEGEN

die door den Raad dier gemeente in zijn vergadering van 9 Maart 1912 is vastgesteld, den 19 Maart 1912 door de Gedeputeerde Staten van Gelderland werd goedgekeurd, en 23 Maart 1912 in werking trad.
Art. 25 *bis*. Tusschen de artikelen 25 en 26 wordt ingevoegd een nieuw artikel 25 bis, luidende:
Onverminderd het bepaalde in Art 33, lett. b, is het verboden op van den openbaren weg zichtbare wijze op of boven de daken of tegen de voor-, zij of achterkanten van gebouwen of op open plaatsen, tot gebouwen behoorende reclameborden of andere voorwerpen, bestemd of gebezigd voor reclame, aan te brengen te plaatsen, te bevestigen of te hebben.
Burgemeester en Wethouders kunnen van het bepaalde in het eerste lid van dit artikel ontheffing verleenen.

WIJZIGING EN AANVULLING VAN DE BOUW- EN WONINGVERORDENING VOOR DE GEMEENTE LAREN (N.H.)

die door den Raad dier gemeente in zijn vergadering van 31 Januari 1913 is vastgesteld, den 19 Februari 1913 door de Gedeputeerde Staten van Noord-Holland werd goedgekeurd en 1 Maart 1913 in werking trad.
Art. 13 *a*. Tusschen de Artt. 13 en 14 wordt gelezen een nieuw artikel, luidende: Het uiterlijk der gebouwen, al of niet met de terreinafscheidingen door muren, bekken of dergelijke, moet zoodanig zijn, dat zij noch op zich zelf, noch in verband met de omgeving uit een oogpunt van welstand aanstoot geven of kunnen geven.
Burgemeester en Wethouders zijn bevoegd te dien aanzien nadere eischen te stellen met betrekking tot den vorm en de samenstelling van de uitwendige deelen der gebouwen.

INHOUD: Verslag der Buitengewone Ledenvergadering. — Het Utrechtsche Kunstverbond. — Wyse Raet. — Bouwkundige Studieprijsvraag, enz. — Tentoonstelling te San Francisco. — Ontwerp voor een Stadion. — De „Deutsche Werkbund". — Tentoonstelling in Keulen 1914. — Ingezonden. — Verslag omtrent den Bond Heemschut (Vervolg)

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. –>
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.90 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. –>
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. –>
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. –>

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 28. ZATERDAG 12 JULI 191

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. Van ons mede-lid den heer A. W. Weissman werd in dank ontvangen voor de Genootschapsbibliotheek diens werk: „*Oud Haarlem*", overgedrukt uit het Bulletin van den Ned. Oudheidk. Bond; eveneens van den heer G. A. Scholten: „*De Practische Timmerman*", vierde verbeterde druk, met atlas.
Genoemden heeren is de dank van het Genootschap overgebracht.
II. In aansluiting op de mededeelingen in het voorgaand nummer kan thans worden vermeld dat alsnog de heer M. J. E. Lippits door de „Centrale Commissie voor de Internationale Tentoonstelling te San-Francisco in 1915" is uitgenoodigd een schetsontwerp voor het Nederlandsch Paviljoen op genoemde tentoonstelling in te dienen op dezelfde voorwaarden, waarop andere architecten daartoe zijn aangezocht.
III. Als Buitenlid wenscht tot het Genootschap toe te treden de heer J. Poot Jr. bouwkundig opzichter te 's-Gravenhage. G. J. RUTGERS, *Secretaris*.

NAAR DEN BOSCH!

De Nationale Tentoonstelling van Oude Kerkelijke Kunst, die thans te 's-Hertogenbosch wordt gehouden, is zeker een van de belangrijkste van de vele, welke ter gelegenheid der herdenking van Nederland's onafhankelijkheid werden ingericht. Het belang berust niet slechts op de hooge kunstwaarde van wat te zamen gebracht werd, maar vooral ook op de wijze, waarop de voorwerpen werden tentoongesteld. Wat Dr. Jan Kalf hier heeft gedaan verdient hoogen lof. De inrichting dezer tentoonstelling mag als een voorbeeld ter navolging gelden.
De ruime zaal met bovenlicht zou, wanneer men haar gelaten had, zoo als zij was, een killen, ongezelligen indruk gemaakt hebben. Daarom werd zij ingedeeld, en dat wel op een wijze, die van een fijnen smaak getuigt. In het midden kwam een hooge middenbeuk, die door twee lagere zijbeuken, in afzon- derlijke ruimten gescheiden, wordt geflankeerd. De middenbeuk eindigt in een met een halven veelhoek gesloten ruimte, waartegen weder vierkante vertrekken een plaats kregen. Dus verkreeg men ongeveer den plattegrond van een middeneeuwsche kerk. Doch, hoe fraai dit interieur ook voor zijn bestemming geschikt is, toch is de ontwerper niet in de fout vervallen, om te trachten een werkelijke kerk na te bootsen. Geen zuilen, geen gewelven heeft hij in „staff" laten maken, doch de afscheidingen doen vervaardigen van vuurvaste platen, terwijl sierlijk geplooide velums voor de gewelven in de plaats kwamen. Zoo is overal een voortreffelijk licht verkregen, en kan men de schoonheid van wat tentoongesteld is onder de gunstigste omstandigheden bewonderen.
Het was inderdaad een uitmuntende gedachte, om dus de kunstwerken voor zich zelf te laten spreken. In het midden van den achterwand heeft de ruimte de gedaante van het koor eener Roomsch Katholieke kerk. Daar zijn de meubelen opgesteld ter plaatse waar zij behooren. De ruimte ter linkerzijde geeft een kleine synagoge te zien, die ter rechterzijde bevat de voorwerpen van den Hervormden eeredienst. In den middenbeuk zijn de groote koperwerken opgesteld, terwijl de zijbeuken de schilderijen en de kerksieraden bevatten.
Wel mocht Dr. Kalf in zijn inleiding tot den catalogus zeggen, dat deze tentoonstelling is „een feest voor de oogen van iederen kunstzinnige en een paradijs voor den student".
De leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia" zijn kunstzinnigen en studenten beide. Laat hen dan dit paradijs binnengaan en er zich vergasten aan de heerlijkheden, die het oplevert. Wie de tocht naar den Bosch verzuimt ontzegt zich een groot genot. En wie den Woensdag of den Zondag voor zijn reis naar den Bosch kiest, kan des namiddags ook de vertooning van het mysteriespel bijwonen en genieten van de heerlijke zangkunst der Bosschenaren, die de levende beelden, welke aan het eigenlijk spel vooratgaan, begeleidt. Wonderbaar zijn de zoete stemmen van Maria en den engel Gabriël als zij de verzen zeggen, die de dichter der „zevenste bliscap" hun in den mond legde.
Zeker zal ieder, die den tocht naar Den Bosch onderneemt, ook Dorus Hermsen dankbaar zijn, door wiens volharding en vlijt deze vertooning kon plaats hebben, die, door de toewijding waarvan zij spreekt, op ieder die haar bijwoont, een grooten indruk moet maken.
A. W. WEISSMAN.

DE ESPERANTO STAD DOOR F. J. KUBATZ, B. I.

Men heeft het plan opgevat een stad te stichten, de hoofdstad van het Esperantoland, dat is van de gehele wereld, waar slechts Esperantisten zullen wonen. De stad zal het centrum vormen van de jonge beweging; van daaruit zal de propaganda geleid worden voor het Esperando-idee, voor de wereldvrede, voor de wereldverbroedering. Het klinkt als een sprookje en wellicht



toch alleen maar gedurende een klein deel van den dag gebruikt worden met het gevolg dat dit plein meestal niet levendig en vrolik zal zijn. De plaatsing van het ziekenhuis, dokterswoning en herstellingsoord is uitermate gunstig. De bouwblok indeling, de aansluiting met bestaande buitenwegen, de verkaveling, de beplanting, en zo voort, zijn onberispelik. Het plan heeft bouwkundig en vooral stedebouwkundige verdiensten. Of het zal slagen zal voornamelik afhangen van het doordringen van het Esperanto als de wereldhulptaal bij uitnemendheid.

„Se mia lingvo estas tauga, gi estu akceptata; se ne, gi pereu." *)

Heeft het Esperanto levensvatbaarheid, dan zal deze tuinstad rentegevend geëxploiteerd kunnen worden; is het Esperanto voos, dan komt de stad niet tot uitvoering of zal een kwijnend bestaan leiden. Esporantisten verwaardigen zich begrijpelikerwijze niet aan de laatste mogelikheid enige aandacht te wijden. Het vertrouwen is een eigenschap van het idealisme!

*) Indien mijn taal deugt dan zal ze aangenomen worden, zo niet, dan zal ze vergaan," woorden van Dr. Zamenhof.

BOEKBESPREKINGEN.

MARGERETHEN-HÖHE BIJ ESSEN.

Uitgave van ALEXANDER KOCH te Darmstad *)

Met veel genoegen namen wij kennis van deze keurig verzorgde uitgave. Niet alleen dat het geheel, in zijn met gouden letters bedrukten perkamentachtigen omslag, alleraangenaamst aandoet, ook de inhoud is ten volle waard aandachtig gelezen en bestudeerd te worden. Het bouwen van een tuinstad is nu eenmaal geen werk van den dag en zeker niet voor elk architect weggelegd — daarom is het goed eens kennis te maken met het werk van hem, wien dit voorrecht wél te beurt viel. En zoo zien wij hier, door middel van ruim 120 foto's, bijkans half zoo veel reproducties der werkteekeningen (voor zooverre het plannen, gevels en doorsneden betreft) en een groote kaart waarop de tuinstad geheel in plan staat uitgebeeld, deze monumentale schepping van prof. Georg Metzendorf aan ons oog voorbijgaan met z'n vriendelijke huizen, allerbekoorlijkste perspectieven, intieme hoekjes in straat of hof, fraai marktplein met goed geproportioneerden bronnengroep en talrijke interieurs en meubels.

De Margeretha Krupp-stichting ligt buiten Essen op vrij sterk geaccidenteerd terrein en beslaat bijkans $^1/_{250}$ van groot-Essen. Tot op heden heeft men reeds vier jaren aan dit grootsche werk gearbeid en, naar schatting van prof. Metzendorf, zal de algeheele voltooiing eerst met 20 jaren arbeid bereikt zijn. Dit jaar hoopt hij een school en een kerk te kunnen bijbouwen, ongerekend natuurlijk de verschillende huizengroepen Wat er al zoo neergezet is in die vier jaar werkens toont ons nu deze speciaal-uitgave.



Daar een nauwkeurige

*) De afbeeldingen, hiernaast gereproduceerd, zijn sterk verkleind; die, in de uitgave voorkomende, zijn bijzonder fraai van uitvoering, vooral de platen op chamois-papier gedrukt.

beschrijving dra te uitvoerig worden zou en ook niet ligt binnen het bestek, dat wij ons hier tot taak gesteld hebben — bovendien niet noodig is, wijl het werk voor den luttelen prijs van *f* 4.80 en *f* 6.– gebonden, in den handel is — willen wij volstaan met nog eens te herhalen, dat het werk kwaliteiten bezit die waard zijn aandachtig bestudeerd te worden.

De vrij sterk hellende straten doen hier niet als saaie' eentoonige buitenbuurten, doch geven, mede door hun hellend beloop, fraaie afgesloten stadsbeelden, perspectieven die men te vergeefsch bij vele kleine steden van onzen tijd zoeken zal. Wat de groot-stadsbewoner zich dan ook van het idee „straat" voorstelt, is hier allerminst bewaarheid.

De huizen (voor twee of méér familiën) zijn vrij regelmatig in het grondplan neergezet en geven toch een vrij sterke speling die alle groot-steedsche beklemdheid mist doordat de huizen of huisblokken allen losstaan. Geen K.M. lange gevelfronten, trottoirs of wat niet al, die hier te „genieten" zijn; het is een *tuinstad* in den waren zin des woords. De huizen, meest bepleisterd — een enkel exempel baksteenbouw vindt men sporadisch — op sokkel van blokken ruwen bergsteen doen goed in het geheel; vooral hunne typisch Duitsche daken geven fraaie silhouetten. Nergens gelukkig treft men platte afdekking aan (al kunnen ook die wel knap architectonisch worden opgelost) en zullen de bovenétages der huizen dus ook des zomers bewoonbaar zijn.

Een groote liefde blijkt de bouwmeester te hebben gehad voor de talrijke woonhuisdeuren en terreinafscheidingen. Dit werk vooral geeft verschillende talentvolle details te aanschouwen, verder niet het minst bij de vele interieurs en meubels en daarbij dan te denken dat dit alles het werk is van vier jaren harden arbeid en ingespannen denken, zoo dwingt het grooten eerbied af voor hem, die hiervan de ziel is geweest en die zijn denken op zoo gelukkige wijze in de materie heeft weten om te zetten.

De Krupp-stichting is een schepping, die volkomen beheerscht is geworden door hem, die tot dien grootschen taak geroepen werd. Moge het hem gegeven zijn, zijn zoo talentvol aangevangen arbeid geheel te beëindigen. Het machtige Duitschland, de huidige Duitsche bouwkunst hebben ons in dit werk veel te zeggen.

De serieuse wijze waarop het werk door den uitgever is verzorgd geeft ons aanleiding veel succes te voorspellen.

ADR. MOEN.



HANDLEIDING BIJ HET ONTWERPEN VAN MOTIEVEN NAAR PLANTVORMEN ten dienste van het onderwijs in decoratief teekenen en ontwerpen van vlakornament, door A. A. TEKELENBURG, leeraar aan de Teekenschool voor kunstambachten, - Amsterdam. Een klapper met 36 platen ter grootte van 13 × 20 cM. die o. i. goede kwaliteiten bezitten.

Het getuigt wel van durf, meer nog, van de vaste overtuiging dat er aan *een leiddraad* nog groote behoefte bestaat, om dit werkje in zee te sturen, gezien het toch waarlijk niet onverdienstelijke werk van de hand der Heeren Boot, Bochtman, Ros e. a. In een beknopte toelichting (die eigenlijk geen toelichting bedoelt te zijn) zegt de Heer Tekelenburg „er in de allereerste plaats naar getracht te hebben, door voorbeelden aan te toonen, hoe men kan komen tot samenstellen van motieven voor vlakke versieringen" en bij meende „als uitgangspunt de voorkeur te moeten geven aan den plantvorm, door deze als motief bij het ontwerpen, den leerling tot grooten steun kan dienen". En om nu tusschen de afbeeldingen der plantvorm en de daaraan ontleende versieringmotieven een nauwer verband te krijgen, zijn de plantvormen door den schrijver decoratief genomen. Nu is het schrijvers bedoeling dat deze leiddraad den leerling den weg kan wijzen zoo in als buiten de school, dus ook op de werkplaats, teneinde bij zijn zelfstandig pogen om op het gebied van versiering iets zelfstandigs tot stand te brengen, van dienst te kunnen zijn.

Gezien nu de 36 platen (die niet allen bijzonder fraai van kleur zijn) meenen wij te kunnen constateeren, dat de Heer T. hierin wel slagen zal, altijd, zoo hij zich geen al te groote illusie gesteld heeft ten opzichte van de gevorderdheid der a. s. gebruikers. Als werkje voor eerstbeginnenden lijkt het ons zeer geschikt en kunnen wij het optimisme van den schrijver, aldus opgevat, dan ook volkomen billijken.

Van de platen lijken ons het best die met klimop, hulst en kastanje, minder gelukkig die met O. I. kers, heggerank en vogelwikke.

ADR. M.

BERLAGE DUBBEL GEWAARDEERD.

Bij de bekende firma Wm. H. Müller & Co. bestaan, naar de dagbladen melden, omvangrijke plannen tot het stichten van bouwwerken, zoowel van de zaak in Nederland als in het buitenland, o.a. te Londen waar haar shipping business tot de belangrijkste der City behoort.

Dat hierbij aan de aesthetische eischen ruimschoots zal worden voldaan, zoo schrijft het Alg. H.blad, daarvoor staat borg, dat de firma voor den bouw de medewerking van den architect Berlage heeft gewonnen, aan wien op de meest uit-



De afbeeldingen stellen voor:
1. Groep van drie woningen-woningen in de Stolkertstraat.
2. Groep van vier woningen-woningen in het Tuingedeelte, tusschen Stolkertstraat en Stroomstraat.
3. Hoofdgebouw voor den ingang van de begraafplaats gesloten.
4. Het „Hoofdhof" aan de Kleine Markt.

gebreide wijze de vrijheid wordt gegeven zijn kunst te verwezenlijken.
Ook voor den firmant Kröller zal door den heer Berlage een woonhuis van bijzonder karakter worden gebouwd. Het behoeft geen betoog, dat voor de voltooiing dier Rotterdamsche werken de heer Berlage een reeks van jaren aan dezen arbeid verbonden zal zijn.

* * *

De verkoop van de villa „Parkwijck" aan de Van Eeghenstraat, indertijd op last van den heer L. Simons door den heer Berlage gebouwd, heeft deze week plaats gehad.
Eigenaar werd, naar De Tel. meldt, de heer Joh. Lambeek Jr., te De Bildt, die het huis onder toezicht en met medewerking van Berlage in de plaats zijner inwoning zal neerzetten.

PRIJSVRAAG DORPSSCHOOL, UITGESCHREVEN DOOR DE NED. VEREENIGING VAN BAKSTEENFABRIKANTEN.

Als de ontwerpers van de in deze prijsvraag beloonde projecten hebben zich bekend gemaakt de volgende Architecten:
Motto „V.M.G." J. D. Havermans, te Rotterdam. Motto „Plutarchus" Philippus J. Hamers, te Watergraafsmeer. Motto „Zes" Jhr. I. A. Graafland en G. A. G. van Andel te Haarlem. Motto „Voor de Jeugd" J. F. Repko Rzn. te Amsterdam.

De plaats en datum der openbare tentoonstelling van de ontwerpen op deze prijsvraag ingekomen, zal nader worden bekend gemaakt.

OPENBARE PRIJSVRAAG VOOR EEN OUDE MANNEN- EN VROUWENHUIS TE HILVERSUM.

Verschenen is het rapport der commissie, benoemd in zake de oprichting van een oude mannen- en vrouwenhuis.
De commissie stelt daarin o.m. voor: dat naast de economie-vertrekken, het gebouwen-complex zou moeten bevatten:
a. 30 woningen, elk geschikt ter bewoning voor twee personen met voor deze woninkjes afgesloten zolderruimten; *b.* een zaal voor 10 hulpbehoevende mannen en een dito voor 10 hulpbehoevende vrouwen, waarbij in elke zaal gerekend moet worden op dagverblijf voor een viertal personen; *c.* een ziekenzaal voor 10 mannen en een voor 10 vrouwen. Opgenomen zullen kunnen worden 100 personen; de commissie schat echter dat gemiddeld 85 personen verpleegd zullen zijn.
De commissie is van oordeel dat het ontwerpen van een gebouwencomplex voor deze stichting bij uitstek geschikt is voor het uitschrijven van een prijsvraag. Bij overleg met de permanente prijsvraag-commissie bleek, dat deze commissie de voorkeur gaf aan een open prijsvraag boven het uitnoodigen van enkele bepaalde architecten. De kosten hieraan verbonden, worden begroot op f 3100.

OPEN BRIEF AAN DE JURY VAN DE ROTTERDAMSCHE RAADHUISPRIJSVRAAG. *)

Aangezien in Uw rapport, in zooverre dat het onder het motto Aquarius ingezonden ontwerp betreft, ten opzichte van meer en min belangrijke punten, een aantal duidelijk aanwijsbare misvattingen voorkomen, acht ondergeteekende zich gerechtigd, de door U tegen dit ontwerp aangevoerde bezwaren, kortelijk te toetsen.
De opmerkingen van het Rapport zijn in hoofdzaak te verdeelen in:
a.) Opmerkingen ten opzichte der kostenbegrooting.
b.) „ „ „ „ constructie.
c.) „ „ „ „ lichtverdeeling.
d.) „ „ „ van het praktisch gebruik en de verdeeling der ruimten.
Nauwkeurige contrôle doet zien:
1e. dat die omtrent de kostenbegrooting, behoudens de opmerking betreffende het ontbreken van de kosten der paalfundeering, willekeurig zijn;
2e. dat de hoofdzakelijke opmerkingen, omtrent de constructies onjuist blijken;
3e. dat in die, welke de lichtverdeeling betreffen, belangrijke onnauwkeurigheden voorkomen;
4e. dat in de praktische verdeeling der ruimten hier en daar verschikkingen gewenscht zijn, die, aangezien tegen de hoofddistributie zelve, geen belangrijke bedenking wordt gemaakt, buiten verhouding breed zijn uitgemeten; ook omdat zulke verschikkingen in alle plannen noodig blijken en zelfs bij de motiveering en voorbereiding der prijsvraag reeds werden voorzien.

Ondergeteekende stelt er prijs op, alvorens op deze punten nader in te gaan, nadrukkelijk te verklaren dat hij met deze zakelijke weerlegging, geenerlei praktisch resultaat voor zich zelve beoogt.
De feitelijke beslissing, waar het in dezen prijskamp om ging, is gevallen en daartegen bestaat geen appèl.
Maar door bezwaren, zooals hier gerapporteerd zijn en te boek gesteld blijven, te weerleggen en tot hun eigenlijke beteekenis terug te brengen, kan hunne wezenlijke waarde beter worden geschat en zal het belang der bouwkunst gediend zijn. Het kan buitendien zijn nut hebben, wanneer dit verweer doet uitkomen, hoe de deugdelijkheid van een Juryrapport over het werk van geïnviteerde Kunstenaars niet altijd geheel evenredig is aan de studie en den ernst welke door dezen laatsten aan het ontwerp zelven werd besteed en hoe die zelfs tot het nemen van een onjuiste conclusie aanleiding kan geven.
Ik laat voorts alle aesthetische waardeschatting buiten beschouwing en doe voor het duidelijk overzicht, hieronder ter linkerzijde de punten uit het rapport volgen en plaats daarneven ter rechter, dit rapport op den voet volgend, mijne opmerkingen.

1. De teekeningen der plattegronden en van den gevel vertoonen een verschillende breedte. Volgens de plattegronden blijven de zijgevels geheel binnen de rooilijn, volgens de gevelteekening is het gebouw over de erkers gemeten 0.25 M. breeder. De voorgevel overschrijdt de rooilijn: met de zijpaviljoens 4 M. en met de middenpartij 4.3 M.; aan den achtergevel steken de 4 traptorens 1 M. buiten de rooilijn.

1. Het meten met den duimstok naar opgeplakte teekeningen (het papier plergt zooals overbekend is, in een richting te rekken) schijnt de Jury hier parten te hebben gespeeld.
De teekeningen der plattegronden en van den gevel geven metterdaad geheel dezelfden afmetingen aan. Wat die aangegeven afmetingen in haar verhouding tot het programma betreft: blijkens de eenheidsmaten is het gebouw diep tot de rooilijn 28 × 3.50 M. + 2.20 M. = 100.20 M.
Voor voorbouw en stoepen, mocht de rooilijn 5 M. worden overschreden. Deze zijn 4.30 M., zoodat het gemeen 0.50 M. binnen de beschikbare maat blijft, en alleen 4 trappen aan den achtergevel 0.30 M. uitspringen.
De breedte bedraagt 23 × 3.50 M + 4.50 M. = 85 M. zoodat hier de voorgeschreven maat niet is overschreden.

2. In dit opzicht is de maquette buiten beschouwing gelaten, daar zij noewel in breedte- als diepte-afmetingen aanmerkelijk van de teekeningen afwijkt (zij doet zulks ook in andere opzichten: de insteekverdiepingen zijn op de maquette niet aangegeven, evenmin als de achteringang aan den zuidelijken zijgevel.

2. Dat de maquette afwijkingen vertoont is in de memorie van toelichting gemotiveerd. Daar afwerking slechts van den voorgevel en een klein deel van den zijgevel werd verlangd, doet de opmerking daaromtrent niet ter zake.
De maquette is, ter wille van een beter overzicht, verder dan gevraagd werd afgewerkt, door herhaling van een aanwezig motief.

3. De toetreding van licht en lucht kan door de ruime centrale binnenplaats goed geschieden. Evenwel verkeeren verschillende gangen, (vooral doorloopende *) gangen in den middenvleugel van het achtergebouw), bodenkamers en nevenvertrekken (vooral die, welke op de entresols gelegen zijn) in slechte conditie, evenals meerdere bureaux, deze laatste ook in verband met hunne tegenover de diepte slechts geringe hoogte.

3. In mijn memorie van toelichting staat: „In praktisch opzicht is gestreefd naar aan de buitenlucht grenzende ligging van alle lokalen en gangen en naar bouwblokken van zoodanige afmeting en groepeering, dat wederzijds open dakvormen konden ontstaan zonder licht- of luchtkokers".
Dit streven is m.i. ook grootendeels bereikt. Alle hoofdgangen en vertrekken hebben direkt val invallend daglicht.
Er zijn alleen in den middenvleugel van het achtergebouw, korte middengangen ± 15 M. lang. Intusschen hebben deze het licht van de hooge torentrapramen, gesteund door dat van de goed verlichte dwarsgang. Bodenkamers en nevenvertrekken hebben voor een deel indirect licht, maar zeer vul, door de hooge vensters en een glazen scheidingswand. Voor een enkele bodenkamer is deze wand op de teekening per abuis zwart ingevuld.

*) Vermoedelijk bedoelt doodloopende.

4. De entrée en hoofdvestibule ten beganegrond zijn zeer slecht verlicht.

4. Deze opmerking is ongegrond. De portiek verlicht ruim het geheele voorgedeelte tot binnen het toehtportaal; de lichtoppervlakte is ongeveer ⅓ van het grondvlak tot de toehtdeuren, terwijl de bouwverordening als maximum slechts ⅛ eischt. Dan troedt het hoog invallende licht der beide trappenhuizen op, dat van twee tegenover elkaar gelegen kanten, onder een hoek van 40° met den horizon invallend, tot op ± 5 M. afstand van elkander het midden nadert, gesteund door dat van de helder verlichte gangen.
Met deze lichtwerking is vooropgezet beoogd, dat het volle licht der hoofdtrappen als het ware direct de aandacht naar de bovenruimten trekt.
Nog mag opgemerkt worden, dat hetzelfde punt bij de kritiek op het ontwerp S. P. Q. R. naar een anderen maatstaf wordt beoordeeld. Er wordt daar namelijk van de gangen etc. op den beganen grond van het voorgebouw, die indirect, door bovenlicht van nevenlokalen, *zeer slecht* verlicht worden, gezegd: *„zullen slechts matig verlicht zijn"*.

5. In de bureaux der derde verdieping in het bijzonder zijn de vensters ongunstig (hoogte glaslijn 1.55 M. boven den vloer, hoogte vensters 1.10 M.)

5. Deze op den bovenste verdieping gelegen, grootendeels reserve-lokalen, hebben uit praktisch oogpunt beziens behoorlijke verlichting. De glasopening is niet 1.10 M. maar 1.20 M. Deze ruimte is slechts globaal verdeeld, aangezien het gebruik en de juiste indeeling der vertrekken nader te bepalen is. Blijkt dit daarvoor noodig, dan is in meerdere verlichting te voorzien door in alle vakken vensters aan te brengen. Hier ook zijn andere plannen te vergelijken waar voor groote reserven, op zolderverdiepingen, slechts dakvensters zijn ontworpen.

6. Ook de boven- en zijverlichting der groote bureaux Burgerlijke Stand, Lager Onderwijs en Belastingen zal te wenschen overlaten, omdat het licht geput wordt uit binnenplaatsen, die aan drie zijden zijn omsloten door muren, die tot 15.5 M. boven het dak opgaan.

6. Deze opmerking zal het best op haar waarde geschat worden, wanneer men overweegt, hoe de breedte tusschen de bebouwing 26.50 M. bedraagt en wanneer men dezen afstand inderdaad niet voldoende wilde achten, hiermede dus 200 goed als alle ruim aangelegde nieuwe straten, veroordeeld zouden zijn.

7. De begrooting blijkt bij narekening tot f 3.625.000 te stijgen, voornamelijk doordien blijkbaar de fundeering niet in de begrooting is opgenomen.

7. Dit kan niet geheel worden toegegeven. Ik heb de motieven waarop dit oordeel berust twee maal gevraagd, eens direct na het verschijnen van de Raadsvoordracht van B. en W., en eens na de publicatie van het Juryrapport.
Beide keeren zijn ze mij geweigerd.
Waar de Jury in haar rapport, in het algemeen, spreekt van onnauwkeurige begrootingen, en dit voor de betrokken architecten beteekent, een bepaald aantasten der betrouwbaarheid hunner berekeningen, had dit niet zonder eenige bewijsvoering mogen worden neergeschreven.
Uit de bij het Juryrapport gevoegde vergelijkende staat, blijkt de Jury te hebben aangenomen een inhoudsverschil van ± 8000 M. en een prijsverschil van f 875.000.
Wat het eerste betreft, houd ik staande, dat de door mij bij de begrooting verstrekte opgave van den totaal-inhoud, achteraf nog eens nagerekend, volkomen juist bevonden is.
Wanneer men bedenkt, dat dit een verschil maakt van ± f 120.000 — f 150.000 schijnt zulks niet onbelangrijk.
Dat de paalfundeering niet in mijne begrooting werd opgenomen is juist, — en ik erken dit als een fout mijnerzijds, maar het programma zelf heeft mij daartoe aanleiding gegeven.
In art. 5 sub 10 en 11 van het programma wordt namelijk gevraagd een staat van totale M³ inhoud van het gebouw, *zoowel bovenkant paalfundeering* en een begrooting berekend naar eenheidsprijzen per M³.
Dit in verband met dergelijke veel bij prijsvragen voorkomende

gewoonte, heeft mij tot de opvatting geleid, dat de paalfundeering niet in het plan behoefde te worden opgenomen, — al moet ik achteraf toegeven, dat ook een andere lezing mogelijk is. In elk geval echter is deze vergissing hierdoor begrijpelijk. Daarmede is echter nog niet het geheele verschil tusschen de kostenraming der Jury en mijne gedetailleerde begrooting verklaard en vooralsnog kan ik ook het resteerende verschil niet erkennen. In ieder geval kan niet worden toegegeven dat mijn ontwerp niet voor het gestelde bedrag zou zijn uit te voeren, o.a. ook in aanmerking nemende de in het plan geprojecteerde zeer ruime reserven en de in verhouding tot de andere plannen royale taxatie van het bedrag voor decoratieve werkzaamheden, dat vier maal het bedrag van dezen post bij S. P. Q. R. bedraagt.

8. De constructie lokt eenige algemeene bemerkingen uit. De constructie van den zeer rijzigen toren met verstijvingsvloeren op 15 M. onderlingen afstand is bedenkelijk op zichzelf beschouwd en ook in verband tot het overige gebouw. In ieder geval laat de voorgestelde torenfundeering niet toe den aanleg van trappen en andere ruimten in den voet. Deze zou massief moeten zijn, terwijl de geheele torenfundeering 4 M. dieper werd gelegd.

8. De Jury zag hier blijkbaar over het hoofd, dat de geheele kernconstructie van den toren in verband met de trappen vanaf de fundeering tot boven toe van gewapend beton is geconstrueerd. Ook dat de noodig geoordeelde 4 M. dieper fundeeringsaanleg, metterdraad op de teekening is aangegeven.

9. De constructie boven de middenpartij van het voorgebouw eischt verwaring, welke constructie met eene spanning van 17 M. in het midden belast is eerstens met eene volle verdieping en tweedens met een koepel van 8 M. diameter en 19.5 M. hoogte.

9. De koepel, welke niet 19,5 M. maar volgens de grootste maat 14 en gemiddeld slechts 11 M. hoog is, rust niet in het midden op den vloer maar in de dakschilden, zoodat de belasting wordt overgebracht in de spanten, die als hangconstructies zijn gedacht. De totale belasting van de draagpanten en pijlers in ten hoogste 11 Ko. per M². een belasting dus, die bij middelmatige matrialen nog niet hoog te noemen valt.

10. De kap boven feestzaal en hal is niet uit den plattegrond ontwikkeld.

10. De onjuistheid van deze bewering zal zelfs bij oppervlakkige vergelijking der plannen iederen leek opvallen; trouwens de hierbedoelde praktische rationaliteit was, zooals uit bovenstaande aanhaling onder punt 3 uit myn memorie van lichtching blijkt, mijn uitgangspunt en beheerscht het gegeele plan.
Hier zij opgemerkt, dat door den dakvorm niet alleen wat zich direct achter den gevel bevindt moet worden geaccentueerd maar dat volgens mijne opvatting, het dak het innerlijk organisme moet toonen en doen gevoelen, — en aan dien eisch voldoet het hier gemaakte dak in het bijzonder.

VAN ALLERLEI AARD.

De Woningbouwvereeniging „Het Westen", alhier, is onder leiding van den architect WALENKAMP bezig met het bouwen van 49 perceelen een bouwblok begrensd door de *Roggeveen-, Houtkoo-* en *Tesmanstraten*. Hierbij is een denkbeeld gerezen, waarvoor het bestuur dezer vereeniging sympathie hoopt te winnen. Het wil namelijk in de gevels op de hoeken der straten, op de plaatsen waar anders de voor de groote meerderheid der bevolking zoo weinig zeggende naambordjes geplaatst worden, *eenig beeldhouwwerk* doen aanbrengen, b.v. *heeraldieken*, betrekking hebbende op de beeltenissen en daden der betoonde ontdekkingsreizigers, aan welke deze straten haar namen ontlee nen. Mochten zij hierbij slagen, dan zou wellicht het voorbeeld tot navolging opwekken, hetgeen niet alleen de beeldhouwkunst, maar ook het aanzien van onze stadsuitbreidingen ten goede zou komen.
De terecht zoo geprezen oud-Hollandsche kunst der gevelsteenen zou op deze wijze in ons land herleven kunnen; doch bovendien zou van zulk beeldhouwwerk een sterk opvoedende kracht uitgaan. De herinnering aan het leven en werken, aan de bereikte resultaten b.v. van deze nationale zeehelden „held" hier gebruikt in ruime beteekenis) kan niet sterk genoeg gewekt worden, vooral niet in een bourt, waar zeer vele bewoners dagelijks met het scheepvaartbedrijf en de zeevaarders in aanraking komen.
De Woningbouwvereeniging „Het Westen" mag de gelden, waarover zij de beschikking van de gemeente heeft gekregen, niet anders aanwenden dan tot verbetering der volkshuisvesting. Tot het verwezenlijken van het denkbeeld, hierboven uiteengezet, mag dit geld dus niet worden gebruikt.
Het is daarom, dat zij de vrijheid neemt, bijdragen te vragen, om een of meer van zulke gevelsteenen te kunnen plaatsen aan de huizen, die zij thans bouwt. De schatting is, dat iedere gevelsteen omgeveer *f* 1500.— zal kosten.
De Heer J. L. WICHARD, *Penningmeester*, neemt gaarne bijdrage in ontvangst.

DE HAAGSCHE SCHOUWBURG.

De schouwburgcommissie zou in haar jongste vergadering naar aanleiding van het rapport der deskundigen tot verbouwing van het bestaande theater volgens de eischen der veiligheid, besloten hebben haar voorstel tot het bouwen van een nieuwen schouwburg naar het plan Fellner en Helmer te handhaven, maar tevens aan den Raad voor te stellen ter uitbreiding van het emplacement, huis en tuin van Baron Snouckaert aan te koopen.

* * *

Van de Ned. Ver. tot bevordering van Kunstnijverheid, „Arti et Industriae", gevestigd te 's Gravenhage, ontvangen wij de jaarverslagen over 1910, 1911 en 1912, die in de bibliotheek van ons Genootschap ter lezing liggen.

INHOUD; Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Naar Den Bosch! — De Esperanto Stad. — Boekbesprekingen. — Berlage dubbel gewaardeerd. — Prijsvraag Dorpsschool, enz. — Openbare Prijsvraag voor een Oude Mannen- en Vrouwenhuis te Hilversum. — Open Brief aan de Jury van de Rotterdamsche Raadhuisprijsvraag. — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.50 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

Door het secretariaat wordt zoo mogelijk opgave van het adres van den heer H. G. van Broekhuizen verzocht.

* * *

CONTRIBUTIE-LIDMAATSCHAP.

De volgende week zal den leden van A. et A. de quitantie van het lidmaatschap — 2e halfjaar 1913 — worden aangeboden. Teneinde de afrekening vlot te doen geschieden, wordt beleefd verzocht het bedrag klaar te leggen, opdat dit bij afwezigheid door huisgenooten betaald kan worden. De penningmeester: A. A. KOK.

MEDEDEELINGEN DER REDACTIE.

Verschillende stukken moeten wegens plaatsgebrek tot een volgend nummer blijven liggen, o.m. het jury-rapport: Nationale Bouwkundige studieprijsvraag voor een school benevens onderwijzerswoning, uitgeschreven door de Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten, waarbij kan worden vermeld, dat zich als ontwerper van het ter reproductie aanbevolen ontwerp motto „Petrus" heeft bekend gemaakt de heer H. A. van Anrooy te Hagen (Westfalen).

EXCURSIE: GENT.

Deze zal bij voldoende deelname gehouden worden op: *Zaterdag 2, Zondag 3 en Maandag 4 Augustus 1913.*
Voorloopig programma:
Zaterdagmorgen vertrek uit Amsterdam 7.10 W.P. of 7.35 W.P. — aankomst te Vlissingen 10.45 of 12.02.
Vertrek per boot ± 12.10 naar Terneuzen. Aankomst aldaar ± 1.10. Lunch te Terneuzen en daarna wandeling door de stad.
Vertrek 3.05 naar Gent aankomst aldaar 4.05.
Wandeling door Gent waarna gemeenschappelijke maaltijd.
Zondag bezoek aan de tentoonstelling.
Maandag tocht door Gent: St. Bavo, Lakenhal, Stadhuis, Gildenhuizen, 's Gravenstein, klein-Begijnenhof, e.a.
Maandagnamiddag 4.51 of 6.03 vertrek uit Gent — via Antwerpen Rosendaal, aankomst te Amsterdam 11.05 of 12.29.
Kosten:
Deze zullen bedragen voor trein en boot, Amsterdam — Gent en terug 2e klasse trein + 1e klasse boot ± *f* 11.50; 3e klasse trein 1e klasse boot ± *f* 7.75.

Onder voorbehoud kan medegedeeld worden dat het comité de logement te Gent bij particulieren kamers disponibel heeft, waarvan de kosten zijn voor logies en ontbijt, (Belgisch): 3—4—5—6—7 francs (alles verhoogd met 10pCt. inschrijfkosten). De commissie stelt zich voor bij tijdig opgeven van deelname, in overleg te treden met dit comité, het is haar trouwens gebleken dat de hôtels gedurende de tentoonstelling te Gent enz. hooge prijzen vragen, terwijl voor 3 francs behoorlijk logies te verkrijgen is, door tusschenkomst van dit comité.
In 't volgend nummer zal de nadere vaststelling van het programma gepubliceerd worden.
Zij die slechts Zaterdag en Zondag kunnen, zijn ook welkom.
Echter vestigen we de aandacht bijzonder ook nog op den tocht door Gent op Maandag 4 Aug.
Men gelieve zich op te geven zoo spoedig mogelijk tot uiterlijk Dinsdagavond 29 Juli aan het Secretariaat van het Genootschap A. et A. (Parkzicht).

De regelingscommissie:
M. J. HACK.
WILLEM VAN DER PLUYM.
G. J. RUTGERS.

INTERNATIONALE TENTOONSTELLING TE GENT IN 1913.

De Nederlandsche Commissie voor de Congressen gedurende de Tentoonstelling te Gent vestigt de aandacht van belanghebbenden op het eerste Internationale Congres van Beeldende Kunsten, dat van 20—24 Juli aldaar zal worden gehouden.
Reeds heeft een aantal Nederlanders van naam beloofd aan dit Congres deel te nemen. Op de lijst van Eere-Presidenten zijn o.m. vermeld: de Regeerings-Commissaris Mr. Stuart, Von Saher, Directeur van het Haarlemsche Museum van Kunstnijverheid, Penaat, President van de Nederlandsche Vereeniging van Ambachts- en Nijverheidskunst en als Vice-Eere-Presidenten de H.H. Versluys, P. J. de Kanter, Voorzitter en Dr. M. de Hartogh, Secretaris van de Nederlandsche Commissie voor de Congressen, die aan zijn adres, Plantage Kerklaan 23, Amsterdam, gaarne nadere inlichtingen en bescheiden omtrent deze Congressen zal verschaffen. *)
De Belgische Staatsspoor verleent den Congresleden eene belangrijke reductie op hare lijnen.

*) Het programma ligt in de bibliotheek ter lezing.

ONZE ZOMER-EXCURSIE.

't Was een goede gedachte die leidde tot het besluit der laatste ledenvergadering van de jongste wintercampagne om eene excursie te organiseeren naar Gent en de Wereldtentoonstelling, die daar thans hare beste dagen beleeft. Gedachtig aan de uitnemend geslaagde tocht naar Brussel en de „Internationale" in 1910, was het voor de ondergeteekenden eene aangename taak thans, ingevolge daartoe strekkende opdracht der vergadering, dit Genootschappelijk bezoek voor te bereiden; want zonder twijfel zal deze tocht evenzeer slagen als die van 1910.



Het Ontvanggebouw (Hoofdingang), gezien van de Stadswijker.

Bekend is dat de Noordelijke Belgische steden ook zonder exposities ons bezoek meer dan waard zijn. Brugge, Mechelen, Gent zijn, onder meer, voor velen onzer bekende klanken, in staat meer dan gewone herinneringen op te wekken. Wij herinneren ons de verrassende indrukken van vele schilderachtige stadsdeelen, evenzeer als de boeiende schoonheid der belangwekkende en in grooten getale voorkomende producten van Middeleeuwsche en Renaissance Bouwkunst, die deze steden hare bezoekers te genieten geven.
Gent doet in dit opzicht niet voor hare zusters onder. In het volgend nummer zal op de stad en hare monumenten en bezienswaardigheden nader worden teruggekomen. De volgende regels zijn gewijd aan de Expositie.
Het ongeveer 120 H.A. groote tentoonstellingsterrein ligt buiten de oude stad in en aan een geheel moderne ruim aangelegde wijk St. Pieter, waarnaar het nieuwe en zeer groote station (wij telden twaalf perrons, verbonden door twee tunnels, met een grootsch stationsgebouw) „Gent-St. Pieter" genoemd is.
Het uitzicht uit den aankomenden trein heeft even buiten het station reeds een kijkje op de gebouwen-complexen der Tentoonstelling gegund. Aangekomen op het Stationsplein bereikt men in ten hoogste 7 minuten den Hoofdingang der Expositie.
Hier vertoont zich in het midden het ontvanggebouw, op het eerste plaatje voorgesteld. Dit plaatje geeft echter den juisten indruk niet. Het afgebeelde gebouw is het middenstuk, de vestibule, van een langs een lange gebogen lijn geplaatste serie aaneengesloten gebouwen. Deze entrée, met het ruime voorplein en de houten afsluiting met de contrôle-huisjes, geeft al de illusie van wat men verder zal ontmoeten. De in plan ellipsvormige hal vertoont inwendig weinig belangwekkends met uitzondering evenwel van de rondom aangebrachte schilderingen, die de aandacht verdienen.



Het Ontvanggebouw, gezien vanaf het Tentoonstellingsterrein.

Staande in deze hal geniet men reeds het panorama van den „Cour d'Honneur", die 't best te vergelijken is bij een breede boulevard. In het midden gazons met bloem-, plant- en waterpartijen en voetpaden, aan weerszijden begrensd door breede macadam-wegen; terwijl dit geheel wordt ingesloten door de hoofdgebouwen, die een aaneengesloten reeks vormen, verbonden door hunne in classieken trant gehouden gaanderijen. Deze groote boulevard wordt op vrij grooten afstand rechthoekig gesneden door een andere van gelijke waarde. Deze vormen te zamen het centrum, waaraan alle groote gebouwen grenzen.



Het Nederlandsch Paviljoen.

België, Frankrijk, Engeland, exposeeren in deze ongeveer gelijkvormige gebouwen - complexen, terwijl een aantal andere staten en steden over afzonderlijke paviljoens beschikken.
De Belgische Congo heeft een der grootste op cirkelvormig grondvlak. Gelegen in den as der groote boulevard



La cour d'honneur.



Le Chateau d'eau in de as van de cour d'honneur.

heeft dit gebouw eene zeer bizondere functie in het totaal-beeld, dat een meer dan gewonen aanblik biedt. Verschillende Belgische steden kwamen met hunne renaissance gebouwen uit, Nederland kreeg het bekende mooie van Professor Van Overvoorde, Canada liet een reuzenpaleis maken door een vreemdeling, Perzië..... doch genoeg. Men ga dit alles zien.
Meerdere aandacht verdient het Duitsche Paviljoen, dat, zoowel innerlijk als uiterlijk bezien, het beste mag heeten wat deze tentoonstelling biedt.
Tot ons leedwezen bleek van dit gebouw geen enkele kiek te bekomen.
Ongenoemd mag eveneens niet blijven het zoogenaamde Waterkasteel, „Le Château d'eau" zooals het op prentkaarten heet. Wel is dit een zeer merkwaardig kasteel. Het herbergt slechts een monteur met zijn motor en pomp om den waterval in werking te houden; doch als monumentale opsluiting brengt het wel iets meer teweeg dan 't geen men, gezien zijn functie, zou mogen verwachten.
Tenslotte noemen wij nog het „Palais d'Architecture", een gebouw geheel aan onze kunst gewijd. Of het, en vooral zijn inhoud, als zoodanig bevrediging geeft laten wij aan het oordeel der bezoekers over. Wij vonden er eenige zeer bekende namen vermeld en heel wat bekend expositie-materiaal.
Verder zijn schoone kunsten in nog twee andere belangrijke afdeelingen ondergebracht.
Wij eindigen deze korte inleiding, die in het volgend nummer zal worden vervolgd, met eene verwijzing naar de enkele illustraties en eene opwekking tot alle collega's om aan dezen Genootschappelijken uitstap deel te nemen.

De Regelingscommissie:
M. J. Hack.
Willem van der Pluym.
G. J. Rutgers.

Juli, 1913.

Over de „Attractions" willen we hier maar zwijgen. Die laten zich wel vinden. Men zie verder onder „Mededeelingen".



Het pavilloen van Canada.



Le chateau d'eau.

INGEZONDEN.

Volks-Universiteit te Amsterdam.

Bij 't inzien van 't programma van de Volksuniversiteit te Amsterdam, valt 't al dadelijk op dat er niet direct Bouwkunde gedoceerd zal worden en waar 't program van eene veelzijdigheid getuigt, kan 't niet anders dan dat men de Bouwkunst niet expres vergeten heeft.
Wèl zal door den heer A. W. C. Dwars een cursus over den aanleg van wegen, kanalen en spoorwegen enz. gehouden worden en spreekt het program ook van de plastische kunst van den Nieuweren tijd, een cursus ter opleiding van kunstgenot door den heer H. P. Bremmer en zullen in 't tweede jaar onze kunstschatten: schilderijen, gebouwen stadsdeelen bezichtigd worden; bovendien zal in 6 voordrachten een éénjarige cursus over de bouwmaterialen plaats vinden..... Maar een specialen bijv. 3-jarigen cursus over de Bouwkunst treft men niet aan. Indien 't echter in de strekking van 't Bestuur opgesloten

ligt de Bouwkunst werkelijk te behartigen (het program doet dit eenigszins uit 't voorgaande vermoeden), dan is een cursus van 3 jaar speciaal daaraan gewijd heusch geen overdaad. Want de Bouwkunst staat zoo nauw in verband met het volksleven, dat een ontwikkeling op dat gebied ontegenzeggelijk ten goede aan onzen nieuweren tijdgeest komen zal en is het dan ook te hopen dat de Volksuniversiteit hierbij niet ten achter blijven zal.

C. J. DE HAAS.

ACADEMIE MINERVA EN MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS TE GRONINGEN.

Een deskundige heeft in de *Prov. Gron. Courant* over deze kwestie een opstel geschreven, dat wij hieronder laten volgen.

De questie uitgedrukt in bovenstaand opschrift is actueel en belangrijk, daarom geven wij hier een kort overzicht er van.

Al jaren lang tracht men hier het vakonderwijs beter in te richten, vooral dat wat verder gaat dan 't onderwijs op Ambachtsschool en Burgeravondschool.

A.B.S. en B.A.S.*) zijn in hoofdzaak ingericht als dergelijke scholen in andere plaatsen.

Buitendien bestaat aan de A. B. S. een Winteravond-Teekenschool, waar leerlingen worden toegelaten, die eigenlijk in het algemeen beter onderwijs zouden kunnen krijgen, wanneer ook deze Teekenschool meer op een B. A. S. geleek.

Verder is er een vrij uitgebreide Machinisten- en Electrotechniek-school, bestuurd door het Ambachtsschool-Bestuur, met 3-jarigen cursus.

Ten slotte is er dan de Academie-Minerva. Deze inrichting bestaat sinds 1797 en heeft verreweg het grootste gedeelte van haar bestaan, van af haar begin, onderwijs verstrekt in „Teeken-, Bouw- en Zeevaartkunde". Alle vakken van wis-, natuur- en werktuigkunde, burgerlijke bouwkunde en zeevaartkunde werden onderwezen.

De tegenwoordige afdeelingen, de eene „Beeldende en Toegepaste Kunst" en de andere de „Zeevaartschool" vormen nog deze Academie. Het is de eerste afdeeling, een onderwijs-inrichting dus als de Academies in Rotterdam en Den Haag, die in de laatste jaren steeds poogt, hoewel met moeite, zich aan te passen aan de behoeften van het aan de orde zijnde Middelbaar Technisch Onderwijs.

Ongeveer sedert de oprichting van de B. A. S. is het bouwkunde onderwijs van de Academie verdwenen. Dat men toen de fout maakte om alleen aan de B. A. S. bouwkundelessen te geven is alleszins verklaarbaar, omdat men in ernst meende dat verder onderwijs dan daar gegeven zou worden geheel onnoodig was. Het was natuurlijk beter geweest de Academie zoo te organiseeren, dat daar het avond-vakonderwijs ook voor bouwkunde en voor de machinevakken, met beperkte dagklassen, kon worden versterkt, juist als in Rotterdam en Den Haag en meerdere plaatsen geschiedde.

Had men in de toekomst kunnen zien, dan was dat ook wel gebeurd. Maar indertijd liet het zich niet terstond aanzien, dat de in de wet anders bedoelde B. A. S. zoo goed als uitsluitend lager vakteeken- en theorie onderwijs zou gaan geven. Toen echter de B. A. S. opgericht was naast de Academie Minerva kreeg men de vreemde indeeling: De B. A. S. gaf lager vakonderwijs voor de ambachtsvakken, maar niet voor de „versierders" en de Academie kreeg uitsluitend de „versierders."

*) Een vervolgklasse van de B. A. S. kan buiten bespreking blijven omdat voor deze geen noemenswaardige belangstelling was.

Niet alleen dat hierdoor de scholen los van elkaar, het onderling verband der vakken ten eenenmale uit het oog verloren, maar het kwam zoover dat de leeraren en de leerlingen van de Academie wel moesten gaan meenen dat zij „de kunst" beoefenden en de leeraren en de leerlingen van de B. A. S. „de kunst" als iets wat hun totaal niet aanging moesten beschouwen, kortom het fraaie gevolg van dit alles was dat geen der beide inrichtingen noch op het gebied van het lager technisch, noch van het hoogere onderwijs behoorlijke resultaten konden opleveren. Dit blijkt terstond voor ieder die begrijpt dat de aard van het onderwijs ondeugdelijk was, maar komt hierbij duidelijk uit, dat bijvoorbeeld de meubelontwerpers slingerden tusschen beide scholen en dat de versierders (schilders, lithografen, beeldhouwers, meubelteekenaars, enz.) van elke zoo noodige voortzetting van het algemeen vormend onderwijs van de lagere school verstoken bleven, en last not least dat de kunstnijverheid, die pas ontstaan kan waar techniek en kunst elkaar beroeren, geheel buitengesloten werd.

Men had dus, behalve de Machinistenschool, die buiten bespreking kan blijven, een ondeugdelijke Avondteekenschool verbonden aan de Ambachtsschool, een ondeugdelijke B. A. S. en een ondeugdelijke Academie, die alle in hoofdzaak reeds door een andere groepeering van de verschillende onderdeelen verbeterd hadden gekund. Daar kwam toen nog iets bij.

De groote ontwikkeling in de techniek stelde aan de oud-leerlingen steeds hoogere eischen, waaraan in de eerste plaats door de jonge bouwkundigen niet kon voldaan worden.

Daarom werd toen aan de Academie een afdeeling, allereerst voor avondonderwijs, voor bouwkunde en meubelontwerp opgericht, aansluitende bij het onderwijs van B. A. S. en A. B. S. Terstond bleek dit een goede, vruchtdragende maatregel, en ook het onderwijs voor de versierende vakken, de kunstnijverheid, kwam er door op zuiveren grondslag.

Ieder, die de ontwikkeling van het vakonderwijs gevolgd heeft zal inzien, dat de nieuwe afdeeling moest uitgroeien tot een Middelbaar Technische School, waarbij dan op even hechte basis de kunstnijverheid-afdeeling zich kon aansluiten. Zoo gebeurde het dan ook en Minerva bloeide en hoopte dat ze zich zou kunnen uitbreiden tot een complete M. T. S. met alles wat er bij behoort en dat B. A. S. en A. B. S. het Lager T. O. samen voor hunne rekening gingen nemen. Dan was te verwachten dat de geheele bestaande wanorde voor betere toestanden plaats zou maken.

Inmiddels echter moest voor de B. A. S. een nieuwe directeur benoemd worden. Het besturende college van die school, de commissie van Toezicht op het Middelbaar Onderwijs, meende, teneinde voor deze betrekking een geschikte kracht te kunnen vinden, te moeten aansturen op een combinatie B. A. S. met een op te richten M. T. S., aldus Lager en Middelbaar T. O. in één hand brengen. De directeur van de M. T. S. zou dan tevens het directoraat krijgen van de B. A. S. Het Bestuur der Academie Minerva zag in dat dit niet goed kon zijn; 1e. omdat Lager en M. T. O. zou afgescheiden dingen moeten wezen, minder bij elkaar behooren dan, ten minste voor een stad van de grootte van Groningen, Kunstnijverheid Onderwijs en M. Technisch Onderwijs; 2e. omdat dan zeer waarschijnlijk de B. A. S 's wintersavonds in het gebouw der M. T. S. zooveel lokalen zou innemen, dat er van M. T. O. 's avonds niets kwam, terwijl juist hieraan zoo'n groote behoefte gebleken was; 3e. omdat in het organiseeren van de M. T. S. aan de Academie het bestuur het eenige heil voor de toekomst zag en de gezonde kracht daar reeds in de practijk bewezen was.

Het verschil in inzicht tusschen de commissie van toezicht op het M. O. eenerzijds en het Bestuur van Minerva anderzijds gaf tot menige bespreking van gedelegeerden aanleiding. Bij de eindstemmingen over de conclusie staakten steeds de stemmen.

Ook in de vergaderingen van de Commissie van Toezicht op het M. O. kwam men nu niet meer tot eensgezindheid.

Door Minerva werd toen met het maken van nieuwe plannen gewacht tot men aan de andere zijde tot klaarheid kwam. Toen dit al te lang duurde, ontwierp het Bestuur der Academie een nieuwe uitbreiding, die, juist omdat de machtigste van de twee partijen (de door de gemeente in stand gehouden B. A. S. kan over grooter kracht beschikken dan de particuliere Academie) niet tot het maken van een plan kon overgaan, den steun van Gemeente en Rijk niet kon verwerven.

Eenige weken geleden eindelijk hebben B. en W. aan den Raad medegedeeld, dat zij voor het oogenblik het meeste gevoelen voor een plan hun aangegeven door den heer Inspecteur De Groot, volgens 't welk de gemeente zou overgaan tot reorganisatie van de B. A. S. en tot stichting daarnaast, daarmede verbonden, van een M. T. S.

B. en W. twijfelen nog en willen wel terstond de B. A. S. reorganiseeren en de M. T. S. compleet ontwerpen, maar de vakken bouwkunde en waterbouwkunde aan deze school niet dadelijk doen onderwijzen. In een adres aan den Raad is het Bestuur der Academie tegen dit plan (natuurlijk niet tegen de reorganisatie van de B. A. S., want volgens wat hiervan bekend is zou dit uitnemend zijn) krachtig opgekomen. Het beroept zich op wat reeds aan de Academie is tot stand gebracht, wijst op Rotterdam waar een regeling is ongeveer zooals wij het hier zouden begeeren en op Den Haag, waar men in dezelfde richting de oplossing nog zoekend is.

Het bestuur constateert, dat over samenwerking tusschen hem en het Dagelijksch Bestuur der Gemeente nooit of te nimmer rechtstreeksch overleg is gepleegd, dat toch onderzocht moet worden of het waar zou zijn dat het plan-De Groot het beste is en het goedkoopste, en dat doorvoering van dit plan — al of niet gewijzigd in den zin als B. en W. in uitzicht stellen — voor Minerva noodlottig zou worden. Het bestuur kan niet gelooven dat het Gemeentebestuur „la mort sans phrase" zou uitspreken over een zoo oud en gewichtig instituut. Daarom dringt het aan op een voorafgaand grondig onderzoek.

Een lid van den Raad heeft laten uitkomen dat men er prijs op zou stellen het advies van B. en W. op bovenstaand adres te vernemen.

B. en W. gaven te kennen dat zij nog zouden overwegen of een zoodanig advies uitgebracht zal worden. Spoedig komt de zaak weer opnieuw in den Raad aan de orde. Met belangstelling zien wij den loop der verdere behandeling tegemoet.

OPEN BRIEF AAN DE JURY VAN DE ROTTERDAMSCHE RAADHUISPRIJSVRAAG.

Vervolg van pag. 236.

10. De kap boven feestzaal en hal is niet uit den plattegrond ontwikkeld.

10. De onjuistheid van deze bewering zal zelfs bij oppervlakkige vergelijking der plannen iedereen leek opvallen; trouwens de hierbedoelde praktische rationaliteit was, zooals uit bovenstaande aanhaling onder punt 3 uit mijn memorie van toelichting blijkt, mijn uitgangspunt en beheerscht het geheele plan.
Hier zij opgemerkt, dat door den dakvorm niet alleen wat zich direct achter den gevel bevindt moet worden geaccommoeerd maar dat volgens mijne opvatting, het dak het inwendig organisme moet toonen en doen gevoelen, — en aan dien eisch voldoet het hier gewraakte dak in het bijzonder.

11. De verdeelingsmuren zijn weinig boven elkander gebouwd en in het souterrain niet voldoende overgebracht op de fundeering; ook de vorm der pijlers in de rijwielbergplaats is moeilijk uitvoerbaar in verband met de fundeering.

11. Ook hier zal een onbevangen vergelijking der plattegronden de onredelijkheid van de opmerking doen blijken.
Uitteraard zullen in gebouwen van deze soort hier en daar scheidingswanden op balken gezet moeten worden, wat vooral bij constructies in gewapend beton geenerlei bezwaar medebrengt; en ik zie mij gaarne een plan voorgelegd, waarbij dit niet of belangrijk minder het geval is.
Ik voeg hierbij een schema van de muren op de verschillende verdiepingen, waarbij die, welke op balken staan, met een x zijn gemerkt.
Het bijgevoegde dakenplan doet tevens zien wat er is van de opmerking 10.
Wat de laatste opmerking betreft, zij gemeld, dat in mijn plan deze verspringingen in het geheel niet zijn getekend, aangezien ik niet vermoedde, dat een voor dit werk uitgenoodigd architect nog zou worden gecommitteerd op het teekenen van muurverspringingen.

12. Het ontwerp is aesthetisch een tot in onderdeelen doorgevoerd architectonisch geheel van persoonlijk cachet.
Het drukt groote mate van ernst en kracht uit. Door het geringe silhouet (de koepel zal weinig de aandacht trekken) en den gesloten dakvorm (waarin de kleine voorspringende daken echter reeds van bestaan missen) is de indruk zeer massief.

12. De voorspringende daken volgen van zelf uit de voorsprongen der vensters.

13. In tegenstelling tot dit massale effect staat de uiterst rijzige — maar niet gelede — toren, die door zijne ligging op het achtergebouw weliswaar den omvang van het bouwwerk markeert, maar omgekeerd voor den beschouwer steeds een vast schijnt te missen.

13. Ook hierbij mag mijne opmerking over de organische rationaliteit worden overwogen.

14. Van de plaatsing van het monument van *Van Oldenbarneveldt* werd in de compositie van het Raadhuis geen partij getrokken; het is geheel vrij van het gebouw op den Coolsingel gedacht.

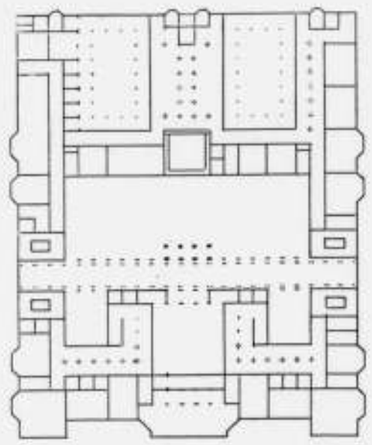
14. Naar mijne overtuiging terecht, aangezien in het programma sprake is van een *standbeeld* en daaronder iets anders verstaan wordt dan een *monument*.

15. In de gevels is de beteekenis der achter gelegen ruimte niet tot uiting gebracht. Hoofd- en nevenruimten — de kamer van den Burgemeester en het bijbehoorend toilet — hebben gelijke waarde.

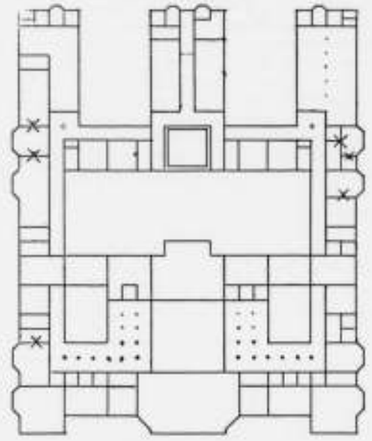
16. Ook een scheiding tusschen het representatieve gedeelte en het dienstgebouw is uitwendig niet gemaakt, dan door de (op de maquette niet voorgestelde) borstwering, welke den aanleg van entresols verraadt.

15. Zoo ver, dat de ligging van W. C.'s en toiletten overal in de gevels als zoodanig tot uitdrukking moet worden gebracht, gaat inderdaad mijne opvatting van rationaliteit niet. Maar het Juryrapport vergat op te merken, dat de W. C.'s ook nergens met de gevels direct aansluiten en dat de ramen de voorruimten verlichten en ventileeren.

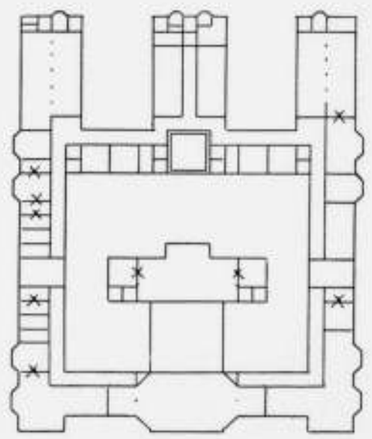
16. Wederom m. i. zeer terecht. Dit schijnt hier een neutrale opmerking, maar uit de beoordeeling van andere plannen blijkt, hoe de Jury de opvatting huldigt, dat dergelijke demonstratie van scheiding hier een deugd zou zijn.
In alle plannen toch loopen de dienstruimten op de verschillende verdiepingen, zoowel in het voor- als het achtergebouw over het geheele oppervlak door.
Zoodat een verticaal in den gevel uitgedrukte scheiding een leugen en dus juist een bouwkundige en logische fout is.



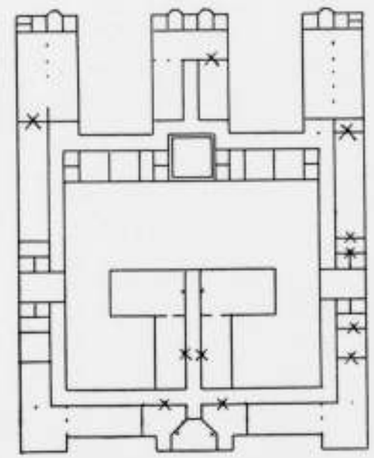
BEGANE GROND.



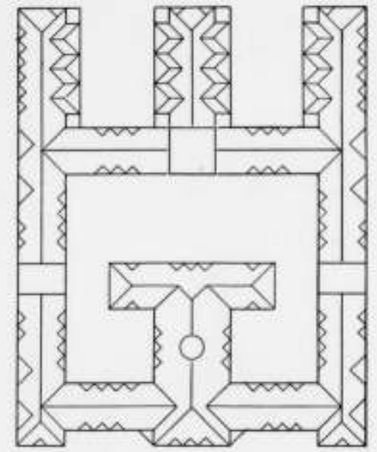
HOOFDVERDIEPING



2e VERDIEPING.



3e VERDIEPING.



KAPPLAN.

Buitendien zij ten opzichte van mijn plan opgemerkt, dat de representatie-ruimten, die alleen ter hoofdverdieping gelegen zijn, zich in den gevel wel degelijk door vorm en uiterlijke waarde onderscheiden en dat ik in mijn memorie van toelichting zeide: „In aesthetisch opzicht is gestreefd naar een vorm- en kleurenplan; dat bij waardige karakteristiek voor de representatieve ruimten in het voorgebouw, zich tevens er toe leent om de ondergeschikte ruimten tot een vast daarmede verbonden en in zichzelf overeenstemmend geheel te maken".
Het hierin uitgedrukte bouwkunst-beginsel acht ik voor een dergelijk gebouw het juiste, aangezien alle andere pogingen, zooals ook hier weer gebleken is, tot heterogeniteit en swakheid van uitdrukking leiden.

17. De beide nevenzalen van de feestzaal zijn door tongewelven overdekt, welke de vensters zouden doorsnijden.

17. Dit is inderdaad waar, maar gemakkelijk te verhelpen. Het zijn overigens geen ton- maar koepelgewelven.

18. De inwendige architectuur vertoudt eenzelfde streven als de gevels naar eenheid en monumentaliteit in een norspronkelijk karakter. De feestzaal is beter geslaagd dan de — in afwijking van het programma — in tweevoud ontworpen hoofdtrappen. Deze gaan, vooral ten beganegrond, schuil achter zware pijlers en komen niet voldoende tot haar recht als hoofdmoment der groote hal.

18. Dat „schuilgaan" is niet juist. De heldere verlichting van de trappen, doet hen direct de aandacht trekken. De groote hal (boven gelegen) is eveneens vol verlicht. Overigens blijkt hier slechts verschil van architectonische opvatting, waarin ik zoo vrij ben de mijne met stelligheid te handhaven. Een trap dient in de eerste plaats voor het gebruik en aan den vorm is naar mijn overtuiging de noodige aandacht gewijd. Ik acht bij de hier geprojecteerde en ook door de jury geroemde ruimten, aangenaam en doeltreffend gebruik der groote hal, van meer belang dan dit een paradetrap zou zijn.

19. De aanleg der feest- en raadzaalgroepen op de hoofdverdieping is in zijn geheel beschouwd van groot effect, Terwijl de kamer van Burgemeester en Wethouders (met donker toilet) en de trouwzaal echter aanmerkelijk de geëischte afmetingen overschrijden, zijn de antichambre en de leeszaal der Raadsleden te klein en de in hoekpaviljoens gelegen zalen vertoonen geen geslaagde grondvormen. Verschillende onderdeelen zijn echter minder gelukkig. De ligging der Burgemeesterskamer is niet overeenkomstig de beteekenis van dit vertrek, terwijl de accessoires in dit vertrek niet geheel overeenkomstig het programma zijn gesitueerd; met name ontbreekt de directe verbinding met den hoofdambtenaar.

19. Het bedoelde toilet is daarentegen doeltreffend verlicht door de groote bovenramen in den gevel van ± 4 M² lichtoppervlak.
Antichambre en leeszaal der Raadsleden zijn 80 in plaats van 90 M². Zij zouden nog met een deel der zeer ruime garderobes kunnen worden vergroot.

20. De te hooge ligging der tribunes, zoowel in de feestzaal als raadzaal is niet juist, terwijl de tot 2.70 M. verlaagde toegangen tot enkele zalen te veel gemaskeerd zijn.

20. Slechts voor de Raadzaal kan ik de te hooge ligging der tribune toegeven.
De hoogtematen van doorgangen zijn door mij na rijp overleg omtrent de werking der proportiën vastgesteld.

21. In de Raadzaal — wier vorm niet gelukkig is — wordt van enkele plaatsen de voorzitter niet gezien. De tribunes bevatten niet het verlangde aantal plaatsen.

21. Waarom de vorm van de Raadzaal niet gelukkig geacht wordt, mocht wel nader zijn aangeduid. De enkele plaatsen van waaruit men den voorzitter niet zou kunnen zien, zijn in het programma niet gevraagd en dus overbodig geteekend; alle raadsleden en ambtenaren kunnen den voorzitter zien.

22. Terwijl ook de bijbehoorende bodenkamers en garderobes niet voldoen.

22. Welke en in welk opzicht mocht nader zijn aangeduid.

23. De kamer van den Secretaris is te ver gelegen van de Burgemeesterkamer. De ingewikkelde groepeering der vertrekken voor de Secretarie en de (niet goed verlichte) schrijfkamers laat te wenschen over. Ook de ligging van het bureau Eigendommen is niet gunstig en op de 3e verdieping te ver van het in het souterrain gelegen donkere en slecht te ventileeren archief. Ook de ligging van het bureau voor Militaire Zaken op de 3e verdieping leidt tot bezwaren.

24. De groote bureaux Burgerlijke Stand, Belasting en Lager Onderwijs met Leerplicht-archief in het achtergebouw, hoewel in goed gegroepeerd verband met de (door 14 kolommen echter op hinderlijke wijze verdeelde) wachthal voor het publiek, zijn door aanmerkelijke afwijking van het gegeven schema te klein en onpractisch voor den dienst. Ook meerdere andere bureaux voldoen niet aan de geëischte afmetingen, terwijl met name het verband der vertrekken der afdeelingen Onderwijs en Financiën uit het oog is verloren.

25. Terwijl op de hoofdverdiepingen door groote overschrijding der geëischte oppervlakken met de ruimste ruim is omgesprongen, is — hetgeen voor den dienst tot bezwaren aanleiding geeft — op groote schaal overgegaan tot den aanleg van entresols, zoowel voor ondergeschikte en reservevertrekken als voor bureauruimten, welke laatste veelal in verband met de geringe hoogte en de toegangen (die tot op het entresol gelegen deel der secretarie gaat door de toiletten) niet practisch zijn. De dienstafdeeling wordt door de verdeeling over entresols te ingewikkeld. De nadeelen der ontworpen entresols zijn dat zij — hoewel zelf niet hoog — bovendien de ondergelegen vertrekken (en daarbij kamers van hoofdambtenaren, b.v. den gemeente-secretaris) ver lagen.

26. Het ontwerp geeft overigens aanleiding tot de volgende bemerkingen. Het doortrekken der gevraagde buizentunnels wordt deels door de entresols belet, terwijl zij elders doodloopen tegen liften.

25. Het lichtoppervlak van de schrijfkamers is meer dan ¼ van het vloeroppervlak normaal invallend zijlicht en voldoet dus ruim aan de verordening, bij de bureaux Militaire zaken staat in het programma: „Mogen op een bovenverdieping gelegen zijn". Overigens zijn hier verschikkingen zeer goed mogelijk.

24. De kolommen in de wachthal zijn noodig en m. i. zelfs niet onaangenaam, daar ze een goede verdeeling door het plaatsen van zitbanken enz., als het ware aanwijzen.
De gevraagde afmetingen van de groote bureaux zijn resp. 500 270, 150 en 100 M²; deze afmetingen werden in het plan, resp. 440, 308, 171, 104 M².
Voorts wijken alleen af het bureau Kohieren, dat 44 M. is in plaats van 50, maar een reserve heeft van 40 M. en het bureau Onderwijs, dat 41 in plaats van 49 is, maar met een reserve van 30 M.
Een noodig verband tusschen afd. Onderwijs en Financiën blijkt uit het programma niet.

25. Entresols zijn in hoofdzaak voor dienstvertrekken, garderoben en toiletten geprojecteerd en voor reserveruimten als mogelijkheid bedacht. De noodige toegangen zijn echter allen, vanaf de betrokken afdeelingen door diensttrappen en liften verbonden.

26. De buizentunnels en kokers vormen een ononderbroken geheel. Nergens loopen ze dood, zoals serieuze bestudeering der plannen moge aantoonen.

Wordt vervolgd.

DE SCHAPENDUINEN.

Woensdagmiddag is in de Prov. Staten van N.-Holland de voordracht van Ged. Staten behandeld om tot den bouw van beambtenwoningen voor Meerenberg over te gaan — totaal 24 woningen — volgens het ontwerp van den architect K. de Bazel. Bij deze plannen is, naar verluidt, rekening gehouden met de bezwaren der oppositie, die zich hierop gronden, dat de vorige plannen het natuurschoon der Schapenduinen schaadden. De discussie omtrent dit punt liep voornamelijk over de kosten en wilde men blijkbaar trachten om de meening ingang te doen vinden dat „artistieke woningen noodwendig duurder moeten zijn dan andere", eene meening die op juiste wijze door andere leden werd weerlegd.
Ten slotte werd het voorstel van Ged. Staten *zonder stemming aangenomen*.
Wij verwijzen in dit verband naar de Genootschapsactie van 1911 (zie „Architectura" Nos. 18, 28 en 29).

BOEKBESPREKING.

Van de N. V. Boek- en Handelsdrukkerij v/h. Herms. Coster en Zoon te Alkmaar ontvingen we: *Overheidsbemoeiingen met Stedebouw tot aan den Vrede van Munster*, door Dr. W. B. Peteri c. i. Een belangrijk werk reeds bij den eersten indruk. We hopen later hier uitvoerig op terug te komen. W. v. d. P.

VAN ALLERLEI AARD.

De jubileumzegels, die ter gelegenheid van het Eeuwfeest van de Onafhankelijkheid van Nederland door het Rijk worden uitgegeven, zijn ontworpen door den architect K. P. C. de Bazel. De zegels zullen de hoofdtrekken vertoonen van Koning Willem I, Willem II, Willem III en van Koningin Wilhelmina.
Het is een verheugend teeken, dat wordt gebroken met de slechte gewoonte, het geven van de opdracht van het ontwerp over te laten aan den fabrikant-drukker, inplaats van dit rechtstreeks aan den kunstenaar te doen. Wij gaan werkelijk den goeden weg op.

* * *

Deze dagen zijn bij het baggeren in de Nieuwehaven te Dordrecht twee voorwerpen van ouden datum gevonden. Het eene is een groot slagzwaard, ongeveer zestiende-eeuwsch. Het zwaard eindigt van boven in een vierzijdige pyramide, onder den greep zit de knop. Deze is aan het gevest afgebroken, doch er bij gevonden.
De tweede vondst is een ijzeren vuurplaat met het jaartal 1570. Zij draagt het wapen van den zoogenaamden Duitschen keiser (de keizer van het Heilige Roomsche Rijk, onderaan bevinden zich de twee herculeszuilen en het devies „plus outre". De vuurplaat is zeer goed geconserveerd.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Mededeelingen der Redactie. — Excursie: Gent. — Internationale Tentoonstelling te Gent in 1913. — Onze zomer-excursie. — Ingezonden. — Academie Minerva en Middelbaar Technisch Onderwijs te Groningen. — Open Brief aan de Jury van de Rotterdamsche Raadhuisprijsvraag. (Vervolg). — De Schapenduinen. — Boekbespreking. — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moes, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.90 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-



't Gravensteen.



Huis met 't toreken.



Kasteel van Gerard de Duivel.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 30. ZATERDAG 26 JULI 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEIDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN DER REDACTIE.

I. DE INTERNATIONALE GRAPHISCHE TENTOONSTELLING.

Dinsdagmiddag j.l. is de Int. Graph. Tentoonstelling in het Paleis voor Volksvlijt, na een welkomstwoord van den voorzitter der Alg. Commissie, met een kernachtige rede door den Commissaris der Koningin in N.Holland. Mr. Dr. W. F. v. Leeuwen, geopend.

Wat er gesproken is.... wij weten het niet en zijn, evenals onze lezers dus, op de dagbladen aangewezen. Men schijnt het blijkbaar niet noodig gevonden te hebben tot deze *kunst*-tentoonstelling — want zoo willen wij haar noemen — de redacties van vakbladen te noodigen, in casu ook van *bouwkundige* periodieken. Het zij zoo. Wellicht ook een standpunt, doch dan toch een van niet al te ruime opvatting. Edoch, onder verwijzing naar het artikel van den heer Rutgers in dit nummer, hopen wij in het nummer van de volgende week op deze belangrijke tentoonstelling nader terug te komen en zijn daartoe te meer bereid, nu collega Baanders, de architect der exposities, zoo vriendelijk was ons dadelijk de beschikking over enkele gegevens te verstrekken, zoodat zij dan *in woord en beeld* aan onze lezers verschijnen zal. Wij zeggen A. et A.'s oud-redactie-voorzitter voor zijne collegialiteit in dezen onzen welgemeenden dank.

II. PRIJSVRAAG DORPSSCHOOL MET ONDERWIJZERSWONING.

De ontwerpen, ingezonden op deze nuttige en belangrijke prijsvraag, zullen te Amsterdam geëxposeerd worden van *25 Juli tot en met 6 Augustus 1913* in het gebouw der Maatschappij van Bouwkunst, Marnixstraat 402. Het jury-rapport zal, wegens plaatsgebrek de volgende week worden opgenomen terwijl enkele afbeeldingen van beloonde inzendingen, welke wij danken aan de welwillendheid van de redactie van „Klei", die ze ons belangeloos ter reproductie afstond, alsdan eveneens zullen worden gepubliceerd.

EXCURSIE: GENT.

Deze zal bij voldoende deelname gehouden worden op: *Zaterdag 2, Zondag 3 en Maandag 4 Augustus 1913.*

Programma:

Zaterdagmorgen vertrek uit Amsterdam 7.20 C.st. of 7.35 W.P. — aankomst te Vlissingen 12.02.

Vertrek per boot ± 12.10 naar Terneuzen. Aankomst aldaar ± 1.10. Lunch te Terneuzen en daarna wandeling door de stad.

Vertrek 3.05 naar Gent; aankomst aldaar 4.05.

Wandeling door Gent, waarna gemeenschappelijke maaltijd.

Zondag bezoek aan de tentoonstelling.

Maandag tocht door Gent: St. Bavo, Lakenhal, Stadhuis, Gildenhuizen, 's Gravenstein, klein-Begijnenhof, e.a.

Maandagnamiddag 4.51 of 6.03 vertrek uit Gent — via Antwerpen Rosendaal, aankomst te Amsterdam 11.05 of 12.29.

Kosten:

Deze zullen bedragen voor trein en boot, Amsterdam — Gent en terug 2e klasse trein + 1e klasse boot ± *f* 11.50; 3e klasse trein 1e klasse boot ± *f* 7.75.

Onder voorbehoud kan medegedeeld worden dat het comité de logement te Gent bij particulieren kamers disponibel heeft, waarvan de kosten zijn voor logies en ontbijt, (Belgisch): 3—4—5—6—7 francs (alles verhoogd met 10 pCt. inschrijfkosten). De commissie stelt zich voor bij tijdig opgeven van deelname, in overleg te treden met dit comité, het is haar trouwens gebleken dat de hôtels gedurende de tentoonstelling te Gent enz. hooge prijzen vragen, terwijl voor 3 francs behoorlijk logies te verkrijgen is, door tusschenkomst van dit comité.

Zij die slechts Zaterdag en Zondag kunnen, zijn ook welkom.

Echter vestigen we de aandacht bijzonder ook nog op den tocht door Gent op Maandag 4 Aug.

Men gelieve zich zoo spoedig mogelijk op te geven (tot uiterlijk Dinsdagavond 29 Juli) aan het Secretariaat van het Genootschap A. et A. (Parkzicht).

De Regelingscommissie:
M. J. HACK.
WILLEM VAN DER PLUYM.
G. J. RUTGERS.

GENT.

Wanneer men van de Zuider statie de rue de Flandre inschiet en na eenige minuten de Digue de Brabant passeert, dan heeft men weldra aan de rechter hand het kasteel van Gerard den Duivel, een vroeg-middeleeuwsche burcht, die thans, na netjes opgekalfaat te zijn, in gebruik genomen is voor de provinciale archieven. Waar konden deze oude documenten rustiger voortleven dan in de somberte van 't oude slot?

Even verder opent zich 't aspect van een onregelmatig pleintje waar de milde hand van een tuinman wat groen en bloemen pootte en de een of andere genius ter eere van de tentoonstelling een leelijke mast met nog leelijker voetstuk in liet planten.

Trouwens van deze masten-manie, die blijkbaar engros



Lakenhal met Beffroi.



Kathedraal St. Bavo.

bij een leverancier van beeldwerk besteld zijn, heeft men reeds het libretto gevoeld in de eerste straat van Gent. Wellicht had men nog een onparig exemplaar over en dus versierde men 't pleintje er mee zoo dat 't onding precies in 't verlengde van 't schilderachtige koor der Gentsche kathedraal kwam te staan.
Die hoofdkerk nu, de St. Bavo, welke tot kort vóór de verheffing tot bisschoppelijke kerk in 1559, St. Jan genoemd werd, is een werk waarvan de vroegste gedeelten wellicht tot de X^e eeuw terug gaan. Later in de middeleeuwen voortgebouwd en gewijzigd, laat ze thans nog in het hedendaagsche zien haar pittoresk koor uit de 13e en 14e eeuw (voltooid ± 1353) terwijl het transept en lang-schip eerst tegen 't midden der 16e eeuw, gelijktijdig met haar geweldigen toren voltooid waren (± 1540).
De spits van deze bonkige massa verbrandde in 1602 en werd tot heden toe nog niet vernieuwd (gelukkig).
Van binnen geeft de kerk, hoewel veel geleden in den beeldenstormtijd (1566), een schilderachtig zoeken van kleurtegenstelling die de baksteen met de natuursteen maakt. Geen grootsch of geweldig architectonisch kunnen; maar iets intiems, dat verhoogd wordt door de enkele meesterwerken van schilders als G. de Crayer, Pourbus de O. Otto van Veen, — Rubens, — en het onvergetelijk werk van Hubert en Jan van Eyck: „het Gentsche altaar". Tusschen 1420 en 1432 gewrocht, staat het daar als meesterwerk van superieure kracht der Oud-Vlaamsche school. Opgedragen door een Gentschen patricier: Jodocus Vijdt en zijn vrouw Isabella Borluut, is Hubert hieraan begonnen omstreeks 1420, terwijl na zijn dood (± 1426) zijn veel jongere broeder Jan, het voltooide. Jammer dat het geheel verdeeld is over drie steden, (Gent — Brussel — Berlijn), zoodat Gent slechts heeft enkele gedeelten van dit groote dubbele vijfluik, bestaande uit 12 tafereelen. Toch blijft het schitterende middenstuk: de aanbidding van het Lam Gods, met de daarboven geplaatste drie hoofdfiguren: de heilige Maagd — God de Vader en St. Johannes, voor deze stad een der heerlijkste preciosa van 15e eeuwsche schilderkunst.
Aan de overzijde van St. Bavo ziet men de lakenhal, een bouwwerk uit het tweede kwart der 15e eeuw; (1426-1441) dat thans gerestaureerd is en waarvoor de beletage tot inlichtings-bureau voor vreemdelingen dient, terwijl daar onder de groote ruimte voor café benut wordt en bijwijze van een duitschen Raadhuis-Kelder is ingericht, waar 's avonds een strijkje er lustig op voort vedelt.
Maar meer nog dan door dit gebouw wordt het kleine pleintje, dat rechts begrensd wordt door het Vlaamsch theater van de Vigne tusschen 1897—1899 gebouwd in een groe van Vlaamsch-renaissance vormen, beheerscht door den grooten Beffroi — het Belfroot van 't Gentsche Volk waarin de „Roelandsklokke" bengelt sinds 1314, (hoewel in 1659 overgegoten) en wier opschrift luidt:
„Mijn naem is Roelamd.
als ick kleppe dan is 't brandt;
als ick luyde, is 't victoria in Vlaenderland".
Zoo staat deze klokkentoren uit den tijd der Artevelde's nog altijd als het symbool van het vrije Gent.
De nieuwe spits, gelardeerd met blinkend vergruldsel, vervangt een andere uit het gietijzeren tijdperk der vijftiger jaren.
Een weinig naar rechts gaande heeft men aan de Botermarkt: het stadhuis. Een bouwwerk uit drie verschillende perioden, waarvan het oudste gedeelte, n.l.



Schippersgildehuis.



Vischmarktpoort.

de kern teruggaat tot 1482, terwijl het tweede gedeelte, de lange gevel aan de Hoogpoortstraat evenals de hoek op de Botermarkt door een der laatsten van het roemrijke geslacht der Mechelsche: „Keldermans" (Rombout), in combinatie met de Waghemaker gebouwd werd tusschen 1516 en 1538. Het is het laatste opleven van wat de gothiek nog vermag in al zijn speelschheid en darteldheid van wilde vormenpracht; in den zelfden tijd dat nauw hoorbaar uit Frankrijk en Italië de eerste kiemen der nieuwe geboorte van den komenden geest zich ontladen.
Het jongste gedeelte, de gevel langs de Botermarkt, werd tusschen 1595 en 1620 in strenge klassieke renaissance opgetrokken, een groot contrast vormend met 't overige. En weer dit pleintje in westelijke richting vervolgende komen we aan de oude St. Nicolaaskerk, die reeds in de 11^e eeuw gegrondvest, doch eerst van de 13^e eeuw zijn vormen vertoont. Later in de 14^e en 15^e eeuw is ze voltooid, waarvan we de voortleving zien in vele onderdeelen en niet het minst in haar machtigen middentoren, die een evenwicht vormt met de twee andere torens in de omgeving.
Merkwaardig hoe in den loop der tijden het interieur dezer kerk verkracht is door duimen-dikke pleisterlagen in een rococo-genre. Thans is bij wijze van proef hier en daar wat uitgekapt om de oude profileeringen van kolommen en bogen en vroegere veelkleurige beschilderingen te voorschijn te roepen.
De westgevel van deze St. Nicolaas staat aan de Korenmarkt en juist tegenover het nieuwe postkantoor, waarvan de geschiedenis gewaagt dat het opgetrokken is: „dans le style gothique moderne". Deze uitdrukking zegt meestal genoeg, wanneer we denken dat zoo'n gebouw, zuiver gegroeid uit een hedendaagsch wordingsproces van het verkeerswezen, geplooid werd in een huid der middeleeuwen.
Maar laten we niet te lang hier stilstaan bij die gothische telefoonpalen, brievenbussen en telegraafapparaten, en verder gaan. Genoeg zij het dat een hedendaagsch geld door echte menschen aangenomen wordt door middeleeuwsch doende snoeperige loketjes, die 's avonds om zeven uur gesloten worden.
Aan de achterzijde van dat postkantoor ligt de oude Gras-lei, de Groente- of Graskaai en hier is het waar men 't oude Gent weer in zijn volle glorie ziet oplaaien bij het zien van die onvergetelijke gildenhuizen. Wel dikwijls gerestaureerd en opgeknapt, geven ze toch nog een beeld van de oude stad. Zoo zien we het Schippersgildehuis uit 1531; het Korenmeterhuis van 1698; het Proviand-huis uit de 13e eeuw, een der vroegste typen, nog geheel in 't laat romaansche vormen. En verder nog andere karakteristieke gevels aan beide zijden van de Ley.
We gaan de groote brug over en komen aan de St. Michiel, een kerk uit de tweede helft der 15e eeuw (1445—1480). Ze heeft een onvoltooiden toren, die zonder fijne details is en zelfs mist die gevoeligheid der laat-gotische proporties, toch doet het als stadsbeeld in zijn geweldige bonkige massa. Van binnen erg gerestaureerd, geeft ze een zekere kleurigheid in de toepassing van bak- en bergsteen. Eenige goede schilderijen als die van Ribera, Van Dijck, Van Veen, de Crayer behoeven niet te wedijveren met de nieuwe geschilderde glazen uit een Brusselsche fabriek.
Van de St. Michel gaan we weer terug langs die schilderachtige Leij en vervolgens door een paar nauwe straatjes naar het oude kasteel der graven. Dit 's-Gra-

vensteen reeds in 1180 onder Philip van den Elzas na zijn terugtocht uit het heilige land gebouwd, werd later de zetel van den Vlaamschen Grooten of Geheimen Raad onder de Bourgondische graven, te beginnen met Philips den Goede. We lezen er van verschrikkelijke lugubere veroordeelingen en tegelijkertijd worden er de schitterende feesten van de Guldenvliesridders georganiseerd.



Dulle Griet.

Dan na die middeleeuwen vervalt het meer en meer en wordt het omstreeks 1800 voor fabriek gekocht; nog in beschrijvingen van 1860 leest men dat het de toegang is tot een katoenfabriek.

Eerst in 1887 wordt het door de stad Gent gekocht en beginnen de restauraties onder den bouwmeester de Waele.

Omringd door een gracht, die op één punt overkluisd is door een zware toegangspoort met stoere romaansche vormen is het als een Vlaamsch Carcassonne beschut door een geweldigen ringmuur met ronde uitbouwsels, die even als de muur bekroond worden door beschuttende kanteelen. Op 't binnenplein staat in 't midden de zware middeleeuwsche donjon, welke vier etages hoog is en verschillende ruime zalen nog bezit. Prachtig is het uitzicht boven op het platte dak dat door een borstwering van kanteelen zijn oude macht van weleer den hedendaagschen bezoeker nog toont.

Van het 's Gravensteen vervolgen we den weg door nauwe straten en komen aan de vroegere omwalling der stad, waarvan nog in de eenzaamheid verlaten een zwaar poort-gebouw of klein fort genaamd „Le Rabot" over is uit 1889.

En weer langs bochtige straatjes en grachtjes terugkeerende naar de binnenstad passeeren we „de Dulle (dolle) Griet", een vervaarlijk groot kanon bijna 6 Meter lang, dat uit de 15e eeuw dateert.

Even verder ligt de Vrijdagsmarkt, eertijds het middelpunt van 't Gentsche leven, waar de groote historische gebeurtenissen van een vrij Poortersvolk zich afspeelden. Nu is 't alleen nog een marktplein waar in 't midden staat Jacob van Artevelde. Een statue, die in 1863 werd opgericht door het Gentsche volk als herinnering aan dezen grooten vrijheidsvechter. De huizen rondom hebben veel van hun karakter verloren, slechts enkele zooals „het huis met het toreken", een oud gildenhuis, bewaren nog de afspiegeling van het verleden.

Zoo zou men nog verschillende merkwaardige bouwwerken hier en daar kunnen vinden, slechts een enkele groep willen we nog noemen in het „Kleine Begijnenhof", dat men bereikt uit de rue des Violettes. Een klein poortje geeft toegang tot een ruim, veelhoekig veld, waaromheen de kleine woningen en enkele gemeenschappelijke kloosters, alle met hun kleine voortuintjes, die afgesloten zijn van het breede veld door wit gekalkte hooge muren. Midden op 't veld staat de kerk waar de godsdienstige vrouwen haar bedehuis in vereeren.

Hoewel reeds in de 13e eeuw gesticht zijn hier geen overblijfselen meer uit dezen tijd maar schijnt alles in de 18e eeuw vernieuwd te zijn. Dit Kleine Begijnenhof blijft voor Gent een grooter charme bezitten dan het veel meer uitgebreide „Groote Begijnenhof" dat aan den buitenkant der stad ligt en in 1874 hier nieuw gebouwd werd door A. Verhaegen. Hoewel gelukkig van algemeenen aanleg, heeft men toch in de architectuur, die een droge navolging is van middeleeuwsche bouwkunst, een ongemeene dorheid gekregen, die ver achter blijft bij die van het Kleine Begijnenhof.

Deze korte beschrijving hebben wij gegeven om even de aandacht te vestigen op Gent, als stad, waar nog veel van oude bouwkunst voortleeft. Hoe gaarne hadden we ook over zijn hedendaagsche architectuur geschreven, maar helaas, beter is hierover vooralsnog te zwijgen.

Einde Juli 1913.

De Regelingscommissie:
M. J. Hack.
Willem van der Pluijm.
G. J. Rutgers.

REGENDAGEN IN GENT.

Aan de Graslei.

Waar schittert toch
De Bouwkunst nog
Zoo heerlijk als bij U....?
K. L. Ledeganck.

De avond viel.

Traag schuurde het drabbige water van de Ley langs de oude vergeten kaaimuren waarover de weinige menschen, die men nog kon waarnemen, als schimmen voorbijgleden.

Verlaten lag de breede brug hoog boven dat alles. 't Was of haar spichtig ijzerwerk nog banger en ijler deed tegen die massaalheid van de oude huizen, die schorend elkaar steunden, slechts hier en daar onderbroken door donkere vale vlekken van mystieke straatjes. Een gevoel van angstige rust, van iets dat afgedaan had met de wereld en slechts wachtte op de laatste vernietiging, walmde op uit dit sombere gedoe van huizenreeksen, waarover zich welfde een looden lucht, die naargeestig een fijne motregen uitzeefde over dat alles.

Dan vergeet je op die oogenblikken dat je staat in 't centrum van een groote stad, waar noeste levens strijden in het dagelijksche geploeter, waar Gent in al zijn glorie van 't verleden en het heden bralt van leven en waar groote kunstschatten verborgen liggen in die wazige omgeving.

Je voelt den langzaam wegsmeltenden regen-dag, die alles ongemerkt zijn verloop doet hebben, je ziet het aanrollen van de duisternis, tot plotseling ver over de brug, in het Westen, een nauw-zichtbaar sprankje van oplaaiend licht gloort.

En grooter en breeder wordt die lichtstreep die de potdichte lucht vaneen rijt, en machtiger en krachtiger wordt 't glanzende licht dat zegevierend zijn weeldeschijnsel door 't donkere zwerk dondert.

Dan volg je dat licht en wendt je met zijn loop mee. Ginds op het pleintje waar de St. Nicolaas staat, begint de machtige middentoren uit zijn wazige vormeloosheid op te bonken en voller worden zijn vormen, nog vergroot door het ontbreken der details.

En daarachter klinkt het licht door op den grooten stoer uit den grond groeienden klokkentoren. 't Was of die oude Belfrood weer opleefde als 't eeuwige symbool van de Gentsche Vrijen. Dan voel je de herinnering opwellen aan de dagen dat de Oude Roelandsklokke klepte en luidde 't volk bijeen om die vrije poorters van Gent op te zwiepen tegen hen, die het schoonste wat de Gentenaar bezat: zijn vrijheid te ontnemen.

En dan aan 't eind, als zichtbare afsluiting van 't pleintje staat rustig het oude bedehuis gewijd aan St. Bavo. Als een geweldig brok bouwkunst gestampt uit 't middeleeuwsch brein, perst zij haar machtigen toren hoog boven de heilige ruimte uit. Dan zie je hoe hij overgoten wordt met dat gouden licht en oplaait in al zijn soberheid van weldadige rust, waarin 't oude godsdienstige leven der middeleeuwen hem hult.

En voor je, op de Graslei, waar de Gildehuizen van die zelfde oude Gentenaars staan, blinkt dat rijke licht der zinkende avondzonne, om nog een korte wijle te spreken van den ouden luister van een groot vrij volk.

* * *

De Vrijdagmarkt.

Gij zijt niet meer dat leeuwennest
Dat wijd geducht gemeenebest
Dat tot de volken sprak . . . . . .
K. L. Ledeganck.

't Was morgen!

Mistroostig viel de plassende regen „bij koordekes" neer. Druilend staarden de natte huizen op 't kale plein, dat als een groote open rechthoek vergeten tusschen de samengeperste huizen der oude stad lag.

Slechts enkele overluifelde boekenstalletjes wiegelden heen en weer en gaven een zekere beweging aan de uitgestorven ruimte. Op den grond lagen wat koopwaren uitgestrekt op lange schotten, die als kleine eilanden even boven de modderplassen uitstaken. In de verte tjotterden roestige ijzeren ledikanten mager en schraal doende tegen dikke halfsleet stoelen. Lange reeksen van kleurige kleeren, waarover gore lappen en zeilen, zweefden als zware guirlandes tusschen de eenzame boomen. Geen koopgrage madamen waren te bespeuren; zelfs de bezitters dezer schatten stonden ver van hun eigendommen te gluren onder den een of ander portiek om zich te beschutten tegen den guren regen.

Luguber verlaten lag daar die Vrijdagmarkt, die eens het machtige middelpunt van 't groote Gentsche leven was, waar alle gewichtige gebeurtenissen zich afspeelden en de groote Vrijheidsgeest van 't Volk zich manifesteerde.

Toen was dat plein de plaats waar de Vlaamsche graven hun blijde inkomst hielden en den eed zwoeren „al de bestaande wetten, voorrechten, vrijheden en gewoonten van het graafschap en van de stad Gent te handhaven". Dezelfde markt waar het volk bijeenstroomde als de Roelands klokke klepte en een Jacob van Artevelde, de adellijke Gentsche brouwer, tot Ruwaert of rustbewaarder gekozen, zijn volk begeesterde en opzwiepte tot den strijd tegen de onderdrukkers.

Het zelfde plein waar een Gerard Denys, de latere moordenaar van den grooten Artevelde, de wevers aanzette tot den strijd tegen hun medeburgers die op dien „kwaeden Maendag" eindigde met het achterlaten van een vijfhonderd zieltogende lichamen, die als dieren geslacht waren. Maar men gedenke dat het was in de middeleeuwen toen Gent telde aan wevers een 40.000 zielen, waarvan het gilde 18000 tot zijn strijdbare mannen mocht rekenen, terwijl dit nog geen vierde was van de totale weerbaarheid der burgers in het jaar 1400.

Eerst na Karel V zou 't glorierijke leven en de macht van 't volk afnemen, de handel wegkwijnen, nog verhaast door den Hertog van Alva, die zich niet ontzag de treurige auto-da-fe's op die Vrijdagmarkt te doen plaats hebben.

En toen werd dat plein verlaten en de huizen verschrompelden en verdwenen, zij maakten plaats voor dikwijls geestelooze scheppingen en de groote ruimte werd de schouwplaats van oud-ijzer en lompen, zorgvuldig gegroepeerd rond het nieuwe standbeeld van Jacob van Artevelde.

Maar vreemd blijft het schijnbaar toeval, dat juist aan den eenen kant van het plein een burcht van 't oude gildenwezen liet voortbestaan in „het huis met het toreken", als stoere uiting van bouwkunstige kracht van een gezamenlijk volk, terwijl aan de andere zijde op 't eind der 19e eeuw verrees het „maison du peuple", het brandpunt van 't sociale leven van 't machtige volk, zich demonstreerend in een onmachtig kunnen van zielige slapheid op bouwkunstig gebied.

Maar wat als een mislukking van architectuur ook moge gelden kan in geenen deele gezegd worden van het maatschappelijk streven der organisatie, die krachtig uitgroeit onder den grooten drang van dezen hedendaagschen tijd en van dat zelfde volk dat nu schreeft met gulden letters in zijn gevel: „Vereenigt U, arbeiders van alle landen."

Zou dan toch de geest der Arteveldes weer oplaaien in dat Vlaamsche volk, waar Gent zoo bijzonder het brandpunt van is. Moge dan eindelijk ook de kunst, die zoo innig verknocht is aan de maatschappelijke verhouding van een volk, weer frisch en gezond opwellen en zich uiten in scheppingen van hedendaagsche bouwkunst.

* * *

Het kleine Begijnenhof.

't Smoort, het smuikt, het smokkelwedert
Allentheen! Waar zijn ze thans,
Waar de boomen, waar de huizen,
Waar de wereld, heel en gansch?
Guido Gezelle.

Kleine huizen met nog kleinere winkels waar prullige koopwaar opgevroolijkt wordt door de uitstalling van vruchten en bloemen omzoomen de straat, die den weidschen naam draagt van: rue des Violettes. Gent is nu eenmaal de Blommestad en mag men dus dezen naam vergeven.

Een fijne motregen joeg heerlijk door de morsige straat, waar hobbelige keien glommen van genoegen. Halverwege op nommer 65 staat een groote poort waar de grijze dubbele deur toegang geeft tot het: Kleine Begijnenhof der Lieve Vrouwe.

En mocht je buiten nog even herinnerd worden aan 't lawaai van het leven dat voorbij gaat, hier binnen deze enclos is alles ruste.

Een breede open gang of straatje, dat begrensd wordt door witte huisjes, voert naar het open hof, een groen grasveld waar in 't midden het grijze bedehuis klein doet tegen de immense ruimte, die omstraald wordt door een wijde witte aureool van zorgvuldig gekalkte muurtjes. Telkens en telkens zijn deze onderbroken door lage groene deuren waarop de naam staat van een heilige, de patroon of patrones waaraan het huisje gewijd is. Een klein vierkant luikje op oogshoogte breekt even het groene vlak en zal den oningewijde in staat stellen zijn wenschen te uiten aan haar, die daar binnen verblijf houdt.

En achter die witte muren zijn kleine tuinen wier groen

nu en dan boven den muur oprijst en wuivend de stilte zucht van het daar achter liggende.
Daar wonen die Begijntjes wier instellingen wellicht teruggaan tot in den Merovingischen tijd toen Pepijn van Landen's zuster, de latere heilige Begga, deze stichtingen in 't leven riep. Volgens anderen zou de naam afgeleid worden van den Luikschen priester Lambert le Bègue, die omstreeks 1180 het eerste klooster zou gesticht hebben.
Zij zijn geen werkelijke kloosterlingen, die zich voorgoed afgezonderd hebben; zij zijn slechts vrouwen, die zonder het contact met de wereld te verbreken, zich vereenigen om gezamenlijk te leven en zich aan godsdienstige werken over te geven. De jongeren onder hen wonen te zamen in kloosters, die onder de hoede van een „dame supérieure" staan, terwijl de ouderen in afzonderlijke kleine huisjes wonen. Aan het hoofd van alles staat de „grande-dame" of „groot-juffrouw", die benoemd wordt door den bisschop.
Zoo leven die stille vrome vrouwen te midden van dat hof waar op dien laten achtermiddag een blauwgrijs waas trilde over het natte gras. En zachtkens steeg een sobere zang van teere vrouwenstemmen op uit het bedehuis. Het was de tijd van het „lof", de groet die voor den laatsten maal van dien weg spoedenden dag wordt gezongen. Toen stierf het geluid weg en openden zich de wijde deuren der kerk, waaruit twee aan twee, in devoot gesprek opgaande, die Begijntjes kwamen. De lange zwarte falies, waar nu en dan het blauwe daagsche huiskleed even door glimpte, gaven schrille contrasten met de smetteloos witte linnen kappen, die bij iederen voetstap plechtig heen en weer bewogen.
Dan zag je hoe de groote vierkante doeken te voorschijn kwamen en over de hoofden werden geslagen om beschut te zijn tegen den regen. Zoo spoedden zij zich eerst als een dichte drom van zwarte gestalten, die meer en meer zich ontbondt om ten slotte paars-gewijze de verschillende groene deuren op te zoeken en te verdwijnen achter de witte muren.
Toen keerde de rust weer over 't wijde veld en buiten gekomen in de morsige nauwe straat was reeds de avond gevallen. Dan loop je als eenling van zelfs de drukke buurten weer in en uit de walmende café's hoor je het gegons van pratende plezier-menschen, die ver van het stille Begijnenhofje in den maalstroom van 't leven opgaan.

W. v. d. P.

Amsterdam, einde Juli 1913.

GENT.

Ofschoon Gent zijn oud karakter niet zoo goed behield als Brugge, heeft toch de vroegere hoofdstad van Vlaanderen zooveel herinneringen aan haar verleden bewaard, dat de leden van „Architectura" den 4en Aug. 1913 heel wat schoons te zien zullen krijgen.
Het midden der stad is ongeveer de Korenmarkt. In haar nabijheid bevindt zich de Vischmarkt, die een fraaien gevel in 17e eeuwschen stijl heeft, met zeer decoratief beeldhouwwerk versierd.
Wenden wij ons naar de oostzijde, dan zien wij de St. Nicolaaskerk, het oudste bedehuis der stad, in de tiende eeuw begonnen en in de twaalfde en dertiende eeuw verbouwd. Een der eigenaardigheden der kerk is, dat de daken der zijbeuken bijna onmiddellijk onder dat van den middenbeuk beginnen; boven het kruis verheft zich een zware toren met traptorens op de hoeken, die eenigszins aan dien van de St. Janskerk in den Bosch doet denken. Een laag dak sluit dezen toren af. Het inwendige der kerk levert geen bijzondere merkwaardigheden op.
Noordelijk van deze kerk ligt de Kippenmarkt, waar een gebouw van 1689 een prachtige zaal bevat, in eikenhout betimmerd, en met zeven schilderijen, die de werken der barmhartigheid verbeelden, versierd.
Gaan wij nu naar het Stadhuis, dat als een schitterend voortbrengsel van den Gothischen stijl beroemd is. Toch zal het geheel niet aan de hooggespannen verwachting beantwoorden, omdat het niet is uitgevoerd, zooals Dominicus de Waghemakere en Rombout Keldermans het zich hebben gedacht. Immers de Gothische deelen, die van 1518 tot 1540 gemaakt werden, zijn wel fraai op zich zelf, doch staan in geen goede verhouding tot het deel, dat later in Renaissance-stijl werd opgetrokken.
Maar de Gothische gevels zijn wel waard, met aandacht te worden beschouwd. Al de rijkdom van den laat-Gothischen stijl is hier te vinden. De eentonigheid, die door de twee rijen van vensters had kunnen ontstaan, is vermeden, doordat hier en daar voorsprongen zijn aangebracht. Een dier voorsprongen is de kapel, een andere de pui; dan komt de stoep en, aan den hoek, een toren, die echter niet zijn oorspronkelijk bedoelde bekroning heeft gekregen. Vele der details herinneren aan die van het Stadhuis te Middelburg, ook door Keldermans ontworpen. De rijkdom is hier echter nog grooter en de blauwe hardsteen van Escaussines, de witte steen van Baleghem zijn onder den beitel der kunstenaars tot kantwerk geworden.
Van binnen is het gebouw zeer bezienswaardig. Het oudste deel, waarin de raadszaal zich bevindt, is van 1484. De zaal, geheel gerestaureerd, heeft een houten zoldering, waarvan de moerbalken door kraagsteenen met wapens worden gedragen. De schouw prijkt met beeldhouwwerk, de betimmering is van eikenhout.
De trap, die naar boven leidt, is een meesterstuk van steenhouwerskunst. Zij leidt naar de wapenkamer, die aan twee zijden door hooge vensters wordt verlicht. Deze vensters komen uit het houten spitsbooggewelf, dat, even als de twee schouwen, bij de restauratie rijk is versierd.
De benedenste zaal, in het gedeelte van 1518 aanwezig, was weleer de vierschaar, of „gerechtszaal der keure". Een trap leidt uit deze zaal naar de pui. De kapel van St. Jan Baptist heeft een prachtige eikenhouten afsluiting. Het Renaissance-deel van het Stadhuis vertoont in zijn gevels te dikwijls hetzelfde motief herhaald. Hier is de zaal der Staten van Vlaanderen, van omstreeks 1700 en de Armenkamer, die van 1750 dagteekent, bezienswaardig.
De Achter-Sikkel is een gerestaureerd gebouw uit de 16e eeuw, dat tegenover het Stadhuis in de Hoogpoortstraat staat; het heeft een aardige binnenplaats. Hiernaast ziet men nog het huis van „den Moor" en het St. Jorishof, beiden in 1475 gesticht.
Wij gaan nu naar den vermaarden Belfrood. Ik heb dit bouwwerk nog gekend met de gegoten ijzeren spits, welke er in 1853 op werd geplaatst. Die spits is vervangen door een andere, van steen en van hout, welke een beteren indruk maakt, dan de vroegere. Aan den voet van den toren staat de gerestaureerde Lakenhal van 1414, welke nu een andere bestemming heeft gekregen.
En nu wenkt ons aan de overzijde de meest beroemde kerk van Gent, de St. Bavo. Dat zij reeds in den Romaanschen tijd bestond, bewijst de krocht onder het koor. Dat koor zelf is in de dertiende eeuw gebouwd, het overige der kerk is omstreeks 1500 ontstaan, ten deele zelfs nog later. De kerk was oorspronkelijk aan den H. Johannes den Dooper gewijd. Maar toen Karel V in 1540 het kasteel wilde laten bouwen, dat Gent in bedwang zou houden, koos hij daarvoor de plek der aloude abdij van St. Bavo aan de oostzijde der stad. Het kapittel van St. Bavo kreeg nu de St. Janskerk ten geschenke, die op kosten van den keizer voltooid werd. Deze nieuwe St. Bavokerk werd in 1559 door Paulus IV tot een kathedraal verheven, en Gent werd een bisdom.
De kerk mist de slankheid, die anders een der kenmerken van den Gothischen stijl is. De toren aan de westzijde, van 1462 tot 1531 gebouwd, doet aan dien der Nieuwe Kerk te Delft denken; daar hij echter in 1601 zijn spits verloor, is het effect minder gelukkig.
In het schip trekt de 18e eeuwsche predikstoel de aandacht. Men kan aanmerking maken op het te groote realisme, hetwelk Laurens Delvaux hier getoond heeft, doch zal toch aan zijn groote kunstvaardigheid geen bewondering onthouden. Het koor is geheel in zeventiende eeuwschen trant versierd. Daar aanschouwt men het meesterstuk van Jerome Duquesnoy, de graftombe van bisschop Van Triest. In 1654, kort na de voltooiing van dit werk, is Duquesnoy wegens een misdrijf tegen de zeden, in de kerk gepleegd, op het schavot geworgd.
De drie andere tombes zijn niet zoo fraai; toch is ook het grafteeken van bisschop Allamont een zeer verdienstelijke schepping van den beeldhouwer Delcourt uit Luik.
De prachtige kandelaars, die in dit koor staan, zijn Italiaansch werk uit het begin der zestiende eeuw.
In de kapellen, welke de zijbeuken en het koor omgeven, ziet men vele kunstwerken. De zesde kapel aan de zuidzijde bevat het vermaarde altaarstuk der gebroeders Huibert en Jan van Eyck, in 1432 voltooid. Het bestaat uit twintig paneelen, die echter niet allen de oorspronkelijke zijn, want de luiken, nu te Brussel en te Berlijn, zijn door kopieën vervangen.
Het werk heeft al van ouds als een meesterstuk gegolden. Alles is dan ook met onbegrijpelijke zorgvuldigheid geschilderd, en de kleuren zijn nog zoo frisch, alsof zij onlangs waren aangebracht.
Maar als geheel voldoet het kunstwerk minder. De figuren van God den Vader, Maria en Johannes, op groote schaal uitgevoerd, harmonieeren niet met het paneel daaronder, waar talrijke veel kleinere figuren in een landschap het Lam Gods vereeren. Deze tegenstelling is ook op de luiken hinderlijk; Adam en Eva en de engelen, die muziek maken, zijn te groot voor de daaronder geplaatste optochten van pelgrims en ridders. De schoonheid van ieder onderdeel zou beter uitkomen, indien de bovenste en de benedenste paneelen afzonderlijk opgesteld konden worden.
Oostelijk van St. Baafskerk verheft zich een gerestaureerd middeneeuwsch gebouw, Gerard Duivelssteen geheeten, en nu als archief in gebruik.
Wandelen wij nu zuidwaarts, dan bereiken wij de Kouter, een langwerpig plein, waar de Schouwburg en het Vauxhall zich verheffen, en men vele achttiende-eeuwsche gevels ziet.
Ten noorden van dit plein geeft de Hoogeschool een klassiek tempelfront te aanschouwen, zooals ze onder de regeering van Koning Willem I gemaakt werden. Het is een werk van Roelant, die, in het nabijgelegen Paleis van Justitie een betere gelegenheid had, zijn talent te toonen. Dit gebouw, door de Lijs bespoeld, is zeker een der gelukkigste van dien tijd. Indrukwekkend vooral is de overwelfde groote middenzaal met haar galerijen.
Van hier brengen de Veldstraat en de Kortrijksche straat ons naar de terreinen der tentoonstelling. Ik zal u daarheen echter niet geleiden, doch wil alleen wijzen op een schilderachtig buurtje, dat ik bij de laatste straat vond. De Gentenaren noemen dit „het Luizengevecht." Waarom ze het doen is mij niet gebleken.
Naar het oosten onze schreden richtend komen wij aan de voormalige abdij van St. Pieter. Het oude convent dient nu als kazerne. Maar de kloosterkerk, in 1692 voltooid, is een uitmuntend werk. Zoowel van buiten als van binnen maakt de koepel, waardoor het gebouw bekroond wordt, een prachtigen indruk.
Langs de Zuider-Statie gaan wij thans naar wat er van St. Baafs-abdij overbleef, namelijk een deel van de kloostergang, de kapittelzaal, het refter en een gerestaureerde put. Het geheel is zeer schilderachtig; wie van oudheden houdt zal in het „Museum der oude Steenen", hetwelk hier gevestigd is, zijn gading vinden.
Westelijk gaande komen we nu aan de gerestaureerde St. Jacobs kerk, die een Romaansch karakter heeft. Boven het kruis verhelt zich een achtkante toren met een hooge houten spits. Het groote plein vóór de kerk is de Vrijdagmarkt, welke in de geschiedenis van Gent zoo vermaard werd. Maar van de oude bouwwerken, die hier eens stonden, bleef alleen de „Collatiezolder" uit de veertiende eeuw, met een torentje, kruiskozijnen en trapgevels, over.
Bij deze markt, aan de westzijde naar de Lijs toe aanschouwt men het groote kanon, als de „Dolle Griet" bekend. Het is met het wapen van Bourgondië versierd en moet dus uit de vijftiende eeuw dagteekenen.
Nu komen we aan de Graslei, een der schilderachtigste gedeelten van Gent; daar staan het Schippershuis van 1531, het Graanmetershuis van 1698 en het moderne, doch in ouden trant opgetrokken postkantoor. De Lijs stroomt langs deze gebouwen; aan haar anderen oever verheft zich de kerk van St. Michiel, met een zwaren onvoltooiden toren. Het gebouw heeft weinig merkwaardigs, doch het bevat een fraai werk van Anthonie van Dyck „Christus aan het kruis."
Wij zijn nu weder in het hart van Gent, en zien de Veerle plaats voor ons, waar wij het kasteel van de graven van Vlaanderen aanschouwen, dat, sinds 1885, gerestaureerd wordt. Ik kan niet zeggen, dat het door al dat restaureeren belangrijker of schilderachtiger geworden is. Belangwekkender is de westelijk van dit kasteel staande stadspoort, als Rabot bekend, en die aan de poorten van Brugge herinnert.
Bij dit Rabot zag men tot voor een halve eeuw het groote Begijnhof van Gent. Maar de Begijnen hebben onder de gemeente St. Amand ten oosten der stad een nieuw hof gesticht. Alleen de oude kerk staat nog overeind, en herinnert aan de vroegere stichting. Toch kan men te Gent nog een Begijnhof bezoeken en wel dat van Onze Lieve Vrouw ter Hooie, ten oosten der Zuider Statie.
Twee gebouwen in het zuidwesten der stad verdienen nog de aandacht, namelijk de kerk van St. Maarten en het Gasthuis „Byloke." De kerk, met haar drie beuken van gelijke hoogte doet aan die der „Potterij" te Brugge denken. Het gasthuis is het voormalig klooster, welks bewoners „beloken" binnen zijn muren waren, en welks kerk tot begraafplaats van Artevelde diende. Het is nu een modern ziekenhuis, maar enkele gebouwen der oude abdij bleven toch gespaard. Vooral een topgevel, geheel in gebakken steen gebouwd en evenals die te Brugge met traceeringen versierd, is merkwaardig. De groote zaal heeft een fraaie schouw; onder haar houten bekapping zijn eenige zeer oude muurschilderingen bewaard gebleven.
Ik geloof, dat als de leden van „Architectura" dit alles be-

zoeken willen, hun dag reeds goed gevuld zal zijn. Mocht er nog tijd overblijven, dan komt het Oudheidkundig Museum, in de kerk der Broeders van O. L. Vrouw gehuisvest, voor een bezoek in aanmerking.

A. W. Weissman.

DE INTERNATIONALE GRAPHISCHE TENTOONSTELLING.

Paleis voor Volksvlijt, 22 Juli—15 September.

Afgezien van elke vergelijking met andere is deze tentoonstelling, van ons standpunt bezien, als zeer geslaagd te beschouwen. Ziedaar de eerste en algemeene indruk opgedaan bij het bezoek onmiddellijk na de openingsplechtigheid. En deze indruk is de blijvende.
Deze opening droeg een merkwaardig feestelijk karakter. De versierde schouwburgzaal, het orkest, de aanwezigheid van elegante toiletten als zoovele levende decoraties van de keurverzameling in zwart, droegen daartoe het hunne bij. De voorzitter der Algemeene Commissie, de heer B. C. E. Zwart, hield een rede; gevolgd door een karakteristieke speech van Mr. Dr. W. F. van Leeuwen, Commissaris der Koningin in Noord-Holland, besloten met de stereotiepe open-verklaring. (Zie de dagbladen van Dinsdagavond).
De heer Corn. Immig Jr., de muzikale directeur-eigenaar der bekende Rotterdamsche firma van dien naam, behaalde de eerste lauweren.
Met kransen omhangen had hij na het ten gehoore brengen zijner composities eene algemeene hulde te aanvaarden.
Hierop volgde de eerste rondgang, het opdoen der eerste indrukken. Den architect, collega H. A. J. Baanders, wenschen wij van harte geluk met het bereikte succes. Zoo ergens, dan is het hier de beheerschende geest van den architect, die het geheel gestempeld heeft tot eene compositie van zeer bizondere kwaliteiten. De tentoonstellings-architectuur, opgave in deze dagen veelvuldig aan de orde, doch niet in alle gevallen tot eene even bevredigende oplossing gebracht, bezit in deze expositie een specimen, dat meer dan gewone belangstelling verdient. De groote zaal van het Volkspaleis is, niet zooals wel beweerd is herschapen, zij is tot beschermend omhulsel gemaakt van eene serie interieurs, te zamen vormend een aangesloten, compleet geheel met een karakter geheel in overeenstemming met en uitnemend geschikt voór het expositie-materaal dat daarin tot zijn recht moet worden gebracht.
Een reeks beknopte ruimten met een summum van overzichtelijkheid, veraangenaamd en verintiemd door een met zorg gekozen kleurzetting in eene goede verlichting, dat is de aangewezen omgeving voor het zien en waardeeren van kleinere voorwerpen in het algemeen, van de voortbrengselen der graphische vakken c. q. De aangebrachte rusthoekjes „uit het gedrang", de perspectieven over verschillende assen van hier en daar gezien, bieden even welkome als verrassende afwisselingen. Niet te vergeten zijn de plantenversiering. Op vierkante voetstukken staan op afstanden, bepaald door den bouw, bakken met varengroepjes, die met hun malsch groene tint een ongekend effect te weeg brengen.
Wij herhalen: de architect is voortreffelijk geslaagd. Voor eene goed verdeelde en rustig werkende dagverlichting zorgt het wollen velum dat de stands- en andere ruimten dekt onder het glazen koepeldak. Het eenigszins bevreemdende, dat schuilt in het daar-door-heen zien van de ruïne-achtige kap en glasafdekking der Paleiszaal, wordt door de bereikte lichtwerking ruim vergoed.
Voor verhooging der feestelijkheid in deze atmosfeer kan, in samenwerking met het daglicht, de kunstverlichting aangewend worden, en met succes. Haar invloed is over het algemeen een weldadige. Alleen in de middengang, waar op regelmatige afstanden tegen het hoekiggewelfde plafond rijen gloeilampen zijn geplaatst, valt iets onbevredigends op. De wijze van plaatsen der lichtbronnen is daaraan niet vreemd. Men zou de lampen lager verwacht hebben, behalve om het intiem karakter der tentoonstelling ook, omdat het materiaal van het plafond niet berekend schijnt op verlichting op zoo kleinen afstand als thans aanwezig.
Wij wenschen nog even te wijzen op de zeer ingetogen versiering die op de bespanningsstof is aangebracht. Zij typeert kenmerkend de bekleedings-architectuur, omdat zij elke veronderstelling in de richting van dragen en gedragen-worden coupeert.
De toepassing van éénzelfde lettertype in éénzelfde kleur draagt eveneens het hare bij. Dat sommige exposanten in dit opzicht gezondigd hebben valt te betreuren. Binnen hunne stands liet men hen blijkbaar nog te vrij. Tot welke resultaten eene vergelijking leidt tusschen de inrichting der stands onderling stelt sprekend de tegenstelling in het licht van bijvoorbeeld die der firma Corns. Immig & Zn. eenerzijds en van L. van Leer & Co. anderzijds. Maar ..... over smaak valt niet te twisten, naar men zegt.
Het ligt niet in onze bedoeling de inzendingen te bespreken. Alleen déze opmerking. Opvallend is het ontbreken van de Decoratieve Graphische Kunsten, de affiche-kunst en wat daaronder meer te verstaan is. Ondanks de aanwezigheid van eene Afdeeling „Vrije Graphische Kunst", verzorgd door eene Bizondere Commissie onder presidum van Prof. A. J. Derkinderen, ontbreekt deze categorie geheel. 't geen een zeer te betreuren leemte veroorzaakt.
De zooeven genoemde Commissie geeft in een voorwoord van den catalogus dezer Afdeeling hare teleurstelling te kennen: „want zelfs in aantal was het ingezondene zoo onbelangrijk dat van een representatie tegenover het buitenland zeker niet gesproken zou kunnen worden".
Wij meenen, de Commissie evenceens, dat onze graphische kunstenaars zeer wél in staat zijn tot representatie, ook tegenover het buitenland; rest dus niets anders dan dat deze zich van inzending hebben onthouden.
Voelen zij zich wellicht meer thuis bij architectuur en nijverheidskunst in 1914? Dat zij dan uitkomen!

Amsterdam, 23 Juli 1923. G. J. Rutgers.

VAN ALLERLEI AARD.

Naar de „Avondster" vernomt heeft het Kijk de oude parochiekerk te Halsteren gekocht voor de som van *f* 3325 met de bedoeling haar in stand te houden.

Wegens plaatsgebrek moesten verschillende stukken tot het volgend nummer blijven liggen.

INHOUD: Mededeelingen der Redactie. — Excursie Gent. — Gent. — Regendagen in Gent. — Gent. — De Internationale Graphische Tentoonstelling. — Van allerlei aard.

DE INT. GRAPHISCHE TENTOONSTELLING 1923, TE AMSTERDAM.



Kijk op het Orkestpodium vanuit de entrée. H. A. J. Baanders en Walther Dahlen, Architecten.



De hoofdcorridor met kijk op het Orkestpodium. H. A. J. Baanders en Walther Dahlen, Architecten.

BIJVOEGSEL VAN „ARCHITECTURA" No. 31 VAN 2 AUG. 1923

Foto's van Bern. F. Eilers.

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. Als Buitenlid wenscht tot het Genootschap toe te treden en is als zoodanig door het Bestuur toegelaten de heer R. P. VAN DER PANT, bouwkundige te Zaltbommel.

II. Als Gewone Leden worden voorgesteld de heeren V. BATELAAN, bouwkundige te Muiden en PH. H. BOUCHHEXSS, bouwkundige te Amsterdam, door de heeren C.W. Nijhoff en M. J. Hack; eveneens de heer JAC. S. BAARS, architect te Amsterdam, door de heeren W. J. Rijnja en K. de Vries. Deze candidaten zijn door het Bestuur voorloopig toegelaten en zullen in de eerstvolgende Ledenvergadering aan de ballotage worden onderworpen.

III. GENOOTSCHAPSKALENDER 1914.

Het Bestuur is voornemens den Genootschapskalender voor 1914 in een gewijzigden vorm te doen verschijnen. Herhaaldelijk is de klacht vernomen dat het boekje, zooals het gedurende meerdere jaren verscheen, te weinig ruimte biedt en niet sterk genoeg is om een jaar als zakagenda dienst te doen. Om die redenen zal gepoogd worden een zakboekje samen te stellen, dat zooveel mogelijk aan bedoelde eischen nopens bruikbaarheid zal voldoen; en dat tevens een goed aanzien zal hebben, waarbij in het oog zal worden gehouden, dat het volume niet grooter dan noodzakelijk wordt.

Indien de financiëele regeling der uitgave zulks toelaat, zou het Bestuur wenschen het boekje te doen binden in roodbruin lederen band, voorzien van een stempel in goud. Voor dezen stempel schrijft het Bestuur een

PRIJSVRAAG

uit. Gevraagd wordt een teekening van den opengeslagen band, hoog 16 cM., breed 19 cM.; waarbij 3 cM. voor den rug en de potloodhuls gerekend is.

Het boekje wordt, dichtgeslagen en zonder de potloodhuls gemeten, 7 × 14 cM.; de teekening wordt derhalve ½ deel verkleind.

De tekst op het voorblad zal luiden:

„GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA 1914."

De plaatsing dezer woorden en van het jaartal wordt, in verband met eventueel aan te brengen versieringen, vrij gelaten.

Het ontwerp is te teekenen in zwarten inkt op wit papier.

De inzendingen worden ingewacht aan het Secretariaat van het Genootschap in „Parkzicht" aan de Hobbemastraat te Amsterdam vóór of op den 15en November 1913.

Op de buitenzijde van elke inzending behoort duidelijk het woord „Genootschapskalender" vermeld te zijn.

Als Jury voor de beoordeeling en de keuze voor uitvoering fungeert het Bestuur. Overigens zijn op deze prijsvraag de Algemeene Bepalingen overeenkomstig het Huishoudelijk Reglement van toepassing.

De mededinging is alleen opengesteld voor de leden van „A. et A." Uitgeloofd wordt één prijs van *f* 25.—, benevens het diploma van het Genootschap.

Eventueel gewenschte inlichtingen kunnen worden gevraagd tot uiterlijk 1 October a.s. De antwoorden zullen in ons orgaan worden medegedeeld.

G. J. RUTGERS, *Secretaris.*

VAKTOESTANDEN.

Naar aanleiding van den slotzin van het artikel over de Int. Graphische Tentoonstelling van den heer Jan de Meijer, hierachter geplaatst, merken wij in het algemeen op:

Het is de eerste maal, dat de naam van den architect Walter Dahlen in het openbaar wordt genoemd.

Het bevreemdt ons, dat wij de eersten moeten zijn, daar er reeds zooveel in de dagbladen over deze tentoonstelling en haar ontwerper is geschreven.

Dat wij de eersten zijn, die door het noemen van den naam, recht laten wedervaren aan het uitstekende ontwerp, is niet bevreemdend. „Architectura et Amicitia" en haar orgaan „Architectura" heeft nooit geschroomd den vinger te leggen op de rotte plekken, die ons vak ongelukkigerwijze nog heeft.

Het principieelste is: het verborgen blijven van hem, die het eigenlijke werk doet, het ontwerpen. Hij doet dit voor hem, die de opdracht van het werk heeft gekregen. Deze laatste draagt dan ten onrechte den naam „architect", want hij is, in het gunstigste geval, (zooals in het onderhavige), de hoofdleider van de uitvoering van het ontwerp.

Waar nu de werkelijke toestand zoo is, waarom dit dan verzwegen?

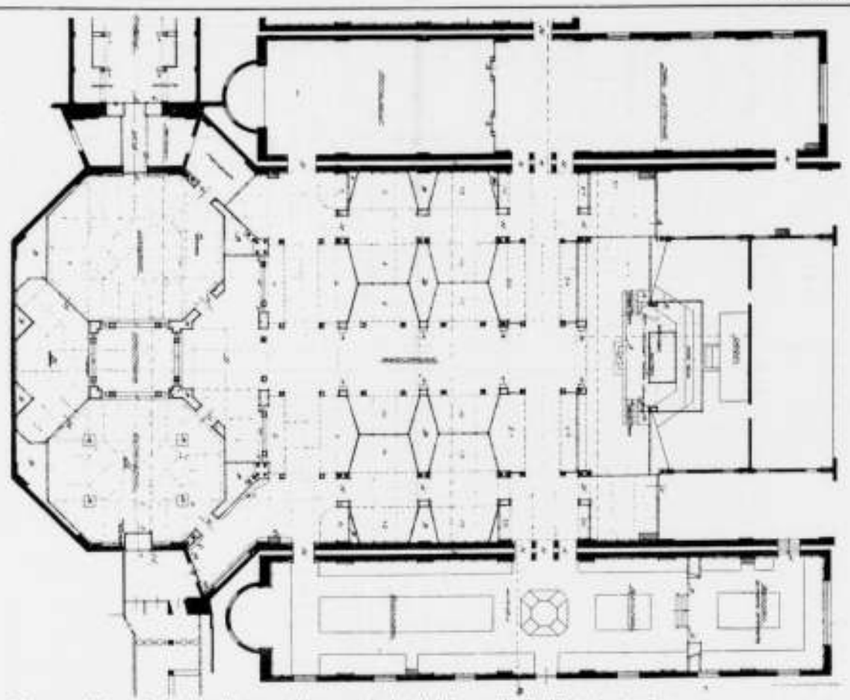
Wat ons 't onaangenaamst in deze zaak stemt, is het feit, dat het de oud-voorzitter van ons Genootschap is, die — terwijl hij toch in die functie zoo menigmaal mede zijn stem heeft verheven tegen het hier gewraakte euvel — dit systeem volgt.

Wil men goede krachten aan zich verbinden, dan kan men dit pas zonder gevaar — zijn zelfstandigheid te verliezen — doen, als men innerlijk zichzelf zóó heeft gevormd, dat men niet meer van zijn eigen weg wordt afgebracht. Men moet die jonge krachten kunnen leiden en. . . . . beheerschen.

Het schitterendste voorbeeld hiervan hebben wij in Dr. P. H. J. Cuypers.

Dat was een man, die desnoods alle hulp kon ontberen.

RED.



Plan van de Int. Graphische Tentoonstelling 1913 in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam.
H. A. J. Baanders en Walter Dahlen, Architecten.

SAN FRANCISCO.

Het ontwerp van den architect W. Kromhout Czn. voor een Nederlandsch Paviljoen op de Tentoonstelling te San Francisco, is, uit 10 inzendingen, voor uitvoering aangewezen.

HET UTRECHTSCH KUNSTVERBOND.

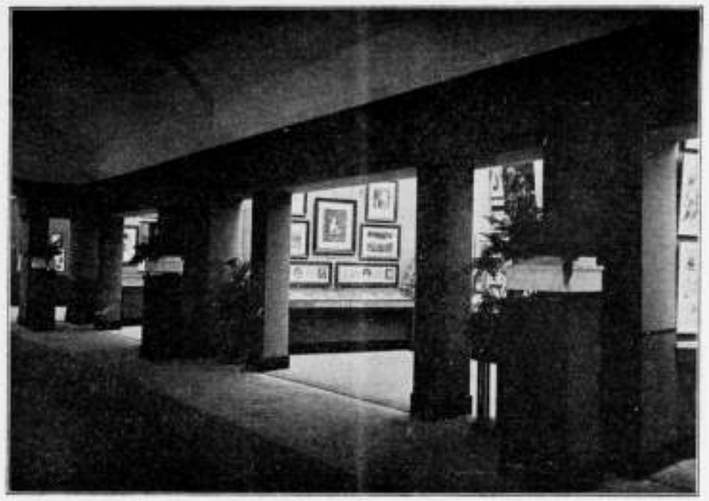
Het Verbond verzond onderstaand adres:

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, te 's-Gravenhage.

Het Utrechtsch Kunstverbond, waarbij aangesloten zijn:
de Mij. t. Bev. d. Bouwkunst, afd. Utrecht;
de Club v. Utr. Leden v. h. Gen. „A. et A.";
het Schilder- en Teekenk.-Gen. „Kunstliefde";
de Ver. t. Bevord. d. Beeldende Kunsten;
het Boellaerdfonds;
de Ned. Bond v. Vakschoolleeraren, afd. Utrecht;
de Ver. De Openbare Leeszaal;
de Ver. t. Bev. v. Vreemdelingverkeer v. Utrecht;
kennis genomen hebbende van het door het College van Gedeputeerde Staten overgelegd ontwerp betreffende verbouwing en uitbreiding van het Gouvernementsgebouw, betreurt,
dat aan het aan de Kromme Nieuwe Gracht gelegen front, koetshuis en stallen geprojecteerd werden,
en de gelegenheid om dit buitengemeen belangrijk stadsgedeelte aan schoonheid te doen winnen, verzuimd wordt, veroorlooft zich Uwe Excellentie beleefd te verzoeken, het daarheen te willen leiden, dat voor dit onderdeel van het werk een betere oplossing worde gevonden, waarvoor het zoo vrij is te verwijzen naar bijgaande toelichting.
Hetwelk doende, enz.

Namens het Utrechtsch Kunstverbond:
De Voorzitter: (w.g.) Carel J. A. Begeer. *De Secretaris:* (w.g.) C. J. de Haas.

De toelichting, behoorende bij bovenstaand request luidt:
Aan de frontzijde, Kromme Nieuwe Gracht zijn geprojecteerd koetshuis en stalgebouwen, die de ruimte van den grooten daarachter gelegen tuin aan het gezicht onttrekken.
Indien in plaats van deze gebouwen een lage muur eventueel met daarop geplaatst hekwerk, zou kunnen worden aangebracht, zal de tuinruimte niet opgenomen zijn in het architectonisch geheel, hetgeen zonder twijfel zeer ten goede zou komen aan het stadsbeeld. De beide poorten, met conciergewoning, zouden kunnen blijven als het plan aangeeft. De stallen zouden tegen den scheidingsmuur der tuinen gebouwd kunnen worden. In den tuin zou een oprit aangelegd kunnen worden.



Kijk op een stand in den hoofdcoreidor. *)
H. A. J. Baanders en Walter Dahlen, Architecten.

DE INTERNATIONALE GRAPHISCHE TENTOONSTELLING.

Paleis voor Volksvlijt 22 Juli — 15 September.

Ons land staat in 't teeken der tentoonstellingen. Naar het verluidt zijn er 21.
Amsterdam heeft natuurlijk het leeuwenaandeel: drie. De tentoonstelling „de Vrouw 1813—1913", de scheepvaarttentoonstelling „Entos", en de nu juist geopende Internationale Graphische Tentoonstelling.
Van de drie is „de Vrouw 1813—1913" — architectonisch bekeken! — de prulligste.
De „Entos" daarentegen een eenvoudige, prettige architectonische schepping.
Als een architectuurschepping van vrijstaande gebouwen en hun onderlinge groepeering kunnen wij de Graphische tentoonstelling niet beschouwen, daar deze in een bestaande ruimte is ingebouwd.
Toch heeft deze inrichting zuiver architectonische waarde, door haar uitstekende planverdeeling — waardoor de aardige, steeds wisselende kijkjes zijn verkregen — die des te belangrijker is, daar zij zich aan de bestaande ruimte heeft aangevoegd.
De opstand heeft een monumentaal-decoratieve vormgeving gekregen, die logisch uit het zuiver-architectonische plan is gegroeid.
De beide factoren, noodig voor het verkrijgen van een goede tentoonstellingsruimte, zijn dus aanwezig: een zuiver architectonisch plan, en een monumentaal-decoratieve opstand.
De vormgeving werkt zoo decoratief, omdat, uit hoofde van het materiaal, het bekleedingsbeginsel niet is verloochend.
De goede verhouding tusschen de tijdelijke bestemming en de monumentale rust, die van het geheel moet uitgaan, is er. Men gevoelt die onmiddellijk bij het eerste binnenkomen. En dit harmonische blijft, bij een rondgang, van de geheele tentoonstelling uitgaan.
De goede kleur van het bekleedingsmateriaal, en de prettig aandoende soort van stof: wol, versterkt die harmonie. De kleur van de kokosmatten op den vloer werkt nog tot den rustigen indruk mede.
Het soort van materiaal, dat is een voorname factor. Hoeveel behaaglijker werkt wol niet, dan jute of katoen. Sterk merkbaar is dit ook in het velum, een wit wollen vlaggedoekstof. Heerlijk wordt het volle daglicht, invallende uit den zich-hoogwelvenden koepel, er doorheen gezeefd.
En niet alleen staat zoo'n wollen bekleedingsstof aesthetisch zoo hoog, zij is, ondanks den meerderen prijs, meer economisch. Zij laat zich uitstekend als een doorloopende huid over het houten geraamte uitspannen. Door de stevigte van de wollen bekleeding kan dit geraamte tot een minimum worden teruggebracht. Een doorloopende beschieting is niet noodig. In kosten weegt het dan ook op tegen een houten beschieting — o wee, het trekken — plus schilderwerk.
— Dit is de economie in de samenstelling. —
De nu gevolgde wijze van tentoonstellen, waarvan wij reeds in Duitschland en Oostenrijk zoovele fraaie typen kenden, is ook economisch.
Laten wij er hier even tusschen mogen voegen, dat ofschoon de geest van het ontwerp Weensch is, de vormgeving toch geen slaafsche navolging is; doch, en dit door het plan, een vrije oplossing van het gevraagde in verband met de omgeving.
Wij wilden iets zeggen over het economische in deze wijze van tentoonstellen. Geven gewoonlijk op tentoonstellingen de tentoonstellers ieder afzonderlijk veel geld uit voor „stands", nu bij een centrale behandeling der stands kan dit uit den aard der zaak billijker geschieden. De tentoonsteller huurt nu eenvoudig een stand. Hij weet, waar hij mee af is. Ook, en dit is wel het voor-

*) Foto van Bern. F. Eilers.

naamste, wordt bij de centrale behandeling het uitschreeuwen van de tentoonstellers: „hier ben ik!" belet. Op de ouderwetsche tentoonstellingen zocht elke tentoonsteller door schreeuwende vormen, vlaggen enz. zijn stand, wat men noemt: „er uit te laten vallen", en daardoor de aandacht te trekken. De een trachtte den ander te overschreeuwen. Een oneerlijke concurrentie. Het geheele aanzien der tentoonstelling werd één warboel.
Nu, bij de moderne wijze van tentoonstellen is er eenheid, en is de tentoonsteller aangewezen, wil hij de aandacht trekken, op de innerlijke waarde van zijn inzending.
Laat men dus de samenstelling van het geheel in de handen van één man, in casu: den architect, dan gaat op deze wijze een morcele kracht van een tentoonstelling uit. Dat men dit in ons land ook is gaan inzien, is een hoogst verblijdend teeken.
De hierbij gevoegde afbeeldingen geven een voldoende toelichting op deze beschouwing. Het goede resultaat is het gevolg van de samenwerking van de Architecten H. A. J. Baanders en Walter Dahlen. JAN DE MEIJER.

EERE-PRIJSVRAAG 1914, VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA" TE AMSTERDAM.

MUSEUM VOOR INDISCHE KUNSTEN.

Art. 1. Er wordt verlangd een ontwerp voor:
een Museum voor Indische Kunsten, op vrijliggend terrein te midden van een tuin-aanleg, welke laatste gedeeltelijk kan dienen tot het opstellen van bouw- en beeldhouwwerken.
Het terrein is groot 100000 M², en wordt gedacht gelegen te zijn in de buitenwijk van een groote stad in Holland.
Dit terrein zal onder meer bevatten:
A. Het Museum;
B. Een concierge-woning;
C. Een lunchroom;
D. Een geheele afsluiting met monumentalen ingang;
E. Een tuinaanleg;
Art. 2. *A.* Het Museum.
Dit zal bestaan uit:
1. Vertrekken voor: het beheer, den dienst, de bibliotheek, de gehoorzalen enz., gelegen in een meer dan een verdieping hoogen bouw.
2. Ruimten voor tentoonstelling en bewaring van werken betreffende de Bouw- Beeldhouw- Schilder- en Gebruikskunst, gelegen op den beganen grond.
Het onder 1 genoemde gedeelte van het gebouwencomplex zal bevatten:
a. een *Souterrein* waarin o.m.
een werkplaats voor het afgieten;
een bergplaats voor kisten enz.;
een bewaarplaats voor fietsen;
een donkere kamer;
een ruimte voor centrale verwarming enz.
b. een *begane-grond verdieping* waarin o.m.:
entree, vestibule, garderobe, toiletten, W. C.'s voor Dames en Heeren, enz.
een vertrek voor den Directeur;
een vertrek voor den Onderdirecteur;
een vertrek voor de Administratie;
een vertrek voor de Suppoosten;
een vertrek voor den verkoop van foto's enz.;
een bibliotheek, groot ± 200 M².;
twee studie-vertrekken;
c. een *bovenverdieping*, waarin o.m.:
garderobe, toiletten enz. als onder b;
een groote gehoorzaal voor ± 600 personen;
twee kleine gehoorzalen ieder voor ± 100 personen.
Het onder 2 genoemde gedeelte zal bevatten:
een begane-grond verdieping (al of niet verhoogd) waarin:
d. een ruimte, welke verdeeld is in kabinetten (zijlicht) ter expositie van Schilder- en Gebruikskunst, te zamen groot ± 1200 M²;
e. een ruimte, welke bestaat uit zalen met bovenlicht voor expositie van beeldhouwkunst, te zamen groot 3200 M²;
f. een of twee overdekte ruimten (bovenlicht) bij wijze van binnenplaatsen, welke moeten grenzen aan den tuin. Hierin zullen geëxposeerd worden beeldhouwwerken en bouw-beeldhouwwerken, welke niet in de openlucht opgesteld kunnen worden; een en ander zoo dat deze verzameling verband houdt met het gedeelte van den tuin waarin kunstvoorwerpen zijn opgesteld.
B. De concierge-woning ligt vrij en bestaat slechts uit een begane-grond verdieping welke een oppervlak zal hebben van ± 200 M².
C. De lunchroom eveneens vrijliggend zal bestaan uit een begane-grondverdieping met een oppervlak van ongeveer 200 M². Bedoeld wordt slechts een gebouwtje waarin die vertrekken voorkomen, welke noodig zijn voor een klein restaurant.
D. De terreinafsluiting met monumentalen ingang.
De bedoeling is het geheele terrein af te sluiten van de omgeving, terwijl aan eene zijde een monumentale ingang moet voorkomen, welke eveneens afgesloten kan worden.
E. Tuinaanleg.
Bedoeld wordt het museum met de twee onder B. en C. genoemde gebouwtjes te plaatsen te midden van een tuinaanleg; waarbij eventueel waterpartijen kunnen voorkomen.
Een gedeelte van den tuin grenzende aan de overdekte ruimte onder A. f. genoemd, zal moeten dienen voor het opstellen der bouwfragmenten e.a.
Art. 3. Gevraagd worden de navolgende teekeningen:
1. Een situatie teekening met tuinaanleg 1 à 500.
2. Plattegronden van het museum 1 à 200.
3. Hoofdgevels 1 à 200.
4. Een hoofddoorsnede 1 à 200.
5. Een belangrijk detail van den hoofdgevel 1 à 20.
6. Een vogelvlucht-perspectief teekening.
7. Een wand der groote gehoorzaal, tevens feestzaal 1 à 50.
De teekeningen onder 1, 2, 3, 4, 5 genoemd in potlood al of niet in kleuren.
De teekening onder 6 genoemd in sepia.
De behandeling der teekening onder 7 genoemd wordt vrij gelaten.
Art. 4. Algemeene bepalingen.
De mededinging naar de eere-prijsvraag staat open voor alle Nederlanders, die hun Nederlanderschap hebben behouden.
De inzendingen op deze prijsvraag moeten uiterlijk 1 Februari 1914 vrachtvrij zijn bezorgd aan het adres van den 1sten Secretaris. Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs van verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd, de ontwerpen echter van inzenders buiten Europa woonachtig, moeten op de in de programma's gestelde data zijn ingekomen.
Te laat ingezonden antwoorden blijven buiten beschouwing, waarvan onmiddellijk mededeeling zal worden gedaan aan het opgegeven correspondentie adres.
De motto's van alle inzendingen zullen in het eerst-verschijnend nummer van het Genootschapsorgaan worden vermeld. Elke inzending moet vergezeld gaan van een gesloten enveloppe; waarin naambrief, benevens de verklaring: „De inzender van het Motto..... verklaart dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is, en de teekening(en) door hem zelf zijn gemaakt." Op de buitenzijde dezer enveloppe moet een correspondentie-adres vermeld staan en het motto, dat tevens op alle stukken tot de inzending behoorende, moet voorkomen. De naam van den ontwerper mag op de teekeningen en bijbehoorende stukken niet zijn vermeld.
De teekeningen moeten plat, zonder houten lijsten verpakt zijn.
Inlichtingen worden uitsluitend schriftelijk gevraagd aan de Jury, p.a. den 1sten Secretaris van het Genootschap.
De vragen worden, tot en met 1 October 1913 met de antwoorden gepubliceerd in het Genootschapsorgaan. Uitsluitend de aldus verstrekte inlichtingen worden beschouwd deel uit te maken van het programma.
Alle ontwerpen blijven het eigendom van de inzenders; het Genootschap kan zich het recht voorbehouden, in overleg met de inzenders, de ontwerpen waaraan eene geldelijke belooning is toegekend, te publiceeren in een der Genootschapsuitgaven, zonder daarvoor eenige meerdere vergoeding schuldig te zijn.
Gedurende drie maanden na de openbaring van de uitspraak der Jury zullen alle inzendingen voor expositie ter beschikking blijven van het Genootschap, na dien termijn worden zij vrachtvrij aan de correspondentie-adressen teruggezonden.
De inzendingen worden vanaf den dag van aankomst tot den dag der terugzending verzekerd tegen brand- en andere schade voor eene som gelijk aan het bedrag dat voor den eersten prijs is uitgeloofd.
Inzendingen welke niet voldoen aan de bepalingen van het programma, of waarvan de ontwerper zich voor de uitspraak van de Jury bekend maakt, kunnen niet voor eenige bekroning in aanmerking komen. Ingezonden teekeningen welke in het programma niet zijn gevraagd, zullen buiten beschouwing blijven.
Aan de Jury is een bedrag van *f* 500.— beschikbaar gesteld om geheel of gedeeltelijk te bestemmen voor 3 bekroningen.
De Jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren, en, voor zoover mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting meer gedetailleerde beschouwingen te leveren; het rapport zal bij de tentoonstellingen der ontwerpen worden bekend gemaakt. Na de uitspraak der Jury zal door haar de naambrief van het eerstbekroonde ontwerp worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige voor onderscheiding in aanmerking gekomen ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

De Jury:
H. P. BERLAGE, Nz.
M. J. HACK.
W. KROMHOUT, Czn.
J. E. VAN DER PEK.
WILLEM VAN DER PLUYM.

Amsterdam,
30 Juli 1913.

GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN 1913.

DOOR HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA" WORDEN DE VIER NAVOLGENDE STUDIE-PRIJSVRAGEN UITGESCHREVEN.

1. *Een waterkantoor met aanlegsteiger.*
Art. 1. Er wordt verlangd een ontwerp voor een Waterkantoor met aanlegsteiger, gelegen aan den rechter wal van een Hollandsche Havenstad.
Het gebouw wordt gedacht te staan op de kade, de aanlegsteiger in het water. Verondersteld wordt dat het water een constant niveau heeft, dat 2 M. lager ligt dan de bovenkant van den wal.
Art. 2. Omschrijving.
Het gebouw zal bestaan uit:
een vertrek voor den havenmeester groot ± 4 × 4 M.
„ „ „ de administratie „ ± 4 × 4 M.
„ „ „ „ douanenwacht „ ± 4 × 4 M.
„ „ „ „ politie-wacht „ ± 4 × 4 M.
„ „ „ wachtplaats publiek „ ± 4 × 6 M.
(eventueel aan eene zijde open).
„ „ „ eerste hulp bij ongelukken ± 4 × 4 M.
„ W. C. en handen-waschgelegenheid.
De steiger welke zal dienen voor aanleg van politie- en douanen-bootjes (welke hier niet geborgen behoeven te worden) moet behoorlijk toegankelijk zijn. De maximum lengte is 30 M. De maximum breedte is 8 M.
Art. 3. Verlangd wordt in potlood (al of niet in kleur) de navolgende teekeningen:
1. plattegronden schaal 1 à 50.
2. voor- achter- en zijgevel schaal 1 à 50
3. een doorsnede schaal 1 à 50
4. een perspectief in potlood (zonder kleur).
Art. 4. *Prijzen.*
Aan de Jury is een bedrag van *f* 125 beschikbaar gesteld om geheel of gedeeltelijk te bestemmen voor 2 bekroningen.
Beide met het diploma van het Genootschap.

2. *Een publieke telefooncel.*
Art. 1. Verlangd wordt een ontwerp voor een publieke telefooncel staande op een pleintje van een groote stad in Holland.
Art. 2. Het gebouwtje zal bestaan uit:
een wachtkamer voor het publiek groot ± 4 × 6 M. (waarin gelegenheid tot het maken van korte aanteekeningen),
een vertrekje voor een bewaker groot ± 2 × 2 M.
een W.C. met handenwasch-gelegenheid voor bewaker.
vier telefooncellen.
Art. 3. Verlangd worden de volgende teekeningen:
1. een plattegrond 1 à 50.
2. een belangrijke doorsnede 1 à 50.
3. gevels 1 à 20.
4. een perspectief in kleur.
De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten, behalve de onder 4 genoemde teekening welke in kleur moet zijn.
Art. 3. *Prijzen.* Aan de jury is beschikbaar gesteld een bedrag van *f* 50, om geheel of gedeeltelijk te bestemmen voor 2 bekroningen.
Beide met het diploma van het Genootschap.

3. *Een brievenbus.*
Art. 1. Verlangd wordt een ontwerp voor een publieke brievenbus, waarbij gedacht moet worden een artistieke oplossing te vinden voor de tegenwoordige Rijks-Brievenbus van Nederland, waarbij de bestaande technische eischen in aanmerking moeten worden genomen, zoodat de hoofdafmetingen van de brieven-ruimte, de lengte en breedte der sleuven, de hoogte boven den grond van deze enz. behooren aangehouden te worden.
De urenbordjes der buslichting, welke thans apart zijn aangebracht, behooren in dit ontwerp aan de brievenbus zelve voor te komen.
Art. 2. Gevraagd worden de navolgende teekeningen op 1/4 der ware grootte;

1. voor-, zij- en bovenaanzicht,
2. doorsneden, (zonder inwendige mechanismen),
3. De behandeling der teekeningen wordt vrij gelaten mits een der teekeningen onder 1 genoemd in kleur is en het materiaal duidelijk wordt aangegeven.

Art. 3. *Prijzen:*
Aan de Jury is een bedrag van *f* 30 beschikbaar gesteld om geheel of gedeeltelijk te bestemmen voor 2 bekroningen, beide met het diploma van het Genootschap.

4. Een *Diploma.*

Art. 1. Verlangd wordt een ontwerp voor een Genootschapsdiploma dat uitgereikt kan worden bij bekroningen. Het ontwerp moet geschikt zijn voor reproductie langs foto-chemischen weg, dus zal in O. I. inkt geteekend worden. Het formaat waarop het ontwerp zal moeten geteekend worden is 0.27⅝ × 0.38⅛ M. (vrijgelaten wordt welke hiervan de hoogtemaat is). Een eventueele reproductie zal teruggebracht worden op ⅜ der grootte van het ontwerp.

Art. 2. Het opschrift moet den volgenden tekst bevatten waarbij rekening moet worden gehouden met de later in te vullen woorden e.a.

GENOOTSCHAP: „ARCHITECTURA ET AMICITIA".
AMSTERDAM.

Het Bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia" verklaart dat overeenkomstig het Jury-rapport van den. . . . . 19 . . ,
het ontwerp onder het motto. . . . . .
vervaardigd door . . . . . .
. . . . . .
heeft waardig gekeurd.

Het Bestuur van A. et A. (ruimte voor 7 namen) — De Jury: (ruimte voor 6 namen)

AMSTERDAM, ...

Algemeene bepalingen.

Tot de mededinging worden toegelaten alle leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia".

De inzendingen op deze prijsvragen moeten uiterlijk 1 Januari 1914 vrachtvrij zijn bezorgd aan het adres van den 1sten Secretaris. Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs van verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd; de ontwerpen echter van inzenders buiten Europa woonachtig, moeten op de in de programma's gestelde data zijn ingekomen. Te laat ingezonden antwoorden blijven buiten beschouwing, waarvan onmiddellijk mededeeling zal worden gedaan aan het opgegeven correspondentie-adres.

De motto's van alle inzendingen zullen in het eerst-verschijnend nummer van het Genootschapsorgaan worden vermeld.

Elke inzending moet vergezeld gaan van een gesloten enveloppe; waarin naambrief, benevens de verklaring: „De inzender van het motto. . . . . verklaart dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is, en de teekening(en) door hem zelf zijn gemaakt".

Op de buitenzijde dezer enveloppe moet een correspondentie-adres vermeld staan en het motto, dat tevens op alle stukken tot de inzending behoorende, moet voorkomen. De naam van den ontwerper mag op de teekeningen en bijbehoorende stukken niet zijn vermeld.

De teekeningen moeten plat, zonder houten lijsten verpakt zijn. Inlichtingen worden uitsluitend schriftelijk gevraagd aan de Jury, p.a. den 1sten Secretaris van het Genootschap.

De vragen worden, tot en met 1 October 1913, met de antwoorden gepubliceerd in het Genootschapsorgaan.

Uitsluitend de aldus verstrekte inlichtingen worden beschouwd deel uit te maken van het programma.

Alle ontwerpen blijven het eigendom van de inzenders; het Genootschap kan zich het recht voorbehouden, in overleg met de inzenders de ontwerpen waaraan eene geldelijke belooning is toegekend, te publiceeren in een der Genootschapsuitgaven, zonder daarvoor eenige meerdere vergoeding schuldig te zijn.

Gedurende drie maanden na de openbaarmaking van de uitspraak der Jury zullen alle inzendingen voor expositie ter beschikking blijven van het Genootschap; na dien termijn worden zij vrachtvrij aan de correspondentie-adressen teruggezonden.

De inzendingen worden vanaf den dag van aankomst tot den dag der terugzending verzekerd tegen brand- en andere schade voor eene som gelijk aan het bedrag dat voor den eersten prijs is uitgeloofd.

Inzendingen welke niet voldoen aan de bepalingen van het programma, of waarvan de ontwerper zich voor de uitspraak van de Jury bekend maakt, kunnen niet voor eenige bekroning in aanmerking komen. Ingezonden teekeningen welke in het programma niet zijn gevraagd zullen buiten beschouwing blijven.

De Jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren, en, voor zoover mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting meer gedetailleerde beschouwingen leveren; het rapport zal bij de tentoonstelling der ontwerpen worden bekend gemaakt. Na de uitspraak der Jury zal door haar de naambrief van het eerstbekroonde ontwerp worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige voor onderscheiding in aanmerking gekomen ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

De Jury:
H. P. BERLAGE, Nzn.
M. J. HACK.
W. KROMHOUT Czn.
I. E. VAN DER PEK.
WILLEM VAN DER PLUYM.

Amsterdam,
30 Juli 1913.

NATIONALE BOUWKUNDIGE STUDIEPRIJSVRAAG.*)

ONDERWERP: *School benevens Onderwijzerswoning.*
UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING VAN NEDERLANDSCHE BAKSTEENFABRIKANTEN.

JURY-RAPPORT.

Op deze studieprijsvraag zijn ingekomen 83 antwoorden, meerendeels met 5, de overige met 6 teekeningen; alle vergezeld van een memorie van toelichting.

Deze groote hoeveelheid studiemateriaal toont aan, dat er veel liefhebberij voor deze prijsvraag gewerst is, en dat de Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten velen deelnemers de gewaardeerde gelegenheid heeft geboden om hunne denkbeelden op papier te brengen. Studieprijsvragen als deze kunnen daarom gerekend worden onder de zeer werkzame middelen tot verheffing van de bouwkunst; deze verdienste is er onafscheidelijk aan verbonden, ook wanneer, zooals bij deze studieprijsvraag het geval is, geen der inzenders er in slaagt een in alle opzichten beoordeelingsde oplossing van het vraagstuk aan de hand te doen.

Dit te motiveeren kan vrijwel overbodig geacht worden. Immers, welk een prachtige gelegenheid wordt hier aan serieuse jonge krachten geboden, hun talent te bepoeven!

Welk een verscheidenheid aan oplossingen, alleen reeds wat den plattegrond betreft, is mogelijk gebleken!

Bij de eerste schifting wilde de Jury trachten na te gaan, tot hoeveel typen de plattegronden waren terug te brengen; het bleek haar echter, dat zoo veelerlei oplossingen gegeven waren, dat van een nadere indeeling op dien grondslag moest worden afgezien.

Van de 83 antwoorden kwamen voor een nadere beoordeering in aanmerking de navolgende acht ontwerpen:

motto: Plutarchus, V. M. G., Zes, Voor de jeugd,
Edi, Baksteen, Jacoba, Petrus.

*) Wegens een herhaald misverstand kunnen wij geen clichés opnemen. Red.

Bij een meer ernstige beschouwing bleek, dat geen der ingezonden ontwerpen in alle opzichten de Jury kon bevredigen, hetgeen zij zeer betreurde, omdat eenige ontwerpen inderdaad van talent getuigden. „Baksteen", „Jacoba" en „Edi" vielen uit; „Baksteen" en „Jacoba" omdat zij een oplossing aan de hand deden, die de Jury voor een dorpsschool niet gewenscht voorkwam; „Edi", een school met een verdieping, leidt tot een te aanzienlijke hoogte-ontwikkeling, terwijl de geheele opvatting te weelderig is.

„Baksteen" is te groot van opzet; vooral de onnoodige torenbouw valt buiten het kader van een dorpsschool. De architectonische opvatting van dit plan werd door de Jury echter lang niet onverdienstelijk gevonden.

De inzending onder het motto „Jacoba" werd niet belangrijk genoeg geoordeeld; de ontwerper heeft iets geleverd, dat te weinig van het gewone type afwijkt; het gymnastieklokaal is te klein en de speelplaats ongunstig gelegen.

Nu bleven vijf ontwerpen over, die, elk op zich zelf beschouwd, in meerdere of mindere mate gelukkige oplossingen vertoonden.

Motto V. M. G. Dit ontwerp verdient om zijn goede architectonische oplossingen op den voorgrond geschoven te worden. De massawerking en de hoofdverhoudingen zijn gelukkig. Ook de plaatsing en de vormen der ramen getuigen van talent, terwijl de architectuur een goed baksteenkarakter vertoont. Op zakelijke wijze is in dit ontwerp het begrip „dorpsschool" uitgedrukt. De groepeering der gebouwen op het terrein is goed. De speelplaats, onmiddellijk grenzende aan 4 leslokalen, is echter niet gunstig gelegen. De groote en hooge daken zullen in een dorp en in het landschap goed voldoen. De overdekte speelplaatsen vormen een aardig gevonden en fraaien overgang tusschen de verschillende gebouwen.

Deze inzending kon echter niet voor bekroning in aanmerking komen, omdat de planindeeling niet geheel in orde is. Door het ontbreken van een doorgaande gang tusschen de leslokalen kunnen de leerlingen niet binnenshuis het gymnastieklokaal bereiken. Ook is het een fout bij deze planindeeling, dat er bij brandgevaar slechts één uitgang is. Door evenwel vorengenoemde gang te projecteeren, 't geen in dit plan gemakkelijk uitvoerbaar is, is aan deze bezwaren te gemoet te komen. De raamhoogte in de leslokalen is in strijd met de Koninklijke Besluiten, aangezien de hoogte onder de bestwering der ramen bedraagt 1,50 M. en dit als maximum mag zijn 1,25 M.

Het plan der woning is doelmatig.

Motto „Plutarchus". Tot het nu volgende plan voelde de Jury zich aanvankelijk het meest aangetrokken. De ontwerper heeft zich met veel liefde in het onderwerp ingewerkt en het geheel is met smaak voorgedragen. Echter kon deze inzending niet voor een bekroning in aanmerking komen, en wel op grond van de navolgende overwegingen. De verdiensten van dit ontwerp moeten in hoofdzaak in de goede planindeeling worden gezocht; echter wordt een hoekingang niet doelmatig geacht. De architectuur, al moge zij een fijnvoelenden geest verraden, is voor een dorpsschool te weidsch. Ook is in de architectuur de hoekingang niet tot een rijpe oplossing gekomen.

Evenals vele ontwerpen heeft ook dit ontwerp het gebrek, dat de onderwijzerswoning te royaal is opgevat.

Het plan en de ligging der school zijn doelmatig en voldoen, wat de algemeene inrichting betreft, van alle ontwerpen het best aan de eischen, die aan een modern schoolgebouw moeten worden gesteld. Zéér practisch is het gymnastieklokaal ingericht, dat, van bioscoopinrichting voorzien, geheel afzonderlijk van het schoolgebouw kan worden in gebruik genomen. De open en overdekte speelplaatsen, gelegen aan de achterzijde der gebouwen, zijn niet hinderlijk voor de lessen.

Bezwaren zijn in te brengen tegen de ligging van drie lokalen vlak op het zuiden, hoewel dit niet als een hoofdbezwaar kan gelden. De radiatoren in de leslokalen zijn verkeerd aangebracht, terwijl de Jury niet overtuigd is van het nut van het tegen den achterwand der lokalen geprojecteerde lichtkanaal. Zij meent, dat dit doellooze object de lokalen noodeloos zal ontsieren.

Motto „Zes". Het ontwerp vertoont een simpele baksteen-architectuur, die aan het gestelde doel beantwoordt. Deze architectuur verheft zich echter niet veel boven het alledaagsche.

De bouten lateien boven enkele ramen en deuren waren beter door rollagen of bogen te vervangen, waardoor het gevel-ontwerp veel zou winnen.

De plattegrond is beknopt en doelmatig. Aan de bij de wet gestelde eischen is voldaan. Op de zijgang langs de twee rechts gelegen lokalen is niet gemakkelijk toezicht te houden.

De speelplaats heeft hetzelfde gebrek als die van het motto „V. M. G." De woning is niet ondoelmatig, doch te royaal voor het doel.

„Voor de Jeugd" geeft een plan, dat gemakkelijk te overzien is; voor een dorpsschool echter te kosthaar. De lokalen zijn ter weerszijden van de gang geprojecteerd; dit leidt tot een kapeloossing van te groote verhouding en te groote ruimte-omsluiting. Wel is van die ruimte partij getrokken door, wat bij geen der overige plannen het geval is, op de verdieping een cantine onder te brengen; een niet onaardig denkbeeld, juist in een dorpsschool, waar de kinderen vaak in de middaguren moeten overblijven, maar waarvan de uitvoering te groote uitgaven zou veroorzaken. De gevel aan de speelplaatszijde toont dit duidelijk aan; hier blijkt, hoe ver de ontwerper afgedwaald is van zijn doel: het ontwerpen van een dorpsschool. De onderwijzerswoning is beknopt en passend voor de bestemming.

De Jury wil nog wijzen op het geveldetail, waaruit blijkt, dat de ontwerper gestreefd heeft naar zekere verrijking.

Na deze vier inzendingen ten opzichte van elkaar te hebben vergeleken, oordeelde de Jury, dat de twee eerste, „V. M. G." en „Plutarchus", op een gelijke belooning aanspraak konnen maken. Zij heeft daarom elk *f* 125.— toegekend. Ook „Zes" en „Voor de Jeugd" wenscht zij een gelijk bedrag toe te kennen, en wel van *f* 50.—.

Nog blijft te bespreken de inzending, motto „Petrus". De ontwerper van dit plan heeft gezocht naar een oplossing wars van alle conventie, en is daarin ontegenzeglijk geslaagd. Een andere vraag is het, of hetgeen hij hier aanbiedt rijp en voor uitvoering vatbaar is. De Jury meent dat te mogen betwijfelen. Het gebouw maakt eenigszins een sprookjesachtigen indruk, gelijk ook de bedoeling van den ontwerper is. De Jury meent, dat, wanneer de ontwerper tot rijpere ontwikkeling zal zijn gekomen, wellicht nog verdienstelijke ontwerpen van hem verwacht kunnen worden. De Jury waardeert het, dat de ontwerper tracht te ontkomen aan het conventioneele en het alledaagsche, en iets wil geven, dat meer stemmingsvol is en vooral tot het kind spreekt. Wanneer dit project eens zou worden uitgevoerd, zouden enkele „vreemdigheden" gewijzigd moeten worden, zooals de ongemotiveerde verdeeling der raamroeden in de vensters; een degelijke *bouwkundige* revisie van enkele belangrijke onderdeelen, die weinig rationeel zijn en niet voldoende baksteenbouw te zien geven, zou noodig zijn.

De Jury oordeelde, dat dit plan een geheel aparte plaats onder de inzendingen inneemt, te weinig reëel en nog te onrijp is, en achtte, mede op grond van het hierboven aangevoerde, geen termen aanwezig tot belooning van dit plan.

Een reproductie van dit plan achtte de Jury echter wel gewenscht.

De gronden, waarop de Jury kwam tot hare voorstellen, geven eenstemmig haar oordeel weer.

Zij wenscht dit verslag te besluiten, met dank te brengen voor het vele serieuze werk, dat door de inzenders geleverd is.

Het heeft de Jury genoegen gedaan, dat de plaster- en frontonarchitectuur bij deze prijsvraag weinig is toegepast, terwijl de beste inzendingen aardige en talentvolle hedendaagsche baksteen-architectuur te zien geven.

Moge de invloed hiervan doorwerken op den bouw der Nederlandsche dorpsscholen!

Het feit, dat er 83 inzendingen zijn en er slechts een klein getal voor nadere beschouwing in aanmerking kon komen, bewijst, hoe moeilijk een zoo betrekkelijk eenvoudig vraagstuk toch nog is, zoodat er niet genoeg op aangedrongen kan worden, dat dergelijke dorpsarchitectuur door daartoe bevoegden ontworpen wordt.

De Jury:
H. P. BERLAGE.
J. GRATAMA.
TH. M. KETELAAR.
G. VERSTEEG.
AMSTERDAM, 4 Juli 1913. L. ZWIERS.

Plaats en datum der openbare tentoonstelling van de ontwerpen, op deze prijsvraag ingekomen, zullen nader worden bekend gemaakt.

OPEN BRIEF AAN DE JURY VAN DE ROTTERDAMSCHE RAADHUISPRIJSVRAAG.

Vervolg van pag. 244.

27. De verdieping van gangen en hallen door zijen van zware constructief overbodige pijlers belemmert de circulatie en overzichtelijkheid, terwijl zij ook aan de verlichting in den weg staan. De pijlers muurpilasters versmallen de 3 M. breede gangen plaatselijk tot 2.22 M.

27. De gangen zijn resp. 3.10 M. en 6.60 M. breed. De laatste zijn in het midden door een rij kolommen verdeeld.

28. Dat de neveningangen in den doorrit mede moeten dienen voor de drukbezochte groote bureaux Burgerlijke Stand, Lager Onderwijs en Belastingbureau Belastingen is, in verband met het rijtuigverkeer in den doorrit, niet doelmatig.
29. In den achteringang der hoofdvestibule ontbreekt een tochtportaal.
30. Bij de diensttrappen in de zijgevels is getracht over den doorrit heen een verbinding tusschen voor- en achtergebouw te bereiken. De belangrijke ingang onder den toren tot de centrale wachthal in het achtergebouw is te smal en de in den toren ontworpen trap te klein voor het te verwachten gebruik.
31. Aan de dienstvertrekken is niet altijd voldoende aandacht gewijd.
32. De onderlinge groepeering der keukens en koffiekamers voor het personeel en hunne verdeeling over twee verdiepingen is niet gunstig, terwijl de doorgaande spijzenlift te ver verwijderd is van de voornaamste lokalen in het voorgebouw.
33. De conciergewoning is klein en achteraf gelegen, terwijl de ingang op afgesloten terrein is ontworpen.
34. De rijwielbergplaats (in tweevoud ontworpen in afwijking van het programma) is niet gemakkelijk bereikbaar.
35. Ook de politiepost (met cachot in het souterrain) voldoet niet aan het programma.
36. De bodenkamers zijn veelal donker (zij ontbreken op eenige der gevraagde plaatsen) en slecht te ventileeren. Garderobes en W.C.'s personeel (gelegen op entresols en niet bij bodenkamers) zijn ruim, maar de ventilatie zal veel te wenschen overlaten. De publieke W.C.'s in het achtergebouw op een entresol zijn niet gunstig gelegen.

28 Aangezien er 4 toegangen zijn, waarvan de 2 belangrijkste niet in den doorrit, kan dit bezwaar niet van eenig gewicht worden geacht.
29. Alle toegangen hebben tochtdeuren.
30. Dit schijnt een deprociatie, terwijl de hier verkregen oplossing van het vraagstuk eer lof dan blaam doet verwachten. Het trappenhuis is totaal 8.60 M. breed, de treden resp. 2 × 1.60 en 3.00 M.; de ingang is normaal 2.00 M. Aangezien er buitendien nog meerdere ingangen zijn, kan het hier geopperde bezwaar niet worden toegegeven.
31. Dit bezwaar vermag geen indruk te maken, daar het niet gemotiveerd wordt.
32. De koffiekamers, buffetten en dienkamers zijn op één verdieping in den middenachtervleugel van het gebouw gelegen; alleen de keuken is onmiddellijk daaronder geprojecteerd en door lift verbonden. Toen ik tot deze plaats en groepeering, centraal gelegen, onafhankelijk van de bureaux en in de nabijheid der conciergewoning gekomen was, meende ik een goede oplossing van dit moeilijke vraagstuk te hebben gevonden. Na vergelijking met de andere plannen ben ik nog van dat gevoelen.
33. In verband met het voorafgaande is de ligging goed. De woningruimte bedraagt ± 152 M², heeft één kamertje meer dan gevraagd werd en kan nog worden uitgebreid met een halve verdieping.
34. Elk der rijwielbergplaatsen voldoet op zichzelf aan de gevraagde ruimte. Moeilijke bereikbaarheid kan niet worden toegegeven aangezien ze neven de ingangen, direct van de straat toegankelijk en van twee kanten met het Stadhuis verbonden zijn.
35. De politiepost zou ook m.i. beter te situeeren zijn.
36. De bodenkamers zijn allen goed verlicht en doeltreffend te ventileeren; zij ontbreken nergens, waar ze zijn gevraagd. De ventilatie van garderobes en W.C.'s voor personeel, — meestal gelegen tusschen 2 tot 4 bodenkamertjes, is goed te regelen. Publieke W.C.'s zijn op elke verdieping ook op nog andere plaatsen te vinden. Bij de publieke wachthal scheen mij ruimer aanleg op entresol verkieslijker, dan minder ruim gelijkvloers.

Deze nadere beschouwing der door de Jury geboekte bezwaren, is geheel binnen het kader van zakelijke opmerkingen en in den tred van haar rapport zelve gebleven.
Zij moge echter besloten worden door één algemeene vraag, n.l. deze: of men bij het overwegen der waarde van een architecturaal ontwerp, wel vruchtbaar en rechtvaardig werk kan doen, wanneer men zich aan detailkritiek overgeeft, zonder daarbij aldoor het groote samenstel in het oog te houden. Zoo doende toch loopt men gevaar, om de boomen het bosch niet meer te zien en vooral het gezang niet te vernemen van de vogelen die er in wonen.
Bussum, Juni 1913. K. DE BAZEL.

VAN ALLERLEI AARD.

DAMBEBOUWING.

De bebouwing aan de zuidzijde van den Dam levert een beletsel op voor een doorgaand verkeer tusschen den Vijgendam en Paleisstraat en vormt een onregelmatige begrenzing van dat plein.
Nu in den laatsten tijd meermalen de vernieuwing van die bebouwing ter sprake is gekomen, achten B. en W. het wenschelijk, over te gaan tot het bij verordening vaststellen van een nieuwe voorgevelrooilijn voor de eventueel te stichten nieuwe bebouwing. Wordt die voorgevelrooilijn vastgesteld als op een bij de voordracht overgelegde teekening is aangegeven, dan zal voorkomen worden, dat de onbevredigende toestand, ook na de vernieuwing, blijft voortbestaan.
Ingevolge art. 13bis der Bouwverordening zijn belanghebbenden bij publicatie uitgenoodigd hunne bezwaren tegen onderstaande ontwerpverordening schriftelijk aan B. en W. kenbaar te maken.
Naar aanleiding daarvan is bij den Raad ingekomen een adres van de Naamlooze Vennootschap „Maatschappij de Dam tot exploitatie van onroerende goederen," eigenares van de perceelen Dam 12, 14 en 16, waarbij verzocht wordt de voorgevelrooilijn voor de bebouwingen ter plaatse zoodanig vast te stellen, dat deze samenvalt met de grens van den weg.
Op de gronden hiervoren aangevoerd, zijn B. en W. van oordeel, dat aan dit verzoek niet kan worden voldaan. Zij meenen hierbij te moeten opmerken, dat adressante, door de vaststelling van de ontworpen voorgevelrooilijn, in de exploitatie van de haar toebehoorende perceelen niet wordt geschaad. En mocht zij te zijner tijd tot de oprichting van een nieuwe bebouwing wenschen over te gaan, dan zouden er h. i. in dit geval termen bestaan, haar een billijke vergoeding te geven voor den grond, welken zij alsdan aan de gemeente zal moeten afstaan.
In verband met het vorenstaande stellen B. en W. voor, in overeenstemming met het advies der commissie van bijstand in het beheer der Publieke Werken, op het adres afwijzend te beschikken en voorts vast te stellen de volgende verordening:
Eenig artikel. De voorgevelrooilijn voor de bebouwingen aan den Dam, tusschen de Kalverstraat en het Rokin, is gelegen ter plaatse als op de bij deze verordening behoorende teekening met een roode lijn is aangegeven.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Vaktoestanden. — San Francisco. — Het Utrechtsch Kunstverbond. — De Int. Graphische Tentoonstelling. — Eere-prijsvraag 1914 v. h. Gen. „A. et A." — Genootschapsprijsvragen 1913. — Nationale Bouwkundige Studieprijsvraag. — Open brief aan de Jury van de Rotterdamsche Raadhuisprijsvraag (Slot). — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland **ƒ 1.50 per kwartaal**; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij voorafbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het Hulpgenootschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

DE INT. GRAPHISCHE TENTOONSTELLING 1913, TE AMSTERDAM. Architect H. A. J. BAANDERS.



Kijk op een stand in den hoofdcorridor. Foto van BERN. F. EILERS.

Grondplan.

DE INT. GRAPHISCHE TENTOONSTELLING 1913 TE AMSTERDAM. Architect H. A. J. Baanders.



Kijk op het Orkestpodium vanuit de entrée.



De hoofdcorridor met kijk op het Orkestpodium. Foto's van Bern. F. Eilers.

HERDRUK BIJVOEGSEL VAN „ARCHITECTURA" No. 32 VAN 9 AUG. 1913.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 32. ZATERDAG 9 AUGUSTUS 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.

VAKTOESTANDEN II.

In zake het artikel onder hetzelfde opschrift in ons vorig nummer, schrijft de heer H. A. J. Baanders ons naar aanleiding van de navolgende mededeeling van den heer Jan de Meijer, behandeld in de buitengewone Redactievergadering van Woensdag 6 Aug. j.l. — waarin de beide heeren Baanders en Dahlen tegenwoordig waren om ons inlichtingen te geven — luidende:

„Zaterdagmorgen 26 Juli werd mij door de Redactie gevraagd iets te schrijven over de Int. Grafische Tentoonstelling.
Eerst Dinsdagmorgen had ik daarvoor gelegenheid. Op de tentoonstelling zelf aanteekeningen makende, kwam de heer Baanders bij mij. Wij voerden een vriendschappelijk gesprek over de tentoonstelling, waarvoor ik hem mijn hulde bracht.
't Gesprek liep ook over de keuze van den architect, den Heer Kromhout, voor de uitvoering van het Ned. gebouw op de tentoonstelling te St. Francisco in 1915. In dit gesprek verklaarde ik die keuze alleszins billijk, omdat de heer Kr. zijn sporen op dit gebied had verdiend, doch vooral: dat hij werkelijk een architect is, die zijn ontwerpen eigenhandig, volledig maakt.
Dit stemde de heer Baanders mij toe.
Gedurende dit gesprek, van meer dan een uur, heeft de heer Baanders mij geen woord gerept over den heer Walter Dahlen, noch van eenige medewerking.
Woensdag, terwijl ik nog aan het artikel bezig was, schelde de redacteur van ons blad mij op. Hij vertelde mij de hem gedane mededeeling over het feitelijk niet alleen maken van het eerste ontwerp door den heer Baanders, doch dat de heer Dahlen erin was betrokken. Naar mijn oordeel was het het royaalste dit den heer Baanders openlijk te vragen, waarmede de Redacteur natuurlijk instemde.
Ondanks driemaal opschellen in den loop van den morgen en van den middag mocht het mij niet gelukken den Heer Baanders te spreken. Hiertoe droeg bij het bezoek van de Koningin-Moeder aan de I. G. T. A., waarbij de heer Baanders aanwezig was.
Op de redactievergadering aan het eind van den middag (Woensdag 30 Juli) deelde ik mijn vergeefsche pogingen mede. Eén der redactieleden, de heer Hellendoorn, trachtte nog tot tweemaal toe den heer B. telephonisch te bereiken, doch ook te vergeefs.
Toen stelde genoemde heer zich beschikbaar, namens de Redactie, den heer B. dienzelfden avond nog persoonlijk te gaan opzoeken en hem erover te spreken.
Dienzelfden avond heeft de heer Hellendoorn mij opgebeld, en daarna, ik was afwezig, onzen redacteur den heer Moen.
De heer Moen deelde mij den volgenden morgen (Donderdag) dit gesprek mede, waarin de heer Baanders desgevraagd verklaarde als medewerker den heer Walter Dahlen te hebben gehad.
Had de heer Baanders mij in het gesprek op de tentoonstelling de juiste toedracht der zaak medegedeeld, wetende, dat ik erover zou schrijven, dan was de zaak helder gebleven.
Nu is ons ter oore gekomen, dat reeds bij den dag der opening van de tentoonstelling, de medewerking van den heer Dahlen aan den heer Rutgers, secretaris van „A. et A." is medegedeeld, met het nadrukkelijk verzoek dit in het blad te willen vermelden. In zijn stuk over de tentoonstelling is de heer Rutgers ongelukkigerwijze in gebreke gebleven dit te doen, noch heeft genoemde heer het één der redactieleden medegedeeld."

De heer Baanders schrijft hierop dan de navolgende toelichting:

Het is jammer, dat het den heer De Meijer ontgaan is, dat ik hem bij bovenaangehaald gesprek, evenals een week te voren aan den heer Rutgers, verzocht heb, den heer Dahlen in het Weekblad te vermelden als den man, van wien ik bij de uitvoering der plannen grooten steun ondervonden heb. Hij blijkt dit zoozeer vergeten te zijn, dat ik moet aannemen, dat zijn aandacht op dit moment wel zeer sterk afgeleid moet geweest zijn door de omgeving of door wat ook.
Het is evenzeer jammer, dat de heer Hellendoorn zijn boodschap niet beter gedaan heeft. Op zijn vraag: „of Jan de Meijer het goed begrepen had, dat het mijn verlangen was, van de medewerking des heeren Dahlen melding te doen maken in het Weekblad, heb ik verwonderd, doch volmondig instemmend geantwoord, daarbij den naam voluit spellende onder de opmerking, dat de redactie zeker niet wist, hoe de naam geschreven moest worden.
Dit betreft echter slechts een bijzaak. Waar het op aankomt, is, dat de Redactie-Commissie tot het inzicht gekomen is, dat het auteursrecht van het werk, waarom het in dit geval te doen is, aan mij toekomt, en ingevolge mijn verlangen ten blijke daarvan de clichés met verbeterde onderteekening opnieuw heeft laten drukken, opdat een ieder in de gelegenheid zij, de plaat, die bij het vorige nummer van dit Weekblad gevoegd was, te vervangen door de thans afgeleverde.

Wat de innigheid der samenwerking betreft, waarvan de redactie spreekt, deze zal duidelijker blijken, als ik over eenigen tijd gelegenheid vind de inrichting der tentoonstelling en de daarbij door mij gedane ondervinding met betrekking tot de thans gevolgde wijze van inrichten en exposeeren, te publiceeren. Ik zal daarbij niet nalaten ook aan anderen dan den heer Dahlen, met name de Technische Commissie der I.G.T.A., dank en hulde te brengen voor hun steun en medewerking, die het mij mogelijk gemaakt hebben, het geheel, zooals het thans is, tot stand te brengen.
Om het inzicht van den lezer ten aanzien der „samenwerking" alvast te verhelderen, kan het afschrift der volgende aan mij afgelegde verklaring dienen:

Amsterdam, 4 Augustus 1913.

Den WelEd. Heer H. A. J. Baanders, Architect, Alhier.

Naar aanleiding van de publicatie in het laatste nummer van „Architectura" over de Graphische Tentoonstelling stel ik er prijs op U te verklaren, dat zonder mijn medeweten mijn naam genoemd is als ontwerper der plannen of als Uw compagnon bij de leiding. Ik betuig U er mijn leedwezen over, dat men ten onrechte Uw naam als ontwerper afbreuk tracht te doen en ben zoo gewenscht, volgaarne bereid te verklaren, dat het ontwerp der tentoonstelling door U gemaakt is en dat de uitwerking der plannen, zooals dit door mij gedaan is, geschiedde in onderling overleg, doch niettemin onder Uwe leiding.
Het karakter der tentoonstelling is naar mijn inzicht bepaald door de door U gegeven voorschriften en onzer beider overleg, waardoor de door mij gemaakte details, ondergeschikt gebleeven zijn. Hoogachtend,

(w. g.) WALTHER DAHLEN.

Hiermede kan ik voorshands volstaan. Ik stel mij voor op vittend geschrijf niet meer in te gaan. Uitteraard is de quaestie voor mij van te delicaten aard, vooral ook wegens mijne verhouding tot den heer Dahlen, welke oprecht kameraadschappelijk en vriendschappelijk is en die ik gaarne zoo wensch te handhaven.

H. A. J. BAANDERS.

Ons slotwoord kan kort zijn. Wij constateeren:
a. dat de heer Baanders hier nogmaals beweert wat de heer de Meijer pertinent ontkent;
b. dat tusschen de heeren Baanders en Hellendoorn evenmin overeenstemming bestaat;
c. dat de heer Baanders thans een brief publiceert, die het redactioneel onderzoek nog dubbel zoo sterk maakt.
De heer Dahlen stond op voornoemde vergadering op principieele punten lijnrecht tegenover den heer Baanders.
Het herdrukken der plaat geschiedt, omdat volgens de verklaring van den heer Dahlen z. i. het onderschrift niet juist is, en wel, omdat eerstens de hoofdleiding bij den heer Baanders heeft berust en tweedens het samengaan van twee namen een compagnonschap in zich sluit, dat hier niet bestaan heeft.
Curiositeitshalve drukken wij hier nog even een stukje uit het Ochtendblad van 8 Aug. van „de Telegraaf" af, waarin *thans voor het eerst* de naam van den heer Dahlen in de dagbladpers wordt genoemd. Het berichtje luidt:

In de smaakvolle ontvangstsalon der graphische tentoonstelling had het uitvoerend comité hare exposanten en enkele andere genoodigden gisternamiddag tot een afternoon tea geïnviteerd. Van de gelegenheid om op prettige, ongedwongen wijze een half uurtje samen te zijn met de mannen, die door hun werkkracht, talent en energie de I. G. T. A. maakten tot wat ze is, werd door velen een dankbaar gebruik gemaakt. Huiselijk-intiem ging 't er toe en op huiselijk ongedwongen wijze was het ook, dat de voorzitter, de heer B. C. E. Zwart, den gasten welkom heette. De heer J. Proost Jr., lid van 't uitvoerend comité, richtte meer speciaal het woord tot de exposanten. Spreker wees er n.l. op, dat het behaalde succes voor een groot gedeelte aan hun medewerking is te danken, waarop een der exposanten namens alle aanwezigen het tentoonstellingscomité huldigde.
Groote instemming verwierf de secretaris der tentoonstelling, de heer K. F. Katz, toen hij na de directie van het Paleis voor Volksvlijt dank gezegd te hebben voor de betoonde bereidwilligheid, in hartelijke woorden den heer W. Dahlen huldigde, de rechterhand van den architect *), den stillen werker, die tijdens de totstandkoming der tentoonstelling de vraagbaak was voor allen en ieder met de meest mogelijke voorkomendheid hulp en raad bood.

Ten slotte doet het ons leed den heer Baanders het genoegen te moeten ontnemen „dat de Redactie-Commissie tot het inzicht gekomen is, dat het auteurschap van het werk, waarom het in dit geval te doen is, aan hem (den heer Baanders) toekomt."
De uitslag van het onderzoek, vastgelegd in onze notulen van de vergadering van Woensdag j.l. versterkte de *gehéele* redactiecommissie in hare overtuiging, dat er eene innige samenwerking bestaan heeft tusschen de heeren H. A. J. Baanders en Walter Dahlen. RED.

*) Het Alg. Handelsblad vult dit nog nader aan met „en voor dezen (den architect) een onmisbare steun was geweest."

DE EXCURSIE NAAR GENT.

'n Sombere morgen die van den tweeden Augustus '13. We hadden met ons beide vrienden afgesproken van 't Centraal Station te vertrekken, aangezien daar wel het gros van het leger excursionisten van „wal" zou steken. Toen we met de tram op het Stationsplein aankwamen, rekten we dan ook onze halzen teneinde „de club" te ontdekken; 't zouden natuurlijk de meest bekenden van „A. et A." zijn, met aan de spits, de Regelings-Commissie. Maar hoe groot was de ontnuchtering; niet één was er, enfin, we namen kaartjes voor Vlissingen en dan zou „de club" wel aan het W. P. S. zijn en vooraan natuurlijk .... de Regelings-Commissie, waarvan wel één lid aan de C. S. had behooren te wezen, zoo dachten wij.
We keken aan de W. P. uit en jawel hoor, daar in de verte, in het grauw onder den kap, schemerde een witte plek, één, twéé, drie.... vier en wij, dat was goed geteld, 'n half dozijn.
Enne ... waar is de Regelings-Commissie? informeerden wij. O ja, de Regelings-Commissie, da's waar ook, ja de eene kon niet, enne de andere kon niet, enne de derde.... kon ook niet. Hm, omstandigheden buiten hun wil!
In Utrecht kwam er weer een deelgenoot bij, in Roosendaal nog een die weer in Middelburg verdween, maar in Vlissingen kwamen er drie, welke drie er véél toe bij hebben gebracht den tocht te doen slagen — zooals ie geslaagd is — prächtig!
De boottocht naar Terneuzen ging zonder ongeval of zeeziekte voorbij, en verder is alles aan mij voorbij gegaan als een film, mooi, mooi, maar tè snel.
Wij kwamen dan met 'n getal van tien in deze schoone plaats aan, een schoonheid zóó groot, dat niet één van „de club" er ooit weer voor z'n plezier zal heengaan.
Hier kwamen wij onder den indruk, van wat het zeggen wil:

een Regelings-Commissie te hebben *gehad*.

We bestelden in hôtel Rotterdam, waar de paling wordt gereed gemaakt volgens wensch van den cliënt een lunch, die dra in 'n diner zou ontaarden, en spoedden ons ter afleiding dorpwaarts, immers het was half een en onze trein ging volgens het programma eerst te drie uur vijf, we hadden dus wel even den tijd.
Na 'n wandeling in begrafenistempo zetten we ons neder voor het diner, maar ach arme, nauwelijks bezig, vroeg een onzer of men een weinig vlugger wilde afhandelen anders zouden wij den trein van 3.05 missen.
Die trein gaat 2.45 was 't antwoord.
Wel nee 3.05 riep een koor van stemmen.
„Da wed 'k om twee flarsschen champain", riep de waardin heftig terug, goed wijf als ze was, en dan niet op 'r woord te worden geloofd?
De tong werd 'n oogenblik in den steek gelaten en men ging informeeren aan het postkantoor, waar men de beweringen van de waardin bevestigde: *het was met 1 Juli veranderd.*
Nu .... dan diner en wijn in den steek gelaten en zóó naar 't station, want te wachten tot 5½ was in zoo'n gat toch niet te doen.
In alle haast en met zevenmijls passen ging het in troepjes den hoek om in de richting van het station, maar de loop werd dra gestaakt, duidelijk als we zagen den trein toch niet meer te zullen halen.
Dan maar weer terug, zich weer gewapend met vork en mes, en het diner verder afgewerkt.
Zoo kwam het, lieve lezers, dat de eerste dronk gewijd werd aan *de Regelingscommissie*, die alles zoo mooi voor ons had pasklaar gemaakt.
Dat die eerste heildronk nog door meerdere zou gevolgd worden, wie zal 't betwijfelen?
Na dit voorval zal ik de Regelingscommissie aanduiden met R. C. als zijnde niet waardig de voor deze schoone titel benoodigde plaatsruimte.
Er werd voorgesteld en goedgevonden een telegram te verzenden aan de R. C. luidende: „zijnde trein 3.05 reeds 2.45 vertrokken, hebben auto's genomen voor rekening der regelingscommissie-Excursie".
Na ruimen tijd wachtens welke we bekortten door het beklimmen van den „aussichtturm", vertrok ons gezelschap dan per benzine-mecaniek naar Gent. In snel tempo ging 't in de richting van de frontieren onder 't zingen van de Regelings-Commissiemarsch, speciaal voor dit doel vervaardigd op de wijze van „Het kindje van de bakker, leit altaid wakker". Alleen de eerste twee regels heb ik onthouden, zij luiden:

De Regelings-Commissie
Zeg jong, waar is ie?

En nu heb ik gelegenheid te vertellen, wat wel niemand van de lezers zal hebben vermoed: n.m. dat het vrouwelijk element vertegenwoordigd was in den persoon van de echtgenoote van een onzer, welk voorrecht door ons op hooge waarde werd geschat, vooral toen de Belgische douanebeambte, iemand van een heel karakteristiek douanetype, en blijkbaar van bijzonder goeden smaak, zich liet verleiden ons zonder meer door te laten, en daarbij op onbevangen wijze zijn bewondering voor onze vrouwelijke excursionist uitte.
Wij kwamen dan in Gent, en konden logies gaan zoeken d.w.z. zélf zoeken. We hebben daarvan geen spijt gehad en zijn gaarne bereid aan belanghebbenden kosteloos alle gewenschte inlichtingen te verschaffen.
Na 'n refraissement kwamen we bij elkaar voor 'n bezoek aan de „exposition."
De grootheid van opzet, de inrichting, en de regelingen die ook hier, natuurlijk door 'n R.-C. getroffen waren, te beschrijven, daartoe moet m'n pen z'n onmacht bekennen, maar enkele dingen mag ik toch wel vertellen, nietwaar? In de eerste plaats dan nu ons diner in het café het Burgerhuis, alwaar den omstanders van onzentwegen, door het zingen van het Nederlandsche Volkslied werd kond gedaan dat hier de noordelijke broeders waren gearriveerd en den 2en Augustus niet vergaten.
Hier was 't ook dat een onzer, een geheelonthouder n.b., den bierdoop met echt Belgisch bier ontving.
Ook gingen we nog een glas echte „geuzenlambic" drinken, spoedden ons daarna naar het eigenlijke expositieterrein ten einde alvast wat indrukken van de tentoonstellingsarchitectuur op te doen. We werden getroffen door 't feit dat er van eternit, carton en gips zóó veel klassieks te maken valt. We zagen, in opvolging verschillende paviljoens, tot we eindelijk; hoerah! onze: hoerah, hollandsche, hoerah! afdeeling te zien kregen. We kwamen, we zagen en ... we *schaauden* ons. Hadden we 't eer op den avond gezien, voorwaar ons volkslied had minder luid en minder krachtig over de tentoonstellingsterreinen gedaverd. Wij moesten het hier aanschouwen hoe een fraai Haarlemsch poortje, van het Frans Loevenhofje n.b., ± 3 *maal vergroot*, tot entrée was gepromoveerd. Geen verbied meer noch voor de bouwkunst, noch voor de doode bouw-kunstenaars. En wat te zeggen van de opengeslagen luiken, die achter de krullen van het frontespice bekneld zitten? Mijne Heeren, wij gaan verder ...!
'n Zeer gunstige uitzondering maakt hierna de Deutsche halle (zie afbeelding) hoewel ook hier 't tijdelijk karakter ontbreekt. 't Trof ons dat alles zoo stil en ledig was, de terreinen waren als uitgestorven wat ons aanleiding gaf thans op droeven toon de doojemarsch van Chopin te dreunen.
Even werd nog een blik geworpen in het „Palais de Danse" waarna we in de stad tegenover de zuier staosie nog even van gedachten gingen wisselen. Hier kwam 'n jongmensch met een plank vol glazen waarop hij zeer zuiver 'n Marseillaise speelde, waarna natuurlijk in minder tijd dan eventjes iemand van „A. et A." met 't geval op z'n knieën, 't ook eens probeeren wou, en toen 't niet ging riep de jongen „daar hij jij toch geen handen voor".
Nog een dronk op de goede regeling van de R. C. en toen ging 't naar huis tot den volgenden morgen negen uur.
Den tweeden dag gingen we Gent rond, bekeken de oude gebouwen, waarvan reeds vele reproducties in 't blad zijn verschenen.



Het Duitsche paviljoen op de Gentsche expositie.

We bezochten 't eerst de hoofdkerk van St. Baafs en bewonderden daar het werk van de Vlaamsche School de aanbidding van het Lam Gods, van H. J. van Eyck, alsook de H. Bavo van Rubens, en meer andere schilderingen.
Daarna togen we naar de Gravensteen van waar af 'n prachtig panorama van Gent te bewonderen valt. We zagen achtereenvolgens nog: 't Stadhuis — Huis der Keuze en Huis der schepenen en van Gedeele, de St. Nicolaaskerk, 't Standbeeld van Jacob van Artevelde, en de Dolle Griet, op een huis stond nog te lezen:

Als men gooit met bloem of groen
Dat is het voorspel van een zoen.

Aan het einde van dezen tocht werd geluncht, in een restaurant, waar nog slechts aan één tafel plaats bleek voor 10personen. Mijne Heeren, dank zijde goede zorgen der R. C.! en daarna wederom de expositie bezocht.
Hier heerschte nu een geweldige drukte en de tentoonstellingstram die langs een Ceintuurbaan de geheele expositie rondgaat, kon het werk niet af.
We begonnen met de schilderijen, en kregen daar bijzonder veel, tè veel van te zien. Er waren mooie en leelijke, goede en slechte, sombere en lachlustwekkende werken. Nu we hebben er tranen gelachen, om de fijne geestige en rake opmerkingen van onzen leider.
Wie dat was? Zoo aanstonds.
Nu een bezoek aan de Deutsche Halle, de machinegalerij, daarna het moderne dorp, zéér belangrijk voor bouwkunstenaars, die in „de pijp" afgestudeerd zijn.
Van den schrik gingen we een glas ledigen op de R.C.
Hierna souper op Oud Vlaanderen. Na menigen toost op de R.C. ging men op enkelen na huiswaarts, enkelen die nog wat gingen filosopheeren t.o. de Zuier Staotie.
Reeds den eersten dag was besloten den derden dag naar Brugge te gaan: velen waren er nog nooit geweest, en aldus geschiedde.
Na 'n kort spoorreisje waren we in 't echte Oud Vlaanderensche stadje. Het reisje werd ons gekort, door het gesnap van een vriendelijken Gentenaar welke o.a. ook zijn meening omtrent het hollandsche paviljoen te Gent luchtte.
Alles op de expositie was schoon van teekening, maar het hollandsche gebouw was toch ook zeer schoon.
Zoo echt de stijl van het land, vroeg iemand van ons. Waarop het antwoord luidde: „ja zoo echt hollandsch", en dat was toch volkomen waar!
En het eenige gebouw dat van steen wás, en een behoorlijke roode kleur (misschien van schaamte) had verkregen. Vindt U die steentjes, dat metselwerk niet prachtig nagebootst vroegen wij. Ja schoon, heel schoon.
En toen we te spreken kwamen over het bier, toen kwam de tong los. We kregen den raad, dat echte Leuvensche bier te drinken. Ge gaot zoo schuin over de groote maarkt en in de Vlaomingstraat drinkt ge ne pottekeLeuvensch in het zwarte huuske, de naom staot niet in den gevel, maor de Bruggelingen noemen het zoo omdat 't zoo zwart als 'ne pot is.
In Brugge zagen we veel moois, we zagen er de Ostendsche Poort, de oude Godshuizen, het minnewater met kruittoren (in de buurt waarvan een *Gothische Fabriek*), Bagijnenhof met kerken, stadhuis, marktplein met standbeeld van Jan van Eijk) waaraan een afschuwelijk geel-rood-groen tegelmagazijn dat een verwoed Heemschutter dichten deed:



Ostendsche poort te Brugge.

Hier ziet men nu hoe eenen man
Met heele plein bederven kan.

Jezuïetenkerk (waar de uitvaartdienst van een Brugschen schepen plaats had), St. Jans Gasthuis met museum — met schilderijen van Hans Memlinc — vervolgens achter onze Lieve Vrouwe om, waar het zeer schilderachtig is, langs de Halle naar de markt, om door een diner weer nieuwe krachten te verzamelen.
Hierna zou onze vrouwelijke clubgenoot en haar echtgenoot van ons scheiden, om weer huis toe te gaan.
Mevrouw zou morgen 'n nieuwe keukenmeid krijgen en kon dus niet langer van huis.
De eerste dronk was weer voor de R. C. de tweede voor de nieuwe keukenmeid, daarna sprak onze leider waardeerende en aangename woorden tot het paar dat ons ging verlaten. Over en weer werd er geklonken en gesproken, het paar werd uitgeleide uit 't restaurant gedaan door ons allen en uit Brugge door onzen Voorzitter, en 't afscheid was zóó, dat de kellner meende dat we „'n trouwpaar" een eindweegs op de huwelijksreis vergezeld hadden. Een aardig voorval dat getuigt van het gevoel van verwantschap tusschen Noord- en Zuid Nederlanders, was nog dit:
In ons restaurant was uit den spoorgids een kaart gestolen, door de vreemdelingen, zoo vertelde de kellner. Toen een onzer hierop reageerde, antwoordde hij: „jaô maôr gij zijt geen vreemdelingen, gij zijt onze broeders".
We trokken thans met z'n achten af naar Brussel, vier met 't doel er nog een dag bij te pakken, en vier om de aansluiting naar Amsterdam te halen.
Tot de laatsten behoorde schrijver dezes.
Op het perron Brussel werd afscheid genomen. De mensch wikt, heeft echter niets te zeggen, onze trein was weg en we moesten een goed uur wachten; dan Brussel nog even in om mondvoorraad in te slaan, en ja waarlijk we vonden elkaar weer, en klonken nu *ten laatsten male* op de gezondheid van de R.-C. — die ons zoo vrij moogelijk heeft willen laten en welke ik aanraad, een cursus in regelingskunst op te richten — en op die van onzen leider die op zoo eminente wijze heeft geleid niet alleen maar tevens zoo uitnemend de kunst verstaat er den goeden geest in te houden, zoodat deze excursie aan allen onvergetelijke herinneringen zal achterlaten. Onze leider, den heer A. W. Weissman namens alle excursionisten een eeresaluut.

H. F. Symons Jr.

DE GEEST VAN JACOB VAN CAMPEN.

In het Julinummer van de „Beweging" komt een architectuurdicht voor, getiteld „de Geest van Jacob van Campen", van onzen dichter Albert Verwey, wiens werk alreeds in de Beurs met onze Kunst is vereeuwigd.
Hier hebben wij het feit, dat een kunstenaar zich niet alleen verdiept in gelijke onderwerpen, doch zich ook met zijn gedichten inwerkt in een andere Kunst. Dit is een heugelijk feit!
Hoe kunnen wij ooit van het publiek, de leeken, belangstelling vergen voor ons mooie kunstvak, als de beoefenaars van andere kunstvakken zich niet inwerken in de bouwkunst?
Met dit doel — elkaar begrijpen en samenwerken — voor oogen, hebben sommigen onder ons meegewerkt, tot het oprichten van het „Verbond van Kunstenaarsvereenigingen", al moge dit doel niet allen kunstenaars als ideaal voor de oogen staan.
Hoe dit zij, wij verheugen ons in het feit, dat een dichter een bouwkunstonderwerp bezingt. —
Wij kunnen het geheele gedicht niet overnemen. Enkele gedeelten moeten wij toch onzen lezers geven. De „Geest van Jacob van Campen" verschijnt den dichter. Er ontspint zich een samenspraak, waarin de geest vraagt: hoe het volk heet, dat schoonheid smaakt, waar kleine menschen trachten groot te doen, waar domheid over wijsheid zegeviert, waar die kleine menschen wonen, die op hun dwaasheid pochen. Hoe anders was het in zijn tijd. Toen bestond domheid evengoed als een macht, doch bleef op den achtergrond, daar wijsheid haar beheerschte en leidde.
De dichter antwoordt: het zijn demonen, die, opgestegen uit de hel, in onze lage landen leelijke huizen bouwen, die gij wellicht uit den hooge voor tempels houdt, doch waarvoor wij ons kruisen.

De Geest.

Uw taal ontstelt me. Ik zag uw steden
Toch rijk aan menig schoon gebouw,
Zóo schoon en van zoo kort geleden
Dat ik hun makers kennen wou.
Er waren er warmkleurge en fijne,
Veelvuldig uiterlijk versierd,
Te speelsch misschien, maar in hun lijnen,
Hoe rank ook, edel en gespierd.
Die waren de oudste. En dan van zware
En soobre dracht, vast en beschaafd,
Werk van bezonnen kunst en klare
Groepeering, zichtbre doel-bepaling:
Waarlijk monumentale architektuur.
Of een bescheiden man, veelzijds-begaafd,
Na zoeken mooglijk en na lange draling,
Hunkrend naar bouw die bleef, de eigen natuur
Getemd had en gezuiverd en de grond
Eindlijk belasten dorst en overspannen
Met steengeworden geest. Waar zulke mannen
Bestaan en telkens nieuwe vond
Naar de behoefte van hun tijd verzinnen,
Daar moet de kunst het van de domheid winnen
Die nooit dan leege vormen vond.
Werk zag ik ook van ingetoogner
Verfijning, waarin 't keurigste evenwicht
Maatvolle sterkte was: bewoogner
Kon 't zijn, maar zuiverder niet licht.
Wat spreek ik meer! Laat zulke kunstnaars bouwen,
Geen vreemdling zal uw volk als dood beschouwen.

De Dichter.

Laat zulke bouwen! Ja; maar vaak is 't lied:
Wie voor ons bouwt, juist zulken bouwen niet!

De Geest antwoordt:

Is 't waar? Maar nu gij het zegt, komt voor mijn oog
Een zaal vol plannen en modellen in een groote stad.
Toen ik onzichtbaar daar doorheen toog, zag ik niet het werk van den een.n, die ik prees!

De Dichter.

„Zoo is 't geschied.
Wie 't Raadhuis bouwt, die eene bouwt het niet".

De dichter vertelt hem, dat deze niet is uitgenoodigd. De Geest mijmert over het gezegde, komt dan op het door hem zelf gebouwde raadhuis, en spreekt over den hoon hem daarin aangedaan, door de verwaarloozing ervan. En hij vervolgt:

. . . . . Ja, van wedstrijd uit te sluiten
Dien Eenen was wel dwaas, al worden grooten
Bevoorbeeld, niet geschaad, door zulk verstooten.
Maar de ándre dien ik prees, die nog verfijnder,
Nog ingetoogner kunstnaar deed toch mee; —
Een rijk fantast ook, niet zoo sträf omlijnder
Van eedle ruimten: koos van deze twee
De Burgerij den eerste, ik zou haar prijzen.
Dat zij hem koos is duidlijk en 't is goed.
Zij kan dan toch aan volgende eeuwen wijzen
Op een schoon werk, vast en voornaam bemuurd; —
Beslist en hoog doet het zijn toren rijzen; —
Hoog-reikend, toch gesloten; werk dat duurt
En toch inwendig met een schoonheid groet
Die 't vluchtige en feestlijke niet af wil wijzen,
Daar juist haar praal hulde aan de dagtaak doet.

De dichter stoort zijn droom met hem te vertellen, dat geen van beiden, noch de fijne, ingetogen kunstenaar, noch de phantast, de ontwerper van de schilderachtige toren, zijn gekozen.

De Geest.

Geen van twee?
Dan vrees ik 't ergste, vrees dat wee
Namaaksel van voorheen, dat plat gerel
Van vormen die ik in dat leeg model
Belachlijk zag gebootst, o Wreede spot!
Was dit dan 't slot
Van de oude grootheid, dat een later man
Alleen namaken kan,
Stuk-wijs en reedloos, wat wij zin-rijk maakten?
Wij hadden ook 't verleden lief, verzaakten
Misschien iets van d' inheemschen aard
Voor 't grootsch-bedoelde,
Maar toch door ons hartstochtelijk-nagevoelde,
Romeinsche: ons bleef nochtans de vloek bespaard
Van 't leege, 't ondoorleefde.
Wat in ons streelde
Was drang naar anders zijn, naar hooger reiken
Dan 't lage land gedoogde.

Niet was het drang naar niet-zijn, angstig wijken
Voor golf, uitheemsch of niet, die 't volk verhoogde.
Wij deden; wat wij bouwden stond.
Romeinsch-zijn zelf was daad, was nieuwe vond
Voor ons die mannen en inheemschen bleven,
Ons eigen leven
Saamhuwden met algemeenen drang.
Déze zijn bang,
De laffen, die voor de andere opgaaf vluchten.
Die eigen tijd hun bracht.
Want overal merkte ik eenzelfd gerucht,
Een zelfde kracht,
Van weer inheemsch en uitheemsch samen worden,
In andere orden
Vaderlandsch zijn en wereldsch. Ik geloof,
Als ik nu leefde, 'k bleef voor stemmen doof
Die luide dreunen door mijn eigen muren.
Zij zijn nog die zij zijn, omdat ik was,
Omdat ik waarlijk was, en niet maar scheen.
Mijn wil was steen.
Zij, die mijn steen nadoen, hun wil is dras.

De Dichter.

Spaar me, ik wensch niet op 't volk uw vloek.
De geesten die gij zingen hoorde: zij
Die domheids litanij
Aanhieven en uit hun vervloekten hoek
Neerstreken op die stad,
Zij, op gezag en durf, op macht en geld,
Op eigen kleinheid prat,
Die grooten van zich stooten
En met geweld,
Met list,
Het volk verleidden, dat niet beter wist,
Dezen en hun genooten,
Die hoorend, niet verstaan,
Vloek hen, tot zij vergaan. —

In hetzelfde nummer geeft Albert Verwey een beschouwing over de veranderlijkheid van het inzicht der burgemeesters inzake zijn bekwaamheid in het beoordeelen van kunstzaken.
De „Beweging" ligt op onze leestafel. J. DE M.

NACHTEGAALSTRAAT EN STICHTSCHE MEYBOOM.

Iemand die blijkbaar over genoeg belangstelling beschikt ten opzichte van Utrecht als stad, om eens om zich heen te zien, zond aan het Utr. Dagblad eenige opmerkingen, die wij, op verzoek, gaarne onder het oog onzer lezers willen brengen.
Hij schrijft dan:
In een onlangs verschenen nummer van „Architectura" wordt met gepaste ironie verhaald van een monumentale opvatting van het Tivoli-hek en hoe de societeitsleden zich kunnen verlustigen in dit schoone gewrocht. En als onze stad dan in dat zelfde nummer, naar elders gebruikelijke zede, „dof Utrecht" en „saai Utrecht" wordt genoemd, is dat behalve gepaste ironie vooral ons verdiende loon; want als de Gemeente zelf lessen in smakeloosheid kosteloos uitdeelt, is het dan wonder, dat een particulier, in dit geval de Tivoli-societeit, eveneens het niet-fraaie, om niet te zeggen „leelijke" huldigt?
Want het is niet teveel gewaagd, de tijdelijke afsluiting van den hoek van de Nachtegaalstraat smakelijk te noemen! Men moet dergelijke tijdelijke afsluitingen zien op den Dam en bij de E.N.T.O.S. te Amsterdam, om te constateeren, dat men daar wèl en beter doende oplossingen weet te vinden.
Ook die schuttingen zijn voorloopig en van tijdelijken aard.
Wanneer de gemeente er echter toe overging, déze schutting te verdeelen in regelmatige vakken, en onder en boven een aardigen rand aan te brengen, en er werden daarna goed geschilderde en rustig van toon gehouden reclames op aangebracht, zou er reeds heel veel gewonnen zijn.
Wellicht is het Utrechtsch Kunstverbond bereid een of ander lichaam uit te noodigen, voor zeer geringe kosten een schetsje te maken.
Nog meer zou er gewonnen zijn als de Maatschappij van Tivoli er toe overging de kroon op het werk te zetten door het bouwen van een aardig en waardig paviljoen.
Het huidige, een samenraapsel van houten keten en voor afkeuring geschikte woningen, is als dagelijksch lustverblijf voor de élite van Utrecht absoluut onwaardig.
Het is dóór en dóór leelijk, om er niets ergers van te zeggen.
Wanneer zal men nu in onze gemeente aan stadsschoon gaan „doen"?
Deze vraag is hier van pas, omdat er gevraagd wordt: „wat zullen we in vredesnaam op den anderen hoek van de Nachtegaalstraat beleven?"
Wat 'n prachtgelegenheid om dezen hoek van Utrecht, een plaats van beteekenis op den druksten der verkeerswegen, eens naar behooren (dat is voldoende aan de billijke eischen van stadsschoon) te behandelen!
En te herstellen wat er verderop in de Nachtegaalstraat bedorven is.
Want hier zijn we 't nu — eindelijk — allemaal wel over eens, dat er dáár geen enkele premie bij 'n eventueelen gevelwedstrijd uitgedeeld zou worden.
Om de eenvoudige reden, dat we hier in Utrecht, zooals het 'n door-en-door-fatsoenlijke staat betaamt, een dergelijke rare instelling niet kennen.
Natuurlijk, want als 'n bevoegd genootschap onze stad op dit gemis wijst, of wanneer een gezelschap van Stichtsche bouwkunstenaars ons voor 't een of ander waarschuwt, houden we ons van den domme, en nemen zoo'n adres voor „kennisgeving" aan.
Gelijk te doen gebruikelijk is.
En ondanks de architectuurtentoonstelling, benutten wij ons stadsschoon om.... er puin van te maken.
Hoe juist pasten de beide, nu met dynamiet opgeruimde, molens aan den Amsterdamschen straatweg in het stadsbeeld.
Maar juist omdat die beide molens een ontegenzeggelijk schoonheidsaspect verleenden, hebben we Rijn en Zon, mitsgaders den in deze dagen veelgesmaden Meyboom tegen den grond gesmeten.
Net als in de politiek.

PAKHUIS OF MUSEUM.

Geachte lezers.
Hebt U allen in den laatsten tijd wel eens het Utrechtsche Kunstnijverheidsmuseum bezocht?
Is het U misschien bekend, wat bij de inrichting van het gebouw in den tegenwoordigen staat heeft voorgezeten; het stichten van een museum of het inrichten van een magazijn?
Een antwoord op die vraag ..... och, gaat U zelf eens kijken en overtuig U van 't geen hier volgt, de toestand spreekt voor zichzelf.
Bij het binnentreden van het museum wordt men al reeds dadelijk onaangenaam gestemd door eene over 't algemeen zeer hinderlijke opstopping. Niets, letterlijk niets komt behoorlijk tot zijn recht, omdat alles maar op en door elkaar is gestapeld.
Bij zulk een chronisch gebrek aan plaatsruimte komt men echter vanzelf tot de vraag, waarom niet een heele massa van die oude en gebroken rommel weggegooid. In een Kunstnijverheidsmuseum, een inrichting tot voorlichting van den kunst-vakbeoefenaar en het publiek, behooren toch alleen voortbrengselen, welke om hun zuiver stijlkarakter en hunne ambachtelijk-zuivere bewerking, werkelijk tot leering kunnen strekken.
Doch wat vinden we? Gebroken gipsafgietsels, die op zichzelf niet mooi, daarbij tevens te zeer beschadigd zijn om als voorbeeld te mogen dienen. Dan staat er in een hoek van één der kamerinrichtingen beneden, een in elkaar getrapt spinnewiel, de stukken er netjes bij, want,... U zoudt misschien genoeg belangstelling kunnen bezitten om te willen weten hoe zoo'n stuk huisraad uit grootmoeders tijd, er wel compleet uitzag. Verder, de prachtige?? Renaissance kast van.. gips. Hoe kan men in 's hemels naam verwachten, dat zoo'n schandelijk uit elkaar hangend gevaarte nog een indruk zal achterlaten van de schoonheid onzer 17e eeuwsche meubelkunst. Het ding hangt in elkaar of het er in is neergesmeten en mist bovendien een paneel en, als ik mij niet vergis, ook een splint.
In 't Nederlandsch Museum te Amsterdam, staat diezelfde kast in gips, doch daar compleet en prachtig geïmiteerd, waartegen uit stijlkundig oogpunt, en bij gemis aan het origineel toch geen bezwaar bestaat.
Achtereenvolgens merkte ik op een soort katheder, een oude kast en andere oude meubelen, die bijna uit elkaar vielen. Van de kast hing de deur hinderlijk uit 't lood.
Bij 't verlaten van een der vertrekken, zag ik nog drie deuren of schotten met vrij goed snijwerk, welke tegen elkaar en dus onzichtbaar geplaatst waren. Dat de goede voorwerpen op en onder elkaar geplaatst moeten worden, terwille van stukken brandhout, die als afbraak uit verschillende perceelen afkomstig, daar als curiositeiten gedeponeerd worden, is minstens als in strijd met de ware kunstbelangen af te keuren.
Beter zouden een oude balk, waarop slechts een paar kleine rosetjes, een oud stuk fries van eene betimmering en vooral ook een oude trapboom, welke alle onder de reeds genoemde rubriek „brandhout" behooren, kunnen worden opgeruimd. Een oogenblik dacht ik dat er verbouwd zou worden, en er dus verbetering te verwachten was, doch ik heb me vergist, want het bleek, dat de trapboom niet uit het gebouw zelf afkomstig was.
Met het bereiken van een hooger gelegen verdieping doemen weer andere denkbeelden op. Het wil me namelijk voorkomen, dat bestuur en directie zich ernstig met dierenbescherming bezig houden, wat meer dan duidelijk blijkt uit de zittingen der stoelen No. 220 en 820. Beide verkeeren in een meer dan ergerlijken staat en moesten als kweekplaatsen van mot en ander ongedierte reeds lang zijn verwijderd. In een ander zitmeubel bengelen alleen nog de vergane singels heen en weer, terwijl het me opviel dat een wit beschilderd stoeltje, het ergste van allen, en waaraan ik me bij vroegere bezoeken steeds ergerde, thans niet aanwezig was. In hetzelfde vertrek waren stukken behangsel los gescheurd van den wand, terwijl een deel van een schoorsteenbekroning, niet op den schoorsteen in dit vertrek aanwezig, doch op een imitatie marmeren zuiltje een plaats heeft gevonden. De indruk dezer 18e eeuwsche kamer wordt verhoogd door de aanwezigheid van.... een arreslede. Alles te zamen genomen is het er een smeerboel en een chaos.

Heel anders ziet het er uit in een ander vertrek dier zelfde verdieping, n.l. daar waar het aardewerk tentoongesteld wordt. Hier alles netjes gerangschikt, geëtiketteerd en van dateeringen voorzien.
De zorgende hand, welke hier orde schiep, heeft daarmede iets goed gewrocht, en verdient de waardeering der museumbezoekers.
Hoewel in een goede huishouding de beste dingen een extra plaatsje krijgen, niet aldus in ons museum. Op één der gangen zijn een aantal goede snijwerken in een hoek verborgen, mogelijk tegen dieven, terwijl een groot deel van een wand bedekt wordt door imitatie's van Japansch goudleer van een Parijsche firma, surrogate kunst dus.
Maar zijn we dan nog steeds niet den tijd te boven van sleur en wansmaak in kunst en techniek; zijn nog steeds de eischen van waarheid en zuiverheid in bewerking en materiaal, de eerste voorwaarden voor goede nijverheidskunst, niet voldoende doorgedrongen?
Een bezoek aan het kunstnijverheidsmuseum is er één, waarbij ondanks het vele goede daar aanwezig, genieten zoo goed als buitengesloten is. Is het wonder, dat zoo weinigen zich gedrongen gevoelen het museum jaarlijks eenige malen te bezoeken? De onaangename dorheid en staat van verwaarloozing komen U buiten al tegemoet; zie maar eens naar het bovenlicht van de deur aan het Wolvenplein, de glasruit daarin is al maanden gebroken en de door tocht verteerde stof bespanning hangt er in flarden achter; geen nood echter, een nieuw stuk er over en... geen mensch die het van binnen meer ziet.
Toch is het bezoek ongetwijfeld grooter dan de bezoekerslijsten uitwijzen. Zondag l.l. waren er pl. m. 15 of meer bezoekers, 't was er bepaald druk doch geen enkele naam was er nog in 't handteekeningenboek geplaatst.
Moge er eens een flinke storm door ons kunstnijverheidsmuseum waaien, misschien vliegt de slaapmuts, symbool van sleurgeest en slapheid, mee naar buiten.

JAC. A. JACOBS.

INGEZONDEN.

DEN GOEDEN WEG OP?

In Architectura 19 Juli 1913 wordt onder de rubriek *„Van allerlei aard"* medegedeeld dat er dit jaar Jubileumzegels zullen worden gemaakt en verspreid naar een ontwerp van den Heer K. P. C. de Bazel. Het bericht eindigt als volgt:

> Het is een verheugend teeken, dat wordt gebroken met de slechte gewoonte, het geven van de opdracht van het ontwerp over te laten aan den fabrikantdrukker, inplaats van dit rechtstreeks aan den kunstenaar te doen. Wij gaan werkelijk den goeden weg op.

Naar onze bescheiden meening is het slot van dit berichtje niet geheel voltooid en zou de laatste zin moeten luiden: Wij gaan werkelijk den goeden weg op, wanneer grafische opdrachten ook gedaan worden aan kunstenaars *in de grafische vakken*.
De Heer K. P. C. de Bazel is *voor alles* de (geniale) *bouw*kunstenaar, en een postzegel is *voor alles* een voorwerp van postaal-*grafischen* aard. En zoolang we in Holland nog menschen hebben als de Roos, Veldheer, Moulyn, Walter van Diedenhoven, Rol, Roland Holst, om anderen niet moedwillig te verzwijgen, is het gebrek aan inzicht het ontwerp voor een jubileum-zegel op te dragen aan een architect, al is het dan ook honderdmaal een van onze eerste bouwmeesters.
En zoolang dat blijft bestaan zijn we werkelijk nog niet op den goeden weg.
Utrecht. A. BROM JR.

VAN ALLERLEI AARD.

Onder leiding van Dr. Holwerda van Leiden zijn thans, naar de »N. R. Ct." meldt, de opgravingen begonnen van het groote hunnebed nabij de Schimmersch te Emmen op kosten van de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging, wier leden Woensdag 23 dezer deze plaats der oudheid zullen bezoeken. Dr. Holwerda staan ter zijde een opzichter en twee rijksarbeiders; het terrein is afgezet met draad ter verzekering van een rustig onderzoek. Het graven is in het midden van den „grafkelder" begonnen; het onderzoek zal omgeveer 2 weken duren. Er kan nog niets omtrent het onderzoek worden medegedeeld, ook omdat nog niet met zekerheid kan worden gezegd of men hier te doen heeft met een grafkelder dan wel met een historische plek, waaraan in de oudheid een of andere bijzondere bestemming gegeven werd. Een halve eeuw geleden nog waren de reusachtige steenen bijna geheel bedolven onder aarde en struikgewas.

De regeering heeft later om deze merkwaardige plek wandelpaden gelegd, men vindt er hooge boomen, zoodat het geheel er als een kerkhof uitziet.

Men is juist hier met het onderzoek begonnen, omdat er meer kans bestaat iets belangrijks te vinden dan bij de gewone hunnebedden en tevens wijl hier nog nimmer een nauwkeurig onderzoek is geschied. Wel zijn in den omtrek van Emmen in den bodem nu en dan belangrijke overblijfselen uit de oudheid gevonden. Zoo werd tusschen de Wolfsbergen en de Dennen een kerkhof ontdekt, dat als bezaaid was met urnen. Ook kan men in den omtrek van Emmen tal van grootere en kleine hunnebedden vinden. Om den z.g. dikken steen te Noordlaarge, die thans ook rijkseigendom is, hebben tal van kleinere steenen gelegen, die men ook heeft laten springen.

ALG. POLITIEVERORDENING.

De commissie voor de strafverordeningen uit den Amst. Raad heeft de herziene Alg. Politieverordening in tweede lezing ter definitieve vaststelling aan den Raad aangeboden. Een paar wijzigingen heeft zij nog aangebracht.

Wijl bij de behandeling in den Raad werd toegezegd, bij tweede lezing ook te overwegen het advies, door den bond „Heemschut" ingediend en beoogende, het aanbrengen van ontsierende reclames aan bouwwerken te verbieden, merkt de commissie te dien aanzien allereerst op, dat ten opzichte van reclame-toestellen op gebouwen thans reeds de artt. 15, 93 en 95 der bouwverordening voorschriften geven, die, sedert zij in die verordening werden opgenomen, geen doode letter zijn gebleven. Een eventueele aanvulling dezer bepalingen behoort dus ook in de bouwverordening en niet in de algemeene politieverordening te worden aangebracht. Het verzoek zal dus beter kunnen worden overwogen wanneer, gelijk binnenkort te verwachten is, eene partieele wijziging der bouwverordening aan de orde komt. Daardoor zal ook aan belanghebbenden, die voornemens zijn hunne bezwaren tegen een bepaling, als door „Heemschut" gewenscht, nader uiteen te zetten, gelegenheid worden geboden, aan dit voornemen uitvoering te geven.

VERBREEDING VIJZELSTRAAT.

Men zal zich herinneren, dat Minister Heemskerk bezwaar maakte om zijn medewerking te verleenen tot de onteigening van het Museum-Six, noodig voor de verbreeding van de Vijzelstraat tusschen Regulierdwarsstraat en Heerengracht. In verband daarmede is toen ten stadhuize het denkbeeld overwogen om ter hoogte van het Museum, langs de Vijzelstraat, een muur te plaatsen, samenvallend met de nieuwe rooilijn. Immers, de straat kon wel op de volle breedte worden gebracht, maar er zou daar ter plaatse geen ruimte overblijven voor eene nieuwe behuizing. Die bocht moest worden afgesloten? Gelukkig zal, naar de „N. R. Ct." bericht, deze Chinecesche muur niet worden gebouwd. De gemeente heeft vastgehouden aan haar eisch, en minister Heemskerk heeft toegegeven. Het huis der familie Six aan de Keizersgracht zal in de onteigening worden opgenomen. De verbreeding van het eerste gedeelte van de Vijzelstraat zal nu spoedig een feit kunnen worden. Ook de verbreeding van het tweede gedeelte kan binnen afzienbaren tijd worden tegemoet gezien. De geheime stukken betreffende de daarvoor noodige onteigening zijn reeds voor den raad ter visie gelegd.

DE RAADHUIS-DAMCOMMISSIE

heeft, naar de „N. Rott. Ct." vernomen, goedgekeurd het plan van den architect W. Kromhout Czn. te Rotterdam voor den bouw van een groot Hôtel-Café-Restaurant op het Middenterrein van den Dam. Daar tusschen het consortium dat dezen bouw onderneemt en het gemeentebestuur op de hoofdpunten (prijs, voorwaarden enz.) reeds overeenstemming was verkregen, kan nu spoedig het desbetreffende voorstel van B. en W. aan den raad verschijnen. Waarschijnlijk zal dit geschieden in den loop der volgende maand. Met de behuizing van het terrein op den hoek van den Vijgendam en het Rokin zal nu spoedig worden begonnen. De eerste aanvrager heeft zijn rechten en verplichtingen overgedragen aan een naamlooze vennootschap, waarin o.a. zitten de architect van het op deze plaats te stichten gebouw, de heer Fedde Kuipers, het gemeenteraadslid de heer Charles E. H. Boissevain c. s.

MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID TE HAARLEM.

De tentoonstelling der verschillende Boeddha's en Bodhisatwa's, die thans in het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem wordt gehouden, is zeer merkwaardig, omdat er verschillende Oostersche landen, waar het Boeddhisme is doorgedrongen vertegenwoordigd zijn. Zoo vinden wij er den Indischen Boeddha met het dubbele gelaat als symbool der almacht en der voorzienigheid, met zijn talrijke symboden dragende handen, terwijl twee lange armen den op het lotuskussen gezeten Dhyani Boeddha, Amitabha, hoog boven de beide op elkander geplaatste koppen verheffen, de Boeddha's uit Siam en de Boeddha, zooals die in Japan wordt vereerd met het artistieke snijwerk en de mooi bewerkte kastjes, waarin de als huisgod vereerde Boeddha wordt bewaard.

Verder nog twee merkwaardige Boddhisatwa's en een mooie tempelwachter met een bijzondere uitdrukking van waardigheid en kracht.

Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Juli bezocht door 620 belangstellenden, terwijl uit de aan het Museum verbonden boekerij 123 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen van Nederland verzonden werden. De boekerij is gedurende de maand Augustus gesloten. De vacantie der aan het Museum verbonden School voor Kunstnijverheid is ingetreden, de lessen zullen op 1 September weer worden hervat.

Het aanmelden van nieuwe leerlingen kan in het Museum van Kunstnijverheid plaats hebben, alwaar het leerplan en reglement kosteloos verkrijgbaar zijn.

DE HAAGSCHE SCHOUWBURG.

Naar aanleiding van de aanneming door den Haagschen gemeenteraad van een motie-Hoejenbos werd door B. en W. een commissie benoemd, bestaande uit de heeren: H. A. van Vysselsteyn, c. i., directeur-generaal van den Arbeid (voorzitter), J. F. Kliskhamer, b. i., hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft, J. Meier, commandant van de brandweer te Amsterdam, J. A. G. van der Steur, b. i., architect te 's-Gravenhage en J. Verheul Den., architect te Rotterdam, ten einde te onderzoeken of de door den commandant der brandweer aangegeven wijzigingen voldoende zijn te nemen, opdat de bestaande schouwburg aan redelijke eischen van een veilig en doelmatig gebruik zal voldoen en, zoo neen, welke veranderingen dan behooren te worden aangebracht, opdat te dien opzichte aan redelijke eischen zal worden voldaan en welke kosten daarmede gemoeid zullen zijn."

Deze commissie heeft thans haar rapport uitgebracht. Zij is over de beantwoording der haar gestelde eischen niet tot algeheele overeenkomst kunnen komen. De meerderheid is van oordeel, dat door de in het rapport aangegeven verbouwing een geheel verkregen wordt, dat aan hooge eischen van veiligheid voor het publiek en het theaterpersoneel beantwoordt en dat inderdaad ook in ander opzicht de schouwburg aan „redelijke" eischen zal voldoen, zooals zij aan een theater van dezen omvang gesteld mogen worden.

Deze verbouwing, met uitsondering van den eventueelen bouw van een woning voor den conciërge, zal een uitgaaf voederen van *f* 130.000, „f cl."

INHOUD: Vaktoestanden II. — De excursie naar Gent. — De geest van Jacob van Campen. — Nachtegaalstraat en Stichtsche Meyboom. — Pakhuis of Museum. — Ingezonden. — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-

ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.50 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-

ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-

Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 33. ZATERDAG 16 AUGUSTUS 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.

HET WEZEN VAN KUNST EN IN 'T BIJZONDER VAN BOUWKUNST door C. J. de Haas.

Lezing gehouden voor de Utrechtsche Pers, aangesloten bij den Nederl. Journalistenkring.

De kunstenaar dient er naar te streven dat zijn werk in het raam der begrijpelijkheid blijve, d.w.z. dat het algemeen vatbaar is.

Maar indien een kunstwerk tot ieder spreekt, is dan het moeilijke er niet uit verdwenen? Oogenschijnlijk wel, doch in werkelijkheid niet!...., Een werk zoo voortgebracht, heeft een perspectief van ideeën en doorwerkingen. Om dit te verduidelijken kunnen wij 't beste een of ander voorwerp uit de natuur aanschouwen.

Laat ons b.v. een bloem nemen! Zoo'n bloem zal tot den één door den mooien vorm spreken, een ander zal meer op haar kleur letten, een derde zal van den reuk, welke zij verspreidt, genieten en daardoor kan zij een bevrediging aan velen geven.

Indien een kunstwerk niet één, maar vele eigenschappen bezit, is het als 't ware een cirkel, waarin vele stralen getrokken zijn en die allen het middelpunt gemeen hebben.

Deze vele uitingen, welke ik straks doorwerkingen en ideeën noemde, staan echter niet los van elkander, maar vullen elkaar aan en maken het werk tot één geheel.

Dit doet de kunst wijsgeerig worden, d. w. z. bestaat in haar een vermogen om een oneindig aantal begrippen in één en het zelfde wezen uit te drukken. Het wezen van de kunst is dus alomvattend en alom.

Vaag moge dit klinken, bij nadere aanschouwing zullen wij zien, dat de kunst in alles *leeft* en *is* en dat het niet meer of minder dan de onderhoudende kracht aller levens en dingen is.

Maar indien dit wàar is, staat Kunst dan boven Wetenschap en Godsdienst? Reeds zeide ik en dient dit opnieuw onder de aandacht gebracht te worden: „kunst zal tot ieder spreken en zal dus de ontwikkeling op alle trappen van kennis bevorderen en zal alzoo noch hoog, noch laag staan."

Deze eigenschap bezitten Wetenschap en Godsdienst ook; Het kind leert zijn rekentafel en leert te weten dat $3 \times 2 = 6$ is.

Het is *de* wetenschap, welke voor *zijn* vermogen begrijpelijk en vatbaar is. *De* grijsaard, de man die een leven vol ervaringen achter zich heeft, bezit een Weten van *zijn* kennis en inzichten. Zoo ook geeft de Godsdienst aan ieder het deel wat voor elk hunner afzonderlijk vatbaar is. Daar dus Kunst Godsdienst en Wetenschap in dit opzicht elkander volkomen dekken, is het wezen dier takken gelijk en van één oorsprong.

Nu wij weten wat het wezen van kunst is, zullen wij ons verdiepen met welk doel het kunstgevoel in een werk vastgelegd wordt. De natuur rondom ons geeft stoffen met de meest uiteenloopende eigenschappen.

De verschillende rijken, o.a. die der delfstoffen, planten, dieren en menschen, verdeelen de stofuitingen in trappen van ontwikkeling en in elk hunner openbaart zich een oneindig aantal verscheidenheden.

Overgangsvormen zijn eveneens merkbaar die noch direct tot het één, noch tot 't andere rijk behooren. Van al die stoffen, in den ruimsten zin van 't woord, maakt men in de kunst gebruik om zich te kunnen uiten.

Hier zijn het de delfstoffen, welke gebezigd worden om vormen weer te geven, dáár zijn het de planten, welke als materiaal voor den kunstenaar dienen om zijne gedachtevormen in de wereld der waarnemingen te openbaren.

Maar ook de klanken, welke de mensch voortbrengt, worden in harmonische volgorde gerangschikt en geven zang en dicht.

En onderwijl de stoffen verscheiden zijn en deze in hooge mate verschillen wat hunne samenstelling betreft, is het doel van den samensteller, hier de kunstenaar, hetzelfde. Want het streven van dezen is om zijn levensdoel in de stoffen vast te leggen en dient het rangschikken om in de samenvatting weer te geven wat in zijn gedachtensfeer leeft.

Hij legt dus het door hem denkend leven in stof vast, om zich daardoor in staat te stellen anderen deelgenoot van zijn gedachtenleven te maken. Deze mededeeling is *één der bedoelingen* van des kunstenaars streven.

Een ander doel van den schepper is om, onderwijl hij in de materialen zijne ideeën vormt, in bewondering op te gaan dat dit bij Godsplan mogelijk is.

Die verheuging stelt hem in staat zijn kracht geheel aan het werk te geven.

Onderwijl hij zich zoodoende geeft, leeft hij in eene sfeer van hooge voldoening en bewondering en tegelijk van totale overgave.

Hij zoekt de eigenschappen der materialen op, brengt deze naar voren en rangschikt ze ten opzichte van elkander.

Niet alleen doet hij dit met de grove stoffen, maar ook weet hij klanken en kleuren harmonisch naast en door elkander te plaatsen.

Hetzij hij daardoor een lijnen-, kleuren- of klankenspel verkrijgt, het daargestelde zal van een harmonische eenheid spreken.
En zoodoende zal hij bewust of onbewust zijn dankbaarheid door middel van 't kunstwerk anderen geven.
Laat ons echter niet vergeten, dat de werking van mededeeling overal plaats grijpt.
Elke vorm en klank is eene juiste afspiegeling van het gebeuren in de onzichtbare wereld.
Alleen zijn wij niet bij machte het directe verband in ons op te nemen en worden eigen inzichten vaak door het waarneembare gevlochten.
Dan krijgen wij geen goed beeld van het gebeuren en laten wij de juiste mededeeling verloren gaan.
„Het zich indenken in al wat buiten ons leeft en tegelijk individueel te blijven," dienen wij als noodzakelijken eisch te stellen, wil het bereiken zoo juist mogelijk worden.
Des kunstenaars streven zij dus: „opnemen," „verwerken," of, zooals wij 't straks noemden, „rangschikken en weergeven, belicht door eigen levensinzicht en doel."
Zoodoende geeft hij aan het daargestelde werk eene oorspronkelijkheid uit zich zelf en door zich zelf gebouwd.
Maar niet alleen „de mededeeling" of „het zich verheugen in de mogelijkheid van bereiken," zijn de gronden voor het werken der scheppers.
Zij trachten aan hun werk een *praktische bedoeling* te geven, waardoor het streven voor 't nut der maatschappij komen zal. Wij zien als gevolg hiervan dat ook de invloed, welke een kunstwerk op den aanschouwer maakt, van groote beteekenis is en zal een bewust werker hiermede rekening houden; want hij deelt door middel van het kunstwerk zijn gedachtenleven mede en bewerkt in den aanschouwer een stemming, overeenkomstig een in hem plaatsgegrepen zieletoestand.
Hierdoor draagt de kunstenaar eene verantwoording, want door zijn werken stelt hij anderen in staat in toestanden te kunnen komen, welke hen beter of slechter maken zullen.
In zijne keuze van voorstelling, in de samenstelling van kleuren en lijnen, in zijn gedachtenleven gedurende het werken zal hij een goede en schoone basis van bedoelingen moeten vlechten, wil het werk goed en edel op de omgeving werken.
Al dat te zamen maakt de kunst tot een opvoedende factor in de samenleving.
Wèl is waar, geven de kunstenaren ieder hunne eigene inzichten, doch bovenal behoort de basis voor ware kunst edel en opvoerend te zijn.
Uit al 't voorgaande hebben wij kunnen opmaken, dat vele strekkingen in de kunst mogelijk zijn.
En geven ook de groote kunstperioden, welke achter ons liggen, ons daarvan niet krachtige voorbeelden?
Was bij de Griek kleuren- en lijnenspel niet gebouwd op het levensideaal van dat volk en geven de edele lijnen der beeld- en bouwwerken niet eene juiste overeenkomst met het edel vermogen en hooge zieleleven der Grieken?
Gaf de kunst der Romeinen daarentegen de kracht van dat volk niet weer?
En zien wij niet in den kathedraalbouw van den Gothischen tijd het leven en streven naar hooger niveau en vergeestelijking?
Mogen deze basissen niet de gronden van onze moderne kunst zijn, toch zien wij dat het voorgaande juist is en dat deze kenmerken van kunst steeds gelijk blijven.
Onze tijd vraagt wederom iets anders.
Rijpt juist op 't oogenblik niet voor ons een leven van veelzijdige ontwikkeling en is deze tegelijk niet gebouwd op zelfkennis en op genoemde alkennis?

Speelt niet een inwendig levensdoel bij vele menschen van onzen tijd een groote rol in maatschappij en samenleving?
En indien wij deze individueele richtingen in onze levensperiode opzoeken, dan vinden wij een klaarheid van gedachten, welke de basis eener nieuwere kunst worden zal.
Dat deze richting zich langzaam ontwikkelt en verandering in de bestaande toestanden brengen gaat, laat zich begrijpen, want niet eerder zullen hare kunstuitingen algemeen begrepen en gewaardeerd worden, vooraleer men inzien zal, dat zij op een rotsvaste basis gebouwd is.
Gelukkig zijn er reeds verschillende punten van overeenkomst te ontdekken en welke, mijns inziens, ons in staat stellen zullen eene gezonde toekomstige kunst te vormen.
Zoo bestaat er een streven om tot een bewuste overeenkomst tusschen het wezen der kunst en een kunstwerk te komen, d. w. z. dat de beteekenis volkomen gelijk aan de uiting is, m. a. w. dat men bewust wordt dat deze wet bestaat evenals b. v. de wet van evenwicht en zwaartekracht, maar dat zij „wèl wetend" door de werkers toegepast zal worden. Dit „wèl wetend" toepassen stelt hen in staat een systeem in hun werk neer te leggen en bovendien een meesterschap over 't daar te stellen te krijgen.
Zoodoende komt de ontwerper tegelijk los van het toevallig bereiken van iets schoons, en weet langs een zekeren weg de schoonheid te bereiken.
Dat dit een groote stap in de goede richting is, spreekt van zelf, want het geeft eene zekere vastheid en kalm voortbouwen met een bewust gevoel steeds nader tot het doel te komen.

Het zou mij niet moeilijk vallen met U nog meer gronden der kunst te bespreken, zoo o.a. die der religie, der kennis, enz.
En ook al deze inrichtingen hebben eene groote beteekenis voor de kunst der toekomst.
Het zal blijken, dat zij zoozeer elkander verwant zijn en dat door eene krachtige samensmelting het wezen der kunst alom beteekenis krijgen zal.

Laat ons echter nu tot de nuchtere werkelijkheid terugkeeren, en eens trachten te overzien in hoeverre de kunst in 't leven rondom ons in verschillende uitingen zich openbaart.

Eénmaal een zwak en mogelijk tegelijk ook weer een sterkte, wensch ik dan eerst de bouwkunst onder 't oog te zien.
Van zelf is voor mij deze kunst het duidelijkst, wijl ik in de realiteit van mijn leven daarin werkzaam ben.
Wat dan is de grond voor eene gezonde bouwkunst?
Allereerst dat het bouwwerk zooveel mogelijk aan **'t** doel, waarvoor het dienen moet, voldoen zal.
Een huis, waarvan de deuren niet open kunnen, de schoorsteenen geen rook doorlaten, de kelder onder 't water staat, het dak geen afsluiting voor weer en wind geeft, zou het huis „geen huis" doen zijn.
Dus allereerst een wèl doortimmerde en practisch ingerichte ruimte, waarin alle eigenschappen aanwezig zijn, welke het huis gemakkelijk doet worden.
Vertrekken, welke ons door hunne eenvoud en gezelligheid een intimiteit geven, welke ons tot geluk en rust brengen en aan den anderen kant geen weelderig gevoel opwekken.
Dat hier ook een juiste meubileering en stoffeering een groote rol tot de vervulling der bovengenoemde eischen mede spelen, laat zich hooren.

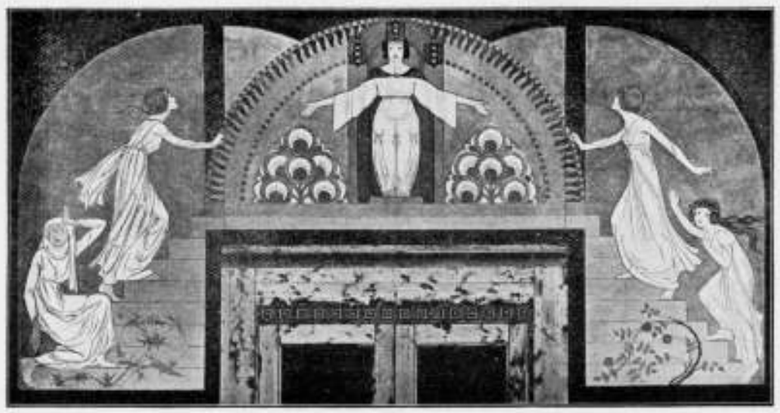
Wil het zijn, wat het dient te zijn, dan zullen alle onderdeelen, alhoewel ieder afzonderlijk aan hun doel beantwoordende, onderling één geheel moeten vormen.
Het meubel, de stof van kleed en wand, het vaatwerk, en de architectuur van plafond en betimmering behooren wat vorm en kleur betreft aan elkander verwant te zijn.
Het zou o.a. niet mooi zijn, indien b.v. de eene stoel van mahoniehout gemaakt was en de andere van eikenhout of daarnaast in aansluiting een gebeitst vuren houten kast, het eene kopje op 't theeblad wit en 't andere van bloemmotieven voorzien was. Ook zou het niet staan dat in één en hetzelfde vertrek een wanddecoratie uit streng geometrische motieven samengesteld was, terwijl over de theetafel een kleedje prijkte voorzien van natuurlijke bloemvormen. Dus is het bovenal noodig dat het vertrek van één en denzelfden geest getuigt.
De schilder rangschikt een stilleven, door de kleur der voorwerpen in een stemming te brengen, welke zijn oog bekoort. Daarom aanschouwt hij het stilleven in zijn geheel en bestudeert tegelijk de werking van het van boven in het vertrek inkomend licht.
Op gelijke wijze behoort een vertrek ingericht en zal dus het geheel onder 't invallend licht bekeken dienen te worden.
Neemt men 't een of ander voorwerp ter hand, dan wordt dit meestal alleenlijk in zich opgenomen zonder meer.
Onderstelt nu dat dit voorwerp een kunstwaarde bezit en men dit willekeurig tusschen andere voorwerpen zet, dan zal het niet doen, d. w. z. „zal het niet uitkomen," of anders gezegd: „komt het niet tot zijn recht."
Dit kunnen wij helaas maar al te vaak in museums zien. De mooiste voorwerpen zijn daar dikwijls zeer disharmonisch naast en door elkander geplaatst, zoodat de kleuren tegen elkander vloeken.
Is de museumdirecteur echter tegelijk artist, dan zal 't hem niet onverschillig zijn, hoe de kleuren van 't eene voorwerp invloed uitoefenen op de kleur van de andere en zal hij zich niet alleen beperken bij het waarnemen der kleuren van één enkel voorwerp, maar zal de grens van waarnemen over de grens van 't voorwerp strekken.
Hoe meer nu de grens van waarneming zich uitstrekt, des te meer zal hij in staat zijn de voorwerpen, hunne omgeving en zaaldecoratie tot elkander te brengen.
Doet de bouwmeester niet hetzelfde, wanneer hij tracht de inwendige distributie in aansluiting met de buitenarchitectuur te brengen?
Zoo bewerkt hij door zijne gedachten de samenstelling van buiten- en binnenarchitectuur te gelijk en brengt hij daardoor de twee zijden van het vraagstuk in verband tot elkander en lost deze tegelijk op.
Voor hem bestaat aldus geen afzonderlijk binnen, noch afzonderlijk buiten, maar hij ziet ze als één geheel.
Deze wet heeft een zeer groote beteekenis bij 't ontwerpen van een of ander bouwwerk.
Wèl is 't waar, vermoeilijkt hierdoor het vraagstuk, maar niettemin wordt de beteekenis grooter.
Echter wenscht de ontwerper nog meer wetten in toepassing te brengen. Hij vraagt eene strenge doorvoering van de symmetrie, zoowel in de buiten als binnenarchitectuur en ook in de distributie van het ontwerp zal hij laatstgenoemde wet trachten door te voeren.
Hier spreekt hij dan meer over de asdoorvoering d. w. z. denkt hij een lijn geprojecteerd te welker opzichte hij ter weerszijden aan de architectuur een gelijke oplossing geeft. Zoo kunnen wij ons eene vestibule denken, waardoor een as geprojecteerd is en de deuren, ramen en verdere architectonische onderdeelen regelmatig ten opzichte dier lijn geplaatst zijn. (Wordt vervolgd).

TENTOONSTELLING VEREEN. „QUELLINUS" TE AMSTERDAM OP VRIJDAG, ZATERDAG EN ZONDAG, 11, 12 en 13 JULI IN HAAR SCHOOLLOKALEN AAN DE FRANS HALSSTRAAT.

Voor de zooveelste maal stond ik dan weer op een tentoonstelling van teekenwerk, van leerlingen eener school. Of ik hieruit eene vergelijking zal trekken? Neen, de scholen zijn verschillend, de leerlingen streven elk naar een ander doel, zoodat, al zou men het willen, men toch geen parallel zou kunnen trekken.
Noodig is 't dan ook niet.
Wat ik hier echter zag, overtrof mijn verwachtingen. Daar gaat een teer gevoelde draad door den geheelen leergang.
Mannen als Nijhoff, Haek, Rol enz. laten dan de leerling medevoelen, wat in hun ziel trilt voor *hun* kunst. Is het dan wonder dat bijna het hoogste bereikt wordt.
Dat ze mede leven het lijn besnaarde van den kunstenaar. Dat ze zelf reeds beginnen op te gaan in de kunst en al hun *willen* openbaren in hetgeen er te leeren valt.
Elke afdeeling afzonderlijk te bespreken acht ik niet noodig, alleen één werkstuk wil ik noemen, n.m.l. het houtsnijwerk gemaakt door een doofstommen leerling. Een eere-salaat aan den leeraar, die met zooveel geduld en overleg een door de natuur minder bedeelde zoover wist te brengen, dat het werkstuk een zuiver stuk houtsnijwerk bleef.
De leerling is niet van talent ontbloot, doch nog meer bewonder ik zijn geduld en volharding om reeds zoo iets tot stand te brengen, niettegenstaande hij mondeling geen enkele les kan ontvangen of eenige vraag kan stellen.
Als ik nu nog een enkele opmerking mag maken, niet om te critiseeren, doch in 't belang van 't onderwijs, n.m.l. dan deze: als men bij het natuurteekenen levende modellen gebruikt, laat men dan trachten het beste te krijgen wat er is. Een konijn b.v.b. zooals daar tot model heeft gediend, is geen konijn maar is een klomp vleesch.
Ik begrijp, dat men geen verstand heeft van de diverse rassen, doch als men zich tijdig met de vereenigingen op dat gebied in verbinding stelt, is er wel goed materiaal te verkrijgen.
Evenals te Rotterdam waren ook hier de opschriften, rood op geel-bruin papier, zeer onduidelijk.
Men weet beter. Is het gemakzucht, om als het er op staat en men ziet het minder fraaie, het niet even te veranderen? 't Werkt toch zoo opvoedend, en juist 't is het direkt aanpassende aan de praktijk. En ten leste een vraag: Is de leertijd van 4 jaar op deze school niet al tekort? Of is dat niet te veranderen?
Mijns inziens zouden de leerlingen na beëindiging van den 4-jarigen cursus geschikt zijn om het onderwijs met nog meer vrucht voort te zetten.
Amsterdam. J. J. HELLENDOORN.

UIT EEN AMERIKAANSCHBOUWKUNST-BLAD.

The world has many architects whose names all are hid,
And yet these architects can build as well as Jones did.
Of course the fame of Jones' art is not at all surprising:
't Was brought about by out-and-out persistent
(advertising!
Of, overgezet:
Veel architecten zijn, helaas, volkomen onbekend,
Maar ieder zegt: die Jansen is een drommels knappe vent!
En toch is onder de andren hij bepaald de minst bekwame.
Hoe komt dan Jansen aan die faam? Hij maakt maar
(steeds reclame!
CANDIDUS.



Afb. 1. Wandschildering in de entréehall Tentoonstelling „De Vrouw 1813–1913" van Mej. W. C. Drupsteen.

VERKLARING DER WANDSCHILDERINGEN

VAN MEJUFFROUW WILHELMINA C. DRUPSTEEN IN DE ENTRÉEHALL VAN DE TENTOONSTELLING „DE VROUW 1813—1913", TE AMSTERDAM.

Mejuffrouw Drupsteen geeft bij de door haar uitgevoerde wandschilderingen eene nadere verklaring, waaraan wij het onderstaande — voor zooverre dit op de hierbij geplaatste reproducties van toepassing is — ontleenen, t.w.:

De schildering van den grooten hoofdwand (afb. 1) is ontstaan, geïnspireerd door „Gebroken Kleuren", gedicht van Mevrouw Henriette Roland Holst—van der Schalk, voorkomende in „de Nieuwe geboort". De tafereelen links en rechts ervan duiden op het volgende gedeelte:

„Zij waren gelukkig en wijs
de vrouwen die leefden en zongen
als in een hoog een wijs;
zij baadden de vurige ijfjes
zij traden luchtig door 't huis:
het werk hunner zorgende handen
hield hen gedachten thuis.
Zij leefden onhuifd als in schaduw
van den sterken, den willenden man;
rank en blank en wat kwijnend
want hij zoog de kracht van de zon
in zich, en drukte zijn stempel
in hun elastisch gemoed
en kneedde als was hun gedachten.....
Zij voelden beheerscht zijn, goed.
En gelukkig zullen ze wezen
als de tijd die nu schemerend liegen
klaar daglicht is, waarin elk wezen,
volgroeid, zich strekt in de zon;
wij kunnen die dagen niet denken
wij weten niet wat zal zijn
de bloei van een vrouwe-geslacht
met de moedige denkingslijn
om de lippen, en in de oogen
geen spoor meer van slaafschen trant
en toch het aandoenlijk-bewogen
moederlief in stem en hand.
Wij staan nog soover van den zeger,
het lijkt ons een schoon verhaal
maar we weten, onze levens bewegen
om het waar te maken, eenmaal.....

Wel hen die zullen weiden
in die volle vervuldheid:
zacht mogen hun dagen glijden!
maar dit zijn dagen vol strijd".

Links ziet men de vrouw, die opgaat in haar huiselijken kring, rechts zij, die gewezen wordt op het talrijke



Afb. 2. Wandschildering in de entréehall Tentoonstelling „De Vrouw 1813—1913" van Mej. W. C. Drupsteen.



Afb. 3. Wandschildering in de entréehall Tentoonstelling „De Vrouw 1813–1913" van Mej. W. C. Drupsteen.





Afb. 4. Afb. 5.
Wandschildering in de entréehall Tentoonstelling „De Vrouw 1813—1913" van Mej. W. C. Drupsteen.

arbeidsveld ook daarbuiten in de maatschappij en daarvoor in extase komt.

De vrouwefiguren links geknield op de trap, vóór haar de distel, duidt op een andere passage van het hierboven aangehaalde gedicht, luidende:

„Ge vloogt de steilte op, voelend als bevederd
en daglang liept ge onverschrokken voort
ringsom het rauwe en wilde en halfgekende:
maar toen schemering viel, die 't hart verteedert
laagt ge neer, weenend, met gebroken lenden
van heimwee naar het land van uw geboort".

De figuur daarboven verbeeldt de steeds naar hooger strevende vrouw. Rechts ziet men de jeugd, voorwaarts vliegende (vóór haar de roos).

De eene trede hooger staande vrouw is zij, die reeds veel bereikt heeft.

De middenfiguur, boven de deur, stelt de Amsterdamsche Maagd voor; zij wijst op de resultaten van vrouwenarbeid op velerlei gebied (voorgesteld door de symbolische bloemen, welke deze tentoonstelling te aanschouwen geeft).

De figuren in de boogvelden boven de beide deuren rechts (afb. 2) en links (afb. 3) van den hoofdwand stellen den lichamelijken en den geestelijken arbeid voor.

De gedachten, ten slotte, van de beide velden boven de deuren tegenover den hoofdwand (afb. 4 en 5), zijn ontleend aan de volgende passage van „Three dreams in a desert", van Olive Schreiner.

Links: (afb. 4) „Ik neem aan, dat voor lange tijden het „tijdperk van Heerschappij-van-lichamelijke-kracht haar „vond, en toen zij neerboog om haar zuigeling te voeden „en haar rug breed was, laadde hij (de man) dezen last „van dienstbaarheid op haar, en maakte die vast met het „breede koord der Onverbiddelijke Noodzakelijkheid. „En zij zag naar de aarde en naar den hemel, en er was „geen hoop voor haar; en zij lag neer op het zand met „de asch waarvan zij zich niet kon bevrijden. Sedert dien „dag heeft zij daar gelegen. De tijden zijn gekomen en „de tijden zijn gegaan, maar het koord der Onverbidde„lijke Noodzakelijkheid is niet doorgesneden .... Ter„wijl zij daar ligt moet hij, rechtopstaand, heenzien over „de woestijn".

Rechts: (afb. 5) „De Onverbiddelijke Noodzakelijkheid „is gebroken .... De dag zal komen dat hij begrijpen „zal, en weten wat zij bezig is te volbrengen. Dan zal „hij naast haar staan en met medegevoel zien in haar „oogen."

BOEKBESPREKING.

Statische berekeningen van constructiën uit de Burgelijke bouwkunde, door W. J. M. VAN DE WIJNPERSSE. Reservekapitein der Genie.

Blijkens het voorbericht is het genoemde werk het 3e deel van een volledigen leergang in Statica ten behoeve van het Middelbaar Technisch Onderwijs.

Het geeft het meer praktische gedeelte, terwijl de kennis van het meer theoretische gedeelte, behandeld in de eerste twee boekjes, nl. de Grafostatica en de vastheidsleer, bij de bestudeering hiervan niet gemist kan worden.

Het streven van den schrijver is geweest een beknopte samenvatting te leveren van de statica, zooals die in het dagelijksch leven door constructeurs, bouwtoezicht, enz. voortdurend in toepassing wordt gebracht, terwijl bij tevens de hoop koestert, dat zijn werk ook nut zal afwerpen bij zelfstudie. In de inleiding wordt een wenk gegeven, die vooral beginnelingen goed zullen doen op te volgen. Er wordt daar nl. gezegd: „Wanneer men een of andere constructie moet berekenen, is het eerste werk zich een beeld te vormen van wat men wil maken". Menigeen zal, vermoed ik, deze inleiding haast als iets overbodigs beschouwen en juist daarom acht ik het juist gezien hierop nadrukkelijk te wijzen. Zeker, men maakt, voor men begint te berekenen een schets, maar die schets is in vele gevallen zoo onvolledig, dat men tijdens het berekenen telkens op moeilijkheden stuit, die te voorzien waren geweest, indien men de constructie beter doordacht had.

Het werkje bevat verder een achttal hoofdstukken handelende over de volgende onderwerpen:

I. Eigenschappen der materialen.
II. Winddruk.
III. Houtverbindingen.
IV. Klinkverbindingen en schroefbouten.
V. Balklagen en kolommen.
VI. Vakwerken.
VII. Constructies in gewapend beton.
VIII. Constructie in metselwerk en beton.

De naam van den schrijver maakt alreeds een uitgebreide bespreking overbodig en geeft de waarborg van een zaakkundige behandeling der verschillende punten.

Eén opmerking zou ik echter willen maken en wel eene, die bij lezing van soortgelijke werkjes steeds bij mij opkomt. De schrijver heeft n.l. getracht zoo volledig mogelijk te zijn in een zoo beknopt mogelijk bestek. Verschillende punten worden slechts met een paar woorden aangeduid en nu komt mij dit als bezwaar voor, indien het boekje als leiddraad bij zelfstudie moet dienen. Wordt het werkje bij den een of anderen cursus gebruikt, daar bestaat dit bezwaar natuurlijk niet, daar de leeraar zoo noodig toelichtend kan optreden.

Die toelichting ontbreekt bij zelfstudie geheel, zoodat, naar mijne meening, hierdoor een deel van het nut, dat een dergelijk boekje zou kunnen verspreiden, te loor gaat. Door de beknoptheid wordt de bedoeling van den schrijver niet begrepen. Misschien zou met deze opmerking bij een nieuwen druk, die zeker te verwachten is, rekening kunnen worden gehouden, waardoor het doel, dat de schrijver zich gesteld heeft, nog beter zou worden bereikt.

Ten slotte kan ik ieder, die met berekeningen van bouwkundige constructies te doen heeft, de bestudeering van dit werkje ten zeerste aanbevelen en twijfel niet of hun blik zal daardoor op dit gebied verruimd worden.
Amsterdam. D. K.

* * *

Ten geschenke werd ons toegezonden: „Het praalgraf van Karel van Egmond in de St. Eusebius of Groote Kerk te Arnhem".
In dit werkje, uitgegeven door het Arnhemsche Genootschap van Oudheidkunde, geeft de Heer H. Portheine Jr., de voorzitter van genoemd Genootschap, en de architect van de herstellingswerken aan de kerk en het praalgraf een uitvoerige studie van het praalgraf en de andere, kleinere, daarbijbehoorende gedenkteekenen.
In 1911 zijn de herstellingswerken uitgevoerd. Uit het geschrift blijkt, dat hiertoe eerst is overgegaan, nadat de Heer Portheine zich geheel op de hoogte had gesteld van den oorspronkelijken toestand, en de herstellingen in de jaren 1650, 1655 en 1805. Verschillende gegevens uit oude documenten hebben hem hierbij geholpen.
Zonder het gedenkteeken in zijn herstelden toestand te hebben gezien, kunnen wij, uit de beschrijving hoe de herstellingen zijn geschied, met overtuiging verklaren, dat dit met pieteit is gedaan.
Voor de toezending van het boekje, brengen wij den Heer Portheine onzen hartelijken dank.

* * *

Nog ontvingen wij ter beoordeeling: „Amerikaansche reisherinneringen" door H. P. Berlage, uitgave van W. L. en J. Brusse te Rotterdam.
Feitelijk behoeven wij dit boekje niet meer aan te kondigen. Het is alle bouwkunstbeoefenaars bekend door de lezingen, die de Heer Berlage na zijn terugkeer uit Amerika in verschillende plaatsen heeft gehouden over zijn reisindrukken. Door vele lichtbeelden illustreerde hij toen zijn denkbeelden over de bouwkunst in Amerika. Enkele van deze photo's versieren nu het boekje.
Toch is het een goede gedachte geweest deze voordracht uit te geven, want zoodoende kunnen wij nog eens rustig zijn opmerkingen en beschouwingen nagaan.
De druk van het boekje is welverzorgd. De rustige letter van S. H. de Roos vergemakkelijkt het lezen.
De prijs is niet duur, ing. ƒ 1.50, ingeb. ƒ 2.—. J. D. M.

INGEZONDEN.

De Jubileum-Zegels van de Bazel.

Dat 't stukje van den heer A. Brom Jr. in Architectura van 9 Augustus heel oprecht — gevoeld en wèl — geweest is, zal ik geen oogenblik in twijfel trekken. Maar 't is toch waarlijk al te onrijp en kortzichtig dan dat 't zonder tegenspraak, dus met stilzwijgende toestemming, mag worden aanvaard. Nu de redactie van dit orgaan zich niet aangewezen schijnt te hebben gevoeld deze hartelijke ondoordachtheid met het kalmeerend water haars vriendelijken twijfels op te dienen, acht ik het gewenscht, even wat koelte toe te wuiven bij dit al te snelle opwindinkje.
Ik doe dit niet slechts omdat, waar ik werkelijk hooge verwachtingen heb van de postzegels van de Bazel, ik niet mijns ondanks aan hem, als rechthebbende op zijn opdracht, tegenovergesteld wensch te worden, ik doe dit ook omdat ik in het algemeen de consequenties van eng getheoretiseer als van den heer B. gevaarlijk en dwaas acht.
Het is immers dwaasheid aan een kunstenaar de richting van zijn ontwikkeling te willen voorschrijven en grenzen, mogelijkheid en beperking van zijn talent te willen bepalen volgens een daarop gestelde meening, die geheel voortspruit uit een uiterst subjectieve waardeschatting. Wanneer het werk, dat kunstenaars toekomt door beunhazen en tafelschuimers wordt weggerooid, is er reden tot verontrusting. Daar dat bijna dagelijks voorkomt en wij dus voorloopig billijke aanleiding genoeg hebben om onze aangeboren prikkelbaarheid, mitgaders de rustelooze productie van onzen kritischen zin, steelkhoudend en roem-brengend toe te passen, wel, zouden we dan niet trachten, zelfs in de hondsdagen, ons matig te verheugen wanneer een modern kunstenaar, wanneer een der onzen een opdracht krijgt, die wij al zoo lang voor een der onzen gewenscht en geeischt hebben.
De heer de Bazel, zegt de heer Brom, is voor alles architect. Nu ligt het om te beginnen, niet voor de hand, dat de Bazel dáárom *niet* in staat zou zijn een voorwerp van „postaal-grafischen aard"(?) te ontwerpen. Wanneer we voor dat architect de bijvoeging *„stijlvervalschend"* zouden kunnen zetten was 't motief gegrond, nu wij er *„doordrongen van het moderne doel-begrip"* voor kunnen plaatsen, wordt des heeren B.'s eenigen bestrijdingsgrond van een motief „contra" een motief „pro". Dit kunnen we bedenken, en ook het feit, dat twintig jaar geleden de Bazel zich reeds een graphicus heeft getoond, die zijn tijd vooruit was. Maar dit alles is van minder belang want 't gaat er hier niet om of de regeering deze opdracht aan den architect de Bazel of aan den graphicus zoo-en-zoo heeft gegeven en had moeten geven, doch wel of die opdracht aan een prutser of aan een modern doel-bewust kunstenaar ten deel is gevallen. En nu dit laatste zoo is, is alle rest bijzaak. Wij hebben ons te verheugen en af te wachten.
13-8-'13. Walter van Diedenhoven.

VERSLAG VAN HET IN JUNI 1912 TE STUTTGART GEHOUDEN 2DE INTERNATIONAAL CONGRES VOOR HEEMSCHUT.
Amsterdam, 10 Juli 1912.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Excellentie!

De ondergeteekende, bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1912 No. 31 buiten bezwaar van 'sRijks schatkist, benoemd tot gedelegeerde der Nederlandsche regeering bij het in Juni 1912 te Stuttgart gehouden 2de Internationaal Congres voor Heemschut, heeft de eer het volgend beknopt verslag der werkzaamheden van dat congres te geven.

Ruim 300 leden namen aan het congres deel. De Belgische regeering was vertegenwoordigd door den heer E. de Munck, de Fransche regeering door den heer Julien Berr de Turique, inspecteur général des monuments historiques, de Japansche regeering door den heer Dr. G. Ishitashi, hoogleeraar te Tokio, de Noorsche regeering door Dr. N. Wille, hoogleeraar te Christiania, de Oostenrijksche regeering door den heer Zotter, Oberbaurat te Weenen, de Zwitsersche regeering door Dr. G. Boerlin, president van het hof van appel te Bazel en de Nederlandsche regeering door den ondergeteekende.
Bovendien hadden de meeste Duitsche bondsstaten vertegenwoordigers gezonden.
De congresleden werden Woensdag 12 Juni 1912, des avonds te 8 uur, in het restaurant Sünder, op een der hoogste punten der stad fraai gelegen, ontvangen. Dr. A. Marquard, syndicus te Stuttgart, hield daar een rede over: „De schoonheid van Zwabenland," welke door prachtige, gekleurde lichtbeelden werd verduidelijkt.
Den volgenden morgen te 9 uur begon het congres zijne werkzaamheden in twee der zalen van het Landesgewerbemuseum. De openingsrede werd gehouden door den heer Paul Schultze Naumburg, hoogleeraar te Saaleck en voorzitter van den Bund Heimatschutz. De redenaar gaf zijne voldoening over de talrijkheid der aanwezigen te kennen. Uit alle landen waren belangstellenden gekomen, vele regeeringen hadden vertegenwoordigers gezonden. In dit alles zag hij het bewijs, dat men niet slechts in Europa, maar ook in andere werelddeelen begint te erkennen, dat bescherming der schoonheid in stad en land noodzakelijk is. Hij hoopte, dat de beraadslagingen van het congres voor Heemschut in alle landen de beste gevolgen mochten hebben.
Nadat Dr. Carl Fuchs te Tubingen, hoogleeraar en voorzitter van den Bund für Heimatschutz, in Würtemberg und Hohenzollern, als Voorzitter van het congres benoemd was, werd tot het vormen van het bureau overgegaan. De vertegenwoordigers der buitenlandsche regeeringen werden daarin gekozen.
In naam van Z. M. den Koning van Würtemberg sprak Z. E. Dr. von Fleischhauer, minister van eredienst, het congres nu toe. Hij verzekerde, dat nmoel Z. M. als de Würtembergsche regeering ten volle van de belangrijkheid van Heemschut overtuigd zijn en wees op het vele, dat reeds gedaan was om de schoonheid van Frankenland en Zwabenland te beschermen. „Würtemberg," zoo vervolgde de redenaar, „is de eerste Duitsche staat geweest, die aan een zijner ministeries eene afdeeling verbond, welke tot taak heeft toe te zien, dat ten platten lande overeenkomstig de eischen, die schoonheid en omgeving stellen, gebouwd wordt. Deze Landesausschuss für Natur- und Heimatschutz heeft in alle gemeenten des Rijks vertegenwoordigers."
De spreker wees er verder op, hoe de toenemende dichtheid der bevolking, de ijver der nijverheid, het drukker geworden verkeer en de grooter geworden algemeene welvaart, hoe verblijdend overigens, toch dikwijls ontsiering van stad en land hebben ten gevolge gehad. De baatzucht heeft aan de gemeenschap vaak ideale goederen ontroofd. De schoonheid van stad en land is zulk een ideaal bezit, dat niet langer door de baatzucht van enkele aan de gemeenschap mag worden ontnomen. Veel ging reeds verloren, doch wat nog overbleef, moet worden gered. Het is de plicht van iedere regeering, wettelijke maatregelen ter bescherming der verdwijnende schoonheid te nemen.
De minister riep daarna den vertegenwoordigers der buitenlandsche regeeringen een hartelijk welkom toe, en hoopte dat het congres veel ten nutte van Heemschut zou doen.
De aanwezigen betuigden hunne hartelijke instemming met deze rede. Nadat de Oberbürgermeister van Stuttgart het congres had toegesproken en de Geheime Oberregierungsrat, Dr. Münchgesang, namens de Keizerlijke Bondsregeering het woord had gevoerd, dankten de vertegenwoordigers der buitenlandsche regeeringen voor de eer der uitnoodiging en gaven zij de verzekering, dat die regeeringen met groote belangstelling de Heemschutbeweging volgen.
Dr. Fritz Koch, assessor te Meiningen, Geschäftsführer des Deutschen Bundes Heimatschutz, gaf nu een overzicht van wat in verschillende landen reeds tot behoud der schoonheid gedaan werd. Overal wordt erkend, dat wettelijke bepalingen noodzakelijk zijn. Verscheidene landen hebben zulke bepalingen reeds, in andere worden zij voorbereid. Zoo bezit Pruisen een wet van 15 Juli 1907, welke niet slechts beoogt, de ontsiering van het platteland tegen te gaan, doch die ook aan de gemeentebesturen de bevoegdheid geeft, verordening tegen ontsiering te maken. Bij circulaire van 11 October 1909 heeft de Pruisische regeering andere voorschriften aan de Regierungspräsidenten omtrent de toepassing dezer wet gegeven.
Den 21 April 1906 werd de Fransche wet van kracht, die bepaalt, dat in ieder departement eene commissie van 10 leden wordt ingesteld, welke eene lijst moet opmaken van al de omroerende goederen, die als van beteekenis voor de schoonheid van een landschap kunnen worden aangemerkt. De commissie heeft tot taak, de eigenaars van bedoelde omroerende goederen uit te noodigen, zich te verplichten, geene verandering te maken, zonder daartoe door den minister van schoone kunsten gemachtigd te zijn. Weigeren de eigenaars, die verplichting op zich te nemen, dan wordt van hunne weigering door de commissie kennis gegeven aan het bestuur van het departement en van de gemeenten, waarin het onroerend goed is gelegen, dat dan onteigend kan worden.
In Frankrijk geldt ook de wet van 22 April 1910, die aan de prefecten de bevoegdheid geeft, reclames te verbieden daar waar zij de schoonheid van een landschap schaden.
Eene wet, die de reclame beperkt, is in België in voorbereiding.
In Engeland heeft men eene wet van 1907, die de plaatselijke besturen machtigt, verordeningen tot het verbieden van reclames te maken.
Behalve de regeeringen streven ook vereenigingen naar het behoud der schoonheid. Frankrijk heeft de „Societe pour la protection des paysages de France", Duitschland den „Bund Heimatschutz", België de „Société nationale pour la protection des sites et des monuments", Nederland den „Bond Heemschut", Oostenrijk den „Bund Heimatschutz", Zwitserland den Heimatschutzbund."
Vele plekken in verschillende landen, die als „natuurmonumenten" kunnen gelden, zijn uit de handen van speculanten gered en voor het nageslacht bewaard.
Over natuurmonumenten spraken de heeren de Munck, Dr. Wille en Bubeck. De eerste herinnerde aan wat gedaan werd om het Soniënbosch bij Brussel tegen verwoesting te beschermen en aan de Belgische wet op het ontginnen van steengroeven, de tweede besprak de maatregelen, die genomen worden om de schoonheid der Noorsche bergen en watervallen te behouden, terwijl de heer Bubeck, als voorzitter der vereeniging „Naturschutzpark", mededeelingen deed omtrent den aankoop van een gedeelte der Lüneburgerheide en het huren van eene groote oppervlakte in de alpen van Stiermarken.
De ondergeteekende kon wijzen op het vele, wat de Nederlandsche vereeniging tot behoud van natuurmonumenten reeds gedaan had, door het aankoopen van de Naardermeer en van verschillende bosschen.
Des namiddags behandelde de heer C. Rehorst Baurat a. D. en Beigeordneter te Keulen, het onderwerp „Bauberatung", waaronder verstaan wordt het geven van kostelooze advieven aan hen, die willen bouwen. De redenaar verdedigde de vulgende stellingen, die door het congres werden aangenomen.
1. Het is dringend noodig, dat er in steden en ten platte lande bij het bouwen met de eischen van den welstand rekening worde gehouden.
2. Verbetering in dit opzicht kan alleen verkregen worden als:
a. het publiek aan de woningen hoogere esthetische, technische en economische eischen gaat stellen, zoodat weder eene cultuur ontstaat;
b. zij, die de woningen ontwerpen moeten, voor hunne taak in elk opzicht berekend zijn en het publiek van de diensten dergenen, die aan deze vereischte niet voldoen, geen gebruik meer maakt.
3. De „Bauberatungsstellen" hebben als voornaamste taak, het publiek er op te wijzen, dat alleen in ieder opzicht bekwame architecten een behoorlijk huis kunnen ontwerpen. Wanneer de onbekwame personen, die nu door het publiek bij voorkeur met het ontwerpen belast worden, verdwenen zullen zijn, hebben de „Bauberatungsstellen" geen reden van bestaan meer. Als concurreren van bekwame architecten mag een „Bauberatungsstelle" niet optreden.
4. De werkzaamheid der „Bauberatungsstellen" omvat:
a. het inlichten van het publiek door het verspreiden van afbeeldingen van goede oude en nieuwe bouwwerken, door het doen houden van voordrachten en door het organiseeren van tentoonstellingen;
b. het geven van advies omtrent door uitvoering bestemde ontwerpen, waarbij steeds, wanneer dit eenigszins mogelijk is, moet worden getracht, den opdrachtgever te bepen, de hulp van een bekwaam architect te vragen;
c. het omwerken en verbeteren van ons advies aangeboden ontwerpen, doch alleen dan, wanneer het onmogelijk is gebleken, de hulp van een bekwaam architect te verkrijgen.
5. De organisatie der „Bauberatungsstellen" moet plaatselijk zijn.
Zij kan uitgaan:
a. van de plaatselijke besturen;
b. van vereenigingen, die zich met volkshuisvesting of heemschut bezighouden;
c. van andere lichamen, als verzekeringsmaatschappijen, hypotheekbanken, spaarkassen en dergelijke.
Aan het hoofd van iedere „Beratungsstelle" moet een bevoegd architect staan, wien groote zelfstandigheid dient te worden gelaten.
6. Het is gewenscht, dat een zekere centraliseering die echter tot de „Beratungstellen" in eene provincie beperkt moet blijven, plaats vinde.

Nadat deze lezing gehouden was, bezochten de congresleden de tentoonstelling, door de „Deutsche Bauberatungsstellen" in eenige zalen van het Landesmuseum ingericht. Men had hier gelegenheid, zich er van te overtuigen, hoeveel nut reeds door deze instituten gesticht is, daar de door onbevoegden ingezonden ontwerpen naast die door bekwame architecten in de plaats daarvan gemaakt en uitgevoerd, waren tentoongesteld.
Een rijtoer door Stuttgart werd nu ondernomen, om den deelnemers aan het congres te toonen, wat er in de laatste jaren ten bate van Heemschut in de zoo schoon gelegen stad is gedaan.
Des avonds waren de buitenlandsche vertegenwoordigers en een vijftigtal congresleden de gasten van het gemeentebestuur van Stuttgart, dat in het nieuwe stadhuis een feestmaaltijd had aangericht.
Den 14 Juni 1912 kwam het congres te 9½ uur weder bijeen. Het woord werd gegeven aan Dr. C. Giannoni uit Weenen, tot het houden van eene voordracht over „Heemschut en vreemdelingenverkeer."
De redenaar begon met de mededeeling, dat het congres reeds een verblijdend gevolg had gehad. Den vorigen avond toch hadden de vertegenwoordigers der verschillende Oostenrijksche vereenigingen besloten dat zij zich allen bij den „Bund Heimatschutz" zouden aansluiten om door eendrachtige samenwerking beter hun doel te kunnen bereiken.
Tot zijn eigenlijk onderwerp komende, zeide de redenaar, dat Heemschut en vreemdelingenverkeer naauw met elkander zijn verbonden. Immers het behoud der schoonheid in stad en land is een der meest doeltreffende middelen om de vreemdelingen naar eene streek te lokken. De vereenigingen, die zich het bevorderen van het Vreemdelingenverkeer ten doel stellen, zien dit echter niet altijd in. Zij meenen soms, dat men, door reclamebooden, leelijke „moderne" bouwwerken en wat dies meer zij, de vreemdelingen trekt. De ondervinding heeft evenwel geleerd, dat men door deze middelen die vreemdelingen afschrikt, die het meeste geld verteren.
Spreker wijst op Rothenburg an der Tauber, waar men met zorg de oude schoonheid heeft bewaard. Het gevolg is geweest, dat deze stad bezocht wordt door allen, die des zomers naar Bayreuth of München gaan, om de muziekfeesten bij te wonen.
Het is zeker goed, dat men in mooie streken voor behoorlijke hôtels zorgt. Maar zulke hôtels mogen de omgeving niet ontsieren. Dat dit mogelijk is, bewijst Noorwegen, waar de hôtels alle comfort hebben, en toch niet hinderlijk zijn zooals zoovele andere, die niet alleen door hunne groote afmeting, maar ook door de toppen, torens, balcons

en andere bouwdeelen, waarmede men ze dacht te versieren het schoonste landschap bederven.
De tijd der reusachtige hôtels is voorbij. Het goed betalend publiek wil niet langer een nummer zijn in eene logeerkazerne, doch vraagt weder om de behaaglijkheid, die alleen een kleiner hôtel kan geven. Als type is vooral het deftige heerenhuis uit de 18de eeuw aanbevelenswaardig.
In het bijzonder wees de spreker op de afschuwelijke bouwwerken, in alle Europeesche zeebadplaatsen gesticht.
Of men aan het Kanaal, aan de Noordzee, aan de Oostzee, aan de Middellandsche Zee of aan de Adriatische Zee komt overal ziet men dezelfde leelijke hôtels, dezelfde leelijke villa's. Zij, die het vreemdelingenverkeer daar wilden bevorderen, hebben tot dusver niets gedaan, om zulk eene ontsiering tegen te gaan. En toch trekt het publiek, voor zoover het smaak en beschaving heeft, zich meer en meer uit deze „vulgaire" badplaatsen terug. Daar dit publiek het meeste voordeel aanbrengt zou men zeer verstandig doen, als men met de eischen, die het stelt, rekening hield.
Vele streken, die nu nog door toeristen om hare karakteristieke schoonheid bezocht worden, zullen het vreemdelingenverkeer aanmerkelijk zien verminderen, wanneer men de schoonheid niet in stand houdt. Daarom moeten Heemschut en het bevorderen van vreemdelingenverkeer samengaan; hunne gemeenschappelijke taak is, het publiek op te voeden tot het besef, dat de schoonheid in stad en land behouden moet worden, niet slechts als ideaal goed, maar ook om het economisch voordeel, dat daarvan het gevolg is.
Na deze zeer toegejuichte rede verkreeg de hoogleeraar Dr. Bovet uit Zürich het woord om te spreken over „Bergspoorwegen en Heemschut." Als Zwitser kwam de redenaar op tegen de ontwijding der natuur, die door de bergspoorwegen plaats vindt, alleen omdat enkelen zoo winst hopen te behalen. Doch die hoop is maar zelden vervuld. Er bestaan in Zwitserland op het oogenblik 35 bergspoorwegen, waarvan die op den Rigi en den Uetliberg de eerste waren. Van 1887—1893 werden er 15 aangelegd, van 1898—1900 nog 6, terwijl er 11 na 1906 bij kwamen. In deze spoorwegen is een kapitaal van 90 millioen francs gestoken, dat, gemiddeld, slechts ruim 3 pct. rente opbrengt. Maar vele lijnen maken geen rente; slechts enkele, zooals die op den Rigi, den Pilatus en den San Salvatore leveren 7 pct. op.
Nu zegt men wel, dat zulk een spoorweg veel voordeel brengt aan de streek, waardoor zij loopt, doch de practijk leert wat anders. Alleen de hôtels maken winst doch de bewoners der dorpen hebben schade. Immers de bergbeklimmers, die gaarne noodig hebben, die logies vragen, en waar dus wat aan verdiend wordt, blijven weg uit eene streek, „zoodra zij eene bergspoorweg heeft". En het is eigenaardig, dat de bergspoorwegen het meest te doen hebben van „dagjesmenschen", die den hôtels weinig voordeel brengen.
De bergspoorwegen hebben in Zwitserland niet aan de hooggespannen verwachtingen, die men er van had, voldaan. Zij hebben veel ontsiering ten gevolge gehad, zij hebben den verheven ernst en de maagdelijkheid van het hooge gebergte geschaad, zij hebben het toegankelijk gemaakt voor de groote menigte, die er de schoonheid niet van beseft.
De redenaar eindigde met er op te wijzen, dat men in Zwitserland, nu het te laat is, begint in te zien, hoe weinig voordeel de bergspoorwegen gebracht hebben. Dit moge eene waarschuwing zijn voor andere bergstreken.
Ook deze rede werd zeer toegejuicht, en daarna de zitting gesloten.
Des namiddags vertrokken de leden van het congres naar de oude universiteitsstad Tübingen. Hier werden zij door het gemeentebestuur in het stadhuis ontvangen. Nadat de bezienswaardigheden der stad in oogenschouw waren genomen, vereenigde men zich aan een maaltijd, die door een „Festkommers" met de studenten werd besloten. Tübingen heeft zijne oude schoonheid zeer goed weten te bewaren, en het bewees, hoeveel er door Heemschut te bereiken valt.
Tegen middernacht ging men weder naar Stuttgart terug.
Den 15den Juni 1912 vergaderde het congres weder. Dr. C. J. Fuchs, hoogleeraar te Tübingen, sprak nu over „Het dienstbaar maken van waterkracht aan de nijverheid." De redenaar begon met te verklaren, dat er op zich zelf tegen het gebruiken van waterkracht in de nijverheid geen bezwaar bestaat. Maar wanneer men de schoonheid geheel aan de nuttigheid ten offer brengt wordt protest noodzakelijk. Niet iedere waterval behoeft te worden behouden, maar ook niet iedere waterval mag ten behoeve der nijverheid tot het drijven van turbines worden afgeleid. Ook door het normaliseeren van beken en kleine rivieren is aan de schoonheid vaak groote schade toegebracht, zonder dat daar een belangrijk economisch voordeel tegenover stond.
Spreker wijst op het gevaar, dat het maken van dammen dwars door dalen oplevert. Men verkrijgt daardoor wel kunstmatige meren, doch vernietigd de schoonheid der dalen. Vroeger was het Kijadal bij Lauffenburg beroemd om zijne schoonheid, nu is het genormaliseerd en heel leelijk. Zelfs de tempels van Philae heeft men niet ontzien, toen men in den Nijl een dam legde, die de overstrooming van het beroemde eiland ten gevolge gehad heeft.
Men wil nu de Walchensee in Beieren gebruiken de grootste helft van het jaar ten bate der nijverheid aftappen, zoodat de spiegel van dit om zijne schilderachtigheid beroemde meer dan 16 M. dalen zou.
Spreker waarschuwt ernstig daartegen, immers de schoonheid zou door dit aftappen ten zeerste worden geschaad.
Ook aan de plannen tot normaliseeren der rivier de Neckar zijn gevaren voor de schoonheid verbonden. En toch is het zeer goed mogelijk, die schoonheid te behouden. Maar dan moet men niet den ingenieurs alleen zeggenschap geven, doch ook den raad van esthetici opvolgen.
Na deze rede kreeg de heer James Buckland uit Londen het woord, om over het beschermen van vogels te spreken. Hij toonde aan, hoe in alle werelddeelen op vogels, wier vederen handelswaarde hebben, jacht wordt gemaakt. Wordt niet spoedig ingegrepen, dan zullen vele soorten van vogels weldra uitsterven. Reeds heeft men in vele landen van Europa wetten tot bescherming van vogels. Maar in de koloniën is nog maar weinig gedaan. In Engelsch Nieuw-Guinea worden althans de paradijsvogels beschermd. Spreker hoopt dat ook in Nederlandsch en Duitsch Nieuw-Guinea weldra beschermende maatregelen zullen worden genomen.
Des namiddags was het ontwerp „reclame" aan de orde gesteld.
Verschillende sprekers waren er op, hoe noodzakelijk het beschermen der landschappen tegen ontsierende reclames is. Dr. Boerlin las eene verhandeling voor van den heer Raoul de Clermont, advocaat bij het hof van appel te Parijs, waarin deze wees op de bepalingen tegen ontsiering door reclame, die reeds in verschillende landen bestaan.
Ondergeteekende kon mededeelen, dat reeds 3 Nederlandsche gemeenten bepalingen tegen ontsiering door reclame in hare straferordeningen hebben opgenomen, en dat weldra de provincie Noord-Holland ook eene verordening tegen de reclame zal hebben.
De Secretaris van den „Bund Deutscher Reclame-Interessenten" trachtte de reclame te verdedigen, doch hij vond geen medestanders. Algemeen was men het er over eens, dat de moderne reclame, die ter wille van het voordeel, dat enkelen er door hopen te behalen, de schoonste plekken ontsiert, een gevaar voor de gemeenschap is geworden, waartegen zij zich moet wapenen. In verschillende landen worden maatregelen voorbereid, om aan het misbruik een einde te maken. Binnenkort zal in Frankrijk eene hooge belasting van reclames worden geheven, waardoor zij nog kostbaar zullen worden, dat men ze daardoor feitelijk onmogelijk denkt te maken. Of op deze wijze het duel zal worden bereikt, dient afgewacht te worden.
Het congres besloot hierna, dat de voorbereiding van het derde internationaal congres, hetwelk in Zwitserland bijeen zal komen, overgelaten zal worden aan eene in te stellen voorbereidende commissie, waarin vertegenwoordigers der verschillende Staten zullen worden opgenomen.
De sluiting van het congres vond onder de gebruikelijke plichtplegingen plaats. Daarna vereenigden de congresleden zich aan een feestmaaltijd in de „Kursaal" te Cannstadt, die door de liederen van een koor in volksdracht gekleed werd opgeluisterd. De schilderachtigheid dezer meer en meer in ondergang geraakte kleedij bleek overtuigend.
Het is een der punten van het „Heemschut-programma, het verdwijnen dezer drucht zooveel mogelijk te voorkomen.
Om den congresleden te doen zien, hoeveel door Heemschut reeds in Wurtemberg en zijn onmiddellijke omgeving bereikt is, waren uitstapjes georganiseerd. De ondergeteekende bezocht Wimpfen, Ulm en Rothenburg ob der Tauber. Andere uitstapjes gingen naar Besigheim, Hall, Urach, Ludwigsburg en Maulbronn. A. W. Weissman.

INHOUD: Het wezen van Kunst en in 't bijzonder van Bouwkunst. — Tentoonstelling Vereeniging „Pulchrum". — Uit een Amerikaansch Bouwkunstblad. — Verklaring der Wandschilderingen, enz. — Boekbespreking. — Ingezonden. — Verslag Intern. Congres voor Heemschut te Stuttgart.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Kutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -/-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -/-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing talrijk. -/-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect".
Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -/-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 34. ZATERDAG 23 AUGUSTUS 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.

HET WEZEN VAN KUNST EN IN 'T BIJZONDER VAN BOUWKUNST door C. J. de Haas.

Lezing gehouden voor de Utrechtsche Pers, aangesloten bij den Nederl. Journalistenkring.

Vervolg van pag. 271.

Komt nu op die vestibule een gang uit, dan kunnen wij te midden dier gang wederom een as denken en aan de architectuur dier ruimte dezelfde eischen stellen als dat bij de vestibule het geval was. Vaak ontstaan in een eenigszins ingewikkeld project vele dier assen en kan men dan van een systeem van assen spreken, waarop de samenstelling van 't geheel zich ontwikkelt.
Ook wordt van assen bij 't ontwerpen der gevels gebruik gemaakt.
Niet willekeurig zal de schoorsteen, welke uit het dak te voorschijn komt, ten opzichte van het dakvenster en de gevelkozijnen staan. Ook zal de verdeeling der consoles onder de goten in regelmaat met de andere onderdeelen moeten komen.
Maar bij dit alles mag de bouwmeester het practisch nut niet vergeten en behoort hij nooit zijn vooropgesteld systeem voor 't bereiken der schoonheid bij 't bouwwerk door te voeren ten koste van de practische indeeling, of nog erger de een of andere wet der esthetica in toepassing te brengen en daardoor een practisch nut nutteloos te maken.
Om dit te verduidelijken zij 't volgende vermeld:
Onderstelt dat getracht wordt een gevel symmetrisch te maken, maar aan den eenen kant een muurvlak ontstaat, waarin geen kozijnen komen. Indien nu de ontwerper daar toch kozijnen plaatst, d. w. z. zoogenaamde blinde kozijnen, dan vraag ik U of dat redelijk juist is. Wèl lost hij daardoor het aesthetisch vraagstuk op, maar beoogt de toepassing dier blinde kozijnen in geheel geen practisch nut.
Vaak wenscht de ontwerper voor de indeeling eener kamer aan beide zijden van den schoorsteen een deur; de eene deur kan dan b. v. toegang tot de vestibule geven en de andere deur kan een kastdeur zijn.
Indien de plaats voor een kast niet bestaanbaar is, dan wordt niettemin toch een deur gemaakt, maar dient die alleen voor 't oog. Zelfs gaat men zoover, dat de scharnieren er ingebracht worden en de kruk (welke b. v. niet draaien kan) er een toepassing in vindt.
Dat zulke architectuur tot niets leidt en geen gezonden opzet bezit, laat zich begrijpen.
Neen, het is juist de taak van den bouwmeester, wèl de aesthetische wetten in toepassing te brengen, maar door zijne vindingrijkheid ook oplossingen te verkrijgen welke tegelijk dienstbaar aan de praktijk zijn.
En dan zal hij het wezen van de kunst en 't practisch doel begrijpen.
Zoo zien wij dat er vele eischen bij den bouw van een woonhuis verbonden zijn en het behoeft geen betoog dat deze in aantal vermeerderen bij 't bouwen van utiliteitsgebouwen.
Bij dergelijke inrichtingen wordt het nuttigheidsbeginsel door den eigenaar krachtig op den voorgrond gezet en heeft de ontwerper met al die eischen rekening te houden.
Hij zal daarbij echter door alles heen ook die eischen met zijne verlangens vermeerderen, d. w. z. zal de twee factoren, die der schoonheid en die der nuttigheid te zamen moeten weten op te lossen.
Nu zoekt hij dat op zijn teekenkamer uit en komt dan met het uitgewerkte plan voor den dag.
Het werk, in stilte volbracht, zal dan ook voor den buitenstaander een harmonische bevrediging geven, echter met dat verschil, dat deze zich niet bewust is (ten minste veelal) van het wezen welke tot hem spreekt.
Hij doorvoelt het, maar weet den grond waarop 't werk gebouwd is niet.
Dit geeft den werker kracht zijne kennis en werk den oningewijde te geven, want hij ziet dat zij toch het resultaat bewerken welke hij bewust heeft willen bereiken.
Het zou ook bovendien ondoenlijk zijn dat de oningewijde de vak- en kunstkennis bezat van den ontwerper, die zijn geheele leven daaraan geeft.
En hier is 't oogenblik gekomen om even stil te staan bij wat „ware kunst" genoemd wordt.
Bij „ware kunst" zal het voortgebrachte werk een afspiegeling van een doorleefd moment des werkers zijn.
Hij doorleefde een gemoedsaandoening, nam werktuig, hetzij pen, potlood of penseel en beeldde naar waarheid volgens zijn beste vermogens die emotie uit.
Geen „namaak" dus, geen „van anderen overnemen" of de kunstwerken der Grieken, Egyptenaren of middeleeuwen nagesnuffeld; ook geen gedachte „hoe zullen de menschen het vinden," of „wat zal het stoffelijk voordeel zijn," maar alleen om aan de opdracht van het oogenblik dat zijn geest zoo één met ondervinden was en waardoor hij de macht in zich gevoelde een krachtig weergeven van eigen doorleven te *kunnen* en te *moeten* geven, bereidwillig te voldoen.
Zoo ontstonden en ontstaan de kunstwerken der tijden.

en hoe meer de werker één wordt met zijne emotie's en eigen werk, des te dieper en breeder zal het kunstwerk worden.
En hierin ligt het groote verschil met alles wat namaak, opsiering en schijn is en dat eigenlijk geen kunst genoemd *kan* en *mag* worden. Zoodra er bijbedoelingen bij den werker in 't spel zijn, zoodra zijne gedachte met eer en roem zich bezig houdt, zoodra zijn werken voor 't broodje gaat dan ..... dan is hij niet bij machte los te komen van de aardsche banden en vrij uit in voorgenoemde éénwording op te gaan.

Zooals ik straks zeide, kan de leek de harmonie van een kunstwerk doorvoelen, maar hier dien ik dit aan te vullen door er op te wijzen, dat bij hem niet altijd een vaste overtuiging dienaangaande bestaat en wordt hij door anderen vaak aan 't wankelen gebracht, staat hij daardoor meestal er anders voor dan de ingewijde, die wéét en doet.
Bovendien durft de leek meestal niet openlijk te erkennen wat hij mooi of leelijk vindt, de vrees de plank mis te slaan, brengt hem er toe, te gaan twijfelen en liever maar mede te spreken met het oordeel der velen.
Zoodoende mist hij meestal den grond waarop *zijn* ontwikkeling groeien moet, terwijl hij bijwijlen de hooge en diepe beteekenis, d. w. z. het wezen der kunst in hem voelt.
De werker houdt zich daarvan los, hij tracht door zelf onderzoek, vaak tegen de algeheele publieke opinie ingaande, den grond van kennis te bezaaien, en zet deze zoodoende in vruchtbaarheid om en leert de waarde van het „ware" en „onware" te scheiden.
Nu meermalen over leek en kenner, dus over oningewijde en ingewijde gesproken is, komt het mij gewenscht voor, deze kwestie nader onder 't oog te zien.
Het geheimzinnige van de mystiek der tijden heeft vaak aan de mystiek iets vreemds gegeven en denkt men dat al wat ingewijd is, iets afzonderlijks en iets bovenmenschelijks is, iets buiten het gewoon menschelijk weten en denken om en alsof men daarvoor een geheel bijzonder wezen moet zijn.
Het geheim met alle sluiers wordt direct opgelost, indien wij bewust worden dat de kennis, waarvan wij slechts een deel bezitten, oneindig groot van omvang is en dat al hetgene wij nog niet weten met den sluier der onbekendheid omwonden is.
Weten wij eenmaal weer een gedeelte van het ongekende, dan zien wij, dat we het menschelijk begrijpen en verstaan kunnen.
Dit heeft de menschen er toe gebracht van God- en diermensch te spreken, evenzoo van leerlingen en meesters.
Maar is ook elke onderwijzer weer niet een leerling, zoodra hij zijn kennis volgens een andere lijn wenscht te vermeerderen en vervalt hierdoor dan ook niet het stelsel van God- en diermensch?
Vervalt hierdoor dan ook de inwijding in de kunst?
Eénsdeels ja, anderdeels neen.
Zoolang het streven gebouwd is om eigen grond te bezaaien en door zelfkennis zich te ontwikkelen en daardoor beter wereld en maatschappij te begrijpen, zoolang is er geen sprake van een afscheiding en zal het eenvoudig teekeningtje van het kind teekens van kunst kunnen geven. Het kind hangt met vreugde de plaatjes tegen den wand en doet dit met de smaak, zich zelf eigen.
Dat gevoel om den wand te versieren, streelt zijn gemoed en oog en staat in nauw verband met een ontwikkelend kunstgevoel.
Nu wordt het kind jongeling, gevoelt zich aangetrokken tot zang en dicht en gaat de natuur in en beeldt het molentje met het grasveld en woninkje in zijn schetsboek uit. Verheugt keert hij huiswaarts. Ook hier doet zijn kunstgevoel hem jubelen.
De jongeling wordt man. Hij geeft zijn kennis in rijperen vorm aan *wereld* en *menschen*. Hij dient maatschappij en samenleving en tracht te midden van hen, „goed", „waar" en „edel" te leven. Ook hier is het 't gevoel voor 't „goede", „schoone" en „ware" dat hem in staat stelt een voorbeeld te zijn.
Maar geheel anders is 't met hen, die in pronk en weelde leven. Met hen, die ten voordeele van anderen van hun leven genieten.
Bij hen bestaat geen kunstgevoel en al zal oogenschijnlijk het huis van overdadige versieringen getuigen, het zal den ingewijde niet ontgaan, dat hier leugen en bedrog in 't spel is. Hier is het de macht der inwijding, die ons in staat stelt het „ware" van het „onware" te onderscheiden. En eveneens als dit met de stoffelijke bezittingen gaat, geschiedt het ook met de kennis en de smaak. Het zal den ingewijde wederom niet moeilijk vallen de kennis door eigen levenservaringen verkregen, te onderscheiden van de kennis die „geleerd" of „overgenomen" is. En die geleerdheid moge de bezitters in 't oog der menschen groot doen zijn, het zal den grond van eigen kracht niet bevruchten en opvoeren en het zal hen die ware en jubelende vreugde van kind en jongeling niet geven.

En het is juist dat jubelend leven, die intense vreugde waardoor de idealist een wereld der fantasie weet te scheppen. Voor hem bestaat naast de wereld van grove stof, van bloemen, planten, boomen, huizen en menschen een wereld van ideeën en gedachten. En deze wereld zijner verbeelding belicht de wereld der stof om hem heen.
Toch vergeet of verwaarloost hij de grove wereld niet, want bewust weet hij dat geen der stofuitingen minderwaardig of doelloos zijn en put dan ook uit de ijle en grove stoffen zijn kennis van waarneming en ervaring.
Almachtig groot is het waarneembare om ons, *overal* en in alles ligt een mystiek van kennis verborgen en leeft daardoor heen een wereld van eeuwige schoonheid.
Is niet een enkele bloem een geheim even groot als de geheele kosmische samenstelling en kan in haar niet een schoonheid opgesloten zijn, waarin wij geheel en al opgaan kunnen en die ons bij machte stelt een blik in de schoonheid van het omringend leven te werpen?
In dat alles zoekt en vindt de kunstenaar de schoonheid en geeft die, als 't ware gekristalliseerd, in zijn werk terug.

Alhoewel de werktuigen en hulpmiddelen van den beeldhouwer, schilder, ciseleur, graveur en der andere vakbeoefenaren onderling anders zijn, is toch de bedoeling van 't bewerken door middel dier gereedschappen het zelfde. Alle beoefenaars trachten met behulp dier werktuigen het materiaal, waarin zij werken op te lossen, d. w. z. dat het soort natuurlijk niet verkracht wordt, maar dat het met andere te zamen zoo zeer op den achtergrond treden, waardoor de uitbeelding krachtig naar voren komen kan.
Zoo moet b. v. een stoel niet allereerst een geraamte van hout lijken, maar moet hij bovenal een begrip van stoel, d. w. z. een voorwerp, waarin men een rustende houding aannemen kan, uitbeelden.
Ook mag bij een stuk beeldhouwwerk niet allereerst de bewerking van 't materaal op den voorgrond treden,

maar behoort de voorstelling en vooral ook de gedachtenuitdrukking voor zich zelf sterk te spreken.
Wijl ik hierop wijs, bedoel ik hiermede volstrekt niet, dat men dus de bewerking van het materiaal weg denken moet en behoeft iedere stoel die bovengenoemde eigenschap uitbeeldt, daarom nog niet een kunstwerk te zijn. Wèl zeker, behoort bij 't maken van één of ander stuk werk afgevraagd te worden, op welke manier het materiaal het beste zich bewerken laat en of noodzakelijke verbindingen bij een vooropgezetten vorm goed en degelijk ten opzichte van dat materiaal te maken zijn; strijden die constructies daartegen, dan is de vorm onlogisch en past het niet ze uit te voeren in dat materiaal.
Het is ook hier weer noodzakelijk met al die factoren gelijk rekening te houden.
Als de schilder zich op 't gevaarlijk terrein waagt, zijn verf volgens deze of gene methode op 't doek te strijken en een genoegen daarin vindt, zonder zich los van zijn werk te maken dan kan zoo'n stuk door eigenaardige uitvoering en opzet spreken, maar het zal geen kunstwerk zijn.
Van de vele copieën, welke jaarlijks in de verschillende musea gemaakt worden, zijn de meeste waardeloos, wat de kunstwaarde betreft, daar de opzet en bedoeling dier schilders geheel onjuist en onecht is.
In een der groote buitenlandsche musea liet men mij een vertrek vol nagenoeg afgewerkte copieën zien. Deze worden door schilders in de wintermaanden tot zoover gereed gemaakt. Sommige stukken worden eenigemalen achtereen gecopieërd door een en dezelfden schilder. Dit wordt gedaan omdat het dan bij herhaling beter vlot. In het drukke seizoen neemt de schilder een nagenoeg afgewerkt stuk op den ezel, plaatst dat voor het orgineel stuk en tracht het stuk aan den man te brengen. Hij heeft daarmede het te druk om ijverig aan één stuk te arbeiden, zoodoende werkt hij des winters en verkoopt des zomers, terwijl hij den schijn geeft, terwijl hij werkt de stukken ondershandste verkoopen. En als wij deze stukken met het orgineel vergelijken, dan valt het ons op hoe kleur en verfstreken gelijk zijn en uit dat oogpunt zij nauwkeurig een afbeelding van het orgineel geven. Maar wat die stukken missen, dat is die geestelijke emotie, waarin de schilder leefde, toen hij zijn stuk maakte, dat opgaan in die werkelijke sfeer van eigen doorleefde oogenblikken en daardoor blijven de copieën onecht en waardeloos.
Een schilder, die een of andere emotie weergeeft, en slechts zeer gebrekkig deze in de stof uitbeelden kan, is tien, ja honderd maal meer artist dan één, die een heel mooi uitgewerkt stuk daarstelt, zonder de minste aandoening bij zijn werken gehad te hebben.
En al mogen die gebrekkig uitgewerkte stukken geen aantrekking voor 't groote publiek hebben, daarom blijven zij toch hunne kunstwaarde bezitten.
Een in den hoek van den zolder bevindend en van lijst ontroofd schilderstuk, waar niemand naar omziet, kan grooter kunstwaarde bezitten dan een schilderstuk in een vergulde lijst, welke een hoofdplaats in de een of andere salon inneemt.
Een allereerste eisch is het dat de schilder zich los weet te maken van de stof en waardoor hij bij machte zijn zal die stof te beheerschen.
Elk werker weet, hoe moeilijk dat is, maar ook weet hij hoe vrijer hij ten opzichte dier stof staat, des te beter hij zijn ideeën er in zal weten uit te beelden.
De werkers in de kunst zullen, in tegenstelling met hen die voor 't broodje de kunst beoefenen, hun arbeid volgens de beginselen der waarheid volbrengen. Zij zullen den leek niet meer of minder geven, dan zij bij machte zijn te doen. Zoo zullen zij de materialen uitbeelden, zooals deze zijn en geen kunstmatige middelen bezigen om den leek op een dwaalspoor te brengen.
De hedendaagsche voortbrengselen zijn vaak daarom juist zoo slecht en onlogisch, daar zij op de een of andere manier door verschillende kunstgrepen samengesteld worden en zoodoende meer lijken dan ze in werkelijkheid zijn.
Zoo zag ik laatst een brievenstandaard en bij den eersten oogopslag leek deze van vrij zwaar materiaal bewerkt te zijn. Toen ik 't voorwerp in de handen nam, versterkte ik in mijne meening daar 't gewicht er mede overeenkwam. Maar verwonderd, mij zelve niet geloovende, boog het materiaal onder het aangrijpen, wijl ik niet 't minst geen moeite deed te probeeren in hoeverre het dit verdragen kon. Op dit oogenblik was de waarheid ontsluierd, de maker had het geheel van een dun plaatje vervaardigd, terwijl hij achter een spiegeltje een opvulling van een of ander zwaar materiaal aangebracht had en zoodoende aan het voorwerp een gewicht overeenkomstig het begoochelend uiterlijk had gegeven.
Zoo wordt den kooper zand in de oogen gestrooid. Vele der voorwerpen welke dagelijks verkocht worden, komen overeen met de waarde van 't geen ik als voorbeeld noemde.
Het tafeltje, het étagèretje, het aardig papiermandje zouden gauw een plaats op den zolder krijgen, wanneer men voor een enkel oogenblik wist of zag, op welke manier die pronkstukjes gemaakt werden.
Van eenige geschaafde latjes, met enkele knopjes er opgedraaid, een paar koperen spijkertjes tot versiering er in geslagen, zijn zulke dingen binnen bijna geen tijd vervaardigd en met een weinig moeite worden zulke ondingen voor weeldeartikelen verkocht.
Dat deze voorwerpen vèr onder 't peil van ware kunst staan, behoeft werkelijk geen betoog, want de bedoeling waarvoor zij vervaardigd worden, is louter om 't goedje zoo duur mogelijk aan den man te brengen.
En is de kooper iemand, die zich niet afvraagt of de samenstelling degelijk en wáár is, dan krijgt hij een huis vol rommel en blijft gelooven omringd van kunstvoorwerpen te zijn, tot het oogenblik dat de meubeltjes beginnen te kraken.
Dan ziet hij dat zijn klokje van verguld hout en dat de spiegellijst van geen eikenhout is, maar slechts in die kleur geschilderd werd, dan bemerkt hij dat ook de lijstjes om de platen aan den wand van imitatie zijn en onder deze teleurstelling bemerkt hij nog meer hetgeen hij niet verwacht had.
Heeft hij dan indertijd niet genoeg betaald? Heeft de winkelier hem er tusschen gehad? Deze en meer vragen komen bij hem op, maar het mag hem niet baten, hij ziet dat het niet meer dan bazargoed is en dat bij 't maken der voorwerpen totaal geen wijding geweest is.

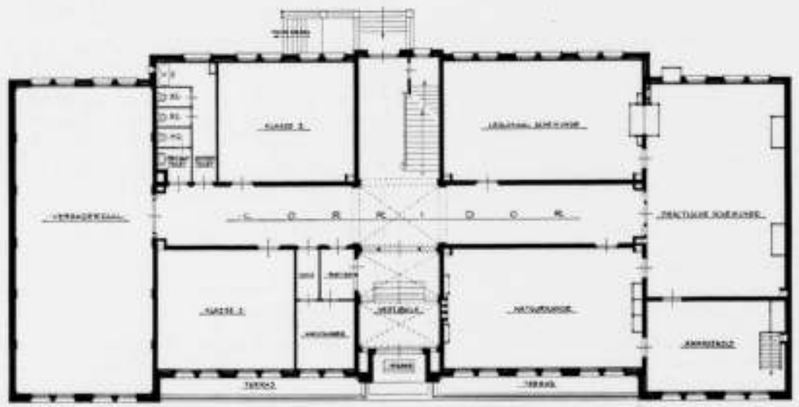
(Wordt vervolgd).

DE JUBILEUM-ZEGELS VAN DE BAZEL.

Het onder dit hoofd in ons vorig nummer geplaatst artikel van den heer Walter van Diedenhoven bevat eenige zetfouten, die te hinderlijk zijn om te laten passeeren.
De lezer gelieve deze als volgt te corrigeeren: „Dat 't stukje van den heer A. Brom Jr. in „Architectura" van 9 Augustus heel oprecht gevoeld en wèl-gemeend is, zal ik geen oogenblik in twijfel trekken."
De 2e regel van de 2e kolom: „volgens een *voor*op gestelde meening."



Chr. H. B. S. aan de Moreelse- en Gabriël Metsustraat. Schaal 1:250. E. A. C. Roest, Architect.



Chr. H. B. S. aan de Moreelse- en Gabriël Metsustraat. Schaal 1:250. E. A. C. Roest, Architect.





Chr. H. B. S. aan de Moreelse- en Gabriël Metsustraat. E. A. C. Roest, Architect.

CHRISTELIJKE HOOGERE BURGSCHOOL MET 5-JARIGEN CURSUS, GELEGEN AAN DE MOREELSE- EN GABRIËL METSUSTRAAT TE AMSTERDAM.

Met den bouw van bovengenoemde school werd 2 Januari 1912 een begin gemaakt en kon reeds den 1sten September van hetzelfde jaar gedeeltelijk in gebruik worden genomen, terwijl de geheele bouw vóór het einde van 1912 gereed is gekomen.
De indeeling is als volgt:
Kelderplan: Kelder voor centrale verwarming, brandstoffen en materialen.
Begane grond: Entrée in de Moreelsestraat, vestibule, portiersloge, wachtkamer, 2 klaslokalen, leslokalen schei- en natuurkunde annex practische scheikunde en werkkamer amanuensis, vergaderzaal, toiletten, enz.
1e Verdieping: Kamer directeur, bestuurs- en leerarenkamer, bibliotheek en conversatiekamer, 6 klaslokalen, garderobes enz.
2e Verdieping: Lokalen voor rechtlijnig- en handteekenen, natuurlijke historie annex museum, aardrijkskunde en 3 klaslokalen, toiletten enz.
3e Verdieping: 3 klaslokalen, archief en zolder.
Het gymnastiekgebouw annex conciergewoning is opgetrokken aan de Gabriël Metsustraat.
Het geheele terrein beslaat een oppervlakte van ± 2000 M².
De gevels zijn opgetrokken van geel-grijze klinkers, met toepassing van hard- en zandsteen. Het beeldhouwwerk is uitgevoerd door den beeldhouwer Rien Hack.
De gangen op alle verdiepingen zijn belegd met U. J. tegels, de wanden der gangen zijn met Silezische steenen bezet.
De trappen van Beiersch graniet, vrijdragend in de muren.
Verder is het gebouw voorzien van centrale verwarming, waterleiding, electrisch licht en telefoon.
De bouwkosten inclusief meubilair bedroegen *f* 155.000.

Amsterdam, Aug. 1913. E. A. C. Roest, Architect.

DE E.N.T.O.S.

„Is op het gebied der architectuur in onzen oeconomischen en zakelijken tijd, vóór alles noodig eveneens „zakelijk" te zijn, zoo geldt dit voorzeker allereerst voor de oprichting van gebouwen, welke het zoo bij uitstek practisch doel hebben, een tentoonstelling op scheepvaartgebied te herbergen. Onnoodige fratsen, opsmuksels of tierlantijnen komen hier niet te pas. „Zakelijkheid" is allereerste eisch."
Aldus de architect der Entos, den heer H. J. M. Walenkamp, in „Architectura" No. 22 van 31 Mei l.l. waar hij over: „De gebouwen der Entos" schrijft.
De allereerste vraag, n.l. of hij aan dezen, door hem zelf gestelden eisch recht heeft doen wedervaren, kan dadelijk toestemmend worden beantwoord. De zakelijkheid — hier een ten top gedreven soberheid — spreekt reeds bij den allereersten oogopslag.
Een tweede vraag: of het noodzakelijk en gewenscht

was deze soberheid met zooveel nadruk te demonstreeren, is minder gemakkelijk te beantwoorden.
De architect is hier blijkbaar voor een heel moeilijken taak gesteld geweest. Zooals het zich doet aanzien, aanvankelijk opgezet met te bescheiden middelen, is, dank zij een steeds groeiende belangstelling, de E.N.T.O.S. een tentoonstelling geworden met een „perspectief", met een verlengstuk, belichaamd in het oude Tolhuisbosch. En toen ook dit gedeelte verzegd was en van Engelschen kant eveneens belangrijke medewerking te wachten was, is men er toe overgegaan aan den kant van het eerst gekozen expositieterrein nog een tentoonstellingsgelegenheid te scheppen, die, alhoewel van gelijke vormgeving, met de overige tentoonstellingsgebouwen niets anders gemeen heeft dan een toegang aan hetzelfde voorplein.
Ware de belangstelling dus blijven groeien, wellicht had men dan op een paar honderd meter afstand nog eens zoo'n gebouw neergezet, even onsamenhangend dan met de hoofdmassa als dat van de Eng. afdeeling.
In het geheel als zoodanig zoekt men bij deze tentoonstelling dus tevergeefs één groote lijn; één hoofdgedachte. Twee door een bestaand water gescheiden, en nu door de tentoonstelling noodzakelijk vereenigde terreinen, waarvan een bovendien nog een tuin van bepaalden vorm (waarin een restant van een steenen gebouw, alsmede twee tentoonstellingspaviloens te vinden zijn) vormen het totaal-plan dezer anders zoo belangrijke vaktentoonstelling. Heeft de echt-Hollandsche opzet dus het scheppen van een waarlijk monumentaal-architectonisch geheel buitengesloten, niet te ontkennen valt, dat Walenkamp, gezien al deze bijomstandigheden, met geringe middelen zeer veel bereikt heeft en dat op echt eerlijke wijze.
Geen *schijn*gebouwen met trotsche kolonnades (wat in onze dagen in vakbladen nog wel wordt aangeprezen), noch antieke tempels of echt Vaderlandsche 18-eeuwsche kunstgewrochten, die achter knusse geveltjes de groote holle expositie-ruimten trachten weg te moffelen, — hier slechts wat gezien *moet* worden. Op een goed regelmatig grondplan verheft zich het hoofdgebouw welks voorgevel, met z'n hoogen midden partij tusschen de beide torens, monumentaal aandoet.
Op bekwame wijze is hier de klip ontzeild, om door dien verhoogden middenbouw de gedachte aan een hoogere bekapping van het middengedeelte op te wekken. Walenkamp liet de middenpartij *open* en bleef daardoor waar. Nú doet ze als décoratief moment goed — was zelfs noodzakelijk aan het kolossale voorplein en wil niet meer schijnen dan er werkelijk mede bedoeld is. Niettegenstaande de o. i. wat al te sterk doorgevoerde soberheid, doet het geheel aangenaam en vrolijk aan. Het wit en warm-geel van wanden en stijl-en regelwerk, waarbij de kleuren van bloemversiering en der docoratieschilderwerken, stempelen het geheel tot iets feestelijks, iets voornaams en dat waarlijk dank zij het achterwege laten van „onnoodige fratsen, opsmuksels of tierlantijnen". Of nu het aanbrengen van goede, streng decoratieve emblemen betrekkelijk het scheepvaartgebied, onder fratsen enz. te rangschikken ware geweest? Wij gelooven het niet. Zeer sterk trof ons dan ook bij deze tentoonstellingsarchitectuur het totaal-gemis bijkans van datgene, wat aan scheepvaart doet denken. Op de tympandoeken na slechts een paar uit duimsplankjes gezaagde dolfijnen die een hoogstand beproeven tegen de vlaggestokken. Anders niets.
Een tentoonstelling die een blik wil doen slaan in datgene wat juist met onze historie zoo innig is saamgeweven, mag toch wel eenigen aanspraak maken op een gebouw, dat in zijn architectuur een reflex wil zijn dier geheel eenige historie. Of de Entos gebouwen dat zijn? Wij meenen van niet. Ook niet dat de soberheid, de bij deze tentoonstelling zoo vooropgezette „zakelijkheid", dat als „eersten eisch" gebood.
Of ware wellicht eene meerdere reflex in strijd geweest met de beteekenis der scheepvaart van *onzen* tijd? De uitgebreide en hoogst belangrijke statistieken, die overal te raadplegen zijn, geven ook daarop wel een afdoend, d. i. een ontkennend antwoord. De scheepvaart, speciaal die van onzen tijd, neemt een buitengewoon belangrijke plaats in in geheel ons volksbestaan. Kan het dan ook anders of eene tentoonstelling op scheepvaartgebied *moet* spreken, — èn door het tentoongestelde, *èn door zijn gebouwen* — van dien geweldigen groei, dat machtige, kerngezonde en rustelooze leven wat de scheepvaart te aanschouwen geeft? Daarom nog eens, had de Entos in zijn architectuur — zoo in- als uitwendig — daarvan niet wat krachtiger behooren te spreken? En bood daartoe het over alle gebouwen doorloopende, in regelmatige vakken ingedeelde fries, geen schoone gelegenheid om, in plaats van het thans ettelijke malen herhaalde éénzelfde motief van vrij nuchteren grondvorm, een serie afwisselende scheepvaart-emblemen uit te beelden die, behalve de genoemde tympandoeken, de te fijn bewerkte dolfijnen en de 4 van zeewier druipende ankers op den middenbouw, wat meerder de scheepvaart in zijn velerlei meest belangrijke phasen had weergegeven? Een scheepvaart-*tentoonstelling* bedoelt scheepvaart-*reclame*. Dit toch als allereerst te stellen eisch; want door reclame meerder belangstelling, en als vanzelf dan: meerder voorspoed en welvaart. De kunst nu is daar om een en ander op waardige wijze te vertolken — ook de bouwkunst. Zijn wij hiervoor blind, of laat het meerder of minder succes (hier dus speciaal) der scheepvaart, ons onverschillig, zoo staan wij *buiten* het directe leven en kunnen dan onmooglijk op juiste wijze in onze kunst vertolken wat aan bruischend, onstuimig handelsleven rondom ons valt op te merken.

Wellicht heeft de heer Walenkamp hier juist een klip gezien waarop hij met zijn Entos project niet stranden wilde, op gevaar de zakelijkheid hier aan onnoodige fratsen enz. op te offeren. Ook staat hij wellicht tegenover de aan de bouwkunst te stellen eischen op tentoonstellingsgebied anders dan wij dit bij eene expositie zouden doen. Hoe dit ook zij, — zijne Entos-gebouwen doen — afgezien dan van dien bijkans „hatelijke" soberheid, die bijkans „armoedige" eenvoud, goed en bij herhaalde beschouwing zelfs feestelijk en zonnig. De aansluiting van gebouwen met voorplein is geslaagd en het effect ware hier zeer zeker nóg grooter geweest, ware het niet dat een veel te hooge, en banaal „versierde" brug hier op deze „eereplaats" had uitgemond. Ook het vrij magere afsluithek met 4 wel wat te hooge en daardoor te zwaar doende contrôle-gebouwtjes schept even een dissonant. Zijn wij goed ingelicht dan komt de brug niet voor des heeren Walenkamp's verantwoordelijkheid.
Het beste plekje der expositie lijkt ons den „binnenhof", een aardig omsloten, rustig zitje waar men een oogenblik van het gewemel van menschen en het gegons van machines bekomen kan. De tijdelijkheid spreekt ook hier weer wel wat al te veel in die alomtegenwoordige soberheid, doch, naar wij meenen, „wie dezen hof is binnengegaan heeft de hoofdgedachte al eer verstaan".

(Wordt vervolgd.) ADR. MOEN.

EEN GESCHENK VAN NOORD AAN ZUID.

Het was eerst aan de fabriek te Amsterdam en later op de tentoonstelling te Gent dat ik in de gelegenheid was het bijzonder fraaie geschenk — dat de Noord-Nederl. letterkundigen hunnen Vlaamschen broeders vereerden, te bezichtigen.
Het is een stuk werk dat ontwerper en uitvoerder eer aandoet. Bijgaande afbeelding zal dezen indruk zeer zeker nog versterken. De met glasdeuren afgesloten, van donker gekleurd Coromandelhout vervaardigde en met rood koper — met zilver ingelegd — beslag bezette kast doet deftig en voornaam, ademt rust, en is, mede door de zoo juist aangebrachte versiering — (van den beeldhouwer Zijl) een meesterstukje van goeden smaak en juiste verhouding. Zoo mij één opmerking vergund zij, dan is het deze: dat de bekwame, talentvolle ontwerper — de architect G. F. la Croix — zich blijkbaar te veel aan zijn eersten, op papier gestelden opzet gebonden gevoeld heeft, zonder zich van de perspectivische werking van het meubel in de vrije ruimte eerst goed rekenschap gegeven te hebben. Een gevolg hiervan is m.i. direct, dat het hooge fries, welks systematische indeeling gebaseerd is op de indeeling der benedenkast, thans wat versnipperd en los doet, mede een gevolg hiervan, dat dit fries vrij sterk voorspringt en de boven- en beneden-indeeling nimmer recht boven elkaar gezien worden. Ook niet zoo men er recht voor staat. Daarvoor is de kast te breed.
Dit bezwaar is gelukkig van te ondergeschikt belang dan dat het aan de goede werking van het geheel zou kunnen schade doen. Den architect La Croix komt de groote verdienste en de eer toe dat hij op zoo waardige wijze in dit kunststuk de gevoelens van zijn Noord-Nederlandsche broeders vertolkt heeft. Het is daardoor geworden een waardige, grootsche en kunstrijke hulde.
De kast prijkt thans op een podium in het Nederl. paviloen te Gent, waar die, niettegenstaande de onsmakelijke en herrieachtige omgeving, de clou der gansche vaderlandsche expositie uitmaakt. En wil men weten, wat bij de bezichtiging van dit fraaie meubel wel bijzonder sterk tot mij gesproken heeft; dan is het dit: dat zoo men de moed heeft om stille, talentvolle werkers met belangrijke opdrachten — zooals de onderhavige — te belasten, het succes steeds verzekerd *moet* zijn. Daarvoor staan hunne talenten borg. En — dit bovenal — het geestelijk eigendom blijft *hun* eigendom, ergo *zij* zijn de ontwerpers en niemand anders.
Den architect La Croix voor zijn ontwerp; der firma Wed. Kraak voor hare onberispelijke uitvoering een woord van hulde.
ADR. MOEN.



Bockenkast van Coromandelhout. G. F. LA CROIX, Architect.

OPLEIDING ARCHITECTEN.

Het bestuur van het Civiel- en bouwkunig Studenten Gezelschap Practische Studie te Delft stelt een onderzoek in inzake vooropleiding en opleiding van den a.s. architect.
Het heeft zich daartoe met onderstaande vragenlijst gewend tot hen, die in ons land op eenig gebied der architectuur een plaats van beteekenis innemen.
1. Welke vooropleiding, zoowel van algemeenen als eventueel van bouwkundigen aard, acht u voor den aanstaanden architect de meest gewenschte?
(H. B. S., gymnasium, lyceum e. d.; beoefening van een ambacht, volgen van de bouwpraktijk of iets dergelijks).
2. Welke opleiding acht u de beste; die welke geheel in en voor de praktijk plaats vindt, of die welke aan een school of academie genoten wordt?
3. Acht u de artistieke en wetenschappelijke opleiding, zooals die te Delft plaats heeft, te verkiezen boven die aan een kunstacademie?
4. Wat is uw oordeel omtrent de opleiding voor architect te Delft en welke wijzigingen en aanvullingen acht u in deze wenschelijk?
5. Wat is uw meening omtrent de wenschelijkheid en de waarde van eventueel in te voeren hooger bouwkunstonderricht aan de rijksacademie voor beeldende kunsten? Hoe moet naar uwe meening dit onderricht zijn?
6. Acht u het in het belang van de architecten-opleiding in het algemeen, dat er in ons land twee inrichtingen van hooger bouwkunstonderwijs zouden zijn, n.l. een te Delft en een te Amsterdam (Rijksacademie voor Beeldende Kunsten):
a. met het oog op het karakter en de inrichting van beide instellingen;

b. met het oog op de financieele draagkracht van ons land;
c. met het oog op het aantal beschikbare goede docenten.
7. Welk toelatingsexamen, daarmee gelijk te stellen examen, of welke voorwaarden in het algemeen acht u wenschelijk en zou u bij een eventueele invoering van hooger bouwkunstonderricht aan de Rijksacademie te Amsterdam voor de bouwkundige studenten dezer academie verplicht gesteld willen zien?
(Eindexamen H. B. S., gymnasium, lyceum e. d., toelatingsexamen Technische Hoogeschool, Kunstacademie, bekwaamheden door de praktijk verkregen of dergelijke).
8. Acht u wettelijke bescherming van den titel bouwkundig ingenieur en ook bescherming voor te Amsterdam gediplomeerde architecten gewenscht?

INGEZONDEN.

VAKTOESTANDEN III.

Geachte Redactie.
Mag ik U beleefd een plaats vragen voor het volgende:

Aan de redactie en de leden van „Architectura et Amicitia".

Mijne Heeren.
De groote meerderheid uwer zal de toewijding der Redactie inzake „vaktoestanden" principieel met sympathie geconstateerd hebben.
Het rechtsbesef der „massa" is uiterst gevoelig, omdat het zonder belemmerende bijoogmerken op geëigende prikkels reageert.
Mijzelf ten deze als deel der massa beschouwende, erken ik gaarne het gevoel van bevrediging, bij mij opgewekt door het vermelden van evvel, remedie en genezing in een halve kolom (zie „Architectura", 2 Augustus 1913 pag. I).
Toch rees daarnaast bij mij een bedenking. Een bedenking, door de redactie zelve als 't ware gemotiveerd in de 1e regel der 5e alinea van bedoelde halve kolom.
Daar staat: „Wat ons 't onaangenaamst in deze zaak stemt, is het feit", enz.
Welnu, het is deze onaangename, gepassioneerde stemming, behalve uit deze regel, uit het geheele stukje blijkende, die mij de volgende vragen doet stellen:
I. Is het goed, dat de redactie van ons blad fungeert als rechter over onze handelingen?
II. Zoo neen, is het dan mogelijk, de kans op eventueele bevrediging van ons rechtsbesef te behouden, zonder nochthans op de schouders onzer met arbeid overladen redactieleden een zóó zware verantwoordelijkheid te leggen, als thans noodgedrongen door hen geambiëerd?
Zie, niemand, ook gij zelve niet, Redactie, zal, bij bezonken beschouwing der thans afgedane kwestie, zich volkomen bevredigd achten.
De door U gelauwerde in eigen persoon, heeft zich tegen deze huldiging verzet op een wijze, die aan zijnen lauwer den luister ontneemt.
En de door U gebrandmerkte,... *is* nu gebrandmerkt, — alsof hij de alderergste van al de ergen was.
Ik behoef hier niet nader op in te gaan, want ik ken uw meening. Laat ons daarom op de eerstvolgende vergadering deze zaak regelen, door verkiezing van een driemanschap voor eerezaken.
Ik wijd geen woord aan het onverkwikkelijke „Vaktoestanden II", verschenen in het nummer van 9 Aug. '13. De redactie heeft recht gedaan.
Doch ze deed veel meer.
Dat dit meerdere in het vervolg achter de schermen blijve, is m. i. bereikbaar.
Thans klinkt het in alinea 3:
„Architectura et Amicitia" en haar orgaan „Architectura" heeft nooit geschroomd den vinger te leggen op de rotte plekken, die ons vak ongelukkigerwijze nog heeft."
Vingers leggen op rotheden, verwekt echter zoo licht nieuwe rotheden.
Toewijding is nog geen inwijding.
Daarom, deze taak in daartoe aangewezen handen.
En in deze handen een mes voor de „rotte plekken."
Met dank voor de plaatsing.
Blaricum, 14 Augustus 1913. HERMAN HANA.

* * *

ONBEKEND ARTIST.
Zooeven zijn de biljetten voor het feest „kleur en klank" in de stad Utrecht opgeplakt.
Een mooi uitgevoerd ontwerp, goed van kleur en vorm.
In de fond staat vermeld:
Atelier Koninklijke Begeer Utrecht en komt de naam van den artist niet op 't biljet voor.
Ontegenzeggelijk is dit jammer: ten eerste voor de waarde van het Geestelijk eigendomsrecht en ten tweede voor 't publiek wijl deze bij voorkomende gelegenheid tot dien kracht zich wenden kan.
Om beide redenen is een bekendmaking van den naam zeer gewenscht.
C. J. DE HAAS.

NIEUWE UITGAVE.

Centrale verwarming en luchtverversching van gebouwen, door F. G. UNGER W. I.
De bij de lezers van ons blad welbekende artikelen over bovenstaand onderwerp van de hand van den W. Ing. F. G. Unger, zijn thans in boekvorm uitgegeven.
In bruin linnen omslag gebonden en op stevig geel papier gedrukt, is dit keurig verzorgd werkje door den uitgever L. J. Veen in den handel gebracht voor den luttelen prijs van *f* 1.—. Eene aanbeveling onzerzijds kan gevoegelijk overbodig geacht worden.

VAN ALLERLEI AARD.

Door den architect K. P. C. de Bazel is aan B. en W. medegedeeld, dat de staat, eigenaar van het perceel Dam 8, hoek Eggerstraat, voornemens is ter plaatse een nieuw gebouw op te richten en dat hij den voorgevel daarvan zou wenschen te stellen in het verlengde van perceel 6, daaraan grenzend,
In verband hiermede heeft de staat verzocht, van de gemeente in eigendom te mogen verkrijgen het strookje gemeentegrond, ter grootte van ongeveer 2.60 vierkanten meter, hetwelk tusschen het bestaande perceel en den voorgevel van het ontworpen gebouw is gelegen, in ruil tegen het strookje grond, gelegen aan den Dam, hoek Eggerstraat, ter grootte van ongeveer 1.25 vierkanten meter, hetwelk bij uitvoering van het ontworpen plan buiten de gevellijn zal komen te liggen onder bijbetaling aan de gemeente van een bedrag van *f* 1000.
Met het oog op den wehtand komt het B. en W. gewenscht voor, dat de voorgevel van het nieuwe perceel wordt opgetrokken in de richting van den gevel aan de Damzijde van het aangenomde perceel.
De afschuining van den hoek aan de Eggerstraat achten B. en W. in het belang van het openbaar verkeer, terwijl het door den staat bij te betalen bedrag voor de meerdere waarde, die de door hem te verkrijgen grond heeft boven den grond, welke aan de gemeente zal worden afgestaan, b. i. aanmerkelijk is, in aanmerking nemende, dat ter plaatse geen voorgevellroodlijn is vastgesteld en de staat derhalve niet tot afstand om niet verplicht is.
Op grond van een en ander bestaat er, naar hun meening, aanleiding, op de voorgestelde transactie in te gaan.

INHOUD: Het wezen van Kunst en in 't bijzonder van Bouwkunst (Vervolg). — De Jubileums-Zegels van De Bazel. — Christelijke Hoogere Burgerschool met 5-jarigen cursus, enz. — De E.N.T.O.S. — Een geschenk van Noord aan Zuid. — Opleiding Architecten. — Ingezonden. — Nieuwe Uitgaven. — Van allerlei aard.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 35. ZATERDAG 30 AUGUSTUS 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 59, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

AFDEELING VOORTGEZET- EN HOOGER-BOUWKUNST-ONDERRICHT.

De Afdeeling hervat hare colleges op den eersten Maandag in October a. s.; terwijl de lessen in bouwkunstig handteekenen op 13 September aanvangen. Met het oog hierop is de inschrijving van deelnemers sedert eenige dagen en tot 22 September a.s. geopend.
Het prospectus en volledige inlichtingen zijn op elken werkdag te bekomen bij den administrateur in „Parkzicht" aan de Hobbemastraat.
Belanghebbenden wordt in herinnering gebracht, dat de Cursus ingevolge de jongste herziening van het leerplan en de organisatie een vierjarige is, en dat volgens dit leerplan in het aanstaande cursusjaar de twee eerste jaren zullen zijn ingericht; terwijl in het derde jaar het vroegere leerplan wordt afgewikkeld en voltooid.
Elk cursusjaar telt 6 maanden, loopende van October tot April. De colleges worden in den regel drie maal, soms echter vier maal per week gegeven, des avonds van 7 tot 9 uur in de localen der Rijks Academie van Beeldende Kunsten en in die van de Kunstnijverheidsschool „Quellinus"; terwijl de lessen in het bouwkunstig handteekenen regelmatig gedurende den geheelen cursus worden gegeven op Zaterdagavonden van 7 tot 10 uur in een localaal van het gebouw „Parkzicht" aan de Hobbemastraat te Amsterdam.
De toelating tot den Cursus is, behoudens bizondere redenen ter beoordeeling van het Dagelijksch Bestuur en in verband met de door de candidaten genoten vooropleiding, geregeld als volgt:
De candidaten moeten in het bezit zijn van een einddiploma van een der volgende inrichtingen van onderwijs, en bovendien genoegzaam ervaring in de practijk der bouwvakken hebben opgedaan, b.v. in de functie van teekenaar of opzichter; t.w.:
de Rijks-Normaalschool voor Teekenonderwijzers te Amsterdam,
de Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam,
de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage,
de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam,
de School voor Kunstnijverheid te Haarlem,
de Academie „Minerva" te Groningen en andere daarmee gelijkstaande inrichtingen.
Zij die in het bezit zijn van het einddiploma (voor bouwkunde) van een der Middelbare Technische Scholen of dat van de Kunstnijverheidsschool „Quellinus" te Amsterdam, en tevens als teekenaar of opzichter werkzaam zijn in de practijk der bouwvakken kunnen direct tot den cursus worden toegelaten.
Verder kunnen zij worden toegelaten die beschikken over
a. het diploma Bouwkundig Opzichter of Bouwkundig Teekenaar uitgereikt door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
b. een der acten Middelbaar Onderwijs M.c. of M.d.,
c. het einddiploma, met vervolgklasse, van de Industrieschool van de Mij. voor den Werkenden Stand te Amsterdam; en bovendien de bewijzen kunnen overleggen van een voldoende algemeene ontwikkeling en ervaring, opgedaan in de praktijk.
Tenslotte is aan hen de gelegenheid tot deelname aan den cursus opengesteld, die, hoewel niet in het bezit van eenig diploma, de bewijzen kunnen overleggen van voldoende ontwikkeling en ervaring opgedaan in eene veeljarige werkzaamheid in de praktijk.
Deze eischen zijn gesteld teneinde zooveel mogelijk de zekerheid te erlangen dat de candidaat-deelnemer over voldoende kennis beschikt om het onderwijs der Afdeeling met vrucht te kunnen volgen.
Over de toelating beslist, na verkregen inlichtingen, het Dagelijksch Bestuur.
Aan hen die den volledigen cursus met vrucht hebben gevolgd kan door het Genootschap op voordracht van het Bestuur der Afdeeling, gehoord de Docenten, een Diploma worden uitgereikt.
Omtrent het cursusgeld het volgende:
Voor het volgen van den volledigen vierjarigen cursus is *f* 60.— verschuldigd; waarvan voor het eerste jaar *f* 25.— betaald wordt, voor het 2e jaar *f* 15.— en voor het 3e en 4e jaar elk *f* 10.—. Met deze regeling verbindt elke deelnemer zich voor den geheelen vierjarigen cursus. Voor het volgen van den cursus per jaar is *f* 25.— voor elk cursusjaar verschuldigd.
De leervakken zijn verdeeld in vier groepen, te weten: 1. technische vakken, 2. bouwkunstige vakken, 3. vakken betreffende de kunstnijverheid, 4. vakken betreffende de versierende kunsten. De gelegenheid is geopend tot het volgen van de colleges dezer groepen afzonderlijk.
Voor de eerste groep is per cursusjaar *f* 10.— verschuldigd, voor de tweede *f* 18.—, voor de derde *f* 15.— en voor de vierde *f* 6.—.
De lessen in bouwkunstig handteekenen kunnen eveneens afzonderlijk worden bijgewoond, waarvoor *f* 4.— per cursusjaar betaald wordt. Voor hen die zulks bij het

bestuur van den cursus aanvragen, bestaat tot een beperkt aantal, de gelegenheid de lessen kosteloos te volgen.
De leerstof van den volledigen vierjarigen cursus omvat de volgende leervakken: Natuursteen, Baksteen, Hout, IJzer, Gewapend Beton, Grafische Statica, Rioleering, Watervoorziening, Verlichting, Verwarming, Ventilatie, Bouwvormenleer, Gebouwen voor Eeredienst, Musea, Vergader- en Concertzalen, Theaters, Scholen, Badhuizen, Woonhuizen, Gebouwen voor Industrieele doeleinden, Proportiën en Stelsels, Stadsuitbreiding, Interieurkunst, Meubelkunst, Metaal- en Glasschilderkunst, Keramische- en Textielkunst, Elementaire en toegepaste versiering, Decoratieve Schilder- en Beeldhouwkunst, Bouwkunstplastiek, Kunstgeschiedenis, Kennis der Bouwstijlen, Heraldiek en tenslotte Bouwkunstig Handteekenen.
Het Docenten-corps telt p.m. dertig leden, onder wie de leerstof zoodanig verdeeld is dat elk vak in het bizonder tot zijn recht kan worden gebracht.

VERKLARING DER WANDSCHILDERINGEN VAN MEJ. WILHELMINA C. DRUPSTEEN.

(Zie pag. 272).

De bijschriften der clichés in No. 33 van ons blad — betreffende de wandschilderingen van mej. Drupsteen in de entrécehall van de Tentoonstelling „de Vrouw 1813-1913" — zijn, helaas, niet geheel juist weergegeven. Wat geschreven staat voor afb. 4 en 5 behoorde eigenlijk bij afb. 6 en 7, die wegens de kosten, zeer tot onzen spijt, moesten uitvallen. Bij afb. 5 behoort nu te staan: *„Links ziet men de vrouw, die opgaat in haar huiselijken kring"*, terwijl het bijschrift van afb. 4 luiden moet: *„rechts zij, die geweven wordt op het rijke arbeidsveld, ook daarbuiten in de maatschappij en daarvoor in extase komt."*

XE INTERNATIONAAL WONINGCONGRES.

Het officieel programma van het Xe Intern. Woningcongres 's-Gravenhage-Scheveningen (8—13 Sept. 1913) luidt:

Zondag 7 September 1913.

9 uur n.m. Ontmoetingsavond in de Eetzaal van het Kurhaus te Scheveningen. (Kleeding naar verkiezing). Alle reeds aangekomen leden en dames worden uitgenoodigd daarheen te gaan, het Bestuur zal hen daar ontvangen.
Ter bevordering van de goede regeling wordt aan de reeds aangekomen Congresleden dringend verzocht Zondag tusschen 12—4 uur in het Congres-informatiebureau in het Kurhaus hun Hotel-adres tijdens hun verblijf te 's-Gravenhage—Scheveningen op te geven en hunne stukken, correspondentie enz. af te halen. Lidmaatschapskaart daar te vertoonen, des avonds zullen de nog niet afgehaalde stukken in de Eetzaal liggen. (Lidmaatschapskaart vertoonen).

Maandag 8 September.

10 uur v.m. Openingszitting in de Kurzaal (de groote muziekzaal van het Kurhaus, toegang nabij halte lijnen 8 en 9 der electrische tram).
Na opening tot 12 uur. Na opening gaan de Congresleden naar de Eetzaal, waar de beraadslagingen een aanvang nemen.
1½—4½ uur n.m. Vergadering Eetzaal Kurhaus.
9 uur n.m. Ontvangst door de Nederlandsche Regeering in de Ridderzaal op het Binnenhof (avondtoilet).

Dinsdag 9 September.

9—12 uur v.m. Vergadering in de Eetzaal van het Kurhaus.
1½—5 uur n.m. Vergadering als voren.
7 uur n.m. Banket, aangeboden door het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage in de Kurzaal (avondtoilet). Voor deelneming zijn bijzondere kaarten vereischt, welke tot een bepaald aantal in verband met de beschikbare ruimte, verkrijgbaar zullen zijn: Maandag ± 12 uur in de Vergaderzaal na afloop van de zitting, tot Dinsdagmiddag 12 uur in het Congres-informatiebureau (Lidmaatschapskaart vertoonen).
Bij het in ontvangst nemen der kaarten kunnen plaatsen aan de verschillende tafels worden gereserveerd.

Woensdag 10 September.

9—11½ uur v.m. Vergadering in de Eetzaal van het Kurhaus.
± 12 uur. Excursie naar Rotterdam. Deze excursie vertrekt van het Station Kurhaus te Scheveningen dadelijk naar Rotterdam. Aankomst aan het Maasstation. Officieele ontvangst door het Gemeentebestuur en het regelingscomité.
Tocht over de rivier door de havens, aangeboden door het Gemeentebestuur.
Lunch aan boord, aangeboden door het Gemeentebestuur. Landing aan de Pelgrimskade.
Bezoek der woningen der Maatschappij voor Volkswoningen.
Voortzetting der boottocht.
Bezoek aan het Landverhuizershotel der Holland—Amerikalijn.
Maaltijd aan boord van het stoomschip „Nieuw Amsterdam", *aangeboden* door de Directie der Holland—Amerikalijn.
Terugreis per stoomboot naar het Maasstation, aangeboden door de Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer.
± 10 uur n.m. Extra trein naar Scheveningen—Kurhaus.

Kaarten naar volgorde der aanmelding voor den tocht naar Rotterdam verkrijgbaar aan het informatiebureau. De eerste driehonderd kaarten groen-wit-groen, de daarop volgende rood. De deelneming aan de excursie naar Rotterdam is beperkt tot een aantal van 500 personen. Aanmelding tot 9 Sept. 12 uur middag.
Kosten per persoon heen en terug etc. *f* 2.50.
Mochten er Congressisten zijn, die bepaalde woning-typen wenschen te bezoeken, dan wordt hun verzocht dit enkele dagen te voren kenbaar te maken, en zal hun daartoe de gelegenheid verschaft worden.
Het regelingscomité bestaat uit de heeren:
Dr. J. M. Dutilh, Voorzitter, Mr. Dr. H. J. D. van Lier, Secretaris, A. C. Burgdorffer, Directeur der Gemeentewerken, G. A. M. de Bruijn, J. Hudig, Oud Wethouder, Mr. K. P. van der Mandele, L. J. C. J. van Ravesteijn, A. Robertson W.Azn., Voorzitter der V. t. B. v. h. Vreemdelingenverkeer, Dr. A. Robertson, C. J. Struyk, Directeur v. h. Bouw- en Woningtoezicht, J. Rypperda Wierdsma, Direct. d. Holland—Amerikalijn.

Donderdag 11 September.

9 uur v. m.—1 uur n.m. Vergadering en sluiting der Congreszittingen in de Conversatiezaal van het Kurhaus. Na de sluiting begeeft men zich naar de eetzaal van het Kurhaus, waar gelunch wordt tot besluit van het Congres.
Deelneming vier gulden per couvert, alles inbegrepen; kaarten aan het loket in het informatiebureau vóór Woensdag 12 uur.
's Middags bezoek aan de Landbouwtentoonstelling en Volkswoningen.

Vrijdag 12 September.

Excursie naar Amsterdam op uitnoodiging van het Gemeentebestuur.

± 9 uur v.m. (het nauwkeurige vertrekuur zal op de excursiekaart gedrukt staan). Vertrek van Scheveningen (Station Kurhaus) via Den Haag ± 9 uur. Aankomst 10¾ v. m. Tocht per gemeentetram naar het Concertgebouw. Voordracht met lichtbeelden in de kleine zaal door den heer J. W. C. Tellegen, Civ. Ingenieur, Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht. Aanbieding van een geschrift over Amsterdamsche woningtoestanden door Mr. J. Kruseman, Voorzitter van den Amsterdamschen Woningraad.
12 uur. Lunch in de groote zaal van het Concertgebouw.
2 uur n. m. Rijtoer door de stad, bezoek aan woningen van verschillende Vereenigingen.
5 uur n.m. Thee ten huize van den Burgemeester, Amstel 218, aangeboden door den Burgemeester en Mevrouw Jonkheer Röell geb. Barones De Vos van Steenwijk.
5.45 uur n. m. Stoomboottocht van af het huis van den Burgemeester op den Buiten-Amstel en het Y. Bezoek aan het nieuwe stadsgedeelte aan de Noordzijde van het Y en aan de Eerste Nederlandsche Tentoonstelling op Scheepvaartgebied (ENTOS).

De deelneming aan de excursie naar Amsterdam is beperkt tot een aantal van pl. m. 400 personen, naar volgorde der aanmelding aan het loket excursies in het informatiebureau in het Kurhaus. Aanmelding tot Woensdag 10 September 12 uur middag.
Kosten per persoon heen en terug Amsterdam etc. *f* 2.50.
Na bezichtiging van de ENTOS kunnen de congresleden met de gewone treinen, naar eigen keuze, naar den Haag—Scheveningen terugkeeren op hun retourbiljet.

Zaterdag 13 September.

Congresleden, die deelnemen hetzij aan de excursie Twente (Enschede, Hengelo), hetzij aan de excursie Arnhem en na de excursie doorgaan naar Duitschland, worden er op attent gemaakt, dat het traject Scheveningen-Hengelo of Scheveningen-Arnhem een deel is van hunne terugreis. Voor deze excursies bieden de spoorwegmaatschappijen extra treinen (zonder reiskosten) aan. Met het oog hierop, kunnen zij aan het Excursieloket in het informatiebureau in het Kurhaus vóór Woensdag 12 uur schriftelijk terugreisbiljetten bestellen, met Hengelo of Arnhem als beginstation van hun terugreis.
Zij ontvangen daar aanwijzingen naar welk grensstation hun groote bagage moet bevracht worden.

I. Excursie naar Twente.

± 8½ uur v. m. Vertrek van station Scheveningen—Kurhaus via den Haag, Amsterdam, Apeldoorn naar Enschede.
1.07 uur n. m. Aankomst te Enschede.
1.15 uur n. m. Lunch in de concertzaal van de Groote Societeit, aangeboden door de Gemeente Enschede.
2 uur n.m. Bezichtiging van het complex woningen van de Vereeniging „de Volkswoning" aan den Hengeloschen weg. De tocht daarheen (aanvangende 2 uur precies) geschiedt gedeeltelijk per electrische tram, gedeeltelijk te voet door het Volkspark.
5.30 uur n.m. Vertrek per extra trein van de fabriek Rigtersbleek via Boekelo naar Hengelo. Aankomst aldaar ± 4 uur. Wandeling naar het tuindorp „'t Lansink".
De reizigers voor Duitschland—Hamburg (aankomst 12.09) die met trein No. 242 om *6.02* wenschen te vertrekken, begeven zich om 5.30 naar het station.
Voor de overige reizigers om:
5.30 uur n.m. Diner in het „Vereenigingsgebouw", aangeboden door de Heeren Gebr. Stork & Co., Machinefabrikanten. Daarna muziekuitvoering van de Fabrieks-kapel. Reizigers voor de richting Amsterdam, den Haag-Scheveningen vertrekken om *7.36* per Holl. Spoor naar Almelo, aankomst *7.52* en vandaar per trein D 25 om *8.00* naar richting Holland. (Restauratiewagen)

Aan de excursie naar Twente kan door 150 personen worden deelgenomen, naar volgorde der aanmelding. Voor de heenreis van Scheveningen via den Haag-Amsterdam naar Twente wordt kosteloos reisgelegenheid *aangeboden door de Hollandsche Spoorwegmaatschappij.*
De terugreis moet door de deelnemers betaald worden, ieder neemt zijn eigen biljet.

De kaarten voor alle excursies moeten afgehaald worden aan het loket in het informatiebureau, waar tevens de kaarten voor het diner, aangeboden door de Heeren Gebr. Stork & Co., te Hengelo, uitgereikt worden.
Kosten dezer excursie *f* 2.50. Aanmelding vóór Woensdag 10 September, 12 uur 's middags.
Het ontvangstcomité te Enschede bestaat uit de Heeren: Edo J. Bergma, Burgemeester van Enschede; H. B. Blijdenstein, fabrikant; L. ten Cate Wzn., Secretaris Commissie van Beheer over het Volkspark; J. H. van Heek, Fabrikant; W. H. van Heek, Voorzitter Commissie van Beheer over het Volkspark; N. G. Jannink, Voorzitter Vereeniging „de Volkswoning"; H. ter Kuile Jzn., Voorzitter Kamer van Koophandel; M. L. Menko, Bestuurslid Vereen. „de Volkswoning"; Jhr. A. H. Op ten Noort, Directeur Gemeentewerken; J. A. Scholten, Secretaris Vereen. „de Volkswoning".
Het ontvangstcomité te Hengelo bestaat uit de Heeren: G. J. O. D. Dikkers, Lid van het Bestuur der Hengelosche Bouwvereeniging; D. W. de Moschy, Bestuurslid der H. B. V.; Karel Muller, Architect der H. B. V.; C. F. Stork, Bestuurslid der H. B. V.; D. W. Stork, President Commissaris der H. B. V.; Mr. N. A. Tonckens, Burgemeester van Hengelo.

II. Excursie naar Arnhem.

9.30 uur v.m. Vertrek per Staatsspoor-stoomtram, tegenover het Palace Hotel van de Mij. Zeebad Scheveningen, naar 's Gravenhage Staatsspoor.
De heenreis (Scheveningen—Arnhem) wordt *aangeboden door de Staatsspoorwegmaatschappij.*
Te 's Gravenhage Staatsspoor wordt overgestapt in gereedstaanden trein, die van Utrecht ± 12 uur te Arnhem aankomt.
In gereedstaande rijtuigen naar Stadhuis, alwaar: Ontvangst door het Gemeentebestuur. Daarna lunch, aangeboden door het Gemeentebestuur in het gebouw „Musis Sacrum", 1²⁄₄ uur n.m. tot ± 5 uur rijtoer, aangeboden door het Gemeentebestuur, tot het brengen van bezoeken aan de woningcomplexen van de woningvereenigingen „Openbaar Belang" en „Volkshuisvesting". Bezocht zullen worden de complexen: *Lombok* — stratenbebouwing — 191 woningen; *Klarendal* — stratenbebouwing — 204 woningen; *Musschenberg* — tuinstadaanleg — 115 woningen en *van Verschuerwijk* — groote aaneengesloten bebouwing — 218 woningen.
Aantal deelnemers naar volgorde der aanmelding ± 150.

Kosten dezer excursie *f* 2.50. De terugreis is voor eigen rekening. Aanmelding vóór Woensdag 10 September, 12 uur 's middags aan het loket excursies in het informatiebureau.
Comité van ontvangst te Arnhem: Mr. A. J. A. A. baron van Heemstra, Burgemeester; F. H. baron van Verschuer, Bestuurslid der vereeniging „Volkshuisvesting".
Jhr. Mr. F. J. A. A. M. van Nispen tot Sevenaer, Bestuurslid der vereeniging „Openbaar Belang"; A. R. Jolles, Bestuurslid der vereeniging „Openbaar Belang"; K. J. C. T. Kolfschoten, Bestuurslid der vereeniging „Openbaar Belang"; Th. J. F. A. Liefrinck, Bestuurslid der vereeniging „Openbaar Belang"; Dr. J. B. A. Kipp, Bestuurslid der vereeniging „Volkshuisvesting"; B. P. de Waal, Bestuurslid der vereeniging „Volkshuisvesting"; W. F. C. Schaap, Directeur der Gemeentewerken.

Excursies voor de Dames.

Bij voldoende deelneming zullen onder geleide van eenige Nederlandsche dames enkele excursies gedaan worden. In het voornemen ligt Dinsdag 9 September een bezoek aan de Tentoonstelling „De Vrouw 1813—1913" te brengen.

Kosten 7 gulden, alles inbegrepen, per persoon; deze tocht duurt ongeveer van 9 uur v.m. tot 4 uur n.m. Kaarten aan het informatiebureau. Op den ontmoetingsavond zullen de dames van het Congres een Comité van Nederlandsche dames ontmoeten.

HET WEZEN VAN KUNST EN IN 'T BIJZONDER VAN BOUWKUNST door C. J. de Haas.

Lezing gehouden voor de Utrechtsche Pers, aangesloten bij den Nederl. Journalistenkring. (Slot).

Bij het maken van een of ander kunstwerk is juist die wijding noodig, welke den werker in staat stelt het stuk aan de hoogste eischen, welke men er aan stellen zal, te voldoen. Het is dan ook de gewijde grond welke betreden wordt, want hier toch wordt de werker voor zijne roeping, plicht en volle verantwoordelijkheid gesteld.

't Is hem daarom niet onverschillig hoe het stuk werk onder 't gebruik blijft en of het door den tijd in schoonheid vermeerderen zal. Zijn oog reikt verder dan 't heden. Hij leeft niet alleen voor 't oogenblik, maar veeleer voor den tijd die komen zal. Hij streeft er naar, dat 't werk ook jaren later in eigen omgeving zal blijven mededoen.

Geven bij 't aanschouwen de oude bouwwerken, oude schilderingen, het oude glas, en vaatwerk hem geen innerlijke voldoening en geluk en streeft hij daarom er niet naar ook dat geluk aan werkers en zieners na hem te geven?

Uit dit alles blijkt hoezeer de kunstenaar een taak voor de toekomst te vervullen heeft. En daarom is hij een mensch der eeuwen, want hij ziet en begrijpt dat de schoonheid het erfdeel aller tijden is.

Hij beschouwt dan ook zijn taak als heilig, strijdt en streeft er voor met zijn geheele wezen en bereikt dan ook vaak meer dan hij oogenschijnlijk denkt. Kind van zijn tijd, bemerkt hij dat een nauwe tijdsband hem met andere geestverwanten te zamen houdt, en dat ook de werken van een zelfden tijdgeest getuigen.

Hoe meer hij zich aan de taak welke hem opgelegd is, geeft, des te meer bemerkt hij dat een éénheidsidee voor hem geopenbaard wordt.

Dus wordt hij een bewust werker aan den kunststijl van eigen tijd.

Met dit laatste dient zeer zeker rekening gehouden te worden; want in 't algemeen denkt men dat een kunststijl vooruit door een aantal werkers besproken en bepaald wordt en alsof men onderling vastleggen zou: „nu gaan wij een nieuwen stijl scheppen."

Dit is een geheel onjuiste voorstelling, want het is niet meer of minder dan het gemeenschappelijk en wederom even streng individueel groeien van een zich aan den tijd aansluitenden ontwikkelingsgang.

Natuurlijk is niet uitgesloten dat men bewust in zoo'n periode werken kan . . . . . maar het gemeenschappelijk geschieden en bereiken is van hooger natuurlijkheid. Het is een wet van de kosmische ordening, bovenmenschelijk en toch ook weer getuigende van volle menschelijkheid.

En het getuigt juist daarom van volle menschelijkheid, wijl het begrijpen dezer mystiek verkregen wordt, zoodra de werkkracht, welke in ieder individueel leven verborgen is, in werking gesteld wordt, met het doel mensch en maatschappij gelukkiger te maken.

Door werken zien wij onze idealen versterken, d. w. z. zien wij dat wat wij in ijle stof bedenken in grove stof uitgebeeld kan worden.

Verwerkelijkte ideeën dus en die als bewijs dienen kunnen voor hen, die niet in de verwezenlijking van een ideaal gelooven.

En daardoor leert de werker het *wezen van kunst* begrijpen en ziet dat *hier* en *overal* de kracht tot opvoering der schoonheid bestaat en dat hij zich daaraan geheel overgeven moet, wil hij zijn wat hij wezen wil, d. w. z. *kind* van *leven* en *tijd*.

DE E.N.T.O.S. (Vervolg van pag. 281.)

„Is er dus bij de gebouwen naar gestreefd vóór alles practisch en eenvoudig te zijn, dit sloot de versiering ervan niet uit; integendeel, het maakte deze juist noodzakelijk: gelijk wij dit ook waarnemen in alle groote tijdperken van kultuurkunst".

Hiermede leidt Walenkamp zijne aanduiding der tympandoeken in die niet minder dan 27 in getal zijn. Velen, waarvan vooral het groote dock, ter versiering van den middenbouw is eene aandachtige beschouwing ten volle waard.

„Navigare necesse" geeft een décoratief tableau te zien met de groote oceaanstoomers van onzen tijd. Het middenschip en face en ter weerszijden daarvan een afdalende reeks, steeds meer „en profil afdrijvende" zeeschepen. Dit dock, evenals de vele anderen, is goed van kleur, alleen kán ons de bijkans pijnlijk doorgevoerde symmetrie en daardoor ontstane rust voor een scheepvaarttableau niet bevredigen. Alle schepen netjes op één rij, onder den rook eener niet rookende handelsstad en wiegelend in zacht kabbelend haven-water doet meer denken aan een revue ter reede van Hoorn dan aan eene uitbeelding van het zoo reusachtig bedrijvig en machtig wereld-handelsverkeer. Het sterkst sprekend (en daarom dan ook het minst geslaagd) tableau van zoete rust is wel dat van de binnen stoomvaart. Hier drijft één „Ceres" een spiegelgladden plas af. 't Is een zomeravondstemming bij ondergaande zon. Is dat nu eene uitbeelding van onze steeds groeiende en zoo bedrijvige binnen stoomvaart?

Het doek boven den ingang der Historische afdeeling is ook niet erg gelukkig. Gothische letters met blauw, groen en goud vormen hier eene tympanvulling die een „waarom" te voorschijn roept. Het blauw doet hier bovendien nog als paars.

De wapentjes op de groote muurvelden van verschillende gebouwen daarentegen zijn goed van vorm en kleur. Met weinig is hier veel bereikt.

Het Historisch paviljoen doet anders, mede dank zij de boompartijen van den ouden Tolhuistuin, vriendelijk aan. Voor de schaduwwerking blijkbaar meende de architect hier overdekte waranda's te moeten aanbrengen. Het dient gezegd — evenals dit bij het Hoofdgebouw het geval is — er is veel mede bereikt. Evenwel vragen wij ons af hoe het mogelijk is, dat hij, die bij den ganschen opzet zoo logisch, en zoo waar is gebleven, met die waranda's, toch feitelijk eene groote *on*waarheid debiteert. Men kan deze uitbouwen n.l. niet binnen of men dient over de hekken te klimmen. Geen deur, noch in het hek, noch in het gebouw, ook zelfs geen raam dat er op uitkomt. Waarvoor dan deze uitbouwen? Bij het Hoofdgebouw hebben ze daarentegen wél recht van bestaan; daar komen tenminste groote dubbele deuren op uit en dienen de hekken tevens als afsluitingen van deuren die niet als „toegang" bedoeld zijn.

De Tolhuistuin zelf is vrij veel veranderd. Niet dat er met het boomhout ruw is omgesprongen. Geenszins. Waar zulks noodig bleek moest een woudreus vallen doch dit behoorde, naar zeggen, tot de hooge uitzonderingen. Van het kleine hout daarentegen is veel verwijderd, opdat van een Tolhuis-wildernis een breede, statige allee te maken viel. Het groote hek bij den veerpont binnengaande treft die metamorphose reeds dadelijk. Achter forsche, monumentale baksteenpartijen — die bij het binnengaan doen denken aan oude vestingpoorten — liggen de fraaie boompartijen verscholen die een buitengewoon vriendelijk „entrée" bieden. Jammer dat de rust van dit plekje groen door een partij topzware, met diverse kleuren bestreken kiosken moest worden verstoord. Dit zelfde bezwaar geldt ook ten opzichte van de eenheid van het groote expositieterrein. Links gezien van de brug is het daar één warboel van „stands", kiosken enz. Rechts daarentegen is door een winkelgalerij, die hier nog eens duidelijk laat zien waarin de architect wél en waarin hij niet gekend werd, beter verzorgd. Gelukkig ook maar, anders kreeg men te vroeg een blik op dat deel der tentoonstelling dat men duidelijkheidshalve aanduidt met den naam: „terrein der vermakelijkheden", of te wel Oud-Amsterdam omstreeks 1500 en nog wat; getrouw nagemaakt naar archief-vondsten en studie-resultaten van den aestheticus der kermisexploitanten Hugo Haase & Co. Bij deze schutting eindigt dan het serieuse deel. Ook de moreele verantwoordelijkheid van het Entos Bestuur? Wij meenen van niet. Ook Oud-Amsterdam is een deel van de Eerste Ned. Tentoonstelling op Scheepvaartgebied. Het publiek dat met *hetzelfde* entréebewijs ook Oud-Amsterdam mag binnengaan, komt toch in de allereerste plaats om, van het tentoongestelde iets te leeren; om daarvan *goede* indrukken deelachtig te worden, die het *schoone* en het *ware* als vanzelf bevorderen of te voorschijn roepen.

Wat men van Oud-Amsterdam zal leeren? Wij vreezen niet veel goeds; allerminst een goeden kijk op Architectuur. Waarom den architect der Entos hier verre gehouden? Waarom dit vies gedoe (dat dank zij de goede zorgen van Amsterdam's Brandweer tot op heden nog niet branden wilde) niet liever achterwege gelaten? Om het geld? Maar weegt het „succes" van dit allerlaagste dan eigenlijk wel op tegen het tienmaal grootere deficit dat ons publiek hierdoor noodwendig lijden moet?

Eerlijk gezegd verbaast het ons, hoe ernstige zakenmenschen een waarlijk grootsche vaktentoonstelling verlagen kunnen tot een gesanctioneerde kermis van zeer bedenkelijk allooi waarbij dan, och ja, ook nog wat van scheepvaart te zien is.

Eén blik op het plan, en het blijkt dat het „terrein der vermakelijkheden" dat der expositie in oppervlakte bijkans overtreft. Wat „de Bouwwereld" van deze, zelfs door Bestuurders geprezen „schepping" reeds eerder schreef is ons een woord uit het hart en laten wij hier dan ook in extenso volgen:

„De tentoonstellingswijk Oud-Amsterdam is benoden alle kritiek. Schunnig, slecht en misbegrepen — de grachtkanten met bloemramsjes! — in ieder opzicht. Het is onbegrijpelijk dat het tentoonstellingsbestuur aan de duitsche firma Hugo Haase & Co. toestemming heeft kunnen verleenen zulk een treurig misbaksel op het terrein te doen verrijzen en dat het daardoor de morsche aansprakelijkheid deelt voor dit klungelig gedoe, voor deze ergerlijke verhaspeling onzer eigenaardige, oud-hollandsche kunst, die ten leer te over bewijst dat duitsche warenmaak, geure „billig und schlecht", voor geen cxces terugdeinst. De betreekenis die de herleving van een oude stadswijk op eene tentoonstelling kan hebben, berust op de getrouwheid en juistheid waarnaar bij de imitatie wordt gestreefd. Het klassieke voorbeeld daarvan is nog altijd het Oud-Amsterdam dat door Evert Breman en W. Kromhout in 1895 bij de Tentoonstelling van het Huis- en Reiswezen werd gebouwd. Niet alleen dat de kermismensch in latten en wapperend, bobbelend dock, slecht van verhouding, vorm en kleur, die thans de E. N. T. O. S. ontsiert, stuitend-leelijk en ordinair is, maar zij verlaagt bovendien den indruk van degelijkheid die deze serieuse tentoonstelling toch zeker wil maken.

Zoo is het. De eerste indruk van een bezoek aan de Entos is er een van degelijkheid en van grooten ernst. Ook ten opzichte der tentoonstellingsgebouwen.

De eindindruk daarentegen . . . .!

Nog eens, wij verbazen ons.

Adr. Moen.

NATIONALE STUDIE-PRIJSVRAAG VOOR HET ONTWERP VAN EEN TUINSTAD-WIJK, uitgeschreven door de Sociaal-Technische Vereenigingen van Democratische Ingenieurs en Architecten.

Art. 1. Er wordt verlangd een ontwerp van een tuinstadwijk in de onmiddellijke nabijheid van een Nederlandsche stad van ± 200.000 inwoners, op een 40 H. A. groot terrein, waarvan de situatie blijkt uit bijgevoegde schetsteekening.

Het terrein is vlak; de terreingesteldheid biedt geenerlei bijzonderheden, die aanleiding kunnen geven tot het daaraan aanpassen van het stratenplan. De grond is zandgrond (heide).

De aanleg moet beantwoorden aan hooge hygiënische en aesthetische eischen. Gebouwd mogen uitsluitend worden arbeiders- en kleine burgerwoningen van f 2.25 tot f 5.— huurwaarde per week. Voor ten minste de helft der woningen mag de huurwaarde niet meer dan f 3.50 bedragen.

In het plan moeten worden opgenomen ten minste twee plantsoenen, elk van ± ½ H. A., ten minste twee kinderspeelplaatsen, elk van ± ½ H. A., de voor de te verwachten bevolking noodige scholen, een vereenigings- en vergaderlokaal en eventueel de verder door den ontwerper noodig geoordeelde gebouwen.

De kosten van het terrein bedragen inclusief de ophooging, doch zonder rioleering en bestrating f 4.— per M².

De kosten van de scholen, van het vereenigingslokaal en van de andere openbare gebouwen, worden in begrooting en in het exploitatieplan buiten rekening gelaten.

Op de situatie-teekening zijn de bestaande straten met getrokken lijnen, de ontworpen bouwplannen met stippellijnen aangegeven; van deze laatste is wijziging mogelijk.

De ontworpen straten van 22 M. breedte rondom het terrein zijn voor het doorgaand verkeer voldoende. Het ontwerp behoeft derhalve alleen rekening te houden met verkeer van de te ontwerpen wijk zelve.

De wegen rondom het terrein, voor zoover niet aanreeds bebouwde blokken gelegen, kunnen worden omgelegd.

Art. 2. Het ontwerp moet bestaan uit:

a. een overzichtsteekening van het geheele plan, schaal 1 à 1000;

b. plattegrondteekeningen, schaal 1 à 200, gevende ten minste vier details van het plan, bij voorkeur dominee rende punten als pleinen, straatkruisingen, enz.;

c. dwarsprofielen van de verschillende weg-typen, schaal 1 à 100;

d. schetsteekeningen schaal 1 à 100 van enkele (ten minste vijf) types der te bouwen woningen (plattegronden en gevels);

e. een toelichting tot het plan, die o.m. moet bevatten:

1. een opgave van het aantal huizen, woningen en schatting van het aantal bewoners;

2. een opgave van de oppervlakte resp. ingenomen door wegen, gebouwen, tuinen en voortuinen, plantsoenen en speelplaatsen;

3. een overzicht van de huurprijzen;

4. een globale begrooting van kosten;

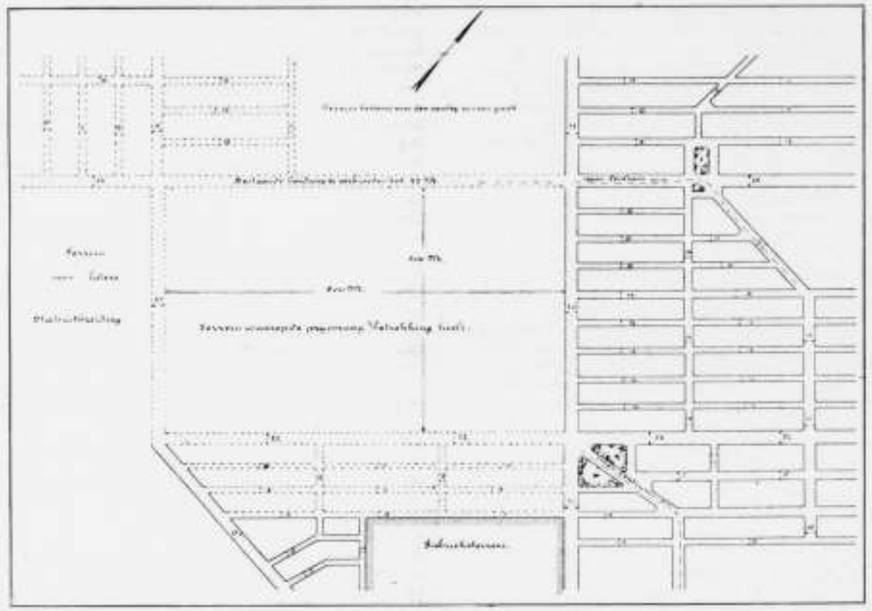
5. een plan van exploitatie, in de veronderstelling, dat het geheele complex door een centraal lichaam wordt geëxploiteerd. Hierbij is aan te nemen:

a. dat elk gezin gemiddeld bestaat uit 4½ persoon (2 kinderen beneden 12 jaar tellen voor één volwassene);

b. de bouwkosten per M², woning bedragen f 9.—; de kosten van de rioleering en van bestrating bedragen f 5.— per M², straat;

c. de bouwsom wordt vermeerderd met 10 pCt. voor honorarium architect, toezicht, teekenwerk, overdrachtskosten en renteverlies tijdens den bouw;

STUDIE-PRIJSVRAAG TUINSTADWIJK. Schaal: 1 à 10000.



De bestaande straten zijn aangegeven in getrokken lijnen. De ontworpen, nog niet uitgevoerde straten zijn aangegeven in gestippelde lijnen. De ingeschreven getallen zijn de straatbreedten in meters — · — · — · — trambaan.

d. de exploitatie-rekening moet als volgt worden opgezet, zoowel voor de hoofdtypen afzonderlijk als voor het geheel;
Rente en aflossing — bij wijze van annuïteit (50 jaar) — van grond en woningen 4.556 pCt.;
Waterleiding f 10.— per woning.
Brandassurantie f 0.45 per mille.
Administratie f 5.— per woning per jaar.
Onderhoud f 23.— per woning per jaar.
Grondbelasting en straatgeld 7 pCt. van de brutohuur.
Huurderving 2 pCt. van de brutohuur.
De sub *a.* tot en met *c.* bedoelde teekeningen moeten worden gegeven in zwarten inkt op wit papier; de sub *d.* bedoelde evenzoo of wel in potlood op wit papier.
De inzender kan voorts zoodanige schetsteekeningen, gekleurd of ongekleurd toevoegen, als hij voor de beoordeeling van het ontwerp wenschelijk zal oordeelen.
Alle teekeningen moeten zijn ongeëncadreerd, niet gerold en niet opgeplakt. Het formaat der teekeningen wordt vrijgelaten.
Art. 3. Als eerste prijs wordt uitgeloofd f 350.—; als tweede prijs f 150.—
Mocht eventueel geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking komen, dan kan de Jury voorstellen het totaal of een deel van de voor de prijzen beschikbare som onder de beste ontwerpen te verdeelen.
Art. 4. Eventueele inlichtingen betreffende het Programma moeten aangevraagd worden aan den Secretaris der Jury.

De antwoorden worden gepubliceerd in „De Ingenieur", „Het Bouwkundig Weekblad", „Architectura", „De Bouwwereld" en „de Opmerker".
Uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het Programma.
Het Bureau van inlichtingen wordt Januari '14 gesloten.
Art. 5. De ontwerpen moeten anoniem zijn en ingezonden worden onder een motto of ander kenteeken.
Op straffe van uitsluiting is het den inzenders verboden op de een of andere wijze de anonimiteit vóór de uitspraak van de Jury te verbreken. Bij elke inzending zal in afzonderlijke, behoorlijk gesloten enveloppe moeten worden gevoegd:
a. een door den ontwerper onderteekende verklaring, luidende: „ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto „. . . . . " verklaart, dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is".
b. een correspondentie-adres.
De laatstgenoemde enveloppe zal vóór de uitspraak der Jury door haar mogen worden geopend, om, wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent met den ontwerper in briefwisseling te treden.
Alle ontwerpen moeten vrachtvrij ingeleverd worden vóór of op 28 Februari 1914 aan den Secretaris der Jury.
Op de buitenzijde van elke inzending moet vermeld staan:

Prijsvraag tuinstad-wijk.

Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagtekening van het bewijs van verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd.
Niet op tijd ingeleverde ontwerpen blijven buiten beschouwing en worden onmiddellijk aan het opgegeven correspondentie-adres teruggezonden.
Art. 6. De Jury verplicht zich uitspraak te doen vóór 1 Mei 1914 en haar oordeel over alle ontwerpen in haar rapport mede te deelen. Het Jury-rapport zal worden gepubliceerd.
Art. 7. De ontwerpen worden tentoongesteld te Amsterdam en het Jury-rapport zal daarbij ter inzage liggen.
Gedurende het tijdperk, dat de teekeningen in het bezit zijn der Vereeniging, zullen deze door haar tegen brandschade verzekerd worden. De bekroonde antwoorden zullen door de Vereeniging gereproduceerd worden.
Van andere, daartoe door de Vereeniging geschikt geoordeelde ontwerpen, zullen slechts met goedvinden van den ontwerper en tegen vergoeding van f 50.— per ontwerp, reproductie's genomen worden. In elk geval zal de Vereeniging, bij eventueele reproductie, de voorkeur genieten.
De mededinging is voor alle Nederlanders opengesteld.

De Jury:
H. P. Berlage Nzn.
W. van Boven.
W. F. C. Schaap.
P. Bakker Schut.
A. Keppler, Secretaris,
Wanningstraat 13, A'dam.

Programma's zijn op aanvrage kosteloos verkrijgbaar bij den Secretaris der Sociaal-Technische Vereeniging, W. C. van Manen, Cornelis Jolstraat 88, Scheveningen.

TENTOONSTELLING DER INGEKOMEN ONTWERPEN VOOR DE PRIJSVRAAG DER NEDERL. BAKSTEENFABRIKANTEN in de zaal der Maatschappij tot Bevord. der Bouwkunst te Amsterdam.

Door de vereeniging van Nederl. Baksteenfabrikanten werd de pers uitgenoodigd, reeds voor de opening van deze tentoonstelling een kijkje te nemen en zoo noodig inlichtingen te vragen aan de aanwezige juryleden.
We stellen dat als persman zeer op prijs. De tijd was echter te kort om de ingekomen ontwerpen goed te bekijken en kregen we van den Heer Gratama vergunning om daarvoor nog eens terug te komen.
Genoemde heer was zoo vriendelijk om ons een avond beschikbaar te stellen en de verlichting der zaal geheel voor ons in orde te laten maken.
Dat dit ten zeerste door ons gewaardeerd wordt behoeft zeker geen betoog.
Zeer veel werk is er aan deze prijsvraag besteed en jammer is het dat de zaal zoo klein is, dat maar een klein percentage der ontwerpen kon worden opgehangen. Ik betreur dit temeer, waar een ieder die aan een prijsvraag mede doet, recht heeft op volle erkenning. Immers ieder werkt naar zijn beste weten.
En juist de slechtsten hebben doorgaans het meeste van hun werkkracht gevorderd. Daar zijn 83 antwoorden, samen ± 500 teekeningen, waarvan ± 400 stuks op tafels door elkaar liggen en moeilijk te bezien zijn.
Had dat niet anders gekund, niet anders *moeten* zijn?
Was er dan geen enkele andere zaal beschikbaar?
Of heeft men er zich even als de Jury maar al te gemakkelijk afgemaakt?
83 Jonge menschen werkten aan de studie-prijsvraag en van 75 plannen werd *niets* gezegd.

Zouden juist deze 75 het niet als een studie beschouwd hebben en hunkerend hebben uitgezien naar het Jury rapport, waarin zou staan, wat ze goed en wat ze niet goed gedaan hadden?
Er zijn er onder deze 75 die evenveel recht hebben om besproken te worden als de genoemde acht. Ja er zijn er onder, welke mijns inziens beter zijn dan de bekroonden, vooral de ligging der lokalen ten opzichte van de hemelstreken zijn juist door dezen beter bestudeerd.
In geen der koninklijke besluiten ten opzichte van schoolbouw werd aan een der hemelstreken de voorkeur gegeven. Echter vraagt het schooltoezicht de ligging der lokalen op het Oosten.
Daartegenover staan gezondheidscommissies welken het zuiden aanwijzen, terwijl men in Duitschland het westen prefereert.
Een van drie kan goed zijn.
Doch om de lokalen zoo te groepeeren dat ze aan verschillende hemelstreken gelegen zijn, is in geen geval goed.
En juist alle bekroonden gaan aan dit euvel mank.
Echter niet b. v. b. S. L. O., Ik ga mijns weegs, Jeugd, Josephine en Edi.
Deze 5 werkten allen naar een vast stelsel, terwijl er onder deze 5 zijn, welke ook als architectuur, verre de voorkeur verdienden.
En waar in het programma een situatie gegeven was met *plein en dorpskerk*, daar verwondert het me ten zeerste, dat er maar één plan met deze gegevens rekening hield en juist dit plan werd, volgens de Jury, om zijn weelderigen opzet, van bekroning uitgesloten. Waar dat weelderige is aangebracht, is mij niet recht duidelijk.
Als ik de diverse memories van toelichting naga en de eenheidsprijs per M³. vergelijk, dan treft het mij, dat juist het motto „Edi" lang niet een van de duursten is.
Van de bekroonden lijkt mij „Plutarchus" het best geslaagde en heeft het de voorkeur boven „V. M. G." Of viel dit plan juist door het Berlagiaansche op? Meerdere ontwerpen hebben onder dezen invloed hun ontstaan te danken. Is dit niet te wijten aan het vooral bekend zijn der Jury? Zou dit niet te ondervangen zijn door de Jury te laten kiezen door de mededingers zelf? Dit kwaad was dan tenminste uitgesloten.
Ook zou het aanbeveling verdienen in 't vervolg potloodteekeningen te vragen en alleen de bekroonden verplichten later de plannen voor reproductie in inkt te zetten. Een massa tijd was dan gespaard. Ook het goede willen we echter niet over het hoofd zien en blijven we dankbaar, dat de Ned. Vereen. van Baksteenfabrikanten een dergelijke prijsvraag uitschreef.

Amsterdam, Juli 1913. J. J. Hellendoorn.

BOEKBESPREKING.

Grondbeginselen der Beschrijvende Meetkunde.

Verschenen is van den hand des heeren C. J. Rothuizen een werk met platenatlas over de „Grondbeginselen der Beschrijvende Meetkunde" prijs, beiden in stempelband, samen *f* 4.50.
In zijn voorrede bepleit de schrijver de noodzakelijkheid van een nieuw boek op dit gebied, voornamelijk met het oog op de vele technici die zich thans bekwamen tot het behalen eener middelbare acte. Volgens schrijvers oordeel zijn de (hem bekende) Hollandsche leerboeken niet duidelijk genoeg, zoodat het gros der beginners schipbreuk lijden bij het memoriseeren van bepaalde constructies en „loopjes" daar het „noodzakelijk begrijpen" te loor is gegaan. Daarom heeft schrijver getracht een leerboek samen te stellen „dat den lezer noodzaakt de theorie als

't ware regel voor regel na te lezen, te overdenken en de stof te verwerken."
„Om het nieuwe goed te doen aansluiten bij het reeds bekende" heeft schrijver in een aanhangsel verschillende eigenschappen uit de vlakke meetkunde en stereometrie opgenomen.
Bij het doorbladeren bleek reeds dadelijk dat van den lezer verondersteld wordt, dat hij een grondige studie achter den rug heeft, zoowel van vlakke meetkunde als van de stereometrie. Naast een meetkundig bewijs der stellingen wordt ook veelal een analytisch bewijs gegeven, waarbij ruimschoots gebruik gemaakt wordt van de goniometrie.
Dit lijkt mij voor technici een bezwaar daar niet allen in de gelegenheid geweest zijn zich ook in deze wiskundetakken te bekwamen; zoodat, waar de gang van het boek op den voet gevolgd dient te worden dit steeds een struikelblok blijft. Ook hebben zij meer met de practische, d. w. z. de teekenzijde der beschrijvende meetkunde te doen mede als onderdeel der centrale projectie.
De vele bijkomende vakken vermoeien, reden waarom het ontstaan van dit boek mij duister blijft.

* * *

HET SMEDEN, 2e deel.

Door J. M. Kleiboer is uit het Duitsch bewerkt een schrijven van Prof. J. Hoch over Kunstsmeedwerk. In het eerste deel, in het vorige jaar verschenen, werd een overzicht gegeven der gereedschappen en van de bewerking van het materiaal. In dit tweede deel worden de stijlen en de volledige constructies behandeld. Het geheel is bedoeld als een goedkoope uitgave, om waar de smeedkunst weer begint op te leven, iederen smid in de gelegenheid te stellen ook iets van zijn vak te weten te komen.
Als zoodanig beschouwd valt deze uitgave ook te prijzen, daar ze een vrij volledig overzicht geeft van allerlei smeedwerk in de verschillende stijlperioden.
Jammer echter dat het begrip modern niet beter omschreven of afgebeeld is, want wat men onder deze rubriek den lezer te zien geeft, is. . , enfin, wat men noemt „echt Duitsch".
De 105 illustraties zijn zeer duidelijk en het geheel ziet er smakelijk uit. A. A. H.

NIEUWE UITGAVE.

Centrale verwarming en luchtverversching van gebouwen, door F. G. UNGER W. I.

De bij de lezers van ons blad welbekende artikelen over bovenstaand onderwerp van de hand van den W. Ing. F. G. Unger, zijn thans in boekvorm uitgegeven.
In bruin linnen omslag gebonden en op stevig geel papier gedrukt, is dit keurig verzorgd werkje door den uitgever L. J. Veen in den handel gebracht voor den luttelen prijs van *f* 1.75. Eene aanbeveling onzerzijds kan gevoeglijk overbodig geacht worden.

INGEZONDEN.

TUINKUNST?

Daar is een weg voor het verkeer opengesteld op „Zorgvliet", loopende om de terreinen van het Vredespaleis — verbindende Groot-Hertoginnelaan met het begin van den Scheveningschen weg.
Langs dien weg een bedrijvigheid van bouwen! Op dien weg massa wandelaars en heel veel auto's en rijtuigen! Het wordt een verkeersweg van belang.
Jammer, dat de voetpaden als gewone trottoirs behandeld zijn. Nu staan er in de plavei'ing hier en daar gespaarde meer of minder (van de laatste 't grootste aantal) oogelijke boomen, een restje van de bosschen van „Zorgvliet". Hoe anders hadden die voetpaden door die boschjes opgelost kunnen worden.
Jammer ook, dat de uitmonding van dien weg zoo een brutaal gapend gat slaat naast den ouden tol aan 't begin van den Scheveningschen weg!
Tegen het terrein van het Vredespaleis blijft een strook beboschte grond liggen, die door de Exploitatie Maatschappij aan de Gemeente wordt overgedragen en die nu door de goede zorgen van de Gemeente wordt in orde gemaakt. Deze strook bosch zou een fraaie begrenzing van den weg kunnen vormen en heeft bovendien nog het nut de boschachtergronden van den Vredespaleistuin te verzwaren en minder transparant te maken.
Hoe gaat men nu bij 't aanleggen van die strook-bosch tot Gemeente-plantsoen te werk? Stel U voor: overal wordt die opgesierd door rotspartijtjes, zuivere imitatie natuur-rotsjes!! 't is nog niet klaar, maar 't is al „beeldig"!
De werklieden worden op de handen gekeken door tientallen voorbijgangers, die paf staan van 't rotsige.
Hellingen, waarmede men geen raad wist, worden gesteund door rotsrandjes en rotspuntjes en zijn bezaaid met zwerfblokjes. Ook het beekje loopt als door een rotsbeddinkje, tegen de glooiingen breken hier èn daar èn overal nog de lavasteenen uit. Een zware beuk, die met zijn voet aan den waterkant staat, heeft een rotsig lava-steenen plintje gekregen. Misschien moet de stam aanstonds nog bekleed met kurkschors en varentjes.
De beek stroomt onder de afscheiding van den Vredespaleis-tuin door en voedt daarbinnen den vijver. De voetmuur van het hek is op die plaats onderbroken en de opening voorzien van een hekje tot op waterspiegel. Ook hier wordt dit aanzicht verfraaid door een miniatuur-rots-brugje, vlak vóór dat hekje, van rotswandje op rotswandje gebogen. Het moet voorstellen alsof de beek in een griezelig spelonkje verdwijnt.
Ik dacht, dat alleen koekebakkers in hun nougât het geschikte materiaal voor dergelijk werk hadden gevonden, maar thans schijnt lavasteen mij nog beter, al noodt die, helaas, niet uit tot knabbelen.
Het geheele terrein begint daar zóó rotsig uit te zien en dreigende punten en brokken en randen lijken uit den grond opgestuwd, dat men hier aan vulcanische krachten gaat gelooven en maar schielijk maakt, dat men wegkomt. Wat zeker wel 't allerverstandigste is!
Wanneer al dat moois nu maar heel spoedig flink overgroeid is, dat er *niets* meer van te zien zal zijn, dan kan de heer Mawson bij een bezoek aan zijn tuin ook rustig er omhéén wandelen.

N. 1913 Aug. T.

PRIJSVRAGEN.

I. GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN 1913.

a. Een waterkantoor met aanlegsteiger.
b. Een publieke telefooncel.
c. Een brievenbus.
d. Een diploma.

Inlevering uiterlijk 1 Jan. 1914, bij den 1en Secretaris.

Programma in No. 31, van 2 Aug. 1913.

INHOUD: Afdeeling Voortgezet en Hooger-Bouwkunst-Onderricht. — Verklaring der wandschilderingen van Mej. Wilhelmina C. Drupsteen. — Xe Internationaal Woningcongres. — Het wezen van Kunst en in 't bijzonder van Bouwkunst (Slot). — Nationale Studie-Prijsvraag voor het Ontwerp van een Tuinstadwijk. — Tentoonstelling der ingekomen Ontwerpen. Prijsvraag Nederl. Bakstoenfabrikanten. — Boekbespreking. — Nieuwe Uitgaven. — Ingezonden. — Prijsvragen.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 36. ZATERDAG 6 SEPTEMBER 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. DE 1330e GEWONE LEDENVERGADERING ZAL GEHOUDEN WORDEN OP WOENSDAG 10 September E.K., DES AVONDS TE **8.30** UUR IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Agenda:

1. Opening en Notulen der vorige vergadering.
2. Mededeelingen en overzicht over het zomerreces, waarbij eene algemeene bespreking van onderwerpen, welke in de volgende vergaderingen aan de orde komen.

Deze vergadering zal het karakter dragen van eene vriendschappelijke bijeenkomst ter opening van het seizoen 1913—'14. G. J. RUTGERS, Secretaris.

II. AFDEELING VOORTGEZET- EN HOOGER-BOUWKUNST-ONDERRICHT.

De Afdeeling hervat hare colleges op den eersten Maandag in October a. s.; terwijl de lessen in bouwkunstig handteekenen op 13 September aanvangen. De inschrijving van deelnemers is tot 22 September a.s. open gesteld.
Het prospectus en volledige inlichtingen zijn op elken werkdag te bekomen bij den administrateur in „Parkzicht" aan de Hobbemastraat.
Belanghebbenden wordt in herinnering gebracht, dat de Cursus een vierjarige is, en dat in den aanstaanden cursus de twee eerste jaren zullen zijn ingericht volgens het nieuwe leerplan; terwijl in het derde jaar het vroegere wordt voltooid.
Elke cursus loopt van October tot April. De colleges worden in den regel drie maal, soms echter vier maal, per week gegeven, van des avonds 7 tot 9 uur in de localen der Rijks Academie van Beeldende Kunsten en in die van de Kunstnijverheidsschool „Quellinus"; terwijl de lessen in het bouwkunstig handteekenen worden gegeven op Zaterdagavonden van 7 tot 10 uur in een locaal van het gebouw „Parkzicht" aan de Hobbemastraat.
De candidaat-deelnemers moeten, om tot den Cursus te kunnen worden toegelaten, voldoen aan zekere voorwaarden en normen ten aanzien hunner voorafgegane studie en hunne ontwikkeling.
Deze voorwaarden zijn in het Prospectus omschreven.
Over de toelating beslist, na verkregen inlichtingen, het Dagelijksch Bestuur.
Aan hen die den volledigen cursus met vrucht hebben gevolgd kan door het Genootschap op voordracht van het Bestuur der Afdeeling, gehoord de Docenten, een Diploma worden uitgereikt.
Omtrent het cursusgeld diene het volgende:
Voor het volgen van den volledigen vierjarigen cursus is *f* 60.— verschuldigd, waarvan voor het eerste jaar *f* 25.— betaald wordt, voor het 2e jaar *f* 15.— en voor het 3e en 4e jaar elk *f* 10.—. Met deze regeling verbindt elke deelnemer zich voor den geheelen vierjarigen cursus. Voor het volgen van den cursus per jaar is *f* 25.— voor elk cursusjaar verschuldigd.
Tot een beperkt aantal bestaat voor hen, die zulks wenschen en daartoe bij het Bestuur aanvraag doen, de gelegenheid kosteloos als deelnemer te worden ingeschreven.
De leervakken zijn verdeeld in vier groepen, te weten: 1. technische vakken, 2. bouwkunstige vakken, 3. vakken betreffende de kunstnijverheid, 4. vakken betreffende de versierende kunsten. De gelegenheid is geopend tot het volgen van de colleges dezer groepen afzonderlijk.
Voor de eerste groep is per cursusjaar *f* 10.— verschuldigd, voor de tweede *f* 18.—, voor de derde *f* 15.— en voor de vierde *f* 6.—.
De lessen in bouwkunstig handteekenen kunnen eveneens afzonderlijk worden bijgewoond, waarvoor *f* 4.— per cursusjaar betaald wordt.
De leerstof van den volledigen vierjarigen cursus omvat de volgende leervakken: Natuursteen, Baksteen, Hout, IJzer, Gewapend Beton, Grafische Statica, Rioleering, Watervoorziening, Verlichting, Verwarming, Ventilatie, Bouwvormenleer, Gebouwen voor Eerediensten, Musea, Vergader- en Concertzalen, Theaters, Scholen, Badhuizen, Woonhuizen, Gebouwen voor Industrieele doeleinden, Proportiën en Stelsels, Stadsuitbreiding, Interieurkunst, Meubelkunst, Metaal- en Glasschilderkunst, Keramische- en Textielkunst, Elementaire en toegepaste Versiering, Decoratieve Schilder- en Beeldhouwkunst, Bouwkunstplastiek, Kunstgeschiedenis, Kennis der Bouwstijlen, Heraldiek en tenslotte Bouwkunstig Handteekenen.
Het Docenten-corps telt p.m. dertig leden, onder wie de leerstof zoodanig verdeeld is dat elk vak in het bizonder tot zijn recht kan worden gebracht.

* * *

III. PRIJSVRAAG PLAN 1913.

Op de prijsvraag voor „een groot stuk", dat deel zal nemen aan den optocht van verlichte vaartuigen door

de grachten van Amsterdam op Vrijdag 12 Sept. a.s., zijn 13 antwoorden ingekomen onder de navolgende motto's:

1. 1813—1913.
2. Lichtkever.
3. Groei.
4. Weerspiegeling.
5. Tapijt van licht.
6. Last.
7. Fantasie.
8. Gondelvaart 15.
9. Rood kruis (geteekend).
10. Thorbecke.
11. Verlichting.
12. Feest.
13. Aquarius.

HET MISBRUIK VAN DEN HISTORISCHEN STIJL IN DE MEUBELKUNST.

LEZING, GEHOUDEN OP HET EERSTE KUNSTENAARSCONGRES IN HET UNIVERSITEITSGEBOUW TE AMSTERDAM OP ZATERDAG 29 MAART 1913, DOOR CORN. VAN DER SLUIJS.

Het is ternauwernood denkbaar dat dit onderwerp ten behoeve van den schepper van hedendaagsche nijverheidskunst dient besproken of uiteengezet te worden. Maar behalve *deze* kunstnijveren zijn er anderen en nog zijn de opinies verdeeld. Immers, men spreekt gewoonlijk niet van het *misbruiken* van historische motieven. Men *gebruikt* de historische stijlen, zonder er bij te denken, dat de toepassing ervan reeds *misbruik* is.

En nu weet ik wel, dat velen zich uit verklaarbare liefde voor het oude, verzetten tegen den modernen geest, vijandig staan tegenover die nieuwe beweging en dat het toepassen dier oude motieven niet uitsluitend geboren wordt uit de zoogenaamde echtvereeniging van handel en kunst, maar men zal toch moeten toegeven, dat er voor kunstvorm maar één weg is, noem het „nieuwe richting", „modern", of hoe men wil, men brengt slechts *kunst van heden* voort, die nimmer slaafsche, noch vrije of slappe navolging kan zijn van het verleden.

De geest van een roemrijk verleden kan voortleven, nawerken; een begrepen of onbegrepen navolging der details kan met kunst niets gemeen hebben.

En gold het hier slechts een industrie, als b.v. het fabriceeren van siroop of aardappelmeel, waarbij zeker wel niemand aan kunst zal denken, dan zou dit alles niet veel te beteekenen hebben. Maar met het navolgen en daardoor verminken der oude stijlmotieven beweert men kunst voort te brengen, de beoefenaren van dit metier pretendeeren artist te zijn en deze leugen, laten we aannemen uit onwetendheid, zonder het zoo kwaad te meenen, begaan, deze leugen heeft heel wat verwarring gesticht.

En dat is begrijpelijk in zooverre men voert waar men wil de door misbruik zoo vaak besmeurde kunstvlag. Een drankwinkelier die nagemaakte jenever verkoopt is strafbaar, niet een pseudo-artist die surrogaat aan den man brengt.

't Is waar, men zegt om kunst te genieten moet de smaak verfijnder zijn dan voor uw „consumptieartikel".

Wij, Nederlanders zijn menschen met een verleden. (Of we ook een toekomst hebben is te bezien).

Het Nederlandsche volk teert nog wel wat al te veel op zijn ouden roem. Men tooit zich met de lauweren onzer voorvaderen, zelfs met vermeende lauweren welke, geheel vergaan, niet meer dan verdorde bladeren zijn. En zittend langs den slootkant, bengelend met de beenen spuwt men kringetjes in 't water en als binnen- of buitenland den lof van een onzer voorouders vermelden meent men in vollen ernst dat dit ons geldt.

Maar het wordt nu tijd op te staan en zelf aan het werk te gaan, om *onze* nakomelingen geen erfenis van dorre bladeren na te laten.

Het is heel prettig een rijken vader te hebben, maar wanneer na diens dood vele familieleden honderden jaren niet anders doen dan de nalatenschap opmaken komt daar ook een eind aan. Dan blijven een aantal slappe, futtelooze wezens over, dégénérés, in-den-wegloopers waaraan de maatschappij niets heeft.

Wij beroemen ons op de „Gouden Eeuw". Aan de voortbrengselen van kunst en ambacht uit die dagen hebben we een goeden naam te danken. Duizenden vreemdelingen bezoeken nog ieder jaar ons land, waarvan ze slechts wisten dat Rembrandt en Frans Hals er geleefd en gewerkt hebben, dat er Delftsch blauw en koperwerk is gemaakt.

Zoo brengen kunst en wetenschap den roem aan geheel een land.

En nu toont men die reizigers de oude steegjes en geveltjes, koperen kronen en blauwe bordjes, men brengt ze in musea enzoomeer.

En steeds gaat men door die oude zaken te imiteeren, en slapper en duffer worden de nabootsingen. En die exploitatie van den geest en het werk onzer voorouders zit niet uitsluitend bij handelaren en fabrikanten uit gemak of winzucht. De meest officieele lichamen, besturen van stad en land komen steeds met werk in dezen geest voor den dag.

Openlijk toch heeft onze regeering als *hare meening* uitgesproken dat wij geen hedendaagsche architectuur bezitten voor de oprichting van het pavilloen op de Brusselsche tentoonstelling in 1910. Daar is toch in het groot gecoquetteerd met den bouwstijl onzer voorouders. Daar is voor de zooveelste maal op den ouden roem geleefd als wilde men te kennen geven dat wij heden geen bouwkunst hebben, slechts bestaan door 't verleden, onze hoogste uiting op dat gebied is het werk van vroeger na te bootsen.

Dat gebouw, waarin de voortbrengselen van *hedendaagsche* industrie, het kunstambacht, onderwijs enzoomeer waren tentoongesteld, waar het Nederlandsch van heden werd gesproken, dat gebouw was surrogaat.

Drie eeuwen turen we nu zoowat op het werk onzer voorouders. We zijn hun dank verschuldigd voor de beminnelijkheid ons zooveel te hebben nagelaten, zoodat wij, die er niets voor deden nog steeds branie slaan met hun werk.

Inmiddels hebben we zijsprongetjes gemaakt. Het Fransche werk hebben we nagebootst, ook Engelsch, Oostersch, Arabisch, Japansch en Chineesch, zijn ten slotte teruggegaan tot Gothieken, Grieken en Egyptenaren; maar in gemoede, zouden we nu onzen eigen weg niet eens gaan zoeken? We kunnen alles wat voor ons is geweest gevoeglijk laten rusten. Een voorbeeld kunnen we nemen aan al het schoone dat we gezien hebben en daarmee ons voordeel doen om het eigen pad te vinden. Mij dunkt, onze tijd zou toch wel wat sterker kunnen spreken dan uit den export van Edammer kaas, of de vertooning en het sjacheren met tradities als Volendammer pakjes en boerinnenmutsen.

Toen voor eenige jaren het Nederlandsche volk de geboorte van een koningskind verwachtte, toog men op vele plaatsen van het land aan den arbeid om voor deze bijzonder nationale gebeurtenis geschenken te vervaardigen ter aanbieding aan het verwachte kind.

Ook in den Haag. Het volk van 's Gravenhage schonk aan het koningskind een wieg in nagebootste Fransche stijlvormen.

Naar aanleiding hiervan meen ik te mogen vragen: Is dit een geschenk van Nederlanders aan een Nederlandsche vorstin? Is dit een geschenk met eenig nationaal karakter bij een gebeurtenis van nationale beteekenis? Is dit goed beschouwd niet even karakterloos als wanneer de afgezanten van ons volk hunne koningin in slecht Fransch zouden toespreken op een dag van zuiver Nederlandsche beteekenis? Zou *dan* niet ieder, en met recht zeggen: waarom spreekt men op dezen dag niet ons zuiver Nederlandsch.

En nu het geschenk van de Amsterdamsche burgers. Ook zij schonken een wieg. Maar welk een verschil van opvatting van beide. Daargelaten ieder detail der Haagsche wieg wil ik eenvoudig constateeren het surrogaat, het karakterlooze namaaksel, het meubel in duren bazarstijl zonder eenigen *eigen* vorm.

En het Amsterdamsche werkstuk? Het is geworden zoo echt een meubel van onzen tijd, vervaardigd door Nederlanders naar ontwerpen van hedendaagsche landgenooten, volgens tegenwoordige inzichten op eigen bodem voortgebracht. Het geheel is vervaardigd met alle zorg en toewijding die een zuivere *schepping* eischt, tot in het kleinste onderdeel voleind en verzorgd met het dankbare gevoel iets *echts*, iets eigens te maken dat wel degelijk van ons zelf is; waarbij de scheppingsdrang de sluimerende kracht uitmaakt en geen traditie of wanbegrip tot een alledaagsche futloosheid voerde.

Het ding gemaakt om het ding, met de liefde en zorgen van schepper en uitvoerder begonnen en voleind, en dit voorwerp van geestelijke toewijding en liefdevollen arbeid, in alle onderdeelen verzorgd, ten geschenke aangeboden aan de vorstin.

En in den Haag, men koos een Lodewijkmotief als uit de staalkaart of monstercollectie van een reiziger in manufacturen. Men had ook een Engelsche of Oosterse stijlperiode kunnen nemen, waarom het een niet zoo goed als het ander? De kleine overwegingen die hebben geleid tot de keuze van dezen stijlnamaak hebben het voorwerp niet eigens gegeven, niets origineeler gemaakt of karakter geschonken.

We kunnen met zekerheid aannemen dat, wanneer een der ontwerpers levende in den tijd toen die stijl ontstond, zoo'n wieg heel anders zou hebben gemaakt en het is mijn vaste overtuiging, dat slechts het voorwerp eenige waarde had kunnen bezitten door het te plaatsen in *tijd* en *omgeving* waaraan het zijn ontstaan te danken heeft.

Het geschenk der Amsterdamsche burgers, de wieg door de Bazel en zijn helpers gemaakt, heeft bewezen, dat er mannen en vrouwen in Nederland zijn met rijke talenten. Door dit werk is bewezen, dat we de vreemde niet noodig hebben en het is te wenschen dat deze gaven spoedig en algemeen zullen erkend en gewaardeerd worden.

Men vraagt naar resultaten. Zet deze beide werkstukken slechts naast elkander. Afgescheiden van elk principe of vraag naar oorspronkelijkheid is door het Amsterdamsche werk een voorwerp van schoonheid gegeven waarbij het Haagsche product ver achter blijft.

Kan het anders? Immers namaak, surrogaat *heeft met kunst niets gemeen.*

Hieraan zij in het kort dit toegevoegd. De logische gedachte in vormgeving der ons omringende voorwerpen zal over het algemeen wel niet zoo heel snel opschieten. Het universeele karakter onzer samenleving met zijn eigenaardige „standen" en klassenindeeling, waarbij men dan nog dikwijls eischt dat mensch en voorwerp meer moeten toonen dan ze zijn, dit alles staat de oprechte nijverheidskunst, het moderne begrip dat bovenal en dus in de eerste plaats waarheid, eerlijkheid zoekt, in den weg.

Wij, modernen, eischen oprechtheid, maar men wil nog zoo graag een jas van 15 gulden koopen, als die dan maar voor een van 30 kan doorgaan. Koopt men een stoel van 10 gulden, dan moet die minstens op een van 20 gulden kunnen getaxeerd worden.

Voor meer ontwikkelden of beter wetende menschen ziet zulk een omgeving er uit als een pias met papieren koningskroon, voor mij te benauwender om den ernst waarmeê het vertoond wordt.

En de meer bemiddelde imiteert den nog rijkere en in den chaos van grootdoenerij zoekt men te vergeefs naar juiste verhouding van vormen en kleuren, naar de oprechtheid van goede materialen en zuivere lijnen zonder protserigen opsmuk.

Toch is het onbegrijpelijk dat menschen, en wezenlijk lieden met talent en groote gaven, doorgaan met die stijlnabootsing inplaats van te beseffen dat iedere nabootsing als het ware een verminking is van het origineel.

Ik ben niet tegen het verzamelen van oude kunstvoorwerpen. Ik kan ze lief hebben die oude zaken met de beminnelijke eigenschappen die als 't ware nog fijne dingen zeggen uit lang vervlogen tijden, waarbij men sprookjes zou kunnen dichten van „er was eens".

Er zijn er met beminnelijke foutjes, naïeve vormen, geestige ornamentjes, fijne lijnen en kleuren door de tijden beroerd en vermoold.

En daar zijn schitterende oude weefsels, reuzen van geweldige kleur en ornament, de kleeden van Perzen en Arabieren van enorme rijkdom en rijpheid, van ontroerende schoonheid.

Maar *juist* om het *besef* van al dat groote en lieflijke, juist *omdat* ik het verleden zoo waardeer kan ik de heiligschennis van heden niet verdragen.

Juist omdat ik besef het groote dat achter ons ligt kan ik in den smakeloozen namaak van heden niets anders zien dan het verminken, een brute diefstal, een misbruik op z'n zachtst uitgedrukt.

Is het denkbaar dat men dit alles niet voelt. Begrijpt men niet dat het eerbiediger is het oude met rust te laten en de gedachte er aan zoo zuiver mooglijk en ongeschonden te houden, en niet te vertroebelen met verwarring stichtende namaaksels die nimmer het oude kunnen evenaren, tenzij men zich nog verder gaat verlagen, kennelijk gaat bedriegen, en de kleur, door den tijd verkregen, beschadigingen en toevallige bijkomstigheden gaat nabootsen.

Maar dat is toch industrie. Dat is toch geen kunst.

Is er een verklaring voor dat vasthouden van begaafde menschen aan den stijlnamaak? Is het om de zucht naar een zekere decoratieve bevrediging in de ontwerpen? om het maken van aardige teekeningen, waarvoor het oude werk zooveel gelegenheid biedt.

Maar dat is toch middel, zoo'n teekening! En dan, welke ook de redenen mogen zijn, het blijft toch surrogaat.

Of het is misschien omdat men zijn eigen tijd niet kent, niet *zeil* zien de algemeen noodige verandering. Omdat men niet weet waarom het gaat, niet weet wat hedendaagsche kunst moet zijn.

Want immers, waar het kunst betreft, bedenke men dat nabootsing hiermee nimmer iets te maken heeft. Duidelijker gezegd: dat de man, die een stoel maakte voor Lodewijk XIV, daarin zijn gedachten, zijn tijd met de behoeften daaraan verbonden, vastlegde en een karakter uitsprak.

Dat karakter is een geheel ander dan het onze en wanneer wij dien stoel namaken, kunnen we het uiterlijk benaderen, de ontwerper, de schepper ervan kunnen we nooit zijn, ja, we kunnen ons zelfs het hoe en waarom niet voldoende verklaren. Wij geven dan arbeid, vreemd aan onzen tijd, wijl het oorspronkelijke dat we trachten

na te maken, uit andere nooden buiten ons om ontstond. En met dezen namaak, geheel vreemd aan het kunstambacht, staan we allen vooruitgang in den weg. Alle streven naar eigen ik, naar een daad van zelfbewustheid en het bevredigen van eigen scheppingsdrang is hiermee voor goed verbannen. Door deze nabootsingen is de gansche wereld vergiftigd met slechte producten die den goeden smaak en betere zienswijze beleedigen, zooals vlocken en gemeene taal dit een beschaafd gezelschap doen.

En het is daarom dat ik niet kan berusten, mij niet kan vereenigen met den stijlnamaak en dus strijd voor den modernen geest, waarmee ik niets anders bedoel dan het eigen werk, de eigen gedachte aangepast aan ons leven, aan onzen tijd. Want het begrip modern is voor mij dit: dat het volk dat heden leeft zijn eigen gedachten uit zal zeggen, eigen karakter zal toonen in al zijn uitingen en het intellect van heden zich niet zal vergenoegen met de navolging op slappe wijze van datgene wat anderen met andere inzichten voór ons deden. Dat het volk van heden de nieuwe, bruikbare machines, werktuigen en vindingen zal aanwenden ten eigen bate, tot het verkrijgen van eigen, nieuwe schoonheid en dat men de vindingen *niet* zal aanwenden tot het minderwaardige nabootsingswerk: tot het imiteeren van handwerk dat eens onder andere omstandigheden werd vervaardigd. Want de uitingen van heden zullen het verband moeten vormen met de eischen, de noodwendigheid van dezen tijd.

Dat het volk van heden zich bewust worde en zijn eigen taal zal spreken, niet die van een vreemde natie van voor honderd jaren, noch de werken zijner voorouders zal nabootsen op een wijze die beleedigend is voor het oorspronkelijke. De hedendaagsche behoeften, de oogenblikkelijke eischen die aan het leven worden gesteld, het *productievermogen*, commercieele belangen enz. eischen andere vormenspraak dan die voor honderd of meer jaren.

Wij hebben iets anders noodig en dat andere is bezig zich te ontwikkelen. Maar het is nog te eerlijk en te oprecht, en baant zich moeilijk een weg door het onkruid dat verstikkend werkt, want het zijn de surrogaten die het pad versperren en dreigen de jeugdige planten te verstikken.

Maar baanbreken zal het, en de onbekendheid met het nieuwe mag niet zijn een veroordeelen daarvan.

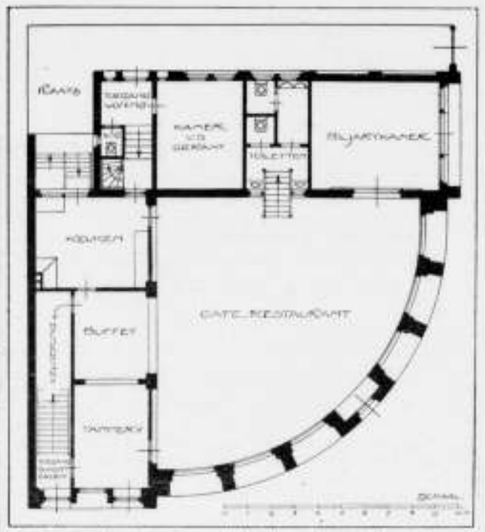
En zelfs al zou dat nieuwe niet in aantocht zijn, dan toch nog mag men de namaak van het oude niet voor kunst houden. Laat men dan ook bekennen, dat het is industrie, nijverheid, maar verkeerd, beleedigend, den vooruitgang belemmerend, arm van gedachte, geestelijk laagstaand en oneerbiedig.

Den Haag, Maart 1913.

BIJ DE AFBEELDINGEN VAN HET GEBOUW DE RUYTER TE AMSTERDAM.

Als zoo heel veel in en om de hoofdstad staat de bouw van dit huis in verband met spoorwegaangelegenheden. Ieder onzer kent nog de ruïne van het vroegere Westelijk viaduct dat door het tegenwoordige vervangen werd. Eischen gesteld door het spoorwegverkeer eenerzijds en bouwtechnische overwegingen anderzijds leidden er toe dat het viaduct, en daarmee de Westelijke doorvaart, ongeveer zijn lengte, respectievelijk breedte, in Westelijke richting werd verlegd.

Gevolg daarvan was dat langs de De Ruyterkade een strook bouwterrein beschikbaar kwam dat de Gemeente later in erfpacht uitgaf. De cilindervormige hoek, vroeger gevormd door „Belvedère", kon thans door een Westelijker buur beschreven worden.



Gebouw „De Ruyter" aan de De Ruyterkade te Amsterdam. Plan Begane Grond. G. J. RUTGERS en J. ROOSING JR., Arch.

Nadat door ons een ontwerp voor de bouwvergunning was ingediend, passende op de vastgestelde rooilijn, werd met de medewerking der Schoonheidscommissie een wijziging van die lijn verkregen, die de mogelijkheid opende tot een betere oplossing, zoowel in het plan als in den opbouw van het perceel.

De bestemming en de indeeling van dit huis blijkt geheel uit de bijgevoegde planteekening. In den opbouw is gestreefd naar eenvoud en zakelijkheid, zonder eenige pretentie op schoonheid. Gevraagd werd naar een goed huis, zonder meer. Aan deze vraag hebben wij getracht te voldoen. De ligging aan den robusten IJkant, en de daaraan verwante atmosfeer eenerzijds, het onafgebroken spoorwegverkeer anderzijds, de land- en waterwegen met een beweging en een leven zoo geheel verschillend van de drukte in andere deelen onzer stad, hebben niet nagelaten de materiaalkeuze, de vormgeving en daarmee het karakter van dit huis te beïnvloeden.

Amsterdam, Sept. '13. G. J. RUTGERS en J. ROOSING JR. Architecten.

DE VAN KARNEBEEKBRON. *)

Woensdag 3 Sept. j.l. is te 's Gravenhage op plechtige wijze de van Karnebeekbron aan het Gemeentebestuur aangeboden en door hetzelve welwillend aanvaard. Nu wij hiernevens al een afbeelding van dit gedenkteeken kunnen plaatsen, zal het wel niet overbodig geacht worden, daaraan eene korte „geschiedenis" toe te voegen.

Ongeveer 3 à 4 weken geleden n.l. werd het plan geboren, aan het begin der Carnegielaan — park Zorgvliet — een monument te plaatsen, dat getuigenis zou afleggen van de hulde aan allen, welke een werkzaam aandeel aan den bouw van het Vredespaleis hebben gehad. Hoe deze hulde beter te demonstreeren dan het monument den naam te verleenen van den voorzitter der Carnegiestichting: Van Karnebeek.

*) Afbeelding op pag. 298.



Gebouw „De Ruyter" aan de De Ruyterkade te Amsterdam. Totaal aanzicht van den Gevel. G. RUTGERS en J. ROOSING JR., Architecten.

Dit plan van een in der haast gevormde, uit blijkbaar enkel bewonderaars van den Vredespaleisbouw bestaande commissie, werd Willem Brouwer te Leiderdorp medegedeeld, die zich onmiddellijk tot het ontwerpen van een bank — die spoedig bron zou genoemd worden — neerzette. Het zou uitgevoerd worden in crême-terra cotta; dat stond dadelijk vast. Reeds twee dagen na de eerste conferentie was het ontwerp in kleuren gereed en mocht aller instemming verwerven. Onmiddellijk werd het ontwerp gefotografeerd en, vergezeld van een circulaire onder „vertrouwelijk", aan talrijke uitverkorenen toegezonden. Het succes was boven verwachting en de voortvarendheid waarmede het zaakje aangepakt geworden is, ditmaal, eens *on*hollandsch. Zou de plek daartoe soms hebben medegewerkt? Aan het begin der *Carnegie*laan.....! Hoe het ook zij, het monument *zou* er komen, omdat de noodige duizentjes er gekomen waren. Het spreekt wel van zelf, dat in de enkele, nog resteerende dagen geen monument in *gebakken* klei — het bedongen materiaal — te wrochten viel.

Ook hiervoor wist Brouwer raad. Hij maakte er dadelijk een levensgroot maquet van, die zoowel in kleur als uitvoering de werkelijkheid zoo dicht mooglijk nabij kwam.

Tot laat op den avond van den 2en Sept. is aan dit haastwerkje met koortsachtigen ijver gearbeid. En 't is klaar gekomen.

Het monument, met een middellijn v. d. cirkelvormigen opzet van 10 M., geeft een bassin te zien dat door banken wordt omvat. Een neervallende waterstraal zorgt voor „wat prevelend geluid". In de rugleuningen der banken zoomede in het verheven middenvak, kan groen of bloemen „ingelaten" worden, terwijl tusschen rijke ornamentale randen waarvan de fond iets teruggehouden en met goud en emails versierd is, de namen worden gevat van hen, die zich bij den bouw van den Vredestempel hebben verdienstelijk gemaakt. De beide banken o. m. dragen dienovereenkomstig de namen van de beide architecten, t.w.: L. M. Cordonnier, Architect van het Vredespaleis en J. A. G. v. d. Steur, B. I., Architect van het Vredespaleis. Om het bassin staat: Ter herinnering aan de opening van het Vredespaleis, den 28 Aug. 1913. M.

TYPISCH HOLLANDSCH!

Wat is nationaliteit?
Wat is nationaliteitsgevoel?
Wie, in dezen modernen tijd, bemoeit zich nog met gevoel? Kinderachtigheid, wat heb je 'r an? Geen cent mêe te verdienen!



Van Karnebeek-bron aan de Carnegielaan te 's-Gravenhage.
Ontwerp WILLEM C. BROUWER.

Nee hoor, of 't Duitschland is, of Frankrijk of wat ook, waar ik 't goed heb, daar is mijn Vaderland. Flauw idée dat „mein Heimat". Wat koop je er voor?
Deze geest is, althans voor zoover ik kan oordeelen, in het menschdom gevaren.
Men kleedt zich naar Parijsche mode. De heeren dragen hun snor Amerikaansch geknipt. De jongens loopen Engelsch. De toestanden zijn Russisch. En men eet Duitsche leverworst.
Men bouwt stijl Lodewijk ..... of in ieder geval niét *zooals men dat hier gewoon was.*
Dit over *„men"*.
Maar daar zijn anderen die niet tot *„men"* gerekend kunnen worden, en toch helaas ..... zij doen alreeds als *„men"*.
Onze Hollandsche, typisch Hollandsche architectuur heb ik op 't oog en meer speciaal onze typische Hollandsche kap.
Komt men uit de richting Amsterdam met den trein bij Nijmegen, dan is het 't typisch Hollandsche dak wat zoo aantrekt, wat het heerlijke gezicht op de stad zoo heerlijk maakt, ziet men omgekeerd b.v. naar Rhenen, dan is 't al 't zelfde, 't heerlijke gezicht op 'n *Hollandsche* stad, niet anders denkbaar voor mij dan met *Hollandsche* daken. Zoo zijn er nog vele stads- en dorpsgezichten op te noemen, waar ons dat zelfde treft, eigenlijk overal in Nederland waar men nog niet met wreede hand het schoone door misproducten heeft vervangen.
Steek in de z.g. oude stad van Amsterdam je hoofd eens uit een dakraam, allemaal Hollandsche daken die je ziet, en die je bekoren, enkel hier en daar 'n hoog opgaand huis, met 'n ander soort van dak, dat 't heele kiekje bederft. Met deze voorbeelden wilde ik U overtuigen dat Holland van huis uit geen andere daken kent dan **Hollandsche!** Zou 't nu niet mogelijk zijn, op te houden met 't maken van nog meer *anti* Hollandsche daken, waar je als rechtgeaard Hollander van moet gruwen? Van de baan alle *half* platte, *half* gebogen, *half* doorgezakte, *half* gebroken daken!
Typisch Hollandsch; maak 't Hollandsch, en zeg niet, ik heb 't gezien in Dresden of Berlijn of in München, en daar deed 't heel goed.
Met alle respect voor 't vele schoons wat in de pas genoemde steden te vinden is, typisch Hollandsch vind je er niét. Bouwt dus in Holland Hollandsche huizen met Hollandsche daken.
H. F. S.

BOEKAANKONDIGING.

Bij den uitgever: Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, te Amsterdam, verscheen: de tiende aflevering van den 31ºᵉⁿ Jaargang van: „Oud Holland". Nieuwe Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlandsche kunst, letterkunde, nijverheid, enz., onder redactie van Dr. A. Bredius en Dr. H. E. van Gelder.
De zooals gewoonlijk uitstekend verzorgde uitgave bevat in deze aflevering reproducties van: een door Dr. Jan Veth geteekend portret van wijlen E. W. Moes; vervolgens een afbeelding met text van een Nederlandsch vleugelaltaar uit Rome; en verscheidene afbeeldingen van weefsels (servetten, tafellakens) met text. Verder zijn er verschillende bijdragen over kunst en kunstenaars. Het geheel geeft weer een aanwinst voor de kennis van de geschiedenis der Nederlandsche kunst.
W. v. D. P.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het weekblad „Architectura".

Over inzendingen van de prijsvraag voor een „Dorpsschool met onderwijzerswoningen", uitgeschreven door de Ver. v. Baksteenfabr., schrijvend, veronderstelt de Heer Hellendoorn terecht dat er velen zullen zijn die verlangend naar een beoordeeling van hun werk uitzagen, doch tevergeefs. Het was het recht geweest van een groot deel, zoo niet van allen. Dat zou een te omvangrijke arbeid voor de Jury zijn geweest? Wel mogelijk, maar juist bij een *studie*-prijsvraag geen afdoende verontschuldiging.
't Werk van alle deelnemers, uitgezonderd 5, is voor hen gedeeltelijk als vruchteloos te beschouwen. Een volgende maal zullen ze, zonder het zich bewust te zijn, *nu* gemaakte fouten herhalen, en hoe komt dit? Omdat ze er niet op zijn gewezen. Op zoo'n wijze wordt het werkelijk leerzame, dat er schuilt in het zich bewust worden van misvattingen, gemist.
Het kan den deelnemers van de genootschapsprijsvragen 1913 met hoop vervullen dat in „Architectura" No. 31 de mogelijkheid van een oordeel over *alle* inzendingen in uitzicht wordt gesteld.
In No. 43 van 1911 werd bekend gemaakt dat de ontwerpen, welke niet bij de eerste schifting zouden uitvallen, aan een gedetailleerde beschouwing onderworpen zouden worden, en hiervan een gemotiveerd rapport zou verschijnen.
Voor zoover mij en anderen bekend is, uitgezonderd van de kalenders, is dit rapport niet verschenen, niettegenstaande er op aangedrongen is.

Hoogachtend, Uw dw.
A. C. A. ROTGANS.

Bussum, 30 Augustus 1913.

HET GEBRUIK VAN LOODHOUDENDE VERVEN.

Door de Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten is het volgende adres aan den Raad der Gemeente Rotterdam verzonden:

Edelachtbare Heeren.

Het Bestuur der Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten heeft met groote belangstelling kennis genomen van het praeadvies, door Burgemeester en Wethouders aan U uitgebracht op 1 April 1913, in zake *het gebruik van loodwithoudende verven*, alsmede van het rapport van den Directeur der Gemeentewerken, d.d. 27 Juli 1912. Dankbaar erkennende, dat door deze stukken kans bestaat, dat eindelijk ook voor Uw gemeente een belangrijke schrede zal worden gezet op den weg, die voert naar bescherming der schilders tegen het lang ontkende of onderschatte gevaar voor loodvergiftiging, veroorloven ondergeteekenden zich Uwe aandacht te vragen voor de opmerkingen, waartoe die stukken hun aanleiding geven.
Die opmerkingen betreffen zoowel het daarin uitgesproken oordeel *over de vervangbaarheid van loodwit* als de daarin verkondigde meeningen over *de mate van gevaar*, die het gebruik van in olie gemalen loodwit oplevert. Ondergeteekenden vinden daartoe te eerder aanleiding, waar veel van hetgeen zij in het midden zullen brengen berust op publicaties, welke het licht zagen, nadat de Directeur der Gemeentewerken zijn rapport opstelde.
Over de *vervangbaarheid* van het loodwit kunnen zij kort zijn, daar zij er slechts op hebben te wijzen, dat de uiterst voorzichtig gestelde conclusies der „Loodwitcommissie" door den Heer Directeur der G. W. heer pessimistisch worden opgevat. De conclusie „Zinkwitverven zijn niet zoo bestand tegen veelvuldige inwerking van zwaveligzuurhoudende dampen als loodwitverven", mag zeer zeker niet zóó worden opgevat, dat in een stad als Rotterdam de atmosfeer het gebruik van loodwitverf gebiedt, wegens het door rook van vele fabrieken en schoorsteenen daarin gebrachte zwaveligzuur. De mindere hoedbaarheid van loodwit, tengevolge van de inwerking van zwaveligzuur bleek der commissie alleen daar ter plaatse, waar de bestreken vlakken volop „in den rook" zaten. De onderkant van bruggen, waaronder druk stoombootverkeer plaats heeft, of een stationskap zullen plaatselijk meer te lijden hebben, indien loodwit vermeden is. Méér waarde mag aan deze conclusie der commissie, blijkens haar rapport, niet gehecht worden.
Daar, zooals voldoende bekend is en nog nader door ondergeteekenden zal worden aangetoond, èn bij de fabricage èn bij den omgang met loodverven, het gevaar voor vergiftiging helaas verre van denkbeeldig is, vertrouwen zij, dat Uw Raad liever zoo noodig een keer meer zal laten schilderen, dan daarvoor medeplichtig te worden aan ernstige gezondheidsbenadeeling van een groote groep arbeiders.
Doch wij herhalen met nadruk, dat de aantastbaarheid van zinkwitverven door zwaveligzuur bij lange na niet van dien aard is, dat *daarom* overal in Rotterdam voor buitenwerk loodwitverf de voorkeur verdient.
Ondergeteekenden herinneren er Uwen Raad aan, dat in Frankrijk bij een wet van 20 Juli 1909 alle loodwitgebruik voor het huisschildersbedrijf verboden is, zoowel voor binnen- als buitenwerk, nadat een jarenlange ervaring met voorzorgsmaatregelen, als ook aan u werden voorgesteld, tot teleurstelling had geleid. In België hebben in 1902 de ministers van Justitie en Oorlog het loodwit voor rijksgebouwen (gerechtshoven, gevangenissen, kazernes enz.) afgeschaft. In 1911 verbood het Beiersche Verkeersministerium alle loodhoudende verven voor gebouwen. Doch niet alleen regeeringen zijn tot algeheele afschaffing van loodwit overgegaan. Ook zeer belangrijke ondernemingen hebben dat voorbeeld gevolgd. Van waarde zal het voor U zijn, dat o.a. de firma Gebroeders Sulzer te Winterthur, aannemers van den Simplontunnel, en andere zeer groote werken geen gram loodwitverf gebruiken, doch uitsluitend zinkverven en evenzoo verscheidene groote spoorwegmaatschappijen in Engeland.
Vooral in de laatste jaren is dan ook uit ervaring gebleken, dat de niet-vervangbaarheid van loodwit een legende is en meer en meer is duidelijk geworden, dat de zinkverven, *mits goed toegepast*, in alle opzichten bruikbaar zijn.

Ook indien loodwit voor buitenwerk de voorkeur verdiende wegens meerdere houdbaarheid, dan nog zouden ondergeteekenden het gebruik er van ernstig moeten ontraden, omdat de gevaren voor de gezondheid veel ernstiger zijn, dan de bovenbedoelde stukken dit laten voorkomen.
In de eerste plaats moeten ondergeteekenden er op wijzen, dat in het rapport ten onrechte de voorstelling wordt gegeven als zoude uit het onderzoek der arbeidsinspectie in Overijssel zijn gebleken, dat loodvergiftiging hoofdzakelijk optreedt bij personen, die met droog loodwit omgaan. Leest men aandachtig de bladzijden 383—485 van het Centraal Verslag der Arbeidsinspectie over 1909, dan zal men ontwaren, dat in de klassen, aangeduid als „personen, die niet geregeld, doch tusschenbeide loodwit aanmengen en verder hen, die meer dan tweemaal meer loodwit dan zinkwit verwerken" en als „personen, die alleen verven en meer loodwit dan zinkwit verwerken, maar in mindere hoeveelheid dan in de vorige klasse" wel degelijk een groot aantal der lijders voorkomen.
Dat uit ziekenhuizen gerapporteerd wordt, dat loodpatienten zeldzaam zijn, is van zeer geringe beteekenis omdat — gesteld aan de diagnose ontbreekt niets — de gasthuisgegevens beperkt blijven tot die gevallen, welke leiden tot gasthuisverpleging. Op blz. 362 van meergenoemd Centraal Verslag wordt dan ook aangetoond, dat zelfs de groote ziekenhuizen geen inlichtingen verschaften, die een indruk kunnen doen krijgen over het verband tusschen beroep en ziekte.
De ondergeteekenden zijn dan ook van meening dat de Directeur van Gemeentewerken al te lichtvaardig komt tot het besluit, dat bij gebruik van in olie gemalen loodwit het gevaar van loodvergiftiging door bruikbare voorzichtigheidsmaatregelen is te elimineeren.
Aangenamer deel onzer taak, dan het weerleggen dezer onjuistheden, achten ondergeteekenden het uwe aandacht te vestigen op eenige publicaties van recenten datum, welke als afkomstig van mannen van de allerbeste reputatie als deskundigen in zake beroepsziekten, voor U zeker van groote waarde zullen zijn. Wij bedoelen 1°. de ook in het Duitsche „Reichsarbeitsblatt" van November en December 1912 in uittreksel verschenen „Erhebungen der Kön. Bayerischen Gewerbeaufsichtsbeamten über das Malergewerbe", 2°. de in het Amerikaansche „Bulletin of the Bureau of Labor" van Juli 1911 verschenen uitvoerige studies van Sir Thomas Oliver, Alice Hamilton en John B. Andrews, 3°. het in de serie „International Medical Monographs" onlangs uitgegeven werk „Lead Absorption" door den medischen arbeidsinspecteur Thomas M. Legge en den patholoog K. W. Goadby en 4°. op de afleveringen 4 en 5 van 1913 van het „Zentralblatt für Gewerbehygiene".
Het Beiersche onderzoek omvatte 5000 schilders, en wel alleen diegenen, die nog in het vak werkzaam waren. Zij, die wegens invaliditeit reeds uit het vak verdreven waren, alsmede zij, die door ziekte tijdelijk buiten betrekking waren, zijn buiten het onderzoek gebleven. Het beeld, dat van den gezondheidstoestand der ondersochten verkregen is, is dus gunstiger dan de werkelijkheid. En toch toonen de verkregen cijfers, niettegenstaande reeds sedert jaren in Beieren de voorschriften gelden, die ook aan U in 't belang van de gezondheid der schilders worden aanbevolen, dat de schilders in grooter mate dan andere arbeiders aan ziekte onderhevig zijn. De aard der ziekten, die bij schilders meer dan in andere vakken voorkomen — maag- en darmstoornissen, gewrichtsrheumatiek, jicht — wijst duidelijk op den invloed van het lood. Ook de tuberculose is onder de schilders percentsgewijze veel sterker voorkomende dan bij alle arbeiders tezamen.
Vergelijking van den omvang der loodvergiftiging, thans geconstateerd, met dien in den tijd, vóórdat de beschermingsmaatregelen waren voorgeschreven, is niet geoorloofd, omdat thans de diagnostiek speciaal inzake loodvergiftiging veel hooger staat dan voor eenige jaren. We beperken daarom ons thans tot dit onderzoek van 5000 schilders en zien dan, dat van hen 691 of 13.82 pCt. tenminste éénmaal loodvergiftiging heeft gehad. Van 455 dezer gevallen was na te gaan wat de oorzaak der vergiftiging was, en daarvan vinden wij opgegeven, dat 47 patroons en 150 gezellen haar dankten aan het schilderen zelf (niet aan het aanmaken of afpainen). Hierin ligt bewijs genoeg, dat door het voorschrijven van het gebruik van uitsluitend in olie gemalen loodwit, de kans op loodvergiftiging nog slechts weinig wordt verminderd. De oorzaken hiervoor zijn aangetoond door de bovengenoemde Engelsche geleerden.
Wat de reden is dat wetenschappelijk zóó hoogstaande mannen uitgebreide studies maken over den invloed van het lood op het menschelijk lichaam, zal ieder duidelijk zijn, die de volgende cijfers weet te waardeeren.

Aantal aangiften van loodvergiftiging in Engeland.

	Ziektegevallen.		Sterfgevallen.	
Jaar.	In fabrieken	Bij schilders en loodgieters	Fabrieken	Schilders en loodgieters
1908	646	239	33	44
1909	553	241	30	47
1910	506	232	38	35
1911	667	263	37	48
1912	587	255	44	47

Tot juist begrip dezer cijfers diene, dat de geneesheeren verplicht zijn, aangifte van loodvergiftiging te doen voor personen, die in fabrieken werken. Nu wordt een huis in aanbouw door de wet als fabriek beschouwd, maar alle overige huisschilders vallen buiten de verplichting tot aangifte. Dit neemt niet weg, dat toch van vele schilders der laatste soort een ziekte wordt aangegeven en geboekt. We hebben dus hier de cijfers, geldende voor schilders, die al een tot tal jaren onderworpen zijn aan allerlei hygienische voorschriften. En wat blijkt? Dat in alle fabrieken tezamen (loodwitfabrieken, aardewerkfabrieken, loodsmelterijen, rijtuigfabrieken, stereotypeinrichtingen, boekdrukkerijen, enz.) slechts ruim 2 maal meer ver-

giftigingsgevallen voorkomen dan alleen bij de schilders (de loodgieters zijn een factor van weinig beteekenis).
Doch het aantal doodelijke gevallen is bij de schilders zelfs hooger en over de 5 jaren is geen daling waar te nemen ondanks alle sanitaire maatregelen. Geen wonder dus, dat zij, wien deze zaak ter harte gaat, nog niet rusten.
Deze onderzoekers zijn het er volkomen over eens, dat het lood, dat door inademing het lichaam binnentreedt, het snelst en het hevigst werkt. Maar zij zijn ook van oordeel dat stofbestrijding alleen niet voldoende is. Want ook anders dan als droog stof bedreigt het loodwit den schilder, n.l. bij het binnendringen door de huid, door mond, slokdarm en maag of ook in dampvorm.
Het stofgevaar blijft ook bij het gebruik van in olie gemalen loodwit bestaan, omdat na drooging het gemoeide loodwit (vooral na het afpuimen) verstuift, zoowel van het geverfde vlak, als van den grond en van de kleeren. Hoeveel lood een schilderskiel kan bevatten, bewijst wel het feit, dat het is voorgekomen, dat vrouwen, die deze kielen wasschen, loodziek zijn geworden. In het waschwater bleek dan ook vrij veel lood aanwezig.
Dat loodwit door de huid binnendringt heeft het gemeen met menige zalf, die juist aan deze eigenschap haar genezkracht ontleent. Men schrijft daaraan toe dat bij rechtshandige schilders de spierverlamming het eerst in de rechterhand optreedt en bij linkshandigen in de linker. (Op blz. 371 van het Centraal Verslag der Arbeidsinspectie van 1909 vindt men een photografie van een dergelijke verlamming bij een Nederlandschen schildersgezel). Niemand, die met de praktijk van het schilderen bekend is, zal meenen dat een schilder zijn handen vrij van verf kan houden. Deze bron van gevaar blijft dus bestaan, al gebruikt men in olie gemalen loodwit.
Hetzelfde is het geval met de kans om door den mond eenig loodwit in het lichaam te krijgen, want al laat men nu ook zorgvuldig onvoorzichtigheden na, zooals het met tanden vasthouden van den kwast, het eten of pruimen met ongewasschen handen, die handen brengt men onvermijdelijk eenige malen daags aan of bij den mond, en het wasschen kan nimmer zoo geschieden, dat de hand geheel van loodwit bevrijd wordt.
Bij de inademing van looddampen door schilders denkt men in de eerste plaats aan het afbranden van oude verflagen. De nieuwere chemie heeft echter in staat gesteld nog een bron van gevaar aan te toonen, die te voren onbekend was, nl. die door *zuurstof*. In het bovengenoemde werk van Sir Thomas Oliver worden zeer belangwekkende mededeelingen hiervan gedaan. Reeds lang was het bekend dat versch met loodwit geschilderde oppervlakken schadelijke uitwasemingen afgeven. Enkele jaren geleden brak een algemeene kolick uit op een pas geschilderd Fransch oorlogschip, hetgeen aan deze oorzaak werd toegeschreven. Oliver zelf behandelde een zeer ernstig geval van loodvergiftiging bij een medicus, die in een huis woonde terwijl het met loodwit geschilderd werd. Hoewel slechts enkele weken aan den invloed ervan blootgesteld, is deze maanden lang niet tot werken in staat geweest; in de urine werden duidelijke sporen van lood gevonden. Kort te voren behandelde hij een soortgelijk geval bij een gezonden rubberfabrikant, die plotseling loodvergiftigd bleek nadat zijn huis van binnen met loodwit was beschilderd.
Proeven op dieren zoowel als met behulp van chemische reagentia hebben aangetoond, dat versch beschilderde vlakken duidelijk waarneembare hoeveelheden lood afstooten. Aan het gevaar, dat hierdoor den schilder bedreigt, kan hij op geen enkele wijze ontkomen, daar hij onvermijdelijk steeds vlak bij de versch beschilderde vlakken moet verkeeren. (Wordt vervolgd).

VAN ALLERLEI AARD.

EXAMENVRAGEN — Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) van de Examens, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn in boekvorm verkrijgbaar voor de jaren en tegen de prijzen als hieronder is aangegeven:
Bouwkundig Opzichter 1913 à *f* 1.—, 1912, 1911 à *f* 0.85, 1910 à *f* 0.50, Bouwkundig Teekenaar 1913, 1912, 1911 à *f* 0.50; 1910, 1909 à *f* 0.30. Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1913, 1912, 1911 à *f* 0.85. Het bedrag moet vooruit per postwissel overgemaakt worden aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

DE ONTSIERING VAN HET RAADHUIS TE NAARDEN.

In „Architectura", No. 4 van deezen jaargang, brachten wij de ontsiering van dit fraaie Raadhuis ter sprake, er den wensch aan toevoegende dat hierin spoedig op afdoende wijze zou worden voorzien. In de Raadszitting te Naarden van 25 Augustus ll. is het gepleegd vandalisme al ter sprake gekomen. Voorgesteld was de verwijdering van de transformatorzuil en de Wijde Marktstraat.
Wethouder v. Eyken Nieukerk wees op de ergernis die de ontsiering velen gaf. *Deze zou worden weggenomen door het aanleggen eener ondergrondsche leiding in de omgeving van het Raadhuis.* Hij hoopte dat men daarvoor dan de noodige middelen zou verschaffen. Na eenige discussie werd besloten eene bespreking tusschen B. en W. en de Electr. Maatschappij te doen plaats hebben. Met belangstelling wachten wij de resultaten daarvan af en houden ons bij voorbaat overtuigd dat Naarden's Raad veel voor z'n Raadhuis gevoelt en er dus wel *iets voor over zal hebben.*

DE RESTAURATIE VAN HET PALEIS OP DEN DAM.

In de commissie tot restauratie van 't werelds achtste wonder blijkt geen overeenstemming te bestaan. In het rapport dat aan de Koningin is uitgebracht, is daarom voorgesteld twee proefnemingen op kleine schaal te doen betreffende de wijze van restaureeren. Nadat die proefnemingen zouden zijn geschied, zou dan een nader rapport uitgebracht worden. Het is nog niet bekend welke beslissing de Koningin heeft genomen.
Zou de vernieuwing der Nieuwe Kerk wellicht de voorgestane restauratie-wijze van een deel dezer commissie wezen? Van harte hopen wij dan dat de Koningin dát deel der commissie voor verdere moeite sparen wil om zoodoende een beroemd kunstwerk bijtijds voor totale vernietiging te vrijwaren.

PRIJSVRAGEN.

a. GENOOTSCHAPSKALENDER 1914.
Inzending vóór of op 15 September 1914. Programma in No. 31.

b. EERE-PRIJSVRAAG 1914 VAN HET GEN. „A. ET A."
Inzendingen uiterlijk 1 Februari 1914. Programma in No. 31.

c. GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN 1913.
1. Een waterkantoor met aanlegsteiger.
2. Een publieke telefooncel.
3. Een brievenbus.
4. Een diploma.
Inzendingen uiterlijk 1 Januari 1914. Programma in No. 31.

d. NATIONALE STUDIE-PRIJSVRAAG VOOR HET ONTWERP VAN EEN TUINSTADWIJK.
Inzendingen vóór of op 28 Februari 1914. Programma in No. 35.

LAATSTE BERICHTEN.

Bij het ter perse gaan van dit nummer ontvingen wij de mededeeling dat door het Bestuur van ons Genootschap, als jury in de prijsvraag voor „een groot stuk" in den optocht van verlichte vaartuigen door de grachten van Amsterdam op Vrijdag 12 Sept. a. s., bekroond is de inzending onder motto: „Lichtkever"; ontwerper de Heer Jan de Meijer, welke inzending voor uitvoering is aangewezen.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Het misbruik van den historischen stijl in de Meubelkunst. — Bij de afbeeldingen van het gebouw „De Ruyter" te Amsterdam. — De Van Karnebeek-bron. — Typisch Hollandsch! — Boekaankondiging. — Ingezonden. — Het gebruik van loodhoudende verven. — Van allerlei aard. — Prijsvragen. — Laatste berichten.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. ->
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.50 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, idem met bijlagen 30 cent. ->
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. ->
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. ->

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.

OVERZICHT van het behandelde ter Vergadering van Woensdag 10 September 1913 in het Genootschapslokaal in Parkzicht.

Bij afwezigheid van den voorzitter, den heer H. J. M. Walenkamp, die met den heer W. A. E. v. d. Pluym, het Genootschap op het Int. Woningcongres te 's Gravenhage vertegenwoordigt, werd het presidium waargenomen door den heer H. J. de Groot, vice-voorzitter, die met een kort woord de aanwezigen welkom heette op de eerste vergadering na het zomerreces. Op voorstel van den heer de Groot werd het lezen der notulen uitgesteld tot de e.v. vergadering. Nu de voorzitter afwezig was werd den secretaris verzocht het 2e punt der agenda toe te lichten.
De heer Rutgers gaf een beknopt overzicht van zaken, die spoedig in een der a.s. vergaderingen zullen worden aanhangig gemaakt als: Concept Alg. regelen betreffende nat. bouwk. prijsvragen; reorganisatie schoonheidscommissie en reglement id.; pro en contra van prijsvragen principieel bekeken; het huren van nieuwe localiteit, meer in het centrum der stad; het eventueel verleenen van steun (borgstelling) aan het kunstenaarshuis enz.
Hierna deed de voorzitter de gebruikelijke rondvraag en sloot om even 10 uur dit eerste samenzijn, teneinde, nu het „officieel" gedeelte tot het verleden behoorde, de „gezelligheid" binnen te laten. Door daartoe dadelijk mede te werken met het opzetten van een boom (géén meiboom) over de kunst van aquarelleeren, speciaal daarbij doelende op kleur, werd een gedachtenwisseling gevoerd, zóó opgewekt, dat men meende nog aan A. et A.'s beroemde rondvraag bezig te zijn. De gezelligheid zat er al in, in spijt van het klein aantal getrouwen dat present was. Het dient ter verontschuldiging der overigen gezegd, dat, dank zij de kranige prestaties der Amst. commissie van „plan 1913" de meesten zich begrijpelijkerwijze liever in de van teestvreugde vol-zijnde stad bewogen dan te vergaderen dáár, waar die commissie helaas geen aandeel in de bijkans alom tegenwoordige en omvangrijke „aantrekkelijk- en gezelligheden" gehad had. Wij dronken alvast op het groot succes der Amst. commissie „plan 1913"; zij zal dat zelf ook wel doen. V.

AFDEELING VOORTGEZET- EN HOOGER-BOUWKUNST-ONDERRICHT.

De Afdeeling hervat hare colleges op den eersten Maandag in October a. s.; terwijl de lessen in bouwkunstig handteekenen op 13 September aanvangen. De inschrijving van deelnemers is tot 22 September a.s. open gesteld. Het prospectus en volledige inlichtingen zijn op elken werkdag te bekomen bij den administrateur in „Parkzicht" aan de Hobbemastraat.
Belanghebbenden wordt in herinnering gebracht, dat de Cursus een vierjarige is, en dat in den aanstaanden cursus de twee eerste jaren zullen zijn ingericht volgens het nieuwe leerplan; terwijl in het derde jaar het vroegere wordt voltooid.
Elke cursus loopt van October tot April. De colleges worden in den regel drie maal, soms echter vier maal, per week gegeven, van des avonds 7 tot 9 uur in de localen der Rijks Academie van Beeldende Kunsten en in die van de Kunstnijverheidsschool „Quellinus"; terwijl de lessen in het bouwkunstig handteekenen worden gegeven op Zaterdagavonden van 7 tot 10 uur in een locaal van het gebouw „Parkzicht" aan de Hobbemastraat.
De candidaat-deelnemers moeten, om tot den Cursus te kunnen worden toegelaten, voldoen aan zekere voorwaarden en normen ten aanzien hunner voorafgegane studie en hunne ontwikkeling.
Deze voorwaarden zijn in het Prospectus omschreven. Over de toelating beslist, na verkregen inlichtingen, het Dagelijksch Bestuur.
Aan hen die den volledigen cursus met vrucht hebben gevolgd kan door het Genootschap op voordracht van het Bestuur der Afdeeling, gehoord de Docenten, een Diploma worden uitgereikt.
Omtrent het cursusgeld diene het volgende:
Voor het volgen van den volledigen vierjarigen cursus is *f* 60.— verschuldigd, waarvan voor het eerste jaar *f* 25.— betaald wordt, voor het 2e jaar *f* 15.— en voor het 3e en 4e jaar elk *f* 10.—. Met deze regeling verbindt elke deelnemer zich voor den geheelen vierjarigen cursus. Voor het volgen van den cursus per jaar is *f* 25.— voor elk cursusjaar verschuldigd.
Tot een beperkt aantal bestaat voor hen, die zulks wenschen en daartoe bij het Bestuur aanvraag doen, de gelegenheid kosteloos als deelnemer te worden ingeschreven.
De leervakken zijn verdeeld in vier groepen, te weten: 1. technische vakken, 2. bouwkunstige vakken, 3. vakken betreffende de kunstnijverheid, 4. vakken betreffende de versierende kunsten. De gelegenheid is geopend tot het volgen van de colleges dezer groepen afzonderlijk.

Voor de eerste groep is per cursusjaar *f* 10.— verschuldigd, voor de tweede *f* 18.—, voor de derde *f* 15.— en voor de vierde *f* 6.—.
De lessen in bouwkunstig handteekenen kunnen eveneens afzonderlijk worden bijgewoond, waarvoor *f* 4.— per cursusjaar betaald wordt.
De leerstof van den volledigen vierjarigen cursus omvat de volgende leervakken: Natuursteen, Baksteen, Hout, IJzer, Gewapend Beton, Grafische Statica, Rioleering, Watervoorziening, Verlichting, Verwarming, Ventilatie, Bouwvormenleer, Gebouwen voor Eerediensten, Musea, Vergader- en Concertzalen, Theaters, Scholen, Badhuizen, Woonhuizen, Gebouwen voor Industrieele doeleinden, Proportiën en Stelsels, Stadsuitbreiding, Interieurkunst, Meubelkunst, Metaal- en Glasschilderkunst, Keramische- en Textielkunst, Elementaire en toegepaste Versiering, Decoratieve Schilder- en Beeldhouwkunst, Bouwkunstplastiek, Kunstgeschiedenis, Kennis der Bouwstijlen, Heraldiek en tenslotte Bouwkunstig Handteekenen.
Het Docenten-corps telt p.m. dertig leden, onder wie de leerstof zoodanig verdeeld is dat elk vak in het bizonder tot zijn recht kan worden gebracht.

DE COMMISSIE VOOR HET STADSSCHOON.

In de vergadering van Woensdag 2 Juli j.l. nam ons Genootschap het besluit alleen dán aan de werkzaamheden der „commissie voor het stadsschoon" verder te zullen deelnemen, zoo zij blijft, wat zij van den aanvang af bedoelde te zijn, n.l.: *een zuiver archeologische commissie*. Het ontwerp Statuten en Huish. Reglement kon dan ook niet ongewijzigd worden aanvaard, wijl daardoor het uitgangspunt geheel werd voorbijgestreefd.
Ook de Bond v. Ned. Architecten nam ten opzichte der concept-reglementen een zelfde standpunt in en gaf voorts door een afwijzend besluit te kennen, niet aan de werkzaamheden der voornoemde commissie te willen deelnemen.
De afd. Amsterdam der Maatsch. t. Bevordering der Bouwkunst kon zich daarentegen dadelijk met de nieuwe voorstellen vereenigen en wees den Heer M. B. N. Bolderman als afgevaardigde aan. De Maatschappij zelf? Daarover zal de a.s. Meivergadering beslissen. Aan den vooravond dier vergadering nu is in het „Bouwkundig Weekblad" van 30 Aug. j.l. een zeer lezenswaardig artikel verschenen van de hand des Heeren M. B. N. Bolderman, secretaris der Commissie voor het Stadsschoon, waarin een lans gebroken wordt voor een *gereorganiseerde commissie* van Stadsschoon, die bovendien een *commissie van advies* zal zijn.
De heer B. houdt hier een vurig pleidooi voor een commissie van *overreding* die trachten wil paal en perk te stellen aan de nog welig tierende „vrijbuiterij" op bouwkundig gebied.
Opdat de meening van den geachten schrijver ook in A. et A. voldoende bekend zij, meer nog, dat men ook daar duidelijk verneme wat de „stuwkracht" van stadsschoon denkt van de houding door de twee bouwkundige vereenigingen voornoemd aangenomen, laat ik met toestemming van den geachten schrijver en die onzer redactie bedoeld artikel in zijn geheel volgen. Veel wordt daar in genoemd, waarmede ik het volkomen eens ben; ook staat er m. i. veel in wat niet volkomen juist kan genoemd worden, terwijl daarentegen datgene wordt weggelaten, wat speciaal van grooten invloed zal blijken te zijn op de werkwijze der nieuwe commissie. De Heer Bolderman schrijft dan:

Amsterdam mag zich in de laatste jaren verheugen in een levendigheid op het gebied van het bouwvak, zooals het die in jaren niet heeft gekend. Heele straten, ja zelfs heele wijken, verrijzen met een snelheid, die verbazen moet.
Helaas is het uiterlijk schoon dier straten en wijken niet evenredig met de snelheid, waarmede zij zijn verrezen. Intogendeel, eentonigheid, troostelooze eenvormigheid eenerzijds, — dwaze overlading, misplaatste motieven en rusteloose groepeering anderzijds, wedijveren hier met wat ons de zeventiger jaren in „de Figp" en elders gebracht hebben. En het groote publiek, dat wel meerendeels geen verstand heeft van het bouwvak, doch waarvan de schoonheidszin genoeg is ontwikkeld om te zien, dat het leelijke hier hoogtij viert, moppert op den bouwheer en beklaagt zich, dat de architecten hun zoo weinig goeds te zien geven en zooveel blijk geven van gebrek aan „kunnen". „Als ik mijn vak zoo slecht verstond als zij, dan . . ." en hoofdschuddend gaan zij verder.
Is het hun schuld, dat zij de architecten dikwijls verdenken, terwijl deze meerendeels aan de zaken part noch deel hebben?
Ik heb een onzer meest eminente mannen op het gebied van het bouwvak eens op een lezing hooren zeggen: „Als er in Frankrijk iets „gebeurt", dan nemen ze dikwijls als oorzaak: „Cherchez la femme!" in Holland kunnen we dat eenigszins wijzigen en zeggen: „Cherches l'architecte!" En als antwoord erken ik, dat de man dan heel vaak niet te vinden is. Al die wijken zijn meestal gebouwd, zonder dat ooit een architect er aan te pas kwam, zonder dat ooit een architect ook maar poogde op dien bouw eenige zeggingsschap uit te oefenen. Vindt hij dat benoodigd zijn waardigheid?
Ik wil dat niet aannemen, want ik weet, dat het dikwijls een veel moeilijker vraagstuk is, voor een plan op een terreintje van pm. 5 M. breedte, afgescheiden van de indeeling, een gevel te ontwerpen, waarvan de kosten, redelijkerwijze gesproken, vallen binnen het bereik van den bouwheer, en waarvan het uiterlijk aanzien draaglijk is en zich behoorlijk aanpast aan de omgeving, — dan gevels te ontwerpen voor plannen op ruimer terreinen, problemen, welke meerendeels hier ter stede wel door architecten worden opgelost.
De architect is veel „zoek", niet alleen bij de uitvoering van bouwwerken; bij leveringen, zijn vak betreffende, is hier ter stede gewoonlijk de architect . . . afwezig; in de toekomst zien en zaken ter hand nemen, misstanden verbeteren hun vak betreffende, wat doen ze eraan? Het gehalte van wat gebouwd werd ging gaandeweg zoo achteruit, dat van overheidswege aan de vrijbuiterij paal en perk gesteld moest worden.
Er kwamen bouwverordeningen! Niet dat deze er vroeger niet waren, maar 't gehalte was toen anders. Zoo schreven de Romeinen om brandgevaar te voorkomen, een maximum-dikte der muren voor. Men bouwde dan van zelf niet te hoog. Probeer dat *nu* eens, om op zoo'n manier Uw voorschriften samen te stellen!
Dan hebben de architecten zeker den achteruitgang van de bouwerij gezien, en de overheid opgegeven, op welk gebied zij haar in overweging gaven bindende voorschriften te maken? Voorschriften, die zij van zelf opvolgden en waardoor zij de beunhazerij den kop konden indrukken?
Ik geloof, om een enkel voorbeeld te noemen, dat op die wijze niet de Amsterdamsche verordening in 1905 is tot stand gekomen.
En toch, ge kunt het meermalen in de tijdschriften lezen, dat vele architecten nu luide het nut van de aanwezigheid van bouwverordeningen verkondigen, terwijl zij toch luttter weinig hebben medegewerkt bij de totstandkoming daarvan: — en als gevolg hebben zij door hun lakschheid, door hun stilzitten, toen het tijd was, thans een instituut gekregen, waarop hun invloedssfeer niet groot is.

En wat gebeurt er nu? Onze steden worden meer en meer ontsierd, op die vreeselijkste wijze wordt haar aanzien verminkt. Dat kunnen we dagelijks hier ter stede, te Amsterdam, zien. En waren het toen de architecten, de mannen van het vak, die het initiatief namen om daar een einde aan te maken?
Neen, het was een *Oudheidkundige genootschap*, het was *Amstelodanum*, dat daar den eersten stoot aan gaf, en tot dank verweten nog enkele architecten het deren mannen, die buiten het vak stonden, dat ze zich bemoeiden met zaken, waar ze geen verstand van hadden. Alsof men zelf muziek moet kunnen maken, om te hooren of muziek mooi is, alsof men zelf schilder moet zijn, om een mooie schilderij te kunnen waardeeren. Gelukkig voor de heeren architecten staan de zaken anders. Immers ware het zoo, dan zou niemand kosten maken om een architect zijn huizen te laten bouwen, omdat hij als niet-architect toch niets van een goeden gevel of goede distributie begreep: — de heeren architecten zouden dan alleen elkaar over en weer opdrachten verstrekken. De oudheidkundige vereenigingen klopten bij schilders- en andere kunstvereenigingen aan met de vraag: „kun jelui het langer aanzien?" En met het antwoord: „'t verveelt ons al jaren" sloten deze zich bij hun kunstbroeders aan. Nu gingen ze ook bij de architecten, en daar stond bij een hunner „niet noodig" op de deur. Dat was makkelijk, de deur behoefde dan niet eens opengemaakt te worden. Gelukkig was dat maar een heel klein huisgezinnetje. Ze gingen toen naar een andere familie architecten, dat waren verstandige mannen, die verleenden hulp.

En toen gingen de oudheidkundigen met hun kunstbroeders, de schilders en literatoren, weer verder en togen naar een familie, waar veel jongelui aan huis waren. Ze dachten: die anderen denken misschien toch „'t zal mijn tijd wel uitdienen", dus nu gaan we daar, waar jong en frisch bloed stroomt. En werkelijk werd de deur opengedaan: maar 't was maar een heel klein kiertje, en de dienstbode fluisterde door dat kiertje: „dat Mevrouw had gezegd, dat ze eerst afwachten woo, tot van overheidswege maatregelen waren genomen".
En op de Septembervergadering zullen de oudheidkundigen straks bij U aankloppen, leden der Maatschappij, hoe zal Uw antwoord zijn?
Wat toch is het geval? Te Amsterdam heeft zich gevormd een Commissie tot bevordering van het stadsschoon, waarin zitting hebben onder meer vijf architecten, en welke zich ten doel stelt te waken tegen het zonder noodzaak verloren gaan van merkwaardige gebouwen of stadsschoon; zich bevvert, dat nieuw te bouwen perceelen niet storend zullen werken op de omgeving, en die opmetingen, tekeningen en photo's van merkwaardige gebouwen, mooie gevelstenen, kernachtige details en merkwaardige interieurs wil maken, om zoodoende te geraken tot een verzameling van wat Amsterdam aan stedelijk schoon bezit of bezeten heeft.
Ten einde dit te bereiken zal zij een teekenaar in dienst stellen, die onder haar leiding werkzaam is en zal zij gratis advies verleenen aan bouwheeren, die gewoonlijk toch reeder architecten te werk gaan.
Uitdrukkelijk vermeldt de Commissie in haar statuten, geen hulp te zullen verleenen, wanneer zijn financieele draagkracht den bouwheer in staat stelt, zich van deskundige hulp te doen voorzien. De Commissie is verder samengesteld uit afgevaardigden van hier ter stede gevestigde, zich op kunstgebied bewegende, vereenigingen.
De Afdeeling „Amsterdam" der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst was bereid een afgevaardigde aan te wijzen. De Bond van Nederlandsche Architecten zegt in een brief van enkele regels, daar niets van te willen weten: Architectura et Amicitia heeft geen bezwaar een afgevaardigde te zenden, indien de Commissie het geven van adviezen uit haar programma wil schrappen en zich alleen met opmeten, catalogiseeren, enz. van bestaande gevels wil bezig houden. Het stadsschoon verheffen alleen door het catalogiseeren enz. van bestaande gebouwen! De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zal zich op de a.s. Septembervergadering uitspreken! Daarom hier voorlaf een enkel woord.
Tegen dat adviesbureau, tegen dat gratis advieven geven aan eigenbouwers hebben veler bezwaar: men beweegt zich op het gebied der architecten, doet hun concurrentie aan! Hebt ge dan de schoonheid van Uw stad voor enkele guldens veil? Wilt gij alle verdere ontsiering toelaten, wanneer U maar niet de kans ontgaat, dat misschien die een of andere eigenbouwer bij u aanklopt om u een gevelontwerpje op te dragen? Ik heb hoogere denkbeelden van het gehalte van het meerendeel Uwer, en vertrouw dat gij Apollo meer aanbidt dan Mercurius. Ja maar, zeggen anderen, de Stadsschoon-Commissie is een soort Bauberatung.
Alleen met dit verschil, dat Stadsschoon geen machtsmiddelen bezit, alleen door *overreding* te werk moet gaan. Voelt ge U zoo zwak, dat ge U reeds bij voorbaat voor haar overredingskracht niet bezwijken? Ook de Bauberatung heeft in Duitschland lang niet overal bindende kracht, doch al was dat zoo, zou dat dan verder geen bescherming zijn voor den architect?
Feit, dat bemoeilijkt, alles wat leelijk is, wat door niet-deskundigen is gemaakt, is dat soms geen bescherming van hetgeen werkelijk goed is? Het is mij niet duidelijk, gij deskundigen, waarom ge daarvoor zoo bevreesd zijt. Maar zoover is het nog niet, de Commissie voor het Stadsschoon is een proef en m.i. voor het oogenblik het eenige middel om overheidsbemoeiingen te voorkomen. Zijt ge dan blind voor wat er rondom geschiedt? Ziet ge niet, hoe overal op aandringen der burgerij Schoonheidscommissies worden ingesteld? Meent ge, dat de overheid langer zal aanzien, dat de steden ontsierd worden, zich van inmenging zal onthouden, omdat zij zich anders op Uw gebied zou bewegen? U beschermen, terwijl gij slechts invloed hebt op een heel enkel procent [1]) van alles wat hier ter stede gebouwd wordt? En dat alles, wat er gebouwd wordt, en waarop ge grootendeels niet bij machte blijkt ook het geringste ten goede uit te werken: — waar zelfs twee vereenigingen pertinent weigeren er ook in de geringste mate toe mede te willen werken, om daar tot verbetering te geraken —; dat alles zou de geheele burgerij, waarvan gij slechts een heel, heel klein onderdeel uitmaakt, moeten slikken, alleen, omdat de overheid met Uw belangen moet rekening houden!
In traauw, die dat meent, is al heel naief.
Maar dan zegt ge nog, dat een Commissie, die plannen aesthetisch keurt, een jong opkomend genie, dat nog niet begrepen wordt, zou tegenbomben. Een Beurs van Berlage zou moet gebouwd worden. Belachelijk, het ware genie vindt zijn weg wel, zal zich niet door de een of andere Commissie laten breidelen en . . . . eigenbouwers, die een Beurs van Berlage bouwen!!!
Als de Commissie voor het Stadsschoon straks haar taak begint, dan zal ontegenseggelijk het gehalte der bouwplannen verbeteren. Zelfs zullen de eigenbouwers misschien wel bij een behoorlijken deskundige, in casu een architect, aankloppen, alleen om het „gezeur" met de Commissie te ontgaan, terwijl de architect van zelf wel wat goeds moet leveren, zal zijn werk niet achterstaan bij het verbeterde eigenbouwersplan.
Wat men bereiken kan, moge bijgaande afbeeldingen [2]) verduidelijken, met goedvinden der antwerpers hier gepubliceerd. Het zijn de oorspronkelijk ingediende plannen en de verbeterde daarnaast. Het eerste is dat van een teekenaar — en ik geef begrijpelijkerwijze hier lang niet van de gebrekkigste ingediende plannen — die voor een eigenbouwer een plan moest maken naast dat van een architect. Deze architect, niet voornemens lijdelijk toe te laten, dat naast hem minder gelukkig werk verrees, gaf gratis den ontwerper de noodige aanwijzing. De beschaafde invloed der inmenging van dien architect spreekt genoegzaam uit het verbeterde ontwerp.
Het tweede ontwerp werd omgewerkt onder leiding van het Bouwtoezicht, van welks advies de eigenbouwer gaarne gebruik maakte. Maar het ligt niet op den weg van een Bouwtoezicht om zich met het uiterlijk aanzien der perceelen bezig te houden; hoewel niets zulks verbiedt, ontbreekt het daar gewoonlijk aan tijd om andere verbeteringen aan te brengen dan die, welke met een stuk gemeetstok zijn te bereiken, afschoon ik erken, dat dat dikwijls zeer vele zijn.

Werkt dan mede met Stadsschoon; mocht er straks een Bauberatung komen, dan zult gij U ervaring op dit gebied, zelfs *nolens volens* opdringen, verwerven hebben en men zal niet, zooals thans bij het instituut der Bouwvernedering, over U, doch zonder U, regeeren. Laat U niet verder verdringen. Hebt ge niet gehoord, dat de gemeente Rotterdam gronden in erfpacht zal gaan uitgeven, en er de „plannen van gemeentewege ontwerpen" bijdoet, volgens welke ge zult hebben te bouwen?[3]) Als hier U gelegenheid wordt gegeven invloed uit te oefenen bij de beoordeeling van wat gebouwd wordt, loopen velen hard weg, en als ge daar te Rotterdam herkomaal over boord geworpen wordt, doet ge geen mensch los.
Cherchez l'architecte!

In den aanhef zeide ik: ook staat er m.i. veel in wat niet volkomen juist kan genoemd worden.
Dat „niet-juiste" meen ik al dadelijk te moeten signaleeren in den aanhef des Heeren B.'s artikel, waarin hij den architect schijnbaar geheel en alleen verantwoordelijk wil stellen voor de excessen op bouwkundig gebied. Meent de geachte schrijver nu waarlijk dat het veel „zoek" zijn van den architect het gevolg is van diens weinige belangstelling? Zouden niet geheel andere factoren daarvan de reden zijn, b.v. om er al vast een enkele te noemen: de weinige belangstelling van de zijde der overheid voor den arbeid van den architect?

[1]) In 1912 werd vergunning verleend voor het oprichten of geheel vernieuwen van 1484 perceelen, waaronder 362 perceelen, waarvoor het plan door een architect was opgemaakt. De architecten zijn dus voor 58, m. 25 pCt. geïnteresseerd bij den nieuwbouw hier ter stede. Dit aantal procenten, ongeschijnlijk zeer hoog, is meestal veel lager, aangezien in 1912 het „Museumterrein" nagenoeg geheel is volgebouwd en bovendien onder gemelde 25 pCt. (362 perceelen) 13 pCt. (196 perceelen, verdeeld over slechts 7 opdrachten) cooperatieve bouwondernemingen betrof.
Bij verbouwingen wordt als regel hier ter stede geen architect geraadpleegd.

[2]) Wijl wij niet over de clichés beschikten, moeten de afbeeldingen hier achterwege blijven. RED.

[3]) Uittreksel uit de voordracht van Burg. en Weth. van Rotterdam van 12 Aug. 1913, volgn. 107, litt. a., der „Verzameling 1913". In afwachting van de voorbereiding en behandeling van verdere voorstellen omtrent wij meenen, dat voor den bouw van eenvoudige woningen een middel zou kunnen worden verschaft. Als een daartoe geschikt terrein heeft de Gemeente nog liggen een gedeelte grond in het oosten der stad aan de Postdraat, alzoo niet te ver uit het centrum, dat reeds eerder door ons in overleg met de Commissie voor de plaatselijke werken voor dat doel is afgesonderd. Aldaar zouden overeenkomstig de schets, die door den Directeur der Bouwpolitie op ons verzoek is opgemaakt, kunnen worden gebouwd een aantal woningen van verschillend type. Wij zouden, opdat die woningen als voorbeeld kunnen strekken, eene inschrijving voor de verkrijging van dien grond in eigendom of erfpacht willen openen, onder verplichting voor gegadigden tot bebouwing met woningen in den trant, als voorgesteld. Wij nemen derhalve het voorstel daartoe hieronder op en zullen de door den Directeur der Bouwpolitie geschetste typen in druk verkrijgbaar stellen, opdat zij ook voor belouwing op andere terreinen voor belanghebbenden tot voorbeeld kunnen dienen.

Ik wil niet aannemen dat de Heer B. de architecten van onverschilligheid, lakschheid, ja wat niet al betichten wil, enkel en alleen omdat zij op den nieuwbouw nagenoeg geen zeggenschap hebben, noch gehad hebben. Zou de oorzaak niet veeleer heel ergens anders moeten worden gezocht en geeft de heer B. daar eigenlijk zelf al niet voor een groot gedeelte het antwoord op, door iets verder het feit te memoreeren hoe een architect, die niet voornemens was lijdelijk toe te laten dat naast hem minder gelukkig werk verrees, *gratis* den ontwerper de noodige aanwijzingen verstrekte? Ja, ziet u, wanneer de architect zijn honorariumtabel plechtig en *voorgoed* afzweert en dan tòch architect blijft, ja, dan krijgt hij zeker vrij spoedig medezeggenschap, omdat men de kans: zijn koopje bovendien nog „mooi" te zien maken, allicht eens beloopen kan. Het kost dan toch niets! Met zeer veel ben ik het met den Heer B. eens, doch, dat de afwijzende besluiten van een tweetal belangrijke bouwkundige vereenigingen dreigen oorzaak te zullen worden, dat de architect, zoo hij zich niet aan Stadsschoon verpandt, door den ijverigen secretaris blijvend voor de oorzaak van alle verdere misstanden zal worden aangezien, zie, dat nu vindt ik *onbillijk*. Laat de Heer B. de zaken nu eens niet te veel van ambtelijk, doch meer van zuiver objectief standpunt bezien en zich eens in de plaats van den architect indenken. Wat zou hij dan spoedig ervaren?

Dit. Dat de architect bij de massa geen appreciatie ondervindt, omdat juist *van bovenaf* de onverschilligheid ten opzichte van alles wat naar „uiterlijk schoon" zweemt, met den dag grooter wordt.

Laat de heer B. eens zien, hoe in onze dagen door Rijk en Gemeente beiden de kunst wordt geprostitueerd. Het Bouwkundig Weekblad staat er eveneens vol van. Waar de overheid dan alle besef van verantwoordelijkheid schijnt te missen, is het toch waarlijk niet te verwonderen dat de „kleine luyden" onmiddellijk volgen. Zou de „officiëele" onverschilligheid niet van grooter invloed blijken te zijn op de huidige toestanden in het vak dan de geachte schrijver wel vermoedt, en nu helaas maar geheel op rekening der architecten stelt?

Woningbouw met Rijkssubsidie — dus *voor rekening van derden* — geschiedt veelvuldig door architecten. Heeft dit soms ook iets te zeggen?

De heer B. wil nu trachten, met behulp van Stadsschoon, paal en perk te stellen aan de op bouwkundig gebied nog welig tierende „vrijbuiterij", een poging, die allen lof en toejuiching verdient en zeer zeker op aller medewerking kan aanspraak maken. Dat nu al weer dadelijk twee bouwkundige vereenigingen voor de eer bedanken en dus niet van de partij zullen zijn, geeft te denken. Wat toch kan hiervan de oorzaak zijn? Wij weten het allen reeds.

De wijze waarop Stadsschoon de zaak meende te moeten aanpakken zal wel van grooten invloed zijn geweest op de houding dier vereenigingen. De commissie samengesteld uit afgevaardigden van vereenigingen die gaarne aan een *archeologische* commissie medewerking verleenden, stelt plotseling *door* die afgevaardigden de vereenigingen voor een feit, n. l. het sanctioneeren van ontworpen statuten en reglementen die met het uitgangspunt niet meer uitstaande hebben dan enkel de naam der commissie. De heer B. beklaagt zich over de genomen besluiten der twee vereenigingen, doch zou de handelwijze voor Stadsschoon, die naar de meening dier vereenigingen geheel buiten het aanvankelijk bedoeld bestek dier commissie valt, niet veeleer de oorzaak van de gevallen beslissingen zijn? De heer B. heeft m. i. volkomen gelijk, wanneer hij de architecten ernstig in overweging geeft om de zaken wat meer van een breed standpunt te bezien, opdat ook zij medezeggingschap in vele zaken zullen krijgen, die zij thans — helaas het valt niet te ontkennen — volkomen missen, en waarbij het gevaar waarlijk niet denkbeeldig is dat de architect in de toekomst eerder terrein verliezen dan winnen zal. Dat de Heer B. dit hier eens onomwonden zegt, kan hem nimmer ten kwade worden geduid. Veeleer strekt hem dit tot eer. Maar is het dan ook niet dubbel jammer dat Stadsschoon begonnen is eene hoogst onverschillige houding aan te nemen tegenover de bouwkundige vereenigingen en speciaal tegenover A. et A., op wiens initiatief, ben ik goed ingelicht, juist de commissie voor Stadsschoon in 't leven is geroepen. Dit is dan tevens nog een der *on*juistheden waarop ik in mijn aanhef wees.

Verder zou ik den heer B. nog een paar vragen willen stellen, b.v.: Zou hij zich persoonlijk — verkeerende in 't geval van architect te zijn — kunnen aansluiten bij eene vereeniging die de schoonheid wil vaststellen bij monde van oudheidkenners, oudheidliefhebbers, schilders, letterkundigen en een paar architecten? De oude en *komende* schoonheid der aloude en wordende keizersstad? Ligt dit dan niet veel meer op den weg der schoonheidscommissie wier taak dient te worden uitgebreid en behoorlijk geregeld? Bovendien heeft de S. C. niet alleen de oudste brieven, doch is voor de beoordeeling van plannen voor nieuwbouw toch zeer zeker het aangewezen lichaam.

En bestaat dan juist niet de „vrijbuiterij" in het bouwvak voor het overgroot gedeelte hierin dat een *ieder* zich de weelde permitteert beoordeelaar van architectuur te kunnen zijn? Heeft de Heer B. er wel eens over nagedacht of schilders zich bijv. zouden neerleggen bij de uitspraak van een jury saamgesteld uit letterkundigen, architecten, kunstnijveren, sierkunstenaars en vele anderen? Is de Heer B. waarlijk van meening dat de vertegenwoordiging der bouwkundige lichamen thans op waardige wijze bij de nieuwe regeling verzekerd is? Waarom acht Stadsschoon het toch wel noodig (en hier wijs ik op wat de Heer B. heeft weggelaten) zich buiten de vereenigingen om nog leden te assumeeren? Is dat wel correct? Waar blijft hier dan de waarde en de verhouding der afvaardigingen? Waarom is die assumeering noodig, meer nog, welke gevaren zijn hier noodwendig aan verbonden? Nergens toch staat welke menschen zullen worden geassumeerd. Géén ambtenaren? Waar staat dat? Het gevaar voor ambtenarij, is, volgens velen, hier geenszins denkbeeldig.

Met wat de Heer B. van een commissie van advies zegt, ben ik het volmaakt eens. Zeer zeker zal er concurrentie ontstaan met een bepaalde categorie van personen, doch, dat valt niet te ontkennen, dan toch immer met een categorie die niet dadelijk voor architecten in den waren zin des woords zal worden aangezien.

Het gevaar dat er eventueel bij de nieuwe regeling nog zou kunnen schuilen in het adviseeren van eigenbouwers (van eigenbouwers alleen?) ligt, naar verluidt, voornamelijk hierin dat men te veel, gezien nog de clausule der assumeering, naar ambtelijken kant dreigt af te zakken, zoo in Stadsschoon ook menschen zullen zitten, in dienst eener voor schoonheid zich onverschillig voelende overheid. Alle gevaar voor van dien kant te stellen schoonheidsnormen zou dadelijk vervallen, zoo Stadsschoon, gezien die mogelijkheid, besluiten kon het zonder de hulp van eenigen tak van gemeentedienst te doen. Het zou dan een zuiver *particuliere* poging, een proef, vrij van elken officieelen of officieusen bijsmaak worden. De grootste grief tegen Stadsschoon is voor het oogenblik — begrijp ik de meeningen goed — wel deze dat een groepje menschen, bijeengekomen met medewerking der bouwk. vereenigingen, om die vereenigingen *van advies te dienen* inzake het *eventueel* instellen eener *commissie voor het behoud van het Stadsschoon*, en saamgesteld uit afgevaardigden van nader aan te wijzen vereenigingen, dat dat groepje menschen, *na jaren van niets doen*, plotseling het idee: „adviesbureau" omhelsd heeft, om, met terzijdestelling van het uitgangspunt van hunnen *voorloopigen*, enkel tot *adviseeren* aangewezen arbeid, Statuten en Huish. Reglement te ontwerpen en door de vereenigingen te laten bekrachtigen, teneinde de sted. overheid, gezien de sanctie der bouwkundige vereenigingen, tot subsidieeren van het nieuwe „Stadsschoon" vrijmoediger te kunnen aanzoeken.

Zooals ik zooeven reeds zeide, ik meen te weten dat dit de *algemeene* opinie in bouwkundige kringen is. De Commissie van Stadsschoon, gezien hare samenstelling, wordt daar dan ook allerminst capable geacht om ontwerpen voor nieuwbouw te kunnen beoordeelen.

Bovendien staat zij nu reeds, naar men weten wil, speciaal wat de dagelijksche leiding betreft, geheel op ambtelijk terrein. Het zou mij persoonlijk ten zeerste spijten, dat, door eene overhaaste beslissing van de zijde der Maatschappij, de goede en eerlijke bedoeling die bij Stadsschoon, naar èn collega de Meijer èn de commissie zelf nog eens met nadruk verklaart, voorzit, dat die eerlijke bedoeling werd te kort gedaan. Maar aan den anderen kant zou ik even ongaarne zien, dat door de te nemen beslissing èn de Schoonheidscommissie èn de bauberatung-idee werd tekort gedaan. De groote fout van Stadsschoon is m. i. wel deze, dat zij zich *te laat* tot werken gezet, doch *te vroeg* de idee van adviesbureau omhelsd heeft. Tactvoller ware het allicht geweest, zoo de meening der *Hollandsche* architecten omtrent bauberatung enz. zich eerst volkomen had gevormd en in conclusiën ware neergelegd, in plaats dat men nu, *na jaren van niets doen*, — onderwijl steeds verzekerd van het volkomen vertrouwen der afvaardigende vereenigingen — plotseling de meening wil doen ingang vinden, dat Stadsschoon komt, *uit noodzaak geboren*, op het juiste moment, met de juiste middelen en dat, wijl de architecten alweer onverschillig zouden staan tegenover alles, wat de huidige bouwerij aangaat. Nog eens, dat *kan* toch nimmer de meening van den geachten schrijver zijn?

ADR. MOEN.

OPT LESEN VAN GODEFROYS WTERSTE WILLE.

Sagh men eertyts de Const het gelt te samen lesen
Om d'ouwde stock te voën en d'ouderloose weesen,
D'Erfflaeter heeft gewilt, dat nu de Bouconst leeft
Van 't gene dat, door dwangh, Dyacony haer gheeft.
Wilt, Architecten, toch haer gelt den Armen laeten!
Bevordert Bouconst vrij, maer nyet met sulcke baeten.

CANDIDUS.

EERE-PRIJSVRAAG VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA".

Vraag 1. In art. 1 staat: „Het terrein is groot 100,000 M². enz." Moet dat terrein beschouwd worden als een vierkant of als een rechthoek? In het laatste geval: hoe moeten de verhoudingen der zijden zijn?

Antwoord. De vorm van het terrein wordt geheel vrijgelaten.

Vraag 2. Moeten voor de gebouwen, genoemd onder C en D en voor de afsluiting met monumentalen ingang, geen ontwerpen gemaakt worden?

Antwoord. Ja, er moeten ontwerpen voor deze gebouwen gemaakt worden.

DE JURY.

PRIJSVRAAG „DORPSSCHOOL".*)

De volgende ingezonden stukken en opmerkingen betreffende deze prijsvraag zijn ontvangen:

Het Jury-rapport lezende der ingekomen ontwerpen op de prijsvraag, uitgeschreven door de Vereeniging van Nederl. Baksteenfabrikanten, onderwerp: School benevens onderwijzerswoning, werd ik teleurgesteld door het feit, dat er van de 83 ingekomen projecten slechts over 8 critiek is gegeven. [1])

Juist wat ik en waarschijnlijk anderen met mij op prijs stellen, n.l. het oordeel over het ingezonden werk door personen welke een hoofdtoon in de nieuwe richting der bouwkunst aangeven, blijft achterwege, waardoor het gedane werk zoo goed als nutteloos is.

Mijns inziens werkt men toch niet aan een *Studie*prijsvraag in hoofdzaak voor eene geldelijke belooning, maar voor ontwikkeling. [2])

Na deze prijsvraag ben ik weer eens niets wijzer geworden omtrent mijn werk.

De critiek in dezen is leerzaam en dus hoofdzaak voor jonge krachten, welke ze in 't belang der toekomstige bouwkunst moeten leeren van grootere mannen op dit gebied. [3])

Hopende een volgende maal niet weer teleurgesteld te worden en onder dankzegging voor de opname, teeken ik

Met hoogachting, Uw dw. dn.
(w. g.) JAAP MOLENAAR.

Geachte Redactie!

Naar aanleiding van de uitslag van de prijsvraag der Ned. Baksteenfabrikanten, wenschten wij gaarne eenige opmerkingen openbaar te maken.

Het wil ons voorkomen, dat de groote belangstelling, getoond van de zijde der inzenders voor dit vraagstuk, getuigende „het vele serieuse werk" (gelijk de Jury erkent) niet geëvenredigd is aan de belangstelling der Jury. Het ligt niet op onzen weg, critiek te oefenen op de beloonde ontwerpen, maar toch meenen wij te mogen protesteeren tegen de oppervlakkige manier, waarop door de Jury de superioriteit van deze ontwerpen is aangetoond en het welwillend „dank je" tegenover de overgroote meerderheid der overige inzenders.

Wat toch o.i. iedere betrokkene bij een studieprijsvraag mag verwachten, dat is: een door de Jury met nadruk naar voren brengen van de essentieele punten, waarvan het slagen van het gevraagde ontwerp afhangt, m.a.w.: eenige nadere aanduiding van haar standpunt, hetwelk zij bij de beoordeeling als maatstaf aanlegt. [4])

Waar de Jury zelfs bij een der door haar uitverkoren ontwerpen aantoont, „hoe ver de ontwerper afgedwaald is van zijn doel: het ontwerpen van een dorpsschool", treft het ons als willekeur tegenover alle inzenders, dat daarbij tegelijkertijd niet zijn aangevoerd de gronden, waarop zij dit ontwerp — ondanks deze afdwaling — toch nog eene belooning waardig keurde. [5])

Integendeel heeft zij bovendien tegen dit plan nog meerdere bedenkingen.

Ook rijst de vraag, waarom de verschillende schiftingen

*) Wegens uitstedigheid van enkele Juryleden was het niet mogelijk, eerder het antwoord der Jury op de opmerkingen te publiceeren.

niet bekend zijn gemaakt, gelijk toch bij meerdere prijsvragen gebruikelijk is, o. a. ook bij die der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", zoodat de inzenders ten minste eenigszins kunnen nagaan, in hoeverre hun werk geslaagd en de aandacht waard is. [6])

Het slot van het Jury-rapport wil zooveel zeggen, dat ongeveer alle inzenders, op enkele uitzonderingen na, onbevoegd zijn tot het ontwerpen van goede dorpsarchitectuur. [7]) Welnu, Geachte Redacteur, zou het dan niet wenschelijk zijn, de 75 niet beloonde ontwerpen maar zoo spoedig mogelijk terug te zenden en vooral niet publiek ten toon te stellen? Dit zou waarschijnlijk het tegenovergestelde zijn van een werkzaam middel tot verheffing der bouwkunst. [8])

Iets heeft ons — en misschien meerderen met ons — deze prijsvraag wederom geleerd, n.l. om het in het vervolg maar niet zoo heel erg nauw met de bepalingen van het programma te nemen. [9])

Met dank voor de plaatsing.

(w.g.) Eenige inzenders

Verder werd opgemerkt, dat de plattegrond van het bekroonde ontwerp „Plutarchus" niet geheel voldoet aan de eischen van het programma, daar niet ten volle is rekening gehouden met de op de situatie voorkomende boomenrij. De boomen, op 2 M. afstand geplaatst, benemen totaal het licht aan de klasselokalen.

De inzender van „Plutarchus" heeft de boomenrij genegeerd, alleen aan de zuidzijde is een afstand van 3 M. bewaard, wat volgens meening van den schrijver niet voldoende is. [10]) Gevraagd werd daarom, waarom het Jury-rapport ten opzichte van dit ontwerp zoo gunstig luidt [11])

Ten slotte werd door een inzender verzocht, alsnog eenige op- of aanmerkingen te mogen vernemen omtrent zijn ontwerp. [12])

Wij antwoorden daarop het volgende:

[1]) De heer Molenaar zal het met ons eens zijn, dat het niet noodig en ook niet wenschelijk is, alle 83 projecten door ons te doen beoordeelen. Niet wenschelijk, omdat, wil de beoordeeling van een project werkelijk waarde hebben, zij niet in enkele woorden kan worden samengevat, maar vrij uitvoerig moet zijn, te meer, daar het hier een studieprijsvraag betreft. Wij hebben daarom gemeend een 8-tal dusdanig te moeten bespreken, dat daaruit voldoende ons oordeel over deze projecten en het standpunt, door ons ingenomen ten opzichte van het vraagstuk der dorpsschool, blijkt.

In eene dergelijke bespreking vinden zij, wier werk niet besproken is, voldoende punten van vergelijking om hun project er aan te toetsen; zoodoende kunnen zij, daarbij tevens kennis nemend van het werk hunner mededingers, wel degelijk veel van deze prijsvraag leeren.

[2]) en [3]) zijn hiermede tevens beantwoord.

In verband met het groot aantal gelijksoortige oplossingen en de kwaliteiten van het ingezonden werk, vonden wij geen aanleiding meer dan 8 projecten te bespreken. Waar echter blijkt, dat voor enkele inzenders de gevolgde wijze van beoordeelen niet voldoende is, verdient het aanbeveling bij een volgende gelegenheid de beoordeeling over meer projecten uit te strekken.

[4]) De maatstaf, welken wij hebben aangelegd bij de beoordeeling, namelijk de eischen van een dorpsschool met landelijk karakter, goede baksteen-architectuur en goede planindeeling, komt in ons Rapport op verschillende punten naar voren. Hierbij zij opgemerkt, dat de prijsvraag is uitgeschreven door de Ver. van Ned. Baksteenfabrikanten, dat het programma baksteenbouw voorschrijft, zoodat wij aan aesthetische kwaliteiten van een ontwerp veel waarde hebben gehecht.

[5]) De goede en minder goede eigenschappen van dit project worden door ons genoemd in het Rapport; gewaardeerd wordt, dat de architectuur naar verrijking streeft. Verder wordt van de architectuur niets meer gezegd, wat dus beteekent, dat, naar ons oordeel, zij noch slecht, noch bijzonder goed is.

[6]) Er heeft één schifting plaats gehad, en deze wordt door ons vermeld.

[7]) Het slot van het rapport wil inderdaad zeggen, dat er veel onrijp werk is onder de 83 inzendingen; hiervoor is het dan ook een studieprijsvraag.

Verder is de bedoeling van het slot, autoriteiten, die dorpsscholen laten bouwen, er op te wijzen, dat het bouwen van dorpsscholen niet aan onbevoegden moet worden overgelaten (hetgeen gemeenlijk wel geschiedt), aangezien dit ontwerpen moeilijk is, hetgeen ook uit deze prijsvraag kan blijken.

[8]) Het tentoonstellen is nuttig voor bouwkundige ontwikkeling der deelnemers; ook het onrijpe werk moet worden opgehangen als studie-object, als voorbeeld van minder goede oplossing.

[9]) Deze opmerking is niet duidelijk; in een studieprijsvraag wordt het programma ruim gesteld (zooals ook hier het geval waar o. a. geen bouwsom genoemd was), waardoor de mededingers niet te zeer gebonden worden.

[10]) Op de situatie in het programma is een boomenrij aangegeven. Dit wil echter niet zeggen, dat de ontwerper niet vrij was deze rij te wijzigen of weg te laten, wanneer een goede situatie van de dorpsschool hiertoe leidt. Dit heeft „Plutarchus" gedaan. Ook in de werkelijkheid worden boomenrijen gewijzigd of gedeeltelijk opgeruimd, wanneer de nieuwe bouw dit eischt.

[11]) In het rapport worden de goede kwaliteiten van dit project wel genoemd; vooral de plattegrond heeft verdienste.

[12]) Waar wij onze taak beëindigd hebben, kunnen wij *als Jury* niet alsnog beschouwingen over het een of ander project geven. Natuurlijk zijn de Jury-leden *persoonlijk* vrij, dit wel te doen, wanneer hun daarom verzocht wordt.

De Jury: H. P. Berlage. J. Gratama. Th. M. Ketelaar. G. Versteeg. L. Zwiers.

Wij zijn het geheel met de inzenders eens, dat de Jury's van studie*prijsvragen over het algemeen wat hooger en wat ernstiger opvatting van hun taak mochten hebben, dan zij meestal toonen te bezitten. Bovendien kan er, ook bij deze prijsvraag helaas weer, niet krachtig genoeg gewaarschuwd worden tegen de ergerlijke wijze, waarop het ingezondene wordt geëxposeerd. Werk van 83 serieuze menschen diende meer gewaardeerd dan dit alles lompweg op een hoop te gooien. Zulks strekt de prijsvraaguitschrijvers geenszins tot eer, noch tot aanbeveling.*

Red.

BOEKAANKONDIGING.

Voor de bibliotheek mochten wij een ex. van „*De verbetering der Volkshuisvesting te Amsterdam*", uitgave van den Amsterdamschen Woningraad, ontvangen. Dit keurig verzorgd werkje *) saamgesteld met medewerking van den Dir. van P. W.; den hoofdcommies v. h. Gem. Statistisch Bureau; den Dir. van het Bouw- en Woningtoezicht en den Ingenieur, hoofd der afd. Grondexploitatie.

*) Het geschrift is ter Staatsdrukkerij verkrijgbaar gesteld à f 0.50.

is eveneens in het Fransch verschenen, waartoe het door mej. A. E. M. E. Kruijs, adj. commies a. h. Stat. Bureau in die taal is overgezet. Aan de leden van het dezer dagen te 's Gravenhage gehouden Int. Woningcongres is een ex., bij monde van den voorzitter v. d. Amst. Woningraad, Mr. J. Kruseman, aangeboden. Het geschrift is rijk geïllustreerd, bevat o. m. talrijke tabellen en heeft een 3-tal platen als bijlage. Ook het ontworpen plan Zuid maakt deel dezer keurige, der hoofdstad waardige uitgave uit.

HET MISBRUIK VAN DEN HISTORISCHEN STIJL IN DE MEUBELKUNST.

Wegens het te laat inkomen der gecorrigeerde drukproef van den auteur, zijn enkele zetfouten blijven staan en een paar zinnen uitgevallen. De lezer gelieve een en ander als volgt te corrigeeren:

Pag. 294 linker kolom 16e regel van onder staat: *nw* „consumptie-artikel", moet zijn *een* enz.

11e regel van onder is tusschen de woorden „voorvaderen" en „zelfs" het woord *velen* uitgevallen.

Rechter kolom, 31e regel van onder staat: Drie eeuwen *turen* enz.; moet zijn: Drie eeuwen *teeren* enz.

Pag. 295 linker kolom 7 regels van boven staat: *van* opvatting; moet zijn *in* opvatting.

21e regel aldaar staat: *sluimerende* kracht, moet zijn *stuwende* kracht.

Uitgevallen is hetgeen tusschen 3e en 4e regel van boven (rechter kolom pag. 295) had behoren te staan, luidende: „Kleine burgers, ambtenaren van lageren rang hebben nog zoo gaarne een „Salon Louis XV" en zij weten niet dat een werkelijke salon uit dien tijd eenige honderdduizenden heeft gekost. Men kan dus ongeveer nagaan hoe zoo'n surrogaat er uit ziet."

HET GEBRUIK VAN LOODHOUDENDE VERVEN.

(Vervolg van blz. 299).

Een ander bij uitstek bevoegd kenner van de loodvergiftiging, Dr. L. Teleky, specialist in beroepsziekten te Weenen, die in zijn kwaliteit als „Spezialarzt für Gewerbekrankheiten beim Verbande der Genossenschafts-Krankenkassen" in het tijdvak 1906—1913 circa 2000 gevallen van loodvergiftiging te behandelen kreeg en even zooveel verdachte gevallen, waarbij hij geen loodvergiftiging vond, schrijft in de April- en Mei-afleveringen 1913 van het „Zentralblatt für Gewerbehygiene", dat de bevoegde afneming van het aantal loodvergiftigde schilders niet te danken is aan de voorschriften, die bij het nog toegestane gebruik van loodwit voor buitenwerk moeten worden in acht genomen, maar alleen aan het verminderde gebruik van loodwit door het verbod van die verfstof voor binnenwerk. Hij is in staat geweest, de cijfers, betrekking hebbende op enkel groote ondernemingen, waarin bijna uitsluitend buitenwerk in loodwit en loodmenie worden uitgevoerd, van de overige te scheiden, en kwam toen tot het volgende schrikwekkende resultaat.

	Gemiddeld aantal schilders	Aantal gevallen van loodvergiftiging	Ziekteprocent aan loodvergiftiging
1906	94	15	13.96
1907	73	7	9.33
1908	109	28	25.69
1909	113	46	40.71
1910	114	56	49.12
1911	?	36	?

(Voor 1911 is het aantal arbeiders niet met juistheid bekend, doch het ziekteprocent is zeker lager dan in de voorafgaande jaren).

Hier zien we dus wederom, dat ook voor buitenwerk de loodverven verre van onschuldig zijn voor de schildersgezellen.

Er is evenwel nog een belangrijke factor, waarmede rekening dient te worden gehouden, en wel de gevaren, waaraan de bereiders van het loodwit, de *arbeiders der loodwitfabrieken*, blootstaan. Het is overbodig te herhalen, hoe groot de zekerheid is voor deze ongelukkigen om een gevaarlijke loodziekte op te loopen. Wel trachten de belanghebbenden bij de loodwitindustrie het voor te stellen, alsof tegenwoordig bereidingswijze en voorzorgsmaatregelen worden toegepast, die het bedrijf tot een der gezondste maken, doch bij het uiten dier bewering spreekt het eigenbelang meer dan het verantwoordelijkheidsgevoel.

Wij betreuren het ten zeerste, dat de rijkswetgever in deze nog steeds ernstig te kort schiet en zullen voortgaan met hij hem aan te dringen op krachtig ingrijpen, doch voor de gemeenten heft dit de verantwoordelijkheid niet op van haar aandeel in de buitengewoon schadelijke gevolgen der loodwitfabricage, zoolang zij voortgaat met en voorgaat in het gebruiken eener verfstof, die ten koste van leven en gezondheid der arbeiders aan haar geleverd wordt.

Indien in de eerste jaren na de afschaffing van het loodwit, de kosten, die het gevolg zijn van het spoediger overschilderen eenige duizenden guldens bedragen, dan nog is daarmede niet te duur betaald de zekerheid, dat geen ellende is gebracht over vele arbeiders en hunne gezinnen.

Doch wij zijn overtuigd, dat op den duur die meerdere kosten zullen afnemen en verdwijnen, want waar men zich met ernst en kennis heeft toegelegd op het gebruik van zinkwit, zijn in den regel de resultaten buitengewoon meegevallen.

Dit zal zeker moeite en volharding kosten, want het schildersgeslacht van thans is opgegroeid met het loodwit en kent niet in de finesses de eigenschappen van het zinkwit. Men past daarop nog te veel de loodwitervaring toe en trekt dan te vlug conclusies ten nadeele van het zinkwit. Practicus en theoreticus moeten daartoe hun streven combineeren. Reeds heeft dat plaats gehad met uitstekend gevolg, doch om practische resultaten te krijgen moeten de deugdelijk bevonden methoden aan de schilders worden ingeprent en aan de juiste naleving de hand gehouden. Geschiedt dat, dan zullen op den duur de financieele gevolgen van een algeheel loodwitverbod meevallen.

Met den meesten aandrang komen wij daarom tot Uwen Raad met het verzoek om zich niet te bepalen tot een stap, die jaren geleden reeds door vele regeeringen en andere bestuurslichamen is gedaan, doch niet afdoende gebleken en vragen U om voor goed een verguf te weren en daarvoor onschadelijke verfstoffen in de plaats te stellen.

't Welk doende

Het Bestuur der Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten,

P. Bakker Schut, e.-l., *Voorzitter*,
W. C. van Manen, e.-l., *Secretaris*.

Scheveningen, 12 Juli 1913. Cornelis Jolstraat 88.

VOORSCHRIFTEN VOOR HET AANLEGGEN VAN BLIKSEMAFLEIDERS.

De vereeniging van ter Amsterdamsche Beurze vertegenwoordigde Brand-Assuradeuren zendt ons een exemplaar van de door deze Vereeniging vastgestelde „Voorschriften voor het aanleggen van Bliksemafleiders" ter bespreking in ons blad en voegt daaraan enkele opmerkingen toe.

Daar wij van meening zijn dat eene bespreking onzen leden niet datgene geven zal, wat de meesten juist zullen verlangen te weten, drukken wij hier, met toestemming van het Bestuur der Vereen. van Amst. Brand-Assuradeuren, de brochure in extenso af. Allereerst even vorengenoemde opmerkingen:

Onder de oorzaken van brand neemt de bliksemslag nog altijd een belangrijke plaats in. Jaarlijks worden door de brandverzekeringmaatschappijen hier te lande tonnen gouds betaald ter vergoeding van schade, door den bliksem aangericht, en telken jare worden een aantal menschen door den bliksem gedood, zelfs binnenshuis. Het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut verzamelt uit alle deelen van het land de waarnemingen betreffende blikseminslag en publiceert die jaarlijks onder den titel: „Onweders, optische verschijnselen enz. in Nederland". In de uitgaaf betreffende 1909 komt een overzicht voor van den blikseminslag in Nederland over het 20-jarig tijdvak 1888-1907. Daaruit blijkt, dat het totaal aantal trefgevallen in die jaren voor zoover bekend bedroeg 5933, waarvan er 1185 betrekking hebben op levende wezens en 4748 op boomen of levenlooze voorwerpen. Gemiddeld werden dus per jaar 297 trefgevallen vermeld. Uit deze cijfers blijkt genoegzaam, dat het aanbeveling verdient, alle gebouwen die daarvoor in aanmerking komen, van bliksemafleiders te voorzien. De trefkans wordt daardoor weliswaar niet verminderd, doch wel de kans op schade, want die is bij een beveiligd gebouw veel geringer dan bij een gebouw zonder afleider.

De meer algemeene toepassing van bliksemafleiders, waardoor het gevaar voor menschenlevens en voor schade zou worden verminderd, wordt door verschillende omstandigheden nog tegengehouden. In de eerste plaats omdat men veelal meent, dat een minder goede afleider gevaar oplevert, maar dit is niet het geval; de eenvoudigste afleider, mits op doelmatige wijze geconstrueerd, is verre te verkiezen boven in 't geheel geen. Ook om de hooge kosten wordt nog dikwijls van het aanleggen van bliksemafleiders afgezien. Vroeger waren zij ook duur, want men meende dat de opvangspitsen van koper en met platinaspits voorzien moesten zijn. De nieuwere inzichten hebben echter een aantal vereenvoudigingen aan de hand gedaan. Een kort opvangstangetje van ijzer is voldoende; in plaats van koperen geleiders, kan men verzinkt ijzerdraad of bandijzer nemen, en voor de grondverbindingen zijn geen dure koperen platen noodig, maar kan men met een gegalvaniseerd ijzeren gaspijp volstaan.

De beste bescherming wordt verkregen door een constructie, waarbij alle bedreigde punten worden voorzien van korte opvangers waarbij het gebouw bedekt wordt met metalen geleidingen, die een samenhangend geheel uitmaken en als het ware een kooi om het gebouw vormen. Deze constructie is dan ook bekend als het „Kooisysteem".

Ten einde de toepassing van bliksemafleiders te bevorderen, heeft de „Vereeniging van ter Amsterdamsche Beurze vertegenwoordigde Brand-Assuradeuren" voorschriften voor het aanleggen van bliksemafleiders vastgesteld. Deze voorschriften zijn door de eerste autoriteiten op dit gebied ontworpen. De brochure (die voor ƒ 0.10 verkrijgbaar is aan het adres der Vereeniging Damrak 88 Amsterdam) bestaat in de eerste plaats uit de eigenlijke „Voorschriften" en geeft verder eenige populaire „Aanwijzingen omtrent een min kostbare beveiliging van plattelandsgebouwen tegen bliksemschade".

De „Voorschriften" luiden:

1. De bliksemafleider moet dienen om aan gebouwen eene bescherming tegen beschadiging en brand door atmosferische ontladingen te verleenen.
2. De bliksemafleider moet bestaan uit:
a. de *opvangers*, waarop het eerste treffen van den bliksem bij inslag waarschijnlijk zal plaats vinden;
b. de *geleiders*, die den bliksem van deze opvangers af een gemakkelijken weg moeten bieden tot aan den grond; en
c. de *grondverbindingen*, die er voor moeten zorgen, dat de bliksem zich vervolgens snel over of door de aarde kan verbreiden.

Opvangers, geleiders en grondverbindingen moeten één samenhangend geheel vormen.

3. *a.* De *opvangers* zijn naar boven gerichte of hoog gelegen metalen deelen, vlakken en leidingen. De door de ervaring aangewezen plaatsen, waar het inslaan van den bliksem het gemakkelijkst plaats heeft, als toren- en gevelspitsen, daklanten, schoorsteenen, enz., komen het meest in aanmerking om van opvangers voorzien te worden.

Daartoe moeten deze belegd worden met koper- of verzinkt ijzerdraad, koper- of verzinkt ijzerband, voor zover zij niet zelf uit metaal bestaan, en moet gezorgd worden dat de opvangers hetzij als metalen stangen of als uitenden van den draad of het band boven de genoemde gedeelten van het gebouw uitsteken.

b. De *geleiders* langs het gebouw moeten een metalen net over het gebouw vormen en een samenhangend geheel uitmaken met de opvangers en de grondverbindingen en — zoo die er zijn — met de geleiders in het gebouw. Zij moeten het gebouw, in het bijzonder het dak, zooveel mogelijk aan alle zijden, bv. langs de windveeren of dakkanten, omspannen, en van de opvangers af langs den kortsten weg en met vermijding van scherpe bochten naar den grond voeren. Zij moeten bestaan hetzij uit koper- of verzinkt ijzerdraad, hetzij uit koper- of verzinkt ijzerband, en worden op eenvoudige wijze, evenals de opvangers, door krammen, klemmen en haken bevestigd direct op het dak of tegen de muren.

c. De *grondverbindingen*, b.v. koperen platen of verzinkt ijzeren pijpen, die bevestigd worden door klemmen aan de benedeneinden der geleiders op eene wijze, die beschadiging voorkomt, moeten in den grond indringen en zich daarin, met gebruikmaking van het grondwater of van de meest vochtige plaatsen, zooveel mogelijk verspreiden.

4. Metalen deelen van het gebouw, als zinken rookpijpen, metalen versieringen, schoorsteenplaten, nok- en keperbedekkingen, goten, regenafvoerpijpen en grootere metaalmassa's, daaraan of daarin, in het bijzonder die welke met den grond in verbinding staan, zooals buisleidingen voor water, gas, enz., moeten zooveel doenlijk met elkaar en met den bliksemafleider geleidend verbonden worden.

Als deze voldoen aan de eischen, genoemd onder 2, 5 en 6, zijn bijzondere opvangers, geleiders en grondverbindingen niet noodig. Van groot belang is het reeds bij den bouw de metalen deelen te bestemmen als bliksemafleiders of voor dat doel metalen deelen aan te brengen.

De bescherming is des te beter — en dit geldt niet het minst voor gebouwen met rieten daken — naar gelang het aantal opvangers, geleiders en grondverbindingen grooter is en de afmetingen ruimer bemeten zijn.

Bij rieten daken zijn de geleiders bovendien op eenigen afstand (b.v. 20 cM.) van het riet te houden.

Eene vergrooting van de kans van inslaan door onvolkomenheden in den aanleg is in het algemeen niet te vreezen.

5. Vertakte leidingen uit verzinkt ijzer moeten niet minder dan 40 m.M.², onvertakte niet minder dan 100 m.M.² doorsnede hebben. Voor koper kan men desnoods wat lager gaan; zink dient 1½ maal en lood 3 maal meer doorsnede te hebben dan ijzer.

De geleiding moet behoorlijk bevestigd, dus tegen storm bestand zijn.

6. De verbindingen tusschen de geleidingen en grondplaten of pijpen moeten duurzaam, vast en dicht zijn en een groot oppervlak hebben. Niet gesoldeerde of geklonken contactplaatsen moeten ten minste 10 cM.² zijn.

7. De bliksemafleider moet ten minste eenmaal per jaar gecontroleerd worden om na te gaan, of de verbindingen tusschen de opvangers, geleiders en grondverbindingen in goeden staat verkeeren. Een onderzoek langs de leidingen, of nog overal een goede metallieke verbinding tusschen de deelen van den bliksemafleider aanwezig is, is in het algemeen voldoende. Bij verbouwing van het pand is hernieuwde contrôle noodig. (Wordt vervolgd).

PRIJSVRAGEN.

a. GENOOTSCHAPSKALENDER 1914.
Inzending vóór of op 15 September 1914. Programma in No. 31.
b. EERE-PRIJSVRAAG 1914 VAN HET GEN. „A. ET A."
Inzendingen uiterlijk 1 Februari 1914. Programma in No. 31.
c. GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN 1913.
1. Een waterkantoor met aanlegsteiger.
2. Een publieke telefooncel.
3. Een brievenbus.
4. Een diploma.
Inzendingen uiterlijk 1 Januari 1914. Programma in No. 31.
d. NATIONALE STUDIE-PRIJSVRAAG VOOR HET ONTWERP VAN EEN TUINSTADWIJK.
Inzendingen vóór of op 28 Februari 1914. Programma in No. 35.

INHOUD: Overzicht Vergadering. — Afdeeling Voortgezet- en Hoogerbouwkunst-Onderricht. — De Commissie voor het Stadsschoon. — Opleesen van Godefroys wterste wille. — Eere-Prijsvraag van het Genootschap „A. et A." — Prijsvraag „Dorpsschool". — Boekaankondiging. — Het misbruik van den historischen stijl in de Meubelkunst. — Het gebruik van loodhoudende verven (Slot). — Voorschriften voor het aanleggen van bliksemafleiders. — Prijsvragen.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.50 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de vereeniging van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

EEN WOORD IN HET BELANG ONZER ADVERTENTIE-RUBRIEK.

Het zal bij velen onzer leden wellicht verbazing wekken, dat de Redactie van „Architectura" zich genoodzaakt ziet met nadruk te verklaren, dat het door haar geredigeerde weekblad **het officieel en eenig orgaan** *van het Genootschap „Architectura et Amicitia" is.*

Waarom zij dit doet? En of dit noodzakelijk is? Zeer zeker ja. Hierom: dat er bij velen, die uit den aard hunner zaken aangewezen zijn in de advertentiekolommen van ons blad te worden opgenomen de niet te verklaren meening bestaat „dat er meerdere periodieken van het Genootschap uitgaan die eveneens **allen** *leden worden toegezonden" en dus de advertentiën, daarin opgenomen, eveneens* **alle** *leden van A. et A. bereiken.*

Niets is minder waar dan dat. *Het Genootschap heeft* **één officieel orgaan** *— het weekblad* **„Architectura"** *— dat* **allen** *leden* **kosteloos** *wordt toegezonden (en bovendien nog op ruime schaal wordt verspreid). Elke daarin geplaatste annonce bereikt hen dus* **52 maal** *per jaar, op* **geregelde** *tijden. Bovendien vormen tekst en advertentiën van elk nummer één geheel.*

Alle mededeelingen, stellige beloften, toezeggingen, plechtige verklaringen of wat niet al, met bovenstaande in strijd, zijn dus **onwaar**.

Wil men adverteeren, teneinde daarmede **alle** *leden van ons Genootschap te bereiken,* **men adverteere enkel en alleen in „Architectura"**.

RED.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. De 1331ste Gewone Ledenvergadering zal gehouden worden op Woensdag 24 September e.k. des avonds te 8.30 uur in het Genootschapslokaal in „Parkzicht.".

Agenda:
1. Opening en Notulen der voorgaande vergadering.
2. Mededeelingen en ingekomen stukken.
3. Ballotage der volgende candidaten voor het Gewoon Lidmaatschap t.w.:

WALTER DAHLEN, bouwkundig teekenaar Amsterdam, voorgesteld door de heeren Jos. de Jonge en G. Repko,
G. H. DE HAAN, bouwkundig opzichter-teekenaar te Amsterdam, voorgesteld door de heeren E. Sunier en G. J. Rutgers,
V. BATELAAN, bouwkundige te Muiden, voorgesteld door de heeren C. W. Nijhoff en M. J. Hack,
PH. H. BOUCHHEXSS, bouwkundige te Amsterdam, voorgesteld door de heeren C. W. Nijhoff en M. J. Hack.

4. Toelichting bij de plannen van de in aanbouw zijnde gebouwen der *St. Bernardus Stichting* te Amsterdam, door den Architect Paul J. de Jongh.
5. Algemeene beschouwing over de indrukken van het *Tiende Internationaal Woningcongres*, door den heer W. A. E. van der Pluym.
6. Behandeling van de voorgestelde herziening der *„Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen."* Het concept der Permanente-Prijsvraag-Commissie en de toelichting daarop zijn hierachter afgedrukt.
7. Rondvraag en sluiting.

II. Als candidaat voor het Gewoon Lidmaatschap wordt voorgesteld de heer JAC. S. BAARS, architect te Amsterdam, door de heeren J. W. Rijnja en K. de Vries.

III. Als buitenleden zijn tot het Genootschap toegetreden en als zoodanig door het Bestuur toegelaten de heeren: R. P. VAN DER PANT, bouwkundige te Zalt-Bommel, J. M. BAKKER, bouwkundig teekenaar te Grootegast, en CORN. KONING, bouwkundig teekenaar te Purmerend. Eveneens als Kunstlievend lid de heer P. A. W. POLET, beeldhouwer, te Amsterdam.

G. J. RUTGERS, *secretaris.*

IV. AFDEELING VOORTGEZET- EN HOOGER-BOUWKUNST-ONDERRICHT.

Belanghebbenden worden herinnerd aan de inschrijving van deelnemers aan den *Cursus 1913—'14* van de *Afdeeling Voortgezet- en Hooger-Bouwkunst-Onderricht*, waaromtrent op alle werkdagen inlichtingen te verkrijgen zijn bij den administrateur in „Parkzicht" aan de Hobbemastraat te Amsterdam.

REPLIEK.

In het weekblad „Architectura" van 13 September 1913 geeft de Heer Adr. Moen eenige beschouwingen omtrent mijn bijdrage in het „Bouwkundig Weekblad" over „Architecten en Stadsschoon", en stelt mij daarbij tevens eenige vragen.

De beschouwing is ruiterlijk en open geschreven en mij als zoodanig zeer sympathiek. Minder aangenaam trof mij het verwijt „van vele onjuistheden te hebben geschreven". Het valt echter nog al mede. De heer M. noemt er twee. Eerstens zou niet „Amstelodamum" maar A. et A. het initiatief hebben genomen tot het in het leven roepen der Stadsschoon Commissie. Hiervan is mij nooit iets gebleken. De officieele stappen zijn genomen door „Amstelodamum". De archieven der mede-

werkende vereenigingen bewijzen dit. Komt A. et A. de eer van het initiatief toe „binnenskamers", dan pleit zulks niet voor wijs beleid van het bestuur van destijds. Voor de eer der architecten had het zijn denkbeelden dan verder zelfstandig moeten uitwerken en niet „Amstelodamum" de kat de bel laten aanbinden.

De tweede onjuistheid, welke de Heer M. mij ten laste legt, is het feit, dat ik de architecten verantwoordelijk stel voor de excessen op bouwkundig gebied. De uitdrukking „onjuist" is hier den Heer M. zeker onwillekeurig uit de pen gevloeid. Dit is een quaestie van uitlegging. M. i. zijn de architecten daarvoor zeker verantwoordelijk, wanneer hun de gelegenheid geboden wordt daaraan een einde te maken, en zij weigeren die gelegenheid aan te grijpen.

Dat een architect zijn honorarium-tabel eens een keer plechtig afzweert (voorgoed zegt de Heer M., maar dat behoeft volstrekt niet) en krachtig meewerkt om wat goeds tot stand te brengen, bewijst, dat er onder de architecten ook kunstenaars zijn, die liever hooger idealen nastreven dan werkzaam te zijn in het belang hunner portemonnaie. Dat dwingt eerbied af!

Ik moet volgens den Heer M. nu eens de zaken niet van ambtelijk standpunt bezien en begrijpen, dat het zeer verdedigbaar is, dat de architecten zijn ingeslapen, omdat van „bovenaf" (Rijk en Gemeente) de onverschilligheid ten opzichte van alles wat naar „uiterlijk schoon" zweemt met den dag grooter wordt.

Ten eerste is dit excuus al heel zwak, en ten tweede heeft men zich hier te Amsterdam over de overheid niet te beklagen. (Aesthetisch adviseur voor P. W.; Schoonheids-Commissie; Raadhuis-Dam-Commissie; Stadsschoon-Commissie; bepalingen tegen ontsiering in de Bouwverordening, enz.) Met hetgeen de Heer M. mededeelt omtrent den oorspronkelijken opzet der Stadsschoon-Commissie, ben ik het met diens zegsman oneens. Ik kan me niet voorstellen, dat er menschen zijn, die het Stadsschoon willen verhellen door een archaeologische Commissie in het leven te roepen. Een architect, die vóór alles practisch moet zijn, moet daar zeker niet aan mee doen. Denkt de geachte Heer M. soms, dat in 1911 de geest der architecten ook over de „oudheidkundigen" was gevaren, en zij hun prestige naar buiten wilden verkleinen door allerlei analoge Commissie's of vereenigingen in het leven te roepen? Naast „Amstelodamum" en „Het Oudheidkundig Genootschap" zou zoo'n Commissie dan weinig doel hebben gehad.

Maar onmiddellijk daarop ontplooit de Heer M. dan zijn schoonste motieven, als hij in mijn betoog valt, en den architecten aanraadt, ook al was de Commissie van haar oorspronkelijk plan afgeweken, nu de zaken eens van een meer breed standpunt te bezien, en te begrijpen, dat zij, door zich ook hier weer aan te onttrekken, gevaar loopen eer veld te verliezen dan te winnen. Door dien raad geeft de Heer M. m.i. blijk van breeder en scherper kijk te hebben op de wijze van bevordering van de belangen der Architecten dan vele zijner collega's.

Dan de gestelde vragen. De Heer M. spreekt over een Commissie van oudheidkenners, oudheidliefhebbers, schilders, letterkundigen en een paar architecten. Heer M., dit motief, ik las het vroeger wat sterker genuanceerd reeds elders, is den architect onwaardig! In de Commissie zitten 5 architecten, te weten drie ouderen, die zeker hun sporen al verdiend hebben, en twee jongeren, die reeds meermalen blijk van hun „kunnen" gaven. Verder twee kunstschilders, die, ik verschil misschien met den Heer M. van meening, ik al heel ongaarne zou missen, want naast den vorm speelt in de architectuur de kleur een buitengewoon belangrijke rol. Dit begrijpen blijkbaar vele architecten niet, vandaar, dat zij schilders in een stadsschoon-commissie overbodig vinden. Letterkundigen hebben in de Commissie geen zitting. Speciale oudheidkenners en oudheidliefhebbers evenmin. Dat er onder de 5 architecten personen zijn, welke tevens oudheidkenners en oudheidliefhebbers zijn, doet niets ter zake. Mogelijk zijn er ook wel bij, die aan muziek doen, maar dan mag men toch niet zeggen, dat de Commissie uit musici, etc. is samengesteld. Wanneer men geen andere dan dergelijke argumenten kan aanvoeren, staan de zaken voor stadsschoon heel gunstig. Geen enkel serieus mensch zal daarop ingaan. En de Heer M., die dit neerschreef, was blijkbaar met den waren stand van zaken niet op de hoogte, hij zou anders zeker dit motief niet van anderen hebben overgenomen. Ook zijn vrees voor de gevolgen van het feit, dat de Commissie nog andere leden kan assumeeren, bewijst zijn niet voldoende op de hoogte zijn. De bedoeling is, om, wanneer er onder de afgevaardigde architecten geen menschen zouden zijn te vinden, welke zich met de dagelijksche leiding kunnen belasten, de gelegenheid te scheppen, dan een architect, die daarvoor lust en tijd beschikbaar heeft en thans buiten de Commissie staat, te hulp te kunnen roepen.

Is die vrees voor „ambtenaren" van de zijde der architecten niet erg overdreven? Dat de voorzitter een ambtenaar is, is een gelukkig verschijnsel, omdat hij o.m. als specialiteit op het gebied van catalogiseeren en inventariseeren met het oog op het archaeologische gedeelte van het werkplan der Commissie onmisbaar is. In een Commissie, waar het artistieke element sterk naar voren treedt, komt van administratieve zaken gewoonlijk weinig terecht, wanneer de leiding daarvan niet berust bij leden, die gewend zijn aan nauwkeurigen, administratieven arbeid.

Maar bovendien, die ambtenaren in de Commissie zijn toch niet als de strenge schoolmeesters, waar de jongens ook nog buiten de school voor rillen en beven! Zouden de vereenigingen niet afgevaardigden kunnen aanwijzen, die met hun vijven, gesteund door twee kunstschilders, de twee ambtenaren onder den duim kunnen houden, wanneer dezer tot allerlei wandaden willen overgaan? (de Heer M. noemt de vreeselijke dingen, die deze heeren als lid der Commissie kunnen uithalen, niet). De taak der Schoonheidscommissie uit te breiden met die van de Stadsschoon-Commissie is lang en breed besproken. De overweging, dat een Commissie, die, gelijk de Schoonheidscommissie, decreteerend kan optreden, niet tevens een commissie kan zijn, die in andere gevallen langs minnelijken weg tot schikking moet trachten te komen, heeft geleid tot het niet combineeren der beide Commissie's.

Dan komende tot wat de Heer M. als algemeene opinie in de bouwkundige kringen neerschrijft. Deze kringen achten de Commissie, gezien haar samenstelling, „allerminst capable voor het beoordeelen van nieuwbouw". Daarop heb ik slechts dit antwoord, dat de bouwkundige kringen dan blijk geven van zeer weinig collegialiteit tegenover hun vijf vakgenooten. De Heer M. had beter gedaan dit niet neer te schrijven, maar nu het er eenmaal staat, wil ik daarop ook antwoorden, dat de weinige appreciatie, welke de Heeren Architecten dikwijls onderling voor elkaars werk aan den dag leggen, veel van hun kracht en prestige naar buiten verloren doet gaan, en dat er ook in deze richting in het belang van hen allen nog heel wat te verbeteren valt.

En dan het slot van de beschouwing. Niet de Stadsschoon-

Commissie heeft geluierd. Lang voordat de architecten over de idee „adviesbureau" zelfs maar dachten, was deze materie al in den eigen boezem der Commissie hoog en breed besproken, en werd in het voorjaar van 1911 aan de overheid haar uitgewerkt plan aangeboden, hetwelk in de verschillende bouwkundige bladen is opgenomen. Dat de correspondentie met de overheid wat lang geduurd heeft, mag de Heer M., omdat daarvan naar buiten af niets bleek, niet noemen „jaren van niets doen"; ondertusschen werd het reglement heel wat keeren omgewerkt. En eerst een langen tijd daarna zijn de architecten de idee „adviesbureau" gaan bepraten.

Het zijn dus weer de gesmaalde oudheidkundigen, oudheidkenners, schilders en verdere niet capable leden geweest, die een groot architectenbelang al ernstig besproken en onder de oogen gezien hadden, lang voordat de Heeren architecten de zaak zelf ter hand namen. Was mijn „Cherchez l'architecte" nu zoo gek?

Laten we, geachte Heer M., het kind maar bij den naam noemen. De Heeren architecten wekken nu den schijn van het hebben van te weinig vertrouwen èn in zich zelf èn in elkaar om tot het in het leven roepen van „een architectonische jury" mede te werken, en door hun tegenstribbelen en kortzichtigheid, banen zij de wegen voor het ontstaan van censuren, die wel eens strenger konden uitpakken, dan de jury, welke uit hun eigen boezem was gesproten. Ze wikken en wegen als „echte ambtenaren", willen een regeling op papier, waar geen speldje oogenschijnlijk is tusschen te krijgen, en vergeten, dat de uitvoering van elke regeling een kwestie is van de persoonlijkheid der met de uitvoering belaste menschen. En nu werpen ze allerlei veronderstellingen op, van wat er al uit zoo'n Commissie kan voortvloeien. Als dit . . . . . als dat . . . . . zeker als de hemel invalt krijgen alle architecten een blauwe slaapmuts op, maar zoover zal het ook wel nooit komen.

De Heeren architecten hebben over de idee „Adviesbureau" veel getheoretiseerd, lange verhandelingen hebben ze geschreven, ellenlange kolommen moesten gedrukt worden; ze hebben zich kranig gehouden, geen ambtenaar zou hun dat breedvoeriger nadoen, maar toen ze toonen konden „architect", de vóór alles praktische mensch, te zijn, toen de gelegenheid geboden werd voor drie jaar een „fair trial" te geven, toen schrikten velen terug, anderen weer schoven de zaken op de lange baan. Voilà l'architecte!

M. B. N. Bolderman.

Met veel belangstelling nam ik van bovenstaande, uitvoerige repliek kennis. Het zal zeer zeker niet in de bedoeling van den geachten schrijver liggen — evenmin als dat in de mijne ligt — om hier een lang naschrift te verlangen. Zeer zeker had ik daar geheel van af gezien, ware het niet, dat twee zaken noodwendig „rechtzetting" eischen. Allereerst die „onwaardigheid", die er volgens den heer B. in ligt om een vijftal bekende collega's niet capable te achten voor „architecten-jury". De Heer Bolderman vergeve mij de opmerking, dat niets minder waar is dan deze — wellicht des Heeren B.'s persoonlijke — opvatting. Het gaat hier niet om vijf bekwame architecten een brevet van onbekwaamheid uit te reiken. Geenszins. Het gaat hier enkel over *de wijze van afvaardigen*. Dat nu die afgevaardigden *momenteel (toevallig)* voor het meerendeel architecten zijn, zegt niets voor *de toekomst*. Niet de geest, die bij den Heer B. heeft voorgezeten toen hij de commissie voor het Stadsschoon creëerde, geeft op den duur den doorslag, doch *de letter* der reglementen. De verhouding wordt daarnaar: 5 niet-architecten tegen 2 architecten, en niet omgekeerd zooals de Heer B. voorreken.

Om nu de personen der huidige functionarissen uit te spelen — de Heer B. vergeve mij ook dit woord — tegen de onjuiste interpretatie, die toch terdege in de ontwerpen reglementen omtrent afvaardiging en assumeering is neergelegd, zie, dat betreur ik meer dan ik zeggen kan. Temeer, waar dit nog vergezeld gaat van het predikaat: „onwaardig".

De tweede zaak betreft het „jaren van niets doen". Wat de Heer B. hieromtrent mededeelt is mij èn als lid, èn als bestuurslid van A. et A. volkomen nieuw. Nog nimmer heb ik ook maar één enkele mededeeling vernomen dat „Stadsschoon", als „vooruitziende" commissie, zich ijverig tot ontwerpen en samenstellen van een adviesbureau gezet had en „reeds in het voorjaar 1911 aan de overheid haar uitgewerkt plan had aangeboden". Ook niet van collega de Meijer, A. et A.'s vertegenwoordiger, die *einde 1912*, (zie no. 1 van *dezen* jaargang) nog aldus rapporteerde:

Aan het Bestuur van het
Genootschap „Architectura et Amicitia".

Mijne Heeren,

Op verzoek van uwen secretaris a.i. geef ik U hierbij een kort verslag van mijn werkzaamheid als afgevaardigde van uw Genootschap in de „Commissie voor Stadsschoon".

Deze Commissie is samengesteld uit Afgevaardigden der navolgende Vereenigingen of Genootschappen, te weten: het Kon. Oudh. Gen., de Alg. Amsterdam d. Mij. t. B. d. B., „St. Lucas", „Ars et Amicitia", Kath. Kunstkr. „De Violier", „Amstelodamum" en „Architectura et Amicitia".

Nu ruim een jaar geleden is mij verzocht als lid der Commissie de taak van den Heer G. van Arkel, n.l. het opnemen van de sloopingen Amsterdam over te nemen.

Tot nu zijn 187 gevallen onderzocht en plm. 70 photographische opnamen gemaakt. Sedert het voorjaar is er geen vergadering geweest. Doch eerstdaags zal weer worden vergaderd.

Een aanvraag om subsidie der Gemeente is hangende.

Dit, mijne Heeren, is alles wat ik U kan mededeelen.

Hoogachtend
Jan de Meijer.

Geachte Heer Bolderman. Ben ik soms verkeerd ingelicht? Wat anders te denken van deze tegenstrijdigheid in wat hetgeen hier door U en vroeger door collega de Meijer steeds plechtig verklaard is geworden? Waar blijft anders uw verwijt aan de architecten, dat zij wederom niets deden toen Stadsschoon al lang de idee „adviesbureau" had besproken en in een uitgewerkt plan had neergelegd? De vereenigingen wachtten in vol vertrouwen op hare afgevaardigden, die haar *van advies zouden dienen* en op herhaalde navraag steeds lieten hooren: „er is gedurende die 3 jaren niets gedaan; sedert het voorjaar is er geen vergadering geweest" en onderwijl gingen die afgevaardigden, naar uit uw betoog thans zonneklaar blijkt, heel voorzichtig en in het geheim, dus hun gang om een adviesbureau met gemeente-subsidie voor elkaar te brengen. Geachte Heer, noemt U *dit* waardig?

Adr. Moen.

AFDEELING VOORTGEZET EN HOOGER BOUWKUNST-ONDERRICHT.

Vijfde Jaarverslag. Cursus 1912-'13, Kalenderjaar 1913

HET BESTUUR.

Het Algemeen Bestuur bestond uit de heeren: C. W. Nyhoff, voorzitter, H. A. J. Baanders, vice-voorzitter, Jan de Meyer, secretaris, A. A. Kok, penningmeester, H. P. Berlage Nzn., Jos. Th. J. Cuypers, Dr. Jan Kalf, Rn. Roland Holst, W. Kromhout Czn., Jhr. Prof. Dr. J. Six, Jan Stuyt, en W. J. M. van de Wijnpersse, van wie de vijf eerstgenoemden het Dagelijksch Bestuur uit-

maakten en waaraan de ondergeteekende als administrateur was toegevoegd.
In de samenstelling van het Bestuur kwamen geen andere mutaties voor dan tengevolge van de wisselingen in het Bestuur van het Genootschap. De heer C. W. Nyhoff, die ten vorigen jare den wensch had te kennen gegeven om als Voorzitter van het Afdeelingsbestuur te worden vervangen, werd desondanks met groote meerderheid herkozen; waarom genoemde heer zich genoodzaakt zag de functie voorloopig te blijven vervullen.
Tengevolge van de bovenbedoelde wisselingen in het Genootschapsbestuur traden sedert 18 December 1912 op als vice-voorzitter de heer H. J. M. Walenkamp ter vervanging van den heer H. A. J. Baanders, als secretaris de heer G. J. Rutgers die den heer Jan de Meyer verving; zoodat het Algemeen Bestuur sedert als volgt was samengesteld:
C. W. Nyhoff, voorzitter,
H. J. M. Walenkamp, vice-voorzitter,
G. J. Rutgers, secretaris,
A. A. Kok, penningmeester,
H. P. Berlage Nzn.,
Jos. Th. J. Cuypers,
Dr. Jan Kalf,
Rn. Roland Holst,
W. Kromhout Czn.,
Jhr. Prof. Dr. J. Six,
Jan Stuyt, en
W. J. M. van de Wijnpersse, terwijl de vijf eerstgenoemden het Dagelijksch Bestuur vormen.

DE DOCENTEN.

In de samenstelling van het docenten-corps kwamen eenige veranderingen voor welke verband houden met het herziene leerplan en de lesverdeeling, welke tevens leidden tot het instellen van eenen vierjarigen in plaats van den driejarigen cursus.
De heer W. Kromhout Czn. werd op diens verzoek voor den cursus 1912-'13 ontheffing van zijn taak als docent verleend. Hij werd tijdelijk vervangen door de heeren C. W. Nyhoff en J. Gratama.
De heer Dr. Jan Kalf bedankte als docent, tengevolge waarvan de heer A. W. Weissman werd belast met het doceeren van de „historie der bouwkunst"; om welke reden deze docent werd ontheven van het vak „bouwkunstige onderdeelen".
De heer H. J. M. Walenkamp gaf uitsluitend „toegepaste versiering"; met het vak „elementaire vlakversiering" als voorbereiding.
Tengevolge van de hiervoren genoemde veranderde lesverdeeling werden gedurende den jongsten cursus niet gedoceerd de vakken: „electro-techiek", „wetten en verordeningen" en „bouwkundige rechtskennis", zoodat de heeren C. D. Nagtglas Versteeg, Mr. E. H. P. Rosenboom en Mr. E. J. C. Goseling tijdelijk van hun taak ontheven waren.
De heer J. H. Kremer bedankte als docent, tengevolge waarvan „textiele kunst" niet dan in verband met „interieurkunst" behandeld werd.
Den heer F. s' Jacob werd, behalve „rioleering", ook „watervoorziening" en „verlichting" opgedragen; laatstgenoemd vak werd echter wegens gebrek aan tijd in dezen cursus niet gedoceerd.
De heer Rn. Roland Holst was wegens ziekte verhinderd zijn colleges te geven.
Als nieuw-benoemde docenten traden op de heeren: C. Rol voor „elementaire vlakversiering", T. van der Laars, voor „heraldiek", terwijl de heer Js. Ingenohl, die gedurende twee jaren om gezondheidsredenen niet doceerde, opnieuw de onderwerpen „school" en „badhuis" op zich nam.
Het docentencorps bestond alzoo uit de heeren:
H. P. Berlage Nzn., architect te Amsterdam,
Jos. Th. J. Cuypers, c. en b. i., architect te Amsterdam,
J. H. de Groot, architect te Amsterdam,
W. Kromhout C.zn., architect en hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam,
Jan Stuyt, architect te Amsterdam,
A. W. Weissman, architect te Amsterdam,
H. J. M. Walenkamp, architect te Amsterdam,
Prof. Dr. W. Vogelsang, hoogleeraar in aesthetica te Utrecht,
Rn. Roland Holst, decoratief schilder te Laren, N. H.
W. J. M. van de Wijnpersse, leeraar aan de Middelbare Technische School te Utrecht,
A. W. C. Dwars, directeur der Middelbare Technische School te Utrecht,
F. G. Unger, werktuigkundig ingenieur te 's Gravenhage,
C. D. Nagtglas Versteeg, electro-technisch ingenieur te Amsterdam,
Mr. E. H. P. Rosenboom, rechtsgeleerde en architect te Amsterdam,
Mr. E. J. C. Goseling, rechtsgeleerde te Amsterdam,
Willem C. Brouwer, keramist te Leiderdorp,
K. van Leeuwen, kunstschilder, leeraar M. O. te Amsterdam,
J. W. le Nobel, glasschilder-brander te Amsterdam,
F. s' Jacob, civiel-ingenieur te Amsterdam,
J. E. van der Pek, ingenieur-architect te Amsterdam,
J. Gratama, bouwkundig ingenieur te Sloten (N.-H.),
Jan de Meyer, architect te Amsterdam,
K. P. C. de Bazel, architect te Bussum,
C. W. Nyhoff, architect, directeur der Kunstnijverheidsschool „Quellinus" te Amsterdam,
C. Rol, leeraar der Kunstnijverheidsschool „Quellinus" te Amsterdam,
T. van der Laars, leeraar aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam, en Js. Ingenohl, architect te Amsterdam.

DE DEELNEMERS.

Voor den Cursus 1912-'13 waren 58 deelnemers ingeschreven, namelijk 22 voor het eerste, 10 voor het tweede en 16 voor het derde jaar; terwijl zich een 10-tal uitsluitend voor het „bouwkunstig handteekenen" had aangemeld en aan een 7 tal leerlingen op grond van hunne voorafgegane studie werd toegestaan die colleges bij te wonen welke zij voor hunne verdere vorming noodig achtten;
Na voltooiing van den driejarigen cursus werden door het Bestuur van het Genootschap op voordracht van het Bestuur der Afdeeling, gehoord de docenten, aan een viertal deelnemers het diploma toegekend, t. w. aan de heeren:
J. van Laren, te Amsterdam,
J. Kooyman, te 's Gravenhage,
D. A. van Zanten, te Hilversum, en
G. J. L. Schönbeck Jr., te Amsterdam.
Van de door het Bestuur van den Cursus opengestelde gelegenheid om op aanvraag de lessen kostcloos te kunnen bijwonen, werd tot heden geen gebruik gemaakt. Het ligt in het voornemen om aan deze bepaling meerdere algemeene bekendheid te geven.

DE LEERSTOF.

Reeds uit het vierde jaarverslag kan blijken dat eene herziening van het algemeen leerplan en de verdeeling

BALANS OP 15 JULI 1913 VAN DE CURSUS VOORTGEZET- EN HOOGER-BOUWKUNST-ONDERRICHT VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA.

BEZITTINGEN.			SCHULDEN.		
Kas		f 224.00[3]	Honoraria-Docenten		f 2425.—
Subsidie 2e helft			Leermiddelen		
Gemeente Amsterdam	f 1650.—		Gewelfbouw	f 90.—	
Provincie Noord-Holland	„ 825.—		Boekwerken	„ 155.—	
		„ 2475.—			„ 245.—
Kas-Vereeniging-deposito		„ 16.25[3]	Saldo voordeelig		„ 45.26
		f 2715.26			f 2715.26

WINST- EN VERLIESREKENING.

1. Honoraria-Docenten		f 6850.—	1. Cursusgelden	f 806.—
2. Reis- en verblijfkosten		„ 249.50	2. Subsidies	„ 8790.—
3. Leermiddelen		„ 273.44	3. Verlichting teekenzaal	„ 21.29
4. Administratiekosten	f 210.10[3]		4. Saldo Cursus '11—12	„ 50.13[3]
Advertenties	„ 211.25			
Drukwerk	„ 112.43			
Transportkosten	„ 125.44			
		„ 659.22[3]		
5. Projectielantaarn		„ 378.50		
6. Verwarming en verlichting		„ 291.—		
7. Salaris-Concierges		„ 223.—		
8. Salaris-Administrateur		„ 600.—		
9. Onvoorzienen		„ 97.70		
Saldo voordeelig		„ 45.26		
		f 9667.42[3]		f 9667.42[3]

GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA", AFD. VOORTGEZ. EN HOOGER-BOUWKUNST ONDERRICHT.

ONTVANGSTEN	REKENING 1912	BEGROOTING 1913	BEGROOTING 1914	UITGAVEN	REKENING 1912	BEGROOTING 1913	BEGROOTING 1914
Cursusgelden	f 1050.50	f 950.—	„ 850.—	Honoraria-docenten	f 6175.—	f 6900.—	f 6600.—
Subsidie-Genootschap Architectura et Amicitia	„ 200.—	„ 200.—	„ 275.—	Honorarium-bouwkunstig handteekenen	—.—	„ 600.—	„ 600.—
Bijdragen van particulieren	„ 420.—	„ 375.—	„ 400.—	Leermiddelen	„ 716.56	„ 225.—	„ 300.—
Subsidie-Staat der Nederlanden	„ 3300.—	„ 3300.—	„ 3300.—	Reis- en verblijfkosten docenten	„ 346.16	„ 250.—	„ 250.—
Subsidie-Provincie Noord-Holland	„ 1650.—	„ 1650.—	„ 1650.—	Salaris-administrateur	„ 600.—	„ 600.—	„ 600.—
Subsidie-Gemeente Amsterdam	„ 3300.—	„ 3300.—	„ 3300.—	Administratiekosten	„ 295.61	„ 175.—	„ 175.—
Saldo 1911	„ 94.65[3]	—.—	—.—	Projectielantaarn (gebruik en bediening)	„ 414.06[3]	„ 300.—	„ 300.—
				Salarissen-concierges	„ 210.—	„ 215.—	„ 215.—
				Inrichting-lokalen, licht en verwarming	„ 475.34	„ 300.—	„ 300.—
				Transport en andere onkosten	„ 7.10	„ 10.—	„ 15.—
				Drukwerken	„ 448.14	„ 100.—	„ 200.—
				Advertenties	„ 122.69	„ 100.—	„ 180.—
				Verlichting-handteekenzaal	„ 80.—	—.—	—.—
				Onvoorziene onkosten	„ 74.35[3]	—.—	„ 40.—
				Saldo	„ 50.13[3]	—.—	—.—
	f 10015.15[3]	„ 9775.—	„ 9775.—		f 10015.15[3]	f 9775.—	f 9775.—

AMSTERDAM,
Augustus 1913.

G. J. RUTGERS,
Secr.-Adm.

van de leerstof onderwerpen uitmaakten van langdurige studie en ernstige overweging.
Herhaaldelijk was de noodzakelijkheid eener zoodanige herziening in het licht getreden.
De belangrijkste oorzaak dezer noodzakelijkheid werd algemeen erkend te zijn gelegen in de voorafgegane studie van het meerendeel der deelnemers aan den cursus.
De bestudeering dezer herziening werd door het Bestuur in 1911 voorbereid en groepsgewijze door het docentencorps voortgezet; en tenslotte in een viertal schema's de algemeene vergadering van Bestuur en Docenten voorgelegd. Een voltooid plan van den heer C. W. Nijhoff werd na eenige wijziging met algemeene stemmen aangenomen. Gevolg hiervan was dat de driejarige cursus werd omgezet in een vierjarige en dat het normaal aantal colleges per week van vier tot drie werd teruggebracht, teneinde den deelnemers reeds gedurende den cursus meer gelegenheid te geven hunne dictaten en werkstukken regelmatig uit te werken; welke gelegenheid in voorgaande jaren, bij vier en vijf colleges per week, onvoldoende aanwezig was gebleken.
De vakken werden in dit plan meer naar hun aard gegroepeerd en in 't algemeen de technische meer over de eerste jaren, de aesthetische meer over de latere jaren verdeeld.
Terwijl op sommige vakken tijd werd bezuinigd, werd op andere meer de nadruk gelegd. De studie werd in 't algemeen meer overzichtelijk en bevattelijk gemaakt.
Besloten werd het eerste jaar van den cursus 1912-'13 naar dit plan in te richten; terwijl het tweede en het derde jaar den cursus volgens het oude leerplan zouden voltooien. Aldus is geschied, zoodat na drie jaren dit herziene plan geheel en algemeen toepassing zal hebben gevonden.
De orde der leerstof, bestaande in 37 onderdeelen en de verdeeling naar den aard der vakken in vier groepen zijn in het prospectus aangegeven; terwijl de indeeling der colleges en de verdeeling over het docenten-corps voor elk der vier jaren afzonderlijk geregeld en in het lesrooster vastgelegd wordt.

DE LOCALITEIT.

De twee localen der Rijks-Academie waren gedurende den geheelen duur van den cursus beschikbaar met uitzondering van een dat op elken 1sten en elken 4den Maandag van elke maand voor den dienst der Academie zelve noodig bleek te zijn.
In deze localen werd overeenkomstig het lesrooster volgens het oude leerplan regelmatig vier malen per week gedoceerd.
Eveneens werd regelmatig gebruik gemaakt van twee localen der Kunstnijverheidsschool „Quellinus", waar doorloopend vier colleges per week werden gegeven en bovendien op twee Zaterdagen van elke maand.
Voor de lessen in „bouwkunstig handteekenen" werd onafgebroken gedurende acht maanden gebruik gemaakt van het Genootschapslocaal in „Parkzicht", dat daartoe van eene doelmatige verlichting werd voorzien.

DE FINANCIËN.

De finantiëele toestand der Afdeeling kan blijken uit de hierbij gevoegde rekening en de balans op 15 Juli 1913, bij welke stukken tevens is gevoegd eene begrooting voor den Cursus 1913-14 (kalenderjaar 1914) sluitende in ontvangsten en uitgaven met een bedrag groot f 9775.—, op welke begrooting de volgende aangevraagde en gedeeltelijk toegezegde subsidies en bijdragen voorkomen, t. w.:

van particulieren	f 400.—
van het Genootschap „A. et A."	„ 275.—
van den Staat der Nederlanden	„ 3300.—
van de Provincie Noord-Holland	„ 1650.—
van de Gemeente Amsterdam	„ 3300.—

GODEFROY'S UITERSTEN WIL.

AAN CANDIDUS.*)

Gij menschen zijt toch vreemd, hoewel van den nieuwen tijd,
Toch meestal ontevreen, met alles haast in strijd.
Dat moet een zestal regels ons thans opnieuw vermelden
Een hoogst loffelijke daad, moet het daarbij ontgelden —
De erflater zag vooruit, de toekomst gaf hem vrees
„Zal mijn gave goed gedijen, daar zorge voor de wees"
„De tijden zijn gekeerd, dat blijkt in vele zaken"
„Zoo zal de wees tot heil der kunst, mijn wensch bestendig maken"
„'k Geef weezen U wat ik kon; maar onder eene plicht"
„Dat gij daarvoor voor mij, slechts tijdelijk dienst verricht"
„Ik had U minder kunnen geven, de kunst kon zelf beheeren"
„'t Feit bleef dan gelijk, maar zie, 't was mijn begeeren"
„Dat wat ik aan de kunst had toegedacht"
„Beschermd door weezenhand, ook trouw werdt opgebracht"
„Dat eigenlijk, ik U daarvoor gaf te veel" —
En daarom doet het leed, dat zulk een goede gave
Van een hoogst eerlijk man, het werk van een brave
Wiens leven was der kunst gewijd
Zoo wordt beschouwd in ons modernen tijd.

HANIKUS.

*) Na Candidus willen wij gaarne aan Hanikus het woord verleenen, doch daarmede achten wij dan de zaak voor „Architectura" geëindigd. Het „Bouwkundig Weekblad" lijkt ons, gezien dit speciaal geval, toch meer de aangewezen plaats voor verderen „zang".

RED.

ALGEMEENE REGELEN VOOR NATIONALE BOUWKUNDIGE PRIJSVRAGEN.

HOOFDSTUK I.

Algemeene Bepalingen.

Art. 1. Een bouwkundige prijsvraag wordt geacht uitgeschreven te zijn, wanneer twee of meer personen tegelijker tijd worden uitgenoodigd, of toegelaten tot een wedstrijd voor het leveren van plannen voor eenerlei onderwerp van bouwkundigen aard.
Uitgezonderd zijn die gevallen, waarbij aan alle deelnemers het volle honorarium voor den geleverden arbeid volgens de honorariumtabel voor bouwkundige werkzaamheden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wordt verzekerd.
In twijfelachtige gevallen beslist de in Hoofdstuk VII te noemen Permanente Prijsvraagcommissie.
Art. 2. De prijsvragen kunnen zijn met:
a. *Algemeene Mededinging*, of
b. *Besloten Mededinging op uitnoodiging*.
Combinatie van beide slagen is derhalve uitgesloten.
Art. 3. Bij onderwerpen van omvangrijken aard is het gewenscht, de beantwoording in twee gedeelten te doen geschieden:
a. *Voorwedstrijd*, waarbij uitsluitend schetsontwerpen met, zoo noodig, globale ramingen worden gevraagd;
b. *Eindwedstrijd*, waartoe uitsluitend zij worden toegelaten, die bij den voorwedstrijd daartoe worden aangewezen.

HOOFDSTUK II.

Het Programma.

Art. 4. Het programma moet duidelijk de bedoeling der prijsvraag uitspreken en nauwkeurig de gestelde voorwaarden omschrijven, waarbij facultatieve wenschen zooveel mogelijk vermeden dienen te worden. Indien de voorkeur voor een bepaalden stijl bestaat, of door locale omstandigheden wordt voorgeschreven, of indien een bepaalde stijl wordt uitgesloten, moet dit in het programma nader zijn vermeld. Het programma geeft voorts volledige inlichtingen omtrent terreingesteldheid, ligging, grondsoort, plaatselijke voorschriften enz.
De namen der jury-leden moeten in het programma zijn opgenomen.
Art. 5. Ter vermijding van onnoodigen arbeid en kosten, wordt het aantal der verlangde teekeningen beperkt tot hetgeen strikt noodig is om het ontwerp te kunnen beoordeelen. Détails op grooter schaal dan die der ontwerp-teekeningen mogen slechts dan gevraagd worden, wanneer zij voor het begrip van bijzonder belang zijn. Indien een perspectief-teekening wordt gevraagd, moeten een of meer standpunten in het programma of de daarbij behoorende stukken worden aangegeven.
De teekeningen, modellen of andere stukken, die niet door het programma voorgeschreven zijn, zullen buiten beschouwing blijven en niet worden tentoongesteld. Het programma schrijft een uniforme wijze van bewerking der inzendingen voor.
Art. 6. Het programma zal de bepaling bevatten, dat de ontwerpen anoniem moeten zijn, en moeten worden ingezonden onder een kenteeken of motto.
Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden, op de een of andere wijze de anoniemiteit vóór de uitspraak van de jury te verbreken.
Art. 7. Indien in het programma een bouwsom wordt bepaald, al of niet met aan te geven spieling, zal daaraan een beslissende beteekenis worden gehecht.
Wordt een gedetailleerde begrooting gevraagd, dan moet het programma de noodige gegevens bevatten voor de uniforme bewerking en een staat van het plaatselijk geldende eenheidsprijzen bij het programma worden gevoegd.
Art. 8. Het programma zal in 't algemeen door den prijsvraag-uitschrijver in overleg met de jury worden vastgesteld of indien dit op andere wijze is geschied door de jury zijn goedgekeurd, alvorens tot publicat'e zal worden overgegaan.
Het programma zal bij voorkeur kosteloos verkrijgbaar worden gesteld.

HOOFDSTUK III.

De Jury.

Art. 9. De jury wordt benoemd, door den prijsvraag-uitschrijver, desverlangd geadviseerd door de permanente commissie.
De jury zal in oneven getal zijn samengesteld, in den regel uit architecten; wanneer een gemengde jury wordt gewenscht, zullen in elk geval de architecten daarin de meerderheid vormen.
Art. 10. Door het aannemen der benoeming verklaren de juryleden, dat zij noch middellijk, noch onmiddellijk materieel belang bij den uitslag van den wedstrijd hebben en niet zullen deelnemen in de uitvoering van eenigen bouw, die het directe gevolg van de prijsvraag kan worden geacht te zijn.
Art. 11. Alle leden van de jury ontvangen van den prijsvraag-uitschrijver een vooraf te bepalen honorarium, benevens vergoeding van reis- en verblijfkosten; de rapporteur geniet een nader vast te stellen extra honorarium. De jury zal zich in overleg met en voor rekening van den prijsvraag-uitschrijver hulpkrachten kunnen assumeeren, wanneer de omvangrijkheid harer werkzaamheden daartoe aanleiding geeft.
Art. 12. De jury zal met betrekking tot den prijsvraag-uitschrijver en de mededingers alles in het werk stellen, om een regelmatig verloop der prijsvraag te verzekeren.
Art. 13. De jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren en zooveel mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting gedetailleerde beschouwingen leveren.
Het jury-rapport zal zooveel mogelijk tegelijk met de jury-uitspraak, doch in elk geval vóór de opening der tenmonstelling verschijnen en ter lezing liggen. Voor het vaststellen der eind-conclusie zal de jury voltallig moeten aanwezig zijn.
Art. 14. Bij ontstentenis van langen duur van een lid der jury, waardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd kan een plaatsvervangend lid door den prijsvraag-uitschrijver worden benoemd desverlangd in overleg met de permanente commissie. Voor een plaatsvervangend lid gelden dezelfde bepalingen, als voor de gewone jury-leden.
Art. 15. De jury neemt al hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen. Na de uitspraak zal de naambrief, behoorende bij het eerst bekroonde ontwerp door, of namens den prijsvraag-uitschrijver in tegenwoordigheid van de jury worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige bekroonde ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.
Art. 16. Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de jury. Inlichtingen worden slechts schriftelijk gevraagd en door het bureau in overleg met den prijsvraag-uitschrijver, gepubliceerd in de organen der constitueerende vereenigingen en met verzoek tot publicatie medegedeeld aan de door de permanente commissie aan te wijzen vakbladen.
Uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het programma. Het bureau van inlichtingen wordt op een in het programma vast te stellen dag, eenigen tijd vóór den datum van inlevering gesloten.

HOOFDSTUK IV.

Prijzen en bekroningen.

Art. 17. Als norm voor het totaal bedrag der uit te loven prijzen voor algemeene enkelvoudige prijsvragen wordt aangenomen eene som gelijkstaande met een fractie van het volledige honorarium, dat bij vrije opdracht van het werk aan den architect zou verschuldigd zijn volgens de hier te lande geldende honorariumregeling voor bouwkundige werkzaamheden *) en wel voor:
werken der eerste klasse $^1/_7$ van het honorarium;
„ „ tweede „ $^2/_7$ „ „ „
„ „ derde „ $^3/_7$ „ „ „
„ „ vierde „ van f 30000 en hooger $^4/_7$ van het honorarium; werken der vierde klasse van f 1200.— f 30000 $^4/_7$ van het honorarium, met dien verstande dat bij bouwsommen gaande boven het in de tabel voorkomende maximum het onderdeel over de juistheid van het bedrag der uit te loven prijzen bij de permanente commissie berust.
Deze normen zullen in 't algemeen als maxima gelden; de permanente commissie beoordeelt in elk geval afzonderlijk of met geringere bedragen zal kunnen worden volstaan, of dat in bijzondere gevallen waarin omvangrijke werkzaamheden van de mededingers gevraagd worden, termen aanwezig zijn deze bedragen hooger te stellen.
Art. 18. Ingeval het bedrag der uit te loven prijzen niet is vastgesteld in overleg met de permanente commissie blijft niettemin aan haar het oordeel over de juistheid van het bedrag in verband met de klassificatie van het bouwwerk en de beteekenis der bouwsom.
In alle gevallen waarin geen bouwsom is aangegeven en het bedrag der prijzen niet in overleg met de permanente commissie is vastgesteld, beslist deze laatste over de juistheid van het bedrag. Het bedrag der toegekende prijzen zal niet in mindering komen van het verschuldigd honorarium.
Art. 19. Bij eene prijsvraag in twee gedeelten zal ieder mededinger welke tot den eindwedstrijd zal worden toegelaten, een vooraf bepaald gelijk bedrag, als belooning worden toegekend, onafhankelijk van de uitgeloofde prijzen voor den eindwedstrijd.
Het totaal bedrag van beloomingen en prijzen wordt vastgesteld overeenkomstig het in artikel 7 bepaalde.
Dit bedrag is voor de beide gedeelten der prijsvraag in totaal even groot als wanneer een enkelvoudige prijsvraag ware uitgeschreven.
Art. 20. Bij besloten prijsvragen zal iedere uitgenoodigde architect die aan die uitnoodiging gevolg heeft gegeven een vooraf te bepalen honorarium ontvangen; dit bedrag zal niet lager dienen te zijn dan een vierde van de som, welke bij vrije opdracht den architect als volledig honorarium zou verschuldigd zijn voor de uitvoering van het werk, met inachtneming van het in het slot van alinea 1 van artikel 7 gemaakte voorbehoud.
Art. 21. Voor zoover ontwerpen voorhanden zijn, die aan de eischen der prijsvraag voldoen, en die op zich zelf artistieke kwaliteiten hebben, zullen de uitgeloofde prijzen aan de relatief beste ontwerpen worden toegekend. Alleen wanneer de jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking kan komen, kan zij een deel der voor de prijzen beschikbaar gestelde som, doch niet meer dan de helft, onder de beste ontwerpen verdeelen, of bij te gering gehalten de prijzen geheel inhouden. Mocht de jury bij eenig ontwerp wezenlijke afwijkingen van het programma constateeren, dan kan dat niet in aanmerking komen voor eenige bekroning.
Art. 22. Uitreiking der prijzen zal geschieden binnen één maand na uitspraak der jury. Behalve de eerst-bekroonde, is geen inzender verplicht, den hem toegekenden prijs te aanvaarden.

HOOFDSTUK V.

Opdracht, schadeloosstelling, eigendomsrecht.

Art. 23. Als beginsel moet worden aangenomen, dat het werk van den door de jury eerst-bekroonde ender diens leiding worde uitgevoerd, onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorariumregeling voor architecten.
Art. 24. Voor het geval de prijsvraag-uitschrijver zich het recht wil voorbehouden om een ander dan het eerst-bekroonde werk te doen uitvoeren, moet het programma de voorwaarden van schadeloosstelling aan den eerst-bekroonde bevatten. Voor het geval, dat de eerst-bekroonde naar het oordeel der jury geen voldoenden waarborg kan geven, dat hij in staat is geheel zelfstandig den bouw die het onderwerp der prijsvraag was, te leiden, zal hij zich op zijne kosten, in gemeen overleg met den prijsvraag-uitschrijver, gehoord de jury, hulpkrachten toevoegen, of deze op nader overeen te komen voorwaarden, vanwege den prijsvraag-uitschrijver aanvaarden.
Art. 25. In een besloten prijsvraag zal de uitvoering altijd aan den eerstbekroonde worden opgedragen onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten, waarbij het bedrag aan hem, als uitgenoodigd deelnemer verschuldigd, niet in mindering wordt gebracht.

*) Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium voor architecten, ingesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Art. 26. Het eerst bekroonde ontwerp wordt na overdracht van den uitgeloofden prijs het eigendom van den prijsvraag-uitschrijver.
Art. 27. Elk prijsvraagontwerp blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger.
Voor uitvoering, publicatie of reproductie zal steeds zijne medewerking vereischt worden, behoudens de rechten van den prijsvraag-uitschrijver met betrekking tot het eerstbekroonde ontwerp.

HOOFDSTUK VI.

Inzending, buitenontsluiting, verzekering, teruggezending.

Art. 28. Alle werkzaamheden moeten op den in het programma genoemden datum en aan het daarbij aangegeven adres vrachtvrij worden ingezonden onder een kenteeken of motto, wat op alle bij de inzending behoorende stukken moet voorkomen.
Art. 29. Bij elke inzending zal in afzonderlijke, behoorlijk gesloten omslagen moeten worden gevoegd:
a. een door den ontwerper onderteekende verklaring, luidende: „ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto „....." verklaart, dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is.
b. Een correspondentie-adres.
Op de buitenzijde dezer omslagen moeten respectievelijk de woorden: „naambrief" en „correspondentieadres" worden geplaatst.
Het onder b genoemde omslag zal vóór de uitspraak der jury door haar mogen worden geopend, om wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden.
Het schrift op de teekeningen, van bijbehoorende stukken en eventueele correspondentie mag niet zijn het handschrift van den ontwerper.
Art. 30. Bij een prijsvraag in twee gedeelten zal aan ieder der uitgenoodigden voor den eindwedstrijd door tusschenkomst van zijn correspondent zijn schetsontwerp, door de jury en den prijsvraag-uitschrijver gewaarmerkt, ter nadere uitwerking voor den eindwedstrijd worden teruggezonden met, onder verplichting van geheimhouding, de algemeene beschouwingen van de jury en datgene, wat op zijn ontwerp in 't bijzonder betrekking heeft.
De schetsontwerpen worden volledig weer gevoegd bij de zending van de ontwerpen voor den eindwedstrijd.
Art. 31. Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs der verzending, dat desverlangd moet worden overlegd. Inzenders buiten Nederland in Europa woonachtig, zijn verplicht tegelijk met de afzending van hun ontwerp, telegraafisch daarvan kennis te geven aan het adres van inlevering.
De ontwerpen van inzenders buiten Europa woonachtig moeten op den in het programma vermelden datum aan het adres der inlevering ingekomen zijn.
Art. 32. Elke inzending, die niet op den dag voor de slaitijd der prijsvraag, in het programma vastgesteld, blijkt verzonden te zijn geweest, zal, behoudens het in de vorige alinea bepaalde, buiten beschouwing blijven, en onmiddellijk aan het correspondentieadres worden teruggezonden. Binnen een week na den datum van inlevering worden de motto's gepubliceerd.
Art. 33. Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken worden in een daarvoor passende localiteit gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld, dat alle mededingers geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig moet zijn aangekondigd, te bezoeken en op zoodanige wijze, dat alle ontwerpen behoorlijk berichtigd kunnen worden.
Bij een prijsvraag in twee gedeelten, vóór- en eindwedstrijd, zullen de schetsontwerpen van den voorwedstrijd eerst na den eindwedstrijd worden tentoongesteld, waarbij de jury-rapporten ter inzage liggen.
De toegang tot de tentoonstelling zal voor de mededingers kosteloos zijn.
Art. 34. Van den dag van ontvangst af tot den dag van terugzending zullen alle ingekomen ontwerpen voor een in het programma te noemen bedrag, door den prijsvraag-uitschrijver tegen alle schade worden verzekerd.
Art. 35. Alle ontwerpen, behalve het eerstbekroonde worden met de ongeopende naambrieven en verklaringen, enz. vrachtvrij aan de correspondentie-adressen teruggezonden binnen een in het programma te noemen termijn.

HOOFDSTUK VII.

De Permanente Prijsvraagcommissie.

Art. 36. De permanente prijsvraagcommissie is een zelfstandig lichaam en bestaat uit drie architecten, benoemd door de bouwkundige corporaties, die deze regelen vaststelden en zich verbonden hebben de toepassing daarvan voor te staan, verder in deze regelen aangeduid met: *„de constitueerende vereenigingen"*.
Art. 37. Zij heeft tot taak te bevorderen, dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de bepalingen van deze regelen worden toegepast, waartoe zij zich ter beschikking stelt van den prijsvraag-uitschrijver, en deze desgevraagd adviseert omtrent de voorbereiding der prijsvraag en de benoeming van de jury. Zij advi eert omtrent het al of niet wenschelijke van mededinging aan een uitgeschreven prijsvraag aan de constitueerende vereenigingen, die de verplichting dragen tot openbaarmaking van het advies, binnen 10 dagen na ontvangst daarvan.
Art. 38. De werkzaamheden en de bevoegdheid der commissie, benevens de wijze van verkiezing en het aftreden harer leden, worden geregeld bij huishoudelijk reglement, door de constitueerende vereenigingen goed te keuren. Geen lid mag langer dan drie jaren achtereen in de commissie zitting hebben.
Art. 39. De leden der comissie onthouden zich van mededinging in een prijsvraag, waarin op eenigerlei wijze door hen is geadviseerd. Niet meer dan een hunner kan in een jury zitting hebben.
Art. 40. De uitschrijver van een prijsvraag die te zijner voorlichting en hulp de tusschenkomst van de Commissie verlangt zal, ingeval de werkzaamheden der Commissie zich dientengevolge verder uitstrekken dan het geven van advies alleen, de daaruit voortgevloeide kosten vergoeden.
Indien door een prijsvraag-uitschrijver de tusschenkomst van een der constitueerende vereenigingen wordt verlangd, zal hij in gelijke omstandigheden deze onkosten aan die vereeniging vergoeden.

HOOFDSTUK VIII.

Slotbepalingen.

Art. 41. De Algemeene Regelen zullen om de 5 jaar worden herzien op de wijze als bij art. 12 van het Huishoudelijk Reglement voor de permanente commissie is geregeld.
Tusschentijdsche wijzigingen kunnen door de permanente commissie of een der constitueerende vereenigingen worden voorgesteld en zullen op dezelfde wijze behandeld worden.
Art. 42. De constitueerende vereenigingen en de vereenigingen die de Algemeene Regelen hebben aanvaard, verklaren dat zij als hunne meening uitspreken.
1°. dat wanneer een der constitueerende vereenigingen of die welke deze regelen aanvaard hebben of hare leden, worden aangezocht om te dienen van advies in eene uit te schrijven prijsvraag, zij die aanvragen steeds zullen behandelen in overleg met de permanente commissie, of zich in ieder geval voor de publicatie van het programma met de permanente prijsvraag-commissie in verbinding zullen stellen.
2°. dat een lid zich behoort te onthouden van een mededinging in een prijsvraag aan welker voorbereiding hij een eenigzins belangrijk aandeel heeft gehad.
3°. dat een lid, dat op eenigerlei wijze is betrokken in een concurrentie gehouden is om desgevraagd aan de permanente Prijsvraagcommissie de door haar gewenschte inlichtingen over die concurrentie te geven.
4°. dat het niet geoorloofd is, dat eenig lid zich, hetzij als lid der jury, hetzij bij de samenstelling van het programma, zal inlaten met eenige prijsvraag, waarbij de algemeene strekking deze regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk in acht worden genomen of mededingt in een prijsvraag vóórdat op het programma een gunstig advies der permanente prijsvraagcommissie is uitgebracht.
5. dat de vastgestelde regeling niet van toepassing is op studieprijsvragen, als zoodanig door bouwkundige vereenigingen, academie's, of dergelijke lichamen uitgeschreven. In twijfelachtige gevallen berust de beslissing over de vraag of eenige prijsvraag uitsluitend als studieprijsvraag is te beschouwen bij de permanente commissie.

Samengesteld en goedgekeurd in Juni 1910, herzien in October 1911 en in ..... 1913 door de eenstitueerende vereenigingen zijnde:

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam,
A. SALM G. Bzn. *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

Het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam,
H. J. M. WALENKAMP, *Voorzitter.*
G. J. RUTGERS, *Secretaris.*

De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam,
ALBERT OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Secretaris.*

De Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam,
JOS. TH. J. CUIJPERS, *Voorzitter.*
JOS. INGENOHL, *Secretaris.*

HUISHOUDELIJK REGLEMENT VOOR DE PERMANENTE PRIJSVRAAG COMMISSIE

bedoeld bij art. 3 der algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen ingesteld door:
De Maatschappij tot bevoedering der Bouwkunst te Amsterdam.
Het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam.
De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.
Den Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam.
In dit reglement respectievelijk aangeduid met *„de Algemeene regelen* en *de constitueerende vereenigingen"*.
Art. 1. De Commissie heeft volgens art. 3 der „algemeene regulen" tot taak te bevorderen dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de bepalingen van deze regelen worden toegepast.
In 't bijzonder is zij gehouden:

1o. Het ter algemeene kennis brengen der *„algemeene regelen"*, met name bij die lachamen en personen op wier weg het ligt prijsvragen uit te schrijven.
2o. Kennis te nemen van de programma's der prijsvragen welker uitschrijving haar ter kennis komen, deze aan de algemeene regelen te toetsen en eventueel zich te richten tot de(n) prijsvraaguitschrijver(ster) indien het programma daar aanleiding toe geeft.
3o. Hare bemiddeling aan te bieden daar waar het te harer kennis komt dat een prijsvraag zal worden uitgeschreven en de aandacht op de algemeene regelen te vestigen, en in verband daarmede hare diensten te geven waar deze gevraagd worden.
4o. Gemotiveerd advies te geven aan de constitueerende vereenigingen omtrent de al of niet wenschelijkheid der medewerking aan die prijsvragen. Deze en de andere mededeelingen worden door de Commissie aan de Constitueerende Vereenigingen afzonderlijk gericht. De verdere correspondentie daarover tusschen de C.V. onderling wordt door de oudste dezer vereenigingen geleid.
5o. Materiaal te verzamelen, waardoor de kennis van wat op prijsvraaggebied voorvalt, vermeerderd kan worden.
Art. 2. Indien in eenig prijsvraag programma bepalingen voorkomen die, hoewel in strijd met de letter der algemeene regelen, naar het oordeel der Commissie niet strijden tegen den geest ervan of tegen de bedoeling die bij de samenstelling der regelen heeft voorgezeten, of wanneer de letterlijke toepassing der regelen tot onnoodigen omslag en kosten voor den prijsvraaguitschrijver zouden kunnen leiden, heeft de Commissie de bevoegdheid bij haar advies daarmede rekening te houden, en eventueel tot modificatie op ondergeschikte punten in de toepassing der regelen te adviseeren.
Art. 3. De Commissie bestaat volgens art. 3 der „algemeene regelen" uit 3 leden van welke telken jare een lid aftreedt, dat herkiesbaar is, met dien verstande dat geen lid langer dan drie achtereenvolgende jaren zitting kan hebben.
Het werkjaar van de Commissie loopt van 1 Januari tot 31 December.
Art. 4. Bij de verkiezing der leden van de Commissie is de oudste der constitueerende vereenigingen belast met de regeling dier aangelegenheid en de zorg voor de daaruit voortvloeiende kennisgevingen aan de andere constitueerende vereenigingen en de Commissie met inachtneming van het verder in dit artikel bepaalde. Voor de verkiezing van een 't zij periodiek of tusschentijds aftredend lid beveelt de Commissie een candidaat aan en geeft daarvan kennis aan de constitueerende vereenigingen.
Indien deze den aanbevolen candidaat overnemen of zelfstandig een candidaat stellen, geven zij daarvan kennis aan de oudste der constitueerende vereenigingen binnen vier weken nadat hen de aanbeveling der commissie bereikte. Is binnen den gestelden termijn geen bericht van het tegendeel ingekomen, dan wordt geacht dat de gestelde candidaat is overgenomen.
Uit de candidaten wordt bij gewone meerderheid het lid gekozen.
Bij een gelijk aantal stemmen op meerdere candidaten beslist het lot.
Wanneer de Commissie in haar geheel aftreedt dan geeft zij daarvan kennis aan de constitueerende vereenigingen en zal de verkiezing eener nieuwe commissie plaats hebben op de volgende wijze:
Elke vereeniging kiest binnen vier weken na ontvangst van bovenbedoelde kennisgeving drie candidaten en geeft daarvan kennis aan de oudste der constitueerende vereenigingen. De 3 candidaten welke de meeste stemmen, doch minstens de volstrekte meerderheid hebben verkregen, zijn gekozen. Bij gelijk aantal stemmen op meerdere candidaten beslist het lot. Mocht geen der candidaten de volstrekte meerderheid hebben verkregen, dan wordt bij gewone meerderheid door de vereenigingen gekozen uit de zes candidaten die de meeste stemmen verwierven.
Elk lid der Commissie blijft in functie tot zijn opvolger heeft zitting genomen.
Art. 5. De Commissie regelt en verdeelt onderling de werkzaamheden.
Art. 6. De voorzitter leidt de vergaderingen, welke door hem in overleg met de beide andere commissieleden worden belegd: hij onderteekent met den secretaris de daarvoor in aanmerking komende stukken.
Art. 7. De secretaris houdt aanteekening van het verhandelde in de vergaderingen, voert in overleg met den voorzitter de correspondentie, en maakt jaarlijks een verslag op van de werkzaamheden der Commissie, waarvan een exemplaar aan elk der constitueerende vereenigingen wordt gezonden.
Hij bewaart alle ingekomen en houdt copie der uitgaande stukken, en is belast met de zorg voor alles wat tot het archief der Commissie kan geacht worden te behooren.
Art. 8. De penningmeester beheert de aan de Commissie toevertrouwde gelden, doet alle betalingen en geeft jaarlijks rekening en verantwoording van zijn gehouden beheer dat voor zijne décharge de goedkeuring der bestuven van de constitueerende vereenigingen moet hebben.
Art. 9. De Commissie vergadert zoo dikwijls zij dit noodig oordeelt, doch minstens eéns per jaar voor de vaststelling van haar jaarverslag, de jaarrekening en de regeling der aftreding.
Deze vergadering wordt gehouden in de eerste helft van de maand November van elk jaar; binnen 2 weken na die vergadering moeten de stukken in de vorige alinea genoemd, ter kennis der constitueerende vereenigingen zijn gebracht.
Indien binnen een maand na ontvangst der stukken, door de constitueerende vereenigingen geen aanmerkingen daarop zijn gemaakt, worden zij geacht goedgekeurd te zijn.
Art. 10. Voor het nemen van een besluit moet de Commissie voltallig zijn. Stemming over personen heeft met gesloten briefjes, over zaken, mondeling plaats.
Art. 11. De onkosten der Commissie worden voor zoover zij niet volgens art. 40 der A. R. direct ten laste van den prijsvraag uitschrijver komen, gelijkelijk gedragen door de constitueerende vereenigingen.
De kosten door de leden der Commissie te maken voor het bijwonen der vergaderingen enz. worden uit de kas vergoed en wel de reiskosten volgens de eerste klasse.
Art. 12. Indien de herziening der algemeene regelen, bedoeld bij art. 20 daarvan, wordt ondernomen, dan zal deze worden voorbereid en geleid door de Commissie welke daartoe tijdelijk wordt uitgebreid met 4 leden waartoe elk der constitueerende vereenigingen een harer bestuursleden aanwijst.
Het concept der voorgestelde wijzigingen wordt door de constitueerende vereenigingen behandeld en al of niet gewijzigd aan de Commissie teruggezonden die met de eventueel gemaakte opmerkingen rekening houdend een nieuw concept opstelt dat in eene vergadering der uitgebreide Commissie behandeld en definitief vastgesteld wordt.
Art. 13. Het reglement wordt om de drie jaar herzien door de Commissie. Tusschentijdsche wijzigingen kunnen op voorstel der Commissie of een of meer der constituerende vereenigingen worden aangebracht en behoeven om van kracht te zijn de goedkeuring der constituerende vereenigingen.

Aldus opgemaakt in de vergadering der Permanente Prijsvraag-Commissie van 27 April 1911, herzien in..... 1913

A. SALM G. Bzn., *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *Secretaris.*
H. G. JANSEN, *Penningmeester.*

Goedgekeurd door:

De Maatschappij tot Bevoerdering der Bouwkunst.
A. SALM G. Bzn., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

Het Genootschap „Architectura et Amicitia".
H. J. M. WALENKAMP, *Voorzitter.*
ADR. MOEN, *Secretaris.*

De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap".
ALB. OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Secretaris.*

Den Bond van Nederlandsche Architecten.
JOS. TH. J. CUIJPERS, *Voorzitter.*
JOS. INGENOHL, *Secretaris.*

PERMANENTE PRIJSVRAAG COMMISSIE.

Toelichting bij het voorstel der Permanente Prijsvraagcommissie tot wijziging van eenige bepalingen der Algemeene Regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen en het huishoudelijk reglement der Permanente Prijsvraagcommissie.

Bij de toepassing der A. R. bleek het der Commissie dat sommige bepalingen ervan, in de kringen der vakgenooten niet met die sympathie werden begroet die zij, als onderdeel eener door de vakvereenigingen aanvaarde regeling behooren te bezitten, om als van zelf sprekend nageleefd te worden. Zij moest integendeel constateeren dat die bepalingen aanleiding geven tot conflicten die noch het naxien der regeling, noch dat der vakvereeniging verhoogen.
Naast deze ervaring moest de Commissie nog eene andere stellen n.l. dat de A. R. in 't algemeen niet zoo overzichtelijk zijn samengesteld dat een gemakkelijk raadplegen ervan gewaarborgd is. Herhaaldelijk ondervond zij selve daarvan de bezwaren bij het zoeken naar een of andere bepaling die bleek niet op de plaats te staan waar zij naar haar aard en waarde redelijker wijze kon verwacht worden, doch ingevoegd was tusschen andere bepalingen die een ander onderdeel der A. R. betroffen.
De Commissie meende daarom eene herziening der A. R. te moeten ondernemen, waarbij eenerzijds rekening werd gehouden, met de uit den boezem der Constitueerende Vereenigingen voortgekomen voorstellen tot wijziging van artikelen die tot verschil van gevoelen hadden aanleiding gegeven, en anderzijds, eene nieuwe indeeling en groepeering der artikelen werd beoogd die het gebruik der A. R. zou kunnen vergemakkelijken en tot eene betere kennis ervan zou kunnen bijdragen.
Bij deze nieuwe indeeling heeft de Commissie het aantal hoofdstukken uitgebreid en de volgorde daarvan zoodanig gewijzigd dat

alles wat de prijsvragen betreft beginnend met het programma, voorgaat, en het hoofdstuk over de P. P. C. volgt.
Deze Hoofdstukken zijn:
I. Algemeene bepalingen.
II. Het programma.
III. De jury.
IV. Prijzen en bekroningen.
V. Opdracht, schadeloosstelling en eigendomsrechten.
VI. Inzending, tentoonstelling, verzekering en terugzending.
VII. Permanente Prijsvraagcommissie.
VIII. Slotbepalingen.
Omtrent de artikelen zij het navolgende opgemerkt.
Art. 1. Dit artikel beoogt eene omschrijving te geven van wat als een prijsvraag in den zin der A. R. behoort te worden beschouwd en gaat uit van het reeds in het schrijven der P. P. C. aan de Constitueerende Vereenigingen d.d. 31 Juli 1912 uiteengezette standpunt, dat een vorm van concurrentie denkbaar is die niet als een prijsvraag is aan te merken n.l. wanneer de lastgever de door hem uitgenoodigde architecten *ten volle* volgens de regelen voor het berekenen en uitbetalen van honorarium van Architecten der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst honoreert voor de gedane werkzaamheden.
In dit geval verblijft aan den lastgever hetzelfde recht dat hem bij gewone opdracht toekomt om zelf, eventueel na overleg met den door hem gekozen architect eene beslissing omtrent het gemaakte ontwerp te nemen.
Ter voorkoming van ontduiking dezer voorgestelde bepaling, die door het mogelijk voldoen aan de letter maar niet aan den geest ervan zou kunnen plaats vinden, achtte de Commissie het gewenscht aan de bepaling toe te voegen het voorbehoud dat in twijfelachtige gevallen de beslissing der P. P. C. maatgevend zou zijn.
Artikelen 2 en 3 zijn de onveranderde artikelen 1 en 2 oud.
Artikelen 4 en 5 zijn de onveranderde artikelen 10 en 11 oud.
Art. 6 is het eerste gedeelte van art. 13 oud, (het laatste gedeelte van dat art. is als betrekking hebbende op de verzending van een prijsvraag antwoord in hoofdstuk VI ondergebracht).
Art. 7 is het onveranderde art. 14 oud.
Art. 8 is het gewijzigd art. 10 oud, waardoor dit artikel zich beter aanpast aan de praktijk. Reeds meerdere malen toch leidde de door een prijsvraaguitschrijver tot de P. P. C. gerichte vraag om inlichtingen, tot de opstelling van een concept programma waarop de jury-leden tot het aanvaarden van hun functie werden uitgenoodigd. Ook kan het geval zich voordoen dat een prijsvraaguitschrijver met behulp van bevoegde deskundige voorlichting zulk een concept programma opmaakt en het daarna aan het oordeel der door hem te benoemen jury onderwerpt.
De toevoeging van art. 8 voorziet in deze gevallen.
Bij dit artikel kwam tevens ter sprake het bekende „voorstel van der Pek" om geen prijsvraag programma als geldig te erkennen tenzij het gecontrasigneerd is door de P. P. C.
De meerderheid der Commissie was van oordeel dat eene bepaling in dezen vorm het doel waarbij zou kunnen streven, gegeven de mogelijkheid dat een prijsvraag volkomen naar den eisch wordt uitgeschreven zonder dat de prijsvraaguitschrijver genegen is het programma door de P. P. C. te doen contrasigneeren.
Zij meende ook dat zulk een bepaling niet uitvoerbaar zou zijn daar er geen macht bestaat den prijsvraag uitschrijver te dwingen zich daartoe te voegen en ook geen recht om het van hem te eischen.
Evenmin zou het rechtmatig zijn van de leden der C.V. te eischen zich van deelneming te onthouden aan een prijsvraag waarvan het programma aan de A. R. voldoet doch dat niet door de P. P. C. is gecontrasigneerd.
De minderheid der Commissie achtte het bezwaar tegen het aanvaarden van het voorstel van der Pek niet zoo groot en meende dat daardoor voor de mededingers radicaal alle twijfel omtrent de gerechtigheid van een programma zou zijn opgeheven. Zij stelde daarom voor art. 8 te lezen:
„Het programma wordt door den prijsvraaguitschrijver of door hem in overleg met de jury met de P. P. C. of met beide opgesteld. Voor de vaststelling van het programma is steeds de goedkeuring zoowel van de jury als van de P. P. C. vereischt, hetgeen uit de onderteekening moet blijken."
Artikelen 9, 10, 11 en 12 zijn de ongewijzigde artikelen 4, 5 en 6 oud waarvan art. 5 in twee artikelen is gesplitst omdat die beide deelen verschillende onderwerpen regelen.
Het kwam de P. P. C. met juist voor het door het jurylid rapporteur te genieten honorarium imperatief op het dubbele van dat der overige juryleden te bepalen. Dit honorarium zou daardoor soms relatief te hoog of te laag kunnen zijn en zij achtte het daarom juister deze verhouding voor elk geval afzonderlijk te regelen weshalve zij eene desbetreffende wijziging in art. 11 voorstelt.
Artikelen 13, 14 en 15 zijn het onveranderde art. 8 oud in 3 deelen gesplitst omdat hierin 3 verschillende elementen vervat zijn.
Art. 16 is het onveranderde art. 9 oud.
Art. 17 tot 27 zijn ontleend aan het bestaande art. 16 oud en zijn ondergebracht in twee afzonderlijke hoofdstukken regelende: *„prijzen en bekroningen* respectievelijk" *„opdracht, schadeloosstelling en eigendomsrecht."*
Het is in 't bizonder dit art. 16 oud dat, door zijn uitgebreidheid en de groote verscheidenheid van elementen die het bevat, tot moeilijkheden bij de raadpleging der A. R. aanleiding gaf.
Op niet altijd even overzichtelijke wijze zijn hierin de 5 in de opschriften der hoofdstukken genoemde onderwerpen behandeld en dit nog bovendien voor de verschillende gevallen van enkelvoudige, besloten en gesplitste prijsvragen.
Door een verdeeling in meerdere artikelen en een andere opvolging der alinea, is naar de meening der Commissie een duidelijker beeld van dit zeer belangrijk onderdeel der A. R. verkregen.
Aan de: „Art. 19" genoemde alinea is eene clausule toegevoegd, die nader de bedoeling daarvan verklaart. Reden hiervan is dat verschil van opvatting mogelijk bleek omtrent de grootte van het totale bedrag aan prijzen dat bij eene gesplitste prijsvraag behoorde te worden vastgesteld.
Eenerzijds zou kunnen worden aangenomen dat, waar voor het eerste gedeelte der prijsvraag een schetsplan wordt gevorderd, en voor het tweede gedeelte een volledig plan waarvoor in den regel ook wel weer eerst een schetsplan zal noodig zijn, naast het prijsmbedrag voor het volledige plan nog een extra bedrag voor het schetsplan zou beschikbaar gesteld moeten worden. Anderzijds kan echter gesteld worden, dat waar in het eerste gedeelte der prijsvraag slechts schetsplannen gevraagd worden, de totaal arbeid van alle mededingers er kleiner dan grooter zal zijn bij een enkelvoudige prijsvraag zoodat met een schild bedrag als bij soodanige prijsvraag kan worden volstaan.
De Commissie meende deze laatste opvatting als de juiste te mogen aannemen en redigeerde dien overeenkomstig de bijvoeging.
In de: „Art. 22" genoemde alinea, die in strijd is met het bepaalde in art. 19 oud, is eene wijziging gebracht die dien strijd opheft.
Het kwam de Commissie voor dat als beginsel behoort aangenomen te worden dat *alleen* het eerst-bekroonde ontwerp het eigendom van den prijsvraaguitschrijver wordt en dat alleen de eerst bekroonde verplicht is zijn ontwerp tegen aanvaarding der bekroning af te staan, terwijl alle andere mededingers de eigendom van hun ontwerp behouden. Dit vloeit ook logisch voort uit het beginsel dat de prijsvraaguitschrijver geen gebruik mag maken van eenig ontwerper buiten den ontwerper daarvan om.
In art. 26 werd eene bepaling van art. 19 oud vastgesteld die in dat art. niet te huis behoort en van te veel belang is om als in parenthesis te worden behandeld. Aan de bepaling werd toegevoegd eene clausule die het eigendomsrecht van het eerst bekroonde ontwerp eerst op den prijsvraaguitschrijver doet overgaan na uitbetaling van den uitgeloofden prijs.
In art. 27 is de laatste alinea van art. 16 oud opgenomen die echter eenigszins anders is geredigeerd in verband met de rechten van den prijsvraaguitschrijver of het eerste bekroonde plan.
Art. 28 is een artikel dat in de vigeerende A. R. ontbreekt, doch noodzakelijk is te achten.
Art. 29 is het uit art. 13 oud gelichte laatste gedeelte waaraan is toegevoegd de bepaling dat op de buitenzijde der bedoelde omslagen respectievelijk de woorden naambrief en correspondentie-adres moeten zijn vermeld. (Zie toel. art. 6).
Art. 30 is de 10e en 11e alinea uit art. 16 oud, die als betrekking hebbende op de verzending der prijsvraag antwoorden daarin minder op hun plaats zijn te achten.
Art. 31 en 32 zijn het art. 15 oud, gesplitst.
Art. 33 is het bestaande art. 17 oud waaraan is toegevoegd eene bepaling dat de tentoongestelde ontwerpen ook behoorlijk moeten kunnen worden berichtigd.
Art. 34 is art. 18 oud onveranderd.
Art. 35 is art. 19 oud met bijvoeging der bepaling dat de terugzending der ontwerpen binnen een in het programma te bepalen termijn moet geschieden.
Art. 36 tot 40 zijn art. 3 oud.
Het aan de „art. 37" genoemde alinea, toegevoegde kwam de Commissie gewenscht voor over de den deelnemers aan een prijsvraag meestal niet te ruim toegemeten tijd niet noodeloos te verkorten door het uitstellen der publicatie van het advies der Commissie.
In de „art. 40" genoemde alinea is eene wijziging aangebracht in dier voege dat het denkbeeld van een door de leden der P. P. C. eventueel te genieten honorarium voor hare beroepingen wordt ter zijne gesteld, en dat slechts die onkosten ten laste van den prijsvraaguitschrijver komen, die direct uit de werkzaamheden der P. P. C. bij het verleenen van hulp bij de voorbereiding van een prijsvraag voortvloeien.
Art. 41 is het onveranderde art. 20 oud.
Art. 42 is art. 21 oud met omplaatsing der alinea en uitbreiding der bepalingen.
De bij te gevoegde clausule dient om te bereiken wat het voorstel van der Pek beoogt n.l. dat conflicten als zich bij de Stadion prijsvraag voordeden voorkomen worden, door elk lid der C. V. dat een prijsvraaguitschrijver advisecrt bij de samenstelling van een programma, te verplichten dit in overleg met de P. P. C. te doen of althans zich met haar in contact te stellen voordat het programma wordt gepubliceerd.
Het sub 2 genoemde is eene voor de leden der C. V. geldende bepaling overeenkomstig die welke in art. 39 voor de leden der P. P. C. is gegeven.
Het sub 3 gestelde kwam der P. P. C. wenschelijk voor om haar taak naar behooren te kunnen vervullen.
Het sub 4 gestelde is sub 1 van art. 21 oud eenigszins uitgebreid overeenkomstig de verschillende verhoudingen waarin een lid der C. V. ten opzichte van een prijsvraag kan komen te staan.
Het sub 5 gestelde is sub 5 van art. 21 oud.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

Art. 1 sub 4. De aan deze alinea toegevoegde bepaling heeft ten doel tegemoet te komen aan de onzekerheid die tot nu toe heerschte omtrent de leiding bij de correspondentie tusschen de C. V. naar aanleiding der voorstellen der P. P. C. tot de C. V. gericht.
Art. 2. De eerste alinea van dit art. vervalt in verband met de schepping van het nieuwe art. 1 der A. R.
Art. 4. Waar gebleken is dat de termijn van 2 weken niet voldoende is voor de Constit. Vereenigingen om zich omtrent een door de P. P. C. voorgestelden candidaat voor het lidmaatschap der Commissie uit te spreken, stelt zij voor dien termijn op 4 weken te bepalen, doch daarvan de voorwaarde te verbinden dat indien binnen dien termijn niet het tegenovergestelde gebleken is de voorgestelde candidaat wordt aangenomen.
In overeenstemming met deze wijziging is de termijn van 2 weken in een volgende alinea van dit artikel genoemd, in 4 weken vervangen.
Art. 11. De wijziging van dit artikel vloeit voort uit die van art. 40 nieuw der A. R.

De Permanente prijsvraagcommissie

Amsterdam, 15 Juli 1913.

VOORSCHRIFTEN VOOR HET AANLEGGEN VAN BLIKSEMAFLEIDERS.

(Vervolg van blz. 308).

Onder „aanwijzingen" enz. lezen wij:

A. Inleiding.

Ofschoon een volmaakte veiligheid tegen het bliksemgevaar niet te bereiken is, staat het evenwel vast, dat een belangrijke vermindering van dit gevaar door oordeelkundig aangelegde bliksemafleiders wordt gewaarborgd. Deze afleiders kunnen dikwijls zeer eenvoudig zijn ingericht, maar moeten dan op doelmatige wijze worden geconstrueerd. De eenvoudigste afleider is dan verre te verkiezen boven in het geheel geen. Omtrent den aanleg van zulke eenvoudige bliksemafleiders, die vooral op gebouwen ten platten lande uitstekende diensten kunnen bewijzen, worden in het volgende de belangrijkste aanwijzingen gegeven. Wie hieromtrent nader wenscht te worden ingelicht, verwijzen wij naar het populaire geïllustreerde werkje van Dr. D. van Gulik, getiteld: „Beveiliging tegen Bliksemschade", uitgever Noordhoff te Groningen, prijs *f* 1.—.

B. Algemeene Schets.

Aan een bliksemafleider kan men de volgende drie onderdeelen onderscheiden:
1e. de *opvangers*, waarop het eerste treffen van den bliksem bij een inslag waarschijnlijk zal plaats vinden;
2e. de *geleiders*, die den bliksem van deze opvangers af een gemakkelijken weg moeten bieden tot aan den grond; en
3e. de *grondverbindingen*, die er voor moeten zorgen, dat de bliksem zich vervolgens snel over of door de aarde kan verbreiden.
Opvangers, geleiders en grondverbindingen moeten te zamen een samenhangend metalen net over het beveiligde gebouw vormen.
Als opvangers kunnen dienst doen ijzeren staven of gasbuizen van een halven tot een heelen Meter lengte.
Aan den voet van deze opvangstangen worden de straks nader te bespreken geleiders door middel van een vertind ijzeren klemeraan verbonden. Dikwijls kan men ter vereenvoudiging een opvanger construeeren door het uiteinde van den geleider rechthoekig omhoog te buigen tot zoo hoog de stevigheid van den geleider zulks toelaat. Het is niet noodig het bovenuiteinde der opvangers puntig te maken of van spitsen te voorzien.
Als geleiders gebruikt men zwaar verzinkt ijzerdraad van ongeveer 7 mM. dikte of zwaar verzinkt ijzerband van circa 25 × 2 mM., beide van eerste kwaliteit. Het wordt gespannen of gelegd over de nokken en de schuine kepers van het gebouw en hierop bevestigd b.v. op deze wijze, dat aan weerszijden van enkele nokpannen en hoekkeerpannen een spijker geslagen wordt in de kalk, waarmee deze pannen bevestigd zijn. Aan deze spijkers wordt de geleider dan door middel van een verzinkt ijzerdraadje van 2 mM. dikte verbonden, ook kan draad of band worden vastgebonden door er omheen gebogen klemmen welke onder de pannen geschoven worden. De geleiders zetten zich bescheden het dak langs de muren van het gebouw voort tot den grond. Aan de muren heeft de bevestiging plaats door middel van gegalvaniseerd ijzeren haken of krammen.
Het is gewenscht alle nokken van het gebouw met geleiders te overspannen, van de hoekkepers echter kunnen er meestal wel eenige (b.v. de helft) zonder geleider blijven. Naarmate men evenwel meer zulke geleiders aanlegt en derhalve een grootere uitbreiding geeft aan het metalen draadennet, dat over het gebouw is uitgespannen, vermindert men het gevaar van brand of beschadiging bij bliksemslag.
De bliksem is immers geen rustige electrische stroom, die den tijd neemt om den draad te volgen, maar een geweldige *plotselinge* ontlading, die in drittige haast haar weg zoekt, waar zij dien slechts eenigszins kan vinden. Men zou den geleider kunnen vergelijken met een nauwe buis, waardoor men water wil gieten. Dit gaat goed, als het langzaam gebeurt, maar als men plotseling een emmer vol water door de buis wil gieten, stroomt het er naast en zoekt het zijn weg waar het dien vinden kan. Zoo doet ook de electriciteit, die zich in den vorm van bliksem op een geleider ontlaadt: indien haar de weg niet zeer ruim en gemakkelijk wordt gemaakt, zoodat zij zich over een groote oppervlakte kan verdeelen, springt zij van den geleider af naar naburige geleiders.
Het aantal naar den grond voerende geleiders mag daarom bij een huis nooit minder dan twee bedragen; alleen bij hooge toorens en fabriekschoorsteenen wordt ter vermijding van te groote kosten desnoods met één geleider volstaan.
In figuur 1 is een huis van eenvoudigen bouwtrant afgebeeld, dat voorzien is van een opvangstang op elk der beide uiteinden van de nok.

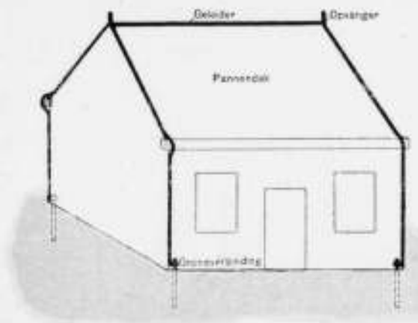


Fig. 1.

Deze opvangers zijn door een geleider over de nok (nokgeleider) verbonden, terwijl verder van elk der opvangers aan weerszijden langs de windveeren geleiders zijn omlaag gevoerd, die tenslotte langs de muren den grond bereiken. Het ondereind van elken opvanger vormt dus het uitgangspunt van die draadgeleiders, welke er door middel van een vertind ijzeren klem aan bevestigd worden. In figuur 2 is de afleider in zooverre vereenvoudigd, dat hier de opvangers niet als afzonderlijke stangen zijn gedacht, doch eenvoudig de voortzetting zijn van den nokgeleider, die recht omhoog gebogen nog ongeveer 30 cM. naar boven is gezicht. Verder zijn hier vervallen twee van de vier geleiders op de windveeren. Deze laatste methode is voor kleinere gebouwen voldoende, terwijl het b.v. voor groote boerderijen gewenscht is het meer uitgebreide stelsel van figuur 1 te volgen.
De grondverbinding wordt tot stand gebracht door op de plaats, waar een geleider naar den grond is gevoerd, een ¾ Engelsche duims gaspijp rechtstandig in den grond te graven, moover dat bij ten minste een halven meter beneden het zomerpeil van het grondwater reikt. De pijp moet nog even boven den grond uitsteken om mogelijk te maken, dat de bedoelde geleider er *buitengronds* aan wordt verbonden, door middel van een stevige vertind ijzeren klem. Op plaatsen, waar het onderste gedeelte van den geleider gevaar zou loopen van beschadiging, b.v. door het erlangs schuren van boerenwagens, doet, men goed de pijp tot 2 M. boven den grond te doen doorloopen en haar met haken stevig aan den muur te bevestigen. De aansluiting van den geleider met de pijp heeft dan plaats aan het bovenstuk van de pijp, dus 2 M. boven den beganen grond, weder door middel van de boven bedoelde klem.
Uitstekend voldoen klemmen uit twee stukken, als in figuur 3 afgebeeld welke men op maat bij een bekwamen smid laat smeden en vertinnen

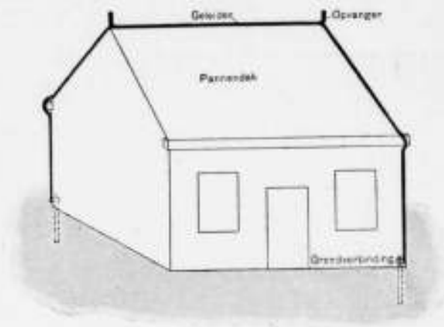


Fig. 2.

De beide helften worden door vier schroefbouten met moeren vastgezet. Tegelijk wordt ook de draad (geleider) in de klem vastgezet; de vleugels aan de eene zijde (in de figuur rechts) hebben daartoe een passende hoek gekregen. Het verdient aanbeveling den draad vooraf aan de eene helft vast te solderen en bovendien het uiteinde van den draad enkele c.M. er te laten uitsteken. Nadat de klem is aangebracht wordt dit uitstekende eindje als een haak om de klem gebogen, zoodat al mocht te eeniger tijd de draad losraken, hij toch nooit uit de klem kan schieten. Dit geldt ook voor verzinkt ijzerdraad. Ligt het grondwater 4 of meer meters diep, dan is het op de genoemde wijze moeilijk te bereiken. Men kan dan vaak den draad door den grond naar een sloot in de nabijheid leiden en hem hier aansluiten op een grondverbinding, eenvoudig bestaande uit een stuk gaspijp, dat in den onderwal in den grond is gedreven. De draad moet

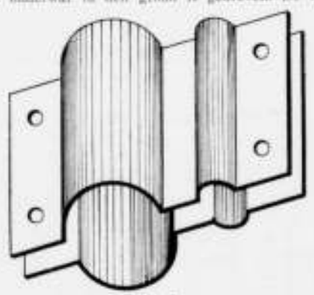


Fig. 3.

voorzoover hij in den grond zal komen door een dikke verflaag worden beschermd. Deze maatregel is trouwens ook voor bovengrondsche draden aan te bevelen, vooral waar deze in de nabijheid van schoorsteenen aan scherpe rookgassen zijn blootgesteld. Bij afwezigheid van water is eene verbinding met de vochtige aarde op eenige plaatsen voldoende.
Heeft het gebouw den vorm van fig. 4 dan kan de constructie van den afleider overigens dezelfde blijven, alleen worden dan de geleiders over de schuine dakkepers in plaats van over de windveeren gevoerd. Hier is het evenwel eenvoudiger de geleiders over het dakvlak langs den kortsten weg omlaag te leiden, gelijk in figuur 4 is aangegeven. Aan de achterzijde (rechts) denke men zich nog een dergelijken geleider aangebracht, die in de figuur natuurlijk niet zichtbaar is. In figuur 4 is nog een schoorsteen afgebeeld, die ook van een afleider is voorzien. Hierlangs is nl. een ijzerdraad omhoog geleid, die ongeveer 30 c.M. er boven uitsteekt en aldus een opvanger vormt. Het ondereind van dezen geleider is door een klem of door deugdelijk soldeeren met den geleider van het gebouw op het dak verbonden. Staat de schoorsteen op of nabij de nok, dan wordt hij eveneens van opvanger en geleider voorzien, doch de laatstgenoemde aan de nokgeleiding van het gebouw verbonden.

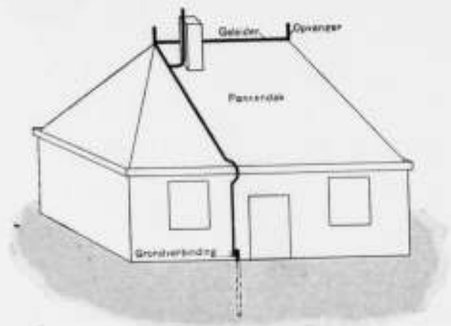


Fig. 4.

Is eindelijk het te beveiligen perceel van meer ingewikkelden bouwtrant, dan is het toch meestal op te vatten als bestaande uit gedeelten, die zich met een onzer figuren wel laten vergelijken. Men bevelige dan elk dezer deelen op de aangegeven wijze, maar vereenige daarbij niet (wat van groot belang is) de geleiders der verschillende deelen zooveel mogelijk tot een samenhangend geheel te vereenigen. Want het doel is toch altijd een soort van metalen net of kooi over het gebouw te slaan en dit op een — liefst niet te klein — aantal punten rondom het geheele gebouw met den grond in verbinding te brengen.

(Wordt vervolgd).

INGEZONDEN.

PRIJSVRAAG 1913.

Onwillekeurig vraagt men zich af (gezien het resultaat) of eene vereeniging als A et A uitkwam in de gondelvaart . . . helaas ja, beter ware geweest niet mede te doen, dan zoo'n figuur te slaan, was er dan werkelijk niet iets beters bij de dertien ingekomen antwoorden. Of was 't toegestane bedrag te laag, laten we ons dan, liever in het vervolg onthouden (of uit eigen kas bijpassen) dan zoo onze kunst aan de buitenwereld te toonen.

A'DAM, 14 Sept. 1913. J. ROODENBURGH.

INHOUD: Een woord in het belang onzer advertentierubriek. — Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Repliek. — Afdeeling voortgezet en hooger Bouwkunstonderricht. — Godefroy's uitersten wil. — Algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen. — Huishoudelijk reglement voor de permanente prijsvraagcommissie. — Voorschriften voor het aanleggen van Bliksemafleiders. — Ingezonden.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam.
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 30 cent, idem met bijlagen 30 cent.
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat.
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect".
Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers.

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

Als gewoon lid wordt voorgesteld de heer H. F. van der Zee, Bouwkundige te Amsterdam, door de heeren Jos. Herman en B. van der Meer.

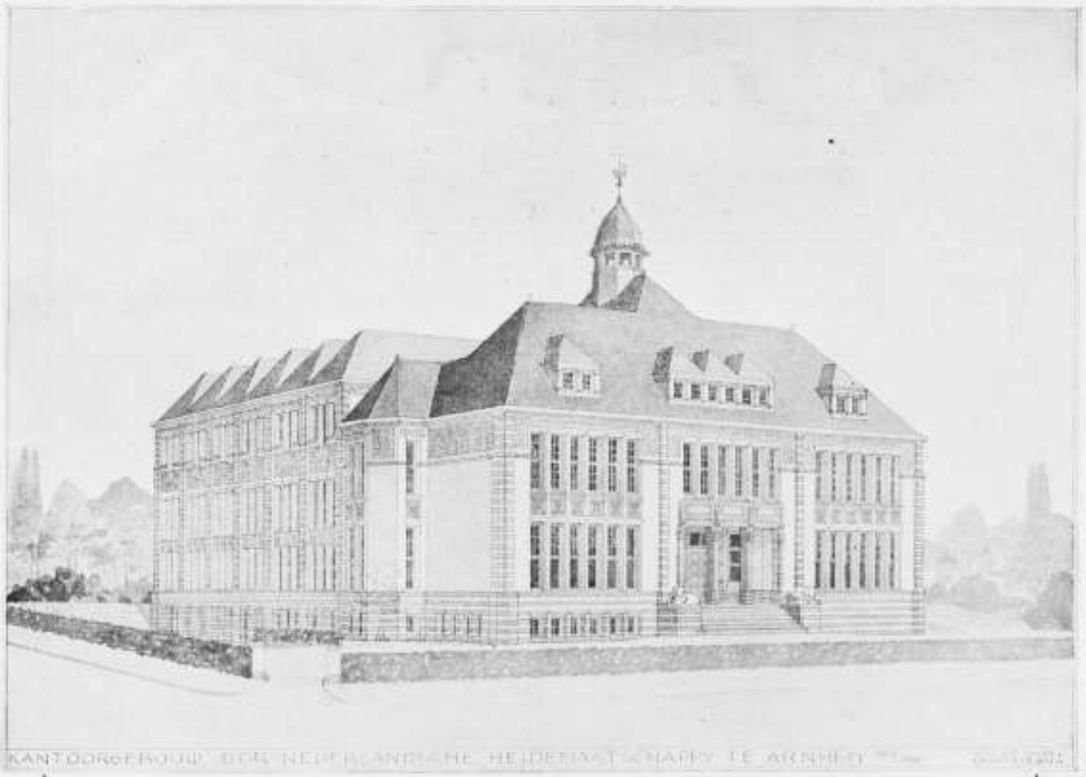
G. J. RUTGERS, Secretaris.

MEDEDEELINGEN DER REDACTIE.

Daar het onzen verslaggever niet mooglijk was tijdig een overzicht van het gesprokene ter 1331e vergadering voor dit nummer gereed te hebben, zoo zal dit in het eerstvolgend nummer worden opgenomen.

VERSLAG VAN DE LEDENVERGADERING,
GEHOUDEN OP 12 SEPT. 1913, VAN DE CLUB VAN UTR. LEDEN VAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA".

De Voorzitter, de heer Otto Schulz, opent de vergadering. De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.
Ingekomen was een schrijven van B. en W. der gemeente Utrecht, waarin zij berichten dat de oude voordeur van het gebouw der Stads-Aalmoezenierskamer herstelling behoefde en daarom tijdelijk is uitgenomen. Na herstelling, die om bijzondere redenen nog niet kon worden ter hand genomen, zal de oude deur weder ter plaatse worden aangebracht.
In een schrijven van het Provinciaal Bestuur van Utrecht wordt de Club medegedeeld, dat de Staten van dit Gewest in hunne vergadering van den 15en Juli l.l. hebben besloten *niet* tot het vaststellen van eene „verordening tot het weren van inbreuken op natuurschoon" over te gaan.
De Club spreekt haar leedwezen uit dat ook 't tweede verzoek tevergeefsch geweest is, maar besluit te gelegener tijd opnieuw te adresseeren. Dat het Provinciaal Bestuur van Utrecht zich nog steeds niet bewust is van de *noodzakelijkheid* van een dergelijke verordening en van den algemeenen drang, om door de verordening paal en perk te stellen aan het verminken van natuurschoon, blijkt hieruit wel zeer duidelijk en dat niettegenstaande in het buitenland en zelfs in enkele andere provinciën van ons land al bepalingen gemaakt zijn en daar wel degelijk oplossingen voor gevonden zijn. Hierna heeft een onderlinge verwisseling van de Bestuursfuncties plaats. Met kracht werd door een der leden er op aangedrongen, dat de nieuwe Voorzitter een bouwkunstbeoefenaar zij, wijl de vereeniging in hoofdzaak de belangen der bouwkunst behartigt. Een andere meening is dat ook als Voorzitter in aanmerking komen kan iemand, die een der aanverwante vakken beoefent.
Door de vergadering werd ten slotte de heer P. M. C. Nicolaï W. I. als Voorzitter gekozen. Tevens werd vastgesteld, dat om de 2 jaar de Voorzitter zal aftreden, waarbij beurtelings deze functie zal worden waargenomen door een bouwkunstbeoefenaar en door idem van een aanverwant vak. Hierna heeft eene bespreking over de verbouwing Paushuize plaats. De Commissie indertijd benoemd om deze zaak te onderzoeken, had aan hare opdracht niet voldaan en er werd nu besloten, dat twee andere leden met spoed gegevens zouden bijeen brengen en op de eerstkomende vergadering een exposé der zaak aan de Club geven zullen. Een der leden wees er nog op, dat zoowel bij den Bond van Ned. Architecten als de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst dat punt aanhangig is en dat o. a. door laatstgenoemde vereeniging een adres, in navolging van het Utr. Kunstverbond, aan den Minister van Binnenl. Zaken gericht is.
Wat betreft den gevelwedstrijd in de gemeente Utrecht, deelde de Secretaris mede, dat de stukken aan het College van B. en W. toegezonden zijn en dat hem van nabij bekend is, dat een slagen wèl verwacht mag worden.
Over de werkwijze van het Utr. Kunstverbond was de vergadering niet tevreden. Sinds de eerste Algemeene ledenvergadering, 16 Februari 1912, was er geen ledenvergadering meer geweest, en daar het toch in de strekking ligt, verschillende besluiten ter Algemeene ledenvergadering te nemen en bovendien door de vergadering een nauwer band met andere vereenigingen te bewerkstelligen, acht de Club het zéér gewenscht, dat zulke vergaderingen méér voorkomen. Besloten werd een schrijven dienaangaande tot het Verbond te richten.
Een voorstel kwam ter sprake om een Commissie in het leven te roepen, welke zal trachten te bewerken, dat gevels binnen de gemeente Utrecht van de cement- en verflaag ontdaan zullen worden. Eensdeels is de vergadering bevreesd, dat een dusdanige commissie een reclame voor architecten wezen zal, anderdeels werd er op gewezen, dat *het doel* voorop moet staan en dat de vrees voor reclame maken aan 't doel ondergeschikt moet blijven. Het moet dan ook alleen de strekking zijn, de stad te verfraaien. De vergadering besloot om dit punt nader te bestudeeren en te trachten een vorm aan de werkwijze te geven, waarbij eventueel particulier belang bij de commissieleden geheel buitengesloten zij. De Architectuur-Tentoonstelling heeft een batig saldo afgewor-



KANTOORGEBOUW DER NEDERLANDSCHE HEIDEMAATSCHAPPIJ TE ARNHEM

pen en er wordt ter vergadering van gedachten gewisseld, op welke wijze dit bedrag 't beste ten nutte gebracht kan worden. Een der leden was de meening toegedaan, dat 't zeer wenschelijk is, deze tentoonstelling periodiek te maken, b.v. om de 4 jaar en kan het bedrag dus voor de eerstkomende tentoonstelling gereserveerd worden. Een ander lid raadde aan het geld pondspondsgewijze te verdeelen. De vergadering besloot dat de afgevaardigden deze beide voorstellen op de Tentoonstellings-Commissie-vergadering bespreken zullen.
Nadat nog over de ontbinding van den Progressieven Bond — Afd. Utrecht — waarvan de Club lid is, gesproken was, werd de vergadering gesloten.

C. J. DE HAAS, 1e Secretaris.

KANTOORGEBOUW VAN DE NED. HEIDEMAATSCHAPPIJ TE ARNHEM.

Maandag 22 Sept. j.l. is in tegenwoordigheid van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden het nieuwe gebouw van de Ned. Heidemaatschappij te Arnhem geopend, waarvan wij in staat gesteld zijn hiernevens eene perspectivische afbeelding te geven. In een der volgende Nos. hopen wij er meer gedétailleerd op terug te komen en dan enkele teekeningen en interieur-foto's te reproduceeren.

EENIGE MEDEDEELINGEN OVER HET XE INTERNATIONALE WONINGCONGRES,

GEHOUDEN VAN 8—13 SEPTEMBER 1913 TE SCHEVENINGEN.

Was die ererbt von deinen Vätern hast,
erwirb es um es zu besitzen.

Met deze woorden van Goethe eindigde Mevrouw van der Pek-Went haar warm toegejuicht referaat, waarvan zij als algemeen rapporteur een zoo uitgebreid en uitstekend geheel gemaakt had. Het was het eerste vraagstuk van het congres n.l. „de verbetering en opruiming van ongezonde woningen;" waarmee de arbeid van dit congres begon na de officieele opening, die 's morgens in de groote zaal van het Kurhaus te Scheveningen plaats had.
Mevrouw van der Pek-Went leidde het onderwerp in en na gewezen te hebben op het homogene der meeste rapporten in de erkenning van de noodzakelijkheid van een rijkswet ter verbetering van de slechte woningen, betoogt spreekster verder de groote wenschelijkheid van de woning-inspectie, waarbij niet alleen de man maar ook de vrouw zooveel mogelijk moet toegelaten worden.
Wil men komen tot de verbetering der volkshuisvesting dan zal men voor zoover mogelijk de woningen moeten verbeteren of zoo dit niet kan, ze onbewoonbaar moeten verklaren; ook al lijdt het individu hier schade.

toch zal dit opwegen tegen de groote sociale belangen der menigte.
Deze onbewoonbaarverklaring zal zelfs dan nog moeten geschieden ook al zijn er nog geen woningen beschikbaar voor onbehuisden, want hoe wil men anders tot voldoenden nieuwbouw geraken. Deze nieuwbouw dacht spreekster zich zooveel mogelijk aan de buitenkanten der steden, en met staats- en gemeentesubsidie gebouwd.
Zij eindigt met een warm pleidooi voor het woning vraagstuk van de minder bedeelden.
Dan komen verschillende sprekers, welke o.m. betoogen: dat de verdrijving der bewoners uit de krotten, gelijken tred moet houden met den nieuwbouw, zoodat credieten moeten verstrekt worden. (Dr. Emerich uit Straatsburg).
Mr. Wilkins (Engeland) bekeek de zaak uit een historisch oogpunt en resumeerde dat het toestanden waren, welke geboren zijn uit verzuimde plichten van onze voorouders en dus was het van ons geslacht geen weldadigheid maar plicht om te helpen.
De Heer Eddelbüttel uit Hamburg wees op verbetering dezer stad in verband met verkeersmiddelen.
Krachtig pleitte de heer Soensens (Belgie) voor het woning-toezicht en speciaal door inspectrices; daar de gemeentelijke overheid zelve dikwijls niet krachtig durft op te treden. „Het is schande", zeide de spreker, die vicepresident van de rechtbank te Brussel is, „dat dagelijks de arme krottenbewoners vervolgd worden voor de kleinste overtredingen, terwijl zij dag aan dag zien dat groote overtredingen der huiseigenaren ongestraft blijven."
De heer Wibaut uit Amsterdam komt op tegen de stelling van een der sprekers, welke beweerde, dat het beter is een slechte woning dan in 't geheel geen woning te hebben. Spreker betoogde dat men dan den prikkel wegneemt, die zoo hoog noodig is voor den nieuwbouw te bevorderen. „Ook gaat het niet aan, vervolgde hij, de „huuropbrengst als basis voor onteigening te nemen, „want reeds lang genoeg toch heeft de huiseigenaar ge„profiteerd van het plichtverzuim der overheid.
„Men moet dus vergoeden wat men hem ontneemt en dat „is behalve de waarde van den grond, wat onbruikbaar „hout en steen."
Prof. Dernburg (Berlijn) zegt: „Wij straffen den ver„kooper van bedorven vleesch, maar wat verkoopt de „huiseigenaar, die zijn huurder een krot levert?"
Een enkele maal hoorden we een dissonant, waarbij dan protesten uit de zaal opstegen vooral als Herr Haberland verdedigde het standpunt der Grossgrundbesitzer in Duitschland, die volgens hem de menschen waren, welke de bouwnijverheid met hun kapitaal geheel in 't leven hielden.
Toen deze dan betoogde „zonder ons hadden die menschen (doelende op de ontzettende toename der Duitsche bevolking) geen woning", werd er geroepen door toehoorders, „maar welke woningen dan ook?"
2e dag 's morgens. Punt 2 van het programma:
„Verbetering van woningtoestanden op het platteland," werd thans ingeleid door den algemeenen rapporteur den heer W. Thompson, den president van „The National Housing and Town Planning Council".
Na eerst een resumé gegeven te hebben van de verschillende rapporten der onderscheidene landen, ging hij over tot enkele beschouwingen en wees er op dat er verschil in eischen was voor een plattelandswoning en een stadswoning. Volgens hem zou de eerste: „minstens een woonkamer, drie slaapkamers en een keuken moeten hebben".
In Engeland was alles overgelaten aan de plaatselijke autoriteiten en dat levert bezwaar, daar de eigenaars van slechte woningen als kiezers invloed uitoefenen op de gemeentebesturen.
Spr. kwam vervolgens tot de bepalingen der wet en zeide: „Er moet niet gesproken worden dat een lichaam de bevoegdheid heeft, maar dat een lichaam iets: *moet doen*".
Zoo verwacht hij het meeste van een krachtige centrale autoriteit. In Ierland is blijkbaar de „Small Holdingsact" waarbij de landarbeider de gelegenheid heeft een stuk grond te krijgen om er een cottage op te bouwen. Zoo zijn er tweemaal zooveel arbeiderswoningen ten platte lande gebouwd als onder een andere woningwet die in Engeland wordt toegepast.
Daarna komen verschillende sprekers. Prof. Fuchs (Tübingen) waarschuwt tegen het stellen van te hooge eischen aan plattelandswoningen zooals men die aan stadswoningen zou voorschrijven. Het zal voor groote gezinnen dan zeer moeilijk worden voldoende woningen te krijgen en den trek naar de steden bevorderen.
De heer Rey (Parijs) hield in zijn schitterende moedertaal enthousiast het congres voor, te zorgen dat elke woning door de zon verlicht wordt. De duisternis is verderfelijk en overvloedig licht is een bron van gezondheid en levensgeluk.
Sommigen bekeken het vraagstuk van den kant der ontvolking van het platteland, en zagen in den trek naar groote steden een verschijnsel dat door verbetering van het woningvraagstuk op dat platteland ook deze exodus tegen zou gaan.
De heer Wibaut kwam tegen deze meening op en wilde zich bepalen tot de verbetering der plattelandswoningen zonder bijoverwegingen. Ook kwam hij op tegen de laatste stelling van het rapport van den heer Faber n.l. dat het geen bezwaar op zou leveren wanneer de ondernemer eigenaar is van arbeiderswoningen. Spreker vond dit wel degelijk een bezwaar daar het verzwakt den arbeider in zijn loonactie en lotsverbetering.
Dr. Costinesco (Boekarest) zegt dat in zijn land de boeren hun eigen huizen bouwen en wel meestal naar den zonkant. Hij verwacht meer van goed onderwijs, dat betere hygiënische begrippen kan bijbrengen, dan het bouwen van enkele nieuwe woningen. Voor de landen, waar hij woont, speelt een groote rol de omgeving der plattelandswoning n.l. de boomgaard, een zindelijk erf en goed drinkwater.
Het derde onderwerp ging over: „De overbevolking van woningen", en werd ingeleid door den heer Neuschler (Stuttgart) algemeen rapporteur over dit vraagstuk. Na een overzicht gegeven te hebben van de verschillende rapporten kwam hij in nadere beschouwingen en wel over het begrip wat men moest verstaan „door overbevolking". Vast staat het begrip, wanneer voor de aanwezigen in een bepaalde ruimte de lucht niet voldoende is voor de physische behoefte, dan kan men van overbevolking spreken. Toch zal het niet aangaan om dit naar den kubieken inhoud te regelen, daar er zeer veel factoren in aanmerking komen n.l. de luchtverversching, de tijd, dien men er in doorbrengt, of er al of niet gekookt wordt enz. Zoo komt hij tot de conclusie dat het zich meer of minder behaglijk gevoelen in een vertrek, een der grootste dingen is en hecht daarom (voor kleine woningen) niet zooveel waarde aan hooge vertrekken, wanneer het gaat in verband met den kubieken inhoud.
Zeer verschillend is dan ook de wetgeving omtrent den kubieken inhoud lucht. In Nederland wordt dit geregeld door de gemeenten *).

*) Men zie hieromtrent het uitstekend rapport van den heer Wibaut: „Overbevolking van woningen", opgenomen in de „Nederl. Rapporten enz." en in de „Rapports 2e partie", officieele uitgaven van het Woningcongres.

Spreker zegt verder dat nieuwe woningen van overheidswege te bouwen voor de allerarmsten het bezwaar oplevert dat dezen, die toch reeds geneigd zijn op de weldadigheid te drijven zedelijk nog dieper zinken.
„De menschen moeten den staat onderhouden, niet de staat de menschen." Hij vindt verder in het feit dat de „Amsterdamsche Vereeniging tot verschaffing van arbeiderswoningen tegen een huur die verband houdt met de draagkracht, iets kunstmatigs, dat wellicht in een communistischen staat zou passen maar niet in den onzen. Hij vindt dus voor alles noodig een omschrijving van het begrip: „overbevolking" en wil vervolgens dat de politie maatregelen zal nemen om deze bepalingen te handhaven.

De heer Ferenczi (Hongarije) komt dan hier tegen op en wijst op Boeda Pest, waar men ingreep van gemeentewege, door in 1908 een tuinstad te stichten van 6000 woningen voor plm. 30.000 bewoners. Deze woningen waren vrijgesteld van belasting. Zoo zijn in 3 jaar tijds 10.000 woningen gesticht die 30 procent goedkooper zijn dan de particuliere woningen.
Ook de heer Wibaut betoogde dat: „alle maatregelen „tegen overbevolking een doode letter blijven zoolang „niet gezorgd is voor voldoende woningen voor de groote gezinnen."
„Alle politie ter wereld baat niets zoolang de menschen „geen voldoende gelegenheid tot huisvesting hebben. „Vooral de groote gezinnen zijn er slecht aan toe!"
Prof. Dernburg (Berlijn) wees er nog op dat de woningverbetering in 't belang der gemeenschap was. De groote lasten der sociale verzekeringswetgeving zouden belangrijk verminderen als men zorgde voor betere woningen.
De heer Nippels (den Haag) betoogde eveneens:
„Men moet arme lieden met een gezin, dat vijf kamers „noodig heeft, vijf kamers geven voor denzelfden prijs, „waarvoor een ander gezin met minder kinderen slechts „twee of drie kamers krijgt!"
De heer Wilkins zegt dat in Londen in 1901 9 procent der bevolking, overbevolkt gehuisvest was; terwijl de heer Rey over Parijs sprekende, kwam tot 24 procent overbevolking.
Volgens den laatsten spreker kwam het er op aan, dat de gemeenschap eigenares was van den grond en dezen in erfpacht moest uitgeven, ten einde speculaties tegen te gaan.
Ook Rusland schijnt volgens den heer Block (St. Petersburg) sterk aan overbevolking te lijden, terwijl de woningtoestanden veelal zoo slecht zijn dat ze geen woningen kunnen genoemd worden.

Het vierde punt bevat het onderwerp: „wettelijke regeling der stadsuitbreiding". Mr. M.W. F. Treub, algemeen rapporteur, werd wegens zijn benoeming tot minister van landbouw enz. vervangen door Mr. J. P. Fockema Andreae (Utrecht). Laatstgenoemde heer, na een overzicht gegeven te hebben van de verschillende rapporten, treedt in nadere beschouwing hierover, en komt tot de conclusie dat, hoewel van de wettelijke regeling niet het hoogste mag verlangd worden, toch wel degelijk de wettelijke regeling een groot nut kan hebben in verband met een goede stadsuitbreiding.

Zoo zal het van groot belang zijn wanneer de gemeente tegen particuliere eigenaars van grond kan optreden ten voordeele van uitbreidingsplannen, en dat men van gemeentewege het recht heeft van bouwverbod, opdat men aan de vroegere onregelmatige en wanordelijke wijze van bouwen een eind make.
Dan volgen eenige discussies, waaruit men de gevolgtrekking kan maken dat, wanneer door de gemeente een uitbreidingsplan gemaakt is en de noodige onteigeningen hebben plaats gehad, er op gelet dient te worden dat zij er voor zorgt, dat de waardevermeerdering van perceelen, welke hierdoor ontstaan is, ten goede zal komen aan de gemeenschap, die ze creëerde.

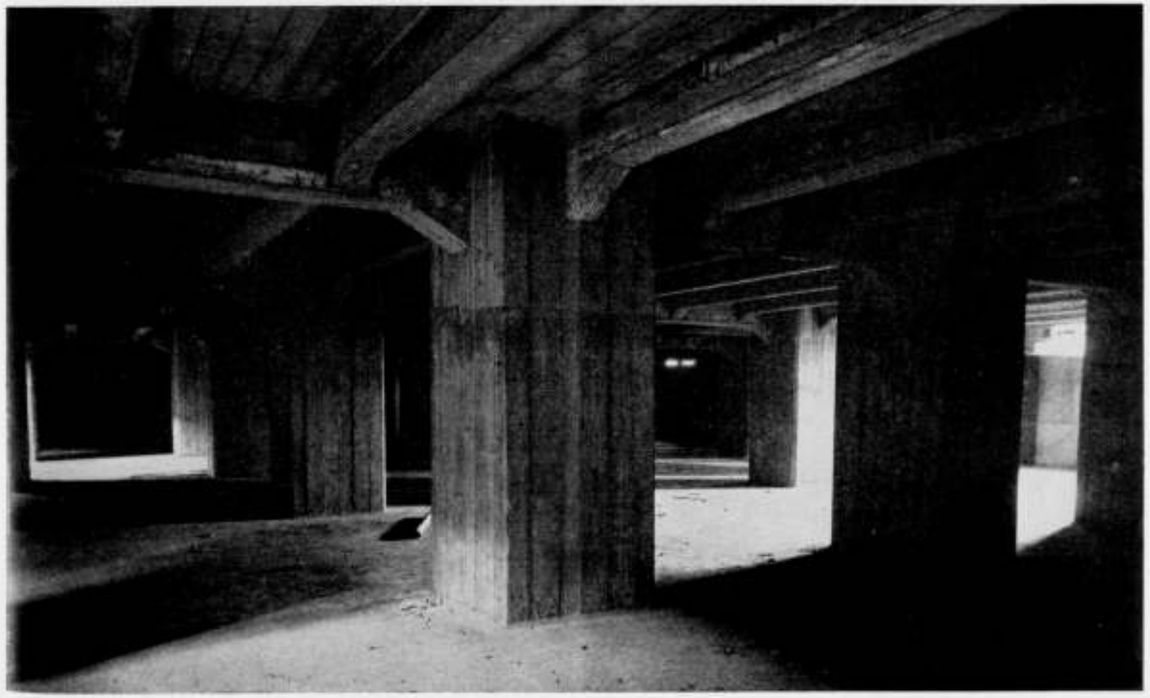
De heer Aldridge (Londen) zegt dat de oude steden gebouwd werden ter verdediging tegen vijanden van buiten, en thans heeft men den strijd aan te binden tegen de vijanden van binnen: de sloppen en krotten!
De tweede periode van stedenbouw was volgens den spreker, die van de vorstelijke mildheid, toen de vorsten groote parken om hun paleizen aanlegden; de derde periode die van de rijke burgerij, die door mooie groote huizen te bouwen, voor zichzelf zorgde. Maar de tegenwoordige periode is de periode, waarin men voor *allen* wil zorgen en men de beperking van het aantal woningen per hectare beschouwt als het eerst noodige. De zoogenaamde tuinsteden dus. In de Duitsche uitbreidingsplannen is een kolossale fout gemaakt: de architecten hechten daar veel te veel waarde aan den gevel van het huis en verwaarloozen de gezondheid der inwoners.

De heer Elgood zegt dat in Northwood (district van Londen) een uitbreidingsplan ontworpen is waar arbeiderswoningen gebouwd zijn van niet meer dan 20 per hectare.
Eerst worden daar wegen aangelegd, dan spoorwegen en vervolgens de bouw.
Het vijfde onderwerp: „de ontwikkeling op woninggebied gedurende de laatste jaren," werd niet meer behandeld, de tijd was geheel verstreken met de vier groote vraagstukken. In het derde rapport was een en ander hierover neergelegd en later zullen wellicht de andere gedeelten hierover verschijnen.
Enkele woorden van afscheid en dank werden uitgesproken, die voorzeker op zijn plaats waren, want wanneer men de uitstekende leiding van den voorzitter, Mr. D. Fock heeft kunnen bewonderen, dan zal hem een woord van hulde niet onthouden kunnen worden.
En vervolgens de rapporteurs en zij die zich verdienstelijk maakten met de direct in andere talen over te brengen discussies, zooals Mej. Kramers (Rotterdam) en de heer Fuster (Parijs) zoo flink hebben gedaan, en niet te vergeten al die anderen, die meer achter de schermen werkende, hun arbeid belangeloos gaven aan de groote sociale zaak van het arbeiderswoningvraagstuk.
Het zou hier te ver voeren een beschrijving te geven van de verschillende gastvrije excursies, (woningbezoek e.a.) welke den leden waren aangeboden door: Den Haag, Rotterdam, Amsterdam, Arnhem en Enschede; toch is er nog iets wat we moeten vermelden en wel de uitstekende voordracht van den ingenieur Tellegen, die de aanwezigen rond leidde met lichtbeelden, door Amsterdam zoowel in de vroegere gedaante als in de hedendaagsche toestanden. Vervolgens gaf spreker een overzicht van wat er gedaan werd voor woningverbetering. Hij deed ons herinneren en opleven de sympathieke figuur van P. L. Tak als hij sprak van alcoven-verbod, en bracht een welverdiende hulde aan hen die medewerkten aan het groote vraagstuk.
En zoo hoorden we hem namen noemen direct uit zijn omgeving als de ingenieur Keppler, en anderen weer, die als bouwmeesters medewerkten aan 't tot stand komen van arbeiderswoningen als: Berlage, van der Pek, Walenkamp, Leliman, van Epen en later was het de heer Tellegen weer, die in geestdriftige woorden Mevrouw van den Pek—Went huldigde.



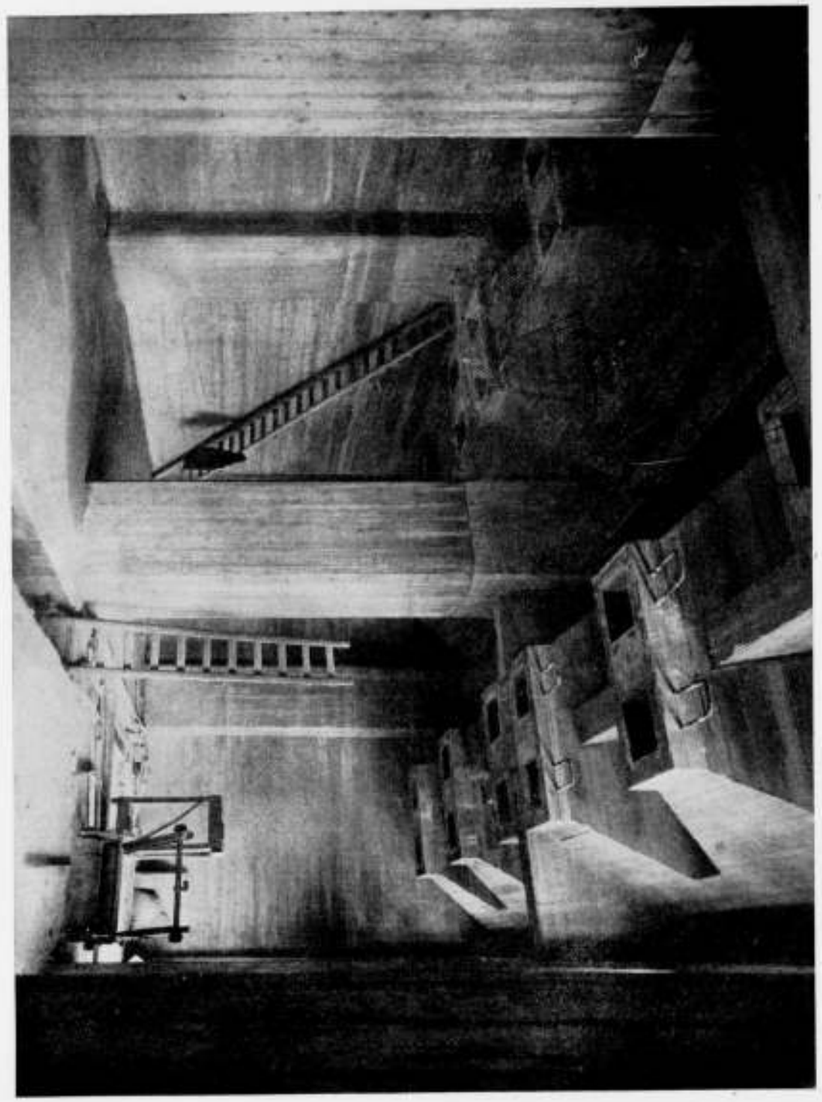
Afb. 1. Graansilo en pakhuispand „St. Job" aan de St. Jobshaven te Rotterdam. (uitgevoerd door de Kon. Rott. Betonijzer Maatschappij v.h. van Waning & Co.)

Architect J. J. Kanters.

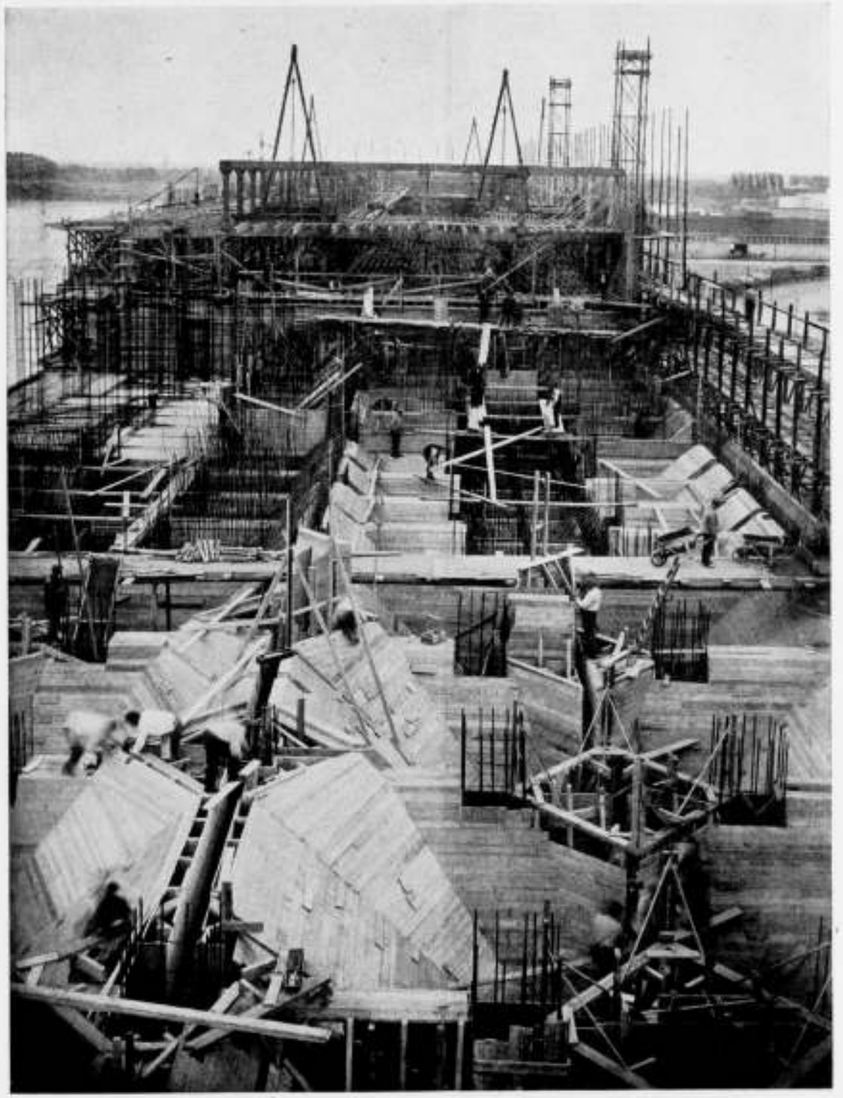


Afb. 2. Kelder onder het Silogebouw „St. Job" te Rotterdam. (bergruimte plm. 5000 M³.)

Architect J. J. Kanters.



Afb. 3. Ruimte voor afzakinrichtingen met trechters, in het Silogebouw „St. Job" te Rotterdam. Architect J. J. Kasters.



Afb. 4. Betimmering trechters Silogebouw „St. Job" te Rotterdam. Architect J. J. Kasters.



Afb. 3. Balcons van Silogebouw en pakhuispand „St. Job" te Rotterdam. (overstek ruim 4 M.) Architect J. J. Kanters.

Voegen we er thans nog aan toe een overzicht*) van verschillende geschriften welke aan de congresleden, werden verstrekt, dan zien we dat behalve de rapporten ook een uitstekend geschrift over de „verbetering der volkshuisvesting te Amsterdam," waarvoor den auteur Mr. Kruseman een woord van welverdienden lof toekomt, terwijl ook op dit gebied een blijvende waarde zullen hebben het omvangrijk werk: „Friesland en de Woningwet" zoo uitstekend door de auteurs: Th. van Welderen, Baron Reugers en J. H. Faber c.i., gepubliceerd; en het door de Rotterdamsche commissie uitgegeven geschrift: Over volkshuisvesting te Rotterdam.

En last not least de tentoonstelling voor verbetering van volkshuisvesting. Een keuze tentoonstelling van werken, zoowel teekeningen als magrietten op gebied van volkshuisvesting in Nederland. Er waren statistieken op zeer verschillend gebied, ontwerpen van arbeiderswoningen, complexen, afbeeldingen van huizen blokken in verband met de voorschriften der bouwverordeningen in de groote plaatsen, stadsuitbreidingsplannen, kortom een algemeen overzicht van datgene wat in Nederland in de laatste jaren gedaan wordt ter verbetering van het woningvraagstuk. Na afloop van het congres werd nog een voordracht gehouden door den secretaris van het woningcollege Mr. H. J. Romein, terwijl de heer Faber c.i. sprak over de Woningtoestanden in Friesland en de bouwmeester Berlage over uitbreidingsplannen.

Zoo eindigde het Xe Internationaal Woningcongres, dat met eere genoemd kan worden onder de werken in 't belang van het sociale leven.

September 1913. WILLEM VAN DER PLUYM.

*) Lijst der publicaties van het Xe Internationale Woningcongres en geschriften, welke tijdens dit Congres zijn verkrijgbaar gesteld. Deze zijn in de Bibliotheek van het Genootschap opgenomen:
1. Rapports 1e partie.
2. " 2e "
3. " 3e "
4. Nederlandsche " Rapporten en Hoofdinhoud der Buitenlandsche Rapporten.
5. Nederlandsche Rapportes II.
6. Statistische Mededeelingen No. 43. Amsterdam in demographisch en hygiënisch opzicht (Amsterdam au point de vue démographique et hygiénique), uitgegeven door het Bureau van Statistiek der gemeente Amsterdam.
7. De verbetering der volkshuisvesting te Amsterdam, uitgegeven door den Amsterdamschen Woningraad.
8. Friesland en de Woningwet 1902—1912, door Th. van Welderen Baron Rengers en J. H. Faber,
9. Over de volkshuisvesting te Rotterdam, samengesteld voor het Xe Internationaal Woningcongres door een Commissie, Dr. J. M. Dattlh, Voorzitter, Mr. Dr. H. J. D. van Lier, Secretaris.
10. Room-overcrowding in the United States, bij Lawrence Veiller.
11. De Haven van Rotterdam, uitgegeven door de gemeente Rotterdam.
12. 's-Gravenhage en Scheveningen, uitgegeven in opdracht van het Gemeentebestuur.

HET SILOGEBOUW EN PAKHUISPAND „ST. JOB" TE ROTTERDAM.

Mochten wij in het laatste nummer der negentiende, en het 29e No. v.d. twintigsten jaargang belangrijke bouwwerken van gewapend betonen afbeelden, ditmaal zijn wij door de uitvoerende firma, ingevolge ons verzoek, in staat gesteld onzen lezers een korte beschrijving te geven, vergezeld van enkele goede afbeeldingen, van het nieuwe Silogebouw en pakhuispand „St. Job" te Rotterdam. Met nadruk stellen wij voorop, dat het hier *niet* geldt de aesthetische, doch enkel de *constructieve* waarde van dit belangrijk betongewrocht.

Nevenstaande foto's geven den lezer al dadelijk een duidelijk overzicht van de graansilo en het daaraangebouwde pakhuispand, gebouwd voor de N.V. Blaauwhoedenveem. De foto laat zien dat het bouwwerk bestaat uit twee gedeelten: rechts het silogebouw en links het pakhuispand.

Het silogebouw groot 60 × 26 × 45 M. werd geheel in betonijzer gebouwd, van het pakhuispand ter grootte van 130 × 25 M. de geheele gevel aan de havenzijde met ver overkragende balkons. De betonijzerwerken werden uitgevoerd door de bekende Koninklijke Betonijzermaatschappij v.h. van Waning & Co. te Rotterdam. Niettegenstaande de bouwtijd reeds zeer kort gesteld was, n l. 12 maanden, werd het silogebouw nog 8 weken binnen den aangenomen tijd opgeleverd.

Uit het uitwendige van het silogebouw spreekt de inwendige indeeling; men ziet uit de indeeling van ramen en deuren, dat links in het silogebouw het trappenhuis is en onder de silo's nog verdiepingvloeren aanwezig zijn, terwijl links, boven het dak uit, zich de elevatortoren verheft. Constructief spreken in de gevels de pilasters die aanduiden de pijlerverdeeling.

Voor het gebouw staan twee scheeps-elevatoren, rustende op een rail op den kaaimuur en op een rail op het onderste balcon. Geheel rechts op de foto valt het kantoorgebouw op te merken. Bovenop het pakhuispand links zijn de drie groote kranen aangebracht die de goederen uit de schepen lichten en op de balcons voor het pakhuis lichten neerstrijken.

De tweede foto toont den kelder onder het silogebouw, met den zwaar geconstrueerden vloer van den beganen grond (3000 K.G. per M² nuttige belasting) met moer- en kinderbinten, en de pijlers zwaar 1.25 M in het vierkant die den geheelen bouw dragen.

De foto laat een en ander zien na het „uitschalen", dat is dus nog onafgewerkt. Bij hoog water staat er 4 Meter waterdruk tegen den kelderbodem.

De derde foto is eene afbeelding van de trechters onder de afzakinrichting, alles ook na het „uitschalen" en onafgewerkt; de trechteropeningen waar de schuiven nog ingeplaatst moeten worden, zijn duidelijk te zien; evenzoo het balkencomplex dat de belastingen van de silo's moet opnemen.

Op foto 4 de bekisting der trechters van de ± 22 M. hooge silocellen (totaal 110 stuks met 30.000 M³. inhoud) en op den achtergrond de pakhuisbouw; geheel vooraan de achthoekige cellen met kleine vierkante tusschencellen, meer achteraan de rechthoekige cellen en links de afzakinrichting en het trappenhuis. In het oog springt de betrekkelijke kostbaarheid der schaling daar alles pasklaar gemaakt moet worden voor de driehoekige vlakken. Evenwel is betonijzer, naar zeggen, toch het meest economische materiaal voor dezen bouw. Achteraan is het ijzer voor de trechters reeds gedeeltelijk gesteld.

Verder valt nog rechts het steigerwerk (met dwars door het werk eene verbindingsbrug tot vervoer van het beton naar de trechters) te constateeren. Nadat de wapening der trechters gereed was, werd de binnenschaling aangebracht waarna met het storten kon worden begonnen.

De laatste of 5e foto eindelijk toont de 4.50 M. overstekende (uitkragende) balkons van het pakhuis. Deze krijgen de lasten te dragen die door de kranen er op worden neergestreken, en bovendien nog één poot v. d. scheepselevatoren. Daar de achtergelegen vloer niet in betonijzer is uitgevoerd, moesten, tot verkrijgen van tegenwicht, de kraagbinten aan de achterzijde staartvormig worden verlengd tot aan de 1e rij kolommen, zoodat op deze wijze het „inklemmingsmoment" kon worden opgenomen.

Architect van dit belangrijke utiliteitsgebouw was de heer J. J. Kanters, te Rotterdam. Jammer ten slotte, dat

het in 't gezicht komende betonwerk der gevels als „zandsteen" met voegen moest worden afgewerkt. Ook de quasi versiering der consoles — zie foto 5 — doet afbreuk aan het begrip beton; terwijl die beide vrijheden bovendien als *onvoorziene arbeiden* zijn te signaleeren.
De totale bouwkosten ad ongeveer 1 1/2 millioen gulden zijn naar men ons mededeelt, als volgt verdeeld: machinale inrichting ± 4 ton, paalfundeering, metselwerken enz. ± 6 ton en betonijzerwerken ± een half millioen gulden. M.

SLOTWOORD.

Het antwoord op mijn repliek van den heer Moen bewijst, dat we het volkomen eens zijn, doch dat de heer M. dat niet met zooveel woorden wil neerschrijven. Als bij *schreef*, dat de commissie, gezien haar samenstelling, niet „capable" werd geacht, en daarmee *meende*, dat „het wel eens zou kunnen gebeuren, dat zij op den duur niet capable *werd*" dan is dit dus juist wat ik schreef, dat de heeren architecten allerlei onwaarschijnlijke suppositie's opwerpen, van wat er alzoo gebeuren *kan*.
Ook Uw slot is volkomen onjuist, gelijk U het zelf bewijst. Immers schreef het lid Jan de Meijer aan Uw Genootschap, dat een aanvraag om subsidie hangende was, zooals U uit diens brief aanhaalt. Het schrijven aan Burgemeester en Wethouders van Amsterdam, waarin deze subsidie gevraagd werd, gedateerd 2 Juni 1911, en waarvan de besturen der bouwkundige en andere vereenigingen in Februari 1913 een afschrift is toegezonden, hield het denkbeeld „adviesbureau" reeds in. „Voorzichtig en in het geheim" behoefde dit niet meer voorbereid te worden. In het voorjaar van 1911 *was* het denkbeeld reeds voorbereid. Dat het bestuur niet nader heeft gevraagd, waarvoor de door de heer Jan de Meijer genoemde subsidie noodig was is mij niet duidelijk, het kon toch wel begrijpen, dat voor het drukken van een „catalogus" alleen geen subsidie zou worden aangevraagd.
De zaak is zoo volkomen helder, Heer M., dat U al debateerende de klaarheid daarvan onwillekeurig nog meer op den voorgrond heeft doen treden, zoodat ik mijnerzijds meen het hierbij te moeten laten.
M. B. N. BOLDERMAN.

* * *

In het laatste nummer van ons Weekblad begint de bespreking tusschen de heeren M. B. N. Bolderman en Adr. Moen het karakter van een tweegevecht te krijgen, voornamelijk naar aanleiding der uitdrukking: „jaren van niets doen".
Ter nadere toelichting het volgende.
Het bijeenkomen der afgevaardigden van de verschillende Vereenigingen in Amsterdam op kunstgebied werkzaam, was, naast het mogelijke samenwerken tot het tegengaan van het vernielen van het stadsschoon door onbevoegden, ook noodzakelijk uit geldelijke redenen. Geen van de Ver. was en is noch op zich zelf, noch te zamen kapitaalkrachtig genoeg dit werk te doen, wijl dit werk, wil het goed worden gedaan, niet kan geschieden zonder gesalarieerde hulp. Zelfs het opnemen van sloopingen is als eerebaantje niet vol te houden.
Waar het streven der commissie een Gemeentebelang is, werd dus in de eerste vergaderingen (einde 1910) besloten de Gemeente om subsidie te vragen.
Men kan echter geen subsidie aanvragen, zonder uitleg te geven, wat men met het geld gaat doen.
De werkkring en de werkwijze der commissie moet daarvoor worden vastgelegd in een werkplan.
Dit is geschied in begin 1911.
Deze voorbereidende zaak was er echter een van louter commissorialen aard. Op den datum (1 Dec. 1912) van mijn brief in het vorig nummer was deze subsidieaanvraag nog hangende, waardoor de lange tijd van „niet vergaderen" is verklaard. JAN DE MEIJER.

* * *

Met veel genoegen constateer ik thans, dat de heer Bolderman *erkent*: „dat *in het voorjaar 1911* het denkbeeld „adviesbureau" reeds voorbereid *was* en dat de vereenigingen daarvan pas *Februari 1913* mededeeling ontvingen". Hierom gaat het ten slotte toch. Hoe de heer B. dat nu nader noemen wil, doet aan de zaak zelve niets af. Wat collega de Meijer dus een „werkplan" (een voorbereidende zaak van louter commissorialen aard) wil genoemd zien, is niets meer of minder dan *het aanvaarden van de idée „adviesbureau" buiten de vereenigingen om.*
De subsidie was dus *niet* „enkel ter bestrijding van de te maken kosten van fotografische opnamen en het doen van opmetingen". Ook den heer Bolderman verbaast het thans terecht, dat A. et A.'s vertegenwoordiger van de *ware* strekking der subsidieaanvrage nimmer gerept heeft. De clausule der „assumeering" is mij thans ook duidelijk. Gaat eene vereeniging niet accoord met de werkwijze van „Stadsschoon" en trekt zij zich daaruit terug, dan gaat haar vertegenwoordiger officieel door de voordeur uit, om..... dadelijk daarop door „het achterdeurtje der assumeering" weer binnengelaten te worden. De heeren begrijpen mij goed. Tegen een adviesbureau heb ik het niet, wél *tegen de wijze* waarop „Stadsschoon" adviesbureau wil worden. ADR. MOEN.

INGEZONDEN.

DE ADMINISTRATIEVE VOORSCHRIFTEN.

Op de in 1911 gehouden Septembervergadering der Maatschappij was aan de orde het concept Administratieve Voorschriften, samengesteld door een commissie uit de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst en de Ned. Aannemersbond (zie het Bouwk. Wbl. van 1911, Nos. 10—16 en 40).
Het bleek toen dat bedoeld concept niet de instemming kon verwerven van een groot deel der aanwezige leden en, na een debat, waarbij vooral geageerd werd tegen de voorgestelde uitschakeling van de persoonlijke deskundige borgstelling, werd het Bestuur opgedragen, samenwerking te zoeken met den Bond van Nederl. Architecten, om aldus tot een herziening van het concept te geraken, waarbij de belangen van Aanbesteder en Directie wat minder op den achtergrond waren gedrongen dan men in het behandelde stuk meende te hebben moeten constateeren. Herinnerd zij hierbij dat de B.N.A. mede een herziening der Administratieve Voorschriften had ondernomen, en toen kort geleden voltooid.
Er werd dus eene commissie van advies samengesteld, waarin benoemd werden twee leden van de Maatschappij, twee leden van den B. N. A., benevens de beide heeren die in de groote commissie, namens de Maatschappij zitting hadden.
Reeds op 31 December 1911 verscheen het uitvoerig rapport dezer commissie, welk rapport kort daarop bij de groote commissie werd ingediend.
Langen tijd vernam men nu niets. Alleen bleek uit de rede, door den Voorzitter van den Nederl. Aannemersbond ter jaarvergadering van dien Bond te 's-Bosch den 10[en] Juli 1912 gehouden, dat men in aannemerskringen, minder gesticht was over de ingrijpende wijzigingen die op het concept A. V. waren voorgesteld; de heer Hendrix zeide o. a.: „Mocht aan het beginsel der herziening

worden getornd, dan zou ik den arbeid betreuren, welken aan de voorbereiding was besteed, want dan zouden de gewijzigde Voorschriften voor den Bond onaannemelijk zijn."
Nog een jaar verstreek en weer was het vanuit de jaarvergadering van den Nederl. Aannemersbond — gehouden 9 en 10 Juli ll. te Nijmegen — dat den belangstellenden in de materie, eenig nieuws omtrent den stand van zaken bereikte.
Ditmaal is de toon geheel anders: Victorie over de geheele linie! Wij citeeren uit bedoelde rede:
„Een feit, dat ook in groote mate doet blijken, hoe steeds het streven van den Bond is om tot overeenstemming te geraken, dient te worden gememoreerd.
Ik bedoel de totstandkoming der nieuwe Administratieve Voorschriften voor de uitvoering van werken, vastgesteld door de gemengde commissie van architecten ingenieurs en aannemers, benoemd door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs en onzen Bond.
Met het succes, dat die commissie op haar arbeid mocht hebben, verheugen wij ons van harte. Moest in onze vorige jaarvergadering eenige twijfel gekoesterd worden, gezien het verzet, dat in enkele kringen tegen het ontwerp der commissie ontstond, of tusschen alle partijen overeenstemming zou zijn te bereiken, gelukkig heeft het streven van alle partijen om wederzijdsche rechten te erkennen, en de ernstige wil om een oplossing te zoeken, welke beider belangen kon vereenigen, tot succes gevoerd.
Daardoor, mijne Heeren, is het gelukt, met volkomen eenstemmigheid van *alle* partijen, de nieuwe Administratieve Voorschriften vast te stellen".
De architecten en de ingenieurs vernemen gedurende al dien tijd van hunne commissieleden niets, totdat voor eenige dagen aan de leden van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs een boekje werd toegezonden, getiteld:
Algemeene Administratieve Voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren, ontworpen en *definitief* vastgesteld in hare vergadering van 17 Februari 1913 door eene commissie ingesteld vanwege de vereenigingen, enz. enz.
De Alg. Adm. Voorschriften blijken dus definitief te zijn vastgesteld, en wel reeds meer dan een half jaar geleden, zonder dat men het der moeite waard achtte, den arch. leden van de Mij. v. B. en anderen belanghebbenden, daarvan iets te doen gewaar worden.
Toelichtende beschouwingen komen in het boekje niet voor, er is echter een los blaadje ingelegd waarin den leden der Ver. van Delftsche Ing. wordt medegedeeld, dat het Bestuur voornemens is de Alg. Adm. Voorschriften in de op 13 Sept. a. s. te houden Algemeene zomerverg. aan de orde te stellen.
Wat men dan met deze *definitief vastgestelde* Adm. Voorschriften nog zal aanvangen, zal de tijd moeten leeren.
Mogelijk ontvangen de arch. leden der Maatschappij dezer dagen ook een ex. van het werkje thuisgestuurd, met bericht, dat in de a. s. September verg. tot de vaststelling van de reeds vastgestelde A. V. zal worden overgegaan.
Hoe dit ook zij, de toeleg is duidelijk: aan verdere oppositie is de pas afgesneden; men is voor een feit gesteld!
De Aannemersbond heeft, dank zij zijn krachtige organisatie en den ijver en de werkkracht van zijn eminente voormannen, de rollen weten om te keeren en is bezig aan de Directies de wet voor te schrijven.*)
Aan de andere zijde zien wij niets dan lauwheid, onverschilligheid voor een vakbelang van het hoogste gewicht en gebrek aan organisatie.
Gaan wij na wat uit het rapport der C. v. A. in het definitieve ontwerp is overgenomen, dan zien wij al dadelijk in § 2 dat de persoonlijke en deskundige borgstelling, ondanks het stellige advies dezer Commissie, voorgoed verlaten is.
Het bemiddelingsvoorstel, ontleend aan het concept van den B. N. A., om beide stelsels (persoonlijke en zakelijke borgstelling) nevens elkaar toelaatbaar te stellen, heeft bij de eind-redactie geen genade mogen vinden.
§ 8. Overdracht. Op het voorstel van de C. v. A. om in de inschrijvingsbiljetten opgave te kunnen eischen van onderaannemers, leveranciers enz. is men niet ingegaan.
In het oude concept treffen wij een § aan waarin de verplichtingen van den aanbesteder zijn omschreven; een § met verplichtingen van den aannemer komt daarin echter niet voor. Op voorstel van de C. v. A. is nu hierin voorzien.
§ 30. Bestekafwijkingen, meer en minder werk enz.
Hierbij is o. a. aan de orde het supprimeeren van art. 1646 B.W. (schriftelijke opdracht voor vergoeding van meer werk). Van de uitvoerige uiteenzetting die de C. v. A. aan dit onderwerp wijdde, blijkt geen nota te zijn genomen, evenmin van hetgeen bij § 24 Termijnsverlenging over Werkstakingen en uitsluitingen en nog andere zaken werd in het midden gebracht.
Bij § 25. Opneming, had de C. v. A. voorgesteld, dat de aannemer niet het *recht* zal hebben, zooals de eerste lezing luidde, doch *verplicht* zal zijn de opneming bij te wonen. Men heeft dit gelaten zoo als het was.
§ 47. Aansprakelijkheid van den aannemer. Hierbij was in het eerste concept de in art. 1645 B.W. omschreven 10-jarige aansprakelijkheid van bouwmeester en aannemer voor het geheel of gedeelt lijk vergaan van het werk, ten faveure van den aannemer buiten werking gesteld (zoodat alleen de bouwmeester aansprakelijk zou blijven). Na het krachtig protest dat de C. v. A. tegen deze opvatting heeft doen hooren, is nu in de nieuwe redactie opgenomen dat de aannemer alleen aansprakelijk blijft voor zooverre dit geheel of gedeeltelijk vergaan het gevolg is van het niet naar behooren uitvoeren van de in het bestek of door de directie voorgeschreven constructiën.
Dit zijn ongeveer de voornaamste punten die belangrijke wijzigingen hebben ondergaan of waarbij voorgestelde veranderingen onuitgevoerd bleven. Bij tal van zaken van meer secundair belang zijn nog wijzigingen voorgesteld, die bij de eind-redactie gedeeltelijk wel en gedeeltelijk niet zijn ter harte genomen.
Uit het bovenstaande zal echter duidelijk zijn geworden dat de oppositie, die in de Septembervergadering van vóór twee jaren in de Mij. v. Bouwkunst tot uiting is gekomen, weinig heeft uitgewerkt en dat de groote commissie voor de herziening der A.V. is gestuwd in een richting, die in directiekringen, voor zoover men zich dan de moeite heeft gegeven het vraagstuk onder de oogen te zien, verre van algemeene instemming vindt.
Merkt men nu op dat de beide architecten die namens de Maatschappij in de groote commissie zitting hebben, zoowel het eindrapport dezer commissie als het rapport der commissie van Advies hebben onderteekend, dat

*) Teekenend is bijv. dat als secretaris van de groote commissie, dat is in dit geval dus de rapporteur-redacteur, een van de beide aannemers-leden der Commissie is opgetreden.

verder deze heeren, sinds Februari ll., toen het eerst nu bekend geworden rapport der groote commissie werd vastgesteld, niets van zich hebben doen hooren en hun lastgevers, dat is de geheele architectenstand, incl. de overige leden der commissie van Advies, tot op dit oogenblik nog in het ongewisse verkeeren wat er eigenlijk is geschied: of het eindrapport met hunne volle instemming dan wel onder protest van een minderheid tot stand is gekomen — dan zal men ons toegeven dat meer licht in deze dringend gewenscht is en dat vooral voorkomen moet worden dat het ontwerp misschien wordt afgehamerd in een vergadering, die niet van de portée der zaak op de hoogte is. P. J. HOUTZAGERS, H. G. JANSEN,

Leden der Commissie van Advies voor den B. N. A.

Bovenstaand artikel werd door ons den 9 September aan de Redactie van het Bouwk. Weekblad verzonden met een begeleidend schrijven, waarin verzocht werd, het stuk in het eerstvolgend B.W. op te nemen.
Aan dit verzoek is geen gevolg gegeven, ook niet in het daaropvolgend nummer van dit Weekblad.
Den 12 September mochten wij echter van het Hoofdbestuur der Maatschappij een exemplaar der nieuwe A.V. ontvangen; hierbij was gevoegd een getypt overzicht van de redenen die bij de laatste redactie der Adm. Voorschr. hadden geleid tot het al of niet overnemen van de voorgestelde wijzigingen. Tevens werd ons bericht dat het voornemen bestond de A.V. in eene vergadering van Architect-leden der Maatschappij te doen behandelen, en iets later, nadat door ons nogmaals op plaatsing van het stuk in het B.W. was aangedrongen, gaf men ons in overweging, het stuk op bedoelde vergadering van Architect-leden te doen voorlezen!
Inmiddels vernamen wij, dat in de op 13 Sept. gehouden vergadering van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, door twee leden dezer Vereeniging de Adm. Voorschr. critisch zijn besproken en dat daar besloten is, den leden tot 15 October gelegenheid te geven hunne geformuleerde bezwaren bij het Bestuur in te dienen.
Wij hebben gemeend op publicatie van het bovenstaande te moeten aandringen, opdat ook de aandacht van architecten gevestigd worde op de quaesties waar het hier om gaat.
Uwe redactie dank zeggende ons daartoe de gelegenheid te hebben verschaft,

Hoogachtend,
P. J. HOUTZAGERS.
H. G. JANSEN.

* * *

Geachte Redactie.

Hanikus zegt U dank voor de opname „Godefroy's uitersten wil". Met de redactienoot ga ik geheel met U accoord; de vraag tot opname was dan ook niet gedaan, indien redactie zelf door opname bijdrage Candidus daartoe geen aanleiding had gegeven.
Het spijt mij echter dat een regel is weggevallen, en wel deze (volgende op: „ook trouw werd opgebracht") *„Niet als een last, maar als de reute van het deel"*.

EERE-PRIJSVRAAG GENOOTSCHAP 1914.

Vraag 3. Is het noodzakelijk dat entrée vestibule en garderobe in onder 1 van het programma genoemde gebouwencomplex ondergebracht moeten worden. Zoo neen, mogen zij dan geprojecteerd worden in het onder 2 genoemde gedeelte?
Antwoord. Deze behooren onder 1.
Vraag 4. Mogen „Lunchroom" en „Conciergewoning" afzonderlijke ingangen hebben door de terreinafsluiting?
Zoo ja, moeten deze dan aan denzelfden kant gelegen zijn waar de monumentale ingang zich bevindt?
Antwoord. Dit wordt geheel vrijgelaten aan den ontwerper.
Vraag 5. Is het geoorloofd, dat de kabinetten en zalen onder *d* en *e* genoemd ieder voor zich, ondergebracht mogen worden in meer dan één ruimte; zooals dit onder *f* is vrijgelaten?
Antwoord. Het woord „ruimte" is hier niet bedoeld als: één gesloten geheel, doch wordt vrijgelaten. DE JURY.

PRIJSVRAAG TUINSTADWIJK

uitgeschreven door de Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten.
Vraag 1. Zijn de straten ten Noord-Oosten van de gevraagde tuinstadwijk te beschouwen als uit gewone rijenhuizen bestaande, of dragen ze reeds eenigszins het karakter van tuinstad?
Antwoord. De straten ten Noord-Oosten van gevraagde tuinstadwijk zijn bebouwd met rijenhuizen, hoog 3 verdiepingen, (huis, één hoog, twee hoog en zolder.)
Vraag 2. Kan de tuinaanleg zoo ruim ontworpen worden, dat de jaarlijksche **netto**-huuropbrengst gelijk zal zijn aan **4.556 %** van de totale aanlegkosten, dus dan klaarblijkelijk zonder eenige winst voor het exploiteerende lichaam?
Antwoord. Door het exploiteerend lichaam behoeft inderdaad geen winst gemaakt te worden. Van de totale aanleg- en bouwkosten wordt per jaar aan rente en aflossing gevorderd 4.556 pCt. Voor de berekening der bruto huur, welke gevraagd wordt, geven artt. 1 en 2, onder 5, alle gegevens. Namens de Jury, de Secretaris, A. KEPPEL.ER.

VAN ALLERLEI AARD.

HET LUNAPARK IS DOOD, LEVE HET LUNAPARK!
Het volgende wordt ons voor „ernstig" medegedeeld:
Dinsdag 30 September a.s. sluit de Entre,- dus ook Oud-Amsterdam met Lunapark. Ook het Lunapark? „Helaas" ja, onherroepelijk, doch.... om *Woensdag 1 October* daaraanvolgend weder te worden geopend en dan: véél uitgebreider, véél „aantrekkelijker" dan ooit te voren. Alles wat het Ent,-s-bestuur dezerzijds meende te moeten weigeren, zal dan in „volle pracht schitteren". Hugo Haasen A. G. zal de oud-nieuwe „aantrekkelijkheid" met kracht en opgewektheid nog een klein maandje exploiteeren. 20 October sluit dan ook deze „gepaste afleiding" weder, onherroepelijk, om.... ja lach niet.... in 1914 door de Noord-Hollandsche Buffet-Maatschappij door een nog veel grooter en dan *blijvend* Lunapark te worden vervangen. Voor dit „ideaal-plan" wordt, volgens onzen zegsman, ruim *twee millioen* beschikbaar gesteld. Men spreekt al van „moderne *kunst*."

DAN TOCH EEN PRIJSVRAAG.
Aan het verslag der laatst gehouden zitting van den Hilversumschen Raad ontleenen wij het volgende:
Een uitgebreide discussie ontstond over het al of niet uitschrijven van een prijsvraag voor het te stichten z.g. verzorgingshuis (stichting Blijdenstein). Van ambtenaren der gemeente was een verzoek ingekomen om hen aan te wijzen voor het maken van plannen.
Van het bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam was daarentegen een adhaesibetuiging ingekomen met het voornemen tot het uitschrijven van een prijsvraag.
De heer dr. Niemeijer verklaarde zich tegen het uitschrijven van die prijsvraag. Z.i. waren de gemeenteambtenaren bekwaam genoeg voor het uitvoeren van een plan. Hij kon zich ook nooit begrijpen de redenen, die den heer Blijdenstein er toe geleid hadden, den eisch van een prijsvraag te stellen. In dien zin diende hij dan ook een motie in. Verschillende leden vielen hem bij, om verschillende redenen. De een, zooals de heer de Groot, vond de gemeenteambtenaren competent genoeg om plannen te ontwerpen, de ander, de heer Vlaanderen, bezwaarden de kosten aan de prijsvraag verbonden.
De Voorzitter wees op de groote vertraging, die zou ontstaan, als men niet inging op de door den heer Blijdenstein gewenschte prijsvraag. Hij drukte den Raadsleden ernstig op het hart de motie Niemeijer niet aan te nemen, ja, verzocht hij dezen dringend, de motie te willen terugnemen. Voor die ernstige woorden zwichtte de heer Niemeijer. Alléén echter om de zaak niet te vertragen, verklaarde hij. Zonder hoofdelijke stemming werd daarop besloten tot het uitschrijven van een prijsvraag en alzoo tot het voteeren van de voorgestelde ƒ 80.000.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Mededeelingen der Redactie. — Verslag van de Utr. Ledenvergadering. — Kaatoorgebouw van de Nederl. Heidemaatschappij te Arnhem. — Eenige Mededeelingen over het Xe Internationaal Woningcongres. — Het Slogebouw en pakhuispand „St. Job" te Rotterdam. — Slotwoord. — Ingezonden. — Eere-prijsvraag Genootschap 1914. — Prijsvraag Tuinstadwijk. — Van allerlei aard.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 40. ZATERDAG 4 OCTOBER 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP

I. DE 1332e GEWONE LEDENVERGADERING ZAL GEHOUDEN WORDEN OP WOENSDAG 8 OCTOBER E.K., DES AVONDS TE **8.30** UUR IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Agenda:
1. Opening en notulen der vorige vergadering.
2. Mededeelingen en ingekomen stukken.
3. Ballotage van den heer H. F. van der Zee, als Gewoon Lid voorgesteld door de heeren Jos. Herman en B. van der Meer.
4. Installatie van een groep Gewone Leden, in de voorgaande vergadering geballoteerd.
5. Toelichting bij het in de vergaderzaal tentoongestelde beeldhouwwerk van den heer M. J. Hack, beeldhouwer te Amsterdam.
6. Voorstel betreffende een nieuwen vorm van uitgave van den zakkalender.
7. Twee prae-adviezen van het Bestuur omtrent in de vorige vergadering gedane vragen.

II. PRIJSVRAAG-VERLICHTE VAARTUIGEN.

Gevraagd worden de correspondentie-adressen of de adressen der inzenders van de motto's *„Aquarius"* en *„Thorbecke"*, bij welke inzendingen deze adressen ontbreken. G. J. RUTGERS, Secretaris.

OVERZICHT VAN HET GESPROKENE TER 1331STE GEWONE LEDENVERGADERING VAN HET GENOOTSCHAP OP WOENSDAG 24 SEPTEMBER 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN PARKZICHT.

Bij afwezigheid van voorzitter en vice-voorzitter wordt het praesidium waargenomen door den Heer W. A. E. v. d. Pluym, die met een kort welkomstwoord aan de aanwezigen de vergadering opent.
De notulen van twee vergaderingen worden gelezen.
De Heer Hellendoorn stelt voor de goedkeuring aan te houden tot aan het einde der vergadering, daar hij er iets bij zeggen wil, welk voorstel geen bijval heeft. Onmiddellijk volgt goedkeuring der notulen.
De voorzitter zegt bij punt 2 der agenda, dat het grootendeels aan de bemoeiingen van den secretaris te danken is, dat de Heer Lippits alsnog aan de prijsvraag voor San Francisco heeft kunnen mede doen. Waar in de vorige vergadering gesproken is van tekortkomingen van diens zijde, stelt spr. er prijs op thans dit goede resultaat te releveeren.
In zake de vergadering der „Vereeniging voor Vakopleiding" deelt spr. mede, als afgevaardigde van A. et A. daar aanwezig te zijn geweest. Voor een verslag dier vergadering verwijst hij naar het maandblad dier vereeniging.
Omtrent punt 3, ballotage, worden nog enkele inlichtingen gevraagd.
De Heer Hack herstelt hierbij het abuis ten opzichte van den Heer Bouchhenss, die n.l. geen bouwkundige doch kunstnijveraar is.
Na gehouden stemming zijn alle candidaten als lid toegelaten en feliciteert de voorzitter het Genootschap met de aanwinst van nieuwe krachten.
Hierna wordt het woord gegeven aan den Heer Paul J. de Jongh tot het geven van nadere toelichting op zijn ontwerp van het nieuwe St. Bernardusgesticht aan de Passeerderstraat te Amsterdam. Aan de hand der aan den wand geëxposeerde teekeningen geeft spr. een duidelijk inzicht in dit belang- en omvangrijk bouwwerk. Het applaus der vergadering bewijst dat het medegedeelde op bijzonder hoogen prijs gesteld wordt, iets, wat de voorzitter ook terecht opmerkt en er daarbij tevens de aandacht op vestigt dat de Heer de Jongh reeds op de éérste vergadering, volgende op die waarin op exposeeren van eigen werk werd aangedrongen, bereid was bevonden, aan het geüit verlangen gehoor te geven en die bereidwilligheid dadelijk in een daad om te zetten.
De voorzitter dankt den spr. nogmaals voor zijn betoog en verzoekt hem zijn project voor het Gen. orgaan af te staan.
De Heer de Jongh antwoordt: „Daar zullen we eerst nog wel eens over praten."
Hierna bestijgt de voorzitter zelf den katheder tot het lezen van een beknopt verslag van het behandelde op het Xe Int. Woningcongres te Scheveningen gehouden (zie vorig nummer, pag. 322).
De Heer Ingenohl vraagt of het congres conclusies genomen heeft, wat door den Heer v. d. Pluym ontkennend moet beantwoord worden. Z. i. zijn de afgevaardigden evenwel met de zedelijke verplichting huiswaarts gekeerd om in hunne gemeenschap al die conclusies ingang te doen vinden, die als gemiddelde meening onder de talrijke rapporten staan afgedrukt.
De Heer Ingenohl vindt dat het congres er wel wat omheen gepraat heeft en een feitelijken soc.-democratischen tendenz aanwees die dadelijk zéér sterk uitkwam daár waar men voorstond de krotten te sloopen..... al waren er ook geen nieuwe woningen voor in de plaats te stellen.

Men bedoelt hiermede dus speciaal vernietiging van kapitaal. Spr. wijst nog even op den Brusselschen rechter die op de wet wijst, terwijl hij zich er toch feitelijk recht tegenover plaatst. Volgens spr. bevordert een congres géén groei; de groei die er al is, vraagt misschien naar een congres. Ook het zoo sterke nadruk leggen op „overbevolking" is spr. opgevallen. Overbevolking eischt verbetering der woningen, maar bevorderen die betere woningen juist niet den trek van buiten af? Spr. zou de woningen *buiten* willen bouwen, in de buurt van groote steden; dan is de trek net andersom. Z. i. zijn er idealen besproken zonder evenwel de remedie tegen bestaande wantoestanden te hebben gevonden. Voor het volgende congres staan wij dus even ver, omdat er *niets* bereikt is. Ten slotte hecht spr. meer aan *Nationale* congressen.

De voorzitter wijst op de woningwet van 1902 die toch indirect door conclusies van vorige congressen is beïnvloed geworden. Z. i. hebben congressen wel degelijk waarde voor de toekomst, omdat men eens anders meening vernemen en aan eigen inzicht toetsen kan. Het volgende agendapunt behelst de Algem. Regelen voor Nationale Bouwkundige prijsvragen.

De Heer H. G. Jansen bespreekt bij art. 8 het voorstel van de minderheid in de P. P. C., dat het voorstel v. d. Pek is en reeds in B. N. A. en A. et A. in beginsel is geaccepteerd.

De voorzitter zegt dat de Statuten van het Genootschap reeds bindende bepalingen voor de leden bezitten.

De Heer de Jongh vindt dit niet voldoende en zag ook gaarne het voorstel van de minderheid aanvaard. Bij de P. P. C. moet ten slotte de beslissing blijven of een programma al of niet aan de eischen voldoet. Wanneer de commissie niet kan *dwingen*, hebben we aan de Algemeene Regelen niets.

De voorzitter brengt het voorstel in stemming, hetwelk met algemeene stemmen wordt *aangenomen*.

De Heer Hellendoorn zag aan art. 4, laatste alinea, gaarne toegevoegd: „en zoo noodig verduidelijkt door foto's." De heeren de Meyer en Ingenohl ondersteunen dit voorstel, wat door den Heer Rutgers overbodig geacht wordt.

Het voorstel Hellendoorn in stemming gebracht wordt *aangenomen*.

Een tweede voorstel van den Heer Hellendoorn, n.l. om art. 9 te wijzigen, wordt, na bestrijding, door den voorsteller zelf terug genomen. Men meende het reglementeeren niet op de spits te moeten drijven en den prijsvraag-uitschrijver gelegenheid te geven zelf de jury aan te wijzen. De P. P. C. pleegt toch overleg en kan deelname ook op dien grond even goed ontraden.

Bij de rondvraag, die hierna aan de orde komt, stelt de Heer Hellendoorn de vraag, of de tegenwoordige Secretaris al een keuze gedaan heeft en het Bestuur daaromtrent iets kan mededeelen. Spr. bedoelt n.l., gezien art. 12 van het pas aangenomen reglement, de keuze tusschen: òf Secretaris van „A. et A." zijn, òf gesalarieerd administrateur van den Cursus H. B. Onderricht blijven. Volgens genoemd artikel kan dit niet samengaan, vandaar zijn vraag.

De Voorzitter vraagt wederkeerig of de Heer Hellendoorn uit het bewuste artikel concludeert, dat beide functies niet zijn samen te voegen.

De Heer Hellendoorn antwoordt op die vraag bevestigend.

De Heer De Jongh zegt dat er nog geen bureau is, bedoeld in art. 12 van het nieuwe reglement. Het Bestuur heeft nog geen candidaten voor dat bureau aan de vergadering voorgesteld, ergo bestaat er voor de vraag van den Heer Hellendoorn geen grond.

De Heer Jansen stelt voor deze vraag om preadvies naar het Bestuur te verwijzen.

De Heer Rutgers zegt dat de Cursus niets met het Genootschap te maken heeft.

De Heer Ingenohl zegt dat er geen vraag bestaat, waarop preadvies te geven valt. De huidige administrateur van den Cursus, H.B.O. is niet door de vergadering van „A. et A.", doch door het Bestuur van den Cursus aangesteld. En bovendien het reglement van den Cursus regelt deze aangelegenheid geheel.

De Heer Hellendoorn zegt dat de administrateur van de H. B. O. wel degelijk door de vergadering van „A. et A." is benoemd. De Cursus is een onderdeel van het Genootschap.

De Heer Moen vraagt den Heer De Jongh of het waar is, wat er beweerd wordt, dat de „Commissie voor het herzien van statuten en reglementen" *niet opzet* bepaald heeft, dat salarieering van bestuursleden niet meer mag voorkomen, om zoodoende aan den bestaanden toestand een einde te maken.

De Heer De Jongh zegt dat de Commissie aan geen bestaanden toestand een einde heeft willen maken, doch een nieuwen toestand afdoende heeft willen regelen en daarbij heeft wel degelijk de bedoeling voorgezeten, dat iemand, die deel uitmaakt van het bureau van administratie *geen* bestuurslid zijn mag.

De Heer Moen zegt er nu niets meer van te begrijpen. Wat beduidt dan art. 12 van het nieuwe Huishoudelijk Reglement? Daarin toch wordt gesproken van hulp aan: Genootschapssecretariaat, redactie, *cursus* en *plaatwerk*. Benoemd de vergadering dus een functionaris, dan staat die alleen den Genootschapssecretaris, de redactie en het plaatwerk bij, omdat de cursus al van gesalarieerde hulp voorzien is?

De Heer Ingenohl zegt dat de Cursus zèlf een administrateur benoemt, daartoe bij reglement gemachtigd; de Heer De Jongh: dat de Cursus H. B. O. niet door het Genootschap wordt beheerd, alzoo de vergadering niets met haar administrateur uitstaande heeft.

De Heer Hellendoorn: Het plaatwerk staat *buiten* het Genootschap, dus mag in art. 12 zelfs niet genoemd worden.

De Heer de Jongh zegt dat het hem bevreemdt dat men nu eerst ontdekt, dat art. 12 niet goed is. Is dat werkelijk zoo, dan dient het z. i. gewijzigd te worden. Spr. herhaalt nog eens dat het de bedoeling der „herzieningscommissie" geweest is een bureau van administratie te stichten, voor allen administratieven arbeid van alle onderdeelen van het Genootschap. Vandaar dat die gesalarieerde krachten geen bestuursleden mogen zijn.

Het voorstel van den Heer Jansen: preadvies van het Bestuur in de e.v. vergadering, wordt hierna *aangenomen*.

De Heer de Meyer wil even een zaak onder de aandacht brengen die in den boezem der redactie reeds een punt van bespreking heeft uitgemaakt. Hij zou gaarne de meening der vergadering vernemen, hoe de redactie eventueel zou moeten handelen ten opzichte van werk van collega's die zich *niet* houden aan de, onder fatsoenlijke architecten gangbare usances of gewoonten. Hij wenscht dit geval academisch gesteld te zien. Moet de redactie dat werk nu weigeren, of moet zij zeggen: het werk is goed en belangrijk voor de lezers, ergo nemen wij het op.

De Heer Rutgers acht het beter zoo de Heer de Meyer man en paard noemt en het door hem bedoelde speciaal geval niet in raadselen hult.

De Heer de Meyer zegt dat het hier noch om een speciaal geval, noch om een bepaald persoon gaat. Het geval waarop de Heer Rutgers blijkbaar doelt, is al in de redactie uitgemaakt, behoort dus tot het verleden. Die opmerking mist dus allen grond, te meer waar het hier een principieele kwestie aanbelangt.

De Heer Ingenohl stelt voor ook deze zaak op de volgende vergadering weder ter sprake te brengen.

Aldus wordt besloten.

Ten slotte deelt de Heer Walle mede dat in „De Bouwwereld" een stukje is opgenomen, waarin de Heer Harry Elte wordt „recht gedaan". Spr. vraagt of de redactie van „Architectura", na opname van het eerste stukje in deze zaak, ook niet deze „rehabilitatie" wil opnemen.

De Heer Moen zegt dat de redactie destijds een schrijven van den Bond van Ned. Architecten voor plaatsing heeft ontvangen. Aan het daarin vervat verzoek is natuurlijk dadelijk voldaan. Komt er dezer dagen een tweede schrijven van die zijde bij de redactie in, zoo durft spr. wel voorspellen dat ook dàt weder zal worden opgenomen. Eene rehabilitatie die voor den Heer Elte van eenige waarde zal zijn, moet toch zeker van den B.N.A. uitgaan.

De vergadering gaat met deze opvatting accoord en kan niet toegeven dat er van „rehabilitatie" sprake kan zijn. Op de beschuldiging van den Bond, die op zeer serieus onderzoek en uitgebreide gegevens berust, is tot op heden géén weerlegging van den Heer Elte persoonlijk gevolgd. Dat „De Bouwwereld" een stukje als door den Heer Walle bedoelt, publiceert, zegt niets, gezien de verhouding van den Redacteur van dat blad tot het Bestuur van het Stadion.

De Heer Walle dankt voor de gegeven inlichtingen en legt zich bij dit oordeel der vergadering neer.

De vragenbus levert ten laatste nog een tweetal vragen op, die naar de betreffende Commissie worden doorgezonden.

Hierna volgt sluiting. V.

ADRES VERBOND VAN NEDERL. KUNSTENAARSVEREENIGINGEN.

26 September 1913.

Aan den Raad der Gemeente Rotterdam geeft met den meesten eerbied te kennen, het Alg. Bestuur van het Verbond van Ned. Kunstenaars-vereenigingen,

dat het met groote belangstelling heeft kennis genomen van het resultaat der Prijsvraag, uitgeschreven voor den bouw van het Stadhuis te Rotterdam,

dat het in het algemeen ten zeerste gewenscht is alle gebouwen, maar natuurlijk in de eerste plaats zulke monumentale als het Rotterdamsche Stadhuis, te doen zijn de uitdrukking van het gedachteleven der cultuurperiode van hun ontstaan, en dus als het ware te doen dragen den datum van hun bouw, niet door cijfers maar door het wezen hunner vormen zelve;

dat dit wel in het bijzonder geldt voor het groeiend en bloeiend Rotterdam, stad bekend om den durf, den ondernemingsgeest en de werkkracht harer burgers en bestuurders, en om hare snelle ontwikkeling, waardoor zij een stad der toekomst bij uitnemendheid is;

dat echter, afgezien van de goede hoedanigheden van het voor uitvoering aangewezen project van den bekroonde, wel algemeen erkend wordt, dat dit project, wat het uitwendige betreft, voor een groot deel is een navolging van Hollandsche en Vlaamsche bouwkunst, toegepast gedurende de 17de eeuw, terwijl het interieur ook weinig modern genoemd kan worden;

dat het Alg. Bestuur op grond van deze overwegingen het betreurt, dat de omstandigheden er toe geleid hebben, dat een ontwerp bekroond werd, welks karakter weinig van onzen tijd getuigt, en dat het daarom Uw college ernstig in overweging geeft, het welbewust daar heen te leiden, dat volgende nieuwe gebouwen meer het wezen van eigen tijd zullen weerspiegelen.

Bovenstaand adres werd met algemeene stemmen goedgekeurd, behalve die van het Schilderkundig Genootschap „Pulchri Studio", dat zich met de strekking ervan niet kon vereenigen.

't Welk doende, enz.

Voor het Alg. Bestuur van het Verbond voornoemd:
w.g. HERM. ROBBERS, voorzitter.
J. GRATAMA, secretaris.

Tot toelichting diene, dat het Verbond omvat de volgende kunstenaars-vereenigingen:

Architectura et Amicitia; Arti et Industriae; Bond van Nederl. Architecten; Genootschap van Nederl. Componisten; Haagsche Kunstkring; Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; Moderne Kunstkring; Pictura Veluvensis; Pulchri Studio; St. Lucas; Alg. Nederl. Toonkunstenaarsvereeniging; Ned. Toonkunstenaarsvereeniging; Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst; Vereeniging tot Bevordering der Grafische Kunst; Vereeniging van Letterkundigen.

KANTOORGEBOUW VAN DE NED. HEIDEMAATSCHAPPIJ TE ARNHEM.

De Nederlandsche Heidemaatschappij, in 1888 opgericht, heeft te Arnhem een gebouw gesticht, waarin haar tot nu toe te Utrecht over verschillende perceelen verdeelde dienst wordt gecentraliseerd.

Op 11 November 1912 werd voor dit gebouw door Z.K.H. Prins Hendrik de eerste metselsteen gelegd.

Op Woensdag 22 September is het geopend en in gebruik genomen.

Het gebouw bevat:

In het sousterrain kelders voor centrale verwarming, bergplaatsen, brandvrij archief, koffiekamer personeel en woning voor den concierge.

Ter begane grond: directiekamers, spreek- en wachtkamers, een groote kantoorzaal, welke laatste zoodanig is ingericht, dat voor de chefs van het in technischen en administratieven dienst gescheiden bedrijf aan weerskanten aparte kantoren zijn aangebracht, terwijl het kantoorpersoneel in het midden der groote ruimte is geplaatst. Boven de chefskantoren is een rondloopende gaanderij, eveneens voor plaatsing van personeel bestemd. Voorts bevat deze verdieping vestibule met hoofdtrap, toiletten, portiersloge, garderobe, etc.

Op de verdieping bevat het gebouw: leeszaal, cursuslokalen en museum. Het museum is gelegen boven de groote kantoorzaal.

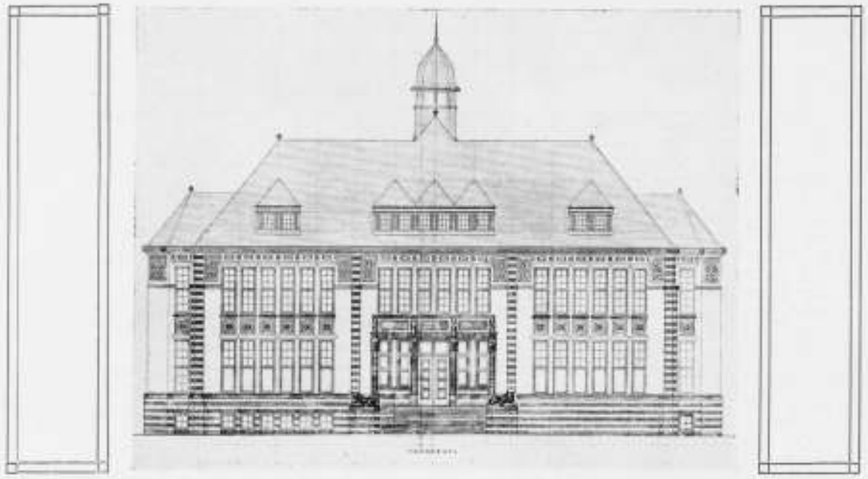
De zolderruimte bevat behalve bergruimte een bibliotheeklokaal.

Het gebouw is uitwendig opgetrokken van Waalklinkers. Om het plint kleurig met in koolteer zwart gebrande banden.

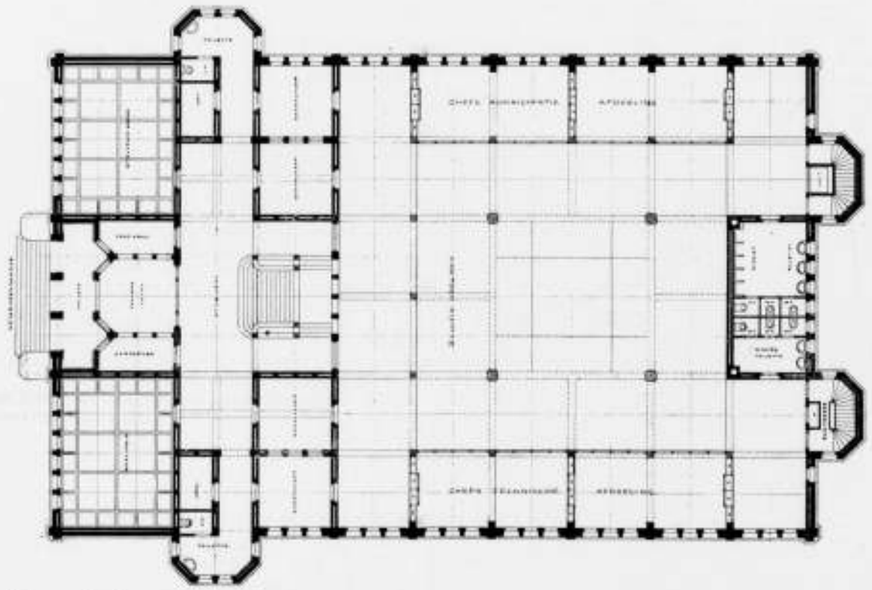
Voor het opgaande werk geelgrijs met dito banden en friezen.

De plintbanden, dorpels, goten en afdekstukken, treden, kolommen, etc. zijn van donkergroen syenit.

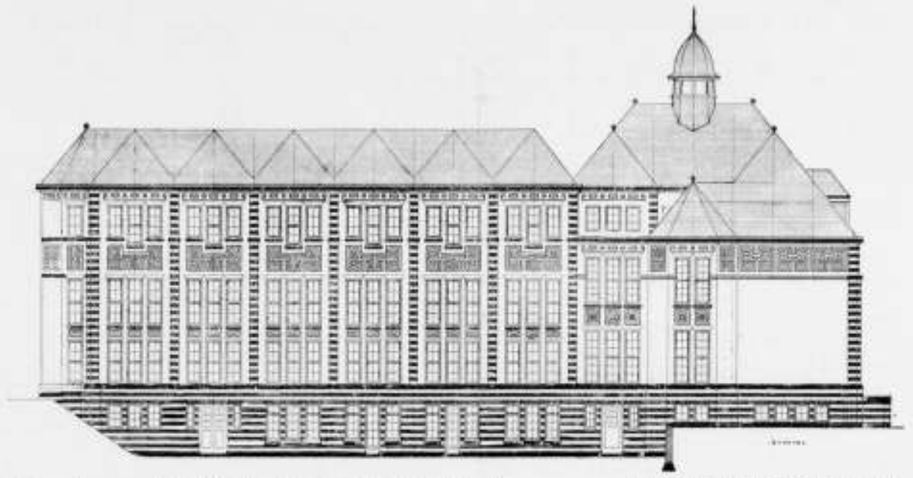
Het dak is gedekt met Moezelleien.



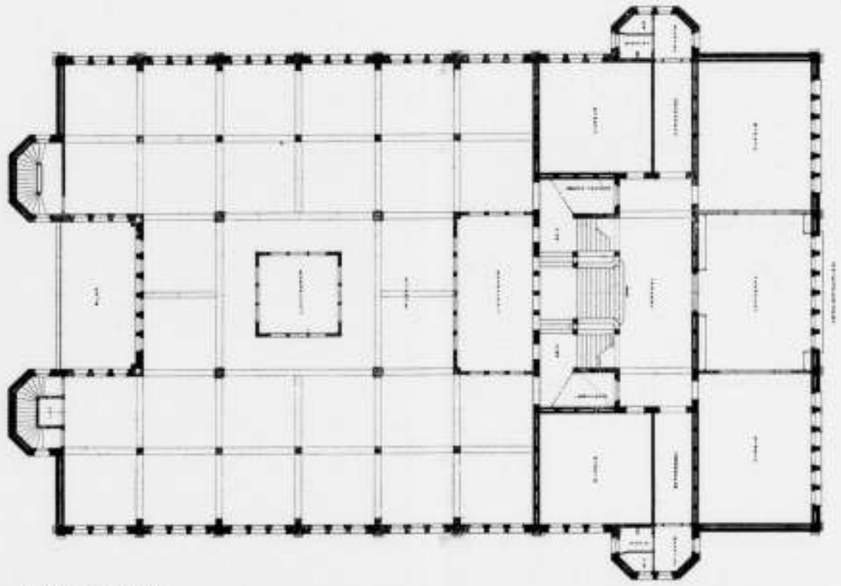
Kantoorgebouw van de Ned. Heidemaatschappij te Arnhem. Voorgevel. K. P. C. DE BAZEL, Architect, B. N. A.



Plan van den beganen grond.



Kantoorgebouw van de Ned. Heidemaatschappij te Arnhem. Zijgevel. K. P. C. DE BAZEL, Architect, B. N. A.



Plan der verdieping.

Inwendig zijn de vloeren, balken, kolommen, trappen, etc. van gewapend beton uitgevoerd.
De hoofdtrap is bekleed met marmer en tegels.
De gangvloeren zijn met tegels belegd, die der lokalen met linoleum.
In de vestibule is een door het personeel aangeboden schildering van Roland Holst geplaatst, voorstellende een span ploegende ossen, met een toepasselijk vers van Cats:

Indien er veel als ick,
Tot deren handel gingen:
En maeckte vruchtbaer landt
Van ongebaende klingen,
Het zou niet dienstig zijn
Slechts voor een mensch alleen,
Maer 't zou aen 't Vaderlandt,
Werk baten in 't gemeen.

Opzichter bij den bouw was de heer J. Lansink.
De centrale verwarming is geprojecteerd door de heeren Muller en Unger en uitgevoerd door de firma Stokvis te Arnhem.
De gewapend betonwerken door de N.V. Nederlandsche Betonijzerbouw.
De electriciteitaanleg door de firma Mulhaus en v. d. Heide.
Terwijl het geheel in betrekkelijk korten tijd, vlot en in aangenaam samenwerken werd uitgevoerd door de aannemers Berntsen en Braam te Nijmegen.
Bussum, September 1913. K. P. C. DE BAZEL.

EERE-PRIJSVRAAG GENOOTSCHAP 1914.

Vraag 6. Het terrein wordt ondersteld groot te zijn 100000 M², kan ook een ongeveere lengte- en breedteafmeting opgegeven worden, daar dit van belang kan zijn voor de plaatsing der gebouwen?
Antwoord. Zie antwoord op vraag 1.
Vraag 7. Kunnen de ongeveere oppervlakten der gehoorzalen elk afzonderlijk opgegeven worden?
Antwoord. Neen.
Vraag 8. Mogen de plattegronden in O. I. inkt gezet worden, zooals gebruikelijk is?
Antwoord. Deze moeten in *potlood* al of niet in kleuren.
Vraag 9. Is het geoorloofd motieven aan historische stijlen ontleend voor de gevels aan te wenden zonder in, wat soms door sommigen wordt genoemd, stijlnamaak te vervallen, daar toch niet alleen de ouderen, maar ook onder vele jongeren van de generatie der architecten er gevonden worden, die werkelijk schoone overgebleven architectonische vormen nog niet verwerpen en die meenen dat de toekomst architectuur zich in de eerste plaats aanpassen moet aan het bestaande en daar geleidelijk uit voort moet komen? Mij refereerende aan de ideeën van „Heimat schutz", „Heemschut", „Wehalennia" enz.
Antwoord. Geoorloofd is alles wat binnen de grenzen van het begrip gezonde bouwkunst ligt. DE JURY.

Met de beantwoording van deze laatste vraag, sluiten wij, overeenkomstig de bepaling der prijsvragen, deze rubriek.
Amsterdam, 2 October 1913. DE JURY.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van „*Architectura*", orgaan van het Genootschap „Architectura et Amicitia", te Amsterdam.

Geachte Redactie,

Het was met eenige verwondering, dat de Commissie van Voorbereiding der Hoofdbestuursvergaderingen in Uw orgaan no. 39 d.d. 27 September j.l. een schrijven afgedrukt vond van de H. H. Houtzagers en Jansen, gericht aan de Architect-Leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, een schrijven dat de Commissie niet wenschte op te nemen in het „Bouwkundig Weekblad". Het zou der Commissie aangenaam zijn geweest, wanneer U vóór de plaatsing in „Architectura" nog eenige voeling met haar zoudt hebben gehouden omtrent de beweegredenen, *waarom* de Commissie plaatsing niet wenschelijk achtte.
Ingevolge besluit van de Vergadering der Commissie van Voorbereiding voornoemd, gisteren gehouden, wordt U beleefd verzocht in Uw eerstvolgend nummer alsnog volledigheidshalve ook het volgend schrijven der Commissie te willen opnemen, waarin die beweegredenen nader zijn omschreven, t.w.:

„Amsterdam, 25 September 1913.

„Den WelEdel Geb. Heeren P. J. Houtzagers
„en H. G. Jansen, leden van de gecombineerde
„Commissie in zake de A. V., ingesteld door de
„Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst
„en den Bond van Nederlandsche Architecten.

„WelEdel Geb. Heeren,

„Bij dezen heb ik de eer U mede te deelen, dat de Com„missie van Voorbereiding der Hoofdbestuursvergade„ringen, vergaderd 24 September j.l., gemeend heeft op „Uw verzoek tot plaatsing van het stuk „Aan de A. L. „der Mij. t. B. d. B." niet te moeten ingaan. Dit stuk toch „bevat een onvolledig overzicht van de al of niet ver„anderde artikelen naar aanleiding van het gecombi„neerde rapport van Mij.-Bond, en komt daardoor tot „gevolgtrekkingen en veronderstellingen, die onjuist „zijn, en dit ook wel moesten zijn, aangezien U zelf uit „den aard der zaak onvoldoende was ingelicht, en U niet „afgewacht hebt het schrijven van de Commissie tot „herziening der A. V. gericht aan het Hoofdbestuur, „Augustus 1913, waarvan U 11 September 1913 een af„schrift is toegezonden. In elk geval wenscht het Hoofd„bestuur zijn leden eerst zelf in te lichten en zich hierbij „zakelijk bij de A. V. te bepalen.
„In verband hiermede verschijnen in het „Bouwkundig „Weekblad" van a.s. Zaterdag (27 September) eenige „mededeelingen betreffende dit onderwerp, waarvan ik „U hierbij afschrift toezend. Om U verder op de hoogte „te houden, gaat tevens hierbij afschrift van ons ant„woord aan den Secretaris van den Bond van Nederl. „Architecten op vragen, door ZEd. tot ons gericht.

„Hoogachtend,
Namens de Commissie van Voorbereiding voornoemd,
(was get.) J. GRATAMA, Secretaris."

Van het bedoelde artikel in het Bouwkundig Weekblad no. 39 dato 27 September 1913, dat, wegens zijn uitgebreidheid, te veel van Uw plaatsruimte zou vergen, wanneer het in zijn geheel werd geplaatst, wil de Commissie daarom uitsluitend de slotalinea mededeelen:

„De Commissie van Voorbereiding betuigde zijn instem„ming met het voornemen van den Voorzitter om ten „spoedigste een gecombineerde vergadering uit te „schrijven van de Commissie van afgevaardigden der „Mij. en B. N. A. en de 2 leden der Herzieningscommis„sie, om bovenstaand schrijven nader toe te lichten en „te bespreken, en om tevens kennis te nemen van de „overige wijzigingen in het Concept, die in het gemeld „schrijven niet alle konden worden genoemd, en nota te

„nemen van eventueele nadere opmerkingen, *ten einde „die alsnog in een nader te bepalen vergadering der Her„zieningscommissie ter tafel te brengen.*"

Wat het verder verloop dezer aangelegenheid betreft, zij medegedeeld, dat bedoelde vergadering daarop uitgeschreven is op Zaterdag 4 October a.s.

Hoogachtend,
voor de Commissie van Voorbereiding voornoemd,
(was get.) J. GRATAMA, Secretaris.

Amst., 1 Oct. 1913.

* * *

Geachte Redactie.

De mededeeling van de behandeling en de discussie over het uitschrijven van een prijsvraag voor een Verzorgingshuis te Hilversum, in Architectura No. 39, is niet geheel juist.
Niet van Ambtenaren, doch van één Ambtenaar was een verzoek bij den Raad ingekomen om *niet* over te gaan tot het uitschrijven van een prijsvraag.
Ik stel er prijs op te verklaren, dat ik — als lid van Architectura et Amicitia — mij niet kan aansluiten bij een dergelijk verzoek, te meer, waar het de bedoeling is, de prijsvraag uit te schrijven overeenkomstig de Algemeene Regelen voor Nationale Bouwk. Prijsvragen.

Hoogachtend,
J. NEISINGH,
Techn. Amb. bij de Gemeente Hilversum.

VOORSCHRIFTEN VOOR HET AANLEGGEN VAN BLIKSEMAFLEIDERS.

(Vervolg van blz. 308).

C. Toevallig aan het gebouw aanwezige metaaldeelen.

Bij gebouwen, als in fig. 1, 2 en 4 bedoeld, zal het allicht voorkomen, dat de omlaag gevoerde geleiders de dakgoten kruisen. Zijn deze goten van metaal of met metaal beslagen, dan moeten op de kruispunten de draden met dit metaal worden verbonden. Dit geschiedt door den draad over een afstand van 10 c.M. langs de kraal der goot te leggen en te solideeren.
Het komt vaak voor, dat de nok, in plaats van met pannen, gedekt is met lood of zink. In dit geval is het aanleggen van een nokgeleider overbodig, omdat het reeds aanwezige metaal hiervoor in de plaats treedt. Het is dan niet bepaald noodig, dat de deelen, waaruit deze metalen nokbedekking bestaat, door soldeeren onderling metallisch verbonden zijn, indien slechts de aangrenzende deelen telkens over tenminste 10 cM. elkaar bedekken. Wel moeten de opvangers met de nokbedekking in metallieke verbinding gebracht worden.
Ook de windveeren of de schuine kepers kunnen met zink of lood gedekt zijn. Dan is het overbodig hierlangs opzettelijke geleiders aan te leggen. De opvangers moeten dan echter weer in goede verbinding staan met deze metalen windveer- of keperbedekking; en verder moet men op het onderuiteinde van deze laatste een geleider soldeeren en dezen dan verder langs den muur omlaag voeren naar zijn grondverbinding.
Ook als opvanger kan het toevallig reeds aan het gebouw aanwezige metaal wel dienst doen. Zijn de uiteinden der nok b.v. voorzien van een metalen dakornament (een windwijzer of derg.) dan kunnen deze zonder meer als opvangers van den bliksemafleider in gebruik genomen worden. Op schoorsteenen doen zinken rookpijpen, gekken en ijzeren schoorsteenplaten dienst als toevallige opvangers.
Als toevallige grondverbinding eindelijk kan men met vrucht gebruik maken van de omliggende buizen der water- en gasleiding en van norton- en andere pompbuizen. Vooral de eerstgenoemde, die in 200 uitgebreide gemeenschap staan met den grond, mag men — waar ze voorhanden zijn — niet ongebruikt laten. Anders bestaat er gevaar, dat de bliksem ergens in het gebouw de buizen opzoekt en van den bliksemafleider afslaat, wat voor gebouw en bewoners groot gevaar oplevert.
Voor de verbinding aan leiding- of pompbuizen maakt men gebruik van de beschreven klem; de buis wordt ter plaatse vooraf blank gemaakt en men doet goed een voering van bladlood tusschen klem en buis aan te brengen.
Het is gewenscht ook andere groote metaalmassa's van het gebouw zooveel mogelijk met de geleiders van den bliksemafleider te verbinden, waardoor vaak op eenvoudige wijze aan het metalen net een zeer gewenschte uitbreiding kan worden gegeven. Hiervoor komen b.v. in aanmerking zinken daken, killen, gevels en afvoerpijpen van den regen. Deze laatste kunnen desnoods wel als toevallige geleiders gebruikt worden, doch dit is in 't algemeen niet aan te bevelen, want tegenover de besparing van enkele Meters ijzerdraad, die hierdoor mogelijk zou zijn, staat het gevaar, dat door een onwillekeurig vernuis, deze pijpen, en daarmee ook de bliksemafleider onklaar kan raken.

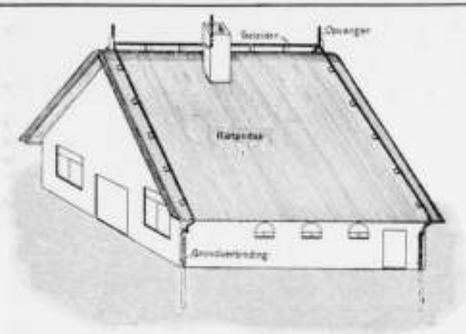


Fig. 5.

D. Rieten daken.

Het voorafgaande geldt zooveel meer slechts voor hard gedekte lanen. De beveiliging van rieten en strooien daken geschiedt weliswaar volgens volkomen hetzelfde beginsel, maar deze maken, wegens de brandbaarheid van het materiaal, nadere voorzorgen bezlist noodzakelijk. Deze voorzorgen bestaan hierin, dat men de opvangers en de geleiders op eenigen afstand van het rieten dak verwijderd houdt. (Zie Fig. 5). De opvangers worden daarom bevestigd op houten paaltjes, die aan de kapgebinten bevestigd zijn en zoover boven de nok uitsteken, dat het ondereind van den ijzeren opvanger nog ongeveer 25 cM. boven het dak blijft. Ook de nokgeleiders en de geleiders over het schuine dakvlak mogen nergens het riet tot kleineren afstand dan 25 of 20 cM. naderen. Zij moeten daarom goed gespannen zijn en bovendien op verschillende punten (b.v. om de drie Meter) door *houten* staribalkjes worden opgehouden. Men lette er daarbij wel op, dat ook ter plaatse, waar zich de geleider om het ondereind van het rieten dak naar den muur buigt, de afstand van den geleider tot het uiteinde van het rieten dak bewaard blijft. Dit levert in de constructie wel eens eenige moeilijkheid op, welke echter door goed spannen en het aanbrengen van een ijzeren steunroede in den muur te overwinnen is.
Het spreekt vanzelf dat de geheele constructie tegen storm volkomen bestand moet zijn. Soliditeit is bij den bliksemafleider in het algemeen, en bij dien op zachte daken in het bijzonder, een eerste vereischte.

EEN BELANGRIJKE ONTDEKKING.

De heer W. K. F. Zwiersina, te Leiden, schrijft aan „Het Midden":
Van het in 1579 te Amsterdam opgerichte St.-Lucasgilde, omvattende de schilders, beeldhouwers en glassnijders, waren aan Dirks twee gildepenningen bekend, afgebeeld in zijn door Teyler's Genootschap bekroond en uitgegeven werk over de Noord-Nederlandsche gildepenningen op Pl. IX no. 102 en Pl. XV no. 164. Ze vertoonen beide aan de voorzijde het door een os gehouden wapen der St. Lucasbroeders, aan de keerzijde in door ornamentwerk omgeven cartouches: jaartal, naam van den gildebroeder en een letter: S (schilder), B (beeldhouwer) of G (glassnijder) en dateeren de een uit het begin, de tweede uit het laatst der 18e eeuw, terwijl beide draai in geel koper zijn gegoten.
Eigenaardig was het, dat van de 17e eeuw geen penningen van het St. Lucas-gilde door Dirks werden gevonden of vermeld. Toen ik onlangs een partijtje munten en penningen ter waardeering ontving, vond ik daaronder een gegraveerd koperen onbeschreven gildepenning van een St. Lucas-gild, welke ik niet aanzelde terstond aan Amsterdam toe te schrijven, daar bij in weren geheel overeenkwam met de bekende penningen hierboven vermeld; terwijl het veel voorkomt, dat de gilden haar eerste eenvoudige gegraveerde penningen, later door meer artistieke gegoten stukken vervangen en het zeer onaannemelijk is, dat het Amsterdamsche St. Lucasgilde in de eerste eeuw van zijn bestaan geen gildepenningen zou hebben gebruikt.

De voorzijde van dit 28 mM. groote geelkoperen penninkje, vertoont het wapen met de drie schildjes, geplaatst 2, 1, waarboven het jaartal 1634; de keerzijde heeft den naam van den gildebroeder met de letter, die zijn beroep aanduidt en deze luidt:

Rembrant
Hermans
S

Welk een vondst! Zoo had ik hier niet alleen den tot nog toe onbekende oudere gildepenning van het Amsterdamsche St. Lucasgilde in handen, maar die van onzen beroemdsten schilder, van den man, wiens naam in de geheele beschaafde wereld slechts met grooten eerbied wordt genoemd, een voorwerp, wellicht het eenig overgebleevene, dat den meester heeft behoord!
In de eerste plaats zal men zich niet moeten stooten aan de spelling Hermans — in de acte 14 Juni 1634 voor notaris Paedts, te Leiden verleden, waarbij Rembrandt's moeder hare toestemming geeft tot diens huwelijk met Saskia van Uilenburg, vinden wij de spelling Harmansz., in zijn trouwakte (gemeente De Bildt 22 Juni 1634) Hermens. Waar in officieele stukken dergelijke afwijkende spellingen voorkomen, kan zeer zeker van een gildebode, die den koperslager de opdracht gaf een penning voor den nieuw toegetreden gildebroeder te vervaardigen of van den maker zelf verwacht worden dat hij het daarmede zoo nauw niet nam. Verder geld het te weten te komen of Rembrandt in 1634 in het St. Lucasgild was opgenomen. Een onderzoek in zijne levensbeschrijvingen gaf geen licht, zelfs de zoo uitvoerige Van Vosmaer vermeldt dit niet en ook het Amsterdamsche gemeentearchief kon deze vraag niet beantwoorden, daar het gildearchief van St. Lucas er niet volledig aanwezig is en het nog daarvan behouden gebleven deel, alleen omvat de 2e helft der 18e eeuw. Doch voor de juistheid pleit de omstandigheid, dat Rembrandt zich omstreeks 1630 of 1631 te Amsterdam heeft gevestigd en allicht de statuten der gilden gevorderd zullen hebben, dat men eerst het burgerrecht bezat, of althans eenigen tijd in de stad moest hebben gewoond, alvorens onder de broeders te kunnen worden opgenomen.
De eigenares van dit hoogst merkwaardige stuk, die er de beteekenis niet van kende, schreef een paar jaar geleden aan het bestuur van het Rembrandt-huis, dat zij een penning bezat, waarop de naam van den meester voorkwam en verzocht haar te melden, of deze penning van eenig belang voor het Rembrandt-huis kon zijn, doch ontving geen antwoord! Had men haar geantwoord, dan had zij waarschijnlijk hem afgestaan en ware dit stuk voor Nederland bewaard gebleven. Thans wetende welk een schat zij bezit, zal zij dit reker niet doen en zullen ongetwijfeld de vereerders van Rembrandt niet nalaten elkander het bezit van de penning te betwisten en zal het zeer de vraag zijn of hij in ons land blijft.

VAN ALLERLEI AARD.

OP DEN DAM.

Een combinatie, waar o.a. de firma Peek en Cloppenburg deel uitmaakt, is eigenaresse geworden van het blok Hajenius-Zeemanshoop aan den Dam. Het voornemen is op deze plaats een groot gebouw te zetten, dat gedeeltelijk in gebruik zal worden verhuurd. Men zal zich herinneren, dat niet lang geleden de Raad, op voorstel van B. en W. besloot — voor het geval te dezer plaatse een nieuw gebouw verrijst — de rooilijn van het blok-Hajenius naar achteren te verleggen, zoodat zij komt in het verlengde van de rooilijn van Zeemanshoop, dus ook van het nieuwe gebouw van de groote Club, en anderzijds, van den Vijgendam.
Op den hoek van den Vijgendam en het Rokin — waar, zooals men weet, eveneens een nieuw kantoor- en winkelgebouw verrijst, naar de plannen van den architect Focke Kuipers — is men reeds druk aan het heien.
Daarentegen zijn de onderhandelingen over het midden-Damterrein nog niet tot een goed einde gebracht. De combinatie, die zich voorstelt daar ter plaatse een groot hôtel-café-restaurant te bouwen, heeft uitstel gevraagd tot 1 November a.s. (Oorspronkelijk was bepaald, dat zij op 1 October a.s. een beslissing moest nemen). Oorzaak is de omwerking van de plannen van den architect Kromhout, naar de wijzigingen van de Raadhuis-Damcommissie, en mede in verband met verkleining van het terrein, nu de Raad heeft besloten den Vijgendam te verbreeden.
Het Alg. Handelsblad vermeldt echter:
Naar wij vernemen is de bebouwing van het middenblok van den Dam, waar een hotel-restaurant zal verrijzen volgens de plannen van den architect Kromhout, thans een voldongen feit beschouwen goedkeuring van den Raad. De combinatie, die het hotel laat bouwen, heeft thans het benoodigde kapitaal bijeen. Door de wijziging van den vorm van het blok bleek meer kapitaal noodig te zijn dan men aanvankelijk gedacht had.

HEEMSCHUT.

Aan den Raad der Gemeente Alkmaar is het volgend adres verzonden:
„Het Bestuur van den Bond Heemschut tot behoud der schoonheid van Nederland heeft vernomen, dat bij uwen Raad het voornemen bestaat, het Lange Verdronken Oord te doen dempen. Werd aan dit voornemen gevolg gegeven, dan zou de schoonheid van Alkmaar, die zooveel vreemdelingen deze stad doet bezoeken, ernstig worden geschaad. Voor het verkeer is de demping niet noodig, daar de vroeger reeds gedempte Laat, nu een zeer weinig fraaie straat geworden, ruimschoots in de behoefte voorziet en men deszen weg gemakkelijk met het Waagplein en de Langestraat in verbinding zou kunnen brengen, door de Huygenbrouwerstraat — slechts 35 meter lang — te verbreeden. Nu Alkmaar, dat vroeger aan zijn talrijke grachten een zoo groote bekoorlijkheid ontleende, door het dempen van vele dezer schilderachtige waterwegen zijn schoonheid reeds zeer zag verminderen, is het de plicht van het Gemeentebestuur, om de grachten, die nog aanwezig zijn, te behouden. Het Bestuur voornoemd, dat bij een vorige gelegenheid reeds mocht ervaren, hoezeer uw Raad de schoonheid der stad op prijs stelt, dringt er zeer ernstig op aan, het Lange Verdronken Oord niet te doen dempen."

BOND VAN VEREENIGINGEN VAN FABRIKANTEN VAN EN HANDELAREN IN MATERIALEN VOOR HET BOUWBEDRIJF.

Woensdag 3 dezer hield bovengenoemde Bond eene bestuursvergadering in American-Hotel te Amsterdam, ter uitvoering der besluiten van de onlangs gehouden te algemeene jaar-vergadering.
Het reglement voor het bonds-informatie- en incassobureau werd definitief vastgesteld.
Het bureau is uitsluitend bestemd voor de leden van de bij den Bond aangesloten Vereenigingen, te weten:
Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten; Vereeniging van Handelaren in Bouwmaterialen in Nederland; Nederlandsch Cement-syndicaat; Bond van Houthandelaren in Nederland; Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten; Nederlandsche Vereeniging van IJzerhandelaren.
De leden dezer Vereenigingen hebben het recht, van de diensten dezer instelling gebruik te maken.
De leden-deelnemers zijn verplicht, elke maand aan den directeur eene opgaaf te verstrekken van de namen dergenen, die op onregelmatige wijze hunne financieele verplichtingen nakomen of wel in het geheel niet nakomen, en van chicaneurs.
Ook de namen van met keuring van materialen belaste personen, wier wijze van keuring en of optreden tegenover fabrikanten van en handelaren in materialen voor het bouwbedrijf, aanleiding tot ernstige bezwaren hebben gegeven, zullen onder vermelding van de feiten, aan het informatie-bureau worden medegedeeld.
Het secretariaat van den Bond is gevestigd Saxen Weimarlaan 14, Amsterdam.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Verslag 1533e Gewone Ledenvergadering. — Adres Verbond van Nederl. Kunstenaarsverenigingen. — Kantoorgebouw van de Nederl. Heidemaatschappij te Arnhem. — Eereprijsvraag Genootschap 1914. — Ingezonden. — Voorschriften voor het aanleggen van bliksemafleiders (Slot). — Een belangrijk bericht. — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. ->
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, idem met bijlagen 30 cent. ->
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. ->
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 20.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. ->

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 41. ZATERDAG 11 OCTOBER 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP

Als Buitenlid is tot het Genootschap toegetreden en als zoodanig door het Bestuur toegelaten de heer G. Kelfkens C.Jzn., bouwkundig teekenaar te Groningen.

G. J. RUTGERS, Secretaris.

VERSLAG VAN DE LEDENVERGADERING,

GEHOUDEN OP 3 OCT. 1913, VAN DE CLUB VAN UTR. LEDEN VAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA".

De voorzitter P. M. C. Nicolaï opent de Vergadering.
De notulen der vorige vergadering worden voorgelezen en goedgekeurd. Ingekomen was een schrijven van den heer D. J. Heusinkveld, waarin hij voor de functie van 2e secr. en bibliothecaris bedankt.
De heer Cornl. van Straaten Jr. wordt als lid van 't bestuur benoemd.
De onderlinge bestuursverdeeling werd als volgt geregeld:

P. M. C. NICOLAÏ, *Voorzitter.*
G. C. B. VAN DIJK, *Vice Voorzitter.*
C. J. DE HAAS; *te Secretaris.*
CORNL. V. STRAATEN JR., *Penningmeester.*
OTTO SCHULZ, *Plaatsvervangend lid.*

Hierna wordt een commissie van 2 leden gevormd met 't doel na te gaan in hoeverre in de stad Utrecht heerenhuizen in aanmerking komen om daarom de pleister- en verflaag te verwijderen.
Dezen winter zal voor een gesloten kring een serie lezingen gehouden worden.
Reeds enkele sprekers hebben zich beschikbaar gesteld. 't Doel is dat de sprekers een of ander onderwerp inleiden zullen en dat daarna een onderlinge gedachtewisseling plaats hebben zal.
Op de eerstvolgende vergadering zal de heer De Haas een causerie over de ontwerpen prijsvraag Vredespaleis geven.
Niets meer aan de orde zijnde wordt de vergadering gesloten.

C. J. DE HAAS, *Secretaris.*

J. J. VAN NIEUKERKEN †

Met den heer J. J. van Nieukerken, de Haagsche architect die onlangs op 59-jarigen leeftijd overleed, is een eigenaardige figuur uit de bouwkunst-wereld heengegaan. Doorkneed in de practijk van zijn vak had hij het voorrecht, in de laatste vijftien jaren zijns levens opdrachten te verkrijgen, die hem gelegenheid gaven, groote bouwwerken uit te voeren. Een daarvan was de Cadettenschool te Alkmaar, een ander het omvangrijke Academische Ziekenhuis te Groningen; daarbij kwamen nog huizen en buitenhuizen in den Haag en zijn omgeving. De „Wittenburg" is daarvan het voornaamste; later zou het door „Duin- en Kruidberg" te Santpoort nog overtroffen worden. Ook bouwde hij de Huishoudschool, de Industrieschool en de Remonstrantsche kerk in den Haag.
Van Nieukerken was een groot bewonderaar van de Nederlandsche bouwkunst der zestiende eeuw, en van die bewondering spreken al zijn werken. Bij het inrichten van binnenruimten versmaadde hij echter ook de andere historische stijlen niet. In onzen tijd, die weder poogt, een eigen taal in de architectuur te gaan spreken, wordt het naar het verleden zien vaak afgekeurd. Maar van Nieukerken had omtrent dit vraagstuk zijn eigen meening, gelijk hij ook in alles zijn eigen weg ging, zonder zich te bekommeren om wat anderen zeiden. Hij dacht met Vondel: „Het segghen is maer wint, doch doen dat is een dingh".
Toen hij dan ook, daartoe door de gezondheidstoestand van zijn gezin genoopt, een zomerwoning te Gorsel voor zich bouwde, doopte hij haar „het Huis de Werken". Daar werkte hij met zijn zoon M. A. van Nieukerken, die nu zijn vader moet opvolgen. Doch er werd niet alleen gewerkt en allen, wien het ten deel viel, daar gastvrijheid te genieten, zullen zich den gullen gastheer met erkentelijkheid herinneren niet alleen, maar ook een goede heugenis bewaren aan het aangename familieleven, hetwelk hem omringde. Al heeft Van Nieukerken aan het openbare leven in den Haag deelgenomen en al was hij een ijverig Bestuurslid van den Bond van Nederlandsche Architecten, toch voelde hij zich het meest thuis aan zijn teekentafel en op de bouwwerken, die uitgevoerd werden. Hij was de ronde Zeeuw, die niet schroomde, voor zijn meening uit te komen en als hij op een vergadering het woord vroeg, wist men, dat hij ook inderdaad iets te zeggen had.
Van Nieukerken heeft niet gewild, dat er aan zijn groeve zou gesproken worden. Omtrent grafredenen had hij al weder zijn eigen meening, die geëerbiedigd worden moest. Maar ware den sprekers het zwijgen niet opgelegd, zij zouden getuigd hebben, dat Van Nieukerken algemeen geacht en gewaardeerd werd.

W.



Afb. 1. Ontwerper en uitvoerder C. Rol.

OVER EEN PAAR RECLAME-PLATEN, VERSCHENEN IN 1913.

Nu de vlaggen zijn neergehaald, de tourniquets gesloten, het personeel ontslagen, de tentoongestelde voorwerpen weggevoerd en.... de slooper doende is de laatste sporen van Entos, De Vrouw 1813—1913 en I. G. T. A. voorgoed uit te wisschen, acht ik het oogenblik gekomen de lezers van „Architectura" een reproductie der diverse affiches, die, juist door hunne goede eigenschappen, zoo veel tot het succes dier tentoonstellingen hebben bijgedragen, aan te bieden. En omdat ik het dan geheel over affiches heb, voeg ik er ook nog afbeeldingen aan toe van die van Dordt, Gouda, het Muiderslot en der Koloniale Tentoonstelling te Semarang 1914.
Eerst even een kort woord over wat m. i. een affiche behoort te zijn. Een affiche dient in de allereerste plaats *reclame te maken*, d. w. z. *de aandacht te trekken* en te vestigen op dié gebeurtenis, dát artikel of dié plaats, waaraan de reclame-makende affiche haar ontstaan dankt. Hoe meer dit nu geschiedt op een aangenaam opvallende wijze, hoe beter de reclame aan haar doel beantwoordt. Om opvallend te zijn, zegt de heer Rol, de ontwerper van het grootst aantal hier gereproduceerde affiches, ergens zeer terecht: „moet een reclameplaat eigenschappen bezitten, waardoor zij zich van andere zaken in hare omgeving onderscheidt. Bonte, luidruchtige tingeltangels onderscheiden zich in kalme omgeving, maar ze zijn er een wanklank en als zoodanig weerzinwekkend. Zal een reclame zich in gunstigen zin onderscheiden, dan moet ze zich aanpassen aan hare omgeving, er een kleurnoot in vormen, die aan het geheel karakter verleent. Dit vormen van een kleurnoot in hare omgeving nu zal bij den voorbijganger leiden tot eerste kennisname. Zal deze zich dus voor het *artikel* gaan interesseeren, dan moet de reclame bovendien licht begrijpbaar, klaar, van zelf sprekend zijn.
Bij een reclame*plaat* kan de aandacht gevat worden door letters en door beelden. Beelden spreken meer tot den mensch dan opschriften, zij *lezen* voor hem en dat te meer, naarmate ze geestiger zijn gevonden, meer aan uitdrukkingskracht en eenvoud bezitten. De letters moeten de bijzonderheden vermelden betreffende het artikel. Letters en beeld vullen elkaar aan en zijn ze beide tot groepen vereenigd van zooveel mogelijk gesloten vorm, dan zullen ze op een afstand als eenvoudige partij hun werking doen. De symboliek is in een reclameplaat slechts dán op haar plaats, wanneer de beelden zoo algemeen bekend zijn, dat ze oogenblikkelijk tot een ieder spreken, zooals dit b.v. het geval was bij den oud-christelijken eeredienst.



Afb. 2. Ontwerper en uitvoerder C. Rol.

Uit dit oogpunt nu beschouwd, is de *Dordtsche plaat* de minst geslaagde. Ze bedoelt, volgens den ontwerper, te zijn het aloude grijze Dordt, dat feest viert, uitgedrukt in den „doorluchtigen grijsaard" in den ouden toren, die eenigszins genoegelijk neerziet op het feest aan zijn voet. In het middenmotief, hierdoor gevormd, wordt de gebeurtenis uitgedrukt, waarvan bijzonderheden vermeld worden in den m.i. wel wat te groven ornamentalen rand.



De lucht achter den toren vormt een lichte, op een afstand zelfs sterk sprekende plek, waartegen het silhouet van den toren goed afsteekt. Waar de plaat nu vele goede kwaliteiten bezit, vormt de aanwending van een veelvuldig gestrengeld lint, rond een wapenschild, m.i. een dissonant. Dit is dan ook wel de zwakke plek dezer conceptie.

De *„Gouda-prent"* moet de aandacht vestigen „op de stad met de gebeurtenissen, die er plaats vinden." Hiervoor is dan ook terecht de St. Jan genomen als hoofdmotief, omgeven door slingers, waarin symbolen van handel, kunst en nijverheid gevat zijn. Tezamen vormen zij met de lucht een staand motief, dat als warme kleurplek goed uitkomt tegen een koelen grond. Letters en jaartal zijn hier zoo geplaatst, dat ze den grond evenwichtig verdeelen. Door de wapperende linten en levendige kleuren is getracht aan het geheel een feestelijk aanzien te geven, (met het oog op de voor de stad feestelijke gebeurtenis natuurlijk) wat, het dient erkend, volkomen bereikt is. Alleen had ik liever gezien dat de noch lint, noch regenboog bedoelende lichtstrook achter den toren, geheel ware achterwege gebleven. Een dergelijke vulling is wel wat te goedkoop in een overigens goed verzorgd geheel.

De thans alom bekende *Entos-plaat* is licht begrijpbaar, doordat het beeld (het schip, dobberende op de golven) voor een ieder herkenbaar is. Op een afstand is ze werkend door de verdeeling in enkele partijen, waarvan het beeld het centrum vormt; ze is bovendien helder door de tegenstelling van licht en donker, levendig door het spattend schuim, een motief dat in den rand zich herhaalt. Ook geven de wapperende wimpels en de heldere, frische kleuren er iets feestelijks aan. Wat de tentoonstellingsarchitectuur m.i. te veel heeft gemist, is hier met talent bereikt, n.l. aandacht vragen voor, spreken van „Scheepvaart".
De letters van naam, plaats en jaartal, de drie hoofdzaken, zijn flink en op behoorlijken afstand duidelijk leesbaar. De Entosplaat is wel de best geslaagde van Rol's geestesproducten van den laatsten tijd. Ze is uiterst beschaadt, goed van werking en van een levendig aspect. Ook de persoonlijke uitvoering op steen pleit voor de technische vaardigheid van den ontwerper.



Afb. 3 en 4. Ontwerper en uitvoerder C. Rol.

De *plaat der I. G. T. A.* is de eenvoudigste, doch daarom zeker niet de minste. Ze bevat nagenoeg niet anders dan de initialen: I. G. T. A. en de letters. De initialen vormen het middenmotief van gesloten vorm, dat domineert en op grooten afstand als massa dadelijk de aandacht trekt. De letters zijn zooveel mogelijk aaneengesloten tot rijen en deze weer tot één vlak. Doordat het onderste letteroppervlak een massiever vorm vertoont dan het bovenste — is verkregen dat de decoratieve uitbeelding „staat", en daardoor een „organischen bouw" a.h.w. vertoont. De twee kleuren (geel en paars) vormen

voldoende contrast, om de motieven goed tegen den grond uit te doen komen.
De vier hoekvullingen rond den cirkel, m. i. onmisbaar voor „den bouw", doen wel wat peuterig, nu daarbij getracht is motieven uit te beelden. Beter ware allicht geweest zoo hier méér op de werking als geheel, dan als correcte uitbeelding van drukkers-emblemen de aandacht was gevestigd geweest. Overigens lijkt mij deze plaat, juist door z'n eenvoud en rust, bijzonder gelukkig geslaagd en een goed exempel van streng decoratieve opvatting.

(Wordt vervolgd) ADR. MOEN.

'N NIEUWE VERKEERSWEG TE AMSTERDAM.

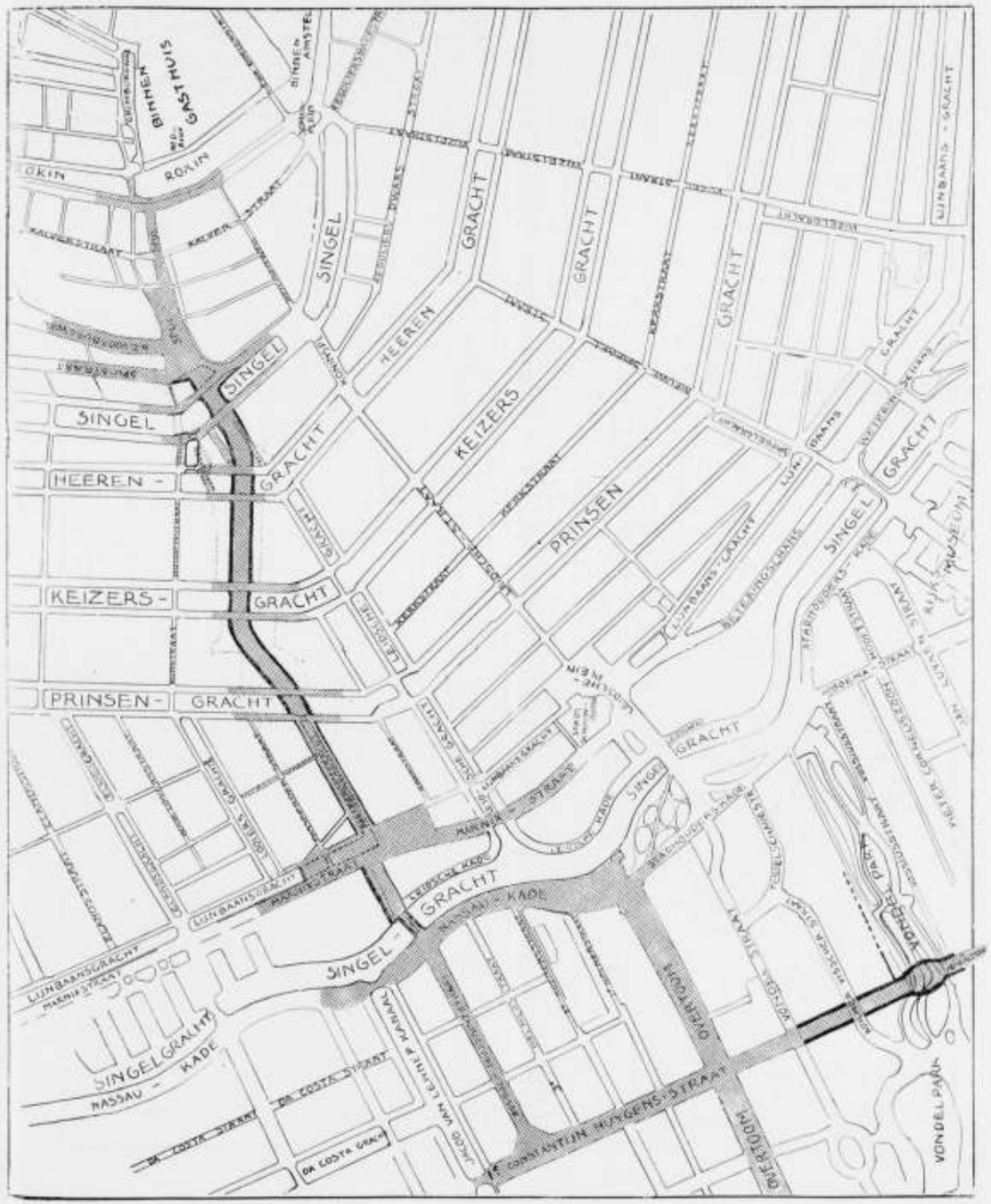
Eenigen tijd geleden maakte „de Telegraaf" melding van de plannen, die ten stadhuize zouden bestaan voor den aanleg van een nieuwen verkeersweg van het Spui naar de Nassaukade, nabij den Overtoom, en van de daaruit voortvloeiende doortrekking van de 1ste Constantijn Huijgensstraat door het Vondelpark naar de Van Baerlestraat.
De voordracht voor dezen nieuwen verkeersweg is thans verschenen. B. en W. zeggen in den aanhef, dat de ontwikkeling van het verkeer in de latere jaren er van zelf toe noopte de aandacht op het vraagstuk van de verkeerswegen in de oude stad gevestigd te houden. Werd in 1894 door den Raad besloten tot den aanleg van de tegenwoordige Raadhuisstraat, waardoor eene behoorlijke verbinding werd verkregen tusschen het westelijk gedeelte der gemeente en het centrum der stad, ruim tien jaar later werd besloten over te gaan tot de verbreeding van de Vischsteeg, den Vijgendam en een gedeelte van het Rokin, alsmede tot de verbreeding van de Mozes- en Aaronstraat en de Paleisstraat. De verbreeding dezer wegen is óf reeds geschied óf in een ver gevorderd stadium van uitvoering.
Hoewel laatstgenoemde werken aanzienlijke geldelijke offers vorderden, werd het verkeer daardoor slechts gebaat in het centrum van de oude stad; het is echter niet minder noodzakelijk het verkeer tusschen de oude en de nieuwe stad te verbeteren door den aanleg van breede verbindingswegen. In verband daarmede werd reeds door den Raad een besluit genomen tot verbreeding van het gedeelte der Vijzelstraat, gelegen tusschen het Singel en de Heerengracht en werd onlangs door B. en W. een voorstel ingediend in zake de verbreeding van het overige gedeelte dier straat. Deze verbreede weg zal aan het verkeer tusschen het centrum der stad en het zuidelijk gedeelte der gemeente voorzeker ten goede komen, doch met de verbreeding enkel van dien weg kan niet worden volstaan; er zullen andermaal maatregelen worden genomen om bevredigende toestanden te verkrijgen.
Daar echter de gemeentefinancièn niet toelaten alle gewenschte verbeteringen terstelfder tijd onderhanden te nemen, moest vanzelf de vraag onder de oogen worden gezien, welke verbetering het meest urgent geacht moet worden en kwamen B. en W. daarbij tot de conclusie, dat nu door de voorgenomen verbreeding der Vijzelstraat eene behoorlijke verbinding van de oude stad met het zuidelijk gedeelte der gemeente tusschen de Boerenwetering en den Amstel zal verkregen worden, eene verbetering van de verbinding van het hart der oude stad met het westelijk deel, tusschen de Boerenwetering en het Jacob van Lennepkanaal, het eerst in studie genomen moest worden.
Na den aanleg van de Raadhuisstraat kan toch de verbinding met het westelijk gedeelte voor de naaste toekomst volkomen worden geacht, terwijl de aanleg van een breeden verkeersweg in oostelijke richting, hoe gewenscht ook op zich zelf, volgens de verklaring van B. en W. niet bepaald urgent kan worden genoemd, zoolang de spoorweggordel een druk verkeer met het oosten in den weg staat.
De bovenbedoelde verbinding in zuidwestelijke richting zou kunnen worden verkregen, hetzij door de verbreeding van de Leidschestraat, hetzij door de verbreeding van de Spiegelgracht en Spiegelstraat met overbrugging van de Heerengracht, hetzij door de verbreeding van de Leidschegracht of wel door het aanleggen van een nieuwen verkeersweg tusschen het Spui en de Nassaukade, via de Passeerdersgracht. Aan dit laatste plan moet naar het B. en W. voorkomt, de voorkeur worden gegeven en wel op grond van de volgende beschouwingen.

Verbreeding Leidschestraat.

Eene verbreeding van de Leidschestraat zou, met het oog op de ligging van het Koningsplein en den Stadsschouwburg, moeten geschieden aan de oostzijde.
De straat, die thans eene breedte heeft van pl.m. 12 meter, zou kunnen worden gebracht op eene breedte van 25 meter; eene grootere breedte zou overbodig zijn, omdat ook het Koningsplein niet breeder is. Ten einde aan de aldus verbreede straat de stichting van eene passende bebouwing mogelijk te maken, zou het noodzakelijk zijn de beschikking te verkrijgen, niet alleen over de aan de straat gelegen perceelen, welke alle pl.m. 20 M. diep zijn, maar ook over eene daarachter gelegen strook grond van pl.m. 20 M. diepte met de daarop staande opstallen.
Aan bouwterrein zou dan beschikbaar komen ongeveer 8000 M².
Het is berwaarlijk de kosten te schatten, aan de onteigening van de bedoelde perceelen verbonden. De prijzen toch van de weinige perceelen aan de Leidschestraat, welke in de laatste jaren werden verkocht liepen zeer uiteen. Werd in 1905 voor een perceel met eene gevelbreedte van 4 M., slechts *f* 300 per M². bedongen, later werd voor een hoekperceel niet minder dan *f* 1200 per M². betaald.
De dichte bebouwing van de aan de Leidschestraat gelegen perceelen in aanmerking nemende, meenen B. en W. den gemiddelden prijs van deze perceelen te moeten zamen op *f* 600 per M²., en dien van de voor de verbreeding mede benoodigde perceelen, gelegen aan de zijstraten en grachten, op *f* 150 per M².
Voor het, na de verbreeding, beschikbaar komende bouwterrein zal gemiddeld vermoedelijk geen hoogere prijs kunnen worden bedongen dan *f* 250 per M². Reeds bij deezen prijs toch zou voor den grond door een perceel, hetwelk met de daarbij behoorend erf eene oppervlakte beslaat van ongeveer 200 M², niet minder dan *f* 50.000 moeten worden betaald.
Uitgaande van deze cijfers, kan men aannemen, dat de verbreeding een uitgave zou vorderen van *f* 5.000.000.
Dit bedrag zou alzoo moeten worden besteed uitsluitend voor de verbreeding der Leidschestraat. Om echter een goede verbinding met de Spuistraat te verkrijgen, hetgeen bij verbreeding der Leidschestraat noodzakelijk moet worden geacht, zou bovendien het Singel, tusschen het Koningsplein en het Spui moeten worden verbreed, waartoe de meest aangewezen en goedkoopste weg zou zijn demping of overkluizing van een gedeelte van het Singel — hetgeen echter voor de scheepvaart grooten hinder zou veroorzaken — en zoo voorts de weg, waar deze bij de Lutherssche kerk de verbinding vormt, tusschen het Singel en het Spui verbreed dienen te worden. Hierdoor zouden de kosten van het plan aanzienlijk worden verhoogd.
De vraag, of door de uitvoering van al deze werken, die, zooals is aangetoond, een zeer belangrijk geldelijk offer zouden vergen, de beoogde verbetering ten volle zou worden verkregen, meenen B. en W. ontkennend te moeten beantwoorden.
Eenerzijds betwijfelen zij of een weg van 25 M. in de toekomst voldoende zal blijken om het geheele verkeer naar en uit het zuidwestelijk stadsdeel op te nemen, anderzijds vreezen zij, dat de Leidschestraat, bij een verbreeding tot op 25 M., haar karakter van winkelstraat in meer of mindere mate zou verliezen, terwijl voorts het kwartier, gelegen tusschen den Overtoom en de Kinkerstraat, geen kortere verbindingsweg met het hart der stad zou verkrijgen.
Bovendien gelden de bezwaren, welke voor het verkeer aan het verbreeden van een weg verbonden zijn, in het bijzonder voor de Leidschestraat wegens de drukte, die gewoonlijk in deze straat heerscht: bezwaren, welke bij den aanleg van den door B. en W. gedachten verbindingsweg Spui-Nassaukade grootendeels vermeden worden, wijl alsdan het verkeer tot aan het tijdstip van de voltooiing der nieuwe verbinding, ongestoord den ouden weg kan blijven volgen.

Verbreeding van de Spiegelstraat en de Spiegelgracht enz.

Bij verbreeding van de Spiegelstraat, zou de doortrekking moeten plaats hebben door de twee bouwblokken, onderscheidenlijk begrensd door de Heerengracht, de Vijzelstraat, de Reguliersdwarsstraat en het Koningsplein en de Reguliersdwarsstraat, de Vijzelstraat, het Singel en het Koningsplein.
Een verdere doortrekking tot aan het Rokin, waarbij de Kalverstraat zou moeten worden doorsneden, achten B. en W. practisch niet wel uitvoerbaar, zulks op dezelfde gronden, als door den heer J. N. Hendrix reeds vroeger aangegeven.
De uitvoering van het voorschreven plan meenen B. en W. om verschillende redenen te moeten ontraden. De nieuwe weg zou toch op het Singel uitmonden op zeer korten afstand van de te verbreeden Vijzelstraat, zoodat de verbinding Vijzelstraat - Sophiaplein ook het verkeer van de Spiegelstraat zou moeten opnemen. Die verbinding nu dan echter belangrijk breeder moeten worden dan thans is ontworpen, hetgeen niet kan geschieden zonder overdekking van het Singel over zulk een groote oppervlakte, dat daardoor het aspect van dit stadsdeel, waarin de Munttoren staat, in hooge mate zou worden geschaad. Maar bovendien zou het mooiste gedeelte van de Heerengracht, door den bouw van een brug en het amoveeren van onderscheidene, aan de gracht staande perceelen, naar B. en W. vreezen, ten zeerste worden ontsierd.
B. en W. meenen overigens, dat het verkeer tusschen het Museumkwartier en de oude stad voldoende zal kunnen worden geleid langs de, zoo noodig, te overkluizen Spiegelgracht, de Spiegelstraat, de Heerengracht en de verbreede Vijzelstraat en langs den weg, te verkrijgen door de verbinding van de Van Baerlestraat met de Constantijn Huygenstraat. In elk geval achten zij dat verkeer niet zóó druk, dat noodzakelijkheid bestaat om in den eersten tijd tot den aanleg van den bovenbedoelden weg over te gaan.


BINNEN GASTHUIS
ROKIN
KALVERSTRAAT
SINGEL
HEEREN - GRACHT
KEIZERS - GRACHT
PRINSEN - GRACHT
VIJZELSTRAAT
REGULIERSDWARSSTRAAT
REGULIERSBREESTRAAT
LUNBAANSGRACHT
MARNIXSTRAAT
LEIDSCHE GRACHT
SPIEGEL GRACHT
KEIZERS GRACHT
PRINSEN GRACHT
SINGEL GRACHT
SINGELGRACHT
NASSAU - KADE
DE COSTA STRAAT
DE COSTA GRACHT
VAN LENNEP KADE
CONSTANTIJN HUYGENS - STRAAT
OVERTOOM
VONDEL PARK
VONDELSTRAAT
STADHOUDERS - KADE
APOLLO LAAN
WATERLOO PLEIN
MUSEUM PLEIN
VAN BAERLESTRAAT
SCHOTSCHE LAAN
SCHOTSCHE PLEIN
SCHOTSCHE STRAAT
VOSSIUS STRAAT
VOSSIUS GRACHT
VOSSIUS LAAN
VOSSIUS PLEIN
VAN BEETHOVEN STRAAT
VAN BEETHOVEN LAAN
VAN BEETHOVEN PLEIN
VAN BEETHOVEN GRACHT
VAN BEETHOVEN KADE

Wijziging van de Leidschegracht tot parallelweg Leidschestraat.

Een parallelweg van de Leidschestraat, loopende van het Spui naar de Marnixstraat, in de route-Leidschegracht, zou kunnen worden verkregen door toevoeging van een gedeelte van het tusschen het Spui en het Singel gelegen bouwblok aan den openbaren weg en door verbreeding, tot op 22 M., van de Beulingstraat en van de aan de noordzijde van de Leidschegracht gelegen kade, welke thans een breedte heeft van 8 M. Een grootere breedte dan van 22 M. zou niet gewenscht zijn met het oog op de diepte der na onteigening beschikbaar komende terreinen tusschen de verbreede kade en het Molenpad.

Een andere oplossing is niet wel mogelijk, daar demping van de Leidschegracht, welke feitelijk de eenige verbinding vormt voor schepen, die van uit de Kostverlorenvaart door het Jacob van Lennepkanaal en de Singelgracht het Singel wenschen te bereiken, buitengesloten is.

Bij uitvoering van het vorenomschreven plan zou, nadat een nieuwe waterverbinding tusschen de Leidschegracht en het Singel zou zijn gemaakt, de Beulingsloot kunnen worden gedempt en als bouwterrein kunnen worden toegevoegd aan de te onteigenen gronden, gelegen aan de noordzijde van de Beulingstraat. Buitendien zou de Heisteeg, die alsdan hare beteekenis voor het verkeer zou verlieven, met de aan weerszijden daarvan gelegen, te onteigenen, perceelen tot bouwterrein kunnen worden bestemd en zou de brug over het Singel, tusschen Heisteeg en de Wijde Heisteeg, kunnen vervallen.

De nieuwe weg zou een zeer goede aansluiting geven met het Spui en den Nieuwezijds Voorburgwal. Daarentegen zou aan het Zuidelijk einde een behoorlijke aansluiting met het Zuid-Westelijk gedeelte der gemeente (Overtoom en omgeving) niet worden verkregen, tenzij de Singelgracht, in het verlengde van de Leidschegracht, stellende, dat hiervoor een, uit een technisch oogpunt, bevredigende oplossing zog kunnen worden gevonden, zou worden overbrugd, waarmede gepaard zou moeten gaan een verbreeding van een gedeelte der Leidschekade. Met het oog op de belangen van de scheepvaart en de zeer hooge kosten aan de uitvoering van de laatstbesloelde werken verbonden, valt daaraan, naar meening van B. en W. niet te denken.

Een ander belangrijk bezwaar aan dit plan verbonden achten B. en W. voorts het feit, dat de harmonie der doorsneden hoofdgrachten geheel verstoord zou worden door de uitmonding in de bochten van een breede kade, begrensd door een naar verhouding veel te smalle gracht. Bovendien zou het schoon van de Leidschegracht zelve verloren gaan, zoo één der daarlangs gelegen kaden aanmerkelijk werd verbreed, wijl alsdan onevenredige verhoudingen zouden ontstaan.

Bij een berekening van de kosten van dit plan komt men tot een totaal van *f* 2.560.000.

Voor dit bedrag zou een parallelweg worden verkregen, welke slechts aan één uiteinde een goede verbinding zou geven en waardoor naar de meening van B. en W. het stadsschoon ten eerste zou worden geschaad.

Verkeersweg Spui-Nassaukade, via de te dempen Passeerdersgracht, met doortrekking van de te Constantijn Huygensstraat door het Vondelpark in aansluiting aan de Van Baerlestraat.

Een blik op de hierbij weergegeven teekening doet zien, dat bij den aanleg van een verkeersweg Spui-Nassaukade, zooals deze door B. en W. is gedacht, niet alleen een ruime parallelweg van de Leidschestraat zal worden verkregen, doch dat bovendien, zoo tevens tot de doortrekking van de te Constantijn Huygensstraat in aansluiting aan de Van Baerlestraat zou worden besloten, één groote verbinding zal worden totstandgebracht tusschen het Noordelijk en het Zuidelijk deel der stad.

Voor den aanleg van den weg is noodig de doorbraak van de tusschen het Spui en de Prinsengracht gelegen vier bouwblokken, de overbrugging van het Singel, de Heerengracht, de Keizersgracht en de Prinsengracht, benevens de demping van de Passeerdersgracht en van een gedeelte der Lijnbaansgracht. Bovendien zal, ter vervanging van de Beulingsloot, die bij den aanleg van den weg zal komen te vervallen, een nieuwe waterverbinding dienen te worden gemaakt tusschen het Singel en de Heerengracht, ter verbinding van de Leidschegracht met het Singel.

De nieuwe verkeersweg, welke ontworpen is op een breedte van 22 M., zal voldoende breed zijn, om behalve voor het rijverkeer ook voor het tramverkeer van het centrum der stad naar den Overtoom en het overige Zuid-Westelijk gedeelte der gemeente te kunnen worden benut.

Derhalve zal dan gelegenheid bestaan om lijn 1, op welke lijn het verkeer nog geregeld toenoemt, (thans gaan per werkdag 1154 traintreinen door de Leidschestraat) tenminste in één richting te doen loopen langs den nieuwen verkeersweg en zal in overweging kunnen worden genomen, of ook, ten aanzien van lijn 2, een dergelijke maatregel moet worden toegepast. Reeds bij de verlegging van lijn 1 zal de Leidschestraat belangrijk worden ontlast en waar bovendien het rijverkeer, dat thans door deze straat plaats vindt, voor een groot deel langs den nieuwen weg zal kunnen worden geleid, mag volgens B. en W. met reden worden verwacht, dat de tegenwoordige breedte van de Leidschestraat, na den aanleg van den weg alsdan zal blijken voldoende te zijn.

Op te merken valt, dat uit het bovenstaande niet volgt, dat bij de vaststelling der breedte van den nieuwen weg slechts op het leggen van enkel tramspoor behoeft te worden gerekend. Dubbel tramspoor zal noodig zijn o.a. voor eene tramlijn naar de nieuw te bouwen wijk ten Westen van de Boerenwetering.

Overwegende technische moeilijkheden zullen zich bij den aanleg van den hier bedoelden verkeersweg niet voordoen.

Evenals bij het plan tot verbreeding van de Leidschegracht, enz., zal ook in het onderhavige plan de Beulingsloot worden gedempt en zal dus een nieuwe waterverbinding moeten worden gemaakt. Ook bij dit plan zou het mogelijk zijn de Leidschevaart in een rechte lijn door te trekken, wat op zich zelf de voor de scheepvaart beste verbinding zou zijn. Hiertegen bestaat echter het bezwaar, dat de nieuwe verkeersweg alsdan gedeeltelijk kade zou worden, terwijl aan de overzijde van de doorgetrokken gracht geen weg zou kunnen worden aangelegd en nog veel minder eene goede bebouwing zou kunnen worden gesticht zonder zeer belangrijke onteigeningen, waarin onder meer de R. K. kerk aan het Singel, zou moeten worden begrepen. B. en W. meenen daarom eene andere oplossing te moeten aanbevelen, nl. het graven van eene nieuwe doorvaart tusschen de Heerengracht en 't Singel, even ten Zuiden van de Wijde Heisteeg. Tegen de demping van de in het plan begrepen Passeerdersgracht bestaan, volgens B. en W., geen bezwaren van beteekenis.

Waar de gemeente door de onteigening van de aan weerszijden van den nieuwen verkeersweg gelegen perceelen invloed op de bebouwing kan uitoefenen, bestaat voorts voldoende zekerheid, dat de weg aan aesthetische eischen zal voldoen. Gevreesd zou kunnen worden, dat het schoon onzer hoofdgrachten door de doorsnijding zal worden geschaad. B. en W. meenen echter, dat deze vrees, die overigens bij den aanleg van elken nieuwen weg in deze richting zou kunnen worden gekoesterd, bij dit plan ongegrond zal blijken, omdat de doorsnijding telkens in een recht gedeelte van een gracht zal geschieden en de eigenaardige effecten, die juist door de bochten gevormd worden, ongeschonden zullen blijven.

De kosten van de uit te voeren werken worden door B. en W. geraamd op een totaal van *f* 2.350.000.

Wanneer met deze uitgave van *f* 2.350.000 wordt vergeleken het bedrag van *f* 3.000.000, dat de verbreeding van de Leidschestraat zou vorderen, ongerekend de werken, die in verband daarmede op het Singel en bij het Spui zou moeten worden uitgevoerd, en het bedrag van *f* 2.560.000, hetwelk de verbreeding van de kade langs de Leidschegracht en de doortrekking van die kade zou kosten, gelooven B. en W., dat ook uit een financieel oogpunt de aanleg van den onderhavigen weg de voorkeur verdient boven de verbreeding van de genoemde straat of gracht.

Aan den aanleg van den verkeersweg Spui-Nassaukade zouden B. en W. mede met het oog op de belangen van het tramverkeer, wenschen te verbinden de doortrekking van de te Constantijn Huygensstraat door het Vondelpark in aansluiting aan de Van Baerlestraat, waardoor een groote verbetering zal worden tot stand gebracht voor het verkeer tusschen de aan de beide zijden van het Vondelpark gelegen kwartieren en tevens de ringbaan Ceintuurbaan-Bilderdijkstraat zal worden voltooid.

Om tot deze doortrekking te kunnen overgaan, zal de eigendom dienen te worden verkregen over:

a. de perceelen Vondelstraat 43 en 45;

b. het terrein, gelegen aan het einde van het Zandpad, kadastraal bekend als Sectie R, No. 518;

c. den voor den weg benoodigden grond, deel uitmakende van het Vondelpark.

De terreinen, gelegen aan de Roemer Visscherstraat, kadastraal bekend als sectie R 312, 313, 352 en 353, welke mede voor den aanleg van den weg benoodigd zijn, behooren reeds aan de gemeente in eigendom, doch werden, met het oog op den aanleg van een verbindingsweg tusschen de Eerste Constantijn Huygenstraat en de Van Baerlestraat, krachtens het raadsbesluit d.d. 29 Juli 1890, in erfpacht uitgegeven, o.m. onder bepaling, dat de gemeente het erfpachtsrecht ten allen tijde kan doen eindigen en de vrije beschikking over de terreinen kan verkrijgen tegen betaling aan de erfpachters van een bedrag van *f* 20.000.

Van het onder *b* bedoelde terrein zal slechts een klein gedeelte voor den aanleg van den weg behoeven te worden bestemd, het overige gedeelte zal als bouwterrein kunnen worden geëxploiteerd. In verband met de gunstige ligging van het na den aanleg van den weg overblijvende gedeelte, mag worden aangenomen, dat daarvoor een prijs te bedingen zal zijn, gelijk aan den koopprijs van het gebeele terrein.

Volgens eene globale berekening zal het verkrijgen van de voor de doortrekking benoodigde perceelen en gronden, met uitzondering van den grond, welke deel uitmaakt van het Vondelpark, aan de gemeente kosten ten hoogste *f* 150.000, te verminderen met de opbrengst van beschikbaar komend bouwterrein ad *f* 30.000, blijft *f* 120.000.

Of de Vereeniging tot aanleg van een Rij- en Wandelpark te Amsterdam bereid zal worden gevonden om den van het park deel uitmakenden grond, voor de doortrekking benoodigd, bij minnelijke overeenkomst ter beschikking van de gemeente te stellen, meenen B. en W., in verband met de vooreloopige met het Bestuur der Vereeniging gehouden besprekingen te moeten betwijfelen.

Op welke waarde deze grond bij eene eventueele onteigening moet worden geschat, is voorts bezwaarijk te zeggen, daar eene exploitatiewaarde niet is aan te geven.

B. en W. meenen echter, dat, wanneer voor de bovenbedoelde doortrekking, met inbegrip van den wegaanleg en bijkomende werken, een bedrag wordt aangenomen van totaal *f* 250.000, dit cijfer zeer waarschijnlijk niet zal worden overschreden.

Resumeerende zijn B. en W. alzoo van oordeel, dat verbetering van het verkeer van het hart der oude stad naar het zuidwestelijk gedeelte der gemeente niet moet worden gezocht in de verbreeding der Leidschestraat, noch in de verbreeding van de Spiegelstraat en Spiegelgracht, en ook niet in verbreeding en doortrekking van de kade langs de Leidschegracht, maar in den aanleg van een verkeersweg Spui-Nassaukade via de Passeerdergracht en dat tegelijkertijd met den aanleg van denzen weg de doortrekking van de te Constantijn Huygensstraat door het Vondelpark in aansluiting aan de Van Baerlestraat ter hand dient te worden genomen.

Ten slotte meenen zij, dat de kosten, aan de uitvoering van de genoemde plannen verbonden, voor een deel zullen moeten worden gebracht ten laste van de gemeentetram, die immers bij die uitvoering belang heeft. Eene regeling daaromtrent wordt door hen overwogen.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van „Architectura".

Zeer geachte Redactie.

Tevergeefs heb ik op de afdrukken, voorstellende het gebouw der Heidemaatschappij, welke platen zeer goed geslaagd zijn naar mijn oordeel — gezocht naar eenige aanduiding van afmetingen.

Ingeschreven *maten* zijn er niet, dan is toch eene *schaal* allereerst noodig, liefst in lijn; desnoods aanduiding in typen 1 op 200, of wat de verklaring moge brengen 1 op 208 1/2 of wat het dan is.

Wellicht wil men in een volgend nummer ons daartoe wel den sleutel verstrekken. Bij voorbaat dank.

Gaarne Uw dr.,
JOSEPH TH. J. CUYPERS.

Den geachten vrager zij geantwoord: dat de in plan Beg. Grond nog duidelijk zichtbare ruitverdeeling een grondmaat van 2 × 2 M. aangeeft. De 4 in hetzelfde plan voorkomende betonpijlers der kantoorruimte staan dus 8 M. hart op hart.

Ten overvloede diene nog de navolgende maten: de nok der bekapping op den voorgevel ligt 15.10 M. + de straat (gemeten op de hartlijn van dien gevel), de bovenkant der gootlijst op 9.15 M. + straat, terwijl de onderlinge afstand der gevelpilasters — die 0.44 M. breed zijn — bedraagt 7.55 M. RED.

* * *

Aan de Redactie van „Architectura".

Geachte Redactie.

In „Architectura" van 4 October komt de heer J. Gratama, namens de Commissie van Voorbereiding der Hoofdbestuursvergaderingen. Uwe lezers inlichten waarom ons stuk over de Adm. Voorschriften in het Bouwkundig Weekblad geweigerd is.

De reden die voor deze weigering genoemd wordt is nogal merkwaardig: Ons overzicht van de al of niet veranderde artt. is onvolledig. Let wel, niet onjuist, doch onvolledig. Wij hadden bedaard moeten afwachten, wat men ons voornemens was toe te zenden en zouden dan gezien hebben, dat reeds den 11den September — dus twee dagen nadat ons stuk was ingekomen, doch niet veel minder dan *zeven maanden* nadat de zaak waar het om ging haar beslag had gekregen — het Hoofdbestuur den tijd gekomen achtte om ons mede te deelen, hoe veel of hoe weinig er van de opmerkingen van de Commissie van Advies was nota genomen. Het is echter niet om de waarde van dit betoog in het licht te stellen dat wij nog even op de zaak terug komen. Wij wenschen de aandacht te vestigen op en te protesteeren tegen de wijze waarop men in de Maatschappij de vrije discussie over een vakbelang tracht te smoren. Men maakt hier kennis met een bouwkunstige censuur, die een voluit onderteekend stuk terugwijst, niet omdat het onjuistheden bevat, doch omdat men de geschiedenis die het behelst maar liever als afgedaan zou beschouwen.

Dit zal echter, na de publicatie van ons stuk in „Architectura" niet goed meer gaan. Wij zien reeds uit het antwoord van den heer Gr. dat nu de Advies-Commissie nog eens bijeengeroepen wordt, om kennis te nemen van voorgestelde wijzigingen, enz.

Wij, als afgevaardigden van den B. N. A. achten verder vergaderen — na de *definitieve vaststelling* der A. V. — nutteloos en hebben voor deze uitnoodiging bedankt.

De Bond van Ned. Architecten heeft in zijn jongste vergadering besloten de Adm. Voorschriften *niet* te erkennen en wij vertrouwen dat de Architect-leden der Maatschappij, wanneer hun gelegenheid gegeven wordt zich uit te spreken, eveneens zullen verklaren, van deze Voorschriften niet gediend te zijn.

Uwe Redactie dankend voor de opname.

Hoogachtend.
P. J. HOUTZAGERS en H. G. JANSEN.

Wij hopen dat men nu bij de Maatschappij zal inzien dat verdere beschouwingen over de onderhavige zaak, zoo men die noodig acht, in het „Bouwkundig Weekblad" thuishooren. RED.

VRAGENBUS.

Vraag: Hoe komt het toch dat onverglaasde rooden pannen, welke tegenwoordig gefabriceerd worden, zoo spoedig vuil worden en hun kleur verliezen. Zie b.v. de pannen op het nieuwe pavilloen aan het O. L. Vrouwen-Gasthuis te Amsterdam. R.

Antwoord: Een vraag van ongeveer gelijke strekking werd voor eenige jaren in het Vakblad „Klei" gesteld en toen door twee inzenders beantwoord.

Bij het hiervolgende is uit deze antwoorden een en ander overgenomen.

Vooropgesteld moet worden dat de grondstof voor het fabriceeren van deugdelijke pannen een vette klei behoort te zijn en dat de hieruit gevormde pannen hard gebakken moeten worden. Het spreekt ook van zelf dat de klei voldoende ijzerhoudend moet zijn om rood te kunnen bakken.

Tegenwoordig wordt veelal de voorkeur gegeven aan een zacht roode tint, men eischt volkomen gelijkkleurigheid en hecht groot gewicht aan een zuiveren, goed sluitenden vorm. Aan al deze eischen kan de pannenbakker het best voldoen, wanneer hij zijn fabrikaat niet te veel vuur geeft; echter zal in dat geval de hardheid en de dichtheid van het baksel veelal te wenschen overlaten en het euvel waarop in bovenstaande vraag gedoeld wordt, zich spoediger vertoonen dan bij een hardgebakken pan die een donkerder getint of iets bonter dak geeft. De meer ingewikkelde modellen, met dubbele en driedubbelen kop- en zijsluiting, die tegenwoordig veel gefabriceerd worden, stellen hoogere eischen aan de zuiverheid van vorm en leiden van zelf tot voorzichtigheid bij

het bakken, dat wil in vele gevallen zeggen: te weinig vuur.
Daarbij komt nog dat aan vele pannenfabrieken de goede grondstof: vette gegraven klei, niet meer in de omgeving voorhanden is of wellicht nimmer geweest is; men behelpt zich dan met zanderige rivierklei, die vermengd wordt met eene vettere grondstof, welke dikwijls van verre, soms van over de grenzen moet worden aangevoerd.
Te groot landgehalte in de grondstof geeft een poreus en broos fabrikaat en moet dus waarschijnlijk als de voornaamste, zij het ook niet de eenige oorzaak van het spoedig vuil worden der pannen beschouwd worden. Ook de gladheid en dichtheid van het oppervlak zal van invloed zijn op het meer of minder aanhangen. Vroeger werd, bij het handvormen van hollandsche pannen, het bovenvlak der pan met de natte hand gladgestreken; men verkreeg hierdoor een dunne, zeer dichte laag fijne klei op het oppervlak, die men mist bij machinaal gevormde pannen. Als verdere oorzaken zijn nog te noemen: de flauwere helling die vele moderne daken, vergeleken met de Oud-Hollandsche bekappingen, te zien geven en de atmosfeer, die tegenwoordig, meer dan vroeger bezwangerd is met roet, zwavelzuur en andere verbrandingsproducten. Ook houde men in het oog dat de warme roode kleur van oude daken, bij nadere beschouwing, dikwijls een gevolg blijkt te zijn van verweering der pannen; het vuil wordt dan, tegelijk met de loslatende schilvers, door den regen weggespoeld.

Vraag 2. De rioleering van een huis op zandgrond loopt uit in een gemetselden put die wederom overstorting in een gestapelden put heeft. Wat nu te doen zoo het water in den gestapelden put niet meer wegzakt? en men *a.* over niet al te veel terrein meer de beschikking heeft? *b.* over voldoende terrein nog de beschikking heeft? X.

Antwoord. Het laten bezinken van rioolwater door stapelputten is een hulpmiddel dat steeds na korter of langer tijd tot vervuiling van den bodem kan leiden.
In hooge zandgronden zal dit niet spoedig merkbaar zijn doch naarmate de grondsoort meer kleihoudend is, zal ook het doorlatend vermogen minder worden. Het vervangen van den grond rond den put door grof zand, puin, takkebossen e. d. kan tijdelijk verbetering geven. Is de stapelput zelf dicht geraakt, dan dient deze vernieuwd en zoo noodig vergroot te worden. Men kan ook van uit den put een of meer pijpleidingen van los in elkander gestoken buizen aanleggen, om zoodoende grooter oppervlak voor wegzakken van het water te verkrijgen.

DE VAK- EN VRAAGCOMMISSIE.

PRIJSVRAAG TUINSTADWIJK

uitgeschreven door de Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten.

Vraag. Is het mogelijk, dat de prijs per M³ woning zoodanig verandert wordt, dat er prijsverschil is tusschen vrijstaande woningen en aaneengebouwde woning, B.v. prijs per M³ vrijstaande woning bepalen. Voor dubbele woningen zeker percentage minder, voor drie aan elkaar gebouwde woningen nog iets minder, totdat zeker minimum bedrag bereikt is.

Antwoord: Volgens het programma is aan te nemen, dat de bouwkosten per M³ *f* 9.— bedragen.
Dit is een gemiddelde.
Er mogen woningen gebouwd worden, waarvan de bouwkosten meer dan *f* 9.— per M³ bedragen, mits de bouwkosten van de geheele bebouwing gemiddeld niet hooger worden dan *f* 9.— per M³.

UIT DEN AMST. RAAD.

HET MONUMENT OP DEN DAM.

De Raad heeft Woensdagmiddag j.l. zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd de voordracht van B. en W., om het monument op den Dam te verwijderen. Het oorspronkelijke denkbeeld om het monument in den tuin van het Stedelijk Museum te plaatsen, werd door B. en W. uit de voordracht genomen. Voor de verwijdering van het monument werd een crediet van *f* 3000, zegge vijf duizend gulden, toegestaan.

* * *

EEN DERDE TELEPHOON-CENTRALE.

De Raad heeft voorts in geheime zitting besloten tot aankoop van een blok huizen tusschen Singel en Heerengracht, nabij de Raadhuisstraat. Op deze plaats zal een derde telephooncentrale gesticht worden.

* * *

VERBREEDING VIJZELSTRAAT.

Ten slotte heeft de Raad Woensdagmiddag in comité-generaal het besluit genomen zich te wenden tot de Regeering, met het verzoek ook voor het tweede gedeelte van de Vijzelstraat een onteigeningswet in te dienen ten behoeve van de verbreeding dier straat.

VAN ALLERLEI AARD.

Bij K. B. is aan W. C. Metselaar, op verzoek, met ingang van 1 Jan., eervol ontslag verleend als hoofding, voor de gevangenissen en rechtsgebouwen bij het Dep. van Just., onder dankbetuiging voor de door hem aan den lande bewezen diensten.

* * *

Het huis aan de Rozengracht 185, waar Rembrandt zijn laatste levensjaren doorbracht, en op 4 October 1669 overleed, zooals uit een gevelsteen blijkt, is Maandagavond in Frascati geveild. Het werd gekocht door den makelaar E. N. Volkers.
Het huis zal blijven zooals het thans is.

* * *

MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID HAARLEM.

In het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem wordt begin October eene Tentoonstelling van medailles en Plaquetten gehouden, die naar verluidt, hoogst belangrijk zal worden.
Reeds werden inzendingen ontvangen uit München, Karlsruhe, Magdeburg en Schrobenhausen. Ook van Nederlandsche zijde werd veler medewerking toegezegd, terwijl de directeur van het museum gaarne nog inzendingen in ontvangst zal nemen.
Een catalogus met voorwoord van den directeur van het Koninklijke Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Steenen, den Heer A. O. van Kerkwijk is reeds in bewerking.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Verslag Utrechtsche Ledenvergadering. — J. J. van Nieukerken. † — Over een paar reclameplaten, verschenen in 1913. — De nieuwe Verkeersweg. — Ingezonden. — Vraagenbus. — Prijsvraag Tuinstadwijk. — Uit den Amsterdamschen Raad. — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOES, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor de Administratie van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 3.90 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent., idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—; voor kunstlievende leden *f* 20.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 41. MAANDAG 20 OCTOBER 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174-6, AMSTERDAM.



FOTO VERMEULEN

JHR. MR. VICTOR DE STUERS
1843 — 20 OCTOBER — 1913

Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS.

Heden den 20ste October 1913 herdenkt Jhr. Mr. Victor de Stuers zijn zeventigsten geboortedag. Jammer helaas dat eene ernstige krankheid oorzaak geworden is dat alles, wat naar persoonlijke huldiging zweemde, moet achterwege blijven.
Waar ook het Genootschap gaarne was opgegaan zijn eerelid Jhr. de Stuers een woord van hulde toe te spreken en diens hand te drukken, moet thans, gevolg eener onverbiddelijke beschikking, dat voornemen worden opgegeven.
Wij bepalen ons dan tot een hartelijk woord voor een spoedig en algeheel herstel, vergezeld van den oprechten wensch dat des heeren de Stuers' levensavond moge verlicht *blijven*, zijn onverwoestbre humor hem nimmer begeve en hij nog veel, zéér veel voor de Nederlandsche kunst in 't algemeen, voor de bouwkunst in 't bijzonder, zal mogen zijn en nog veel tot haar behoud zal mogen tot stand brengen.
Waar de groote „kampioen tegen onverschilligheid en vandalisme" minder sterk tot de jongere leden van ons Genootschap zal spreken als hij dit tot de meesten zijner tijdgenooten nog steeds vermag te doen, komt het ons allerminst misplaatst voor op dat werkzame, voor de kunst van ons land van zoo groote waarde geworden, rijke leven nog eens te wijzen en daartoe enkele data en feiten uit het verleden op te roepen.
Wij meenen goed te doen daartoe een en ander te ontleenen aan het indertijd door Jhr. W. B. F. van Riemsdijk in „Woord en Beeld" geschreven bijschrift bij de Stuers' portret.

Victor, Eugène, Louis de Stuers werd 20 October 1843 te Maastricht geboren. Zijn vader, Generaal H. J. J. L. Ridder de Stuers, had zich in 1838, na als commandant van het Indische leger gepensionneerd te zijn, in die stad gevestigd. Op lateren leeftijd, na zijne terugkomst uit Indië, gehuwd, sleet hij zijne laatste levensjaren aldaar rustig te midden van zijn gezin, zich wijdende aan de opvoeding zijner vier kinderen. De bizondere teekentalenten van de twee jongste zoons wist hij op oordeelkundige wijze te leiden en beiden, de oudste van dit tweetal, onze tegenwoordige gezant te Parijs Mr. A. Ridder de Stuers, zoowel als de jongere Victor brachten het in teekenen en de eerste bovendien in het beeldhouwen tot eene hoogte die menig kunstenaar van professie hen benijden mag. Vooral werd bij beiden het oog sterk geoefend en de gave van opmerken bizonder aangekweekt.
Te Maastricht werd het Gymnasium bezocht en in September 1861, kort na zijns vaders dood, trok de achttienjarige Victor naar Leiden waar hij tot 1869 in de Rechten studeerde. Zijn studiën werden ernstig opgevat, getuige zijne bekroning met het eeremetaal door de Groningsche Universiteit voor zijne beantwoording der prijsvraag „Over de verhouding van de Volksvertenwoordigers tot hunne kiezers" (le mandat impératif), welke verhandeling als dissertatie bij zijne promotie gedeeltelijk werd uitgegeven.
In Januari 1870 vestigde hij zich als advocaat bij den Hoogen Raad te 's-Hage; praktijk zocht hij niet (slechts eenige malen trad hij voor de balie), omdat zijne neigingen hem onweerstaanbaar trokken tot al wat met de beeldende kunsten in betrekking stond. Hij begon oudheden en schilderijen te verzamelen, en met hoeveel kennis en goeden smaak hij daarbij te werk ging, getuigt zijne woning in de Parkstraat, die thans te klein blijkt om al zijne kunstschatten te bevatten.

Als student toonde hij reeds belangstelling in onze oude monumenten; de toestand van verwaarloozing waarin zij verkeerden ergerde hem, maar het kwam eerst tot een krachtdadig en openlijk optreden, nadat hij in het South-Kensington Museum het prachtig marmeren oxaal uit de Kathedraal van den Bosch terugvond, dat men kort te voren voor een spotprijs verschacherd had.
Toen gordde hij zich ten strijde en trad als kampioen op tegen onverschilligheid en vandalisme. Om dien strijd aan te binden en door te zetten bezat hij alle eigenschappen: groote wils- en werkkracht, een helder en logisch verstand, uitnemende opmerkingsgave, een gemakkelijke en scherpe pen, een geoefende teekenstift, een hartstochtelijke bewondering van onze oude kunst en, door zijn naam en fortuin, een onafhankelijke positie in de maatschappij. Hij begon met rechtstreeks aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over de verwaarloozing onzer monumenten te schrijven en bewoog Minister Geertsema om op de begrooting gelden aan te vragen voor eene commissie die in zake van kunst, destijds ressorteerende onder de afdeeling Onderwijs, zou adviseeren.
Om dit denkbeeld te steunen schreef de Stuers zijn beroemd geworden Gids-artikel „Holland op zijn smalst" (November 1873), waarin hij den toestand onzer musea en die onzer monumenten beschrijft en zonder aanzien des persoons op sarcastische en dikwijls op humoristische wijze hekelt, de gebreken en misbruiken aan den dag brengt en er op wijst in hoevele opzichten het buitenland ons vooruit was.
De Kamers stonden de aangevraagde gelden toe en op voorstel van Minister Geertsema benoemde de Koning op 8 Maart 1874 het college van Rijks-adviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, waarvan de Stuers lid en secretaris werd. Dit college had tot taak, gevraagd of ongevraagd, advies te geven omtrent de maatregelen tot behoud van gebouwen of voorwerpen voor de Vaderlandsche kunst of geschiedenis belangrijk; zulke voorwerpen op te sporen, daarvan, voor zooverre zij aan openbare instellingen behooren, een inventaris op te maken, voorstellen te doen omtrent de historische en kunstverzamelingen, advies te geven omtrent plannen en hunne uitvoering betreffende oprichting of herstelling van gebouwen, geheel of gedeeltelijk ten koste van het Rijk ondernomen.
Deze taak werd ernstig opgevat: er werd hard gewerkt en het Ministerie met adviezen en rapporten overstelpt. De regeering werd op elk gebied der kunst- en historiebelangen wakker geschud en in mora gesteld. De Minister Heemskerk, wiens naam met zoo vele scheppingen van de Stuers verbonden zal blijven, begreep dat het noodig was voor dien tak van dienst eene afzonderlijke administratie in het leven te roepen en creëerde 1ste Juli 1875 de afdeeling Kunsten en Wetenschappen aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, tot welks hoofd met den rang van referendaris de Stuers werd aangesteld, die toen als secretaris van het college van Rijksadviseurs aftrad, maar toch als lid werkzaam bleef.
De kennismaking van de Stuers met den architect Cuypers dagteekent van de eerste vergadering der Rijksadviseurs op 9 April 1874, en al spoedig bleek den helderzienden jurist de superioriteit van dien man, wiens adviezen blijken gaven van zoo groote wetenschap en van zulk een gezonde toepassing van overoude beginselen, die helaas verward geraakt waren in een net van valsche begrippen en verkeerde toepassingen.
De Stuers maakte door zijn omgang met Cuypers deze beginselen, die geheel strookten met zijn logisch den-

ken, tot de zijne; hij nam voor eigen studie de werken van Viollet-le-duc ter hand en kreeg in zaken van architectuur spoedig zulke heldere inzichten, dat zijne adviezen in het kapittel een gretig oor vonden en hij de voornaamste figuur in het college van Rijksadviseurs werd, terwijl hij als referendaris, dus als raadsman van den Minister, de spoedige afdoening der zaken die bij het college in behandeling geweest of voorbereid waren, bevorderde, zoodat gedurende de vijf jaar van het bestaan der Rijksadviseurs ontzaglijk veel tot stand kwam.
Het is hier de plaats niet om in bijzonderheden de geschiedenis van dit college na te gaan. Genoeg zij het te vermelden, dat door het krachtig optreden der Rijksadviseurs, hoofdzakelijk te danken aan het initiatief van de Stuers, de belangstelling in den lande voor alles wat het behoud onzer monumenten en het bijeenbrengen van kunstschatten en archieven betrof, zeer toenam. Jammer dat tegelijk ook tweedracht gezaaid werd en er spoedig groote tegenstand kwam, niet het minst van den kant der streng gecritiseerde en veroordeelde bouwkundigen.
Van dat oogenblik dagteekent de verdachtmaking, die zich nog steeds doet gelden, dat de handelingen van Cuypers en de Stuers geïnspireerd, ja zelfs geheel beheerscht zouden zijn door hun trouw aan de Roomsch-Katholieke Kerk waartoe beiden behooren; dat hun optreden een voorbereiding was om het Nederlandsche volk op den weg naar Rome te leiden. Men sprak van kloosterstijl, Gothiek en kerkelijk werden als synoniem beschouwd en dergelijke onzin meer.
Om aan dezen tegenstroom het hoofd te bieden schreef de Stuers zijn „Bouwkundig Spook" (Gids, Dec. 1877), maar tevergeefs. Zelfs in het college van Rijks-adviseurs vonden de verdachtmakingen hunnen weg, de strijd ontbrandde ook daar en werd aangewakkerd door de vrees van enkelen voor een al te grooten invloed van 's ministers officieelen raadsman. Die strijd eindigde met de opheffing van het college door Minister Kappeyne in 1879. Hetgeen door het initiatief van de Stuers gedurende zijn ambtelijk leven tot stand werd gebracht laat zich kortelijk als volgt samenvatten:
Verbetering van het Kunstonderwijs;
Verbetering en stichting van Musea;
Redding en restauratie van monumenten; *)
Reorganisatie van het Archiefwezen;
Verbetering van de architectuur der gebouwen van Rijkswege gesticht;
Wet op het auteursrecht.
Ook buiten dien ambtelijken werkkring deed hij en thans nog doet hij veel, zoowel door zijn persoonlijk optreden, het verleenen van geldelijken steun als door zijne adviezen. Als fijn kenner van antiquiteiten en van schilderijen staat hij in ons land met recht hoog aangeschreven; hij geldt dan ook als de vraagbaak van velen.
Dat hij zich vele vijanden maakte, wie zal het loochenen; zijn scherpe pen, die onmeêdoogend hekelen kan waar hij voor zijne beginselen strijdt, zijne handelingen in het belang der zaak, zonder aanzien des persoons, gaven daartoe herhaaldelijk aanleiding. Of in enkele gevallen een niet zoo heftige aanval en een zachter woord het getal zijner medestanders niet zou hebben vergroot, de sympathie voor zijn persoon niet zou hebben vermeerderd en de zaak zelve er niet bij gewonnen zou hebben, laat ik in het midden, maar zeker is het dat de Stuers' arbeid ieders eerbied afdwingen moet. Hij had veel te overwinnen, ook van de zijde zijner Ministers en van de Kamers, maar onversaagd hield hij stand en nog gaat hij voort — wie denkt hierbij niet dadelijk aan zijn strijd van verleden jaar met Minister Regout inzake de Binnenhofkwestie — met denzelfden onverflauwden ijver en toewijding.
Niettegenstaande de vele teleurstellingen en tegenkantingen die hij heeft ondervonden, kan hij thans met de grootste zelfvoldoening op zijn arbeid terugzien. Hij heeft met zijn werk heel het Vaderland aan zich verplicht en ieder rechtgeaard Nederlander behoort hem daarvoor te danken.

* * *

Gaarne voldoe ik aan uw verzoek om een bijdrage tot een karakteristiek van Jhr. Mr. Victor de Stuers. Ik zal echter kort zijn.
De Stuers is voor mij een man met een hoog ideaal, toegerust met alle middelen ter bereiking daarvan en met den vasten wil om het te bereiken.
Het hooge ideaal is de herleving en de hernieuwde bloei onzer nationale kunst; te bewerken, negatief, door de bestrijding van den in ons volk tot voor kort zoo diep ingedrongen Jan-Saliegeest, die elken vooruitgang en van bekrompen en achterlijke begrippen op kunst-gebied, die elke poging tot gezonde ontwikkeling verlammen; positief door het behouden en herstellen der oude kunstmonumenten, door het stichten van nieuwe in den geest der oude, en door het aankweeken in wijden kring van kunstkennis en kunstliefde op den grondslag der ware en nationale beginselen.
De middelen ter verwezenlijking van dit ideaal waren en zijn voor hem, op de eerste plaats, een groote mate van aangeboren kunstzin, die hem als van zelf voor elke kunstuiting begeestert; die hem reeds in een tijd van nog zeer onvolledige vorming, als bij instinkt het ware van het valsche deed onderscheiden, en bij meerdere vorming en ondervinding, een bijna onfeilbare wegwijzer om bij elken twijfel de juiste oplossing te vinden; daarbij zeer groote vaardigheid in het teekenen die hem bij zijne kunststudiën onschatbare diensten bewees. Een superieur verstand, door veelzijdige studie tot groote ontwikkeling gebracht, rustelooze studie, een buitengewoon organiseerend talent, een onstuimige wilskracht gepaard met taaie volharding, maakten zijn kunst*zin* tot een veel — ik zeide haast alles omvattende kunst*kennis*, en hem zelf tot den aangewezen leider voor al wie evenals hij, warm voelden voor het heerlijk kunstverleden van ons land en hoopten op een blijder toekomst. Die wilskracht en vastberadenheid kenmerken de Stuers niet op kunstgebied alleen, zij zijn veeleer uitvloeisel van zijn karakter, waarvan zij, gepaard met ridderlijke fierheid, onwrikbare overtuiging en edelmoedige toewijding de hoofdstukken uitmaken.
Dat die eigenschappen nergens tot eenige overdrijving werden uitgezet wil ik niet beweren; dat ze integendeel wel eens tot hardheid en felheid in woord en geschrift hebben geleid, evenmin ontkennen. Waar blijft echter dat zonder die op zichzelf toch voortreffelijke eigenschappen het schitterend succes waarmee de Stuers'

*) De Haagsche architect J. A. Frederiks noemt in „Buiten" al dadelijk het volgende lijstje:
Oosterpoort te Hoorn; huis van Maarten van Rossum te Zalt-Bommel; Waterpoort te Sneek; Stadhuis thans kantongerecht te Woerden; Koppelpoort te Amersfoort; museum te Zwolle; muurschilderingen te Bathem; St. Janskerk te Utrecht; Kleine of Minderbroederkerk te Bolsward; Hal te Zutphen; Hofje te Alkmaar; Gevangenpoort te 's-Gravenhage; Kasteel van Radhout te Medemblik; Gothisch huis „Het Lammetje", Veere; Gothisch huis te Sluis; Gevangentoren te Vlissingen; twee torens van het Spanjaardsgat te Breda; Militair hospitaal (vroeger Klovenierdoelen) te Middelburg; Huis „De Blauwe Poort" te Dordrecht; Kasteel te Wijchen; Gevel huis „Zoutenbalk" te Utrecht; Mariënburgkerk, thans museum te Nijmegen; Buitengasthuis te Amsterdam; Arsenaal te Amsterdam.

werk bekroond is, ver te zoeken ware geweest. Zij maakten hem tot man uit één stuk, met het streven, waaraan hij zijn leven wijdde, als tot een geheel vergroeid.
Een verzet tegen dat streven was hem als een aanslag op zijn eigen persoon, en dien aanval weerde hij af met al het gewicht en de kracht van zijn wapentuig; maar ook elke medewerker met dat streven was hem een welkome bondgenoot en wapenbroeder. Beide, zoowel verzet als medewerking, waren voor hem een prikkel tot verhoogde werkzaamheid en taaier volharding.
Man van overtuiging, van onwrikbare vastbehoudendheid aan het als waar erkende op het gebied der Kunst, was hij niet minder op Godsdienstig gebied. Ware hij niet van huis uit Katholiek geweest, de Stuers zou het geworden zijn; een geloof dat geen vast en zeker antwoord geeft op elke gewichtige vraag omtrent 's menschen bestemming en de middelen daartoe, had hem evenmin ooit kunnen bevredigen als een kunst waarvan niet elke uiting steunt op onveranderlijke regels van het gezond verstand. Half heid, laf heid op godsdienstig gebied was hem steeds een gruwel, evenzeer als beginselloosheid op het gebied der Kunst. Tegen deze laatste trekt hij te velde met al de felheid van zijn geestige satire, zonder zich te bekommeren om de wraak der getroffenen; evenmin als ooit zucht naar populariteit zijn zwak is geweest.
Er is dan ook een tijd geweest, dat het getal zijner vrienden niet bijster groot was. En bovendien, dat zij die zijn vrienden waren hem zoo bijzonder beminnelijk vonden, kan ook niet worden gezegd, althans van de meesten. Dat komt, omdat de Stuers met uiterlijke blijken van vriendschap niet kwistig was, minder zelfs dan met de vriendschap zelf. Men kan het als een uitvloeisel van zijn zelfbewust, absoluut karakter beschouwen, dat hij meer geneigd is zijn vriendschap te bedekken, dan ze openlijk te doen blijken. Jaren kan men met hem omgaan, zonder dat hij ooit laat bemerken, dat iemand hem sterk ter harte gaat. Toch is de aandoening der vriendschap in zijn binnenste en krachtig ook, en vertoont zij zich bij wijlen op de meest ondubbelzinnige wijze. Persoonlijke vriendschap is dusdoende van weinig invloed geweest op de blijken van hooge waardeering, welke hem in 1900 bij de viering van zijn 25-jarig ambts-jubilé als referendaris aan Binnenl. Zaken voor Kunsten en Wetenschappen allerwege werden aangeboden. Ook de hulde hem thans op zijn zeventigsten verjaardag door menschen van allerlei rang en stand en richting betoond, blijkt derhalve op de eerste plaats te berusten op de erkenning van de geheel eenige verdiensten welke de Stuers zich verworven heeft voor den bloei der Kunsten in Nederland, en die het Nederlandsche volk tot grooten dank jegens hem verplichten.

P. J. H. Cuijpers.

* * *

De ambtenaar-de Stuers heeft den indruk achtergelaten van een Titan. Zelfs de hemel, waarin de Minister aan zijn Departement troont, was voor hem niet veilig. Niets ontzag hij, wanneer zijn kunstlievend hart hem welsprekend maakte. Zijne middelen, gepaard aan de gansch eigenaardige, door hem ingenomen positie, schonken hem eene vrijmoedigheid, welke in de ambtenaarswereld vóór hem ongekend, ná hem ongelooflijk is gebleven. Geen wonder, dat een mijner voorgangers den Secretaris-Generaal gelukkig prees, dien onoverwinnelijken geest niet meer onder het personeel van het Departement aan te treffen. Maar toch — was niet de fijn-klassieke humor, de artistieke inkleeding der gedachten, de ongeëvenaarde kunstlietde eene botsing waard, ook al delfde de eerste onderdaan van den Minister het onderspit?
Ruim twaalf jaren scheiden thans de Stuers van het Departement en schier geen dag gaat voorbij, waarop niet zijn naam wordt genoemd. Wanneer in later jaren zich van hem de sage meester maakt en aan de reeds zoo zegenrijke feiten nog de verdichting toevoegt, dan zal in de oogen der volgende geslachten het beeld van de Stuers blijven leven als de figuren der halfgoden in de traditiën der oude Hellenen.

Mr. J. B. Kan.
Secretaris-Generaal van het Dept. van Binnenl. Zaken.

* * *

Fanatiek, despotiek, choleriek.
Maar kwiek, energiek, in de grond sympatiek.

J. Six.

* * *

Veel had ik over hem gehoord en gelezen; ik had 'n begrip van hem alsof hij een „deus ex machina" was. Toen vond ik gelegenheid hem te leeren kennen, door een werk te laten zien in zijn bureau aan het Departement van Binnenlandsche Zaken. Dat is nu vijf en twintig jaar geleden.
Van deze kennismaking is veel genoegen, veel nut, veel vriendschap het gevolg geweest.
Want deze man is er een van de onbaatzuchtigste soort; steeds geeft hij van den overvloed zijner groote en veelzijdige kennis, steeds is hij bereid tot helpen en raadgeven en nooit is hem iets te veel.
Zoodra het geldt een vraagstuk van archeologischen of aesthetischen aard, is zijne belangstelling opgewekt en wel zoodanig dat hij U, als 't hem wenschelijk voorkomt, driemaal per dag een expresse-brief zendt van vier en meer kantjes, voorzien van eigenhandige illustraties. Dit heeft Jhr. de Stuers verre voor op zoovele kunstgeleerden, die ons wetten willen voorschrijven, dat hij zelf in lijn en kleur zijne gedachten kan verwezenlijken en... het dan ook gaarne doet.
Nog een groote hoedanigheid kan ik van hem noemen. Gelijk allen, die zich hunner superioriteit bewust zijn, kan hij over 'n zaak zijn meening hebben, die ook wel eens onjuist is. En het is niet gemakkelijk hem tot ander inzicht te brengen. Maar toch is 't mij een paar maal voorgekomen, dat hij later, als het reeds niet meer aan de orde was, onverplicht en ongevraagd erkende, dat hij 't toen niet juist had ingezien. Een groot man is 't, die zelf zijn kleine vergissingen durft te erkennen!
Jhr. Victor de Stuers is uit eene zeer artistiek begaafde familie, waar de beeldende kunst in eere beoefend wordt. Zijn broeder Ridder Mr. Alphonse de Stuers wordt terecht gerekend tot de bekwaamste Parijsche beeldhouwers; diens bronzen en marmeren portretbusten ademen geest en leven en gevoel.
Wijlen Jhr. Jan de Stuers, een zoon van den Nederl. gezant te Parijs, helaas zoo vroeg gestorven, was een talentvol teekenaar, met veel kijk op en waardeering voor het schoone.
Maar in algeheele toewijding voor den dienst der schoonheid staat bovenaan **Victor,** de overwinnaar.
Hij heeft overwonnen den draak van onverschilligheid, van vooroordeel en papenhaat, die daar nestelde in Holland op zijn smalst; met onversaagden moed heeft hij hem in bedwang gekregen en de Schoonheid, de maagdelijke schoonheid van zoo menig monument, gered voor ons nageslacht.
Een eeresaluut aan dezen Ridder zonder vrees of blaam op zijn zeventigjarig feest!

Utrecht, 10 October 1913. Jan Brom.

* * *

Een karakteristiek van Jhr. Mr. V. de Stuers te geven ingevolge een opdracht of verzoek, 12 dagen voor de eventueele publicatie gedaan, is niet wel mogelijk.
Tenzij men *jarenlang* met den jubilaris, die den 20sten October zijn zeventigsten jaardag viert, heeft omgegaan of in zijn omgeving heeft verkeerd.
Dat voorrecht heb ik niet gehad en nu zou ik toch wel een opstel over Jhr. Mr. V. de Stuers kunnen schrijven, na hem geïnterviewd te hebben en na tal van inlichtingen bij zijn vrienden, vijanden en kennissen te hebben ingewonnen, maar ik geef liever hetgeen ik van hem weet door eigen ervaring, al is dat dan ook niet veel.
Zooals ik dan reeds voor eenigen tijd in een mijner aanteekeningen in „de Telegraaf" schreef, is V. de Stuers meer dan een kwart eeuw, met den titel van Referendaris, Chef van de Afd. Kunsten en Wetenschappen van het Departement van Binnenlandsche Zaken geweest. Als zoodanig had hij een zeer grooten invloed op de elkander opvolgende Ministers. Men mag dit ten deele toeschrijven aan zijn kennis der toestanden, aan hetgeen hij zoo langzamerhand over oude Nederlandsche kunst was te weten gekomen, waardoor hij natuurlijk een overwicht had op den Minister, dien hij voorlichting gaf en ook aan de omstandigheid, dat hij als Maastrichtenaar van voorname geboorte vele en machtige relaties had onder de volkvertegenwoordigers.
Dit laatste moet men niet weg cijferen. De Stuers, nu een bejaard man, wit van haar en baard, was donker van uiterlijk. Hij is klein en krachtig van gestalte, vlug en kantig in zijn bewegingen, een man van genoegzaam hoffelijke manieren, maar autoritair in zijn optreden. Bij de verschillende stichtingen, die onder zijn beheer als Chef der Afdeeling Kunsten en Wetenschappen stonden, was hij dikwijls in de gelegenheid den Minister aanbevelingen te doen bij eventueele aanstellingen van ambtenaren of dignitarissen en dan koos hij altijd diegenen, die hij kon vermoeden zijn autoriteit voldoende te erkennen, om hem een zeer groot aandeel in den gang van zaken te laten. Van den oud-Referendaris is een gezegde bekend, dat deze verhouding voldoende toelicht.
Men maakte eens aanmerkingen op het feit, dat een door zijn toedoen benoemd hoofdambtenaar niet knap genoeg was voor de zaak, die hij onder de Stuers' leiding beheerde.
De heer de Stuers gaf daarop te kennen, dat hij geen knappe menschen noodig had, wel bruikbare!
Men begrijpt daaruit, hoe hard hij moest werken, daar hij al die bruikbare menschen geregeld instructies moest geven voor de wijze, waarop zij hunne instellingen moesten beheeren.
Zoo ging het ook met door den Staat gesubsidieerde kunstlichamen. Ook bij die instellingen deed de heer Referendaris zijn sterken invloed en wil kennen.
Ik wil daarmede niet zeggen, dat dit direct tot nadeel dier instellingen was, maar tot vrije ontwikkelingen was het niet bevorderlijk en ten slotte waren de ijver en de toewijding van den dirigeerenden „Minister zonder portefeuille en zonder verantwoordelijkheid" toch begrensd, al waren zij groot.
Te ontkennen valt aan de andere zijde niet dat dikwijls door den sterken wil van Mr. de Stuers veel tot stand kwam, wat anders in ons dierbaar vaderland, waar men den slakkengang hartstochtelijk bemint, een sterielen bodem zou hebben gevonden.
Ik herhaal het, en gaarne, dat men de grootste bewondering moet koesteren voor de energie van den man, die er zijn regeering en de volksvertegenwoordiging toe bracht het miljoenen kostende Rijksmuseum te doen bouwen.
Want het heeft wat voeten in de aarde gehad aleer dat monument van bouwkunst en Nederlandsche gelegenheidsroyaliteit tot stand kwam.
Het heeft waarlijk niet aan tegenstand ontbroken en zoo talrijk de stemmen der ophemelaars van het Rijksmuseum als bouwwerk in de Druckerbouwkwestie onlangs waren, zoo talrijk waren indertijd de quasi-autoriteiten, die het in de sterkste bewoordingen afkeurden en achterbaks zoowel als openbaar alles in het werk stelden om den bouw tegen te gaan.
De oud-Referendaris is een vlot spreker. Zijn groote zin voor humor doet hem dikwijls beelden gebruiken, die zijn hoorders den lever doen schudden. Een blaadje voor den mond neemt hij niet, zelfs niet waar het gaat over machtige personen. En als deze behooren onder hen, waarmee hij overhoop ligt of gelegen heeft, of onder hen, die hem tegengewerkt hebben, komen zij er slecht af. Door den invloed van de Stuers zijn gesticht (bij koninklijke besluiten) de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers en de Rijksschool voor Kunstnijverheid.
Men mag vermoeden dat er omstandigheden samen gewerkt hebben, om laatstgenoemde inrichting niet tot den bloei te doen geraken, die men een dergelijke nuttige school zou toewenschen, maar men kan wat voelen voor de grondgedachte, die haar deed huisvesten in een grootsch gebouw, dat bestemd was zooveel te bevatten van wat onze nationale kunst in glorierijke tijdperken had voortgebracht.
Veel bouwwerken zijn door de Stuers's toedoen gerestaureerd. Men moge nu al of niet ingenomen zijn met de wijze, waarop die restauraties onder zijn leiding zijn geschied, erkennen zal men moeten dat, als hij er niet geweest was, men het gros onzer eerbiedwaardige antieke bouwwerken *eenvoudig had laten instorten of ze met den grond had doen gelijk maken.*
Eigenmachtig is de Stuers dikwijls te werk gegaan! Toegegeven, maar ik vraag een ieder, hoe men in een Nederlandsche omgeving iets tot stand brengt, zonder eigenmachtig optreden?
Daendels, Karel van der Heiden en van Heutz zijn misschien ook wel eens een keertje eigenmachtig opgetreden, maar wij hebben wat aan ze gehad.
Een gelijke verdienste (op het vreedzame terrein der kunst) heeft ook de Stuers. Evenals de bovengenoemde bewindvoerders is hij een „homme à poigne" geweest en ik zou mij zeer vergissen als hij het niet nog was en het niet tot zijn dood toe zal blijven.
Voor moderne schilderkunst heeft Victor de Stuers (naar mij bekend is) niet veel gedaan. Dat wil zeggen „direct". Maar, ik zeide reeds in mijne aankondiging van zijn jubileum, dat als iemand zooveel voor de oude schilderkunst deed als hij, de hedendaagsche kunstenaars dan toch groote redenen hebben om hem dankbaar te zijn, daar moderne kunst niets zonder de oude is, getuige de „soi-disant moderne kunst", die alle verband met de overlevering verbroken heeft en veroordeeld is tot verdwijnen, welk vonnis reeds half is voltrokken.
Moge het den heer de Stuers gegeven zijn in den werkkring, dien hij zich nu gekozen heeft, nog vele jaren be-

vrediging te vinden voor zijn rusteloos werkzamen geest en tot voorbeeld en opwekking te strekken van hen, die dreigen in te slapen.
Het „Holland op zijn smalst" van voor circa veertig jaren is nog niet veel breeder geworden.

C. L. Dake.

* * *

Hij kende in den strijd voor wat hij meende dat schoon was geen vrees.

H. P. Berlage Nzn.

* * *

Geachte Redactie,

Van de enkele malen, dat ik de eer had den Heer Victor de Stuers te ontmoeten, wil ik gaarne ingevolge uw verzoek eenige indrukken mededeelen. Telkens wanneer ik uit couranten of op andere wijze verneem, dat de Heer de Stuers ongesteld is, verontrust het mij, dat deze, voor zoover ik geloof mocilijk te vervangen pionier ten opzichte van kunst en historie, ons Nederland zal ontvallen. Zelden toch, ontmoet men in de kunstwereld leeken, die zoo vol geestdrift en moed, ronduit voor hunne overtuiging uitkomen, zóó de menschen weten wakker te schudden voor hun ideaal, daarbij blijk gevend van absolute onafhankelijkheid, niet gedreven door bijbedoelingen, of vrees iemands vriendschap en jarenlange achting te zullen verliezen, maar steeds vóór alles bezield met vurige liefde voor de bouwkunst en de beoefening van wetenschap en historie.
Een diplomaat misschien, als er een monument te redden valt, maar toch geen diplomaat volgens de orde van dezen tijd, een die met iedereen goede vrienden wenscht te blijven, zijne gedachten in aangenamen vorm weet te verbergen, in alles op de eerste plaats eigen voordeel beoogend, zacht en beschaafd zich weet voor te doen, maar zooals het beeld der architectuur van dezen tijd, zonder vast karakter, zonder fut, oppervlakkig, meer mode dan stijl. Zulk diplomaat is de Heer de Stuers zeker niet. Had hij dan ook het beroep van architect gekozen, dan betwijfel ik of tengevolge zijner karaktereigenschappen hem het zoogenaamd succes en overvloed van werk ten deel zoude gevallen zijn; daarvoor is hij niet plooibaar of buigzaam genoeg.
Anderen echter zullen het beeld van den jubilaris in beteren en fraaieren vorm weten te gieten dan ondergeteekende. Laat ik dus volstaan met een paar kenschetsende karaktertrekken uit eigen ervaring in het licht te stellen, om daardoor dat beeld zooveel te duidelijker te doen uitkomen.
Toen ik in het begin mijner bouwk. loopbaan, ongeveer 20 jaar geleden, den Heer de Stuers eens vroeg, of hij den architect Baeckelmans te Antwerpen kende, mijn leermeester, waaronder ik helaas slechts een paar jaren gewerkt had, maar wien ik toch eene bizondere vereering toedroeg en wiens principen mij openbaringen toeschenen en bij later beter begrijpen, het ook *waren*, zeide de toenmalige Referendaris, mijne aanhankelijkheid voor bedoelden architect bemerkend:
„Ik ken hem persoonlijk niet, maar kent hij de gothiek?"
Waarop ik antwoordde dat Baeckelmans eenige gothische gebouwen restaureerde en lid was der monumentencommissie, enz. „O, — dan is het goed", was 't kort bescheid.
Eenige jaren later hem op reis een decoratief uitgevoerd werk toonende, was de spontane uitroep: „Welk prul architect heeft dit ontworpen", en potlood en papier nemende, toonde hij terstond de onlogische samenstelling van het in de couranten nogal geprezen werk van een architect van naam, zonder zich af te vragen, of zijne kritiek misschien iemand ergerde, of wie de „groote" bouwmeester zijn kon.
Onlangs sprak ik den jubilaris over de vooral vroeger dikwijls voorkomende minder gelukkige herstelling der oude monumenten, zoowel hier als in het Buitenland, en eenigzins scherp moest ik hooren: „Bewijs dit, want „anders beteekent uwe opmerking niets. Ik kan ook „evengoed zeggen dat *uw* werk niet deugt, maar wat „beteekent dit als het niet bewezen wordt", waarop ik zeide dat het bewijs slechts te leveren is, door persoonlijk ter plaatse de herstelde monumenten te bezoeken. Maar, voegde ik er bij, in kunstwerken treft men ook vele zaken aan, waarvan de onechtheid bijna niet te bewijzen is, zooals bij beeldhouwwerk, decoratieve onderdeelen o.a. als daar zijn: hogels, ornament, baldaquins, lijsten, profileeringen enz., alle zaken, waarvan men *gevoelt*, of het slechts koude, doode copieën, of de bijna volmaakte producten zijn, welke der oude kunstvoortbrengselen eigen is, kortom, waarin de ziel des makers leeft. En het antwoord? „Jullie mannen der kunst hebt 't altijd „over het gevoel en onder dien mantel wordt alles be„dekt en veel goedgepraat, doch vraagt men bewijzen, „dan heet het, dat het een kwestie is van het gevoel", en spottend noemde hij voorbeelden, hoe enkelen onzer mannen van naam, inkonsekwenties ten deze begingen, mooie theorieën verkondigen, maar betreft het eigenbelang of den geldbuidel, deze theorieën niet zelden vreemdsoortig toepassen, en de bouwkunst en hare beoefenaren op somtijds laffe wijze tegenover de buitenwereld voorstellen, wat slechts de ten deze heerschende groote onverschilligheid ten goede komt.
Vond ik dus hier niet den gewenschten bijval, toch gaf de Heer de Stuers dadelijk toe, dat ten opzichte der restauratie-kwestie zeker misstanden bestaan en zij die zijne geschriften kennen, of zijne uitlatingen in de Tweede Kamer of elders volgen, weten dat hij deze meening niet onder stoelen en banken steekt.
Ook voegde hij er bij: „Toon en bewijs mij werkelijke „gebreken of verkeerde toepassing en ik zal doen wat „ik kan om dit te laten verbeteren."
Ziehier een paar bescheiden bijdragen om de karaktertrekken van den jubilaris ten opzichte der bouwkunst in het licht te stellen. Een ridderlijke figuur, een strijdlustig man, iemand die niet vraagt of voor hem staat een man van groote befaamdheid, of een eenvoudig burger, maar die met arendsblik wel speurt, of de zegsman iets weet mede te deelen, wat hem dienstig zijn kan bij de verwezenlijking van zijn levensideaal: het voor de kunst en historie hoog houden der groote denkbeelden en het werk der voorvaderen.
Een man met het bloed en de geestdrift den Zuidelijken naturen eigen, maar ook, in tegenstelling daarmede, oplettend en belangstellend in de kleinste zaken en tegenover den eenvoudigste onder ons, mits hij slechts overtuigd zij, van oprechte belangstelling en ernstig streven. In het tegenovergestelde geval een felle meester, spottend met rang en stand.
Een zeldzame figuur, die ons nog lang moge bespaard blijven ter wille der veredeling en belangstelling onzer vaderlandsche bouwkunst.

Rotterdam, October 1913. Jac. v. Gils.

* * *

't Was in 1880, toen ik na een langdurig verblijf in het buitenland wegens mijne benoeming tot Conservator van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem in het vaderland was teruggekeerd, dat ik het voorrecht had met Jhr. Mr. de Stuers kennis te maken. Ik herinner mij nog levendig den eersten avond, welke ik in zijne gezellige, met antieke meubelen ingerichte woning in de Parkstraat te 's Gravenhage doorbracht.
Reeds dadelijk kwam ik onder de bekoring van de prettige wijze, waarop hij, als goed causeur, mij wist in te wijden in de verschillende toestanden en verhoudingen in ons land.
Het was toen de tijd, dat onze kunst, vooral de bouwkunst en toegepaste kunst, na een langdurig tijdperk van inzinking zich los begon te maken uit de oude sleur, om, opnieuw bezield door den geest van den modernen tijd, een nieuwe toekomst tegemoet te gaan.
In die omstandigheden had de Afdeeling Kunsten en Wetenschappen van het Departement van Binnenlandsche Zaken een leider noodig, welke naast artistieken aanleg beschikte over een veelzijdige kennis en groot doorzettingsvermogen.
Daarom deed de regeering een zeer gelukkige keus, toen ze in 1875 de Stuers aan het hoofd dezer afdeeling plaatste.
Hij had immers als jong advokaat blijk gegeven van zijn artistieken zin door o. a. op eigen initiatief, geheel zelfstandig een beschrijvenden catalogus van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen samen te stellen, terwijl hij ook als Lid en Secretaris van de Commissie der Rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst naam had gemaakt.
Van toen af aan heeft hij zich gedurende ruim een kwart eeuw geheel gewijd aan zijn taak: orde en regel te stellen op den ergerlijk verwaarloosden toestand, waarin bij zijn optreden de Afdeeling en hetgeen er onder ressorteerde, verkeerde.
Met helderen blik wist hij de wonde plekken aan te wijzen en de maatregelen ter verbetering te beramen.
Overal en altijd stond hij op de bres om tegenover een ieder in woord en geschrift zijne denkbeelden te verkondigen en te verdedigen.
Wee dengeen, die hem daarbij in den weg kwam, zijn scherpe pen spaarde hem niet.
Elke tegenstand prikkelde zijn strijdlustige natuur. Wanneer hij eenmaal in het strijdperk is afgedaald, heeft men tegenover zich een onverschrokken tegenstander, die zonder aanzien des persoons aan zijne spontaan-opwellende gevoelens uiting geeft, recht op zijn doel afgaat en met kracht het eenmaal ingenomen standpunt weet te handhaven. Zelfs op meer gevorderden leeftijd en vaak gekweld door een steeds wederkeerend lijden verloor hij zijne slagvaardigheid niet.
Zijne intieme kennis van al hetgeen op kunst betrekking heeft, verzekerde hem bovendien een overheerschenden invloed op het aesthetisch gebied in den lande.
Alleen zijn taaie volharding — zeer zeker wel de meest overheerschende karakteristiek van de Stuers — was in staat om eens voor goed te breken met de oude sleur, die nog altijd overheerschte.
Als typisch staaltje van zijn eigenaardige geestige satiriek zullen degenen, die hem wel eens bezochten op zijn kamer in het nu verdwenen gebouw van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, zich den staart van een vlieger, welke daar aan de zoldering hing, herinneren. Elk papiertje van dezen staart stelde een ambtenaar voor, waarlangs de officieele stukken moesten passeeren, alvorens tot afdoening te geraken. Aldus hekelde hij den bureaucratischen omslag, waarmede hij steeds te worstelen had.
Hoewel de Stuers zich persoonlijk meer bij voorkeur aangetrokken voelde tot de middeleeuwsche kunst, komt hem door dit breken met oude sleur toch de groote verdienste toe, mede den grondslag te hebben gelegd voor de ontwikkeling onzer moderne opvattingen op artistiek gebied.
Wanneer het er op aankwam om iets in het belang der kunst te ondernemen, deed men nooit een vergeefsch beroep op zijne hulpvaardigheid.
En mocht hij ook de gebreken zijner deugden bezitten, toch blijven deze laatsten, als men de rekening opmaakt, verre de overhand behouden.
De hulde, die den jubilaris dezen dag door de kunstenaars wordt gebracht, heeft een bijzondere beteekenis.
Zij toch hebben door zijn onbaatzuchtig optreden de overtuiging gekregen, dat hij de ware beteekenis, welke de kunst voor een volk heeft, niet alleen ten volle beseft doch, dat hij haar tevens beschouwt als den factor, welke de maatstaf aangeeft, waarop de cultuur van een land gegrondvest is.
Van de talrijke landgenooten, die zich onder dezelfde levensomstandigheden bevinden als hij, zijn er slechts weinigen, die zich in den dienst der kunst zoo verdienstelijk hebben gemaakt. Hij moge dan ook velen, die hun land liefhebben, ten voorbeeld strekken.
Het zij mij ten slotte vergund de hoop uit te spreken, dat de jubilaris nog vele jaren voor de kunst, die hem zoo na aan het hart ligt en voor ons land, waaraan hij reeds zulke groote diensten bewezen heeft, behouden moge blijven.

E. A. von Saher.

* * *

Het jubileum van Victor de Stuers moest een feestdag zijn voor alle Nederlanders met kunstgevoel. Dit zal echter niet het geval zijn; het meerendeel staat te ver van hem af, om zijn beteekenis voor kunst en volk te omvatten.
Toch zal niet licht overschat kunnen worden wat hij, vooral in den hopeloozen tijd van zijn officieelen werkkring, voor zijn land is geweest.
Toegerust met dat heerlijk enthousiasme en die stalen energie, die den baanbreker kenmerken, ondernam hij de reuzentaak, zijne landgenooten uit den dommel van onverschilligheid wakker te rukken en hen als 't ware te *dwingen* het schoone in eigen omgeving te leeren zien en begrijpen.
Als een moderne Peter de Kluizenaar trok hij het land door, predikend met den gloed der overtuiging, voor het behoud onzer kunstschatten. Daar waar de moker dreigde of een voorwerp van nationale kunst stond te worden vervreemd, trad hij in den weg en verijdelde het gevaar. Met alle overredingskracht die in hem was, sleepte hij zijn volk naar het doel dat hem heilig was; waaraan hij zijn leven heeft gewijd.
En niet alleen het volk, ook de vele opvolgende regeeringen, waaronder hij is werkzaam geweest, van welke kleur ook, hij wist ze allen te suggereeren, te overtuigen van de plicht der overheid om tegen wandalisme te waken, er van te doordringen dat kunst wel regeeringszaak is.
En dat hij op deze wijze veel, zeer veel, bereikt heeft is niet te ontkennen.
Zonder hèm, zou nog veel meer schoons verwoest of uit het land zijn verdwenen. Zonder hèm hadden wij ook geen Rijksmuseum, als gebouw en verzameling van onzen nationalen trots.
En zonder hèm geen opleven der Bouwkunst in de tachtiger jaren, het glanstijdperk zijner werkzaamheid.

Hij had hierbij het geluk, een bouwmeester te vinden naar zijn hart, een kunstenaar van den eersten rang, in staat zijne illusies te verwezenlijken. Maar wie zich nog herinnert de systematische tegenwerking die hij — juist om die samenwerking — had te doorstaan; de verdachtmaking zijner bedoelingen, bij alles wat van hem uitging en de hatelijke kritieken die niet ophielden hem te vervolgen en hem „er uit" moesten werken — wien die onverkwikkelijke strijd nog voor den geest staat, moet, als hij onbevooroordeeld is, erkennen, dat alleen een buitengewoon man als de Stuers dat alles kon weerstaan en dat hij in den strijd volkomen overwinnaar is gebleven.

Natuurlijk, algemeen wordt dit nog niet erkend, daarvoor heeft die markante figuur te veel scherpe hoeken, die terug moesten wonden. Zijn altijd rake aanvallen, op den man af, prikkelden, soms ook wel onnoodig, allen die hem in den weg kwamen en hem den voet dwars zetten. Nooit kon hij toegeven, goedschiks of kwaadschiks, *zijn* wil moest worden doorgezet.

Want alles moest hij afbijten. Dr. Cuyper (toen nog geen doctor) heeft nimmer op de insinuaties gereageerd, het zwaard was de Stuers toevertrouwd.

Dat het dus zoo iemand, vooral in ons kleine Holland, niet aan vijanden ontbrak en dat hij ze nog heeft, zal wel niemand verwonderen.

Om zich bemind te maken moet men van ander hout zijn gesneden.

Buigen kòn hij niet, en breken vermòcht men hem niet, hoe vaak ook vooroordeel en afgunst tegen hem samenspanden.

Want het schrikbeeld was de „Officieele Kunst". Alles wat van Schoone Kunsten uitging was verderfelijk, het had geen andere bedoeling dan ons land Roomsch te maken. Het Museum was een bisschoppelijk paleis, een voornaam klooster of iets dergelijks, uit de middeneeuwen opgediept. Om onze oud-hollandsche schilderschool op te nemen was het als anachronisme totaal ongeschikt. Het was eigenlijk een godsdienststrijd in optima forma met al het vieze en onverkwikkelijke dat daarbij behoort.

Sinds dien zijn de tijden veranderd, de meeningen omgekeerd. Het jongere geslacht, objectiever in zijn oordeel telt geen vijanden van de Stuers, het ziet alleen het resultaat. De nog levende tegenstanders van vroeger zijn òf bekeerd òf het zwijgen opgelegd; alleen wordt nog maar in 't geheim gefoeterd.

Maar het Museumgebouw is nu erkend, ook door onze eerste moderne bouwmeesters, als het belangrijkste monument, dat ons land in de 19de eeuw heeft voortgebracht.

Kan er voor de Stuers en zijn bouwmeester grooter succes denkbaar zijn, dan dat de vertegenwoordigers van alle kunsten, onze eerste architecten, schilders en letterkundigen als één man optreden om te protesteeren, wanneer ook maar een klein deel van een der gevels van het gebouw aan het oog wordt onttrokken?

Dat zij dit beiden nog mochten beleven, is zeker wel de grootste triomf op dat zeventigjarig feest, grooter hulde had het kunstlievend deel van ons volk hun niet kunnen brengen.

Van ons Genootschap is de Stuers altijd een goed vriend geweest; in de jongere bouwkundigen waardeerde hij de vrij-uitgesproken meening, los van elke bijgedachte. Het volgende is daarvan een voorbeeld.

Toen ik in 1905 met Jan Stuyt den kunstenaar een bezoek bracht, om hem te verzoeken de feestrede te houden bij de viering van het vijftigjarig bestaan van ons Genootschap, was hij ziek. Met zijn beenen op een stoel moest hij ons ontvangen. Eerst weigerde hij dan ook beslist. „Je ziet, ik ben invalide, hulpeloos, ik kan niet loopen, vraagt een ander, ik kan niet". Hij noemde anderen, die of die, ze zouden het allemaal beter doen dan hij, in deze omstandigheden. Bovendien moest een architect de feestrede houden, was zijne meening.

Doch toen wij daar niet op ingingen en beweerden, dat wij juist tot hèm waren gekomen, omdat hij, als het eenige eerelid dat buiten de bouwkundige praktijk stond, de zaak veel ruimer zou kunnen opvatten; het vijftig-jarig bestaan van eene vereeniging als de onze, die ook altijd de zusterkunsten had gediend, niet juist uitsluitend door architecten behoefde te worden gevierd; releveerden het verband, dat tusschen zijn werkzaam leven en het streven van ons Genootschap eigenlijk altijd had bestaan en wij dus meenden dat juist *hij* in de allereerste plaats was aangewezen om, wanneer zijne gezondheid op den feestdag dit zou toelaten, in een historisch overzicht het verleden van Architectura et Amicitia te herdenken . . ., toen zag ik dat hij toch eigenlijk zeer gaarne ons van dienst wilde zijn. En eindelijk was het: „Nu, goed, wan„neer ik me maar eenigszins kan verplaatsen, dan ben ik „jelui man, dan kom ik.... maar reken er niet vast op, als „'t al te erg is blijf ik weg en stuur ik je mijn rede."

Maar hij wàs er en hield de bekende kernachtige feestrede, die, als gevolg van herdenking van oude toestanden, waarin de tegenstellingen scherp tegenover elkaar werden geplaatst, weer veel stof opjoeg. Zij was echter van 't begin tot het einde een bewijs van de warme sympathie met het streven van het Genootschap.

Hij stond daar achter den lessenaar, met een vaak pijnlijken trek in zijn wezen en was zichtbaar verlicht toen hij aan zijne verplichting had voldaan. Het was een opoffering. Verder werden de feestelijkheden dan ook door hem niet bijgewoond.

Wèl de houding van een Eerelid.

Houden wij den grooten kunstenaar in eere. Onze beste wenschen vergezellen hem in zijn verderen levenstijd. Moge zijn thans ernstige ongesteldheid spoedig zijn geweken.

J. INGENOHL.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP

I. De 1333e Gewone Ledenvergadering zal gehouden worden op Woensdag 22 October e.k., des avonds te **8.30** uur in het Genootschapslokaal in „Parkzicht".

Agenda:

1. Opening en notulen der vorige vergadering.
2. Mededeelingen en ingekomen stukken.
3. Installatie van den heer Jac. S. Baars, als Gewoon Lid van het Genootschap.
4. Verkiezing van een lid der Schoonheidscommissie tengevolge der periodieke aftreding van den heer H. P. Berlage Nzn., die niet herkiesbaar is.
5. Voordracht met lichtbeelden over *Hedendaagsche Bouwkunst*, door den heer A. W. Weissman.
6. Rondvraag en Sluiting.

II. Als Buitenlid is tot het Genootschap toegetreden, en als zoodanig door het Bestuur toegelaten, de heer W. P. Meijer, bouwkundig teekenaar te Haarlem.

G. J Rutgers, *Secretaris*.

INHOUD: Jhr. Mr. Victor de Stuers. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. F. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEIDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.

MEDEDEELING DER REDACTIE.

I. Wegens plaatsgebrek moeten vele stukken tot een volgend nummer blijven liggen, o. w. een artikel over openlucht-musea van den heer B. J. v. d. Ven, alsmede het 21 dezer bij de redactie ingekomen juryrapport Genootschapsprijsvragen *1911*, waaraan is toegevoegd een naschrift van het Bestuur.

II. De heer Weissman heeft zijne in de vergadering van Woensdag 22 Oct. j.l. gehouden voordracht voor het orgaan afgestaan en zal in een der e.v. nummers met de plaatsing een aanvang worden gemaakt.

OVERZICHT VAN HET GESPROKENE TER 1332STE GEWONE LEDENVERGADERING VAN HET GENOOTSCHAP OP WOENSDAG 8 OCTOBER 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Te ruim half negen opent de voorzitter, de heer Walenkamp, deze vergadering. De notulen worden na de opmerking van den heer Hellendoorn inzake het gesprokene door de heer Paul de Jongh, goedgekeurd, onder voorwaarde dat het gesprokene, zooals het door den verslaggever is genoteerd, in de notulen wordt vermeld.

De voorzitter leest daarop de circulaire voor inzake het jubileum de Stuers, waarop de heer Weissman het woord vraagt en mededeelt met het gevraagde niet accoord te kunnen gaan.

Een mededeeling van den voorzitter, dat de heer Hack voor dit jubileum een plaquet zal vervaardigen en dit den heer de Stuers zal worden aangeboden, wordt met applaus der vergadering begroet.

Voorgelezen wordt een brief van den heer Roland Holst, waarin deze bericht als afgevaardigde voor A. et A. in het Ned. Kunstenaarsverbond te hebben bedankt, aangezien volgens genoemden heer de afgevaardigden niet voldoende voeling kunnen houden met het bestuur. De volgende brief van het bestuur van bovengenoemd verbond om wat meer steun voor het op te richten kunstenaarshuis, lokt nogal eenig disputt uit.

De voorzitter meent, dat hetgenootschap zelf geen steun kan verleenen, temeer daar de kas schraal is en o.a. de Redactie van het blad sukkelt met een steeds terugkeerend tekort. Besloten wordt om den heer Robbers nog eens inlichtingen te vragen omtrent het garant zijn voor het kunstenaarshuis alvorens deze zaak verder te behandelen.

De heeren Baars en v. d. Zee worden met algemeene stemmen als lid van het genootschap aangenomen.

De heeren Walter Dahlen, J. H. de Haan, Ph. H. Bouchenss en H. F. v. d. Lie worden op de gebruikelijke wijze door den voorzitter geïnstalleerd.

De heer Hack geeft vervolgens een zeer interessante toelichting bij het in de vergaderzaal tentoongestelde beeldhouwwerk, waarbij hij opmerkt, dat de liefde voor de decoratieve beeldhouwkunst bij de bouwkunstenaren niet erg groot is, gezien het feit, dat zelfs op den cursus voor voortgezet hooger bouwkunstonderricht dit vak niet gedoceerd wordt. Een warm en welverdiend applaus beloonde spreker na afloop zijner toelichting en velen maakten van de gelegenheid gebruik de kunstwerken nog eens nader te beschouwen.

Punt 6 der agenda lokt heel wat besprekingen uit en tijdens de circulatie der diverse zakkalenders wordt vooral het finantieële gedeelte zwaar gewogen.

Besloten wordt dit punt aan te houden en te trachten een firma te vinden, welke voor reclame de meerdere kosten van deze uitgave wil dekken.

Bestaat hiervoor geen kans, dan zal de kalender in oud formaat worden uitgegeven.

Hierna worden door het bestuur de volgende praeadviezen uitgebracht.

1e Vraag werd gedaan door den heer Hellendoorn.

„In verband met art. 12 van het Huish. Reglement vraagt spreker of de secretaris nog administrateur is der Afdeeling Voortgezet- en Hooger-Bouwkunst-Onderricht en omgekeerd?

De Bestuursvergadering van 2 October j.l. was algemeen van oordeel, dat de strekking van art. 12, Huish. Reglement, betreffende een Bureau van Administratie op den huidigen toestand niet van toepassing is, doch dat overwogen zou kunnen worden of er termen bestaan, die kunnen leiden tot het instellen van een dergelijk bureau.

2e Vraag. Door den heer Jan de Meyer werd gevraagd: „Als de Redactie werk ter opname wordt aangeboden door een architect van wien bekend is, dat hij zich niet steeds gehouden heeft aan de geldende bepalingen in architectenkringen, kan dit dan aanleiding geven om het aangeboden werk al dan niet op te nemen?"

Het Bestuur is van oordeel dat zulks geen bezwaar behoeft te zijn voor het opnemen van redactioneel werk.

Na eenige besprekingen en toelichtingen door de heeren Moen, de Jongh, Ingenohl en Rutgers worden de praeadviezen voor kennisgeving aangenomen en blijkt hieruit, dat er een bureau van administratie is ingesteld, voor zoover het den bode en klerk betreft, doch dat het bureau

in geen enkel verband kan genoemd worden met het Hooger-Bouwkunst-Onderricht en N. V. Plaatwerk de Architect. Besloten wordt dan ook het Huish. Reglement niet te wijzigen.
Bij de rondvraag zegt de heer Lob zeer verheugd te zijn geweest, toen de heer Walenkamp als voorzitter optrad, doch het betreurt dat de toon in het orgaan vaak zeer onaangenaam treft; terwijl andere dingen geheel genegeerd worden.
Op het laatste gezegde geeft de heer v. d. Pluym als zijn meening, dat dan de heer Lob belangrijke dingen zèlf aan de Redaktie moet zenden, terwijl de heer P. de Jongh den heer Lob er attent op maakt, dat hij allereerst feiten moet noemen en zoonoodig in het blad zelf zijn oordeel kan geven.
De voorzitter merkt den heer Lob nog op, dat het blad voor alle leden open staat, mits de stukken in een passenden vorm zijn geschreven, dit ter beoordeeling der Redaktie en vraagt den heer Lob het woord „ongepast" terug te nemen.
Nogmaals vraagt de vergadering feiten te noemen.
De heer Lob deelt daarop mede het woord ongepast, terug te nemen en niet te hebben geweten, dat het blad voor alle leden open stond.
Hierna volgt sluiting der vergadering. J. J. H.

KORT VERSLAG DER 1333STE LEDENVERGADERING, GEHOUDEN OP WOENSDAG 22 OCTOBER 1913 IN HET GEZOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

De voorzitter, de Heer H. J. M. Walenkamp, opent met een kort woord van welkom aan de aanwezigen, en meer speciaal aan den spreker van dezen avond, de vergadering en verzoekt lezing der notulen, die, met dank aan den Secretaris, worden goedgekeurd.
De installatie van den heer Baars wordt tot een volgende vergadering uitgesteld, daar genoemde heer per schrijven bericht heeft niet aanwezig te kunnen zijn.
Tot lid der Schoonheidscommissie wordt hierna op voorstel van den heer Hellendoorn en na mededeeling van den heer Rutgers, dat het Bestuur eveneens diens candidatuur gaarne zou gesteld zien, met algemeene stemmen gekozen de heer H. J. M. Walenkamp.
Hierna geeft de voorzitter het woord aan den spreker van dezen avond, den architect A. W. Weissman, tot het houden zijner voordracht met lichtbeelden over hedendaagsche bouwkunst.
Daar de voordracht inmiddels voor het orgaan is afgestaan, meent verslaggever te kunnen volstaan met de mededeeling, dat deze op zoo aangename en onderhoudende wijze voorgedragen rede met buitengewone belangstelling werd gevolgd en de voorzitter zeer zeker de tolk der talrijke aanwezigen was, toen hij den heer Weissman den hartelijken dank van het Genootschap bracht voor diens interessante causerie, erbij constateerende dat spr. thans gelukkig wèl eenig licht wil zien inzake de moderne bouwkunst en lang zoo pessimistisch niet meer gestemd schijnt als voor eenige jaren terug, toen het luidde: een cultuur komt er nooit meer.
De heer Weissman zegt, dat er achter de zwarte wolken licht schuilt dat van tijd tot tijd kan doorbreken. Hij hoopt van harte dat dit bij de huidige bouwkunst vaak het geval mag zijn.
Bij de rondvraag bespreekt de heer Walle nog eens de zaak Elte. Hij wijst op een nieuw stukje in „de Bouwwereld" verschenen, waarin het gesprokene ter laatste vergadering van A. et A. wordt behandeld.
De heer Weissman vraagt wat dit stukje nu met de zaak zèlf te maken heeft. Spr. zegt: de heer Elte is lid van A. et A., welnu, laat hij zich dan in een vergadering komen verdedigen. De heer Rutgers zegt dat bedoeld stukje in „de Bouwwereld" het gesprokene ter vergadering van A. et A. tracht verdacht te maken.
Hierna volgt sluiting. V.

Aan het Bestuur van het Genootschap
„Architectura et Amicitia", alhier.

Mijne Heeren.

Ingevolge Uw verzoek heb ik het Genootschap vertegenwoordigd op eene vergadering van afgevaardigden van den B. N. A., Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, afd. Amsterdam, A. et A. en de loodgieters patroons-vereeniging „Eensgezindheid" alhier, d. d. 6 October 1913.
De B. N. A. was vertegenwoordigd door de heeren Jos. Th. J. Cuypers en Jon Ingenohl; de afdeeling Amsterdam van de Maatschappij door de heeren E. M. Rood en J. Bakker en de loodgieters patroons-vereeniging door het Dagelijksch Bestuur.
Na eene korte uiteenzetting van den voorzitter der loodgieters patroons-vereeniging, werd het „voorstel betreffende de tarieven in de bestekken" (waarvan een exemplaar hierbij gaat) — en hieronder is afgedrukt — Red. nader besproken en bleek de meening der afgevaardigden, dat een standaardprijs niet moet vermeld worden. Dit zou onnoodig moeilijkheden met den hoofdaannemer opleveren. De overige prijzen vonden geene bestrijding, alleen werd geadviseerd de post: „zink voor ramen, ventilatietoestellen ad. ƒ 100.—" te laten vervallen, op grond een en ander nooit gewogen wordt bij de verrekening.
Ten slotte was de meening der afgevaardigden dat geen bindende besluiten konden genomen worden, nu, noch later in de vereenigingen.
De voorzitter der loodgieters patroons-vereeniging deelde mede, dat de bedoeling enkel was geweest een samenspreking te hebben, teneinde het wijzigen der geheel verouderde tarieven in het meerendeel der bestekken te vergemakkelijken.
De afgevaardigden stelden dit ten zeerste op prijs en gaven ten slotte in overweging om de besturen der verschillende vaklichamen, van den marktprijs van lood en zink geregeld op hoogte te houden, opdat zij dit in hunne organen den leden kunnen mededeelen.

Hoogachtend
A'dam, 14 Oct. 1913. ADR. MOEN.

VOORSTEL VAN DE LOODGIETERS PATROONS-VEREENIGING „EENSGEZINDHEID" BETREFFENDE DE TARIEVEN IN DE BESTEKKEN.

Lood met arbeidsloon	ƒ 32.—
„ „ „ en soldeer	„ 38.—
„ voor pijpen en bakken	„ 45.—
bij standprijs van ƒ 25.—	
Zink voor goten met arbeidsloon en soldeer	ƒ 55.—
„ „ deklijsten en pijpen, met arbeidsloon en soldeer.	ƒ 70.—
Zink voor ramen, ventilatietoestellen met arbeidsloon en soldeer	ƒ 100.—
bij standprijs van ƒ 35.—	
Leibedekking, gespijkerd ƒ 3.— p. M² met leien van	ƒ 40.— p. 1000.
Mastiek, 2 lagen	ƒ 1.— p. M²
„ 3 „	„ 1.35 „ „

Aan H.H. Architecten.

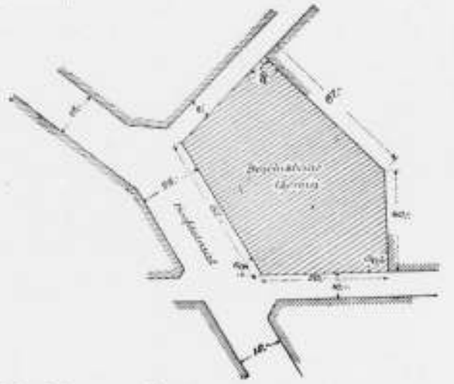
De Schilderspatroonsvereeniging „Amsterdam", heeft de eer het volgende onder Uwe aandacht te brengen.
Door de steeds hooger wordende arbeidsloonen en de hooge prijzen der materialen is het onmogelijk geworden, schilderwerk naar den eisch der bestekken uit te voeren volgens de eenheidsprijzen, die tot nu toe geldend zijn. Deze prijzen dienen met ten minste 30 pCt. te worden verhoogd.
Wij verzoeken U dringend bij het maken Uwer bestekken hiermede wel rekening te willen houden.
Het Gemeentebestuur van Amsterdam, tot wien wij dergelijk verzoek richtten, heeft deze verhooging bereids goedgekeurd.
Tevens benutten wij deze gelegenheid om U te verzoeken er toe te willen medewerken, dat, nog meer dan tot nu toe geschiedt, schilderwerk door H.H. Architecten afzonderlijk wordt uitbesteed.
Inmiddels teekent,

Met de meeste hoogachting,
Het Bestuur der Schilderspatroonsvereeniging „Amsterdam".
(w. g.) C. SMIT AZN., Voorzitter.
„ „ JOH. L. TOL, Secretaris.

PRIJSVRAGEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM UITGESCHREVEN IN 1913.

1STE PRIJSVRAAG. *Ontwerp voor een Dorpskerk.*

Gevraagd wordt het ontwerp voor een dorpskerk met bijgelegen, eventueel aangebouwde, predikantswoning. Het geheel moet op den beschikbaren bouwgrond 260 geprojecteerd worden, dat aan de hoofdstraat een gedeelte van het terrein als plein vrij blijft, ten einde hinder van het straatverkeer te vermijden.
Het ligt in de bedoeling dezer opgave, dat, *met* de gevraagde gebouwen, de aanleg van dit plein als intiem dorpsplein en tuinen om kerk en woning mede worden ontworpen; bij de beoordeeling zal bijzondere aanslacht geschonken worden aan de aansluiting van deze niet bebouwde gedeelten, hetzij door beplanting of andersoms met de te stichten gebouwen tot een harmonisch geheel.



Het kerkgebouw moet bevatten:
1e. kelder:
onder een gedeelte van het gebouw met ruimten voor centrale verwarming en kolenbergplaats.
2e. begane grond:
a. ruime tochtvrije ingang.
b. 300 vaste zitplaatsen (0.50 × 0.80 M²) waarvan een gedeelte op galerijen kan worden ondergebracht.
c. galerij voor orgel.
d. consistoriekamer (± 35 M²), tevens ontvangkamer bij kerkelijke plechtigheden (als doop of huwelijk) met aparten uitgang, toilet en kasten.
e. een kleedkamer voor den predikant met kasten (deze ruimte kan vervallen indien de predikantswoning door een overdekte ruimte met het kerkgebouw in verbinding is gebracht.
f. een toren met uurwerk en gelui.
De predikantswoning moet bevatten:
Entree, salon, eet-huiskamer, 3 slaapkamers, logeerkamer, werkkamer, badkamer, keuken en bijkeuken, minstens 2 W.-C.'s, kosten, enz.; provisie- en brandstoffenkelder.
De werk-, bad- en slaapkamers kunnen op eene verdieping en ook gedeeltelijk in de kap worden ontworpen.
Gevraagd wordt te teekenen:
Het plan der gebouwen en omgevende tuinen en dorpsplein met plans van kelder en verdiepingen op schaal 1 à 100. Minstens 2 gevels van het complex met lengte- en breedte-doorsnede van het kerkgebouw op dezelfde schaal. Een perspectiefteekening van het geheel, overgebracht van deze schaal.
De teekeningen kunnen — met uitzondering van de plattegronden — schetsmatig behandeld zijn.
Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: Zilveren Medaljе met Getuigschrift benevens ƒ 80.—.
Een tweede prijs: Bronzen Medaljе met Getuigschrift benevens ƒ 50.—.
Een derde prijs: Getuigschrift benevens ƒ 25.—.
Een vierde prijs: Getuigschrift.

2DE PRIJSVRAAG. *Ontwerp van een Cottage.*

Gevraagd wordt het ontwerp van een Cottage (tijdelijk buitenverblijf) in baksteen of hout-architectuur of een combinatie daarvan. Toepassing van natuursteen is uitgesloten, met uitzondering van traptreden en deurdorpels.
De begane grond, die twee treden boven den tuingrond gelegen zal zijn, moet bevatten: een ingang met tochtafsluiting, kleine hal met cauzy-corner en trap naar de verdieping, toilet met privaat, keuken groot ± 16 M², met zijingang en kelderingang, bijkeuken groot ± 6 M², woon-eetkamer groot ± 40 M², een kleine serre en een groote veranda. De verdieping, die gedeeltelijk in de kap kan worden gebouwd, zal vier slaapkamers bevatten van verschillende grootte, een badkamer, een privaat en een dienstbodenkamertje, hetwelk ook op den zolder gelegen kan zijn. In het laatste geval moet de verdieping een afsluitbaar zolderdtrapje bevatten.
Gevraagd wordt te teekenen minstens twee plattegronden, twee gevels en eene doorsnede. Op schaal van 1 à 100.
Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: Zilveren Medaljе met Getuigschrift benevens ƒ 50.—.
Een tweede prijs: Bronzen Medaljе met Getuigschrift benevens ƒ 25.—.
Een derde prijs: Getuigschrift.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De behandeling der teekeningen is vrij, doch moet duidelijk en nauwkeurig zijn. Zij mogen op carton opgezet, doch *niet in houten lijsten gespannen* zijn.
Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvragen worden vóór of op *15 December 1913* vrachtvrij ingewacht aan het adres van den 1sten Secretaris, *Nieuwehaven N.Z. 115. Zij mogen niet in kisten of op andere wijze in hout verpakt worden.*
Ontwerpen na dien datum ingezonden, blijven buiten beoordeeling, tenzij aan het Bestuur afdoend kan aangetoond worden, dat dit buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied.
De teekeningen moeten met een motto gemerkt zijn en verder vergezeld gaan van *een gesloten brief*, waarin naam, kwaliteit en woonplaats van den Ontwerper en van een *tweede dito*, waarin een correspondentie-adres vermeld is. Op beide brieven en convert moet het motto der teekening voorkomen.
De Ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.
De Jury voor deze prijsvragen bestaat uit de Heeren:
G. DIEHL, B.-I., Architect te Rotterdam.
IAC. V. GILS, „ „ „
H. A. REUS, „ „ Dordrecht.
A. P. SMITS, „ „ 's Gravenhage.
G. VERSTEEG, „ Adjunct-Directeur van Gemeentewerken te Arnhem.
J. P. STOK WZ., „ te Rotterdam, *(plaatsvervangend)*.
Wanneer geen antwoord ter volle bekroning kan worden voorgedragen, heeft de Jury het recht om het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen de uitgeloofde prijzen op andere dan bovenstaande wijze te verdeelen.
De Vereeniging behoudt zich het recht voor, gedurende 3 maanden na de publicatie van het Jury-rapport, alle of een gedeelte der antwoorden tot expositie af te staan aan andere Vereenigingen in ons land; gedurende dien tijd mag geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van „Bouwkunst en Vriendschap".
De Vereeniging heeft echter het recht de bekroonde antwoorden ter reproductie aan te bieden aan de redactie van eenig plaatwerk,

zonder dat zij gehouden zal zijn den bekroonde eenig honorarium daarvoor te betalen.
De ontwerpen zullen na dien tijd aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.
De uitspraak der Jury zal door het Bestuur door middel van de „N. R. Ct." en de bouwkundige bladen bekend gemaakt en de antwoorden publiek tentoongesteld worden, nadat het Jury-rapport zal zijn gepubliceerd in de bouwkundige bladen.
De uitreiking der bekroningen zal geschieden in de Algemeene Vergadering der Vereeniging, die in Januari 1914 zal worden gehouden.
De deelneme aan de beantwoording der prijsvragen is voor ieder opengesteld.

Namens het Bestuur:
ALB. OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE KONIJ, *Secretaris.*

Rotterdam, October 1913.

OVER EEN PAAR RECLAME-PLATEN, VERSCHENEN IN 1913.

Vervolg van pag. 344.

De *plaat Semarang 1914* beeldt een bruidje uit — symbool van Indië — dat „de cultiveering van het schoone Insulinde" bedoelt.
De jonge schoone, in zittende houding weergegeven en gestoken in Oostersche pracht-kleedij, vormt het kleurrijk en krachtig middenmotief. Zij zit tegen een licht veld, ter weerszijden onderbroken door flets groen-gele palmboomen. Is hiermede naar eene perspectivische werking gestreefd? Zoo ja, dan is dit m.i. volkomen in strijd met den totaal-opzet van de plaat, n.l. die van vlak decoratief. Het beeld wordt omsloten door een decoratieven rand, vertoonende Indische motieven, welke zich b. v. aan deuromlijstingen van Balineesche en Midden-Javaansche tempels vinden laten. Ook het Kala- of kopmotief doet hieraan herinneren. De letterrijen, groot en kloek van vorm, vormende één vlak, geven aan het geheel steun. De plaat ziet er beschaafd uit, vertolkt iets van de kleurenpracht en rijkdom van dit wonderschoone land. Het eenigste bezwaar, dat ik hier zou kunnen doen gelden is de ietwat gedrongen figuur van het bruidje, dat juist het soepele en elegante mist, wat men in Oostersche types zoo gaarne bewondert. Ter juiste appreciatie diene nog vermeld, dat de plaat aanvankelijk groot 60 × 120 was en een rechthoekige omlijsting vertoonde, doch door den drukker naar maat 80 × 110 was berekend. Hahn moest zijn ontwerp dus omwerken en voegde er later de voluten aan toe, voor meerdere breedte-verkrijging. Of deze wijziging hem daarmede geen parten gespeeld heeft?
Laat ik bekennen, dat de plaat een kranig stuk werk is en den talentvollen ontwerper alle eer aandoet. Ook deze plaat is door den auteur zèlf op steen geteekend.



Afb. 5. Ontwerper en uitvoerder ALB. HAHN.

De *plaat „De Vrouw 1813–1913"* bezit eveneens kwaliteiten, waaraan schoonheid niet mag worden ontzegd. Ze doet, hoewel slap van uitbeelding, toch voornaam aan en getuigt van grooten ernst bij het ontwerpen. De letters zijn duidelijk, doch veel te mager voor een affiche, dat op grooten afstand al aandacht moet vragen. Speciaal is dit het geval met de letterrijen onder aan de plaat. Waarom niet liever de traditioneele wapenschildjes opgeofferd aan duidelijke woorden als „Meerhuizen" en „Mei—October."
Dat de affiche van „De Vrouw" enkel de vrouw te zien geeft, is verklaarbaar. Wie zou maar één oogenblik anders hebben verwacht? Als reclame voor vrouwenarbeid is de plaat dus zeker geslaagd te noemen. Zijn de uitgebeelde figuren dit ook? Naar mijne meening geenszins. Noch de ongeproportioneerde staande figuur — „de vrouw van tegenwoordig" — noch de zittende juffers — „de vrouw van vroeger" — kunnen op schoonheid of schoone vormen aanspraak maken. Juist de figurale compositie is de zwakke plek. Zie eens die gekromde ruggen van die beide zusterkens in de zoo stiefmoederlijk uitgemeten zijvakken. Wellicht symboliek van „het verleden"? Dan toch wel wat àl te geforceerd.
Duidelijk is te ontwaren, dat de ontwerpster op systeem gearbeid heeft, getuige die domineerende, gebogen lijn als omsluiting van het middenmotief. Zelfs het kleintje aan moeders knie doet er onbewust aan mee door opsteken van z'n handjes. De middenfiguur stelt de vrouw van tegenwoordig voor, „zich gevende aan de gemeenschap". Ware het niet beter geweest in stede van vrouw en kind een beeld van *het gezin* te geven? Of moet de symboliek niet aldus worden verstaan?
De kleuren groen en paars doen voor een affiche wel wat flets, te midden van bonte, schreeuwerige concurrenten. Evenwel is de indruk die van zéér beschaafd. Niet weinig zal hiertoe de bijkans angstvallige correctheid hebben bijgedragen, waarmede Mejuffrouw Drupsteen haar ontwerp op steen bracht. Alles precies nagetrokken, niets vergeten, doch juist daardoor te droog en te saai geworden. Wat de platen van Rol en Hahn zoo aantrekkelijk doet zijn, wordt hier gemist, n.l. durf en kracht waarmede de gedachte vertolkt wordt.
De plaat, De Vrouw 1813—1913, evenals de figuren van dezelfde ontwerpster in de entréehall van het voormalig tentoonstellingsgebouw aan den Amsteldijk zijn waard met aandacht te worden bezien. Ze zijn het werk van een hoogstaande, fijnvoelende vrouw.

De *plaat Muiderslot* geeft de oude burcht bij „opkomende zon" te aanschouwen. Tenminste, dit meen ik er uit te mogen opmaken. Geweldig van kleur — waarbij steenrood, paars, zwart en groen wel het meest om den voorrang strijden — is dit affiche reeds op verren afstand



Afb. 6. Ontwerpster en uitvoerster Mej. W. C. DRUPSTEEN.

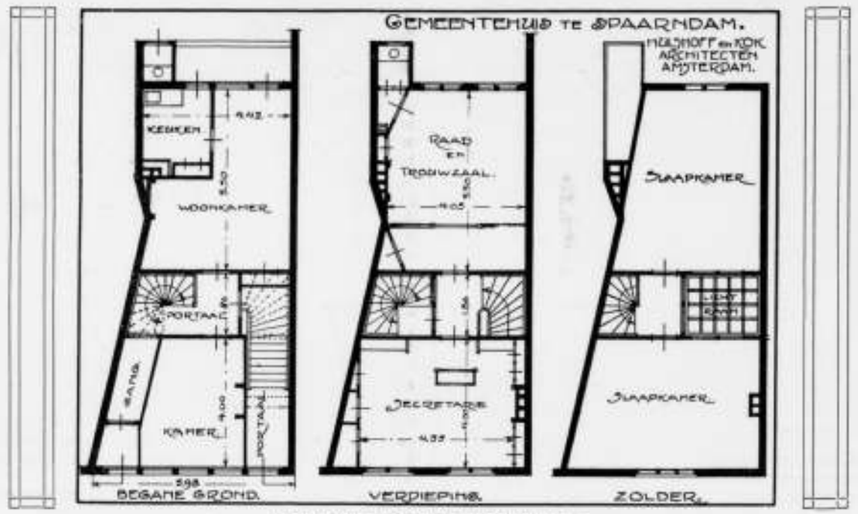


Afb. 7. Geteekend door den heer J. BRANDENBURG.

zichtbaar en doet den aanschouwer geenszins in raadselen verder gaan. De plaat verklaart dadelijk de zaak waarom het gaat, waartoe ook de letters — goed van vorm en duidelijk leesbaar, het hunne bijdragen en is als „schreeuwer" een volkomen succes. De uit zwarte blokken saamgestelde omlijsting doet wel wat tè contrasteerend, tè modern met de angstig nauwgezette uitbeelding der baksteenpartijen van Muiden's slot, waarbij nog enkele fladderende duifjes het aspect trachten te volmaken.
Dat meerdere handen in 't spel zijn geweest om dit affiche „persklaar" te maken, verraadt de opzet niet. De druk is *cliché*-druk, z.g. lijncliché*), wat, als nieuwigheid, wel even vermeld mag worden.
Het voordeel van dezen druk is, naar men zegt, boven een gewone litho, dat de kleuren volkomen vlak kunnen gedrukt worden, zonder z.g. grein. Op die manier worden warmere effecten verkregen en meer intensiteit. Bovendien is de behandeling goedkooper en eenvoudiger in uitvoering.

Tenslotte nog een paar opmerkingen over de uitvoering der platen.
Op die van „het Muiderslot" na, zijn alle platen door de respectieve ontwerpers zelve op steen gebracht. Wat voor voordeelen dit heeft? Al dadelijk deze: „dat de vele aantrekkelijkheden, die een geestige uitvoering kenmerken, niet noodwendig behoeven verloren te gaan. Het is niet meer de vakliithograaf, die, hoe knap ook in technischen zin, niet een zelfde opvatting huldigt als de ontwerper-teekenaar, het is de maker zèlf, die ook op steen dátgene wil vertolken wat hij bij zijn eerste project te zeggen had". En zelfs vaak nog véél meer, dank zij juist de techniek.
„Zoo min de eene mensch het handschrift kan nabootsen van den ander" — zegt de heer Rol verder — „zonder in gedwongenheid en onwaarheid te vervallen, zoo min kan de eene teekenaar het handwerk uitvoeren van den ander, al zijn beide ook nog zoo knap. Een meester kan in zijn werkplaats leerlingen vormen, die het handwerk leeren in den geest, zooals hij het beoefent, hij kan hen door geestig woord en voorbeeld opwekken en meeslepen en daardoor gebeurt het, dat het werk van den leerling soms gehouden wordt voor dat van den meester, en dat de meester zijn leerlingen wel eens werk toevertrouwt van ondergeschikt belang, maar nimmer zal dit door iemand kunnen geschieden van andere manieren, andere gewoonten en werkwijzen en vooral niet door iemand van andere overtuiging."
Speciaal wensch ik in dit verband nog eens te wijzen op de buitengewoon knappe uitvoering der Entos-plaat. Het is een genot te zien hoe de ontwerper juist al datgene heeft weten te voorschijn te brengen, wat aan de plaat z'n „smück" verschaft.
Een tweede opmerking ten slotte geldt den druk.
Nu de tentoonstellingen voorbij zijn, zijn ook de platen van „Entos" en „De Vrouw" verdwenen, d. w. z. *geheel verscholen*. Volop prijkende in de door ontwerpers be-

*) De clichés zijn van Dirk Schnabel, die reeds meerdere malen dergelijke toepassingen met succes volvoerde. M.



Gemeentehuis te Spaarndam; plattegronden.



Gemeentehuis te Spaarndam; voorgevel.



Gemeentehuis te Spaarndam; achtergevel.

doelde kleuren zijn ze aangeplakt, doch het duurde niet lang, of enkele kleuren waren in lichtechtheid al tot op de helft terug gebracht en waren oorzaak dat de plaat héél anders deed dan de ontwerpers ooit zullen bedoeld hebben. Het werk der drukkers schijnt ernstig onder den vloek van goedkoop werk, als gevolg van den hevigen concurrentiestrijd, gebukt te gaan en wordt daarbij helaas teveel op de financieele, minder of in 't geheel niet op de aesthetische resultaten gelet.
Kan daaraan niets worden gedaan?
Mij dunkt, een ontwerper kan toch *etschen*, dat zijn werk op *onveranderlijke, dengtelijke* wijze wordt gereproduceerd. Dat is niet alleen zaak voor tentoonstellingen, die enkele maanden zullen duren en gaarne op den voorlaatsten dag nog even krachtig wenschen te adverteeren als zij dit op den eersten dag vermochten te doen, maar ook — en dit speciaal aan het adres der betreffende tentoonstellingscommissies — voor hen, die van een afdruk dier reproducties op vrij kostbare wijze bezitter zijn geworden.
Wat heeft zoo iemand ten slotte aan een vel zwaar papier, waarop eens de affiche van Rol, Hahn of een ander heeft gestaan?

ADR. MOEN.

HET GEMEENTEHUIS TE SPAARNDAM.

Het oude dorp Spaarndam heeft in de 19e eeuw veel van zijne schoonheid ingeboet; niettemin is het thans nog een vriendelijk, rustig dorp van zeer schilderachtigen aanleg. Het centrum vormt de *Kolk*, een tamelijk ruim watervlak, aan de eene zijde toegankelijk vanuit het Spaarne, aan de andere zijde afgesloten door eene hooge sluis. Om deze *Kolk*, waar een tamelijk levendig verkeer is van allerlei vaartuigen, rangschikt zich de bebouwing van Spaarndam. Van oudsher stond daar ook het *Gemeentehuis*, een onooglijk huisje, zich door niets bijzonders onderscheidende van eene vervallen arbeiderswoning. De bouwvalligheid maakte vernieuwing noodzakelijk, echter, met het oog op de bescheiden geldmiddelen van de *Gemeente Spaarndam*, zoo goedkoop mogelijk. Bij de afbraak bleek nog dat de gemeenschappelijke muren met de belendende perceelen zoo slecht waren, dat deze vernieuwd moesten worden. De kosten hiervan inbegrepen, hebben de totaal-bouwkosten van het nieuwe Gemeentehuis (zonder den grond natuurlijk) het bedrag van *f* 5500.— niet overschreden en is dus het *Gemeentebestuur* weer voor vele jaren voor 'n bescheiden prijs een goed tehuis verschaft.
Heel *Spaarndam* heeft hooge Hollandsche kappen met roode onverglaasde of met zwartverglaasde pannen, meest gewone roode Hollandsche pannen. Teneinde in de omgeving niet teveel uit den band te springen leek het ons wenschelijk, het nieuwe Gemeentehuisje eveneens af te dekken met eene Hollandsche kap; voor bedekkingsmateriaal zijn de oude pannen van de afbraak gebruikt, beste roode pannen, die, nu ze er op liggen, goed harmonieeren met de omgeving. Door den vorm van de Hollandsche kap werd als 't ware de verdere vormgeving vastgelegd.
De begane grondverdieping bevat de veldwachterswoning; eene spiltrap voert naar de zolderverdieping, waar de tot deze woning behoorende slaapvertrekken zijn gelegen. De eerste verdieping, welke door de rechter-buitendeur eene aparte opgang heeft, bevat de secretarie en de raad-, tevens trouwzaal. De vele schuine hoeken zijn als kastruimte benut voor berging van archiefstukken.
De voorgevel is gemetseld van Rijnsteen appelbloesem. Het hout van de kozijnen is zeer zwaar en is wit geverfd; de deuren en ramen zijn donkergroen geverfd. Boven het groote kozijn van den beganen grond is een gemetseld fries van den gevelsteen en zwart geteerde steenen, waarin drie naamsteenen; de twee uitersten bevatten de jaaraanduiding en de middelste is versierd met het wapen van Spaarndam, drie baarsjes op een gekroond schild. Deze naamsteenen zijn, evenals de afdekband van den topgevel met de daarbij behoorende beëindigingsstukken geboetseerd door Willem Brouwer te Leiderdorp en aan zijne fabriek gebakken.
De achtergevel is zoo sober mogelijk behandeld; zij is gemetseld in kleurigen Rijnsteen. De hooge topgevel ontstond door den wigvormigen terreinvorm, terwijl nok en goten horizontaal liggen. De dakvlakken zijn derhalve scheeve oppervlakken; de man die de pannen dekte zal niet beseft hebben dat hij met elke van boven tot onder doorloopende rij de beschrijvende lijn van een ontwikkelbaar oppervlak beschreef; gelukkig maar, want nu 't klaar is ontdekt niemand, die 't niet weet en vanaf de *Hooge Sluis* (waarvan men zich ter hoogte van de eerste verdieping bevindt) het huisje beziet, dat de dakvlakken niet „plat" zijn; ook deze zoo fraaie beschrijvende meetkunde toepassing is dus weer jammerlijk teloor gegaan.
Het torentje dat op de foto boven den gevel uitsteekt is van Spaarndam's vriendelijk kerkje, dat behalve een fraaien kansel met prachtigen lezenaar het graf van den beroemden Cruquius herbergt.

A. R. HULSHOFF, b. i.
A. A. KOK.

DR. L. A. SANDERS.

De Königliche Säcksische Technische Hochschule te Dresden heeft het doctoraat in de ingenieurs-wetenschappen honoris causa verleend aan den heer L. A. Sanders te Amsterdam, oud-docent van den cursus H. B. O. van het Genootschap „Architectura et Amicitia", directeur van de naamlooze vennootschap Nederlandsche Betonijzerbouw. Deze onderscheiding — ter gelegenheid van de inwijding der nieuwe gebouwen van de hoogeschool — is naar het Hbld. meldt, den heer Sanders verleend op eenparig voorstel van de Bauingenieurafdeeling als een erkenning van zijn verdiensten als pionier in de wetenschap en de praktijk van den betonijzerbouw.
De heer Sanders, die in 1867 te Rotterdam werd geboren, werkte in zijn jonge jaren op het bureau van een bouwkundige, begaf zich daarna naar Afrika, van waar hij echter na eenige jaren terugkeerde. Toen, nu ongeveer achttien jaren geleden, werd hij aan de betonijzerfabriek Wittenburg verbonden.
Dat was het begin van zijn werkzaamheid in den betonijzerbouw die weldra zijn geheele werkkracht en aandacht in beslag nam. De praktijk leidde hem — die nimmer eenige wetenschappelijke opleiding genoot — ook tot theoretische studiën, welker resultaten hij in een serie artikelen in de Ingenieur van 1908 neerlegde en later meer uitvoerig behandelde in zijn werk: Cementijzer in theorie en praktijk, dat waarschijnlijk in verband met zijn studiën in het Duitsche vakblad Beton und Eisen wel aanleiding zal hebben gegeven tot de hem thans verleende onderscheiding.
Ondanks zijn drukke, steeds toenemende werkzaamheid in de praktijk — eenige jaren geleden trad hij op als directeur van den Nederlandschen Betonijzerbouw — vond hij nog gelegenheid tot de uitgave van een tweede groot werk over „De toekomst van cement-ijzeren put-

ten en platen", dat vooral van belang is met het oog op de beteekenis van het gewapend beton en de waterbouwkunde.

BOEKBESPREKING.

Willem Penaat, interieur kunstenaar door C.W. Nijhoff. Overgedrukt uit Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift. Er ligt altijd een zekere bekoring in om van iemand die geheel bevoegd is, den gedachtengang, welke hij ondergaan heeft bij het aanschouwen en het zich indenken van een kunstwerk, te hooren vertellen. Het is meer dan een biografie van het gewone soort, die dikwijls maar al te vliegensvlug in elkaar gezet moet worden in een krant en dan nog veelal door iemand die van alle markten thuis moet zijn. Want voorzeker de gebruikskunst heeft zich niet te beklagen over te veel geschrijf in de pers, en vooral niet door menschen die er iets van af weten, maar al te veel wordt het overgelaten aan hen, die over alles en nog wat moeten schrijven. Het is gelukkig zoo nu en dan iemand te zien opstaan, waarvan men weet dat hij den lezers iets kan geven. En als we dan van den heer Nijhoff over Willem Penaat lezen, dan zien we een stuk leven en werken van een kunstenaar naar voren treden. We volgen zijn weg, hoe hij uit de provincie komt naar Amsterdam, hoe hij daar begint, temidden van den tijd dat zelfs onder de kunstenaars 't overgroote deel nog zich vergastte aan de historische smulpartijen, die telkens en telkens weer opgewarmd werden als kliekjes van 't grandiose verleden.
Dan volgen we hem in de werkplaatsen van „Amstelhoek" waar hij kunstenaars als Eisenloeffel en van den Hoek leert kennen, dan weer later als medewerker van het „Binnenhuis" en ten slotte hoe hij zelf „de Woning" opricht.
De schrijver laat ons zien verscheidene meubels uit verschillende perioden van Penaat's leven en werken, en wanneer we dit op zoo'n wijze zien opleven dan gevoelt men hoe een man als Nijhoff aan 't slot van zijn beschouwing kan neerschrijven: „Aan de belangstelling van be„voegde zijde heeft het hem (Penaat) daar zeker nooit „ontbroken, meer aan de belangstelling van de zijde van „het publiek. In verband hiermede is het jammer dat zij, „die eigenlijk geroepen zijn eersterangs kunst te begrij„pen, dus de hooger ontwikkelde kringen der maat„schappij, voor de betere interieur- en meubelkunst nog „zoo dikwijls blind zijn. Gebrek aan schoonheidszin kan „het niet zijn, want deze zelfde kringen zijn ontvankelijk „voor muziek, voor literatuur en tooneel. Het is dus een „eenzijdig ontwikkelde schoonheidszin ..... waar het „gevoel voor schoonheid in dien zin wordt ontwikkeld „daar ligt een nieuwe wereld open, daar wordt het leven „verruimd en verrijkt, daar vindt de mensch zich zelf en „nu eens niet buitenshuis, maar in zijn eigen leven."
Amsterdam, midden Oct. 1913. W. v. D. P.

INGEZONDEN.

Een Misstand.

Van plan, in verschillende periodieken iets over mijn vak te schrijven, vraag ik in de eerste plaats aan de Redactie van Architectura, welk honorarium dit blad voor „bijdragen" betaalt.
De heer Moen antwoordt mij: „Het kan er helaas niet af". — Nu moge het bekend geacht worden, dat Architecten ideale opvattingen huldigen in zake „werken voor geld", — maar men kan alles overdrijven.
De maatschappij vraagt nu eenmaal geld voor alles wat ze ons geeft, en zelfs „Architectura" heft contributie.
Het *blad* „Architectura" ontvangt gaarne bijdragen, hoe inhoudrijker en leesbaarder hoe liever.
Welnu, honoreer deze bijdragen dan. Holland betaalt zulk werk ook in het beste geval nog slecht, en vakbladen betalen door den band het minst, zoodat er geen vrees hoeft te bestaan dat men zoo nu en dan „bekocht" zal uitkomen. Een flink en handig redakteur, die weinig belemmerd wordt door een commissie, maakt zoo'n blad al spoedig tot 'n prettig ding. Er moet dan niettemin nog altijd 'n massa idealisme bij, om opgewekt vol te houden, maar zooals het *nu* is, zijn we *al* te onbescheiden in ons aanvaarden van wat het blad ons week aan week geeft, onder het excuus:
„Als ze het niet gaarne deden zouden ze 't wel laten".
H. Hana.

VAN ALLERLEI AARD.

Alkmaar en het „Verdronken Oord".

In de „Telegraaf" schrijft de heer Kropholler het volgende:
De oude Hollandsche steden zijn voor ieder, die oog en gevoel heeft voor stadsschoon, buitengewoon interessant.
De talrijke baksteengevels met zwarg vierkante korrijnen, schuine daken en nóch stijve regelmatigheid, zoch gewilde zonderlingheiden, de grachtjes met het donker spiegelende water, hier en daar overhoogd door een stenen brug, de typische bestratingen en den rijkdom van groen hoover der boomenrijen langs de kanten van het water, — het is ook juist alles bij elkander hetgeen een stad mooi kan doen zijn!
Maar langzaam en zeker verdwijnt al dit moois en telkens, wanneer de moker huisgehouden heeft in de handen van sloopers, verdwijnt een stuk van het schoon verleden en komt er iets voor in de plaats, dat minder mooi en minder schilderachtig is, dan hetgeen er vroeger stond.
Wanneer men in het stadje Alkmaar wandelt, is dat hetgeen u treft. Ge ziet, dat het is een stad, waarvan de schoonheid reeds voor de helft verdwenen is en nog voortdurend wordt aangevochten.
Was het nu b.v. noodig, dat er vlak tegenover de Waag, dit merkwaardig oud gebouw, zulke monsterachtige ijzeren wipbruggen over het grachtje geslagen werden en dat op verscheidene plaatsen in de stad over de watertjes, in plaats van de oude, houten en steenen bruggen, constructies van ijzichtig daarom gewerkt ijzer gemaakt werden?
Wanneer men hier wandelt, ziet men veel wat met practische oogen niets te maken heeft, doch eenvoudig bedorven is, doordat men het rechte gezicht miste op het schoon van zijn oude gebouwen en stadsbeelden.
Naar ik vernam, is men thans weer een paardenmiddel aan 't beramen om het oude gedeelte van Alkmaar te „verbeteren", n.l. door het „Verdronken Oord", een der aardigste grachtjes, die nog over zijn, te dempen; en dit terwijl ook vlak achter en evenwijdig met dit grachtje, dat tot in 't hart van de stad en nabij de kaasmarkt voert, door de geheele stad heen, al reeds een breede, stille, doode straat ligt, de Laat, bijkbaar eveneens een dichtgeworpen gracht, die zeer goed zou kunnen dienen om het wagenverkeer van het „Verdronken Oord" grootendeels over te nemen, mits deze gedempte gracht behoorlijk aan de uiteinden verbonden wordt met de verkeerswegen.
Dit kan tamelijk eenvoudig geschieden, door demping van een klein stukje minder belangrijke gracht, de Turfmarkt, en verbreeding van de Huigbrouwersweg.
Ten slotte was de eenvoudigste oplossing misschien, om het water van 't „Verdronken Oord", dat een tamelijke breedte heeft, een paar meter te versmallen, ten einde een der kaden er langs evenmoverei te verbreeden.
Hoe echter ook, 't zou jammer zijn, wanneer men dit grachtje dempte en te erger, wanneer 't op eenigerlei wijze nog te ondervangen is.
In het algemeen zou men misschien zeer goed te Alkmaar nu en dan de adviezen der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst over kwesties van stadsschoon kunnen vragen, welk Schaam, moover ik weet, steeds gaarne bereid is, om hierin den weg te wijzen.

INHOUD: Mededeeling der Redactie. — Overzicht van het gesprokene ter 1332e Gewone Ledenvergadering. — Kort Verslag der 1333e Ledenvergadering. — Brief aan het Genootschap. — Brief Schilderpatroons. — Prijsvragen „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam. — Over een paar reclameplaten, verschenen in 1913 (Slot). — Het Gemeentehuis te Spaarndam. — Dr. L. A. Sanders. — Boekbespreking. — Ingezonden. — Van allerlei aard.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 44. ZATERDAG 1 NOVEMBER 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. De 1334e Gewone Ledenvergadering zal gehouden worden op Woensdag 5 November e.k., des avonds te **8.30** uur in het Genootschapslokaal in „Parkzicht".

Agenda:

1. Opening en notulen der vorige vergadering.
2. Voordracht met lichtbeelden van den heer D. J. van der Ven te Haarlem over *„Openlucht-Musea"*.
3. Mededeelingen en ingekomen stukken.
4. Verkiezing van twee leden van het Algemeen Bestuur van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen wegens bedanken, als zoodanig, van de heeren Rn. Roland Holst en H. A. J. Baanders.
5. Voorstel tot verhooging van het budget over 1913 voor ons Orgaan.
6. Behandeling van een schrijven aan het Bestuur naar aanleiding van een artikel bestemd voor het Orgaan.
7. Rondvraag en sluiting.

Tijdens deze vergadering zal een groot aantal foto's en andere bescheiden, het onderwerp der voordracht rakende, in de zaal tentoongesteld zijn.

II. Tot Lid der Schoonheidscommissie werd door de Ledenvergadering benoemd de heer H. J. M. Walenkamp, Voorzitter van ons Genootschap.

G. J Rutgers, *Secretaris.*

KORT VERSLAG VAN EEN BUITENGEWONE VERGADERING VAN DEN BOND HEEMSCHUT,

gehouden op Zaterdag 25 October 1913, des namiddags te 4 uur in het Muntgebouw te Amsterdam.

De agenda luidde:

1. Opening door den Voorzitter.
2. Notulen der vorige vergadering.
3. Voorstel tot wijziging van het Huish. Reglement.

Dit voorstel wordt gedaan naar aanleiding van de verkregen Koninklijke Goedkeuring op de gewijzigde Statuten.

4. Mededeelingen omtrent de tweede Heemschut-Conferentie.
5. Rondvraag.
6. Sluiting door den Voorzitter.

Ons Genootschap was vertegenwoordigd door de ondergeteekenden. De voorgelezen notulen gaven aanleiding tot een korte discussie, die leidde tot een kleine wijziging en aanvulling.
Het Bestuur stelde voor, aan de volgende artikelen van het Huishoudelijk Reglement het cursief gedrukte toe te voegen.
Art. 2. In de Jaarlijksche Algemeene Vergadering brengt de 1e Secretaris een jaarverslag uit, wordt de rekening van den Penningmeester aan de goedkeuring dier Vergadering onderworpen en wordt de begrooting voor het volgende jaar vastgesteld. Tot deze vergadering, welke gehouden wordt uiterlijk in de maand Mei, worden de *gewone en buitengewone* leden minstens veertien dagen van te voren opgeroepen, terwijl hun tevens wordt medegedeeld wat ter tafel zal worden gebracht. Voorstellen door minstens vijf *gewone* leden schriftelijk een week voor de vergadering bij den 1en Secretaris ingediend, moeten ter Vergadering worden behandeld.
Art. 5. *Gewone* leden betalen een jaarlijksche contributie van één percent der contributiën, die zij per jaar als lichaam ontvangen, met een maximum van *f* 50.— en een minimum van *f* 5.—. *Buitengewone leden betalen een contributie van minstens f 2.50 per jaar.* De vrijwillige bijdragen, in de Statuten bedoeld, worden gevraagd per circulaire, na besluit van het geheele Bestuur.
Het lidmaatschap moet voor het einde van het jaar worden opgezegd.
Art. 8. Eereleden, donateurs, correspondenten, *gewone en buitengewone* leden ontvangen alle gewone drukwerken, die door den Bond worden uitgegeven.
Tegen deze wijzigingen had geen der aanwezigen bezwaar. Zij werden met algemeene instemming goedgekeurd.
De Voorzitter deelde mee, dat eene Tweede Heemschut-conferentie zal worden gehouden op 29 en 30 December a.s. in het American Hotel te Amsterdam. De voorbereiding bleek in een vergevorderd stadium te verkeeren. De onderwerpen zijn reeds bepaald, terwijl de inleiders zich reeds hebben bereid verklaard.
Het programma zal spoedig gepubliceerd worden, terwijl een uitvoerig geïllustreerd verslag zal worden samengesteld en den leden toegezonden.
Bij de rondvraag vestigde de heer Singels nog eens de aandacht op het feit, dat Gedeputeerde Staten van Utrecht eene verordening op de bescherming van het natuurschoon in die Provincie niet noodig hebben geacht; althans niet genegen bleken eene zoodanige verordening aan de orde te stellen; terwijl de voorbeelden, sprekende voor de noodzakelijkheid, veelvuldig zijn.
Houten reuzen-koeien, die schijnbaar niet door Gedeputeerde Staten worden opgemerkt, sterken spreker in zijne meening dat opnieuw moet worden aangedrongen

op een wettelijke regeling, die aan dergelijke reclame paal en perk stelt.
Het bestuur heeft, gezien de resultaten van zijn vroeger optreden, geen groote verwachting van Utrecht in dit opzicht. De voorzitter zegt desondanks overweging toe. Nog wees de heer Singels op de stoornis teweeg gebracht door h:t tijdens de Algemeene Vergadering nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester; terwijl de verificatie-commissie in diezelfde vergadering verslag moest uitbrengen. Spr. vraagt te overwegen of de controle vóór de vergadering kan geschieden. De voorzitter, geen bezwaar aanwezig achtend zegt de gewenschte overweging toe.
De heer Gratama vestigt de aandacht op een gevel te Krommenie, die gevaar dreigde en deelt mee dat dit gevaar bezworen is; vervolgens op een door schreeuwende reclames ergernis wekkend huis te Edam, ten aanzien waarvan, ondanks meerdere toezeggingen, nog geen verbetering geconstateerd kan worden.
Staande de vergadering was ingekomen een exemplaar van de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" waarin een artikel over een duinstreek tusschen Katwijk en Noordwijk. Deze duinstreek ondergaat onder het beheer van het Domeinbestuur zoodanige bewerking, dat totale verwoesting in de naaste toekomst is te vreezen. Heemschut zal trachten te redden wat te redden valt.
Niets meer aan de orde zijnde, sluit de voorzitter, Prof. Dr. H. Brugmans hierop de vergadering.

A. A. Kok, G. J. Rutgers.
Vertegenwoordigers van A. et A.

DE HARMONISCHE ONTWIKKELING VAN HET DENKBEELD DER OPENLUCHTMUSEA, door D. J. van der Ven.

Over musea is in de eeuw, dat ze ongeveer in ieder beschaafd land gevonden worden, al heel wat geschreven, be- en vooral veroordeeld.
En, wanneer men doordrongen is van de verscheidenheid der menschelijke opvatting, waar het geldt uit één gegeven een naar eigen inzichten gevolgde oplossing uit te voeren, dan kan men reeds vooruit met volle zekerheid voorspellen, dat er bij een zoo in vele richtingen reikend vraagstuk als „de wording van een museum" bijna evenveel onderling zeer verschillende en zeer uiteenloopende resultaten verkregen worden als er menschen zijn, die zich met hart en ziel op de verwezenlijking daarvan toeleggen.
Zoo dragen dan ook de meeste kunstpaleizen, èn in uiterlijk èn in het inwendige zeer den stempel van de persoonlijke opvatting van architect en directeur, die maar al te dikwijls noch gedeeld wordt door de levende meesters, welke er hun werken geplaatst zien, nòch door de kunsthistorici, die overal gebreken en tekortkomingen ontmoeten .... en helaas te dikwijls staan die opvattingen zóó ver van het bevattingsvermogen van het groote publiek, dat het — in niet begrijpen — de toch ook voor het volk gestichte musea vrij of zeer onverschillig is.
Zietdaar twee dikwijls lijnrecht in waardeering tegenover elkaar staande categorieën museum-bezoekers. En daar het gemis van het tweezijdig karakter, dat slechts heel enkelen musea van den jongsten en allerjongsten tijd eigen is, immer aanleiding geeft tot een breede schare teleurgestelde belangstellenden, zoo is het gemakkelijk in te zien, dat immer redenen gevonden kunnen worden om inrichting en werkplan te gispen.
Deskundigen .... en leeken. Zeker, voor beiden dienen onze musea, althans dat moesten ze doen.
De eersten zullen er uit het vergelijkend materiaal, dat door jarenlange studie en verzameling in die huizen der wetenschap geordend is volgens moeilijke, door geleerden vastgestelde systemen, veel vinden, wat hun bij ijverig zoeken veel duidelijk zal doen worden, dat nog in het diepste duister gehuld was.
Urenlang kunnen zij toeven voor een kast, waarin op planken in chrolonogische ontwikkelingsreeksen honderden pijlspitsen uit hun maatschappelijke activiteit van eeuwen her getreden zijn in den toestand van „object", zij zullen bij hun critisch-vergelijkend „soort"onderzoek niet alleen de urnen betasten, maar ook de belijningen in schetsen vastleggen en de opvolgende reeksen versieringsmotieven met de grootste belangstelling gadeslaan .... tenslotte zullen zij zich niet enkel tevreden stellen met wat het bloote oog aan merkwaardigs te zien geeft, doch met loupe en microscoop de nagel- en duimafdrukken bestudeeren en daaruit hypothetische, voor de wetenschappelijke wereld wellicht belangrijke, eindconclusies trekken.
Daar zijn kunstcritici, die diepgaande studiën maken van sommige weinig gekende tijdperken onzer vroegereeuwsche schilderscholen en alleen door de veelheid van materiaal — ook door de aanwezigheid van stukken waarin de kunst weinig of niet tot uiting komt — in staat worden gesteld, het organisch-grocien van een richting vast te stellen.
En daar zijn ook oudheidkenners en folkloristen, die uit de vergelijkende beschouwing van kleederdrachten en sieraden, uit heel kleine trapsgewijze te volgen verschillen, aanduidingen vinden, welke voor de studie der volksbeschaving en voor de verbreiding der vroegere volksstammen van het hoogste gewicht geacht mogen worden.
Dit alles stel ik voorop en ik onderschat geenszins de zeer groote belangrijkheid van dergelijke onderzoekingen op grond van aanwezig museummateriaal.
Maar, gerechtigd is de vraag of iemand, die zich als belangstellend leek interesseert voor oud-Germaansche cultuur, die wat voelt voor de schatten, welke eeuwen lang in onzen vaderlandschen bodem gerust hebben en ons nu door kundige archeologen, goed gesystematiseerd in onze musea getoond worden, .. of men zoo'n bezoeker de klei-urnen bij dozijnen, de bijlen en pijlspitsen bij honderden moet voorleggen?
Zal men daardoor niet spoedig de overtuiging wekken, dat reeds zóó machtig veel ook van die prae-historische tijden bij de geleerden bekend is, dat er zulk een diepzinnige wetenschappelijkheid toe behoort om den juisten weg te vinden in die urnen en pijlspitsen, dat het niet raadzaam is zich als leek op dit terrein te wagen?
En zal juist die dikwijls ontzag inboezemende hoeveelheid van voor den leek vrij of zeer gelijksoortige voorwerpen, niet de toch zeer oppervlakkige belangstelling welke één zoo'n schotel, één zoo'n karakteristieke urn opgewekt zou hebben, dooden en doen overgaan in een zekere onverschilligheid, voortvloeiende uit een verveling met zich brengende beschouwing van de eenheid in de veelvuldigheid?
En dan, hoe dikwijls vindt men in een museum niet vereend de hoogste kunstuitingen van den menschelijken geest, met die producten, welke slechts door de traditie zich een historische waarde verworven hebben!
Hoe dikwijls moet onze gedachte — zooeven nog toevend in de dagen van Empire- of Biedermayerstijl — zich bij het overschrijden van een drempeltje, onmiddellijk verplaatst weten in de tijden der naïeve kunstuiting neergelegd in de oude votiefschilderijen der Hollandsche school-



Fig. 1. De kubbstol, de merkwaardige leunstoel uit Dalarne uit een boomstam gemaakt zonder constructief ondergedeelte. (Openluchtmuseum Skansen bij Stockholm).

of zich verheffen tot de ontroering wekkende schoonheid van geniale beeldhouwkunst.
Dat bij schier iedere schrede verplaatst worden in soms eeuwen uit elkaar liggende milieu's, dat zich overgezet zien van de eene kunstrichting in de andere van fayence-zalen in penningkabinetten; van binnenhuiskunst in kleurige volksdrachtenzalen, van een 17-eeuwsche schilderschoolzaal in een Romeinsche urnafdeeling .... van kerkelijke kunst in vorstelijke „Ahnengaleriën" .... och 't vermoeit ons zoo, en 't maakt ons leeken, zoo moeilijk ook het hoogere genot deelachtig te worden, dat een rustige beschouwing toch geeft.
En daarbij komt, dat de leek een diep en herhaald besef krijgt van zijn groote onontwikkeldheid op velerlei gebied .... een erkenning, die niet ieder prettig stemt.
Spoedig maakt zich dat moeilijk te omschrijven gevoel van „museummoeheid" van hem meester, een zekere afmattende lusteloosheid, welke hem al gauw de vraag op de lippen brengt: „hoeveel zalen nu nog?" en hem maakt tot een soort van vierkante-meter doek verslindend bezoeker — vaak „uitpuffend" op de tot stille kunstbeschouwing noodende sofa's
En als hij dan anderen in extase ziet voor de uitingen van de heerlijke kunst, ... als hij zelfs den weg niet leert vinden in zijn catalogus, waarin maar al te dikwijls de nummers niet correspondeeren met de vaak verplaatste stukken ... dan zal het besluit niet twijfelachtig zijn, als hij boven een zwaargedrapeerde portière, tusschen rijk polychroomwerk het woord „uitgang" ziet staan.
Eens het gebouw verlaten — zal onbevrediging van „nog lang niet alles gezien te hebben", hem het gemis aan geestelijke verfrissching doen gevoelen, en nu buiten de geluiden niet meer gedempt zijn, en de schoonheid van gebouwen al te dikwijls verre gezocht moet worden, zal hij het naastbijzijnd café binnengaan, en in

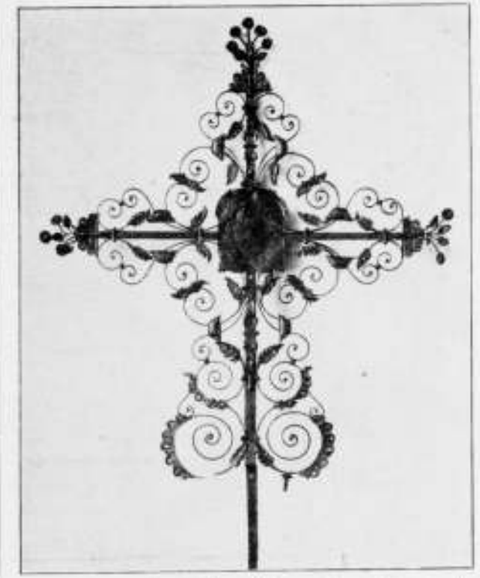


Fig. 2. Kunstsmeedwerk! Een oud Zweedsch grafkruis, staande op het museumkerkhof in Skansen te Stockholm.

ijskoud bier, of limonade eene meer stoffelijke verfrissching deelachtig zien te worden.
Zoo is er niet één, maar zoo mag men gerust het gewone musea-bezoekende leekenpubliek geschetst zien. Ne jupiter quidem omnibus.
Deze ware spreuk is nergens beter van toepassing dan op de musea der wereld. .... 't mogen dan schilderijen- of beeldhouw-, natuurhistorische- of volkenkundige inrichtingen zijn.
In ruime mate dienen ze den deskundigen opwekking te geven tot dieper onderzoek; den kunstenaar moeten ze in een sfeer van arbeidskracht en scheppingsdrang brengen en. .... ze moeten ten slotte toch ook tot „het volk" een boeiende taal spreken, ... niet alleen tot het ontwikkelde, in kunst en historie belangstellende volk, doch ook het onverschillige volk moeten zij weten te veredelen, moeten zij interesse bij brengen voor veel, waarvan het in zijn eng begrensde gedachtenkringetje geen verklaring wist te vinden.
Dit laatste heeft men ook ingezien en toen men het inzag en de schaduwzijde van de wetenschapsmusea had opgespoord, heeft men getracht deze in de nieuwe stichtingen te vermijden en in de oude bestaande af te zwakken. Men begon hier en daar met een scheiding te maken tusschen de voor het publiek tentoon te stellen collecties en die, welke men achterhield, streng-wetenschappelijk geordend, alleen toegankelijk voor hen, die genoeg belangstelling bezaten om ook in die „representanten" van deze of gene soort, iets belangrijks te zien.
Ook op andere wijze heeft men getracht de musea nader tot het volk te doen brengen.
Een zeldzaam staaltje deelde Justizrat von Schimmel-

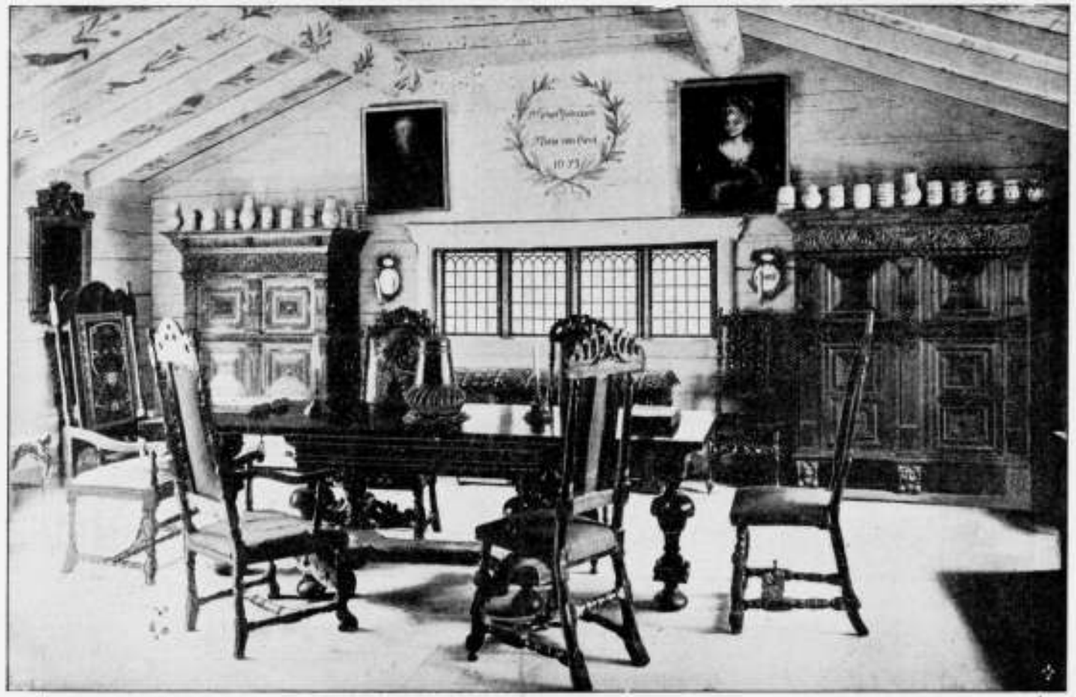


Fig. 3. Het inwendige van een tot hoogsten trap van ontwikkeling gekomen Zweedsch boerenhuis, waarvan de oudste bewoners uit Holland afstamden

pfennig voor eenige jaren mede in een wetenschappelijke vergadering te Bartenstein in Oost Pruisen, toen hij sprak over de „salle des ventes" in het beroemde, door Marietta Pascha gestichte museum te Kaïro.
Ook daar had men — gelijk overal, waar een museum opgericht is — na korten tijd te kampen met den zoo gevaarlijken museumvijand „ruimtegebrek", want de cultuur van een 6000 jaar bewerkten bodem heeft onuitputtelijke schatten in het land van den Nijl nagelaten.
En alles moet volgens een wettelijke bepaling — evenals zulks ook in Zweden het geval is — eerst aan het museum ter beoordeeling gezonden worden.
Op zeer bijzondere wijze heeft men hier het gevaar voor overvolte ondervangen, door de reeds terloops genoemde „salle des ventes".
Ieder oudheidminnend toerist kan daar volgens von Schimmelpfenning, onder garantie van echtheid en tegen een matigen prijs een ruime keuze doen uit de duizenden scarabeeën en bronzen voorwerpen; uit de honderden katten- en krokodillen-mummies, uit Osiris en andere godenbeeldjes .... terwijl ook geheele menschen-mummies disponibel zijn voor hen, die naast het bezit van een ruimen koffer ook uit een ruime portemonnaie kunnen betalen.
Ofschoon hier, m.i. het toch voor alles „conserveerende" karakter van een oudheidkundig museum niet zeer sterk gehandhaafd wordt, zoo brengt deze handelswijze toch veel voordeel met zich.
Vooreerst kan hier moeilijk sprake zijn van een hand aan hand gaan der liefde voor de wetenschap met verzamelwoede, waardoor het niet anders dan aan overzichtelijkheid kan winnen. Dan neemt het geen onbelangrijke sommen van het bij musea altijd zeer welkome geld in en wat zeker geheel niet onderschat mag worden is wel, dat de door de bezoekers verworven oudheden niet alleen bij hen zelf, doch ook bij anderen den historischen zin kunnen wekken, waardoor meer dan één een waardevol stuk aan het licht werd gebracht, dat jarenlang in vergetelheid had gelegen.
Maar niet alleen in de beperking heeft men gezocht de populariteit der musea te verhoogen.
Terecht heeft men ingezien, dat, al moge een kunstenaar ook de volle heerlijkheid omvatten, welke de enkele beschouwing hem geeft .... het groote publiek eerder gebracht zal worden tot een diepere kunstbeschouwing als het zich verplaatst weet in een omgeving, welke de gedachtensfeer richt naar het milieu, waaruit het kunstwerk afkomstig is.
En gedachtig aan dit en dergelijke motieven heeft men in het Dresdener Museum voor de Sixtina, in de Münchener Neue Pinacotheek voor de vermaarde Rotmansche Grieksche landschappen; in het Musea Pioclemen-

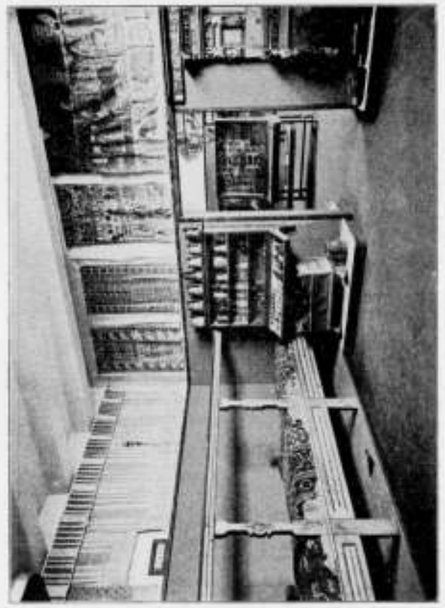


Fig. 4. De afdeeling Schoten in het Nordiska Museet te Stockholm. Voorbeeld van een overzichtelijke „type"-opstelling.

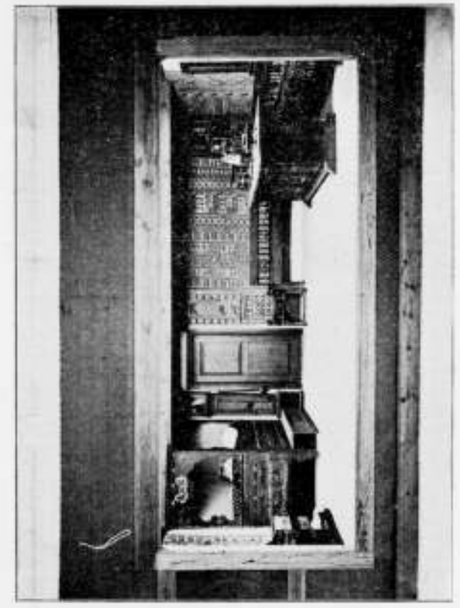


Fig. 5. Het „Koningssteen." Een driewandige kamer in het Nordiska Museet te Stockholm.

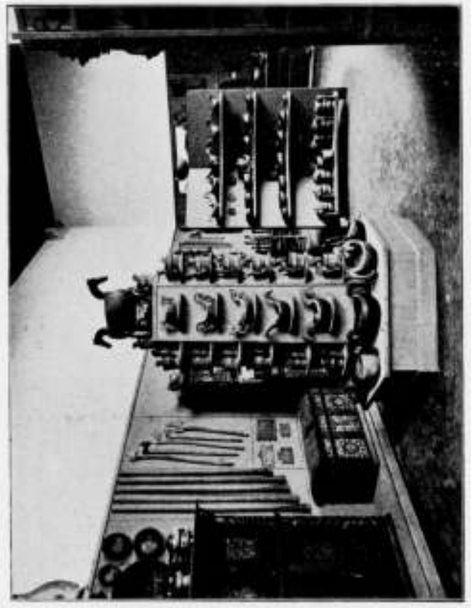


Fig. 6. Rustige opstelling van boerenhuisraad, drinkkannen, bijlen, koffers, kalendarstaven, etc. in het Noordiskamuseet te Stockholm.



Fig. 7. Dit vertrek heeft in de museumgeschiedenis een historische waarde gekregen. Het is de oudste „kamer" in 1878 door de energieke G. J. van Karlin te Lund opgericht. Een reeds weer verlaten museumsystem. Opstelling van wassen beelden in boerenkamers, familiescènes voorstellende.

tino in het Vaticaan voor den Laokon en de Apollo van Belvedère vertrekken ingericht, welke allen den beschouwer nader brengen tot de daarin opgestelde kunstwerken.
En, wie — zooals schrijver dezes — de schoonheid mocht aanschouwen van den Kopenhaagschen Ny Carlsberg Glyptothek . . . wie er onder den toover is gekomen van den wonderen rijkdom, die ons hier Thorwaldsens leerlingen Bissen en Jerichau laten genieten in beelden als „visschersknaap", „Hercules en Hebe" . . . wie, die in den bloemen- en palmenrijken wintertuin gezeten, er zich omringd zag van de voortreffelijkste bronzen en marmeren werken als St. Sindings „Aanbidding" en Delaplanches „Liefdesboodschap" . . . wie zal niet de overtuiging met zich naar zijn vaderland dragen, dat ieder — ook de leek — die voor schoonheids ontroering vatbaar is, daär gebracht wordt in de rechte stemming om het hoog-mooie, dat tot hoogste uiting gekomen beeldhouwkunst geeft, tot het zijne of hare te maken.
Beter tot hun recht komen hier m.i. vele werken van Thorwaldsens leerlingen, dan vele zijner eigen scheppingen in het sombere museum bij den Christiaansborg. O, ik weet wel, dat hij, die Thorwaldsen heeft leeren begrijpen in zijn klassieke beeldhouwwerken . . . . die weet hoe „Jason met het gouden Vlies", in 1802 voor Thomas Hope gemaakt, zijn wereldroem vestigde, steeds weer zijn schreden zal richten naar het vreemde gebouw, om er in de reliefs de ontroerende levensweergave in het marmer te aanschouwen . . . maar wat ik weet is eveneens, dat het groote publiek misschien in een verhouding van 1 : 10 of nog minder zijn schreden richt naar het monument, dat het Deensche volk opgericht heeft rond den gewijden grond, waar zijn laatste rustplaats gevonden wordt en dat, wat Kopenhagens kunstzinnig echtpaar Jacobsen geschonken heeft aan stad en land. Op een regenachtigen Zondagmiddag in Maart bezocht ik beide musea en het verschillend bezoek trof me sterk. In het Thorwaldsen museum ontmoette ik een paar Engelsche misses met de traditioneele lange sluiers, onder geleide van een „guide", en hier en daar stond een aandachtig beschouwer in de zij-kabinetten. Goed geteld stonden er in de garderobe 21 parapluies en mijn reçu droeg het nummer 41.
En nu in den Carlsberger Clyptothek; 557 stond er als ik me goed herinner op mijn paraplupenning. Honderden bezoekers trof ik in vestibule en wintertuin, in de Fransche en Deensche afdeelingen en uitrustend in de groote Romeinsche feestzaal, zag ik hoe steeds weer andere personen hun weg namen langs het wondere Nijlpaard, uit bruinrood Grieksch marmer gehouwen, naar de groote zalen en vertrekkenreeksen, die in hun etruskische en egyptische schatten bijna door geen musea ter wereld overtroffen worden.
„O, die Neue Clyptothek wird ja immer sehr, sehr vom Publikum besucht", zeide mij magister Jensen van het Nationaal museum en ik heb me dien eenen Maartschen Zondagmiddag daarvan kunnen overtuigen.
En al zullen ook hier vele niet innerlijk geroerd zijn bij een zóó innig lietdebeeld als Sindings: „To Mennesker", toch behoeft hun gedachtengang bij een bezoek slechts te blijven in de sfeer der beeldbouwkunst, daar de schilderijen afdeeling in één der bovenverdiepingen ondergebracht, een zeer ondergeschikt karakter bezit.
Waar hier, evenals in het Berlijnsche Kaiser Friedrichsmuseum waar men o. a. een Italiaansche basilica heeft gebouwd voor de Italiaansche altaren, erkend wordt, dat de omgeving een machtigen invloed uitoefent op de volkswaardeering van zuivere kunstwerken, daar is het te begrijpen, dat deze nog meer de zorg der museumdirectie vraagt, waar het geldt belangstelling te wekken voor producten van kunstnijverheid, historische of cultuur-historische beteekenis.
Immers deze zijn middellijk aan een vaste plaats gebonden.
Wat toch heeft de leek bijv. aan een verzameling spiegels vertegenwoordigend allerlei stijlen, als ze naast elkaar zijn opgehangen? Hoe echter spreekt zoo'n rijk geornementeerde rococospiegel, als hij pronkt in een rococo-milieu . . . als een enkele blik er ingeworpen u verplaatst in het karakter van zijn tijd.
Ook dit zag men in, en men begon in bijna alle groote musea, verschillende vertrekken in chronologische volgorde in te richten in den stijl dier dagen, waardoor men het groote publiek een inzicht trachtte te geven in het huiselijke leven van de hoogere klassen der samenleving. Doet men zulks, dan zal het al heel spoedig opvallen hoe sommige invloeden — o. a. die der Italiaansche renaissance — in Nederland aanleiding hebben gegeven tot zoo menig stuk prachtig werk.
En zij, die belang stellen in de ontwikkeling der Nederlandsche binnenhuis- en meubelkunst, zullen gewis het werk van de eerste decennia der 17e eeuw in zijn meer karakteristieke, dan fijne ornementatie langer bestudeeren in een geheel met dien stijl in overeenstemming gebracht vertrek, dan wanneer enkele stoelen uit dien tijd los opgesteld zijn langs een eikenhouten betimmerden wand.
Zoo ontstonden die interieurs, welke ons in nauw contact brachten met de schoonheid der oud-Hollandsche kamerinrichting ten tijde der Bestevaârs, maar één's in deze richting werkzaam, begon men in te zien, dat door de bijna voortdurende wisselwerking van stad en land ook dit laatste wel eenige aandacht waard was.
Toen het „doodgewone" gereedschap ook meesprak in de cultuurgeschiedenis der volkeren en men door veel studie zich op een breeder standpunt had kunnen stellen, vanwaar men een ruimer overzicht had op de wording van een cultuurstaat, toen begreep men, dat er nog machtig veel te verzamelen viel, wat wel geen aanspraak mocht maken op den naam van „kunstvoorwerpen", doch dat toch als een bijdrage mocht gelden voor de cultuurontwikkeling van een volk.
Te meer drongen ook deze voorwerpen aan op een museumopname, omdat techniek en fabrieksproductie op het land in weinig jaren tijds veranderingen in het leven hadden geroepen, die er toe leidden, dat veel, wat zich eeuwenlang had weten staande te houden, verworpen werd of spoorloos verdween, terwijl de ontspanning van het boerenvolk niet meer uiting vond in precieus bewerkte voorwerpen van huisvlijt, of typische boeren-volksvermaken — doch werd overgeplant naar de door het moderne verkeer zeer naderbij gebrachte steden.
In 't kort in de laatste 25 jaar hebben er meer evolutie's in de ontwikkelingsgeschiedenis der volken plaats gehad, dan in de voorlaatste 250 jaar. En verheugend is het feit, dat men heeft ingezien, dat naast datgene, wat men met heel veel moeite heeft opgegraven uit den schoot der aarde en als archeologische merkwaardigheid vol piëteit en zorg in de musea werd beschermd en tentoongesteld, ook waarde toekende aan dât, wat onze overgrootvaders en moeders, onze grootvaders, ja zonder overdrijving ook onze ouders in hun dagelijksche leven gebruikten aan voorwerpen en gereedschap.
En waar ook hier, evenals bij het onderzoek der praehistorische vondsten — de navorsching steeds gericht is in een teruggaan tot de alleroudste, allerprimitiefste vormen, tot de grens van het door natuur en arbeid gevormde kapitaal — daar valt het gemakkelijk in te zien, dat de boerencultuur — als 't zuiverst door isolement gevrijwaard van vreemde invloeden — ook 't meest ons nog te leeren zou geven.

Met een zekeren schrik bemerkte men, dat het wetenschappelijke onderzoek zich te veel bepaald had tot het staren op de oude en voor-historische tijden, van dikwijls vreemde volkeren en landen, doch dat men weinig of niets afwist van het intieme leven onzer voorouders en de rol die hun gebruiksvoorwerpen in de cultuurgeschiedenis gespeeld hadden.
Met een zekeren haastigen spoed begon men nu in te halen, wat men door te lang voorbijgaan ten achter was gekomen — richtte vele „boerenkamers" in. Want zoo ooit, dan moest zeker hier de belangstelling door een passende omgeving verhoogd worden, omdat deze waarschijnlijk nog minder zou zijn, dan bij de pijlspitsen en urnen, die velen boeien omdat „distance lends enchantment to the view".
Men was zelfs zoo doordrongen van een hier absoluut noodzakelijke „ruimere omlijsting", dat men zelfs de vertrekken nog huiselijker poogde te maken, door ze met anthropologische juiste wassen beelden — gekleed in de gewestelijke kleederdracht — te bevolken, alles om de bezoekers binnen te leiden in de sfeer van het voorbije boerenleven der vóór stoom- gas- en electriciteitsjaren.
Zoo kon men in één en denzelfden kunsttempel, naast de schitterendste uitingen van de hooge schilder- en beeldhouwkunst, ook zalen aantreffen, waarin men zich als in een panopticum verplaatst waande.
Dit werkte tereclit te contrasteerend en de boerenafdeelingen verhuisden naar uithoeken van groote museumgebouwen of wel, ze werden opgeborgen in kelders en sousterreins, waar ruimte- en plaatsgebrek de meest heterogene voorwerpen naast en door elkaar plaatste en het nut van deze aanschouwelijke verzamelingen zeer twijfelachtig werd.
Verwondering echter baart het zeker, dat de geleerden reeds niet direct van den aanvang af aanstoot gevonden hebben in het drie-zijden of kooiensysteem, dat door de onvolledigheid der opstelling moeilijk toch doelmatig geacht kon worden.
Immers het valt niet te ontkennen, dat de som der voorwerpen in zulk een vertrek bij zijn verplaatsing naar een museum wel als geheel dezelfde blijft, doch het is even duidelijk, dat de verschillende deelen een noodzakelijke verschuiving moeten ondergaan bij gebrek aan den vierden wand, waarbij tevens het altijd heerschende plaatsgebrek niet anders kan werken dan als een zeer slecht influenceerende factor.
Want nergens minder kan een willekeurige meubelplaatsing ten uitvoer worden gebracht, dan juist in het boerenhuis, omdat daar ieder stuk huisraad een als 't ware door de jaren historisch geworden plaats heeft gekregen zoodat de boereninterieurs helaas maar al te dikwijls geworden zijn tot zuivere paskwillige kijkspullen.
Eens op dit standpunt gekomen zag men in, dat een groot statig gebouw eigenlijk toch niet het meest geschikt mocht geacht worden om het groote publiek waardeering bij te brengen voor de boerencultuur die, hoe primitief ook, als 't meest van vreemde smetten vrij zijnde geacht mag worden, 't meest oorspronkelijke schoonheidsgevoel van een volk bewaard te hebben.
Consequent doorgaande moest men erkennen, dat de beschavingsgeschiedenis en de ontwikkeling der menschelijke behoeften niet gevormd is uit op zichzelf staande bijzonderheden, maar dat men deze moet beschouwen als gegroeid uit vele voorwaarden en omstandigheden als een immer voortgaand proces, rekening houdend met alle voorkomende noodzakelijkheidsfactoren.
Daar niemand betwisten zal, dat de vooruitgang steeds betrekking heeft op de verhouding van de onderdeelen ten opzichte van het geheel, ... begreep men dat hoe goed ook gecopieerd zoo'n kamer op zich zelve mocht zijn, deze toch weggerukt was uit haar oorspronkelijke omgeving, — het boerenhuis — dat men ondanks alle zorg alleen detailindrukken kreeg en niet de groote beteekenis van het boerenleven en boerenbedrijf.
En juist in dit opzicht biedt de woning van den landman voor elken ontwikkelingstrap belangwekkende verschijnselen in verschillende „typen". Doch die „typen" zijn reeds of zullen binnen enkele jaren geheel verdwenen zijn, omdat de overal geldende eischen voor hygiëne en brandverzekering, gepaard aan een dikwijls zich verkeerd uitende zucht naar een zekere boersche modernteit, krachtig er toe medewerken om het schilderachtige bouwen van oude landelijke woningen plaats te doen maken voor het nuchtere, van eenen weloverwogen, doch dikwijls kouden huizenbouw die in elk geval het locale karakter mist en in zijn uiterlijk niet meer spreekt van de oude stammen, die eens de gewesten bewoond hebben. Waar juist deze oude woningen veel, zeer veel zeiden, en Viollet Le Duc zelfs zoo ver ging om een oude, doch aan zijn doel beantwoordende boerenschuur hooger te schatten dan het weelderigste gebouw, dat niet voor zijn bestemming geschikt is — daar kwam men er toe die kamers te toonen in verband met het geheele huis, dus een museum te ontwerpen waarvan uiterlijk en inhoud harmonisch met elkaar overeenstemden.
En dat museumhuis moest een totale uitrusting hebben, niet alleen in pronk- huis- en slaapkamer, maar ook in stallen en schuren, terwijl kleerkasten en commode wèl gevuld dienden te zijn.
Het huis zelf moest weer opgesteld zijn op een terrein, waar hoog en laag geboomte, heggen en wallen, bloem- en moestuintjes, bleekveld, bongerd, honden, kippen en ganzenhokken, bijenstallen en ouderwetsche putten een tot in de kleinste bijzonderheden historisch getrouw geheel vormen.
Wat Goethe één's zoo scherp, doch waar getuigde in:

„Wer will was Lebend'ges erkennen und beschreiben
Sucht erst den Geist herauszutreiben
Dann hält ihr die Teile in der Hand,
Fehlt, leider nur, . . . das geistige Band".

zou als motto kunnen dienen voor het werkplan der openlucht-musea directies, want, wat de streng wetenschappelijke musea, voor 't publiek vrij onverstaanbaar maakt — elke aanwijzing van de rol, die het voorwerp in het maatschappelijk of huiselijk leven speelt — dus 't gemis aan „das geistige Band", wordt getracht in zulke musea zeer duidelijk te doen spreken.
Zal men bij eenig nadenken de benaming „museum" niet zeer gelukkig kunnen noemen, omdat de Grieken onder een „Museion" een plaats verstonden, die aan de Musen gewijd was en noch een muze der schilder- noch eene van beeldhouwkunst bekend was op den Olympus — toch vinden wij het woord „museum" reeds in de 15e eeuw, in de beteekenis, die wij er thans ook nog aan toekennen.
Dat oudst bekende museum was er een van antieke beeldhouwwerken, werd door Cosimo en Lorenzo de Medicis gesticht in Florence, en werd kort daarna nagevolgd door Paus Sixtus V, die het kapitolijnsch museum te Rome stichtte.

Openluchtmusea zijn van veel jongeren datum, en zelfs, het oudste is nog geen kwart eeuw oud, daar het door Dr. Arthur Hazelius gestichte Skansen in October 1891 eerst geopend werd.
Het woord „openluchtmuseum" is in zekeren zin een verhollandschte term voor „Freiluftmuseum" „vrije-lucht museum". Engeland heeft het sympathieke denkbeeld overgenomen als „Open-air-Museum" en spant alle krachten in om de terreinen van het Crystal Palace te Londen daarvoor in te richten; Frankrijk spreekt van: „Les Musées en plein air" — en Duitschland bezit in zijn Freiluftmuseum te Königsberg, het eerste type op Pruisischen bodem, waar echter reeds zeer vele „Heimatmuseen" gevonden worden o.a. te Santdorf bij Dantzig, bij Kiel, Melderf, Husum en Zwischenahn.
Deze plaatsen zullen u bij voldoende topografische kennis doen zien, dat de beweging voor de openluchtmusea vanuit Scandinavië zich over Denemarken en Noord Duitschland steeds Zuidwaarts voortplant, dus haar ontstaan ziet in landen, waar het klimaat zeker het leven in de openlucht niet voortdurend begunstigt.
Het zou me echter veel te ver voeren in te gaan op dit voor zich zelf zeer interessante vraagstuk.
Geeft „openluchtmuseum" een haarkloverig taalkundige aanleiding te beweren, dat ieder goed museum in zekeren zin zóó genoemd mag worden, omdat het brandgevaar voorschrijft, dat de belendende perceelen minstens 30 meter verwijderd moeten zijn, kan men ook nog kiezen tusschen Frilandsmuseum, vrije of plattelandsmuseum en Bygningsmuseum, gebouwen museum, waarom hier dieper op in te gaan en allerlei benamingen voor te stellen, wanneer reeds één, die van: „Het Nederlandsche Openluchtmuseum" zich in een zekere populariteit mag verheugen, verbonden aan de stichting van ons nationaal monument van verdwijnend en verdwenen volksleven?
Ja, want met de zegenrijke komst der moderne landbouwmachines verdwenen al die oude ploegen en eggen, schoppen en spaden. Wie weet er nu nog van wagens, waarvan de wielen uit houtschijven bestonden, die zonder hoepels „met wollen raden" reden? Wie weet er van weidesleep, bats, krabber, smakke, hakke; van tuurpalen en tuurhouten, van kuikenkooien en knuppelpaardjes, van den hekel en den haspel, van grootmoeders tweernpoer, van schuursteenen als voorloopers der moderne strijkijzers, mosterdkogels, doek-ellen met spreuken en opschriften; van .... al het vergeten oude, dat, als ge 't ooit kunt brengen tot Drenthe's woeste eenzaamheid, en ge ooit in Twentes achterhoek 't oude patriarchale „Josse hoes" bezoekt, u zal toeschijnen als voorwerpen van een sprookjesachtigen voortijd?
Wel bezitten wij een Rijksmuseum, ook vele zeer verdienstelijke provinciale musea; elke stad, die met haar tijd mee wil gaan beroemt zich op of werkt voor een gemeentelijk museum, er worden in ons landje veiligheids- en schoolmusea, maritieme en artilleriemusea gevonden; de Ned. Heide Mij. heeft er een van boschbouw, zoowel als de A. N. W. B. sinds eenige jaren den kern heeft gelegd voor een algemeen verkeersmuseum . . . doch waar is het museum te vinden voor ons nationaal volksleven, waar het oord waar den modernen mensch getoond wordt den tijd, waarop de jongste dagen staan?
Tot heden is het er niet, en het moet ook niet worden als die aristocratische deftige schilderijenmusea, ook niet als die blanke beeldengalerijen — nog minder mag het zich spiegelen aan de streng-wetenschappelijke verzamelingen van volkenkunde — neen het moet een afdruk geven van ons volk, van de boereneigenaardigheden, die het langst door plattelands-conservatisme bewaard bleven — .... 't moet den bezoeker met één oogopslag boeiend verhalen van al het wonderbare, dat nu reeds een menschenleeftijd na het verdwijnen als uit een voorwereld gaat gelijken. .... 't moet worden een Nederlandsch openluchtmuseum, verrijzend in het centrum van ons land, in een bevoorrecht oord bij een door schoonheid vèr buiten onze grenzen vermaarde stad.... dat museum moet er komen als „Het Nederlandsch Openluchtmuseum op den Waterberg te Arnhem".

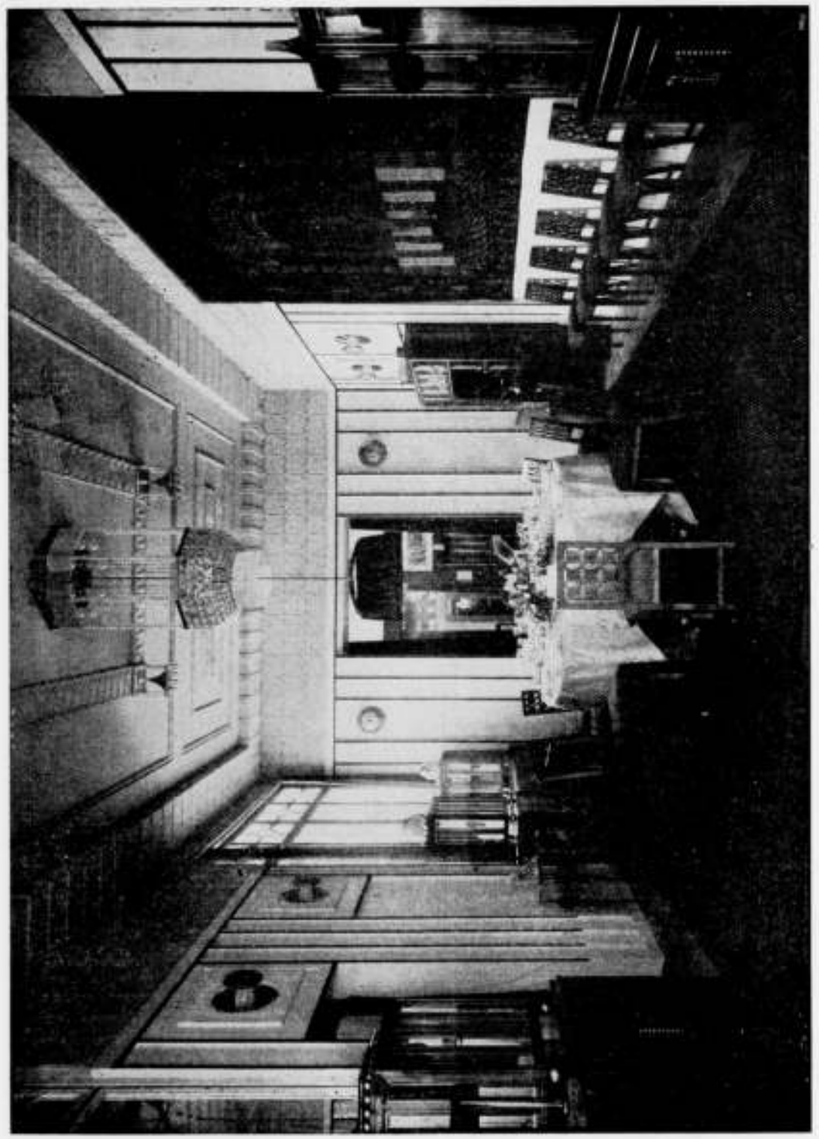
* * *

Nu ik hier met u heb nagegaan de ontwikkeling van het denkbeeld der openluchtmusea, wil ik u thans in woord en beeld rondleiden in één van die merkwaardige stichtingen, die ons Nederlanders thans ten voorbeeld moeten dienen.
En ik weet niet beter te doen, dan u te verzoeken mij in gedachten te volgen naar Skansen's huizenrijkdom, naar Skansen's rots- en merenplateau, waar Hazelius er in geslaagd is het eerste der in dit artikel verkondigde theorieën practisch toe te passen.
En de praktijk heeft zelfs de stoutste verwachtingen der vóórstanders verre overtroffen, zóó zelfs, dat er heel spoedig in het vaderlandslievende Scandinavië meerdere „Friluftmuseen" gesticht werden. Eerst volgde Son Karlin met Lund, toen Sandvig in Lillehammer, daarna Ohlson in Lyngby, Friberg in Jonköping, terwijl Bygöd bij Christiania in koning Oscar II zijn schepper mag eeren.
Vol verrassing en bekoring is dan ook een bezoek aan Skansen.
Ge gaat er per bergbaantje heen, wordt er ontvangen door vroolijk-lachende Fröken in bontkleurige kleederdrachten, die u een plattegrond aanbieden van het plm. 30 H.A. groote terrein en met een herhaald „tack tack se micked" (dank, dank u zeer) u den weg wijzen.
En men wandelt in 't openluchtmuseum!
Tusschen de dennen zweeft de blik over de verre wateren van de Oostzee-golven op de torens en paleizen van dat „Venedig des Nordens" van Stockholm, dat daar zoo schoon ligt tusschen groen en rotsen en breede watervlakken. En ge staat als in een sprookjesland, wanneer ge den ouden bewoner van ginds achter geboomte verscholen hoeve met een voederbakje de duiven tot zich ziet lokken.
Hóór, daar blaffen vroolijk honden, en ge ontmoet er de Lappen, die vriendelijk iets zeggen wat zooveel als „goeden morgen" beteekent. *(Wordt vervolgd).*

BOEKBESPREKING.

Handbücher Neuzeitlicher Wohnungskultur. Uitgave ALEXANDER KOCH, Darmstadt.

Van deze uitgave zijn reeds in de vorige jaren verschenen de banden: „slaapkamers" en „heerenkamers". De prijs der banden zijn wat verhoogd. Kostten zij vroeger eenvoudig gebonden 10 Mark, nu is de prijs 16 Mark; in Japanschen band met goudstempel 20 Mark. Werkelijk een billijke prijs voor een keurig uitgevoerd werk met omstreeks 200 bladzijden afbeeldingen (± 250). Aan deze beide banden sluit zich nu aan de derde band: „eetkamers".
Deze band geeft evenals de vorige getuigenis van wat wij zouden kunnen noemen: de werkwoede der Duitschers. Wij mogen over den Duitschen geest denken, zooals wij willen, terecht verklaren, dat *wat* zij maken, zich niet bij onzen aard aansluit, dat onze levensgewoonten anders zijn, dat de atmosfeer, waarin wij leven, zoo geheel



Professor Albin Müller, Darmstadt.

Uit: „Koch's Handbücher neuzeitlicher Wohnungskultur," Verlagsstalt Alex. Koch, Darmstadt.

Eetkamer.



Erker in een ontbijtkamer. Architect Gottfried Czernak-Brünn.
Uit: „Koch's Handbücher neuzeitlicher Wohnungskultur". Verlagsanstalt Alex. Koch, Darmstadt.

anders is, dan de Duitsche, dit alles is volkomen waar, doch *hoe* zij het doen, dàt blijft hoogst merkwaardig. Met dit *hoe* bedoel ik hun inzicht en hun werkwijze. Het zijn niet enkel de vaklieden (de kunstenaars), die dit hebben, doch ook de Overheid, en de bouwheeren hebben begrip: *hoe* het moet worden gedaan, en voornamelijk *hoe* het gezamenlijk moet worden gedaan. Dit laatste is een der eerste voorwaarden voor „cultuur".

En steeds als men in Duitschland komt, dringt zich, ziende de nieuwe groote openbare werken, zooals stadsuitbreiding, stations, bruggen, fabrieken enz., de erkenning aan ons op: welk een geweldige organisatie, wat een bewust streven naar één doel: staatsgrootheid als uiting van staatseenheid.

Nu moge er in het streven om aan dit begrip uiting te geven voor den kalmen toeschouwer iets gejaagds zitten, waardoor het decoratieve element te veel op den voorgrond treedt, bewuste kracht, die bewondering afdwingt, is toch de drijfveer.

Hierdoor wordt wat bereikt; getuige hun tentoonstellingen; vooral de nu gehouden „Baufachausstellung" in Leipzig.

Op kleinere schaal, doch zeker daarom niet minder belangrijk ten opzichte der ontwikkeling van de bouwkunst, treedt het goede inzicht, het samenwerken van bouwheer en vakman op in de kunst van de inwendige ruimten (de interieurkunst).

Dat de architect, of door hem in samenwerking met andere vaklieden, het door hem gebouwde huis ook inwendig geheel wordt afgewerkt, is in Duitschland zoo goed als een van zelf sprekende zaak. 't Bewijs hiervoor is, dat dit afwerken niet alleen beperkt blijft tot de heerenhuizen, doch ook de eenvoudige burgerwoonhuizen, en zelfs de arbeiderswoningen „einheitlich" worden afgewerkt.

Uit deze overstelpende hoeveelheid woninginrichtingen heeft de uitgever Alexander Koch een greep gedaan, en deze in groepen in de uitgave „Neuzeitlicher Wohnungskultur" openbaar gemaakt.

Twee van die groepen zijn, zooals wij reeds zeiden, in afzonderlijke banden verschenen.

In de band: eetkamers zijn niet de eenvoudige eetkamers, doch meer die uit de gegoede huizen en de rijkste heerenhuizen gekozen. Behalve de eigenlijke eetkamers vinden wij ook: ontbijtkamers in hotels, zaaltjes, waar men thee kan drinken, buffetten en verdere meubelen en verschillende oplossingen van tafeldekken en tafelversiering.

Door de welwillendheid van den heer Koch ontvingen wij een paar clichés, die wij hierbij afdrukken, al zijn het nu niet juist de clichés van dié afbeeldingen, welke naar onzen smaak waren onder de vele afbeeldingen in het boek.

Zooals wij reeds zeiden, al mogen wij niet de vormen overeenstemmend met onzen smaak vinden, is het geheele werk toch zeer belangwekkend, en is het de moeite waard het te bezitten.

JAN DE MEIJER.

GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN 1911.

(Programma's in „Architectura", 1911, pag. 346.

RAPPORT DER JURY.

I. ONTWERP VAN EENE AMBTSWONING MET REPRESENTATIEZALEN VOOR DEN BURGEMEESTER EENER GROOTE GEMEENTE.

Uitgeloofd zijn een eerste prijs ad *f* 100.— en een tweede ad *f* 50.—; beide met het diploma van het Genootschap.
Ingekomen zijn 7 antwoorden, t. w.:

1. „Hoop" bestaande uit 8 teekeningen,
2. „Memento Vivere" „ „ 12 „
3. „Architectuur v. d. Heerengracht" „ „ 13 „
4. „Vita" „ „ 11 „
5. „A. W." (monogram) „ „ 10 „
6. „F" „ „ 5 „ en
7. „Studie" „ „ 3 „

Na een globaal overzicht over de geheele inzending kwam de Jury overeen de ontwerpen te beoordeelen in 5 hoofdzaken met toepassing eener waardeschaal, die zich beweegt tusschen de cijfers 1 en 6, in welke schaal 1 slecht, 2 onvoldoende, 3 middelmatig, 4 voldoende, 5 goed en 6 zeer goed voorstelt. De vijf hoofdzaken werden aangeduid door 1° plattegronden-indeeling, 2° buitenarchitectuur, 3° binnenarchitectuur, 4° constructie en 5° teekenwerk.

De voor elk ontwerp in 't bijzonder geldende overwegingen zijn als volgt samen te vatten.

1. „Hoop". In 't plan is het woongedeelte te stiefmoederlijk behandeld tegenover het representatief gedeelte, de halverdichting is onvoldoende, verschillende vertrekken zijn ongunstig gelegen (zie boudoir en toiletten). De architectuur vertoont een te overvloedige en ongebreidelde fantasie, zich uitende in een meer decoratief dan architectonisch karakter (zie de verscheidenheid van venstertypen b.v.); waardoor de teekeningen noodzakelijk meer aan plaatjes dan aan een gebouwontwerp doen denken.

De uit het geheel sprekende goede wil verdient appreciatie. In de genoemde volgorde werden aan dit ontwerp de volgende cijfers toegekend: 2a, 3, 2, 2, 2 en 4.

2. „Memento Vivere". Ten opzichte van het plan werd opgemerkt dat de balzaal te klein is, en dat in 't algemeen te veel muren op balken zijn opgetrokken, waaruit valt af te leiden dat de ontwerper zich te gemakkelijk van de indeeling heeft afgemaakt.

De architectuur vertolkt een matige kracht, 't zwakst in het détail; terwijl het interieur beter is dan het exterieur. Toegekend werden de cijfers 4, 3, 4, 2, 4.

3. „Architectuur van de Heerengracht". De neiging naar het isoleeren van het woongedeelte van het representatief gedeelte heeft hier tot zeer bedenkelijke gevolgen geleid. (Zie de distributie). De architectuur is zwak; inzonderheid die van den achtergevel. In de waardeschaal kon dit ontwerp niet hoven 2—3 gebracht worden.

4. „Vita". Het plan vertoont meerdere gebreken. De grootte en de kleine eetzaal zijn bijna evengroot. Verschillende kamerafmetingen zijn slecht. De architectuur is beter geschikt voor een café-chantant dan voor dit representatief gebouw. De waardeschaal vertoont de cijfers 2, 1, 4, 3 en 1.

5. „A.W." (Monogram). Dit ontwerp bevat veel goeds, zoowel in plan als in opstand; doch vooral in de plans; echter is 't niet geheel zonder bedenkingen. De kinderslaapkamer boven de balzaal is b.v. niet gelukkig gelegen. Deze zaal munt niet uit door fraaiheid. De architectuur vertoont eenige zwakheden. De topgevels, in 't algemeen de bekroningen, zijn niet mooi te noemen.

De waardeschaal bestaat hier in 5 vieren.

6. „F" is een in bijna alle opzichten uitmuntend ontwerp. De ontwerper is klaarblijkelijk op gegronde overwegingen begonnen en is daardoor tot een zeer bevredigend resultaat gekomen.

De gekozene ligging van de groote zaal is een zeer gelukkige. Eveneens bezit de verdeeling en de ligging van het representatief gedeelte tegenover het woongedeelte zeer te waardeeren eigenschappen. De architectuur in den trein is het uitvloeisel eener gelukkige inventie.

In de architectuur, zoowel uit- als inwendig, is veel goeds te waardeeren. Het teekenwerk getuigt van buitengewone geroutineerdheid. Aan deze inzending kende de Jury de volgende cijfers toe: 5, 5, 5, 4, 6.

7. „Studie". Het plan van deze studie vertoont veel ongunstigs, is alles behalve een organisch in elkaar gezet geheel. De afmetingen van verschillende kamers zijn zeer slecht en niet in overeenstemming met hun doel. Blijkbaar heeft de ontwerper geen duidelijk beeld van den opzet gehad, waaraan ook moet worden toegeschreven dat er geen harmonie ontstaan is tusschen plan en opstand, welke laatste bovendien een zeer armoedig aanzien vertoont.

CONCLUSIE.

Als het beste en zonder bedenking voor den eersten prijs in aanmerking komende ontwerp is No. 6, motto „F"; terwijl voor den tweeden werd aangewezen No. 5, motto „A. W." (monogram). Inzender van het eerstgenoemde ontwerp bleek te zijn de heer Maurits Plate, die van het tweede de heer Th. Philippi, beiden te Amsterdam.

II. ONTWERP VAN EEN ONTVANGGEBOUW VOOR EENE BLOEMENTENTOONSTELLING.

Uitgeloofd zijn een eerste prijs ad *f* 60.— en een tweede ad *f* 30.—, beide met het diploma van het Genootschap.
Ingekomen zijn 4 antwoorden, t. w.:
1. „Zonnebloem. 2. „H". 3. „Flora". 4. „Sneeuwklokje".
„Zonnebloem" heeft behalve door zijn smaakvolle teekening, ver-

schillende goede eigenschappen. Het bezit het karakter: „tentoonstellingsgebouw" en heeft iets onmiskenbaar feestelijks. Minder gelukkig geslaagd zijn echter de bekroningen. Een perspectivisch aanzicht zou bovendien wel eenige minder goede dingen in de uiterlijke distributie aan 't licht gebracht hebben.

„H" heeft een geheel ander, doch niettemin een goed plan. Het denkbeeld van een middenterrein is zelfs zeer goed. De toegangen zijn echter minder geslaagd. De architectuur is niet die voor een gebouw met deze bestemming. Ze is te zwaarmoedig. Daarbij zijn eenige motieven niet opgelost; zooals de bogenreeks, die geen bewust einde gekregen hebben. Het teekenwerk getuigt van een gemakkelijke vaardigheid.

„Flora" is een onvolledig plan. Het ontbreken eener korte doorsnede (er zijn twee lange) benoodigt de beoordeeling, maakt zelfs onmogelijk te zien hoe de ontwerper de overkappingen gedacht heeft. Het plan heeft echte verdienste. De hal ligt echter te ver van den voorgevel verwijderd.

„Sneeuwklokje" toont de onmacht van den ontwerper al te zeer. Hij late zich hierdoor echter niet ontmoedigen. Papier en potlood zijn o zoo gewillig, doch slechts voor de geoefende hand heeft deze willigheid waarde.

De jury aarzelde niet den eerste prijs toe te kennen aan „Zonnebloem", den tweeden aan „H". Ontwerper van het eerstgenoemde plan bleek te zijn de heer N. Lansdorp, die van het tweede was nog niet bekend wegens het ontbreken van den naambrief.

III. Ontwerp van een Hoofdingang met aansluitende détails voor een deftig Herenhuis.

Uitgeloofd zijn een eerste prijs ad *f* 40.— en een tweede ad *f* 20.— beide met het diploma van het Genootschap.
Ingekomen zijn 5 antwoorden t. w.:
1. „Februarie 1912", 2. „Aquarius", 3. „Studie", 4. „Esperance", 5. „Foging".

„Februarie 1912" heeft iets aantrekkelijks; doch daartegenover onmiskenbaar bedenkelijke elementen (b.v. lecliike consoles). Hoe wil de ontwerper de zware markies maken en van welk materiaal? Profielen als de geteekende in graniet zou menig protest van den bewerker uitlokken.

„Aquarius", vertoont op eenvoudige wijze zeer te waardeeren hoedanigheden. De behandeling van den binnenwand in verband met de buitenverdeeling is bijzonder goed. De slecht gekozen kleur op het buitenaanzicht werkt zeer ongunstig, de behandeling der teekeningen laat te wenschen over.

„Studie" en „Esperance" zijn beide van zoodanige kwaliteiten dat nadere bespreking beter achterwege te laten is. De ontwerpers mogen dit als een aansporing beschouwen voor een volgende gelegenheid!!

„Foging", heeft het karakter goed verwerkt; echter ontbreekt de onmisbare samenhang tusschen onder- en bovengedeelte, 't geen zich vooral in het binnen aanzicht sterk demonstreert. De rechthoekige ramen boven de getoogde schaden hier zeer. Den ontwerper komt een bijzondere lof toe voor de wijze waarop hij het vraagstuk in détails behandelde, 't geen hem bracht tot een respectabele quantum arbeid.

Eenparig kwam de Jury tot de overtuiging dat de eerste prijs toekwam aan „Aquarius", de tweede aan „Foging". Ontwerpers bleken te zijn respectievelijk de heeren C. J. Blaauw en C. A. C. Rotgans, beiden te Amsterdam.

Ontwerp van een Glas-in-lood-Venster voor een Trappenhuis.

Uitgeloofd zijn een eerste prijs ad *f* 45.— met het diploma en een tweede prijs bestaande uit het diploma van het Genootschap.
Ingekomen zijn 2 antwoorden; t.w.:
1. „Adelaar", 2. „Primum Mobile".
De Jury achtte termen aanwezig om geenerlei bekroning toe te kennen.

V. Ontwerp van een Patroon voor Behangselpapier.

Uitgeloofd zijn een eerste prijs ad *f* 30. met het diploma en een tweede prijs bestaande uit het diploma.
Ingekomen zijn 4 antwoorden, t.w.:
1. „De Brug", 2. „Meander", 3. „Zigzag", 4. Landra".
„De Brug". Het ornament is saai, het kleurverschil tusschen de twee groenen te groot.

„Meander", ornament en teekening zijn mooier en beter dan de gekozen kleuren. Ook hier is het verschil te groot om het gewenschte effect te verkrijgen.

„Zigzag" is mooi van kleur, fijn en gevoelig, het ornament is goed; doch dreigt in de fijne deelen wat slap te worden.

„Landra", verdeeling noch kleur zijn geslaagd te beschouwen. Het ornament doet te mager op het fond, waartoe de kleur meewerkt. De eerste prijs wordt toegekend aan het ontwerp „Zigzag", de tweede aan „Meander", die beide blijken te zijn van den heer W. Bogtman, te Haarlem.

De Jury:
H. P. Berlage Nzn.
Jan Stuyt.

Amsterdam,
April 1912.

Naschrift.

Bij het buitensporig laat verschijnen van bovenstaand Juryrapport merkt het Bestuur op dat gebleken is dat het concept niet lang na de beoordeeling werd opgesteld. Het werd goedgekeurd en ondertekend door twee der drie leden van de Jury; terwijl de heer Baanders, het derde lid, er het volgende onder aanteekende: „Ik ben niet heel gerust over dit Juryrapport en voel zekeren drang om het aan de hand der teekeningen nog eens na te gaan. Maar indien mijne collega's er tevreden mee zijn, dan leg ik mij er bij neer."
Deze aanteekening gaf het toenmalig Bestuur aanleiding de publicatie uit te stellen, terwijl den heer Baanders het rapport werd ter hand gesteld.
Uit latere, veel latere, correspondentie blijkt dat de heer Baanders zich met den vorm van het rapport niet heeft kunnen vereenigen, al droeg de gepubliceerde conclusie geheel zijne goedkeuring weg. „Aan mijn voornemen, schrijft de heer B., om het Juryrapport om te werken, waarbij ik vooral meerdere uitvoerigheid en nauwkeurige détailleering der motieven die de Jury leidden, beoogde, heb ik niet meer dan een begin van uitvoering kunnen geven. In het volvoeren van mijn plan werd ik verhinderd doordat mijne omgeving mij, meer dan ik had kunnen vermoeden, noopte een mij verstrekt medisch advies op te volgen. Nu ik mij eenigen tijd geleden wederom er toe zette het rapport te voltooien, bleeken mijne indrukken te veel vervaagd, zoodat ik mij thans — hoewel noode — gedwongen zie U het rapport in zijn oorspronkelijken vorm in handen te stellen. Het spijt mij zeer dat door mijn toedoen de publicatie onoverlegd vertraagd is geworden en ik hoop dat U bij het beoordeelen van mijne houding, behalve mijn goeden wil tot beter doen, ook mijne omstandigheden in aanmerking zult brengen."

Het Bestuur.

Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap.

1e Prijsvraag: Ontwerp voor een Dorpskerkje, enz.

De volgende vragen kwamen in; de antwoorden worden er onder gegeven.

Vraag 1. Moeten de zijden van 67 en 40 M. beslist worden aangebouwd, of mag de kerk met annex gebouwen verrijzen midden op het beschikbaar terrein?
Antwoord. De ontwerper is vrij in de plaatsing van het gevraagde complex op het aangegeven „beschikbaar terrein".
Vraag 2. Zijn de geärceerde perceelen langs de straten bebouwd of moeten die nog worden bebouwd?
Antwoord. De geärceerde contour langs de aangegeven straten moet worden opgevat als bestaande gesloten bebouwing.
Vraag 3. Zoo ja, moet deze bebouwing ook worden aangegeven?
Antwoord. Van deze bebouwing behoeft niets anders te worden aangegeven dan de gegeven begrenzingen ter bepaling van „het beschikbaar terrein" in de gevraagde plattegronden.
Vraag 4. Is de bebouwing langs de, op de situaties aangeven straten een gesloten bebouwing?
Antwoord. Zie het antwoord op vraag 2.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Kort Verslag van den Bond Heemschut. — De Harmonische ontwikkeling van het denkbeeld der Openluchtmusea. — Boekbespreking. — Genootschapsprijsvragen 1911. — Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap. —

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor het secretariaat van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.90 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10,—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 45. ZATERDAG 8 NOVEMBER 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174-6, Amsterdam.

KORT VERSLAG VAN HET GESPROKENE TER 1334STE GEWONE LEDENVERGADERING OP WOENSDAG 5 NOVEMBER 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

De voorzitter, de heer H. J. M. Walenkamp opent de vergadering met een woord van welkom aan de aanwezigen en speciaal aan den spreker van dezen avond, den heer D. J. v. d. Ven, aan wien hij dadelijk het woord geeft tot het houden van zijn voordracht (met lichtbeelden) over „Openlucht-Musea". Spreker zegt dat het hem een bijzonder voorrecht is voor het Genootschap te mogen spreken over Openlucht-Musea in 't algemeen en het Nederl. openlucht museum in 't bijzonder, temeer waar de zaak momenteel zeer actueel is en den 10den Nov. a. s. in den gemeenteraad van Arnhem het preadvies van B. en W. van die gemeente zal worden behandeld: om in erfpacht uit te geven het wonderschoone terrein „de Waterberg" groot ± 30 H.A. voor het uitsluitend doel daarop het Nederl. Openlucht museum te stichten. Het verwondert spreker zeer, dat thans, nu zoo veler gedachten gaan over het stichten van een monument, nergens gewag gemaakt wordt om partij te trekken van den volksgeest, die uiting wil geven aan zijn gevoelens van nationale dankbaarheid, teneinde in het midden van ons land te geraken tot eene spoedige oprichting van het Nederlandsche Openlucht museum. Het feit dat men er in de vakbladpers nog niet die aandacht aan heeft geschonken, welke het zeer zeker als een nationaal gedenkteeken van ons zelfstandig volksbestaan verdient, doet spreker veronderstellen, dat men zelfs in bouwkunstkringen niet doordrongen is van het eigelijke wezen van zulk een stichting, die ons de geschiedenis verhaalt van onze volksbeschaving ten platten lande zich uitend in woningbouw, huisinrichting, kleederdrachten, dorpsaanleg enz. Het doet spreker daarom veel genoegen in deze vergadering het plan nog eens nader onder de oogen te brengen van hen, die, volgens hem, zeker mogen gerekend worden tot een categorie ware belangstellenden, omdat van een Openluchtmuseum een veelzijdig nut uitgaat voor de aesthetische ontwikkeling van het volk in 't algemeen en voor de verheffing der platte-landsbouwkunst in het bijzonder.

Spreker wil trachten in chronologische ontwikkelde huizenreeksen de factoren op te sporen, die de verandering met zich brachten, want ook bij ons was in tegenstelling helaas te dikwijls met de allerjongste jaren, nu op het platteland de niet begrepen vormenspraak der stadsche bouwwijze toegepast wordt, elke uitbreiding een direct gevolg van een diepgevoelde behoefte, voortgekomen uit bedrijf en levenswijze, zooals voor hen die de taal der boerenwoningen verstaat er in die gesloten hoog gedachte hofsteden het landleven weerspiegeld ligt.

Hierna schetst spr. op gloedvolle wijze den rijkdom en de heerlijkheden van den waterberg, die hij noemt: een terrein, schooner dan elk der bestaande in het buitenland; een terrein dat het ideale in bodem-configuratie, topografie, vegetatie en natuurschoon gerekend mag worden tot de dorado's van ons kleine landje bij de zee. Talrijke lichtbeelden geven wonderschoone kijkjes op dit brok ongerepte natuur, waartoe slechts één wensch uitgaat n.l. dat het niet onoordeelkundig zal worden verminkt.

Spreker zegt ervan: dat men toch vooral het plan tot in al zijn details heeft uitgewerkt, alvorens één spade in den grond gestoken wordt en op logische wijze de schalmen ineenschakelt, opdat de uitvoering met de heerlijke natuur harmonieert en in latere decennia der 20e ons boeit en meesleept; zoo zal hier een stichting komen welke in alle opzichten een vergelijking met Skansen, Lillehammer, Bygdö Jönköping of Sijny by met glans kan doorstaan.

Een lange reeks van lichtbeelden met binnen- en buitenland passeert thans het doek, waarbij spreker uitvoerige en buitengewoon belangrijke mededeelingen geeft, alles met het doel: de openluchtmusea nader te brengen tot de hoorders, opdat zij, huistoegaande, meer waardeering zullen gevoelen voor dit niet *oudheidkundige*, doch in ons land bijna niet bekende en *weinig* gepropageerde algemeene *cultuurhistorische* streven.

Spreker besluit met te zeggen dat hij met groote vreugde het ochtendgloren gadeslaat in de beoefening der Ned. folklore en cultuurgeschiedenis, zijn schoonste glorie vindend in de spoedige stichting van *Het Nederl. Openluchtmuseum op den Waterberg te Arnhem*, als een blijvend steeds in waarde en belangrijkheid toenemend nationaal gedenkteeken van onze *honderdjarige herstelde onafhankelijkheid*.

Een krachtig applaus bewijst, dat spreker zijn auditorium heeft weten te boeien met te spreken over een zoo hoogst belangrijke zaak als de stichting van een openlucht museum. De voorzitter was dan ook de tolk der vergadering toen hij den heer v. d. Ven warmen dank bracht voor zijn interessante voordracht en hem toewenschte, spoedig deze een zijner liefste wenschen, in vervulling te zien gaan.

De pauze die hierna intrad, gaf gelegenheid de schat van foto's, literatuur en vele andere zaken (o.m. de plaquette

van het terrein van den Waterberg welwillend voor deze vergadering afgestaan door het Arnhemsche gemeentebestuur) in oogenschouw te nemen, waarbij de spreker alle gewenschte inlichtingen verschafte en nog eens te meer bewees, zijn gelield onderwerp volkomen machtig te zijn.
Na de pauze wordt de agenda der vergadering verder afgewerkt. Het lezen der notulen alsmede behandeling der ingekomen stukken wordt tot de volgende vergadering uitgesteld. Hierdoor vervalt ook punt 6 der agenda.
Als leden van het Alg. Bestuur in het Verbond van Ned. Kunstenaarsvereenigingen worden in de plaats van de heeren Roland Holst en Baanders, die bedankten, gekozen de heeren Paul de Jong en W. A. E. v. d. Pluym. De heer v. d. Pluym aanvaardt zijn benoeming; den heer De Jongh zal van zijne benoeming mededeeling worden gedaan. Ingeval van bedanken wordt de heer J. H. de Groot de tweede vertegenwoordiger van het Genootschap.
Een voorstel tot verhooging van het budget over 1913 voor ons orgaan wordt nader door den penningmeester toegelicht aan de hand zijner begrooting en van meerdere gegevens.
De Heer De Meijer zegt hierna dat vroeger bij v. d. Ent, *f* 1250 voor het blad betaald werd, nu is alles vrij; hoe kan de penningmeester dan spreken dat de kosten voor het orgaan te veel worden opgevoerd. Het blad is toch de ruggegraat van het Genootschap en daaraan dient alle zorg besteed. De heer De Groot zegt dat het blad er goed uitziet en dat besloten is dat alle meevallertjes voor het orgaan zouden zijn. De penningmeester noemt er al een paar op, waarom dan gesproken over te hoog opvoeren van kosten. Wij laten ons door geen spoken bang maken, zegt spr. De heer Rutgers vraagt of de Red. haar budget al overschreden had toen zij verhooging aanvroeg. De heer Moen zegt dat met het hedenavond toe te staan bedrag de redactie dit jaar uitkomt. De heer Rutgers vindt hiermede zijn vraag niet beantwoord. De heer v. d. Pluym zegt dat de redactie er in het bestuur al ruim een maand geleden over gesproken heeft. Het bedrag was toen niet overschreden. De verhooging van het budget is voor de nog loopende maanden. Het voorstel, hierna in stemming gebracht, wordt met 12 tegen 1 stem en 4 blanco aangenomen.
De vragenbus levert één vraag op, die aan de betreffende commissie zal worden doorgezonden. Na rondvraag volgt sluiting. V.

DE HARMONISCHE ONTWIKKELING VAN HET DENKBEELD DER OPENLUCHTMUSEA, DOOR D. J. VAN DER VEX. (Vervolg van pag. 372).

O, gij bezoekt toch ook hun eenvoudige tenthutten, gij zet U neer rond het knapperend vuurtje, waarboven de roestige ketel hangt en gij zult toch ook bewondering hebben voor hun rijk met rendierhoorn versierde koffers, hun gesneden naaldenkokers en messenheften? En dan zult ge de rendieren voederen, en hun njalla's, hun op palen gebouwde voorraadschuurtjes, bezichtigen niet waar?
En dan neemt ge afscheid van die echte nomaden, welke 's winters hoog in het Noorden hun trekkend leven leiden, doch in den rustigen zomertijd hier op Skansen mèt hun rendieren en poolhonden leven.
Voorbij kolenhutten van vele en verschillende vormen, opgesteld onder dicht geboomte, betreedt ge de Fäbadvall, dien voorlooper der Zweedsche beschaving, waar woonhuis, keuken, schuur en brouwhuis van elkaar gescheiden, binnen pallissaden toch de drie-eenheid van het Scandinavische huis u toonen. Een levenslustige Senn zong er met luide stem, ofschoon de sneeuw bij mijn bezoek hoog opgewaaid tegen 't huiske lag aangedrukt: „Våren är kommen!" „De lente is daar!" het populaire lentelied van Dalarne!
Daar ziet ge oer-oude grafteekens, sommige herinneren in hun cirkels nog aan de heidensche zonneradtyden, andere geven in hun rijk smeedwerk zeldzame producten van kunstzinnige doodenvereering te zien.
En daar klinkt hoog over de besneeuwde velden door de trillende vorstatmosfeer het harmonisch gebeier van de oude klokken, die in gindsche eerwaardige torens van Hasjö en Hällestadt opgehangen, u vertellen, dat het hier geen dood museum is, maar dat men er in geslaagd is hier aan de verwonderde wereld, een levend beeld te geven van dat Zweden uit vroegere dagen. En het leven der op zichzelf doode voorwerpen wordt ze hier door de omgeving bijgebracht. Hier vindt ge de volle harmonie der landelijke levensaccoorden; de grijsaard uit Hornborgstugan ziet door zijn gekleurde ruitjes op zijn ganzen en eenden, en hoort er den vooruitgaanden tijd verkondigen door zijn Klockstapel uit Hällestadt.
De lustige meisjes uit Bleking, weven of borduren er in de oude ryggastugan en zelfs de soldattorpet is bewoond door een stoeren Lijfdrabant.
En rondwandelend door Skansen zult ge hier binnen treden, daar stilstaan; gij zult in steeds stijgende bewondering verder gaan en overal de wetenschappelijke getrouwheid waardeeren, die hier door Dr. Arthur Hazelius betracht is.
Want dit monument voor het Zweedsche verleden is er gekomen, enkel en alleen door het enthousiasme en de eerbied afdwingende werkkracht van Arthur Hazelius, die als student, met 1000 geleende kronen begon te verzamelen en in een kwart eeuw tijds voor Zweden een gedenkteeken wist te stichten, dat nu reeds een wereldnaam geniet.
En hier wordt weer schitterend bewezen hoe elk museum, zoo ik reeds in de eerste regelen van dit artikel getuigde, het persoonlijk karakter en de liefde van zijn architect en directeur weerspiegelt in zijn uiterlijk.
Hazelius was èn stichter èn architect èn directeur tegelijk van Skansen. Wat nu de eigenlijke bekoring van Skansen uitmaakt is niet gemakkelijk te zeggen, maar in alles ligt Hazelius' streven en werken. Hier is niets, ook zelfs de kleinste kleinigheid of Dr. Hazelius had dat zóó zich gedacht, zóó opgesteld en zóó geordend. Iederen weg heeft hij gedoopt en hij gaf ze zinrijke namen; iedere woning plaatste hij en daarbij rekende hij met de omgeving en de te stellen eischen. Een genie was hij in zijn richting en heel het Zweedsche volk eert in hem den geestelijken vader der openluchtmusea.
Natuurlijk sluit zijn persoonlijke opvatting niet andere uit en ook ik zou na een bezoek heel wat bemerkingen kunnen maken, die echter niet anders dan ons Nederl. Openluchtmuseum ten goede kunnen komen, maar ver verheven boven dit alles staat daar in immer lichtende letters boven Skansen geschreven, dat het als een Zweden in miniatuur een het ideaal nabije oplossing geeft voor een museum van plattelandsleven.
Bezoeker, treed binnen in de oude woonvertrekken van Dalarne en Blekinge, zet u neer in de gemakkelijke „Kubstol" en ziet toe, hoe het vuur flakkert in den open spis (haard), beschouw er de naïeve schilderingen op de muren, de bonaders en hangkliideter en laat één van de kulla's voor u op de kanteele één van die oeroude melodieën spelen, welke de grootvader in jeugdherinnering natokkelt op zijn nikkelharp.



De Laxbrostugan in het Openluchtmuseum Skansen bij Stockholm.

O, die oogenblikken, welke ik in Oktorpsgarden toefde bij den zwijgenden boer, stil lezend in een almanak, braaf dampend uit een zonderling pijpje.
En alles rond u echt, afkomstig uit de eenzame oorden van verre Zweedsche dalen.
Zet u neer op gindsche bank, ó ge bemerkt, dat het een gansebank „gansäbänken" is, laat uw oog gaan over die kinderlijk-naieve voorstellingen op de linnen bonaders en gij zult aan 't verleden gaan denken. En Zweden's cultuurgeschiedenis geeft ons wel heel merkwaardige feiten in handen!
Immers, terwijl in centraal Europa, eenige zeer begrensde districten in de hoogalpen misschien uitgesloten, de overgang van het oude in middeleeuwsche leven en van dat in het moderne, geleidelijk heeft plaats gehad, soms wèl zeer snel, doch steeds in een te volgen ontwikkelingsreeks, ... terwijl door de gestadige opvolging van keizerrijk op keizerrijk, beschaving op beschaving maakt dat het onderzoek alleen in de meest verwijderde tijden nog staat voor onoptelossen raadsels, en onbekende voorwerpen, eeuwen lang verborgen in den schoot der aarde of rustend op de bedding der rivieren . . . in Zweden daarentegen is het moderne beschavingsleven plotseling in de laatste halve eeuw gekomen. Door het moderne verkeer werden de nieuwste denkbeelden, de nieuwste fabrieksvindingen gebracht in de verste dalen en de omzetting van de kracht van het stroomend water in die van electriciteit, deed er een evolutie ontstaan, waarvan in 't oude Europa geen tweede voorbeeld gevonden wordt. En juist door die plotselinge en laat doorgedrongen beschaving was 't mogelijk zooveel te verzamelen, wat herinnert of afstamt uit middeleeuwsche tijden.
Dan komt daarbij nog, dat eeuwen lang een zelfde volk zonder belangrijke buitenlandsche invloeden daar had gewoond, zich zoo aan de natuurvoorwaarden had weten aan te sluiten, dat zelfs overheerschers geen nieuwe zeden ingang konden doen vinden, doch de gebruiken van het overwonnen volk over moesten nemen.
En zoo wijst de Zweedsche cultuur nog vele voorwerpen aan, die ons verhalen van een schier voor-middeleeuwsch verleden, want zij zijn tot op den fabrieks- en verkeerstijd in hun actieve rol gebleven.
Daarbij is Zweden naast Noorwegen en Rusland, het eenige beschaafde land in Europa, dat nog een echt nomadenvolk aanwijst — de Lappen — die we hier op Skansen in hun primitieve levenswijze volgen kunnen. In die wijd-eenzame streken — tot op de jongste tijden als verlaten — hadden de bewoners der hoeven weinig onderling verkeer en de rudimintaire bergpaden en dalwegen, werkten niet weinig het isolement in de hand, waardoor de Zweedsche boer zich genoodzaakt zag zich zelf een leven en omgeving te vormen, zelf zijn voorwerpen voor arbeid en gebruik te maken. En die



Karel Peter Rosen, die als Sprookjesverteller op Skansen door oud en jong hoog vereerd werd.

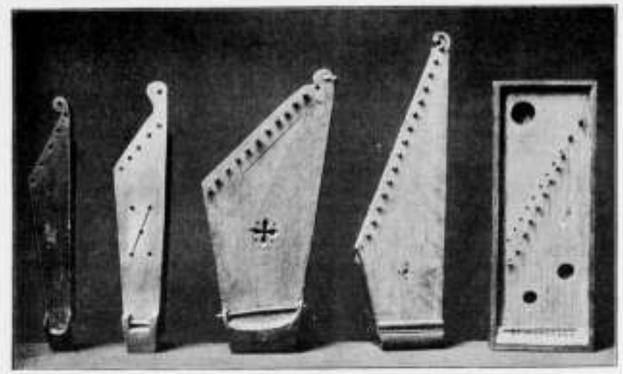


Zweedsche schoonen in nationale dracht, in het Openluchtmuseum Skansen bij Stockholm.



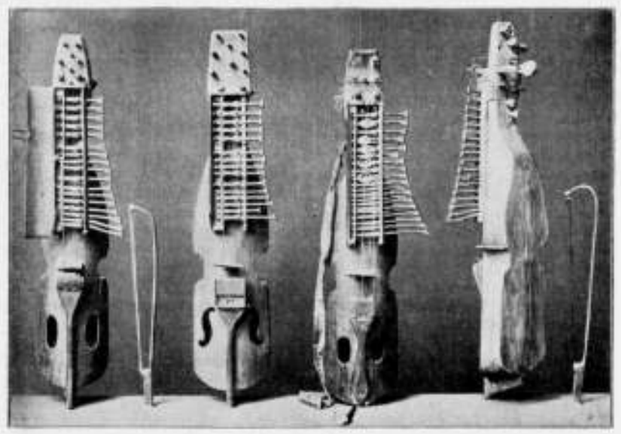
Een Kantoelespeler op Skansen.

cultuur uiteenloopend in de verschillende districten geeft ons de meest origineele producten te zien van fayence, textiel-arbeid en houtbewerking, waarvan de van geslacht op geslacht overgenomen motieven rechtstreeks te volgen zijn tot de middeleeuwen.
En dat alles nu wordt u hier getoond, en ge hoort er de oude muziek van 't land bij en ge kunt u vergasten aan de doorbakken lekkernijen van 't oude Dalarne, ... gij kunt — als ge de taal machtig zijt — er spreken met mannen en vrouwen, dochters en kinderen uit de meest afgelegen oorden, die u in kleurige woorden kunnen verhalen van hun woonplaats. Ge zult heusch Skansen niet verlaten om buiten 't museum u stoffelijk te verfrisschen, want ook daarvoor is gezorgd.
In de „hoganloftet" kunt ge u verzadigen aan de meest delicieuse smörgasbrödtafel, en de hubsche Dalecarlierinnen leggen u kleurige spijslijsten voor, waaruit ge een ruime keuze kunt doen.
En terwijl gij den inwendigen mensch versterkt, kan het soms treffen, dat een forsch gebouwde stoere Dalkarl de trappen op komt, zich plaatst op een podium en met welluidende stem een sprookje verhaalt uit zijn Dalland, waarin veel voorkomt van 't meer Siljan en den berg van Blakulla.
Gij sceptische Hollanders lacht, denkt aan 't verkleinend „Spielerei" oordeel van Duitsche geleerden .... maar dat doet ge omdat gij niet geweest zijt in Skansens toovertuin, omdat gij er niet getoefd hebt te midden van al dat wondere.
Want anders zoudt ge óók ingestemd hebben met de hulde, die het volk den ouden doch immer levenslustigen ingenieur Karl Peter Rosen bracht, als deze in nationaal kostuum één van de groote ertsblokken beklommen had, en ex temporée op den hem eigen origineel-humoristischen trant in de uiteenloopendste dialecten van zijn volk verhalen deed over den ouden tijd.
Dan had ge gezien hoe het publiek luisterde en hoe het straks verder gaande met grooter aandacht den „Maistangen" (Meiboom) bekeek, hoe het 's winters Lucia eerde, de patrones der blinden als deze met een vroombrandende kaarsenkroon op 't zwartlokkige haar, de offergaven in ontvangst nam.
Dan ook zult ge ingezien hebben, hoe zóó de herinnering aan 't oude volksleven steeds en bij herhaling weer levendig gehouden wordt.
En wanneer ge in het kulturhistorika Museet in Lund, daär het sober-mooie kerkje van Bösebö betreedt en de enthousiaste G. J. Sön Karlin leidt u er rond en ge hoort hoe ééns zijn vader als geestelijke hier tot het volk van Bösebö gesproken heeft, en nu — 50 jaar later — de zoon lezingen houdt over het oude Zweedsche volksleven, voor de studenten en het groote publiek, ge verneemt hoe het museumbestuur elk jaar een „midwinterfeest" organiseert en de jongens er op Driekoningendag



Verschillende Kanteelen, het bekende instrument uit het Finsche epos de „Kalewala".

„met de ster" rondloopen, dan zal geen spot of twijfel, maar warme bewondering u vervullen, dat het Zweedsche volk de wereld leert zijn musea te begrijpen, dat Zweedsche geleerden de kunst op 't onverwachtst tot het volk brengen en dat de Zweedsche openluchtmusea ook werkelijk „voor het volk" zijn.
Maar ook de geleerden vinden op Skansen en in het daarbij behoorende Nordiska Museet een studiemateriaal, dat hun stoutste verwachtingen overtreft.
Scholen gaan er heen onder leiding van meesters en leeraren .... 's Winters rijden de kinderen schaatsen op de talrijke vijvers van Skansen en warmen zich aan het open haardvuur van de oude woningen. Vrouwtjes van 't land vertellen sprookjes en zoo blijft de liefde voor 't typisch-merkwaardige den man bij, omdat hij als kind er den toover van ondervonden heeft.
Wanneer het voorjaar is, als de zon de sneeuw heeft gesmolten en in de tuintjes de hopranken al verder zich rekken om de in lood gevatte ruitjes te bereiken, als de graspoldaken een weelde van wilde bloemen vertoonen, en de Maistangen met frisch groen en bloemen getooid wordt, dan vindt op Skansen het groote Vårfest (Lentefeest) plaats, waaraan heel Stockholm deelneemt.
In groote optochten met vliegende vaandels en schetterende muziek trekken de studentencorpsen in broederlijke eensgezindheid op naar Skansen, het Zweedsche palladium, hoog van de Renberget vlammen op de vreugdevuren der Lappen, de woningen zijn versierd en versche jeneverbes is gestrooid op den leembodem .... het is feest, volksfeest!
De koninklijke familie, prins Eugenius en zoovele andere vorstelijke personen, zij allen gaan naar Skansen en genieten er met duizenden en duizenden van al wat daar geboden wordt. Tienduizenden bewegen zich dan langs de wegen en paden en allen gaan naar huis en zenden het hunne om de stichting nog volmaakter, nog schooner te doen worden.
Doch op stille dagen, als de bekoring van het intieme niet



Oud-Zweedsche Muziekinstrumenten.

door te groote volte gestoord wordt, dan ziet ge er menig jongeling, menig student, die met schetsboek en potlood, opteekent en vastlegt wat hem treft in constructie, bouw, versiering.

En ieder, die er geweest is, zelfs de grootste geleerden, zijn het er over eens, dat bij dit alles toch het wetenschappelijk karakter blijft bestaan . . . wenschen dat ook hun vaderland eens zijn „Skansen" zal krijgen.

En wanneer men zich op een streng objectief standpunt stelt, dan zal men het Mr. William de Morgan, schrijver van „It Never can Happen Again", nazeggen:

„It takes me at least a twelvemonth to form an opinion and the idea of an Open-Air Museum is new to me. For the moment I can only say that *I know of nothing to be said against it*".

En wanneer men, dan gedachtig aan het schoone in schrift, dat men bij het binnengaan in het Nordiska Muscet kan lezen: „Er kan een dag komen, dat al ons goud niet toereikend is om een beeld van den voorbijentijd in het leven te roepen", tot de erkenning komt, wat Bernard Shaw heeft neergelegd in zijn: „The Open-Air Museum is an inevitable development of populair education", en meegaan met den wensch, welke Mr. Oldrewe, Principal Architect for Scotland for H. M. Office of Works Edinburgh, heeft uitgesproken in: „I should much like to see an experiment of a similar nature in our own country".

Deze uitspraken van alleszins bevoegde autoriteiten in een toch boven alles practisch land zou ik nog met wel 30 kunnen vermeerderen, alle ten gunste van het tot stand komen van een Engelsch Openlucht-museum in het Crystal-palace te Londen.

Nederland staat — dank zij het onvermoeid pogen van den heer F. A. Hoefer e. a. — verder dan vele andere landen, verder ook dan Engeland.

Het bezit, door de eigenaardige ligging ten opzichte van de groote volkstammenederzettingen in Europa veel wat van het grootste gewicht voor de studie mag gelden. Het heeft in zijn boerenhuizenbouw een verscheidenheid aan te wijzen, die veel grooter en merkwaardiger is dan in Scandinavië, ... het heeft ook zijn kleederdrachten zijn huisvlijt gekend. . . . en 't bezit een terrein, dat in schoonheid gerust het ideaal van openlucht-museumoord nabij komt.

Met u heb ik trapsgewijze nagegaan de harmonische ontwikkeling van het denkbeeld der openluchtmusea — ik heb u rondgeleid in woord en beeld door een stichting die als oudste en grootste ons veel leert . . . . ik heb belicht hoe de door mij aangeduide richting er een is, die van internationaal belang mag geacht worden en ik sluit met de overtuiging, dat de traditioneele lakse achterlijkheid der Nederlanders nu eens achterwege zal blijven dat men krachtig de handen ineen slaat om ginds in het vriendelijk oord van den Arnhemschen Waterberg een Nederlandsch „Skansen" in het leven te roepen, een op streng wetenschappelijken grondslag gevestigden doch ook voor het volk begrijpelijk museum van ons nationaal leven, een museum voor de bestudeering der beschavingsgeschiedenis van ons vrije Nederlandsche Volk.

Haarlem, najaar 1913.

EEN NIEUWE WANDKALENDER (1914.)

Bij den uitgever J. F. v. d. Ven, te Baarn, verscheen wederom *Reuter's Kalender*, bekend door zijn fraaie kleuren en goede vlakverdeeling. De versiering is sober. Phoebus op zijn zonnewagen kan ons niet dadelijk bekoren, doch wij weten maar al te goed hoe moeilijk en zwaar de taak is, wanneer men zich voor een dergelijken opgaaf gesteld ziet. Daarom past hier geen critiek, daarentegen veel meer appreciatie voor wat hier reeds verkregen werd. Het zal eer genoegen zijn den kalender steeds aan onzen wand te zien; eerstens omdat ze zoo fraai van kleur is, maar me.r nog omdat ze zoo beschaafd doet. Alzoo een goed stuk werk. Vergissen wij ons niet dan is de prijs ervan *f* 1.25. X.

BOEKAANKONDIGING.

Verschenen is de 3e afl. „Oud-Holland", Nieuwe Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlandsche Kunst, Letterkunde, Nijverheid, enz. Onder Redactie Dr. A. Bredius en Dr. H. E. van Gelder. Uitgevers en drukkers Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Amsterdam. Een aanbeveling behoeft dit werk niet meer, daarvoor is het geheel in te goede handen. Het is een genoegen om te zien hoe in Holland een dergelijke uitgave gelukkig kan blijven bestaan (31e jaargang).

De inhoud bevat: Der Annenkirch platz in Haarlem (Die Geschichte eines Holländischen Marktbildes) von Prof. Dr. Max Eisler (met vijf prenten). Heiman Dullaert (1636—1684) door Dr. H. J. A. Ruijs (met een prent). Aanteekeningen over Oud-Rotterdamsche kunstenaars II door Nelly Alting Mees. Schilderijen en Oude Inventarissen door Dr. A. Bredius. Bladvulling: Nederland als markt van zeldzaamheden, door Mr. S. Muller Fz.

W. v. d. P.

VAN ALLERLEI AARD.

JHR. DE STUERS OVER DE BEURS.

In het juist verschenen gedenkboek „Het Katholieke Nederland 1813—1913" (L. C. G. Malmberg, uitgever van den Apostolischen Stoel, Nijmegen) geeft Jhr. Mr. Victor de Stuers een levensschets van Dr. P. J. H. Cuypers. Melding makende van de voorgeschiedenis van het Rijksmuseum schrijft hij:

„De uit 18 leden bestaande jury had zoo goed als eenparig Cuypers's ontwerp gekozen en nu had de man ruim de gelegenheid te laten zien welk een geniaal artist hij was. Die gelegenheid werd verdubbeld, toen de Minister Jhr. Kleyck hem kort daarop den bouw van het Centraal Station te Amsterdam opdroeg, een monument, dat naar mijn bescheiden meening wel in de schaduw mag staan van het nabijgelegen krakende en onsoelmatige beursgewrocht."

„N. v. d. D."

INHOUD: Kort Verslag der 1334e Gewone Ledenvergadering. — De harmonische ontwikkeling der Openluchtmusea (Vervolg. — Een nieuwe Wandkalender (1914). — Boekaankondiging. — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor het secretariaat van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.90 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIËN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor aspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 46. ZATERDAG 15 NOVEMBER 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. DE 1335e GEWONE LEDENVERGADERING ZAL GEHOUDEN WORDEN OP WOENSDAG 19 NOVEMBER E.K., DES AVONDS TE **8.30** UUR IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Agenda:

1. Opening en notulen der voorgaande vergaderingen.
2. Voordracht van den heer J. E. van der Pek, getiteld: *„Een les in Kunstgeschiedenis"*, toegelicht door lichtbeelden.
3. Voorstel van het Bestuur omtrent het huren van localiteit.
4. Bonoeming van drie afgevaardigden naar de Heemschut-Conferentie op 29 en 30 December e.k.
5. Mededeeling van de Redactie naar aanleiding van het gesprokene door den heer A. A. Kok in de vorige vergadering.
6. Rondvraag en sluiting. G. J RUTGERS, *Secretaris.*

KORT VERSLAG 37e LEDENVERGADERING, VAN DE CLUB VAN UTRECHTSCHE LEDEN VAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA" TE UTRECHT OP 7 NOV.

De voorzitter, de Heer P. Nicolaï, opent de vergadering. Ingekomen was een schrijven van den Heer C. J. de Haas waarin hij mededeelt dat een paar ingezonden stukken zijn verschenen in de plaatselijke bladen, alsmede in het blad de Bouwwereld betreffende de verbouwing van den Schouwburg en waarin hij verzoekt dit punt op de eerstvolgende vergadering te brengen en datgene te doen wat in 't belang der zaak raadzaam en gewenscht is. Dit punt was alreeds op de agenda geplaatst, zoodat over dit onderwerp een levendige gedachtenwisseling plaats had. Er werd besloten met 't oog op het groote architectonisch belang, een request naar den Gemeenteraad te zenden, waarbij wordt aangedrongen op het instellen van een Jury van hoogstaande mannen op bouwkundig gebied.

Vervolgens werd besproken het *uitbreidingsplan* der Gem. Utrecht. Waar deze aangelegenheid zeer urgent wordt geacht, zal het bestuur van de Club in deze datgene doen, wat in het belang hiervan noodig is. Aan de Vergadering werd medegedeeld, dat de Heer Corn. van Straaten Jr., benoemd als bestuurslid met de functie van penningmeester, deze functie heeft aanvaard.

De Heer H. Kohlbrugge werd aangenomen als kunstlievend lid. Wegens het vergevorderde uur kon de causerie van den Heer de Haas over de ontwerpen Vredespaleis niet meer plaats hebben en is deze tot een volgende vergadering uitgesteld. C. J. DE HAAS, SCR.

Door de club werd onderstaand adres verzonden:

Aan den Raad der Gemeente Utrecht.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen de Club van Utrechtsche Leden van het Gen. Architectura et Amicitia.

dat zij naar aanleiding van de op Donderdag 13 November in behandeling komende voordracht tot verbouwing van den Schouwburg Uw College in overweging meent te moeten geven, niet tot den verbouw te besluiten, op de grondslagen vervat in de daartoe door Burgemeester en Wethouders aan Uwen Raad ingediende voordracht, dat zij de vrijheid neemt U alsnog in overweging te geven, alleen dan tot dezen bouw te besluiten, indien deze bouw zal geschieden onder voldoende contrôle met dien verstande, dat ter beoordeeling der plannen, een jury wordt benoemd, bestaande uit erkend bekwame architecten buiten de Gemeente Utrecht,

dat hiertoe zeer zeker gelegenheid zal bestaan, indien Uw Raad zich zou wenden tot de Bouwkundige Vereenigingen

„de Maatsch. tot Bev. der Bouwkunst",
„Het Genootschap Architectura et Amicitia",
„de Bond van Ned. Architecten",

welke vereenigingen er zeer zeker toe zullen willen medewerken om een voor Utrecht alleszins monumentaal gebouw te verkrijgen en een voordracht voor eventueele juryleden zullen willen opmaken.

't Welk doende enz. (w. g.) P. NICOLAÏ, *voorzitter.*
Utr., 10 Nov. 1913. (w. g.) C. J. DE HAAS, *secretaris.*

Het Utr. kunstverbond zond hierop onderstaand adhaesie-adres:

Ondergeteekenden wenden zich tot Uw college namens het Utrechtsch kunstverbond, waarbij aangesloten zijn:
1. De Mij. tot Bevordering der Bouwkunst, Afd. Utr.; 2. De Club van Utr. leden van het Gen. Architectura et Amicitia; 3. Het Schilder en Teekenkundig Genootschap Kunstliefde; 4. De Vereeniging tot Bev. van het Vreemdelingenverkeer voor Utrecht en omstreken; 5. De Ned. Bond van Vakschoolleeraren en leeraressen afd. Utrecht; 6. De Openbare Leeszaal; 7. De Vereeniging tot Bev. van Beeldende Kunsten; 8. Het Boellaard-Fonds.

om Uw College te verzoeken wel Hare aandacht te willen schenken aan het door de Club v. Utr. leden van het Gen. Architectura et Amicitia tot Uw College gericht request inzake het stellen van zekere voorwaarden betreffende de bouwplannen voor den Schouwburg, althans voor zoover betreft het uiterlijk aanzien.
Met verschuldigde achting

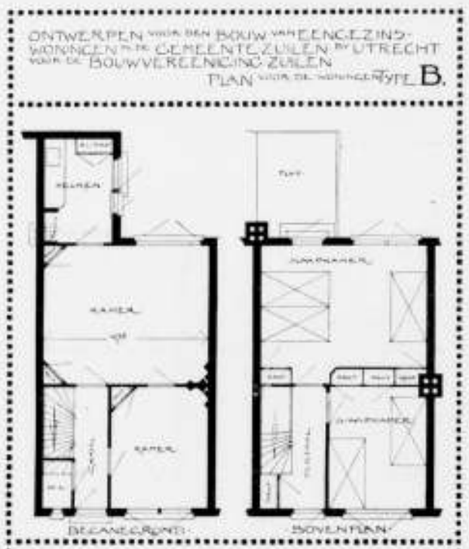
(w. g.) Carel J. D. Begeer, *Voorzitter*.
11 Nov. 1913. (w. g.) C. J. de Haas, *Secretaris*.



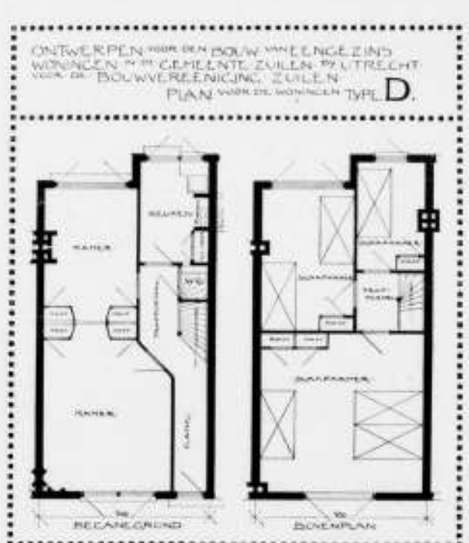
ONTWERPEN voor den bouw van Een-gezins Arbeiderswoningen bij Utrecht voor de Bouwvereeniging „Zuilen".

Het geheele plan omvat den bouw van ongeveer 700 een-gezinsarbeiderswoningen op terreinen gelegen ter weerszijden van den Amsterdamschen straatweg bij Utrecht. Er zullen vier woningtypen worden toegepast welke bijgaand zijn afgebeeld.
Elke woning heeft een voor- en achtertuin. Aan de verschillende pleinen zullen winkelhuizen worden gebouwd. Van deze winkels zullen enkele door de Coöperatieve Vereeniging der arbeiders worden geëxploiteerd, waarbij o.a. een broodbakkerij enz.
In verband met te stellen huurprijzen was eene z.g.n. open bebouwing uitgesloten, doch kan door het maken van vóórtuinen en straatbeplanting en verder open hoekbebouwing een tuindorpkarakter worden verkregen.
Van de vele schetsen voor dezen woningbouw door mij gemaakt zijn hier enkele afgebeeld.

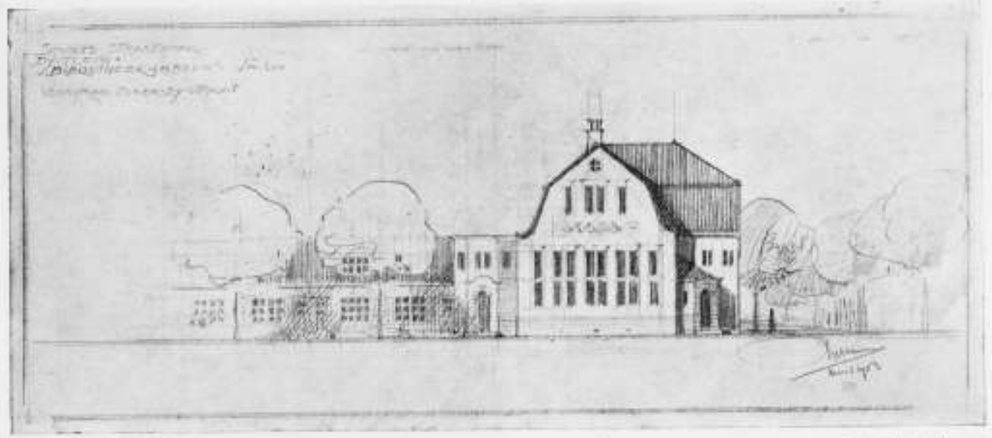
Ph. J. Hamers.



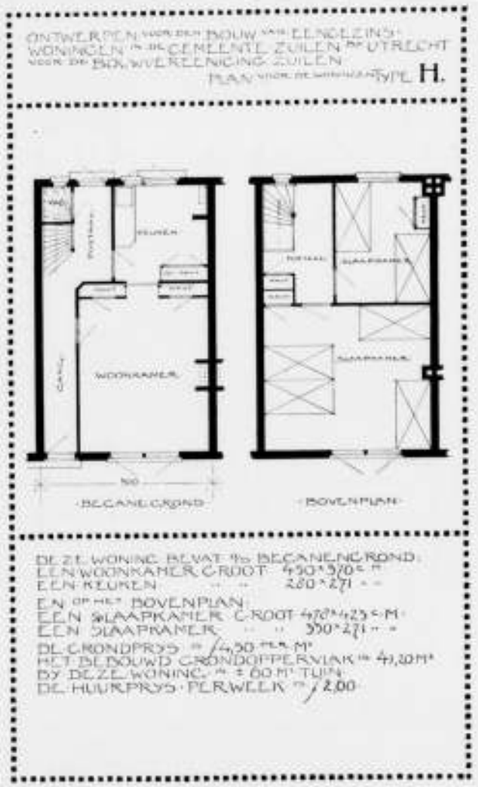
DEZE WONING BEVAT 9/10 BEGANEGROND:
EEN WOONVERTREK C-ROOT 478 × 400 c.M.
EEN WOONVERTREK " " 350 × 284 " "
EEN KEUKEN " " 300 × 200 " "
EN OP HET BOVENPLAN:
EEN SLAAPKAMER C-ROOT 478 × 350 " M
EEN SLAAPKAMER " " 350 × 284 " "
DE GRONDPRIJS IS f 4,50 PER M²
HET BEBOUWD GRONDOPPERVLAK IS 40,5 M²
BIJ DEZE WONING IS ± 55 M² TUIN
DE HUURPRIJS PER WEEK IS f 2,80



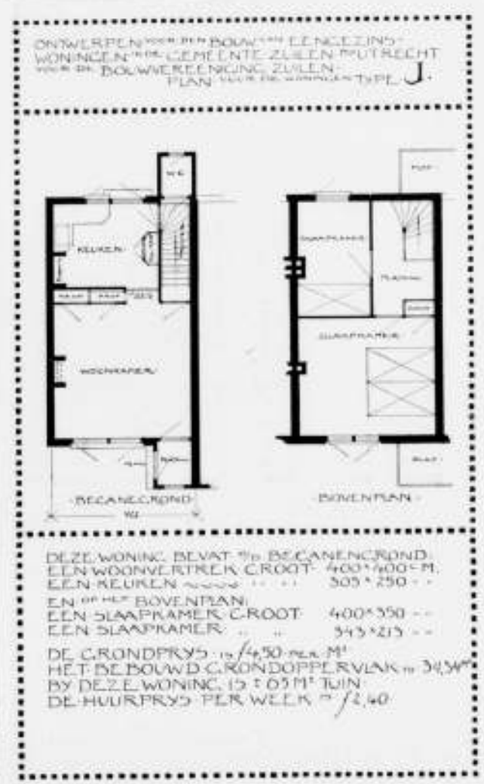
DEZE WONING BEVAT 9/10 BEGANEGRONDS:
EEN WOONVERTREK C-ROOT 450 × 376 c.M.
EEN WOONVERTREK " " 350 × 271 " "
EEN KEUKEN " " 300 × 200 " "
EN OP HET BOVENPLAN:
EEN SLAAPKAMER C-ROOT 478 × 472 c.M.
EEN SLAAPKAMER " " 421 × 271 " "
EEN SLAAPKAMER " " 300 × 200 " "
DE GRONDPRIJS IS f 4,50 PER M²
HET BEBOUWD GRONDOPPERVLAK IS 477,0 M²
BIJ DEZE WONING IS ± 55 M² TUIN
DE HUURPRIJS PER WEEK IS f 3,00



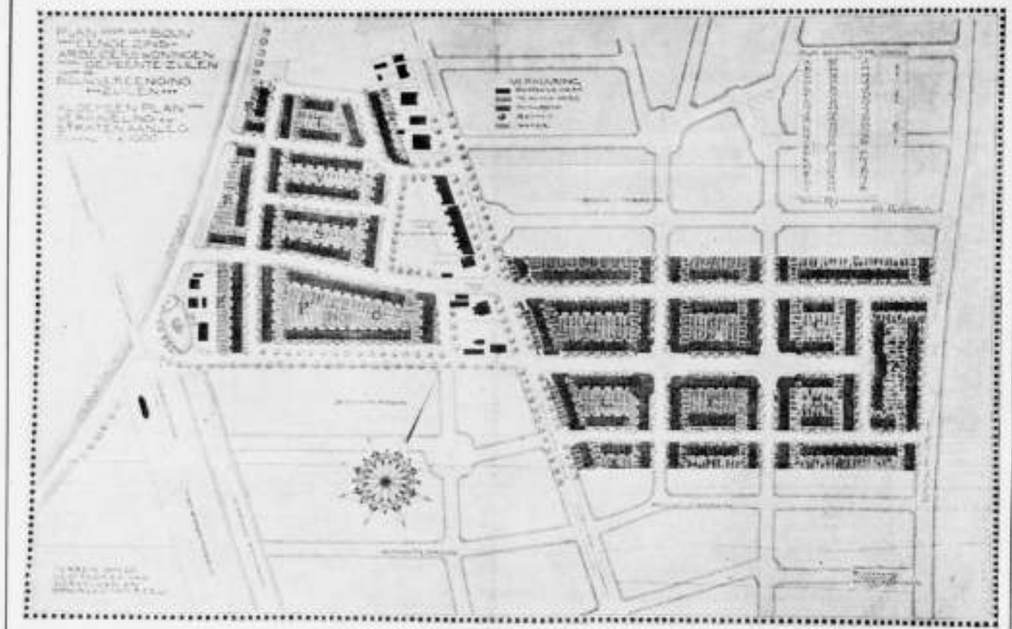
Schets voor een leeszaalgebouw in blok 1. Arch. Ph. J. Hamers.



DEZE WONING BEVAT 9/10 BEGANEGROND:
EEN WOONKAMER C-ROOT 450 × 320 c.M.
EEN KEUKEN " " 280 × 271 " "
EN OP HET BOVENPLAN:
EEN SLAAPKAMER C-ROOT 478 × 423 c.M.
EEN SLAAPKAMER " " 350 × 271 " "
DE GRONDPRIJS IS f 4,50 PER M²
HET BEBOUWD GRONDOPPERVLAK IS 41,20 M²
BIJ DEZE WONING IS ± 60 M² TUIN
DE HUURPRIJS PER WEEK IS f 2,00



DEZE WONING BEVAT 9/10 BEGANEGROND:
EEN WOONVERTREK C-ROOT 460 × 400 c.M.
EEN KEUKEN " " 305 × 250 " "
EN OP HET BOVENPLAN:
EEN SLAAPKAMER C-ROOT 400 × 350 " "
EEN SLAAPKAMER " " 343 × 215 " "
DE GRONDPRIJS IS f 4,50 PER M²
HET BEBOUWD GRONDOPPERVLAK IS 34,34 M²
BIJ DEZE WONING IS 65 M² TUIN
DE HUURPRIJS PER WEEK IS f 2,40

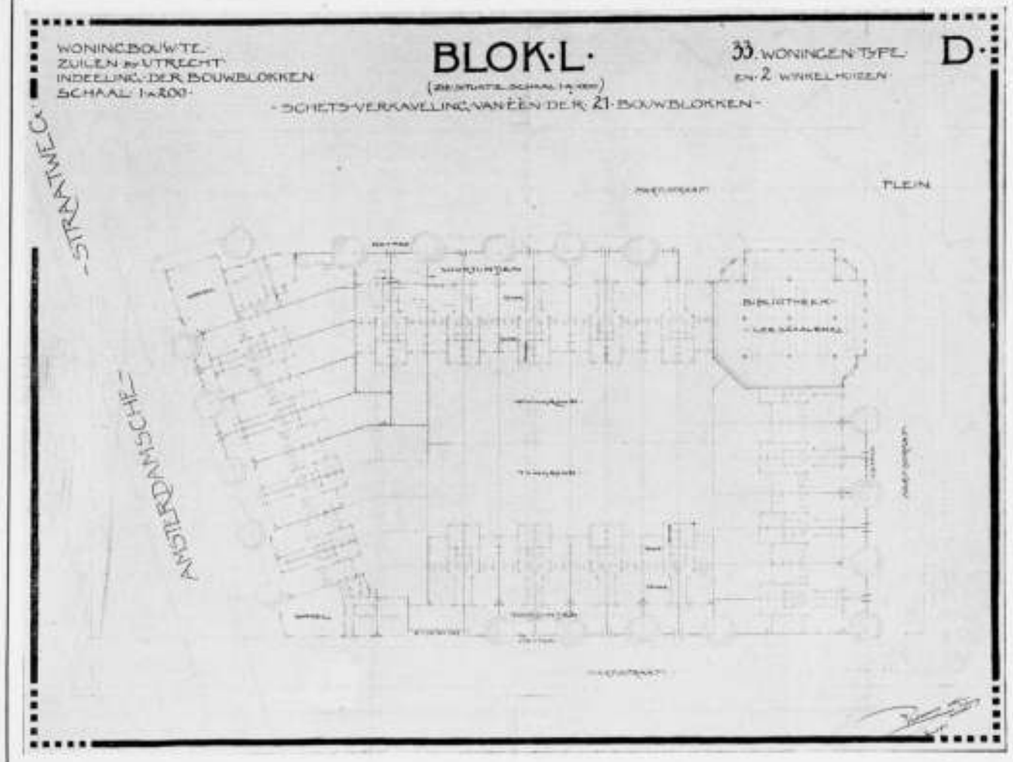


Algemeen plan van aanleg voor den bouw van 679 één-gezinswoningen en 12 winkelhuizen aan den Amsterdamschen straatweg bij Utrecht.
Arch. Ph. J. Hamers.

HEDENDAAGSCHE BOUWKUNST.

De door den heer Weissman in de voorlaatste vergadering uitgesproken rede, inmiddels welwillend ter plaatsing in ons blad afgestaan, drukken wij hier met vriendelijken dank aan den geachten auteur, in extenso af. Zij luidde aldus:

Toen ik dezer dagen onder oude paperassen iets zocht, vond ik de vergeelde bladen van een voordracht, die ik een kwart eeuw geleden in een kring van beoefenaars der bouwkunst heb gehouden.
„Welk een afstand", zoo zei ik daarin „ligt er tusschen de vrome bouwmeesters der middeleeuwen en de architecten van heden! Toen bouwmeesters, die „ter eere gods en tot heil van hun ziel" weidsche bedehuizen stichtten, thans de architecten hoofdzakelijk in dienst der reclame. De oude meesters hadden de onbevangenheid, welke een der eerste vereischten voor een scheppend kunstenaar is, en die wij zoo gaarne zouden bezitten. Maar wij hebben zooveel gehoord, gezien en gelezen, dat wij onmogelijk ons-zelf kunnen zijn. Wij leven nu in een tijdperk van naturalisme. Maar wat zal men beginnen, als het naturalisme heeft afgedaan? Uit zucht om wat nieuws te leveren leggen onze dichters ons reeds verzen voor zonder zin of slot, en zij lachen ons in stilte uit bij de vergeefsche pogingen, die wij doen om er uit wijs te worden.
Het naturalisme kan de bouwkunst, die geheel op conventie berust, echter niet baten. De hedendaagsche bouwmeester moet uit zijn eigen brein scheppen, zoo goed als zijn voorgangers. Wie nu een ontwerp moet maken, gaat niet eerst eens wandelen, doch opent zijn welgevulde boekenkast en doet uit de afbeeldingen van gebouwen, die hij daar vindt, een keuze. Maakt hij het zich gemakkelijk, dan teekent hij een gebouw, — met de veranderingen, die zijn opdracht medebrengt — eenvoudig na. Is hij een zoeker, dan neemt hij hier een motief, daar een motief, en tracht van die motieven een zoo goed mogelijk geheel te maken. Hij kan bij alle tijdperken ten oogst gaan, want hun gebouwen heeft hij, afgebeeld, in zijn kast.
Een architect uit de achttiende eeuw kocht wellicht een paar prentwerken van tijdgenooten, doch met wat zijn voorgangers hadden gebouwd hield hij zich niet op. Als een architect uit de vijftiende eeuw een kerk, die de dertiende of de veertiende begonnen was moest afmaken, dan sprak hij met vrijmoedigheid zijn eigen taal. Dat vond toen iedereen de natuurlijkste zaak van de wereld. Maar de Renaissance dan? De groote meesters, die aan dien stijl het leven schonken, verkeerden wel in den waan, dat zij den bouwtrant der Romeinen weder toepasten. Doch wij, die een wetenschappelijk onderzoek hieromtrent konden instellen, weten, dat het er niets van heeft.
Dank zij dit wetenschappelijk onderzoek zijn wij thans veel beter op de hoogte van de bouwkunst der Romeinen, dan de meesters der Renaissance. Maar wat geeft ons dat? Zouden wij niet gaarne alle „kunstgeleerden" naar een onbewoond eiland zien vertrekken, om nooit terug te komen, als wij daardoor weder wat frischheid,



Indeeling van een bouwblok. Arch. Ph. J. Hamers.

wat onbevangenheid, wat scheppingskracht konden verkrijgen?
Wetenschap en kunst gaan nu eenmaal niet samen; als de zon opkomt, gaat de maan onder, of, als zij op den dag aan den hemel staat, is zij zoo bleek, dat men haar nauwlijks ziet. De hedendaagsche bouwkunst moet, of zij wil of niet, de wetenschap bij zich aan huis nemen. Zoo woont zij dus met haar grootste vijandin onder één dak.
De wetenschap plaagde de architecten van vroeger niet. Maar voor ons speurt zij de beginselen na, waarvan de bouwmeesters in alle tijden bij het scheppen hunner werken moeten zijn uitgegaan. Wat zou echter een middeneeuwsch architect zeggen, als wij hem Viollet-le-Duc konden voorleggen, of een Grieksch kunstenaar, als hij Bötteher's Tektonik der Hellenen kon lezen?
Wij hebben het, trots alle inspanning, niet tot een negentiende-eeuwschen stijl kunnen brengen. De rust en de onbevangenheid, die daartoe noodig zouden zijn, behooren in dezen tijd van dagbladen, telegrammen, fotografieën, spoorwegen, telefonen, examens en zenuwen niet meer thuis. Ik acht het niet waarschijnlijk dat de twintigste eeuw, waarnaar velen thans zoo verlangend uitzien, ons die brengen zal. Niet aan de kunst, doch aan de wetenschap zal de toekomst zijn."

Dus sprak ik een kwart eeuw geleden. En gij zult het mij moeten toegeven, dat de voorspelling is uitgekomen. De wetenschap is met reuzenschreden vooruitgegaan; haar practische toepassingen hebben de menschheid verbaasd. In 1888 reed men nog op de hooge rijwielen, welke aan hem, die de langste beenen had de grootste snelheid gaven. De thans algemeen gebruikelijke, waar de kracht door een ketting wordt overgebracht, golden toen, als „safeties", voor iets heel bijzonders. Aan automobielen, electrische beweegkracht, vliegwerktuigen en luchtschepen dacht niemand. Het cement-ijzer werd een aardigheid geacht, zelfs de gloeikousjes waren nog niet uitgevonden. In 1889 hoorde ik voor het eerst op de tentoonstelling te Parijs den fonograaf, die maar met heel zwak geluid een straatdeuntje uit dien tijd wedergaf. Telegrafeeren zonder draad, den cinematograaf, wie zou dit zich voor een kwart eeuw hebben kunnen verbeelden? Onderzeesche vaartuigen .... maar ik moet eindigen en het aan u overlaten, de reeks van de wonderen der wetenschap, in vijf en twintig jaar te voorschijn gekomen, voort te zetten.
Op zooveel vooruitgang kan de kunst niet wijzen. De groote schilders, welke de negentiende eeuw opleverde, zijn, op enkelen na, gestorven. Hun opvolgers hebben zich niet als meer voortreffelijke kunstenaars doen ken-



Schets leeszaalgebouw van plein gezien. Arch. Ph. J. Hamers.

nen. Met de beeldhouwers is het een zelfde geval; wel leeft Rodin nog, maar er is niemand, op wien zijn profetenmantel kan vallen. Schrijvers, wier werk dat van die der negentiende eeuw nabijkomt, waar vindt men ze? En zelfs in de muziek kan de volheid van het geluid de armoede van de gedachten der hedendaagsche meesters slechts voor den oningewijde verbergen. Het futurisme, hetwelk zich van alle kunst tracht meester te maken, is wel teekenend voor de onmacht der kunstenaars.

De bouwkunst heeft in de laatste vijf en twintig jaren al haar krachten ingespannen om vooruit te komen. Maar dit tijdperk is voor haar niet gunstig geweest, en, bedrieg ik mij niet, dan zal de toekomst het nog minder zijn. De rust en de onbevangenheid, welke den beoefenaars der bouwkunst al in 1888 ontbraken hebben zij in 1913 zeker niet verkregen. Het droevig woord, dat de bestbeklante architect van Engeland tot mij sprak, toen ik bij hem te gast was: *„Architecture is not an art just now, it is only a trade, but we cannot help it"*, is helaas maar al te waar. Inderdaad, de bouwkunst is tegenwoordig geen kunst meer, maar een bedrijf, en wij kunnen daar niets aan veranderen.

Een architect, die zijn bedrijf met organiseerend talent leidt, kan een man met een rug worden, doch voor hem, die kunstenaar zijn wil, bestaat daartoe geen kans.

In de middeneeuwen stelde de bouwkunst zich in dienst van het hoogste ideaal, de verheerlijking van den godsdienst. Later gaven vorsten en aanzienlijken haar opdrachten, die haar gelegenheid schonken, te toonen, wat zij kon. Maar de opkomst van den derden stand, die het met moeite verkregen geld slechts beschouwde als een middel, om nog meer geld te winnen, is voor de bouwkunst noodlottig geweest. Fortuinen werden bij elkander gebracht, grooter dan zelfs de meestvermogende vorst vroeger had bezeten. Doch terwijl zulk een vorst, daarin door de aanzienlijken nagevolgd, gebouwen deed verrijzen, welker schoonheid wij nog benijdend bewonderen, zet de rijkaard van thans slechts dan een architect aan het werk, als hij meent, dat hem dit baat kan verschaffen.

In de achttiende eeuw waren de hertogen van Lotharingen zeer rijk; zij gebruikten hun geld om de hoofdstad Nancy te verfraaien. Germain de Boffrand bouwde er een paleis en een kathedraal, Emanuel Héré de Corny is de ontwerper van de beroemde Place Stanislas, die door een triumfboog met de even prachtige Place Carrière verbonden is. Als tegenwoordig iemand veel geld heeft, dan laat hij een „warenhuis" bouwen, niet om zijn medeburgers een monument te schenken, maar om hun, door het vertoon van valsche pracht, tot het koopen van allerlei dingen, die zij niet noodig hebben, te nopen. Laat zulk een rijk man een woning voor zich zelf bouwen, dan betracht hij zooveel mogelijk de zuinigheid, als hij het tenminste niet verkiest, andermans dwaasheid te koopen. Wij behoeven echter niet naar het buitenland te gaan, om stof voor vergelijkingen tusschen het heden en het verledene te vinden. Toen Joan Maurits van Nassau in 1633 aan Jacob van Campen vroeg, voor hem een huis in den Haag te ontwerpen, wenschte hij, dat het zou worden *„une excellentissime maison"*. Van Campen heeft aan die opdracht voldaan, en toen het gebouw, in 1652 gereed, door Pieter Post met de meeste uitvoerigheid in teekening werd gebracht, prijkte het niet slechts met de kostbaarste houtsoorten, maar met het beste, wat de schilders en de beeldhouwers van dien tijd konden voortbrengen. Dit alles is bij den brand van 1704 vernietigd, maar de teekeningen van Post, die bewaard bleven, geven ons een zeer goed denkbeeld van den oorspronkelijken toestand.

In den Haag wonen tegenwoordig — het gemeentebestuur zelf zegt in het fraaie boekje, den deelnemers aan het Woningcongres ter hand gesteld — de meeste rijke Nederlanders. „Het totaalcijfer van het Haagsche vermogen" zoo heet het daar, „is ruim 1078 millioen". Dat is een eerbiedwaardig cijfer, want dezelfde bron leert ons, dat dit cijfer, toen Joan Maurits zijn huis liet beginnen, slechts 50 millioen bedroeg, en dat nog wel, herleid tot de tegenwoordige waarde van het geld. Maar waar zijn nu de Hagenaars, die iets laten bouwen, hetwelk met het Mauritshuis van toen kan worden vergeleken?

De Amsterdammers van 1630, zoo ontleenen wij aan het boekje verder, bezaten 158½ millioen; hun bezit komt nu „niet hooger dan 852 millioen", zegt de schrijver. Dit blijft zou men zeggen, een aardig bedrag. En toch hebben de Amsterdammers van het begin der 17e eeuw den architecten veel meer werk hunner waardig opgedragen, dan die van tegenwoordig. Al zijn veel dier prachtige huizen door nog rijker woningen in de 18e eeuw vervangen, de heugenis er aan bleef toch door afbeeldingen bewaard.

In onzen tijd van burgerlijkheid heeft de schoonheid voor de nuttigheid moeten wijken. Ook de architectuur vindt slechts, zoo zij zich nuttig wil maken, nog genade. Zoo is men er toe gekomen van „zakelijke bouwkunst" te spreken. Het ware misschien eerlijker geweest den naam „zaken bouwkunst" te kiezen. Want achter ieder bouwwerk staat tegenwoordig de man van zaken, die de grootst mogelijke nuttigheid voor het minst mogelijke geld verlangt.

Laat wij mogen herinneren aan de stichting van Amsterdams' Stadhuis, toen de vroede vaderen besloten, „dat men op geen cleyntgen" zou zien, en toen zij aan dat gedenkteeken 8 millioen ten koste legden, of, naar de hedendaagsche waarde van het geld, 30 millioen. Wat zij voor dat geld verkregen was een gebouw, uitstekend voor zijn bestemming geschikt, maar dat, eenvoudiger opgevat, bij gelijke afmetingen niet meer dan een vierde van die som zou hebben gekost. Zij waren dus in het oog van den hedendaagschen financier slechte mannen van zaken. Waartoe al dat geld voor niets uit gegeven? De burgerij moest het toch immers opbrengen? Blijkbaar kon die burgerij, welker vermogen sedert 1630 aanzienlijk was toegenomen, de lasten wel dragen, want de welvaart van Amsterdam heeft tot diep in de achttiende eeuw voortgeduurd.

Een vreemd verschijnsel blijft het, dat de Nederlanders van thans, wier gezamenlijk vermogen dat hunner voorvaderen uit de zeventiende en achttiende eeuw zoo zeer overtreft, zoo weinig voor die architectuur over hebben, welke niet in den een of anderen vorm baat belooft.

In het buitenland maakt men ons beschaamd. Zoo werd te Hamburg een stadhuis gebouwd, dat 6 millioen gulden kostte, behalve nog de schenkingen, die particulieren voor het gebouw deden. Toen, in dezelfde stad, de Michaeliskerk door brand werd geteisterd, werd 2½ millioen gulden besteed, om haar te herstellen, en schonken meer dan twintig burgers ieder nog het bedrag, voor een of ander onderdeel benoodigd. Onder deze geschenken behoort ook het orgel, dat het grootste ter wereld is.

Andere Duitsche steden lieten eveneens kostbare raadhuizen bouwen. Ik noem slechts die van Dresden, Leipzig, München, Stuttgart, Kassel, Hannover, Berlijn en Charlottenburg. Daarbij kan dan nog het raadhuis te Kopenhagen gevoegd worden. En behalve deze ziet men overal prachtige openbare gebouwen, waaraan geen geld gespaard werd.

Merkwaardig vooral is de Nieuwe Glyptotheek te Kopenhagen, die, met haar geheelen kostbaren inhoud, door den brouwer Jacobsen aan zijn vaderstad ten geschenke werd gegeven. Het gebouw heeft als voortbrengsel van architectuur niet veel te beduiden; maar het bevat de beste werken der moderne Fransche en Belgische beeldhouwers van den tegenwoordigen tijd en een verzameling van antieke sculptuur welke met de meest beroemde van het buitenland kan wedijveren.

Nederland kent zulke mecenaten niet. Onze bestuurscolleges zijn zuinig als er geld voor bouwwerken beschikbaar moet worden gesteld. Voor nuttige doeleinden heeft men wel wat over, doch schoonheid, die geld kost, daar schrikt men voor terug.

Een vredespaleis, best, wij zullen er wel een bouwen, mits wij het maar niet behoeven te betalen, zeggen de Nederlanders en zij nemen zonder blikken of blozen het geld aan, dat een rijk-geworden Amerikaan er voor geeft. Het is waar, zij hebben aan het Rijksmuseum te Amsterdam vier millioen gulden ten koste gelegd en zij willen een zelfde bedrag voor een raadhuis te Rotterdam besteden. Maar wanneer men deze sommen gaat vergelijken met wat, bijvoorbeeld, Duitschland sedert 1870 voor monumentale gebouwen heeft overgehad, dan maakt het rijke Nederland toch wel een poover figuur. Nu is het echter eigenaardig, dat kunstwaarde en geldswaarde, al pleegt onze tijd ze gelijk te stellen, volstrekt niet hetzelfde zijn. De tegenwoordige menschen hebben eigenlijk geen anderen maatstaf dan het geld. Het publiek, dat het Rijksmuseum bezoekt, kijkt het „Melkmeisje" van den Delftschen Vermeer met eerbied aan, niet omdat het door de schoonheid van het kunstwerk wordt getroffen, maar omdat de Staat der Nederlanden er drie ton gouds voor heeft gegeven. Dat zelfde publiek is ook geneigd, de waarde van een bouwwerk af te meten naar het geld, dat het heeft gekost.

Maar al kan het geld, dat stom is, recht maken wat krom is, zijn macht reikt toch niet zoover, dat het schoonheid in het leven kan roepen. Meesterwerken zijn maar zelden door welgestelde kunstenaars geschapen; zij ontstonden in den regel als hun scheppers in bekrompen omstandigheden verkeerden. En in onzen tijd is er aan bouwwerken vaak veel geld ten koste gelegd, terwijl het toch geen meesterstukken geworden zijn.

De architecten van voorheen hadden het geluk, te leven te midden van een cultuur, waardoor zij werden gedragen. Die steun heeft de negentiende eeuw haar bouwmeesters niet gegeven en dit verklaart het ontbreken van architectuur, zooals de vroegere tijdperken die hebben bezeten.

Het baatte niet, of men al naar het verleden keek en trachtte de stijlen van vroeger na te bootsen. Hoe is het mogelijk, dat men ooit gemeend heeft, zich in een tijdperk, dat voorbij is gegaan, te kunnen verplaatsen? Zij, die aan den maaltijd, welke de eerste „heemschut-conferentie" besloot, hebben deelgenomen, herinneren zich misschien nog de Duitsche toespraak, toen door een Nederlander tot een onzer oostelijke naburen, die als gast aanzat, gericht. De andere Nederlanders vonden dit onberispelijk Duitsch, maar hij, wien de toespraak gold, merkte natuurlijk zeer wel de fouten, die werden

gemaakt. Immers om een taal goed te kunnen spreken, moet men er in denken. Dat doet men alleen in zijn moedertaal. De oude bouwmeesters hebben als kunstenaars hun moedertaal gesproken, en zij hebben daarin ook gedacht. Wij denken in onze moderne taal, en trachten, zoo goed het gaat, de taal der oude meesters te leeren en te spreken. Maar uit den aard der zaak maken wij allerlei fouten en ontbreekt ons de goede uitspraak.

(Wordt vervolgd).

TWEEDE HEEMSCHUT-CONFERENTIE.

Het Bestuur van den Bond Heemschut tot behoud der schoonheid van Nederland heeft het voornemen opgevat tot het houden eener Tweede Heemschut-Conferentie welke zal plaats hebben op Maandag 29 en Dinsdag 30 December 1913 in de groote feestzaal van het American-Hotel te Amsterdam.

De belangstelling, die de in 1911 gehouden Eerste Heemschut-Conferentie mocht ondervinden, doet het Bestuur vertrouwen, dat ook thans het getal deelnemers groot zal zijn.

Evenals bij de Eerste Conferentie is ook nu het doel, om op populaire wijze in ruimen kring propaganda te maken voor de beweging tegen de ontsiering van ons land. Heeft de eerste Conferentie zich echter beperkt tot de bouwkunst, thans wenscht het Bestuur de Heemschut-beweging in haar vollen omgang op het programma te brengen, dat als volgt werd vastgesteld.

Maandag 29 December 1913, 3 uur n.m. Opening der Conferentie door Prof. Dr. H. Brugmans, Voorzitter van den Bond Heemschut.

Voordracht met Lichtbeelden door den heer A. W. Weissman: „Heemschut in 1912 en 1913".

8 uur n.m. Voordracht door Mr. J. W. Frederiks: „Bestrijding van inbreuken op Natuur- en Stadsschoon".

Voordracht met Lichtbeelden door den heer Jac. P. Thijsse: „Het behoud van Natuurmonumenten".

Dinsdag 30 December 1913, 10 uur v.m. Voordracht met Lichtbeelden door den heer J. H. W. Leliman: „Schoonheidscommissies en Commissies van Advies".

Voordracht met Lichtbeelden door den heer K. P. C. De Bazel: „Landelijke Bouwkunst en het Onderwijs".

2 uur n.m. Voordracht met Lichtbeelden door den heer Dr. Jan Kalf: „Restaureeren van Bouwwerken".

Voordracht met Lichtbeelden door den heer J. Gratama: „Volkskunst en Heemschut".

6 uur n.m. Gemeenschappelijke Maaltijd.

De Contributie bedraagt:

Voor Deelnemers	ƒ 2.50
Voor deelnemende Vereenigingen, aangesloten bij den Bond Heemschut, die het recht hebben, drie afgevaardigden te zenden . . .	„ 5.—
Voor deelnemende Vereenigingen, niet aangesloten bij den Bond Heemschut of Corporaties, die het recht hebben, drie afgevaardigden te zenden	„ 7.50
Voor Donateurs, minstens	„ 10.—

De deelnemers ontvangen een uitvoerig Geïllustreerd Verslag der Conferentie.

In het bijzonder wordt gewezen op het nut, dat de Conferentie voor Bestuurscolleges heeft.

Het Bestuur is er van overtuigd, dat het behoud der Schoonheid van Nederland velen ter harte gaat, en dat zij door het deelnemen aan de Tweede Heemschut-Conferentie daartoe zullen willen medewerken.

Deelnemers kunnen zich opgeven aan het Secretariaat van den Bond Heemschut, Heerengr. 247 te Amsterdam.

PROF. DR. H. BRUGMANS te Amsterdam, *Voorzitter*.
A. W. WEISSMAN te Haarlem, *te Secreturis*.

PRIX DE ROME GRAVEERKUNST.

De jury, benoemd door de commissie van toezicht op de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, heeft verslag uitgebracht aangaande den in 1913 gehouden prijskamp in de graveerkunst.

Zij is van oordeel, dat mej. Engelina Valença de eenige die mededong in dien prijskamp, in aanmerking komt voor toekenning van den gouden eerepenning.

De commissie van toezicht zegt, dat zij uit het rapport der jury en uit de beschouwing van het door de bekroonde vervaardigde werk de overtuiging heeft verkregen, dat mej. E. Valença eene kunstenaresse van zoodanigen aanleg is, dat zij in overweging kan geven te bevorderen, dat haar het jaargeld, bedoeld bij art. 15 der wet van 26 Mei 1870 (*St.bl.* no. 78), worde toegekend.

De *St.Ct.* no. 267 bevat dientengevolge een Kon. Besl. van 5 Nov., waarbij aan mej. E. Valença de gouden eerepenning, bedoeld bij art. 13 van bovengenoemde wet, wordt toegekend en haar voorts, voor het tijdvak van 1 Dec. 1913 tot 30 Nov. 1914, bovenbedoeld jaargeld (ƒ 1200) wordt verleend.

VRAGENBUS.

Vraag: Naast een bestaanden muur een twintigtal jaren geleden gebouwd op een zandaanvulling ter hoogte van 2 Meter moet nieuw metselwerk worden opgetrokken. Hiertoe moet naast de bestaande zandaanvulling een gat gegraven worden tot op den vasten bodem. Het is de bedoeling dit in vakken van 2 M. te doen en dan dadelijk aan te vullen, inwateren en stampen.

De bestaande zandaanvulling springt echter zoo weinig buiten de bestaande fundeering, dat er nog vrees kan bestaan voor verschuiven. Is er een formule bekend waardoor de lijn kan bepaald worden waarbuiten voor geen zijdelingsche verschuiving is te vreezen?

Antwoord: Geen formule voor bekend; dit is een zuiver praktische quaestie, die plaatselijk moet beoordeeld worden.

De Vragenbus-Commissie.

Over het draagvermogen van zandstortingen zijn o.m. in „Architectura" 1908 No. 29 en Jaargang 1910 No. 16 eenige gegevens te vinden.
J. ROOSING JR.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Kort Verslag Uitv. Ledenvergadering. — Ontwerp en bouw Arbeiderswoningen, Vereeniging „Zuilen". — Hedendaagsche Bouwkunst. — Tweede Heemschut-Congres. — Prix de Rome Graveerkunst. — Vragenbus.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor het secretariaat van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -.-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -.-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -.-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -.-

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. Tot leden van het Algemeen Bestuur van den Bond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen werden door de Ledenvergadering van 5 November j.l. benoemd de heeren W. A. E. van der Pluym en Paul J. de Jongh, terwijl de heer J. H. de Groot werd aangewezen voor het geval een der benoemden mocht bedanken. De heer De Jongh wenscht niet in aanmerking te komen. De heeren Van der Pluym en De Groot hebben de functie aanvaard.

II. Prijsvraag voor het omslag van den Genootschapskalender 1914.

Ingekomen zijn zes antwoorden, onder de volgende motto's:

1. „Voor 't eerst." — 2. „14." — 3. Zes vierkantjes (geteekend). — 4. „Eenvoud door Haast 15 Nov." — 5. „Leeuwen." — 6. „In Holland staat 'n huys."

III. Als buitenleden zijn tot het Genootschap toegetreden, en als zoodanig door het Bestuur toegelaten, de heer Ewout Bernh. van den Hoven, architect te Toronto in Canada en de heer W. de Graaff, bouwkundige te Utrecht.

G. J. RUTGERS, *Secretaris*.

KORT VERSLAG VAN HET GESPROKENE TER 1334STE GEWONE LEDENVERGADERING OP WOENSDAG 19 NOVEMBER 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Na opening der vergadering door den voorzitter H. J. M. Walenkamp worden de notulen der laatste twee vergaderingen gelezen. Die der 1333ste vergadering worden dadelijk goedgekeurd, die der 1334ste vergadering daarentegen aangehouden tot na de voordracht van den spreker van dezen avond, wijl het slotgedeelte zaken van streng huishoudelijken aard behandelt.

Den Heer J. E. v. d. Pek wordt dan dadelijk het woord gegeven tot het geven van „een les in kunstgeschiedenis".

Spr. begint met te zeggen dat er in onzen tijd door heel moderne menschen beweerd wordt dat kunstgeschiedenis feitelijk overtollige ballast is, die zij zoo spoedig mogelijk van zich willen werpen. Ook vindt spr. dat er z. i. te vaak over kunstgeschiedenis gesproken wordt door menschen, die er zoo goed als niets van weten. Een weinig geschiedenis van kunst, en dan bijna altijd alleen van bouwkunst, moet bij hen doorgaan voor kunstgeschiedenis. Dat is glad mis. Zij weten er niets van af en staan met hun weinigje kennis van een klein deel van de geschiedenis der kunst pas heel aan het begin. Kunstgeschiedenis in z'n volle beteekenis is heel wat anders, heel wat meer.

Op school leerden wij ook geschiedenis, maar verdeeld in vakjes, gescheiden door schotjes. Hadden wij iets gehoord van een feit of een figuur uit de geschiedenis, dan werd zoo'n stuk historie botweg afgesneden, een schotje geplaatst en we hoorden er verder niet meer van. Een geregeld verloop, een vervloeiing van de eene periode in de andere misten wij, het was enkel een verzameling van wat brokstukken geschiedenis, de draad ontbrak er ten eenen male aan.

Wanneer spr. zich afvraagt; wat is *kunstgeschiedenis*, dan antwoordt hij daarop: dat is *begripsgeschiedenis*. Kunst, schoonheid is voor ieder mensch een *begrip*, b.v.: iemand ziet een landschap dat hij schoon vindt; hij zou dat landschap nóg schooner vinden zoo een partij steenen, die hij op den voorgrond ziet, daar niet was. Spr. vraagt: hebt ge dat landschap dan gezien zonder die steenen; waarop een ontkennend antwoord volgt. Is het nu geen bewijs dat het schoonheidsgevoel van dien aanschouwer zijn persoonlijk begrip is? Of een ander voorbeeld: een meisje van zeven jaar b.v. vindt haar pop met witte haren, vanzelf sluitende oogen en pa en ma gepiep prachtig. Thans, nu zij een twintig jaren telt, vindt ze haar pop niet meer prachtig. Waarom niet? Omdat haar begrip er thans aan voorbij gaat.

Spr. wil thans in korte trekken kunstgeschiedenis als begripsgeschiedenis demonstreeren. Hij wijst er tevoren op, dat men nu niet moet zeggen dat ook hij zélf zijn voordracht in stukken indeelt. Het korte tijdsbestek van een paar uurtjes beneemt hem elke mogelijkheid om hieraan te ontkomen. Spr. wil dan ook niets meer doen dan het algemeen begrip, de groote lijn die door heel de kunstgeschiedenis loopt, in breede trekken aan te geven.

Hij geeft hiertoe van de kunstgeschiedenis zes begrippen die z. i. aandachtige beschouwing waard zijn. Elk dezer begrippen wil hij met behulp van lichtbeelden, met drie voorbeelden n.l. van schilder-, beeldhouw- en bouwkunst nader aantoonen en toelichten.

1°. *Animisme*- de *zielige* periode. De Ziel staat tusschen lichaam en geest; is lichaam met geest. Wordt de Geest meerder, dan spreken wij van *Geest*.

Spr. vertoont hierbij een teekening van een mammoeth, van een gesneden masker en van een door zes Meter hooge granietblokken gevormde straat in Brittanië.

2°. *Mistisisme*, de *raadselachtige*, de *geheimzinnige*

periode. Waarin men zijn godsdienstige begrippen uitte in geheimzinnige bouwwerken en uitbeeldingen, hetgeen spr. aantoont aan de hand van afbeeldingen van: wandschilderingen van een graf; een sphinx, in den tempel van Edfoe.

3e. *Naturalisme*. De natuurlijke periode — waarbij spr. het werk van de Grieken doet zien in verband met hun Godsdienst.

Eerst, een afbeelding van tegels waarop een *held*, de verpersoonlijking van den Griek, die zich een lichamelijke en een geestelijke held voelde bij beoefening van wijsbegeerte en sport. De Griek die God Zeus beschouwde al de mensch in 't groot en zichzelf als een God in 't klein. Een tympan groep, voorbeeld van de bouwkunst doet dit nog duidelijker zien. Als derde of architectuur-voorbeeld gaf spr. den Zeustempel te Peastum, waarbij hij wees op het verschil tusschen de gesloten, geheimzinnige eeredienst-gebouwen der Egyptenaren en de opene der Grieken. Urenlang heeft hij van het spelend licht op dien tempel genoten, het bouwwerk leefde voor hem.

4e. *Supra-Naturalisme*, de boven-natuurlijke periode, waarin het aardsche niet bevredigen kon en men naar hooger uitging. Het supra-naturalisme is een typische uiting der middeleeuwen, waarin aan booze geesten, duivelen, hel en vagevuur geloofd werd.

Men deelde in onderaardsch, aardsch en hemelsch in, en trachtte door goede werken het bovenaardsche te verwerven. Voorbeelden van een schilderstuk „de dag des oordeels" voorstellende; een beeldhouwwerk — Paschen tot Hemelvaart uitbeeldende, en van den Dom te Keulen, voorbeeld van omhoogstrevende, bovennatuurlijke idee der Middeleeuwers verduidelijkten nader de beschouwing dezer 4e periode. Evenals met alles, zoo kon ook het supra-naturalisme geene algeheele bevrediging verschaffen. Men kwam terug op het naturalisme, liever gezegd, het naturalisme vereenigde zich met het supra-naturalisme. De *Centralisatie*, als 5e periode door spr. aangemerkt, wordt in de Renaissance geopenbaard. Een voorbeeld van een Venus-afbeelding deed spr. enkele citaten van Goethe's Faust aanhalen en er op wijzen hoe de naakt-opvatting, onbestaanbaar in de Middeleeuwen, zich plots openbaarde in de Renaissance. De Christus van Michel Angelo, voorbeeld van een centralistisch beeldhouwwerk, welgevormd en zoo geheel anders in opvatting als de lijdende, magere Christusfiguren der Middeleeuwers. Een reconstructieteekening van een renaissance gebouw te Rome, gaf volgens spr. wel het meest duidelijk voorbeeld van centraliteit. Alle 4 de gevels gelijk, grondplan dus kwadraat en bekroond door den koepel.

Tenslotte noemde spr. als 6e periode het *Universalisme*, het wereldbegrip.

Eerst een schilderijlandschap, als voorbeeld dat men heden ten dage geen bijbelsche of geschiedkundige voorstelling meer van noode heeft om zijn gedachten in materie vast te leggen. Dan een beeld van Rodin en ten slotte de afbeelding der Trinidad Church te New-York te midden van de wolkenkrabbers. Niet meer het religieuse middelpunt, zooals bij den Dom te Keulen, doch naast het religieuse ook het *huiselijke*, het *wetenschappelijke*, het *staatkundige* en het handelsleven.

Een krachtig applaus bewees dat spr.'s gloedvolle en voor de vuist gesproken rede door de vergadering op hoogen prijs gesteld werd. De voorzitter bracht den heer v. d. Pek den dank van het Genootschap, onder aanbeveling voor een volgend keer nogmaals een voordracht van Spr. over dit ontwerp te mogen tegemoetzien.

Hierna wordt het slotgedeelte van de notulen der vorige vergadering gelezen. Op verzoek van den heer de Meyer worden de notulen nader aangevuld met het door dien heer gesprokene inzake de vroegere uitgave v. d. Endt.

De heer Weissman zegt, dat het Genootschap zich eerst nog wel eens bedenken mag en de zaak nog eens grondig mag bestudeeren, alvorens de plannen betreffende een openlucht museum te steunen. Wat Spr. zoo al vernomen heeft omtrent de plannen van het O. M. bij Arnhem kan hem niet bekoren.

De voorzitter zegt dat het Genootschap zich omtrent dit punt nog niet uitgelaten heeft. Tevens maakt hij van de gelegenheid gebruik mede te deelen dat, nu hij als bestuurslid dit jaar toch periodiek moet aftreden, geene nieuwe functie als zoodanig, dus ook niet als Voorzitter, zal accepteeren.

Hierna komt aan de orde het voorstel van het Bestuur „omtrent het huren van localiteit". Een lantaarnplaatje werpt de plattegrond der nieuwe localiteiten op het doek, wat verschillende aanwezigen aanleiding geeft tot het stellen van vragen. De heer v. Diedenhoven wijst op de aangegane verbintenis van A. et A. met het kunstenaarshuis. De Voorzitter zegt dat er, zoover hij weet, nimmer door A. et A. iets besloten is, misschien iets toegezegd. Nadat de Voorzitter alle vragers beantwoord, en de teekening inmiddels gecirculeerd heeft, wordt met algemeene stemmen in beginsel besloten tot het huren dier localiteit voor den tijd van 3 jaren en 3 optiejaren. In de volgende vergadering zal het definitief huurcontract nader worden behandeld. De heer Weissman ziet dan gaarne een feestelijke inwijding plaats grijpen en stelt zich, op verzoek, bij voorbaat al beschikbaar voor de leiding „in die plechtige ure".

Op voorstel van den Voorzitter keurt de vergadering goed, dat, in afwijking van het daaromtrent bepaalde in de statuten, de alg. vergadering dit jaar zal plaats hebben op 17 December a.s.

Hierna leest de Voorzitter het concept-adres, namens de 4 bouwk. vereenigingen, te zenden aan de 9 Ministers, voor.

De heer Ingenohl zegt dat een nieuw adres eerst opnieuw in een gecombineerde vergadering der 4 vereenigingen dient ontworpen en vastgesteld te worden.

Hij begrijpt daarom niet hoe A. et A. al met een concept-adres komt. De Heer Rutgers geeft een overzicht van het verloop der gansche zaak en zegt dat het voorgelezene niets meer is dan een concept, wat in de vereenigingen besproken kan worden.

De Heer Weissman zegt het volkomen eens te zijn met het zooeven gelezen concept, juist omdat A. et A. daarin opkomt voor allen. Een commissie wil spr. niet, in tegenstelling met den Heer Ingenohl, die den weg daartoe wil openlaten.

De Heer de Jongh zegt dat als er gezamenlijk zal geadresseerd worden er ook eerst gezamenlijk overleg dient gepleegd te worden.

De voorzitter zegt dat het concept aan het einde der laatste vergadering van voorz. en secretarissen der vereenigingen al even is aangeroerd.

Besloten wordt op een nieuwe gecombineerde vergadering der vereenigingen deze zaak verder af te doen.

De benoeming van een 3-tal afgevaardigden voor de 2e Heemschut conferentie in Dec. a.s. wordt aangehouden tot de volgende vergadering.

Hierna verkrijgt de secretaris van Redactie het woord tot het doen van mededeelingen namens de Redactie van het weekblad. Daar deze zaak van streng huishoudelijken aard is, zoo ook het ter sprake gebrachte bij den rondvraag, wordt publicatie hier achterwege gelaten. Hierna volgt sluiting. ADR. M.

VERSLAG VAN DE 37e LEDENVERGADERING, VAN DE CLUB VAN UTRECHTSCHE LEDEN VAN HET GEN. „ARCHITECTURA ET AMICITIA" TE UTRECHT OP 14 NOV. HALF NEGEN UUR.

De Voorzitter opent de Vergadering en memoreert dat het in de bedoeling van de club ligt om zeer winter een serie lezingen te houden, eerst voor een klein aantal genoodigden om dan later dit in grooter omvang te vervolgen.

Hierna geeft hij den heer C. de Graaf het woord, die het onderwerp *Vormbegrip in de bouwkunde* gekozen had.

De spreker begon met er op te wijzen dat in de bouwkunde de vormen niet een samenhangsel van alles en nog wat wezen kan, dat het er zeer op aan komt deze wel doordacht bijeen te brengen en ze zoo te rangschikken, waardoor men een harmonisch geheel krijgt en zoodoende een juiste architectonische oplossing in 't leven geroepen wordt. Overgaande tot een bespreking over ruimtekunst, legt hij uit dat men vooral hierbij aan ruimteontwikkeling denken moet en waarbij 't er op aan komt dat de massa's tot hun recht uitgebeeld worden. Zoo moet inwendige massabouw ook in het buitenproject zich openbaren en is het eveneens zaak, dat al het uitwendige een zuivere weergave van het inwendige zij.

Dat het hierbij op aankomt dat de architectonische opzet van 't geheel uit een wèl geordende architectonische plattegrond ontwikkeld wordt, laat zich begrijpen.

Met voorbeelden op 't bord verduidelijkt de heer de Graaf dat nader. Een onmogelijkheid is b.v. dat bij een bouwwerk de platte gronden of inwendige architectuur in handen van een ontwerper zouden zijn en de buitenarchitectuur overgelaten zou worden aan een ander.

Het plan met opbouw en geveluitbeelding moeten elkander aanvullen en zoo harmonisch dooreengevlochten zijn dat zij te zamen één geheel vormen.

Niet alleen is massaverdeeling voldoende, ook moeten de detailvormen mede werken en moeten daarbij het venster, het deurkozijn en andere details de inwendige indeeling weergeven.

Indien een toren in een of ander project toegepast wordt dan behoort deze op een plaats zich te ontwikkelen, waàr het voornaamste gebeuren in dat gebouw plaats grijpt; bij een Prot. kerk waar b.v. het woord uitgesproken wordt; bij een stationsgebouw, waar de hal, het centrum is. In ieder geval niet, zooals bij het nieuwe stationsgebouw te Travemünde-Strand gebeurde, waar de toren boven het vertrekje van den barbier is geplaatst het had beter geweest de toren te plaatsen boven het vertrek van den stationschef. Bij een vredespaleis op de plaats waar het recht uitgesproken wordt. Niet alleen behoeft zoo'n toren een symbolische beteekenis te hebben, maar kan ook voor practische doeleinden benut worden.

Vooral wijst de spreker er op dat men de schoone vormen der natuur bestudeeren moet om van die gegevens in de kunst gebruik te maken. Dat hierbij echter op aankomt de vormen te laten gehoorzamen aan de materialen in welke ze toegepast moeten worden, laat zich begrijpen, want het hout, de steen, het ijzer, de klei ze vragen allen afzonderlijke bewerking.

De kleibelijning bij de ceramiek moet nu eenmaal anders zijn als een profileering toegepast in marmer of hout.

Verder laat spreker door voorbeelden op 't bord zien, hoe op 't oogenblik daarvan algemeen misbruik gemaakt wordt en ziet men b.v. dat aan houtconstructies vormen vormen gegeven worden, die zuiver bij den steenbouw thuis behooren en dat de vormen bij den steenbouw geheel overeen komen met die van houtconstructies. De timmerman maakt dus in zijn materialen het werk van den steenhouwer en omgekeerd bezigt de steenhouwer vormen van den timmerman. Wat is hiervan de oorzaak? Volgens spreker doordat de ontwerpers niet door eigen denkvermogen hunne projecten ontwikkelen, maar dat men klakkeloos de oude voorbeelden overneemt zonder daarbij 't *wezen* te bestudeeren. En het is juist *dát wezen* van de techniek, dat ons in staat moet stellen het geheel goed op te lossen. Laten wij dus, als architecten, trachten uit ons zelf voort te bouwen en daardoor tezamen een stijl van eigen tijd, aansluitend aan onzen tijdstechniek opbouwen.

De Voorzitter dankt hierna den heer de Graaf voor zijne belangrijke lezing en spreekt tot de aanwezigen den wensch uit, dat zij meermalen de voordrachten, welke door de club gegeven zullen worden, komen bijwonen en dat men tezamen trachten zal ook hier in Utrecht de gezonde moderne bouwkunst-opvattingen levendig en gangbaar te maken. C. J. DE HAAS, *Secr.*

HEDENDAAGSCHE BOUWKUNST.

Vervolg van pag. 344

In het laatst der negentiende eeuw waren er verscheidene architecten, die dit inzagen. Een krachtige beweging ontstond, die ten doel had voor de moderne gedachten ook een moderne kunsttaal te vinden. Twee talen werden uitgevonden, die tot elkander staan als „volapuk" tot „esperanto". De eerste taal werd in België bedacht, en ras door Duitschland en Oostenrijk overgenomen. Haar uitvinders zochten hun kracht in zonderlinge woordvorming en gewrongen zinsbouw. Gij begrijpt, dat ik de „nouvelle esthétique", den „Jugendstil" bedoel, dien men in ons land „vermicelli-stijl" heeft gedoopt. Ik behoef u de eigenaardigheden van dien trant niet op te sommen. Gij kent ze wel, al bleven wij hier te Amsterdam, op een enkel geval na, van deze besmettelijke ziekte verschoond, die te Rotterdam en in den Haag gedurende verscheiden jaren epidemisch was. In Duitschland hebben Darmstadt en München het meest van de ziekte te lijden gehad, die door Vandevelde ook naar Hagen en Weimar werd overgebracht, doch die ne vrijwel in alle groote steden heutt uitgewoed. Slechts in provinciesteden en ten plattelande komen sporadisch nog gevallen voor.

Als wij dien „vermicelli-stijl" bij het „volapuk" vergelijken, dat ook geen beoefenaars meer vindt, dan mogen wij den anderen bouwtrant het „esperanto" noemen. „Esperantisten" zijn er nog, al schijnt het, dat ook deze „taal der hoop" geen toekomst heeft. Het bouwkunstig „esperanto" is in Engeland onder den invloed van Ruskin ontstaan, het vond korten tijd ook in de Vereenigde Staten van Amerika aanhangers, en verbreidde zich toen over het vasteland van Europa. Deze kunsttaal versmaadde de zonderlingheden van den „vermicelli-stijl", doch plaatste zich op den grondslag der redegevendheid. Ontsproten aan den middeneeuwsche taalstam streefde zij er naar, om, wat voor den modernen tijd in den ouden schat van uitdrukkingen nog bruikbaar was, te behouden, en wat niet meer dienen kon, door nieuwe termen te vervangen. De zichtbare samenstelling, welke de grondslag der middeneeuwsche kunst was geweest, nam men over, doch de versieringen, de „floritu-

ren", waarin de latere middeneeuwen zooveel behagen hadden gevonden, volgde men niet. Soberheid van uitdrukking, zelfsstrengheid van vormen, werden verkozen. De meest karakteristieke uiting van deze nieuwe kunsttaal is Berlage's beurs. En het scheen, dat zij zich nog zou kunnen ontwikkelen en, meer algemeen gebruikt, tot werken van beteekenis zou kunnen leiden.

Dan, in den laatsten heeft men zich van dit „esperanto" weder afgewend, dat, als niet alle teekenen bedriegen, zijn scheppers niet zal overleven. Hoe deze verandering te verklaren?

In de eerste plaats mag misschien op de groote soberheid van de nieuwe kunsttaal gewezen worden, die paste bij de asketische levensopvatting, welke een kleine minderheid gedurende eenige jaren had; doch de tijd van de sporthemden, de sandalen en de vegetariërs is al weder voorbij. De menschen van thans versmaden niet langer de gemakken en de weelde, die onze beschaving biedt.

Dan werd aan den eisch van de zichtbare constructie, welke den grondslag van het nieuwe stelsel vormde, niet langer voldaan bij het toepassen van het gewapend beton, dat meer en meer in de plaats der tot dusver gebruikte bouwstoffen ging treden. Het ijzer werd in den mortel verborgen; alleen de groote spanningen of de kleine afmetingen maakten het voor den man van het vak duidelijk, dat het beton gewapend moest zijn. De grauwe massa, die een gebouw, in beton uitgevoerd, oplevert, behaagde het oog niet. Zoo kwamen de architecten er toe, haar achter een bekleeding met andere stoffen te verbergen. De Duitschers trachtten ook bij hun *„Raumkunst"* van de constructieve mogelijkheden, die het toepassen van gewapend beton deed ontstaan, gebruik te maken.

Zoo was het beginsel der middeneeuwen, de zichtbare constructie, plotseling verloren gegaan; in de plaats daarvan kwam dat der Romeinen, die hun kolossale bouwwerken, van beton en baksteen gemaakt, met de vormen, aan de Grieksche tempels ontleend, ter versiering hadden bekleed, en die ook de kostbaarste bouwstoffen hadden gebezigd, om het beton of de baksteen van binnen aan het oog te onttrekken.

Een consequente toepassing van het gewapend beton vindt tegenwoordig alleen bij ingenieurswerken plaats. In de bouwkunst durft men haar nog niet aan, en de tweeslachtigheid, welke daarvan het gevolg is, doet zich op onaangename wijze bemerken. Menig groot gebouw, dat van gebakken en gehouwen steen schijnt opgetrokken, heeft een geraamte en vloeren van gewapend beton, die al gereed waren, eer metselaars en steenhouwers met hun werk begonnen. De muren dragen niets meer, doch zijn alleen vullingen, gelijk dit ook bij het vakwerk het geval is. Bij het vakwerk spreekt het geraamte evenwel, terwijl men het, als het van gewapend beton is, geheel aan het oog onttrekt.

Eigenaardig mag verder heeten, dat de muren, ook al dragen zij niets, toch met alles wat dragende muren van oudsher kenmerkte, worden opgesierd. De architect, die het eigenlijke constructieve deel van zijn taak aan den fabrikant van gewapend beton heeft overgedragen, wil toch nog den schijn aannemen, alsof hij, gelijk zijne voorgangers, de constructeur is.

Het gewapend beton zal hoe langer hoe meer worden toegepast, daaraan valt niet te twijfelen. Meer en meer zal de ingenieur de constructie gaan beheerschen en de rol van den architect meer decoratief worden. Als nu, gelijk tegenwoordig, de architect bij dit versierend bekleeden der constructie zich van de vormen en de bouwstoffen, gelijk ze vroeger in gebruik waren, blijft bedienen, dan zal zijn werk een onwaar en daardoor onwaardig karakter hebben.

Het gewapend beton is een modern materiaal en daarbij behooren ook andere moderne materialen, gelijk de nijverheid ze tegenwoordig in zoo groote verscheidenheid oplevert, gebruikt te worden. De architect zal moeten toonen, ook bij het gebruiken dier moderne materialen een kunstenaar te kunnen zijn.

Niet slechts bij ons, ook in Duitschland is tegenwoordig een bedenkelijke liefhebberij voor de bouwstoffen van *„Anno dazumal"* waar te nemen. Handvorm-steen, die velen voor goed verdwenen achtten, wordt weder gevraagd, oude werkwijzen wil men doen herleven. Dit houdt verband met een voorkeur voor de antieke vormen, gelijk ze werden gebezigd, eer de Romantiek aan die der middeneeuwen nieuw leven trachtte in te blazen.

De Duitschers zijn aan het *„Biedermeieren"* geslagen, bij ons lijkt Pieter Post het meest in den smaak te vallen. De kroonlijsten met mutulen of modillons, de frontons, de pilasters, de festoenen komen weder in de mode, en zoo zitten wij thans, vreemd genoeg, midden in de nagemaakte historische stijlvormen, waarvan wij ons tien jaar geleden voor goed verlost waanden.

In Duitschland is, als reactie tegen deze *„Altertümelei"* de *Werdandi-Bund* opgericht, welke zich ten doel stelt *„die gesunden Gestaltungsgedanken unserer Neuzeit mit den technischen Errungenschaften und den wirtschaftlichen Notwendigkeiten richtig in Einklang zu setzen"*. Het is niet gemakkelijk, zulk een Duitschen zin te vertalen. De bedoeling is, dat de gezondscheppende kunstenaars zich, bij het voldoen aan de eischen, die de hedendaagsche samenleving stelt, moeten bedienen, van datgene, wat onze nijverheid kan leveren.

Een dergelijk streven verdient toegejuicht te worden. Jammer genoeg is Professor Seesselberg, de stichter van den Werdandi-Bund, een figuur, die in Duitschland niet de algemeene sympathie geniet. Hij is wat al te „chauvinistisch" aangelegd, en vervalt te gauw in overdrijving. Zijn verbond draagt den naam van de Norne die alles doet worden. Hij verwijt nu het Duitsche volk, dat het, hoe het ook in stoffelijken zin door zijn nijverheid vooruit schijnt te gaan, toch innerlijk aan het vervallen is, en overeenkomst vertoont met die volken der oudheid, welke door de weelde ten onder zijn gegaan. Volgens hem wordt het „vaderlandsch gevoel" der Duitschers steeds meer „onduidelijk" en gaat hun „heldenzin" achteruit. Zij geven alleen nog om „leege elegantie", het zijn „beaux-esprits" geworden, die alleen in het „ziekelijk gekunstelde" nog behagen vinden.

De „Werdandi-Bund" wil de Duitschers weer maken tot „degelijke" menschen, zooals zij dit vroeger waren. Op het gebied der bouwkunst wil hij strijden tegen de „verouderde Biedermeier-liefhebberijen".

Dat hierin overdrijving schuilt, valt niet te ontkennen. Maar geheel en al mis heeft de hoogleeraar het toch ook niet. In Duitschland is men sterk aan het *„Biedermeieren"*. Van eenig streven, om in den modernen tijd modern te zijn, is slechts weinig te bespeuren. Niet alleen in de bouwkunst valt dit waar te nemen, ook in de ambachtskunst. De *„Baufach"*-tentoonstelling te Leipzig leverde daar het bewijs van. Men zag er niets dan gebouwen, die met klassieke zuilen en frontons, zooals ze in het begin der negentiende eeuw voorkwamen, versierd waren. Alleen was alles veel plomper, dan men het ten tijde van Schinkel placht te maken. En wat door de leden van den *„Werkbund"* was ingezonden had het karakter van den tijd *„als der Grosszvater die Grossmutter nahm"*.

Als lid van den *„Werkbund"* had ook Berlage een kamer te Leipzig ingericht. Die vormde een zeer sterke tegenstelling met het werk zijner medeleden.

Men schrijft in Duitschland het *„altertümlend"* optreden van bouwmeesters en kunstnijveraars toe aan de werkzaamheid der *„Heimatschützler"*, die er zich niet toe bepalen, het mooie oude in stand te houden, doch ook verlangen, dat wat nieuw gemaakt wordt den ouden trant zal vertoonen. Onze „heemschutters" zullen goed doen, dit voorbeeld niet te volgen. Dat zij waken voor het behoud van de schoonheid, ons door vroegere geslachten nagelaten, daartegen valt niets te zeggen. Maar zoodra zij zouden gaan eischen, dat onze tijd het oude moet namaken zouden zij hun eigen vonnis geveld hebben.

Onze tijd moet, ik zeide het reeds, zijn eigen taal spreken, gelijk andere tijden dit gedaan hebben. Kan hij dit niet, zoo ware het voor hem beter, te zwijgen, dan zich te bedienen van een taal, die de zijne niet is. Maar onze tijd heeft behoefte aan allerlei gebouwen, zult gij zeggen; die gebouwen moeten toch ontworpen worden, dus zwijgen is voor de architecten tegenwoordig onmogelijk. Daarenboven, hoe aangenaam is het niet, om een belangrijke bestelling te krijgen. Zou de architect van heden haar dan moeten afwijzen, alleen maar omdat hij niet in staat is, een eigen kunsttaal te spreken?

Iemand heeft eens gezegd, dat die architect er tegenwoordig het best aan toe is, die het minst bouwt. Dat is natuurlijk een paradox. Maar, gelijk alle paradoxen, heeft ook deze wel een grond van waarheid. Immers het is nooit aangenaam, een taak te moeten volbrengen, waartegen men eigenlijk niet is opgewassen.

Het is geen geluk voor onze bouwkunst, dat zij tot het voortbrengen van groote werken gedwongen wordt in een tijd als de tegenwoordige, nu zij daarvoor de kracht nog mist. Of zij die kracht in de toekomst zal verkrijgen weten wij niet. Maar de gebouwen, nu gesticht, zullen lang blijven staan, en het oordeel, dat het nageslacht er over vellen zal, kunnen zij niet ontkomen.

De schade, welke de negentiende eeuw, die het in de wetenschap zoo ver wist te brengen, aan de bouwkunst in het bijzonder heeft toegebracht, zal niet gemakkelijk weder kunnen worden goedgemaakt. Immers, de dichter heeft het zoo juist gezegd:

„In 't verleden ligt het heden, in het nu wat worden zal".

Wij moeten eerst weder een cultuur verkrijgen, eer er van een bouwkunst, die op dezelfde hoogte staat van de architectuur uit gelukkiger tijden, sprake zal kunnen zijn. Het laatste voorbeeld van zulk een cultuur vinden wij in de achttiende eeuw, welke door de negentiende eeuw zoo geminacht werd. Die minachting heeft tegenwoordig voor bewondering plaats gemaakt. Die bewondering uit onze tijd op haar eigen wijze, door voor wat kunst en kunstnijverheid toen voortbrachten, veel geld te betalen. Ik herinner mij echter nog zeer goed, hoe in mijn jeugd dit alles, daar het „ouderwetsch" werd geacht, voor een appel en een ei te koop was.

Een cultuur kan men niet willekeurig in het leven roepen Zij moet van zelf ontstaan; alle vroegere cultuurtijdperken zijn uit elkander gegroeid. Zoo is de cultuur der Romeinen gegroeid uit die der Grieken en heeft deze weder haar oorsprong uit die der Oostersche volken. De cultuur der middeneeuwen steunt op die der Romeinen; die der Renaissance kwam uit dezelfde bron voort, maar zij dankt toch ook zeer veel aan die der middeneeuwen.

Waarin bestaat nu cultuur? Het is niet gemakkelijk, dit met weinig woorden te zeggen. Misschien mogen wij haar dus omschrijven, dat zij is het samenwerken van alle uitingen des geestes in een bepaald tijdperk tot verkrijging van een harmonisch geheel. Van die samenwerking is tegenwoordig geen sprake. De geesten uiten zich wel, maar op zoo verschillende wijze, dat er van harmonie niets wordt bespeurd. Slechts verwarring is waar te nemen.

Cultuur is niet mogelijk zonder conventie. Men wil tegenwoordig van conventie niets weten. Reeds alleen daarom kan bij ons geen cultuur ontstaan.

Slechts over één zaak is men het tegenwoordig eens, dat stoffelijke welvaart het eene noodige moet worden geacht. De *„aura sacra fames"*, de onheilige honger naar goud, was in geen tijdperk zoo sterk als in het onze. Ik gaf straks reeds eenige voorbeelden van de vermogens onzer tijdgenooten, vergeleken bij die van het voorgeslacht. Nog veel treffender is de tegenstelling tusschen het bezit der Amerikaansche multimillionairs en dat der rijkste menschen uit de zeventiende en achttiende eeuw.

Amerika heeft reeds sinds lang Europa overvleugeld. Ja, men kan zeggen, dat de nieuwe wereld meer en meer invloed op de oude wereld krijgt. De Vereenigde Staten zijn bevolkt door menschen, die uit Europa kwamen en die naar Amerika gingen, omdat zij hoopten, het daar beter te zullen hebben, dan in hun vaderland. Die landverhuizers kenden alleen stoffelijke behoeften. Door hun energie bereikten velen van hen een veel grooter welvaart, dan waarop zij hadden kunnen hopen. Cultuur konden zij echter naar hun nieuwe woonplaats niet overbrengen. Immers ook in Europa bestond die niet meer. Maar terwijl men daar althans zich nog door wat vroegere cultuurtijdperken hadden voortgebracht omringd zag, hadden de Vereenigde Staten dit voorrecht niet. Alles moest daar nieuw geschapen worden; het is natuurlijk, dat dit scheppingswerk met de ideialen van vroeger geen rekening hield. Koning „dollar" heerscht oppermachtig. Op het voorbeeld van Amerika heeft nu ook Europa het gouden kalf tot zijn afgod gemaakt.

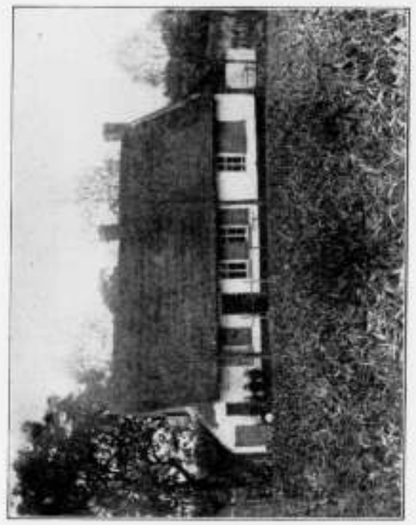
Ik geloof niet, dat wij daaraan iets kunnen veranderen. Ook de kunst wordt hoe langer hoe meer commercieel. En dan denk ik weder aan mijn Engelschen vriend en wat hij van onze tegenwoordige bouwkunst zeide.

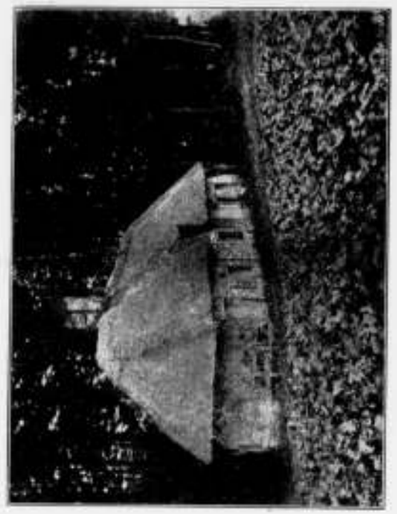
Den architect van thans, die nog kunstenaar wil wezen, laat het publiek daarin vrij. Maar het doet hem geen bestellingen. Het wendt zich tot den man, die, aan het hoofd van een welgeorganiseerd „bouwbedrijf" staande, aan alle wenschen kan voldoen, en zich niet door kunstenaars-neigingen van de wijs laat brengen.

Ik heb wel eens gedacht, dat verbetering zou kunnen worden verkregen, wanneer de architecten van nu zich weder, als hun voorgangers vóór 1800, alleen met het maken van ontwerpen bezig hielden, en alles, wat de uitvoering en het commercieele deel van het vak betrof, aan mannen der practijk overlieten. Maar sinds ik heb waargenomen, hoe in Duitschland en, vooral in Engeland, het volgen van zulk een stelsel der bouwkunst geen baat heeft gebracht, is mijn meening gewijzigd.

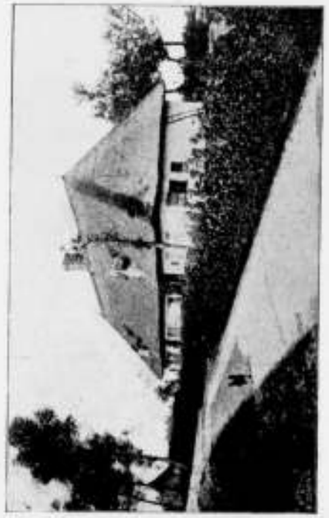
De groote kunstenaar Auguste Rodin heeft onlangs, toen hij zeide, dat de menschen van thans geen belang meer in kunst en in schoonheid stellen, dat het hedendaagsche leven slechts de nuttigheid waardeert, die in stoffelijken zin het menschelijk bestaan verbetert, de verzuchting geslaakt *„l'art se meurt"*.

Toen zeven jaar geleden tal van Nederlandsche bouwmeesters te Londen bijeenzaten, werd ook ten opzichte der architectuur als kunst dezelfde meening verkondigd, en riep een der aanwezigen uit: „ik zie den lamfer reeds".









Clichés uitleendd aan het boekje „De Landsche Woning in Vlaanderen", uitgever L. J. Veen, Amsterdam.

Sombere voorstellingen inderdaad! Men zou zoo gaarne willen, dat de Jeremia's, die ze uitten, tot de profeten, die brood eten, behoorden.
De mogelijkheid, dat dit eens blijken zal, bestaat. Er zijn meer dingen gebeurd, die niemand had kunnen voorzien. De architecten van thans zouden er niet goed aan doen, als zij zich geheel lieten ontmoedigen. Al is het misschien, voorloopig, boven hun macht, kunstwerken voort te brengen, welke op één hoogte staan met die, welke in gelukkiger tijden ontstonden, toch kunnen zij beproeven, of niet, met wat het tegenwoordige tot hun beschikking stelt, iets kan worden bereikt, dat een eigen schoonheid heeft.
Iemand heeft gezegd, dat er niets onveranderlijks op aarde is dan de veranderlijkheid. Zoo wisselen ook de opvattingen op het gebied der schoonheid. Wij zien bijvoorbeeld de mode van het eene uiterste in het andere vervallen. Dit geldt niet alleen bij onze kleederen en onze gebruiken zoo, men kan het ook in de kunst opmerken. Wat het eene geslacht schoon vond, werd door het andere verworpen.
De kunst, waarin de middeneeuwen zich vermeid hadden gold bij de mannen der Renaissance als „de vuyle gotsche", gelijk Huygens het uitdrukt. En zelfs in de negentiende eeuw heeft men bij de verschillende geslachten, die daarin leefden niet steeds dezelfde waardeering voor al wat het voorgeslacht gemaakt had, kunnen waarnemen.
De vormen, die de bouwkunst toepast zijn niet, zooals die, welke de beeldhouwkunst en de schilderkunst gebruiken, aan de natuur ontleend, maar zij zijn vrije scheppingen van den menschelijken geest, en de natuur kan hier niet tot vergelijking dienen. Het menschelijk oordeel over bouwkunst is dus niet gebonden.
In vroegere tijden heeft men groote waarde aan het versieren van bouwwerken gehecht. Die versiering heeft een overwegende rol gespeeld tot in de negentiende eeuw toe. Maar zij is geen noodzakelijk element van de schoonheid. En misschien doen onze architecten het verstandigst, wanneer zij bij hun werk versiering zooveel mogelijk vermijden, doch alleen door verhoudingen en keus van bouwstoffen een schoonheid trachten te benaderen, die vroegere geslachten nog niet hebben gekend. Hierbij zal moeten worden gebruik gemaakt van wat de tegenwoordige nijverheid oplevert.
Bovendien zullen de architecten die nijverheid de wegen moeten wijzen, welke zij zal hebben te bewandelen. Niet naar achteren, maar vooruit moeten zij zien. Onze steenfabrikanten, onze ceramiekfabrikanten moeten gesteund worden in hun pogingen, om technisch voortreffelijke bouwstoffen te leveren. Het is dwaasheid, om te meenen, dat onze tijd weder een eigen schoonheid bereiken zal met de middelen, die door vroegere geslachten gebezigd werden. Zelfs het gewapend beton moeten onze architecten aandurven. Niet langer mogen zij dit materiaal gebruiken om er datgene van te maken, wat, bij het bezigen der oude bouwstoffen, ook had kunnen worden verkregen. Nog veel minder mogen zijn het gewapend beton als iets beschouwen, waarmede men niet voor den dag kan komen, maar dat hoe beter hoe liever verstopt wordt.
Het is mogelijk, dat hier aan de bouwkunst van heden een te zware eisch gesteld wordt. Maar wij moeten niet het woord van den dichter vergeten: „het streven zelfs is schoon in 't worstelperk der eer", immers „men reken' d' uitslag niet, doch tell' het doel alleen".
Daarvan is zeker iedereen overtuigd, dat de bouwkunst alleen dan weder kan herleven, wanneer zij aan dat, wat onze tijd verlangt, een schoonen vorm kan geven.
Ik heb het reeds gezegd dat de eischen, die tegenwoordig gesteld worden, uitsluitend van materieelen aard zijn en dit maakt de taak van den architect bijzonder moeilijk. Als er tegenwoordig iets gebouwd wordt, dan worden den architect, die het ontwerp vervaardigt, allerlei wenschen en verlangens kenbaar gemaakt. Doch slechts bij uitzondering is daaronder het verlangen naar schoonheid. Wij kunnen dit betreuren, doch er niets aan veranderen.
In het jaar 1888 heb ik een voorspelling gedaan, die na vijf en twintig jaar is uitgekomen. Thans zal ik mij niet weder aan een voorspelling wagen; over een kwart eeuw zal ik er toch niet meer zijn, en mij dus van hare juistheid niet kunnen overtuigen.
In bepaal mij daarom tot het uitspreken van de hoop, dat de bouwkunst weldra, door een wijziging in de algemeen thans heerschende opvattingen, een bodem zal mogen vinden, waarin zij gedijen kan.

22 October 1913. A. W. WEISSMAN.

BOEKBESPREKING.

De Landsche Woning in Vlaanderen, door STIJN STREUVELS, uitgegeven door L. J. VEEN, te Amsterdam.

Een prachtig geschreven, aardig geïllustreerd boekske van den reus der Vlaamsche schrijvers.
Een aangrijpende inleiding voert naar het doel: een schets van „de landsche woning in Vlaanderen".
Wij lezen: „Vandage eerst was 't de plotse inval zonder overgang, als een nakend onheil — de ruime duisternis die aleens geene heugenis laat van het vergane licht. De dag is weggevallen als in een put, niets blijft er van over — alle leven heeft opgehouden te bestaan, alle kennelijke dingen zijn verzonken en de donkerte gaapt boven de wereld als een grondelooze diepte".
Of: „Men voelt het als eene behagelijke veiligheid, hier te zitten in 't levende licht, te midden eene eindeloosheid van duisternissen".
De landsche woning wordt aldus beschreven:

„In de laagten, afgezonderd als eenlingen, waar de eiken- of olmendreven uit de verte naartoe loopen, staan de hofsteden. Vierkantig toegebouwd als sterke burchten, met de donkere verweerde muren, gesloten, zonder kijkgat of venster al den buitenkant, staan de hooge gevels onder de scherpe stroodaken beschermd. Huis en schuur en stalling, aangetrekken en koterij vormt een geheel dat al binnen een wijde werf omsluit en al-buiten omgeven is door een breede gracht met brug en hooggewelfde poort die de eenige ingang vormt tot onheinde binnenplaats van de hoeve.
Elke hofstede is een zelfstandig geheel, iets dat leeft op zichzelf, iets dat in zijn eigen noodwendigheden voorziet, door eigen wetten bestuurd wordt, toegesloten, afgezonderd is van de wereld als een koninkdom waar de inzaten werk en leefte krijgen zonder dat er van buiten andere tusschenkomst verwacht wordt. Menschen en dieren leven er gemeenschappelijk onder 't beheer van den boer en al te samen voorzien zij in heel den nooddruft van de bevolking.
De breede daking strekt tot veiligheid tegen regen en koude. De open werf is als een marktplaats waar het leven over krielt. Door stallen en huizing en schuur is het eenbaarlijk gaan en keeren van dienstknechten, elk in eigen bezigheid. Buiten 't omhein staan de kleine huizen van 't werkvolk dat meegaat met het hof en verder, rondom liggen de kouters en landerijen en weiden die

het eigendom uitmaken der hofstede. Alzoo vormt elke boerderij het middenpunt van waaruit de velden bewerkt worden en het leven en de roering ontstaat over 't land, de vier jaargetijden door."

„De landsche huizen staan overal waar er op Gods vlakte een plaatske beschikbaar is of een hoekje, een haaibek of een graswal verloren ligt. Afgezonderd staan ze, één en één, of tweeërlei tegeneen op ongelijken afstand langs den eerdeweg, maar met den achterkant of den zijgevel naar de strate of naar den zoom van het beekje of de gracht of den rootput of de elshage; verre van elkaar afgezonderd of bijeen getroppeld al naar 't lukt of 't gelegen komt, — maar altijd onafhankelijk van alles tenzij van het oosten en 't zuiden langswaar, zonder uitzondering, hun wezen en opening gekeerd is.
Ze staan er onder de boomen en gelijk de boomen, gegroeid, vast aan den grond, er uit opgeschoten en vol maakt gelijk ze zijn moeten, in 't genot van het zonnelicht. Evenals alle gegroeide dingen zijn zij ontstaan uit loutere noodwendigheid, van oppe te neer, met alles wat er aan en er rond is, doelmatig. Alles heeft zijne reden, alles is geschikt en ingericht om op de eenvoudigste wijze „woning" te zijn en te beantwoorden aan het doel waarvoor zij dienen moeten.
Het landsche huizeke, zoowel als de groote hofstede, staat op zichzelf, is eene eenheid, vormt de samenvatting van het buitenleven, en voldoet in al de noodwendigheden van het landsche gezin dat er in leeft, werkt, woekert, veilig en gelukkig is. Geen nutteloosheid, niets overtolligs, in hoogte of breedte, maar in alle noodwendigheid is er op de eenvoudigste wijze voorzien."

„De landman die zijn huis bouwt, heeft iets van de begaafdheden die eigen waren aan den middeleeuwschen bouwmeester. In alles gebruikt hij overleg en gezond verstand en hij streeft er naar om met 't minste middelen, het grootst mogelijk uitwerksel te bekomen. Hij bekommert zich niet om pracht of praal — een huis dient enkel om er in te wonen en alzoo ziet hij er niet naar of denkt er nooit aan dat zijn huis langs de straat moet staan... om gezien te worden, maar als 't zoo gelegen komt, bouwt hij het met den achterkant naar de straat om 't met den voorkant naar 't Oosten of 't Zuiden te keeren, en alzoo licht en warmte op te vangen — twee dingen die hem van groote waarde zijn."

Het verval van de bouwkunst, gevolg van weelde en overmoed, wordt met deze woorden beschreven:

„Zoolang de landsche bouwmeester zijn natuurlijken aanlegt volgt en zijn eenvoudige ingeving, zoolang hij betrouwt op zijne onfaalbare begaafdheid, zal de woning goed zijn, degelijk en schoon. 't Is maar als de weelde gekomen is en de overmoed, dat de mensch eraan gedacht heeft een Babelschen toren te bouwen en met die verwaandheid is het leelijke in de bouwkunst ontstaan, omdat het overtollige en het gemaakte de menschelijke woning ontsiert en door die oorzaak ook, heeft de stadsmensch tot nu den gezonden zin bij 't bouwen verloren."

Zichier een paar grepen uit een boekje, dat ons bij het lezen buitengewoon veel genot verschaft heeft en dat wij gaarne bij onze lezers warm aanbevelen. Dank zij de welwillendheid van den Uitgever, zijn wij in staat gesteld een 4-tal der vele clichés hiernevens af te drukken. Zij spreken voor zich zelven.
De verzorging van het boekje had wel wat smaakvoller kunnen zijn. Wit papier met zwarte clichés en een wit omslag met vele lijnen bedrukt, doet niet fraai; vooral de omslag is zwak van verdeeling. De prijs is: ingenaaid *f* 1.—, gebonden *f* 1.50, dus zeker geen bezwaar om zich het bezit ervan te verzekeren. M.

GROSSE AUSSTELLUNG DÜSSELDORF 1915 AUS 100 JAHREN KULTUR UND KUNST.

Het doel dezer Tentoonstelling is een uitgebreid beeld te geven van de ontwikkeling der verschillende takken van *Handel, Verkeer, Nijverheid, Wetenschap* en van verschillende bedrijven.
Aansluitend hieraan wordt eene retrospectieve kunsttentoonstelling georganiseerd, een blik gevende op de ontwikkeling der *West-Duitsche Kunst* in de laatste 100 jaar.
Deze tentoonstelling staat op een zeer krachtige financieele basis en heeft men reeds een waarborgsom van Mk. 4.500.000 bijeengebracht.
Gezien de vele en groote belangen, welke de Nederlandsche Handel en Nijverheid in dit deel van Duitschland heeft, zou het Bestuur Uwer Vereeniging, gaarne zoo spoedig mogelijk, van hare leden vernemen, of zij in beginsel bereid zouden zijn, eene inzending voor deze tentoonstelling in overweging te nemen.
Nadere inlichtingen zijn ten kantore der Vereeniging te bekomen.

Namens het Bestuur der Ned. Vereen. v. tentoonst. belangen.
Den Haag. H. A. CROMMELIN, *Secretaris.*

PRIJSVRAAG: TUINSTADWIJK.

Vraag 2. Is het de bedoeling dat het onderhoud van wegen en beplantingen komt ten laste van het administreerend lichaam? Zoo ja, hoeveel daarvoor te rekenen?

Antwoord. Het onderhoud van wegen en beplantingen komt ten laste van de Gemeente.

Vraag 3. Is de eenheidsprijs van *f* 3.— per M², genoemd in Art. 2, sub 5b, bedoeld als gemiddelde van voet- en rijwegen?

Antwoord. Ja.

Vraag 4. Uit het vermelden van *f* 10.— waterleiding per woning, moet zeker worden afgeleid, dat deze kosten voor het administreerend lichaam zijn?

Antwoord Ja.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Kort Verslag 1334e Gewone Ledenvergadering van het Genootschap. — Notulen der 37e Utrechtsche Ledenvergadering. — Hedendaagsche Bouwkunst (Vervolg). — Boekbespreking. — Grosse Ausstellung Düsseldorf 1915 aus 100 jahren Kultur und Kunst. — Prijsvraag: Tuinstadwijk.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor het secretariaat van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkricht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.90 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 48. ZATERDAG 29 NOVEMBER 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

JUBILEUM-POSTZEGELS









uitgegeven 29 November 1913, ter herdenking van Nederlands Onafhankelijkheid. Ontworpen door Architect DE BAZEL te Bussum, gravure door Prof. AARTS, druk van de Fa. JOH. ENSCHEDE te Haarlem. De serie bestaat uit 12 waarden, nl. van 2½ ct. tot *f* 10.— in 4 uitvoeringen. □ □ □ □
Bovenstaande cliché's werden ons welwillendter beschikking gesteld door den Heer M. Z. BOOLEMAN, Postzegelexpert te Amsterdam. □ □ □ □

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. De 1335e Gewone Ledenvergadering zal gehouden worden op Woensdag 3 December e.k., des avonds te **8.30** uur in het Genootschapslokaal in „Parkzicht".

Agenda:

1. Opening.
2. Voordracht van den heer A. Keppler, getiteld: *„Een nieuwe methode van Stadsuitbreiding"*.

„Bij toepassing van deze methode zijn goede stadswijken te scheppen en zal het instituut van „Bauberatung" overbodig blijken te zijn."

3. Notulen der voorgaande vergadering.
4. Mededeelingen en ingekomen stukken.
5. Behandeling van een schrijven van den heer Walter van Diedenhoven betreffende een ingezonden stuk, bestemd voor ons orgaan.
6. Instellen van een Commissie van drie leden naar aanleiding van besprekingen in de twee laatste huishoudelijke vergaderingen.
7. Benoeming van drie afgevaardigden naar de Tweede Heemschut-Conferentie op 29 en 30 December e.k.
8. Voorstel van het Bestuur tot benoeming van een afgevaardigde naar de vergadering van de Maatschappij van Nijverheid.
9. Rondvraag en sluiting.

II. Prijsvraag voor den omslag van den Genootschapskalender 1914.

In de jongste Bestuursvergadering had de beoordeeling plaats van de zes antwoorden, welke op deze prijsvraag inkwamen.

De conclusie luidde: geen der ontwerpen wordt geacht voor volledige bekroning en voor uitvoering in aanmerking te komen.

Het ontwerp, ingezonden onder het motto: *„Voor 't eerst"* wordt, geacht te zijn het beste der ingekomenen. Aan dit ontwerp wordt eene belooning van *f* 10.— toegekend.

G. J. Rutgers, 1ste *Secretaris.*

HET LEVENSWERK VAN Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS.

Ter gelegenheid van het 70 jarig jubileum van Jhr. Mr. Victor de Stuers, hebben zijn vrienden hem herdacht in een aan hem opgedragen werk, waarin een overzicht wordt gegeven van het levenswerk van dezen merkwaardigen man, die zich op zulk een uitgebreid gebied heeft bewogen. In het „voorwoord" van het werk erkent de redactie, dat in sommige opzichten deze bundel schetsen niet geheel volledig is. Maar toch, zeggen zij:

Zijn wij over ons werk niet ontevreden; het doel is bereikt: een beeld is ontworpen van eene merkwaardige periode in de geschiedenis der Nederlandsche kunst, die van beslissenden invloed is geweest op de aera van nieuwen bloei, die wij thans beleven. Zoo moge deze bundel niet alleen een hulde zijn en een getuigenis van dankbare waardeering, maar tevens een geschiedbron voor de nakomelingschap.

Het boek opent met een prettig geschreven stukje over „de Stuers als referendaris" van R. P. J. Tutein Nolthenius. Hij begint met een beschouwing over den levensgang van de Stuers, die, als het zijn doel was geweest, in uiterlijken zin schitterend had kunnen zijn. Juist om te bereiken, wat hij wilde bereiken heeft de Stuers een ietwat ondergeschikte betrekking verkozen, want daarin kon hij handelen. Hij schrijft verder:

Zoo iets kan geen Gidsredacteur, geen Kamerlid, zelfs geen Minister: die vierjaarsvlinder! dat kan alleen de anonymus, die zitten blijft als anderen komen en gaan, die — al kookt hij innerlijk van woede — met den Japanschen glimlach op 't gelaat, alle geniepige zetten verduurt, en daardoor: *duurt.* Anderen de eer latend van zijn arbeid, kok en dienstknecht tegelijk, asschepoester van de departementale keuken; maar *zoo* dan ook de spil waarom alles draait: dát is de Referendaris!

En omdat de Stuers de handen uit de mouw wilde steken, vergenoegde die Commissaris der Koningin in hope, die Minister in den dop, zich met zoo'n hondehaantje. *If you will be somebody* — zegt een Amerikaansch spreekwoord — *you must begin by being nobody.* Nu, heelemaal *Nobody* is de Stuers als referendaris nooit geweest. Wel kon hij enkel door een ministerieel orgaan met de Kamer spreken, maar de woorden der Excellenties hadden een anderen klank als deze referendaris de stembanden tokkelde. Dientengevolge zijn dan ook tijdens de Stuers' regiment, de begrootingen, de kamerverslagen daaromtrent, en de ministerieele Memorie van antwoord dol amusant.

Verder gaat hij na welke moeielijkheden de Stuers had te overwinnen in de Kamer ten opzichte der gelden benoodigd voor het in stand houden van gedenkteekenen van kunst. Voor zijn waarachtige kunstliefde is het teekenend nog het volgende aan te halen. Het geval betrof Veere. Veere stond naar aanleiding van de aangevraagde subsidiën voor de herstelling van den toren in het Parlement met een zwarte kool aangeteekend. In het voorloopig verslag van de begrooting van 1889 staat het volgende:

„Veere is een afgelegen, zeer weinig bezochte plaats, en van de restauratie van het groote kerkgebouw (toen onderhanden genomen) heeft — uitgenomen zij, die de toegestane gelden verwerken — bijna niemand eenig genot".

„Bijna niemand", schrijft T. N. verder:

Wat zijn de tijden veranderd! Hoevele bezoekers — en dat niet enkel vreemdelingen — herdenken thans jaarlijks te Veere dankbaar de Stuers, die beker, toren en kerk redde, en daarenboven diep in eigen beurs tastte, toen 't gold een der meest teekenende huizen voor verval en afbraak te behoeden.

Want dit kenmerkt de Stuers: hij was niet alleen ambtenaar, maar bleef mensch. Ook als mensch waren gevoelend en spontaan handelend. Wilde of kon de Kamer niet, en was er *periculum in mora*, dan werden niet gelaten de ambtelijke schouders opgehaald, maar gegrepen naar de particuliere cassette van den referendaris. De Stuers was allerminst in dezen de evenknie van Sardou, die de functie van dorpsmaire vereenigde met zijn bemep van Parijsch tooneelschrijver. *Ah* — betuigde een zijner geuscentenaren *Excellent homme, l'excellent homme! Toujours le coeur ouvert, jamais la main!*

Och, mannen die subsidies *zwegen*, hebben wij te over. Maar mannen die subsidies *gaven?*....

Dit verklaart, mijns inziens, waarom de Stuers zoolang werd geduld. 't Was een publiek geheim dat deze ambtenaar zich zelf evenmin spaarde als den Staat. En voor een geldgever heeft ieder in Nederland diep ontzag. Iets over te hebben tot nut van 't algemeen, anders dan bij testament of pompeuse beschikking, was (en is) dat niet iets ongehoords!

Als een zekere conclusie geeft T. N.:

Wat Alberdingk Thijm enkel deed oprijzen voor ons geestelijk oog, heeft de Stuers, met Cuypers' hulp, tastbaren vorm en gestalte gegeven: het doodgewaande Nederland der Gothiek.

De heer P. W. F. van Riemsdijk schrijft over „de Stuers en de Rijksmusea".

Wij halen er het volgende uit aan:

Nu kon de Stuers zich met hart en ziel aan de uitwerking van zijn lievelingsdenkbeeld, de stichting van een waardig Museum, wijden. Hij had Cuypers in de Commissie van Rijksadviseurs leeren hoogschatten en met juist begrip het geniale in dezen bouwmeester „bij de gratie Gods" weten te vatten. Met hem samen te werken was hem een vreugde. Ook Cuypers profiteerde niet weinig van de heldere opmerkingen van den chef der afdeeling Kunsten en Wetenschappen, wiens smaak, kunst- en archeologische kennis en practische blik hem van onschatbare waarde bleken. Door zijne positie aan het Ministerie was de Stuers bovendien in staat de moeilijkheden en bezwaren, die zich bij een dergelijken bouw voordoen, op te heffen of te omgaan en die moeielijkheden waren vele, omdat spoedig bleek dat de oorspronkelijke raming aanmerkelijk zou worden overschreden, deels tengevolge van de hoogere eischen die men gaandeweg aan het bouwwerk ging stellen, deels tengevolge van het inrichten in de bovenverdieping van twee kunstscholen.

Reeds bij den aanvang, toen de plannen publiek werden, had er een hevig verzet vooral van de zijde der architecten, aangevoerd door het Bestuur der Maatschappij voor Bouwkunde, plaats. De publieke opinie werd daardoor ongunstig gestemd en het kostte de Stuers heel wat inspanning, om dergelijke aanvallen het hoofd te bieden en te

zorgen, dat de opvolgende Ministers, onder wier bestuur het Rijks-Museum tot stand kwam, niet ontmoedigd werden. Hoe anders klinkt thans het oordeel der Nederlandsche architecten over deze schepping! De Stuers had dus wel goed gezien, toen hij in 1875 in Cuypers den man aanwees, die alleen in staat was een zoo grootsch monument te stichten.

Van Dr. P. J. H. Cuypers, den vriend van de Stuers, die 38 jaar met hem samen werkte geven wij het volgende deel uit zijn artikel, getiteld: „De Stuers en onze monumenten van bouwkunst", waarin hij vertelt hoe hij de leermeester in de bouwkunst werd van de Stuers.

Het moge ongeloofelijk schijnen, toch is het waarheid, dat, terwijl de Stuers zoo ijverig en met zooveel succes in het belang der kunst werkzaam was, vaststaande begrippen over architectuur hem nog vreemd waren. Zijn gezond verstand wist hem echter te zeggen — hij getuigt het zelf in het aan mij gewijde opstel in Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift (10e jaargang afl. III, pag. 195) — „dat de bouwwerken, die hier te lande verrezen, meestal afzichtelijk waren. „Ik smachtte", zoo schrijft hij, „naar een beteren stijl; maar een praktische conclusie had ik niet gewaagd te trekken, ik zag er nog geen gat in. Gelukkig had ik geen architectuurschool bezocht; want den ware ik opgepropt geweest met al de machtspreuken en doortrokken van al de vooroordeelen, die vooral destijds nog traditioneel aan hen, die de bouwkunst bestudeerden, werden ingegoten; ik was gelukkig bijna leek en dus geheel onbevangen; alleen had ik mij in verband met de klassieke studiën aan het gymnasium en de universiteit toegelegd op de kennis der Assyrische, Egyptische, Griekse en Romeinsche architectuur, en ik kende de monumenten van die perioden van buiten; de middeneeuwsche gebouwen daarentegen dwarrelden in het wild voor mijn geest en ik begreep maar half de schoolsche indeelingen in primaire, secondaire, rayonnante, flamboyante gothiek ens. Cuypers opende mij de oogen....

„Hij begon met mij uit te leggen, dat men goed onderscheiden moet tusschen stijl op decoratief gebied en stijl op bouwkundig gebied. Op dit laatste terrein moet men vooreerst en in de voornaamste plaats letten op de constructie, een zaak van materieelen, technischen, als men wil prozaischen aard. Van de constructie hangen de vormen, welke het bouwwerk krijgt, af en mogten zij afhangen. Het ware ongerijmd aan de constructie, welke door de natuurwetten beheerscht wordt, geweld aan te doen, ten einde willekeurig door den gril van den dag aangegeven vormen te verkrijgen. Van de vormen, door de constructie opgelegd, hangt de decoratie, de versiering af; dwaasheid is het, een versiering te bedenken, welke met die vormen geen rekening houdt".

De lezer, zoo schrijft Dr. Cuypers, „houde mij dit lange citaat ten goede; de bedoeling daarbij is geenszins, mij eenige bijzondere verdienste toe te schrijven, veel minder een beslissenden invloed op de door de Stuers van toenaf gevolgde richting voor mij op te eischen. Ik bedoel in de eerste plaats aan te toonen, hoe moeilijk het is, voor wie nog geen stelselmatige studie der middeleeuwsche bouwmonumenten gemaakt heeft, zelfs voor hen, die door geen vooroordeelen daartegen ingenomen zijn, deze door de bouwmeesters toegepaste beginselen te begrijpen en te waardeeren. In de tweede plaats, het uitgangspunt van de Stuers' werken en streven op het gebied der bouwkunst te doen kennen, het onveranderlijke beginsel, dat hem altijd heeft geleid en voorgelicht.

Over de persoonlijke eigenschappen, waardoor de Stuers zijn invloed dankt, schrijft Dr. Cuypers nog:

Een factor, die, afgezien van het groote overwicht van de Stuers' kennis, scherpzinnigheid en doorzicht, niet zonder gewicht is geweest om hem den verstrekkenden invloed te veroveren, dien hij feitelijk ook op de elkander opvolgende regeeringen heeft uitgeoefend, is zijn ongeëvenaarde wilskracht, een taaie vasthoudendheid aan het eens opgevatte plan, een onverzettelijkheid, waarvan de toon van zijn woord meestal de duidelijke weerklank was en die ten slotte elken weerstand moest overwinnen. Wat nochtans vooral niet mag verzwegen worden, is zijne volmaakte onpartijdigheid jegens vriend en vijand, zijn boven alle verdenking verheven onbaatzuchtigheid en niet minder zijne edelmoedigheid, die hem even bereid maakte tot geldelijke als tot persoonlijke offers, overal waar het belang der zaak, die hij voorstaat, ze wenschelijk maakte.

Het volgende stuk over: „De Stuers en de monumentale schilderkunst" heeft Prof. A. J. Der Kinderen geschreven.

Hij wijst op het zeer bijzondere:

dat zelfs jonge kunstenaars, indertijd een der Ministerieele Bureaus aan het Binnenhof kondeu bezoeken, zeker dat zij daar een man zouden vinden die, Raadsman der Regeering, over kunst hartelijk, met ruime inzichten spreken kon, en — zelfs met hen — ook gaarne spreken wilde.

Prof. Der Kinderen verdiept zich dan in de herinnering van zijn bezoek aan de Stuers in 1889, toen de pas door hem voltooide schilderij: „Processie van het H. Sacrament van Mirakel" in Pulchri was tentoongesteld. Hij was bijzonder gespannen, hoe de St. zijn oordeel zou uitspreken. O.a. zegt Prof. D.:

In den kleinen kring van enkele bouwende kunstenaars, van eenige enthousiaste denkers, wier inzicht door de groote Romantische stroomiug des tijds verfrischt was, mocht de Stuers een der eersten geacht worden, bestemd om de wijze leerlingen van den franschen archeoloog en bouwmeester, Viollet-le-Duc, in zich op te nemen en te verspreiden. Schilderen — dat was dus naar zijn begrip en genegenheid, niet slechts een kunst die de vertrekken onzer woningen met schilderijen had te sieren en zoo uiting had te geven aan de persoonlijke gevoelens van enkelen; zij was voor hem tevens en niet in de laatste plaats de kunst die van groote en algemeene ideeën spreken moest tot de menschen in schoonen dienst vereenigd, de kunst die in openbare monumenten en samenwerkende met andere kunsten, haar volle ontwikkeling vinden moest.

Ik wist mij, omtrent de wijze waarop dit alles meest worden begrepen en gezocht, in vrij sterk verschil met den Referendaris. En toch maakten zijn uiteenzettingen, waarbij aanzulg iets ongekends was, als steeds een grooten indruk op mij.

Prof. D. gaat dan na de platheid in de meeningen der Regeeringsbureau's vóór de Stuers optrad inzake schilderkunst.

Hij wijst op de meening van Minister Thorbecke over de houding der Regeering ten opzichte van het opdracht geven van schilderstukken door de Regeering, waarin deze tot de uitspraak komt, dat schilderkunst alleen is voor den rijken liefhebber!" Stel daar tegenover de genegenheid van den jongen Referendaris, die de kunst in het algemeen en ook de schilderkunst als een onmisbaar deel der maatschappelijke functies weet te erkennen!

Over het aandeel van de Stuers in de picturale verovering der onder zijn invloed opgetrokken gebouwen geeft Prof. D. het oordeel van Dr. Cuypers, en besluit dan:

Hoe is het oordeel der anderen, van dien grooteren kring belangstellenden, waaronder zooveelen steeds geneigd zijn alleen het resultaat te zien en te schatten?

Ik behoef dat oordeel noch te verheelen, noch daarmede in geding te treden. En, mij zuiver tot de vele muur- en glasschilderingen bepalende, die door het initiatief, de zorg en de medewerking van de Stuers zijn tot stand gekomen, dan moet gezegd worden dat dit oordeel niet steeds gunstig is. Waar de een geneigd zal zijn meer of minder te prijzen den architectonischen opzet, de historische vondsten der compositie, daar zal door anderen wel eens de dorre techniek en de minder gekuischte kleuren-keuze worden gelaakt. Intusschen, indien het eindoordeel van sommigen enige ontevredenheid inhoudt die geen plaats wevt te laten voor grooter waardeering, dan mag het toch gepast heeten deze veeleischende landgenooten er aan te herinneren, dat een algemeene en monumentale kunst niet plotseling geboren wordt uit persoonlijke verlangens en gegevens.

Er is een algemeene verfeving voor de oude Italiaansche schilderkunst, zeker! Maar men moet bedenken dat deze zich de eeuwen door heeft kunnen vormen in talloose opdrachten en werken, die de schoonste plaats hadden in het leven van de elkander opvolgende grandiose geslachten. Zou een meer recent voorbeeld gewenscht zijn — welnu, het zoo kunstrijke en kunstzinnige Frankrijk heeft in de vorige eeuw meermalen zijn beste kunstenaars (maakte zelfs Ingres niet cartons voor geschilderde glazen?) tot de beschildering zijner kerken en paleizen geroepen; zoo kon het tenslotte een meester als Puvis de Chavannes vinden om de openbare gebouwen van zijn tijd met voortreffelijke muurschilderingen te versieren.

En wat, wat hebben wij gedaan, dat wij gerechtigd zouden zijn tot de hoogste eischen? De vele stukken en brochures door de Stuers geschreven, zijn geheele actie als Referendaris en Kamerlid, zijn verzet bij de stichting der geschilderde glazen in het Vredespaleis, zijn pleidooien voor het onderwijs der monumentale kunsten aan de Rijks-Academie, dit alles geeft het antwoord op de vraag. Wij zijn achterlijk geweest niet alleen bij landen als Frankrijk, maar ook bij kleiner naties als België en Beieren.

Door de Stuers hebben wij de krachtigste poging kunnen doen om de daardoor geleden schade in te halen, en de vraag schijnt mij in gemoede veroorloofd of wel iemand overtuigd is dat betere resultaten waren verkregen, indien alle macht en leiding gelaten was aan hen die, geschoold in andere, zij het ook meermalen schoone tradities, slechts in de tweede plaats waakraams wenschen te zijn voor de belangen der openbare kunsten?

Mij dunkt van beide zijden heeft men, zoo komt het mij voor, te

bedenken dat in den strijd, die hier noodig was en aangebonden moest worden, voor niemand direct de allergrootste overwinningen waren weggelegd en dat

„Corsaires, attaquant Corsaires
Ne font pas, dit-on, leurs affaires".

Met en door de Stuers zijn wij gered van de armelijke beschouwing dat belangrijke werken van schilderkunst alleen door lastgeving van „rijke liefhebbers" tot stand kunnen komen, verlost van de meening dat voor landsgebouwen nimmer een beroep mocht gedaan worden op den arbeid der kunstenaars.

Dat is een groote en verblijdende maatschappelijke en artistieke vooruitgang; want 't wordt wel door niemand een bijzonder gebek geacht, indien de kunst alleen van den kunst-handel leven en daardoor werken moet. Een gezonde ontwikkeling der kunsten eischt, naast den voortdurenden bloei eener rijke en schoone schilderij-kunst, een frissche beleving van al die monumentale kunsten die het openbare leven moeten ten goede komen. En de geschiedenis der laatste jaren schijnt den helderzienden Referendaris en Kunstgelezerde inderdaad in het gelijk te willen stellen. Want, waar ook in bijzonderheden tegenspraak en kritiek zou kunnen ontstaan, in het groot wordt inderdaad geen overtuiging algemeener en warmer door de kunstenaarswereld, ook in hare jongste generatie, aanvaard dan deze, dat de schilderkunst door nauwer aansluiting aan de bouwkunst en aan het openbare maatschappelijke leven een noodzakelijke ontwikkeling en verrijking wacht.

Over de Stuers en de moderne bouwkunst geeft de Bazel een zeer lezenswaardige beschouwing. Dit is wel een der kanten van de Stuers, die ons nu levenden architecten het meeste belangstelling inboezemt.

Wij halen er enkele deelen uit aan:

Eigenaardig is, dat de actie van dezen geest viel in een tijd, dat twee altijd bestaande richtingen in kunst en leven, scherp als zelden in openlijke strijdpose verkeerden: het individueele en het collectieve, de vrijheid van het willekeurige, en het rationeele. En ook daarin heeft althans voor het gebied der Bouwkunst het herleefde rationalisme het licht gebracht, waaraan behoefte was; want zonder de onaantastbare superioriteit van het spontane geesteswerk aan te tasten, brengt het het inzicht, dat het werk der kunst is het verder brengen van der menschen daadkracht, en dat dit werk daarom, als vanzelfsprekendheid, de materie in hooger en lager zin tot diensende doeltreffendheid dwingen moet.

Hij vervolgt dan:

„Dat ik hierop nog een weiger nadruk leg, is omdat dit rationalisme als het ware de strijdleuze was, waaronder het werk, het groote werk mag ik zeggen, hier te lande door de Stuers en Cuypers werd gedaan. Het was uitteraard in zekeren zin pionierswerk, werk van ontginnen, waarbij de blik soms wel te veel naar de aarde gericht moest worden en zich in detail-rationalisme verloor, terwijl de kunstvorm niet werd vernieuwd.

Daarbij ontging men ontegenzeggelijk ook hier het gevaar niet, dat, waar het intermediair tot den vorm niet was een kunstenaar, het beginsel werd tot dier dogma en de vorm ontaardde in formalisme. Dit is echter een, waar het werken der Bouwkunst geldt, veel voorkomend gebrek in het instrument en niet in het beginsel.

Iets dergelijks zien wij, nu de tijd hierop reactie heeft gebracht: eenerzijds het gehoel negeeren der rationaliteitsdeer in gemakzuchtig aanvaarden van ouden stijlvorm, en anderzijds het verwaarloozen van vakkundig samenstel en detailrationalisme, in overgave aan ongenaamd moderne karakteruitdrukking, welke aan de oppervlakkigheid van mode nauw verwant is, indien zij niet gepaard is aan ernstig streven naar gezond samenstel en juisten detailvorm. Wanneer niet sterk spreekt het besef, dat alleen grondig vakkundig vermogen en volkomen beheersching der materie den weg tot juisten, doeltreffend modernen vorm banen kan, zal geen ideele streving eenig resultaat bereiken.

Alle kunst is vormgeven aan het nog ongevormde chaotische. De dilettantische geest doet dit door herhaling, de scheppende kunstenaar door zelfbepaalde spontaniteit, wat alleen de ware kunstdaad is. De zuiver zelfbepaalde daad is alleen Godsvermogen; de menschelijke daad is echter anders dan eene zekere verbinding van herhaling en zelfbepaling. De mate en de verhouding tusschen deze beide is afhankelijk van tijdsmogelijkheid en de bepaalde taak en het vermogen van den werkzamen geest. Meestentijds kan door de besten slechts bereikt worden eene betrekkelijk kleine verhooging der waarde van het zelfbepaalde in langzamen voortgang. Niettemin is de daardoor ontstane verlichting van het gebied der werkzaamheid voorwaarde voor later voortgaans-mogelijkheid; daar de geest telkens, naar aanleiding van een gesproken woord, een aldus zelfgeschapen klank of vorm, een nieuw woord te spreken heeft, een nieuwen vorm te geven, een nieuwe daad te doen, die het arbeidsveld wederom ruimer belicht.

De tijd van de Stuers was op kunstgebied nog niet weder toe aan het volledig begrip van het rationalisme; hij was nog te veel dilettantisch en leefde voornamelijk van herhaling, zag naar het historische voorbeeld, dat het meest den geest der leuze benaderde.

Het ging tusschen gothiek en renaissance. De stijl, die in een gegeven geval het meest redelijk aan de behoefte scheen te voldoen, werd geëxploteerd. Dit vermocht de groote bouwmeester Cuypers niet te keeren en kon van de Stuers, wiens geest in het gebied der organisatie wel, maar in dat der vormen niet scheppend was, niet worden verwacht.

Wel mag in dit verband de vraag worden gesteld, of — indien toen het inzicht rijp geweest ware of wanneer, nu het inzicht rijper geworden is, een zoodanig stuwende kracht de mogelijkheden hanteerde als hij voorheen — wij nu zouden zien gebeuren, dat maar steeds belangrijke officieele monumentale bouwwerken naar dilettantischen trant worden opgetrokken.

Dan volgt een stuk van B. W. Wierink over: „de Stuers en het teekenonderwijs in Nederland".

Hieruit halen wij een gedeelte van een door de Stuers zelf geschreven artikel aan:

„In de eerste plaats de „verbetering en uitbreiding van het teken„onderwijs. Dit onderwijs, dat een der krachtigste hefboomen levert „voor opvoeding en ontwikkeling, heeft in onze scholen niet de plaats „ingenomen, waarop zijn invloed aanspraak geeft. Voor den kunste„naar, den bouwkundige, den industrieel is het onmisbaar; voor allen „is het nuttig. Het doet den smaak van geheel het volk tot een hooger „peil klimmen, omdat het den producent bekwamer maakt, den ver„bruiker ontwikkelt en beschaaft".

De volgende artikelen geven nog:

„De Stuers en het kunstnijverheidsonderwijs" door J. W. H. Berden.

„De Stuers en onze archieven" door S. Muller Tz.

„De Stuers als Kamerlid" door F. J. Bolsius.

„De Stuers als kunstverzamelaar" door J. S. Frederiks. Hij geeft daarin een kort overzicht van alles, wat de Stuers in zijn leven heeft verzameld. Een waar museum!

Verder vinden wij een artikel van G. Brom over „De Stuers als polemist."

Het welverzorgde boek sluit met een stuk over „De Stuers als teekenaar" door C. J. Gonnet, waarin zij o.a. wijst op de gave van de Stuers om satyrische teekeningen te maken. Het bekendste specimen is wel de muurteekening langs de trap en bij het wachtkamertje in het Academiegebouw in Leiden.

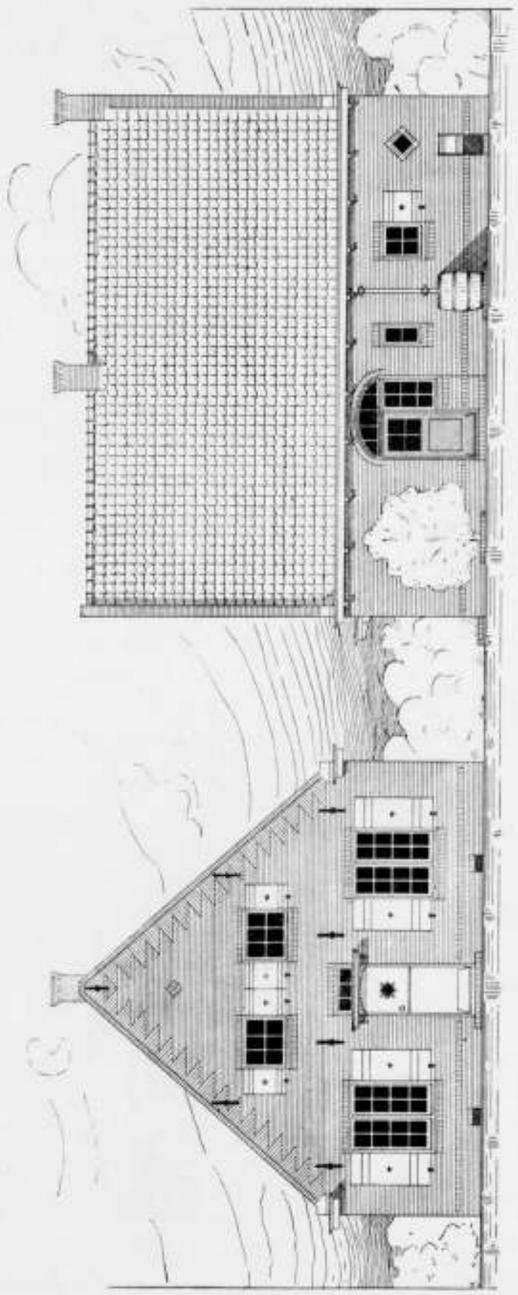
Het uitstekend verzorgde boek is uitgegeven bij A. Oosthoek te Utrecht. Het beste is toch, dat het ons de Stuers in zijn groote veelzijdigheid doet kennen.

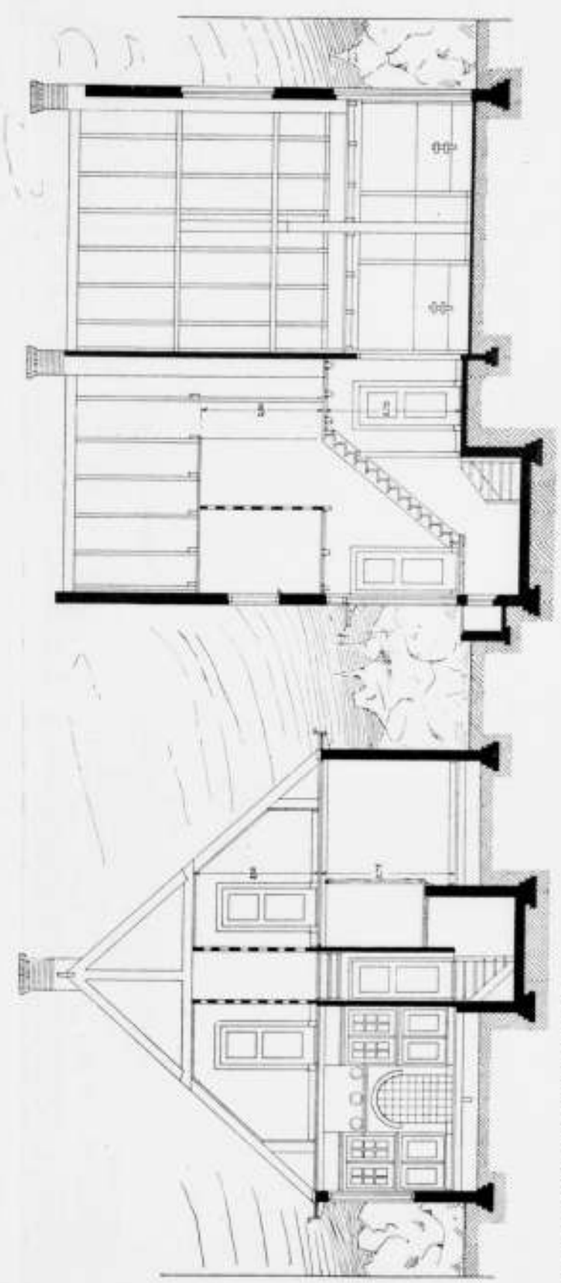
J. D. M.



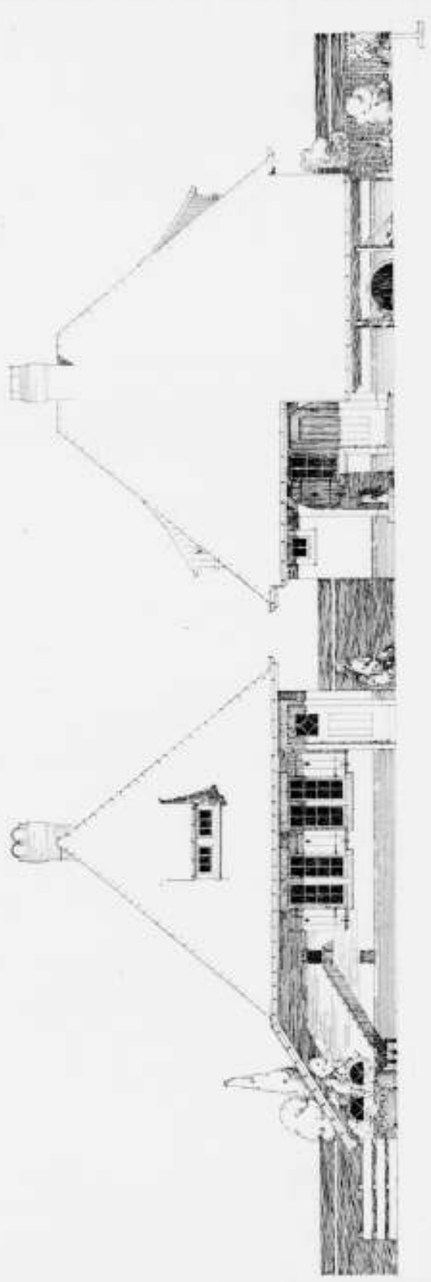
PRIJSVRAAG KONINKLIJKE NEDERL. LANDBOUWVEREENIGING.

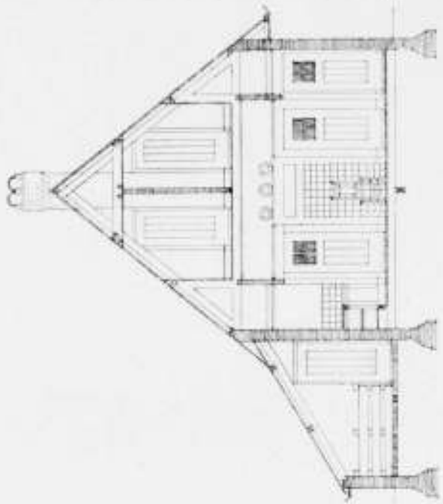
Van de prijsvraag A voor ontwerpen van woningen voor landarbeiders met klein grondgebruik (zie programma in Architectura No. 9 van 2 Maart 1912) uitgeschreven door de Kon. Ned. Landbouwvereeniging ter gelegenheid van de Nat. en Internat. Landbouwtentoonstelling te 's Gravenhage in Sept. 1913, is thans het juryrapport verschenen. Daar wij ons wegens plaats-

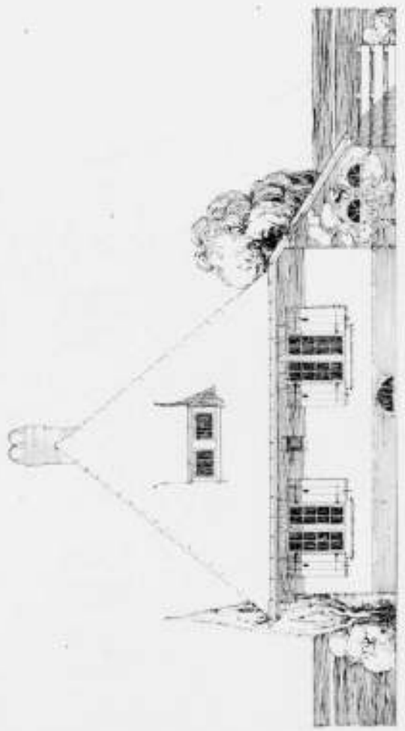


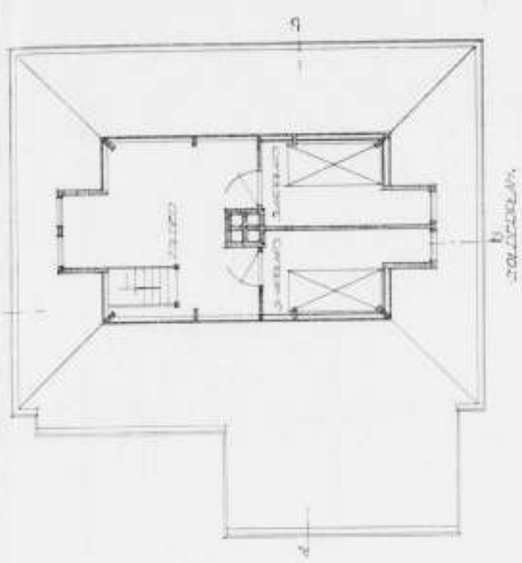


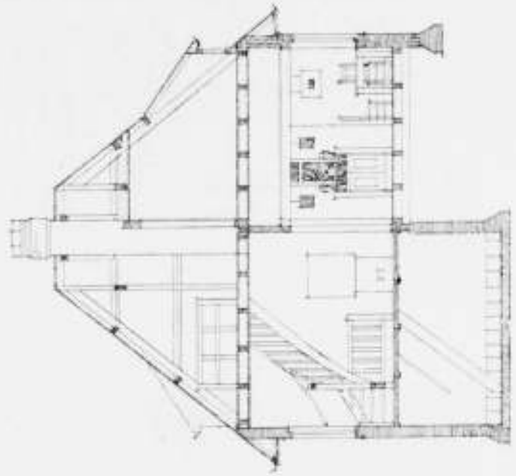
J. H. SCHOONMAN, Opzichter te Enschede.

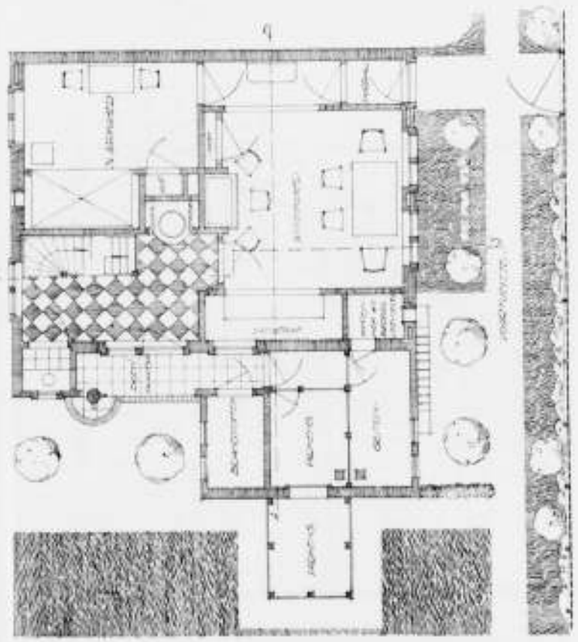


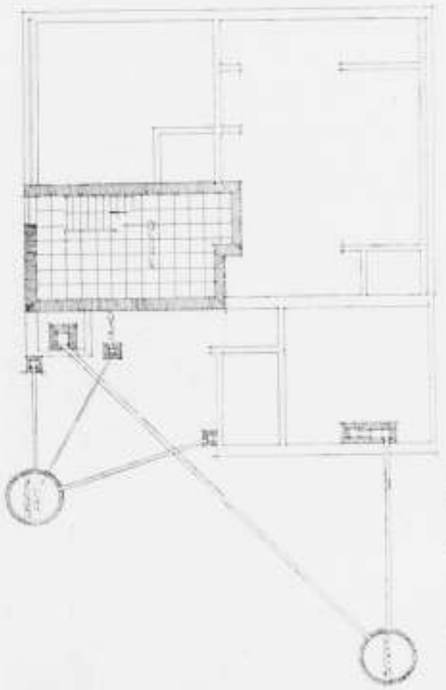




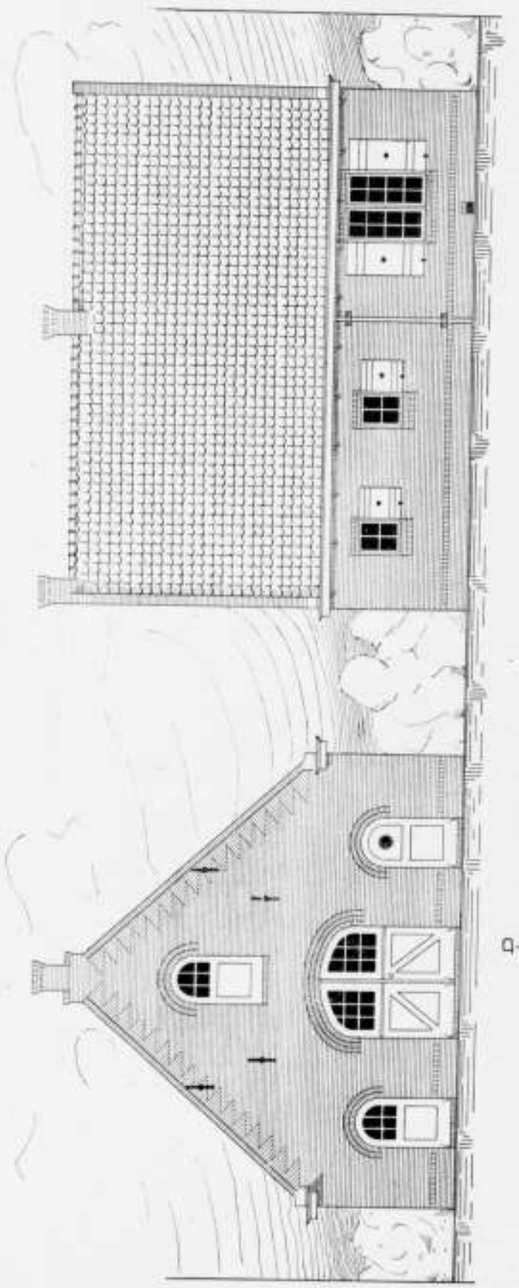


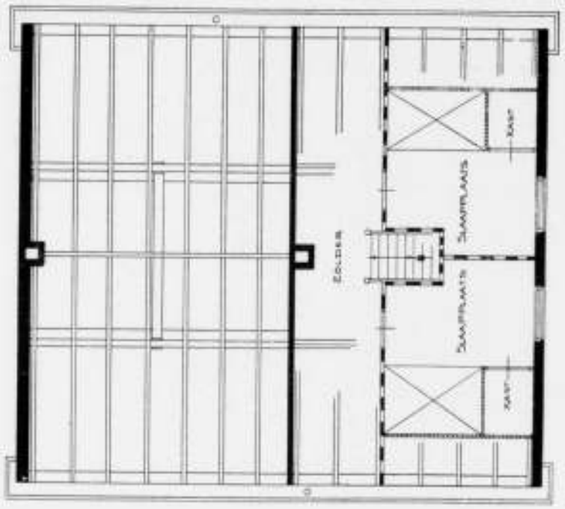


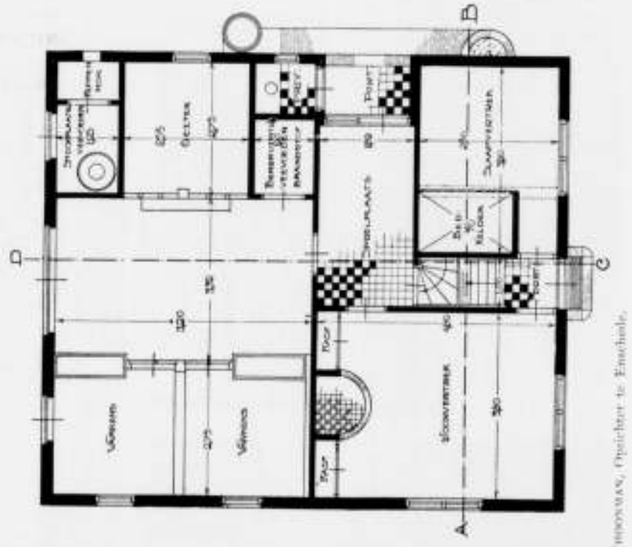




V. Heusden, Bouwkunde.







I. H. Schoonman, Opzichter te Enschede.

gebrek belangrijk moeten bekorten (het geïllustreerd verslag der prijsvragen A en B is ter leestafel in de bibliotheek gedeponeerd; bovendien tegen betaling van *f* 0.50 verkrijgbaar ter drukkerij der firma Mouton & Co. te 's-Gravenhage) volstaan wij met te vermelden dat voor deze prijsvraag 21 ontwerpen werden ingezonden. De keuringscommissie, bestaande uit een 8-tal heeren, waarvan 3 architecten, kwam den 4en April 1913 voor de eerste maal bijeen, gevolgd door een 2e vergadering op 8 Mei 1913 waarop, na zorgvuldig overleg en serieuse studie der ontwerpen, besloten werd de navolgende prijzen toe te kennen:

1. aan inzender van motto Achterhoek B (arch. G. J. Postel Hzn. te Lochem) een prijs van *f* 175.—,
2. aan inzender van motto Sub Sperati (bouwk. R. Hoff te Utrecht) een prijs van *f* 100.—,
3. aan inzender van motto K. N. L. V. bouwkundige F. Hulsbosch te 's-Gravenhage) een prijs van *f* 75.—,
4. aan inzender van motto Vesta (opzichter J. H. Schoonman te Enschede) een prijs van *f* 75.—,
5. aan inzender van motto Cato (ambtenaar J. A. Guurink te 's-Gravenhage) een prijs van *f* 75.—

Volgens het oordeel der Commissie voldeed geen enkel ontwerp geheel, wat nauwelijks te verwachten was.

Zij besloot na grondige beoordeeling en bespreking bovenstaand 5 tal premiën toe te kennen, af hankelijk van de meer of minder gunstige beoordeeling en daarnaast in het rapport op te nemen de wijzigingen en aanvullingen die naar haar oordeel de plannen meer volmaken zouden.

Door de groote vriendelijkheid van het Bestuur der Kon. Ned. Landbouwvereeniging zijn wij in staat een tweetal der met een premie toebedachte ontwerpen hiernevens te reproduceeren. Dat het alleen de ontwerpen K. N. L. V. en Vesta zijn, is te wijten aan de beperkte plaatsruimte waarover wij voor dit nummer de beschikking hadden.

Wellicht kan in een volgend nummer het ontwerp Achterhoek B — waarvan een perspectiefje aan het hoofd dezer regelen staat afgedrukt, — nog worden opgenomen.

DE PALEIS-RAADHUISKWESTIE.

Zooals als algemeen bekend verondersteld mag worden, heeft de stadsadvocaat, mr. J. Kappeyne van de Coppello, in opdracht van B. en W. een uitvoerig rapport uitgebracht omtrent de kwestie of, van juridisch standpunt bezien, de regeering terecht het paleis op den Dam beschouwde als Rijkseigendom: „dat niet zonder meer aan de gemeente kon worden afgestaan".

Betreffende den inhoud van dat rapport verwijzen wij naar de uitvoerige verslagen in de dagbladen. Tot welke conclusie de stadsadvocaat komt, is voor ons ten slotte toch van het meeste belang. Hij concludeert aldus:

„dat het Amsterdamsche stadhuis, van oudsher stedelijk eigendom, noch onder koning Lodewijk Napoleon, noch onder Keizer Napoleon, noch onder de regeerende vorsten uit het Huis van Oranje, van eigenaar is veranderd;
dat het integendeel, hoewel met gewijzigde bestemming en ingericht tot vorstelijk verblijf, nog steeds behoort tot de stadsgebouwen, en dus ook thans nog is het eigendom van de gemeente Amsterdam

Daar het ons goed lijkt eerst het besluit van B. en W. of den Raad van Amsterdam in deze kwestie af te wachten alvorens zelf eene meening te geven, volstaan wij thans met deze korte mededeeling. Niet misplaatst schijnt het ons uit de vele perscommentaren even het „Alg. Handelsblad" aan te halen, waar dat blad in een hoofdartikel in het nummer van Woensdagavond j.l. o.m. schrijft:

„Wij zouden, nu de meening van den stadsadvocaat bekend is geworden, en nu het noodlot er in geslaagd is, de zaak van Amsterdamsche zijde reeds een paar jaar op te houden, — wel willen aandringen dat Burgemeester en Wethouders thans het niet langer bij opentbaud laten.

En verder:

„Het feit blijft, dat zoowel de gemeenteraad als velen uit de burgerij de hoop blijven koesteren, het Raadhuis weer als Raadhuis te zien in gebruik nemen.
Een feit blijft ook, dat van de zijde der Regeering en van de Kroon deze denkbeelden uit de hoofdstad een gunstig oor hebben gevonden. Alle voorstellingen van het tegendeel missen grond.
Feit blijft ten slotte, dat hier voor Amsterdam inderdaad een zaak van gewicht aan de orde is. De goede behuizing van de gemeentelijke administratie zal er door zijn gediend. De historische waardigheid der stad zal er door worden gesterkt; en gesterkt daardoor leven, — opn moge het toch wèl inzien, — de stedelijke kracht en het zelfbewustzijn, die voor een opstijgende toekomst noodig zijn. Hoezeer plegen deze immers door de energie der traditie te worden verhoogd."

Ten slotte nog deze mededeeling:

Naar verluidt is het praeadvies van B. en W. inzake de Paleis-Raadhuisquaestie gereed. Het zal binnenkort worden openbaar gemaakt, doch daaraan dient een behandeling in geheime zitting vooraf te gaan. De bedoeling van dit comité-generaal schijnt te zijn het gevoelen van den Raad te vernemen omtrent maatregelen die tot oplossing van de Paleis-Raadhuis-quaestie kunnen leiden in een richting, die de voorstanders van de inrichting van het Paleis tot Raadhuis kan bevredigen.

BOEKBESPREKING.

Beknopt Leerboek der Waterbouwkunde door M. B. N. Boldermas *en* A. W. C. Dwars. *Uitgegeven door* L. J. Veen *te Amsterdam.*

Bij de verschijning van de eerste aflevering werd door mij in No. 50 van den vorigen jaargang van dit blad de verwachting uitgesproken, dat dit leerboek — wilde de uitgave gemotiveerd zijn — een eigen plaats in de vakliteratuur zou gaan innemen en zich door eenvoud van behandeling en practische verwerking der stof van andere boeken op waterbouwkundig gebied zou onderscheiden.

Aan de gestelde verwachting heeft het werk voldaan. Naast Koole, Plasschaert en Zwiers is het in vele opzichten beknopter, duidelijker en meer op de ervaring gegrond. Daartegenover natuurlijk minder omvattend minder volledig.

De beknoptheid leek mij aanvankelijk bij de aankondiging en het zien der inhoudsopgave een bedenkelijke eigenschap. Ze is echter minder doorgezet dan voorgenomen was, in plaats van 7 à 8 afleveringen zijn er 10 verschenen, die het werk tot een goede 500 bladzijden hebben uitgezet. Trouwens de eerste aflevering deed het al vermoeden, deze was niet opmerkelijk beknopt, integendeel: het grondwerk was daarin, in tegenstelling met andere boeken, zeer uitvoerig behandeld.

Zooals indertijd al was aangekondigd, omvat de inhoud de geheele waterbouwkunde. Na het *Grondwerk* komt het hoofdstuk *Funderingen*, dat de verschillende funderingsmethoden en de heiwerktuigen behandelt. Over

beschoeiingen en *bekleedingsmuren* is in een goede 30 bladz. veel wetenswaardigs gezegd. De stabiliteit van deze kunstwerken wordt besproken en practische verhoudingsgetallen worden gegeven om empirisch de dikte van bekleedingsmuren te bepalen. De maatregelen tegen de drie mogelijkheden: omkantelen, doorbreken en vooruitschuiven worden duidelijk omschreven. Van vele kaaimuren uit ons land en Chili worden constructie en afmetingen gegeven.
Over *duikers* gaat het vijfde hoofdstuk. Het is wat al te beknopt, want juist dit onderdeel der waterbouwkunde is voor de technici, voor wie dit werk bedoeld is, belangrijk: op examens wordt hun daarover veel en velerlei gevraagd. Ook het zesde hoofdstuk behandelt de *sluizen* met weinig omslag, toch naar mij voorkomt, niet onvoldoende.
Een goed hoofdstuk is gewijd aan de *bruggen*, zoowel de vaste als de beweegbare. Bij de *rijswerken* struikelde ik over enkele figuren, wat er evenwel over de rivierwerken gezegd wordt, is beter dan wat daaromtrent in menig ander boek staat, al ben ik het er ook in enkele opzichten niet geheel mee eens. Over den *paalworm* wordt in Hoofdstuk IX geschreven en zeer gezonde begrippen over *wegen* zijn in hoofdstuk X neergelegd. Ook over het stofvraagstuk wordt deskundig geschreven, den grindwegen echter draag ik beter hart toe dan de schrijvers van dit werk. Ze zijn m. i. vaak uitstekend, als ze maar goed aangelegd zijn en onderhouden worden.
Practisch en zakelijk behandelt de speciale medewerker — de Heer L. C. Westhoff — de *spoor- en tramwegen*. Hoofdstuk XII omvat de *waterwegen*: kanalen, rivieren, havens, enz. Hoofdstuk XIII de *duinen*, *strandhoofden* en *dijken* en het laatste hoofdstuk is gewijd aan de *polders* en *droogmakerijen*.
Men mist dus geen belangrijk onderdeel der waterbouwkunde. Wat voor den middelbaren technicus noodig is te weten, wordt in het boek behandeld. Dat de behandeling zelve — zooals ik indertijd ook al opmerkte — hier en daar subjectief geworden is, het is ook al geen ernstig gebrek. Bij de raadgevingen en persoonlijke waardeering der schrijvers kan men nog het eigen oordeel doen meespreken. Men bedenke ook dat hier gegeven wordt een *leerboek* en niet een *handboek*. Men neme dus niet klakkeloos over, wat in het boek gedecreteerd wordt, maar verrijke zijn kennis met de opvattingen der schrijvers.
In vele opzichten is het boek op de hoogte van den tijd gebracht, aan het gewapend beton wordt ook de volle aandacht geschonken. Niet specialiseerend, maar in het kort wordt de veelzijdige toepassing toch behandeld, zoowel bij fundeeringen als voor beschoeiingen, kaaimuren, sluizen, bruggen en oeververdedigingen. Niet modern is het molentje van Woltman en de bezwaren daartegen ingebracht gelden niet voor de nieuwste hydrometrische instrumenten. En zoo zouden nog wel enkele bemerkingen zijn te maken. De totaalindruk van het werk is evenwel gunstig, het is inderdaad practisch, de inhoud is meer dan in een der verwante werken op de praktijk gebaseerd. Het zij daarom den lezer aanbevolen. Het is niet als alle andere werken over waterbouwkunde, het onderscheidt zich, men vindt er wetenswaardigheden in beschreven, die men in andere boeken niet aantreft.

B. J. KERKHOF.

* * *

IJzerversiering door W. MAANDAG. Uitgave van MANTGEM en DE DOES, Amsterdam. Prijs ingenaaid *f* 1.40. Gebonden *f* 1.90.

Achtereenvolgens behandelt de schrijver Versieringskunst. — Het ijzer in 't algemeen en Versiering van het ijzer en doet dat met een gemak alsof hij jarenlang smid is geweest.
En niets is minder waar dan dat.
De heer Maandag is leeraar M. O. in 't teekenen aan de 2e ambachtsschool te Amsterdam. Naar aanleiding van de toezending van dit boekje, zocht ik hem eens op in zijn teekenlokaal en heb er me over verwonderd met hoeveel liefde voor zijn vak hij les geeft, met welk een nauwgezetheid hij zijn voorbeelden kiest en met hoeveel volharding hij diverse voorbeelden heeft laten maken door den onderwijzer in het smeden, aan diezelfde ambachtsschool. Deze voorbeelden gebruikte hij ook bij het samenstellen van zijn boekje dat er in alle opzichten smakelijk uitziet en waarvan de versieringen beter aandoen dan die, welke in 't algemeen gebruikelijk zijn.
Toch kan ook hier nog wel verbeterd worden. Met den heer Maandag besprak ik dit uitvoerig.
In 't geheel genomen durf ik echter dit boekje ten zeerste aan te bevelen.
Het ijzer is als ijzer verwerkt en versierd. Ziedaar een groote factor.

* * *

Beknopt leerboek voor den timmerman door H. S. WIJKER en J. KAPER. Amsterdam S. L. VAN LOOIJ. Prijs ingenaaid *f* 3.00, Gebonden *f* 3.50.

Een boek dat verdient gelezen en bestudeerd te worden door den leerling-timmerman.
Alle constructies zijn juist weergegeven, terwijl de *versiering* op een enkele uitzondering na angstvallig is vermeden.
Of het boek er minder waarde door heeft? Ik meen van niet. Juist hierin wordt het meest gezondigd en te waardeeren is het dan ook, dat hier een boek wordt gegeven, dat, voor den timmerman, door den timmerman begrepen zal worden.
Het geheel ziet er smakelijk uit.

* * *

Voor en tegen de examens voor bouwkundig opzichter-teekenaar-uitvoerder van bouwwerken (onderbaas) ingesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Uitgave van: De bouwkundige Vakgroep van den Bond van technici.

Na lezing van dit boekje is het me nog niet duidelijk wat er nu *voor* de examens der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst pleit.
Dat er in 't algemeen wel wat voor examens te zeggen valt is juist. Of een examen nu echter wel de juiste waardebepaling aangeeft, tot het eventueel te ontvangen loon, lijkt mij een stelling die niet altijd te verdedigen is.
Als men dit boekje alleen *tegen* had genoemd zou het juist zijn geweest en nog meer actueel was het geworden als men het *voor* door een ander had laten bepleiten.
De juiste titel ware dan geweest: vóór de examens voor Bouwkundig opzichter enz. en tegen de examens voor bouwk. opzichter enz. *ingesteld door de M. t. b. d. B.*
Dat toch alleen heeft men in dit boekje willen aantoonen. Den oningewijden lezer zal het nu niet duidelijker worden en de ingewijde had dit relaas heusch niet noodig.
Of het dan niet juist is wat hier is beschreven? Zeker wel, doch het vraagstuk is teveel van één zijde bekeken.
Het *contra* is voldoende belicht, wie schrijft nu het *Pro*? Dan pas zal het boek de waarde hebben welke men er gaarne aangeeft en dan pas zal het nut afwerpen.

Het nut, waarvoor de uitgave van dit boekje toch moest dienen.
Evenwel wensch ik het in veler handen.
Amsterdam, Nov. '13. J. J. H.

INGEZONDEN.

OPEN BRIEF AAN DEN HEER A. W. WEISSMAN.

Hooggeachte heer.
Naar aanleiding van Uw in „Architectura" No. 46 en 47 opgenomen rede, betreffende „Hedendaagsche Bouwkunst", zij 't mij vergund een enkele opmerking te maken.
In die rede laat U de verschillende kunsten de revue passeeren en zegt bij de Muziek (No. 46, bladz. 390 bovenaan):
„En zelfs in de muziek kan de volheid van het geluid de „armoede van de gedachten der hedendaagsche meesters „slechts voor den oningewijde verbergen".
Ofschoon ik 't in vele opzichten met die rede eens ben, lijkt mij deze bewering voor bestrijding vatbaar.
Juist maakt de muziek de groote uitzondering op alle andere kunsten en staat zij in 't teeken van zeer gezonden vooruitgang.
Wat de muziek betreft, heeft onze hedendaagsche tijd juist mannen voortgebracht met een eigen oorspronkelijke schepping vol van grootsche, majestueuse gedachten.
Ik wil slechts twee voorbeelden noemen, die, hoewel 't m. i. onnoodig is, met direct nog vier, vijf anderen kunnen aangevuld worden. Twee moderne componisten uit onzen tijd met een eigen heerlijke schepping vol van de rijkste gedachten: *Debussy* en *Gustav Mahler*.
Iemand, die ook maar iets van muziek afweet, denkt direct bij deze namen aan twee groote genieën.
Mahler, de reus, de moderne Beethoven!
Hebt U wel eens iets over hem gelezen?
Slaat U dan 't werk van Paul Stefan „Gustav Mahler" eens op. Deze schrijft onder meer op bladz. 63 bovenaan: „So verschieden geartete menschen, wie der „Ostpreussische Musiker Otto Emst Nodnagel, der „französische Künstler und Beobachter William Ritter, „Katholik und Antisemit, wie er sich selbst nennt [1]), sein „Landsmann, General Picquart, ein Politiker von links, „der konservative Dirigent und Musikschriftsteller „Georg Göhler, der radikal-moderne Wiener Kompo„nist und Theoretiker Arnold Schönberg, Alfredo Ca„sella, der italienische Enthusiast in Paris, Willem „Mengelberg, der Leiter des Amsterdamer Concert„gebouw-Orchesters, der Wiener Hofkapellmeister „Bruno Walter, als Dirigent, als Komponist und als „Kenner ein Eigener: sie alle deuten eben auf Beet„hoven hin und sprechen von den Zukunstwerten in den „Tongebilden Mahlers".
Hebt U zijn achtste, zijn heerlijke vierde symphonie gehoord en U in die kolossale werken wel eens een oogenblik ingeleefd?
Op grond van Uw bewering zou ik op alles haast durven zeggen van neen.
Ik weet wel dat er op 't oogenblik ook prullen van componisten zijn, doch die kunstenaars van 't maakwerk zullen alle eeuwen door wel bestaan hebben.
En gaat U nu terwille van die knoeiers alle componisten over één kam scheren?
Dat doet U in de beeldhouwkunst ook niet, want daarin behandelt U 't genie Rodin met 't grootste respect en zeer terecht.
Indien U U werkelijk in de muziekwereld eens een oogenblik had ingewerkt, zoudt U zeker zoo'n bewering niet hebben en kunnen durven uitspreken. Ik voel mij dan ook geroepen, ter wille van deze groote meesters, die door hunne composities getuigd hebben, vervuld te zijn geweest van de grootste, gezondste en heiligste gedachten, u dit te schrijven en vertrouw, dat U Uw bovenaangehaalde woorden zult willen terugnemen, waarmede U velen met mij een genoegen zult doen.

Hoogachtend,
Uw dw.
Utrecht, Nov. 1913. E. J. VAN SCHAICK JR.

De redactie was zoo vriendelijk, mij bovenstaand stukje toe te zenden, om mij in de gelegenheid te stellen, er een kort antwoord op te geven.
Ik zou mijn oordeel over de hedendaagsche muziek niet hebben neergeschreven, wanneer ik de werken van Richard Strauss, Gustav Mahler en Claude Debussy niet had gehoord. Ik waardeer deze meesters om hun verbazende vaardigheid in het instrumenteeren, waardoor zij tot dusver ongekende effecten weten te bereiken. Maar ten slotte is in een muziekwerk de instrumentatie slechts de saus, en de motieven of muzikale gedachten vormen het eigenlijk gerecht. Veel, van wat ik tegenwoordig te hooren krijg, doet mij aan hazenpeper zonder haas denken. Is de heer Van Schaick van een andere meening, dan zal men die moeten eerbiedigen. Doch dan mag ik ook verlangen, dat hij niet Paul Stefan tot staving van zijn oordeel aanhaalt, maar aantoont, dat het inderdaad belangrijke en oorspronkelijke motieven zijn, waarvan de drie meesters, die ik boven noemde, zich bij het maken hunner toonscheppingen hebben bediend. A. W. WEISSMAN.

P.S. Ten slotte zal de toekomst leeren, wie gelijk heeft!

[1]) Mahler, Israëliet van geboorte ging op lateren leeftijd over tot de R. K. Kerk. E. J. v. S. JR.)

NAGEKOMEN BERICHTEN.

VIJFDE GEVELWEDSTRIJD,

gehouden in November 1913, in de gemeenten Haarlem, Heemstede, Bloemendaal, Schoten en Haarlemmerliede en Spaarnwoude, en betreffende de gevels van gebouwen, welke voltooid zijn tusschen 1 Januari 1908 en 1 November 1913.
Door de Jury, bestaande uit de architecten, de heeren: J. Limburg, B. I. (aangewezen door den burgemeester van Haarlem), te 's-Gravenhage, A. P. Smits, (aangewezen door den Bond van Nederlandsche Architecten) te Heemstede, Alb. Otten (aangewezen door de Maatsch. tot Bevordering der Bouwkunst), te Rotterdam, H. J. M. Walenkamp, (aangewezen door het Genootschap „Architectura et Amicitia), te Amsterdam, en W. F. C. Schaap C. B. I. (aangewezen door de afd. Haarlem en omstreken van de Maatsch. tot Bevordering der Bouwkunst) te Arnhem, zijn de volgende onderscheidingen toegekend:
De gouden medaille, uitgeloofd door de afd. Haarlem en Omstreken, van de Maatsch. tot Bevordering der Bouwkunst, voor den besten gevel van alle gebouwen in bovengenoemde vijf gemeenten, aan villa Van Merlenlaan No. 4, te Heemstede, eigenaar de heer F. van Heel, architect de heer K. C. P. de Bazel, te Bussum.
Vijf zilveren medailles, voor de beste gevels in de gemeente Haarlem, inplaats van één gouden medaille, door de gemeente Haarlem uitgeloofd voor den besten gevel, als:
a. een zilveren medaille aan winkelgebouw „Eigen Hulp", Zijlstraat, eigenaar het district Haarlem en Omstreken vereeniging Eigen Hulp, architect J. van den Ban, te Haarlem.
b. een zilveren medaille aan woonhuis Van Eedenstraat No. 7, eigenaar dr. C. Jonges, architect K. P. C. de Bazel, te Bussum.
c. een zilveren medaille aan Gereformeerd Weeshuis, Olieslagerslaan, bestuur Regenten Weeshuis, architect J. A. G. van der Steur, te 's-Gravenhage.
d. een zilveren medaille, aan Stationsgebouw, Stationsplein, eigenaar Hollandsche IJzeren Spoorweg-Mij, architect D. A. N. Margadant, te Amsterdam.

c. een zilveren medaille, aan schoolgebouw, Parklaan, eigenaresse, de gemeente Haarlem, architect L. C. Dumont, te Haarlem.

Drie zilveren medailles voor de beste gevels in de gemeente Heemstede, uitgeloofd door de gemeente, als:

a. een zilveren medaille aan villa Van Merlenlaan No. 6, eigenaresse mevr. R. C. de Voogt-Vougel, architect K. P. C. de Bazel, te Bussum.

b. een zilveren medaille aan Huize „de Steenhaag", Zonnelaan Haarlemmerhoutpark, eigenaar en architect J. B. van Loghem.

c. een zilveren medaille aan huize „Singapoor", Oosterhoutlaan, Haarlemmerhoutpark, eigenaar A. C. Verloop, architect J. B. van Loghem, Heemstede.

Zes zilveren medailles voor de beste gevels in de gemeente Bloemendaal, uitgeloofd door de gemeente en door de vereeniging „Bloemendaal's Bloei", als:

a. een zilveren medaille aan villa Koepellaan, Bloemendaalsche Bosch, eigenaar A. C. Everts, architect H. Th. Wijdeveldt, te Amsterdam.

b. een zilveren medaille aan villa „de Heerd", Rijperweg, Bloemendaalsche park, eigenaar C. N. J. Moltzer, architect Jos. Cuypers, te Amsterdam.

c. een zilveren medaille aan villa „Duinraad", Midden Duin en Daalscheweg, eigenaar Ch. W. Heijbroek, architect H. J. Baanders, te Amsterdam.

d. een zilveren medaille aan villa „Maria", Zandvoortschelaan hoek Doodweg, Aerdenhout, eigenaar A. J. H. Reynders, architect J. van den Ban, te Haarlem.

e. een zilveren medaille aan villa „Klein Hartenlust", eigenaar E. C. C. Dekker, architect Jan Stuyt, te Amsterdam.

f. een zilveren medaille aan huize „de Elsbof", Zuidlaan Aerdenhout, eigenaar Roorda, architect te Bussum.

Een zilveren medaille voor den besten gevel in de gemeente Schoten, uitgeloofd door de gemeente, aan het Landhuis Rijksstraatweg C 5, eigenaar F. Fr. F. Funrop, architect L. Tuysman, te Haarlem.

Een zilveren medaille voor den besten gevel in de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude, uitgeloofd door de gemeente, aan villa „Toricum", te Halfweg, eigenaar K. Borkli, architect Adr. Moen, te Amsterdam.

In de gemeente Haarlem zijn voorts eervol vermeld de gevels van: Koninginneweg 90, eigenaar Th. M. Hoog, architect J. Wolbers, Bloemendaal; Groote Houtstraat 173, eigenaar T. Hellingman, architect J. C. v. d. Berg, Haarlem; Tempelierstraat hoek Stolbergstraat, eigenaar H. Koning, architect J. J. v. Noppen, Haarlem; Schotersingel 143, eigenaar A. G. v. Waveren, architect J. Wolbers, Bloemendaal; Sonnenhoeck, Schotersingel 163, eigenaar G. A. Ootmar, architect G. Meppelink, Haarlem; Stolbergerstraat 9, eigenaar S. P. Swart, architect H. Korringa te Heemstede; Stolbergstraat 2 en 4, eigenaar J. Koper Jr., architect J. Welsenaar, te Haarlem.

St. Josephschool, Nieuwe Gracht, architect C. L. M. Robbers, te Haarlem; Heerensingel 135 39 van Metschaar en Paus; Machinegebouw Zuider-Buitenspaarne 74, Gebr. Merens, architect J. van den Ban, Haarlem; Julianastraat 1 en 3, eigenaar P. H. Craandijk, architect J. B. v. Loghem, Heemstede.

In de gemeente Heemstede zijn eervol vermeld de gevels van: Hotje Res-Novaplein, architecten Jos. Cuypers en Jan Stuyt, te Amsterdam, en Jac. Emmens, te Haarlem. Politiepost Boekenrodestraat 9, eigenares gemeente, architect J. Schelling, te Heemstede; Oranjeplein No. 7, 9 en 11, eigenaresse mevr. Brummer van Oosterzee, architect P. Kuyper Jr., te Heemstede; Zomerluststraat 12, eigenaar A. W. Torwy Duwel, archttect A. de Maaker Heemstede; Vijverlaan 9, Haarl.houtpark, eigenaar W. J. Adrian, architect J. B. v. Loghem, Heemstede; Wilhelminalaan 20, eigenaresse mevr. van Waveren, architect J. B. van Loghem, Heemstede.

In de gemeente Bloemendaal zijn eervol vermeld de gevels van: Tuinmanswoning J. C. Bunge, Aerdenhout, architect Lonberg; „Eikenheuvel", Kweekduin, eigenaar N. Buhning, architecten Mulder en v. Asdonk, te Bloemendaal; Stationsweg 14, Hartenlust, eigenaar A. J. Domis, architect A. Broese v. Groenou, te Den Haag; „De Dennen", Duinlustpark, eigenaar mr. Tuymelaar, architect J. H. Leliman, te Amsterdam; Laag Duin en Daalscheweg 4a en 4b, eigenaren Putz en Lassing architect Puts, te Bloemendaal; Potgietersweg, „Hoog Hartenlust", eigenaar P. Verschuijl, architect E. Verschuyl, Hilversum; Katholiek gesticht „Duinrust" Overveen, arch. G. Hulsebosch, Haarlem, „Buitentwist", Bloemendaalscheweg, eigenaar P. Vuijk Jr., architect J. van den Ban, te Haarlem.

In de gemeente Schoten zijn eervol vermeld de gevels van: Portierswoning „Lighal", Rijksstraatweg, architect A. Korringa, te Heemstede; Woonhuis, met hollenschuur, Rijksstraatweg (dorp), eigenaar B. Teeuwen, architect J. C. C. Voorvelt, te Schoten.

In de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude zijn eervol vermeld de gevels van het Schaflokaal, met 120 slaapplaatsen op het terrein der suikerfabriek „Holland", te Halfweg, directeur A. van Rossum, architect J. van den Ban, te Haarlem.

VAN ALLERLEI AARD.

DE BOEKERIJ OP DE TRAP.

Men zal belang stellen in het bedenksel van een Fransch architect, die, na voltooiing van een woonhuis, van den eigenaar het verzoek ontving, nu nog een geschikte en practische boekerij in de woning te willen aanbrengen. Aan verbouwen viel niet te denken, en van het plaatsen van eenige groote boekenkasten wilde de eigenaar niets hooren.

Daarop heeft de bouwmeester er dit op bedacht: hij liet de trappen van het huis, van beneden tot boven, vertimmeren en van elke tree maakte hij een boekenplank. Voor elke tree of boekenplank bevestigde hij een koperen roetje met een sierlijk gordijntje er aan, om de boeken voor het indringende stof te vrijwaren.

En niet zonder architectonischen trots noemde hij zijn uitvinding: de getrapte boekerij.

Bij eenig nadenken springen de voordeelen van zulk een bibliotheek in het oog. Elke verdieping draagt alzoo haar eigen bibliografisch karakter: de klassieken boven, de realisten beneden, de dichters in de rondingen van de trap. En geen stap kan de bewoner door zijn huis zetten, of hij moet gevoelen, hoe hij z'n literatuur onder de voeten heeft.

„A. H. Bl."

Naar het schijnt, begint men te New-York in te zien, dat er eindelijk eens paal en perk dient te worden gesteld aan het bouwen van steeds hooger huizen. Toen de jongste wolkenkrabber, de Woolworth Building, met zijn zeven en veertig verdiepingen gereed was, werd voorspeld, dat het niet lang meer zou duren, of New-York zou huizen van honderd verdiepingen rijk zijn en de architecten verklaarden, dat zulke reusachtige gebouwen geen onmogelijkheid zouden zijn. De commissie echter, die belast was met een rapport over de hooge huizen, heeft bekend gemaakt, dat zij de meening van 43 bekende bouwkundigen omtrent de wolkenkrabbers heeft ingewonnen en dat een en veertig daarvan verklaard hebben, dat het tijd wordt deze materie te regelen. En bovendien heeft de brandweer ernstige bezwaren tegen nog hooger huizen en beweren van die zijde leggen natuurlijk veel gewicht in die schaal.

„A. H. Bl."

GEDENKTEEKEN NICOLAAS BEETS.

Te Utrecht heeft het comite voor een gedenkteeken voor Nic. Beets vergaderd.

De voorzitter Dr. J. B. Schepers verklaarde dat het de bedoeling was een monument op te richten waarin een portret van Hildebrand uit den tijd dat hij dominé was te Heemstede. Wenschelijkheid werd uitgesproken het monument te onthullen in 1914, wanneer het 100 jaar geleden zal zijn dat Nic. Beets werd geboren en 100 mogelijk in den maand Augustus, wanneer het 33e Taal- en Letterkundig Congres te Haarlem gehouden wordt.

Besloten werd een prijsvraag uit te schrijven en voor de 3 beste ontwerpen prijzen uit te loven van *f* 300, *f* 200 en *f* 100.

De ontwerpen zullen onderworpen worden aan de uitspraak van een jury, bestaande uit de heeren Prof. Odé, Prof. Dr. Kinderen, Jac. van Looy, Leonard A. Springer en J. Limburg.

Men berekent voor het monument een bedrag van *f* 15000 noodig te hebben.

INHOUD: Jubileum-Zegels. — Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Het levenswerk van Jhr. Mr. Victor de Stuers. — Prijsvraag Koninklijke Nederlandsche Landbouwvereeniging. — De Paleis-Raadhuiskwestie. — Boekbespreking. — Ingezonden. — Nagekomen Berichten. — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor het secretariaat van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-

ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.90 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, Idem met bijlagen 30 cent. -:-

ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-

Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstbevende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.

MEDEDEELINGEN DER REDACTIE.

I. Ook dit jaar mochten wij weer de „Betonkalender met bijlage" — uitgave van L. J. Veen — ontvangen.

De firma S. L. van Looy zond ons een derde verbeterde druk van E. Riepma's „Leiddraad voor de kennis van Bouwmaterialen." Prijs *f* 1.25.

II. Daar de druk der clichés: Jubileumzegels in ons laatste nummer verre beneden verwachting gebleven is en wij niet gaarne het verwijt van den auteur zouden vernemen, dat „Architectura" het bij deze mislukte poging laat, besloot de Redactie nieuwe clichés te doen aanmaken doch dan niet naar de zegels — die evenmin fraai van uitvoering zijn — maar naar *de teekeningen* van den heer De Bazel, die daartoe bereids zijne toezegging verleende. In een der volgende nrs. hopen wij hiervan dan goede afdrukken te kunnen plaatsen.

KORT VERSLAG der 1335ste LEDENVERGADERING, gehouden op Woensdag 3 December 1913 in het Genootschapslokaal in „Parkzicht".

Na opening door den voorzitter, den heer H. J. M. Walenkamp, wordt dadelijk aan den spreker van dezen avond, den heer A. Keppler, het woord gegeven tot het houden van zijn voordracht: *Een nieuwe methode van Stadsuitbreiding*. Spr. begint met te zeggen dat hij zich omtrent het onderwerp voor deze vergadering niet lang bedacht heeft. Reeds lang ergerde hem de *wijze van bebouwing* in onze stad en juist zijn werkkring bracht hem met afgrijselijke projecten in aanraking. Spr. vroeg zich af, bij een gevoel van groote machteloosheid, hoe komen we uit dat moeras. Zie eens naar de bebouwing op erfpachtsterrein, een bebouwing die toch de schoonheidscommissie gepasseerd is. Troosteloos vindt spr. b.v. de buurten bij den Overtoom.

Toen kwam met O-wind de *Bauberatungsbeweging*. Men vroeg subsidie, die verleend wordt, doch volgens spr. ziet men hierbij teveel naar één geveltje, één straatje; evenwel niet naar goeden stedebouw, of naar verbetering van een uitbreidingsplan. 't Is volgens spr. het verbeteren van het *detail* in het uitbreidingsplan. Men weet eigenlijk, nuchter bezien, zelf niet wat men wil. Spr. heeft de oplossing van een goede bebouwing verder gezocht en was het hem een verademing, toen Berlage op het boekje van Behrendt attent maakte getiteld: „Einheitliche Blickfront als Raumelement in Stadtbau." Spr. voelde dat men het in de uitbreidingsplannen moet zoeken. Hij wijst even op het Hygiënisch Congres dat o.m. geen straten van mindere breedte dan 12 M. wil toestaan; op een nota in 1902 opgesteld door de Directeuren van Gemeentewerken van Amsterdam, den Haag, Rotterdam en Arnhem, welke nota ook niet geheel bevredigt. Later troffen spr. de tuinsteden in Engeland, doch, hoe fraai ook, 't is geen oplossing van stadsuitbreiding. „De koejen in de stad en de menschen op het land" gaat in onzen tijd nu eenmaal niet, is geen oplossing. Ziet b.v. eens de Spiegel te Bussum — nergens een aanduiding van den verkeersweg; het is een doolhof voor spr.

In den laatsten tijd steeg de moedeloosheid ten top.

Vereenigingsbouw naast vereenigingsbouw; architect naast architect — die zich gewoonweg maar niet aan elkaar gestoord hebben — en zoo ontstond een geheel, zóó ontzettend leelijk, dat spr. inzag, dat al dien arbeid nutteloos was, of liever: „een fractie van verbetering van volkshuisvesting" had gebracht. Maar daarna kwam er een stroom van gegevens, nieuwe tijdschriften en publicaties, die vooral van den arbeid der Duitschers liet kennis nemen, die jarenlang al methodisch gedacht hadden om verbetering aan te brengen, o. a. prof. Eberstadt, die over den aard van den stedebouw veel nagedacht heeft. En toen werd het spr. duidelijk dat de oplossing *niet* gevonden moet worden bij verbetering van het *huis*, als einddoel, maar dat men verbetering moet aanbrengen in het groot. Dat men moet beginnen met *goede methoden van stadsaanleg*, en dat bij stedebouw in de allereerste plaats moet spreken *niet* de ontwerper, die alleen het *huis* ziet, maar de *stedebouwer*.

Spr. is er aldus toe gekomen als onderwerp te kiezen een nieuwe methode van stedebouw *waardoor de Bauberatung overbodig is*. Nu zal men vragen: waarom dit alles zoo gezegd.

Spr. doet dit met opzet, omdat een ieder, die zich wil gaan bezighouden met *stedebouw*, in ons land vrijwel nergens de daarvoor gewenschte opleiding kan krijgen en dat hij zich van de belangrijkste technische en aesthetische vraagstukken slechts door eigen waarneming kan op de hoogte stellen. Dat hem dus alle leiding ontbreekt; dat bergen onrijpe en overrijpe lectuur moeten doorworsteld worden.

Spr. geeft zich niet uit voor stedebouwer, is tot nu toe geweest „een belangstellend schipper aan den wal", maar het is hem toch duidelijk geworden dat hij, die een ontwerp van een stadsaanleg vervaardigen moet, heel wat in zijn mars moet hebben. Met een dosis *artisticiteit* komt hij er niet. Dan kan hij wel een fraaie prent maken, maar dan wordt zijn plan toch nooit uitgevoerd.

In de laatste eeuw groeien de steden heel snel. De bevolking neemt geweldig toe, speciaal de arbeidersbevolking, die ongeveer 70 à 80 pCt. van iedere stad uitmaakt. Daarvoor moet men woningen, goede woonwijken bouwen met goede stadslongen als parken, plantsoenen enz. Bovendien moet er plaats zijn voor een zakenstad, voor industrie en, niet te vergeten: *voor verkeer*. Vroeger werd hier niet steeds aan gedacht. Men maakte de woonwijken der arbeiders rond en door het industriekwartier en de parken, zoo ze er waren, waren er dan bij geluk. Het verkeer nu heeft een revolutie teweeggebracht. Men wil sneller verbinding tusschen woonwijk en park, zakenstad met woonwijk, industrie- of havengebied.
In 1905 bepleitte Theod. Fritsch in „Die Stadt der Zukunft" de cirkelvormige indeeling die, bij gedurige ontwikkeling, komt tot *spiraalvormige stadsaanleg* als de meest gewenschte. Deze cirkelvormige stadsaanleg werd in bouwzônes verdeeld met tot uiterste een „Wald und Wiesengürtel" (b. v. Weenen en later nagedaan bij Keulen met zijn „Ring" als afsluiting). Nu heeft elke ring bezwaren omdat men de stad als orgaan afsluit en daarbuiten opnieuw beginnen moet. Op grond hiervan heeft Eberhardt een nieuwe methode bedacht en bij de prijsvraag: Gross-Berlin, nader ontwikkeld, n.l. het *Radiale stelsel*. Alles loopt hierbij door tot het centrum der stad, spoorwegen, parken, industrie- en woonkwartieren enz. en alles kan zich uitbreiden. De wigvormige stukken kunnen door een ceintuurbaan worden verbonden. Dit stelsel is ook uitstekend ten opzichte van latere spoorwegdoorbraken als anderszins.
De voorplaatsen kunnen in het radiale stelsel worden opgenomen en moet men die stralen later door trams en treinen verbinden. 't Oog dient dus niet te worden gericht op den *Ring* maar op *de Wiggen*. Wellicht zijn er nog andere systemen te bedenken doch spr. lijkt *dit* een voortreffelijk systeem dat zich aanpast aan onze moderne verkeerstechniek en aan de ontwikkeling onzer steden.

Nu het uitbreidingsplan zélf.
Allereerst (dus vóór dat straten- en blokplannen worden ontworpen) moet men helder voor oogen hebben, welke wiggen voor verschillende doeleinden bestemd zullen zijn en welke bouwzônes (als: hoogbouw, lagenbouw en ruimbouw) men zal gaan toepassen. Men heeft dus een kaart te nemen en, de bestaande land- en straatwegen houdende (die voeren immers tot een doel) de wiggen te construeeren en in kleur park en wei, woonwijk en industriewijk aan te geven. De woonwijken dan verder in bouwzônes te verdeelen. Maar dat gaat niet zonder berekening en ook niet zonder overleg met autoriteiten op verkeersgebied e.a. Men dient te letten op de voorplaatsen en die in het plan te betrekken; ja op oneindig veel meer nog.
In dit groote plan nu, waarin de verkeersspecialiteit zijn wenschen heeft neergelegd in den vorm van verkeersstraten, met z'n groote verbindingen tusschen de verschillende organismen, moet nu het *uitbreidingsplan* gemaakt worden. Die uitbreidingsplannen zijn dan *detailplannen*. In Zürich b.v. heeft men een speciale afdeeling voor detailplannen, in Leipzig: Abt. B. „Baupolizei."
De detailplannen passen in het groote verkeersplan of, beter gezegd, in het *wiggenplan*. Het zijn dus geheel uitgewerkte plannen en geen „prentjes." Deze detailplannen kunnen ook door prijsvragen verkregen worden. Het sta voorop dat de *rentabiliteit* blijken moet. De geheele opzet moet gegeven worden met *Gevels* en *Gedachte plattegronden*, met de *blokken à la Behrendt*. Het détailplan moet „aus einem Guss" gemaakt en vastgesteld worden met de aanduidingen *2 hoog, 3 hoog, kleine bedrijven*, bepalingen omtrent kleur en afmetingen der onderdeelen. (bij het uitspreken dezer woorden toont de vergadering eenige vroolijkheid, wat den spr. aanleiding geeft te zeggen: „ja, glimlacht U maar niet, de resultaten zijn hierdoor vrij wat beter, dan wij het bij onze zich niet aan elkaar storende architecten, kunnen constateeren) kortom geheel doordacht. Spr. verwijst naar *Leipzig* met z'n Gartenstad Marienbrunn (waar 9 woningen over 1 trap moeten en de huizen 4 hoog zijn!) naar *Schöneberg* met z'n gemeentelijk bureau, dat zich speciaal met de uitbreiding bezig houdt. De kleuren der huizen, zelfs van de deuren, wordt hier voorgeschreven en de resultaten zijn volgens spr. bevredigend; naar *Strassburg*, waar eene opene bebouwing op erfpacht is gesticht met 3 huizen onder 1 dak, een villabouw waarvan elk huis een andere kleur heeft.

Het grondelement nu is: *het woonhuis*. Het type van het woonhuis eischt een bijzonder bouwblok. Er moet *rythme* in zitten. Naast de *blokeenheid* komt dan de *straateenheid* en dán de groene plekken en de speelplaatsen plus de openbare gebouwen. Een en ander geeft het karakter aan het woonkwartier. Volgt men deze methode, dan zal de wijk der rijkeren er geheel anders uitzien dan die der armen. De grootere wooneenheden eischen andere blokken, andere straten, andere bebouwingsplannen. Spreker wijst in dit verband op de bebouwingsplannen achter Willemsparkweg en Oosterparkkwartier. Er is totaal geen verschil in.
Maar er komt nog iets bij.
Die *woonkwartieren*, die detailplannen, grenzen aan de groote verkeerswegen, misschien 30 à 40 M. breed. Daar kunnen winkels, warenhuizen, en café's komen. Aan de 2e kl. verkeerswegen tal van andere benoodigde gebouwen. Men mag daar hoog bouwen.
Doch aan de woonstraten is een lagere bebouwing mogelijk en gewenscht.

Een woonwijk met hooge randbebouwing en lage „binnen" bebouwing is mooglijk gebleken in Berlijn-Britz. Ook Arnhem haalt spr. aan, daarbij zich o. m. tegen inpandige scholen verklarende. De school moet meer naar voren komen.
Bij een *woonstraatenplan* past dan niet dat een bakkertje, een kruidenier of slager een huisje wil zetten. 't Gansche blok moet gebouwd worden naar het eenmaal door den *stedebouwer* of zijn helpers ontworpen plan en daarin zullen *ook winkels voorkomen*. De eigenbouwers waar wij, volgens spr. nog niet buiten kunnen, zullen dus moeten bouwen *als wordt aangegeven*. Er helpt niets aan.
Gemeentelijke bureau's nu kosten zeer veel. Schöneberg betaalt b.v. 30000 Mark, maar er wordt ook een heele studie voor verricht. Volgens spr. is men bij ons wel wat erg bevreesd voor *officieele bouwkunst*, laat men toch meer op een goede samenwerking, meer op de gunstige resultaten letten.
De détailplannen nu zijn telkens met nieuwen aanwas van de bevolking te ontwerpen. Het gaat daarbij dan telkens over een 5 of 10 jaren.
Spr. is van meening dat met behulp der woningwet het generaal-plan met de bebouwing voor de eerste 10 jaar als uitbreidingsplan mogelijk is. In de naaste toekomst tenminste. Een groot voordeel al dadelijk boven Berlage's uitbreidingsplannen voor den Haag en Amsterdam, die minstens 50 à 60 jaar zullen duren, en wel nooit geheel tot uitvoering *zullen* komen en nooit volledig



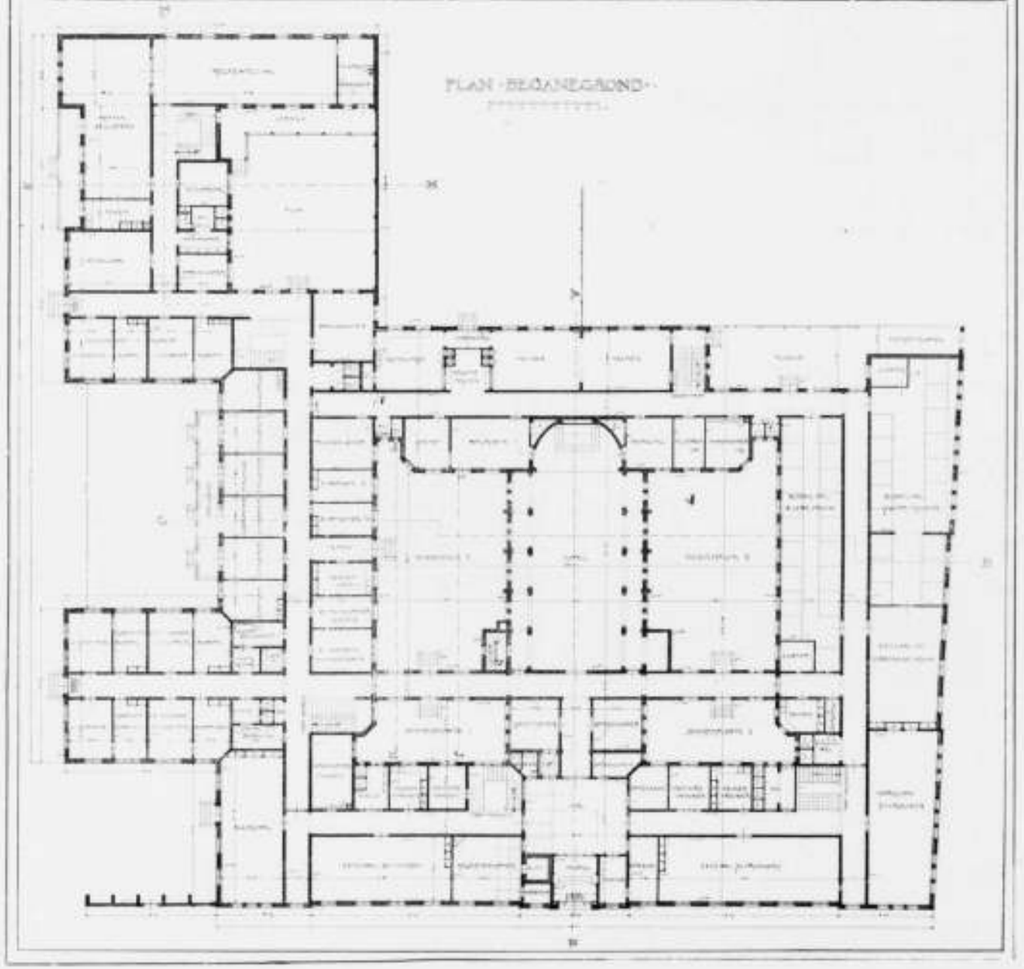
Het nieuwe St. Bernardusgesticht aan de Nassaukade, Marnix- en Nieuwe Passeerderstraat. PAUL J. DE JONGH, Architect B. N. A.

doordacht en overwogen *kunnen* zijn. Immers, men kan de ontwikkeling van een stad met 50 à 60 jaar vooruit zien. Zulke plannen zijn algemeene schetsen zonder practische waarde. Spr. wijst b.v. op het Sportpark en op den ontworpen spoorweg die het Amsterdamsch plan al dadelijk geheel vernietigen.
Het beste is alzoo dat een woonwijk door één hand wordt ontworpen en bebouwd, wat evenwel niet altijd mogelijk is. Düsseldorf heeft daarom 8 architecten te zamen laten werken aan het bouwen van een arbeiderswijk. Het resultaat is niet onbevredigend. Voor spr. staan Schöneberg en Britz echter hooger.
De vraag rijst dus of eerstens *de architecten kunnen samenwerken*, maar méér nog: *of de architecten als eenmaal een plan van een woonwijk vaststaat met alle détails, zij zich onder den wil van den stedebouwer dienen te stellen*. Op dezelfde wijze als de beeldhouwer en de decorateur zichaan den wil van den architect moeten doen.
Een slecht voorbeeld ten onzent geeft dadelijk de Transvaalbuurt, waar ettelijke architecten *naast* elkaar gebouwd hebben, zonder zich aan elkaar, of aan den ontwerper van het uitbreidingsplan den heer Berlage te hebben gestoord.
Overleg en samenwerking zijn noodig om een rustig stadsbeeld te verkrijgen. Men moet zich hieraan gewennen. Nu is de groote vraag: *wie moet stedebouwer zijn?* 't Is spr. om 't even.
Er zijn er die zeggen: de architect, anderen die zeggen een jurist, een ingenieur en een architect; weer anderen: een ingenieur.
Spr. meent te hebben duidelijk gemaakt dat het een *bijzonder* vak is en dat de hulp van velerlei slag moet worden toegevoegd.

Laten zij, die zich tot den *stedebouw* voelen aangetrokken, tot elkaar komen, elkander steunen wijl het zoo'n uiterst moeilijk vraagstuk is.
Dat dus *Bauberatung* bij stadsuitbreiding niet past, meent spr. nu niet meer te behoeven toelichten. Zoo'n instelling die in 't klein werkt zal nooit krachtig kunnen meewerken tot het verkrijgen van een goed stadsbeeld. Of een Bauberatung voor de oude stad iets kan zijn?
Spr. betwijfelt het. Wijzigt men de binnenstad door doorbraken e.d., welnu het totaal beeld wordt ontworpen door den *doorbraakmeester* en daar heeft men zich aan te houden. Spr. verwijst naar den *Dam*. Had één hand hier een weloverwogen plan ontworpen, het stadsbeeld ware beter geweest. Thans is het een warboel. Zie ook eens de beide Beurzen! Denkt men dat Bauberatung zoo iets voorkomen zal?
Wil men de oude stad bewaren, laat ons dan de verbouw van de gevels verbieden.
Wat de stad tusschen de oude stad en de moderne stad betreft, ach, daar helpt niets meer, die buurten moeten uitzieken.
Spr. hoopt ten slotte, na dit kijkje gegeven te hebben in de vele moeilijkheden van het vraagstuk van den stedebouw, te hebben duidelijk gemaakt *dat er een weg is waarlangs men tot een beter stadsplan kan komen*. Misschien zijn er betere wegen, welnu, mede aan den architect om ze te vinden.
Hierna volgt een reeks lichtbeelden die het gesprokene nog nader demonstreeren en verduidelijken.
De voorzitter dankt den heer Keppler voor diens enthousiast pleidooi voor de studie van den stedebouw en zegt dat hij de wondeplek heeft aangeraakt, die bij de architecten maar al te goed bekend is. Hem komt, als ambte-

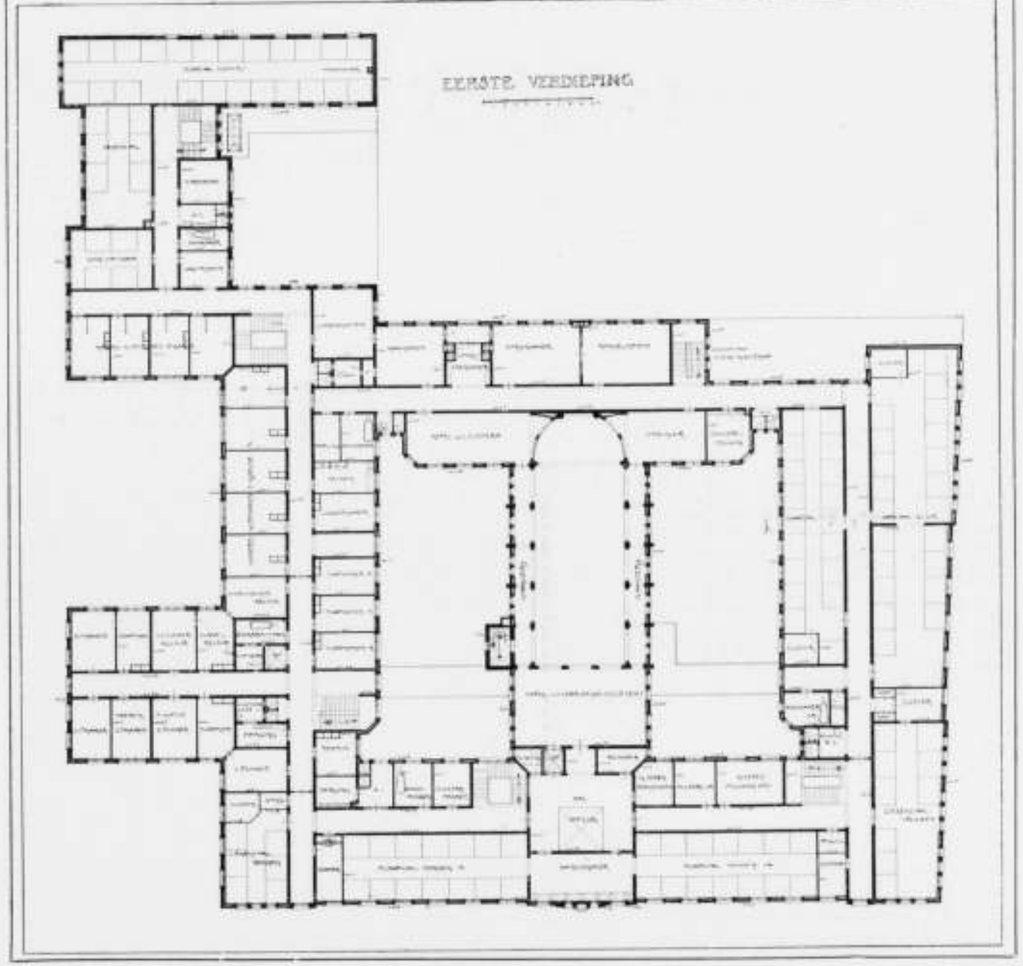


Gevel aan de N. Passeerderstraat. PAUL J. DE JONGH, Architect B. N. A.





Gevel aan de tuinzijde (Nassaukade). PAUL J. DE JONGH, Architect B. N. A.





Gevel aan de Marnixstraat. PAUL J. DE JONGH, Architect B. N. A.

naar, de eer toe, dit het eerst te hebben gedaan. De heer Walenkamp hoopt dat er spoedig een *architect* in „A. et A." zal optreden die stedenbouw van *dien* standpunt zal bezien.
De heer v. d. Pek zegt, dat de woorden van den heer Keppler inzake de 2 bouwblokken door hem naast elkaar gebouwd, niet correct zijn, van een knieval voor een principaal is hier geen sprake. Elke principaal stelde zijn eigen practischen eisch, voilà tout.
De heer P. de Jongh zegt dat het hem bevreemdt dat de heer K. gezegd heeft „wie stedebouwer zijn zal laat hem koud". Dat heeft wel degelijk groote waarde.
Volgens Spr. waait er in des heeren K's betoog te veel een O.-wind, het gaat er in naar *ambtenarij* en dat staat Spr. tegen. Een ambtenaar kan nu eenmaal geen aestheticus zijn. Ook de terreinverkaveling, die nu kant en klaar van de ambtenaren komt, dient door den stedebouwer te worden bepaald.
De Heer Weissman wijst op de Schoonheidscommissie die al voor jaren gerapporteerd heeft, om haar ook in de verkaveling te kennen. Tot op heden zonder eenig resultaat. Men moet volgens spr. niet elk gebouw op zichzelf beoordeelen.
De Heer Keppler vraagt den Heer v. d. Pek of diens principalen medezeggenschap in het uiterlijk aanzien van diens bouwwerken hebben, waarop de Heer v. d. Pek antwoordt dat als de een een dak wil hebben en de ander niet, er twee geheel verschillende bouwblokken ontstaan, wat niets met een knieval te maken heeft.
De Heer K. zegt vervolgens dat z. i. een stedebouwer absoluut geen ambtenaar behoeft te zijn. Het laat hem volkomen koud wie dat is, als het maar iemand is die het vraagstuk machtig is. Spr. bestrijdt de meening van den Heer de Jongh dat een ambtenaar geen aestheticus zou kunnen zijn en ontkent dat er in zijn betoog te veel een O.-wind gewaaid heeft. Ook van Engeland sprak hij, al is het ditmaal dan misschien wat minder.
Tot den Heer Weissman zegt spr. dat de Schoonheidscommissie veel aan wisseling onderhevig is. Er kan daarin dus nooit van éénheid in plan sprake zijn. (De Heer W. ontkent dit.)

Thans komt punt 5 der agenda aan de orde, n.l. de brief van den heer Walter van Diedenhoven.
Eene uitvoerige bespreking had tot resultaat, dat men beiderzijds volkomen bevredigd mocht worden.
Bij punt 6 leest de voorzitter een brief van den heer Rutgers (die dezen avond door huislijke omstandigheden verhinderd was) voor, welk schrijven voor kennisgeving wordt aangenomen. Tot leden der Commissie worden benoemd de heeren Paul J. de Jongh, H. G. Jansen en W. N. van Vliet. De heer de Jongh neemt zijn benoeming aan. Den beiden anderen heeren zal hiervan worden kennis gegeven.
Tot afgevaardigden van „A. et A." naar de a.s. Heemschut-Conferentie worden benoemd de heeren Paul J. de Jongh, J. H. de Groot en Jan de Meijer, die hunne benoeming aanvaarden.
Hierna volgt rondvraag en sluiting.

ADR. M.

ST. BERNARDUS-GESTICHT TE AMSTERDAM.

Het op bijgaande afbeeldingen gegeven ontwerp beoogt de stichting van een gebouw ter vervanging van het op de Oude Turfmarkt bestaande St. Bernardus-Gesticht, dat in 1915 overgaat in bezit van de Nederlandsche Bank. Het nieuwe gebouw wordt opgericht op het terrein der voormalige Amstelsuikerraffinaderij, van welk terrein ruim de helft voor dezen bouw wordt in beslag genomen, terwijl het resteerend gedeelte aan de Gemeente is verkocht.
Het gebouw zal bevatten algemeene afdeeling voor vrouwen en mannen afzonderlijk en klassen-afdeelingen voor dames en heeren afzonderlijk, welke afdeelingen zijn onderverdeeld in drie verschillende klassen voor dames en twee voor heeren. Als eisch werd gesteld dat elke afdeeling een zelfstandig geheel moest vormen, met eigen theekeuken, garderobe, trap, wasch- en badkamers, W.C.'s enz., terwijl elk dezer afdeelingen vanaf de hal bereikbaar moest zijn zonder door een der andere afdeelingen te gaan.
Voorts is in het gebouw opgenomen de huisvesting voor 65 zusters (tuinzijde), de kapel voor pl.m. 300 plaatsen, het verblijf van den Rector, benevens de keukens en verdere dienstvertrekken. Het gebouw zal worden voorzien van lagedrukstoomverwarming, koud- en warmwaterleidingen, stoomkookinrichtingen, electrisch licht, electrische personenliften, e.d.
De hoofdingang is in de N. Passeerderstraat, die tot 22 M. wordt verbreed; langs de Singelgracht, aan welke zijde in hoofdzaak de genoemde klassenafdeelingen gelegen zijn, blijft ruimte voor tuinaanleg over. De perspectiefteekening geeft te zien hoe het gebouw zich vanaf de Nassaukade zal voordoen. Met den bouw werd einde Mei een aanvang gemaakt; de oplevering is gesteld op 1 Febr. 1915. PAUL J. DE JONGH, Architect B. N. A.

ZOU IEMAND DAT GEZEGD KUNNEN HEBBEN IN 1913; HET JAAR DER z.g. ONAFHANKELIJKHEIDS-HERDENKING?

Wij ontleenen aan een verslag van 't Alg. Handelsblad van 30 November 1913.
De Afdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs hield gisteren in de Meubelfabriek „Onder den Sint Maarten" te Haarlem een ledenvergadering onder voorzitterschap van den heer J. van Hasselt.
Als inleiding voor het bezoek aan bovengenoemde fabriek gaf de heer J. A. Pool b. i. een overzicht van de Engelsche meubelkunst, dat door een groot aantal lichtbeelden en illustraties verduidelijkt werd.
*) *Sinds eenige jaren hebben de Engelsche meubelen, nauw verwant aan onzen oud-Hollandschen stijl, de modern-Hollandsche verdrongen.*

Dan volgt het verslag van een interessante beschouwing over het Engelsche meubel en op het eind:

Dan volgde de 19de eeuw met hare langzame decadentie naar het midden toe en de opleving naar het einde, totdat het *tijdperk van heden ons heeft teruggebracht tot een opnieuw zorgvuldig bestudeeren van oude voorwerpen en kunstvormen, waar het moderne meubel slechts zeer kort de waardeering van het kunstminnend en koopend publiek vermocht te wekken en een herleving der Engelsche stijlen gevraagd wordt.*
Is het niet jammer dat een kunstenaar als Pool, die aanvankelijk begon met werk te geven waarin eigen schepping en leven van onzen tijd zich manifesteerde, thans komt tot zulke andere opvattingen.
Kan dit werkelijk de overtuiging van een man zijn, die getoond heeft meer dan genoeg „eigen kunnen" te bezitten om zijn naam in de groote beweging der nijverheidskunst van het heden, voor goed vast te leggen?
Amsterdam. W. v. d. P.

*) Cursiveering door Schrijver.

WIJZIGINGEN EN AANVULLINGEN IN DE EXAMENS VOOR BOUWKUNDIG-OPZICHTER, BOUWKUNDIG-TEEKENAAR EN UITVOERDER VAN BURGERLIJKE BOUWWERKEN, INGESTELD DOOR DE MIJ. TOT BEVORD. DER BOUWKUNST.

In de vergadering van Architect-Leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gehouden 17 September 1913, zijn de volgende wijzigingen en aanvullingen in de examens, bovengenoemd vastgesteld, welke wijzigingen en aanvullingen door den Minister van Binnenlandsche Zaken zijn goedgekeurd.
Vrijstelling van een vak wordt alleen verleend, wanneer de Candidaat in dat vak minstens het waarde-cijfer voor „goed", vastgesteld (5) heeft behaald. De bepaling treedt in werking bij de examens in 1915.
Art. 15 van het Programma van Eischen voor het Examen van Bouwkundig-Opzichter te veranderen en te lezen: Uitsluitend bekwaamheid in het timmervak wordt vereischt, waarvan getuigschriften zijn over te leggen, gewaarmerkt door leermeester of patroon. De bepaling treedt in werking bij de examens in 1915.
Verder in art. 16 van dit Programma van Eischen te bepalen:
De Candidaat moet de schriftelijke bewijzen leveren, dat hij gedurende minstens 2 jaar bij bouwwerken opzicht heeft gehouden, de wijze waarop dit heeft plaats gehad wordt nader beoordeeld door de Commissie van Onderwijs, die de leiding over de examens heeft. Deze bepaling treedt eerst in werking in 1915, in dien zin, dat voor het examen in 1915 één jaar practisch werkzaamheid als bovenbedoeld geëischt wordt en voor het examen in 1916 en volgende jaren, de volle twee jaar.
Bepaald werd, dat de candidaat verplicht is, wanneer hij zich aanmeldt voor het examen, direct het examengeld te storten. Hem wordt dit niet teruggegeven, wanneer hij zich vóór of tijdens het examen terugtrekt, behoudens bijzondere gevallen.
Tenslotte werd besloten de examens volledig te splitsen in een schriftelijk en een mondeling gedeelte. In verschillende hoofdplaatsen van Nederland zal dan tegelijkertijd het schriftelijk examen worden afgenomen.
Het mondeling Examen zal daarna te Amsterdam plaats vinden.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van „Architectura", Amsterdam.

Toen ik 't antwoord van den heer Weissman gelezen had, was 't eerst mijn plan hier verder maar niet op in te gaan.
Een paar woorden wensch ik echter toch nog tot genoemden heer te richten, om hem te zeggen, dat hij, waar hij spreekt van „veel van wat ik tegenwoordig te hooren krijg, doet mij aan hazenpeper zonder haas denken" mij volkomen tevreden gesteld heeft. Jammer, dat de heer W. dit niet in zijn rede direct vermeld heeft. Dus *niet alles*, niet waar?
En juist daarom gaat 't.
't Ware m. i. voorzichtiger geweest, als de heer W. gezegd had, dat de werken van Richard Straus, Gustav Mahler en Claude Debussy *hem* niet kunnen bekoren. Dat is een persoonlijke meening, die men moet eerbiedigen.
Ik begrijp echter niet, hoe hij den moet bezit, zich zoo sterk uit te drukken over iets, waar hij totaal geen verstand van heeft, op een wijze, zooals hij dat in zijn rede deed. Ik hoop, dat de heer Weissman ook eens dat licht mag ontvangen, om de heerlijkheid van die scheppingen te kunnen waardeeren en er van te genieten.

E. J. VAN SCHAICK JR.

Amen. W.

NEDERL. HERVORMDE KERK TE VOORHOUT.

De heer C. de Graaff te Voorhout verzoekt ons opnamen van navolgend bericht: *)
Het dorpje Voorhout bij Leiden bezat een van de oudste kerken in Zuid-Holland, waarvan reeds in 1064 wordt melding gemaakt. Na de Hervorming ging de pastoor tot het nieuwe geloof over, doch na den dood van zijnen opvolger volgde er een tijd, dat de kerk niet afzonderlijk werd bediend. In 1647 verkreeg het dorp weder een eigen predikant, na eenigen tijd kerkelijk met Noordwijkerhout verbonden te zijn geweest. In 1809 werd onder Koning Lodewijk het grootste gedeelte van de kerk aan de Roomsch Katholieken toegewezen, die tevoren te Sassenheim ter kerk gingen, en werd aan de kleine Hervormde gemeente alleen het gebruik van het koor gelaten, dat nu door een muur van het overige gedeelte der kerk werd afgescheiden. In 1873 brandde de Romaansche toren af, waarbij ook het schip werd beschadigd en korten tijd hierna, ik meen in 1883 of 1886, werd de oude 13de eeuwsche kerk, die een oudere kerk uit de 11de eeuw verving, afgebroken, zonder dat hieraan veel aandacht werd gewijd. Alleen het aan de Hervormden toegewezen toegewezen koor bleef behouden. Dit was eene kleine rechthoekig gesloten ruimte, op enkele latere bijmetselingen na geheel met tufsteen bekleed en voorzien met laat-gothische baksteenen aanbouwen uit de 15de eeuw. De kerkruimte was overspannen met een houten tongewelf met trekbalken.
De uitbreiding van de gemeente maakte sinds eenigen tijd eene vergrooting van het Hervormd kerkgebouw noodzakelijk en in overleg met den heer Ad. Mulder te 's-Gravenhage werd deze gevonden

*) Overdruk van het Bulletin van den Ned. Oudheidk. Bond.

door aanbouw van een nieuw koor, dat echter eenigszins smaller is dan het oude, zoodat de herinnering aan de oude rechte koorsluiting in den bouw behouden bleef.

Bij het uitbreken van den oostmuur is thans gebleken, dat deze — en ook de noord- en zuidmuren — alleen zooverre zij in het zicht kwamen, van buiten met tufsteen zijn bekleed, doch dat de fundamenten en de kern der muren verder zijn opgetrokken van reuzenmoppen met brokken tufsteen er tusschen. Hieruit blijkt dus, dat het oude koor niet gelijktijdig met de oude kerk is gezet, doch waarschijnlijk eerst in de 14de eeuw is opgetrokken ter vervanging van een ouder, wellicht rond gesloten koor. Ook bleken de zijmuren niet verbonden te zijn met den, waarschijnlijk nog van de oude kerk afkomstigen tufsteenen koorboog, maar koud hiertegenaan te zijn opgetrokken. De oude koorboog is nog gedeeltelijk in het muurwerk van den westmuur terug te vinden en hierboven zijn twee schuine afloopende tufsteenen banden, die waarschijnlijk de oude daklijn van het oudste koor aangeven. Het hierboven gelegen muurvlak is geheel van reuzenmoppen opgetrokken met een slechts even aangespitsten boog. Blijkbaar is dus het koor bij den herbouw verhoogd. De raamdorpels en kanten waren van tufsteen, gedeeltelijk verborgen onder later aangebrachte gemetselde dorpels. Ook werd in het nu afgebroken gedeelte van den oostmuur naast de plaats, waar vroeger het altaar moet gestaan hebben, een piscina ontdekt van rooden zandsteen.

Door de goede zorgen van den predikant te Voorhout, Ds. B. ter Haar Romeny, zijn de bloot gekomen bijzonderheden gefotografeerd en ook voor later aldus vastgelegd.

Bij de werkzaamheden werd in de kerk onder den houten vloer een fraaie grafsteen gevonden van Jonkheer Gijsbrecht van den Bouchorst, overleden 2 Februari 1539, met 4 kwartieren en in het randschrift de namen van de daaronder begraven leden van dat geslacht, zijne echtgenoote Jonkvrouw Cathryna Floridr. van den Bouchorst, overleden in 1559, en hunne dochter Magdalena, overleden in 1616, benevens twee zerken met de namen van den predikant Ds. H. Schuyl, overleden in 1619, en zijne echtgenoote Adriana Evertsdr. van 's-Hertogenbos, overleden in 1623, en van hare zuster Maria, weduwe van Ds. David Reverset, overleden in 1622, — beide zerken met wapen. Ook werd de grafkelder geopend, waarin 5 of 6 lijken werden aangetroffen. Deze kelder was ook bij den bouw der katholieke kerk in 1883—6 geopend, bijkans een opschrift op den muur. Van een der lijken was het hoofd door een paars kapje met banden gedekt; onder het hoofd was een kussen geplaatst van hennepdoppen, gelijk nu nog bij de verpakking van bloembollen gebezigd worden.

Buiten de kerk werden twee zeer oude tufsteenen doodkisten aangetroffen, of liever randen van op den kant geplaatste blokken tufsteen, waartusschen bij elk nog een goed bewaard geraamte aangetroffen werd. Een dezer graven was zuiver in den as der kerk gelegd en is wellicht afkomstig van den stichter der kerk. Dit graf ligt 5.50 M. uit den oostmuur der kerk, het tweede op 3 M. van den oostmuur en ongeveer 1.50 M. van het verlengde van den zuidmuur. De tufsteenen doodkisten komen geheel overeen met die, welke vroeger bij de kerk van Oegstgeest werd gevonden en thans in het Stedelijk Museum te Leiden wordt bewaard en waarschijnlijk uit de 11de eeuw dateert.

Volgens de opmeting door den opzichter den heer C. de Graaff op mijn verzoek van de tweede kist gemaakt, bestaat deze aan de lange zijde uit twee rijen elk van vier blokken tufsteen van 43 tot 53 c.M., waartusschen aan het voeteneinde een blok van 31 c.M. en aan het hoofdeinde een blok van 49 c.M. dat ongeveer 15 c.M. over de breedte van een der lange zijden doorloopt, zoodat de binnenwijdte aan het hoofdeinde ongeveer 36 c.M. bedraagt. De blokken zijn aan den buitenkant recht, doch aan de binnenzijde schuin toeloopende met de grootste breedte aan den bovenkant. Zij zijn aan de noordzijde direkt op den oergrond geplaatst, doch aan de hoofd- en voeteneinden en aan de zuidzijde ongeveer 15 c.M. in den oergrond ingegraven. De ligging is zuiver oost-west, met de voeten naar het oosten en dus als met het hoofd daarheen ziende. De kist die in den as van het koor ligt is van gelijke samenstelling, doch hier zijn alle blokken direkt op den oergrond geplaatst zonder eenige ingraving.

Er is geen spoor van een bodembedekking aangetroffen. De kisten waren waarschijnlijk van boven door planken afgedekt.

Het feit, dat de kisten liggen op den oergrond en ongeveer 1.25 c.M. beneden het verhoogd niveau van het tegenwoordig kerkhof wijst er op, dat zij ongeveer gelijktijdig met den bouw zijn begraven. De kerk stond op een soort terp, welke blijkens het onderzoek van Dr. Holwerda kunstmatig is opgeworpen, waarschijnlijk om het kerkgebouw tegen overstroomingen te vrijwaren. Bij het onderzoek der fundamenten is gebleken, dat deze direkt op den zandgrond rusten, 1.40 M. beneden het tegenwoordig niveau. De fundamenten vertoonen drie kleine versnijdingen en zijn geheel van reuzenmoppen opgetrokken, zonder bekleeding van tufsteen.

J. C. Overvoorde.

NASCHRIFT.

Verder kan hierbij nog vermeld worden dat bij het graven van de fundeering voor een aan te bouwen catechisatiekamer een derde tufsteenen kist gevonden is ± 4.30 benoorden het oude koorgedeelte, van ongeveer dezelfde afmeting en samenstelling als de beide andere kisten. In de kist lag een geraamte zonder hoofd.

Verder dat bij het openbreken der vloer in de oude consistoriekamer een tweede grafkelder bloot kwam, welke de geraamten van drie R. C. geestelijken bleek te bevatten nog in vol ornaat. Op een koperen plaat op een der kisten stond:

R. OCKE, R. C. Pastor
Van een St. Lodewijkskerk
te Leijden
Overleden 1826.

Ook deze grafkelder is weder toegemetseld. Het werk is in handen der architecten Freem en Brenner te Arnhem.

C. de Graaff.

VAN ALLERLEI AARD.

MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID.

Het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem werd gedurende de maand November bezocht door 534 belangstellenden. Uit de aan het Museum verbonden Boekerij werden 220 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land vervonden, terwijl de aan het Museum verbonden School voor Kunstnijverheid door 185 vrouwelijke en mannelijke leerlingen werd bezocht.

BERICHT.

Het Bestuur der Noord-Hollandsche Vereeniging tot Bevordering van Volkskunst hield op Zaterdag 29 November onder praesidium van den heer E. A. von Saher in de boekerij van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem haar laatste Vergadering van dit jaar. Besloten werd dat de eerstvolgende algemeene Vergadering der Vereeniging zal plaats hebben in Februari 1914, alsook dat een drietal prijsvragen zullen worden uitgeschreven; hiermede zal men trachten op de inzendingen der Tentoonstelling van Huisvlijt eenen gunstigen invloed uit te oefenen. Een speciaal programma zal daartoe worden opgemaakt, zoodat de inzenders voor den arbeid die wordt vereischt eenige leiding zullen krijgen en het materiaal zoo gewenscht tegen kostenden prijs zullen ontvangen. Met dezen maatregel zal men trachten het werk dat wordt ingezonden in een meer artistieke richting te leiden. De Tentoonstelling voor Huisvlijt te Hilversum is het eerst aan de beurt.

De nationale flond voor Volkskunst kwam in het bezit van een rijke verzameling afbeeldingen betrekking hebbende op de Volkskunst van verschillende landen, die voor tentoonstellingen en kleinere plaatsen gaarne kostelooss wordt afgestaan.

Men kan zich daartoe wenden tot den heer E. A. von Saher, Lid van het Hoofdbestuur van genoemden bond te Haarlem.

Mededeelingen der Redactie. — Kort verslag der 1333ste Ledenvergadering. — St. Bernardus-gesticht te Amsterdam. — Zou iemand dat gezegd kunnen hebben in 1913, enz. — Wijzigingen en aanvullingen in de examens voor Bouwkundig-Opzichter, Bouwkundig-Teekenaar, enz. — Ingezonden. — Nederl. Hervormde kerk te Voorhout. — Van allerlei aard.

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: Adr. Moen, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor het secretariaat van het Genootschap: G. J. Rutgers, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland ƒ 1.90 per kwartaal; buiten Nederland ƒ 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent, idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden ƒ 12.—, voor kunstlievende leden ƒ 10.—, voor buitenleden ƒ 7.50 en voor adspirantleden ƒ 5.—. Donateurs zijn zij die minstens ƒ 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentiën, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG No. 50. ZATERDAG 13 DECEMBER 1913

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

Uitgave van de Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Warmoesstraat 174/6, Amsterdam.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

De 1337e Gewone Ledenvergadering, tevens 58e Algemeene Vergadering, zal gehouden worden op Woensdag 17 December e.k., des avonds te **7.30** uur in het Genootschapslokaal in „Parkzicht".

Agenda:

1. Opening en Notulen der twee voorgaande vergaderingen.
2. Mededeelingen en Ingekomen Stukken.
3. Benoeming van een Lid der Commissie, ingesteld naar aanleiding van het behandelde in de twee voorlaatste huishoudelijke vergaderingen, wegens bedanken van een der benoemden (n.l. de heer W. N. van Vliet).
4. Voorstel van het Bestuur tot benoeming van een afgevaardigde naar de vergaderingen van de Maatschappij van Nijverheid.
5. Voorstel van het Bestuur tot benoeming van een afgevaardigde naar de vergaderingen van de Vereeniging tot Veredeling van het Ambacht.
6. Benoeming van de Vertificatie-Commissie bestaande uit drie Gewone Leden.
7. Verslag omtrent den toestand en van de handelingen van het Genootschap gedurende het jaar 1913, uit te brengen door den 1sten Secretaris.
8. Verslag omtrent het Weekblad „Architectura" over het jaar 1913, uit te brengen door den Secretaris van het Bureau van Redactie.
9. Verslag omtrent het Plaatwerk „De Architect" over het jaar 1913, uit te brengen door den Directeur der N.V. Mij. tot Expl. van het Plaatwerk „De Architect".
10. Verslag omtrent den finantiëelen toestand van het Genootschap, uit te brengen door den Penningmeester.
11. Verslag omtrent de Genootschapsbibliotheek, uit te brengen door den Bibliothecaris-archivaris.
12. Verslag omtrent den toestand en de handelingen van de Club van Utrechtsche Leden, uit te brengen door den Secretaris dier Club.
13. Vaststelling van de Begrooting voor het jaar 1914, waarvan het concept hierbij is afgedrukt.
14. Uitloting van 20 obligaties der leening 1910.
15. Verkiezing van twee Leden van het Bestuur wegens periodieke aftreding van de heeren H. J. M. Walenkamp en A. A. Kok. (De eerstgenoemde stelt zich niet herkiesbaar).
16. Verkiezing van den Voorzitter uit het voltallig Bestuur.
17. Verkiezing van twee Leden van het Bureau van Redactie wegens periodieke aftreding van de heeren M. J. Hack en J. J. Hellendoorn.
18. Bespreking van de Tentoonstelling in 1914 naar aanleiding van het Verslag der Commissie van Voorbereiding.
19. Rondvraag en Sluiting.

G. J. Rutgers, te *Secretaris*.

* * *

CONCEPT BEGROOTING 1914.

	Ontvangsten	Uitgaven
Contributies	ƒ 4400.—	—
Gebruik Projectielantaarn	„ 90.—	—
Subsidies Afd. V. en H. B. O.	„ 8250.—	—
Weekblad „Architectura" en onkosten redactie	—	ƒ 800.—
Lokaalhuur	—	„ 550.—
Salaris-Bode	—	„ 780.—
Onkosten-Bestuur	—	„ 135.—
„ -Lezingen	—	„ 50.—
Porti en incasso	—	„ 50.—
Assurantie	—	„ 20.—
Huldeblijken	—	„ 25.—
Drukwerk	—	„ 80.—
Lidmaatschappen	—	„ 220.—
Rente Coupons Leening 1910	—	„ 80.—
Prijsvragen	—	„ 400.—
Bibliotheek en Leescirkel	—	„ 220.—
Subsidies Afd. V. en H. B. O.	—	„ 8450.—
Belastingen	—	„ 70.—
Crediet-Architectuur Museum	—	„ 25.—
Aflossing leening 1886, 1905 en 1910	—	„ 750.—
Afschrijving oninbare contributies	—	„ 25.—
Afschrijving-Bibliotheek	—	„ 10.—
	ƒ 12740.—	ƒ 12740.—



Op grond onzer toezegging in No. 49 plaatsen wij hier nogmaals een paar afdrukken van de jubileumzegels, ditmaal van *kopercliché's*, vervaardigd naar *de teekeningen* van den heer De Bazel. De koppen die daarop voorkomen, zijn door den heer De B. niet geteekend als *volledig voorbeeld* voor de gravure, maar als type in verband met het geheel. De uitwerking der gravure is, zooals onze lezers wellicht weten, duidelijk omschreven aan Prof. Aarts opgedragen.
Inzake de in ons nummer van Zaterdag 29 November ll. opgenomen clichés deelt men ons nog het volgende mede: De clichés der Jubileumzegels, afgedrukt in „Architectura" No. 48, zijn voor de firma Booleman, postzegelexpert te Amsterdam, met speciaal verlof van den Directeur-Generaal der Posterijen en Telegrafie, vervaardigd door de firma Joh. Enschedé en Zn. te Haarlem, de drukkers van de nieuwe zegels.
De clichés waren al vervaardigd, voordat met het afdrukken der zegels een aanvang werd gemaakt. RED.

DE PALEISRAADHUISQUAESTIE.

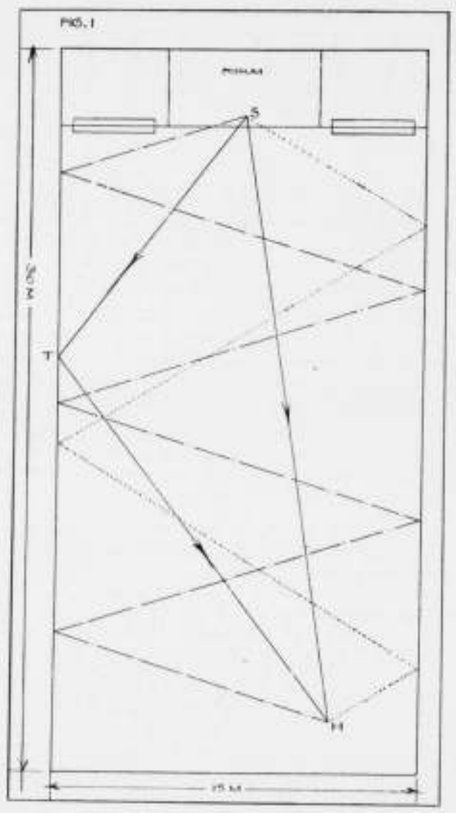
Zooals de dagbladen mededeelen, heeft de Raad, zij het dan met een kleine meerderheid, zich Woensdagavond in besloten zitting niet vereenigd met de voordracht van B. en W. in zake de Paleis-Raadhuisquaestie.
De strekking dezer voordracht was:
1e. om in het tegenwoordige Koninklijk Paleis weder den zetel van het gemeentebestuur te vestigen en
2e. om tot deze verandering van bestemming niet over te gaan zonder dat in de hoofdstad een ander passend Koninklijk verblijf is verrezen.

* * *

Door deze beslissing van den Raad staat de Paleis-Raadhuisquaestie op het doode punt. Toch is de zaak zelve urgent met name wat betreft het plaatsgebrek in het tegenwoordige raadhuis. Zijn wij goed ingelicht, aldus het Alg. H.Bl., dan wacht de benoeming van een vijfden wethouder op de voorziening in dat plaatsgebrek, omdat er voor dezen nieuwen bewindsman thans geen lokalen beschikbaar zijn. In het geheel moeten er thans niet minder dan dertig lokalen in 't stadhuis te kort komen! Zooals men weet, bestaat er nog steeds een plan tot verbouwing van het stadhuis, dat wellicht nu weer op den voorgrond zal komen.
Het wordt niet waarschijnlijk geacht dat van de zijde der heeren Lambrechtsen c.s. een nieuw voorstel te wachten is in den geest van hun vroeger voorstel om een som van drie millioen beschikbaar te stellen voor een nieuw Paleis. Het lot van een dergelijk voorstel zou na de beslissing van gisteravond (gevolg van een combinatie van verschillende minderheden) niet twijfelachtig zijn.

OVER „AKOUSTIEK" IN VERBAND MET DEN BOUW VAN ZALEN.

„Akoustiek" is een woord, afgeleid uit de grieksche taal, n.m.l. van „akouo" = ik hoor („akuein" = hooren),



en dat dus letterlijk beteekent „gehoorleer". Wij zeggen: „geluidsleer".
't Gaat met het woord „akoustiek" als met zoovele andere wetenschappelijke woorden. Hun Grieksche naam zou Grieksche afkomst doen vermoeden; doch niets is minder waar. De Grieken kenden het woord: „akoustiek" niet. J. J. Rousseau zegt in zijn dictionaire de musique, dat het woord „acoustique" het eerst is gebruikt door Sauveur (in de 18de eeuw).
De Grieken kenden het woord: „mousike" (muziek).
Zij hechtten er niet de beperkte beteekenis aan, die wij eraan hechten, doch verstonden er bovendien onder: de leer van de verwantschap tusschen bouwkunst en muziek.
Bij ons behoort de geluidsleer tot een deel der natuurkunde. Bij de Grieken was dit anders. Bij hen waren de natuurkunde en de philosophie nog niet gescheiden wetenschappen, doch vormden één groot systeem. De natuurwetenschappen waren nog te veel in hun eerste groei, om zich reeds te kunnen losmaken van hun gemeenschappelijken wortel: de overdenking.
De verwantschap tusschen bouwkunst en muziek is van minder stoffelijke aard (niet expérimentaal te behandelen), doch van meer philosophischen aard.

Daaruit is de wijdere beteekenis te begrijpen, die de Grieken aan het woord „muziek" hechten.
Van den philosophischen kant bekeken concentreert zich bovengenoemde verwantschap in de wiskunst, bouwkunstig gesproken in de verhoudingenleer, en in de *„eurhytmie"* en *„symmetrie"* *)

Hoe belangrijk deze zijde der „muziek" ook is voor de architectuur — want een goed bouwwerk is in zijn wezen naast zijn levensuitdrukking, *een harmonisch samenstel van goede verhoudingen* — toch kunnen wij dit deel hier niet behandelen. Dit onderwerp is te uitgebreid, en voert op het gebied van het systematisch ontwerpen: doch bovendien — wil het in den grond worden behandeld — veronderstelt het eenige voorkennis van muziek.
Wij zullen ons daarom bepalen tot een kort overzicht der geluidsleer, in zooverre wij er iets van waarde aan kunnen ontleenen voor het ontwerpen van vergader- (gehoor-) en concertzalen en theaters.

De snelheid van het geluid in de lucht is omstreeks 345 M. in de seconde. Sommigen geven 330 M., anderen 360 op. Dit is echter afhankelijk van den warmtegraad en de dichtheid der lucht. Hoe hooger van temperatuur en hoe dichter de lucht is, des te sneller plant het geluid zich voort. In andere stoffen is die snelheid zeer verschillend:

In koolzuur	262	M.
„ lucht	345	„
„ water	1435	„
„ hout	3700—5700	„
„ metaal	± 4000	„

De snelheid van het geluid in de lucht, 345 M. in de sec. is nog minder dan de helft der snelheid van een kogel, geschoten uit een modern kanon.
In vergelijking met de snelheid van andere natuurkrachten is de snelheid van het geluid door haar langzaamheid wel een factor, waarmede rekening moet worden gehouden bij het vraagstuk der akoustiek in zalen. Want, waar bij de snelheid van het licht, dat in het luchtledige 300 millioen M. in de sec. doorloopt, de grootste maat van een concertzaal, ± 50 M., als maat betrekkelijk niet meetelt, voor het zien" is daarentegen 50 M., ten opzichte van 345 M., voor het „hooren" zeer zeker van absolute waarde.
Want 50 M. is het $\frac{1}{7}$ gedeelte van den weg door het geluid in een sec. afgelegd, of practisch uitgedrukt: bij een zaallengte van ± 50 M. heeft het geluid $\frac{1}{7}$ sec. noodig, om van de eene zijde de andere te bereiken.

Om klanken, die na elkaar worden uitgesproken, afzonderlijk te kunnen hooren, moet er, als de voorgaande ons oor heeft bereikt, minstens $\frac{1}{18}$ sec. verloopen, voordat de volgende ons oor mag bereiken.
Waar de doorloopen afstand van het geluid 345 in de sec. is, beteekent $\frac{1}{18}$ sec. een weglengte van $\frac{345}{15} = 23$ M.

Een van de meest de aandacht vragende verschijnselen van het geluid is: de „echo". Hierbij wordt een klank of een gesproken woord na eenigen tijd herhaald. Dit verschijnsel, hoe verbazingwekkend ook voor leeken, is zeer eenvoudig.
Het hangt samen met de beide hierboven genoemde verschijnselen: *1.* de geringe snelheid van het geluid; *2.* de voor het menschelijke oor kortst waarneembare tijdruimte van $\frac{1}{18}$ seconde noodig om twee elkaar opvolgende klanken gescheiden te kunnen hooren.

Laten wij voor het verklaren van de echo een voorbeeld nemen. Stel, wij staan tegenover een steenen muur op een afstand van ± 57 M., en wij zeggen dan, gekeerd naar den muur b. v. *a*, — hierbij stellende dat de temperatuur en dichtheid der lucht zoodanig is, dat het geluid in 1 seconde 342 M. doorloopt —, dan heeft deze klank $\frac{342}{57} = \frac{1}{6}$ sec. noodig om de muur te bereiken.
Daar aangekomen, kaatst zij op den harden steenen muur terug en na $\frac{1}{6}$ sec. hoort gij den klank *a* weder, dus $\frac{1}{6} + \frac{1}{6} = \frac{1}{3}$ sec. nadat gij haar uitsprak. $\frac{1}{3}$ sec. $= \frac{6}{18}$ sec. Dit is dan een tijdruimte 5 maal zoo lang als de kortst waarneembare tijdruimte.
In dit geval ontstaat de echo zeker; want nadat *a* is gezegd, is na $\frac{1}{18}$ sec. het geluid nog niet bij den muur gekomen (het heeft dan pas 22.08 M. doorloopen); en na $\frac{5}{18}$ sec. zou het teruggekaatste geluid als een klank los van de oorspronkelijke zijn te hooren. Zeker zal dit het geval zijn na $\frac{6}{18}$ sec. Is het teruggekaatste geluid terug bij den spreker, dan is het uitgesproken geluid en het teruggekaatste geluid gescheiden door een hoorbare pauze.
De spreker hoort den uitgesproken klank dan tweemaal, n.m.l. den door hem uitgesproken klank, en den teruggekaatsten. Dit is de *„echo"*. *)
Is het geluid, nadat het door den spreker is uitgesproken, binnen $\frac{1}{18}$ sec. (de muur is dan minder dan de helft van 22.08 M. = 11.00 M. van hem verwijderd), dan is het hem onmogelijk de pauze te hooren, en hij hoort de oorspronkelijke en de teruggekaatste klank als één geheel, dus als een verlenging der oorspronkelijke klank. Dan ontstaat, wat men noemt: *„galm"*. In kelders en overwelfde ruimten hoort men dit.
Theoretisch moet dus de echo ontstaan als de muur 11.04 M. van den spreker is verwijderd. Doch de pauze is dan zoo uiterst klein, dat zij toch nog niet goed is waar te nemen. Men hoort toch nog *galm*. Practisch wordt pas bij een afstand van 35 tot 40 M. de scheiding tusschen de beide klanken duidelijk gehoord, en kan men pas spreken van „echo".
In voorgaande voorbeeld hebben wij alleen gesproken over de echo ten opzichte van een enkelen klank.
Feitelijk hebben wij ons daarbij bepaald bij de muziek; daar muziek, zoo wij haar belichamen in de melodie, een opeenvolging van klanken is.
De echo ten opzichte van het gesproken woord, dus in vergader- (gehoor)zalen, heeft niet meer te maken met enkele klanken, doch met samenstellingen van klanken; d.i. met *„lettergrepen"*.
Proefondervindelijk heeft men aangetoond, dat men 5 lettergrepen in de seconde kan uitspreken. Wil men daarom een lettergreep als echo hooren, dan moet de afstand tusschen spreker en muur minstens pl.m. 34 M. zijn, want nadat de lettergreep is uitgesproken mag pas de echo worden gehoord, $\frac{1}{5}$ sec. $= \frac{345}{5} = 69$ M.
Dit is de dubbele weg, die het geluid van den spreker tot den muur en weder terug moet doorloopen. De afstand van den spreker tot den muur is dus $\frac{69}{2} = 34.5$ M.

Bij de tot dusver besproken echo wordt het geluid loodrecht op den muur teruggekaatst; de spreker is dan ook de hoorder der echo.
Dit geval kan in de vergader- of concertzalen alleen voorkomen bij den achterwand, d. i. de wand tegenover het podium, dat aan de korte zijde ligt, dus het verst van

*) Wat wij onder *symmetrie* verstaan komt niet overeen met het Grieksche begrip *„symmetrie"*.

*) In de praktijk is het ontstaan van de echo nog veelal afhankelijk van verschillende bijomstandigheden, als: soort van materiaal.

den spreker is verwijderd. Bij een vergaderzaal is die grootste maat echter nooit meer dan 20 M. Bij een concertzaal hoogstens 40—50 M. Doch deze maten zijn voldoende om echo, minstens schadelijken weergalm te doen ontstaan.
Het kaatsen tegen den achterwand, het hinderlijkst voor den spreker zelf, omdat zijn geluid rechtstreeks of bijna rechtstreeks naar den spreker terugkaatst, de opvolgende geluiden van sprekers stem ontmoet, en geluidsvermenging veroorzaakt, is gemakkelijk te verhelpen door den achterwand met geluidopslorpend materiaal b.v. zware gordijnen te bekleeden. Men kan ook de achterwand verdiept maken door er b.v. een galerij voor te leggen, op een dergelijke manier, dat het weerkaatste geluid niet meer in de zaalruimte kan terugkeeren, doch in de verdiepte ruimte zichzelf doodslaat.
Vele praktische onderzoekingen hebben bewezen, dat het verschil in den afgelegden weg tusschen oorspronkelijk en teruggekaatst geluid, bij 10 M. nog gunstig is, bij 17—19 M. echter de uiterste grenzen bereikt, die men toe kan laten, wil men de schadelijke werking van het terugkaatsen, den weergalm, ontgaan.
Een feit is het echter, dat een weinig weergalm in een zaal gunstig is voor de muziek, daar het de dikte der klank iets vermeerdert. Het werkt dan als goed toegepaste pedaal bij het pianospel.
Voor het gesproken woord is weergalm doodelijk.
Is er iets te veel weergalm, dan vecht de spreker tegen de vele naklanken.
Steeds worden zijne woorden door het naklinken der vorige verzwakt. Het tempo van zijn spreken moet hij dan ook athankelijk stellen van den nagalm der zaal, waarin hij spreekt. In een groote kerk, d.i. een holle, steenen ruimte met veel weergalm, zal hij, of hij wil of niet, in den preektoon vervallen. Zoo'n ruimte is ongeschikt om een causerie te houden; alleen in kleine ruimte kan men dit doen. Behalve het tempo van het spreken, wordt ook het uitzetten van de stem bepaald door den minder of meerder voorkomenden weergalm.
Een goed bewijs voor het bovenstaande levert het Crematorium te Dresden. De zaal, waarin de lijkdienst wordt gehouden is geheel van steen, ± 12 M. breed en ± 14 M. breed, de segmentvormige zoldering is van cementijzer. De zaal is aan de eene zijde halfcirkelvormig, aan de andere zijde afgesloten door een ellipsvormige apsis waarin de catafalk, en het spreekgestoelte is geplaatst. Boven deze apsis, dicht tegen de zoldering van de hal is het orgel geplaatst, en ligt de galerij voor het zangkoor. Deze zaal nu is niet te bespreken door de ontzaglijke nagalm, die op de grens van een echo is. Men moet zeer langzaam spreken, en zijn stem niet uitzetten, wil men zelf en de hoorders niet worden gestoord door den sterken nagalm. Het orgelspel en de zang klinken er goed. Een oorzaak van akoustiek ligt in de spanning der wanden. De stof waaruit de wanden zijn samengesteld speelt hierbij een groote rol, vooral steen, marmer en glas, is een zeer slecht materiaal. Het ergste echter ons mooie, moderne materiaal: cementijzer. De gevlochten staaldraad, in cementspecie gelegd, werkt op dezelfde wijze als een spreekbuis, de geluidsgolf kan zich niet zijwaarts verspreiden, tengevolge van het verschil in vastheid tusschen staal en cement, en zoodoende wordt het ijzer een nog betere geluidsleider, dan het op zichzelf reeds is. De hinderlijkheid van het cementijzer in dit opzicht komt sterk uit in onze moderne bouwwerken met veel lange gangen, zooals ziekenhuizen, gestichten, en hotels (De vele leidingen voor verwarming, warm en koudwater enz. spelen hierbij ook een rol), waardoor het steeds naklinken zoo goed als geen geluidsrust is te verkrijgen. Volgens Prof. Zwaardemaker is dit zoo sterk, dat het voor de doktoren onmogelijk wordt in een modern gebouwd ziekenhuis op de ziekenzalen de patiënten te bekloppen en te beluisteren.
Als een van de oorzaken der slechte akoustiek in het zooeven genoemde crematorium wordt dan ook de gladde, segmentvormige, cementijzeren zoldering beschouwd.
Wil men daarom voor vergader- en concertzalen, en theaters het werkelijk uitstekende materiaal: cementijzer toepassen, dan zal men naast het akoustieke vraagstuk ook het geluidsisolatie-vraagstuk moeten bestudeeren.
Veel geluidwerende stoffen worden tegenwoordig in den handel gebracht, zooals: boekweitdoppen, kurk, turfmos, touwplaten, veerende steunsels enz.
Hun geluidwerende waarde is door Dr. de Groot onderzocht. Het ruimst voldoen vilt en kurksteen, dan volgt lood en aluminium, daarna boekweitdoppen, het best is turfmos, zeegras en trichopiese.
Door Prof. Zwaardemaker in Utrecht wordt aan een luchtlaag tusschen dubbele wanden de voorkeur gegeven. De wanden mogen dan echter niet te ver van elkaar staan, (5—8 cM.) en vooral niet met elkaar zijn verbonden.
Laat ik U er vooral op opmerkzaam maken, dat bij het bespreken van de werking van het cementijzer ten opzichte van het geluid, die werking niet meer onder de zuivere terugkaatsing van het geluid (weergalm) worden gerangschikt, doch hierin een ander verschijnsel der geluidsleer zich openbaart n.m.l. het *„medeklinken" „de weerklank"*.
Waar juist dit verschijnsel m. i. de voornaamste factor is voor het verkrijgen van goede akoustiek in zalen, wil ik er met U meerdere aandacht aan schenken, en kom er daarom straks nog op terug.

Toch moeten wij de feitelijk acoustische fout in den bouw van zalen: den weergalm, nog een oogenblik nader beschouwen, willen wij haar zóó kennen, dat wij haar bij het ontwerpen van zalen kunnen vermijden, of, waar het noodig is, er op de juiste wijze gematigd van gebruik maken.

Het geluid volgt bij het terugkaatsen dezelfde wet als het licht, n.m.l. de hoek van uitval = hoek van inval.
Nemen wij aan (nevenst. fig.) dat in S iemand staat, die spreekt, en dat de hoorder in H 23 M. van S is verwijderd, dan hoort hij in H het geluid van den spreker na $^1/_{13}$ sec. Het geluid zal echter ook in zeker punt van het muuroppervlak, b. v. T terugkaatsen, zoodat het H bereikt, doch natuurlijk later, dan het rechtstreeksche. Er kunnen zich bij het terugkaatsen tegen de zijwanden der zaal 3 gevallen voordoen:
1°. het teruggekaatste geluid over T, bereikt H minder dan $^1/_{13}$ sec. later, dan het rechtstreeksche geluid.
2°. juist $^1/_{13}$ later.
3°. meer dan $^1/_{13}$ sec. later.
Zetten wij deze gevallen om in lengten van den, door het geluid doorloopen weg, dan krijgen wij:
1°. dat het verschil tusschen ST + TH en SH minder is dan 23 M.
2°. het verschil = 23 M.
3°. „ „ „ tusschen beide wegen is meer dan 23 M.
Gaan wij nu eens na hoe, in verband met deze 3 gevallen, de uitwerking van de terugkaatsing van het geluid is tegen de wanden der zaal.
Is (fig. 1) S de spreker en H de hoorder, dan zal het geluid hem rechtstreeks bereiken, doch ook zal het geluid

tegen den zijwand der zaal, b.v. in T, aanstooten en onder denzelfden hoek waaronder hij aanstoot, terugkaatsen.
Stel de afmetingen der zaal zijn 15 × 30 M., en H 23 M. is verwijderd van S (wat een groote afstand is in een vergaderzaal), dan zal het verschil tusschen den weg afgelegd door het teruggekaatst geluid en den weg rechtstreeks door het geluid afgelegd, nooit 23 M. zijn. Hier zal het verschil ongeveer zijn: 32 — 23 = 9 M., wat een tijdsverschil beteekent van $^1/_{28}$ seconde, d.w.z. de hoorder hoort het teruggekaatste geluid $^1/_{28}$ sec. later. Dat is zoo weinig, dat het in de praktijk niet zal schaden als weergalm.
Het kan evenwel gebeuren, dat het geluid van de eene nieuwe naar de andere heen en terug wordt gekaatst vóór het den hoorder bereikt. Dit gebeurt niet alleen tegen de zijwanden der zaal, doch ook tegen het plafond. De doorloopen weg kan dan toch zóó lang zijn, dat het geluid meer dan $^1/_{13}$ sec. later bij den hoorder aankomt dan het rechtstreeksche geluid, en dus toch, al is het geen echo, minstens een sterken weergalm doen ontstaan.

Bij deze beschouwing der terugkaatsingen is er een factor, die moet worden besproken. Het doet er n.m.l. veel toe, van welke stof het terugkaatsingsvlak is.
Hoe harder de stof is, des te minder verliest het geluid aan sterkte (intensiteit) door het terugkaatsen.
a. Gladde, harde vlakken, b.v. van marmer, van steen, van glas, van zeer hard hout kaatsen het geluid zoo goed als onverminderd terug; zij slurpen niets van het geluid op.
b. zware gordijnen, voorhangen zonder voering, en vloerkleeden slurpen $^1/_4$ van het geluid op.
c. dikke vloerkleeden slurpen $^1/_2$ van het geluid op.
d. kussenbekleeding, en zwaar vilt los aan den muur hangend, slurpen $^3/_4$ van het geluid op.
e. de toehoorders en zeer zwaar bekleede meubileering slurpen al het geluid op.
Sabine, een Amerikaansch professor in de natuurkunde, heeft zich verdienstelijk gemaakt met proefnemingen omtrent het geluidopslurpend vermogen van verschillende stoffen.
Hij nam een orgelpijp, op den midden C-toon en liet die 3 seconden klinken. Er was dan een bepaalde hoeveelheid geluidsenergie, die in een bepaalden tijd, 1 sec. moest verdwijnen, om niet hinderlijk te zijn bij de opeenvolging der lettergrepen. Het meest rechtstreeks slaagt men in dit doen verdwijnen, wanneer in een der wanden een groot open vlak is aangebracht. Dan ontwijkt daardoor de geluidskracht in de stilte.
Sabine nam 1 M² van zulk een open venster als eenheid aan, en vergeleek hiermede de uitwerking van tal van bekleedingsstoffen op muren en vloeren.
Het meeste geluid neemt 1 M². publiek weg, haast evenveel als een M². venster; zware tapijten, schilderijen, gordijnen enz. hebben per M². een vier maal zwakker opslurpingsvermogen, linoleum een acht maal zwakker.
Deze wijze van bepalen (door M².) heeft voor ons het voordeel in onze plannen van een zaal de hoeveelheid nadeelige vlakken, die het geluid opslorpen, te kunnen bepalen.
Prof. Zwaardemaker uit Utrecht schrijft hierover: „Om in een pas gesticht bouwwerk de zalen acoustisch te beoordeelen, wordt eerst de nagalm van de leege zaal gemeten. Daarna wordt er een aantal M². menschen of kussens ingebracht. Dan bepaalt men den nagalm en ziet welke verbetering is verkregen. Een eenvoudige rekensom leert of een algemeene verbetering bereikbaar is; de uitklinktijd moet desgevorderd tot 1 sec. kunnen worden teruggebracht. Dit is voor het spreken in zalen een maximum. Voor kleine zalen, waarin pianomuziek wordt uitgevoerd, vond Sabine, dat 1.1 sec. als duur der weergalm het best was.
In de kerk te Utrecht was dit niet gelukt, niettegenstaande men alles wat geen venster was, met doek had bekleed. In de Kamer van Koophandel in de Beurs te Amsterdam heeft men de toevlucht genomen tot een zwaar Deventer tapijt op den vloer en mooie voorhangsels tegen de wanden. De uitkomst is redelijk. De zaal is thans eenigszins bruikbaar geworden."
Een duitsche architect Sturmhoefel geeft nog een staatje over het terugkaatsend vermogen van muren uit verschillende materiaal Hij heeft dit onderzocht met een kleine valphonometer. Een gladde steenen muur kaatst 95 pCt. terug, een gevoegde 75 pCt., een met relief versierde wand 64 pCt., een nog meer versierde wand 35 pCt., een met doeken behangene 25 pCt.

JAN DE MEIJER. *(Wordt vervolgd.)*

OPENLUCHTMUSEUM TE ARNHEM.*)

Men schrijft uit Arnhem aan de Telegraaf:
De wetenschappelijke commissie van bijstand der Vereeniging: „Het Nederlandsch Openluchtmuseum" heeft dezer dagen een vergadering gehouden, waarin de voorzitter verslag uitbracht over den toestand der vereeniging en mededeelingen deed over de aanwinsten, tot heden verkregen. Op de eerste plaats werd vermeld het legaat van wijlen den heer A. Sassen, n.l. een uitgebreide collectie voorwerpen, betrekking hebbende op de Nederlandsche „Folklore". Er zijn hieronder vele stukken, die vroeger dienst deden in het dagelijksch leven of bij spel of feest, maar die nu niet meer in de woningen op het platteland gevonden worden. Ook vele zilveren en koperen lijfsieraden, aardewerk, gesneden houten en ivoren gebruiksvoorwerpen, mooi van bewerking, in een verscheidenheid, die wijst op den goeden smaak en de oudheidkundige ervarenheid van den verzamelaar.
Onder meerdere schenkingen zij nog gewezen op een mooi 17de eeuwsch houten poortje, afkomstig van een Saksische boerenhoeve. Dit is een hulde, door „Heemschut" gebracht aan de vereeniging bij haar oprichting.
Bij de aankoopen verdienen bijzondere vermelding de negen oude boerenwagens, afkomstig uit verschillende streken van ons land; ze zijn allen zuivere typen van de nog wel voorkomende, doch allengs schaarsch wordende vervoermiddelen uit vroegere dagen. Een collectie boek- en plaatwerken, waarbij een paar zeldzame exemplaren over costuumkunde en oude landgebruiken zijn een welkome aanwinst voor de bibliotheek der vereeniging.
Ook werd ter vergadering een voorstel besproken om eenige zalen te verkrijgen, waar de bezittingen der vereeniging reeds thans voorloopig tentoongesteld zouden kunnen worden; men beoogde zoodoende weldra in staat te zijn, een zeer kostbare en uitgebreide verzameling te aanvaarden, de vereeniging toegezegd, zoodra zij ruimte voor plaatsing beschikbaar heeft. Deze collectie bevat o.a. een 250-tal beelden, gekleed in de originneele oude en nieuwere gewestelijke kleederdrachten; een serie rij- en voertuigen, paardentuigen, enkele grootere werktuigen voor huisnijverheid en fragmenten van landelijke bouwkunst. Er werd evenwel besloten, de bezittingen der vereeniging nog niet ten toon te stellen, maar te wachten tot dit geschieden kan in een eigen gebouw en in een passende omgeving. Dit eigen gebouw

*) Wegens plaatsgebrek eerst heden opgenomen. RED.

zal moeten komen op het te verkrijgen terrein; vooral echter zal de vereeniging er naar streven, de tentoonstelling te houden in de daar over te brengen boerenwoningen, stallen en schuren.
Ten slotte werd nog eens betoogd, hoe noodig het is, enkele typen van boerenwoningen onverwijld te verkrijgen, omdat ze dreigen geheel te verdwijnen. Besloten werd, aan te koopen een zoogenaamd „los hoes", een Saksische boerderij, in onbedorven stijl, een zeldzaamheid in ons land.
Uit het verslag bleek nog, dat het ledental der Vereeniging, over het geheele land verspreid, zich gestadig uitbreidt.

* * *

De gemeenteraad van Arnhem heeft in hare zitting van Maandag 10 November ll. aangenomen het voorstel van B. en W. om aan de Vereeniging „Het Nederlandsch Openluchtmuseum" voor den tijd van 75 jaren in erfpacht af te staan het terrein tusschen tusschen den Schelmschen weg, den verlengden Waterbergschen weg en den Verlengden Kluizeweg.
Dit terrein heeft een grootte van 30 H.A. en wordt door de gemeente in erfpacht gegeven voor *f* 200.— per jaar; waar deze prijs zoo uiterst laag gesteld is zal het gemeentebestuur geen verdere subsidie aan de Vereeniging geven. Men kan de Vereeniging, die door dit besluit zich in het genot gesteld ziet van een voor haar doel zeer geschikt terrein, gelukwenschen; evenzoo de gemeente Arnhem, die in het Openluchtmuseum eene attractie meer rijk zal worden.
Wij vernemen nader, aldus het „Bouwk. Weekblad", dat het in de bedoeling ligt van het bestuur van de Vereeniging om reeds in den zomer van 1914 het Openluchtmuseum voor het publiek toegankelijk te stellen.
Behalve een eenvoudig restaurant en eene gelegenheid tot plaatsing van de voorwerpen, die de Vereeniging reeds bezit, zal voorloopig nog niet worden aangevangen met het hoofdgebouw van het Openluchtmuseum.
Zooals men zal weten, bestaat het voornemen voor dit hoofdgebouw een prijsvraag uit te schrijven, welk voornemen van het bestuur een gevolg is van een adres van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
De heer A. A. G. van Erven Dorens, Secretaris van de Vereeniging „Het Nederlandsche Openlucht-Museum", de a.s. Directeur van het Nederl. Openlucht-Museum, is sinds eenige dagen te Arnhem gevestigd, zijn adres is Utrechtsche weg 40.

BOEKBESPREKING.

Leerboek der beschrijvende meetkunde door K. H. W. Visser, leeraar aan de M. T. S. te Utrecht. Dit leerboek met atlas, onlangs verschenen, is bestemd ter gebruik bij het onderwijs in de wiskunde aan middelbaar technische scholen voor de bouwkunde; zoo ook voor candidaten voor de akten M[c] en M[f] en voor de examens van bouwkundig opzichter of teekenaar der Mij. tot bevord. der Bouwkunst. In het voorbericht meldt de schrijver dat hij verschillende onderwerpen der beschrijvende meetkunde, die *zijns inziens* van minder of geen belang voor het bouwkundig teekenen zijn, niet behandelen zal. Hieronder rekent schrijver o.a. de constructies van den drievlakshoek, het projecteeren der regelmatige lichamen, der omwentelingslichamen, met uitzondering van cilinder, kegel en bol, en der regeloppervlakken. Het gevolg hiervan is dat dit leerboek *niet* volledig genoeg mag heeten om candidaten voor M[c] en M[f] op te leiden, daar een leeraar toch zeker met deze onderwerpen vertrouwd dient te zijn. Voorts trof het mij dat bij de doorsnijding van twee prisma's, piramiden of gebogen lichamen, het geval niet beschouwd is, waarbij de grondvlakken of richtlijnen niet in één plat vlak gelegen zijn, waardoor vaak noodeloos construeeren van nieuwe richtlijnen vermeden wordt. Dan is er geen verband tusschen het bepalen der doorsnijding van lichamen en het construeeren der slagschaduw van een lichaam op het andere, waardoor de schakel gemist wordt, die het schaduwbepalen in de perspectief zooveel gemakkelijker te begrijpen maakt. Noode mis ik als bouwkundige de schaduwbepaling in een halven hollen bol (de nis) wat zich wederom in de perspectief zooveel gemakkelijker begrijpen liet, wanneer men het eerst bij de beschrijvende meetkunde behandeld had. Ook meen ik dat goede bouwkundigen zeer zeker begrip van regelvlakken dienen te hebben, daar meermalen in gewelven en steensneden, zoowel als bij bekappingen zich vlakken voordoen, die men onder deze rubriek dient te rangschikken en men het betreurt, de juiste eigenschappen en constructies daarvan niet te weten. Laat dan liever, wanneer men toch geen drievlakshoeken wil behandelen, de uitgebreide beschouwingen over bepaling van standhoeken enz. bij de driezijdige piramide ook achterwege; maar geef den bouwkundigen, ook op de Middelbaar Technische School, èn regelmatige lichamen èn regelvlakken.
A. A. H.

* * *

Scheeve Parallelprojectie door W. C. A. Ridderhof, Leeraar M. O. te Leiden.
Dit boekje à *f* 0.75 bij Æ. E. Kluwer te Deventer verschenen, behandelt niet alleen, maar geeft ook de volledige verklaring van de scheefhoekige projectie. Het beantwoordt dus geheel en al aan de eischen, die men aan een leerboek, dat de weg wijst aan candidaten voor de teekenakten M[c], M[f] en M[l], stellen mag. Vooral de meer ingewikkelde lichamen, zooals die met regelvlakken, zijn hier in scheeve projectie zeer duidelijk voorgesteld. Het is zeer bevattelijk geschreven en met de figuren tusschen den tekst geplaatst, ziet het er in 't geheel niet droog wiskundig uit. Waar nog weinig boeken over dit onderwerp bestaan, raad ik velen het zich aan te schaffen, daar ook voor het uitzoeken van detail-constructies in de bouwkunde deze werkwijze zeer eenvoudig en duidelijk is.
A. A. H.

INGEZONDEN.

Geachte Redactie.

In het No. van jl. Zaterdag schrijft U als uwe meening dat de Jubileumzegels ook *niet fraai* van uitvoering zijn. Vergun mij daartegenover te stellen dat hoewel op enkele zegels, die van Willem II en Willem III, terecht aanmerkingen te maken zijn, de uitvoering van anderen speciaal die van Willem I naar mijne meening als zeer geslaagd zijn te beschouwen.
Zulk een onredelijke onvoorwaardelijke afkeuring van hun werk moet toch de graveur Prof. Aarts en de uitvoerende drukkersfirma, die toch geruimen tijd hun beste krachten daaraan hebben besteed, wel zonderling in de ooren klinken.
Het oordeel moest ook meer bevredigend zijn voor het Postbestuur, daar deze nu gevolgde methode reeds een groote stap voorwaarts beteekent.
Dat het resultaat van deze poging nog niet boven alle kritiek verheven is, en de methode verbeterd worden kan, geeft aanleiding tot goede verwachting voor een volgende keer.
Uw dw.,
K. P. C. de Bazel.

* * *

Stedenbouw.

De in No. 49 van „Architectura" voorkomende korte weergave van het gesprokene na de voordracht van den heer Keppler, noopt mij nog even op dit geval terug te komen. Het woord „ambtenarij" is door mij niet gebruikt, terwijl de zin „Een ambtenaar kan nu eenmaal geen aestheticus zijn", mijne bedoeling niet goed weergeeft. De uitzonderingen gaarne aanvaardend, heb ik gezegd dat op den duur de aestheticus in den ambtenaar zal moeten ondergaan; dit punt echter is slechts terloops aangeroerd in de discussie, welke, jammer genoeg, met 't oog op de uitgebreide agenda moest worden afgebroken.
In hoofdzaak komt het door mij tegen enkele gedeelten van des heeren Keppler's voordracht aangevoerde hierop neer: Het heeft mij verwonderd van den heer K. te hooren dat de vraag wie de stedenbouwer zijn moet, hem koud laat, en dat waar spr. nog wel met zooveel warmte gepleit heeft voor maatregelen tegen onoordeelkundigen stadsaanleg en leelijke bebouwing. Ik heb toen de veronderstelling uitgesproken dat de heer K., waar deze, behoudens enkele uitzonderingen, uitsluitend Duitsche voorbeelden stelde, en het bekend is dat de „ambtelijke regeling" zich bij onze buren zeer diep heeft ingewerkt, bevangen is door denzelfden O. wind die ons „Bauberatung" deed toewaaien, en dus ook hier den ambtenaar als den stedenbouwer wenscht aan te wijzen. En tegen dat begrip heb ik gemeend mij te moeten verzetten, o.m. op grond van het door den heer K. gesprokene; de misstanden toch in den bouw der nieuwe wijken waarop de heer K. wees, komen voor een groot deel op rekening van de verkaveling der terreinen, die uitsluitend in handen is van den ambtenaar.
De heer K. heeft echter geantwoord dat het zijne bedoeling niet is geweest den ambtenaar als den aangewezen stedenbouwer voor te stellen, van welke verklaring ik gaarne nota nam.
Door mij is verder afgekeurd het door den heer K. aangeprezen stelsel in sommige Duitsche steden toegepast, waarbij de inmenging van buiten af zóóver gaat dat zij den architect zelfs de kleuren van de gevels tot in onderdeelen voorschrijft; dit is m. i. een niet-toelaatbaar betreden van een gebied, waar alleen de architect voor te schrijven heeft.
Paul J. de Jongh.

DE NIEUWE VERKEERSWEG.

In „Parkzicht" hield Dinsdagavond j.l. de vereeniging „Museum- en Parkkwartier" eene ledenvergadering, ter behandeling van het onderwerp: „De nieuwe verkeersweg".
Daar wij meenen dat het, in het Alg. Handelsbl. voorkomend verslag een vrij volledig overzicht van het daar behandelde geeft, speciaal wat betreft de in de rede van Dr. Easton opgesomde recks „plannen", drukken wij dat verslag, een weinig bekort, hieronder af. Het luidt:
De voorzitter, mr. C. Frikkers, deelde mede, dat de heer Berlage in het voorjaar een voordracht voor de vereeniging zal houden. Ook zal generaal Fabius spreken over het Vondelpark ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van dat park. Een der leden van de firma Heineken en Knipers zal voorts spreken over verkeer en verkeerswegen in het Museum- en Parkkwartier.
Na deze mededeelingen stelde de voorzitter aan de orde het agendapunt: „Verbindingsweg Museumkwartier en Overtoom door het Vondelpark".
De heer Nord Thomson vreesde, dat een brug over het Vondelpark dat park zou ontsieren en hij sprak in dit verband van vandalisme.

Spr. achtte een dergelijken verkeersweg, als door het bestuur gewenscht, niet zoo noodzakelijk. Zoo druk is het verkeer tusschen Overtoom en Parkkwartier niet.
De heer Snuyf achtte een viaduct niet schadelijk voor het Vondelpark en te verkiezen boven een verkeersweg dwars door het park heen. Een dergelijk viaduct zou een fraai gezicht bieden op het park.
De heer Jan de Meyer achtte het niet noodig en niet juist een verkeersweg door het Vondelpark te leggen.
Spr. gelooofde niet, dat de mogelijkheid der uitvoering van het denkbeeld, om een viaduct over het Vondelpark te slaan, door de autoriteiten onder de oogen is gezien. Zij, die het plan van dezen verbindingsweg, in welken vorm dan ook, hebben geopperd, hebben geen rekening gehouden met technische bezwaren, als b.v. het verschillende peil, waarop de beide kwartieren liggen.
De heer Frikkers wees er op, dat de autoriteiten juist niet aan een viaduct denken. Spr. meende, dat intusschen een verbindingsweg wenschelijk is, en dat de rust van het Vondelpark niet zal worden weggenomen, omdat hij zal komen door den nauwen toegang, dus niet door het hart van het park.
Vervolgens spr. dr. C. Easton een inleidend woord over: „De plannen der Gemeente voor een nieuwen verkeersweg naar het Spui". Dr. Easton betoogde, dat men is bijeengekomen, om zich rekenschap te geven van het vóór en tegen der voornaamste voorgestelde ontwerpen.
Dat discussie en overleg noodig en nuttig blijken (men zie de stroomen ingezonden stukken en artikelen in de bladen, de adressen enz.) raakt al dadelijk een principieele quaestie. Bij die beraadslagingen van de burgerij komt het plan van B. en W. er al heel kaal af: het wordt door bijna niemand verdedigd. Hoe ontstaat toch zoo'n officieel ontwerp? Is 't niet vreemd dat dit plan van een ongenoemd man, ambtenaar op een bureau, het mes zet in het teere organisme van onze schoone stad, met groot gevaar om een eeuw lang het verkeer te verwarren en voor alle eeuwen het stadsschoon te vernielen? De gemeente is niet gelukkig met zulke plannen. Spr. herinnert aan die van de Reguliersgracht en van het oude Buitengasthuis, die men, door de openbare meening gedrongen, moest prijsgeven; aan de demping van Spuistraat en N. Z. Voorburgwal, wel doorgezet, maar met welk resultaat?
Wat zijn we hier in zulke belangrijke dingen nog traditioneel en onderwetsch! Het ideaal zou zijn, dat elke groote wijziging in het aspect van de stad ontworpen werd niet door een architect of ingenieur, maar door een bijzondere commissie, bestaande uit deskundigen in stedenbouw, ingenieurs, architecten en ambtenaren in samenwerking met een schoonheidscommissie.
Achtereenvolgens geeft de heer Easton nu een overzicht van de voornaamste plannen.
Het Gemeenteplan, via de Passeerdergracht, was al dadelijk impopulair. Men heeft er zelfs al schimpnamen voor bedacht: de een noemde het: „'t Plan Spui-en-Mijl-op-Zevenen", een ander naar het Buitengasthuis, dat in 't verlengde ligt: „de Pesthuisboulevard". Een inzender in een courant heeft echter ook den naam „Roeil-laan" bedacht, daarmee echter juist niet het ontwerp van Burg. en Weth. beoordeelende, maar een ander. Toch heeft ook het gemeenteplan goede kanten. Het spaart de mooie grachten en ruimt alleen het Passeerdergrachtje op, wat een weldaad zou zijn — want wij moeten ook geen „gracht-manaken" worden, voor wie elke sloot „taboe" is! Het is niet al te duur. Het verbetert tevens den toegang tot het Spui, en houdt opruiming in een vrij onmogelijk stadsgedeelte. Maar de nadeelen overwegen. Het voert te midden van het rechtlijnig-gebroken straten- en grachtenplan een krommen lijn. Het ontsiert Heeren-Keizers- en Prinsengracht op zeer mooie punten. Bovendien: de richting is verkeerd, de nieuwe verkeersweg ligt veel te veer naar het noorden. Zulk een straat wordt door „G." in het „Hbld." gekarakteriseerd als „een combinatie van Spuistraat en Beursstraat in leelijkheid", waarvan niemand gelooft, dat ze ooit een luxe winkelstraat kan worden. Spr. stipt slechts terloops eenige andere plannen aan, onder de niet-officieele; daar zijn er ten minste een dozijn. Een drietal wordt uitvoeriger besproken.
Het Plan-Ter Haar heeft 't aantrekkelijke van den eenvoud: een strakke lijn van het Spui naar de Heinenstraten. 't Is alsof men baron Haussmann aan 't werk ziet om met de liniaal een modern Parijs in elkaar te zetten. Enkele van bovengenoemde voordeelen bezit ook dit plan.
Maar primo: er is nog een binnenscheepvaart, en een zeer belangrijke, door onze stad. Daar bij het plan-Ter Haar de Leidschegracht wordt dichtgeworpen, moet een nieuwe gracht gegraven worden. Ook dit tracé ligt nog te ver noordelijk en heeft geen mooi uitgangspunt. Maar het allerergst is de aanslag op de Leidsch gracht; een der mooiste van de stad. Spr. brengt in herinnering wat Jan Veth, die wakkere kampioen voor ons stadsschoon, eens geschreven heeft van de mooie oude gevels, die op de naar verhouding veel te breed geworden gedempte grachten elkaar als versuft staan aan te kijken; hij citeert wat John Ruskin schreef: „Wij hebben het recht niet te vernielen wat vroegere geslachten voor schoons bouwden, indien

wij dat sparen kunnen: de dooden hebben er zeg recht op en het komt ook aan onze nakomelingen toe. En wanneer wij bouwen, laat 't niet zijn voor het tegenwoordige gebruik alleen, maar ook voor wie na ons komen". En de Brusselsche burgemeester Buls, waarlijk toch een man met practischen blik, schreef: „De beheerders van een groote stad die een geschiedenis heeft, dienen zich te herinneren, dat zij tot een volk behooren dat meetelt in de geschiedenis der kunst. Deze steenen spreken: ze vertellen van het lijden, de worstelingen en triomfen der voorvaderen".

Indien dat ook niet voor Amsterdam zou gelden, voor welke stad dan wel?

Is het denkbaar, dat wij een zoo intiem en aantrekkelijk stadsschoon gaan verknoeien als van een der enkele overgebleven dwarsgrachten? Het stadsschoon, waarheen drommen vreemdelingen ieder jaar pelgrimstochten ondernemen?

Terwijl Rotterdam, de zakenstad, zich gaat inspannen om zich tot woonstad te verheffen, zou Amsterdam zich verlagen tot zulk vandalisme?

Spr. wijst op de adressen van Amstelodamum en Heemschut en op afbeeldingen in „Buiten" en gaat dan over tot de verkeersverbetering der Leidschestraat zelve.

Dit schijnt de aangewezen oplossing. Het plan-Hendrix-Scheltema bevreedt zichzelf aan. Misschien is het een million duurder dan het gemeenteplan, maar overwegend mag dit bezwaar niet zijn. De voorstellers geven bovendien in hun korte toelichting het voornaamste argument ten gunste aan, in deze woorden: „het is gemakkelijk, nieuwe verkeerswegen te scheppen, doch uiterst moeilijk het verkeer te dwingen, of in nieuwe banen te leiden".

Het plan Hendrix-Scheltema is ongetwijfeld goed. Maar volgens het spreekwoord heeft het goede soms een gevaarlijken vijand: het betere. Men begon zich af te vragen: Zal de tot bijna boulevardbreedte verwijde Leidschestraat haar karakter niet verliezen? En zal de oplossing, bij 't te verwachten sterk vermeerderde verkeer wel afdoende blijken?

Toen gebeurde er iets zonderlings. Den 13en October publiceerde de „Telegraaf" een anoniem ingezonden stuk, waarin een tweede Leidschestraat, ten oosten van de bestaande, werd aangeprezen.

Dienzelfden dag bevatte „Het Nieuws van den Dag" een hoofdartikel, met het opschrift: „Een parallelweg!", dat vrijwel hetzelfde denkbeeld uitvoerig uiteenzette. En den volgenden dag vermeldde het „Handelsblad" (zonder het echter te publiceeren), den kosten inhoud van een dergelijk stuk — dat later bleek van den heer Joh. Wolff Een. te zijn — van ongeveer gelijke strekking. De bijzonderheden waren, natuurlijk, eenigszins, maar niet sterk afwijkend.

Op denzelfden dag was dus dit idee bij drie menschen opgekomen, onafhankelijk van elkaar!

Den 2en November begon het weekblad „De Amsterdammer", dat intusschen een dezer stukken — van den ongenoemde in de „Tel." — ontdekt had, voor deze „parallelstraat" propaganda te maken De redactie had den goeden inval, aan de heeren De Bazel, Brugmans, Berlage en Jan Veth hun meening te vragen. En zie, deze mannen, die waarlijk recht van spreken hadden, bleken, ten deele na eenige aarzeling, beslist voorstanders te zijn van zulk een Leidsche parallelstraat. Zij schreven zelfs met iets als geestdrift!

Spr. geeft uit al wat toen en later gezegd is, de volgende samenvatting der voordeelen:

1. De parallelstraat zal goedkooper zijn — misschien bedragen de gezamenlijke kosten minder dan een million, alles inbegrepen (het gemeenteplan is geraamd op ƒ 2.350.000).
2. Er wordt niet getornd aan de zuidzijde der Leidschestraat, terwijl de nieuwe straat gemaakt wordt.
3. Het plan praejudicieert niet op de toekomst. Al bleef de parallelstraat vooreerst een doodsche spiegt, dan ware, met de afneming van het verkeer, nog niets verloren.
4. Het intieme, gezellige karakter der Leidschestraat blijft onaangetast. (En ongelukken gebeuren in een ruime, drukke straat vaker dan in een vrij smalle).
5. De verkeers-ontlasting heeft plaats in de beste richting: naar het geheele zuiden en westen.
6. De regeling van het verkeer zal in de toekomst zeer gemakkelijk worden.
7. Het stadsschoon wordt — mits bij goede bebouwing der nieuwe straat — zoo min mogelijk aangetast en de verdubbelde Leidscheстaat past volkomen in het karakter van den traditioneelen stadsaanleg. — Geen dwarsgrachten worden gedempt; geen hoofdgrachten ernstig ontsierd, geen bochten er tusschen door gewrongen.
8. Er ontstaat een belangrijke uitbreiding van eerste-klasse winkelstand, waaraan groote behoefte is.
9. De dubbele Leidschestraat is, ook voor de toekomst, de noodzakelijke afvoerweg der zich steeds ontwikkelende, welvarende stadswijk achter 's Rijks Museum.

Elke nieuwe verkeersweg moet toch op de toekomst berekend zijn. Thans reeds is het Museums- en Parkkwartier, wat de verbindingen met de overige stad betreft, eerder achtergesteld dan bevoordeeld, gelijk spr. op de kaart aantoont. Met de toegangen is 't erbarmelijk gesteld. Alleen verbetering van de Leidschestraat kan dat verhelpen, omdat ze voor de toekomst de gelegenheid opent het Leidscheplein door een nieuwe mooie straat rechtstreeks met de P. C. Hooftstraat te verbinden. Een brug zou dan gebouwd moeten worden ter hoogte van het gebouw der Vrije Gemeente of terwijl nu voorbij het Leidscheplein 's avonds alles doodsch is en het Museumkwartier geïsoleerd ligt, een schakel te vormen, die een *„doorgaande lichting"* — een winkelstraat, geene boulevard — mogelijk maakt, voor de toekomst, van het Centraal-Station naar den Koninginneweg. Dit denkbeeld ontwikkelend, citeert spr. de woorden van den heer J. de Leeuw in het „Hbld.": „Er is slechts één brandende vraag, voor welke een oplossing moet gevonden worden, en wel de toegangswegen van het Koningsplein naar het Willemsparkkwartier".

Spr. is het daarmee eens. Dat is geen buurtchauvinisme: de bijzondere belangen van het Museum- en Parkkwartier gaan hier, naar zijn overtuiging, gelukkigerwijze samen met de beste en hoogste belangen van Amsterdam.

Na de rede van dr. Easton had eenige gedachtenwisseling plaats.

De heer Moesink betoogde, dat door het maken van een parallel-weg naast de Leidschestraat, men twee onvoldoende verkeerswegen krijgen zal. Voorts wees spr. op duurte, in verband met de onteigeningen en op het drukke verkeer der trams, daar de opgaande lijn 2 de afgaande lijn 1 zal snijden, daarbij komt nog het kruispunt van lijn 7 en 10. Spr. geloofde niet, dat de Leidschestraat door verbreeding wanstaltig zal worden.

De heer Snuyf had zich verbaasd, dat er door den inleider niet gesproken was over de verbreeding van de Spiegelgracht en de doortrekking ervan. Dit was een ratiemeele, rechte weg. Wel is waar zal de bocht van de Heerengracht daardoor bedorven kunnen worden, doch men kan diere onderbouwen. Er zullen dan voorts nog een paar bioscope-theaters opgeruimd moeten worden, en men is op het Rokin. Ook zal er, wanneer de Spiegelgracht verbreed wordt, meer van het Rijksmuseum te zien zijn.

De heer Van der Schilde bepleitte de doortrekking van de P. C. Hooftstraat door Weteringschans en de grachten naar de stad.

De heer De Meyer wees er o. m. op, dat het groote volkskwartier drie verkeerswegen heeft, nl. Westerstraat, Elandsgracht en Rozengracht en het museumkwartier slechts twee. Ook buurt VV heeft twee parallelwegen, n.l. Vijzelstraat en Utrechtschestraat.

De voorzitter mr. Frikkers vroeg den inleider, hoe het met de zuidzijde van de nieuwe parallel-Leidschestraat zou gaan. Hier krijgt men dan moderne gebouwen, terwijl aan de noordzijde tuinen gelegen zijn, die diep doorloopen.

Dr. Easton beantwoordde daarop de verschillende sprekers. Bij meende, dat niet alleen een dubbele Leidschestraat verkeersmoeilijkheden zal blijven behouden, maar ook een verbreede Leidschestraat, tenzij men er een middenpad maakt.

Tegenover de bezwaren, die tegen een dubbele Leidschestraat geopperd zijn, staat de meening van mannen van gezag als De Bazel, Veth en Berlage.

Spr. was, wat de duurte der plannen aangaat van oordeel, dat het plan van een parallel-weg het goedkoopste was.

De verbreeding van de Spiegelstraat is thans niet aan de orde. Doch spr. was er tegen, om de bocht van de Heerengracht te ontsieren, of de groote bankinstellingen in de Spiegelstraat te onteigenen. Laatstgenoemde onteigening zou veel kosten.

Resumeerende, ging dr. Easton ten slotte eenige bezwaren van het verdubbelingsplan na. De verbreeding van de Leidschestraat achtte spr. echter een bederf van het stads-aspect. Men ziet het thans aan het Koningsplein, dat noch boulevard, noch winkelstraat is. Verschillende quaestios, aangaande een verdubbeling van de Leidschestraat zullen de deskundige stedenbouwers moeten uitmaken, die het meest voor een verdubbeling der Leidschestraat geporteerd zijn. Spr. achtte het van belang, dat bij een verdubbeling van de Leidschestraat, de gemeente de zaak zelf ter hand neemt, of een soodanig toezicht uitoefent, dat het stadsschoon niet bedorven wordt.

* * *

De Bond van Ned. Architecten heeft zich inzake de nieuwe verkeersweg" met een adres tot den Raad gericht, met het verzoek dat:

a. worde vastgesteld een algemeen plan van de verbetering der verkeerswegen, verbindende de oude stad met de buiten de Singelgracht gelegen wijken;

b. als begin van uitvoering van het algemeen plan de Leidschestraat aan de Zuidzijde worde verbreed tot plm. 25 M. en eventueel het verkeer van het Koningsplein naar het Rokin, in dezelfde richting evenzeer worde verbeterd.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Concept Begrooting 1914. — Jubileumregels De Bazel — De Palcis-Raadhuisquaestie. — Over „Akoustiek" in verband met den bouw van zalen. — Openluchtmuseum te Arnhem. — Boekbespreking. — Ingezonden. — De Nieuwe Verkeersweg.

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

VERSLAG DER 1337e GEWONE LEDENVERGADERING, TEVENS 58e ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN OP WOENSDAG 17 DECEMBER 1913 IN HET GENOOTSCHAPSLOKAAL IN „PARKZICHT".

Om even half acht opent de voorzitter, de heer H. J. M. Walenkamp, de 58ste jaarvergadering met een kort woord van welkom aan de op dit vroege uur reeds vrij talrijk aanwezigen. Allereerst worden de notulen der twee voorgaande vergaderingen gelezen die, na kleine aanvulling op verzoek van den heer de Meijer, worden goedgekeurd met dank aan 1sten en 2den secretaris.

Bij „mededeelingen" geeft de voorzitter verslag van zijn met den 1sten secretaris gebracht bezoek aan Jhr. Mr. V. de Stuers ter overhandiging der plaquette, bij gelegenheid des heeren de St.'s 70en jaardag door A. et A. het eerelidmaatschap aangeboden.

De heer de Stuers, hoewel nog ernstig ongesteld, had hiertoe Dinsdag 16 dezer de gelegenheid geboden. De jubilaris toonde zich zéér getroffen door de blijken van sympathie van de zijde van het Genootschap en verzocht den afgevaardigden zijn warmen dank te willen overbrengen.

Een inmiddels ingekomen schrijven van den heer de Stuers, hierna voorgelezen, luidt:

Den Haag, 18 Dec. 1913.

Aan het Bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia".

De heeren voorzitter en 1e secretaris van het Genootschap „Architectura et Amicitia" hebben zich de moeite getroost mij op te zoeken teneinde mij eene zeer fraaie plaquette te overhandigen, welke het Genootschap voor mij heeft doen vervaardigen door den kunstenaar Rien Hack ter gelegenheid van mijn 70en verjaardag. Reeds had het Genootschap een feestnummer van zijn orgaan „Architectura" aan mij gewijd, waarbij mij meer dan overvloedige lof werd toegezwaaid. En nu nog deze plaquette!

Ik ben het Genootschap en zijn bestuur innig erkentelijk voor de talrijke, door mij hooggeschatte bewijzen van welwillendheid, vriendschap en hartelijkheid, welke het mij heeft willen geven.

Mijnerzijds spreek ik de beste wenschen uit voor den voorspoed en den bloei van het Genootschap en voor die zijner leden.

Wilt, mijne heeren, aan het Genootschap mijn dank en mijne wenschen overbrengen.

VICTOR DE STUERS.

Verder werd onder „ingekomen stukken" nog vermeld een schrijven van den heer W. Krombout Czn. te Rotterdam, inzake de Bouwkunst-tentoonstelling 1914. De voorzitter licht dit schrijven nader toe en wenscht er speciaal de aandacht op te vestigen, dat A. et A. al maanden geleden aan de commissie gevraagd heeft hoe het er mee stond. Eerst een paar weken geleden kwamen de eerste officieele mededeelingen. De heer Krombout neemt met dit schrijven tevens ontslag als lid en voorzitter der commissie tot voorbereiding der Int. Bouwkunsttentoonstelling 1914.

Tot lid der commissie, ingesteld naar aanleiding van het behandelde in de twee voorlaatste huishoudelijke vergaderingen, wordt, wegens bedanken van den heer W. N. v. Vliet gekozen de heer Maurits Plate.

De voorzitter dankt den heer Jansen voor het accepteeren van diens benoeming in deze commissie en spreekt zijn beste wenschen uit voor de belangen van het Genootschap.

Tot afgevaardigde naar de vergaderingen van de Mij. van Nijverheid wordt benoemd de heer Adr. Moen en tot idem naar de vergaderingen van de Vereen. tot Veredeling van het ambacht de heer J. H. de Groot.

Bij punt 6 der agenda: benoeming van de Vertificatiecommissie, maakt de voorzitter namens het bestuur verontschuldiging voor het verzuim, dat deze commissie niet reeds op de vorige vergadering is benoemd geworden. De vele werkzaamheden zijn oorzaak geweest dat dit aan de aandacht van het Bestuur ontsnapt is.

Tot leden der Verificatie-commissie worden benoemd de heeren: Hellendoorn, Walle en Plate.

Hierna leest de 1e secr. de heer G. J. Rutgers het verslag betreffende den toestand en de handelingen van het genootschap gedurende het jaar 1913 voor, dat onder dankzegging en applaus wordt goedgekeurd. Ook het jaarverslag van het weekblad, uitgebracht door den secr. van het bureau van redactie, den heer Adr. Moen, wordt onder applaus goedgekeurd.

De voorzitter leest thans het jaarverslag der perm. prijsvraag-commissie voor en brengt die commissie hulde voor haren arbeid en wenscht haar geluk met haar aanvankelijk succes, waar zij zelve constateert dat de prijsvraag-idée meer en meer ingang gaat vinden en het werk der P. P. C. wordt geappreciëert.

Vervolgens brengt de heer Rutgers, thans in zijn kwaliteit van Directeur der Mij. tot Expl. v. h. plaatwerk „De Architect", het verslag omtrent dit plaatwerk uit. De heer Moen wijst er op, dat de zaak der aftreding van den

pres.-commissaris z. i. niet juist in dit verslag is weergegeven. De heer Joling moest in begin 1913, als zijnde aan de beurt van aftreding, worden herkozen. Bij verzuim der ledenvergadering van A. et A. om een candidaat aan te wijzen, konden de afgevaardigden geen stem uitbrengen. In de aftreding van den heer Joling is dus eind 1913 nog niet voorzien.
De directeur van het plaatwerk zegt dat er in het verslag staat: „en *was* de heer Joling aan de beurt van aftreding en moet op de e.v. alg. verg. der N. V. daarin worden voorzien." Z. i. is het verslag volkomen juist. De heer Joling maakt de opmerking, dat hij niet in 1913 doch in 1912 aan de beurt van aftreding was. Het verslag is dus geheel mis. De directeur weerlegt dit en zegt dat de heer Baanders in 1912 moest aftreden en de heer Joling in 1913.
De heer Hellendoorn vraagt wie nu eigenlijk wel aandeelhouder dezer Naamlooze Vennootschap is. De directeur antwoordt: Het Genootschap heeft het grootste aantal, bijna alle aandeelen. Ergo is het Genootschap de grootste — feitelijk de eenigste aandeelhoudster, omdat maar enkele aandeelen in portefeuille berusten. De heer Hellendoorn vraagt *hoeveel* aandeelen er dan wel zijn uitgegeven en *hoeveel* er in portefeuille berusten. Na samenspreking met den directeur, zegt de voorzitter dat er op al deze vragen niet verder kan worden ingegaan, wijl ze hedenavond niet aan de orde zijn.
Overgegaan wordt thans tot het lezen van het verslag omtrent den finantiëelen toestand van het Genootschap uitgebracht door den Penningmeester, welk verslag eveneens onder dankzegging aanvaard wordt.
De verslagen omtrent: de Genootschapsbibliotheek en den toestand en de handelingen van de Club van Utr. leden worden hierna onder applaus aan de rapporteurs geaccepteerd.
Thans is punt 13 der agenda, vaststelling van de begrooting voor het jaar 1914 aan de orde.
De heer Paul de Jongh stelt voor de vaststelling der nieuwe begrooting aan te houden tot de volgende vergadering, wanneer het rapport der verificatie commissie zal zijn ingekomen. Er *kan* nu niets worden vastgesteld.
De voorzitter brengt het voorstel De Jongh in stemming. Niemand verklaart zich daartegen en zal op de e.v. vergadering de begrooting voor 1914 worden behandeld en vastgesteld.
Twintig obligaties der leening 1910 worden door de heeren Jos. Cuypers en Waller thans uitgeloot. Het zijn de nummers: 74, 82, 91, 83, 70, 18, 40, 109, 4, 128, 8, 84, 26, 39, 115, 90, 103, 47, 96, 38.
Hierna heeft de verkiezing voor twee leden van het Bestuur plaats, wegens periodieke aftreding van de heeren H. J. M Walenkamp en A. A. Kok.
Beide heeren stellen zich niet herkiesbaar.
Omtrent de aftreding van den heer Kok ontspint zich eene discussie over het al of niet toelaatbare dezer aftreding zoolang geene volledige décharge van den penningmeester heeft plaats gehad. De heer Kok zegt er geen bezwaar tegen te hebben zich thans herkiesbaar te stellen teneinde deze moeilijkheid te helpen ondervangen; evenwel blijft hij bij zijn besluit om af te treden, dus zal hij zijne eventueele herkiezing slechts voor een paar weken hoogstens beschouwen.
Van de 33 uitgebrachte geldige stemmen verkrijgt de heer Paul de Jongh 29, de heer Kok 21, blanco 11 en nog een paar stemmen op de heeren de Meijer en Jansen.
De heeren de Jongh en Kok aanvaarden onder applaus der vergadering de benoeming. Uit het voltallig bestuur wordt thans met 30 der 32 uitgebrachte geldige stemmen tot voorzitter gekozen de heer Paul de Jongh, die onder langdurig applaus deze benoeming aanvaardt.
De voorzitter wenscht zijn opvolger van harte geluk met diens benoeming en zegt dat het Genootschap geen betere keuze had kunnen doen. Hij feliciteert dan ook het Genootschap met de aanwinst, door de toetreding van den heer de Jongh tot het Bestuur, verkregen.
De heer de Jongh dankt den voorzitter voor diens hartelijke woorden en de vergadering voor haar groot vertrouwen. Hij verzoekt den heer Walenkamp, in antwoord op diens aanzoek om de voorzittersplaats thans in te nemen, hedenavond te blijven presideeren, wat door den fungeerenden voorzitter wordt geaccepteerd.
Tot leden van het Bureau van Redactie worden de aftredende heeren M. J. Hack en J. J. Hellendoorn onderscheidenlijk met 25 en 21 der 33 uitgebrachte geldige stemmen herkozen. Beide heeren aanvaarden wederom onder applaus hunne benoeming.
Als voorlaatste punt der agenda komt thans de bespreking van de Tentoonstelling in 1914 aan de orde.
De voorzitter leest achtereenvolgens voor:
a. Schrijven van de commissie van voorbereiding aan B. en W. van Amsterdam.
b. Schrijven van B. en W. van Amsterdam aan de commissie voornoemd.
c. Schrijven van de commissie voornoemd aan de 4 bouwkundige vereenigingen en de V.A.N.K.
Hij wijst er vervolgens op dat het standpunt van A. et A. afwijkt van dat der commissie, omdat A. et A. in *ieder geval een bouwkunst-tentoonstelling gewild heeft* en *daarvoor* een subsidie van *f* 1000 heeft toegestaan.
De 1ste secr. leest nog eens de notulen der betreffende vergadering voor, waaruit de meening van A. et A. volkomen blijkt. Volgens den heer Walenkamp dient de vraag thans aldus gesteld: moet de bouwkunsttentoonstelling in 1914 doorgaan en zal dat een internationale tentoonstelling zijn. Z. i. is het antwoord daarop: *ja*, mits het houden der tentoonstelling *één jaar wordt uitgesteld*.
We hebben nu nog slechts 4 maanden, dat is veel te kort voor voorbereiding eener Int. expositie.
De heer de Meijer wijst er op dat, na bespreking met den conservator van het Sted. Museum, het begin dezer tentoonstelling niet in Mei, doch *in het najaar* 1914 zal plaats vinden.
De voorzitter wijst erop dat het officieel schrijven der commissie hiervan absoluut niet spreekt. Den mededeelingen van den heer de Meijer kan dus geen speciale waarde worden toegekend.
De heer Ingenohl, zegt dat de B.N.A. de zaak al ernstig overwogen heeft en dat de bond van meening is dat als we ons thans terugtrekken, eene officieele medewerking in jaren niet meer zal zijn te verkrijgen.
Z. i. heeft de V.A.N.K. de zaak eigenlijk vertroebeld en licht dit nader toe. De idee van den Bond is: geef ons *f* 10.000.— en *wij zijn zeker van de zaak*. Er worden toch entrées geheven, die dat cijfer van *f* 10.000.— ten goede komen. Spr. zou het ernstig betreuren, zoo we het standpunt der commissie zouden gaan innemen en daarop blijven staan. Laat A. et A. bovendien z'n *f* 1000.— waarborg gestand doen, dus in geen geval verminderen.
De heer Hack protesteert tegen de woorden van den heer Ingenohl, waarbij hij sprak van het vertroebelen door de V. A. N. K. Dat heeft vroeger de heer Kromhout in ongeveer gelijke bewoordingen gezegd en het is absoluut onjuist. Spr. heeft dat al eens uitvoerig in het orgaan weerlegd. Hij geeft thans nogmaals eene voorstelling van de juiste toedracht der zaak en besluit met te zeggen: laat „Architectura et Amicitita" solidair blijven met de

kunstnijveren, wijl A. et A. toch is eene vereeniging van bouwkunstbeoefenaren *èn* aanverwante vakken.
De voorzitter zegt dat we als architecten *verplicht* zijn eene architectuur-tentoonstelling te houden. Gaat dat om grondige redenen niet met de volledige interieurkunst, welnu, dan zonder, doch in elk geval gezorgd dat deze expositie slaagt. We moeten oppassen dat de heele zaak, door de kunstnijveren, niet in den kelder terecht komt. De heer Joling zegt dat het motief van niet-klaarkomen vervalt bij een tentoonstelling in het najaar 1914. Met het oog op de 4 jaarlijksche der schilders zou hij exposeeren in 1915 beslist ontraden.
De heer Paul de Jongh wijst op de welwillendheid van B. en W., wat voor spr. eene aansporing is om op te passen en niet mee te gaan met het voorstel der commissie.
De heer de Meijer geeft thans een volledig overzicht van het werken der commissie.
De heer Jansen waarschuwt er voor geen schijn voor wezen te nemen. B. en W. trekken volgens spr. terug en dat gaan de bouwkundige vereenigingen thans nadoen. We moeten, volgens spr., thans enkel over de principieele vraag beslissen: een stedelijk of een gesubsidiëerde tentoonstelling in 1914?
De heer Ingenohl zegt dat er van een gesubsidiëerde tentoonstelling geen sprake is. Met het geven van een subsidie is men van de zaak af. Dat is hier *niet* het geval. Het zal een tentoonstelling zijn *onder protectoraat van de Gemeente*. Wat willen de heeren nu nog meer? De architecten moeten *zelf* voor de regeling zorg dragen, dat doet geen gemeente. Volgens spr. is de Burgemeester feitelijk van de wijs gebracht door dat bedrag van *f* 40.000, als gevolg van de eischen der kunstnijveren.
De heer de Meijer wil trachten een bemiddelingsvoorstel te doen. Laten we het gevaar, dat er volgens den heer Jansen z. i. terecht schuilt in den brief van B. en W. ondervangen door de tentoonstelling te noemen: *de uitgestelde 4-jaarlijksche van 1913* en daarvoor dan gaan werken.
De heer Jansen kan zich hiermede, zij het dan ook eenigszins noodgedwongen, vereenigen.
Op voorstel van den voorzitter wordt door de vergadering thans met algemeene stemmen aangenomen:
a. dat de tentoonstelling zal zijn: *eene internationale bouwkunsttentoonstelling onder protectoraat der gemeente Amsterdam.*
b. dat er zal worden aangevraagd een subsidie van ten hoogste *f* 10.000.—
c. dat de tentoonstelling ook zal omvatten de aanverwante decoratieve kunsten, voor zooverre deze in verband staan tot de bouwkunst.
d. dat door de vereenigingen een waarborgfonds zal worden gesticht, waaraan door A. et A. voor *f* 1000.— zal worden deelgenomen.
e. dat A. et A. de tentoonstelling zal beschouwen als de uitgestelde architectuur-afdeeling van de laatst gehouden 4 jaarl. internationale tentoonstelling.
Bij de rondvraag constateert de heer H. G. Jansen dat 1913 een jaar van grooten bloei voor „A. et A" is geweest. Hij huldigt daarvoor het Bestuur en dankt den voorzitter voor diens bekwame leiding gedurende dat bloeijaar. Hij spreekt de beste wenschen uit voor Genootschap en Bestuur en speciaal voor de heeren Walenkamp en Kok, die thans heengaan of binnenkort zullen heengaan.
De voorzitter dankt den heer Jansen voor diens hartelijk gemeende woorden en sluit even 11 uur deze belangrijke jaarvergadering. ADR. M.

MEDEDEELING DER P. P. C.

Aan de Besturen der
Constitueerende Vereenigingen.

WelEdelgeboren Heeren!

De P. P. C. heeft de eer U bij deze te berichten dat in haar handen kwam een programma voor een prijsvraag voor een kerk voor de Ned. Herv. Gemeente te Apeldoorn en het Loo, uitgeschreven door de Kerkvoogdij aldaar. Dit programma voldoet in geen enkel opzicht aan de Algemeene regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen.
De Commissie wendde zich tot genoemde Kerkvoogdij met een daarop wijzend schrijven, en het verzoek om alsnog het programma in overeenstemming met de A. R. te willen brengen.
Zij moet inmiddels deelneming aan genoemde prijsvraag ontraden en verzoekt U dit in Uw orgaan te willen kenbaar maken.

Hoogachtend namens de P. P. C.
A'dam, 15 Dec. 1913. C. N. VAN GOOR.

* * *

De heer J. G(ratama) schrijft in het Bouwkundig weekblad omtrent deze prijsvraag, onder het hoofd: *een fraaie prijsvraag*, het volgende:

EEN FRAAIE PRIJSVRAAG.

De kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te Apeldoorn en het Loo hebben voor enkele weken een prijsvraag uitgeschreven onder de bouwkundigen in de Gemeente Apeldoorn ter verkrijging van een schetsontwerp voor een kerk met kleinen toren, annex consistoriekamer en kosterswoning, te stichten op een vrij terrein aan den Arnhemschen straatweg te Apeldoorn.
Waar de voorwaarden van deze prijsvragen op vrijwel alle belangrijke punten in strijd zijn met de Nationale Prijsvraag Regelen, vastgesteld door de vier bouwkundige vereenigingen, meenen wij deze prijsvraag te moeten signaleeren als geheel onvolmaakte. In de voorwaarden vinden wij o.a.:
Het gebouw zal ruimte moeten bieden voor ongeveer 700 plaatsen gelijkvloers en 150 op de galanderij. De bouwsom mag f 33000.— niet te boven gaan; in deze bouwsom is alles begrepen: centrale verwarming, een toren-aurwerk, enz., ook „de kosten van architectuur", met welke eigenaardige term het programma vermoedelijk het architecten-honorarium bedoelt.
Verlangd wordt een plan begane grond, de voornaamste gevels en twee doorsneden, beide zoodanig, dat daaruit de constructie van gebouw en toren is na te gaan. De hoofdgevel schaal 1 op 50; de andere teekeningen schaal 1 op 100.
Verder: een memorie van toelichting en een gespecificeerde begrooting. En dit noemen de kerkvoogden een schetsontwerp!
De beoordeeling zal geschieden door het College van Kerkvoogden, onder adviseering der overige kerkelijke colleges; van deskundigheid in de Jury is dus geen sprake.
Verder wordt medegedeeld dat f 33000.— de maximum bouwsom is, doch dat bij de beoordeeling der ingezonden ontwerpen de bouwsom zeer zeker van grooten invloed zal zijn bij de keuze van het ontwerp.
De volgende bepaling is wel de kroon op de minderwaardigheid van de voorwaarden: „Indien de ontwerper van het gekozen ontwerp, om welke reden ook, verhinderd is als bouwmeester van dat ontwerp op te treden, of Kerkvoogden om redenen die niet genoemd behoeven te worden hem het bouwtoezicht niet wenschen op te dragen, zal hem voor het gekozen ontwerp worden uitbetaald een som van f 250.—, bij acceptatie van dit bedrag wordt het ontwerp het eigendom van Kerkvoogden en verkrijgen zij het recht dit ontwerp voor haar te doen uitvoeren."
Dus: geen prijzen, geen spoor van deskundigheid van de Jury, volkomen onzekerheid, dat de bekroonde de opdracht voor den bouw krijgt; een eventueele schadeloosstelling aan den bekroonde van f 250.— wat natuurlijk in dit geval veel te weinig is. In een advertentie werden bouwkundigen uitgenoodigd plannen in te leveren; over de voorwaarden zouden Kerkvoogden uitsluitend *mondeling* toelichting geven op twee bepaalde dagen.
Het geeft wel een merkwaardigen kijk op de beschaving van deze heeren Kerkvoogden, dat zij zich, waar het hier toch niet het eerste het beste schuurtje maar een kerkgebouw betreft, niet gewend hebben tot de architecten-vereenigingen bij de voorbereiding van deze prijsvraag, maar door deze schandelijke voorwaarden listiglijk architectonische krachten willen uitbuiten.
Kerkvoogden willen, zonder eenige belooning uit te keeren, verschil-

lende bouwkundigen arbeid laten verrichten en tegen elkaar laten concurreeren; zij zullen dan daaruit zelf het beste kiezen; en krijgen dus het beste van veel arbeid voor niets. De mededinger, die de zekerheid heeft, dat zijn project *niet* door deskundigen wordt beoordeeld, zoodat allerlei willekeurige invloeden de bekroning zullen bepalen, heeft alleen de wel zeer schrale troost, dat, *wanneer* hij nu, *zoo* mocht zijn, zijn ontwerp *misschien* voor uitvoering wordt aangewezen, of anders voor f 250— wordt afgekocht.
Natuurlijk zal geen Architect, die zich *zelf* respecteert, aan deze prijsvraag meedoen; alleen beunhazen en onbevoegden zullen misschien hun krachten er aan wagen, met het vrij wel zekere gevolg, dat op deze wijze een kerk wordt verkregen, die den naam „bedehuis" volkomen onwaardig zal zijn, en die Apeldoorn zal ontsieren.

EEN TWEETAL ADRESSEN VAN DE V. A. N. K.

Door de Nederl. Vereen. voor Ambachts- en Nijverheidskunst is onderstaand schrijven en motie verzonden aan B. en W. van Rotterdam en Dr. A. Pit te Amsterdam:

Aan Burgemeester en Wethouders van Rotterdam.

Edelachtbare Heeren,

De vergadering van de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst op den 29sten November Ll. te Amsterdam gehouden heeft aan het Bestuur dezer Vereeniging de opdracht gegeven het onderstaande ter Uwer kennis te brengen.
In het jury rapport betreffende de prijsvraag voor een nieuw Stadhuis te Rotterdam wordt van het ontwerp van den heer H. Evers het volgende gezegd:
„De binnen architectuur en met name die van het Hoofdtrappenhuis, de groote hal en de feestzaal zijn evenwel minder geslaagd, niet wijl de ontwerper in verband met de bouwsom naar loffelijke soberheid streefde, maar doordien zij grof van detail en — ondanks de feestzaal een samenvoeging van velerlei motieven vertoont — arm van vinding is.
Toch heeft het college van B. en W. terecht ingezien dat ook aan het interieur van dit monument hooge eischen moeten worden gesteld, zooals blijkt uit de toelichting bij het voor-ontwerp en nader voorstel van 1 Sept. 1911 waarin o a. de volgende zinsnede voorkomt:
„ ..... een voorbouw die het representatieve gedeelte omvat en waaraan dus zoowel inwendig als uitwendig hoogere architectonische en decoratieve eischen mogen worden gesteld."
De vergadering bovengenoemd stemt ten volle in met de afkeurende kritiek door de jury op de inwendige architectuur en versiering van het plan Evers uitgeoefend en meent dat het tot stand komen van dit of soortgelijk interieur ten zeerste zou zijn af te keuren, wijl het volstrekt niet beantwoordt aan den stand der ontwikkeling der huidige Ambachts- en Nijverheidskunsten.
Zij meent dat er niet de minste kans is, dat door een samenvoeging van velerlei motieven eenig resultaat ten goede bereikt zal worden en acht opzet en verloop dezer prijsvraag niet alleen schadelijk voor de ontwikkeling der Ambachts- en Nijverheidskunsten maar ook een belemmering voor het streven van hen die meenen dat alleen door de innige samenwerking van de beste architectonische met de beste Nijverheidskunstige krachten een waarlijk monumentaal levend en aesthetisch bevredigend geheel verkregen zal kunnen worden.

Namens het Bestuur der Nedrl. Vereen. voor Ambachts- en Nijverheidskunst.
w.g. W. Penaat, *Voorzitter.*
„ Corn. van der Sluys, *Secretaris.*

's-Hage, Dec. 1913.

Aan den WelEd. Zeergel. Heer Dr. A. Pit, Directeur van het Ned. Museum voor Geschiedenis en Kunst, Amsterdam.

WelEd. Heer,

In de Algemeene Vergadering van de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst op den 29en November 1913 werd met algemeene stemmen de navolgende motie aangenomen:
„De vergadering spreekt haar volle sympathie uit met het voornemen om eene copie van de prijsvraag maquette van den Architect K. P. C. de Bazel van het Raadhuis te Rotterdam, aan te koopen ter plaatsing in het Rijks-Museum.
Zij hoopt, waar de Museum Directie een dusdanig blijk van belangstelling in de moderne architectuur geeft, deze belangstelling zich moge uitbreiden tot de moderne Ambachts- en Nijverheidskunsten en acht het ten zeerste gewenscht dat het Bestuur der V. A. N. K. al die stappen doet welke noodig mochten blijken om het prijzenswaardig plan mede te helpen verwezenlijken."

w.g. W. Penaat, *Voorzitter.*
„ Corn. van der Sluys, *Secretaris.*

's-Hage, Dec. 1913.

EEN BELANGRIJKE TENTOONSTELLING.

Donderdag en Vrijdag dezer week werd door de bekende firma v. Dissel en Zn. te Eindhoven voor speciaal genoodigden eene expositie van *Linnen-damasten stoel- en wandbekleeding* gehouden in de groote feestzaal van het American Hotel alhier.
De wanden dezer zoo kleurrijke zaal waren geheel behangen met talrijke fraaie bekleedingstoffen naar ontwerpen van den kunstenaar Chris Lebeau.
Een woord van hulde al dadelijk aan deze kranige firma voor wat zij, met behulp van een kracht als Lebeau, heeft bereikt en thans te zien en te genieten heeft gegeven.
Dezelfde patronen, in onderscheidene kleuren geweven, demonstreerden den fijnen smaak van ontwerper en het kunnen dezer bekende Eindhovensche fabriek. Wij zagen er patronen in goud-geel, violet, zwart, zacht groen en grijs en allen maakten, mede door den zachtzijden glans van het zuiver lersch vlas, een bijzonder rijk effect. Ook de verwerking van dier- en bloemmotieven tot vlakornament verdient een woord van grooten lof.
De stof wordt vervaardigd op een breedte van 145 cM., heeft de eigenschap van kleur- en waschecht en krimpvrij te zijn, rekt evenmin en heeft bovendien nog de niet te onderschatten eigenschap van *aan beide zijden gebruikt te kunnen worden.*
Het niet-rekken wordt, naar mededeeling van den heer v. Dissel — die zoo vriendelijk was ons rond te leiden — verkregen door het kloppen of hameren der stof, die daartoe op een automatischen rol onder een reeks van omstreeks 48 hamers wordt doorgehaald. De hamers kloppen met groote snelheid in correcte volgorde van 1 tot 48, om daarna weder met 1 aan te vangen en zoo voortgaande.
De heer v. Dissel deelde ons omtrent het geëxposeerde verder nog het volgende mede: „Wij vervaardigen sedert tal van jaren in onze linnenfabriek Damasten Tafelgoederen naar ontwerpen van Chris. Lebeau. Met de medewerking van dezen sierkunstenaar zijn wij thans een stap verder gegaan en hebben voor stoel- en wandbekleeding geheel nieuwe en daarvoor passende dessins in kleuren geweven.

Wat de dessins betreft, vermeenen wij dat Lebeau weer iets zeer moois heeft gebracht. Wat de kleuren aangaat, deze zijn met zorg gekozen en na langdurige proefnemingen is de lichtechtheid en zelfs de waschechtheid bereikt.
Het materiaal waarvan deze Stoel- en Wandbekleeding op onze hand-damastweverij wordt geweven, is een zeer fijne draad van zuiver lersch vlas van prima kwaliteit, zoodat de stof den zacht-zijden glans heeft aan fijn vlas eigen.
Het weefsel is geappreteerd zonder toevoeging van eenig hulpmiddel en heeft de eigenschap krimpvrij te zijn, waardoor men in staat is de goederen opnieuw te wasschen en op te spannen. Wij vermeenen, dat zulks met geen enkel concurreerend artikel het geval is.
Bovendien hebben deze goederen nog de bijzonderheid, dat in de ontwerpen afrandingen, lambriseeringen en friesen zijn opgenomen en deze aan één stuk met de dessins worden geweven in banen van ongeveer 145 cM. breedte passend bij elke kamerhoogte.
Bij elk wanddessin is afzonderlijk een bijpassende stoelbekleeding ontworpen".
Voor menig architect zal thans, naar wij vertrouwen, de keuze eener stoel- of wandbekleeding, gezien de bijzonder fraaie exempels dezer *nationale* weefkunst, niet moeilijk meer zijn. Wij durven der firma v. Dissel dan ook op grond der verschillende op den voorgrond tredende, goede kwaliteiten van haar nieuwe product, een groot succes voorspellen. Adr. Moen.

OVER „AKOUSTIEK" IN VERBAND MET DEN BOUW VAN ZALEN.

Vervolg van pag. 425.

Verbetering.

In het vorig gedeelte is een onjuistheid ingeslopen, wat betreft het eerste der drie gevallen bij het terugkaatsen van het geluid tegen de zijwanden ten opzichte van den door het geluid doorloopen weg.
Er moet staan:
1e dat het verschil tusschen de door het teruggekaatste geluid doorloopen weg en S H minder is dan 23 M.

* * *

Behalve de nu besproken factor: de stof van het terugkaatsingsvlak, is er nog een factor, waarmede wij rekening moeten houden, en wel, dat het geluid in sterkte vermindert, naarmate het zich verder van de geluidsbron verwijdert.
In een formule gezegd:
De sterkte van het geluid is omgekeerd evenredig met het vierkant van den afstand tusschen geluidsbron en hoorder. D. w. z. op b.v. 30 M. van de geluidsbron heeft het geluid slechts ¼ sterkte, die het heeft op de helft van dien afstand, d. i. op 15 M. En op 45 M. slechts 1/9 der sterkte, die het heeft op 15 M.
Indien het geluid zoo wordt teruggekaatst, dat 4 deelen op 30 M. in één punt samenkomen, of de negen deelen op 45 M. van de geluidsbron, zal er een samenstelling van geluid worden gevormd van dezelfde sterkte als het natuurlijk geluid op 15 M. afstand. Dit is wat bij de gewone spreekbuis gebeurt, en bij den scheepsroeper. Hier dwingt de wand der buis de geluidsgolf, zich geheel in één richting te concentreeren, en derhalve vermindert de sterkte van het geluid niet, dan een weinig tengevolge van de wrijving tegen de binnenzijde der buis.
Is door verschillende omstandigheden weergalm in een zaal niet te vermijden, dan zullen wij, om den weergalm nog ten nutte te maken, er voor moeten zorgen, dat de weerkaatste geluiden zich samentrekken in de achterzijde der zaal, waar het rechtstreeksche geluid behoefte begint te krijgen aan versterking. Dit kan worden gedaan door sommige gedeelten van de zijwanden en zoldering in een bepaalden hoek te plaatsen. Dit blijft echter een moeielijke opgaaf; vooral ook om die vormen architectonisch te laten blijven. Het middel kan erger dan de kwaal blijken te zijn. M. i blijft het een lapmiddel waarmede wij hoogst voorzichtig moeten zijn.
Staan wij hier nu eens een oogenblik stil, en gaan na wat wij hebben verteld over de echo-verschijnselen: de echo en den weergalm, dan zult gij het met mij eens zijn, dat weergalm (d.i. terugkaatsingen van het geluid) nu niet bepaald zoo gunstig werken in een vergader- of concertzaal en in theaters, en zeker niet den waren grondslag vormen voor de juiste theorie der akoustiek in groote ruimten. Want weergalm is bijna steeds een element van gevaar. Het veiligst is de weergalm tot de kleinst mogelijke verhoudingen terug te brengen. Dan kan hij medewerken om de intensiteit van den toon te versterken. Doch het gevaar van geluidsverwarring blijft bestaan.

In de oudheid had men een ander grondbeginsel, waarop de akoustiek der groote ruimten steunde. Men bouwde, zoowel figuurlijk als letterlijk, op het beginsel van medeklinken, resoneeren, met een goed hollandsch woord: „*weerklank*". Om de beteekenis ervan te doorvoelen, (weerklank beteekent „het opwekken") is het beste zich goed in te denken in de uitdrukking „zijn woorden vonden weerklank in de harten der toehoorders".
Zoo gemakkelijk het „*terugkaatsen*" („*weergalm*") is te verklaren, zoo moeielijk is het voor het „*medeklinken*" („weerklank")
„*Terugkaatsen*" is het koude, nuchtere terugkomen van een klank, zonder eenige versterking, zonder eenige verrijking ervan.
Men kan wel zeggen, dat er niets anders in trilling is, dan de onmiddellijk door de geluidsbron in triling gebrachte lucht. Het vlak, waartegen de klank weerkaatst zal in het gunstigste geval veeren, b.v. glas.

„*Medeklinken*" is het medetrillen van andere vaste stoffen, waardoor klankverrijking ontstaat. De trillingen van het eene lichaam gaan op het andere over.
Dit geschiedt op twee wijzen: 1ste òf door de onmiddellijke aanraking,
2de òf door de lucht, of andere tusschenstof.
Wordt een snaar gespannen op een smalle houten lijst en is deze lijst niet verbonden met andere lichamen, dan geeft zij slechts een dunnen, of armen toon.
Nemen wij echter inplaats van de smalle houten lijst, een breede, buigzame houten plaat ('t best geschikt is dennenhout), dan wordt de toon krachtiger. Door haar oppervlak is de plaat meer geschikt de trillingen der snaar op de lucht over te brengen, dan dit mogelijk is bij de smalle houten lijst. De houten plaat wordt genoodzaakt hetzelfde aantal trillingen van de snaar mede te maken, m. a. w. een toon van dezelfde hoogte te geven.
Hier ontstaat het *medeklinken* door onmiddellijke aanraking.
Plaatsen wij nu een tweede toestel, waarvan de snaar op dezelfde toonhoogte van de andere is gestemd, op eenigen afstand ervan, en strijken wij een der snaren aan, dan zal de andere denzelfden toon geven.
Dat de andere snaar trilt, wordt bewezen doordat een erop geplaatst papieren ruitertje eraf wordt geworpen.
Hier ontstaat het tweede geval: het *medetrillen* geschiedt door de lucht.

In 't algemeen kunnen wij zeggen: Wanneer twee stoffen niet met elkaar in aanraking zijn, en de trilling van de een door de lucht op de ander zal worden overgebracht, zal de tweede stof alleen reageeren op trillingen, waarmede zij samen stemt.

Wij kunnen een andere proef nemen, waaruit nog een andere gevolgtrekking is te maken.
Wij nemen daarvoor een cylindervormig glas, tamelijk lang en houden er een trillende stemvork boven, dan hooren wij geen versterking van het geluid. Brengen wij ondertusschen op geruischlooze wijze (b.v. door middel van een pipet) water in het glas, dan zal door het stijgen de overblijvende luchtkolom zich verkorten. Na een zekeren stand van het water, hooren wij den toon van de stemvork sterker worden, en nadat de luchtkolom een bepaalde lengte heeft gekregen, zal de toon op zijn sterkst zijn.
Wij leeren hieruit, dat niet de stof zelf van het lichaam de eigenlijke klankversterker behoeft te zijn, doch de lucht die door dat lichaam wordt omsloten, en bovendien, dat de vorm van die luchtomsluiting een bepaalden vorm moet zijn.
Wij zagen dit bij de proef. Bij een bepaalden toon moest ook de luchtkolom in het glas een bepaalde lengte hebben. Die lengte is, bij denzelfden toon, afhankelijk van de maat der doorsnede van het glas.
Nog duidelijker zien wij dat bij muziekinstrumenten, b.v. bij de orgelpijpen, die al naar hun lengte en vorm een bepaalden toon en een bepaalden klank geven.
Wij spreken hier over bepaalden klank. En hier komen wij op het punt in het medeklinken, dat zooals wij reeds zeiden, het zoo moeielijk maakt het medeklinken geheel te verklaren.
Om duidelijk te maken, wat ik bedoel, wijs ik U op de viool en de altviool. Beide hebben dezelfde vormen. De altviool is iets grooter. De wijze van bespelen, de toonvorming is hetzelfde. De klank is echter niet hetzelfde. Niet alleen is dit het geval bij deze instrumenten, doch zelfs bij twee violen, door verschillende instrumentbouwers gemaakt. Waarin dit verschil in klank ligt, is niet in theorie vast te legger:. Voor het bouwen van instrumenten is juist gevoel en ondervinding noodig.
Wel is door Helmholtz in zekere mate de grondverklaring gegeven, hoe een toon zijn klankkarakter krijgt. Dit berust op het versterken van een (of meer) der *deel-* of *boventonen*.
Wat zijn *deel-* of *boventonen?* Laat men de snaar vrij trillen, dan hoort men zijn grondtoon. Deelt men nu door het zacht aanraken van den vinger, de snaar in twee deelen, b.v. in ½ en ½, dan hoort men bij het aanstrijken van het eene gedeelte der snaar ook den toon van het andere stuk. Deze laatste soort van tonen heeten in de muziek flageolettonen (fluittonen). In de akoustiek worden ze *deel-* of *boventonen*, en ook *harmonische tonen* genoemd. Bij het klinken van den grondtoon der vrijtrillende snaar zijn de boventonen wel aanwezig, doch zwak. Alleen een geoefend oor hoort ze.
Door het plaatsen op een klankkast worden ze hoorbaarder, en daardoor de toon der snaar *klank*voller. Al naar gelang de vorm der klankkast is, worden een of meer der boventonen hoorbaarder. De klanktint hangt nu af welke boventonen hoorbaar worden. Dit is ook het geval bij orgelpijpen, en in 't algemeen bij bepaalde luchtruimten, die naast hun eigen toon, ook nog harmonische tonen hebben.
De harmonische tonen vormen met den grondtoon een rekenkundige reeks. Is b.v. het aantal trillingen 100 in de sec., dan hebben zijn boventonen of harmonische tonen 200, 300, 400 enz. tr. in de seconde, staan dus in de verhouding 1 : 2 : 3 : 4 enz. tot elkaar. (E. e, b e).
Ook trillende luchtkolommen, zooals in de genoemde proef met het cylindervormige glas en orgelpijpen kunnen zich, evenals bij de snaar het geval was, in een aantal afzonderlijke trillende deelen verdeelen, en daardoor aanleiding geven tot het vormen van deeltonen.
Open orgelpijpen, dus luchtkolommen, die aan geen der beide zijden zijn afgesloten (aan een der zijden wordt de lucht ingeblazen) geven alle deeltonen. Sluit men de bovenzijde af, — wij krijgen dan het geval van het cylindervormige glas — dan vallen de *even veelvouden* van het aantal trillingen van den grondtoon weg. Alleen de deeltonen met het *oneven* aantal trilingen worden dan voortgebracht. De reeks wordt dan 1 : 3 : 5 : 7 enz.
Deze reeks van deeltonen maken den klank dof. Te vergelijken met den klinker *u*, die tot *oe* wordt. Een niet door harmonische tonen begeleiden toon kan nu en dan heel liefelijk zijn, maar zij is altijd mager, arm, en daardoor weinig muzikaal.
Ditzelfde bezwaar hebben dichte klankkasten; en juist om dat bezwaar bij strijkinstrumenten te verminderen zijn de *f* gaten in het bovenblad gemaakt. Door die merkwaardige verbinding van de lucht in en buiten de klankkast treden weer alle boventonen op en wordt toch de *resonantie* (weerklank) door het omsloten zijn der luchtruimte sterker gemaakt. Dit laatste wordt bewezen door de volgende proef. Van een gewone klankkast, wij kunnen een sigarenkistje nemen, worden een der korte opstaande zijden opklapbaar gemaakt. Zetten wij nu, als het deksel is gesloten, een trillende stemvork op het bovenblad, dan zal het geluid bij het opklappen van het deksel hoorbaar worden versterkt.
Tot zoover het medeklinken wat betreft het medeklinken als versterking van een toon, en het medeklinken als werking, die zoo goed als niet hoorbare tonen — deeltonen — hoorbaar maakt.
Er zijn, behalve de deeltonen, ook nog een andere soort tonen, die door het medeklinken worden hoorbaar gemaakt. Een klankkast zal n. m. l. in staat zijn tonen te versterken, en hoorbaar te maken, die ontstaan door de combinatie van twee tonen, van het eenvoudigste accoord dus.
„*Combinatietonen*" zijn tonen, die niet onmiddellijk door aanstrijken of aanblazen worden voortgebracht, dus buiten den wil van den speler om.
„*Combinatietonen*" heeten ook differentietonen, omdat het werkelijke verschiltonen zijn.
B. v. wij slaan den toon en zijn octaaf aan. De verhouding in het aantal trillingen tusschen beide is als 1 : 2 d. w. z. heeft de grondtoon 100 trillingen in de sec., dan heeft zijn octaaf er 200 in de sec. Het verschil tusschen beide is 100 of in een verhoudingsgetal uitgedrukt 1. De verschiltoon is in dit geval weder de grondtoon en versterkt zoodoende den grondtoon.
Combinatietonen spelen een groote rol in de akoustiek der zalen.
(Wordt vervolgd). JAN DE MEIJER.

INGEZONDEN.

AAN WIEN EEN OPDRACHT VAN BETEEKENIS?

Eenigen tijd geleden noemde *Architectura* de opdracht aan De Bazel gedaan tot het ontwerpen van een jubileumpostzegel een stap in de goede richting. A. Brom Jr. te Utrecht vermeende daarop een aanvulling te moeten geven, waarin betoogd werd, dat een zoo belangrijke grafische opdracht bij een grafisch kunstenaar thuis behoorde.

Niets schijnt logischer dan dat. Voor een belangrijk kunstwerk vraagt men geen schilder een bouwwerk te maken, hoewel er schilders zijn, die gezonde begrippen omtrent bouwkunst hebben; voor een dergelijk doel klopt men bij geen dichter aan, om een ontwerp voor een kunstsmeedwerk, hoewel er dichters kunnen zijn, die zich warm interesseeren voor dergelijken arbeid. Voor speciale kunstwerken gaat men naar speciale kunstenaars.
We vonden het dan ook klein van Walter van Diedenhoven, om 't stukje van Brom „kortzichtig", „onrijp", „enz.", „dwaas" en „gevaarlijk" te noemen; te bombastig om op in te gaan. We wachtten liever, dat de zegel het licht zou zien.
Erkend moet worden, dat de zegel van De Bazel een gunstige uitzondering maakt op vele andere, maar de vraag: is hij een toonbeeld van modern grafisch kunnen? kan o. i. niet met een volmondig „ja" beantwoord worden. De kop — in relief gehouden — strookt niet met de begrippen omtrent moderne vlakversiering; de ornamentatie — in hoofdzaak vlechtornament en het heilige vierkant van een tiental jaren geleden — is evenmin een kind van dezen tijd en de als uit steen gehouwen poovere ieeuwtjes in de benedenhoeken zijn een grafisch kunstenaar onwaardig.
Brom heeft gelijk gehad: Zoo 'n grafisch werk had door een grafisch kunstenaar uitgevoerd moeten worden.

L. ROXNER.

* * *

COMMISSIE VAN STADSSCHOON.

Zooals bekend is, heeft zich te Amsterdam gevormd een *Commissie voor het Stadsschoon*.
De Commissie verzoekt ons de volgende oproeping te plaatsen aan welk verzoek wij hierbij voldoen.

OPROEPING.

Doel en *werking* der Commissie zijn:
1e. er zooveel mogelijk tegen te waken, dat merkwaardige gebouwen of stadsschoon verloren gaan of worden geschonden;
2e. te trachten te verijdelen, dat, wanneer eigenaars genoodzaakt zijn hunne bezittingen te laten verbouwen, ten einde die voor andere doeleinden bruikbaar te maken, dit gepaard gaat met noodelooze opoffering van het oorspronkelijk schoon van dat bezit;
3e. zich te beijveren, dat bij verandering of afbraak van het sub 1e bedoelde de nieuwe toestanden zoodanig worden, dat zij niet storend werken en het Stadsschoon behouden blijft;
4e. het zoo noodig geven van inlichtingen en het verstrekken van adviezen ten opzichte van gemaakte ontwerpen;
5e. bij slooping der sub 1e bedoelde gebouwen of verandering van het stadsbeeld, door opmeting, teekening of photographie een beeld te bewaren van het te verdwijnen schoon;
6e. opmetingen, teekeningen en zoo noodig photographieën te maken van merkwaardige gebouwen, mooie gevelfragmenten, kernachtige détails en merkwaardige interieurs en wat reeds op dit gebied bestaat trachten bijeen te brengen, om zoodoende te geraken tot een verzameling van wat Amsterdam aan schoons bezit of heeft bezeten.
De Commissie is van oordeel, dat wil haar arbeid goede vruchten afwerpen, zij bij haar streven ter verwezenlijking van het bovenstaande in de eerste plaats moet trachten dat te doen met de hulp van den *particulieren architect*, en moet pogen bouwend publiek en architecten zooveel doenlijk tot elkaar te brengen. Alleen in zoodanige gevallen, waar dit niet mogelijk zal blijken, zal zij zelf tot daadwerkelijke hulp overgaan. De Commissie is er van overtuigd, dat vele architecten het doel der Commissie toejuichen, en gevoelend voor het behoud van het schoon dezer stad bereid zijn de Commissie in haar streven behulpzaam te zijn.
Maar er is meer, ook rekent de Commissie op den steun van vele architecten, wanneer het geldt haar daadwerkelijk te helpen, en die bereid zijn adviezen te verleenen op architectonisch gebied, ook in die gevallen, waarin deze hulp door finantiëele onmacht gratis zou moeten geschieden, in welke gevallen men echter kan beschikken over de hulp van den teekenaar der Commissie.
De architecten, die daartoe genegen zijn en naar wie de Commissie dus bij eventueele aanvragen het bouwend publiek zal kunnen verwijzen, worden verzocht hun blijk van sympathie met dit streven aan de Commissie in te zenden.

C. W. H. BAARD, *Voorzitter*.
M. B. N. BOLDERMAN, *Secretaris*, Linnaeusstraat 45 (boven)

G. VAN ARKEL.	A. J. JOLINK.
K. DE BAZEL.	ED. KARSEN.
J. C. VAN EPEN.	B. J. OUENDAG.
C. M. GARMS.	JAN DE MEIJER.

PRIJSVRAAG TUINSTADSWIJK.

Vraag 1. Moet de grond voor de scholen, vereenigings- en vergaderlokaal en andere gebouwen, plantsoenen en kinderspeelplaatsen aan de begrooting van kosten onttrokken worden?
Antwoord De kosten van den grond bestemd voor den bouw van scholen, van het vereenigingslokaal en van andere openbare gebouwen vallen buiten de begrooting en het exploitatieplan. De kosten van den grond bestemd voor plantsoenen, kinderspeelplaatsen e.d. moeten in rekening gebrachten worden.
Vraag 2. Omtrent aanleg van voortuinen en plantsoenen wordt niets in het program vermeld; moet hiermede rekening worden gehouden? Zoo ja, wat is de kosten per M².?
Antwoord. De kosten van aanleg der plantsoenen zijn te stellen op *f* 1.50 per M². De kosten van aanleg van voortuinen en van tuinen achter de perceelen zijn begrepen in de bouwkosten per M³. woning, vermeld onder 5 *b*.
Vraag 3. Wordt met vereenigings- en vergaderlokaal één en hetzelfde lokaal bedoeld?
Antwoord. Het kan één lokaal zijn, het mogen er ook twee zijn.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, AFDEELING DOCUMENTATIE.

Repertorium op de Nederlandsche Tijdschriften.

Met ingang van het jaar 1914 wordt onder den titel „*Repertorium op de Nederlandsche Tijdschriften*" door de Afdeeling voor Documentatie der Koninklijke Bibliotheek een maandelijksche bibliografie bewerkt en uitgegeven van bijdragen in tijdschriften, jaarboeken, verslagen enz., voorzoover deze ontvertaald en door de schrijvers ondersteekend zijn.
Deze bibliografie zal zoowel de tijdschriften van algemeenen als van wetenschappelijken aard omvatten en zoowel oorspronkelijke bijdragen als de voornaamste kritieken van de afgeloopen maand opnemen. Reeds in 1910 ving de Koninklijke Bibliotheek aan, de periodieke literatuur in een bibliografie op losse kaarten te documenteeren.
Het „Repertorium" is een voortzetting en uitbreiding dier bibliografie. Naast de editie op kaarten verschijnt thans een editie in boekvorm. Deze editie zal uitgegeven worden in maandelijksche afleveringen, elk van ongeveer vier vellen druks: ongeveer 500 titels. Deze zullen systematisch gerangschikt worden in rubrieken, waarop twee registers zullen worden bewerkt: een alfabetisch schrijversregister en een Alfabetisch trefwoorden-register. Jaarlijks zullen deze maandregisters in jaarregisters worden verwerkt en den jaargang besluiten.
Het Repertorium in boekvorm wordt aan hen, die daartoe den wensch te kennen hebben gegeven en bereid zijn de verzendingskosten ad *f* 0.50 per jaar te voldoen, kosteloos toegezonden.

Men heeft de keuze tusschen afdrukken op gewoon papier en op aan één zijde bedrukt papier-peture, dat zich beter leent tot uitknippen en opplakken op kaarten of fiches.
De editie op kaarten is alleen verkrijgbaar in volledige stellen. Bibliotheken, vereenigingen en particulieren, die zich op deze editie wenschen te abonneeren, kunnen zich wenden tot de „Drukkerij Humanitas", Vaillantlaan 292—294, 's-Gravenhage.
December 1913. W. G. C. BYVANCK.

DE OPLOSSING.

De hoekpartij van het nieuwe gebouw aan Dam en Kalverstraat vertoont eene afdekking, die noch dak noch toren mag genoemd worden. Het is monumentaal noch wel een beschoten geraamte, doch reeds monumentaal doende, waarop deze week een paar proefnemingen werden „gelanceerd". Een zinken knop en een tot geprofileerde kroonlijst gemetamorphoseerde zinken plaat, waren enkele dagen aan dit scheppingswonder te zien. Juist *die knop* gaf de ontknooping. Een voorwerp, breed van onder, nauwer toelooposde naar boven en nagenoeg vlak afgedekt — waarboven dan een *knop* — is nu eenmaal een.... doofpot.
Ah zoo, nu zijn wij er!! B. en W. zoeken naar eene oplossing der Paleis-Raadhuis kwestie, Wat willen zij nog meer, de doofpot staat al op den Dam! M.

IVe INTERNATIONAAL CONGRES VOOR BOUWNIJVERHEID EN OPENBARE WERKEN, BERN 23—27 AUGUSTUS 1914.

Ingericht onder bescherming van de Internationale Federatie van Bouwnijverheid en Openbare Werken, door de Zwitsersche Vereeniging van Aannemers.

Wij ontvingen onderstaand stuk ter plaatsing:
Wij hebben de eer U te verwittigen, dat het IVe Internationaal Congres voor Bouwnijverheid en Openbare Werken van 23—27 Augustus 1914 zal worden gehouden te Bern, onder hooge bescherming der Zwitsersche Bondsregeering.
Het Bestuur (Conseil Supérieur) der Internationale Federatie besloot, in zijne bijeenkomst te Luzern, op 21 Juli LL, de behandeling der navolgende vraagstukken aan de orde te stellen:
1. De collectieve arbeidsovereenkomst. — Vaststelling van internationale regelen betreffende het sluiten van overeenkomsten tusschen patroons- en werklieden-organisaties.
2. De vakopleiding.
3. Werkstaking en uitsluiting. — Middelen tot beslechting van geschillen.
4. Steigers en blindeeringen. — Beschouwingen over hunne technische samenstelling, ook in verband met de veiligheid der werklieden.
Het gewicht dezer vraagstukken zal niemand ontgaan; zij behooren tot dezulken, welker oplossing eerst door toepassing in de praktijk de beteekenis en de waarde verkrijgt, welke door een Internationaal Congres daaraan worden gehecht.
De feiten, die tot een grondige bestudeering van deze vraagstukken dwingen, openbaren zich overal, in elk land der wereld, afgezien van de verschillen in gewoonte en wettelijke regeling, op bijna dezelfde wijze. Voor de bij de Internationale Federatie aangesloten vakbonden is het derhalve van gewicht te kunnen wijzen op overeenstemming ten aanzien van beginselen, die overal kunnen worden toegepast en tevens er voor te kunnen waken, dat zulks, in het belang hunner leden, ook inderdaad plaats vindt.
De sociale evolutie onzer dagen heeft als het ware de geografische grenzen weggevaagd en tracht op elk gebied te komen tot internationale regelingen, met het doel om, met name in nabuurstaten, storingen in den economischen vooruitgang der onderscheidene bedrijven te voorkomen.
Wat het eerste en het derde vraagstuk betreft zal men, in ouvertre, gemakkelijk eene oplossing kunnen vinden.
Het tweede, dat der vakopleiding, heeft een meer documentair karakter. Eene uiteenzetting en bespreking van dit vraagstuk zal de aangesloten vakbonden, uitgaande van het standpunt, dat eene goede vakopleiding voor elk bedrijf een levenskwestie is, in staat stellen rekening te houden met de bereikte resultaten en, anderzijds, met de ondervonden teleurstellingen in die landen waar het vakonderwijs tot dusverre het best is gevolgd.
Ook het laatste vraagstuk is van overwegend belang. Immers, het is onze plicht nauwkeurig te onderzoeken of in ons bedrijf de wetten en verordeningen tot bescherming van den arbeider geen bepalingen bevatten, welker letterlijke toepassing de uitvoering van een werk noodeloos zou bemoeielijken of zelfs onmogelijk zou maken. En waar nu inderdaad zulke bepalingen in verschillende verordeningen betreffende de samenstelling van steigers en blindeeringen worden aangetroffen, is een congres van aannemers en bouwmeesters zeker bevoegd en verplicht uit een oogpunt van techniek en praktijk zijn oordeel uit te spreken over maatregelen, welke moeten strekken om de veiligheid der werklieden ten volle te verzekeren.
Het Congres te Bern zal dus van groote beteekenis zijn, waarom wij U reeds nu uitnoodigen daaraan deel te nemen.
Verdere bescheiden zooals het volledige programma en de voorwaarden van deelname, welke overigens geheel gelijk zijn aan die welke voor de voorgaande congressen hebben gegolden, zullen U binnenkort worden toegezonden
Rapporten 1) over een der bovengenoemde onderwerpen moeten voor 31 Januari 1914 bij het bestuur der Internationale Federatie worden ingezonden, dat de ingekomen rapporten in eene, in April 1914, te houden vergadering zal onderzoeken en vervolgens rapporteursgeneraal voor het Congres zal benoemen.
Wij rekenen op Uw deelneming aan het Congres en, eventueel, ook op Uwe medewerking en teekenen, Hoogachtend,

Voor het Comiteit van Voorbereiding: 2)
J. BLATTNER, *Voorzitter*,
Voorzitter van den Zwitserschen Aannemersbond.
Voor de Internationale Federatie: 3)
O. OBDERCO, *Voorzitter*,
Lid van de Italiaansche Kamer van Afgevaardigden, Voorzitter van den Italiaanschen Aannemersbond.
Het Dagelijksch Bestuur der Internationale Federatie:
F. VAN OPHEM, *Directeur-Generaal*

1) Rapporten en mededeelingen moeten worden gezonden aan het adres van den Directeur-Generaal, Nieuwstraat 20, Brussel
2) De zetel van het Comiteit van voorbereiding is gevestigd te Zürich, Seidengasse 13.
3) De vorming van nationale comiteiten wordt in verschillende landen voorbereid.

NAGEKOMEN BERICHTEN.
MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.

I. In de Woensdag LL gehouden Algemeene Vergadering werd tot lid van het bestuur en als voorzitter gekozen de heer Paul J. de Jongh; terwijl de heer A. A. Kok als bestuurslid werd herkozen, beide heeren aanvaardden hunne benoeming.
II. Als Leden der Commissie van Redactie werden herkozen de aftredende heeren M. J. Hack en J. L. Hellendoorn.
III. Op de Genootschapsprijsvraag: „Ontwerp voor een publieke telefooncel" zijn reeds ingekomen twee antwoorden onder de motto's „X" bestaande uit 4 teekeningen en „O. H. V. Z." met 6 teekeningen.
IV. Als gewoon lid van het Genootschap wordt voorgesteld de heer G. Loogman, bouwk. opzichter te Amsterdam door de heeren K. Tholens en J. Roosing Jr.

G. J. RUTGERS, 1e *Secretaris*.

INHOUD: Verslag der 1337e Gewone Ledenvergadering. — Mededeeling der P. P. C. — Een tweetal adressen van de V. A. N. K. — Een belangrijke Tentoonstelling. — Over „Akoustiek" enz. (Vervolg). — Ingezonden. — Prijsvraag „Tuinstadwijk". — Koninkl. Bibliotheek. — De oplossing. — IVe Intern. Congres voor Bouwnijverheid en openbare werken. — Nagekomen Berichten (Mededeelingen betreffende het Genootschap).

CORRESPONDENTIE-ADRES: Voor de Redactie: ADR. MOEN, Corn. Schuytstraat 30, Amsterdam; Voor het plaatwerk „De Architect" en voor het secretariaat van het Genootschap: G. J. RUTGERS, „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. -:-
ABONNEMENT op het weekblad „Architectura": in Nederland *f* 1.00 per kwartaal; buiten Nederland *f* 10.— per jaar bij vooruitbetaling. Losse nummers 20 cent. Idem met bijlagen 30 cent. -:-
ADVERTENTIEN in het weekblad „Architectura": 25 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing rabat. -:-
Het orgaan wordt wekelijks franco toegezonden aan alle leden van het Genootschap. De jaarlijksche contributie voor het lidmaatschap bedraagt voor gewone leden *f* 12.—, voor kunstlievende leden *f* 10.—, voor buitenleden *f* 7.50 en voor adspirantleden *f* 5.—. Donateurs zijn zij die minstens *f* 20.— per jaar bijdragen. Zij ontvangen gratis het weekblad „Architectura" en het plaatwerk „De Architect". Voor alles betreffende de verzending van het tijdschrift en de advertentien, wende men zich tot de Uitgevers. -:-

ARCHITECTURA
ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: H. J. M. WALENKAMP, VOORZITTER, ADR. MOEN, SECRETARIS, CORNELIS SCHUYTSTRAAT No. 30, TE AMSTERDAM, JAN DE MEIJER, A. A. HES, M. J. HACK, W. A. E. VAN DER PLUYM EN J. J. HELLENDOORN LEDEN.

UITGAVE VAN DE BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ V.H. GEBR. BINGER, WARMOESSTRAAT 174/6, AMSTERDAM.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET GENOOTSCHAP.*

Onze Bestuursvergadering van j. l. Dinsdagavond behandelde de onderlinge functieverdeeling; als resultaat waarvan het Bestuur is samengesteld als volgt:

PAUL J. DE JONGH, Voorzitter.
J. H. DE GROOT, 2e Voorzitter.
G. J. RUTGERS, 1e Secretaris
J. ROOSING JR., 2e Secretaris.
A. A. KOK, Penningmeester.
W. A. E. VAN DER PLUYM, Bibliothecaris-archivaris.
ADR. MOEN, Plaatsvervangend lid.

G. J. RUTGERS, 1e *Secretaris*.

UITGELOTE OBLIGATIES LEENING 1910.

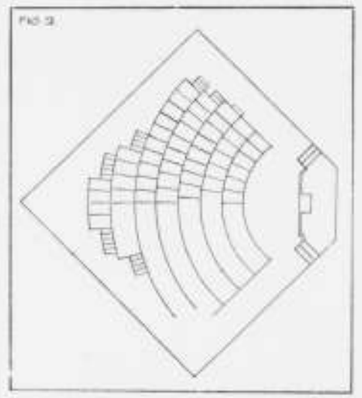
De nummers der in de algemeene vergadering van 17 December 1913 uitgelote obligaties van de leening 1910, zijn, zoo reeds in het verslag dier vergadering (in het vorig nummer opgenomen) is vermeld:
74, 82, 91, 83, 70, 18, 40, 109, 4, 128, 8, 84, 26, 39, 115, 90, 103, 47, 96, 38.
De uitgelote obligaties zijn betaalbaar bij den penningmeester, A. A. Kok, Alberdingk Thymstraat 12 te Amsterdam.

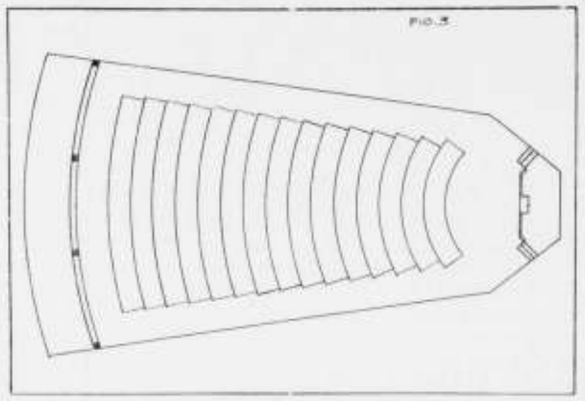
OVER „AKOUSTIEK" IN VERBAND MET DEN BOUW VAN ZALEN.

Vervolg van pag. 434.

Want in vergaderzalen moet worden zorg gedragen, het optreden van combinatietonen zooveel mogelijk te verhinderen. Zij maken de klinkers, de eigenlijke tonen in het gesproken woord, week, en daardoor niet helder, terwijl de medeklinkers, die als geruischen optreden, en die, daar zij toch al zonder stemtoon worden uitgesproken, het goede verstaan al bemoeielijken, door het weeker worden nog meer verzwemmen.
Daarentegen moet in muziekzalen juist het optreden van combinatietonen zooveel mogelijk worden bevorderd. Wie over dit deel der Akoustiek iets meer wil weten, raad ik aan te lezen: „Die Theorie des Schalls im Beziehung zur Musik" van Pietro Blaserna (uitgave Brockhaus Leipzig 1876). Vatten wij nu al het besprokene nog eens samen, dan hebben wij besproken, dat de invloed van den vorm der zaal op de hoedanigheid van den toon berust op twee verschijnselen: *„weerklank"* en *„weergalm"*, d. i. *medeklinken* en terugkaatsen.
„Weerklank" is de versterking en verrijking van den toon, voortgebracht, *a.* direct door de onmiddellijke aanraking met elastische stoffen, *b.* indirect door het gaan medetrillen van luchtkolommen, die op de tonen reageeren.
„Weergalm" is de verlenging, die ontstaat door enkelen of herhaald terugkaatsen van het geluid door wanden, zondering of vloer.
Weergalm levert bijna altijd gevaar op. Op zijn best verwekt hij een effect, ongeveer gelijk aan een goeden *weerklank*; op zijn slechtst ontaardt hij in geluidsverwarring en echo.
In een kleine zaal doet een weinig weergalm niet onaangenaam, vooral als er muziek in wordt gemaakt; want muziek verdraagt meer weergalm dan het gesproken woord. Als alle mogelijke weergalm buitengesloten wordt, zal de weerklank nooit te geaccentueerd zijn.
Een zaal met maximum *„weerklank"* en minimum *„weergalm"*, is geschikt zoowel voor muziek, als voor spreken. Zij is dan even geschikt voor het uitvoeren van een opera, als voor een drama of tooneelstuk, dus voor theaters, die dikwijls voor beide soorten van opvoeringen worden gebruikt.
In een zaal zonder eenigen weergalm is het geluid wonderlijk zuiver. De meerdere klank verkrijgt zij door de weerklank op juiste wijze te laten optreden.
Deze twee verschijnselen zijn geheel verschillend van wezen en aard en eischen een verschillende behandeling bij den bouw van zalen.

Laat ik nu nog trachten hieruit voor den bouw van zalen enkele wenken te geven.
Ten opzichte van den weergalm is het in zalen, waar wordt gesproken, en die daarom nooit van zulke groote afmetingen zijn, verstandig geen achterwand te maken. De eenvoudigste oplossing hiervan is, het podium in een der hoeken der zaal te projecteeren. (fig. 2). Het plan wordt dan vierkant.
Waar bij het spreken de kern van het geluid ligt in de richting, waarin wordt gesproken, is, bij geringe oppervlakte der zaal, de hoek A de samentrekking van den achterwand het verst van den spreker gelegen.
Moet de zaal veel toehoorders bevatten, dan wordt het overhoeksche, vierkante plafond onpraktisch, daar de grootste breedte B C, te groot wordt. Men zou er dan toe komen het plan ruitvormig te maken, wat ook niet praktisch is.
Men doet dan beter den vorm van fig. 3 te nemen — den vorm die ook geschikt is voor muziekzalen.





De beide divergeerende wanden maken, dat de mogelijk niet te vermijden weerkaatsingen van het geluid van den spreker tegen deze wanden, 't meest aan de achterste rijen ten goede komen. Ook is men in zulk een plan in staat meer zitplaatsen aan te brengen. Maakt men het plan van een spreekzaal n. m. l. langwerpig, dan kan men de breedte der zaal niet groot nemen, omdat anders de spreker, vooral voor de eerste rijen te veel naar links en rechts moet draaien om zijn hoorders te kunnen verstaan.
Hoe verder de rijen van hem af zijn, des te meer vervalt deze noodzakelijkheid. Het gevolg is dus een zaal met divergeerend geplaatste zitplaatsenrijen, waaruit voortvloeien de divergeerende zijwanden. Er tegenover staat het bezwaar, dat men weder een grooteren achterwand krijgt. Om dit bezwaar weg te nemen moet men dan een galerij aanbrengen, met op den vloer een zwaar tapijt. Hierdoor wordt het geluid doodgeslagen. De wanden B E en C F vormen een goede omsluiting van den spreker en zullen, bekleed met een medeklinkende bekleeding van hout en uitstekenden vorm zijn, die klankversterkend werkt op het geluid van den spreker.
Ook is zij met juiste, architectonische aanduiding van de plaats van het podium of spreekgestoelte. Dit komt vooral in fig. 3 duidelijk uit. In het plan van fig. 2, moet men de rijen kwartcirkelvormig en amphitheatersgewijs plaatsen (*amphi* (grieksch) = „van alle zijden", theater van het gr. theatron = de „toeschouwersplaats", van theasthai = kijken). Deze wijze van plaatsen heeft het voordeel dat de spreker al zijn hoorders onder een rechten hoek bestrijkt, en zij allen naar hem kijken, zonder zich te behoeven te verdraaien.
Van belang is het, dat de rijen amphitheatersgewijs zijn aangelegd. Een ervaring, die menigeen heeft gehad is, dat, wil men op een grooteren afstand het geluid nog verstaan, men dan hooger moet gaan staan. Door de terugkaatsing van het geluid tegen den grond, stijgt het geluid. Die terugkaatsing is feitelijk de eenige, die wij ons ten nutte kunnen maken, zelfs zoo, dat wij moeten zorgen voor een gelegenheid vóór het podium, waar het geluid kan terugkaatsen. Vóór het podium moeten dus nooit de zitplaatsen te dicht bij zijn geplaatst; doch een gedeelte der vloer, segment, of cirkelvormig, moet vrij blijven. Het middenpunt ligt op het podium daar waar de spreker staat. Daarom is in het Grieksche theater, na den tijd, dat de choren niet meer in het orchest optreden, de met steenen beplaveide orkestra steeds open gebleven, nooit door zitplaatsen bezet geworden.
Vitruvius zegt in zijn Vde boek: „over theaters en hun gezonde ligging", aan het slot van zijn derde hoofdstuk: „Men moet nauwkeurig er op letten, dat de plaats, waar „men het theater wil bouwen niet bedempt is, doch dat „de stem zich helder kan verbreiden; en dit zal gebeu„ren, als men een plaats kiest, waar het terugkaatsen „van het geluid wordt verhinderd".
Dit is niet recht duidelijk. Vitruvius komt er echter aan het eind van het 8ste hoofdstuk op terug. Hij zegt daar: „Des te zorgvuldiger en met meer voordacht dit alles is „geordend" — dit slaat op de voorgaande beschrijvingen van het theater — „des te beter ziet men in, dat een „plaats moet worden gekozen, waar de stem zich gemak„kelijk kan verbreiden en nergens tegen aanstooten, „anders hooren de hoorders, door het terugkaatsen, „slechts onbestemde tonen. Want er zijn plekken, die de „natuurlijke beweging van de stem verhinderen". Vitruvius bedoelt met plaatsen of plekken, die deelen in het theater, die oorzaak zijn van verschillende geluidsverschijnselen. „Deze zijn de *slechtklinkende*, die de Grieken *„katechountes"* — Perault schrijft *katechoundes*; de *om„loopende*, die de Grieken *perichountes*, de *terugklinkende*, „die Grieken *antechountes*, en de *medeklinkende*, die de „Gricken *synechountes* noemen".

„*Slechtklinkende* verschijnselen zijn die, waardoor de „naar bovengaande hoofd-toon of tegen het er boven „liggend vast lichaam de zoldering stuit en door het „terugkaatsen naar beneden, de erna komende toon„golven verstikken.
„De *omloopende* of verspreidklinkende zijn die, waardoor „toongolven, door het heen en weerkaatsen te zamen „worden gedrongen, in het midden weer vrij komen, „waardoor woorden zonder einde worden gehoord, en „de tonen onbestemd worden; (of dat voorwerpen, welke „zich in de ruimte bevinden, de toongolven uit elkaar „doen spatten of splijten. De toon wordt dan gedempt of „een woord zonder einde en als een gezwollen klank „gehoord).
„De *terugklinkende* zijn die, waardoor de toongolven „tegen een vast lichaam aanstooten, en onder vorming „van een zelfde geluid terugkaatsen en daardoor zich „voor het gehoor verdubbelen.
„De *medeklinkende* (de werkelijk harmonische en toon-

„versterkende) zijn die, waardoor de toongolven, door „de volgende ondersteund en daardoor bij het opstijgen „versterkt, duidelijk ieder woord tot de ooren der toe„hoorders, ook op de bovenste rijen doet komen.
„Overweegt men dit alles goed bij den bouw van een „theater, dan zal hierdoor de werking van het geluid „zeer winnen.
„Aan het eind van het derde hoofdstuk gaat Vitruvius dan weer door:
„De stem is niets anders dan de adem, die voortgedre„ven geworden, een stoot geeft aan ons gehoororgaan" (wij zouden zeggen: de toon is een voortdurend zich voortplantende luchtverdichting, die ons oor door een stoot gevoelt). Zij vormt, terwijl zij voortbeweegt on„eindige ringen. Zoouls, door een in stilstaand water ge„worpen steen, ontelbare kringen daarin ontstaan, die „van uit het midden juist steeds grooter en grooter wor„den, indien zij niet door enge plaatsruimte worden be„lemmerd, of een andere stoornis optreedt, die hun ver„hinderen hun eindpunt te bereiken, in welk geval de „eerste, door de hindernis in haar verspreiding onder„broken watergolven de rustige voortplanting van de op„haar volgende verstoren.
„Op dezelfde wijze brengt nu de toon kringvormige „beelden voort; echter met dit onderscheid, dat in het „water de ringen zich slechts in een horizontaal vlak uit„breiden, terwijl in de lucht de toon niet alleen in hori„zontale richting voortgaat; doch ook trapvormig stijgt", (dus zich ook in verticale richting verbreidt — staat in de vertaling van Perrault: „Als geen aanstooting den „eersten ring onderbreekt, dan worden noch de tweede, „noch de volgende zônen gestoord, en alle komen dus „zonder terugwerping tot de ooren der toehoorders op „de bovenste en onderste rijen.

„Daarom legden de oude bouwmeesters (de Gricken) „in verband met de gemaakte opmerkingen over den „aard van de stem, de zitplaatsen van het theater traps„gewijze aan, en zochten zij, door middel van de, door „de wiskundigen vastgestelde, harmonische (volgens de „theorie van het geluid) en muzikale verhoudingen, het „zoo in te richten dat de stem van het podium af, helderder „en aangenamer totde ooren der toehoorders kon komen.
„Want zooals de ouderen hun muziekinstrumenten heb„ben gemeten, en door metalen, of hoornen plaatjes" „(namelijk op de klankkast), „de intervallen der Diesen „(kwarttoon), hebben aangegeven, opdat de tonen die „de snaren zouden geven, juist zouden zijn; evenzoo „hebben zij door de kennis der harmonie zekere propor„ties ter hulp genomen, en een systeem daaruit getrok„ken om de stem in het theater hoorbaar te maken.
„Plutarchus zegt over dit onderwerp in de „Platonische „vragen":
„Het oppervlak van stilstaande wateren, meren en zeeën „komt eerst dan in beweging en begint te golven, als het „den schok van een windstoot in zich heeft opgenomen; „want het oppervlak volgt duidelijk iedere vormveran„dering der lucht. De stoot naar beneden veroorzaakt „de holte, die naar boven de kern der golven" m. a. w. de vorm van geluidgevende golven, doch onzichtbare windgolven worden overgebracht op den zichtbaren vorm van het water.
Om evenwel den vorm van een reeks geluidslagen, dus van een toon, duidelijk voor oogen te kunnen stellen, is de proef met het water niet volledig, wijl hier de vormverandering aan de oppervlakte van het water, dus op de grens tusschen twee stoffen, lucht en water, plaats heeft. Wij zouden de proef *in* het water moeten nemen, daar de toon zich ook geheel *in* de lucht (rondom door lucht omgeven) verbreidt.
Dat de Grieken dit alles zeer goed wisten, blijkt uit Plutarchus, „Philosophische vragen XIX". Daar staat: „De Stoïcijnen zeggen: Nadat de lucht door een geluid „slag is geschud geworden, breidt zij zich in loodrecht „staande zonen tot in het oneindige uit, op zoodanige „wijze, dat de het geluidscentrum omgevende lucht „door de zich uitbreidende geluidslagen is gevuld, zoo„als dit bij een in stilstaand water geworpen steen is te „zien. De beweging van het water is een *kring*vormige, „die van de lucht een *ring*vormige".
Uit de beschouwing van een trillende snaar kunnen wij besluiten (wat de Duitsche architect Albert Eichhorn, in zijn werk, Akoustiek grosser Räume" uitvoerig nagaat), dat de uitbreidingsvorm van een toon drieledig is, n.l. 1ste de benedenwaarts gaande geluidskegel, 2de de bovenwaarts gaande geluidskegel en 3de de horizontaal zich uitbreidende kegelringzône, 1 en 2 raken elkaar in de toppen en vormen een dubbelkegel, de feitelijke kegel (wat wij „kegel" noemen, is eigenlijk een halfkegel). De gemeenschappelijke top is het geluidscentrum.
Wat Vitruvius zegt over de harmonische en muzikale verhoudingen, is zoo goed als niets. Hij zou daardoor in de kern van zijn Kunst zijn gekomen. In alle tijden zien wij, dat het systeem om aan hun bouwwerken de juiste verhoudingen te geven, werd beschouwd als de kern der kennis van den Meesterbouwer, en als zoodanig als het grootste vakgeheim, dat alleen den Meester mocht worden geopenbaard. Vitruvius, lid zijnde van het Romeinsche gilde, het „Collegium", mocht dus daarop niet verder ingaan. Bovendien was zijn werk over de Bouwkunst, niet bedoeld als een handboek voor zijn vakbroeders, doch als een handleiding voor leeken; voor hen, die willen laten bouwen.
Alleen in het II hoofdstuk van het 5*a* boek, waarin hij het Raadhuis behandelt, de „Curia", de vergaderzaal v.d. Senaat te Rome en der „Decurionen" in de Gemeenten, geeft hij enkele verhoudingen. Hij zegt. „Voor„treffelijk moet de „Curia" zich aan de waardigheid der „Stad of der Gemeente aanpassen. Is het (de zaal) een „vierkant, dan geeft men haar anderhalf maal de breedte „tot hoogte. Is zij langwerpig, dan neemt men de helft „der som van lengte en breedte tot hoogte.
Hij voegt er aan toe, wat ook voor ons van veel belang is, indien de zaal hoog is: „Bovendien moet langs de „wanden ter halver hoogte een overstekende lijst van „hout of van pleister worden gemaakt. Als deze niet „wordt gemaakt, dan verliest zich de stem van den „redenaar in de hoogte en hij wordt daardoor onver„staanbaar. Is er echter langs de wanden een lijst, dan „wordt daardoor de stem tegen gehouden, voordat zij „zich in de lucht verheft en kan vervliegen; waardoor zij „dan voor de ooren hoorbaar wordt".
Ik kan hierop niet verder ingaan, om de redenen, die ik reeds bijden aanhef van dit stuk heb genoemd, n.m.l. dat het ons op het gebied van het systematisch ontwerpen voert.

Wij geven in fig. 3 een plan, waarvan de zijwanden der zaal divergeerend zijn. Dit is een vorm, die bij de moderne theater in Duitschland de meest gebruikelijke is. De eerste, die dezen vorm voorstelt toe te passen is de Duitsche architect J. G. Rhode in zijn, in Berlijn in 1800 uitgegeven werkje: „Theorie der verbreiding van het „geluid, voor bouwkunstenaars".
Hij wijst daarin op den doelmatigen vorm (cirkelsector), dien hij ontleent aan de ruïne van een theater te Athene;

een vorm, die, zooals hij zegt, behalve dat zij doelmatig is, ook architectonische schoonheid heeft.
Want de waaiervorm der zitplaatsen, ontstaan door het naar achteren toe helder worden en tevens stijgen der zitplaatsenrijen, is van grootsche werking. Vooral de bovenaan, afsluitende galerij of zuilengang, is een gelukkig achitectonisch motief.
De eerste, die na hem in de praktijk erop terugkwam, was de architect Gottfried Semper, die in samenbespreking met Richard Wagner het eerste plan maakte voor het „Bühnenfestspielhaus", waarin de Wagnersche werken konden worden uitgevoerd.
Wat de stijging van het amphitheater aangaat, hiervan zegt Vitruvius terecht: „Het aantal trappen moet met „de hoogte van het theater in verhouding staan; *ook „mogen zij met hooger dan breed zijn.* Want, als zij hooger „zouden zijn, zouden zij het geluid terug en naar het „bovengedeelte van het theater drijven, en zoodoende „verhinderen, dat op de bovenste rijen, die zich boven „de trappen bevinden, de klank der woorden duidelijk „en hoorbaar aan zoude komen. In ieder geval moet „men het zoo inrichten, dat, als men van de onderste tot „de bovenste zitrijen een draad spant, deze alle hoeken „der trappen raakt. Op deze wijze zal het geluid nergens „worden tegen gehouden."
De moderne architecten, b.v. de Amerikaansche architect Hugh Tallant, zijn het hier niet mede eens. Hij spreekt over de *„isaconstieke"* lijn, die ontstaat door de trappen van het amphitheater naar achteren toe geleidelijk hooger te maken. Hij wil de optreden der trappen verhoogen volgens een rekenkundige reeks. Hij wil de eerste optrede 0.05 M. hoog maken.
Theoretisch is het meest te zeggen voor de rechte lijn van Vitruvius. Doch bij ons in een kouder klimaat dan de Grieken hadden, waardoor wij onze gesloten zalen moeten verwarmen, spelen luchtstroomingen een groote rol. Is de luchtstroom stijgende, dan is er iets voor de „isacoustieke" lijn te zeggen.

Een factor voor het medeklinken bij zalen met horizontalen vloer (dus zonder amphitheater), is de luchtruimte onder den vloer. Hierbij treedt het beginsel van het medeklinken sterk op.
Enkele oude zalen, mij bekend, waar deze bouw was en is toegepast, zijn: de zaal van het oude Gewandthaus te Leipzig, en de zaal van de Oude Doelen te Rotterdam.
Verder is bekend, dat van zeer vele oude Italiaansche hoftheaters, die later (in de 17de en 18de eeuwsche) in bestaande paleizen werden ingebouwd, en dan van hout waren, door de luchtlagen die tusschen de bestaande zaal en de nieuwe houten bleef bestaan, een voortreffelijke akoustiek hadden.
Een dergelijk geval hebben wij hier in Amsterdam gehad in de oude afgebrande stadsschouwburg op het Leidscheplein, waar een steenen gebouw om het bestaande houten was gezet.
Is de zaalvloer amphitheatervormig dan ontstaat er in de meeste gevallen, indien niet de ruimte eronder wordt gebruikt voor andere doeleinden, een luchtruimte, die als klankverrijker werkt.
Van even veel belang voor het medeklinken is het podium. En hiervoor geldt hetzelfde als voor de zaal, n. m. l. dat de ruimte onder het podium de meeste zorg van den architect vereischt, en ook de medetrilllende podiumvloer. De vergelijking met het bovenblad van een viool is niet te gewaagd. 't Beste lijkt mij dennenhout te gebruiken. De deelen moeten in de langsrichting der zaal worden gelegd.

In een vergaderzaal is het 't beste het podium ± 0.90 M. boven den vloer van de eerste rij der zitplaatsen te leggen. Het oog van een zittend mensch is ± 1.20 M. boven den vloer en waar wij, naar onze hedendaagsche opvatting, de geheele figuur van den spreker (of speler) willen zien, kan daarom het podium niet hooger dan 0.90 M. zijn.
Tenslotte nog een belangrijk punt, dat bij de bestaande vergader- en muziekzalen is verwaarloosd, n. m. l.: het weren van het geluid van buiten af. De wanden der zaal mogen dus niet aan de straat zijn gelegen. De zaal moet daarom centraal in het plan liggen en omringd zijn door een gang of de vele verdere ruimten, die in een concertgebouw of het gebouw waarin de vergaderzaal is, behalve de hoofdzaal noodig zijn.
October 1913. JAN DE MEIJER, Arch. B. N. A.

VERSLAG VAN DEN TOESTAND EN VAN DE HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA" GEDURENDE HET JAAR 1913, UITGEBRACHT IN DE 58STE ALGEMEENE VERGADERING OP 17 DECEMBER 1913.

De Zetel.

Het Genootschap bleef gevestigd in de bovenzalen van het Gebouw „Parkzicht" aan de Hobbemastraat te Amsterdam. Onderhandelingen, die tot verplaatsing kunnen leiden, worden onderhouden.

De Leden.

Het ledental bedroeg op 1 December 1912 in totaal 459 en is gedurende het afgeloopen jaar wederom niet onbelangrijk gestegen.
De lijst bevat n.m.l. in de verschillende rubrieken thans 477 leden, vertegenwoordigd door 465 personen, welk aantal als volgt is verdeeld; t. w.: 7 Buitengewone Eereleden tegen 7 in 1912.
8 Eereleden, waarvan 2 tevens Gewoon-, 1 tevens Buitenlid en 1 tevens Donateur tegen 8 in 1912,
10 Donateurs, waarvan 2 tevens Eerelid en 8 tevens Gewoon Lid, tegen 11 in 1912.
164 Gewone Leden, waarvan 2 tevens Eereleden en 8 Donateurs, tegen 164 in 1912.
214 Buitenleden, waaronder 1 Eerelid tegen 197 in 1912,
48 Kunstlievende leden, tegen 47 in 1912,
17 Adspirant-leden tegen 16 in 1912, en
9 Vereenigings-leden tegen 9 in het vorig jaar.
Gedurende dit jaar traden in de diverse rubrieken 41 leden toe (in 1912 bedroeg dit aantal 52); terwijl 23 personen met of zonder opgave van redenen voor het lidmaatschap bedankten of van de ledenlijst werden afgevoerd; en zich voor 1914 4 candidaten hebben aangemeld.

Het Bestuur.

Gedurende het afgeloopen jaar vonden geen veranderingen in de samenstelling van het Bestuur plaats. Het was samengesteld als volgt:
H. J. M. Walenkamp, Voorzitter; J. H. de Groot, Tweede-Voorzitter; G. J. Rutgers, 1e Secretaris; J. Roosing Jr., 2e Secretaris; A. A. Kok, Penningmeester; W. A. E. van der Pluym, Bibliothecaris-Archivaris; Adr. Moen, Plaatsvervangend Lid.
Periodiek treden thans af de heeren Walenkamp en Kok.
Ter behandeling der Genootschappelijke zaken en ter voorbereiding van de Ledenvergaderingen werden gedurende dit jaar 27 (in 1912 21) bestuursvergaderingen gehouden, die gemiddeld door 6 bestuurders werden bijgewoond.

De Redactie.

Het Bureau van Redactie was gedurende het afgeloopen jaar samengesteld uit de heeren: H. J. M. Walenkamp, Voorzitter; Adr. Moen, Secretaris; Jan de Meijer, A. A. Hes, M. J. Hack, W. A. E. van der Pluym, en J. J. Hellendoorn, Leden.
Mutaties kwamen in deze Commissie niet voor.
Een verslag van hare handelingen, en omtrent ons Orgaan wordt door haren Secretaris uitgebracht; terwijl nopens het Plaatwerk „De Architect" de Directeur der N. V. verslag zal doen.

Algemeen Administrateur.

In het begin dezer jaarperiode werd de functie Algemeen Administrateur, wegens benoeming van den titularis tot 1e Secretaris, door het Bestuur opgeheven; terwijl de Secretaris werd gemachtigd zich een Assistent te assumeeren. De Assistent tradt 1 April in functie.

Kalender.

Overeenkomstig den gedurende tal van jaren gevolgden regel werd ook voor dit jaar onze Genootschapskalender uitgegeven en met een oplage van 2000 exemplaren verspreid.

De Schoonheidscommissie.

In deze Commissie hadden voor ons Genootschap zitting de heeren H. P. Berlage Nzn., en A. A. Kok.
Met ingang van 1 November j.l. werd ter vervanging van eerstgenoemde, die periodiek aftrad en ingevolge het Reglement niet herkiesbaar was, als zoodanig door de Ledenvergadering benoemd de heer H. J. M. Walenkamp.
De Commissie bestaat thans uit de heeren: A. Salm G. Bzn., benoemd door B. en W. van Amsterdam; B. J. Ouëndag, benoemd door de Mij. tot Bev. der Bouwk.; A. W. Weissman, benoemd door de Afdeeling Amsterdam dier Mij; Paul J. de Jongh, benoemd door den Bond van Nederlandsche Architecten; A. A. Kok, benoemd door het Bestuur van „A. et A.", en H. J. M. Walenkamp, benoemd door het Genootschap „A. et A."
Eerstgenoemde treedt als Voorzitter op; terwijl het Secretariaat wordt waargenomen door den dienst van het Gemeentelijk Bouw en Woningtoezicht.
In den loop van dit jaar werd bekend dat bij B. en W. van Amsterdam het voornemen bestond de Schoonheidscommissie te reorganiseeren en verandering te brengen in haar reglement.
Te dezer zake heeft ons Bestuur zich met den betrokken Wethouder in verbinding gesteld, waarop onderhandelingen en besprekingen zijn gevolgd, U alle bekend; doch waaromtrent in het openbaar geen mededeelingen kunnen worden gedaan.
Het resultaat heeft ons aller belangstelling.

De Commissie tot Behoud van het Stadsschoon.

Omtrent deze Commissie kan alleen worden medegedeeld dat zij statuten en een werkwijze ontwierp, waarmee ons Genootschap niet kon instemmen, waarom het zich diensvolgens van medewerking onthield.

De Permanente-Prijsvraag-Commissie.

In deze Commissie werd de heer Paul J. de Jongh vervangen door den heer H. G. Jansen; zoodat zij thans bestaat uit de heeren A. Salm G. Bzn., C. N. van Goor en H. G. Jansen, respectievelijk in de functies van Voorzitter, Secretaris en Penningmeester.
Het jaarverslag dezer Commissie is afzonderlijk verschenen en volgt hierna.

De Vragenbus-Commissie.

In deze Commissie kwamen geen veranderingen voor, zoodat zij bleef bestaan uit de heeren H. G. Jansen, Paul J. de Jongh en A. W. Weissman.

De Zaalcommissie.

Ook deze Commissie bleef gedurende dit jaar onveranderd samengesteld uit de heeren A. A. Kok, als lid van het Bestuur, K. Tholens en J. F. Repko.

Commissie voor de Bestudeering van de Gemeentelijke Verordeningen op het Bouwen.

In deze Commissie, die, zooals bekend is, werd ingesteld door de bouwkunstige lichamen in combinatie, heeft voor A. et A. de heer H. G. Jansen zitting.

Commissie voor de oprichting van een Architectuur-Museum

Deze Commissie, bestaande uit de heeren J. H. de Groot en W. A. E. van der Pluym, is ernstig werkzaam; doch kan nog geen mededeeling omtrent resultaten doen.

De Commissie voor de Herziening der Statuten en van het Huishoudelijk Reglement heeft hare taak voltooid.
De herziene Statuten en het Huishoudelijk Reglement werden in den loop van dit jaar den leden toegezonden.

Commissie van advies voor den Bond Heemschut in zaken betreffende Bouwkunst.

In deze Commissie heeft voor het Genootschap zitting de heer Maurits Plate. Zij bestaat voorts uit de heeren Jan Stuyt, aangewezen door de Mij. tot Bev. der Bouwk., Herm. van der Kloot Meijburg door den B. N. A., en Alb. Otten door de Ver. Bouwkunst en Vriendschap.
Met betrekking tot hare werkzaamheden rapporteerde de Secretaris van den Bond het volgende:
„Zij, de Commissie, vergaderde verscheidene malen ter beoordeeling van ontwerpen, die bij Heemschut waren ingezonden. Ook over enkele zaken van algemeenen aard hield zij besprekingen".

Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsverenigingen.

In het Algemeen Bestuur van dit Verbond was „A. et A." vertegenwoordigd door de heeren Rn. Roland Holst en H. A. J. Baanders. Beide heeren bedankten in dit jaar en werden vervangen door de heeren J. H. de Groot en W. A. E. van der Pluym.
Tot afgevaardigden naar de Algemeene Vergaderingen van het Verbond werden 8 verschillende leden benoemd.

De Excursies.

Gedurende dit jaar werden twee excursies ondernomen.
De eerste gold de Nieuwe Beurs te Amsterdam, ter gelegenheid van het tienjarig-in-gebruik-zijn van het Gebouw en onder leiding van den Bouwmeester, den heer H. P. Berlage Nzn. Aan dit bezoek werd deelgenomen door een groot aantal leden en andere belangstellenden. De gelegenheid werd tevens benut om den Architect te huldigen. Een gezamenlijke maaltijd en een bezoek aan de E. N. T. O. S. besloot dezen geslaagden dag.
De tweede excursie werd gehouden naar de Wereldtentoonstelling te Gent. Door een klein, doch uitgelezen gezelschap werd deelgenomen.

De Tentoonstellingen.

Zooals elk jaar, werd ook in 1913 eene Tentoonstelling georganiseerd van de antwoorden op de Genootschapsprijsvragen. Verder werden gedurende de vergaderingen kleine exposities ingericht door leden van hun persoonlijk werk; zooals de heeren W. van Diedenhoven, J. H. de Groot, C. J. Lanooy, M. J. Hack en Paul J. de Jongh.

De Prijsvragen.

In 1912 werden de volgende studieprijsvragen door het Genootschap uitgeschreven t. w:
a. het omslag voor den Genootschapskalender 1913,
b. het ontwerp v. een Raadhuis eener groote Gemeente,
c. het ontwerp voor een Watertoren,
d. het ontwerp voor een Pianokast,
e. het ontwerp voor een Steenen trap en
f het ontwerp voor een Wandkalender.
Voor de eerstgenoemde bestond de Jury uit het Bestuur, voor de overige uit de heeren: H. P. Berlage Nzn., Rn. Roland Holst, Paul J. de Jongh, C. W. Nijhoff, en J. E. Van der Pek.

Op de onder *a* genoemde prijsvraag kwamen 14 antwoorden in. Bekroond en uitgevoerd werd het ontwerp van den heer G. J. Rutgers.
Op de onder *b.* genoemde kwamen 4 antwoorden in. Geen bekroningen werden toegekend. Als waardeering voor den geleverden arbeid werden drie premies toegewezen; n.m.l. aan het ontwerp onder motto „Treize" van den heer D. A. van Zanten te Hilversum een premie van *f* 80.—, aan het ontwerp „Facta non Verba" van den heer J. van Laren te Amsterdam een premie ad *f* 60.— en aan het ontwerp „Gravenhage" van den heer J. M. Vink te Berlijn een premie ad *f* 40.—.
Op de onder *c.* genoemde kwamen 9 antwoorden in. Bekroond werd het ontwerp „Duin en Vecht" van den heer J. F. Repko te Amsterdam.
Op de onder *d.* genoemde kwamen 3 antwoorden in. Bekroond werd het ontwerp „Op Medody" van den heer J. Snellebrand te Amsterdam.
Op de onder *e.* genoemde kwam slechts 1 antwoord in, dat een belooning van *f* 25.— werd waardig gekeurd.
Tenslotte werd de onder *f.* genoemde met 5 ontwerpen beantwoord, waarvan dat van den heer W. Bogtman te Haarlem bekroond werd, echter niet voor uitvoering aanbevolen.

In 1913 werden de navolgende Genootschapsprijsvragen uitgeschreven t. w:
a. ontwerp voor den Omslag van den Genootschapskalender 1914.
b. ontwerp voor een Waterkantoor met kaden, aanlegsteigers, enz.,
c. ontwerp voor een Publieke Telefooncel,
d. ontwerp voor een Brievenbus,
e. ontwerp voor een Diploma, benevens de Eereprijsvraag voor het ontwerp van een Museum voor Indische Kunsten.
De onder *a.* genoemde is reeds beantwoord met 6 ontwerpen. Geen dezer werd voor bekroning en uitvoering voorgedragen; evenwel werd aan het ontwerp „Voor 't eerst" van den heer Jan Wils te Alkmaar eene belooning van *f* 10.— toegekend. De Jury bestond uit het Bestuur.
Voor alle overigen bestaat de Jury uit de heeren: H. P. Berlage Nzn., M. J. Hack, W. Kromhout Czn., J. E. van der Pek, en W. A. E. van der Pluym. Tusschentijds werden nog uitgeschreven prijsvragen voor:
a. het ontwerp van den Omslag voor de Statuten en het Huishoudelijk Reglement en
b. het ontwerp voor eene Kwitantie. Op de eerste kwamen 5 antwoorden in, op de tweede 3. Geen der ontwerpen werd voor uitvoering bestemd, echter werden de beschikbare bedragen in geld toegekend aan de ontwerpen „G" en „E" van den heer F. Hulsbosch te 's Gravenhage, respectievelijk bedragende *f* 30.— en *f* 20.—.
De beoordeeling had plaats door de Leden.

De Vergaderingen.

Gedurende 1913 werden 15 gewone- en 3 buitengewone ledenvergaderingen, benevens de algemeene vergadering gehouden.
Volgens de presentielijsten werden zij gemiddeld door 28 leden en 21 introducees bezocht. (Over 1912 bedroegen deze cijfers 29 en 2).
Het groot gemiddeld aantal introducees wordt sterk beïnvloed door een vergadering die 205 introducees telde, waar de belangstelling gold een voordracht van den heer H. J. M. Walenkampover „Constantinopel en de Aya Sophia". Liet men dezen avond buiten de rekening, dan zou het gemiddeld aantal introducees 15 bedragen.
Uit de handelingen zij het volgende gememoreerd:
1322ste Vergadering op 15 Januari:
Voordracht van den heer W. J. M. van de Wijnpersse over „Het Middelbaar Technisch Onderwijs in Bouw- en Waterbouwkunde", verkiezing van 2 Leden der Redactiecommissie.
1323ste Vergadering op 29 Januari: Voordracht van den heer J. Gratama over „Het Futurisme en het Kubisme in de Moderne Schilderkunst".
Uitgeschreven worden prijsvragen, voor:
a. Omslag Statuten en het Huishoudelijk Reglement,
b. Kwitantie-diploma.
Toetreding als donateur tot de Vereeniging „Quellinus", donatie *f* 25.—.
1324ste Vergadering op 12 Februari:
Toelichting van den heer J. H. de Groot bij Architectuurteekeningen van zijn hand.
Verkiezing van een afgevaardigde voor het Verbond van Nederlandsche Kunstenaars-Vereenigingen, wegens bedanken van den heer J. Gratama.
Bespreking van het Rapport der Commissie inzake een Architectuur-Museum.
„Hulde aan Jacob van Campen", in te leiden door den heer A. W. Weissman.
1325ste Vergadering op 26 Februari:
Voordracht van den heer H. J. M. Walenkamp getiteld: „Constantinopel en inzonderheid de Aya Sophia".
1326ste Vergadering op 12 Maart:
Causerie met lichtbeelden door den heer C. W. Nijhoff, getiteld: „Het gebied der Ambachtskunsten".
Agenda aangehouden.
1327ste Vergadering op 26 Maart:
Tentoonstelling van en toelichting bij een collectie teekeningen en studies van den heer Walter van Diedenhoven.
Uitreiking bekroningen Genootschapsprijsvragen 1912.
1328ste Vergadering op 9 April:
Voordracht en Kunstbeschouwing van C. J. Lanooy's Kunstaardewerk, door den maker zelf.
1329ste Vergadering op 23 April:
Voordracht van den heer T. van Erp, Majoor der Genie N. O. I. Leger getiteld: „De Boroboedoer-Stoepa".
Voorstel van het Bestuur betreffende de Architectuurtentoonstelling in 1914.
Voorstel van het Bestuur betreffende de Permanente Prijsvraag-Commissie.
Buitengewone Vergadering op 30 April:
Voorstel van het Bestuur betreffende den leescirkel.
Keuze, uit de op de uitgeschreven prijsvraag ingekomen ontwerpen voor den omslag der Statuten en van het Huishoudelijk Reglement en voor eene kwitantie, tevens bewijs van lidmaatschap.
Voorstel van het Bestuur tot bijdrage in de kosten voor een Architectuur-Tentoonstelling.

Keuze van onderwerpen voor de Genootschapsprijsvragen in 1913 uit te schrijven.
Buitengewone Vergadering op 27 Juni:
Bespreking Prijsvraag-Paviljoen San-Francisco.
Buitengewone Vergadering op 2 Juli:
Behandeling Concept-Voorstellen tot Reorganisatie der Schoonheidscommissie.
Behandeling en vaststelling van het Concept-Statuten en Huishoudelijk Reglement.
1330ste Vergadering op 10 September:
Overzicht over het zomerreces.
1331ste Vergadering op 24 September:
Toelichting bij de plannen van de in aanbouw zijnde St. Bernardusstichting door den Architect Paul J. de Jongh.
Algemeene beschouwing over de indrukken van het Tiende Internationaal Woning-Congres, door den heer W. A. E. van der Pluym.
Herziening der Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen.
1332ste Vergadering op 8 October:
Toelichting bij het tentoongestelde beeldhouwwerk van den heer M. J. Hack.
Voorstel omtrent een nieuwen vorm van uitgave van den zakkalender.
Twee praeadviezen van het Bestuur betreffende de in de vorige vergadering gedane vragen.
1333ste Vergadering op 22 October:
Voordracht van den heer A. W. Weissman over „Hedendaagsche Bouwkunst".
Verkiezing van een lid voor de Schoonheidscommissie wegens periodieke aftreding van den heer H. P. Berlage Nzn.
1334ste Vergadering op 5 November:
Voordracht van den heer D. J. van der Ven, te Haarlem over „Openlucht-Musea". Verkiezing van 2 leden van het Algemeen Bestuur van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen, wegens aftreden van de heeren Rn. Roland Holst en H. A. J. Baanders.
Verhooging van het Budget voor het Orgaan over 1913.
1335ste Vergadering op 19 November:
Voordracht van den heer J. E. van der Pek getiteld: „Een Les in Kunstgeschiedenis".
Voorstel van het Bestuur terzake van het huren van localiteit.
Mededeeling van de Redactie naar aanleiding van het gesprokene door den heer A. A. Kok in de vorige vergadering.
1336ste Vergadering op 3 December:
Voordracht van den heer A. Keppler, getiteld: „Een nieuwe methode van Stadsuitbreiding".
Regeling van een redactieaangelegenheid met den heer W. van Diedenhoven. Instellen eener Commissie ingevolge besprekingen der laatste vergaderingen.
1337ste Vergadering, tevens 58ste Algemeene Vergadering: de Agenda van dezen avond.

Het Optreden naar buiten. (De Actie).

Behalve door andere middelen trad het Genootschap op met het verzenden van de volgende adressen:
25 Maart, aan den Raad der Gemeente Rotterdam ter zake van het voorstel B. G. Buskens c. s. nopens het beschermen der schoonheid van Rotterdam.
14 Juni, aan den Burgemeester van Enkhuizen ter zake van de Restauratie van den Dromedaristoren.
25 Juni, aan B. en W. van Utrecht betreffende in te voeren gevelwedstrijden in die Gemeente.
16 September, aan den Raad van Hilversum ter zake van een prijsvraag voor het te stichten Oude Mannen- en Vrouwenhuis aldaar.
11 November, aan het Bestuur der Boskoopsche Woningbouwvereeniging naar aanleiding van een oproep aan architecten in den vorm eener advertentie in de vakbladen.

Lidmaatschappen.

Het Genootschap bleef lid of trad toe tot de volgende corporaties, t. w.: den Bond Heemschut tot Behoud van de Schoonheid in Nederland, het Verbond van Nederl. Kunstenaarsvereenigingen, de Vereeniging tot Bevordering van de Vakopleiding voor Handswerklieden in Nederland, de Nederlandsche Vereeniging „Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs", de Vereeniging „Het Nederlandsch Openluchtmuseum", de Vereeniging „Quellinus", de Vereeniging tot Veredeling van het Ambacht.

Afdeeling Voortgezet- en Hooger Bouwkunst-Onderricht.

Omtrent deze Afdeeling is voor eenige maanden verslag uitgebracht en gepubliceerd. Met hiernaar te verwijzen kan hier worden volstaan.
Tenslotte wensch ik de navolgende onderwerpen in herinnering te brengen, die reeds afgedaan of nog in behandeling zijn, t. w.:
De proefneming met brandvrij geprepareerde rietbedekking te Arnhem, de in samenwerking met zusterverecnigingen geregelde voorbereiding tot een prijsvraag voor het Paviljoen op de Wereldtentoonstelling te San Francisco, het 10de Internationaal Woningcongres in 1913, de huldiging van Jhr. Mr. Victor de Stuers ter gelegenheid van diens 70sten verjaardag, de aanstaande verplaatsing van den Genootschappelijken zetel naar beter ingerichte en waardiger localiteiten, de reorganisatie der Amsterdamsche Schoonheidscommissie, de pogingen om te komen tot de oprichting van een Architectuur-Museum, de bestudeering van het vraagstuk Bauberatung, de Architectuurtentoonstelling in 1914.

G. J. Rutgers, Secretaris.

JAARVERSLAG BETREFFENDE HET WEEKBLAD „ARCHITECTURA" OVER 1913.

De Redactie.

Bij den aanvang van het Verslagjaar was hare samenstelling aldus:
H. J. M. Walenkamp, Voorzitter; Adr. Moen, Secretaris; Jan de Meijer, A. A. Hes, M. J. Hack, W. A. E. v. d. Pluym en één vacature.
Daar door den Heer Rutgers bezwaar gemaakt werd tegen de verkiezing van den heer Moen op de 57e Alg. Vergadering van het Genootschap (wijl volgens dien heer daardoor op onwettige wijze op de agenda dier Vergadering was vooruitgeloopen en de heer Kok niet officieel als lid der Redactie bij het Bestuur eene aanvrage om ontslag had ingediend) werd in de Vergadering van 15 Januari 1913 nogmaals over de toelating van den aftredenden redactie-secretaris gestemd, met het resultaat dat hij met 21 der 23 uitgebrachte geldige stemmen opnieuw tot lid der Redactie werd gekozen en zijne benoeming hierdoor „gewettigd" was.
In diezelfde Vergadering werd in de bestaande vacature voorzien door de benoeming van den Heer J. J. Hellendoorn. In de voltallige commissie van Redactie werd ondergeteekende wederom tot Secretaris gekozen. Gedurende den loop van het jaar kwam geene wijziging in de samenstelling der commissie meer voor.
Met nadruk mag hier geconstateerd worden dat de goede, vriendschappelijk-collegiale geest nimmer verstoord

werd en de samenwerking en éénheid in opvatting in bijkans alle zaken boven lof was.
De Vergaderingen wijzen op een gemiddeld cijfer van 5 aanwezige commissieleden en niet weinigen kunnen zelfs het getal 7 aantoonen. Belangrijke besluiten eischten steeds het getal 4 als minimum.

Het Orgaan.

Met groote voldoening mocht de Redactie van vele zijden gedurende dit tijdsbestek, blijken van instemming ontvangen, speciaal ten opzichte van de verzorging van het orgaan.
Ons *stakingsnummer* (No. 2) vooral bleek geëppreciëerd te worden en hebben wij, het zij volkomen onbewust, door van den nood een deugd te maken, Architectura aan „historie" geholpen.
Ook het *Rott. Raadhuisnummer* (No. 24) sloeg in en toonde opnieuw dat Architectura actueel is.
Het de *Stuers-nummer*, hoewel door enkelen scherp veroordeeld op grond van het uitnoodigen van eene, volgens hen, ongewenschte persoonlijkheid, mocht in toonaangevende kringen grooten bijval oogsten. Wij ontvingen o.a. van Dr. P. J. H. Cuypers, d.d. 22 October, de navolgende vriendelijke regelen:
„Hartelijk dank voor de toezending van het feestblad „van 20 October, het is zeker een van de fraaiste en „diepste uitingen van waardeering voor den gevierden „Jubilaris en zijne vrienden."

Wanneer wij den 21ᵉⁿ jaargang doorzien, dan bemerken wij dadelijk dat talrijke illustraties daarbij den tekst sieren en vele belangrijke artikelen in onze kolommen zijn opgenomen. Het dient door „A. et A." dan ook op hoogen prijs te worden gesteld dat bij een blad, dat nu eenmaal *niet* honoreert, zóó vele medewerkers zijn aan te wijzen die, volkomen bekend met dat niet-honoreeren, er niet aan gedacht hebben hunne lezenswaardige artikelen aan „Architectura" te onthouden. De Redactie brengt die allen, mede uit naam van het Genootschap, warmen dank voor hunne belangelooze medewerking en blijft het aan hare zorgen toevertrouwde orgaan bij voortduring in hunne belangstelling aanbevelen.
Een machtige factor voor een blad zijn nu eenmaal de „prentjes". Niet minder dan 267 illustraties mogen wij dit jaar tellen; 183 ervan komen voor rekening van het blad, de overige 84 werden ons welwillend in bruikleen afgestaan.
9 Maal moesten wij 4 extra pagina's en 8 maal een losse plaat inleggen en éénmaal verscheen een nummer (No. 24) geheel op kunstdrukpapier.
Van Mej. Drupsteen en de heeren v. d. Pluym, de Meijer, Ingenohl, Hellendoorn, v. d. Wijnpersse, de Vries Lam, Unger, Walenkamp, Weissman, Harmsen, Dr. Cuypers, Retera, Lippits en Scholte, Hack, Kubatz, de Groot, de Haas, Rutgers en Roosing, Baanders, Symons, Kok en Hulshof, Roest, la Croix, Willem Brouwer, de Bazel, Bolderman, Houtzagers en Jansen, Mr. J. B. Kan, Prof. Six, Jan Brom, Prof. Dake, Berlage, Jac. van Gils, von Saher, v. d. Ven, Hamers, Paul de Jongh en anderen mochten wij copy of voor reproductie afgestaan werk, óf beiden ontvangen, terwijl de heeren Willem v. Rijn, W. L. en J. Brusse, v. Waning & Co., Amst. Brandassuradeuren, Alex Koch, L. J. Veen, Redacties van „de Telegraaf" en het „Bouwkundig Weekblad", Directeur „Quellinusschool", Firma Blikman & Sartorius, Kon. Nederl. Landbouwvereeniging, Comité Tentoonstelling Semarang 1914 enz. zoo vriendelijk waren ons de beschikking over talrijke clichés te verschaffen, die het blad belangrijke uitgaven bespaarden.

Schreven wij in ons vorig jaarverslag: „ook de toevoer van copy was dit jaar ruim voldoende, ja bijna verrassend. Van een „komkommertijd" is der Redactie dan ook *niets* gebleken" — *dit* jaar mochten wij met groote erkentelijkheid constateeren dat de voorraad copy vele malen „beangstigend" groot was, zoodat òf 4 extra pagina's, òf terugzending (in ieder geval niet-plaatsing) gebiedende eisch werd. Speciaal het veel te lage budget voor het Genootschaps-orgaan is schuld, dat van de plaatsing van belangrijke copy wel eens moest worden afgezien.
In ieder geval is het waarschuwend woord van onzen penningmeester — ten volle door ons gerespecteerd — toch het meest overtuigend bewijs, dat de Redactie, bij nauwgezette opvatting van haar taak, *op den goeden weg is*. Meerdere zorg en grootere eischen aan het blad te stellen vragen van zelf meerdere uitgaven en — dat zullen wij allen toch wel eens zijn — het blad kan en moet nog véél beter worden, speciaal in het belang onzer *buitenleden*, de „ruggegraat" toch van het Genootschap. Alles wat aan het blad ten koste wordt gelegd, komt *allen*, dus ook *hen* ten goede. En dit moet ook.
Wanneer bij de samenstelling der a.s. begrooting nu eens de ernstige wil voorzit *allen* leden wat te bieden, dan komen zij, die veraf zitten, toch in de allereerste plaats in aanmerking voor een orgaan, dat méér wil zijn dan „acht zijdjes krantendruk". De leden der commissie van Redactie geven zich volgaarne weder voor een jaar, om naar beste weten en kunnen „Architectura" te dienen, en dat van ganscher harte *belangeloos*. Dat dit steeds *het* principe in het Genootschap moge blijven, dan zal men zien dat goede krachten véél kunnen bereiken zonder gesalarieerden bijstand en juist door hun onbaatzuchtig streven de middelen zullen weten te vinden, waaruit het blad zijn zoo noodzakelijk hooger budget zal kunnen putten.
Aan H.H. Uitgevers van het officieel Genootschapsorgaan een woord van grooten dank voor de wijze waarop zij ons ook dit jaar wederom in talrijke gevallen van dienst zijn geweest, niet het minst in den zoo spannenden stakingstijd. Ook het personeel ter zetterij en drukkerij, — onder aanvoering van den wakkeren meesterknecht de Geus — een woord van hulde voor de wijze waarop het zet- en drukwerk, vaak onder „hoogen druk", is verzorgd geworden. Wij rekenen weer op allen in het belang van den 22ᵉⁿ jaargang.

Namens het Bureau van Redactie
van Weekblad en Plaatwerk:
ADR. MOES, Secretaris.

MEIN LIEBCHEN WAS WILLST DU NOCH MEHR!

In de „Coblenzer General-anzeiger" staat het volgende bericht uit het stadje: Mayen (Eifel): „Een dankbare instelling is de bepaling „van onzen Burgemeester Dr. Pohl, dat voortaan alle bouwplannen „voor kleine en middelmatige woningen, door gemeentewerken gratis „gemaakt zullen worden. Deze wijze van doen zal menig burger, die „een eigen huis wil maken een tegemoetkoming zijn, en verdient „voor zeker navolging!"

VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP ROTTERDAM.

Tentoonstelling der ingekomen antwoorden op de Prijsvragen 1913, in het Academiegebouw, Coolvest, van 26 tot en met 31 December, van 10 tot 4 uur.

INHOUD: Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Uitgeloste obligaties leening 1910. — Over „Akoestiek" in verband met den bouw van zalen. — Verslag van den toestand en van de handelingen van het Genootschap „Architectura et Amicitia" gedurende het jaar 1913. — Jaarverslag betreffende het weekblad „Architectura" over 1913. —